Hüccetü'l-İslâm, Zeynü'd-Dîn

İMÂM GAZÂLÎ

-rahmetullâhi aleyh-

İHYÂU ULÛMİ'D-DÎN TERCÜMESİ

Tövbe - Sabır ve Şükür - Fakr ve Zühd
Tevhid ve Tevekkül

CİLT 7

KAMPANYA KİTAPLARI

بسم الله الرحمن الرحيم

İSTANBUL 1437 / 2016

İHYÂU ULÛMİ’D-DÎN TERCÜMESİ

Hüccetü’l-İslâm, Zeynü’d-Dîn

İmam Gazâlî

-rahmetullahi aleyh-

Tercüme Eden:
Ahmed SERDAROĞLU

Eserin Takdimi:
AHMED DAVUDOĞLU

7. CİLT

Kampanya Kitapları Yayın No: 85
Yayın Yönetmeni: Salih Zeki Meriç
Redakte: Cafer Durmuş
İç Tasarım: altınolukgrafik / Şaban Muslu
Kapak Tasarım: altınolukgrafik / Halil Ermiş
ISBN No: 978-605-302-325-8

Yayın ve Matbaa Sertifika No: 19891
Baskı Tarihi: İstanbul / 2016

Kitaplar'dan "Kitab'a" ulaşsın yolunuz...

İkitelli Org. San. Bölgesi Mah. Atatürk Bulvarı Haseyad 1. Kısım No: 60/3-C
Başakşehir / İstanbul Tel: 0212 671 07 00 - Faks: 0212 671 07 48
www.erkamyayinlari.com • www.kampanyakitaplari.com

Kampanya Kitapları Bir Erkam Yayınları Kuruluşudur.

Bu eserin e-kitap çevrimi **SaveAs Bilişim** tarafından yapılmıştır.
www.saveas.com.tr

TAKRÎZ VE TEBRÎK

Zâhir ve bâtını, ilm ü irfânı, hüsn-i hâli ile cemaatine gerçekten imam ve mürşid olan; mihrâbın, minberin, kürsünün hakkını veren; nice kimselerin salâh ve felâhına vesîle olan muhterem hocamız ve üstadımız İskender Paşa Câmi-i Şerifi imam ve hatîbi semahatlû Bursevî Mehmed Zâhid Efendi hazretlerinin lütfettikleri takrîz-i belîganedir. (Arapça giriş kısmını dest-i mübarekiyle bizzat yazmışlardır.)

Ehl-i Sünnet'in gözbebeği, Âlim-i Rabbânî, Hüccetü'l-İslâm İmam Gazâlî rahmetullahi'l-Bârî hazretlerinin dünyalara değer ÎHYÂ'sının, şirin ifâdeli Türk lisânına tercüme edildiğini görmek ne büyük bir bahtiyarlıktır... Bu eserin dilimize çevrilmesi zarûret derecesinde bir ihtiyaç idi. Muhterem mütercim Ahmed Serdaroğlu'nu cân u gönülden tebrîk ederim.

İhyâu Ulûm gerçekten gönülleri canlandırıcı bir kitaptır. Zamanımızın yaşayan ve yürüyen ölüleri bu esere öyle muhtaçtırlar ki...

İslâmiyet en güzel ahlâk üzerine kurulu bir hayat nizâmıdır. Bunu en güzel öğreten dîn kitabımız da sanırım ki, İhyâ'dır.

Ümîd ederim ki, genç-ihtiyar birçok vatandaş bu feyizli eserden faydalansın da, îman safları yeni erler kazansın...

Azîz Müslüman kardeşlerime tavsiyem şudur ki: Kıymetli vakitlerini, sayılı nefeslerini boşa geçirmesinler. Ehlullahın bizlere mîras bıraktıkları irşâd ve nasîhat kitaplarını mütâlaa ederek zâhir ve bâtınlarını îmâr etsinler, âhiret yolculuğu için azık tedârik eylesinler.

İhyâ tercümesi mübarek olsun.

Ve'l-hamdü lillâh, ve's-salâtü alâ resûlillâh. Ve's-selâmü alâ cemîi'l-mü'minîn ve'l-mü'minât...

Bursalı Mehmed Zâhid

RUB'U'L-MÜNCİYAT
BİRİNCİ KİTAB

TÖVBE KİTABI
(KİTÂBU'T-TEVBE)

MUKADDİME

Hamd, Allah'a mahsûstur. (O'na hamdederim.) O Allah ki her kitâba, O'na hamd etmekle, her kitâba O'nun zikriyle başlanır. O'na hamd etmekle cennet ehli cennette bol nîmetlere kavuşur. Her ne kadar önlerine perde çekilir ve kendileri ile saîdler arasında -saîdler tarafı rahmet ve onların tarafı azâb olan ve kapısı bulunan- bir sûr çekilirse de, yine münâfıklar O'nun ismiyle tesellî bulurlar. O'na bütün büyüklerin büyüğü ve sebeplerin müsebbibi olduğunu kesin olarak bilenlerin tövbesi gibi tövbe eder, O'na döneriz. Zât ve sıfâtında herkesten müstağnî, herkesin kendisine muhtaç bir melik ve muhtâçlara rahmetini yağdıran bir rahîm ve tam mânâsıyla mağfiret edip yarlığayan, tövbe imkânlarını bahşedip bütün tövbeleri kabul eden bir Allah olduğunu bilerek O'nun rahmet ve mağfiretini dileriz. O'nun, günâhları mağfiret edici, tövbeleri kabul edici, buna rağmen ikabında da şiddetli olduğundan şüphe etmeyecek şekilde, ümîdimize bir de korkumuzu katar, dâimâ korku ve ümit içinde oluruz.

O'nun sevgili peygamberi Muhammed aleyhisselâma, âline ve ashâbına; bizi, hesaba çekileceğimiz kıyamet gününün şiddetinden koruyacak, Allah katında bize yüksek mevkîler hazırlayacak şekilde, salât u selâm ederiz.

*

Bundan sonra bilmiş ol ki; kusurları alabildiğine gizleyen ve ayıpları en iyi şekilde bilen Allahu Teâlâ'ya yönelmekle günâhlardan tövbe etmek, sâlikler yolunun ilk başlangıcı, kurtuluşa ermişlerin ana sermâyesi, mürîdlerin ilk adımları, şüpheli şeylere meyledenlerin doğrulmalarının anahtarı, Allah'a yaklaşmak isteyenler için tercîh ve ihtiyâr edilmelerinin kaynağı ve ilk babamız Adem aleyhisselâm ve diğer peygamberlere uymanın esâsıdır. Evlâdın atalara uyması ne güzel şeydir. Âdemoğlunun kusur işleyip günâhkâr olması, şaşılacak bir şey değildir. Bu, bir tabiattır, bunu Ahzem'den öğrenmiştir.[1]

Babasına benzeyen haddi aşmış sayılmaz. Yâni kusur işlemek, babadan kalma bir mîrasdır. Evlât, babaya benzeyebilir, fakat benzeyiş her yönü ile olmalıdır. Baba kırdığını sardığı ve yıktığını yaptığı gibi, evlât da aynı yolu tutmalıdır. Müsbet ve menfî yönlerde babaya benzediği gibi, isbât ile vücûd taraflarında da benzemelidir.

Nitekim Âdem aleyhisselâmdan zelle sâdır oldukdan sonra, hemen nâdim oldu, onun ateşi ile yandı ve tövbekâr oldu. Yalnız kusurda Âdem'i örnek alıp da,

tövbe ve pişmanlıkta ona uymayanlar, ayakları sürçmüş olan kimselerdir. Hatâ, insanın yaratılışında mevcuttur. Hatâsız insan olmaz. Ancak hemen tövbe etmek lâzımdır. Hiç kusur işlememek, meleklerin vasfı; hiç iyilik yapmamak da şeytanın husûsiyetidir. Kötülük işledikten sonra iyiliğe yönelmek de insanlara mahsûs ve onlar için zarûrîdir. Yalnız iyilikle uğraşan, Allah katında mukarreb bir melek; yalnız kötülük için çalışan ise şeytan, düştüğü kötülükte hayra yönelen de insandır. Allahu Teâlâ insanın tıynetinde iki kusuru (şehvet ile gadab) yerleştirdi ve iki tabiatı (hayvâniyet ile melekiyet) ona arkadaş verdi. Her insan kendi nesebini tashîh eder; ya meleğe ya Âdem'e veyâ şeytana intisâb eder. İşlediği kusurdan tövbe eden, Âdem'in evlâdı olduğunu isbatlar. Kusur ve isyânında ısrâr eden, kendini şeytana uymakla tescîl ettirmiş olur.

Sırf hayır yapmakla meleklere nispet edilmeye gelince; bu, imkânsızdır. Zîra Âdem'in hamuru, sağlam bir şekilde kötülük ve iyilik mâcunu ile mayalanmıştır. Âdemoğlunu şerden iki ateşin biri kurtarır. Bunların birisi nedâmet, diğeri de cehennem ateşidir. Yâni şeytan pisliğinden insan cevherini kurtarmak için ateşte yanmak zarûrîdir. Sana düşen vazîfe, hemen bu iki ateşin ehvenini tercîhtir. Ölüm ile ihtiyarın elinden gitmeden önce iki şerrin ehvenini tercîh, yâni tövbe ve nedâmet tarafını tercîh et ve bunun ateşine yan. İrâde dışı âhirete intikal ettikten sonra artık senin elinde bir şey yok; ya cennete gidersin veyâ cehenneme.

Tövbenin dîndeki mevkîi bu kadar önemli olduğu için, onu "**Rub'u'l-Münciyât**"ın başına alarak; hakîkatini, şartlarını, sebebini, alâmetlerini, meyvelerini, tövbeye engel olan âfetleri ve bunları tedâvi eden çâreleri açıklamak gerekti. Bütün bunları dört rükünde açıklayacağız:

Birinci Rükün: Tövbenin kendisi, târifi, hakîkati, isyan akabinde hemen, herkese ve her hâl ü kârda vücûbu ve sahîh olan tövbenin kabulü beyânındadır.

İkinci Rükün: Kendisinden tövbe edilmesi gereken şeyin günâhtan ibâret olduğu, günâhın küçük ve büyüğü, Allah hakkı ile kul hakkı arasında taksîmi, derece ve derekelerin hasenât ve seyyiât üzerine tevzîi ve sağîrenin, (küçük günâhların) kerîh olmasının sebepleri beyânındadır.

Üçüncü Rükün: Tövbenin şartları, devamı, geçmiş mezâlimin telâfisi, günâhkârı tekfîrin keyfiyeti ve tövbeyi devam ettirmekte tövbe edenlerin bölümleri beyânındadır.

Dördüncü Rükün: Tövbeye yönelen sebep, günâhkârların günâha ısrâr düğümünü çözmenin çâreleri beyânındadır. Bu dört rükün ile inşâallah maksat hâsıl olacaktır.

Ahzem, Hâtem-i Tâî'nin atalarından Rube'nin oğludur. Ahzem, âsi bir evlâd idi,

öldüOnun oğulları dedelerini dövdükleri zaman, dayağı yiyen Ahzem'in babası: "Ne olacak bunu Ahzem'den öğrendiler yâni babadan kalma bir mîrastır." dedi.

TÖVBENİN HAKÎKATİ VE TÂRİFİ

Bilmiş ol ki; tövbe, sıra ile üç şeyin birleşme ve intizâmından meydana gelen bir mânadan ibârettir. Bunlar da ilim, hal ve fiildir. Önce ilim, sonra hal, sonra da fiil gelir. Birinci ikinciyi, ikinci de üçüncüyü gerektirir ki bu, değişmeyen ilâhî bir sünnettir.

İlim demek, günâhın büyük zararlarını, kul ile sevgilileri arasında bir perde olduğunu bilmektir. Bunu böylece kalbinden kesin olarak bildiği vakit, sevgilisini kaybettiği için, içinde bir elem ve acı duyar. Zîra sevgilisini kaybeden gönül, mutlak surette acınır. Şâyet kusur kendi tarafında ise üzüntüsü daha da çoğalır. Sevgilisini kaybetmesine sebep olan bu işinden dolayı duyduğu acıya nedâmet denir. Bu acı iyice kalbi kapladığı vakit bundan yeni bir vaziyet meydana gelir ki, buna da; hal, mâzî ve istikbâl ile ilgili olan bir işi kast ve irâde denir. Hal ile yâni bu an ile ilgisi, yapmış olduğu kusuru hemen terk etmektir. İstikbâl, yâni gelecek ile ilgili olan işi, sevgilisinden kendisini ayıran bu kötülüğü ebediyyen yapmamaya azmetmektir. Mâzî yâni geçmiş ile ilgili olan işi de, yitirdiğini iyilik veyâ kazâ etmekle telâfiye çalışmaktır. Bu da hayra kabiliyeti olduğu zamandır, işte ilim, birincisidir ve o, bu hayırlara muttalîdir, onları bilir. Bu ilimden maksadımız da îman ve yakîndir. Çünkü îman, günâhların öldürücü bir zehir olduklarını tasdîkten, yakîn de bu tasdîki tekîd, şüpheyi ondan uzaklaştırarak kalbe onu yerleştirmekten ibârettir. Bu îmanın nûru kalpte parladığı an, orada nedâmet ateşini yaktırır. Kalb, îman nûru ile sevgilisinden uzaklaştığını anlayınca, buna üzülür. Karanlıklar içerisinde kıvranan bir kimseye güneşin doğması gibi veyâ uzaktan sevgilisini tehlikede görür görmez heyecânından âdetâ helâk olacak bir duruma gelen kimse gibi, bunun da sevgi ateşi kalbini yakmalı; bu ateşle kaybettiğini tedârik etmeye yönelmelidir.

Demek ki **ilim**, **nedâmet** ile hâl ve istikbâlin terki, geçmişi telâfi ile ilgili maksadın husûlünde birbirini tâkib eden üç mefhumdur ki hepsine birden tövbe denir. Ekseriyetle yalnız geçmişe pişman olmaya tövbe denir de, ilim onun sâbıka ve mukaddimesi, terk ise onun netîcesi ve meyvesi olur. İşte bu mânada Resûl-i Ekrem (s.a.v.): النَّدَمُ تَوْبَةٌ *“Pi manlık tövbedir.”* [2] buyurmuştur.

Zîra nedâmet; pişmanlığı gerektiren, onu meyvelendiren ilimden, onu tâkip eden azimden hâli olamaz. Yâni nedâmette, yapılan işin zararlarını bildiren ilim ve bunu yapmamakta azim mevcuttur. Demek ki nedâmet, meyveyi veren ilim ve azim ile kaimdir. İlim ve azimsiz olmaz. Bu îtibarla tövbenin târifinde: “Geçmiş hatâların verdiği iç sancısıdır.” denilmiştir. Çünkü bu, yalnız içteki elemle

ilgilidir. Bunun için de bâzıları tövbe hakkında: “O, gönülde alevlenen bir ateş, ciğerde iyileşmeyen bir yaradır.” dediler. “Terk” anlamı îtibarıyla de tövbenin târifinde: “Eziyet veren elbiseyi atıp faydalı elbiseyi giymektir.” denmiştir.

Sehl b. Abdullah da tövbenin târifinde: “Tövbe, kötü huyları iyi huylara değiştirmektir.” dedi. Bu da ancak halvete çekilmek, sükût etmek, helâl yemekle tamamlanır. Tövbenin târifi hakkında pek çok sözler vardır. Şu üç mânayı ve tertîbini bildikten sonra, tövbe hakkındaki târiflerin, tövbenin mânasını tamamen kavrayamayacağı kolaylıkla anlaşılır. Zâten mücerred lâfızları araştırmadansa, eşyânın hakîkatini anlamayı araştırmak daha önemlidir.

İbn Hibban, Hâkim ve diğerleri sahih senedlerle rivâyet etmişlerdir.

TÖVBENİN VÜCÛBU VE FAZÎLETİ

Bilmiş ol ki; tövbenin vücûbu âyet ve hadîslerle sâbit olduğu gibi, îman nûru ile kalbi genişleyip basîret gözü açılan ve önünde parlayan bu nûr sâyesinde yardımcıya muhtaç olmadan cehâlet zulmetlerinden sıyrılan için de meydandadır. Yolda giden ya, yardımcıya ihtiyacı olan bir kördür ve yâ ilk önce kendisini yola koydukdan, yolu târif ettikten sonra kendi başına gidebilen bir basîret sâhibidir. Din yolunda da insanlar böyledir. Bir kısmı noksandır, adımlarında başkasını taklîdi, ileri geçemez. Her adım atışında kitap ve sünnetten bir delîl duymak ister. Bunu bulamadığı zaman şaşırıp kalır. Bu adam ne kadar uzun yaşasa da, bu yolculukta alacağı mesafe kısadır, çünkü uzun adım atamaz.

Ayrıca muvaffak olmuşlar da var ki, Allahu Teâlâ onun kalbini İslâm nûru ile genişletmiştir. O, Rabbinden nûr ve hidâyet üzeredir. Küçük bir işâretle bu çetin yolculuğuna devâm eder, zor geçitleri aşar. Kur'an ve îman nûru onun kalbinde parlar. İçindeki kuvvetli nûr sâyesinde küçük bir işâretle yetinir. Güyâ ki ateş olmasa da onun zeytinyağı parlar, ona ışık tutar. Ateş verildiği vakit nûr üzerine nûr olur ve yoluna devam eder. Allahu Teâlâ dilediğine nûrunu hidâyet eder. Bu gibiler her olay için menkul bir nass aramazlar.

Hâli bu olan kimse, tövbenin vücûbunu bilmeyi murâd ettiği vakit, önce basîret nûru ile tövbeye, tövbenin ne olduğuna; sonra da vücuba, vücûbun mânasına bakar. Daha sonra da vücûb ile tövbenin mânalarını bir araya toplar da, artık tövbenin vâcib olmasında şüphesi kalmaz. O bakar ve görür ki vâcibin mânası, ebedî saâdete vusûl, ebedî helâkten kurtulmak için borç olan şeydir. Zîra saâdet ve şekavetin, bir şeyin yapılmasına veya terkine taalluku olmasaydı artık ona vâcip demenin bir mânası kalmazdı. Bir kimsenin: "Bu, kendi îcâbı ile vâciptir." sözü faydasız bir laftır. Çünkü şimdi veya gelecekte yapması veya terk etmesi ile bizim garazımız olmayan bir şeyi isterse, başkası isterse bize vâcip kılsın, isterse kılmasın, onunla meşgul olmamızda bir mâna yoktur. Vücûbun mânasını, onun saâdet-i ebediyeye vesîle olduğunu anlayıp, ebedî hayatta saadetin ancak Allah'a kavuşmakta olduğunu ve ondan uzak kalanların şekavette kaldığını bildikten sonra artık şehevî arzularından uzaklaşır. Ayrılık hasreti ve cehennem ateşi ile yanar gider de Allah'a kavuşmaktan uzaklaştıran şeyin şehvetler, şu fânî âlemde ünsiyet etmek ve kesin olarak ayrılacağı şeyleri sevmeye eğilmek olduğunu ve Allah'a yaklaştıran şeylerin de kalbi, şu âlemin muzehrafâtından ayırıp bütün mevcûdiyeti ile Allah'a bağlanmak olduğunu bilir.

Yine kendisini Allah’ın rahmetinden uzaklaştırıp şeytanın adamlarına ve şeytana yaklaştıran şeyin, günâhlar olduğunu bilir de Allah’a yakınlık için, kendisini uzaklaştıran yollardan ayrılmanın vâcip olduğunu anlar. Bu uzaklaştırıcı yollardan, ancak ilim, nedâmet ve azimle tamamen ayrılabilir. Çünkü isyanın, sevgiliden uzaklaştırıcı sebeplerden olduğunu bilmedikçe pişmanlık duymadığı gibi, ayrı ve uzaklaştırıcı yolda olduğu için acı da duymaz ve acı duymadığı yoldan da geri dönmez. Rücû anlamında olan tövbenin açık mânası, terk ve terkte azimdir. Sevgiliye ulaşmak için bu üç mânanın zarûretinde şüphe yoktur. İşte basîret nûrundan meydana gelen îman böyledir. Ekseriyetle insanların bulunduğu yerden bu yüksek makamların zirvesine ulaşamayanların taklîd ve başkalarına uymakta geniş imkânları vardır. Bu sâyede helâkten kurtuluşa ulaşırlar. Bu hususta Allahu Teâlâ’nın ve Resûlü’nün emirleri ile selef-i sâlihînin sözlerini düşünsün. Allahu Teâlâ:

وَتُوبُوا إِلَى اللّٰهِ جَمِيعًا أَيُّهَ الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

“Ey mü’minler, hepiniz Allah’a tövbe edin. Tâ ki korktuğunuzdan emîn olup, umduğunuza nâil olasınız.” (Nûr sûresi, 24/31) buyurmuştur. Yine Allahu Teâlâ:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا تُوبُوا إِلَى اللّٰهِ تَوْبَةً نَصُوحًا

“Ey mü’minler, nasûh tövbe ile Allah’a tövbe edin.” (Tahrîm sûresi, 66/8) buyurmuştur. Nasûh, nasîhattan alınmadır. Her türlü şâibeden uzak olarak Allah’a tövbe edin demektir. Tövbenin fazîletine Allahu Teâlâ’nın:

إِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ

“Muhakkak Allah hem çok tövbe edenleri sever, hem çok temizlenenleri sever.” (Bakara sûresi, 2/222) sözü delâlet etmektedir. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) de:

اَلتَّائِبُ حَبِيبُ اللّٰهِ وَالتَّائِبُ مِنَ الذَّنْبِ كَمَنْ لَا ذَنْبَ لَهُ

“Tövbe eden, şAllah’ınşsevgilisidir. Günâhlardan tövbe eden, hiç günâh i lememi gibidir.” [3] buyurmuştur.

Diğer hadîste de şöyle buyrulmuştur:

لَلّٰهُ أَفْرَحُ بِتَوْبَةِ الْعَبْدِ الْمُؤْمِنِ مِنْ رَجُلٍ نَزَلَ فِي أَرْضٍ دَوِّيَّةٍ

مُهْلِكَةٍ مَعَهُ رَاحِلَتُهُ عَلَيْهَا طَعَامُهُ وَشَرَابُهُ فَوَضَعَ رَأْسَهُ فَنَامَ

نَوْمَةً فَاسْتَيْقَظَ فَقَدْ ذَهَبَتْ رَاحِلَتُهُ فَطَلَبَهَا حَتَّى إِذَا اشْتَدَّ

عَلَيْهِ الْحَرُّ وَالْعَطَشُ أَوْ مَا شَاءَ اللّٰهُ قَالَ: أَرْجِعُ إِلَى مَكَانِي

الَّذِي كُنْتُ فِيهِ فَأَنَامُ حَتَّى أَمُوتَ فَوَضَعَ رَأْسَهُ عَلَى سَاعِدِهِ

لِيَمُوتَ فَاسْتَيْقَظَ فَإِذَا رَاحِلَتُهُ عِنْدَهُ عَلَيْهَا زَادُهُ وَشَرَابُهُ فَاللّٰهُ

تَعَالَى أَشَدُّ فَرَحًا بِتَوْبَةِ الْعَبْدِ الْمُؤْمِنِ مِنْ هٰذَا بِرَاحِلَتِهِ

"Kulunun tövbesinden dolayı Allahu Teâlâ'nın sevinci, bir adamın tehlikeli, ıssız bir çölde yanında biniti ve binitinin sırtında yiyecek ve içeceği olduğu halde istirâhata çekilip biraz uyuduktan sonra uyandığında azığı ile beraber binitinin kaybolduğunu görüp, onu her tarafta aradıktan ve sıcaklık basıp iyice yorularak susadıktan ve ümîdini kestikten sonra: "İndiğim yere gideyim, orada ölüm uykusuna yatayım" diyerek yerine çekilip ba ını koltuğunun üstüne koyarak uykuya yatıp bir müddet uyuyup uyandığı vakit, azığı ile devesini yanıba ında gördüğü zamanki sevincinden daha çoktur. Yâni Allahu Teâlâ, günâhlarından tövbe edip kendine yönelen kuluna, çölde azığı ile devesini kaybedip ölüm tehlikesi ile kar ı kar ıya kaldıktan ve ümîdini kestikten sonra devesini bulanın sevinmesinden daha çok sevinir" [4] Diğer bir rivâyette ilâve olarak: *"Devesini bulan adam, sevinç ve a kınlığından Allah'a nasıl ükredeceğini bilemeyip: "Allah'ım, ben senin Rabbin ve sen de benim kulumsun" der."* şeklinde vârid olmuştur.

Hasan-ı Basrî'den rivâyet ediliyor: Allahu Teâlâ Âdem aleyhisselâmın tövbesini kabul ettiği vakit, melekler kendisine göz aydınlığına gittiler. Cebrâil ile Mîkâil de gitti ve:

Ey Âdem, Allah tövbeni kabul etti. Artık huzura eriştin, dediler. Âdem aleyhisselâm:

- "Ey Cebrâil, bu tövbeden sonra bir de sorgu suâl olursa, benim hâlim nice olur?" dedi. Bunun üzerine Allahu Teâlâ Âdem aleyhisselâma şöyle vahyetti: *"Ey Âdem, zürriyetine dört zahmet ve mihnet getirdin. Ayrıca tövbeyi de onlara mîras bıraktın. Senin duâna icâbet ettiğim gibi, onlardan da bana çağıranın çağrısına icâbet ederim. Mağfiret dileyeni yarlığarım ve ona cimrilik etmem. Zîra ben dâvete icâbet eden*

bir yakınım. Tövbekârları da mezarlarından müjdelenmi ve gülmü olarak ha r eder, bütün duâlarını kabul ederim.” buyurdu.

Bu hususta vârid olan haber ve eserler sayılamayacak kadar çoktur. Tövbenin vücûbunda ittifak vardır. Zîra dediğimiz gibi, tövbenin mânası, günâh ve mâsiyetin, Allah’tan uzaklaştırıcı tehlikeli bir davranış olduğunu bilmektir. Bunun, îmanın vücûbunda dahli vardır. Fakat gaflet, bunu unutturmuştur. İşte bu ilmin mânası da bu gafleti kaldırmaktır. Bu gafleti kaldırmanın vücûbunda da ihtilâf olamaz ve yoktur.

Tövbenin mânalarından birisi de, hemen günâhı terk edip, bir daha yapmamaya azmetmek ve geçmiş noksanları telâfi etmektir ki, bunun vücûbunda şüphe yoktur. Geçmişe nedâmet ve üzülmek de vâciptir. Çünkü bu, tövbenin rûhudur. Geçmişi telâfi, ancak bununla mümkündür. Tövbe nasıl vâcip olmasın ki, ömrünü Allah’ın gadabında geçirdiğini anlar anlamaz, zarurî olarak içinde bir elem doğar ve bunun ızdırabını çeker.

Şâyet, “Kalbin üzülmesi, irâde dışı bir haldir. İnsanın ihtiyârında değil, zarûrîdir. Böyle zarûrî olan şeyler, vücûb ile nasıl vasıflanır ve insana borçtur, denebilir?” dersen bilmiş ol ki; bu elemin sebebi, sevgiliyi kaybedişinin sebebini araştırmaktır. Bunu araştırmakda kendi elindedir. İşte bu yönden vücûb hükmüne giriyor. Yoksa, bu, ilmi kulun halkedip îcad etmesi bakımından değildir. Zîra bu, kul hakkında muhaldir. Yoksa ilim, irâde, nedâmet, fiil, kudret ve kadir hepsi Allahu Teâlâ’nın yaratması ve işidir. Nitekim Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur:

وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ

“Hâlbuki sizi de, yapageldiğiniz şeyleri de Allah yaratmıştır.” (Saffât sûresi, 37/96) Âyet-i kerîmedeki (Mâ) harfi, masdariyye olarak: **“Amelinizi de O yaratmış.”** demektir. Basîret sâhibi ehl-i sünnet görüşüne göre hak olan, budur. Diğer görüşler ise bâtıldır.

Şâyet, “Kulun, yapmak veya yapmamakta hiç bir irâde ve ihtiyârı yok mudur?” dersen deriz ki; Evet vardır ve bu Allahu Teâlâ’nın yaratması ile olmasına aykırı değildir. Kulun o ihtiyârı bile Allahu Teâlâ’nın yaratması iledir. Kul, kendisi için yaratılan ihtiyâra bağlıdır. Allahu Teâlâ sağlam bir el, zevkli yemek yemeye istek yarattığı ve yemeğin bu isteği teskîn edeceğini akla bildirdiği, bu yemekte bir zararın olup olmadığını araştırma kabiliyetini verdiği, zararı olmadığına dair bilgiyi yarattığı ve bütün bunlar bir araya toplandığı vakit, yemek iradesi meydana gelir. Birbirini nakz eden bu hâtıraların kalkmasından ve yemeye de

iştah gelmesinden sonraki irâdeye ihtiyar denilir.

Yukarıdaki sebepler tamamlandıktan sonra bunun meydana gelmesi zarûrîdir. Allah'ın bu sebepleri yaratmasıyla irâdede cezim ve kesinlik meydana geldikden sonra, sağlam olan el, yemeye doğru uzanır. Zîra irâde ve kudretin tamamından sonra iş, zarûrî olarak meydana gelir ve hareket hâsıl olur. Hareket, yine Allah'ın yaratmasıyla olan kudretin husûlü ve irâdenin kesinleşmesinden sonra, yine Allahu Teâlâ'nın yaratması iledir. Yâni iktidar da irâde de, hareket de Allah'ın yaratması iledir. Çünkü kesin irâde, istekten ve engellerin olmadığını bildikten sonradır ki, gerek istek ve gerek bu bilgi, Allahu Teâlâ'nın yaratması iledir. Fakat bu yaratıklar, âdet-i ilâhiyenin cereyan tarzı üzerine birbirini tâkip eden bir tertip üzeredirler. Allah'ın âdet ve sünnetinde bir değişiklik olmaz.

Meselâ Allahu Teâlâ bir elde, yazı yazmak için hareketi yaratmaz. Ve o elde yazı kudreti denen sıfatı yaratmadıkça bu sıfatı yaratmaz. O elde hayatı ve kesin irâdeyi yaratmadıkça, kesin irâdeyi yaratmaz. İnsanda istek ve nefsin temâyülünü yaratmadıkça da, nefsin temâyülünü yaratmaz. O nefse, şimdi veya gelecekte uygun ve faydalı olacağına dair bilgi yaratmadıkça, bu bilgiyi de yaratmaz. Ancak hareket, irâde ve ilme râci olan diğer sebepler ile yaratır. İlim ve meyl-i tabiî dâima kesin irâdeyi kendilerine tâbi kılar, kudret ile irâdede hareket tâkip ettirir. İşte her iş böyle bir tertip üzeredir, hepsi de Allahu Teâlâ'nın yaratmasıyladır. Fakat yaratıkların bâzıları, diğer bâzılarının şartlarıdır. Bunun için bâzılarının öne, bâzılarının da sona kalması vâciptir. Meselâ önce ilim, sonra irâde; önce hayat, sonra ilim; önce cisim, sonra hayat gibi. Yâni hayatı yaratmak için önce cismi yaratmak şarttır. Yoksa hayat cisimden doğar demek değildir. Sonra ilim için hayat şart, ancak irâdeyi bilgili ve canlı bir cisim kabul eder ve irâde bunda bulunur demektir. Vücûda ancak mümkün girer, yâni ancak yaratılması mümkün olanlar var olabilir. Mümkinâtın da değişikliği kabul etmeyen bir tertip ve düzeni vardır. Bunu değiştirmek muhâldir. Bir vasfın şartı bulunduğu vakit, şartın bulunduğu yer, o vasfı kabule müsteiddir. İşte bu istidat bulunduğu vakit o vasıf, Allahu Teâlâ'nın ezelî kudreti ve cömertliğinden meydana gelir. Şartların sebeplerindeki istidâdın tertîbi olunca, Allah'ın yaratmasıyla meydana gelen hâdiselerin de tertîbi ve sırası vardır. Kul da birbirini tâkip eden bu olayların cereyan mahalli olmuştur. Bütün bunlar, tek olan Allahu Teâlâ'nın ezelî ilminde değişmeyen umûmî bir tertip ile en süratli bir şekilde kazâ edilmiş bir hükm-i rabbânîdir. Ezelde kazâ edilen bu hükmün bu âlemdeki zuhûru, tamamen ona uygun bir şekildedir, onu değiştiremez. Allahu Teâlâ'nın:

إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ

"Şüphesiz biz, her şeyi bir ölçüye göre yaratmışızdır." (Kamer sûresi, 54/49) buyurduğu ile meydana gelen bu işlerin oluş şeklinden ve:

وَمَا أَمْرُنَا إِلَّا وَاحِدَةٌ كَلَمْحٍ بِالْبَصَرِ

"Bizim buyruğumuz bir göz kırpması gibi ânîdir." (Kamer sûresi, 54/50) buyurduğu da ezeldeki kazâ-i küllîden ibârettir. Kullar ise kazâ ve kaderin cereyânına bağlıdır. Allahu Teâlâ'nın, idrâk ve mârifetten ibâret olan temâyül edeceği şeye ilmi, "kasd" dediğimiz kesin ve kuvvetli meyli ve kudret sıfatını yaratmasından sonra, bu tertîb üzere netîcede kâtibin elindeki hareketi yaratması, mukadderât cümlesindendir.

Mukadderâtın kahrı altında bulunan kulun cisminde, iç âleminden bu dört şey zâhir olduğu vakit, gayb ve melekût âleminden mahcup olan mülk ve şehâdet âlemi öne geçerek: "Ey Âdemoğlu, sen hareket ettin, sen attın ve sen yazdın." der. Fakat gayb âleminin hicaplarından ve melekût âleminin perde arkasından:

وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللّٰهَ رَمٰى

"Hayır sen atmadın, attığın zaman da sen atmadın, ancak Allah attı." (Enfâl sûresi, 8/17) hitâbı gelir. Öldürdüğün vakit sen öldürmedin;

قَاتِلُوهُمْ يُعَذِّبْهُمُ اللّٰهُ بِأَيْدِيكُمْ

"Onlarla muharebe edin ki, Allah sizin ellerinizle onları azâblandırsın." (Tevbe sûresi, 9/14) nidâsı duyulur da, şehâdet âleminin, yâni görülen bu varlıkların içinde ve ortasında kalanlar şaşırıp kalırlar ve bir kısmı yalnız cebre, yâni insan şoförün elinde bir direksiyon gibi, şoför onu istediği tarafa çevirir, kulun elinde irâde ve ihtiyardan hiç bir şey yok dediler. Bunlar, kuldan kesbi nefyeden Cebriye'dir. Bir kısmı da, bunlar tamamen kulun kendi îcâdıdır derler ki, bunlar da Kaderiye'cilerdir. Bir kısmı da, her ikisi arasında orta bir yol tutarak, Allah hâlık, kul kâsibdir, derler. Eğer bunlara gök kapıları açılsa da melekût âlemine bir baksalar, her birinde de bir yönden bir hakikat payı olduğunu ve hepsinin de hatâlı olduğunu, hiçbirinin bunun künhünü anlayamadığını görürlerdi. Bu hususta tam bilgiye, melekût âleminden mülk âlemine açılan pencereden sızan nûr sâyesinde erilir. Hâlbuki gayb ve şehâdetin

âlemi olan Allahu Teâlâ gaybını kimseye açmaz. Onu ancak râzı olduğu peygamberlerine açar. Bâzen peygamberlik mertebesine yükselenler de buna muttalî olamaz. Kim ki, sebepler silsilesine yapışır, bu zincirin sebeplerinin sebeplerine bağlılığını bilir ve bilerek bu zinciri tahrîk ederse, kader sırrı ona açılır. Her şeyi Allahu Teâlâ'nın yarattığını ve O'ndan başka yoktan var edenin bulunmadığını kesin bir ilim ile bilir.

Şâyet, "Bunlardan bir kısmına **Cebriyeci,** bir kısmına **muhteri** ve bir kısmına da **kesbiyeci** diye hüküm verdin. Sonra Her biri bir yönden doğrudur dedikten sonra yine de noksandırlar demekle tenakuza düşmedin mi? Bunu anlayabilmek için bir misâl ile açıklayabilir misin?" dersen derim ki;

Ben bunu bir misâl ile açıklayayım. Körler, memlekete fil adında bir hayvanın geldiğini duymuşlar. Şimdiye kadar görmedikleri ve hattâ adını bile duymadıkları bu hayvanın ne olduğunu bilmek istediler. Gözleri görmediği için tabiî buna dokunmak ve elleri ile yoklamak suretiyle ne olduğunu ancak anlayabilecekler. Bir kaç kör filin bulunduğu yere gider, bunu elleri ile yoklamaya başlar. Bir kısmı filin ayaklarına, bir kısmı dişine, birisi de kulağına dokunur. Ellerine geçen yerleri yoklarlar. Herkes eline geçen bölümden fili tanıdığını sanır. Geri dönüp de diğer körlerin yanına geldiklerinde körler sorar:

- "Anlatın bakalım, fil nasıl bir hayvandır?" derler. Bunlardan filin ayağını tutan:

- "Kalın bir direk gibidir, ancak dış kısmı o kadar sert değildir." der. Dişlerini tutan:

- "Hayır, katiyyen yumuşak değil, gayet sert ve kurudur. Aynı zamanda o kadar da büyük değil, küçük bir direk gibidir." der. Kulaklarını tutan da:

- "Hayır, ne öyle, ne de öyle. Biraz sert olmakla beraber yine de yumuşaktır." der. Bu üçüncüsü, yumuşaklıkta birinciyi tasdîk etmekle beraber ne büyük, ne de küçük direk gibi değil, demekle ikisini de yalanlamış oldu. O, kalın ve geniş bir deri gibidir, dedi. İşte bunların Her biri bir yönden doğrudur. Çünkü herkes tuttuğu tarafı anlattı ve anlattıkları vasıflar, filde vardır. Fakat ayrı ayrı şöyle dursun, bunların hepsi dahi bir araya gelmekle yine fili olduğu gibi anlatamamışlardır. İşte Kaderiyye, Cebriyye ve kesbiyeciler de böyledir. Bu misâlden ders al. Zîra insanların çoğunlukla ihtilâfı böyledir. Bu arada anlattıklarım mükâşefe ilmini aralayıp, onun deryâlarının dalgalarını harekete geçirdi ise de maksadımız da bu olmadığı için yine konumuza dönüyorum.

Konumuz, her üç cüz'ü ile yâni ilim, nedâmet ve terk tarafları ile tövbenin vâcip olduğu beyânında idi. Yaptığına pişman olmak da borçtur. Çünkü bu da kulun ilmi, irâde ve kudreti arasında bulunan, Allahu Teâlâ ef'âli arasındadır.

Vasfı bu olan her şeye vâcip ismi şâmil olur.

Hadîsin ikinci şıkkını İbn Mâce İbn Mes'ûd'dan; birinci şıkkını ise İbn Ebî'd-Dünya ve diğerleri rivayet etmişlerdir.

Müslim,

GÜNÂHIN AKABİNDE TÖVBENİN VACİP OLDUĞU

Günâhın akabinde hemen tövbe etmenin vücûbunda şüphe yoktur. Zîra isyânın, îmanı tehlikeye düşürdüğünü bildikten sonra, tövbenin de akabinde olmasında şüphe edilmez. Bedeni öldürücü zehiri yiyen, onu hemen kusmak suretiyle çıkarmaya çalışacağı gibi, îmanı öldüren isyânı da hemen tövbe ile atmak lâzımdır. Tövbenin vücûbunda kurtuluş, bu günâhtan kendisini alıkoyan mârifettir. Bu mârifete sâhip olan isyân etmez. Bunun için de tövbeye ihtiyâcı kalmaz. Bu mârifet ise amel ile alâkalı olmayan mükâşefe ilminden değil, belki muâmele ilmindendir. Amel için aranan her hangi bir ilmin uhdesinden ameli yapmadıkça kurtuluş olmaz. Meselâ, günâhı öğrenmek, günâhı terk etmek içindir. Onu terk etmeyen, îmanın o günâh ile ilgili cüz'ünü kaybetmiştir. İşte Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in:

لَا يَزْنِي الزَّانِي حِينَ يَزْنِي وَهُوَ مُؤْمِنٌ

"Zânî, zina ettiği vakit, mü'min olduğu hâlde zinâ etmez" [5] buyurduğu bu mânadadır. Burada îmanı nefyetmekle; Allah'ın varlığına, birliğine, sıfatlarına, kitaplarına ve peygamberlerine îman gibi mükâşefe ilmine râci olan îmanı nefyetmiyor. Zîra bunları, zinâ ve benzeri günâhlar nefyetmez. Buradaki murâdı zinânın Allah'tan uzaklaştırıcı ve Allah'ın gadabını mûcib olduğuna dâir olan îmanı nefyetmektir. Nitekim tabip adama: "Bu zehirdir, bunu yeme, seni öldürür." dediği halde, bu zehiri yutan kimse için: "İnanmayarak yuttu." dendiği vakit bu adam doktorun varlığına veya doktorluğuna inanmayarak zehiri yuttu demek değil, yuttuğu şeyin zehir olduğuna inanmayarak onu yuttu demek olduğu gibi. Onun zehir olduğunu bilen onu asla yutmaz. Şu halde isyân edenin zarûrî olarak îmanı noksandır. Çünkü îman yalnız bir esas değildir, yetmiş küsûr kolu vardır. En üstün derecesi, şehâdet kelimesi, en alt derecesi de eziyet veren şeyleri yoldan atmak ve yolu temizlemektir. Bu, tıpkı birisinin, insan tek bir parça değil, yetmiş küsûr parçadan meydana gelmiştir. En önemli parçası kalp ve rûh, en aşağı derecesi de cilde rahatsızlık veren şeyleri izâle etmesidir. Diğer hayvanlardan ayrılması için bıyıklarını, tırnaklarını kesmektir, demesi gibidir.

Bu, uygun bir misâldir. Îman, insan gibidir. Rûhun yokluğu bütün bedeni yok ettiği gibi, şehâdetin yokluğu da îmanı kökünden yok eder. Yalnız îmanı olup başka ameli bulunmayan, zâhirî ve bâtınî bütün âzâlarını kaybeden ve yalnız

canlı olan bir kötürüm gibidir. Bu halde bulunan kimsenin rûhunun bedeninden ayrılıp ölmesi bir an meselesi olduğu gibi, amelsiz kuru bir îmana sâhip olanın îmanını da, can alıcı meleğin daha ilk gelişinde esen kuvvetli rüzgârların bu kuru îman ağacını kökünden koparıp atması kuvvetle muhtemeldir. Her îman ki onun kökü yakîn üzerine oturtulmamış, dalları amellerle yeşermemişse, ölüm meleğinin görüldüğü anda esen şiddetli rüzgârların dehşetine dayanamaz. Ve ömrü boyunca tâat ve ibâdetle sulanmayan bu îman ağacının son nefeste yıkılmasından korkulur. Günâhkâr bir insanın, ibâdetine devam eden diğer birisine: “Ben de senin gibi mü’minim.” demesi, kabak asmasının çam ağacına: “Ben de senin gibi bir ağacım.” demesine benzer. Burada çam ağacının ne güzel bir cevabı vardır: Çam ağacı der ki: “Bu isim benzerliğine aldanmanın ne demek olduğunu güz rüzgârları estiği vakit anlarsın. O vakit kökün kopar, yaprakların dökülür ve o zaman ağaçların yere saldığı köklerden gâfil olarak yalnız bitki ismindeki ortaklığa aldanmanın ne demek olduğunu görürsün.” Nitekim şâir:

“*Yakında toz duman açılınca, bindiğin at mıdır eşek midir, anlarsın*” demiştir. Bu, son nefeste belli olur. Âriflerin can damarını koparan ve kalplerini durduran ve pek az kimselerin dayanabileceği, son nefes tehlikesidir. İsyânı sebebiyle sonsuz olarak cehennemde kalacağından korkmayan günâhkâr, ekseriyetle ölüm hastalıktan sonra geldiği için sıhhatine güvenerek zararlı maddeleri yemeye devam eden insan gibidir. Zararlı maddeleri yemekle nihayet bu adamın hastalanıp öleceği gibi, isyâna devam edenin de son nefeste îmansız gitmesinden ve îmansız gitmesiyle ebedî olarak cehennemde kalmasından korkulur. Demek ki beden için zararlı yemekler ne ise îman için isyân da aynıdır. Zararlı yemekler mîdede toplanarak sâhibinin haberi olmadan mîdeyi ve mîzâcı bozup ânî olarak adamın hastalanıp ölümüne sebebiyet verdiği gibi, günâhlar da yığıla yığıla kişinin îmansız gitmesine sebep olabilir.

Şu fâni dünyada ölümden korkan kimsenin zararlı ve zehirli şeyleri her hâlükârda ve bulunduğu anda terk edip yememesi vâcip olduğu gibi, ebedî helâkten korkan kimsenin de günâhlara yaklaşmaması öncelikle vâcip olur. Zehiri içen pişman olduğu anda şu ölümlü dünyada biraz daha kalması için bir an önce zehiri içinden çıkarmaya uğraştığı gibi, dîn zehiri demek olan günâhları da bir an önce içinden çıkarıp ebedî helâkten kurtulması için bütün tedbirleri alması, öncelikle vâcip olur. Zîra isyân zehirinden korkulmasının sebebi, ebedî olan âhireti kaybetmektir. O âhiret ki, onun nîmetleri devamlı ve mülkü büyüktür. Onu kaybetmekte cehennem ateşi ve ardı arası gelmeyen devamlı azâb vardır. Zîra âhiret gününün hududu yoktur. O halde tabiplerin müdâhalesine imkân bırakmayacak şekilde mâneviyatı harap etmeden önce

hemen tövbe ederek günâhların zehirinden sıyrılmaya çalışmak lâzımdır. Sonra iş işten geçer, hiç bir şey fayda vermez olur ve Allahu Teâlâ'nın:

إِنَّا جَعَلْنَا فِي أَعْنَاقِهِمْ أَغْلَالًا فَهِيَ إِلَى الْأَذْقَانِ فَهُمْ مُقْمَحُونَ.

وَجَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَيْنَاهُمْ

فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ. وَسَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا

يُؤْمِنُونَ.

"Boyunlarına, çenelerine kadar varan demir halkalar geçirmişizdir, bunun için başları yukarı kalkıktır. Önlerine ve arkalarına set çekmişizdir. Gözlerini perdelediğimizden artık göremezler. Ey Muhammed (aleyhisselâm!) **Onları uyarsan da uyarmasan da birdir, inanmazlar."** (Yâsîn sûresi, 36/8-10) vaîdine girmiş olur. Sakın âyetteki "îman" lâfzı seni aldatıp da: "Bunlardan murad kâfirlerdir." demeyesin. Zîra îmanın yetmiş küsur şûbesi olduğunu ve zânînin zinâ ederken mü'min olamayacağını sana anlatmıştık. İmânın kol ve dallarından mahrum kalan kimsenin son nefeste îmanın aslından da mahrum kalmasından korkulur. Elini, ayağını, gözünü, kulağını ve diğer âzalarını kaybeden kimsenin canını da kolaylıkla kaybedeceği gibi, bu kimse de asıl îmanını kaybedebilir. Asıl olmadan fer' olamayacağı gibi, fer' olmadan da asıl devam edemez. Asıl ile fer' arasındaki tek fark, fer'in hem vücûdu, hem de devamı aslın bulunmasına bağlıdır. Yoksa aslın var olmasında fer'e ihtiyacı yoksa da, devamında fer'e ihtiyacı vardır. Aslın bekası fer' ile fer'in vücûdu ise asıl iledir. Mükâşefe ve muamele ilimleri de fer' ile asıl gibi birbirinin ayrılmaz arkadaşlarıdır. Ayrılıkları; birinin asıl, diğerinin fer' olmasındadır. Muâmele ilmi ameli gerektirmezse, onun yokluğu varlığından hayırlıdır. Zîra muâmele ilminin gereği ile amel etmezse, bu ilim sahibinin aleyhine delîl olur. Bunun için âlim olan fâcirin azâbı, câhil olan fâcirin azâbından daha ağırdır. Nitekim bunu İlim bahsinde açıklamıştık.

Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmişlerdir.

TÖVBENİN HERKESE VÂCİP OLDUĞU

Bilmiş ol ki; kitabın zâhiri, bunu açıkça beyân etmektedir. Nitekim Allahu Teâlâ:

وَتُوبُوا إِلَى اللّٰهِ جَمِيعًا أَيُّهَ الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

“Ey mü’minler, hepiniz Allah’a tövbe ediniz. Umulur ki felâh bulursunuz.” (Nûr sûresi, 24/31) buyurmuştur.

Allahu Teâlâ hitâbını bütün mü’minlere ta’mîm etmiştir. Zâten basîret nûru da bunu gösterir. Zîra tövbenin mânası, insanı şeytana yaklaştırıp Allah’a uzaklaştıran yoldan dönmek demektir. Bu yanlış yola ancak gâfiller sapar. Akıl garîzesinin kemâli, insanları aldatmakta şeytanın yolları olan şehvet, gadab ve diğer kötü huyların tekâmülünden sonradır. Çünkü aklın başlangıcı yedi yaşında, aslı ergenlik anında, kemâli ise kırk yaşındadır. Şehvetler, şeytanın, akıllar ise meleğin askerleridir. Bunlar karşılaştıkları vakit zarurî olarak aralarında savaş başlar. Zîra bunlar birbirinin zıddı oldukları için, biri diğerini kabul etmez. Aralarındaki ayrılık, gece ile gündüz ve ışık ile karanlık gibidir. Bir taraf gâlip gelince diğer tarafı ezer. Hâlbuki şehvetler, akıl kemâle ermeden daha çocukluk ve gençlik çağında kemâle ererler. Bu sebeple şeytanın askeri, akıldan önce merkezi zapteder, kalbi istîlâ eder ve kalp de şehvetlere uygun âdetlerle ünsiyet eder de şeytan kalbe galebe çalar. O zaman onu oradan söküp atmak zor olur. Allah’ın ordusu olan akıl, sonra harekete geçer. Allah’ın dostlarını düşmanın esâretinden kurtarmak için ağır ağır çalışır. Şâyet akıl, kemâle erip kuvvet bulmazsa, şeytanın ordusunu kalpten atamaz ve şeytan verdiği sözü yerine getirmeye çalışır. Onun sözü, Allahu Teâlâ’nın haber verdiği gibi:

لَأَحْتَنِكَنَّ ذُرِّيَّتَهُ إِلَّا قَلِيلًا

“Andolsun ki onun zürriyetini, birazı müstesnâ olmak üzere, behemehâl kendime bend ederim.” (İsrâ sûresi, 17/62) demekten ibarettir. Akıl kemâl bulup kuvvetlenirse, ilk vazîfesi, şehvetleri kırmak sûretiyle şeytanı kalpten uzaklaştırmak ve kalbi, alışkın olduğu kötü âdetlerden ayırıp ibâdetlere çevirmek olur. İşte tövbenin mânası da budur. Yâni rehberi şehvet ve öncüsü

şeytan olan yoldan ayrılıp Allah'a giden yola girmektir. Ne kadar insan varsa hepsinin şehveti aklından öncedir ve şeytanın ordusu olan vasıfları, meleğin ordusu olan hasletlerinden öncedir. Yâni şehvet, gadab ve diğer kötü vasıfları gençlik çağında tekâmül ettiği ve akıl kırk yaşında kemâl bulduğu için şeytanî tarafları melekî yönlerinden öncedir. Şehvetin tesîri ile yapmış olduğu geçmiş kötülüklerden dönmesi, ister avam bir insan ve hattâ ister peygamber olsun, hepsi için zarûrîdir. Bu tövbenin yalnız Âdem aleyhisselâma mahsûs olduğu sanılmamalıdır. Nitekim şâir:

"Yalnız Hind'in gaddâre olduğunu sanma, asâletiyle övünmek karakterinde olan her kadın Hind'dir." demiştir.

Belki tövbe, bütün insan nev'ine yazılmış ezelî bir hükümdür. Değişmesine ihtimâl olmayan ilâhî âdetler değişmedikçe bunun aksi düşünülemez. Kâfir veya câhil olduğu halde erginlik çağına gelen herkes için cehlinden ve küfründen tövbe etmesi vâciptir. Anne ve babasına uymakla Müslüman olarak bâliğ olan ve fakat İslâmî gerçeklerden gâfil bulunan kimse de İslâm'ın mânasını anlamak sûretiyle gafletinden tövbe etmesi lâzımdır. Zîra bizâtihî kendisi İslâmiyet'i kabul etmedikten sonra, anne ve babasının İslâmiyet'i ondan bir şeyi uzaklaştırmaz. İslâmiyet'in ne demek olduğunu anlar anlamaz, başka hiç bir şey beklemeden, o ana kadar şehvetlerinin peşine gitmek sûretiyle alışkın olduğu açılıp saçılmalarından hemen dönerek Allahu Teâlâ'nın bildirdiği hududlar içerisine girmelidir. Tövbenin en zor olanı, bu kapıdır. Çokları bundan âciz olduğu için, burada helâk oldular. İşte şu anlattıklarımızın hepsi tövbe ve Allah'a rücûdur.

Demek ki tövbe, kimsenin müstağnî kalmayacağı şekilde herkes için farz-ı ayındır. Nitekim Âdem aleyhisselâm bile tövbeden müstağnî kalamamıştır. Babanın yaratılışına uymayan ve babanın güç yetiremediği şeye evlâdı hiç güç yetiremez.

Devamlı olarak ve her hâl ü kârda tövbenin vâcip olmasına gelince; bu da açık ve meydandadır. Çünkü hiç kimse âzaları ile isyandan hâlî olamaz. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm ve hadîsler peygamberlerin bile zelle ve hatâdan sâlim kalamadıklarını, hatâlarından dolayı ağlayarak tövbe ettiklerini haber vermişlerdir. Şâyet bâzı hallerde âzâsı ile günâh işlemezse de kalbinde günâh işleme düşüncesinden hâlî kalamaz. Şâyet kendisinin böyle bir meyli olmazsa da, kendini Allah'ı zikirden alıkoyacak şeytanın çeşitli vesveselerinden hâlî kalamaz. Şâyet bundan da korunursa, Allahu Teâlâ'nın zât, sıfât ve ef'âline olan ilminde gaflet ve kusurdan kurtulamaz. Bütün bunlar, derecesine göre birer noksanlıktır ve bu noksanlıkların da sebepleri vardır. Sebeplerini atabilmek,

onların zıddı ile meşgul olmakla, yâni o yoldan başka yola dönmekle mümkündür. İşte tövbe de budur. Şekil ve derecelerde ayrılmakla beraber, insanoğlunun bu noksanlıklardan tamamen sıyrılması düşünülemez. Bunun için tövbe etmesi lâzımdır. Nitekim Resül-i Ekrem:

إِنَّهُ لَيُغَانُ عَلَى قَلْبِي حَتَّى أَسْتَغْفِرَ اللهَ فِي الْيَوْمِ وَاللَّيْلَةِ

سَبْعِينَ مَرَّةً

ş *"Kalbime öyle eyler gelir ki, her gün ve gece bunlardan yetmi defa Allah'a istiğfâr ederim."* [6] buyurmuştur. Bunun için Allahu Teâlâ ona ikrâm etti ve:

لِيَغْفِرَ لَكَ اللهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ

"Geçmiş ve gelecek günâhını Allah'ın bağışlaması için" (Fetih sûresi, 48/2) buyurdu. Onun durumu bu olunca, başkaları nasıl olur?

Şâyet, "Kalbe gelen hem ve hatırların noksan olduğunda, kemâl ise bunlardan kurtuluşda olduğunda şüphe yoktur. Hattâ Allah'ın celâlini anlamaktaki noksanlık da kusurdur. Mârifet çoğaldıkça kemâl de çoğalır. Noksan sebeplerden kemâle intikal de bir rücûdur. Rücû ise tövbedir, bunlarda şüphe yoktur. Fakat aslında bu anlattıkların farz değil, fazîlettir. Tövbe, farzlar için farzdır. Siz ise her hâl ü kârda tövbe farzdır, dediniz. Hâlbuki bunlardan tövbe farz değil, kemâle ermek şerîatte farz değildir. Senin, her hâl ü kârda tövbe farzdır, demekten maksadın nedir?" der isen bilmiş ol ki;

Yukarıda anlattığımız gibi, insan daha ilk yaratılışında şehvetlerine uymaktan asla kurtulamaz. Tövbe demek, yalnız bu şehevî arzuları terk etmek değil, tövbenin tamamı, geçmişi telâfi iledir. İnsanoğlunun peşinden gittiği şehvetinden kalbine bir zulmet yükselir. Nitekim aynaya bakan insanın nefesinden aynanın camı puslandığı gibi, kalp de günâhlardan puslanır. Şehvet zulmetleri çoğaldıkça kalp kararır ve körleşir. Bunun için Allahu Teâlâ:

كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ

"Hayır (hakîkat öyle değil), **bilâkis, onların kazanmakta oldukları** (irtikâb edegeldikleri mâsiyetler) **kalplerini yenmiş** (paslandırmış)**tir."** (Mutaffifîn sûresi, 83/14) buyurmuştur. Aynanın yüzündeki kirler, uzun zaman orada kalınca leke yapıp camı bozdukları ve böylece cam eski cilâsını kaybettiği ve

yeniden eski hâlini alamayacağı gibi, gönüldeki bu kara lekeler, orada uzun müddet kalınca orada iz yapar ve yerleşirler. Artık bundan sonra kalbi temizlemek için yalnız şehvetlerin peşinden gitmemek, yeterli değildir. Çünkü orada lekeler vardır. Onları oradan temizleyip atmak lâzımdır. Kalbe, isyân ve şehvetlerin kiri ve karanlığı çöktüğü gibi, şehvetleri terk ederek yapılan ibâdetlerin nûru da kalbe yükselir. Tâatın nûru ile mâsiyetin zulmeti kaybolur. Tâat ve ibâdetler kalbi temizler. Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

أَتْبِعِ السَّيِّئَةَ الْحَسَنَةَ تَمْحُهَا

"Kötülüğün ardından hemen bir iyilik yap ki, onu mahvetsin" buyurmakla buna işâret etmiştir.

Demek oluyor ki kul, hiç bir halde kalbinde bulunan kötülüğün izlerini, onun zıddı olan ibâdetin izleri ile silmekten müstağnî olamaz. Bu anlattıklarımız, önce cilâlı ve parlak olduktan sonra bâzı ârızalarla kararan kalbin temizlenmesi hakkındadır. Önceden kara olan kalbi cilâlatmak ise çok daha uzun bir çalışma ister. Çünkü yeniden parlak bir ayna yapmakla, yüzü kirlenmiş aynayı temizlemek bir değildir. Bunlar o kadar uzun meşgalelerdir ki, bunlardan hiç kimse hiç bir zaman kurtulamaz. Hepsi de tövbeye bağlıdır.

Bunlar, fezâildendir ve kemâl talebidir. Bu bakımdan bunlardan tövbeye vâcip denmez sözüne gelince, bilmiş ol ki; vâcibin iki mânası vardır:

Birincisi, şer'î fetvâlardaki vâciptir. Bütün insanlar bunda müşterektir. Bu öyle bir derecedir ki, bütün insanlar bununla meşgul olsa, âlemin nizâmına bir zararı dokunmaz. Fakat bütün insanlar gerçek mânasıyla müttakî olmakla mükellef tutulsalar, geçim yolunu terk edip dünyayı tamamen atmaları gerekirdi ki, bunun netîcesi takvânın tamamen yok olmasına sebep olurdu. Çünkü geçim bozulunca herkes ekmek, giymek, mesken derdine düşer ve ortada takvâdan bir şey kalmazdı. Bu bakımdan anlattığımız dereceler, bu mânada vâcip değillerdir.

Vâcibin **ikinci** mânasına gelince; Allah'a yaklaşmak için yapılması lüzumlu olan şeylerdir. Sıddîklar makamını ihraz ve Allah'a vâsıl olmak için, bütün bu anlattıklarımızdan tövbe vâciptir. Bu, nafile namaz kılmak isteyen için abdest vâciptir, demek gibidir. Aslında nafile namaz vâcip değildir. Fakat o fazîleti almak isteyenler için abdest vâciptir. Ancak o fazîleti almak istemeyenler ne abdest alır ve ne de nafile kılarlar. Yine bu deyim, insanda el, ayak, göz, kulak şarttır, dendiği gibidir. Yâni tam bir insan olmak için bütün bu âzâlara ihtiyaç vardır. Fakat, canım olsun da bir tulum gibi, ya bir bez parçası gibi olmaya da razıyım diyen, bunlarsız da idare edebilir. Ancak kâmil olmaz. Umumî fetvâlarda

geçen vâcipler, hayatın aslı gibi, kurtuluşun aslıdır. Çünkü kurtuluşa ancak o sayede erilir. Fakat kemâle erdiren ve kurtuluşun da üstünde olan hayat, el, ayak ve diğer âzalar ile tekâmül etmiş vücud gibidir. Peygamberler, velîler ve âlimlerin harîs olup çalıştıkları bu ebedî hayattır. Bunun etrafında döndüler ve bunun için dünya zevklerini tamamen terk ettiler.

Îsâ aleyhisselâm uykuya yatacağı zaman, yastık olmak üzere başının altına taş koyardı. Şeytan gelerek: "İşte dünyalık peşindesin, rahatın için başının altına taş koydun." demesiyle Hz. Îsâ taşı atarak başını yere koymuş ve taşı atması, kendisi için bir tövbe olmuştur. Îsâ aleyhisselâmın, umumî fetvâlarda başı yere koymanın vâcip olmadığını bilmediğini mi sanıyorsun?

Hz. Muhammed (s.a.v.), giydiği işlemeli elbisesi namazda kendisini meşgul ettiği için, onu çıkarıp attığı ve yine ayağına giydiği nâlinler kendisini meşgul ettiği için onları eskileri ile değiştirdiği vakit böyle yapmanın umum için meşrû olan hükümlerde vacip olmadığını bilmiyor mu idi? Bunu bildiği halde onları terk etmekle neden tövbe etti? Onun böyle yapması, bunların kalbinde iz bırakıp kendisine va'd edilen "Makam-ı Mahmûd"a ulaşmaktan engel oldukları için idi.

Hz. Ebû Bekir (r.a.)'i görmez misin ki, sütü içtikten sonra, sütü verenin gayr-ı meşrû yoldan onu kazandığını öğrenince, hemen boğulacak şekilde parmak salarak onu mîdesinden boşaltmaya çalışmıştır. O, bilmeyerek içtiği bu kadarcık sütten fıkhî hükümlere göre mesûl olmadığını ye fıkıh fetvâlarında bunu çıkarmanın vâcip olmadığını bilmiyor mu idi? İmkân nisbetinde mîdesini temizlemekle niçin tövbe etti? Bu, ancak onun kalbinde yerleştirilen bir sır içindir. O gizli sır, ona âmme fetvâlarının başka ve âhiret yolculuğunun tehlikelerinin başka şey olduğunu ve bunları ancak sıddîkların bilebileceğini bildirdi.

Sen, Allah'ın yarattıkları içerisinde Allah'ı en iyi bilen bu gibilerin hallerini düşün. Onlar Allah'ı, Allah'a giden yolu, Allah'ın gadabını ve mağrur olmanın zararlarını herkesten iyi bilenlerdendi. Dünyanın aldatmasından bir kere, şeytanın aldatmasından bin kere sakın. Bunlar öyle sırlardır ki, bunların daha ilk kokularını alan kimse, Allah'ın yoluna giren sâlik, bin sene de yaşasa, her nefesinde nasûh tövbesine devam etmesinin lüzumunu ve hiç vakit geçirmeden tövbenin vücûbunu anlar.

Süleymân Dârânî çok doğru olarak şöyle söylemiştir: "Aklı başında olan kimse, geleceği için değil de, tâat ve ibâdetsiz geçirdiği günleri için ağlasa da bu hal, ölünceye kadar devam etse hakkıdır. Ya geleceğini geçmişi gibi cehâlet içinde karşılayanın hali nice olur?"

Süleymân Dârânî, bunu şu maksatla söylemiştir. Aklı başında bir insan,

kıymetli bir cevhere sâhip olduktan sonra, boşu boşuna onu kaybederse elbette üzülür. Şâyet kaybettiği cevher, kendisinin helâk olmasına sebep olacaksa, şüphesiz buna acınıp ağlaması daha çok olur. Hâlbuki ömrün her saati hattâ her anı pahâ biçilmeyen bir cevherdir. Zîra seni ebedî şekavetten kurtarıp ebedî saâdete ulaştırmaya yetkilidir. Daha bundan kıymetli bir cevher olur mu? Bunu gafletle kaybettiğin vakit, apaçık bir zarardasın. Günâhta harcarsan, açıkça helâke gidersin. Şâyet bu zararına aldırış etmez, üzülmez ve ağlamazsan, bu senin cehâletinden başka bir şey değildir. Cehâlet hastalığı ise bütün felâketlerin üstündedir. Hattâ o öyle bir felâkettir ki, sâhibi bunun farkında bile olamaz. Çünkü gaflet uykusu, kendisi ile mârifeti arasında perde olur. Ne yazık ki insanlar uykudadır, öldükleri vakit uyanırlar. İşte o zaman herkese iflâsı ve her felâketzedeye felâketi gösterilir, fakat iş işten geçmiş olur.

Âriflerden birisi şöyle anlatıyor: Ölüm meleği, son nefeste adama gelir ve: "Senin tek bir nefesin kaldı. İşte gidiyorsun, bunun bir sâniye tehîrine imkân yoktur." dese, adamı sıkıntılar alır, üzülür ve bir saat daha yaşayabilip tövbe etmek ve mümkün olan noksanlarını tamamlamak için bütün dünya kendisinin olsa hepsini fedâ ederdi. Fakat buna imkân bulamaz. İşte Allahu Teâlâ'nın:

وَحِيلَ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ مَا يَشْتَهُونَ

"Kendileri ile arzu edegeldikleri şeylerin arasına bir set çekilmiştir." (Sebe sûresi, 34/54) buyurduğunun ilk tezâhürüdür. Yine buna işâret olarak Allahu Teâlâ:

مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ فَيَقُولَ رَبِّ لَوْلَا أَخَّرْتَنِي

إِلَى أَجَلٍ قَرِيبٍ فَأَصَّدَّقَ وَأَكُنْ مِنَ الصَّالِحِينَ. وَلَنْ يُؤَخِّرَ

اللَّهُ نَفْسًا إِذَا جَاءَ أَجَلُهَا وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ

"Birinize ölüm gelip de: "Rabbim! Beni yakın bir müddete kadar geciktirseydin de, sadaka verip dursaydım, iyi adamlardan olsaydım." diyeceği zaman gelmezden önce, size rızık olarak verdiğimizden harcayın. Hâlbuki Allah hiç bir kimseyi eceli gelince, asla geri bırakmaz." (Münâfikun sûresi, 63/10-11) buyurmuştur. Denildi ki; geri bırakılmasını istediği yakın ecel, perde ortadan kalkıp âhiret alâmeti keşfedildiği vakit, ölüm meleğine, "Bana bir gün müsâade et de, tövbe edip Rabbımdan af dileyeyim." der. Ölüm meleği:

“Artık saatleri de kaybettin.” der. Ve tövbe kapısı üzerine kapanır. Bir yandan can çekişirken öte yandan yaptığı kötülüklerin esefini, ömrünü boşa geçirdiğinin hasretini çekerken, bu hallerin sadmeleri karşısında îmanının aslı da sarsılıp durur. Nefes tükettiği vakit, ezelde mukadder ise rûhu, tevhîd üzerine çıkar ki, buna hüsn-i hâtime denir. Ezelde şekaveti mukadder ise canı îmansızlıkla çıkar ki, buna da sû-i hâtime denir. Bu gibiler hakkında Allahu Teâlâ:

وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ حَتَّى إِذَا حَضَرَ

أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ إِنِّي تُبْتُ الْآنَ

“Makbul olan tövbe, kötülükleri yapıp yapıp da onlardan her hangi birine tâ ölüm gelince: “Ben şimdi gerçekten tövbe ettim.” diyenlerin tövbesi değildir.” (Nisâ sûresi, 4/18) ve yine:

إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ

يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ

“Allah indinde makbul olan tövbe, kötülüğü ancak cahillik sebebiyle yapacakların, sonra da çarçabuk vazgeçip tövbe edecek olanların tövbesidir.” (Nisâ sûresi, 4/17) buyurmuştur. Yâni hemen günâhın akabinde tövbe eder, bir hasene ile günâhın eserini kalbinden siler. Geç kalır da kalbi fazla kararırsa, silinmesi zor olur. Bunun için Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *“Kötülüğün akabinde bir iyilik et ki kötülüğü mahvetsin.”* buyurmuştur.

Lokman aleyhisselâm da oğluna: “Oğlum, tövbeyi geciktirme, **ölüm** beklemediğin anda gelir. İleride tövbe ederim diyen, iki büyük tehlike arasında kalır. Birincisi, günâh işleye işleye kalbi kararır ve bu, tabiat haline gelir de artık temizlenemez hal alır. İkincisi, hastalık ve ölümün tezden gelmesidir. Öyle ki, kalbini temizlemeye fırsat bulamamasıdır. Bunun için haberde:

إِنَّ أَكْثَرَ صِيَاحِ أَهْلِ النَّارِ مِنَ التَّسْوِيفِ

“Cehennem halkının azâbının çoğu, tesvifden (yani tövbeyi geciktirmekten)*dir.”* diye vârid olmuştur.

Helâk olanların çoğu, tövbeyi tehîrden helâk olmuştur. Çünkü kalbini

kirletmeyi peşin yaptığı halde, temizlemesini tehîr ediyor. Burada ölüm gelip çatıyor da kalb-i selîm olmadan Allah'a mülâkî oluyor. Hâlbuki necât bulacaklar ancak temiz kalp sâhipleridir. Kalp, kulun elinde Allah'ın bir emânetidir. Ömür de aynı şekilde emânettir. Diğer ibâdet vâsıtaları da böyledir. Emânete hıyânet edip hıyânetini düzeltmeyenlerin sonu tehlikelidir.

Âriflerden birisi diyor ki: Allahu Teâlâ'nın kulunda iki sırrı vardır, ilham yolu ile onları kendisine bildirir:

Birincisi, anasının karnından çıktığı vakittedir. Allahu Teâlâ buyurur ki: "Kulum, seni her türlü isyandan temiz olarak dünyaya çıkardım; ömrünü, sana teslim ve emânet ettim. Bakalım bu emâneti nasıl koruyacak, benim huzuruma nasıl çıkacaksın?"

İkincisi, rûhu çıktığı vakittedir. Allahu Teâlâ: "Ey kulum, emânetimi ne yaptın? Onu korudun ve verdiğin sözde durdun mu? Şâyet sözünde durdunsa, ben de sana bol bol karşılığını öderim. Emâneti kaybettin ve verdiğin sözde durmadınsa, ben de senin cezânı veririm." buyurur. İşte buna işâret olarak Allahu Teâlâ:

وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ

"Ey İsrailoğulları, tavsiyemi yerine getirin, ben de size karşı olan ahdimi yapayım." (Bakara sûresi, 2/40) ve:

وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ

"(Öyle mü'minler ki) **onlar emânetlerine ve ahidlerine riâyetkârdırlar."** (Mü'minûn sûresi, 23/8) buyurmuştur.

Müslim, Eğarrü'l-Müzenî'den rivayet etmiştir.

ŞARTLARINI HÂİZ OLAN TÖVBENİN KABULÜ

Bilmiş ol ki; kabulün ne demek olduğunu bildikten sonra, sahîh tövbenin makbul olacağında şüphe etme. Basîret nûru ile bakıp Kur'ân'ın nûrundan istimdâd edenler, her selîm kalbin Allah katında makbul ve âhirette Allah'ın civârında zevk u safâ edip ebedî gözleri ile Allahu Teâlâ'nın cemâlini müşâhede edeceklerini bilirler ve yine aslında kalbin temiz olarak yaratıldığını, her doğan çocuğun fıtrat üzere doğduğunu, günâhın kir ve zulmetiyle sonradan kalbin bozulduğunu bilirler.

Yine bilirler ki, nedâmet ateşi kalbin kirini yakar. İyiliklerin nûru kalbin yüzünü saran kara lekeleri temizler ve hasenâtın nûru karşısında mâsiyet zulmetinin dayanamadığını da bilirler. Bu, gece karanlığının gündüz aydınlığı karşısında direnemediği gibidir. Diğer bir tâbir ile sabunun karşısında elbisedeki kirin dayanamaması gibidir. Hükümdar, kirli elbiseyi, giymek için kabul etmediği gibi, günâhlar ile kararmış olan kalpleri de Allahu Teâlâ civârında kabul etmez. Pis işlerde giyilen elbiselerin kirlendiği, sabunlu ve sıcak su ile yıkandığı vakit temizlendiği gibi, şehevî arzularla kullanılan kalbin kirleneceğini ve göz yaşları ile nedâmet ateşinin kalbi temizleyeceğini de bilirler. Her tezkiye edilmiş temiz kalp, temiz elbise gibi makbuldür. Kalbi tezkiye ve temizlemek ise senin elindedir. Sen kalbini temizle. Temizlenen kalbin kabul edileceği, değişiklik kabul etmeyen ezelî kazâda tespit edilmiştir. Allahu Teâlâ'nın:

قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا

"Kendini arıtan saâdete ermiştir." (Şems sûresi, 91/9) buyurduğu felâh da budur.

Kim ki, gözü ile müşâhede ettiğinden daha kuvvetli olarak, kalbin birbirine zıt olan tâat ve mâsıyetten müteessir olduğunu, cehâlete zulmet denildiği gibi, bunların birine zulmet, ilme de bâzen nûr dendiği gibi, diğerine de nûr dendiğini, nûr ile zulmetin birleşemeyecek şekilde aralarında zıddiyet bulunduğunu bilmezse, dînden yalnız kabuğuna sâhip olmuş ve yalnız ismini elde etmiş, kalbi ise dîninin gerçeklerinden, hattâ kendi nefsinden ve vasıflarından büyük bir perde içinde kalmış ve bunları anlamaktan âcizdir. Kendini bilmeyen, başkasını hiç bilemez. Bundan, kişinin kalbini kastediyorum. Kendi kalbini bilmeyen başkasının kalbini nasıl bilebilir? Sahîh tövbenin kabul

olmayacağını zanneden, güneşin doğduğu halde ortalığı aydınlatmayacağını, elbise sabun ile yıkandığı halde temizlenmeyeceğini sanan gibidir. Ancak kuvvetli lekeler uzun zaman elbisede kalıp orada iz bıraktıktan sonra, hakîkaten sabun da bunları temizlemez. Kalp de böyledir. Günâhlar terâküm ede ede kalbi iyice karartıp orada tabiat halini aldıktan sonra bu kalbin tövbe etmesi zordur. Bu, îtiyadından kolay kolay dönemez.

Belki dili ile tövbe ettim der, fakat bu tövbe bir değer taşımaz. Bu, tıpkı çamaşırcının: "Ben çamaşırları yıkadım." sözüne benzer. Elbisedeki kiri çıkarmak için gerekli maddeyi kullanmadıktan sonra laf ile elbisenin temizlenmeyeceğinde şüphe yoktur. İşte asıl ve gerçek tövbeden kaçınmanın hâli de budur. Tamamen dünyaya yönelip Allah'tan yüz çevirenlerin hali budur ve çoğunlukla insanlar böyledir. Akıl sâhipleri için tövbenin kabulünde bu kadar açıklama kâfidir. Fakat biz bu kadarla yetinmeyip bunu âyet, haber ve hadîslerle teyîd edelim. Zîra kitap ve sünnetin şehâdet etmediği görüşler kuvvetli sayılamaz.

Tövbe hakkında Kur'an'dan âyetler:

وَهُوَ الَّذِي يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَيَعْفُو عَنِ السَّيِّئَاتِ

"O, kullarının tövbesini kabul ederek kötü hareketlerini bağışlayandır." (Şûrâ sûresi, 42/25)

غَافِرِ الذَّنْبِ وَقَابِلِ التَّوْبِ

"O, günâhı yarlığayan, tövbeleri kabul edendir." (Mü'min sûresi, 40/3) Ve benzeri pek çok âyetler. Yukarıda zikredilen: *"Çölde azığı ile binitini kaybedenin onları bulmasına ferahlanmasından ziyade, tövbe edenlere Allah'ın ferahlandığı"* hadîsidir. Ferahlık, kabulden de ileridedir, yâni kabul etmek şöyle dursun, ona hoşnûd olur demektir. Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ يَبْسُطُ يَدَهُ بِالتَّوْبَةِ لِمُسِيءِ اللَّيْلِ إِلَى النَّهَارِ

وَلِمُسِيءِ النَّهَارِ إِلَى اللَّيْلِ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ مِنْ مَغْرِبِهَا

"Allahu Teâlâ gece günâh i leyene sabaha kadar, gündüz günâh i leyene de, tövbe etmesi için ak ama kadar elini uzatır, güne batıdan doğuncaya kadar bu böyle devam eder." [7] buyurmuştur. Allahu Teâlâ'nın elini açması, tövbesini istemekten

kinâyedir. İstemek, kabul etmekten de daha ileridedir. Çünkü kabul edilen şeyler var ki, aslında istenmezler. Talep edilen her şey kabul edilir. Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

لَوْ عَمِلْتُمُ الْخَطَايَا حَتَّى تَبْلُغَ السَّمَاءَ ثُمَّ نَدِمْتُمْ لَتَابَ اللّٰهُ عَلَيْكُمْ

"Göklere kadar yükselen günâhı i leseniz de sonra nedamet etseniz, Allahu Teâlâ tövbelerinizi kabul eder." [8] buyurmuştur. Diğer hadîste:

إِنَّ الْعَبْدَ لَيُذْنِبُ الذَّنْبَ فَيَدْخُلُ بِهِ الْجَنَّةَ يَكُونُ نُصْبَ عَيْنَيْهِ

تَائِبًا مِنْهُ فَارًّا حَتَّى يَدْخُلَ الْجَنَّةَ

"Kul, i lediği günâh sebebiyle cennete girer." buyurdu. "Bu nasıl olur?" diye soranlara: *"Çünkü i lediği günâha pi man olur ve dâima ondan uzak kalmaya dikkat eder de bu sâyede cennete girer."* [9] Başka hadîste şöyle buyurmuştur:

كَفَّارَةُ الذَّنْبِ النَّدَامَةُ

"Günâhın keffâreti, pi manlıktır." [10] Diğer hadîste:

اَلتَّائِبُ مِنَ الذَّنْبِ كَمَنْ لَا ذَنْبَ لَهُ

"Günâhtan tövbe eden, sanki hiç günâh i lememi gibidir." [11] buyrulmuştur.

Rivayete göre bedevînin biri Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e:

- "Ben birçok kötülükler işledim, tövbe edersem kabul olur mu?" diye sordu. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

- *"Evet, kabuldür."* buyurdu. Adam gitti, bir müddet sonra geldi:

- "Bunları yaparken Allah beni görüyor mu idi?" diye sordu. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

- *"Evet, görüyordu."* buyurunca adamcağız:

- "Eyvah!" diye haykırarak yıkıldı ve öldü.

Yine rivâyete göre Allahu Teâlâ İblîs'i lanetlediği vakit, İblîs, kendisinden, kıyâmete kadar yaşaması için mühlet istedi. Allahu Teâlâ da kendisine belirli bir vakte kadar mühlet verdi. Bunun üzerine İblîs: "Senin ululuğun hakkı için ölünceye kadar Âdemoğlunun kalbinden çıkmam, onu aldatırım." dedi. Allahu Teâlâ da: "İzzet ve celâlim hakkı için ben de, ölünceye kadar ona tövbe kapılarını

açık tutarım.” buyurdu. Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ كَمَا يُذْهِبُ الْمَاءُ الْوَسَخَ

“Suyun kiri gidermesi gibi, sevaplar da günâhları giderir.” [12] buyurdu. Bu husustaki rivâyetler sayılamayacak kadar çoktur.

Diğer Rivâyetler:

إِنَّهُ كَانَ لِلْأَوَّابِينَ غَفُورًا

“Allah da dâima kendine dönenleri (ve çok tövbe edenleri) **cidden yarlığayıcıdır.”** (İsrâ sûresi, 17/25) âyet-i celîlesinin, tekrar tekrar günâh işleyip pişman olanlar hakkında nâzil olduğu söylenir.

Fudayl diyor: Allahu Teâlâ: “Günâhkârları müjdele; tövbe ederlerse tövbelerini kabul ederim. Sıddîkları da korkut; eğer adâletimle onlar hakkında muamele edersem onlara azâb ederim” buyurmuştur.

Talk b. Habîb diyor: “Allah’ın hakkı çok büyüktür, kul onu gereği gibi yerine getiremez. Ne var ki onlar akşam sabah tövbe ederler, Allah da tövbelerini kabul eder.”

Abdullah İbn Ömer diyor: “Günâhını hatırlayıp ondan acınan ve korkan kimsenin, günâhı defterinden silinir.”

Rivâyete göre Benî İsrâil peygamberlerinden birisi bir zelle işledi. Allahu Teâlâ: “Bir daha böyle şey yaparsan, elbette seni azâb ederim.” buyurdu. Bu peygamber: “Yâ Rabbi, sen beni korumazsan, ben yine böyle hatâya düşebilirim.” deyince, Allahu Teâlâ da kendisini korudu. Diğer birisi de şöyle anlatıyor:

“Kul işlediği bir günâha karşı devamlı nedâmeti sayesinde cennete girer. Bunun için İblîs: “Keşke onu aldatmayaydım.” der.

Habîb b. Sâbit anlatıyor: “Kıyâmet günü adamın birine günâhı arzedilir. Adam günâhını görünce; “Ben bu günâhtan çok korkardım.” der ve böylece günâhı bağışlanır.”

Günâhtan çok üzülen adamın biri İbn Mes’ûd’a: “Bunun tövbesi var mı?” diye sordu. İbn Mes’ûd, aldırış etmedi. Adam sorusunu tekrâr etti. İbn Mes’ûd, adama baktı ki gözlerinden yaşlar akıyor. Bunu görünce, İbn Mes’ûd: “Cennetin sekiz kapısı var, bunlar bâzen açılır, bâzen kapanır. Fakat tövbe kapısı asla kapanmaz. Ona müvekkel bir melek var, dâimâ kapıyı açık tutar. Sen ameline bak, ümîdini

kesme." buyurdu.

Abdurrahmân b. Ebû'l-Kasım diyor: "Abdurrahîm ile kâfirin tövbesini ve bu gibiler hakkında Allahu Teâlâ'nın:

إِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَ

(Habîbim!) **O küfredenlere söyle ki eğer** (sana düşmanlıktan) **vazgeçerlerse geçmiş** (günâhaları) **yarlığanacaktır."** (Enfâl sûresi, 8/38) âyet-i celîlesi üzerinde konuşuyorduk.

Abdurrahîm: "Kâfirlerin tövbesi kabul edilince, mü'minlerin tövbesi öncelikle kabul edilir. Çünkü onlar daha iyidir. Mü'minin tövbesi, Müslümanlık üzerine Müslümanlıktır. Ben size ancak kitap ve sünnetten haber veririm. Kul, bir günâh işleyip de sonra bir an ondan nedâmet duyduğu vakit, der'akab o günâh mahvolup gider." dedi.

Hz. Ömer: "Tövbekârlarla oturun. Zîra onların kalpleri daha ince ve münkesirdir." dedi.

Diğer birisi: "Rabbimin beni ne zaman mağfiret edeceğini ben bilirim." dedi. "Ne zaman mağfiret eder?" diyenlere: "Ne zaman bana tövbeyi nasip ederse, yâni tövbe ettiğim vakit Allah beni affeder." dedi.

Diğer birisi de: "Bağışlanmaktan ziyâde, tövbeden mahrum olmaktan üzülürüm." dedi. Çünkü tövbe mağfiret ve bağışlanmanın lâzımıdır.

Rivâyet edildiğine göre; İsrail oğullarından bir genç, yirmi yıl ibâdetle meşgul oldu. Sonra yirmi yıl da isyân etti. Bir gün aynaya baktı. Saç ve sakalının ağarmakta olduğunu görünce, yirmi senelik isyânına nedâmet ederek: "İlâhî, yirmi yıl sana itâat ettim, sonra tam yirmi yıldır sana isyân ediyorum. Acaba sana yönelir ve tövbe edersem tövbemi kabul eder misin?" deyince, boşluktan duyduğu seste: "Bize icâbet ettin, biz seni kabul ettik. Bizi terk ettin, biz de seni terk ettik. İsyân ettin, sana mühlet verdik. Ne zaman bize yönelirsen biz yine seni kabul ederiz." dedi.

Zünnûn-ı Mısrî diyor: "Allah'ın öyle kulları var ki, onlar günâh ağaçlarını gözlerinin önüne diker, tövbe yaşları ile onları sularlar. Bundan pişmanlık ve mahzûniyet meydana gelir. Onlar akılları gitmeden deli divâne olur, dili tutulmadan lâl olurlar. İşte Allah ve Rasulünü bilen fasîh ve belîğ kimseler onlardır.

Sonra parlak şerbetten içer ve bu sâyede kalpleri cilâlanarak mihnet ve meşakkate sabreder, belâlara tahammül ederler. Sonra gönülleri melekût âlemine hayran kalır; fikirleri, ceberût perdelerinin esrarına dalar, nedâmet

gölgesinin altında gölgelenir, günâhlarının sayfalarını okur, feryâd u figân ederler de bu verâ ve çekinmeleri sâyesinde zühdün, yüksek mertebesine ulaşırlar. Dünyayı terk etmenin acısını kendilerine tattırırlar. Yatak yerlerinin sertliğini yumuşatmazlar. Bu sâyede kurtuluş ipine ulaşır ve selâmet halkasına yapışırlar. Ruhları en üstün makamlara ulaşır, cennet bahçelerinin koltuklarında oturur, hayat deryâsına dalar, feryâd hendeklerini kapatır, heva köprülerini geçer, ilmin civarında iner, hikmet havuzlarından içer, akıl ve zekâ gemisine biner, kurtuluş yelkenini selâmet sahiline doğru açarlar da istirahat, izzet ve kerâmet bahçelerine ulaşırlar. Sahîh olan her tövbenin kabul edileceği hususunda bu kadar açıklamanın kâfi geldiğini sanırım.

Şâyet, “Sen de Mutezile gibi, tövbeyi kabul etmenin Allah üzerine vâcip olduğunu demek istiyorsun.” dersen derim ki;

Hayır, benim sözlerimden, tövbeyi kabul etmenin Allah’a vâcip olduğu mânası çıkmaz. Ancak, elbise sabun ile yıkandığı vakit kirinin gitmesi vâcip olur. Susamış bir insan su içtiği vakit, susuzluğunun gitmesi vâcip olur. Uzun zaman susuz kalan kimsenin susaması vâcip olur. Susuzluk daha fazla devam ederse ölüm vâcip olur, gibi bir mâna çıkar ki, bunlardan hiç biri Muîtezile’nin dediği gibi, Allah’a vâcip olur mânasına gelmez. Belki ben derim ki:

Allahu Teâlâ, susuzluğu gidermek için suyu yarattığı gibi tâati, isyânın; sevapları da günâhların keffâreti olarak yaratmıştır. Dilese bunların aksini de yapardı. Allah üzerine hiç bir şey vâcip değildir. Fakat ezelî irâdesinde sebkat ettiği için böyle olması vâciptir. Yâni kendi îcâbıyla vâciptir. Yoksa bize vâciptir, dendiği gibi Allah’a hiç bir şey vâcip olamaz. Çünkü O’nu mecbur edecek bir kuvvet yoktur.

Şâyet, “Her tövbe eden, tövbesinin kabul olup olmadığında şüpheli, fakat susamış bir adamın içtiği su ile harâretinin gideceğinde şüphesi yoktur. Yâni bunlar birbirinden farklıdır.” dersen derim ki;

Tövbenin kabulündeki şüphesi, tövbenin sıhhati için aranan şartların bulunup bulunmadığındaki şüphesindendir. Zîra yakında anlatacağımız gibi, tövbenin önce şart ve rükünleri vardır. Bütün şartları bulunamazsa, kabulü de şüpheli olur. Bu, tıpkı içtiği müshilin kendisine amel verip vermeyeceğindeki şüphesi gibidir. Bu şüphe, içtiği ilaçta zaman ve hastalık durumu îtibarıyla ishal şartlarının bulunup bulunmadığındaki şüphesindendir. Bu gibi hallerde tövbenin kabul edilip edilmediğinden korkulur.

Müslim, Ebû Mûsâ’dan rivâyet etmiştir. Biraz farklı ifade ile diğer rivayet yolları da vardır.

İbn Mâce Ebû Hüreyre’den hasen isnad ile rivâyet etmiştir.

İbn Mübarek **“Zühd”**ünde mürsel olarak rivâyet etmiştir.
Ahmed ve Taberânî rivâyet etmişlerdir.
İbn Mâce, İbn Mes’ûd’dan rivâyet etmiştir.
Lafzan bulunamadı mânâ bakımından sahihtir.

TÖVBE EDİLECEK GÜNÂHLARIN NİTELİĞİ

Bilmiş ol ki; tövbe demek, günâhları terk etmek demektir. Bir şey bilinmeden terk edilmez. Tövbe vâcip olduğuna göre, günâhları da bilmek vâciptir. Çünkü vâcibi bildiren her şeyi öğrenmek vâciptir. Allahu Teâlâ'nın emrinin hilâfına yapılan her şey günâhtır. Bu, ister yapmak olsun, ister terk etmek olsun fark etmez. Bunu tafsîlâtıyla anlatmak için bütün ilâhî teklifleri genişçe açıklamak lâzım gelir ki, bu, bizim gayemiz dışındadır. Fakat biz bunlara toptan ve aralarındaki râbıta ve bölümleri ile işâret edeceğiz. Tevfîk Allah'tandır.

GÜNÂHLARIN BÖLÜMLERİ

Bilmiş ol ki; kalbin acâyip halleri ve gâileleri bölümünde anlattığımız gibi, insanların çeşitli vasıf ve karakterleri vardır. Fakat günâhlar dört vasıftan meydana gelir. Bunlar rubûbiyet, şeytaniyet, behîmiyet ve sebûiyettir. Zîra insanın hamuru muhtelif karışımlardan meydana gelmiştir. İnsanın çamuruna karışan bu muhtelif maddelerin her biri kendi eserini göstermek ister. Bu, sekencebîn bileşiminin meydana geldiği, şeker, sirke ve zâferânın, sekencebînde, ayrı ayrı tesîrleri göstermeleri gibidir.

Rubûbiyet sıfatına insanı yükselten kibir, iftihar, ceberût, övülmeyi, methedilmeyi, ululuğu, zenginliği sevmek, adını ebedîleştirmek, "Ben sizin âlî rabbınızım." diyecek kadar herkese üstün olma arzusudur. Birçok büyük günâhlar bu vasıflardan doğar da sâhibi bunun farkına bile varamaz. Hattâ bunları günâh bile saymazlar. Hâlbuki **"Rub'u'l-Mühlikât"**ta anlattığımız gibi bunlar, birçok günâhların anası sayılan büyük tehlikelerdir.

Şeytanî olan ikinci sıfata gelince; bundan haset, azgınlık, hîle, aldatma, kötülük ve bozgunculuğu emretmek gibi günâhlar doğar. Gıll ü gış, nifak, bid'at ve sapıklıklara dâvet de bunların içine girer.

Behîmî olan üçüncü sıfattan da şereh [aşırılık] köpeklik [saldırganlık], yemek ve şehvet düşkünlüğü de bu vasıftan gelir. Zinâ, livâta, hırsızlık, öksüz malı yemek, şehevî arzular için nifak yapmak da bunlara girer.

Sebûî olan dördüncü vasfa gelince; bundan da gadab, kin, vurup kırmak, öldürmek, sövüp saymak, dövmek gibi kötülükler meydana gelir ki, bütün günâhlar bunlardan ileri gelir.

Bütün bu vasıflar, fıtratta tedrîcen gelişir. İlk önce gelişen ve hepsine galip olan behîmiyet vasfıdır. Bundan sonra sebûiyet gelir. Bunların ikisi bir araya gelince aklı, hîle ve aldatma yolunda kullanırlar ki, bu da şeytanî vasıftır. En son rubûbiyet vasfı gelir ki, bu, kendini beğenmek, böbürlenmek, kibirlenmek, üstünlük taslamak ve herkesi tahakkümü altına almak isteğidir.

İşte günâhların ana kaynakları bunlardır. Bütün âzâlara günâhlar bu kaynaklardan akar. Günâhların bir kısmı özellikle kalbe iner. Bunlar küfür, bid'at, nifak ve insanların kötülüğünü istemek gibi günâhlardır. Bir kısmı göze, bir kısmı dile, bir kısmı mîde ve edeb yerlerine, diğer bir kısmı el ve ayaklarına, bir diğer kısmı da bütün âzâlarına akar ki, bunlar herkes tarafından bilindiği için açıklamalarına lüzum yoktur. İkinci bir taksim şöyledir:

Bilmiş ol ki; diğer bir taksîmât ile günâhlar, kendisiyle Allah'ı ve kendisiyle

diğer yaratıklar arasında olmak üzere ikiye ayrılır. Kendisiyle Allah arasında olan günâhlar, namaz kılmamak ve oruç tutmamak gibi, şahsına mahsus olan işlerde kusur yapmaktır. Diğer kul hakları ile ilgili olan günâhlar; zekât vermemek, gasbetmek, adam öldürmek ve hakaret etmek gibi şeylerdir. Başkasının hakkı ile ilgili olanlar; canda olur, malda olur, ırz ve nâmusta olur, borç ve mevkîde olur. Dîn ile ilgili olanı iğvâlamak, bid'atlere sürüklemek, isyâna teşvîk etmek ve Allah'a isyân edecek sebepleri hazırlamaktır. Nitekim bâzı vâizler böyle yaparlar, insanın korku ile ümit arasında yaşaması gerekirken bâzı vâizler dâima ümit tarafını tercîh ederler ve adamı ümitvâr ederler. En büyükleri kul hakları ile ilgili olan günâhlardır. Yalnız kul ile Allah arasında kalan günâhlar, şirk derecesine yükselmezse bunların diğerlerine nispetle affı daha çok umulur. Nitekim haberde:

اَلدَّوَاوِينُ ثَلَاثَةٌ: دِيوَانٌ يُغْفَرُ وَدِيوَانٌ لَا يُغْفَرُ وَدِيوَانٌ لَا يُتْرَكُ، فَالدِّيوَانُ الَّذِي يُغْفَرُ ذُنُوبُ الْعِبَادِ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ اللّٰهِ تَعَالٰى وَأَمَّا الدِّيوَانُ الَّذِي لَا يُغْفَرُ فَالشِّرْكُ بِاللّٰهِ تَعَالٰى وَأَمَّا الدِّيوَانُ الَّذِي لَا يُتْرَكُ فَمَظَالِمُ الْعِبَادِ

"Dîvanlar, yâni yapılan günâhlar üçe ayrılır. Bir kısım günâhlar var affı muhtemeldir. Bir kısım günâh da var ki mağfiret edilmez. Üçüncü bir kısım günâh daha vardır ki, terk edilmez. Mağfireti umulan günâhlar, kul ile Allah arasındaki günâhlardır. Mağfiret edilmeyen günâh ise irktir. Terk edilmeyen ve cezası verilecek olan günâh da kul haklarıdır." [13] diye vârid olmuştur.

Diğer bir taksîmât ile de günâhlar, küçük ve büyük olmak üzere ikiye ayrılır. Bunları tâyinde de insanlar arasında ihtilâf vardır. Bir kısmı, küçük ve büyük diye bir ayırım yoktur. Allah'ın emrine muhâlif olan her günâh büyüktür, dediler ki, bu zayıftır. Zîra Allahu Teâlâ:

إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَنُدْخِلْكُمْ مُدْخَلًا كَرِيمًا

"Eğer yasak edildiğiniz büyük günâhlardan kaçınırsanız, sizin öbür kabahatlarınızı örter ve sizi şerefli bir mevkîe sokarız." (Nisâ sûresi, 4/31)

buyurmuştur.

Diğer âyette:

اَلَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ إِلَّا اللَّمَمَ

“(O güzel hareket edenler), **ufak tefek suçlar hâriç olmak üzere, günâhın büyüklerinden ve fuhuşlardan kaçınanlardır.”** (Necm sûresi, 53/32) buyrulmuştur. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) de:

اَلصَّلَوَاتُ الْخَمْسُ وَالْجُمُعَةُ إِلَى الْجُمُعَةِ يُكَفِّرْنَ مَا بَيْنَهُنَّ

إِنِ اجْتُنِبَ الْكَبَائِرُ

“Be vakit namaz ve Cumalar, büyük günâhlardan kaçınılırsa, aralarındaki küçük günâhları yok ederler.” [14] buyurmuştur. Diğer âyette: **“Kebâirden başka, aralarındaki günâhlara keffâret olurlar.”** şeklindedir. Yine Abdullah b. Amr b. el-Âs’ın rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

اَلْكَبَائِرُ: اَلْإِشْرَاكُ بِاللّٰهِ وَعُقُوقُ الْوَالِدَيْنِ وَقَتْلُ النَّفْسِ

وَالْيَمِينُ الْغَمُوسُ

“Büyük günâhlar, Allah’a irk ko mak, anne ve babaya âsî olmak, adam öldürmek ve yalan yere yemîndir” [15] buyurdular.

Büyük günâhların sayısında ashâb-ı kirâm ihtilâf etmiştir. İbn Mes’ûd dört, İbn Ömer yedi, Abdullah b. Amr dokuz olduğunu söylemişlerdir. İbn Abbâs, İbn Ömer’in: “Büyük günâhlar yedidir.” dediğini duyduğu vakit: “Onlar yediden daha fazla, yetmişe yakındır.” demiştir. Başkaları da Allahu Teâlâ’nın cehennem ile korkuttuğu her günâh büyük günâhtır, demişlerdir. Seleften birisi de: “Dünyalıkta haddi, yâni peşin cezayı gerektiren her günâh büyük günâhtır.” demiştir. Diğer bâzılarına göre, kadir gecesinin hangi gece olduğu bilinemediği gibi, günâhlar arasında bunlar da kesinlikle bilinemez, müphemdirler.

İbn Mes’ûd’a büyük günâhlardan soran bir adama o “Nisâ sûresinin başından îtibaren otuzuncu âyete kadar oku.” demiştir. Yukarıda geçen 31. âyete sıra geldiği vakit: “Allahu Teâlâ’nın bu sûrede buraya kadar yasakladığı her şey büyük günâhtır.” dedi.

Ebû Tâlib-i Mekkî, hadîslerden: topladığına göre büyük günâhların on yedi

olduğunu söyledi.

İbn Abbâs, İbn Mes'ûd, İbn Ömer ve diğerlerinin riâyetlerinden elde edilen netîceye göre, büyük günâhların dördü kalptedir. Bunlar şirk, mâsiyette ısrar, Allah'ın rahmetinden ümit kesmek ve azâbından emîn olmaktır. Dördü dildedir. Bunlar, yalan şâhidliği, nâmuslu kadına iftirâ, hakkı iptâl eden yalan yere yemîndir. Sâhibini cehenneme daldırdığı için bu yemine "Gâmûs" adını vermişlerdir. Bir de sihirdir. Sihir, insanı ve diğer cisimleri hilkatinden değiştiren şeydir.

Üçü mîdededir; her çeşit sekir verici içki kullanmak, yetim malı ve ribâ yemektir.

İkisi de eldedir; hırsızlık ve adam öldürmektir.

İkisi de edep yerindedir; zinâ ve livâtadır.

Bir tanesi de ayaklardadır; savaş alanında bir kişinin iki düşmandan, on kişinin yirmi kişiden kaçmasıdır. Büyük günâhların birisi de bütün vücuda dağılmıştır. O da anne ve babaya isyandır, dedi ve devamla: "Onların kendisine ayırıp verdikleri şeye râzı olmaması da, onlara isyan cümlesindendir. Onların isteklerini yerine getirmemek, onların darboğazlıklarına tahammül etmemek, karınlarını doyurmamak da onlara isyandır."

Buraya kadar anlatılan, Ebû Tâlib-i Mekkî'nin takribî beyânıdır, tam mânasıyle sadra şifâ veremez. Zîrâ büyük günâhlar daha fazla olabilecekleri gibi, daha noksan da olabilirler. Çünkü o, ribâ ile yetim malını yemeyi ayrı ayrı büyük günâhlardan saymışsa da bunlar aslında servette cinâyettir. Nefislerle ilgili büyük günâhlarda yalnız adam öldürmeyi saydı ki, göz çıkarmak, el kesmek, dayak atmak ve işkence yapmak da büyük günâhlardan olduğu halde bunlara dokunmamıştır. Yetime her çeşit işkencenin de, malını yemekten daha büyük günâh olduğunda şüphe yoktur. Nasıl büyük günâh olmasın ki haberde:

مِنَ الْكَبَائِرِ السَّبَّتَانِ بِالسَّبَّةِ وَمِنَ الْكَبَائِرِ اِسْتِطَالَةُ الرَّجُلِ فِي

عِرْضِ أَخِيهِ الْمُسْلِمِ

"Bir sövmeye iki mukabele de büyük günâhlardandır. Ki inin, Müslüman karde inin ırz ve erefine dil uzatması da büyük günâhlardandır." [16] diye vârid olmuştur. Bu, nâmuslu kadına iftirâ etmekten ayrıdır.

Ebû Saîd el-Hudrî ve diğer sahâbeler: "Siz öyle günâhlar işlersiniz ki, onlar gözükmezler. Hâlbuki biz onları Resûl-i Ekrem (s.a.v.) zamanında büyük günâhlardan sayardık." demişlerdir.

Diğer bir tâife de: "Allah'ın her yasak ettiği ve kasten yapılan her günâh, büyük günâhtır." demişlerdir. Bütün bu rivâyetlerden sonra bu husûsun yüzünden perdeyi kaldırıp gerçeği açığa çıkarmaya gelince; meselâ, hırsızlığın büyük günâhlardan olup olmadığını anlamak için, önce büyük günâhın ne demek olduğunu ve bundan maksadın ne olduğunu anlamak lâzımdır. Bir adam kalkıp da: "Hırsızlık haram mıdır, değil midir?" diye sorduğu vakit, ona önce haramı, haramın ne demek olduğunu anlatmadıktan sonra hırsızlığın haram olduğunu söylemek bir fayda sağlamaz. Önce haramı tanıtacaksın, sonra da hırsızlıkta da haramın varlığını anlatacaksın.

Kebîre, lâfzı îtibarıyla müphemdir. Ne lugat, ne de şerîatte özel bir vasfı yoktur. Zîra gerek sağîre , gerek kebîre, izâfî sözlerdendir. Her günâh, küçüğüne nisbetle büyük, büyüğüne nisbetle küçüktür. Meselâ, yabancı kadınla kucaklaşıp öpüşmek, yabancı kadına bakmaya nisbetle kebîre, fakat zinâya nisbetle sağîredir. Yine bir adamın kolunu kesmek, dövmeye nisbetle kebîre, fakat öldürmeye nisbetle sağîredir. Evet, özel şekilde bu günâhı işleyen kimse cehenneme girer, diye korkutulan günâhlar da kebîredir. Çünkü cehennem ile azâb, büyük azâblardandır. Bunun gibi peşin cezâyı gerektiren, nassın nehyettiği günâhlara da kebîre denir. Çünkü bunun özel şekilde zikri, kebîreliğine delâlet eder. Diğerlerine nisbetle de kebîre olduğunda şüphe yoktur. Kur'an'da hakkında nass vârid olan hükümler de birbirinden farklıdır.

Bu isimleri vermekte bir zorluk yoktur. Sahâbeden rivâyet edilenler de bunların arasında devreder. Onları da bu ihtimallerden birine kondurmak mümkündür. Asıl önemli olan Allahu Teâlâ'nın: **"Nehyolunduğunuz büyük günâhlardan kaçınırsanız, sizin seyyiâtınızı tekfîr ederiz."** meâlindeki âyet-i celîlenin mânası ile Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in: *"Be vakit namaz, büyük günâhlardan ba ka diğer günâhların keffâretidir."* buyurduğunun mânalarını anlamak lâzımdır. Zîra bunlar, büyük günâhın hükmünü yerleştirirler.

Burada hak olan, şerîat nazarında günâhın üçe ayrılmasıdır. Bir kısmı büyük, diğer kısmı da küçük günâhlardır. Bir de bunların aralarında şüpheli olanları vardır, büyük veya küçük olup olmadıkları belli olmayanlarıdır. Kesin bir târif veya efrâdını câmi ağyârını mâni muayyen bir sayı bulmaya çalışmak, bulunması mümkün olmayan bir şeyi aramak gibidir. Çünkü bu, ancak Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'den duymak sûretiyle tespit edilir. Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'den nakledilen böyle muayyen bir sayı yoktur. O, bir defasında: "Bu üçü büyük günâh, şu yedisi büyük günâh, bir kötü söze iki misli ile mukabele büyük günâhlardandır." diye ayrı ayrı hadîslerde buyurmakla bu sayılarla hasrı kasdetmediği anlaşılmıştır. Şâri'in saymadığını ve hattâ müphem bırakmak istediğini sayı ile tâyin nasıl

mümkün olur? Bu, bütün gecelere önem verilmesi için, kadir gecesini diğer geceler arasında gizlediği gibidir. Evet, biz genel bir yol ile büyük günâhların cins ve nevîlerini tâyin imkânına sâhibiz. Fakat doğrudan doğruya kendi maddelerini takrîbî olarak bilemeyiz. Bunun gibi en büyük günâhları da bilebiliriz. Fakat en küçük günâhları saymaya imkân yoktur.

Bunun açıklanması, biz basîret nûru ve şerîatın şehâdetiyle biliyoruz ki, bütün şerîatlerdeki gaye, insanları Allah'ın rızâsına ulaştırmaktır. Bu da ancak Allahu Teâlâ'nın zât ve sıfâtı ile kitap ve resûllerini bilmekle mümkündür. Nitekim buna işâret olmak üzere Allahu Teâlâ:

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ

"Ben cinleri de insanları da ancak bana kulluk etsinler diye yarattım" (Zâriyât sûresi, 51/56) buyurmuştur. Yâni kul olmaları için onları yarattım. Rabbisini rubûbiyetle, nefsini de ubûdiyetle bilmeyen kul, kul olamaz. Bunun için nefsini ve Rabbini bilmesi lâzımdır. Peygamberlerin gönderilmesindeki asıl hikmet de budur. Fakat bu, ancak dünya hayâtı ile mümkündür.

Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in de:

اَلدُّنْيَا مَزْرَعَةُ الْآخِرَةِ

"Dünya âhiretin ziraat yeridir." buyurduğundan maksadı budur. Bunun için gaye olan âhirete, vesîle olan dünyayı korumak da borç oldu. Dünyalıktan, âhiret ile ilgili olanı, iki şeydir. Bunlar da can ve maldır. Allah'ı mârifet kapısını kapayan her şey, büyük günâhlardandır. Bunun ardından hayâtın kapısını kapayan, bunun ardından da hayâtın medârı olan geçim kapısını kapayan şeyler gelir ki, bunlar üç mertebedir.

Mârifet-i ilâhiyeyi korumak kalbin; hayâtı korumak bedenin; serveti korumak da şahısların borcudur. Bütün şerîatların maksadı bunlardır. Bu üç şeyde hiç bir milletin ihtilâfı düşünülemez. Dîn ve dünyasında halkın ıslâhı için Allahu Teâlâ peygamberler göndersin de sonra kendini ve peygamberini mârifetten yâhut kendilerini ve servetlerini korumaktan onları men etsin diye bir şey düşünülemez. Bütün bunlardan, büyük günâhların üç mertebe üzere oldukları anlaşılır.

Birinci mertebe: Allah ve Resulünü mârifete mâni olandır. Bu, küfürdür. Küfürden daha büyük günâh olamaz. Zîra kul ile Allah arasında, en büyük perde cehâlettir. Kulu Allah'a yaklaştıran yol ise ilim ve mârifettir. Kulun Allah'a olan

yakınlığı O'nu mârifeti nispetinde olduğu gibi, uzaklığı da cehâleti nispetindedir. Küfürden sonra gelen cehâlet de, Allah'ın mekrinden emîn olmak ve rahmetinden ümîdi kesmektir ki, bu da cehâletin tâ kendisidir. Allah'ı bilen kimsenin, azâbından emîn veya rahmetinden ümitsiz olması düşünülemez. Bundan sonra da Allahu Teâlâ'nın zât, sıfat ve ef'âli ile ilgili olan bid'atler gelir. Bunların bâzısı bâzısından kuvvetlidir. Bunların aralarındaki fark, cehâlet farkı ve Allahu Teâlâ'nın zât, sıfat, ef'âl, şerâyi, evâmir ve nevâhileriyle ilgili olmaları nispetindedir. Bunların mertebesi, sayılamayacak kadar çoktur. Bu da üçe bölünür: Birincisi, Kur'ân'da zikredilen büyük günâhlar arasına girdiği bilinen; ikincisi, Kur'ân'da mezkûr olan büyük günâhlar arasına girmediği bilinen; üçüncüsü de kendilerinde şüphe edilenlerdir.

İkinci mertebede nefisler gelir. Nefisleri korumak sayesinde hayat devâm eder ve Allah'ı mârifet hâsıl olur. Bu bakımdan adam öldürmek, küfürden ehven olmakla beraber, küfürden sonra gelen en büyük günâhlardandır. Çünkü küfür doğrudan doğruya, maksadı yok ettiği gibi, öldürmek de maksada vesîle olan hayâtı yok eder. Zîra dünya hayâtı âhiret için istenir. Âhirete de Allah'ı bilmekle ulaşılır. Hayat olmayınca bu mârifet de yok olur. Onun için adam öldürmek, en büyük günâhlardandır.

Adamı helâke sevk edecek her hangi bir uzvunu kesmek veya dövmek de öldürmekten sonra gelir. Bunlar da birbirine nispetle farklıdır. Zinâ ve livâtanın yasaklığı da bu mertebededir. Eğer insanlar şehvetlerini yalnız erkekler ile tatmîn yoluna sapsalar, nesil kesilir ve tükenirdi. Bir şeyin vücûdunu önlemek, mevcûdunu yok etmek gibidir. Livâtada da hüküm böyledir. Zinâ her ne kadar nesli yok etmezse de nesebi karıştırır, irsiyeti iptâl eder, yardımlaşmayı kaldırır ve bu sûretle dünya düzeni bozulur. Değil insanlar, hayvânatta bile düzenin sağlanması için cinsiyet esâsına riâyet edilir. Bunun için beşeriyetin ıslâhını hedef alan dînde, zinâ haramdır. Fakat zinâ, adam öldürmekten ehvendir. Çünkü zinâ, vücûdun aslını kesmediği gibi, devâmını da yok etmez. Ama nesebi kaybeder ve cinâyetlere sebep olur. Bununla beraber livâtadan da ağır olması gerekir. Çünkü zinâda şehvet iki taraflıdır. Bu bakımdan zararı daha büyük olur.

Üçüncü mertebe, servettir. Servet, halkın geçimi içindir. Gelişi güzel, zor, hîle veya hırsızlık sûretiyle servete sâhip olmak câiz değildir. Canlıları yaşatacağı için onun da korunması lâzımdır. Yalnız bunun yukarıda sayılanlardan farkı, geri alınmasının veya tazmîn ettirilmesinin mümkün olmasıdır. Bu bakımdan diğerleri kadar önemli değildir. Geri alınması mümkün olmayan ve alınamayan servetleri haksız yere zimmete geçirmek de büyük günâhlardandır. Bunun büyük günâhlardan olmasının dört yolu vardır:

1 - Hırsızlık yolu ile alınmış olmasıdır. Hırsız bulunamayınca mal da elinde kalır ve büyük günâhlardan olur.

2 - Yetim malı yemektir. Bu da gizli yenir. Çünkü yetimin malını en yakın velîleri yer. Bu bakımdan yiyende kalır ve büyük günâh olur. Zîra o emîndir, yetimden başka hasmı da yoktur. Yetim ise küçük olduğu için hakkını koruyamaz. Bu bakımdan önemlidir. Zor kullanarak malı almak bunun gibi değildir. Çünkü onu herkes bilir. Emânete hıyânet de böyle değildir. Onun da sâhibi meydandadır, hakkını arayabilir.

3 - Büyük günâhlardan olmasının üçüncü yolu da, yalan şâhidliği ile hakkı kaybetmiş olmasıdır.

4 - Yalan yemîn ile inkâr yoluna sapmaktır. İşte bu yollarda malı geri almak mümkün olmadığı için, büyük günâhlardandır. Bunların haram olmasında hiç bir şerîatte ihtilâf yoktur. Ancak, servete ihânet, şahsa ihânetten ehvendir. Her ne kadar şerîat bunların bâzısı için peşin bir cezâ tâyin etmemişse de, bu dört sebeple bunların da büyük günâhlardan olduğunda şüphe yoktur. Zîra bu hususlarda korkutucu pek çok hükümler ve aynı zamanda geçimde büyük rolleri vardır.

Ribâ yemeye gelince; bu da şer'î vasfını bozmak şartı ve karşısındaki adamın rızâsını almak sûretiyle malını yemekten ibârettir. Bu gibi şeylerde şerîatlerin ihtilâfı uzak bir ihtimâl değildir. Şerîatin ve karşısındaki adamın rızâsı olmadan malını zorla almak, büyük günâhlardan sayılmazsa, yalnız şerîatin rızâsı olmadan, adamın rızâsı ile ve ribâ yolu ile malını yemektir ki bunun da kebâirden sayılmaması evleviyetle sâbit olur. Eğer şerîat, bundan son derece men etmiş ve şiddetli azâb ile korkutmuştur dersen; zulüm, gasb ve diğer meşrû olmayan yollarda servet edinme hakkında da aynı hükümleri koymuş, aynı tehditleri yapmıştır. Bir "dânik " dirhemin altıda birinin büyük günâhlardan sayılmasında ise nazar vardır. Bu, şüpheli bir şeydir. Çoğunluğun görüşü, bunun büyük günâhlardan olmayışı istikametindedir. Yasaklığında şerîatlerin ihtilâf etmediği şeylerin büyük günâh olduklarını söylemek, en doğrusudur.

Ebû Tâlib-i Mekkî'nin anlattıklarından geride kalan, kazf [namuslu kadına iftirâ], içki, sihir, savaş meydanından kaçmak ve ana babaya isyân husûslarına gelince; bunlardan:

Şarap ve içkinin, aklı izâle ettiği için, büyük günâhlardan olması meydandadır. Şerîatin şiddetli vaîdleri buna delîldir. Ayrıca mantık da bunu kabul eder. Zîra hayat, arzu edilen bir şey olduğu gibi, akıl da sevilen ve arzu edilen bir şeydir. Belki akılsız hayatın bir değeri yoktur. Bunun için aklı izâle büyük günâhlardandır. Fakat bu, şarabın bir katresinde düşünülemez. Meselâ, bir

bardak suda bir damla şarap olsa, bu büyük günâhlardan sayılmaz. Belki necis olan pis suyu içmiş sayılır. Tek başına bir şarap damlasını içmeye gelince; bu şüphelidir. Şerîatin bir damla şaraba da cezâ tâyin etmesi, önemini ortaya koyar ve dînen bu da büyük günâhlardan olur. Şerîatin bütün esrârını çözmek, beşer kudretinde değildir. İcmâ-ı ümmet, bir şeyin büyük günâhlardan olmasına hüküm verince, biz de ona büyük günâh deriz. İcmâ olmayan yerde de susarız.

Kazf [namuslu kadına iffetsizlik isnâd etmek], bu da malını elinden almaktan ehvendir. Bu gibi dedi-koduların büyüğü, ona zinâyı isnâd etmektir. Şerîatte bunun hakkında ağır vaîdler vardır. Öyle zannediyorum ki sahâbe-i kirâm, peşin cezâyı gerektiren her günâhı, büyük günâhlardan saymışlardır. Bu îtibarla bu günâhı, beş vakit namaz gidermez. Zâten burada büyük günâhtan kasdettiğimiz mâna da budur. Fakat şerîatlerin bu hususta ihtilâfının câiz olabilmesi bakımından, yalnız kıyas, onun büyük günâh olmasına delâlet etmeyebilir. Câizdir ki, âdil bir adamın şehâdetiyle, başka şâhid aramadan zinâ edene, şerîatin cezâ tatbik etmesiyle hüküm verilebilir. Şehâdeti kabul edilmezse, dünyalık bakımından cezâ tatbîki zarurî değildir. Fakat bu hususta tek kişinin şehâdetinin kabul edilmeyeceğini bilen kişinin bunu söylemesi büyük günâhlardandır. Ancak yalnız başına şehâdet edilebileceğini veya başkalarının da şehâdet edeceklerini sanarak bunu söyleyenin bu sözü, büyük günâhlardan sayılmaz.

Sihire gelince; şâyet sihirde küfrü mûcib bir hal varsa, büyük günâhlardandır. Küfrü mûcib bir hal yoksa büyüklüğü, insana zararı nispetindedir.

Savaştan kaçmaya, anne ve babaya âsî olmaya gelince; bu da kıyâsa bakılırsa, üzerinde durulmaya değer. Zinâ isnâd etmekten, dövmekten, zulümden, zorla servetini almaktan, mesken ve memleketinden kovmaktan başkalarının, sayılan on yedi büyük günâh arasında anılmadıkları için, büyük günâhlardan sayılmadığı vakit, burada da duraklamak mümkündür. Fakat bunların büyük günâhlardan olduğuna dâir hadîs vârid olduğundan, büyük günâhlardandır. Biz büyük günâhlar derken, şerîatin hükmüne göre beş vakit namazın keffâret olamayacağı ve yok edemeyeceği günâhları kasdettiğimize göre, bunun taksîmâtı şöyledir: Bir kısım büyük günâhlar var ki, beş vakit namaz bunları katiyen yok edemez. Bir kısmı da kendilerini beş vakit namazın yok etmesi umulan günâhlar ve bir kısmı hakkında da tevakkuf edilen günâhlardır. Üzerinde tevakkuf edip durulan günâhların bir kısmının affedileceği sanıldığı gibi, edilmeyeceği de sanılan günâhlardır. Bâzısı da tamamen şüphelidir. Bu şüpheyi ancak Kur'ân veya sünnetin kesin hükmü kaldırır. Böyle bir kesin hüküm bulunmadığına göre bu şüphenin kalkması ihtimâli de yoktur.

Şâyet, “Bu senin söylediklerin büyük günâhların târifinin muhal olduğuna delîl getirmekten başka bir şey değildir.” dersen bilmiş ol ki;

Dünyada kendisiyle ilgili hüküm bulunmayan her şey üzerinde şüphe ile durulması câizdir. Zîra teklif yeri dünyadır. Büyük günâh, büyük günâh olmak haysiyetiyle dünyada özel bir hükmü yoktur. Hâlbuki dünyada peşin ceza verilmesi gereken her çeşit günâh özel şekilde isimleri ile anılmışlardır. Hırsızlık, zinâ ve benzerleri gibi. Bunların dünyadaki ayrı ayrı hükümleri ve kendilerine verilecek cezâlar gösterilmiştir. Mutlak sûrette büyük günâhın hükmü ise beş vakit namazın onu yok edememesindedir. Bu hüküm, âhiretle ilgili olduğundan, insanlar korkulu halde bulunmaları için bunun müphem kalması daha uygundur. Bu sebeple nasıl olsa namaz bunları yok eder diye küçük günâhlara dalmasınlar. Küçük günâhları, yalnız beş vakit namaz değil, büyük günâhlardan kaçınmak da mahveder. Nitekim âyet-i celîlede:

إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ

“Eğer yasak edildiğiniz büyük günâhlardan kaçınırsanız, sizin öbür kabahatlerinizi örteriz.” (Nisâ sûresi, 4/31) buyrulmuştur. Fakat büyük günâhlardan kaçınmanın küçük günâhları yok etmesi, büyük günâhları yapma imkânına sâhip iken kendi irâdesiyle onları terk etmesine bağlıdır. Meselâ, bir kadınla meşrû olmayan münâsebetin bütün imkânlarını temîn ettiği halde, yalnız ellemek ve öpmekle yetinerek, Allah korkusu sebebiyle kendisini zinâdan alıkoyması gibi. Kalbinden zulmeti izâleye çalışmasından daha ziyâde gayr-ı meşrû münâsebetten kendisini men etmesi, kalbi daha ziyâde nûrlandırır. İşte büyük günâhlardan kaçınmanın, küçük günâhları yok etmesinin mânası budur. Şâyet erkek olmaz, münâsebetten âciz kalır veya korku ve benzeri engeller sebebiyle münâsebette bulunamazsa bu, küçük günâhları yok etmez.

Yine bunun gibi, mübâh olsa da yaradılışta içkiden hoşlanmayan ve bu sebeple içki içmeyen kimsenin içkiyi içmemesi, içkinin mukaddimesi sayılan çalgı dinlemek gibi küçük günâhlarını yok etmez. Evet, içki içmeyi ve çalgı dinlemeyi arzu ettiği halde, içki içmemekte nefsi ile mücâhade ederek yalnız çalgı dinlemekle yetinirse, çalgı dinlemekten kalbe yükselen zulmetlerin mahvolmasına sebep olabilir.

Bütün bunlar, âhiret ile ilgili hükümlerdir. Bâzıları şüpheli olarak kalabilir ki, bunlara müteşâbihât denir. Bunların tafsîlâtı ancak nass ile bilinir. Hâlbuki bunlar hakkında ne açık bir nass ne de efrâdını câmi ve ağyârını mâni bir târif yapılmıştır. Bunlar muhtelif lafızlarla ifâde edilmiş olduklarından, şüpheli

kalırlar. Ebû Hüreyre'nin rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

اَلصَّلٰوةُ إِلَى الصَّلٰوةِ كَفَّارَةٌ وَرَمَضَانُ إِلَى رَمَضَانَ كَفَّارَةٌ

إِلَّا مِنْ ثَلَاثٍ: إِشْرَاكٌ بِاللّٰهِ وَتَرْكُ السُّنَّةِ وَنَكْثُ الصَّفْقَةِ

"Bir namaz, diğer namaza kadar aralarındaki günâhlara, bir Ramazan da diğer Ramazan'a kadar olan günâhlara keffâretttir. Yalnız üç günâh müstesnâdır. Bunlar da, Allah'a irk ko mak, sünneti terk etmek ve muâhedeyi bozarak öldürmek üzere adama saldırmaktır." buyurmuştur. Sünneti terk, ehl-i sünnet ve'l-cemâatten ayrılmak; Naks-i safka, aralarında antlaşma yapıldıktan sonra adamı öldürmeye kalkışmak şeklinde yorumlanmıştır. Bu ve benzeri rivâyetler, her şeyi olduğu gibi ihtivâ edemediği için bir kısmı müphem kalmaktadır.

Şâyet, "Şehâdetin kabulü için yalnız büyük günâhlardan kaçınmak aranır, küçük günâhlardan da kaçınma diye bir şart aranmaz. Bu ise dünya ahkâmındandır." dersen derim ki;

Şehâdetin kabulü için, yalnız büyük günâhlardan kaçınma şeklinde bir tahsîsi ben kabul etmem. Zîra çalgı dinleyen, ipek giyen, altın yüzük kullanan ve gümüş kaplarda su içen kimsenin de şehâdeti kabul edilmez. Hâlbuki bunların büyük günâhlardan olduğunu kimse söylememiştir. İmam Şâfiî: "Hanefî mezhebinde bir kimse hurma suyu içerse onu haddeder, peşin cezâ veririm. Fakat şehâdetini reddetmem." demiştir. Evvelâ dünyalıktaki cezâsını vermekle bunu büyük günâhlardan saydı, bununla beraber şâhitliğini reddetmedi. Demek ki şehâdetin kabul veya reddinde, küçük günâhlar diye bir ayırım yapılmaz. Belki şehâdette, şâhidin adâletine mâni olan her türlü günâh nazara alınır. Ancak insanlar arasında âdet hâlini alan bâzı günâhlar var ki bunlar, aslında adâlete mâni olsa da teammüm etmeleri sebebiyle nazara alınmazlar. Gıybet etmek ve bunu dinlemek, kusur araştırma, sû-i zan, bâzı sözlerde yalan; kölelere, çocuklara sövüp sayma, bunları aşırı derecede dövme, zâlim hükümdarlara ikram, kötü kimselerle dostluk kurma, çoluk çocuğuna dînî bilgileri vermekte tembellik gibi hususlar. Bunlar öyle günâhlardır ki, hiç bir şâhidin bunlardan tamamen kurtulmasına imkân yoktur.

Ancak dünyayı terk edip uzlete çekilen ve tek başına nefis mücâhedesiyle meşgul olan kimse bunlardan kurtulabilir. Bu gibiler ise ender bulunur. Eğer ancak bu gibilerin şehâdeti kabul olunacak olsa, şâhidlik müessesesi yıkılırdı. Fakat içki içenlerin meclisinde oturmak, yabancı kadın ile tek başına kapalı bir yerde bulunmak ve benzeri küçük günâhlar, gıybet ve benzeri günâhlardan

olmadıkları için, şehâdet hususunda büyük ve küçük günâhlara değil, bu gibi günâhlara bakmak ve bunları nazara almak lâzımdır.

Aynı zamanda bu küçük günâhlardan her hangi birini irtikâb etmekle şehâdet reddedilmez. Ancak bu günâhlara devam ve ısrar, şehâdetin reddinde müessir olur. Devamlı olarak gıybeti âdet hâline getirip insanları yermek, devamlı olarak kötü kimselerle düşüp kalkmak gibi hâller şehâdette nazara alınır. Satranç oynamak ve ırlamak gibi mübâh olan şeyler, devamla küçük günâhlar meyânına girebileceği gibi, bâzı küçük günâhlar da devam ve ısrarla büyük günâhlar meyânına girebilir. İşte küçük günâhlarla büyük günâhların hükmü budur.

Ahmed ve Hâkim rivayet etmişlerdir.

Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir.

Buhârî rivâyet etmiştir.

Ebû Mansûr ed-Deylemî Ahmed'den rivâyet etmiştir.

SEVAP VE GÜNÂHLARIN DERECELERİ

Bilmiş ol ki; dünya, görülen ve bilinen, mülk ve şehâdet âlemidir. Âhiret, görünüp bilinmeyen gayb ve melekût âlemidir. Dünya demekten maksadımız, ölmeden önceki durum, âhiretten maksadımız da öldükten sonraki hallerdir. Dünya ve âhiret, senin sıfat ve hâllerindir. Bunlardan yakın olana dünya, tehîr edilip sona kalana da âhiret denmiştir. Biz şimdiye kadar dünyadan, âhiretten bahsediyorduk. Şimdi dünyada âhiretten bahsedeceğiz. Dünya mülk âlemi, âhiret ise melekût âlemi, görülmeyen âlemdir. Mülk âleminde melekût âlemi yâni görülen âlemde görülmeyen âlem, ancak darb-ı mesellerle ifâde edilebilir. Nitekim Allahu Teâlâ:

وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالِمُونَ

"İşte misâller, biz onları insanlar için îrâd ediyoruz. Âlim olanlardan başkası onları anlamaz." (Ankebût sûresi, 29/43) Zîra mülk âlemi melekût âlemine nispetle uyku ve rüyâ âlemi gibidir. Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

اَلنَّاسُ نِيَامٌ فَإِذَا مَاتُوا اِنْتَبَهُوا

"İnsanlar uykudadır, öldükleri vakit uyanırlar." [17] buyurmuştur. Uyanacağın zaman olacak işler, uykuda ancak tâbire muhtaç misâllerle açıklanabilir. Bunun gibi dünya uykusunda olanlara âhiret uyanıklığındaki hayat, ancak tâbir ilminden anlayabilecekleri misâllerle ifâde edilebilir.

Şâyet aklın başında ise vereceğimiz şu üç misâl sana yeter:

Adamın biri **İbn Sîrîn**'e gelerek:

- "Rüyâmda elimdeki bir mühür ile erkeklerin ağızlarını ve kadınların da edep yerlerini mühürlediğimi gördüm, acaba bu nedir?" diye sordu. İbn Sîrîn:

- "Sen Ramazan'da müezzinlik yaptın ve imsâk vakti sabah ezânı okudun mu?" dedi. Adam:

- "Evet. Doğru söylüyorsun, öyledir." dedi ve rüyâsının tâbirini yaptı.

Yine adamın biri **İbn Sîrîn**'e:

- "Rüyâmda zeytinyağını zeytinlerin üzerine döktüğümü gördüm. Acaba bu nedir?" diye sordu. İbn Sîrîn:

Zeytinyağı zeytinden olmadır, aslına gidiyor. Sen câriyelerini araştır, belki de

bunlardan biri genç yaşta esîr edilen annen olabilir.” dedi. Adam araştırınca, hakikaten câriyesinin annesi olduğunu gördü.

Yine bir başkası **İbn Sîrîn**’e:

- “Rüyâmda incileri domuzların boynuna astığımı gördüm. Acaba bu nedir?” diye sorar. İbn Sîrîn:

- “Sen, ehli olmayanlara hikmet öğretiyorsundur.” der. Adam araştırır ve öyle olduğunu görür.

Bütün bu tâbirler, darb-ı mesellerin yolunu gösterirler. Meselden maksadımız, mânayı bir surette edâ etmektir. Mânasına baktığın vakit doğru, sûretine baktığın vakit de yalan olduğunu görürsün. Meselâ, müezzin, gördüğü rüyânın sureti yâni ağız ve edep yerlerini mühürlemesi yalan, fakat mânasına baktığı vakit doğru olduğunu görür. Zîra mühürlemenin rûhunu ve esâsını yapmıştır. Seherde ezan okumakla insanları yemek ve münâsebetten men etmiştir. Peygamberler insanlarla ancak darb-ı mesel şeklinde konuşabilirler. Çünkü onlar, insanlara anlayabilecekleri şekilde hitap etmekle mükelleftirler. Onlar ise dünya uykusundadırlar. Uykuda olan, ancak darb-ı mesel yolu ile ifâde-i merâm edebilir. Ancak öldükleri vakit bu darb-ı meselin doğru olduğunu anlarlar. Bunun için Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

قَلْبُ الْمُؤْمِنِ بَيْنَ إِصْبَعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ الرَّحْمٰنِ

“Mü’minin kalbi, Rahmân olan Allahu Teâlâ’nın iki kudret Parmağı arasındadır.” buyurmuştur. Bu bir misâldir ki, onu ancak âlimler anlar. Câhil ancak misâlin zâhirini anlar. Çünkü o, tevîl ve tâbirden anlamaz da Allah’a el ve parmak izâfe etmeye kalkışır.

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in:

إِنَّ اللّٰهَ خَلَقَ اٰدَمَ عَلٰى صُورَتِهِ

“Allahu Teâlâ Âdem’i sûreti üzere yarattı.” buyurduğu da böyledir. Câhil adam, sûretten renk, şekil ve hey’et anlar da bunları Allah’a isbâta kalkışır. Allahu Teâlâ ise cisim, hey’et ve şekilden münezzehtir.

İşte Allahu Teâlâ’nın sıfatında hattâ kelâmında sürçenler, buradan sürçmüşlerdir. O’nun sıfatlarını beşer sıfatlarına benzettiler, kelâmını harf ve savtten ibâret sandılar. Bunları açıklamak sözü uzatır.

Bunun gibi, âhiret ile ilgili olarak darb-ı meseller îrâd edilir, fakat münkirler bunları yalanlarlar. Çünkü onların bakışları bu sözlerin zâhir mânalarında

donup kalmış ve ilerisine geçememişlerdir. Bunun için Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in:

يُؤْتَى بِالْمَوْتِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِي صُورَةِ كَبْشٍ أَمْلَحَ فَيُذْبَحُ

"Kıyâmet gününde ölüm, alaca bir koç sûretinde götürülüp boğazlanır." buyurduğunu mülhid ve münkirler inkâr ederek, peygamberi yalanlamaya çalışırlar; "Allah Allah, ölüm ârâzdır, koç cisimdir. Ârâz nasıl cisim olur? Bu muhaldir." derler. Hâlbuki Allahu Teâlâ bu gibi ahmakları, esrârını anlamaktan men ederek:

وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالِمُونَ

"Âlim olanlardan başkası onları anlamaz." (Ankebût sûresi, 29/43) buyurmuştur. Bu miskinler bilmezler ki, adamın biri rüyâsında, bir koç getirdiklerini ve: "Bu vebâ hastalığıdır." diyerek onu boğazladıklarını gördüğünü tâbirciye anlatınca, tâbirci: "Doğrudur. Durum gördüğün gibidir. Vebâ öldürüldü, artık geri dönmez." dedi. Bu sûretle hem rüyâyı gören, hem de rüyâyı tâbir eden doğru söylemişlerdir. Aslında bu hastalığın koç ile bir ilgisi yoktur. Fakat uyku âleminde ruhlara Levh-ı Mahfûz'da olanı gösteren, rüyâya müvekkel olandır. O da onu bir misâl ile anlatır. Çünkü rüyâda ancak misâli anlayabilir. Misâl de doğru, mâna da doğru olur.

Peygamberlerin de dünyada konuştukları insanlar, âhirete nispetle uykudadırlar. Onlara mânaları, ancak misâller ile anlatabilirler. Bu, Allahu Teâlâ'nın bir hikmeti, kullarına lütuf ve darb-ı meselsiz anlayamadıklarını onlara kolaylıkla anlatabilmek içindir. Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in: *"Ölüm, bir koç sûretinde getirilir."* sözü, artık ondan sonra ölümden ümîdi kesmek için onu bir misâl ile anlatmaktan ibârettir. Olgun gönüller bu gibi misâlleri daha iyi anlar ve onlara meylederler. Yine Allahu Teâlâ'nın:

كُنْ فَيَكُونُ

"O, "Ol!" dediği vakit, hemen oluverir." (Yâsîn sûresi, 36/82) buyurması da bu kabîldendir ve kudretin son haddini beyândır. Aslında buna da lüzum yok, dilediği hemen olur, fakat bunu ancak bu misâl ile ifade edip bize anlatır. Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in: *"Mü'minin kalbi, Allahu Teâlâ'nın kudret parmakları arasındadır."* buyurmasından maksadı da, süratle gönülleri değiştirmesinden kinâyedir. Bu hususta **"Rub'u'l-İbâdât"**ın **"Kavâidü'l-Akaid"** bölümünde gerekli izâhatı

verdik. Biz, maksadımıza dönelim.

Maksat, derece ve dereke taksîmini anlatmaktır. Bu da ancak misâl ile anlatılır. O halde vereceğimiz bu misâlden lâfzını değil, mânasını anlamaya bak.

Kıyâmet günü insanlar saâdet ve şekavetlerinde derece ve dereke bakımından sayılamayacak kadar çok sınıflara ayrılırlar ve aralarında büyük farklar olur. Nitekim dünyada da birçok derecelere ayrılmışlardır. Bu bakımdan dünya ile âhirette bir fark yoktur. Zîra mülk ve melekûtu sevk u idâre eden yâni dünya ve âhireti idaresi altında bulunduran, eşi ve dengi olmayan bir Allah'tır. Ezelî irâdesinde değişiklik olmaz. Ancak biz teker teker dereceleri sayamazsak da bunların cinslerini açıklayabilir ve deriz ki:

İnsanlar kıyamet günü dört kısma ayrılır. Bunlar: **"hêlikîn, muazzebîn"**, **"nâcîn ve fâizîn"**dirler. Bunun dünyadaki benzeri şöyledir: Bir memleketi istilâ eden bir hükümdar, o memleketin bâzı adamlarını öldürür. İşte bunlar **hêlikîn**dir, helâk oldular. Bâzılarına bir müddet işkence ederse de onları öldürmez. Bunlar da **muazzebîn** yâni azâb olunan kimselerdir. Diğer bâzılarını da hiç işkence etmeden serbest bırakır, bunlar **nâcîn** yâni kurtulmuş, korkudan emîn olmuş kimselerdir. Diğer bâzılarına da mevkî ve servet verir. İşte bunlar da **fâizîn**, umduklarını bulmuş olan kimselerdir. Şâyet bu memleketi istilâ eden hükümdar, âdil ise bu taksîmâtı hakkaniyete dayanarak yapar. Ancak kendini tanımayıp hükümdarlığını kabul etmeyen ve böylece karşısına dikilen kimseleri öldürür. Serbest bıraktıkları da kendini tanıyıp kabul ettiği halde, isyân etmediği gibi, barbarlık ve fevkalâdelik göstermeyen kimselerdir. Mevkî ve rutbe verdikleri de kendisine yardım edip hizmetinde bulunan kimselerdir. Aynı zamanda bu son kısmın da hizmet ve yardımları nispetinde derecelerinin farklı olması iktizâ ettiği gibi, azâb edeceklerine vereceği cezâlar da suçları nispetinde değişik olur.

Demek ki bu dört ana bölüm içinde sayılamayacak kadar dereceler vardır. Herkesin kendi davranışına göre mükâfat veya mücâzâtı değişiktir. Âhirette de insanlar böyledir. Kimi helâkte, kimi bir müddet azâbta, kimi kurtulmuş ve kimisi de yüksek mevkîlere ulaşmıştır. **Fâizîn** dediğimiz, umduğunu bulanlar diye kimisi Adn, kimisi Me'vâ ve kimisi de Firdevs cennetinin diğer katlarında bulunurlar. Azâb olunanlar da böyle; kimisi kısa bir müddet, kimisi bin ve kimisi de yedi bin yıl gibi uzun müddet cehennemde kalır. Bu da, haberde vârid olduğu gibi, cehennemden en son çıkacak olan bir zâttır. Allah'ın rahmetinden ümîdini kesen **hêlikîn**in de kötülükleri nisbetinde cehennemdeki derekeleri ayrı ayrıdır. Şimdi: biz bu tevzîâtı anlatalaım:

Birinci mertebe; helâk olanların mertebesidir. Hêlikîn demekle, Allahu

Teâlâ'nın rahmetinden ümîdini kesenleri kastediyoruz. Zîra dünyalıktaki misâlde îdam mahkûmları dediğimiz hükümdarın rızâsından ümîdini kesenler olduğu gibi, misâlin mânalarını unutma. Bu birinci derece, ancak Allah'ı ve âhireti inkâr eden, yalnız dünya için çalışan münkirlere mahsustur. Zîra âhiret saâdeti, Allah'a yaklaşmak ve O'nun cemâline nazardadır. Buna da her şeyden önce ancak îman ve tasdîk ile erişilebilir. Bunları inkâr edip yalanlayanlar, ebediyyen Allah'ın rahmetinden mahrumdurlar. Çünkü bunlar, Allah'ı ve Peygamber'i yalanlamış kimselerdir. Bunun için onlar da Allah'ın rahmet ve cemâlinden ebedî olarak mahrumdurlar. Bu gibilerin vücutlarını cehennem ateşi dağlarken gönüllerini de hasret ve firak ateşi yakar. Bunun için ârifler: "Bizim korkumuz cehennem, ümîdimiz cennet ve hûriler değildir. Korkumuz, Allah'ın cemâlinden mahrûmiyet, ümîdimiz ise O'na ulaşmaktır." derler. Yine bunlar: "Cehennemden korkmak, cennet ummak gibi karşılık bekleyerek yapılan ibâdet, alçaklıktır. Ârif, Allah'a yalnız zâtı için ibâdet eder ve zâtını ister." derler. Cennetin nîmet ve hûrilerine hiç heves etmez ve cehennem ateşinden korkmazlar. Zîra gönülleri kaplayan ayrılık ve hasret ateşi, çok kere vücûdu saran cehennem ateşinden daha şiddetli olur. Çünkü ayrılık ateşi, gönülleri kaplayan ve Allahu Teâlâ'nın yaktığı bir ateştir. Gönülleri meşgul eder, cehennem ateşi ise vücudu yakmakla meşguldür. Gönül ateşi karşısında cehennem ateşi solda sıfır kalır. Nitekim Şâir:

Â ığın gönlündeki hasret ate i, o kadar iddetlidir ki,
Cehennem ate i onu soğutacak kadar serindir." demiştir.

Şu halde sen, âhirette de durumun böyle olduğunu bil. Dünyada vecde kapılıp keskin kamış kökleri üzerinde yatanlar, hattâ ateş üzerinde kalanlar olup bunun farkında olmadıkları ve içindeki hasret ateşi gâlip geldiği için vücutlarındaki elem ve ıztırâbı duymadıkları ve bu daha ağır geldiği gibi, âhirette de durum aynıdır. Hattâ hiddetli bir insan savaş anında aldığı yaralardan haberi bile olmaz. Çünkü kalbinde yanan hiddet ateşi galebe çalar ve acıyı duymaz olur. Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

اَلْغَضَبُ قِطْعَةٌ مِنَ النَّارِ

"Gadab, ate ten bir parçadır." [18] buyurmuştur. Görülüyor ki gönül ateşi, cisim ateşinden daha kuvvetlidir. Kuvvetli, zayıfı duymayı iptâl eder. Esasen ateş ve kılıcın öldürmesi, vücudun parçalarını birbirinden ayırması bakımındandır.

Cismin birbirine bağlılığından daha kuvvetli bir bağ ile birbirine bağlı olan sevgilileri ayıran şeyin daha önemli olduğu meydandadır. Evet, basîretsiz ve şuursuz insanlar bu ruhânî elemi fark etmeyebilir ve cismin acısını daha önemli görebilirler. Meselâ, bir çocuk top ve topaç ile hükümdarlık mevkîinden mahrum kaldığı vakit, topun elemini çeker, hükümdarlık elemine aldırmaz. Topu hükümdarlık üzerine tercîh eder ve akranıyla karşılıklı top oynamayı saraylarda köşkler ve kürsüler üzerinde oturmaya tercîh eder. Hattâ iştahlı bir insanı keşkül ve helva yemeği ile düşmanı perişan edecek ve dostları sevindirecek güzel bir iş üzerine tercîh ettirseler, helva ile keşkülü bu iş üzerine tercîh eder.

Bütün bunlar, mevkîin sevgisini gerektiren durumun yokluğu ve yemeğin zevkini gerektiren durumun mevcut olması sebebiyledir. Bunun sebebi, behîmî sıfatların bu gibi insanları istîlâ etmesi ve melekî vasıfların bulunmamasındandır. Bu gibiler Allah'tan uzak kalmaktan üzüntü duymadıkları gibi, Allah'a yaklaşmaktan da zevk almazlar. Tat alma yalnız dil, duyma yalnız kulak ve görme yalnız göze mahsus olduğu gibi, bu sıfatlar da yalnız kalpte bulunur. Gözsüz ve kulaksızın, görme ve duyma duygularından mahrum olması gibi kalbi olmayanlar da bu zevklerden mahrumdurlar. Her insanın kalbi yoktur. Eğer herkesin kalbi olaydı, Allahu Teâlâ'nın:

إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَذِكْرَىٰ لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ

"Şüphesiz ki bunda kalbi olan kimseler için öğüt vardır." (Kâf sûresi, 50/37) buyurduğunun sahîh olmaması lâzım gelirdi. Allahu Teâlâ, Kur'ân'dan ders almayanı kalpten müflis olarak göstermiştir. Şüphesiz biz, kalp derken göğsün sol tarafında sol memenin altında cismânî kalp olan et parçasını murâd etmiyoruz. Bizim anlatmak istediğimiz, Allahu Teâlâ'nın emir âleminden yaratıp, arşı hâlik, kürsüsü göğüs, diğer âzalar ve bütün bedenin kendi âlemi ve memleketi olan ruhânî kalptir. Nitekim bu sır hakkında Allahu Teâlâ:

قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي

"De ki rûh, Rabbimin emridir." (İsrâ sûresi, 17/85) buyurdu. Emîr ve hükümdar olan bu kalptir. Zîra emir yâni maddesiz ve sebepsiz yaratılan şey ile madde ve sebeple yaratılanlar arasında münâsebet vardır. Emir âlemi, halk âleminin hükümdarıdır. O öyle bir gizlilik ve lâtîfe-i Rabbâniyedir ki, o salâhta olduğu vakit, bütün cesed salâhta olur. Onu bilen nefsini, nefsini bilen de Rabbini bilmiş olur.

İşte bu vakitte kul, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’in: *“Allahu Teâlâ Âdem’i sûreti üzerine yarattı.”* buyurduğunun altında bulunan gizli mânaların kokusunu almaya başlar. Bunun zâhirî mânası üzerinde duranlara ve tevîlinde zorluk çekenlere merhamet gözü ile bakar. Çünkü rahmet ve merhamet, musîbet nisbetindedir.

Bu gibiler her ne kadar gerçeği bulamamak felâketinde müsâvî iseler de aralarındaki fark yine büyüktür. Gerçekler, Allah’ın fazlıdır. Gerçeği Allah dilediğine nasip eder. Allah büyük fazîlet sâhibidir. Bu gibi teviller Allah’ın hikmetidir. Allah hikmeti dilediğine verir. Hikmet verilen kimseye büyük hayır verilmiştir.

Şimdi gayeye dönelim: İpi salıverdik ve nefesi uzattık. Fakat bu uzatma, bu kitapta maksûd olan muâmele ilminden daha iyi bir ilim ile ilgilidir ki, o ilim mükâşefe ilmidir. Verdiğimiz bu izâhattan, helâk mertebesinde ancak Allah ve Resulü’nü yalanlayan câhiller bulunur. Bu hususta kitab ve sünnetten sayılamayacak kadar çok delîller olduğu için, âyetlerden ve sünnetten delîl getirmedik.

İkinci mertebe; azâb olunacakların mertebesidir. Bunların îmanı var fakat îmanlarının îcaplarını yerine getirmemişlerdir. Zîra îmanın başı tevhîddir. Tevhîd demek, yalnız Allah’a ibâdet etmek demektir. Hevâ-i nefsinin arzuları peşinden gidenler ise gerçekte hevâlarını mâbud edinmişlerdir. Dillerindeki tevhîdleri gerçek değildir. “Lâ ilâhe illâllah” tevhîd kelimesinin gerçek mânası, Allahu Teâlâ’nın:

قُلِ اللّٰهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ فِي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ

“Allah de geç ve sonra onları bırak ki daldıkları batakta oynayadursunlar.” (En’âm sûresi, 6/91) buyurduğunun mânâsıdır. Yâni Allah’tan başka her şeyi tamamen terk etmektir. Yine Allahu Teâlâ’nın:

إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللّٰهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا

“Onlar ki, Rabbimiz Allah’tır dediler, sonra da istikamet ettiler.” (Fussılet sûresi, 41/30) buyurduğunun mânasıdır.

Kendisiyle tevhîdin tamam olduğu istikamet ve doğru yol, cehennem üzerindeki sırat köprüsü gibi, kıldan ince ve kılıçtan keskin olduğu vakit, az da olsa bile doğru yoldan ve istikametten ayrılmamak imkânsızdır. Zîra az da olsa insan, nefsinin temâyüllerine uyabilir. Nefsin arzularına eğildiği nisbette, tevhîdde kemâl mertebesinden düşer. Bu da Allah’a olan yakınlık derecesinde

noksanlık meydana getirir. Her noksanlığın da iki ateşi vardır. Birisi, kaybettiği kemâlin hasret ateşi, diğeri de Kur'ân-ı Kerîm'in anlattığı gibi, cehennem ateşidir. Demek ki doğru yoldan azıcık sapan kimseye, iki yönden ve iki şekilde azâb olunur. Bu azâbın ağırlık ve yeğnikliği, îmanın kuvvet ve zâfiyetiyle nefsin arzularına az veya çok uymak bakımından iki sebebe bağlıdır. İnsanoğlu bu kusurlardan kurtulamayacağı için Allahu Teâlâ:

وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا. ثُمَّ

نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوْا وَنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثِيًّا

"Sizden hiç biriniz müstesnâ olmamak üzere illâ ki oraya (cehenneme) **uğrayacaktır. Bu, Rabbinin üzerine katî olarak aldığı kazâ ettiği bir şeydir. Sonra takvâya erenleri kurtaracağız. Zâlimleri ise orada diz üstü düşmüş bir halde bırakacağız."** (Meryem sûresi, 19/72-73) buyurmuştur.

Bunun için seleften, korku halinde olanlar: "Bizim korkumuzun asıl sebebi, cehenneme gireceğimizi kesin olarak bildiğimiz halde, çıkacağımızı kesin olarak bilemediğimizdir. Bir adamın: Yâ Hannân, yâ Mennân diyerek bin sene cehennemde yandıktan sonra, cehennemden çıkacağına dâir Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in hadîsini duyan Hasan-ı Basrî: "Keşke o, ben olaydım." demiştir.

Bilmiş ol ki; cehennemde yedi bin sene kalacak olan bulunduğuna delâlet eden haberler vardır. Buna göre cehennemde kalmak, bir an ile yedi bin yıl arasında değişmektedir. Hattâ bâzıları, cehennemde hiç kalmadan oradan şimşek gibi geçecek, kimisi bir gün, kimisi bir hafta, kimisi bir ay cehennemde kalacak ve böylece yedi bin yıla kadar durum değişecektir. Cehennemde azâb şiddetinin son haddi anlatılamayacak derecede ağırdır. Kıyâmette en ehven azâb, hesapta münakaşadır. Bu, tıpkı bir hükümdarın bâzı ilgilileri hesapta sıkıştırmasına benzer. Sonra bunlardan bir kısmını bağışlayıp, bir kısmına kırbaç vurması ve bir kısmına da ayrı işkenceler yapması gibidir.

Azâbın müddeti ve şiddeti olduğu gibi, bir de çeşitleri vardır. Meselâ, başkasının yalnız malını zimmetine geçiren ile hem malına ve hem de canına kasdedenlerin azâbları bir değildir. Irza saldıran, yakınlarına eziyet veren, adam döven; dil, el, burun, kulak ve diğer âzâları kesen kimselerin her birinin azâbları ayrı ayrıdır. Âhirette cezâların böyle nevîlere ayrıldığına delâlet eden katî delîller vardır. Îmânın kuvvet ve zâfiyeti, ibâdetin çokluğu ve azlığı ile günâhların çokluğu ve azlığı nispetinde cezalar da değişir.

Azâbın şiddeti günâhların şiddeti, azâbın çokluğu isyânın çokluğu, azâbın

çeşitli olması ise kötülüklerin çeşitli olmaları nispetindedir. Bu hususlar Kur'ân'ın delîlleri ile beraber, îman nûrunun yardımı ile basîret sâhiplerine keşfedilmiştir. Allahu Teâlâ'nın:

وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ

"**Rabbin kullarına zulmedici değildir.**" (Fussilet sûresi, 41/46)

اَلْيَوْمَ تُجْزٰى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ

"**Bugün herkes kazandığı ile cezâlanacak.**" (Mü'min sûresi, 40/17),

وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعٰى

"**Hakîkaten insan için kendi çalıştığından başkası yoktur.**" (Necm sûresi, 53/39),

فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ
وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ

"**İşte kim zerre ağırlığınca bir hayır yapıyor idiyse onun sevâbını görecek. Kim de zerre ağırlığınca şer yapıyor idiyse onun cezâsını görecek.**" (Zilzâl sûresi, 99/7-8) âyetleriyle, bunlara benzer kitap ve sünnette vârid olan ikab ve mükâfâtın, yapılan işlerin karşılığı oldukları hakkındaki delîllerden, murâdı budur. Bütün bunlar zulüm değil, adâlettir. Bununla beraber dâima af ve mağfiret tarafı galiptir. Zîra Peygamber Efendimiz (s.a.v.)in Allahu Teâlâ'dan haber verdiği bir hadîs-i kudsîde:

سَبَقَتْ رَحْمَتِي غَضَبِي

"Rahmetim, gazabımı sebkkat etmi tir." [19] buyurmuştur.
Allahu Teâlâ da:

وَإِنْ تَكُ حَسَنَةً يُضَاعِفْهَا وَيُؤْتِ مِنْ لَدُنْهُ أَجْرًا عَظِيمًا

"**Bir iyilik olursa onun sevâbını kat kat artırır. Kendi cânibinden pek büyük bir mükâfat verir.**" (Nisâ sûresi, 4/40) buyurmuştur. Bütün bu derece ve derekelerin, iyilik ve kötülüklerle ilgili olduğu, şerîatin katî delîli ve mârifet

nûru ile bilinmiştir, fakat tafsîlâtı zannîdir. Dayanakları, haberlerin zâhiri ve basîret nûru ile yapılan araştırmalardan elde edilen netîcelerdir.

Bütün bu açıklamalardan sonra deriz ki; îmanın esâsını kuvvetlendirip büyük günâhlardan kaçınan, İslâm'ın beş şartını yerine getiren ve ancak ısrarsız bâzı küçük günâhları irtikâb eden kimsenin azâbı, hesapta münakaşa şeklinde geçer. Zîra hesap sonucu bu adamın sevapları ağır gelir. Çünkü haberde, beş vakit namaz, Cuma ve Ramazan, büyük günâhlardan kaçınmakla, aralarındaki küçük günâhlara keffâret oldukları nass-ı Kur'ân ile sâbittir. Keffâretin en küçük derecesi, hesabı kaldırmadığı takdirde azâba mâni olmaktır. Durumu bu olan kimsenin, sevâbı ağır gelip hesâbı sona erdikten sonra, lâyık olan, râzı olduğu bir maîşette olmasıdır. Evet, ashâb-ı yemin ve mukarrebîne katılıp Cennet-i Adn veya Firdevs-i Âlâ'ya inebilir. Çeşitli îman sâhipleri de böyledir. Çünkü îman iki şekildir. Biri avâmın îmanıdır. Buna "Taklid yolu ile îman" derler. Onlar duyduklarına inanır ve buna devam ederler. Diğeri de keşif yolu ile îmandır. Bu da, Allahu Teâlâ'nın bahşettiği nur sâyesinde keşif yolu ile gerçeği olduğu gibi görerek olan îmandır. Her mevcut olduğu gibi böylelerine açıklanır da her şeyin Allah'a rücû ettiğini anlar. Zîra gerçek mevcut yalnız Allahu Teâlâ'nın zât ve sıfatıdır. Bu îmana sâhip olanlar, Firdevs-i Âlâya yerleşen kimselerdir. Mele-i Âlâ'ya en çok yakın olan bunlardır ki, bunlar da kendi aralarında sınıflara ayrılırlar. Bir kısmı sâbikûndur. Hesapsız kitapsız cennete gireceklerdir. Bir kısmı bunlardan biraz gerideddir. Bunlar arasındaki derece farkı, Allah'ı bilmelerindeki derece farkı nisbetindedir. Allah'ı bilen âriflerin dereceleri sayılamayacak kadar çoktur. Çünkü Allahu Teâlâ'nın celâlini künhü ile idrâk etmek mümkün değildir. Mârifet deryâsı, sahil ve derinliği olmayan bir denizdir. Dalgıçlar kendi kuvvetleri nisbetinde bu deryaya dalar ve ezelde mukadder olan nispette bu deryâda cevelân eder. Allah'a giden yolun sonu budur. Onun için bu yola giren sâliklerin derecelerinin de sonu yoktur.

Ashâb-ı yemînden olup taklîd yolu ile îman edenlerin dereceleri ise mukarreblerin derecelerinden daha düşüktür. Bu anlattıklarımız, farzları yerine getirip büyük günâhlardan kaçınan kimselerdir. Yâni İslâm'ın beş şartı olan namaz, oruç, hac, zekât ve şehâdet kelimesini yerine getirenlerdir.

Fakat bir veya bir kaç büyük günâh işleyen yahut İslam'ın rükünlerinden birini ihmâl edip terk eden kimse, şâyet ölümden önce nasûh tövbe ile tövbe ederse, hiç günâh işlemeyenler arasına katılır. Çünkü günâhlardan tövbe eden, hiç günâh işlememiş gibidir. Kirlenen elbise yıkandığı vakit temizlendiği gibi, o da tövbe sâyesinde tertemiz olur. Şâyet tövbe etmeden ölürse, bu hal ölüm ânında tehlikelidir. Çünkü onun günâha ısrârı îmanının sarsılmasına sebep olabilir de

son nefeste îmansız gidebilir. Hele taklidî îman sâhipleri için bu, daha tehlikelidir. Çünkü taklîd, her ne kadar kesin olsa da, küçük bir hayâl ve şüphe ile çözülme kabiliyetindedir. Ama basîret sâhibi âriflere gelince; bunlar nisbeten son nefeste îmansız gitmeden daha uzaktırlar. İster taklîdî îman sâhibi olsun, ister keşif yolu ile îmana sâhip olsun, işlediği büyük günâhlardan tövbe etmeden ölürse, Allahu Teâlâ'nın kendi fazl u kereminden affettikleri hâriç, diğerleri münakaşalı geçen hesâbın azâbından daha ağır bir şekilde azâb olunurlar. İkabın çokluğu, ısrardaki müddete göre; şiddeti ise işlediği büyük günâhın çirkinliğine göre, azâbın nevîleri de günâhların çeşitlerine göre değişir. Azâbın müddeti sona erince, taklîdî îman sâhipleri ashâb-ı yemînin yanına, ârifler de Âlâ-i İlliyyîn'e yükselirler. Zîra haberde:

أٰخِرُ مَنْ يَخْرُجُ مِنَ النَّارِ يُعْطٰى مِثْلَ الدُّنْيَا كُلِّهَا عَشْرَةَ أَضْعَافٍ

"Cehennemden son çıkacak adama, bütün dünyanın on misli gibi (cennette) yer verilir." [20] diye vârid olmuştur. Bu fazlalığı, yüzölçümü şeklinde değerlendirmeye kalkışma. Çünkü bunu bu şekilde anlamak, darb-ı meselleri bilmemektir. Meselâ, falan falandan bir deve aldı ve ona on mislini verdi, dendiği vakit, devenin değeri on lira iken yüz lira verdi demektir. Yoksa burada devenin on misli mânası murad olunsa, bunun aslı olmadığı meydandadır. Çünkü verdiği para değil devenin on misli, devenin binde biri ağırlığında da değildir. Bu değer, madde bakımından değil, mâna bakımındandır. Çünkü deve ağırlığı ve büyüklüğü bakımından değil, belki mâliyeti bakımından ele alınmıştır. Rûhu mâliyeti, cismi ise eti kemiği ve kanıdır. Yüz dînâr, ruhî muvazenesidir, cismî muvazenesi değildir. Bu, altın ve gümüşten mâliyetinin değerini tespit edebilenler ve bunu bilenler için doğrudur. Hattâ cisim bakımından bir santigram ağırlığında ve fakat değer bakımından yüz dînâr değerinde olan küçük bir inciyi verdiği vakit yine: "On misli değerini verdim." demesi, doğrudur. Fakat bunu ancak sarraflar bilir. Çünkü cevherin rûhu, yalnız bakmakla bilinmez. O, ayrı bir hünerdir. Bunun için çocuk ve bedevî, incinin kıymetini bilemez. İnciye nihayet bir taş diye bakar ve "bu, bir santim ağırlığında bir taştır, deve ise bin kilo ağırlığındadır. Bu adam on mislini verdim, demekle yalan söylüyor." der. Gerçekte isabetli konuşan o çocuk ve bedevîdir. Çocuğun bu durumu ayırabilmesi için olgunlaşması ve cevherin özelliğini diğerlerinden ayırabilecek seviyeye gelmesini beklemek lâzımdır. O zaman kendisi doğruyu anlar. Ârif de bu muvâzenede Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in doğruluğunu mukallide anlatmaktan âcizdir. Çünkü Resûl-i Ekrem (s.a.v.) diğer bir hadîste:

اَلْجَنَّةُ فِي السَّمٰوَاتِ

“Cennet göklerdedir.” [21] buyurdu. Gökler ise dünyadadır. Daha bir adamın yeri dünyanın on misli kadar nasıl olabilir, der. İşte bu, tıpkı cevherden anlayan bir adamın, bir çocuğa cevherin kıymetini anlatamamasına benzer. Bedevî de aynı çocuk gibidir.

Bir sarraf bir bedevîye cevherin kıymetini anlatmakla memûr edildiği vakit, acınacak duruma düştüğü gibi, âriflerin de bu muvâzeneyi ahmak bir adama anlatmakla uğraşması, acınacak bir hâldir. Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

اِرْحَمُوا ثَلَاثَةً: عَالِمًا بَيْنَ الْجُهَّالِ،
وَغَنِيَّ قَوْمٍ اِفْتَقَرَ، وَعَزِيزَ قَوْمٍ ذَلَّ

“Üç ki iye acıyın: Câhiller arasında âlim, zengin iken fakir dü en ve kabîle arasında hatırlı iken îtibarını kaybeden.” [22] buyurmuştur.

Hattâ peygamberler bile bu sebeple ümmetleri arasında rahmete muhtaç ve acınacak durumdadırlar. Ümmetlerinin anlayış kısalığı sebebiyle onların mukayeselerde bulunmaları, onlar için Allah tarafından bir ibtilâ ve imtihandır. Allahu Teâlâ’nın ezelî kazâsı ile onlara müvekkel bir belâdır. Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in:

اَلْبَلَاءُ مُوَكَّلٌ بِالْأَنْبِيَاءِ ثُمَّ الْأَوْلِيَاءِ ثُمَّ الْأَمْثَلِ فَالْأَمْثَلِ

“Belâ, peygamberlere müvekkeldir. Sonra velîlere, sonra da derece derece a ağıdakilere müvekkeldir.” buyurduğunun mânası budur.

Belânın, yalnız Eyyûb aleyhisselâmın yakalandığı cisim hastalığı şeklinde olduğunu sanma. Belâ, yalnız cisme değil, rûha da gelir. Meselâ, Nûh aleyhisselâmın, uzun yıllar durmadan îmana dâvet ettiği kavminin îmandan kaçmaları ve buna yaklaşmamaları, Nûh için en büyük bir ibtilâ olmuştur. Bunun için Resûl-i Ekrem (s.a.v.), aleyhinde konuşan bâzı kimselerin sözlerine canı sıkıldığı vakit:

رَحِمَ اللّٰهُ أَخِي مُوسٰى لَقَدْ أُوذِيَ بِأَكْثَرَ مِنْ هٰذَا فَصَبَرَ

“Allah, karde im Mûsâ’ya rahmet etsin, ona bundan daha çok eziyet yapıldı. Fakat o katlandı ve sabretmesini bildi.” [23] buyurmuştur.

Demek ki peygamberler münkirlerle mücahede etmek ibtilâsından kurtulamadıkları gibi velîler ve âlimler de cahillerle uğraşmaktan kurtulamamışlardır. Bunun için Allah'ın velîleri, memleketlerinden sürülmek, hükümdarlara şikâyet edilmek, küfürlerine şehâdet etmek ve dinsizliklerine hükmetmek gibi, çeşitli eziyetler ve muhtelif belâlarla ibtilâ edilmişler ve pek az kimseler bunlardan kurtulmuştur. Cevherin kıymetini anlamayan câhillere göre, küçük bir cevher karşılığında büyük bir deveyi vermenin israf ve serveti imhâ olduğu gibi, mârifet erbabının da câhillere göre kâfirlerden olması görüşü, garip karşılanmaz.

Şu incelikleri bildikten sonra artık Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in: *"Cehennemden en son çıkan kimseye, cennette bu dünyanın on misli verilir."* buyurduğuna inanman lâzım gelir. Sakın gözünün gördüğü ve diğer duyularının anladığı şekilde bir tasdike yeltenip de, cennette mesâha bakımından bu dünyanın on misli büyüklüğünde yer verilir şeklinde bir mâna anlama. Çünkü o zaman dört bacaklı eşekten tek bir farkın kalır. O da iki bacaklı olmaktır. Çünkü diğer beş duyu onda da vardır. Hâlbuki sen merkepten yalnız bacakları değil, yerlerin, dağların ve göklerin tahammül edemedikleri ilâhî bir sırrı kabul etmekle ayrılmışsın. Beş duyu dışında kalan şeyleri, merkepten ve diğer hayvanlardan ayrıldığın bu sır sayesinde anlayabilirsin. Bu sırdan gâfil olup bunu atalete uğratan ve ondan yüz çevirmekle bu sırrı unutan ve hayvânat seviyesinde kalmayı kabul edip beş duyuyu ileri geçmek istemeyen kimse, nefsini unutup onu helâke sürükleyen kimsedir. Sakın Allah'ı unutup da Allahu Teâlâ'nın da, kendilerine nefislerini unutturan kimselerden olmayın. Yalnız duyularının anladığı ile yetinenler, Allah'ı unutmuş kimselerdir.

Çünkü Allahu Teâlâ'nın zâtı bu âlemde o beş duyu ile bilinmez. Allah'ı unutan herkese, Allahu Teâlâ da nefsini unutturur ve böylece hayvânat derekesine düşer de artık en yüksek ufka yükselemez hâle gelir ve Allahu Teâlâ'nın kendisine tevdî ettiği emânete ihânet etmiş olur. Küfrân-ı nîmet etmekle de Allah'ın gadabına uğrar. Aslında bu gibiler, hayvânattan daha perîşân bir durumdadırlar. Çünkü hayvanlar ölmekle kurtulurlar fakat bu gibilerin elinde sâhibine iâde edilecek emânet vardır. Bu emâneti teslîm etmek zorundadırlar. Emânet ise parlak bir güneş gibi iken, fânî olan bu kalıba inerek orada batmıştır. Bu kalıp harap olduğu vakit, o güneş yine doğacak, kararmış veyahut da parlak olarak yaradanına dönecektir. Parlak olarak doğan güneş kabul edileceği gibi, kararmış olarak doğan da reddedilmeyecektir. Çünkü hepsinin varacağı orasıdır. Ancak kararmış olarak doğan, Âlâ-yı İlliyyîn'e yükselmeyecek, başı eğik olarak aşağıların aşağısına yönelecektir. Bunun için Allahu Teâlâ:

وَلَوْ تَرٰى إِذِ الْمُجْرِمُونَ نَاكِسُو رُؤُوسِهِمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ

“Günâhkârlar, Rableri huzurunda başlarını eğdikleri zaman, sen görsen onları.” (Secde sûresi, 32/12) buyurmuş ve onların, Rablerinin huzûrunda olduklarını ancak başları ters vaziyette aşağı dönmüş olarak bulunduklarını açıklamıştır. İşte bu, Allahu Teâlâ’nın tevfîkinden mahrum kalanların durumudur. Sapıklıktan ve cahiller derekesine düşmekten Allah’a sığınırız.

İşte bu, cehennemden çıkıp dünyanın on misli kadar cennette yer alanların durumudur. Şüphesiz cehennemden çıkacaklar, yalnız muvahhidlerdir. Biz, muvahhid derken, yalnız dilinde: “Lâ ilâhe illallah” diyenleri kasdetmiyoruz. Çünkü dil, mülk âlemi, görülen ve bilinen varlıklardandır. Dildeki tevhîdin faydası ancak bu âlemde söker. Dilinde tevhîdi getiren öldürülmez ve malı elinden alınmaz. Fakat bu, ölünceye kadar devam eder. Ölüp de beden ve serveti elinden gidince, o zaman yalnız dil ile tevhîdin bir faydası olmaz. İşte o zaman aranan, tevhîdde sadakattir. Tevhîdin kemâli, her işi Allah’tan bilmektir. Bunun alâmeti, hiç bir sûretle kimseye kızmamaktır. Çünkü tevekkül bölümünde anlatacağımız gibi, bu gibiler vâsıtaları değil, asıl müsebbibleri görürler. Anlattığımız bu tevhîdde insanlar farklıdırlar. İnsanlardan bâzıları dağlar gibi îmana sâhip iken, bir kısmı bir miskal, diğer bir kısmı da bir zerrecik îmana sâhip olurlar. Cehennemden ilk çıkacak olan, kalbinde bir dînâr ağırlığında îmanı olandır. Nitekim haberde:

“Kalbinde bir dînâr ağırlığında îmanı bulunanları cehennemden çıkarın.” [24] diye vârid olmuştur. Cehennemden en son çıkacak olan da, kalbinde zerre kadar îmanı olandır. Şüphesiz miskal ile zerre arasında da birçok fark vardır. Bunların sâhipleri de ağırlık derecesine göre sıra ile cehennemden çıkacaklardır. Yukarıda açıkladığımız gibi, miskal ve zerre tâbirleri de birer misâldir. İnsanları en çok cehenneme sokan, kul haklarıdır. Çünkü bu haklar terk edilmezler. Diğer günâhların affı umulur. Nitekim haberde: “Kul Allah huzuruna getirilir. Amel defterinde öyle bol sevaplar vardır ki, bu sevaplar kendisinde kalsa, rahatça cennete girer, fakat hak sâhipleri sırada bekler. Birisine sövmüş, birisini dövmüş, diğerinin malını gasbetmiş. Adamın sevablarından herkesin hakkı verilir, öyle ki kendisinde bir şey kalmaz. Hâlbuki daha birçok alacak sâhipleri beklemektedirler. Melekler durumu Allahu Teâlâ’ya arzederler. Allahu Teâlâ: *“Onların günâhlarını bunun sırtına yükleyin ve kendisini cehenneme atın.”* buyurur. Başkasının günâhlarını yüklenmek yolu ile kendisi helâke gittiği gibi, hak sâhipleri de onun sevablarını almakla cehennemden kurtulurlar.

Hikâye edildiğine göre **İbn Celâ**'ya ahbaplarından birisi gelerek, biz seni çekiştirdik, hakkını helâl et, deyince: "Hayır helâl etmem. Çünkü benim amel sahîfesinde en parlak sevâbım odur. Ben onu nasıl mahvederim." dedi. Gerek İbn Celâ gerek başkaları: "Dostlarımın günâhı, benim sevâbımdır, onlarla amel sahîfelerimi süslemek isterim." demişlerdir.

Kıyâmet gününde insanların saâdet ve şekavet derecelerinden anlatmak istediklerimiz bunlardır. Bütün bunlar, görünüşteki sebeplere göre verilen hükümlerdir. Bu, tıpkı bir tabîbin raporu gibidir. Doktor: "Bu hasta ölür, çâresi yoktur. Bu hasta ise şu ilaçlarla tedâvi edilir." der. Bunlar kesin hüküm değil, birer zandır. Ancak çoğunlukla isâbet ederler. Fakat bu arada doktorun mutlak sûrette ölür dediği ölmeyebilir; iyi olur, dediği de, ölebilir. Bu, insanların ruhlarında Allahu Teâlâ'nın bir sırrıdır. Bunun tamamına ermek beşer kudretinde değildir. Âhirette necât ve kurtuluş da böyledir. Bunların da beşerin muttalî olamayacağı gizli sebepleri vardır. Biz buna af ve rızâ ile kurtuluşa erişmek, gadab ve intikam ile helâke sürüklenmek deriz. Bütün bunların ardında ezelî olan ilâhî meşîetin sırrı yatar ki, buna kimse muttalî olamaz. Bunun için, günâhı ne kadar çok olsa da âsîlerden Allahu Teâlâ'nın dilediğini affedeceğini, ibâdeti de ne kadar çok olsa bile (küçük bir kusurundan dolayı) dilediğine azâb edeceğini câiz görmek bize vâciptir. İtimad takvâyadır. Takvâ da kalptedir. Sâhibi için bile buna muttalî olmak zor iken başkaları bunu nasıl bilir? Fakat affı gerektiren gizli bir sebepten Allahu Teâlâ'nın affedeceği ve Allah'tan uzaklaştırmayı gerektiren gizli bir sebepten Allahu Teâlâ'nın azâb edeceği basîret sâhiplerine keşfedilmiştir. Eğer böyle olmasaydı af ile gadabın, amel ve vasıf karşılığında olması sahîh olmazdı. Yine bunun gibi, kötülüğe cezâ verilmese adâlet tecellî etmezdi. Adâlet olmasa, Allahu Teâlâ'nın:

وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ

"Rabbin kullarına zulmedici değildir" (Fussılet sûresi, 41/46)

إِنَّ اللّٰهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ

"Şüphesiz Allah zerre kadar haksızlık etmez." (Nisâ sûresi, 4/40) buyurdukları sahîh olmazdı. Hâlbuki bunların hepsi sahîhtir. İnsan için ancak çalışması vardır ve çalışmasının karşılığını görecektir. Her nefis kazancına bağlıdır. Onlar döndükleri vakit, Allahu Teâlâ da onların kalplerini çevirir. Onlar kendilerini değiştirdikleri vakit, Allahu Teâlâ da onlardaki nîmetlerini

değiştirir. Nitekim:

إِنَّ اللّٰهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتّٰى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ

“Bir kavim, özlerindeki (güzel hâl ve ahlâkı) **değiştirip bozuncaya kadar Allah şüphesiz ki onların** (hâlini değiştirip) **bozmaz.”** (Ra’d sûresi, 13/11) buyrulmuştur.

Bütün bunlar, göz ile görmekten daha açık bir şekilde basîret sâhiplerine keşfedilmiştir. Zîra göz bâzen şaşabilir; uzağı yakın, yakını ırak, küçüğü büyük, büyüğü küçük görebilir. Fakat kalp gözü şaşmaz. Hüner, kalp gözünü açmaktadır. Basîret açıldıktan sonra artık şaşmak ve yalan söylemek diye bir şey bahis konusu değildir. Buna işaret olarak Allahu Teâlâ:

مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأٰى

“Gözün gördüğünü gönül yalanlamadı.” (Necm sûresi, 53/11) buyurmuştur.

Üçüncü mertebe; necât bulmuş, kurtulmuşlar mertebesidir. Necâttan maksadımız, yalnız selâmete ermektir, yoksa huzur ve saâdet değildir. Çünkü bunlar, hükümdara hizmet edip de hil’atlar ve mevkîlere nâil olanlardan değiller, bunlar hizmet etmemiş, fakat cezalandırmayı gerektiren bir kusur da işlememişlerdir. Her halde bunlar da kâfir çocukları ile mecnunlar ve delîler olsa gerektir. Din nâmına bir şey duymayan ve bedevî hayat yaşayanlar da bunlar arasında olabilir. Bunlarda Allah’ı mârifet bulunmadığı gibi, inkâr da yoktur. İbâdet olmadığı gibi, isyan da yoktur. Bunlar ne cennet ne de cehennem ehlidir. Belki iki mevkî arasında bir mevkîe inerler. Şerîat dilinde buna Ârâf denir. İnsanlardan bir kısmının buraya gireceği Kur’ân ve hadîs ile sâbittir. Fakat “Falancı da buraya girecek.” diye hükmetmek zordur. Meselâ, çocukların burada kalacaklarına hükmetmek çok zordur. Bunu ancak peygamberler bilir. Bir velî, peygamberler derecesine yükselemez. Çocuklar hakkındaki haberler de birbirine uymamaktadır. Hattâ çocuğun biri öldüğü vakit Hz. Âişe, “Cennet serçelerinden bir kuş.” demiş, Resûl-i Ekrem (s.a.v.) bunu reddederek:

وَمَا يُدْرِيكَ

“Onu sana kim bildirdi?” [25] buyurmuştur.

Görülüyor ki bu husus, çok karışık olduğu için kesin hüküm vermek de çok zordur.[26]

Dördüncü mertebe ise **fâizîn** yâni umduklarını bulanların rütbesidir. Bunlar mukallid değil, ârifler ve sâbikûndan olan mukarreblerdir. Zîra mukallid her ne kadar cennetteki makamına kavuşmuşsa da ancak ashâb-ı yemîndir. Fakat bunlar mukarrebler [Allah'a yakın olan] kimselerdir. Bunların mevkîlerini anlatmak mümkün değildir. Ancak bunların makamı hakkında açıklanması mümkün olanı Kur'ân açıklamıştır. Şüphesiz Allahu Teâlâ'nın açıklaması üzerine başka bir açıklama yapılamaz. Bu âlemde açıklanması mümkün olmayanı, Kur'ân-ı Kerîm kapalı geçmiştir. Nitekim âyette:

فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ

"Artık onlar için, yapmakta olduklarına bir mükâfat olarak, gözlerin aydın olacağı (nîmetlerden) **kendilerine neler gizlenmiş olduğunu kimse bilmez."** (Secde sûresi, 32/17) buyrulmuştur. Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in haber verdiği bir kudsî hadîsde Allahu Teâlâ: *"Sâlih kullarım için gözlerin görmediği, kulakların duymadığı ve hattâ hâtıra hayâle geçmeyen eyler hâzırladım."* buyurmuştur. İşte âriflerin de istediği, bu âlemde hatır ve hayâle geçmeyen şeylerdir. Hûrilere, köşklere, meyve ve yiyecekler ile süs eşyâlarına gelince; onlar bunlara harîs olmadıkları gibi, bunlarla da yetinmezler. Onların tek istekleri, Allahu Teâlâ'nın cemâline bakmaktır. Saâdet ve zevklerin son haddi budur.

Bunun için **Râbia-i Adviye**'ye:

- "Cennet ile aran ve ona olan hevesin nasıl?" diye sorduklarında:

- "Önce komşu sonra mesken." diye cevap vermiştir. Bunlar öyle kimselerdir ki, cennetin sâhibine olan sevgileri, cennet ve süsünü onlara unutturmuştur. Hattâ yalnız cenneti değil, her şeyi ve kendi nefislerini bile unutmuşlardır. Bunların hali, aşırı derecede muhabbete yakalanan kimsenin durumuna benzer. Onun tek arzusu sevgilisinin yüzünü görmektir. Bu uğurda çektiği sıkıntılardan haberi olmaz, hattâ bedenî ıztıraplarını bile duymaz. Buna, kendinden geçmiş, denir. Tek emeli sevgilisidir. Artık başkasına bakacak hali yoktur. Hattâ kendisinden bile haberi olmaz. İşte bu hal, dünyada hatır ve hayâle gelmeyen şeylere, insanı âhirette ulaştırır. Kör ve sağır insanlar renk ve sesleri göz ve kulakları açılmadan hatırlayamadıkları ve ancak göz ve kulakları açıldıktan sonra bunları ayırabilecekleri gibi, dünya yaşayışındaki perdenin ardında da bu zevkler hatır ve hayale bile geçemez. Bu zevkler, ancak dünya hayatının ortadan kalkması ile keşfedilir ve o temiz hayatın zevkine erilir. Eğer bilseydiniz âhiret hayâtı, en iyi bir hayattır.

Sevaplara verilecek dereceler hakkında bu kadar açıklamayı kâfi görüyoruz.

Tevfik Allah'tandır.

Hz. Ali'nin sözü olduğu da söylenir.

Tirmizî Ebû Saîd'den rivayet etmiştir.

Müslim, Ebû Hüreyre'den rivayet etmiştir.

Buhârî ile Müslim, İbn Mes'ûd'dan rivayet etmişlerdir.

Buhârî Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir.

Tirmizî, Neseî ve İbn Mâce Sa'd b. Vakkas'dan rivâyet etmişlerdir. Tirmizî sahihtir, demiştir.

Buhârî İbn Mes'ûd'dan rivâyet etmiştir.

Hadîs, yukarıda geçmiştir.

Müslim, rivâyet etmiştir.

Ârâf hakkında üç söz vardır. Bunlardan biri, cennet ile cehennem arasında bir yer olmasıdır ve en kuvvetlisi bu sözdür. Diğeri, cennetin en üstün bir yeridir. Cennete ilk girecekler burada yerlerini alır ve sırat köprüsünden geçenleri seyreder, geçmeleri için duâ ederlerVeyahut burada melekler bulunur. Üçüncü söz, cennette perde arkasında bir yerdir. Burada cinnîler bulunur, insanlarla karışmazlar. Bu her iki rivâyet de zayıftır.

Birinci tevcîhe göre Ârâf'ta kimler vardır? Bu hususta da birbirini tutmayan birçok rivâyetler vardır. Meselâ, sevap ve günâhı müsâvi olanlar veyahut anne ve babasının rızasını almadan savaşa katılıp şehîd olanlar veya müşrik çocukları gibi.

Aslında kâfir çocuklarının da cennete veya cehenneme gireceklerine dâir pek çok rivâyetler vardırBütün bu hususlarda sözü uzatmadan çoğunluğun görüşünü şöyle özetleyebiliriz: Evvelâ, kimse kimsenin günâhını yüklenmeyeceğine ve her çocuk İslâm fıtratı üzere doğacağına göre, küçük yaşta ölen kâfir çocukları da cennetlikdir.

Ârâf'a gelince: Ârâf'ın cennet ile cehennem arasında bir makam olduğunu kabul ettiğimize göre, yukarıda anlattıklarımızdan bâzı kimseler, burada bir müddet hapsedilecek ve sonra cennete gireceklerdir. Çünkü kıyâmette cennet ile cehennemden başka bir makam yoktur.

KÜÇÜK GÜNÂHLARIN BÜYÜK GÜNÂHLAR MEYANINA GEÇMESİ

Bilmiş ol ki; küçük günâhların büyük günâhlar meyanına geçmesinin bâzı sebepleri vardır. Bunlardan birisi de ısrardır. Yâni küçük günâha devamdır. Devam sebebiyle küçük günâh, büyük günâhlar arasına girer. Bunun için de: "Devâm ile küçük günâh büyür, istiğfâr ile büyük günâh yok olur." denilmiştir. Tekerrür etmeyen büyük günâhın affı, devâm ile küçük günâhın affından daha çok ziyade umulur. Bunun benzeri, bir taş üzerine çokça bir su dökülse, taşta bir iz bırakmadan akıp gittiği hâlde, aynı su damla damla taşa dökülürse, taş üzerinde iz bıraktığı gibidir. Bunun için Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

خَيْرُ الْأَعْمَالِ أَدْوَمُهَا وَإِنْ قَلَّ

"Amellerin hayırlısı, az da olsa devamlı olarak yapılanıdır." [27] buyurmuştur. Eşyâ, zıddıyla keşfedilir. Buna göre devamlı olmayarak birden yapılan çok amelin kalbi nûrlandırmakta tesîri az olup; az da olsa devamlı yapılan amelin kalbi nûrlandırmakta tesîri daha çok olduğu gibi, devamlı olarak işlenen küçük günâhların da bir defa yapılan büyük günâha nispetle kalbi karartmaları daha çok olur.

Ancak, burada önemli olan bir cihet vardır. Çoğunlukla büyük günâhların yolu küçük günâhlardan geçer. Meselâ, görmek, konuşmak ve ellemek gibi mukaddimeler olmadan zinâ; dedi kodu, kavga, münâzaa ve husûmetler olmadan da adam öldürmenin olamayacağı gibi. Demek ki her büyük günâhın da evvelinde ve sonunda küçük günâhlar bulunur, onlarla başlar ve onlarla sona erer. Şâyet bunların dışında ânî olarak bir büyük günâh işlenir ve buna devam edilmezse bunun affı, devamlı olarak işlenen küçük günâhlardan daha ümitlidir.

Küçük günâhın, büyük günâhlar meyânına geçmesinin sebeplerinden birisi de, günâhı küçümsemek ve hiçe saymaktır. Zîra insanoğlu, işlediği bir kusuru büyük gördükçe Allahu Teâlâ onu küçültür, fakat küçük gördükçe Allahu Teâlâ onu büyütür. Çünkü kişinin o günâhı büyük görmesi, ondan nefret edip hoşlanmadığından ileri gelir. Bu durumda o günâh kendisine fazla tesîr edemez. Fakat onu küçümsemesi, onunla ünsiyet etmesini ve bu sûretle kalbine daha çok tesîrini sağlar. Hâlbuki aranan, itâat ile kalbin nurlanması ve kaçınılan şey de, isyân ile kalbin kararmasıdır. Bunun için kişi gafletle işlenen günâhtan sorumlu

tutulmaz. Çünkü bu gibi günâhtan kalp müteessir olmaz. Nitekim haberde:

اَلْمُؤْمِنُ يَرَى ذَنْبَهُ كَالْجَبَلِ فَوْقَهُ يَخَافُ أَنْ يَقَعَ عَلَيْهِ

وَالْمُنَافِقُ يَرَى ذَنْبَهُ كَذُبَابٍ مَرَّ عَلَى أَنْفِهِ فَأَطَارَهُ

“Mü’min günâhını, ba ı ucunda bir dağ gibi görür ve üzerine yıkılacağından korkar. Münâfik da günâhını, hemen uçurabileceği burnuna konan bir sinek gibi görür.” [28] diye vârid olmuştur.

Diğer birisi, affedilmeyecek günâh, kişinin hiçe sayar vaziyette “Keşke işlediğim her günâh bunun gibi olaydı.” dediği günâhtır, denilmiştir. Mû’minin günâhı büyük görmesi, Allahu Teâlâ’nın celâl ve kahrını bilmesindendir. İşlediği günâhı kime karşı işlediğini ve O’nun büyüklüğünü düşündüğü vakit, günâh küçük de olsa, onu büyük görür. Nitekim Allahu Teâlâ peygamberlerden birisine: *“Sana verilen hediyenin küçüklüğüne değil, onu gönderenin büyüklüğüne bak; yapılan* ş *hatânın küçüklüğüne değil, kime kar ı yapıldığına ve O’nun büyüklüğüne bak.”* buyurmuştur.

Bu îtibarladır ki âriflerden birisi, “Küçük diye bir günâh yoktur, her muhalefet büyük günâhtır.” dedi. Sahâbeden birisi de: “Siz, bugün kıldan ince gördüğünüz ve hiç kıymet vermediğiniz öyle günâhlar yapıyorsunuz ki, biz Resûl-i Ekrem (s.a.v.) zamanında onları büyük günâhlardan sayardık.” demiştir. Çünkü sahâbe-i kirâm Allahu Teâlâ’yı daha iyi bildikleri için, onların nazarında Allahu Teâlâ’nın azametine nispetle O’na karşı işlenen her kusur, büyük günâh sayılırdı. Bu sebeptendir ki, câhile nispetle âlimin kusuru daha büyük görünür ve bu sebeple avam için nazar-ı îtibara alınmayan kusurlar, ariflere katiyen bahşedilmez. Zîra bilgi nispetinde kusur da büyür.

Diğer bir sebep de, yaptığı küçük günâha sevinerek bunu bir nîmet saymak ve şekavet sebebi olduğunu bilmemektir. Küçük günâhtan zevk aldıkça büyümeye başlar ve kalbi karartmakta tesîri çoğalır. Hattâ çok günâhkârlar günâhı ile övünür ve onunla iftihâr ederler; onu nasıl perîşân ettim, rezîl ettim, nasıl kusurlarını ortaya dökerek kepaze ettim. Şapı şeker yerine yutturdum, nasıl onu aldattım, şeklinde konuşmalar yapar. İşte bu gibi hallerle işlediği küçük günâhlar büyür. Günâhlar insanı helâke götürür. İnsan, şeytanın pençesine düşüp de böyle bir kusur işlediği vakit, kendisine lâyık olan, şeytana yenildiği ve Allah’tan uzaklaştığı için üzülmektir. İlacının kırılıp döküldüğüne sevinen hasta, şifâ bulamaz.

Küçük günâhı büyük günâh yapan sebeplerden birisi de, Allahu Teâlâ'nın onu teşhîr etmeyip gizlemesine ve kendisine mühlet vermesine ihanet ederek ona dadanmaktır. Bilmiyor ki bu mühlet, Allah'tan bir lütuf değil, belki bir mekirdir. Bu, günâhının çoğalmasına sebep olur. Nitekim Allahu Teâlâ:

وَيَقُولُونَ فِي أَنْفُسِهِمْ لَوْلَا يُعَذِّبُنَا اللَّهُ بِمَا نَقُولُ حَسْبُهُمْ

جَهَنَّمُ يَصْلَوْنَهَا فَبِئْسَ الْمَصِيرُ

"Kendi aralarında "Allah bizi söyleyegeldiğimiz yüzünden azâblandırmalı değil miydi?" derler. Onlara cehennem yeter. Oraya girecekler. İşte o, ne kötü dönüş yeridir." (Mücâdele sûresi, 58/8)

Diğer bir sebep de, gizli işlediği günâhı, toplum arasında anlatmaktır. Bu, Allah'ın onu gizlemesine karşı bir cinâyet ve dinleyenleri kötülüğe teşvîktir. Bunlar, kendi cinâyetine eklenen iki cinâyettir. Bu sebeple cinâyeti üç katlı olur. Şâyet başkalarını da teşvîk eder ve bu isyânın sebeplerini onlara da hazırlarsa, dört katlı cinâyet olur. Nitekim haberde:

كُلُّ النَّاسِ مُعَافًى إِلَّا الْمُجَاهِرِينَ يَبِيتُ أَحَدُهُمْ عَلَى ذَنْبٍ

قَدْ سَتَرَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ فَيُصْبِحُ فَيَكْشِفُ سِتْرَ اللَّهِ وَيَتَحَدَّثُ بِذَنْبِهِ

ş *"Herkes affedilir, ancak günâhlarını açıklayanlar müstesnâdır. Gece günâh i leyen kimsenin günâhını Allah fâ etmediği halde, sabahleyin kalkınca kendisi yaptıklarını herkese söyler. İ te bu, affedilmez."* [29] diye vârid olmuştur. Çünkü Allahu Teâlâ'nın vasıflarından ve nîmetlerinden birisi de iyilikleri açıklamak ve kötülükleri örtmektir. Bunları açıklamak nîmete nankörlüktür. Nitekim zâtın birisi: Sakın günâh işleme, şâyet bir kötülük işlersen, hiç olmazsa başkasına duyurmak sûretiyle onu da bu günâha teşvîk etme. Zîra bu sebeple iki günâh işlemiş olursun. Bunun için Allahu Teâlâ:

اَلْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمُنْكَرِ

وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمَعْرُوفِ

"Münâfık erkekler de münâfık kadınlar da birbirinin parçasıdırlar. Onlar kötülüğü emrederler, iyilikten vazgeçirmeye uğraşırlar." (Tevbe sûresi,

9/67) buyurmuştur. Seleften birisi: “Başkasına yapılan en büyük kötülük, isyân için ona müsâit zemîn hazırlamaktır.” demiştir.

Küçük günâhı büyük günâh yapan sebeplerden birisi de, küçük günâhları işleyen kimsenin, örnek kabul edilen bir âlîm olmasıdır. Böyle bir kimsenin küçük günâhı büyük olur. Âlimin ipek giymesi, altın işlemeli eyerlere binmesi ve sultanların şüpheli mallarından maaş alması, hükümdarlarla anlaşması, onların hatâlarına göz yumması, münâzaralarda istihfaf kasdıyla hasmına hakaret etmesi, cedel ve münâzara gibi mevkî sağlayacak ilimlerle uğraşmak gibi işler, hep bu kabîlden şeylerdir. Zîra bu gibi günâhlarda âlim örnek olabilir. Ona bakarak bu günâhları yapanlar bulunur da bu âlim öldüğü halde kötü örnekleri devâm edip gider. Ne mutlu o kimseye ki, günâhları da kendisiyle ölüp gider. Haberde:

مَنْ سَنَّ سُنَّةً سَيِّئَةً فَعَلَيْهِ وِزْرُهَا وَوِزْرُ مَنْ عَمِلَ بِهَا لَا

يَنْقُصُ مِنْ أَوْزَارِهِمْ شَيْئًا

“Kötü bir âdeti ihdâs eden kimsenin, günâhı kendisine âit olduğu gibi, ona bakarak bu günâhı i leyenlerin, kendi günâhlarından bir ey eksiltmediği halde, günâhları gibi bir günâh da o adama yazılır.” [30] diye vârid olmuştur. Bu, onun örnek olması ve kötülüğü ilk îcâd etmesi bakımındandır. Allahu Teâlâ da:

وَنَكْتُبُ مَا قَدَّمُوا وَآثَارَهُمْ

“Önden gönderdikleri şeyleri ve eserleri de biz yazarız.” (Yâsîn sûresi, 36/12) buyurmuştur. Eser; âmil ve amel, yâni iş yapan ve yapılan iş sona erdiği halde geriye kalan izdir.

İbn Abbâs (r.a.): “Kendisine uyulan âlime yazıklar olsun. Kendisi bir zelle işlerse ondan döner, fakat insanlar ona uyarak bu kötülüğü etrâfa yayarlar.” demiştir.

Diğer zâtın birisi de: “Âlimin hatâsı, bir geminin yara alması gibidir. Yara alan gemi, kendisi battığı gibi, içindekileri de batırır. Âlim de hem kendini, hem de kendine uyanları helâke sürükler.” demiştir.

İsrâiliyyâtta hikâye edildiğine göre âlimin biri, kendisi bid’atlere saplandığı gibi, birçok kimseleri de sapıttı. Nihâyet pişmân ve tövbekâr olarak halkın ıslâhı için uzun müddet çalıştı. Allahu Teâlâ zamanın peygamberine vahyederek buyurdu ki:

“Bu adamın günâhı, yalnız kendisiyle aramızda olsa, onu bağışlardım. Fakat azdırıp da cehenneme girmelerine sebep olduğu nice kimseler vardır, onları ne yapalım?”

Bütün bu rivâyetlerden, âlimlerin durumlarının tehlikeli olduğu meydana çıkar. Bunun için onlara iki vazîfe düşer. Birincisi, günâh işlememek; ikincisi de şâyet günâh işleyecekse onu son derece gizli yapmaktır. İşledikleri günâhlara karşı cezâları katmerli olduğu gibi, iyiliklere karşı mükâfatları da, kendilerine uyanlar bulunduğu nispette fazladır. Dünyalığı, dünya süs ve zînetini terk edip az ile yetinir, günlük nafaka ile idâre edip eski elbise giyer ve bu gibi iyiliklerde örnek olursa ona uyanların sevâbı gibi sevap kazanır. Fakat dünyalığa meylettiği vakit, herkes de onun gibi olmak ister. Bunun için sultanlar kapılarına başvurur, helâl ve haram demeden toplamaya başlar. Bütün bunlara kendisi sebep olur. Demek ki âlimlerin tutum ve davranışları, eserlerini de çoğaltır. Ya fazla mükâfat alırlar veya daha çok hüsrâna düşerler.

Kendilerinden tövbe edilmesi için günâhlar husûsunda verilen bu tafsîlât kâfidir.

Buhârî ile Müslim, Aişe’den rivâyet etmişlerdir.

Buhârî, Hâris’den rivâyet etmiştir.

Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre’den rivâyet etmişlerdir.

Müslim, Cerir b. Abdullah’tan rivayet etmiştir.

TÖVBENİN ŞARTLARI VE DEVAMI

Tövbenin, azim ve kastı gerektiren bir nedâmet olduğunu ve bu nedâmetin isyânın kendisiyle sevgilisi arasında perde olduğuna dâir ilmi gerektirdiğini bildirmiştik. İlim, nedâmet ve azmin her birerlerinin devam ve tamamı, tamamının alâmetleri ve devamının da şartları vardır. Bunları açıklamak lâzımdır. İlme bakmak, tövbenin sebebine bakmak demektir ki, bu yakında anlatılacaktır. Nedâmet, sevgilisini kaybettiğini anladığı anda içinde acı duymaktır. Bunun alâmeti uzun hasret, hüzün, gözyaşı dökmek ve çok ağlayıp düşünmektir. Âile efradından birisine bir felâket geldiğini duyan kimse, derin üzüntüye daldığı gibi, pişmân olanın da üzülmesi lâzımdır. Zîra insana kendisinden daha azîz kimse olamadığı gibi, ateşte yanmaktan da daha şiddetli azâb olamaz. Felâket ve ukubetin gelmesine isyan kadar hiçbir şey delâlet etmediği gibi Allah ve Resulü'nden de daha doğru konuşan olamaz.

Öte yandan bir tabip, oğlunun bu hastalıktan kurtulmayıp öleceğini haber verse alabildiğine üzülür. Hâlbuki çocuğu kendisinden kıymetli olmadığı gibi, doktor da Allah ve Resulü'nden daha bilgili ve daha doğru değildir. Aynı zamanda ölüm de ateşte yanmaktan şiddetli olamaz. Aynı zamanda hastalık, günâh işlemenin, Allahu Teâlâ'nın gadabına delâlet ettiğinden, daha fazla ölüme delâlet etmez. Bütün bunlara göre her şeyden ziyade günâha üzülmek lâzımdır. Pişmanlık acısı ne kadar şiddetli olursa, günâhların da o nispette bağışlanması umulur. Pişmanlığın, doğruluğuna delîl, kalp yumuşaklığı ve göz yaşlarının damlasıdır. Nitekim haberde:

جَالِسُوا التَّوَّابِينَ فَإِنَّهُمْ أَرَقُّ أَفْئِدَةً

"Tövbekârlarla sohbet edin, zîra onların kalpleri daha yumu aktır." [31] diye vârid olmuştur.

Diğer alâmeti, günâhı işlerken aldığı zevkin yerine, kalbine onun acısını yerleştirmek, hevesle işlediği günâha nefret etmek ve onu kerih görmektir.

İsrâiliyyâtta hikâye edildiğine göre adamın biri, isyânından tövbe edip uzun müddet ibâdetle meşgul olduğu halde, tövbesinin kabul olduğuna dair bir alâmet bulamadığı için, zamanın peygamberine mürâcaat ederek affı için duâ etmesini ister. Allahu Teâlâ o peygambere: *"Bu adam hâlâ kalbinde o günâhın zevkini ta ıdığı için ben onun tövbesini kabul etmem."* buyurmuştur.

Şâyet: "Günâh, insanın tabiatı bakımından meylettiği zevkli bir şeydir, böyle olunca bunun acılığını nasıl duyar?" dersen derim ki;

Bilmeyerek zehirli balı zevkle yedikten sonra, zehirlenip saçı dökülen, felç olup uzun zaman hasta yattıktan sonra iyileşen bir insan, en şiddetli açlık anında kendisine yine böyle zehirli bir bal takdim edilse bundan nefret eder mi etmez mi? Şâyet nefret etmez ve yer dersen, müşâhede ve ilm-i zarûrîyi inkâr etmiş olursun. Hattâ zehirli bal söyle dursun, zehirsiz bal getirseler de, zehirliye benzediği için yine ondan nefret eder. Tövbe eden kimsenin, günâhının acılığını duyması da bunun gibidir. Çünkü o biliyor ki, günâhın zevki bal gibi, fakat tesîri zehir gibidir. İşte tövbenin doğruluğu ve sıhhati ancak bu inançla mümkündür. Bu inanç sâhipleri az olduğu için, kabul olan tövbe ve tövbekârlar da azdır. Herkes Allah'tan yüz çevirmiş, ihânetle isyâna devâm ederler. İşte günâhtan pişmân olmanın tamam olmasının şartı budur. Bunun, ölünceye kadar devâm etmesi lâzımdır ve yapıp yapmadığı her günâhtan da aynı acıyı duymalıdır. Zehirli bal yiyen, baldan nefret ettiği gibi, soğuk suda dahi zehir olduğunu bilse ondan da nefret etmesi gerektiği gibi, yapmadığı günâhtaki zararı düşünerek ondan da nefret etmelidir. Çünkü baldan nefreti, bal olduğu için değil, onda olan zehir için idi. Her maddede durum aynıdır. Hırsızlık ve zinâdan tövbe edenin zararı, hırsızlık ve zinâdan değil, Allah'ın yasağına uymadığındandır. Bu hal, bütün günâhlarda aynıdır.

Tövbenin kendisinden meydana geldiği kast ve niyete gelince; bu noksanını telâfiyi irâde etmektir ki, bunun hâl yâni şimdiki an ile ilgisi var. Bu ilgi, her türlü yasakları hemen terk edip emirleri yerine getirmektir. Geçmiş ile ilgisi vardır. O da bütün eksiklerini tamamlamak, kazâya bıraktıklarını edâ etmektir. Gelecekle de ilgisi var, o da ölünceye kadar isyanı terk edip ibâdete devâm etmektir. Geçmiş ile ilgili olan kısmının sahîh olmasının şartı, ilk erginlik çağına dönerek geçmiş yılları ay ve günleri ile hatta nefes nefes göz önüne alarak yapmış olduğu günâhları ve terk ettiği farzları hesap etmeli. Terk ettiği veya riyâ ile yahut her hangi bir şekilde kusurlu olarak kıldığı namazları ve yaptığı ibâdetleri yeniden yapmaktır. Sayısında şüphe ederse, baliğ olduğu tarihten îtibaren kesin olarak kıldıklarını bırakır da şüpheli olanların hepsini kazâ eder. Bununla beraber zann-ı galibi ile de amel edebilir.

Oruca gelince; seferde yiyip sonra tutmadığı veya kasten yediği veyahut niyetsiz olarak tuttuğu oruçları hesaplayarak onları da yeniden tutmaya çalışır.

Zekâta gelince; burada yaş haddi bahis konusu değildir. Nisâba mâlik olduğu günden îtibaren servetini ve ödemediği zekâtları hesap ederek zekâtını öder. Hattâ mezhebinin görüşüne uygun olarak vermediği zekâtları da verir. Meselâ

Şâfiî mezhebinde zekâtını her sınıfa bölecek ve “ayn” yani madde olarak verecektir. Bir sınıfa vermiş veya nakit olarak ödemişse, bunları yeniden vermelidir. Zekâtın hesabını yapmak biraz zordur. Bunun için bir bilene başvurur.

Hacca gelince; şâyet bir ara hac kendisine farz olmuş ve yapmamış, sonra da iflâs etmişse, bu hac zimmetinde borçtur, haccetmesi lâzımdır. Yapamıyorsa, yetecek kadar servet temînine çalışmalıdır. Şâyet bu durumda da değilse, insanlardan haccına yetecek kadar zekât ve sadaka toplayıp farzını edâ etmelidir. Şâyet haccetmeden ölürse, âsî olarak ölmüş olur. Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

مَنْ مَاتَ وَلَمْ يَحُجَّ فَلْيَمُتْ إِنْ شَاءَ يَهُودِيًّا وَإِنْ شَاءَ نَصْرَانِيًّا

“(Kendisine hac farz olduğu halde) *haccetmeden ölen kimse, ister Yahudi ve isterse Hıristiyan olarak ölsün.”* [32] buyurmuştur. Hacca muktedir olduktan sonraki acziyet, hac borcunu düşürmez. İşte böylece ibâdetlerini kontrol ederek eksiklerini tamamlar.

Günâhlarına gelince; bâliğ olduğu andan îtibaren gözü, kulağı, dili, mîdesi, eli, ayağı ve diğer âzâlarına varıncaya kadar hepsi ile ömrü boyunca küçük büyük yapmış olduğu bütün günâhları göz önüne alır. Bu günâhlar şâyet başkasını ilgilendirmeyip kendisi ile Rabbi arasındaki kusurlarsa; cünüp olarak mescidde oturmak, abdestsiz mushafı tutmak, bid’at şeylere inanmak, içki içmek ve çalgı dinlemek gibi, kul hakkı ile ilgili olmayan günâhların hepsinden hasret ve nedâmetle tövbe eder. Bunların, küçük büyük hesabını yapar ve karşılıklarında birer iyilik yapmaya çalışır. Böylece Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in:

اِتَّقِ اللّٰهَ حَيْثُ مَا كُنْتَ وَأَتْبِعِ السَّيِّئَةَ تَمْحُهَا

“Nerede ve ne halde olursan ol, Allah’tan kork ve kötülüğün akabinde bir iyilik yap ki onu yok etsin.” [33] buyurduğuna ve belki Allahu Teâlâ’nın:

إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ

“Şüphesiz iyilikler, kötülükleri yok eder.” (Hûd sûresi, 11/141) emrine uymuş olursun. Meselâ dinlediğin çalgı yerine Kur’ân dinler ve zikir meclisine devam edersin. Cünüp olarak mescidde bulunduğunun yerine îtikâfa girersin. Abdestsiz olarak Mushaf tuttuğunun yerine, Mushaf’a saygı gösterir, onu öper ve

çokça okursun. İçtiğin içki karşılığında, su dağıtmakla mukabelede bulunursun. Zîra hastalık, zıddı ile tedâvi edilir. İsyân sebebiyle kalbi kaplayan her zulmet, ancak onun zıddı olan nûr ile temizlenir. Bunun için her kötülük kendi cinsinden ve zıddı olan bir iyilikle mahvedilmelidir.

Meselâ beyazlık, ne sıcaklık, ne de soğukluk ile yok edilir. Aklığı yok eden, karalıktır. Böyle tedricî ve her çeşit ibâdetle günâhları yok etmeye çalışmak, bir çeşit ibâdete devamla onları mahvetmeye uğraşmaktan daha kuvvetli ve daha doğrudur. İşte kendisi ile Allah arasında olan günâhlarını affettirmek için tâkip edeceği yol budur. Bir şeyin, zıddıyla yok olmasına delîl; dünya sevgisinin bütün hatâların başı olmasıdır. Dünyaya uymanın kalpteki tesîri, dünyalık ile sevinmek ve ona meyletmektir. Dünyalıktan gelen her sıkıntı Müslüman'ın kalbini dünyadan soğutur ve dünyaya nefret ettirir. İşte o sevginin zıddı olan bu nefret, sevgiden doğan günâha keffâret olur. Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

مِنَ الذُّنُوبِ ذُنُوبٌ لَا يُكَفِّرُهَا إِلَّا الْهُمُومُ
(إِلَّا الْهَمُّ) بِطَلَبِ الْمَعِيشَةِ

"Günâhlardan öyleleri var ki, onları ancak geçim hususunda çekilen sıkıntılar yok eder." [34] buyurmuştur.

Hz. Âişe'nin rivâyetinde şöyle buyrulmuştur: *"Kulun günâhı çoğalıp da onu yok edecek ameli bulunmazsa, Allahu Teâlâ ona sıkıntılar verir ve günâhlarına keffâret olur."* [35]

Denildi ki; kalbe girdiği halde insanın bilmediği sıkıntı, yaptığı günâhın ve çekeceği azâbın sıkıntısıdır.

Şâyet, "İnsanın sıkıntısı ekseriyetle malı, evlâdı ve mevkîi için olur. Aslında bunlar hatâdır, nasıl olur da günâha keffâret olur?" dersen bilmiş ol ki;

Bunları sevmek hatâ, bunlardan mahrum kalmak ise günâha keffârettir. Onlardan faydalansa, hatâsı tamamlanırdı. Rivâyet edildiğine göre **Yûsuf aleyhisselâm** zindanda iken, Cebrâil aleyhisselâm kendisini ziyârete gitti. Yûsuf aleyhisselâm, Cebrâil aleyhisselâma;

- "Babam ne haldedir?" diye sordu. Cebrâil aleyhisselâm:

- "Yüz çocuk kaybeden annenin acısı gibi acı çekmektedir." dedi. Yûsuf aleyhisselâm:

- "O halde mükâfâtı nedir?" diye sordu. Cebrâil aleyhisselâm:

- "Yüz şehid sevâbı almıştır." diye cevap verdi. Demek ki keder ve üzüntü, Allah'a karşı yapılan günâhları yok eder.

İşte bu anlattıklarımız, kendisiyle Allah'ı arasında olan kusur ve isyanlarındadır.

Kul haklarına gelince; burada hem Allah hakkı, hem de kul hakkı vardır. Çünkü Allahu Teâlâ, zulümden men etmiştir. Kul hakkı ile karışık olan Allah hakkı, yukarıda anlattığımız gibi hasret, nedâmet ve kötülüklerden ayrılarak onların zıddı olan iyilikleri yapmakladır. Meselâ, kötülüklere karşı iyilik, gasba karşı helâl servetinden tasadduk, gıybet ve aleyhdeki dedi-kodulara karşı medh u senâda bulunmak ve bildiği iyiliklerini söylemek, adam öldürmek karşısında köle âzâd etmek gibi iyiliklerde bulunmaktır.

Bütün bunları yapmakla yalnız Allah'a karşı vazîfesini yapmış olur, fakat kul hakları ise yerinde durmaktadır. Bu hakları iâde etmedikçe kurtulamaz. Kul hakları can, mal, nâmus ve izzet-i nefisle ilgilidir. Can ile ilgili olanlar, adam öldürmektir. Şâyet hatâ yolu ile adam öldürmüş ise hemen vereseye diyetini ödemektir. Kasten öldürmüş ise kısas için vereseye teslîm olmaktır. Verese dilerse affeder, dilerse kısas eder. Borçtan ancak bu sâyede kurtulur. Bu cinâyeti gizlemesi câiz değildir. Çünkü bu zinâ, hırsızlık, yol kesmek, içki içmek ve benzeri haddi gerektiren günâhlar gibi değildir. Bu gibi günâhlardan tövbe etmekte kendisini teşhîr etmesi gerekli değildir. Bu gibi kusurlarını gizlemen ve kendi kendine riyâzet ve mücâhedeye girişmelidir. Buna rağmen durumu hâkime aksettirip kendisine had icrâ ettirirse de affedilir.

Nitekim **Mâiz b. Mâlik**, Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e gelerek: "Ben zinâ ettim, cezâmı verin." dedi. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) bunu duymazlıktan geldi. Maiz üç gün sıra ile aynı şekilde Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e müracaat etti. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in emriyle recmedildi. Bâzı kimseler: "Maiz günâhları ile beraber gitti.", diğer bâzıları da "O, tövbe etti." dediler ve nihayet durumu Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e arz ettiklerinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

لَقَدْ تَابَ تَوْبَةً لَوْ قُسِمَتْ بَيْنَ أُمَّةٍ لَوَسِعَتْهُمْ

"O öyle ciddî bir tövbe etti ki, o tövbe bütün ümmetine taksim olunaydı hepsine yeterdi." [36] buyurdu. Gâmide adında bir kadın da Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e gelerek: "Ben zinâ ettim, cezamı verin ve beni temizleyin." dedi. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) kadını dinlemedi. Ertesi gün kadın yine gelerek müracaatta bulundu ve: "Beni de Maiz gibi defalarca dinlemeyi mi istiyorsun? Ben zinâ ettim ve hâmileyim." dedi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

أَمَّا الْآنَ فَاذْهَبِي حَتَّى تَضَعِي

“ *imdi çocuğu doğuruncaya kadar git.”* buyurdu. Kadın çocuğu doğurduğu vakit bir beze sarılı olarak getirdi ve: “İşte çocuk, doğurdum.” deyince Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِذْهَبِي فَأَرْضِعِيهِ تَفْطِمِيهِ

“ *imdi git, onu memeden kesinceye kadar emzir ve bekle.”* buyurdu. Kadın çocuğu memeden kestiği vakitte, elinde bir parça ekmek olduğu hâlde çocuğu Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’e getirdi ve: İşte çocuğu memeden kestim. Baksana ekmek de yiyor.” dedi. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) çocuğu bir adama teslim ederek kadını recmettirdi. Bu sırada Hâlid b. Velid büyük bir taş alarak kadının kafasına indirdi. Kadının yüzü gözü kanlar içinde kaldı. Aynı zamanda da kadına fena sözler söyledi. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) bunu duyunca:

مَهْلًا يَا خَالِدُ فَوَ الَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَقَدْ تَابَتْ تَوْبَةً لَوْ تَابَهَا

صَاحِبُ مَكْسٍ لَغُفِرَ لَهُ

“Ey Hâlid! Sus, nefsim kabza-i kudretinde olan Allah’a yemîn olsun ki, bu kadın öyle bir tövbe etti ki, eğer haraç ve â âr toplamak suretiyle halkın malını yiyenler böyle tövbe etseler, onlar da mağfiret olurdu.” [37] buyurdu ve sonra da namazını kıldırtarak cenazesini defnettirdi.

Adam öldürmekteki kısasta ve iftiradaki cezada ise sorumlu şahıs bulmak lâzımdır. Bunun için işlediği suçu açıklayabilir. Şâyet kul hakkı, alış-verişteki çeşitli hîleler, aldatmak, kusuru gizlemek, işçinin ücretini vermemek, hırsızlık ve gasb yolu ile başkasının malını zimmetine geçirmek gibi şeylerde ise bunu da doğduğu günden îtibaren hesaplamalıdır. Çünkü sabînin malında vâcip olanı, bâliğ olduktan sonra servetinden ayırması kendisine vâciptir.

Eğer bu hakkı ödemekte eksiklik varsa, çocuk bâliğ olduktan sonra bunları ödemelidir. Şâyet aldırış etmezse hakka tecâvüz etmiş zâlimlerden olur. Çünkü malî haklarda çocuk ile büyük beraberdir. Habbe ve zerreye kadar kendisini hesaba çekmeli ve bunu, hesaba çekileceği kıyâmet gününden evvel yapmalıdır.

Dünyada kendisini hesâba çekmeyenin âhirette muhasebesi zor ve uzun olur. Zann-ı gâlib ve ictihâd ile ömrü boyunca zimmetine geçirdiklerini ve teker teker hak sâhiplerini tesbit ettikten sonra diyar diyar dolaşarak bunları bulur,

haklarını öder veya kendileri ile helâlleşir. Ancak bu kabîl tövbe, tüccar ve zâlimler için zordur. Çünkü bunların muamele gördükleri adamlar çok ve dağınık oldukları için bunların her birini ve vereselerini bulamazlar. Fakat mümkün olan her çareye başvururlar. Şâyet âciz kalırlarsa zulümleri ve zimmetlerine geçirdikleri haklar nispetinde iyilik yapmaya çalışırlar. Çünkü kıyâmette kendi sevapları yetişmezse, hak sâhiplerinin günâhları sırtlarına yüklenir ve böylece başkalarının günâhları ile kendileri helâk olurlar.

İşte zimmete geçirdiği hakları ödemekteki tövbe şekli budur. Ömrü müsait olduğu takdirde kötülük ettiği müddet kadar iyilik etmelidir. Bu, hesap edebildiklerindedir ya bilemedikleri? Ve ömrünün vefa edip etmeyeceği, bunların hiç biri belli değildir. Bunun için bir an önce faaliyete geçmelidir. Bu anlattıklarımız, önceden zimmetine geçirdiği ve harcadığı hakları ile ilgilidir. Şâyet zimmetine geçirdiği mallar bu anda elinde mevcut olup sâhibini biliyorsa, malı aynen sâhibine iâde eder. Sâhibini bilmiyorsa, onu tasadduk eder ve zimmetinden çıkarır. Şâyet helâl ile haram birbirine karışmış ise **“Helâl ve Haram Kitâbı”**nda anlattığımız gibi, mümkün olduğu kadar haramını ayırt eder ve dağıtır.

Gönül yıkma cinayetine gelince; gerek yüzünde, gerek gıyâbında ağır sözler söylemek ve kalbini kırıcı davranışlarda bulunmak gibi hususlarda da hak sâhiplerini bulup onlardan helâllik alır. Şâyet ölmüş olanları varsa kıyamette onlara verilmek üzere hayır ve hasenât yapar. Kendilerini bulup da gönül hoşluğu ile helâlleştiği kimselerin kendisinde bir hakkı kalmaz. Fakat onun hakkındaki bütün kusurlarını kendisine açıklaması lâzımdır. Yoksa müphem bir helâlleşme kâfi değildir. Şâyet adama itiraf edemeyeceği ve itiraf halinde tehlike ile karşılaşacağı bir durum varsa, o zaman diğer hususları açıklar ve bundan kapalı olarak helâllik alır ve bu borç, daha önce olanlarda olduğu gibi, zimmetinde kalır. Buna karşı çok iyilik yapar. Yapmış olduğu kötülükleri yeniden döküp sayması ve anlatması ayrı bir günâh olduğu için bundan da helâllik alması lâzımdır.

Adama kusurlarını anlattığı vakit, adam hakkını helâl etmeyebilir. Bu, onun hakkıdır. O zaman adamın gönlünü almak için gerekli çarelere başvurur. Bu sayede adamın gönlü de yumuşamış olabilir. Şâyet hasmı, hâlâ hakkını helâl etmemekte diretiyorsa, bu uğurda sarfettiği gayretler, onun için birer basene olur. Bunun için adama eziyet ettiği nispette ona yalvarmalı ve buna sevinmelidir. Hattâ adamın helâllik alma hususunda sarfettiği gayretler, yârın kıyâmet günü, ona yapmış olduğu kötülüklerle karşılaştırılacaktır. Meselâ, dünyada bir adam, bir başkasının malını telef etti; sonra adama bu malın

benzerini götürdü, adam bunu kabul etmedi. İş mahkemeye intikal edince, hâkimin vereceği hüküm aynıdır. Yâni kaybolan malın bedelini ona hükmetmektir. O, ister kabul etsin, ister etmesin. Kıyâmette de hâkimlerin hâkimi olan Allahu Teâlâ'nın hükmü böyledir. Nitekim Ebû Saîd el-Hudrî'den gelen müttefik bir rivâyette, Resûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

كَانَ فِيمَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ رَجُلٌ قَتَلَ تِسْعَةً وَتِسْعِينَ نَفْسًا، فَسَأَلَ عَنْ أَعْلَمِ أَهْلِ الْأَرْضِ فَدُلَّ عَلَى رَاهِبٍ، فَأَتَاهُ فَقَالَ: إِنَّهُ قَتَلَ تِسْعَةً وَتِسْعِينَ نَفْسًا، فَهَلْ لَهُ مِنْ تَوْبَةٍ؟ فَقَالَ: لَا، فَقَتَلَهُ، فَكَمَّلَ بِهِ مِائَةً، ثُمَّ سَأَلَ عَنْ أَعْلَمِ أَهْلِ الْأَرْضِ فَدُلَّ عَلَى رَجُلٍ عَالِمٍ، فَقَالَ: إِنَّهُ قَتَلَ مِائَةَ نَفْسٍ، فَهَلْ لَهُ مِنْ تَوْبَةٍ؟ فَقَالَ: نَعَمْ، وَمَنْ يَحُولُ بَيْنَهُ وَبَيْنَ التَّوْبَةِ؟ انْطَلِقْ إِلَى أَرْضِ كَذَا وَكَذَا، فَإِنَّ بِهَا أُنَاسًا يَعْبُدُونَ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ فَاعْبُدِ اللهَ مَعَهُمْ، وَلَا تَرْجِعْ إِلَى أَرْضِكَ، فَإِنَّهَا أَرْضُ سَوْءٍ، فَانْطَلَقَ حَتَّى إِذَا نَصَفَ الطَّرِيقَ أَتَاهُ الْمَوْتُ، فَاخْتَصَمَتْ فِيهِ مَلَائِكَةُ الرَّحْمَةِ وَمَلَائِكَةُ الْعَذَابِ، فَقَالَتْ مَلَائِكَةُ الرَّحْمَةِ: جَاءَ تَائِبًا مُقْبِلًا بِقَلْبِهِ إِلَى اللهِ، وَقَالَتْ مَلَائِكَةُ الْعَذَابِ: إِنَّهُ لَمْ يَعْمَلْ خَيْرًا قَطُّ، فَأَتَاهُمْ مَلَكٌ فِي صُورَةِ آدَمِيٍّ، فَجَعَلُوهُ حَكَمًا بَيْنَهُمْ، فَقَالَ: قِيسُوا مَا بَيْنَ الْأَرْضَيْنِ، فَإِلَى أَيَّتِهِمَا كَانَ أَدْنَى فَهُوَ لَهُ، فَقَاسُوهُ فَوَجَدُوهُ أَدْنَى إِلَى الْأَرْضِ الَّتِي أَرَادَ، فَقَبَضَتْهُ مَلَائِكَةُ الرَّحْمَةِ (وَفِي رِوَايَةٍ) فَكَانَ إِلَى الْقَرْيَةِ

الصَّالِحَةِ أَقْرَبَ مِنْهَا بِشِبْرٍ فَجُعِلَ مِنْ أَهْلِهَا (وَفِي رِوَايَةٍ)

فَأَوْحَى اللّٰهُ تَعَالَى إِلَى هٰذِهِ أَنْ تَبَاعَدِي وَإِلَى هٰذِهِ أَنْ تَقَرَّبِي

وَقَالَ قِيسُوا مَا بَيْنَهُمَا فَوَجَدُوهُ إِلَى هٰذِهِ أَقْرَبَ بِشِبْرٍ فَغُفِرَ لَهُ

"Sizden evvelkiler arasında bir adam doksan dokuz ki iyi öldürmü (sonra pişman olmuş). *Yeryüzünün en büyük âlimi kimdir, diye sormu . Kendisine bir râhibi târif etmi ler. Adam râhibe gitmi ve doksan dokuz ki iyi öldürdüğünü, bunun tövbesi olup olmadığını somu . Râhib:*

"Hayır, tövbesi yoktur." deyince râhibi de öldürmü ve tam yüz ki inin kanına girmi ti. Yine yeryüzünün en âlimini aramı ve kendisine bir hocayı salık vermi ler. Hocaya: "Tam yüz ki i öldürdüm. Bunun tövbesi var mı, diye sormu . Hoca: "Var, tövbe ile kul arasına kim girebilir? Ancak sen falan memlekete git, orada âbid insanlar var, onlarla beraber Allah'a ibâdet eyle. Sakın memleketine dönme. Zîra senin memleketin kötü bir yerdir." demi . Adam bu memlekete gitmek üzere yola çıkmı , yolun yarısına gelince ölmü . Rahmet melekleri ile azâb melekleri çatı mı lar. Rahmet melekleri: "Bu adam kalbinden tövbe ederek Allah'a yönelmi ." dediler. Azâb melekleri ise: "Bu adam hiç bir iyilik yapmadı." dediler. (Her iki taraf da "Bizimdir." iddiasında bulundular). İnsan suretinde bir melek geldi ve bunu hakem tâyin ettiler. Bu da çıkı yeri ile gideceği yer arasındaki mesafeyi ölçün, hangi tarafa yakın ise o tarafın melekleri onu alsın, dedi. Mesafeyi ölçtüler, gitmek istediği yere daha yakın olduğunu buldular ve rahmet melekleri adamın ruhunu teslim aldılar."

Ba ka bir rivâyette de: "Gitmekte olduğu iyi köye ancak bir karı daha yakın olduğu halde rahmet melekleri onu aldılar." Ba ka bir rivâyette de: "Allahu Teâlâ bir tarafa, siz uzakla ın, diğer tarafa da, siz yakla ın ve her iki yer arasındaki mesafeyi ölçün buyurdu. Gideceği yere bir karı yakla tığını buldular ve mağfiret edildi." [38]

Bununla beraber, kurtuluşun, sevap tarafının bir zerre de olsa ağır gelmesiyle mümkün olacağı anlaşılmış oldu. Bunun için tövbe eden kimseye sevapları çoğaltmak lâzımdır. Geçmiş ile ilgili olan kast ve niyetin hükmü budur.

Gelecek ile ilgili olan azmine gelince; o da bir daha bu veya benzeri her hangi bir günâha dönmeyeceğine dâir Allah'a kesin söz vermesidir. Bu muâhede, hasta bir insanın kendisine zarar verdiğini bildiği bâzı meyveleri, iyileşinceye kadar yememeye azmedip söz vermesi gibidir. Bu azim, o an için kuvvetlidir. Belki ileride heveslenerek azmini bozabilir. Ancak bu anda onlardan uzaklaşıp ve yapmamaya azmetmedikçe tövbe etmiş sayılmaz. Evvel emirde bu adamın

tövbe etmiş sayılması, o işlerden uzaklaşması, susması, az yiyip az uyuması ve helâl nafaka temîn etmesi ile mümkündür. Şâyet kendisine mîrastan intikal etmiş helâl malı var veya yetecek kadarı temîn edecek bir sanatı varsa, onunla yetinmelidir. Zîra isyânın başı haram lokmadır. Haramda isrâr eden nasıl tövbekâr olur? Yemek ve giymekte şehvetleri terke muktedir olmayan kimse, şüpheli şeyleri terk edip helâl ile yetinemez. Zâtın biri şöyle diyor: “Şehvetlerini terk etmekte sadâkat gösterip yedi defa mücâhede ile gayret göstererek şehvetinin peşinden gitmezse, artık ondan kurtulmuş olur.” Diğer birisi de: “Bir kimse alışkın olduğu bir günâhtan tövbe edip yedi sene o günâhı işlemezse, bir daha o günâha dönmez.” demiştir.

Tövbe eden kimse âlim değilse, onun önemli işlerinden birisi de ileride ne yapacağını öğrenmesi ve müstakîm oluncaya kadar kendisine haram olan şeyleri bilmesidir. Şâyet uzleti tercîh etmezse, mutlak istikamete ulaşamaz. Ancak içki, zinâ ve benzeri bâzı günâhlardan tövbe etmiş olur ki bu, mutlak tövbe değildir. Hattâ bâzıları bu tövbenin sahîh olmadığını bile söylemişlerdir. Diğer bâzıları sahîh olduğunu söylemişlerse de, yine bu söz mücmeldir. Biz deriz ki; “Bu tövbe sahîh değildir.” diyenler, şâyet “Günâhların bir kısmını terk etmek bir mâna ifâde etmez, bunun varlığı ile yokluğu bir gibidir.” demek istiyorlarsa, bu büyük bir hatâdır. Çünkü günâhın çoğu azâbın çokluğunu, azı ise azâbın azlığını gerektirir. “Tövbe sahîhtir.” diyenler de “Bâzı günâhlardan tövbe, insanı kurtuluşa ulaştırır.” mânasını kasdetmişlerse bu da hatâdır. Zâhir hâle göre kurtuluş günâhlardan tövbe etmekle mümkündür. Ama Allahu Teâlâ’nın affının inceliklerine karışmayız.

Şâyet, “Bu tövbe sahîh değildir, diyen kimse; benim bundan maksadım, tövbenin nedâmetten ibâret olduğunu söylemektir derse... Meselâ hem hırsız hem de zânî olan bir insanın, hırsızlıktan hırsızlık olduğu için değil, günâh olduğu için tövbe ettiğine göre, yine günâh olan zinadan da tövbe etmesi lâzımdır. Çünkü ikisinin de acısı aynıdır, hastalık ikisini de şâmildir. İkisi de insanı helake sürükler. Birinden tövbe edip diğerini irtikâb etmesi muhaldir.

Meselâ, çocuğunun kılıcı ile öldürülmesine üzülen kimse, bıçak veya başka bir âletle öldürülmesine de aynı şekilde üzülmesi gerekir. Çünkü onun acısı, sevgilisini kaybetmesindedir. Vasıtanın önemi yoktur. Bunun gibi, isyan da sevgilisini kaybettirir. Bunun hırsızlık veya zinâ olması arasında bir fark yoktur. Nasıl olur da bâzısından acı duyar da bâzısından acı duymaz? Nedâmet, isyânın isyân olması hasebiyle sevgilisini kaybettirdiğini bilmesini gerektirir. Bunu top yekûn bütün günâhlarda düşünmesi lâzımdır. Bâzılarında düşünüp bâzılarında düşünmemesi doğru olmaz. Eğer böyle tövbe câiz olaydı, iki şarap küpünün

yalnız birinden içmemeye yaptığı tövbenin de sahîh olması lâzım gelirdi. Küpler yalnız birer zarf olup, her iki küpteki şarap da günâhın aynıdır. Böyle bir tövbe muhâl olduğuna göre, kendileriyle isyân edilen maddeler de aynen o şarap küpleri gibi mâsiyet âletleridir. Emre muhâlefet bakımından isyan da, her ne çeşit olursa olsun aynıdır, birinden tövbe edip diğerinden tövbe etmemek sahîh değildir. Yâni sahîh değildir demek, Allahu Teâlâ tövbe edenlere rütbeler vaad etmiştir. Bu mevkîe ancak nedâmetle ulaşılabilir.

Nedâmet ise birbirine benzeyenlerin bâzısında düşünülemez, hepsinde olması lâzımdır. Bu, îcab ve kabule dayanan bir mülkiyet gibidir. İcab ve kabul tamam olmayınca, bağlantı sahîh olmaz ve mülkiyet de kalmaz. Bunun esâsı şöyledir: Bir günâhı yalnız terk etmenin faydası, terk ettiğinin cezâsından kurtarmaktır. Pişmanlığın faydası, geçmiş günâhları bağışlatmaktır. Yalnız hırsızlığı terk etmek, geçmiş günâhları bağışlatmaz. Geçmişi ancak nedâmet affettirir. Nedâmet ve pişmanlık da günâh olduğu için yapılır. Günâh ise bütün yasakları şâmildir. Bunun için yalnız birinden değil, hepsinden tövbe etmekle sahih olur." derse deriz ki;

Günâhların bâzısından tövbe etmek; ya küçük günâhları irtikâb ettiği halde büyük günâhlardan tövbe etmekledir. Yahut büyük günâhları bırakır da küçük günâhlardan tövbe etmekle veyâ büyük günâhların birinden tövbe edip diğerlerini irtikâp etmekle olur. Küçük günâhları bırakıp da büyük günâhlardan tövbe etmesi mümkündür. Çünkü büyük günâhların Allah katında cezâsının daha ağır olduğunu ve küçük günâhların daha kolay affedileceğini bilir. Bu bakımdan küçük günâhları bırakıp büyük günâhlardan tövbe etmesi muhâl değildir. Meselâ, hükümdarın aile efrâdı ile hayvanlarına karşı sû-i istimâlde bulunan kimse, aile efradına olan sû-i istimali yanında hayvanlarına karşı işlediği kusurlar solda sıfır kalacağından, o aile efrâdına karşı işlediği kusurdan korkar ve diğerini hiçe sayar. Nedâmet; günâhı büyük görmek ve Allah'tan kendisini uzaklaştıracağını düşünmek nispetindedir. Bu ise şerîatte vücûdu mümkündür. Geçmişte nice tövbekârlar var ki, bunların hiç biri bütün günâhlardan mâsum değillerdi. Tövbe, tamamen mâsumiyeti gerektirmez. Bâzen doktor bal yemekten şiddetle men ettiği halde, şekeri o kadar önemli tutmayabilir. Çünkü onun zararını daha az görmüş olur. Buna göre hasta, bal yemeye tövbe eder ve şeker yemeye tövbe etmez. Yâni küçük günâhlar dururken büyük günâhlardan tövbe etmek mümkündür.

Büyük günâhlardan bâzısının irtikâbına devâm ederken, diğer bâzılarından tövbe etmesi de mümkündür. Çünkü büyük günâhlardan bâzılarının diğerlerinden daha ağır cezâyı gerektirdiğine inanmıştır. Meselâ, adam

öldürmek, gasb ve benzeri kul haklarına tövbe edip de Allah haklarında ihmalkâr davranması gibi. Çünkü kul haklarının terk edilmeyeceğine, Allahu Teâlâ'nın kendi haklarında daha müsamahakâr davranacağına inanmıştır. Bu da büyük günâhlarla küçük günâhlar gibidir. Zîra büyük günâhlar da kendi aralarında farklıdır. Bunun için, hattâ kul hakları ile ilgili olmayan günâhlar arasında da ayırım yaparak bâzılarını irtikâb ederken diğerinden tövbe edebilir. Meselâ, içki gibi. İçki, bütün kötülüklerin anası olduğu ve sarhoşluk hâlinde her kötülüğü yapabileceğini bildiği için, yalnız içkiye tövbe eder ki, bu da mümkündür.

Üçüncü şekli de, büyük günâh olduğunu bile bile ona devâm edip, küçük günâhtan tövbe etmektir. Meselâ, içkiye devâm ettiği halde gıybet veya nâmahreme bakmak gibi günâhlardan tövbe etmek gibi. Bu da mümkündür. Çünkü her Müslüman günâhtan korkar. İşlediği günâha ya zayıf veyâ kuvvetli pişmanlık duyar. Fakat şehevî zevki, kalbinin korkusuna galebe çalar. Bu da cehâlet ve gaflet sebebiyle olur. Nedâmet mevcud, lâkin galip gelemiyor. Nedâmet tarafı galip geldiği günâhı terk eder. Fakat içkiye düşkünlüğü kuvvetli olur da onu terk edemez. Gıybet etmeye ve nâmahreme bakmaya bir nevî düşkünlüğü olmakla beraber, Allah korkusu, bu zayıf temâyülüne engel olur da, o kuvvetli temâyülüne engel olamaz. Bu bakımdan içkiye devâm ederken, gıybet ve yabancıya bakmaktan tövbe eder ve bu adam der ki; o yönden şeytan bana galebe çalmışsa, yelkenleri suya indirip tamamen şeytana teslîm olmak doğru olmaz. Hiç olmazsa gücüm yettiği hususlarda şeytan ile mücâdele edeyim. Umulur ki Allahu Teâlâ bu sayede beni affeder.

Eğer bu düşünülmese, fâsıkın namaz kılıp oruç tutmasının da düşünülmesi gerekirdi ve ona, kıldığın namaz Allah için değilse namazın sahîh değil, Allah için ise diğer kötülükleri de Allah için terk etmelisin. Çünkü Allahu Teâlâ'nın emirleri birdir. Kötülükleri terk etmek sûretiyle Allah'a yaklaşmadıkça, namaz ile Allah'a yaklaşmak düşünülemez, demek lâzım gelirdi ki bu muhâldir. Çünkü adam, bana Allahu Teâlâ'nın iki emri var. Her ikisine muhâlefet edersem, iki cezam olur. Birinde şeytana galebe çaldım, onu yerine getiriyorum, diğerinde ise şeytanlar beni yeniyor. Ben gücüm yettiğinde şeytanı kahra devâm eder ve bu sâyede ifrat derecedeki şehvetim dolayısıyla şeytana mağlûp düştüğüm hususlarda Allah'tan affımı dilerim, der. Bu ise her Müslüman'ın halidir. Çünkü her Müslüman'ın itâati olduğu gibi, kusuru da vardır. Bu dediklerimiz anlaşıldığı takdirde bâzı günâhlarda şehvet için korkunun galip olması da anlaşılmış olur. Korku geçmişe olursa bundan nedâmet doğar, nedâmet de azmi gerektirir. Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Nedâmet tövbedir."* buyurdu ve tövbe olması için, bütün günâhlardan nedâmeti şart koşmadı. Diğer hadîste: *"Günâhtan tövbe eden,*

günâh i lememi   gibidir." buyurdu da "günâhlardan" buyurmadı.

Bu îtibarla şehvet ve Allah'ın gadabına uğramak bakımından birbirine benzeyen günâhların bâzısından tövbe edip bâzılarından tövbe etmemenin mümkün olamayacağı, ancak birbirinin benzeri olmayan günâhların bâzılarından tövbenin mümkün olabileceği ve meselâ, hurma suyunu içerken içkiden tövbe etmesinin mümkün olabileceği. Çünkü Allah'ın gadabına uğramakta ikisinin bir olmadığı, bunun gibi günâhların azını irtikâb edip çoklarından tövbenin de mümkün olabileceği. Zîra bu, meyve yemekten doktorun men ettiği hastanın, meyvenin çoğunu yemekten kaçınıp azını yediğine benzediği. Bunların dışında birbirinin misli olan günâhların bir kısmını irtikâb ederken bir kısmından tövbenin mümkün olmadığı. Mutlak sûrette tövbe ettiği günâhın irtikâb etmekte olduğu günâhtan, yâ şehvet veyâ şiddetli mâsiyet bakımından ayrılması gerektiği. Tövbe edenin îtikadında bu fark hâsıl olduğu vakit, günâhı terk ettiği zamanki durumunun değişmesi düşünülür.

Bu günâha nedâmeti ve terk üzerine azmindeki vefası, onu hiç günâh yapmamışa çevirir. Sözünün sükuta uğradığı görülür. Zîra her ne sûretle olursa olsun ve hangi cins günâhtan bulunursa bulunsun, ondan usûlüne uygun olarak tövbe eden, o günâhı işlememiş gibidir.

Şâyet, "Önceleri zinâ ederken, cinsî münâsebetten kaldıktan sonra, eskiden yapmış olduğu zinâya tövbe edenin tövbesi kabul olur mu?" dersen, kabul olmaz derim. Zîra tövbe, yapabildiği şeyleri terke azmetmekten doğan bir nedâmettir. Yapamadığı veya yapmaktan kaldığı işler ise bunları kendisi terk etmiş değil, onlar kendisini terk etmiştir. Fakat ilâve olarak şunu da demek isterim ki, önceki zinâ işinin kötü olduğunu, münâsebetten kaldıktan sonra öğrenebilmiş ve buna üzülerek hasret ve nedâmet içinde kalmış ve şâyet imkânı olsa da artık bu işi irtikâb etmeyecek durumda ise bunun tövbesinin kabul edileceği umulur. Zîra zinâya muktedir iken ondan tövbe ettikten sonra, yeniden zinâ yapmak imkânları hâsıl olmadan ölen kimsenin tövbesinin makbul olduğunda şüphe yoktur. Onun için münâsebetten âczi olanın acziyetinden sonra zinânın kötülüğünü öğrenmesiyle tövbesinin kabul olması umulur, dedik. Çünkü bu münâsebetten âciz olan, tam öbür adamın durumunda değildir. Zîra her hangi bir şeye hevesi olmayan kimsenin kolaylıkla ondan kendini çekmesi mümkündür. Allahu Teâlâ onun kalbini ve pişmanlık derecesini bilir. Onun tövbesini kabul etmesi umulur. Bütün bunlarda hakîkat, şuna yöneliyor: İsyan bulutu, kalpten iki şey ile silinir. Bunlardan biri nedâmet hasreti, diğeri de istikbalde o günâhı terk için şiddetli mücâhededir. Hâlbuki erkeklikten düşen adam için bu hususta mücâhede diye bir şey düşünülemez. Fakat mücâhedesiz

pişmanlık, kuvvetli olabilir. Eğer böyle olmasa tövbesi akabinde, yeniden zinâ imkânları bulmadan ve bu hususta bir denemeden geçmeden ölen adamın tövbesinin makbul olmamasıyla hükmetmemiz îcâb ederdi ki, böyle bir şarta, zâhir şerîatın hiç bir delâleti yoktur.

Şâyet, "Tövbe eden iki kişiden biri hiç mücâhedesiz günâhtan vaz geçmiş, diğeri ise mücâhede halindedir. Bunların hangisi daha makbuldür?" dersen, bilmiş ol ki; Bu mevzû, ulemânın ihtilâf ettiği bir mevzûdur. Ahmed b. Ebû'l-Havârî ile Süleyman Dârânî, mücâhede halinde olan, daha makbuldür, derler. Zîra tövbe ile beraber mücâhede fazîletini hâizdir. Basra ulemâsı ise ötekini daha makbul tutarlar. Çünkü o, tövbesinde biraz kusurlu olsa da, mücâhede halinde olandan selâmete daha yakındır, derler. Her iki tarafın ifadelerinde gerçek payı bulunduğu gibi, tam mânasıyla gerçeği ortaya koymaktan kusurludurlar. Bu hususta hak ve gerçek olan şöyledir: Erkeklikten kalan adamın iki hali vardır.

Birincisi; şehvetteki ârızadan dolayı münâsebetten acziyetidir. Şehvet sâhibi olup da mücâhede eden tövbekâr bundan daha makbuldür. Zîra bu adamın mücâhedeyi terk etmesi, nefsinin kuvvetine ve dîninin, şehvetlerini istilâ edip emri altına almasına delâlet eder. Bu da hem yakîninin ve hem de dînindeki kuvvetinin delîlidir. Dînin kuvvetinden maksadımız, yakînin işâretiyle meydana gelen irâde kuvvetidir. Aynı zamanda bu kuvvet, şeytanın işâretiyle meydana gelen şehveti de kırar. Mücâhede, bu iki kuvvete delâlet eder. Zâten istenen de mükellefin, mücâhede ile selâmete ulaşmasıdır. Kuvvet ve garîzelerinin kaybolmasıyla selâmete ermesi değildir. Nefsinde kötülük kuvveti kalmayan daha makbuldür. Zîra bu adam mücâhedede tembellik gösterse de günâha dönmez diyene gelince; günâha dönmez sözü doğru, fakat daha makbuldür sözü hatâlıdır. Bu tıpkı, erkeklikten kalmış olan, erkek olandan daha makbuldür. Zîra o şehvet tehlikesinden sâlimdir. Sabî, ergenliğe erenden daha makbuldür. Zîra o daha selâmettedir. Müflis, düşmanlarını kahreden hükümdardan daha makbuldür. Zîra onun düşmanı yoktur. Hükümdar bir kaç defa galip gelse de bir defa mağlup olabilir. Müfliste bu korku yoktur demeye benzer ki, bunların hiç biri doğru değildir. Bu görüş, kalbi temiz ve fakat zevâhirden haberi olmayan, izzetin tehlikelerde ve ululuğun korkunç şeylere katlanmakla olduğunu bilmeyen adamın söz ve görüşüdür. Bu, daha çok, köpeği ve biniti olmayan avcının, köpeği ve biniti olan avcıdan daha üstündür. Zîra o, attan düşüp bir yerinin kırılmasından ve köpek tarafından ısırılma tehlikesinden emindir, sözüne benzer ki; açık bir hatâdır. Çünkü at ve köpeğini terbiye etmesini bilen ve onları emri altına alan avcı, dâima bunlara sâhip olmayandan daha üstündür.

İkinci hâli; münâsebetten âciz olması, her hangi bir arızadan dolayı olmayıp,

geçmiş mücâhedesi ve îmanındaki yakîni sayesinde olmasıdır. Zîra bu sayede öyle bir mevkîe yükselmiştir ki, şehvetinin heyecânını kırmış, nefsine hâkim olmuş ve şerîatın edebiyle edeplenmiştir. Dîninin kendisini istilâ etmesi sebebiyle şehvet susar ve ancak dînin işâretiyle heyecâna gelir. Bu mertebeye yükselen insan, bu mertebeye ulaşmak için mücâhede ile meşgul olan insandan daha üstündür.

"Bunda cihad fazîleti yok, nasıl daha üstün olur? iddiasına gelince; bu da yanlıştır. Çünkü mücâhede, bizâtihî aranan bir ibâdet değildir. Mücâhede, nefis hâkimiyetini sağlamak ve düşmanın saldırısını kesmek içindir. Bu adamda bu hâl mevcuttur. Bu, kemâle erişmiş düşmanı kahretmiş ve zafere ulaşmıştır. Mücâhede hali ise bu zafere ulaşmak içindir. Bu bakımdan bu adam daha üstün olur. Bunun benzeri, düşmanını esîr almış olan ile düşmanını esîr almak için savaşan gibidir. Öteki işini bitirmiş düşmanını esîr almıştır. Berikinin netîcesi belli değildir. Yine köpekle atı terbiye edip de yanında uyuyan kimse ile onların terbiyesi ile meşgul olanın durumu gibidir. İşte burada bâzı fırkalar yanıldı ve bizzat maksud olan şeyin cihâd olduğunu sandılar da, cihâdın yoldaki engelleri atmak için olduğunu bilemediler. Bâzıları da maksadın, şehvetleri tamamen kökünden kazıyıp atmak olduğunu sandı. Bu hususta denemeye girdi, muhal olduğunu görünce şerîati yalanlamaya kalkıştı ve İbâhiyye yoluna girerek tamamen şehvetlerine uymaya yöneldi. Bunların hepsi cehâlet ve sapıklıktır Biz bunları "**Nefis Riyâzeti Kitâbı**"nda açıkladık.

Şâyet, "Tövbe eden iki kişiden birisi günâhını tamamen unutmuş ve onunla hiç meşgul olmamıştır. Diğeri ise daima günâhı göz önünde ve onun ateşi ile yanmaktadır. Bunların hangisi daha makbuldür?" dersen bilmiş ol ki; bu da, âlimler arasında ihtilâf mevzûudur. Bâzılar tövbenin hakîkati, günâhını dâima göz önünde bulundurmak ve onun pişmanlık ateşi ile yanmaktır. Diğerleri ise gerçek tövbe, günâhı unutmaktır, dediler. Bize göre; iki görüş de haktır, fakat iki hale nisbetle haktır. Ne yazık ki mutasavvıfenin sözleri daima eksiktir. Çünkü onların âdeti, kendi hallerinden haber vermektir. Başkasının hallerine önem vermezler. Hallerin ihtilâfı ile cevaplar da ihtilâf eder. Bu ise ilim derecesine nispetle noksandır. Zîra eşyâyı olduğu gibi bilmek daha iyi ve daha üstündür. Ancak himmet, irâde ve ciddiyete nispetle de bir kemâldir. Zîra herkes kendi durumunu açıklar, başkasına kıymet vermez ve onu benimsemez. Çünkü Allah'a giden yolu, kendi nefsi ve menzilleri, konak yerleri de kendi halleridir. Hâlbuki bâzen kulun, Allah'a giden yolu ilim olur. Her ne kadar yakınlık ve uzaklık îtibarıyla ihtilâf ederlerse de Allah'a giden yollar pek çoktur. Hidâyetin aslında müşterek olmakla beraber, daha çok hidâyete ermiş olanı Allah bilir.

Ben de derim ki; günâhı düşünmek ve onun acısını çekmek mübtedî hakkında bir kemâldir. Çünkü mübtedi günâhını unuttuğu vakit, ona fazla üzülmez, irâdesi ve hak yoluna girmesi kuvvetleşmez. Aynı zamanda günâhını unutmak, tekrar o günâha düşmesine mâni olan korkuyu ve hüznü içinden çıkarır. Bu ise âhiret yoluna giren için bir eksikliktir. Zîra bu, âhiret yoluna girmeye mâni olan bir meşgaledir. Hâlbuki âhiret yolcusuna yaraşan, yolun dışına çıkmamaktır.

Şâyet kendisine vuslat başlangıçları görünür, mârifet nurları keşfolunur ve gaybın aydınlıkları parlamaya başlarsa, onlar kendisini kaplar ve artık geçmiş haline iltifat edemez olur ki, kemâl de budur. Belki bir şehirden diğer şehre geçmesine daha önce köprüsü yıkılmış olan bir nehir mâni olursa, tabiî karşıya geçmek için yolcunun sıkıntısı çoğalır ve uzar. Fakat karşıya geçtikten sonra bu köprü niye yıkıldı da ben bu kadar müşkilâtla karşıya geçebildim diye durup da ağlar ve üzülürse, bu da yolculuğuna ikinci bir engel olmuş olur ki, artık bundan sonra onunla meşgul olmaya lüzum kalmaz. Belki yola devâm etmesi gerekir.

Ancak gece vakti karşıya geçmiş ve artık oradan yol alamayıp sabâhı beklemek zorunda ise veyâhut ileride üzerinden geçmek için daha önce köprüsü yıkılmış ve geçmeye mâni nehirler varsa, o zaman sabaha kadar durup ağlayabilir ve bir daha köprüyü yıkmamak azminde olur. Fakat artık bir daha böyle bir hatâya düşmemek azim ve kararında ise yoluna devâm etmesi, köprüyü yıkmasını düşünmek ve buna ağlamaktan daha makbuldür.

Yâni kesin olarak günâhtan kurtulmuş ve bir daha bu gibi günâha düşme ihtimâli olmayan kimsenin, günâhını düşünüp onunla meşgul olmasına lüzum yok, hemen yoluna devâm etmesi gerekir. Bunu ancak tarîki, tarîkdan maksadın ne olduğunu ve tarîka mâni olanları bilen anlar. **“Rub’u’l-Mûhlikât**”ın “**İlim Kitâbı**”nda buna işâret ettik. Belki biz deriz ki; tövbe halinin devâm etmesinin şartı, hevesinin artması için âhiret nîmetlerini çokça düşünmektir. Fakat şâyet genç kimse ise dünyada benzeri olanlar hakkında fazla düşünmeyebilir. Hûrîler ve saraylar gibi... Çünkü bunları fazla düşünmekle dünyadaki benzerlerine kapılmak tehlikesi ile karşılaşabilir. Belki ona düşen, yalnız Allahu Teâlâ’nın cemâlini müşâhededeki zevki düşünmektir. Onun dünyada benzeri yoktur. Bunun gibi günâhını hatırlamak da yeniden şehvetini harekete geçirebilir. Ve mübtedî bundan müteessir olabilir. Bu bakımdan geçmiş günâhını unutmak daha makbuldür.

Sakın **Dâvud aleyhisselâm**ın zellesine uzun müddet ağlaması hakkındaki rivâyet, bu gerçeği kabulden seni alıkoymasın. Zîra kendini peygamberlerle mukayese, çok yanlış olur. Çünkü onlar, söz ve işleri ile ümmetlerine lâyık olan bir seviyeye inerler. Onların vazîfesi ümmetlerini uyarmaktır. Ümmetlerin

görüp de faydalanacakları kılığa girmek onların vazîfesidir. Nitekim mürşidlerden bâzıları, mücâhede ve nefis terbiyesinden kurtulmuş oldukları halde mürîdlerine kolaylık olsun diye onlara emrettikleri riyâzeti, onlarla beraber yaparlar. Bunun için Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

أَمَا إِنِّي لَا أَنْسَى وَلَكِنِّي أُنَسَّى لِأُشَرِّعَ (وَفِي رِوَايَةٍ)
إِنَّمَا أَسْهُو لِأَسُنَّ

“Ama ben unutmam. Unuttuğum olursa, yeni bir hüküm getirmek içindir.” Diğer rivâyette de: *“Benim sehvetmem, yeniden bir sünnet ihdâs etmem içindir.”* [39] buyurmuştur. Buna şaşma! Zîra çocuklar anne-babanın, davarlar çobanın şefkatinde oldukları gibi, ümmetler de peygamberlerinin şefkatine terk edilmişlerdir.

Görmez misin? Baba çocuğunu konuşturacağı zaman nasıl onun seviyesine iner ve bir çocuk gibi konuşmaya başlar. Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.v.) Hasan’a, sadaka hurmasını ağzına aldığı vakit *“Keh, keh!”* demiş de, “Hurmayı at, bu haramdır” dememiştir. Çünkü çocuk ancak keh, keh demeyi anlar. Onun için Resûl-i Ekrem (s.a.v.) fesâhatle konuşmayı bıraktı ve çocuğun seviyesine indi. Hattâ hayvan ve kuş terbiyesiyle meşgul olanlar da, onların sesleri gibi sesler çıkarırlar. Sakın bu inceliklerden gaflet etme. Zîra buralar; gâfiller şöyle dursun, âriflerin bile ayaklarının sürçeceği yerlerdir.

Lütuf ve keremiyle Allah’tan hüsn-i tevfîk dileriz.

Avn b. Abdullah’ın sözüdür.

Hac bahsinde geçmiştir.

Tirmizî, Ebû Zer’den rivayet etti ve sahih olduğunu söyledi.

Taberânî, Ebû Nuaym ve diğerleri Ebû Hüreyre’den rivâyet etmişlerdir.

Nikâh bahsinde geçmiştir.

Müslim, Büreyde b. Hasib’den rivâyet etmiştir.

Müslim, Büreyde’den rivâyet etmiştir.

Buhârî ve Müslim rivâyet etmişlerdir.

Mâlik.

TÖVBENİN DEVAMINDA İNSANLARIN KISIMLARI

Bilmiş ol ki; tövbe edenler dört kısımdır.

Birinci kısım; Geçmişte tövbe edip ölünceye kadar tövbesinde duranlardır. Bunlar, geçmişteki eksikliklerini tamamlar ve bir daha günâha dönmesini hatırının kenârından bile geçirmezler. Şüphesiz, peygamberlik mertebesine yükselemeyen insanların, yaratılış bakımından kurtulmaları mümkün olmayan zelle ve sürçmeleri bunun dışında kalır. İşte tövbede istikamet budur ve günâhlarını sevaplarla değiştirip hayırlarda müsâbaka eden de bu tövbenin sâhipleridir. Bu tövbeye "Nasûh tövbesi" denir ve böyle sükûn bulan nefse de "Nefs-i Mutmainne" adı verilir ki, kendisi Rabbisinden ve Rabbi de kendisinden râzı olduğu halde O'na yönelir. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

سَبَقَ الْمُفَرِّدُونَ الْمُسْتَهْتِرُونَ بِذِكْرِ اللّٰهِ تَعَالٰى وَضَعَ الذِّكْرُ

عَنْهُمْ أَوْزَارَهُمْ فَوَرَدُوا الْقِيَامَةَ خِفَافًا

"Günâhlarından rücû edip Allah'ı zikirle şiyarı anlar, şiyarı kazanmışlardır. Zikir, onların günâh yüklerini sırtlarından attı ve hafif olarak mahşer yerine geldiler." [40] buyurmakla bunu kasdetmiştir. Zîra bu hadîste, bunların sırtlarından günâh yükünü, zikrin indirdiğine işâret vardır.

Şehvetlere temâyülleri bakımından, bu kısımdaki insanlar da bir kaç dereceye ayrılır. Bir kısmının şehveti, mârifetinin kahr u galebesi altında sükûna ermiş ve artık yoluna devâm etmesine engel olacak hâli kalmamıştır. Bir kısmı da hâlâ nefsi ile mücâhede hâlindedir, fakat ona galebe çalmaktadır.

Ayrıca bu mücâhedelerde; çokluk, azlık, zaman ve nevîleri bakımından ayrı ayrıdır. Hattâ ömür bakımından da ihtilâf ederler. Bir kısım tövbekârlar, tövbelerinin akabinde ölürler. Şüphesiz bu gibiler selâmete ulaştığı için, bunlara gıpta edilir. Bir kısmı çok yaşar da mücâhede ve sabrı uzun sürer, istikameti uzar ve iyilikleri çoğalır. Şüphesiz bunun durumu, öbürünün durumundan daha makbuldür. Zîra bu adam, kötülükleri mahveden iyiliklerini çoğaltmaktadır. Âlimin birisi, irtikâb edilen günâhın bağışlanması hakkında şöyle diyor: "Günâhkâr, tövbe ettiği bir günâh ile ondan sonra on defa karşılaşır ve bütün şehvet ve imkânları mevcut olduğu halde bu günâhı, yalnız Allah korkusundan dolayı işlememişse, işte onun geçmişi bağışlanır. Her ne kadar bunun tesîrinin

büyüklüğü inkâr edilmezse de bu, çok uzak ve ağır şarttır. Zayıf bir mürîdin böyle bir yola girmesi ve kendini bu şekilde denemeye kalkışması uygun değildir. Çünkü dadandığı ve sonra tövbe ettiği bir günâhın yeniden bütün sebeplerini hazırladıktan sonra, bundan ayrılması zor olur. Adamın bu sûretle yeniden günâha düşerek tövbesini bozmasından korkulur. Asıl selâmet yolu, o günâhı kolaylaştıracak sebeplerden uzak kalmaktır. Ancak bü sâyede şehvetini kırar ve nefsinin bu tarafa açılan kapılarını kapamak sûretiyle ümîdini keserek tövbesinde selâmet üzere kalmış olur.

İkinci kısım; Ana vazîfeleri yerine getirmekte ve büyük günâhları terk etmekte tövbesinde istikamet etmiştir. Ancak kasıtsız olarak bâzı tesîrler altında yine bâzı kusurlar kendisinden sâdır olmuştur. Fakat her defasında da işlediği hatâdan dolayı kendisini kınamış ve bir daha bu gibi tehlikelere düşmemeye azmetmiştir. Bu nefse "Nefs-i Levvâme" denir. Çünkü bu gibi âdî davranışlarından dolayı sâhibini yerer. Bu adamın böyle hatâlara düşmesi kasıtlı olmayıp kendini yerdiği için, her ne kadar diğerlerine nispetle düşük ise de yine bulunduğu mertebe, üstün mertebedir. Tövbekârların çoğunun durumu budur. Çünkü kötülük, insanın mayasındadır. Bundan çok az kimse çok az hallerde kurtulabilir. Kendisinden en çok beklenen, mîzânının ağır gelmesi için, hayrının şerrinden çok olmasıdır. Yoksa kötülük nefsinin tamamen boş kalması, uzak bir ihtimâldir. Bu gibiler için de iyi vaadler vardır. Nitekim Allahu Teâlâ:

الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ إِلَّا اللَّمَمَ إِنَّ رَبَّكَ

وَاسِعُ الْمَغْفِرَةِ

"(O güzel hareket edenler) **ufak ufak suçlar hâriç olmak üzere, günâhın büyüklerinden ve fuhuşlardan kaçınanlardır. Şüphesiz ki Rabbin mağfireti bol olandır."** (Necm sûresi, 53/32) buyurmuştur. Kasıtsız olarak işlenen küçük günâhlar affedilen, "lümme"lerden olmaya lâyıktır. Nitekim Allahu Teâlâ:

وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللَّهَ

فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ

"Çirkin bir günâh işledikleri, yâhut nefislerine zulmettikleri vakit Allah'ı hatırlayarak hemen günâhlarının yarlığanmasını isteyenlerdir." (Âl-i İmrân sûresi, 3/135) buyurmuş ve nefislerine zulmettikleri halde pişmân olup

kendilerini kınadıkları için, Allahu Teâlâ bunları övmüştür. İşte bu mertebeye işaret etmek üzere: Hz. Ali'nin rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

خِيَارُكُمْ كُلُّ مُفْتَتَنٍ تَوَّابٍ

"Hayırlınız, her aldanı ında tövbe edendir." [41] buyurmuştur. Diğer rivâyette:

اَلْمُؤْمِنُ كَالسُّنْبُلَةِ يَفِيءُ أَحْيَانًا وَيَمِيلُ أَحْيَانًا

"Mü'min buğday ba ağı gibidir. Bâzen eğilir bâzen doğrulur." [42] buyrulmuştur. Bir başka rivâyette de şöyle buyrulmuştur:

لَا بُدَّ لِلْمُؤْمِنِ مِنْ ذَنْبٍ يَأْتِيهِ الْفَيْنَةَ بَعْدَ الْفَيْنَةِ

"Zaman zaman mü'min kusur i leyebilir." [43]

Bütün bu âyet ve hadîsler, bu kadarcık isyân ile insanın tövbeyi bozup günâha ısrâr etmişlerden sayılamayacağına kesin delîllerdir. Bu gibi kusurlarla insanı tövbekârlar derecesinden düşme ümitsizliğine kaptırmak isteyenler, sağlam bir adamın, devamlı olmayarak arasıra bâzı meyveler ve sıcak yemek yemesiyle sıhhatinin devâm edemeyeceği ümitsizliğine düşüren tabipler ve arasıra tekrardan tembelleşen ve fakat devamlı olmayan bu tembellikten dolayı bir fakîhi fakîhlik seviyesinden düşme ümitsizliğine sevk eden diğer fakîhler gibidir ki aslında bu, o tabip ve o fakîhin kendi noksanlığına delâlettir. Zîra gerçek fakîh, bu gibi ufak tefek hatâlardan dolayı bir vakit insanı saâdet derecesinden meyûs edecek hale düşürmez. Çünkü Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Âdemoğullarının hepsi hatâlıdır. Hatâ edenlerin hayırlıları da tövbe ve istiğfâr edenlerdir."* [44] buyurmuştur.

Diğer hadîste şöyle buyrulmuştur:

اَلْمُؤْمِنُ وَاهٍ رَاقِعٌ فَخَيْرُهُمْ مَنْ مَاتَ عَلَى رَقْعِهِ

"Her mü'min günâh ile eskimi ve tövbe ile yamanmı tır. Bunların hayırlısı, tövbe hâlinde ölenidir." [45] Allahu Teâlâ da:

أُولَئِكَ يُؤْتَوْنَ أَجْرَهُمْ مَرَّتَيْنِ بِمَا صَبَرُوا وَيَدْرَءُونَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ

"İşte bunlara, sabır (ve sebât) **ettiklerinden dolayı, mükâfatları iki defa**

verilecektir. Bunlar kötülüğü iyilikle def ederler.” (Kasas sûresi, 28/54) buyurmuştur.

Üçüncü kısım; Tövbe edip, tövbesinde bir müddet sebât ettikten sonra, şehvetlerinin azması üzerine kendi kasıt ve irâdesiyle yine bâzı günâhlara dönmesi ve bunun yanında mümkün olduğu kadar diğer günâhları terk ederek ibâdete devâm etmesidir. Bu günâhlara girmesi ise şehvetine hâkim olamaması bakımındandır. Aynı zamanda bu kötülüğü irtikâb ederken de: “Ne olaydı bu fırsat elime geçmeyeydi.” der. Kötülüğü yaptıktan sonra da: “Keşke yapmasam. Ben bundan tövbe edeceğim.” diye nedâmet duyar ve nefsini yenmeye çalışacağını söyler. Fakat bütün bunlara rağmen tekrar tekrar nefsi onu isyâna sürükler. İşte bu nefse, “ Nefs-i müsevvile” denir. Bu gibiler hakkında Allahu Teâlâ:

وَآخَرُونَ اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَآخَرَ سَيِّئًا

“Diğer bir kısmı da günâhlarını îtirâf ettiler. Onlar iyi bir ameli başka bir kötü ile karıştırmışlardır.” (Tevbe sûresi, 9/102) buyurmuştur. Bunun haline gelince; ibâdete devâm etmesi ve isyânı kerîh görmesi bakımından affı umulursa da tövbeyi tehîri bakımından geleceği korkulu olur. Çünkü tövbe etmeden ölüm gelebilir. O zaman iş, tamamen Allahu Teâlâ’nın dilemesine kalır; dilerse affeder, dilerse azâb eder. Şâyet Allahu Teâlâ lütuf ve keremiyle ona tövbeyi nasîb ederse, sâbikûn meyânına girer. Şekaveti galebe çalarsa ezeldeki mukadder âkıbetine uğramasından korkulur. Çünkü fıkıh talebesi, tahsîline engel olacak şeylerden devamlı olarak kendisini kurtaramazsa, artık bu, onun fakîh olmayıp câhil kalacağının bir delîlidir. Bunda ümit azalır. Tahsîl sebebinin kolaylaşması da, muvaffakiyetinin ezelde mukadder olduğunun delîlidir. Âhiretin, saâdet ve şekavetinin de hasenât ve seyyiât ile irtibatı bunun gibidir. Gıda ve ilaçları yemenin sıhhat ve hastalık ile yüksek mevkîlere ulaşmanın da tembelliği terk ile ilgisi, bunun gibidir. Kadılık ve riyâset, uzun müddet tahsîle ihtiyaç gösterdiği gibi, âhiretin nîmetlerine erişmek de kalbi temizleyip selîm kalbe sâhip olmakla mümkündür. Hükm-i Rabbânî ezelde böyle sebkat etmiştir. Bunun için Allahu Teâlâ:

وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا. فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا. قَدْ أَفْلَحَ مَنْ

زَكَّاهَا. وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّاهَا

“Nefse ve ona birtakım kabiliyetler verene, sonra da ona iyilik ve kötülükleri ilham edene yemin ederim ki, nefsini kötülüklerden arındıran kurtuluşa ermiştir.” (Şems sûresi, 91/7-9) buyurmuştur. Kul, ne zaman bir günâh işlerse günâh peşin, sevap ise veresiye olmuş olur. İşte bu, rüsvaylık ve aşağılıktır. Zîra Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِنَّ الْعَبْدَ لَيَعْمَلُ بِعَمَلِ أَهْلِ الْجَنَّةِ سَبْعِينَ سَنَةً حَتَّى يَقُولَ

النَّاسُ إِنَّهُ مِنْ أَهْلِهَا وَلَا يَبْقَى بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجَنَّةِ إِلَّا شِبْرٌ

فَيَسْبِقُ عَلَيْهِ الْكِتَابُ فَيَعْمَلُ بِعَمَلِ أَهْلِ النَّارِ فَيَدْخُلُهَا

“Kul, yetmi sene cennetliğin ameli gibi amel eder. Hattâ herkes onun cennetlik olduğunu söyler. Öyle ki (kulun cennetle) *arasında mânen bir karı mesafe kalmaz. Sonra mukadderâtı galebe çalar da cehennem ehlinin i ini yapar ve cehenneme girer.”* [46] buyurmuştur.

Demek ki son nefesten korkmak, tövbeden evveldir. Alınan her nefes geçmişin sonudur. O anda ölmesi mümkündür. O halde nefeslerini devamlı sûrette murâkabe etmelidir. Yoksa sonu sakıncalı olur da hasret ve nedâmetin fayda vermeyeceği günde hasret ve pişmanlık uzayıp gider.

Dördüncü kısım; tövbe edip, bir müddet tövbesi üzerinde durarak istikamet ettikten sonra, tövbe hatırından geçmemek şartıyla yeniden günâhlara dönenlerdir. Bunlar, tövbe hatırlarına gelmediği gibi, yaptıkları kötülüklere de üzülmezler. Alabildiğine şehvetlerinin peşine düşerler. İşte bunlar günâhta ısrar eden kimselerdir ki, bunların nefsine de “Nefs-i emmâre” denir. İyilikten uzaklaştırır ve kötülüğü emreder. Bu gibilerin son nefesinden korkulur. Bunlar Allahu Teâlâ’nın irâdesine kalmışlardır. Eğer sû-i hâtime ile giderlerse, sonu gelmeyen bir şekavete düşmüş olurlar. Şâyet hüsnâ ile canları alınır ve îman ile ölürlerse, uzun bir müddet sonra olsa da, cehennemden çıkmaları beklenir. Bununla beraber, bizlerin bilemeyeceğimiz gizli bir sebepten de affedilmeleri mümkündür.

Bu, tıpkı bir harâbeye giren bir adamın orada saklı bir hazîneyi bulmasına veyâ evde oturduğu halde okumadan âlim olmayı bekleyen adamın durumuna benzer. Nitekim peygamberler böyledirler. İbâdetle mağfiret talebinde bulunmak okuyup sa’y u gayret göstermekle ilim talebinde bulunmak, deniz aşırı seyyahatler ve ticaretlerle kazanç aramak gibidir. Amelsiz af talebi, harâbede

hazîne beklemek ve meleklerin öğretmesiyle hoca olmayı ummak gibidir. Bunlardan vazgeçtik, keşke her okuyan âlim, her ticaret eden zengin ve her namaz kılıp oruç tutan mağfiret olaydı. Buna da râzıyız; insanların hepsi mahrumdur. Yalnız âlimler mahrum değil; âlimler de mahrumdur, yalnız ilmiyle amel edenler mahrum değil; onlar da mahrumdur, yalnız ihlâs ile amel edenler mahrum değil, onlar da büyük tehlike üzerindedirler.

Servetini döküp-saçıp, yakıp-yıkıp aile efrâdını aç ve açıkta bırakan kimsenin, yıktığı evin altında bir hazîne bulup onunla huzura kavuşacağını ummasını, muhal olmadığı halde, aklı başında insanlar ahmaklık saydığı gibi. Tâati az, devamlı günâh işleyen ve mağfiret yoluna girmediği halde Allah'tan af dileyenler de basîret sâhipleri nezdinde ahmaklardan sayılır.

Bu bunağın aklına ve ahmaklığını güzel göstermesine şaşılır. Zîra böylece isyâna dalıp tövbe etmeyen bu adam, hâlâ: "Allah kerîmdir, O'nun cenneti beni de alır, benim günâhım O'na zarar vermez." şeklinde konuşmalarla ahmaklığını tervîce (mâzur göstermeye) çalışır. Âhireti hususunda böyle düşünürken, öte yandan dünyalık için; kara, deniz (ve hava) demeden çaba gösterir durur. Ona: "Ne uğraşıyorsun? Allah kerîm. O'nun hazînesi senin gibi niceleri doyurur. Yorulup durma, yat. Allah rızkını nasıl olsa verir." desen, bunu hemen senin ahmaklığına sayarak seninle alay etmeye başlar ve: "Nedir bu ahmaklık? Gökyüzü altın ve gümüş yağdırmaz, her şey kazanmakla temîn edilir. Allahu Teâlâ her şeyi bir sebebe bağlamış, âdet-i ilâhiyye böyle cârî olmuş. O'nun sünnetinde değişiklik olmaz." der. Dünyanın Rabbi ile âhiretin Rabbinin bir olduğunu, sünnetinin dünyada değişmediği gibi, âhiret hususunda da değişmeyeceğini ve Allahu Teâlâ'nın:

وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى

"Hakikaten insan için kendi çalıştığından başkası yoktur." (Necm sûresi, 53/39) buyurduğunu hatırlamaz. Dünyada kerîm olduğuna inanmadığı halde âhirette kerîm olduğuna nasıl inanır? Öte yandan da Allahu Teâlâ'nın

وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ

"Rızkınız ve size va'dolunagelen şeyler göklerdedir." (Zâriyât sûresi, 51/22) âyet-i celîlesini unutur. Basîret körlüğü ve sapıklıktan Allah'a sığınırız. Bu görüş, cehâlet bataklığına dalmaktan ve kafa üstü düşmekten başka bir şey değildir. Bu görüşte olanlar:

وَلَوْ تَرَى إِذِ الْمُجْرِمُونَ نَاكِسُو رُءُوسِهِمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ رَبَّنَا

أَبْصَرْنَا وَسَمِعْنَا فَارْجِعْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا

"Günâhkârların Rableri huzurunda başlarını eğerek: "Ey Rabbimiz! Gördük, işittik; şimdi bizi dünyaya geri çevir de güzel amellerde bulunalım diyecekleri zaman sen onları görsen." (Secde sûresi, 32/12) âyetinin hükmüne girmeye lâyık kimselerdir. Sen, ancak o zaman Allahu Teâlâ'nın: **"Hakîkaten insan için çalıştığından başkası yoktur."** (Necm sûresi, 53/39) buyurduğunu tasdîk ediyor ve: **"Bizi geri çevir de iyi ameller işleyelim."** diyorsun. Hâlbuki o zaman geri dönmek imkânsızdır, azâbı çoktan hak etmiş oldun. Cehâletten, şek ve şüphe dâiyelerinden Allah'a sığınırız.

Tirmizî, Ebû Hüreyre'den hasen isnad ile rivâyet etmiştir.

Beyhakî **"Şuabü'l-Îman"**da rivayet etmiştir.

Ebû Ya'lâ ve İbn Hibban **"Zuafâ"**da Enes'den rivayet etmişlerdir.

Taberânî ve Beyhakî İbn Abbas'dan hasen isnad ile rivâyet etmişlerdir.

Hâkim Enes'den rivayet etmiştir.

Taberânî ve Beyhakî Enes'den rivayet etmişlerdir.

Bâzı kelimeleri hâriç, Buhârî ile Müslim, Sehl b. Sa'd'dan rivâyet etmişlerdir.

GÜNÂH İŞLEYENE DÜŞEN VAZÎFE

Bilmiş ol ki; her ne sûretle olursa olsun, günâh işleyenin iki vazîfesi vardır. Bunlardan biri hemen işlediği günâhın akabinde pişmân olup tövbe etmek; diğeri ise yapmış olduğu günâhı yok edecek bir iyilikte bulunmaktır. Şâyet nefsi kendisine galebe çalar ve şehvetine mahkûm olarak hemen tövbe edemiyorsa, birinci vazîfesini yapamıyor demektir. Fakat buna göre hiç olmazsa ikinci vazîfesini ihmâl etmemeli ve günâhın akabinde onu yok edecek bir iyilikte bulunmalıdır ki, böylece kötülükle iyiliği karıştırmış olsun. Zîra gerek kalp ve gerek âzâ ile yapılan kötülükleri, yine bunlarla yapılan iyilikler mahveder. Bununla beraber, yaptığı iyilik, kötülüğünün karşıtı olmalıdır. Yâni kötülüğü ne ile yapmışsa iyiliği de onunla ve hattâ iyiliği bütün âzâları ile yapmalıdır.

Kalp ile yapacağı iyiliğe gelince; Allah'a yalvarmak, O'ndan af ve mağfiret dilemek, efendisinden kaçan köle gibi mahcûb olmak, bu mahcûbiyetini, kibrin zıddı olan zillet ile âzâlarında göstermek ve içinden iyilik yapmaya niyet etmektir.

Dili ile iyiliğine gelince; yaptığını Allah'a itiraf edip Allah'tan af dilemek ve: "Allahım, kötülük yaptım, kendime zulmettim. Sen beni bağışla, günâhlarımı mağfiret et." diyerek, **"Duâ** ve **Zikir Kitabları**"nda anlattığımız çeşitli istiğfar ve duâları okumaktır.

Âzâlar ile iyiliğine gelince; ibâdetin miktar ve çeşitlerini çoğaltmak ve bolca sadaka vermektir. Bir günâhın akabinde sekiz iyilik yapıldığı vakit, onun affedileceğinin umulduğu, eserlerde belirtilmiştir. Bunların dördü kalp işidir. Onlar: tövbe ve tövbeye azim, günâhtan uzaklaşmayı arzulamak, azâb edileceğinden korkmak ve affı ummaktır. Dördü de âzâların işidir. Bunlar da yapmış olduğu kötülüğün akabinde iki rekât namaz kılmak, yetmiş kere istiğfâr etmek, yüz kere **"Sübhânellahi'l-azîm ve bihamdihî"** demek, bir gün oruç tutmak ve bir miktar sadaka vermektir. Bâzı rivâyetlerde: *"Güzel abdest alır ve iki rekât namaz kılarsın."* diye vârid olmuştur. Diğer rivâyette de: *"Dört rekât kılarsın."* şeklindedir. Haberde vârid olduğuna göre:

إِذَا عَمِلْتَ سَيِّئَةً فَأَتْبِعْهَا حَسَنَةً تُكَفِّرْهَا السِّرُّ بِالسِّرِّ

وَالْعَلَانِيَةُ بِالْعَلَانِيَةِ

“Bir günâh i lediğin vakit, hemen arkasından bir sevap ve bir iyilik yap ki, onu mahvetsin. Gizli günâha, gizli iyilik, â ikâre günâha da â ikâre iyilik yap.” [47] buyrulmuştur.

Sahîh haberde; adamın biri Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’e gelerek:

– “Yâ Resûlallah, ben bir kadını kandırdım ve münâsebetten başka kendisine her şeyi yaptım (yâni elledim ve öptüm, şimdi de pişmân oldum.) Hakkımda Allah’ın hükmü ne ise onu tatbîk eyle.” dedi. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

أَوَ مَا صَلَّيْتَ مَعَنَا صَلَاةَ الْغَدَاةِ؟ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ

– *“Bizimle sabah namazını kılmadın mı?”* buyurdu. Adam:

– “Evet, kıldım ya Resûlallah.” deyince Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *“İyilikler kötülükleri giderir.”* buyurdu. Kıldığı namazın bu günâha keffâret olması, münâsebette bulunmadan yalnız ellemenin büyük günâhlardan değil, küçük günâhlardan olduğuna delâlet eder. Nitekim başka bir hadîste:

اَلصَّلَوَاتُ الْخَمْسُ كَفَّارَاتٌ لِمَا بَيْنَهُنَّ إِلَّا الْكَبَائِرَ

“Be vakit namaz, aralarındaki günâha keffâret olur, yalnız büyük günâhlar müstesnadır.” [48] şeklinde vârid olmuştur. Her hâl ü kârda her gün kendini hesâba çekmeli, günâhlarını bir araya toplayıp onları iyiliklerle mahvetmeye çalışmalıdır.

Şâyet, “Israr düğümünü çözmeden, yalnız geçmişe istiğfarın nasıl faydalı olacak? Hâlbuki hadîste:

اَلْمُسْتَغْفِرُ مِنَ الذَّنْبِ وَهُوَ مُصِرٌّ عَلَيْهِ كَالْمُسْتَهْزِئِ
بِآيَاتِ اللّٰهِ

“Israr ettiği halde günâhlardan tövbe eden, Allah ile istihza etmi gibidir.” [49] buyrulmuş ve hattâ bâzıları: “Yâ Rab, **“Estağfirullah”** sözümden de sana istiğfâr ederim.” demişler ve yalnız dili ile tövbenin yalancıların tövbesi olduğunu söylemişlerdir. Râbia-i Adeviyye: “Bizim tövbelerimiz, yeni birçok tövbelere muhtaçtır.” demiştir. Bütün bunlar muvacehesinde günâha ısrar edenin tövbesi nasıl makbul olur?” dersen bilmiş ol ki;

“Ezkâr ve Deavât” bölümünde anlattığımız gibi, istiğfârın fazîleti hakkında sayılamayacak kadar çok rivâyetler vardır. Hattâ Allahu Teâlâ, Resûl-i Ekrem

(s.a.v.)’in, onların aralarında bulunmaları ile onlara azâb etmeyeceğini bildirirken, bir de buna istiğfâr ekleyerek:

وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَاَنْتَ فِيهِمْ وَمَا كَانَ اللّٰهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ

يَسْتَغْفِرُونَ

“Hâlbuki sen içlerinde iken, Allah onları azâblandırıcı değildi. Onlar istiğfâr ederlerken de Allah yine onları azablandırıcı değildir.” (Enfâl sûresi, 8/33) buyurmuştur. Hattâ sahâbeden bâzıları: “Bizim güvenip dayanacağımız ve bizi emniyette yaşatan iki şey vardı. Bunlardan birincisi Resûl-i Ekrem (s.a.v.) idi, o gitti. Kaldı istiğfâr; eğer bunu da terk edersek, helâk oluruz.” dediler. Biz de deriz ki:

Kalbin iştirâkiyle olmayan, yalnız bir âdet kabîlinden, gafletle ve yalnız dilde **“Estağfirullah”** demek, yalancıların tövbesidir. Bu tıpkı, cehennemin vasfını duyduğu vakit -kalbinden gelmeyerek- dilinde “Allah’a sığınırım.” demek gibidir. Bu hallere, yalnız dilin hareket etmesi denir ki, bunda bir fayda yoktur. Fakat buna kalbinden katılır ve içinden gelen bir arzu ve ihlâs ile söylerse, elbette bu da bizâtihî bir hasene ve iyiliktir. Bununla da günâhlar mahvolabilir. İşte istiğfârın fazîleti hakkındaki rivâyetler buna hamlolunur. Hattâ Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

مَا أَصَرَّ مَنِ اسْتَغْفَرَ وَلَوْ عَادَ فِي الْيَوْمِ سَبْعِينَ مَرَّةً

ş *“İ lediği günâha istiğfâr eden* -günde yetmiş defa da o günâha dönse- *ısrâr etmi sayılmaz.”* [50] buyurmuştur. Bu da kalbi ile olan istiğfardır. Tövbe ve istiğfârın dereceleri vardır. Başlangıçları, sonuçları gibi olmasa bile, yine de faydadan hâlî değildir.

Bunun için **Sehl**: “Kul, her halinde Mevlâsına baş vurmalıdır. En güzel hali, böyle davranması ve kusur yaptığı vakit: “Yâ Rab, bunu ört.” demelidir. Günâhtan çıktığı vakit: “Yâ Rab, affet.”, tövbe ettiği vakit: “Yâ Rab, beni koru.” ve nihâyet amel ettiği vakit: “Yâ Rab, bunu kabul et.” deyip her halinde O’na baş vurmalıdır.” diyor.

Yine Sehl’e: “Günâhları yok eden istiğfâr nedir?” diye sorduklarında, o: “Önce isticâbe, sonra inâbe ve sonra da tövbe.” diye cevap vermiştir. Sonra da bunları şu şekilde açıklamıştır: İsticâbe âzâlarla amel, inâbe kalp ile amel, tövbe ise mâsivâyı terk edip Mevlâsına yönelmek ve sonra da içinde bulunduğu

noksanlıktan ve kendisine verilen nîmete karşı nankörlükten istiğfâr etmektir.” dedi.

İşte bu tövbe ile günâhları bağışlanır ve varacağı Allah olur. Sonra yalnızlığa çekilir, bundan sonra sebat, daha sonra beyan, daha sonra fikir, daha sonra mârifet, daha sonra münâcât [yalvarmak], sonra musâfât [dostluk], sonra muvâlât [beraberlik ve daha yakın dostluk], sonra muhâdesetü’s-sır [gizli anlaşma] gelir ki bu, hullet ve en samîmî bir dostluktur.

Kişinin kalbinde bu halin yerleşmesi için, ilmin kendisine gıda, zikrin kuvvet, rızânın azık ve tevekkülün arkadaş olması lâzımdır. Bu vasıfları topladığı vakit, Allahu Teâlâ ona rahmetle nazar eder, onu Arş’a yükseltir ve makamı, Hamele-i Arş makamı olur. Arş’ı taşıyan meleklerin arasına katılır.

Yine bu zâta Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in *“Tövbe eden Allah’ın sevgilisidir.”* hadîsinden sordular. Adam: “Tövbe edenin habîb ve sevgili olabilmesi için Allahu Teâlâ’nın:

اَلتَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ

الْاٰمِرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللّٰهِ

“Tövbe edenler, ibâdet edenler, hamd edenler, seyahat edenler, rükû edenler, secde edenler, iyiliği emredenler ve kötülükten vazgeçirmeye çalışanlar ve Allah’ın sınırlarını koruyanlar.” (Tevbe sûresi, 9/112) âyetinde buyurduğu bütün vasıfları toplaması lâzımdır. Yoksa seven kimse, sevdiğinin hoşuna gitmeyen hareketlerde bulunmaz.” demiştir.

Maksad şu ki, tövbenin iki netîcesi vardır. Bunlardan birisi, hiç günâh işlememiş gibi, geçmiş günâhlarının bağışlanması, diğeri de tövbe sâyesinde yüksek mevkîler ihrâz edip, Allahu Teâlâ’nın sevgilileri meyânına girmesidir. Günâhların bağışlanmalarının dereceleri vardır. Bâzısı, yapılan günâhı kökünden yok eder, bâzısı da onu hafifletir. Tövbenin derece ve şekline göre hükmü değişir. Her ne kadar ilk önce, tamamen ısrar bağlarını çözemezse de kalp ile istiğfar ve âzâ ile hasenâtta bulunmak, tamamen faydasızdır, denemez. Yâni bunu hiç yokmuş gibi kabul etmek doğru olmaz. Belki müşâhede ve basîret sâhipleri kesin olarak bildi ve inandılar ki Allahu Teâlâ’nın:

فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ

“Kim zerre ağırlığınca hayır yapıyor idiyse onu görecek.” (Zilzâl sûresi,

99/7) buyurduğu doğrudur. Bu ise en azından zerre miktarı hayırdan hâlî delîldir. Tıpkı bir tüyün hassas teraziye ağırlık vermesi gibidir. Şâyet bir tüyde ağırlık olmasa, ikinci tüy de onun gibidir ki o zaman ağır kelimesi muhâl olur. Bunun için zerreler hesâba katılır. Bir zerre ile sevap tarafı ağır gelebilir. Bunun için, ne kıymeti var deyip zerre kadar küçük olsa da hasenâtı ihmâl etme ve siyyiâta yaklaşma. Bu, bir elbisede küçük bir delik olduğu vakitte onu ihmâl etmeyip hemen dikmek gerektiği gibidir. Adam: "Bunda ne var" deyip ihmâl ederse, netîcede o delik büyür ve yama kabul etmez duruma gelir. Bu bunak adam bilmez ki, bütün elbiseler ve hattâ bütün âlem zerrelerden meydana gelmiştir.

Demek ki yalnız kalp ile de olsa, yalvarıp istiğfâr etmek, Allahu Teâlâ'nın asla zâyi etmeyeceği bir hasenedir. Hattâ kalp ile şöyle dursun, yalnız dil ile yapılan istiğfâr da hasenedir. Zîra bir Müslüman'ı gıybet etmek veya boş sözler ile dili hareket ettirmeden, gaflet ile de olsa yapılan istiğfâr elbette daha hayırlıdır. Bu istiğfâr, sükût etmekten de hayırlıdır. Bunlara nispetle üstünlüğü meydanda olmakla beraber, kalpten gelen istiğfâra nispetle de zayıftır.

Mürîdlerden birisi **Osman Mağribî**'ye:

- "Bâzen kalbim gâfil olduğu halde dilimle zikreder ve Kur'ân okurum. Bunun hükmü nedir?" diye sorar. Mağribî:

- "Âzâlarını hayırda kullandıran Allah'a şükret, zikre devâm et ve bu âzâları fuzûlî şeylerde kullanma, diye cevap verir. Mağribî'nin bu sözü, bir gerçeğin ifadesidir. Her ne sûretle olursa olsun, âzâları iyilikte kullandırmaya gayret etmek, onu meleke hâline getirir de bu sûretle birçok günâhları önlemiş olur. Meselâ, dilini istiğfâra alıştıran kimse, bir başkasının yalan konuştuğunu duyduğu vakit hemen "Estağfirullah" der. Ama buna alışmayan ve boş sözlerle meşgul olan kimse adama: "Niye yalan konuşuyorsun?" diye çatar. İstiâzeye, yâni "Allah'a sığınırım." demeye alışan kimse, bir kötülüğü gördüğü vakit: "Allah'a sığınırız." der. Fakat fuzûlî ve boş sözlere alıştığı vakit "Allah lânet etsin." der. Her iki misâlde görüldüğü gibi bir çeşit konuşmasıyla selâmet, diğer çeşit konuşmasıyla de günâh kazanmış olur. Selâmette kalması, dilini iyi şeylere alıştırmasının netîcesidir. Bu da Allahu Teâlâ'nın:

إِنَّ اللّٰهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ

"Muhakkak Allah muhsinlerin ecrini zâyi etmez." (Tevbe sûresi, 9/12) ve:

وَإِنْ تَكُ حَسَنَةً يُضَاعِفْهَا وَيُؤْتِ مِنْ لَدُنْهُ أَجْرًا عَظِيمًا

“(Zerre miktarı) **bir iyilik olursa Allah onun sevâbını kat kat artırır. Kendi tarafından büyük bir mükâfat verir.”** (Nisâ sûresi, 4/40) buyurduklarının mânaları cümlesindendir. Allahu Teâlâ’nın, bunu kat kat nasıl mükâfatlandırdığına bir bak. Gafletle olduğu halde, istiğfâra dilini alıştırdığı için, onu gıybet, tel’în ve fuzûlî sözler gibi isyan kötülüğünden korumuş olur. Bu anlattığımız, en zayıf ibâdetin dünyadaki mükâfatıdır. Âhiretteki mükâfatına gelince; anlayanlar için bunun daha büyük olduğunda şüphe yoktur.

Sakın ibâdetlerde yalnız âfetlerden korunma tarafını düşünerek, onlara hevesin azalmasın. Zîra bu, şeytanın bir aldatma yoludur. O der ki; senin gâfil kalp ile yalnız dilinle zikretmende ne kâr olur? Ondan istifade edenler, basîret sâhibi, işin inceliklerine ve gizli taraflarına vâkıf olup kalp ve kalıbı ile birlikte ibâdet edenlerdir. Sen onlar gibi olamayacağına göre boş ver, der. Bu aldatma netîcesi insanlar; **nefislerine zulmedenler**, **muktesidler** ve **sâbık-bilhayrât** olmak üzere üç kısma ayrılırlar.

a) **Sâbikûn:** Şeytana: “Doğru söylüyorsun, fakat hak sözün ile bâtılı murâd ediyorsun.” der ve: “Mâdem ki böyle yapıyorsun, ben de iki yönden seni sıkıntılara sokar ve burnunu yere sürterim. Sen bu sözünle beni dilimle yaptığım ibâdetten geri almak istiyorsun. Ben ise hem dilimle ibâdetime devâm ederim ve hem kalbimi de buna katarım. Her ikisini birleştiririm.” der ve bu sûretle şeytanın yarasına tuz ekmekle onu tedâvi eder. İşte bunlar sâbikûndur. Şeytan bunları avlamak isterken kendisi avlanır.

a) **Zâlim ve aldanmışlara gelince**; şeytanın bu vesvesesinin inceliğini düşünür ve anlar. Fakat kalbi ile ihlâstan âciz olduğu için, şeytana uyarak dilindeki zikrini terk eder. Bu sûretle aralarında anlaşma hâsıl olur. “Tencere yuvarlandı kapağını buldu.” dedikleri gibi, birbiriyle anlaştı ve şeytanın tuzağına düştü. İşte zâlim ve aldanmışlar da bunlardır.

c) **Muktesıd’e gelince**; bu adam durumun farkındadır. Hakîkaten kalbini de ameline katmasını, bütün iyiliklerini kalp ve kalıp ile yapmasının daha iyi olacağını, yalnız dil ile yapılan zikrin buna nispetle daha noksan olduğunu bilir. Fakat kalbini zikrine ortak etmeye muvaffak olamaz. Buna rağmen yalnız dili ile zikrin, diğer boş sözlerden ve hattâ sükûttan daha iyi olduğunu bilir ve dili ile zikre devâm etmekle, kalbinin de buna katılmasını Allah’tan diler. İşte bunlar da muktesıd’dır.

Sâbikûn, çulhacılığı bırakarak kâtipliğe dönen gibidir. Ona çulhacılığı yermişler, o da kâtipliğe başlamış; bunlar da yalnız dil ile zikir makbul değil diye yerilince kalplerini de buna katmışlar.

Aldanmış zâlime gelince: Mâdem çulhacılığı yeriyorsunuz, ben de çöpçülüğe

dönerim, diyen gibidir.

Muktesıd'e gelince: Evet, kâtipliğe nispetle çulhacılık iyi bir sanat değil, fakat kâtip olamıyorsam da çöpçülüğe dönmem. Çünkü çöpçülük, çulhacılıktan iyi değildir. Yine sanatıma devam ederim, diyen gibidir.

Bunun için **Rabia-i Adeviyye**: "Bizim istiğfârımız, daha çok istiğfarlara muhtaçtır." demiştir. Fakat bunu derken dilinde Allah'ı anmayı değil, kalbi gâfil olduğunu kastederek böyle söylemiştir. Yâni dilinin hareketinden değil, kalbinin gafletinden tövbe etmesi lâzımdır, demek istemiştir. Şâyet dili ile de susarsa iki istiğfâra muhtâç olur.

Yerilenin yerilmesini ve övülenin övülmesini bu şekilde anlamak lâzımdır. Yoksa doğru konuşanın söylediği:

حَسَنَاتُ الأَبْرَارِ سَيِّئَاتُ الْمُقَرَّبِينَ

"Ebrârın hasenâtı, mukarrebînin seyyiâtıdır." sözünün mânasını anlamış olamazsın. Bunlar izâfîdir, birbirine nispetle değerlenir. Bu gibi sözleri izâfetsiz ele almak doğru olmaz. Aslında ne iyiliğin, ne de kötülüğün zerresini bile küçümsememek lâzımdır.

Bunun için **Câfer-i Sâdık**: "Allahu Teâlâ, üç şeyi üç şeyde gizledi: Rızâsını tâatte gizledi. Sakın yaptığınız tâati küçümsemeyin; belki O'nun rızâsı sizin bilmediğiniz küçük bir iyiliktedir. Gadabını musîbette gizledi. İsyânın hiç bir zerresini küçümsemeyin, belki gadabı oradadır. Velîlerini de kulları arasında gizledi. Hiç birine hakaretle bakmayın. Belki hakaretle baktığınız kimse, Allah'ın velîsidir. Bir de icâbetini duâlar içerisinde gizledi. Her duâyı okuyun, belki kabul olunacak duâ odur." demiştir.

Beyhakî **"Şuabü'l-îman"**da Muâz'dan rivayet etmiştir.

Buhârî ile Müslim, İbn Mes'ûd'dan rivayet etmişlerdir.

İbn Ebi'd-Dünyâ ve Beyhakî İbn Abbâs'dan rivâyet etmişlerdir.

Dua bahsinde geçmiştir.

TÖVBENİN DEVÂSI VE
ISRAR DÜĞÜMÜNÜ ÇÖZMEK

Bilmiş ol ki insanlar iki kısımdır:

Birincisi: Nefsinin arzularına hiç uymayıp, kötülüklerden kaçınan ve iyiliklere devâm eden gençtir. İşte bu gibi genç hakkında Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

تَعَجَّبَ رَبُّكَ مِنْ شَابٍّ لَيْسَ لَهُ صَبْوَةٌ

"Gençlik ta kınlıklarına kapılmadan kendisini tamamen ibâdete verip hiç isyân etmeyen gence Allahu Teâlâ teaccüb eder." [51] buyurmuştur. Çünkü bu gibiler ender bulunur.

İkincisi: Günâhtan kurtaramayanlardır. Bunlar da günâhta ısrar ile tövbekâr olmak üzere ikiye ayrılır. Bizim maksadımız, günâha ısrarın düğümünü çözmek için tedâvi çârelerini anlatmaktır.

Bilmiş ol ki; tövbenin şifası, ancak ilacı ile hâsıl olur. Ne yazık ki derdi bilinmeyen, hastalığı teşhîs edilmeyen, derman bulamaz. Çünkü devâ, derdin zıddı demektir. Her hastalığın bir sebebi vardır. Tedâvisi ise o sebebi çözmekte ve onu kaldırıp yok etmektedir. Şey ancak zıddıyla yok olur. Bunu böyle bildikten sonra deriz ki; günâha ısrârın sebebi, gaflet ve şehvettir. Gafletin zıddı ilim olduğu gibi, şehvetin zıddı da şehveti harekete geçiren sebepleri yok etmeye sabırdır. Gaflet, hatâların başıdır. Nitekim Allahu Teâlâ:

وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ. لَا جَرَمَ أَنَّهُمْ فِي الْآخِرَةِ هُمُ

الْخَاسِرُونَ

"İşte gâfil olanlar da onların tâ kendileridir. Hiç şüphesiz onlar âhirette de hüsrâna uğrayanların tâ kendileridir." (Nahl sûresi, 16/108) buyurmuştur. Demek ki tövbenin tedâvisi, ilmin tatlılığı ve sabrın acılığı katılarak yapılan bir mâcundur. Nitekim Sekencebîn de şeker ile sirkeden yapılan bir ilaçtır. Safrayı yok etmek için her birinin ayrı birer görevi vardır. İşte günâha ısrar hastalığından kurtarmak için yapılan kalp ilacını da böyle düşünmek lâzımdır.

Demek ki kalbin tedâvisi için îmâl edilen ilaç, iki ana maddeden meydana gelir. Bunların biri sabır, diğeri ise ilimdir. O halde bunları açıklamak gerekir.

Şâyet, "Günâha ısrârı önlemek için her ilim faydalı olur mu? Yoksa özel bir

ilme mi ihtiyaç vardır?” dersen bilmiş ol ki;

Topyekûn ilim, kalbin tedavisi için ilaçtır. Fakat kalbin çeşitli hastalıkları olduğu için, her hastalığa ilaç olacak özel ilim de vardır. Tıp ilmi gibi. Tabâbet, topyekûn bütün hastalıklar içindir. Fakat bunun da ihtisas kolları vardır. Günâha ısrârın tedâvisi de böyledir. Biz de bedendeki hastalığa müvâzi olarak bu özel ilmi anlatalım ki, bu sâyede anlaşılması kolay olsun. Buna göre deriz ki:

Hastanın inanması gereken bâzı şeyler vardır:

Birincisi: Hastalık ve sıhhat için Allahu Teâlâ’nın yarattığı ve kulun kendi ihtiyârı ile elde ettiği bir takım sebeplerin bulunduğuna inanmaktır. Tabâbeti kabul etmek, bu inanca bağlıdır. Buna inanmayan, tedâvi ile meşgul olmaz. Tedâviye başvurmayınca da helâk olur. Bu, üzerinde durduğumuz konunun aynıdır. Yâni âhirette saâdetin sebebi tâat, şekavetin sebebi ise mâsiyettir. Bu hususlar, şerîatin aslına îman ile düşünülür. Bu îman ya tahkîk veya taklîd yolu ile olur ki, bunların ikisi de îmandandır.

İkincisi: Hastanın mütehassıs, anlayışlı, doğru ve dürüst bir tabibe inanmasıdır. Böyle, îtimad ettiği bir doktor olmadıktan sonra, yalnız tabâbetin aslına inanmak fayda vermez. Îmanda da durum aynıdır. Peygamberi tasdîk etmedikten sonra, yalnız Allah’a îman fayda vermez.

Üçüncüsü: Doktorun tavsiyelerini dikkatle dinleyip hastalıklardan korunabilmesi için, doktorun zararlı görüp yasakladığı şeylerden uzaklaşmaktır. Bunun dîndeki benzeri de takvâyı teşvîk ve nefsin arzularına uyarak günâh irtikâbından korkutan âyetleri dikkatle dinleyip hepsine inanmak sûretiyle onları tatbîk mevkîine koymaktır.

Dördüncüsü: Doktorun tavsiyelerini dikkatle dinleyip hastalıklardan dikkatle korunmaktır. Çünkü her hastanın mutlak sûrette aynı şeylerden çekinmesi şart değildir. Kendi hastalığına göre tabibin zararlı gördüğü yemek, içmek ve hareketlerden sakınmak için onu dikkatle dinleyip ve tavsiyelerine uyması lâzımdır. Zîra her hastalığın ayrı bir mütehassısı olduğu gibi, her derdin de ayrı dermanı vardır. Dîndeki benzeri de şöyledir: Her insan, her çeşit günâha mübtelâ değildir. Herkesin ayrı ayrı kusurları olabilir. Bunun için önce bunların günâh olduğunu, sonra zararlarını, sonra bunlara sabredip korunma çârelerini, sonra da geçmişteki izlerini nasıl temizleyeceğini bilmesi lâzımdır.

İşte bunlar da dîn tabiblerinin ihtisasında olan ilimlerdir. Bu bilgilerin sâhipleri, peygamber vârisi olan âlimlerdir. Günâhkâr olan, günâhını bilirse, bu günâhın doktoru olan âlimden ilacını aramalıdır. Şâyet bu adam, kendi kusurlarının farkında değilse, âlimin onu uyarması gerekir. Bu da her şehir, mahalle, köy, cami ve toplum arasında bir dîn adamının bulunması ile

mümkündür. Onlara dînlerini, dînî yönden faydalı ve zararlı olan şeyleri, saâdet ve şekavetlerinin sebeplerini öğretecektir. Peygamber vârisi olan bir âlim, halkın sorularını beklemeden onları doğru yola dâvet edecektir. Çünkü peygamberler böyle yaparlardı. Onları sohbetlerine çağırır ve hattâ ilk önce onların ayaklarına kadar giderlerdi. Teker teker çağırır, irşâda çalışırlardı. Zîra yüzünde alalık hastalığı çıkan kimseler, aynaya bakmadıktan veya başkası kendisine söylemedikten sonra, bu hastalıklarının farkında olamadıkları gibi, kalp hastaları da hastalıklarını bilemezler. İşte bunu öğretmek, âlimlere farz-ı ayndır.

Her mahallede insanlara dînlerini öğretecek dîndar bir fakîh bulundurmak da hükümdârın görevidir. Çünkü insanlar câhil olarak doğar. Usûl ve fürûda dînlerini onlara öğretmek lâzımdır. Dünya, âdeta bir hastahanedir. Zîra yerin içindekiler ölü, yüzündekiler de hastadır. Kalp hastaları ise vücud hastalarından daha çoktur. Âlimler ise mânevî doktorlardır. Hükümdarlar da hastahanenin sevk u idârecileridir. Doktorların tedâvisini kabul etmeyen cinnet veya sârî hastalık sâhipleri, zararlarından korunmak için hükümete teslîm edildiği gibi, âlimlerin tedâvi tavsiyelerine uymayan kalp hastaları da, kötülüklerinden korunmak için hükümete teslim edilirler. Kalp hastalıklarının vücut hastalıklarından daha çok olması üç sebeptendir:

1 - Kalp hastasının, hastalığını bilemeyişindendir.

2 - Kalp hastalığının netîcesi bu dünyada görülemez. Beden hastası böyle değildir. Çünkü onun hastalığı ölümle netîcelenir. Ölüm ise sevilmeyen bir şey olduğu için herkes tedâvi çâresini arar. Fakat ölüm ötesi görülmez. Günâhların sonu ise kalbin ölmesidir. O da burada bilinemediği için, kalp hastası hasta olduğunu bilse de günâhtan nefreti az olur. Bu bakımdan kalp hastalığı hususunda Allahu Teâlâ'nın fazlına dayanır ve fakat dünyalık hususunda tevekküle bakmadan derdine derman aramaya çalışır.

3 - Asıl müzmin hastalık da bu üçüncüsüdür. Bu da tabib bulamamaktır. Çünkü kalp hastalığının tabibleri âlimlerdir. Onların kendileri, bu asırda tedâvisi mümkün olmayan hastalığa yakalanmışlardır.[52] Artık onlarda hastalık, tabiat halini almıştır. Bunun için halkı da bu hastalığa teşvîkten başka çareleri kalmamıştır. Zîra onlara sirâyet eden öldürücü hastalık, dünya sevgisi ve dünya peşinde olmaktır. Zaten onların sakındıracakları bu hastalık idi. Fakat halkın: "Siz bize ilaç tavsiye ederken kendinizi unutuyorsunuz." demelerinden çekinerek, halkı irşâd edecek durumları kalmamıştır. İşte bu sebepten ilaç kayboldu ve öldürücü hastalıklar ortalığı kapladı. Hakikî doktorun bulunmaması

halkın helâk olmasına sebep oldu. Hattâ tedâvi şöyle dursun, halkı ifsâda bile kalkıştılar. Keşke nasîhat etmeseler, hiç olmazsa karışıklıklara sebep olmazlardı. Keşke ıslâhata kalkışmasalardı, hiç olmazsa ifsâd etmezlerdi. Keşke sussalar da hiç konuşmasalar. Çünkü onlar konuşmalarında, ekseriyetle avâmın heves edip gönüllerinin meylettiği ve recâ sâyesinde ulaşabilecekleri şeylerden bahsederler. Tabiî bunun için de ümîd sebeplerini ve rahmet delîllerini çoğaltmaya çalışırlar. Zîra bunlar dinleyenlerin hoşuna gider ve daha zevkle dinlerler. Bu sûretle vaaz dinleyenlerin isyâna cür'eti artar ve Allah'ın fazlına daha çok bağlanırlar. Tabib, câhil veya hâin olduğu vakit, yanlış tedâvisi ile hastayı öldürür. Gerçi ümîd ile korku, iki ilaçtır. Fakat hastalıkları birbirinin zıddı olan ayrı ayrı hastalar hakkında tatbîk edilirler. Meselâ, tamamen kendini dünyalıktan çekip tâkatının yetmediği güçlüklere, sıkıntı ve geçim darlıklarına başvurarak âdeta ümîdsizliğe düşmüş durumda olanları îtidale çevirmek için onları ümîdle tedâviye çalışırlar.

Bunun gibi, alabildiğine isyâna daldığı ve günâhlarını büyük gördüğü için arzu ettiği tövbeden ümîdsizliğe düşen bir kimseye de ümîd ve rahmet kapılarını hatırlatmak sûretiyle tövbesinin kabul edileceği ümidini kendisine bahşetmekle tedâvi edilmeye çalışılır.

Fakat alabildiğine isyâna daldığı halde hâlâ ümîd peşinde koşan aldanmışların tedâvisi, harareti artan hastanın bal yemeye devâm etmekle şifâ beklemesine benzer. Bu, ahmak ve câhillerin tedâvi yoludur. Anlaşılıyor ki, tabiblerin bozulması, tedâvi kabul etmeyen bir hastalıktır.

Şâyet, "Vâizin, halka vaaz etmek için hangi yolu tâkip etmesinin daha doğru olacağını bize anlatır mısın?" dersen bilmiş ol ki; bu, çok uzun sürer ve tamamen anlatılması da mümkün olamaz. Bununla günâhta ısrar düğümünü çözmek ve insanları günâhlardan uzaklaştırmakla ilgili ve bu yönde faydalı olan bâzı bölümlerini sana anlatayım ki, bunlar da dört nevidir:

Birinci nevi: Âsî ve mücrimleri korkutan, Kur'an âyetleri ve bâzı hadîsleri hâtırlatmaktır. Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

مَا مِنْ يَوْمٍ طَلَعَ فَجْرُهُ وَلَا لَيْلَةٍ غَابَ شَفَقُهَا إِلَّا وَمَلَكَانِ

يَتَجَاوَبَانِ بِأَرْبَعَةِ أَصْوَاتٍ يَقُولُ أَحَدُهُمَا يَا لَيْتَ هٰذَا الْخَلْقَ

لَمْ يُخْلَقُوا، وَيَقُولُ الْآخَرُ يَا لَيْتَهُمْ إِذْ خُلِقُوا عَمِلُوا لِمَاذَا

خُلِقُوا، فَيَقُولُ الْآخَرُ إِذْ لَمْ يَعْلَمُوا لِمَا خُلِقُوا عَمِلُوا بِمَا عَلِمُوا

(وَفِي رِوَايَةٍ) لَيْتَهُمْ تَجَالَسُوا فَتَذَاكَرُوا مَا عَلِمُوا، وَيَقُولُ

الْآخَرُ: يَا لَيْتَهُمْ إِذَا لَمْ يَعْمَلُوا بِمَا عَلِمُوا تَابُوا مِمَّا عَمِلُوا

"Sabahı doğan hiç bir gün ve afağı kaybolan hiç bir gece yok ki, o gün ve gecede iki melek kar ılıklı olarak u dört sözü konu masınlar (Yâni her akşam ve sabah iki melek karşı karşıya gelerek şöyle konuşurlar)*: Meleklerden biri:*

- "Nolaydı u mahlûkat hiç yaratılmayaydı." der. Diğeri:

- "Mâdem ki yaratıldı, ke ke niçin yaratıldıklarını bilselerdi." der. Diğeri:

- "Mâdem ki niçin yaratıldıklarını bilemediler, hiç olmazsa bildikleri ile amel edeydiler." der. (Diğer rivâyette) *biri:*

- "Nolaydı bir araya gelip de bildiklerini aralarında müzakere edeydiler." der. Diğeri:

- "Mâdem ki bildikleri ile amel etmediler, ke ke yaptıklarına tövbe edeydiler." der." [53]

Seleften birisi anlatıyor: İnsanoğlu bir günâh işlediği vakit, sol tarafındaki melek sağ tarafındaki meleğe:

- "Yazayım mı?" diye sorar. Çünkü sevapları yazan sağ taraftaki melek, günâhları yazan sol taraftaki meleğin başkanıdır. Sağ taraftaki melek:

- "Hayır, altı saat kadar bir müddet yazma, belki pişman olur, tövbekâr olur da yazıp çizmekle meşgul olmayız." der. Tövbe ederse yazmaz, etmezse yazar.

Yine seleften birisi şöyle anlatıyor: Kul bir günâh işlediği vakit, günâhı işlediği yer: "Yarılayım da bunu içime alayım." der. Gökler: "Üzerine yıkılayım." der Allahu Teâlâ ise: "Kulumdan çekilin, ona müsaâde edin, mühlet verin. Onu siz yaratmadınız. Eğer siz yaratsanız, ona merhamet ederdiniz. Bekleyelim; belki tövbe eder, günâhlarını bağışlarım. Belki tövbesine iyilikler ilâve eder de günâhlarını sevâba çeviririm." buyurur. İşte bu. Allahu Teâlâ'nın:

إِنَّ اللّٰهَ يُمْسِكُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ أَنْ تَزُولَا وَلَئِنْ زَالَتَا إِنْ

أَمْسَكَهُمَا مِنْ أَحَدٍ مِنْ بَعْدِهِ

"Şüphesiz ki Allah gökleri ve yeri zeval bulmalarından tutmaktadır. Eğer onlar zeval bulurlarsa andolsun ki, ondan sonra kimse bunları tutamaz." (Fâtır sûresi, 35/ 41) buyurduğunun mânâsıdır.

Hz. Ömer'in rivâyet ettiği hadîste:

اَلطَّابِعُ مُعَلَّقٌ بِقَائِمَةِ الْعَرْشِ فَإِذَا انْتَهَكَتِ الْحُرُمَاتُ وَاسْتَحَلَّتِ

الْمَحَارِمُ أَرْسَلَ اللهُ الطَّابِعَ فَيَطْبَعُ عَلَى الْقُلُوبِ بِمَا فِيهَا

"Damga, Ar 'ın bir dalında asılıdır. Harâm olan eyler irtikâb edilip helâl kabul edildiği vakit, Allahu Teâlâ damgacıyı gönderir ve kalpleri onunla mühürler." [54] buyrulmuştur. Mücâhid'in rivâyetinde de şöyle buyrulmuştur:

اَلْقَلْبُ مِثْلُ الْكَفِّ الْمَفْتُوحَةِ كُلَّمَا أَذْنَبَ الْعَبْدُ ذَنْبًا اِنْقَبَضَتْ

أُصْبُعٌ حَتَّى تَنْقَبِضَ الْأَصَابِعُ كُلُّهَا فَيُسَدُّ عَلَى الْقَلْبِ فَذٰلِكَ

هُوَ الطَّبْعُ

"Kalp, açık bir el gibidir. Kul, her günâh i ledikçe bir parmak kapanır. Nihâyet bütün parmaklar kapanınca kalp üzerine perde çekilir. İ te mühürleyip damgalama budur." [55]

Hasan diyor ki: "Kulun, Allahu Teâlâ'ya karşı isyânının bir derecesi vardır. Kul o dereceyi aşınca, kalbi mühürlenir ve artık bir daha hayır işleyemez hâle gelir."

İsyânı yerip, tövbeyi öven haber ve rivâyetler sayılamayacak kadar çoktur. Peygamberin vârisi olduğunu iddia eden vâizin bunlardan sık sık bahsetmesi lâzımdır. Çünkü Peygamberimiz (s.a.v.)in mîrası altın, gümüş ve benzeri servetler değildir. Onun mîrası, ilim ve hikmettir. Her âlim, kendi hissesine düşeni alır ve bu sûretle verâset tahakkuk eder. Vâiz de vâris olduğu takdirde ondan aldığı hikmetli sözleri halka duyurur.

İkinci nevi; Peygamberler ve geçmişteki iyi insanların hikâyeleri ile isyanları sebebiyle başlarına gelen felâketlerdir. Bunların halk üzerinde tesîri büyük ve faydaları çoktur. **Âdem aleyhisselâm**ın zellesi ile cennetten çıkması gibi. Hattâ rivâyete göre Âdem aleyhisselâm yasak olan ağaçtan yediği vakit, bütün elbiseleri cesedinden ayrıldı. Yalnız başının tâcı ile yüzünün perdesi, ayrılmaktan utandılar. Cebrâil aleyhisselâm bunları da aldı ve bu sırada Âdem aleyhisselâma: *"Benim civârım ve cennetimden inin. Zîra bana isyan benim civârımda olamaz."* diye hitâb-ı izzet gelince, Âdem aleyhisselâm ağlayarak, Havvâ'ya döndü ve: *"İ te bu, isyânımızın ilk   u'mudur."* dedi.

Yine rivâyete göre; **Süleyman aleyhisselâm**, evindeki kadınlardan birinin isteği üzerine yaptırdığı babasının resmine, bu kadın kırk gün gizli olarak taptığı

ve Süleyman aleyhisselâm buna sebebiyet verdiği için, itâb edilmiştir. Diğer bir rivâyette; Cerad adında sevdiği bir ailesi, bir dâvanın kendi akrabaları lehine hükmedilmesini istedi. Süleyman aleyhisselâm söz verdi, fakat hükmünü öyle vermedi. Diğer bir rivâyette de, bu ailesinin babasının lehine hüküm vermeyi içinden geçiriyordu. Bu sebepten cezâya uğradı. Kırk gün mülkünden uzaklaştırıldı. El açar dilenirdi ve fakat kendisine kimse bir şey vermezdi. Hattâ *"Ben Süleyman'ım, beni yedirin."* dediği vakit, kendisini dövüp kovarlardı. Yine bir gün kendi zevcelerinden birinden yemek istedi, o da yüzüne tükürerek kendisini kovdu. Diğer bir rivâyette; yaşlı bir kadından yemek istemiş, kadın da bir leğendeki idrarı suratına serpmiştir. Tâ ki aradan kırk gün geçtikten sonra Allahu Teâlâ balığa yutturduğu yüzüğü kendisine balık ile iade edince; kuşlar hayvanlar, cinler ve şeytanlar etrafına toplanmaya ve karşısında eğilmeye başladılar. Kendisinden özür dilediler. O da: *"Bu, Allah'ın takdîri idi. Bunun için geçmi te yaptığınızdan dolayı sizi muâhaze etmeyeceğim gibi, bu andaki özürlerinize de te ekkür edecek değilim."* dedi.[56]

Yine İsrâiliyyâtta bildirildiğine göre adamın biri, yabancı bir kadın ile evlenmiş. Kadını getirmek için kölesini göndermiş. Yolda kadın köleyi kendisine dâvet etmiş. Köle bu dâveti reddederek kadına yaklaşmaktan kendini korumuş. Kölenin bu nefis hâkimiyeti karşısında Allahu Teâlâ onu nübüvvet mertebesine yükseltmiştir. *Mûsâ aleyhisselâm*ın kıssasında da; Mûsâ aleyhisselâm Hızır'a:

- "Ne gibi çalışman karşılığında Allahu Teâlâ sana gayb, ledün ilmini bildirdi?" diye sormuş, Hızır da:

- "Allah için mâsiyete sabretmem sâyesinde." diye cevap vermiştir.

Rivâyete göre **Süleyman aleyhisselâm** rüzgârın önünde gidiyordu. Rüzgâr, emrine âmâde idi, onu dilediği tarafa götürürdü. Böyle rüzgâr üzerinde giderken sırtındaki yeni gömleğine baktı ve gömlek hoşuna gitti. Tam bu sırada rüzgâr vurunca gömleği sırtından aldı. Süleyman aleyhisselâm: *"Ben sana böyle bir ey emretmedim, sen niçin böyle yaptın?"* diye çatınca, rüzgâr: *"Biz; sana, sen Allah'a itâat ettiğin zaman itâat ederiz."* dedi.

Yine rivâyete göre Allahu Teâlâ **Yâkub aleyhisselâm**a:

- "Oğlunu senden niçin ayırdığımızı biliyor musun?" diye sordu. Yâkub aleyhisselâm:

- "Bilmiyorum." deyince, Allahu Teâlâ:

- "Sen oğullarına: "Korkarım siz başka şey ile meşgul iken kurt onu yer." dedin de beni unuttun. Onların gafletlerini düşündün de benim onu koruyacağımı hatırlarmadın. İşte bunun için oğlun Yûsuf'u senden ayırdım.

Sonra Allahu Teâlâ:

- "Niçin iade ettiğimi biliyor musun?" diye sordu. Yâkub aleyhisselâm:
- "Bilmiyorum." deyince, Allahu Teâlâ:
- "Çünkü bu defa sen ümidini bana bağladın ve:

عَسَى اللّٰهُ أَنْ يَأْتِيَنِي بِهِمْ جَمِيعًا

"Allah'ın, onların hepsini birden bana getirmesi yakın bir ümiddir" (Yûsuf sûresi, 12/83) dedin ve yine:

اِذْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا مِنْ يُوسُفَ وَأَخِيهِ وَلَا تَيْأَسُوا مِنْ رَوْحِ اللّٰهِ

"Oğullarım, gidin. Yûsuf ile kardeşinden bir haber arayın. Allah'ın rahmetinden ümîdinizi kesmeyin." (Yûsuf sûresi, 12/87) dediğin için iade ettim. Bunun gibi Yûsuf da hapishane arkadaşına:

اُذْكُرْنِي عِنْدَ رَبِّكَ

"Beni efendinin yanında an." deyip beni unuttuğu için:

فَأَنْسَاهُ الشَّيْطَانُ ذِكْرَ رَبِّهِ فَلَبِثَ فِي السِّجْنِ بِضْعَ سِنِينَ

"Fakat şeytan efendisine anmayı ona unutturdu da (bu yüzden Yûsuf) **daha nice yıllar zindanda kaldı."** (Yûsuf sûresi, 12/42) Bu ve benzeri pek çok hikâyeler vardır. Allahu Teâlâ bunları yalnız birer hikâye olarak anlatmamıştır. Asıl maksat, bunlardan ders almaktır. İnsan düşünmeli; onlar peygamber iken küçük günâhlarından Allahu Teâlâ geçmediği halde, diğerlerinin büyük günâhlarından geçer mi? Bunu hatırlayarak ders almak lâzımdır. Onların saâdeti, dünyada cezâlarını çekerek, âhirete suçsuz gitmelerindedir. Kötü insanlara mühlet verilir. Bu mühlet, onların günâhlarının artması ve âhirette şiddetli azâba uğramaları içindir. Bunları da isyan sâhiplerine duyurmak lâzımdır. Çünkü bunlar, insanı tövbeye teşvîk eder.

Üçüncü nevi; Dünyada uğradıkları peşin azâbın ve başlarına gelen felâket ve musîbetlerin hepsinin, günâh ve cinâyetleri sebebiyle olduğunu onlara anlatmak ve bunu onların kafalarına yerleştirmektir. Niceleri vardır ki dünyada uğrayacakları, Allah'ın ukubetinden korkar da âhiretleri için aldırış etmezler. Bu, onların cehâletlerindendir. Vâizin, cemâati bu yönden de irşâd etmesi

gerekir. Doğrusu, birçok günâhların cezası peşin olarak dünyada da verilir. Fakat bu, cezanın âhirete kalmasından çok daha ehvendir. Süleyman aleyhisselâmın kıssasında anlattığımız gibi, bâzen kişinin isyânı sebebiyle rızkı daralır, insanlar arasındaki mevkîi kaybolur, düşmanları kendisine galebe çalar. Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِنَّ الْعَبْدَ لَيُحْرَمُ الرِّزْقَ بِالذَّنْبِ يُصِيبُهُ

“Kul, i lediği günâh sebebiyle rızkdan mahrum edilir.”[57] buyurmuştur. **İbn Mes’ûd** da: “Kul işlediği günâh sebebiyle bildiğini unutabilir.” demiştir ki bu da Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in:

مَنْ قَارَفَ ذَنْبًا فَارَقَهُ عَقْلٌ لَا يَعُودُ إِلَيْهِ أَبَدًا

“Bir günâh irtikâb eden kimsenin, bir daha geri dönmemek üzere, aklı gider.” [58] buyurduğunun mânâsıdır. Seleften birisi: “Lânet, yüz karalığı ve mal noksanlığı değil, bir günâhtan çıktıktan sonra onun gibi veya ondan daha kötü bir günâha girmektir.” dedi ki bu, dediği gibidir. Zîra lânet, Allah’ın rahmetinden uzaklaşmaktır. Hayra muvaffak olmayıp kötülükler yapan, rahmetten uzaklaşmıştır. En büyük mahrûmiyet, Allah’ın tevfîkından mahrûmiyettir.

Hikâye edildiğine göre âriflerden biri, çamurlu kaygan bir yoldan giderken eteklerini toplayarak, kayıp düşmemesi için dikkatli adımlarla yürüyordu. Fakat bütün gayretine rağmen kurtaramadı, çamurun ortasına düştü. Tabiî her tarafı çamur olduğu için artık aldırış etmeden, bu defa çamur içinde istediği gibi serbest yürümeye başladı ve bir yandan da ağlayarak: “İşte günâha düşmeden önce günâhlardan sakınan adamın hâli budur. Bir defa, iki defa günâha düştükten sonra artık aldırış etmeden onun ortasında yürümeye başlar.” dedi. Burada, irtikâb edilen bir günâhın, ikinci bir günâhı çekmesiyle, ukubetinin çabuklaştırıldığına işâret vardır.

Bunun için **Fuzayl**: “Zamanın bozulmasından ve dostlarının eziyetinden hoşlanmadığın her şey günâhının netîcesidir.” demiştir. Başka bir zat da: “Ben günâhımın cezâsını çektiğimi, merkebimin huysuzluğundan da anlarım.” demiştir. Diğer birisi de: “Farelerin evimi istilâ etmesini, isyânımın cezasından bilirim.” demiştir. Şam sûfîlerinden birisi şöyle anlatıyor: “Yakışıklı bir Hıristiyan çocuğu ile karşılaştım. Güzelliğine hayrân olarak ona bakarken Dımaşklı İbn Cilâ yanıma geldi. Onu görünce utandım. O, elimden tuttu ve beraber yürümeye başladık. Ben:

- "Allahu Teâlâ'nın bu kadar güzel olarak yarattığı bu çocuk nasıl cehennemde yanacak?" dedim. Cilâ:

- "Bir müddet sonra da olsa bunun cezasını çekersin." dedi. Hakîkaten üç yıl sonra cezasını çektim demiştir.

Süleyman Dârânî: "İhtilâm olmak, rüyâlanmak da bir ukûbettir." dedi. Yine Süleyman: "Bir kişinin cemâatten mahrum kalmasına, günâhı sebep olur." demiştir. Nitekim haberde:

مَا أَنْكَرْتُمْ مِنْ زَمَانِكُمْ فَبِمَا غَيَّرْتُمْ مِنْ أَعْمَالِكُمْ

"Zamanınızdan ikâyetinize sebep olan eyler, amellerinizin bozukluğundandır." [59] diye vârid olmuştur. Yine haberde şöyle vârid olmuştur:

إِنَّ أَدْنَى مَا أَصْنَعُ بِالْعَبْدِ إِذَا آثَرَ شَهْوَتَهُ عَلَى طَاعَتِي أَنْ

أَحْرِمَهُ لَذِيذَ مُنَاجَاتِي

"Kul, ehvetlerini benim tâatım üzerine tercîh ettiği vakit, ona vereceğim cezanın en hafifi, bana münâcât zevkinden onu mahrum etmektir."

Uzun bir kıssada **Ebû Amr İbn Alvân**'dan hikâye edildiğine göre, diyor ki:

Bir gün namaz kılıyordum. Kıyâmda iken hâtırıma şehevî duygular geldi. Bu anda hemen yıkıldım, yere düştüm ve vücudum karardı. Üç gün durmadan vücudumu sabunla yıkadım ve ovdum. Fakat her ne yaptımsa vücudumun kararmasını gideremedim. Nihâyet üçüncü gün vücudum normal haline döndü. Bu sırada Rıkka şehrinde bulunuyordum. **Cüneyd**'e teveccüh ettim. O beni Bağdat'a çağırdı. Huzuruna girdiğim anda o:

"Allah'tan utanmadın mı? O'nun huzurunda dururken nasıl şehevî duygularını galeyana getirirsin? Eğer senin hakkında ben duâ edip bağışlanman için Allah'a yalvarmasaydım, sen yüzün kara olarak Allah'ın huzuruna gidecektin." dedi. Ben Rıkka'da, o Bağdat'ta olduğu halde bunu nasıl bildiğine şaştım." dedi.

Şurasını iyi bil ki; insanoğlunun işlediği her günâh ile kalbinin yüzü kararır. Şâyet iyi bir insan ise kötülükten vazgeçmesi için bu siyahlık dışına vurur. O da bunu görür de kendine gelir. Kötü bir insan ise bütün kalp karalıkları içinde kalır ve bu sûretle cehennemi boylar. Günâh işlemenin, dünya hayatında sebep olduğu fakirlik, hastalık ve benzeri âfetleri hakkındaki rivâyetler pek çoktur.

Günâhın şu'mundan olarak özetle deriz ki;

Bir günâhı işleyen kimse, o sıfata sâhip olur. Bir felâketle karşılaşırsa o günâhı

sebebiyle kendisine bir ukubet olur. Temiz ve güzel rızıktan mahrum olur da, bu sûretle şekaveti artar. Şâyet isyân ettiği halde bir nîmetle karşılaşırsa o, istidrâc olur. Yâni azâbı âhirete kalır. Nîmete şükürden mahrum olur da küfrân-ı nîmetin cezasını çeker. İbâdet eden mutî kullara gelince; itâatinin bereketi olarak hakkındaki her nîmet tâatinin mükâfatı olur da nîmetinin şükrünü edâ eder. Her sıkıntı, günâhına keffâret ve derecesinin yükselmesine sebep olur.

Dördüncü nevi; Teker teker günâhlara verilecek ceza ve yapılacak ukubetleri anmaktır. İçkinin, zinânın, hırsızlığın, adam öldürmenin, çekiştirmenin, kibrin ve çekememezliğin ayrı ayrı günâhlarını anlatmak gibi... Hepsini saymak da mümkün değildir. Bununla beraber kabil-i hitâb olmayana bunları hatırlatmak, bir hastalığın ilacını lüzumsuz yere harcamak gibidir. Dîn âlimi, mütehassıs doktor gibi olmalıdır. Önce hastanın nabzını, hararetini ve iç hastalıkları üzerinde vücudunun hareketlerini kontrol etmeli, hastalığı teşhis ettikten sonra tedâvisine yönelmelidir. Adamın tutum ve davranışları ile onun iç vasıflarını anlayarak ona göre işlem yapmak ve ondan sonra Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e uyarak muvaffak olacağı hususlara dokunmaktır. Nitekim adamın biri Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e:

- "Bana kısa bir tavsiyede bulun." deyince, Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

لَا تَغْضَبْ

– *"Gazab etme, kızma."* buyurdular. Öğüt isteyen diğer birisine de: *"İnsanların elinde olana göz dikme, onlardan ümidini kes ki, en büyük zenginlik budur. Kimseye tamah etme. Zîra tamah, pe in bir fakirliktir. Namazını, dünyadan ayrılmakta olanın kıldığı gibi kıl. Mâzereti reddetmekten son derece sakın."* buyurmuştur. Adamın biri Muhammed b. Vâsi'a:

- "Bana vasıyyet eyle." dedi. Muhammed:

- "Dünya ve âhirette hükümdar ol." dedi. Adam:

- "Bu nasıl olur?" deyince Muhammed:

- "Zâhidlerden ol. Dünyalıktan geç. Bu sayede hem dünyanın, hem de âhiretin efendisi olursun." dedi.

Resûl-i Ekrem (s.a.v.), birinci adamın çok asabî olduğunu sezince ona: *"Kızma."* buyurdu. İkinci adama da tamah ve uzun emel hallerini sezdiği için ona da bunları yasakladı. Muhammed b. Vâsî de, kendisine soran adamın, dünyalık peşinde harîs bir insan olduğunu farkettiği için, ona zühdü tavsiye etti.

Yine adamın biri **Muaz b. Cebel**'e: "Bana öğüt ver." deyince, Mu az: "Merhametli ol ki ben de cennete girmene kefîl olayım." dedi. Muaz bu cevâbı

verirken adamda şiddet ve hiddet olduğu kanaatine varmıştır.

Başka bir adam da **İbrahim b. Edhem**'den öğüt istediğinde, İbrahim: "İnsanlardan sakın, bununla beraber insanlar arasına gir. İnsanlar sana lâzımdır. Zîra insan, insandır. Fakat her insan, insan değildir. İnsanların kötülerinden sakınmak ve olgunları ile düşüp kalkmak lâzımdır. Ne yazık ki olgun insanlar gitti de, şimdi insan müsveddeleri kaldı. Bunlara insan diye bakılmaz. Belki de bunlar hayırlarından ümîd kesilmiş kimselerdir. Görülüyor ki, bu da muhâtabının durumuna göre tavsiyede bulunmuştur. Soru soranın seviyesine inip onun hâline göre ona hitâb etmek, cevap verenin kendi durumuna göre konuşmasından çok daha değerlidir.

Hz. Muaviye Hz. Âişe'ye bir mektup yazdı ve: "Bana kısa tavsiyelerde bulun" dedi. Hz. Âişe de yazdığı cevapta selâmdan sonra, Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in:

مَنِ الْتَمَسَ رِضَا اللّٰهِ بِسَخَطِ النَّاسِ كَفَاهُ اللّٰهُ مُؤْنَةَ النَّاسِ

وَمَنِ الْتَمَسَ سَخَطَ اللّٰهِ بِرِضَا النَّاسِ وَكَلَهُ اللّٰهُ إِلَى النَّاسِ

"Allah'ın rızâsını, insanları küstürmekte arayan kimseye, onu insanlardan korumakta Allah'ın yardımı ona yeter. Fakat insanların rızâsında Allah'ın gadabını arayan kimseyi de Allahu Teâlâ insanlarla ba ba a bırakır." [60] buyurduğunu duydum, dedi ve yine selâm ile mektubunu sona erdirdi.

Bu cevap, Hz. Âişe'nin ince ve keskin zekâsının delîlidir. Hükümdarların nereden sorduklarını bildi ve ona göre cevap yazdı. Çünkü onlar, çevrelerindeki vekiller heyetinin gönüllerini avlamakla meşguldürler. Çok defa onların gönüllerini avlamak için Allah'ın rızâsını unuturlar. Yine Hz. Âişe Muaviye'ye yazdığı bir mektubu: "Allah'tan kork. Zîra sen Allah'tan korkar ve takvâ sâhibi olursan, Allahu Teâlâ seni insanlardan korur. Fakat Allah'ı bırakır da insanlardan korkarsan, onlar Allah'a karşı seni hiç bir şeyden koruyamazlar. Sana selâm." diye bitirdi.

Bütün bunlardan şu sonuca varıyoruz ki, nasîhat edecek olan insan, muhâtabının hâline göre konuşmalıdır. Yoksa bütün şer'î mev'ıza ve hikâyeleri herkese anlatmak mümkün olmadığı gibi, muhâtabın hâline uymayan bir şey ile ona hitâb edip durmak, boşuna vakit kaybetmekten başka bir işe yaramaz.

Şâyet, "Vâiz topluma hitâb ediyorsa veya muhâtabı tek olduğu hâlde onun iç durumunu bilemiyorsa, buna nasıl hitâb etmelidir?" dersen bilmiş ol ki;

Burada vâizin görevi çoğunluğu ilgilendiren müşterek mevzûları seçmek ve onlar üzerinde konuşmaktır. Zîra şer'î ilimler hem gıda, hem de devâdır. Gıda

umûma, devâ ise özel hastalara mahsustur. Bunu şöyle bir misâl ile anlatalım: Adamın biri **Ebû Saîd el-Hudrî**'ye:

– "Bana öğüt ver." dedi. Ebû Saîd:

– "Müttakî ol ve Allah'tan kork. Zîra bu, bütün iyiliklerin başıdır. Mücâhede et; zîra bu, İslâmiyet'in ruhbâniyetidir. Kur'ân'a devâm et; zîra Kur'ân, yeryüzündeki insanlar arasında senin için nur, gök ehli arasında ise zikirdir. Ya hayır söyle veyâ sükût et, bu sâyede şeytana galebe çalarsın." dedi.

Başka birisi de **Hasan-ı Basrî**'den öğüt istediğinde, Hasan-ı Basrî: "Allah'ın emrini azîz ve üstün tut ki, Allahu Teâlâ da seni izzetli kılsın." dedi.

Lokman da oğluna tavsiyesinde: "Oğlum, dizlerinle ulemâyı sıkıştır ve ilim meclisine sokul, fakat onlarla mücâdele edip onları kızdırma. Dünyadan yetecek kadarını al, fazlasını âhiretin için infâk et. Sıkıntıya düşüp başkasının sırtına yük olacak şekilde dünyayı tamamen arkaya atma. Oruç tut, fakat orucun, şehvetini kırsın. Şehvetini kıracak şekilde oruç tut, namazına zarar verecek şekilde oruç tutma. Zîra namaz, oruçtan fazîletlidir. Âdî kimselerin meclisine katılma, riyâkârların içine girme." demiştir.

Yine **Lokman** oğluna yaptığı başka bir tavsiyede: "Oğlum, hayreti mûcib olmayan lüzumsuz yerlerde gülme, lüzumsuz yerde gezme, üstüne elzem olmayandan sorma, başkasının servetini koruyacağım diye, kendi servetini mahvetme. Senin malın, kendin için infak edip takdîm ettiğindir. Başkasının malı, veresiye terk ettiğindir. Oğlum, merhamet eden merhamet bulur, sükût eden selâmete erer, hayır söyleyen kâr eder, kötü konuşan günâhkâr olur, diline hâkim olmayan pişman olur." dedi.

Yine adamın biri **Ebû Hâzim**'e: "Bana öğüt ver." dedi. Ebû Hâzim: "Öleceğini de bilsen, kâr olan şeyi al. Öleceğini de bilsen zararlı bulduğun şeyden sakın." dedi.

Mûsâ aleyhisselâm, Hızır aleyhisselâm'a: "Bana tavsiyede bulun." dedi. Hızır aleyhisselâm: "Güler yüzlü ol, hiddetli olma. Çok faydalı ol, az da olsa zararlı olma. Bir davada ısrar etme. Lüzumsuz gezme, boşuna gülme, kimseyi kusurundan dolayı yerme ve ey İmrân'ın oğlu, günâhlarına ağla." dedi.

Adamın biri Muhammed b. Kiram'dan öğüt istedi. O da şöyle dedi: "Kendi gönlünü hoş etmek için çalıştığın kadar Allah rızâsı için de çalış."

Yine adamın biri **Hamid Leffaf**'dan öğüt isteyince, o: "Kirlenmekten korunmak için mushafa kılıf yaptığın gibi, dînini de korumak için ona bir kılıf yap ve onu muhafaza altına al." dedi. Adam: "Dînin, kılıfı nedir?" deyince, Hâmid: "Lüzumundan fazla dünyalık peşinde olmamak, lüzumundan fazla konuşmamak ve lüzumundan fazla insanlar arasına karışmamaktır." dedi.

Hasan-ı Basrî'nin Ömer b. Abdülâzîz'e yazdığı mektupta: "Bundan sonra,

Allahu Teâlâ'nın seni korkuttuğundan kork. Allahu Teâlâ'nın seni çekindirdiğinden sakın, elinde avucunda olanı gelecek için sakla. Kesin haberi ölüm anında alırsın. Sana selâm." demiştir.

Ömer b. Abdülâzîz, Hasan-ı Basrî'ye yazdığı bir mektupta, kendisinden öğüt istemesi üzerine, Hasan-ı Basrî: "Büyük güçlükler ve korkunç hâdiseler önündedir. Bunlarla muhakkak karşılaşacaksın. Ya kurtulacak veya helâk olacaksın. İyi bil ki, hesâba çekilmeden önce nefis muhâsebesini yapan kazanır, nefsinden gâfil olan zarar eder, sonunu düşünen kurtulur, hevâ ve hevesinin peşinden giden sapıtır, yumuşak ve mülâyim olan kazanır, korkan emîn olur. Emîn olan ibretle bakar ve basîret sâhibi olur. Basîret sâhibi olup gören anlar. Anlayan bilir. Ayağının kaydığı yerden hemen geri çekil, pişman olduğun şeyi at. Unuttuğunu sor ve kızdığın vakit, nefsine hâkim ol." dedi.

Abdullah'ın oğlu Müraf da Ömer b. Abdülâzîz'e yazdığı bir mektupta: "Bundan sonra bilmiş ol ki; dünya, ukubet ve ibtilâ yeridir. Aklı olmayan onun peşine düşer ve ilmi olmayan ona aldanır. Ey mü'minlerin emîri, dünyada, sonundan korktuğu için, yarasının ameliyatındaki acıya dayanan adam gibi ol." dedi.

Ömer b. Abdülâzîz de Adiy b. Ertat'a yazdığı mektupta şöyle diyor: "Bundan sonra bilmiş ol ki; dünya, Allah'ın dostlarının düşmanı olduğu gibi, düşmanlarına düşmanlığı ise onları aldatmasındadır."

Yine **Ömer b. Abdülâzîz** vâlilerinden birine yazdığı mektupta: "Allah'ın kullarına zulmetmek imkân ve kudretlerine sâhipsin. Haksızlık etme ve düşündüğün vakit Allahu Teâlâ'nın, senin üzerinde olan kudretini hatırla. Bilmiş ol ki, insanlara her ne yaparsan onlar için geçicidir. Fakat sende devamlıdır. Yine bilmiş ol ki, Allahu Teâlâ mutlak sûrette mazlumların intikamını zâlimlerden alır, vesselâm."

İşte, adamın özel durumunu bilmeyen veya umûma hitâb eden kimsenin vaazları böyle olmalıdır. Bu kabîl vaazlar, herkesin istifade edeceği gıda ve besinler gibidir. Bu gibi vâizler bulunmadığı için, vaaz ve nasîhatler tesîrsiz hâle geldi, isyan çoğaldı, ortağlı fitne ve fesat kapladı ve insanlar yaldızlı sözler ve şiirlerle mahvolup gittiler. Anlamadıkları sözleri konuşmakta kıvranır durur ve kendilerini başkalarına benzetmeye çalışırlar. Bu gibi davranışları ile halkın gözünden düştüler. Çünkü sözleri kalplerinden gelmiyor ki, dinleyenlerin kalblerine tesîr yapsın. Belki söyleyen mütekebbir, dinleyen ise zoraki bir dinleyicidir. Her biri gerçeklere sırt çevirmiş ve hakîkatlerden ayrılmıştır. Daha sözler nasıl tesîr etsin? Demek ki doktora düşen ilk vazîfe, tedâvi etmekte olduğu hastalığın ilacını bulmak olduğu gibi, ulemâ tabiblerine de ilk borç olan, karşılarına aldıkları âsîlerin tedâvi çârelerini bulmaktır. Bu anlattıklarımız,

tedâvi yollarından birisidir.

İkinci yolu ise sabırdır. Sabra ihtiyacın lüzumu, hastanın hastalığının uzamasına sebep olan şeyleri yemiş olmasıdır. Bunları yemesi ya zararlarını bilmemesinden veya şehvetinin galebe etmesindendir. Demek ki, bu sûretle tövbeyi geciktirmenin iki sebebi olmuş oluyor. Bizim burada anlattığımız, gafletin ilacıdır. Şehvetin tedâvisine gelince; onu **"Riyazet-i Nefs Kitabı"**nda anlattık.

Bunun hulâsası, böyle hastalığına zarar veren şeylere canı çok çektiği vakit onun büyük zararlarını düşünmek ve heves ettiği o şeyleri gözünün önünden uzaklaştırmak, sonra zararı az ve onların benzeri şeylerle kendisini tesellîye çalışmak, daha sonra onu terk etmekteki eleme sabretmek gibi şeylerdir. Her hâl ü kârda sabrın acılığına dayanmalıdır. Maddî yönde böyle olduğu gibi, şehevî duygularında da durum aynıdır.

Meselâ, şehveti galeyâna gelen ve artık nâmahreme bakmaktan gözünü, kalbini ve hattâ ardına düşmekten ayaklarını koruyamaz hale gelen bir genç, bunun dînine vereceği zararları, Allah ve Resûlü'nün bu husus ile ilgili korkutucu emirlerini düşünerek kendisine çeki düzen vermeye gayret etmelidir. Böylece Allah korkusu kalbine gâlip gelirse, şehveti hazırlayan sebeplerden uzaklaşır. Hariçten şehveti harekete getiren, şehvet edilenin hazır bulunması ve ona bakmasıdır. Bunun kurtuluş çaresi, ondan uzaklaşmak ve tenhaya çekilmektir. Şehveti tahrik eden iç sebep de çeşitli yemeklerdir. Bunun tedâvi yolu, oruç tutmak ve az yemektir. Bunların hepsi de sabır ile tamamlanır. Sabır ise korkudan, korku da ilimden gelir. İlim de basîret ve tefekkür veyâhut duymak ve taklîd sûretiyle elde edilir.

Buna göre ilk vazîfe, ilim ve zikir meclislerine devam, sonra diğer meşgaleleri atarak içten dinlemek, sonra da tam mânasıyla anlayabilmek için iyice düşünmek lâzımdır. Bütün bunların tamamından mutlak sûrette korku meydana gelir. Korku kuvvetleşince, korkunun yardımı ile sabır da kolaylaşır. Bu sefer, ilaç aramak için sebepler çoğalır. Ondan sonra da Allah'ın tevfîkı ve bunu kolaylaştırması gelir. Kim ki kalbinden samîmî olarak dinler, korkuyu anlar, takvaya bürünür, sevap umar, cennete inanırsa; Allahu Teâlâ onun işini kolaylaştırır. Kim ki cimrilik eder, kendisini müstağnî sayar ve âhirete inanmazsa; Allahu Teâlâ onun işini zorlaştırır. Helâk olduğu vakit onun dünyadaki meşgalesi ona bir fayda sağlamaz. Peygamberlerin görevi, ancak hidâyet yolunu açıklamaktır. İlk ve son, dünya ve âhiret, Allah içindir.

Şâyet, "Bütün bu anlattıkların îmana bağlı şeylerdir. Zîra günâhı terk, ancak günâh işlememeye sabırla, sabır da ancak büyük korku ile korku da ancak ilim

ile ilim de ancak günâhların büyük zararlarını tasdîk ile günâhların büyük zararlarını tasdîk de ancak Allah ve Resûlü'ne inanmakla mümkündür ki, bu da îmandır. Sanki günâha ısrâr eden mü'min olmadığı için ısrâr etmiş gibi oluyor." dersen, bilmiş ol ki;

"Bu ısrar, îmansızlıktan değil, îman zayıflığındandır. Zîra her mü'min, günâhın, Allah'tan uzaklaştırdığına ve âhirette cezayı gerektirdiğine inanır. Buna rağmen günâha girmesinin bâzı sebepleri vardır.

Birinci sebep; verilecek olan cezânın peşin ve ortada olmamasıdır. Hâlbuki insanoğlu mevcuda sevinir ve mevcuttan üzülür. İnsan için peşin olana nisbetle veresiye olan daha zayıftır.

İkinci sebep; günâhı teşvîk eden zevkler ve şehvetler hazır ve insanı gırtlaklamış vaziyette îtiyad ve ünsiyet sebebiyle kendisini kuşatmıştır. Hâlbuki dört tabiat dışında âdet ve ülfetin beşinci bir tabiat olduğu da söylenir. Geleceğin korkusu ile peşin olan şeyden ayrılmak, cidden zordur. Nitekim Allahu Teâlâ:

كَلَّا بَلْ تُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ. وَتَذَرُونَ الْاٰخِرَةَ

"Hayır, hayır. Siz çarçabuk geçeni seversiniz. Âhireti bırakırsınız." (Kıyâme sûresi, 75/20-21) buyurmuştur.

Yine Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur:

بَلْ تُؤْثِرُونَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا

"Belki siz dünya hayatını tercîh edersiniz." (A'lâ sûresi, 87/16) İşin zorluğunu ifade etmek üzere:

حُفَّتِ الْجَنَّةُ بِالْمَكَارِهِ وَحُفَّتِ النَّارُ بِالشَّهَوَاتِ

"Cennet, güçlük ve zorluklarla, cehennem de ehvetlerle ku atılmı tır." [61] buyrulmuş ve diğer bir hadîste şöyle buyrulmuştur:

إِنَّ اللّٰهَ تَعَالٰى خَلَقَ النَّارَ فَقَالَ لِجِبْرِيلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: اِذْهَبْ

فَانْظُرْ إِلَيْهَا فَنَظَرَ إِلَيْهَا، فَقَالَ: وَعِزَّتِكَ لَا يَسْمَعُ بِهَا أَحَدٌ

فَيَدْخُلُهَا، فَحَفَّهَا بِالشَّهَوَاتِ، ثُمَّ قَالَ اذْهَبْ فَانْظُرْ إِلَيْهَا،

فَنَظَرَ فَقَالَ: وَعِزَّتِكَ لَقَدْ خَشِيتُ أَنْ لَا يَبْقَى أَحَدٌ إِلَّا

دَخَلَهَا. وَخَلَقَ الْجَنَّةَ فَقَالَ لِجِبْرِيلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: اِذْهَبْ

فَانْظُرْ إِلَيْهَا، فَنَظَرَ فَقَالَ: وَعِزَّتِكَ لَا يَسْمَعُ بِهَا أَحَدٌ إِلَّا

دَخَلَهَا، فَحَفَّهَا بِالْمَكَارِهِ ثُمَّ قَالَ: اِذْهَبْ فَانْظُرْ إِلَيْهَا فَنَظَرَ

إِلَيْهَا فَقَالَ: وَعِزَّتِكَ لَقَدْ خَشِيتُ أَنْ لَا يَدْخُلَهَا أَحَدٌ

“Allahu Teâlâ cehennemi yarattığı vakit, Cebrail’e: “Git, cehennemi gör.” buyurdu. Cebrâil cehennemi görünce: “Allahım, senin izzet ve celâline yemin ederim ki, bunu duyanlardan kimse buna girmez.” dedi. Allahu Teâlâ cehennemin çevresini ehvetlerle süsledi: “ imdi git, cehenneme bak.” buyurdu. Cebrâil de bu defa cehennemi görünce: “Allahım, senin izzet ve celâlin hakkı için korkarım ki, bundan kimse kurtulamayacak, herkes buraya girecektir.” dedi. Allahu Teâlâ cenneti yarattı ve Cebrâil’e: “Git, cenneti gör.” buyurdu. Cebrâil cenneti gördü: “Senin izzet ve celâlin hakkı için bunu duyan herkes buraya girer.” dedi. Allahu Teâlâ cennetin etrafını bir takım zorluklar ve güçlüklerle ku attı. Sonra da Cebrâil’e: “Git, cenneti gör” buyurdu. Cebrâil bu hâliyle cenneti görünce: “Yâ Rab, senin izzetin hakkı için korkarım buraya kimse giremez.” dedi.” [62]

Görülüyor ki, îmanın aslı bulunmakla beraber, şehevî arzuların peşin ve ikabın veresiye olması, kişinin kendisini isyâna salıvermesinde ayrı ayrı iki sebep teşkil etmektedir. Şiddetli hararete yakalandığı hastalığı esnasında buzlu suyu içen her hasta, tıbbın aslını ve bunun kendisine zarar verdiğini inkâr etmiş değildir. Fakat tahammül edemediği hararetini peşînen bir an için teskin etmesi, gelecekteki zararını göze aldırıyor.

Üçüncü sebep; günâh işleyen hiç bir mü’min yoktur ki, tövbeyi düşünmesin ve yaptığı kötülük karşılığı yapacağı iyilikle onu yok etmeyi hatırından geçirmesin. Ne var ki, uzun düşünceler tabiatlere gâlip gelir de, bugün yârın derken tövbeyi geciktirir. Bununla beraber tövbeyi hatırından çıkarmaması, yine îman ile gitmesine ve tövbe etmesine imkân verebilir.

Dördüncü sebep; gerçek mü’min, yapılan isyânın affı mûcib olmayan bir şey olmadığını bilir. O, günâh işlerken de Allahu Teâlâ’nın fazlından affını umar.

İşte asıl îmanın varlığı ile beraber bu dört sebep günâhta ısrârı îcâb ettirir. Bunların dışında **beşinci bir sebep**le de günâh işlenir. Bu, îmandaki şüpheden

doğar. Acaba doğru mu değil mi gibi...

İşte bu tasdîkdeki şüphe ile yapılan isyan, küfürdür. Bu, bir doktorun hastaya bâzı yemekleri yasak ettiği vakit, bu adam doktor mudur, değil midir, diye şüphe etmesine benzer.

Şâyet, “Bu sayılan beş sebebin her birinden ve hepsinden kurtuluş çâresi nedir?” dersen derim ki; Çâre tefekkür ve düşünmektir.

İSYANIN SEBEPLERİ

Birinci sebep: Peşin ceza görmemesi idi. Bu hususta geleceği bekleyen için, yârının yakın olduğunu, ölümün ise giydiği ayakkabıdan da daha yakın bulunduğunu, belki kıyâmetin de yaklaştığını düşünmelidir. Kendi kendine, dünyalıkta geleceği için türlü mihnet ve meşakkatlere katlandığını hesap etmelidir. Müslüman olmayan bir doktor dahi kendisine: “Soğuk su içersen ölürsün.” dediği vakit, pek sevdiği soğuk sudan nasıl vazgeçtiğini, hâlbuki sonundan korkmazsa ölümün bir an meselesi olduğunu ve nasıl olsa bir gün öleceğini hatırlamalı ve böylece ebedî saâdetini yok edecek olan isyandan uzaklaşmalıdır.

İkinci sebep; Zâten dünyaya nispetle kendisinin dünyadaki varlığı nedir? Önceden yoktu, sonradan da yoktur. Arada çok az bir müddet vardır. Sıhhatini korumak için, tababetinde mûcize göstermeyen gayr-ı müslim bir doktorun tavsiyelerine nasıl uyduğunu düşünmeli. Mûcize ile teyîd edilmiş peygamberlerin tavsiyelerine karşı kayıtsız kaldığının mukayesesini yapmalıdır. Hastalığın verdiği ıztırabın, kendi nazarında cehennem ateşinden daha ağır olduğu durumuna düştüğünü fark etmelidir. Hâlbuki âhiretin her günü, dünya günlerine nispetle elli bin yıldır.

İşte bütün bunları düşünmekle, kendine galebe çalan zevklerini tedâvi etmeli ve onları terk etmeye kendini zorlamalıdır. Şu üç günlük fânî dünyada zevklerinden ayrılamayıp onların düşkünü olduğuna göre, ucu bucağı olmayan ve sonu gelmeyen ebedî hayatta o mahrûmiyetlere nasıl katlanacağını, sabır acısına dayanamadığı halde cehennem ateşine nasıl dayanacağını düşünmelidir. Kendi kendine: “Ben, dünyanın binbir mihnetle karışık yaldızlı şeylerine karşı sabır ve tahammül gösteremediğim halde, âhiretin her türlü bulanıklıktan sâfi ve dâimî olan zevklerinden mahrum olmaya nasıl dayanacağım?” demeli ve günâhtan vazgeçmelidir.

Üçüncü sebep olan ileride tövbe ederim düşüncesine gelince; çoklarının bu düşünce ile cehenneme atılıp feryâd u figan ettiklerini düşünerek tövbeyi öne

almalıdır. Çünkü tesvîf edenler, yâni ileride tövbe ederim diyenler, ellerinde olmayan bir şeye hükmü tâlik etmişlerdir. Bir defa yârına çıkacağını nereden biliyor? Yârına çıksa bile, bugün terk edemediğini yârın terk edebileceği ne mâlûm? Zâten bugün isyâna dalması, şehvetinin iktizâsıdır. Şehvet ise ölünceye kadar insandan ayrılmaz. Belki daha da kuvvetlenir ve böylece ileride tövbe ederim diyenler helâk olurlar.

Zîra onlar, benzerler arasında ayrılık olduğunu sanırlar. Hâlbuki zamanın cüzleri birbirinin aynıdır. Dün ne idiyse, bugün, bugün ne ise yârın da aynıdır. Dün ayrılamadığın şehvetlerinden bugün ayrılamadığın gibi, yârın da ayrılamazsın. Bu, kuvvetli bir ağacı yıkmaya gidip uğraşan ve yıkamayan, sonra da, bir sene sonra ağacın daha çok dal budak ve kök salmak sûretiyle kuvvetleşeceğini ve kendisinin de ihtiyarlamakla zayıflayacağını bildiği halde, "Ağaç böyle dursun da gelecek yıl onu yıkarım." diyen adamın durumuna benzer. Bundan daha büyük ahmaklık olur mu? Çünkü yârına nispetle bugün kendisi kuvvetli iken, ağaç ise bugüne nispetle yârın daha kuvvetlidir. Kendisi kuvvetli olduğu vakit, zayıfa mukavemet edemediği halde kendisinin zayıflayıp, zayıfın kuvvetlendiği zaman ona mukavemet edeceğini sanmak elbette açık bir ahmaklıktır.

Dördüncü sebep olarak "Allah affeder, kerîmdir." deyip isyâna dalmak hususundaki düşünceye gelince; bunun tedâvi yolu, yukarıda geçenin aynıdır. Bu adam da yağmacıların kasabayı basıp her bulduklarını almakta olduklarını, kendi elinde varlığını müsait bir yere gizleyip saklama imkânı olduğu halde bunu yapmadan "Allah kerîmdir, belki bu yağmacılara belâ verir de evime uğramadan defolup giderler." diyerek bekleyen gibidir. Nitekim geçmişte böyle olmuştur. Bunun örnekleri yok değildir, diyen adamın durumuna benzer. Gerçi bu adamın bu bekleyişi, mümkün olan bir şeydir. Fakat bu şekilde durup beklemek, en büyük cehâlet ve ahmaklıktır.

Beşinci sebep olan, peygamberin haberlerinde, şüphe ederek yapılan ve küfür olan isyandan vazgeçmesi için düşünmesi gereken şeyler peygamberin doğruluğudur. Bu husus üzerinde durmak, sözü çok uzatır. Fakat aklına uygun pek yakın olan bilgi ile onu tedâvi etmek de mümkündür.

Ona şöyle sorulmalı: "Size göre mûcize ile takviye edilen peygamberlerin doğruluğu mümkün müdür? Yoksa bir adamın bir anda iki yerde bulunmasının muhal olduğu gibi muhal midir?" Şâyet: "Evet, bunun gibi muhaldir." derse, bu adam kabil-i hitâb olmayan bir bunaktır. Çünkü aklı başında hiç kimse böyle düşünmez.

Şâyet şüpheliyim, derse ona deriz ki; kısa bir müddet yanından ayrıldığın

yemeğin için bir adam sana: “Bu yemeğe yılan girdi ve zehirini akıttı.” dese, sen de bu adamın sözünden şüphelensen -bu yemek en sevdiğin bir yemek olsa ve hattâ çok acıktığın bir zamana da tesadüf etse- bu yemekten yer misin?

Şüphesiz adamın vereceği cevap: “Yemem.” olacaktır. Çünkü adam yalan söylemişse, en çok bana yapabileceği, beni bu yemekten mahrum etmek ve bir an için aç bırakmaktır. Fakat şâyet doğru ise bundan yemek, hayatıma mâl olacaktır. Şüphesiz açlığa sabır, ölüme dayanmaktan daha ehvendir. Verdiği bu cevap karşısında adama: “Nasıl olur da bilemediğin bir adamı, bütün peygamberler, velîler, âlimler, hakîmler ve bütün aklı başında olanlar üzerine tercîh eder, ona inanırsın da onlara inanmazsın? Hâlbuki bu adam bu sözü her hangi bir maksatla da söylemiş olabilir. Fakat ötekilerin hiç bir maksadı yoktur. Her ne kadar azâbın keyfiyetinde ihtilâf edilmişse de varlığında müttefiktirler.

Bütün bunlar doğru söylüyorlarsa, ebedî azapta kalmış olursun. Bir an için yalan söylediklerini kabul etsek bile, geçici ve karışık olan bâzı zevklerinden mahrum kalırsın, denmeli. Şâyet biraz aklı varsa bu düşünce karşısında kendisinin yola gelmesi lâzımdır. Zîra şu sayılı günler, sonsuz ve ebedî hayat ile mukayese edilmez. Hattâ dünyanın tümünü zerreler halinde kabul etsek ve bir kuş bir milyon senede bir zerreyi yese, yine bu hayat, bir gün tükenecektir. Fakat ebedîlikten bir şey kaybolmaz. Aklı başında bir adam ebedî kalacağı hayatının saâdeti için, nasıl olur da en çok yüz yıl şehvetlerine sabredemez? Bu hususta Ebû’l-Alâ Ahmed b. Süleyman şöyle diyor:

“Bâzı astronomi ve tıp bilginleri, ölülerin dirilmeyeceğini söylerler. Onlara derim ki: Sözünüz doğru çıkarsa, benim bir kaybım yok, ben doğru çıkarsam ne yapacaksınız?”

Bunun için **Hz. Ali** gerçekleri anlamaktan âciz bâzı sivri akıllı ve şüphe içinde olan kimselere: “Sizin duyduğunuz doğru çıkarsa, hepimiz kurtulduk, ama benim dediğim doğru çıkarsa, o zaman ben kurtuldum ve işte siz helâk oldunuz. Her hâl ü kârda emniyetli yolu seçenden daha akıllısı var mı?” dedi.

Şâyet “Bunlar açık olmakla beraber, biraz düşünmeye muhtaç olan şeylerdir. Nasıl olur da gönüller bunlardan uzaklaşır ve bunları düşünmek onlara ağır gelir? Özellikle bütün teferruatıyla İslâmiyet’e inanmış gönülleri bunları düşünmeye sevketmek için çâre nedir?” dersen bilmiş ol ki; gönülleri bu düşünceden alıkoyan iki şeydir:

Birincisi; Faydalı düşüncedir. Meselâ. âhiretin azâbını, güçlük ve zorluğunu, âsîlerin ebedî zevklerden mahrûmiyetini ve bunların çekeceği hasretleri düşünmektir. Bu düşünce, kalbi zorlayan ve beyni tırmalayan bir düşüncedir. Bunun için gönül buna yaklaşmak istemez. Dünyadaki zevk u safâyı düşünmek

onun hoşuna gider. Bunun için onu düşünmek istemez.

İkincisi: Şu anda bunları düşünmenin peşin zevklere engel olmasıdır. Hâlbuki her insanın her halinde ve her nefesinde kendisine musallat olmuş bir şehvet ve arzusu vardır. Aklını o arzusuna vermiş, onun çıkar yolunu araştırmaktadır. Bu düşünce, işine mâni olacağı için, ona yaklaşmamaktadır.

Bu gerçekleri düşünmek için, şu iki engeli ortadan kaldırmanın çâresine gelince; bu adam, içinden kendi kendini yermeli ve kendisine: "Ne ahmak adamsın ki, duyacak olduğun acıyı küçümsemenle beraber, beni üzer diye ölüm ötesini düşünmeye yaklaşmıyorsun. Düşünmekten duyacağın eleme dayanmak istemediğin ve buna dayanamadığın halde, bizzat acının kendisine nasıl dayanacaksın?" demeli ve bu sûretle bu düşüncesizlikten kurtulmalıdır.

Dünya zevklerini yok edeceği endişesiyle âhiret düşüncesinden sarf-ı nazar ettiren ikinci sebebe gelince; burada da dünya zevklerinin geçici ve âhiret nîmetlerinin ebedî ve hâlis olduğunu düşünmek, dünya zevklerinin karışık ve çabuk geçici olduğunu hatırlamaktır. Hâlbuki günâhlardan tövbe edip Allah'a yönelmekte, O'nunla münâcâtın zevki ve O'nu mârifetin bahşettiği huzur vardır. O'na itâatle, O'nunla ünsiyet vardır. Eğer itâat eden kimsenin, yalnız itâat ânında aldığı zevkten başka bir mükâfat olmasa bile, bu zevk ve ünsiyet ona yeterdi. Üstelik âhirette alacağı büyük mükâfatlar da kendisine fazladan kalır. Evet, ilk tövbede bu zevki alamaz, fakat devam sayesinde bu zevke nâil olur. Devam ile kötülükten zevk aldığı gibi, ibâdete devamla da ondan zevk almaya başlar. İnsanın yaratılışı böyledir. Devam ettiği şeyden zevk alır.

İşte bu düşünceler, zevklere sabır kuvvetini hazırlayan korkuyu harekete geçirir. Bununla beraber bu düşünceleri harekete geçirecek olan, vâizlerin vaaz ve nasîhatleri ve onların bu gibi sayılamayacak kadar çok olan sebepleri, gönüllere yerleştirmeleridir. Bu sâyede düşünce, tabiata uygun hale gelir ve kalp de ona meyleder. Tabiat ile düşünce arasında bu uygunluğu yerleştiren şeye, hayra tevfîk denir. Zîra tevfik, irâde ile âhirette faydası olan tâati yerleştirmek demektir. Uzun bir hadîste rivâyet edildiğine göre, **Ammâr b. Yâsir** Hz. Ali'ye:

- "Bize, küfrün ne üzerine kurulduğunu anlat." dedi. Hz. Ali:

- "Küfür, dört direk üzerine kurulmuştur. Bunlar cefâ (eziyet ve zulüm], körlük, gaflet ve şüphe direkleridir. Eziyet ve zulüm edenler hakkı küçümser, bâtılı açıklar ve âlimlere kızar. Kör olan, zikri unutur. Gâfil olan doğrudan sapar. Şüpheye düşen, ümîdlerine aldanır da sonra Allah'ın cezası kendisine yöneldiği vakit, hasret ve nedâmet kendini kaplar, fakat fayda vermez." demiştir.

*

Şu anlattıklarımız, düşünceden mahrum bâzı gâfillerin âfetleridir. Bununla beraber, tövbe için bu kadarı kâfidir. Sabır, tövbenin devamının bir rüknü ve dayanağı olduğuna göre, sabrı da anlatmamız gerekir. Bunun için Allahu Teâlâ'nın izniyle sabrı da müstakil bir kitapta anlatacağız.

Ahmed ve Taberânî Utbe'den rivâyet etmişlerdir.

Bu asır, Gazâlî'nin asrıdır. Buna göre var asrımıza kıyâs et.

Bu hadîs garîbdir.

İbn Adiy ve İbn Hibbân **"Zuafâ"**da İbn Ömer'den rivâyet etmişlerdir.

Mücâhid veya Huzeyfe'nin sözüdür.

Süleyman aleyhisselâma izâfe edilip çeşitli şekillerde ifade edilen, yüzüğünü cinlerden birisinin alıp tahtında hükmetmesi gibi rivayetler, tamamen isrâiliyyâtdan alınma, aslı olmayan uydurmalardır. Kur'ân-ı Kerîm'de: **"Kürsüsüne bir cesed ilka ettik."** mealinde bir âyet vardır. Bunun tefsîrinde; Süleyman aleyhisselâm bir gece: "Ben yüz ailemle yatarım, yüz oğlum olur." dedi. Fakat "İnşâallah" demediği için yalnız birisinden bir düşük çocuk doğdu ve kürsüsüne oturtuldu, demişlerdir.

İbn Mâce ve Hâkim Sevbân'dan sahih sened ile rivâyet etmişlerdir.

Yukarıda geçmiştir.

Beyhakî **"Zühd"**ünde Ebû'd-Derdâ'dan garib olarak rivâyet etmiştir.

Tirmizî ve Hâkim rivâyet etmişlerdir.

Buhârî ve Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmişlerdir.

Ebû Dâvud, Tirmizî ve Hâkim Ebû Hüreyre'den rivâyet etmişlerdir. Hâzim sahih olduğunu söylemiştir.

RUB'U'L-MÜNCİYAT
İKİNCİ KİTAB

SABIR VE ŞÜKÜR KİTABI
(KÎTÂBU'S-SABR VE'Ş-ŞÜKR)

MUKADDİME

Hamd, Allah'a mahsustur (O'na hamdederim). Hamd u senâya ehil, yalnız O'dur. Ulululuk ve azamet ridâsı ile tek olan O'dur. Şeref ve âlîcenaplık vasfı ile de tek olan yine O'dur. Hâlis dostlarını genişlik ve darlıkta sabır kuvveti, belâ ve nîmette şükür kuvveti ile teyîd eden O'dur.

Ebediyyen devam edip sonu gelmeyecek şekilde salât u selâm, peygamberlerin efendisi olan Hz. Muhammed'e ve diğer iyilerin efendileri olan ashâbına ve müttakîlere yol gösteren âline olsun.

*

Bundan sonra bilmiş ol ki; îman, biri sabır ve diğeri şükür olan iki yarımdan meydana gelen bir bütündür. Nitekim bunu teyîd eden eserler vârid olmuş ve buna şehâdet eden haberler verilmiştir. Aynı zamanda bu sabır ile şükür, Allahu Teâlâ'nın vasıflarından iki vasıf ve esmâ-i hüsnâsından iki isimdir. Zîra Cenâb-ı Kibriyâ bizzat kendisine sabûr ve şekûr adını vermiştir.

Demek ki sabır ve şükrün hakîkatine cehâlet, îmanın kendilerinden meydana geldiği iki cüz'e cehâlet ve Allahu Teâlâ'nın vasıflarından olan bu iki vasfa gaflettir. Allahu Teâlâ'ya yaklaştıracak yola girmek, ancak îman ile mümkündür. İmanın ne ile gerçekleştiğini ve îmanın neden ibâret olduğunu bilemeyen kimsenin îman yoluna girmesi düşünülemez. Sabır ve şükrü öğrenmek istemeyenler, îmanın ne ile gerçekleştiğini ve neden ibâret olduğunu bilmek istemeyenlerdir. Bu sözlerimizden, her ikisinin de açıklamasına şiddetle ihtiyaç olduğu ortaya çıkmıştır. Biz de aralarında bağlantı bulunduğu için, bunların ikisini Allahu Teâlâ'nın izniyle bir kitapta anlatmaya çalışacağız.

BİRİNCİ BÖLÜM:
SABIR

Burada sabrın fazîleti, tarifi, hakîkati, nasıl îmanın yarısı olduğu, ilgileri îtibarıyla isimlerinin ayrılığı, kuvvet ve zayıflık îtibarıyla bölümleri. Kişinin sabra muhtaç olduğu yerler. Sabrın ilacı ve sabır için başvurulacak çareler anlatılacaktır ki yedi faslı içine alıyor. İnşâallah bu yedi bölümde her yönü ile sabır açıklanacaktır.

SABRIN FAZÎLETİ

Allahu Teâlâ sabredenleri birçok iyi niteliklerle vasıflandırmış, Kur'ân-ı Kerîm'in yetmiş küsur âyetinde sabırdan bahsetmiş; iyilik ve derecelerin çoğunu sabıra bağlamış ve bütün bunları sabrın sonuçları, meyve ve netîceleri kılmıştır.

Bu husustaki âyetler:

وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُوا

"İçlerinden de sabrettikleri zaman emrimizle doğru yola sevk edecek rehberler tâyin etmiştik." (Secde sûresi, 32/24)

وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ الْحُسْنَى عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ بِمَا صَبَرُوا

"Rabbinin İsrâil oğullarına olan o güzel va'di, sabrettikleri sebebiyle, tam yerine geldi." (A'râf sûresi, 7/137)

وَلَنَجْزِيَنَّ الَّذِينَ صَبَرُوا أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

"Muhakkak biz, sabredenlerin mükâfatını, yapmakta olduklarının daha güzeliyle vereceğiz." (Neml sûresi, 27/96)

أُولَئِكَ يُؤْتَوْنَ أَجْرَهُمْ مَرَّتَيْنِ بِمَا صَبَرُوا

"İşte bunlara sabrettiklerinden dolayı, mükâfatları iki defa verilecektir." (Kasas sûresi, 28/54)

إِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ

"Ancak sabredenlere ecirleri hesapsız ödenecektir." (Zümer sûresi, 39/10)

Her iyiliğin belli başlı, hududlu bir mükâfatı olduğu hâlde, yalnız sabrın mükâfatının hududsuz olduğu bildiriliyor. Hattâ Allahu Teâlâ'nın orucu; diğer ibâdetlerden ayırıp: *"O, bana mahsus bir ibâdettir ve onun mükâfatını ben veririm."* buyurmak suretiyle onu kendisine nispet etmesi, orucun sabırdan ve daha doğrusu sabrın yarısından ibâret olması bakımındandır. Yine Allahu Teâlâ, bizzat kendisinin sabredenlerle beraber olacağını va'd etmek üzere:

وَاصْبِرُوا إِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصَّابِرِينَ

“Sabredin; çünkü Allah sabredenlerle beraberdir.” (Enfâl sûresi, 8/46) buyurmuştur. Yardım ve zaferi sabra bağlamak üzere de şöyle buyurmuştur:

بَلٰى إِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا وَيَأْتُوكُمْ مِنْ فَوْرِهِمْ هٰذَا يُمْدِدْكُمْ

رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ اٰلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُسَوِّمِينَ

“Evet, siz sabreder sakınırsanız, bunlar (yâni düşmanlar) **ansızın üzerinize gelecek olurlarsa Rabbiniz size nişanlı beş bin melekle imdâd edecektir.”** (Âl-i İmrân sûresi, 3/125) Aynı zamanda diğer hiç bir ibâdete toptan va’d etmediği birçok iyilikleri, toplu halde sabredenlerde toplamak üzere:

أُولٰئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولٰئِكَ هُمُ

الْمُهْتَدُونَ

“İşte Rablerinden bağışlamalar ve rahmet hep onlaradır. Ve doğru yolu bulanlar da onlardır.” (Bakara sûresi, 2/157) Hidâyet, rahmet ve salavâtın hepsi, sabredenlerde toplanmıştır. Sabır ile ilgili bütün âyetleri burada anlatmak zor olacaktır. Onun için biraz da bu husus ile ilgili hadîslerden bahsedelim.

Bu husustaki haberler:

Bir hadîste Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

اَلصَّبْرُ نِصْفُ الْإِيمَانِ

“Sabır, îmanın yarısıdır.” [63] buyurmuştur Bu, ileride açıklanacaktır. Diğer hadîste:

مِنْ أَقَلِّ مَا أُوتِيتُمُ الْيَقِينُ وَعَزِيمَةُ الصَّبْرِ وَمَنْ أُعْطِيَ حَظَّهُ

مِنْهُمَا لَمْ يُبَالِ بِمَا فَاتَهُ مِنْ قِيَامِ اللَّيْلِ وَصِيَامِ النَّهَارِ، وَلَئِنْ

تَصْبِرُوا عَلٰى مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ يُوَافِيَنِي كُلُّ

امْرِئٍ مِنْكُمْ بِمِثْلِ عَمَلِ جَمِيعِكُمْ وَلٰكِنِّي أَخَافُ أَنْ تُفْتَحَ

عَلَيْكُمُ الدُّنْيَا بَعْدِي فَيُنْكِرَ بَعْضُكُمْ بَعْضًا وَيُنْكِرَكُمْ أَهْلُ

السَّمَاءِ عِنْدَ ذٰلِكَ، فَمَنْ صَبَرَ وَاحْتَسَبَ ظَفِرَ بِكَمَالِ ثَوَابِهِ

(ثُمَّ قَرَأَ قَوْلَهُ تَعَالٰى): (مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللّٰهِ بَاقٍ)

"Size en az verilen, yakîn ve sabır azîmetidir. Bunlardan nasîbini alan kimse artık (nafile olarak) gece ibâdetinden ve gündüz orucundan kaybettim, bunları yapamadım, diye üzülmesin. Bulunduğunuz duruma sabretmeniz, benim için, hepinizin ameli kadar amel ile bana gelmenizden daha sevimlidir. Fakat ben undan korkuyorum ki, benden sonra dünyalık size açılır ve artık birbirinizi tanımaz olursunuz da, o zaman göktekiler de sizi tanımaz olur. Kim ki sabreder ve alacağı mükâfatı hesaplarsa, tam mânasıyla sevâba ula mı olur. (Buyurdu ve sonra): **"Sizin yanınızdaki tükenir, Allah'ın indindeki ise bâkidir. Sabredenlerin mükâfatını elbette vereceğiz."** âyet-i celîlesini okudu."[64]

Câbir'in (r.a.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e îmandan sorduklarında:

هُوَ الصَّبْرُ وَالسَّمَاحَةُ

"O, sabır ve cömertliktir" [65] buyurdu.

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

اَلصَّبْرُ كَنْزٌ مِنْ كُنُوزِ الْجَنَّةِ

"Sabır, cennet hazînelerinden bir hazînedir." buyurmuştur. Başka bir yerde îmandan sorduklarında:

هُوَ الصَّبْرُ

"Sabırdır." [66] buyurdu ki bu, yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in: *"Hac, Arafat'ta vakfedir."* buyurduğuna benzer. Yâni haccın en önemli rüknü, Arafat'ta vakfe olduğu gibi, îmanın da en önemli rüknü sabırdır, demek istemiştir. Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

أَفْضَلُ الْأَعْمَالِ مَا أُكْرِهَتْ عَلَيْهِ النُّفُوسُ

“Amellerin en makbulü, yapmasına insanların zorlandığı amellerdir.” buyurmuştur.

Denildi ki; Allahu Teâlâ **Dâvud aleyhisselâm**a:

– *“Benim ahlâkımla ahlâklan. Ahlâkımdan birisi de mutlak sûrette sabırlı olmamdır.”* buyurdu. Abbâs’ın oğlu Atâ’nın rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.) ensârın bulunduğu bir toplantıya gitti ve:

أَمُؤْمِنُونَ أَنْتُمْ

– *“Siz mü’min misiniz?”* diye sordu. Bu soru üzerine herkes sustu. Hz. Ömer:

– “Evet mü’miniz, ya Resûlâllah.” dedi. Peygamberimiz (s.a.v.):

وَمَا عَلَامَةُ إِيمَانِكُمْ

– *“İmânınızın alâmeti nedir?”* diye sordu. Onlar:

– “Genişlikte şükreder, darlıkta sabreder ve kazâya rızâ gösteririz.” dediler. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

مُؤْمِنُونَ وَرَبِّ الْكَعْبَةِ

– *“Kâbe’nin Rabbine yemîn ederim ki sizler mü’minsiniz.”* [67] buyurdu.

Başka bir mübârek sözünde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

فِي الصَّبْرِ عَلَى مَا تَكْرَهُ خَيْرٌ كَثِيرٌ

“Ho lanmadığın eye sabretmende büyür hayır vardır.” [68] buyurdu.

Îsâ aleyhisselâm da: *“Siz ancak sevdiğinize, sevmediğinize sabretmekle ula abilirsiniz.”* buyurdu. Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.) bir hadîsinde şöyle buyurmuştur;

لَوْ كَانَ الصَّبْرُ رَجُلًا لَكَانَ كَرِيمًا وَاللهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ

“Sabır, bir insan farzedilse keremli bir adam olurdu. Allahu Teâlâ sabredenleri sever.” [69] Bu husustaki haberler de sayılamayacak kadar çoktur.

Bu husus ile ilgili diğer rivâyetler:

Ömer b. el-Hattâb (r.a.)’ın Ebû Mûsâ el-Eş’arî’ye (Allah her ikisinden de râzı olsun) yazdığı bir mektupta: “Sabra önem ver. Sabır iki şeye yapılır ki, biri diğerinden daha makbuldür. Meselâ, felâket ve musîbetlere sabır, güzeldir. Fakat

bundan daha güzel ve daha makbulü, Allahu Teâlâ'nın haram kıldığı şeylere sabırdır. İyi bil ki, îmanı koruyan sabırdır. Zîra iyiliklerin efdali, takvâdır, takvâ ise sabırla mümkündür." dedi.

Hz. Ali (r.a.): "Îman, dört direk üzerine durur. Bunlar da yakîn, sabır, cihad ve adâlet direkleridir." demiştir.

Yine **Hz. Ali** (r.a.): "Bedende baş ne ise îmanda da sabır aynıdır. Başsız beden olamayacağı gibi, sabırsız da îman olamaz." demiştir.

Hz. Ömer (r.a.): "İki denk ne güzel şeydir. Bunlar da hayvanın sırtına yükletilen ve birbirine müvâzi olan iki ve bunlar ortasına semerin üst kısmına atılan serbar ki, hayvanın yükünü vurduktan sonra bunu semerin üstüne iki tay arasına koyarlar." buyurdu ve iki denkten, salât ile rahmeti, iki denk arasına ve üste konan şeyden de hidâyeti kasdetmiştir. Hz. Ömer, bu sözü ile sabredenler hakkındaki:

أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ

"İşte Rablerinden bağışlamalar ve rahmet hep onlaradır. Ve doğru yolu bulanlar da onlardır." (Bakara sûresi, 2/157) âyetine işâret etmiştir. Yâni sabır sayesinde Allahu Teâlâ'nın va'd ettiği salât ve rahmet ile bunların üzerine vereceği hidâyet, ne güzel şeydir, demek istedi.

Habîb İbn Ebî Habîb:

إِنَّا وَجَدْنَاهُ صَابِرًا نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ

"Biz onu hakikaten sabırlı bulduk. O, ne güzel kuldu. Gerçekten o, daima Allah'a dönen idi." (Sâd sûresi, 38/44) âyet-i celîlesini okuduğu vakit: "Şâyân-ı hayrettir ki, sabır ahlâkını veren kendisi olduğu halde, sabredenleri övüyor." dedi ve ağladı.

Ebû'd-Derdâ (r.a.) da: "Îmanın zirvesi, hükme sabır ve kadere rızâdır." demiştir.

İşte nakil yönü ile sabrın fazîleti bunlardır. Akıl bakımından da sabır, fazîletli bir şeydir. Fakat bu, ancak sabrın hakîkatini ve mânasını bildikten sonra anlaşılır. Zîra fazîlet ve rütbe, mevsufu bilmeden anlaşılmaz. O halde biz de Allah'ın yardımı ile sabrın hakîkat ve mânasını anlatmaya çalışalım.

Ebû Nuaym ve Hatib, İbn Mes'ûd'dan rivâyet etmişlerdir. Hadîs yukarıda geçmiştir.

İlim bahsinde muhtasar olarak geçmiştir.

Taberânî ve İbn Hibbân rivâyet etmişlerdir. Ayrıca Taberânî'nin Abdullah b. Ubeyd'den de rivayeti vardır.

Ebû Mansur Deylemî Yezîd-i Rakkâşî'den rivâyet etmiştir.

Taberânî **"Evsat"**da Yusuf b. Meymun'dan rivâyet etmiştir.

Tirmizî İbn Abbâs'dan rivâyet etmiştir. Hadîs, yukarıda geçmiştir.

Taberânî, Aişe'den rivâyet etmiştir.

SABRIN HAKÎKATİ VE MÂNASI

Bilmiş ol ki; sabır, dînin makamlarından bir makam ve sâliklerin uğrak yerlerinden bir konaktır. Dînî makamların hepsi üç şeyden meydana gelir. Bunlar da mârifet, hâl ve ameldir. Mârifet asıldır. Bu, halleri, haller de amelleri doğurur. Yâni mârifet ve bilgi bir ağaç, haller ise ağaçların dalları ameller de meyveleridir. Bu anlattığımız, Allah'a yönelenlerin değişmeyen menzillerdir. Her âhiret yolcusu, bu konak yerlerinden geçer, "îman" lâfzı, bâzen yalnız mârifete, bâzen de bunların üçüne birden isim olarak verilir. "**Kavaidü'l Akaid Kitabı**"nda îman ve İslâm isimlerinin ihtilâfında anlatmıştık. Sabır da aynen böyledir. O da bu üç şey ile tamam olur. Önce bilgi, sonra hal gelir. Gerçekte sabır, bundan ibârettir. Amel ise bilgi ve halin netîcesidir. Bunu anlayabilmek için melek, insan ve hayvanat arasında tertip keyfiyetini bilmek lâzımdır. Sabır, bu yaratıklardan yalnız insana mahsustur. Hayvanat ve meleklerde düşünülemez. Hayvanatta düşünülemez; çünkü onlar noksandır. Meleklerde düşünülemez; çünkü onlar kâmildir.

Bunun açıklanması şöyledir: Hayvanların yalnız şehveti vardır ve şehvetine bağlıdır. Onların her türlü hareket ve duruşları, şehvet duyguları iledir. Şehvetlerinin karşılarına çıkacak başka bir kuvvet yoktur ki, o kuvvetle şehvetlerine karşı direnslinler de buna sabretsinler.

Meleklere gelince; bunlar yalnız Allah'a bağlanmak ve O'na kullak etmek azmindedirler. Şehvetleri yoktur ki, onları başka yola teşvîk etsin de onlar ona sabretsinler.

İnsana gelince; o, önceleri hayvan gibi noksan olarak yaratılmıştır. Şehvetinden başka bir şeyi bilmez. Biraz gelişince kendisinde oyun ve süs şehveti başlar. Sırasıyla evlenme şehveti ve arzusu kendisinde görülür. Bu sıralarda kendisinde sabır kuvveti yoktur.

Zîra sabır, zıt görüşlü iki kuvvetin karşılaşması anında bir kuvvetin metânet gösterip dayanması demektir. Çocukta ise ancak şehvet kuvveti vardır. Fakat Allahu Teâlâ kendi lûtf u keremiyle Âdemoğlunu mükerrem yaratıp derecesini hayvanlar derekesinden üstün kıldığı için, erginliğe yaklaşınca onun için iki melek görevlendirir. Bunlardan biri, ona doğru yolu gösterir, diğeri de buna yardımcı olur. İşte bu sayede insan, hayvanlardan ayrılır da iki sıfat ile vasıflanır. Bunlardan biri, Allah ile Resûlü'nü bilmek, diğeri de âkıbeti ile ilgili durumları düşünüp anlamaktır. Bunlar, hidâyet meleğinden gelir. Fakat hayvânatta bu mârifet ve âkıbeti düşünme imkânları yoktur. O, ancak bu andaki

şehevî duygularının tatmînini bilir. Bunun için zevkinden başka bir şey düşünmez.

Meselâ, şu anda acı gelen tedâvinin ilerideki faydalarını düşünemez. Bu sebepten tedâviyi ne bilir, ne de arar. İşte bu sayede insan, şehvetlere uymanın acı sonuçları olduğunu bilir. Ancak zararlı şeyleri terke muktedir olmadığı vakit, yalnız bu bilgi de kendisine fazla bir kâr sağlamaz. Çünkü insanoğlunun, zararlı olduğunu bildiği nice şeyler var ki, onlardan kendini koruyamaz. Âni olarak gelen hastalıklar gibi...

Bunun için bunları defedecek bir kudrete ihtiyaç hâsıl olur ki, ancak o kuvvetle bu zararlı şeylere mukavemet edip kendini koruyabilsin. Bu ihtiyaç karşısında Allahu Teâlâ onu ikinci bir melekle takviye etmiştir ki bu melek, görülmeyen askerleri ile onu korur. Bu melek, kendi kuvvetlerine, şehvetin kuvvetleri ile mücadeleyi emreder, bâzen gâlip, bâzen de mağlûp olur. Gâlip gelmesi, Allahu Teâlâ'nın yardımı iledir. Hidâyet nuru da böyledir. Herkesin durumuna göre değişir. O halde biz şehvetleri kırmakta insanı, hayvanlardan ayıran bu kuvvete, dînin sevk u îcâbı, şehvetleri çeken kuvvete de hevânın sevk u îcâbı diyelim.

İşte bu iki kuvvet arasında savaş devam edip gider. Bu savaşın alanı da insanın kalbidir. Dînin yardımcısı melekler, şehvetin yardımcısı ise şeytanlardır. Burada sabır, şehvete karşı dînin gösterdiği yolda direnmedir. Bu dayanışmada başarıya ulaşırsa, ilâhî kuvvet galebe çalmış ve sabredenlerden olmuştur. Şâyet mukavemette metânet gösteremezse, şeytanlar tarafına geçmiş olur.

Bu îzâhattan anlaşılıyor ki, şehevî arzuları terk etmek, bir ameldir. Bu ameli meydana getiren bir kuvvet vardır. İşte o kuvvet de sabırdır. Demek ki sabır, şehvete zorlayan kuvvet karşısında dînin îcaplarını yerine getirmekte gösterilen dayanışmadan ibârettir. Din yolundaki sebâtı da şeytanın düşmanlığını bilmek sağlar. Şehvetin Allah'a giden yolu kesen amansız bir düşman olduğuna yakîni olan, yâni bu hususta kuvvetli bilgi ve îmana sâhip olan kimsede, dînin îcaplarında sebat gösterme kuvvetlenir. Bu sebat kuvvetlendikçe de, şehvetin arzusunun hilâfına işler yoluna girer. Demek ki şehveti terk etmek, şehvetin sebeplerinin zıddı olan, dînin îcaplarının kuvvetlenmesi nispetindedir. Mârifet ve îman kuvveti, şehvetin âkıbetini takbîh eder. Yukarıda anlattığımız iki melek, Allah'ın izniyle bu iki kuvveti tekeffül ederler. Bunlar, amel defterlerini tutan ve "Kirâmen Kâtibîn" dediğimiz iki melektir ki, her insanda mevcuttur.

Doğru yolu gösterip hidâyete ulaştıran meleğin, yardımcı olan diğer melekten daha üstün olacağı meydanda olduğuna göre, sağ ve sol taraflarının iyisi olan sağ tarafta bu, sol tarafta da yardımcı melek bulunur. Ve soldaki melek, sağdaki meleğin emrinde olduğu da kolaylıkla anlaşılır. Ayrıca insanoğlunun iki hali

vardır. Bunlardan biri gaflet ve tefekkür, diğeri de kendini salıverip başıboş bıraktığı ve mücâhede ettiği hallerdir. Gaflet ile geçirdiği zamanlarında sağdaki melekten yüz çevirmiş ve ona karşı kusurlu sayıldığı için bu hali, kendine bir günâh yazılır.

Çünkü onun hidâyetine aldırış etmemiştir. Fakat düşünce ile onun hidâyetine yöneldiği için kendisine bir sevap yazılır. Kendini başıboş bırakmakla da soldaki melekten yardım almadığı için ona karşı kusurludur. Bu da kendi hakkında bir günâh olarak yazılır. Fakat mücâhede ile ondan yardım almak isterse, o zaman da kendisine bir sevap yazılır. Bu anlattığımız sevap ve günâhlar, o meleklerin teşebbüsleri ile bilinir. Onun için bunlara "Kirâmen Kâtibîn" denilmiştir. Kirâm olmaları, onların keremlerinden insanların faydalanmaları içindir. Yoksa aslında bütün melekler keremli ve iyi yaratıklardır. Kâtibîn olmaları hasenât ve seyyiatı zapt ve tespit ettikleri içindir. Onlar, kalbin derinliklerinde ve kalbin sırlarında saklı ve dürülü olan defterlerde sevap ve günâhları zapta geçerler. Gözle görülen bu âlemde bu yazıları kimse bilemez. Zîra onlar da, yazıları da, sayfaları da ve bunlarla ilgili her vâsıtaları, şehâdet âleminden değil, gayb ve melekût âlemindendir. Melekût âleminden olan hiç bir şey, bu madde âlemindeki gözlerle görülemez. Sonra bu meleklerin yazdıkları sayfalar iki defa açılır. Biri küçük kıyâmetin koptuğunda, diğeri de büyük ve kızılca kıyâmetin koptuğundadır. "Küçük kıyâmet" sözümüzden maksadımız, kişinin ölümüdür. Zîra Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

مَنْ مَاتَ فَقَدْ قَامَتْ قِيَامَتُهُ

"Ölenin kıyâmeti kopmu tur" [70] buyurmuştur. Bu küçük kıyâmette insan, yapayalnızdır. İşte buna işâret olmak üzere Allahu Teâlâ:

وَلَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادٰى كَمَا خَلَقْنَاكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍ

"Andolsun, sizi ilk defa yarattığımız gibi yapayalnız, teker teker huzurumuza gelmişsinizdir (geleceksiniz.)**"** (En'âm sûresi, 6/94) buyurmuş ve yine burada:

كَفٰى بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا

"Bugün sana karşı, iyi hesap görücü olarak kendi nefsin yeter." (İsrâ sûresi, 17/14) buyuracaktır.

Kızılca kıyâmete gelince; artık orada yalnızlık yok, bütün yaratıklar bir aradadır. Hattâ hesap, alenî olarak herkesin huzurunda görülür. İşte o zaman müttakîler toplu olduğu halde cennete, mücrimler de toplu olarak cehenneme sevkedilirler. İlk zorluk, küçük kıyâmetin kopmasıyla başlar. Büyük kıyâmetin ne kadar zorlukları varsa, küçük kıyâmette bunların benzeri vardır. Meselâ, kıyâmetin kopacağında zelzele olacak ve yeryüzü çalkalanacaktır. Kişinin ölümü anında da kendi yeri sarsılacaktır. Meselâ Türkiye'nin her hangi bir yerinde bir zelzele olduğu vakit, "Türkiye'de zelzele oldu." denir. Fakat bunun, bütün Türkiye'yi sarstığı mânasına gelmediği meydandadır. Her ne kadar ölen adamın bulunduğu memleket sarsılmazsa da, kendi yeri sarsılır ve bu bakımdan kendi hakkında zelzele tahakkuk etmiş olur. Çünkü kişinin, umûmî zelzeleden özel şekilde zarar görmesi, kendi evinin sarsılmasıyladır. Ölümü ile kendisi bol miktarda sarsılmış olur.

Şunu da iyi bil ki sen, topraktan en çok râzı olan bir yaratıksın. Topraktan özel nasîbin de bedenindir. Başkasının vücudu senin hakkın değildir. Oturduğun yer, sana nispetle zarfın ve mekânındır. Oturduğun yerin deprenmesinden korkman, sarsılman içindir. Yoksa havâ her an deprenmektedir. Fakat seni sarsmadığı için havanın deprenmesine aldırış etmezsin. Bütün yeryüzünü kaplayan bir sarsıntıdan senin göreceğin zarar, yalnız bedeninin sarsılmasıdır. İşte senin yerin ve özel toprağın bedenindir. Bedenindeki kemiklerin, bu toprağının dağlarıdır. Başın da gök kubbendir. Kalbin de bu yerinin güneşidir. Göz, kulak ve diğer duyu organların da senin göğünün yıldızlarıdır. Bedeninden akıttığın terler, ırmaklarındır. Anlayışın da yerinin bitkileridir. El ve ayakların ise bu yerinin ağaçlarıdır. Bütün parçaların böyledir. Ölüm ile bedenin yıkıldığı vakit, işte senin yerin sarsılmıştır. Kemikler etlerinden ayrıldığı vakit, yerler ve dağlar parçalanmış olur. Duyuların iptal edildiği vakit, yıldızlar kararıp dökülmüş olur. Ölüm anında kalbin kararırsa, güneş kararmış olur. Duyuların iptal edildiği vakit, yıldızlar kararıp dökülmüş olur. Beynin yarıldığı vakit, gökler yarılmış olur. Ölüm şiddetinden alnından terler döküldüğü vakit, deryâlar akıtılıp boşaltılmış olur. Ayakların birbirine bağlandığı vakit, artık âzâlar tatîle uğrar. Ruh cesetten ayrıldığı vakit, yer içinde olanı dışarı atmış olur.

Ben, her hallerini kıyâmetin her çeşit şiddetiyle karşılaştırarak sözü uzatmak istemiyorum. Fakat şunu anlatmak istiyorum ki, yalnız ölümünle küçük kıyâmetin kopmuş oluyor. Bununla beraber büyük kıyâmetten sana ve hattâ başkalarına has olanlardan bir şey kaybolmuyor. Meselâ, sen öldükten sonra, yıldızların kalmasından sana ne var? Çünkü göremiyorsun. Kör için gece ile gündüzün farkı olmadığı gibi, senin için de aynıdır. Sen öldükten sonra

yıldızların, ay ve güneşin parlaması senin için değil, başkaları içindir. Bunun gibi kafası yarılan kimsenin, gök kubbesi yarılmıştır. Baş olmadıktan sonra gök kubbenin ne faydası vardır?

İşte bu ölüm, küçük kıyâmettir. Asıl korku ve şiddetler, bundan sonra büyük kıyâmetin koptuğu zamandır. O zaman hususiyetler ortadan kalkacak, yer ve gökler bozulacak, dağlar hallaç pamuğu gibi atılacak ve zorluklar çoğalacaktır.

Şunu da bil ki, şu küçük kıyâmet hakkında her ne kadar sözü uzatmış gibi görünüyorsak da, gerçekte yüzde bir nisbetinde onu anlatmış değiliz. Bu küçük kıyâmetin, büyük kıyâmete nispeti küçük doğumun, büyük doğuma nisbeti gibidir. İnsanın iki doğumu vardır. Birisi babanın belinden annenin rahmine geçişidir. O, belirli zamana kadar orada bekler, olgunlaşmasında bir takım değişikliklere uğrar; meni, kan, et parçası vesâire gibi...

Orada tekâmül ettikten sonra ikinci bir doğuşla o dar yerden uçsuz bucaksız olan bu âleme gelir. İşte umûmî kıyâmet, hususî kıyâmete nispetle bu dünyanın anne rahmine nisbetle olan genişliğine benzer. Aslında kıyas kabul etmeyecek kadar daha da geniştir. Hattâ bu gelişleri yalnız iki ile de kalmaz. Nitekim Allahu Teâlâ:

وَنُنْشِئَكُمْ فِي مَا لَا تَعْلَمُونَ

“Sizi bilemeyeceğiniz bir yaratılışta tekrar peydâ edeceğiz.” (Vâkıa sûresi, 56/61) buyurmuştur.

Küçük büyük diye ayırdığımız şu kıyâmeti kabul eden, görülen ve görülmeyen âlemlere inanmış, mülk ve melekûte kanî olmuş olur. Yalnız ölüme inanıp da öldükten sonra dirilmeye inanmayan, tek gözlü bir kör gibi âlemlerin yalnız birini, yâni mülk âlemini görebilendir. Bu ise cehâlet, sapıklık ve aynı zamanda bir gözü kör olan Deccâl’a uymaktır. Bu ne büyük ahmaklıktır. Hepimiz bu ahmaklardanız. Hâlbuki bütün bu güçlükler, önünde seni bekliyor. Şâyet cehâlet ve sapıklığın sebebiyle büyük kıyâmeti göremiyorsan, küçük kıyâmet gözünün önündedir. Onun delâleti kâfi gelmez mi? Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in:

كَفَى بِالْمَوْتِ وَاعِظًا

“*Vâiz olarak ölüm yeter.*” [71] buyurduğunu ve ölüm döşeğinde yatarken:

اَللّٰهُمَّ هَوِّنْ عَلَى مُحَمَّدٍ سَكَرَاتِ الْمَوْتِ

"Allah'ım, Muhammed'e ölüm acısını kolayla tır." [72] dediğini duymadın mı?

Neden gâfiller gibi ölümü ve kıyâmeti uzak görüyorsun? Onların beklediği, ânî bir haykırış ve sûra üfürüştür. Onlar alış veriş, iş ve güçlerinde birbirleriyle uğraşırken, ânî olarak ölüm ve kıyâmet onları yakalar. Âilelerinin yanına dönmek şöyle dursun, birbirlerine bir tavsiyede dahi bulunamazlar. Ölümün öncüsü olan hastalık kendilerine gelir, aldırış etmezler. İhtiyarlık gelir ibret almazlar.

Yazıklar olsun onlara ki, Hakk'a dâvet eden peygamberlerle bile alay ederlerken dünyada ebedî kalacaklarını mı sanırlar? Onlardan önce helâk ettiğimizi ve onlara bir daha dönmeyecek olanları görmezler mi? Yoksa ölümün kendilerinden göç edip gittiğini mi sanıyorlar? Yanılıyorlar; herkes ölecek ve Allah'a yönelecektir.

Ne yazık ki onlar, kendilerine gelen ilâhî emirlerden yüz çevirirler. Çünkü onların artları kapalı, gözleri ise perdelidir, hakkı göremezler. Onları korkutsan da korkutmasan da birdir, onlar îman etmezler. Bunlar, muamele ilminden daha çok, önemli mevzûlara temâs eden bir takım işâretler olduğu için, bunları burada bırakıp biz yine mevzûmuza döner ve deriz ki; yaptığımız bu açıklamadan sabrın, şehvetin arzularına karşı dînin gösterdiği yolda dayanışmadan ibâret olduğu ve bu mukavemetîn kendilerine müvekkel olan "Kirâmen Kâtibîn" melekleri sâyesinde insanlara mahsus olduğu anlaşılmıştır. Ancak bu melekler, çocuklar ve mecnunlar hakkında bir şey yazamazlar. Zîra hasene, onlara yönelmek ve onlardan istifade etmekte, seyyie ise onlardan yüz çevirmekte olduğunu yukarıda anlatmıştık. Çocuk ve delilerin bunlara yönelme veya yüz çevirme gibi halleri düşünülemediği için, onlar hakkında bir şey yazılmaz. Melekler, yönelme ve yüz çevirmeye muktedir olanların iyilik ve kötülüklerini yazarlar.

Yemin ederim ki; hidâyet nûrunun pırıltıları, iyiyi ve kötüyü ayırt edecek yaşta başlar ve erginlik çağında olgunlaşır. Bu, tıpkı tan yerinin ağarması ile başlayıp da sabah vaktinde dünyayı tamamen aydınlatan güneş gibidir. Ancak, erginlik çağından önceki aydınlık eksiktir, sade dünyalığın kâr ve zararını gösterebilir. Âhiretin kâr ve zararını gösteremez. Bunun için temyîz derecesine varıp da tam bülûğa ermeyen on yaşındaki bir çocuk, namaz kılmamakla dünyada terbiye için gerekli işlem yapılırsa da, âhirette ceza görmez ve defterine kusurları yazılmaz. Bunlar, bülûğdan sonra başlar. Şu kadar var ki, aklı başında olan bir velî, çocuğun kusurlarını, kendisi kafasında tutup onların zararlarını çocuğa anlatmalı ve çocuğuna gerekli terbiyeyi vermelidir. Böylece

“Kirâmen Kâtibîn” görevini kendisi yapmalıdır. Bu şekilde hareket eden her velî, meleklerin ahlâkı ile ahlâklanmış sayılır da netîcede peygamberler, sıddîklar ve mukarrebler ile beraber olur. Buna işâret olarak Resûl-i Ekrem (s.a.v.) şehâdet parmağı ile orta parmağını göstererek:

أَنَا وَكَافِلُ الْيَتِيمِ كَهَاتَيْنِ فِي الْجَنَّةِ

“Ben ve yetime kefâlet eden, cennette böylece yan yanayız.” [73] buyurmuştur.

İbn Ebî’d-Dünya Enes’den rivâyet etmiştir.

Beyhakî, Âişe’den rivâyet etmiştir. Ayrıca Taberânî de Ukbe’den rivayet etmiştir.

Tirmizî rivâyet etmiştir. Neseî ve İbn Mâce’nin Âişe’den aynı meâlde daha kısa ifade ile rivâyetleri vardır.

Buhârî, Sehl b. Sa’d’dan rivâyet etmiştir.

SABIR ÎMANIN YARISIDIR

Bilmiş ol ki; îman, dînin esaslarını tasdîk ve inanmaya denildiği gibi, bâzen bu tasdîkten meydana gelen sâlih amellere, bâzen de tasdik ve amellerin hepsine birden denir. Mârifetlerin kapıları olduğu gibi, amellerin de kapıları vardır. Îman sözü, bunların hepsine de isim olarak verildiği için, îmanın yetmiş küsûr kapı ve kolu sayılmıştır. Bunlara îman adının verilmesi hakkındaki ihtilâfları **"Kavâidü'l-Akaid Kitabı"**nda anlattık. Ancak sabrın, îmanın yarısı olmasına gelince; îmanın iki şekilde îtibar edilmesi ve iki ismi alması sebebiyledir.

Bunların birincisi: îmanın, tasdîk ve amelin ikisine birden isim olarak verilmesidir. Bu bakımdan îmanın iki rüknü olmuş oluyor ki, bunların birincisi yakîn, ikincisi sabırdır. Yakînden maksat, Allahu Teâlâ'nın kulunun, dînin esaslarına hidâyetinden meydana gelen kesin bilgi ve inançtır. Sabırdan maksat da bu yakînin muktezasıyla ameldir. Zîra yakîn; isyânın zararlı, tâatın ise faydalı olduğunu kendisine bildirir. İsyânı terk edip ibâdete devam da ancak sabır sâyesinde mümkün olur. Sabır demek, hevâ-i nefsinin arzularını ve tembelliği kahretmekle dînin isteklerini yerine getirmek demektir. İşte bu bakımdan sabrın, îmanın yarısı olduğu meydana çıkar. Bu îtibarladır ki, Resûl-i Ekrem (s.a.v.) îman ile sabrı bir araya toplayarak: *"Size en az verilen, yakîn ile sabır azîmetidir."* buyurmuştur.

İkinci îtibarla îman, mârifetler üzerine bina kılınan amellerden meydana gelen haller demektir ki, bu îtibarla insanoğlunun bütün hareketleri ikiye ayrılmış olur. Bunlar, dünya ve âhirette faydalı olan veya her iki tarafta zararlı olan şeylerdir. İnsanoğlunun, zararlı olan şeylerden kaçınması nispetinde sabır hali, faydalı olan şeyleri yapması nisbetinde de şükür hali vardır. Birinci îtibarla yakîn, îmanın iki tarafından biri olduğu gibi; bu îtibarla da şükür îmanın iki tarafından biri olmuş olur. Bu görüşledir ki İbn Mes'ûd (r.a.): "Îman, iki yarımdan meydana gelen bir bütündür. Onlar da sabır ve şükürdür." demiştir. Bu rivâyet, Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e de nispet edilir.

Sabır, hevâ-i nefsinin arzularına karşı dînin emirlerinde dayanma olduğuna, hevânın arzuları da şehvet ve gadab yolundan geldiğine, şehvetin zevkleri tatmin, gadabın da, tehlikeleri önlemek gayesine mâtuf olmak üzere ikiye ayrılmış olduğuna, oruç da yalnız mîde ve ferc şehvetini önleyip gadab şehvetini önlemediğine göre, Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Oruç, sabrın yarısıdır."* buyurdu. Zîra tam mânasıyla sabır, gadab ve şehvet kuvvetlerine karşı yapılan sabırdır. Yine bu bakımdandır ki oruç, îmanın dörtte biri olmuştur.

İşte sabrın, îmanın yarısı olduğunu bu şekilde anlamak gerekir. Zîra birçok şeylere îman ismi verilir.

SABRIN MUHTELİF İSİMLERİ

Bilmiş ol ki; sabır ikiye ayrılır.

Birincisi bedenin sabrıdır, zorluklara tahammül etmek gibi. Bu da ya doğrudan adamın kendi teşebbüsü ile olur; yorucu ibâdetlerde bulunmak veya ağır işlerde çalışmak gibi veya başka taraftan gelir, dövülmek ve hastalanmak gibi. Bütün bunlara sabır, İslâmiyet'e uygun olduğu vakit makbul olabilirse de, asıl makbul olan sabır, diğer sabırdır ki bu, hevâ-i nefsinin arzularına sabırdır. Bu sabır, mîde ve ferc şehvetlerine karşı olursa buna iffet denir. Bir kötülüğe katlanmaya sabır olursa, sabrın hâkim olduğu o kötülüğe nispetle, sabır değişik isimler alır.

Meselâ, bir felâkete karşı tahammül ise buna doğrudan sabır, bunun zıddına da feryâd u figan ve üzüntü denir. Adam bağırır çağırır, yaka ve paçasını yırtar yerlere serilir ve benzeri hareketlerde bulunur. Şâyet bu sabır, zenginliğe karşı olursa, yâni zenginliği ile sevinip hoplayıp zıplamazsa, bu sabıra **"zabt-ı nefs",** nefis hâkimiyeti, zıddına ise "batar" kibirlenip böbürlenmek ve kendini beğenmek denir. Şâyet bu sabır, savaş alanında gösterdiği metânette olursa, buna şecâat, bunun zıddına cebânet [korkaklık] denir. Şâyet bu sabır, hiddetini yenmekte olursa, buna hilm [yumuşaklık], vakar ve teennî, zıddına da tezemmür [saldırganlık], denir. Şâyet bu sabır, zamanın musîbet ve felâketlerinden birine olursa buna gönül genişliği, aksine de gönül darlığı denir. Şâyet bu sabır, görüp duyduklarını muhâfaza bakımından olursa, buna sır tutma denir. Şâyet bu sabır, geçim sıkıntısından olursa, buna zühd zıddına da hırs denir. Şâyet aza sabrediyorsa buna kanâat, bunun zıddına da şereh [aşırı istek] denir. Bütün bunlardan, îman ahlâkının çoğu sabırda ve sabrın içinde olduğu görülür. Bunun için Resûl-i Ekrem (s.a.v.)›e bir defa îmandan sorulduğu vakit: *"O, sabırdır"* buyurmuştur. Zîra îmanın en kıymetli ve en çok yapılan ameli sabırdır. Haccın da en önemli rüknü Arafat vakfesi olduğu için, Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e hacdan sorduklarında: *"Hac, arefedir, Arafat vakfesidir."* buyurmuştur. Allahu Teâlâ bütün bu bölümleri bir araya toplayarak hepsine birden sabır adını vermiştir:

وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ

الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ

"Sıkıntıda, hastalıkta ve muhârebenin kızıştığı zamanlarda sabr u

metânet gösterenler, onlar sâdık olanlardır ve onlar takvâya erenlerin tâ kendileridir.” (Bakara sûresi, 2/177) buyurmuştur.

Demek ki iyilikler îtibarıyla sabrın bölümleri bunlardır. İsimlerden mâna çıkarmaya çalışanlar, yukarıda sıraladığımız ve hepsine birden sabır dediğimiz o hallerin zât ve hakîkatlerinin ayrı şeyler olduklarını sanmışlardır. Doğru yola girip Allahu Teâlâ’nın nûru ile bakanlar, önce mânaları düşünür, hakîkatlerini anlar, sonra isimleri gözden geçirir ve bunların o mânalara delâlet etmeleri için konulduklarını anlar. Aslolan mânalardır, lafızlar mânaya tâbidir. Aslı tâbîden ayıran, eblette aldanır. Bu iki fırkaya işâret etmek üzere Allahu Teâlâ:

أَفَمَنْ يَمْشِي مُكِبًّا عَلٰى وَجْهِهٖ أَهْدٰى أَمَّنْ يَمْشِي سَوِيًّا

عَلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

“Şimdi yüzüstü, düşe kalka yürümekte olan kimse mi daha çok hidâyete erendir, yoksa doğru bir yol üzerinde düpedüz yürüyen mi?” (Mülk sûresi, 67/22) buyurmuştur. İşte kâfirlerin şaştıkları bu gibi hususlardır.

SABRIN BÖLÜMLERİ

Bilmiş ol ki; hevâî kuvvete nispetle, dînî muharrikin üç hali vardır:

Birinci hal: Tamamen hevâî kuvvetini kahredip münâzaa imkânlarından onu mahrûm etmektir. Buna ancak kuvvetli sabır sâyesinde ulaşılır ve işte o zaman: "Sabreden zafere ulaşır." denir. Bu mevkîe yükselenler azınlıktadır. Onun için bunlara Allahu Teâlâ'nın: **"Rabbimiz Allah'tır, deyip sonra istikamet edenler."** buyurduğu, sıddıklar ve mukarrebler denir. Bunlar doğru yola girmiş, dosdoğru olmuş ve dînin îcaplarına uyarak huzura ermiş kimselerdir. Kıyâmet günü: **"Ey nefs-i mutmainne sâhibi, sen Rabbinden râzı, Rabbin de senden râzı olduğu halde Rabbine dön ve cennete gir."** diye hitâb edilecek olanlar da bunlardır.

İkinci hal: Birincinin taban tabana zıddı olarak, nefis ve hevâ kuvvetlerinin galebe çalmasıyla dînî sâiklerin tamamen sukuta uğramasıdır ki, olduğu gibi kendini şeytana teslîm eder ve ümîdini kestiği için mücâhededen de vazgeçer. İşte bunlar gâfillerdir ve aynı zamanda çoğunluğu teşkîl edenler de bunlardır. Bunlar, şehvetleri, kendilerini esîr edip şekavetleri kendilerine galebe çalan, Allah'ın nûrundan bir nûr ve sırlarından bir sır olan gönüllerine Allah'ın düşmanını yerleştiren kimselerdir. Bunlara işâret olmak üzere Allahu Teâlâ:

وَلَوْ شِئْنَا لَآتَيْنَا كُلَّ نَفْسٍ هُدَاهَا وَلَكِنْ حَقَّ الْقَوْلُ مِنِّي

لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ

"Eğer biz dileseydik, elbette herkese hidayetini verirdik. Fakat "Cehennemi hem cinlerden hem insanlardan bir kısmıyla dolduracağım" diye benden kesin söz çıkmıştır." (Secde sûresi, 32/13) buyurmuştur. Âhireti verip dünyayı alanlar ve ticaretlerinde zarar edenler de bunlardır. Bu gibileri irşâd için uğraşanlara da:

فَأَعْرِضْ عَنْ مَنْ تَوَلَّى عَنْ ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا

ذَلِكَ مَبْلَغُهُمْ مِنَ الْعِلْمِ

"Onun için sen bizim zikrimize arka çeviren, dünya hayatından başkasını arzu etmeyen kimselerden yüz çevir." (Necm sûresi, 53/29) buyrulmuştur.

Bu halin belirtisi, Allah'ın rahmetinden tamamen ümîdi kesmek ve Allah kerîmdir, deyip şeytana aldanmaktır. Bu ise en büyük bir ahmaklıktır. Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Akıllı, kendisini hesâba çekip ölüm sonrası için çalı an, ahmak da nefsinin arzularına uyarak Allah'a ümid bağlayandır." buyurmuştur.

Bu gibilere vaaz ve nasîhat yapıldığı vakit, evet tövbeyi candan arzu ediyorum. Fakat ne yazık ki, gücüm yetmiyor. Bu benim için cok zordur. Artık benim ümîdim kalmamıştır, der veya tövbe hiç aklından geçmeden, Allah kerem sâhibidir, O affeder. Benim tövbeme ihtiyacı yoktur, şeklinde hezeyanlarda bulunur. Bu zavallı adamın aklı şehvetine köle olmuştur. Şehvetinin arzularına ulaşmak için aklını hîle yolları araştırmakta kullanır. Onun aklı, kâfirlerin eline esîr düşen Müslüman gibi, şehvetinin esîri olmuştur. Kâfirler o Müslüman'ı alay maksadıyla domuz çobanlığında ve şarap işlerinde kullandıkları gibi, şehveti de aklını kötü işlerde kullanır. Bu gibi adamın Allah katındaki mevkîi, bir Müslüman'ı yakalayıp kâfire teslîm eden gibidir. Çünkü bu adam açık cinâyetiyle eğlenceye alınmayacak olanı eğlenceye almış ve serbest kalması gerekeni de başkasının tahakkümüne vermiştir.

Zîra Müslüman'ın hakkı hâkimiyet, Allah'ı tanımayanın mahkûmiyet iken bu işi tersine yapmıştır. Başkası için bu hakka gerektiği gibi, kendi hakkını koruması daha önemlidir. Ne yazık ki, Allah tarafını tutan meleğin askerini, şeytan tarafını tutan orduya teslîm etmiştir. Aklını şehvetine esîr eden bu adamın bu tutumu, bir Müslüman'ı bir kâfire esîr eden veya iyiliğini gördüğü bir hükümdarın en sevimli çocuğunu düşmanına teslîm eden gibi ve belki de daha fenâdır. Bu ise en büyük bir nankörlüktür. İşte bu adamın da yaptığı bundan başka bir şey değildir. Allahu Teâlâ'nın, yeryzünde azîz mahlûku olan aklı, en sevimsiz mahlûku olan hevâ ve şehvetine teslîm etmektir.

Üçüncü hâl: Akıl ve şehvet denen iki kuvvet arasında savaşın eşit şartlar içinde sürüp gitmesidir. Bâzı cepheden o, bâzı cepheden diğeri, bâzen birinin bâzen de öbürünün gâlip gelmesi ve netîcede hiç birinin diğerini tamamen mağlup edememesidir. Allahu Teâlâ'nın:

خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَآخَرَ سَيِّئًا

"Onlar iyi bir ameli başka bir kötü ile karıştırmışlardır." (Tevbe sûresi, 9/102) buyurduğunu bu gibiler hakkında tatbik etmek, en doğrusudur. Mutlak sûrette şehvetleri ile mücâdeleyi terk edenler, hayvanlara benzerler ve belki de onlardan âdîdirler. Zîra hayvanlar şehvetleriyle mücâdele edecek kudrette

yaratılmamışlardır. Bu adam, kendisinde mevcut olan bu mârifeti atâlete uğratmıştır. Bu, gerçek bir noksanlık ve kesin bir geri dönüştür. Bunun için şâir:

"Kemâlâta ula maya muktedir olduğu halde noksan kalanların kusuru gibi kusur olmaz." demiştir.

ZORLUK VE KOLAYLIK BAKIMINDAN SABIR

Ayrıca zorluk ve kolaylık îtibarıyla da sabır ikiye bölünür. Bir kısmı nefse ağır gelir; güçlükle cehd ü gayretle buna güç yetirir ki, bunun adına "tasabbur" yani zoraki sabır denir. Bir kısmı da nefse ağır gelmez; buna kolaylıkla tahammül eder. Buna da sabır denir. Müttakî olmakta devâm ettiği ve cennete kesin kanâat getirdiği vakit, sabır kolaylaşır. Bunun için Allahu Teâlâ:

فَأَمَّا مَنْ أَعْطٰى وَاتَّقٰى وَصَدَّقَ بِالْحُسْنٰى فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرٰى

"Kim verir ve sakınırsa, o en güzeli (cenneti) **de tasdîk ederse, biz de onu en kolaya hazırlarız."** (Leyl sûresi, 92/5) buyurmuştur. Bu kısım sabır, güç ve kuvveti yerinde olan bir kimsenin, zayıf ve âciz olan bir kimseye saldırışına benzer. Hiç yorulmadan kolaylıkla onu saf dışı edebilir. Fakat hasmı da kuvvetli olursa, onu mağlup edinceye kadar iyice yorulur ve ter döker. İşte dînin muharriki ile hevânın muharriki arasındaki mücâdele böyledir. Gerçekte melekler ordusu ile şeytan ordularının dövüşüdür. Ne yazık ki şehvet tarafı mağlup olur, din tarafı gâlip gelir ve uzun mücâdeleden sonra sabır kolaylaşırsa rızâ meydana gelir. Nitekim bu husus **"Rıza Kitabı"**nda anlatılacaktır. Rıza makamı ise sabır makamından üstündür. Bunun için Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

اُعْبُدِ اللهَ عَلَى الرِّضَا فَإِنْ لَمْ تَسْتَطِعْ فَفِي الصَّبْرِ عَلٰى مَا

تَكْرَهُ خَيْرٌ كَثِيرٌ

"Allahu Teâlâ'ya rızân ile ibâdet eyle. Buna güç yetiremiyorsan, kerîh olan eylere sabırda da büyük hayır vardır." [74] buyurmuştur.

Âriflerden birisi: "Sabredenler üç makam üzeredir. Birincisi, şehvetleri terk etmek. Bu, tövbe edenlerin derecesidir. **İkincisi,** kazâya rızâdır. Bu, zâhidlerin derecesidir. Üçüncüsü, acı ve tatlı Mevlâ'dan gelen her şeyi hoş ve sevgi ile karşılamaktır. Bu da sıddıklar makamıdır. **"Muhabbet Kitabı"**nda rızâ makamının sabır makamından üstün olduğu gibi, muhabbet makamının da rızâ makamından üstün olduğunu anlatacağız. Bu taksîmât, belâ ve felâketlere karşı

olan özel sabrın taksîmâtıdır.

Sabrın ayrıca hükmü îtibarıyla da bir taksîmâtı vardır. Bu bakımdan da farz, nâfile, mekruh ve harâm olmak üzere dörde ayrılır. Yasak olan şeylerde sabır farzdır. Mekruhlara karşı sabır, nâfiledir. Tehlikeli eziyetlere sabır ise haramdır. Meselâ kendisine veya âile efrâdından birisine, elini kesmek ve benzeri şekilde zarar vereceklere karşı sabır, yasak ve tehlikelidir. Yâhut âilesine tarruz edildiği halde buna sabır, haramdır. Ancak şerîatte çirkin tanınan diğer bâzı hususlarda kendisine yapılmak istenen eziyetlere sabır da mekruhtur. Demek ki sabrın mihengi şerîattır. Sabır îmanın yarısıdır, diye her yerde sabrın makbul olduğunu hatırdan geçirmemelidir. Zillet ve meskenete sabır yoktur. Sabır, muayyen yerlerde makbuldür.

Tirmizî, İbn Abbâs'dan rivâyet etmiştir.

SABRA İHTİYAÇ OLDUĞU SANILAN HUSUSLAR

Bilmiş ol ki; şu hayat âleminde kişinin karşılaştığı, hoşlandığı ve hoşlanmadığı şeyler olmak üzere ikiye ayrılır. İnsanoğlu her ikisinde de sabra muhtaçtır. O halde hiç bir vakit sabırdan vâreste kalamaz.

Birinci nevi; hoşuna giden şeylerle karşılaşmasıdır. Sıhhat, selâmet, servet, mevkî, kabîle, maiyet ve yardımcı çokluğu ile her türlü genişliklerdir. Bu gibi bütün dünya varlıklarında sabra ihtiyaç vardır. Çünkü şâyet nefsine hâkim olamaz ve alabildiğine başıboş bırakarak bunlara meyleder ve mubâh olan bu varlıklara dalarsa, netîcesi azgınlık olur. Zîra kendini müstağnî gördüğü zaman, insanın azdığını Kur'ân-ı Kerîm haber vermektedir. Bunun için bolluk içinde iken de sabır içinde olması gerekir ve hattâ bu sabır, yokluğa sabırdan da daha zordur. Nitekim âriflerden birisi: "Felâket ve musîbetlere her mü'min sabredebilir. Fakat afiyet ve bolluğa ancak sıddîklar sabredebilirler." demiştir.

Sehl de: "Âfiyete sabır, musîbete sabırdan daha zordur." demiştir. Büyük yoksulluklar geçirdikten sonra kazandıkları zaferler netîcesi elde ettikleri bolluklar karşısında ashâb-ı kirâm: "Darlık ve sıkıntılarla karşılaştık. Bunlara karşı sabretmesini bildik. Şimdi bollukla karşılaştık, buna sabredemiyoruz." demişlerdir. Bunun için Allahu Teâlâ mal, evlâd ve âile fitnesinden korkutmak üzere:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تُلْهِكُمْ أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ عَنْ

ذِكْرِ اللّٰهِ

"Ey iman edenler! Mallarınız ve çocuklarınız sizi Allah'ı anmaktan alıkoymasın." (Münâfikun sûresi, 63/9) Diğer âyette:

إِنَّ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ

"Ey îman edenler, eşlerinizin, evlâtlarınızın içinde hakîkaten size düşman olanlar vardır." (Teğâbün sûresi, 64/14) buyurmuştur. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) hutbede iken torunu Hasan'ın gömleğinin dolaşıp takıldığını gördüğü vakit, minberden inerek onu düzeltip çocuğu boynuna doladıktan sonra tekrar minbere çıkıp hutbe okumaya devâm etti ve: "*Allahu Teâlâ çok doğru olarak:*

إِنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ

“Muhakkak mallarınız ve çocuklarınız fitnedir.” (Teğâbün sûresi, 64/15) buyurmuştur. *“Zîra ben torunumu o vaziyette görünce dayanamadım, gittim onu düzelttim.”* [75] buyurdu. İşte burada basîret sâhipleri için büyük ders ve ibret vardır. Asıl hüner, âfiyet ve bollukda sabretmesini bilmektir. Bunun sabrı, onlara güvenip bel bağlamamaktır. Hepsinin kendi elinde emânet olduğunu ve bir anda alınıp yok olabileceğini bilmektir. Bunun için bu geçici varlıklara sevinmemeli, bunlara dalmamalı ve bunlarda Allah hakkına riâyet etmelidir. Allah hakkına riâyet, servetinin bir kısmını muhtaçlara vermek, bedeniyle yardımda bulunmak, dili ile doğruyu söyleyip öğüt ve tavsiyelerde bulunmaktır. Diğer âzâları ile de bu şekilde hareket etmelidir.

Bu sabır, şükre yakın ve onunla beraberdir. Çünkü bu sabır, şükrün hakkını yerine getirmekle tamam olur. Bolluk ve genişliğe sabrın daha zor olması bu sabrın, kudrete mukareneti bakımındandır. Yokluğa sabır, bir yönden mecburîdir. Fakat varlığa sabır, tamamen bir irâde işidir ve bundan dolayı zordur. Hattâ güç yetmemezlik de bir korunma sebebidir. Başkasının senden kan alması, kendi kendinden kan almasından daha kolaydır. Hattâ yemeğin bulunmadığı sırada açlığa dayanmak, yemek varken açlığa tahammülden daha kolaydır.

İkinci nevi; arzusuna uymayan ve hoşuna gitmeyen şeylerle karşılaşmasıdır. Bu da kişinin irâde ve iltizamı ile olur -ibâdet ve isyan gibi-. Yâhut irâdesi dışında olur -felâket ve musîbetler gibi-. Veyâhut her ne kadar irâdesi ile değilse de onu yok etmekte irâdesi olur. İntikam almak gibi ki, hepsi üç kısma ayrılır.

Birinci kısım, kendi irâde ve ihtiyârı ile olanlardır. Bunlara tâat ve mâsiyet denir. Bunlar da ikiye ayrılmış olur:

A) Tâat: Kul, ibâdetin ağırlığına sabretmeye muhtaçtır. Bununla beraber tâatın meşakkatine ağırlığına, sabır, zordur. Çünkü nefis, tabiatı îtibarıyla ibâdet ve kulluktan nefret eder de rubûbiyet iddiasına koşar. Bunun için âriflerden birisi: “Hiç bir nefis yoktur ki, Firavun’un âşikâre olarak “Ben sizin âlî Rabbınızım.” iddiası kendisinde olmasın. Fakat Firavun imkânlarını buldu ve gizli sakladığı bu şeyi açıkladı. Kavmini küçümsedi. Onlar da ona itâat ettiler. Bununla beraber herkes kölesine karşı aynı tutum ve davranış içindedir. Her ne kadar bunu açıklamazsa da maiyetine karşı kibirlenip böbürlenmesi, kusurlarına karşı harekete geçerek böbürlenmesi rubûbiyet iddiâsının bir delîlidir. Demek ki kulluk, mutlak surette nefse ağır gelen bir şeydir. Aynı zamanda ibâdetlerden

bâzıları tembellik sebebiyle sevilmez -namaz gibi-. Bâzıları cimrilik sebebiyle sevilmez -zekât gibi-. Bâzıları her iki sebepten sevilmez -cihad ve hac gibi-. Şu hâlde tâate sabır, zorluklara sabır demektir. Tâate sabır için de üç hâle ihtiyaç vardır:

Birinci hal; tâatten önce gelir, bu da sağlam niyet, ihlâs, riyâ tehlikelerinden ve diğer âfetlerden kaçınmak, ihlâsa azim ve vefâdır ki, niyet ve ihlâsın hakîkatini, riyâ ve şeytanın hîlelerinin âfetlerini bilenler için bu, en zor olan bir sabırdır. Resûl-i Ekrem (s.a.v.), buna tenbîh etmek üzere: *"Ameller niyet iledir ve herkes için niyet ettiği ey vardır."* buyurduğu gibi, Allahu Teâlâ da:

وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللّٰهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ

"Onlar ancak Allah'a, O'nun dîninde ihlâs erbâbı ve muvahhidler olarak ibâdet etmekle emrolunmuşlardır." (Beyyine sûresi, 98/5) buyurmuştur. Bunun için Allahu Teâlâ sabrı amel üzerine takdîm ederek:

إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ

"Sabredenler ve sâlih amel işleyenler hâriç." (Hûd sûresi, 11/11) buyurmuştur.

İkinci hal; amel halidir. Amel esnasında Allah'tan gaflet etmeyip, amelin âdâb ve sünnetine riâyetten tembelleşmemek, amelin sonuna kadar edebin şartlarına riâyet etmektir. Tembellik geldiği vakit hemen sabretmeli ve ibâdetini tamamlamaya çalışmalıdır. Bu da sabırların en çetinlerindendir. Allahu Teâlâ'nın:

نِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ الَّذِينَ صَبَرُوا

"Amel edenlerin mükâfatı ne güzeldir ki, onlar sabretmişlerdir." (Ankebût sûresi, 29/58) buyurmasından murâdın bu olduğu muhtemeldir.

Üçüncü hal; ameli bitirdikten sonradır. Çünkü riyâ ve süm'adan korunmak için amelini duyurmamak maksadıyla sabra muhtaçtır. Ucub ve benzeri amelini mahvedecek her şeyden sabra mecburdur. Nitekim Allahu Teâlâ:

لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى

"Menn u ezâ ile sadakalarınızı iptâl etmeyiniz." (Bakara sûresi, 2/264)

buyurmuştur. Diğer âyette de şöyle buyrulmuştur:

لَا تُبْطِلُوا أَعْمَالَكُمْ

“Amellerinizi iptal etmeyiniz.” (Muhammed sûresi, 47/33) Sadaka verdikten sonra eziyet etmeye ve başa kakmaya sabretmeyen, sadakasını iptâl etmiş olur.

Tâatler de farz ve nâfile olarak ikiye ayrılır. Her ikisinde de sabra ihtiyaç vardır. Allahu Teâlâ bunları:

إِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبٰى

“Şüphesiz ki Allah adâleti, iyiliği, akrabaya vermeyi emreder.” (Nahl sûresi, 16/90) âyet-i celîlesinde toplamıştır. Adâlet ile ihsan nâfiledir, akrabaya vermek ise bir fazîlettir. Bunların hepsinde sabra ihtiyaç vardır.

B) **Mâsiyet:** Kişinin en çok muhtaç olduğu, isyâna sabırdır. Allahu Teâlâ kötülüklerin çeşitlerini:

وَيَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ

“Taşkın kötülük(ler)**den, münkerden, zulüm ve tecebbürden nehyeder”** (Nahl sûresi, 16/90) âyet-i celîlesinde toplamıştır. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) de:

“Muhâcir, kötülüklerden uzakla an, mücâhid de nefsiyle cihâd edendir.” buyurmuştur. İsyan, nefsin arzularına uymaktır. İnsan için sabırların en zoru, alışkın olduğu günâhlara sabırdır. Çünkü âdet, beşinci bir tabiattir. Adet de şehvete eklendiği vakit, Allah’ın askerlerine karşı, şeytanın iki kuvveti belirmiş olur ki, artık dîn ve diyânetin zorlaması onu söküp atmaya güç yetiremez. Hele âdet yolu ile alıştığı bu kötülüğü kolaylıkla yapabilirse, ona sabır, daha da zorlaşır. Gıybet, yalan, riyâkârlık, târiz veya tasrîh yolu ile yağcılık yapmak, kalp kırmak, her türlü şakacılık ve hakaret maksadıyla yapılan darb-ı meseller ve ölüler aleyhindeki konuşmalar gibi. Bunlardan ayrılmak cidden zordur. Bunlarda başkasını düşürüp kendini yükseltmek gibi nefsin iki arzusu vardır.

Zâten rubûbiyetin tamamlandığı bu iki yön, emrolunduğu ubûdiyetin zıddıdır. Bu iki isteğin bir arada toplanması, dilin de bunlara kolaylıkla dönmesi ve sohbetlerde ekseriyetle bunların konuşulması, bunlara karşı sabrı, cidden zorlaştırır. Bunlar taammüm edip (yaygınlaşıp) sık sık tekrarlandıklarından, artık gönüller bunları çirkin görmediği ve kimse bunlara aldırış etmediği için, en büyük tehlikelerdendirler. Bakarsın, ipek giyen bir insan görüldüğü vakit,

alabildiğine tenkîd edildiği halde devamlı olarak milleti diline dolayıp çekiştirenlere kimse bir şey demez. Hâlbuki gıybetin zinâdan daha ağır olduğuna dâir Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'den rivâyet vardır. Sohbetlerde diline hâkim olamayanların tek çâreleri, cemiyete katılmamaktır. Onu başka bir şey kurtaramaz. Yalnızlığa sabır, cemiyet arasında diline hâkim olmaya sabrından daha kolaydır.

İsyânı tahrîk eden şeyin, kuvvet ve zâfiyeti bakımından, fertlerde isyâna sabrın güçlüğü de ayrı ayrıdır. Yâni bâzılarında bâzı isyâna tahrîk daha kuvvetli, buna sabır ise daha zor olur. Dilin hareket edip konuşmasından daha kolayı da vesvesenin karışmasıyla hâtıraların harekete geçmesidir. Hâlbuki kalbe geçen hâtıralar daima yalnızdır. Bu bakımdan kalbin hâtıralarında sabır, hiç de mümkün değildir. Ancak kalbe daha önemli hâtıra gelirse, o zaman diğerinden vazgeçer. Meselâ, kalbinde daima Allah korkusu taşıyan kimse, artık diğer vesveselerden kendini korumuş olur.

İkinci kısım, karşılaştığı şeylerin kendi irâdesi dışında olanlarıdır. Fakat bunları defetmekte kendi irâde ve ihtiyârı vardır. Meselâ, söz veya iş ile kendisine hakaret edilmiş, mal veya canına tarruz edilmiştir. Bunların yapılması kendi ihtiyârı ile değil, fakat ihtiyârı ile bunları defedebilir. Bu gibi eziyetlere sabır, bâzen vâcip ve bâzen de fazîlet olur. Sahâbeden bâzıları, "Eziyetlere sabretmeyen mü'minlerin îmanına kıymet vermezdik." derlerdi. Nitekim âyet-i celîlede:

وَلَنَصْبِرَنَّ عَلَى مَا آذَيْتُمُونَا وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ

"Biz, yaptığınız eziyetlere elbette katlanacağız. Tevekkül edenler de yalnız Allah'a güvenip dayanmakta sebât etmelidir." (İbrâhîm sûresi, 14/12) buyrulmuştur.

Bir defa Resül-i Ekrem bir ganîmet malını taksîm etti. Müslümanlardan bedevî Arabın biri: "Bu taksîm, Allah'ın rızâsına uyan bir taksîm değildir." dedi. Durumu Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e haber verdiklerinde, gadabından mübârek yüzü kızardı ve:

يَرْحَمُ اللّٰهُ أَخِي مُوسٰى لَقَدْ أُوذِيَ بِأَكْثَرَ مِنْ هٰذَا فَصَبَرَ

"Allah, karde im Mûsâ'ya rahmet etsin, ona bundan daha çok eziyet yapıldı da, o bunlara katlandı." [76] buyurdu. Allahu Teâlâ:

وَدَعْ أَذَاهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ

"Onların ezâlarına aldırış etme, Allah'a güvenip dayan." (Ahzâb sûresi, 33/48) buyurmuştur. Diğer âyet-i celîlede de şöyle buyrulmuştur:

وَاصْبِرْ عَلَى مَا يَقُولُونَ وَاهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا

"Onların (müşriklerin) **söylediklerine katlan ve onlardan güzellikle ayrıl."** (Müzzemmil sûresi, 73/10) Bir başka âyette de:

وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّكَ يَضِيقُ صَدْرُكَ بِمَا يَقُولُونَ فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ

"Andolsun, biliyoruz ki, onların söyleyip durduklarından göğsün cidden daralıyor. Sen hemen Rabbini hamd ile tesbîh et ve secde edenlerden ol." (Hıcr sûresi, 15/97-98) buyrulmuştur. Bir başka âyet-i kerîme de şöyledir:

وَلَتَسْمَعُنَّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا

أَذًى كَثِيرًا وَإِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ ذٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ

"Sizden evvel kendilerine kitap verilenlerden ve Allah'a eş tanıyanlardan da her halde incitici birçok laflar işiteceksiniz. Eğer katlanır, sakınırsanız, işte bu, hâdiselere karşı bir azimdendir." (Âl-i İmrân sûresi, 3/186) Yâni karşılık vermez ve sabrederseniz, mükâfatınız büyüktür. Bunun için kısas ve benzeri haklarından vazgeçenleri methetmek üzere Allahu Teâlâ:

وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ

خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ

"Eğer her hangi bir cezâ ile mukabele edecek olursanız ancak size revâ görülen ukubetin misillemesiyle ceza yapın. Sabrederseniz andolsun ki bu, tahammül edenler için elbet daha hayırlıdır." (Nahl sûresi, 16/126) buyurmuştur.

Resûl-i Ekrem (s.a.v.) de:

صِلْ مَنْ قَطَعَكَ وَأَعْطِ مَنْ حَرَمَكَ وَاعْفُ عَمَّنْ ظَلَمَكَ

"Gelmeyene git, vermeyene ver, sana kötülük edeni affet." [77] buyurmuştur.

İncil'de yazıldığına göre **İsâ aleyhisselâm** ümmetine hitaben "Size, kulağa kulak, buruna burun olarak kısas hakkı tanınmıştı. Fakat ben derim ki; kötülüğü kötülükle karşılamayın. Sağ yanağınıza tokat vuran olursa, siz ona solunu da çevirin. Sırtından pardesünü alana, ceketini de ver. Seni yakalayıp bir kilometre mesafeye götürmek isteyen ile sen iki kilometre git." demiştir.

Bütün bunlar, eziyetlere karşı sabrı tavsiyedir. İnsanların eziyetlerine sabır, en üstün mertebedir. Zîra bu sırada dinin îcaplarını yerine getirmek vardır. Yalnız eziyet vermemek bir hüner değil, asıl hüner, eziyete sabırdır.

Üçüncü kısım, ne gelişi, ne de def edilmesi ihtiyârında olan şeylerle karşılaşmasıdır. Musîbet ve felâketler gibi. Adamlarının ölmesi, servetinin mahvolması, hastalanmak, bir âzânın telef olması ve benzeri âfetler gibi. Bunlara sabır, en üstün makamlardandır.

Nitekim **İbn Abbâs** (r.a.) diyor ki: "Kur'ân'da sabır, üç şekilde anlatılmıştır. **Birincisi** farzların îfâsı için onların ağırlıklarına sabır. Bunun üç yüz derece sevabı vardır. **İkincisi**, haram ve yasaklardan sabırdır. Bunun altı yüz derece sevabı vardır. **Üçüncüsü**, ilk sarsıntıda musîbetlere sabırdır ki, bunun dokuz yüz derece fazîleti vardır. Musîbetlere sabır, fazîletten olduğu halde derecesinin daha üstün olması; haramlara sabır, her mü'minin yapabileceği ve fakat belâya sabır ise ancak peygamberlerin güç yetireceği bir şey olması bakımındandır. Zîra belâ ve ibtilâ, nefse ağır gelen bir imtihandır ve aynı zamanda sıddîkların azığıdır. Bunun için Peygamber Efendimiz (s.a.v.):

أَسْأَلُكَ مِنَ الْيَقِينِ مَا تُهَوِّنُ عَلَيَّ بِهِ مَصَائِبَ الدُّنْيَا

"Allahım, dünya musîbetlerini bana kolayla tıran bir yakîni senden isterim." [78] diye duâ etmiştir. Bu, bir sabırdır ki, dayanağı hüsn-i yakîn olduğu için **Süleyman Dârânî**: "Vallahi, sevdiğimize sabredemiyoruz, ya hoşlanmadığımız şeylere nasıl sabredebiliriz?" demiştir. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) de bir hadîs-i kudsîde:

قَالَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ إِذَا وَجَّهْتُ إِلَى عَبْدٍ مِنْ عَبِيدِي مُصِيبَةً فِي

بَدَنِهِ أَوْ مَالِهِ أَوْ وَلَدِهِ ثُمَّ اسْتَقْبَلَ ذٰلِكَ بِصَبْرٍ جَمِيلٍ اِسْتَحْيَيْتُ

مِنْهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَنْ أَنْصِبَ لَهُ مِيزَانًا أَوْ أَنْشُرَ لَهُ دِيوَانًا

“Allahu Teâlâ buyurdu ki; kullarımdan her hangi birine; bedeninde, malında veya evlâdında bir musîbet verdiğim vakit, onu güzel bir sabırla kar ılarsa, kıyâmet günü onun için mîzân ve hesap kurmaktan hayâ ederim.” [79] buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِنْتِظَارُ الْفَرَجِ بِالصَّبْرِ عِبَادَةٌ

“Sabırla kurtulu u beklemek, ibâdettir.” [80] buyurmuştur. Diğer bir hadîste şöyle buyrulmuştur:

مَا مِنْ عَبْدٍ مُؤْمِنٍ أُصِيبَ بِمُصِيبَةٍ فَقَالَ كَمَا أَمَرَ اللّٰهُ تَعَالٰى:

(إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ) اَللّٰهُمَّ أْجُرْنِي بِمُصِيبَتِي وَاعْقِبْنِي

خَيْرًا مِنْهَا إِلَّا فَعَلَ اللّٰهُ بِهِ ذٰلِكَ

“Her hangi bir mü’mine bir felâket geldiği vakit, Allahu Teâlâ’nın buyurduğu gibi **“Allah’tan geldik, Allah’a gideceğiz.”** *dedikten sonra, Allahım, bu felâketten dolayı beni mükâfatlandır ve bundan hayırlısını bana ver, derse mutlak surette Allahu Teâlâ dileğini yerine getirir.”* [81]

Enes’in (r.a.) Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’den rivâyetinde, Allahu Teâlâ Cebrâil’e:

يَا جِبْرِيلُ مَا جَزَاءُ مَنْ سَلَبْتُ كَرِيمَتَيْهِ؟ قَالَ: سُبْحَانَكَ لَا

عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا، قَالَ اللّٰهُ تَعَالٰى: جَزَاؤُهُ الْخُلُودُ فِي

دَارِي وَالنَّظَرُ إِلٰى وَجْهِي

“Ey Cebrâil, iki gözü kör olanın mükâfatının ne olduğunu bilir misin, buyurdu. Cebrâil, Allahım, seni noksan sıfatlardan tenzîh ederim. Biz ancak bize bildirdiğini bilebiliriz, dedi. Allahu Teâlâ, onun mükâfatı, ebedî olarak cennette kalmak ve benim cemâlime bakmaktır.” [82] buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

يَقُولُ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ: إِذَا ابْتَلَيْتُ عَبْدِي بِبَلَاءٍ فَصَبَرَ وَلَمْ

يَشْكُنِي إِلَى عُوَّادِهِ أَبْدَلْتُهُ لَحْمًا خَيْرًا مِنْ لَحْمِهِ وَدَمًا خَيْرًا مِنْ

دَمِهِ فَإِذَا أَبْرَأْتُهُ أَبْرَأْتُهُ وَلَا ذَنْبَ لَهُ وَإِنْ تَوَفَّيْتُهُ فَإِلَى رَحْمَتِي

"Allahu Teâlâ buyuruyor ki; kulumu bir belâ ile ibtilâ ettiğim vakit, sabreder ve ziyâretçilerine beni ikâyette bulunmazsa; ona etinden iyi et, kanından iyi kan veririm. İyile tiği vakit, günâhsız olarak iyile ir onu öldürürsem, rahmetime yâni cennetime gider." [83] buyurmuştur.

Dâvud aleyhisselâm: *"Yâ Rab, senin rızân uğrunda musîbetlere sabreden kederli adamın mükâfatı nedir?"* diye sorunca, Allahu Teâlâ: *"Ondan aslâ soymayacağım, îman kisvesini ona giydirmemdir."* buyurdu.

Ömer b. Abdülâzîz bir hutbesinde: "Allahu Teâlâ bir kuluna verdiği nîmeti alıp da karşılığında sabrı ona nasîb ederse, nîmete mukabil verdiği sabır, o nîmetten daha efdaldir." buyurdu. Ve Allahu Teâlâ'nın:

إِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ

"Ancak sabredenlere ecirleri hesapsız ödenecektir." (Zümer sûresi, 39/10) âyetini okudu.

Fuzayl'e sabırdan sorduklarında:

- "Allah'ın kazâsına rızâdır." dedi.
- "Bu nasıl olur?" diyenlere;
- "Râzı olan kimse, bulunduğu halden daha üstününü istemez." dedi.

Denildi ki; bir defa **Şiblî** tevkîf edildi ve akıl hastahanesine gönderildi. Kendisini ziyârete gelenlere kim olduklarını sordu. Onlar da: "Senin dost ve ahbapların seni ziyârete gelmişlerdir." dediler. Şiblî hemen bunları taşa tuttu. Onlar da kaçmaya başladılar. Şiblî: "Eğer siz gerçek dostlarım olaydınız, benim bu eziyetime dayanırdınız." dedi.

Âriflerden birisinin cebinde küçük bir kâğıt parçası bulunur ve ara sıra bu kâğıdı çıkarır okurdu. Kâğıtta:

وَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا

"Rabbinin hükmüne sabret. Çünkü sen gözlerimizin önündesin." (Tür sûresi, 52/48) âyeti yazılı idi.

Denildi ki; **Feth-i Mûsılî**'nin karısı bir defa düştü, tırnağı yarıldı. Bunun üzerine güldü. Kendisine: "Ayağın ağrımadı mı niye gülüyorsun?" diyenlere:

"Bunun sevâbının zevki, acısını bana unutturmuştur." dedi.

Dâvud aleyhisselâm, Süleyman aleyhisselâm'a: *"Mü'minin takvâsına üç ey ile delîl çekilir: Ula amadığı eye tevekkül, eline geçene rızâ ve kaybolana da sabır ile"* demiştir. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

مِنْ إِجْلَالِ اللهِ وَمَعْرِفَةِ حَقِّهِ أَنْ لَا تَشْكُوَ وَجَعَكَ وَلَا تَذْكُرَ

مُصِيبَتَكَ

"Acıya dayanıp uğradığın felâketi kimseye duyurmaman ve ikâyette bulunmaman, Allah'ı tâzîm ve O'nu hakkıyla mârifettendir." buyurmuştur.

Rivâyete göre sâlihlerden birisi, koltuğunda kesesi ile pazara çıktı. Biraz sonra kesesini kaybetti. Arayıp bulamayınca: "Onu alana Allah mübârek etsin, her halde benden daha çok muhtaçtı." dedi.

Huzeyfe'nin (r.a.) âzadlısı **Sâlim**, savaşta yaralılar arasında bulunuyordu ve son anlarını yaşıyordu. Adamın biri kendisine bir miktar su getirdi. Sâlim: "Sen beni düşmana doğru çevir, ben oruçluyum. Suyu kalkana dök, akşama kadar yaşarsam, o zaman biraz içerim." dedi. İşte âhiret yolcularının sabırları böyledir.

Şâyet "Musîbetlere sabır, insanın elinde değil. Böyle musîbetlere sabredenlerin derecesine nasıl ulaşılır? Çünkü bu adam dilese de dilemese de acı ve ızdırap içindedir. Bunu kerîh görmeyecek dersen, bu adamın elinde değildir. Nasıl hareket etsin ki sabredenlerden olsun?" dersen bilmiş ol ki;

Sabredenler mertebesinden düşmesi, yakapaça yırtarak feryâd u figan etmesi ve durmadan sızlanıp şikâyette bulunmasıyladır. Kederini açıklaması, yemek, giymek ve meskendeki âdetini değiştirip mâtem havasına girmesiyledir. İşte bunları kendi ihtiyârı ile yapar. Bunun için bunlardan kaçınarak Allah'ın kazâsına rızâ göstermesi, eski âdetini sürdürmesi ve bütün bunların, elinde birer emânet olup geri alındığını bilmesi lâzımdır. Böyle yaparsa sabredenlerdendir.

Rivâyete göre **Süleym**'in annesi Rumeysâ şöyle anlatıyor: Çocuğum ağır hasta idi. Babası Ebû Talha dışarıda idi. Çocuk öldü. Onu güzelce bir odaya yerleştirdim. Talha akşama doğru geldi, oruçlu idi. Çocuğundan sordu. Ben:

- "Çocuk rahattır." dedim. Akşam oldu, iftar yemeğini verdim. Ona karşı kadınlığın cilvelerini yaptım. O, daha ileri gitmek istedi. Bu sırada ona:
- "Şu komşumuzun yaptığına baksana." dedim. O da:
- "Ne oldu?" diye sordu. Ben:
- "Benden emânet bir şey aldılardı, onu geri aldım diye arkamdan ağlamaya

başladılar.” dedim. Talha:

- “Hiç öyle şey olur mu?” deyince ben fırsat buldum ve:

- “İşte Allahu Teâlâ bize verdiği emânetini geri aldı.” diyerek çocuğun öldüğünü kendisine bildirdim. O da bunun üzerine Allah’a hamdederek: **“İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn.”** dedi. Ertesi gün, durumdan Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’i haberdar ettiklerinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

“Allahım, onların bu gecelerini mübârek kıl.” diye duâ etmiştir. Râvî diyor ki: “Bir müddet sonra bu âileyi yedi nüfus olarak mescidde gördüm ve hepsi de Kur’ân-ı Kerîm okuyorlardı.” Câbir’in rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

رَأَيْتُنِي دَخَلْتُ الْجَنَّةَ فَإِذَا أَنَا بِالرُّمَيْصَاءِ اِمْرَأَةُ أَبِي طَلْحَةَ

“Rüyâmda cennete girdiğimi gördüm. Bir de baktım ki Ebû Talha’nın hanımı Rumeysa orada.” buyurdu.

Denildi ki; sabr-ı cemîl, bir felâkete uğrayanın o felâkete uğramayanlar gibi tutum takınmasıdır. Bununla beraber içinden acınmak ve gözünden yaş akmak, insanı sabredenlerden ayırmaz. Zîra ölüye herkes acınır ve ağlar. Gözyaşı, merhametin eseridir. Bu ise beşeriyet iktizâsıdır. İnsan ölünceye kadar bu halinden geçmez. Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in oğlu İbrahim öldüğü vakit gözleri yaşardı. Bunu görenler:

- “Sen bizi ağlamaktan men etmedin mi?” dediklerinde, Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِنَّ هٰذِهِ رَحْمَةٌ وَإِنَّمَا يَرْحَمُ اللّٰهُ مِنْ عِبَادِهِ الرُّحَمَاءَ

Bu gözya ı, bir merhamet ve acıma netîcesidir. Allahu Teâlâ, kullarından, merhametli olanlara rahmet eder.” [84] buyurmuştur. Aynı zamanda bu kabîl ağlamak, insanı rızâ makamından da düşürmez. Kan aldırmaya hazırlanan, buna râzıdır. Râzı olmasına rağmen yine de buna acınır. Hattâ bâzen gözünden yaş da gelir. Buna rağmen yine de kan aldırmaya devâm eder. İnşâallah bu bölüm rızâ bahsinde daha geniş şekilde îzah edilecektir.

İbn Necîh, halîfelerden birini kastederek bir yazısında: “Kendisinden alınanda Allah’ın hakkı olduğunu bilenin en haklısı, Allahu Teâlâ’nın kendisine bıraktığı şeylerde Allah hakkına saygı gösterendir. Bilmiş ol ki; öne geçirdiğin, senin için bâkîdir. Sonraya bıraktığın da senden sonraya kalan da senin için ecirdir. Şunu da bilmiş ol ki; uğradıkları musîbetten dolayı sabredenlerin alacağı mükâfat, ellerinde kalıp da ondan ceza görmeyip affedilecekleri nîmetlerden alacakları mükâfattan daha büyüktür.” dedi.

Demek ki Allahu Teâlâ'nın vereceği mükâfatı düşünerek, elindeki varlığının gitmesinden meydana gelen üzüntüyü, arkaya atan kimse, sabredenler derecesine yükselmiştir. Evet, fakirlik ve diğer felâketleri tamamen gizleyip hiç yokmuş gibi göstermek, sabrın kemâlindendir. Nitekim musîbet, sancı ve sadakayı gizlemek, iyiliğin hazînelerindendir, denilmiştir.

Şu yaptığımız taksîmat ile her hâl ü kârda sabrın vâcip olduğu anlaşılmıştır. Bütün şehvetleri terk ederek tek başına yaşayan kimse de, zâhirî olarak yalnızlığa sabırdan, bâtınî olarak da şeytanın vesvesesine sabırdan müstağnî kalamaz. Zîra durmadan kalbe çeşitli hâtıralar gelir. Ekseriyetle bu hâtıralar, elde edilmesi mümkün olmayan kayıplar veya yapılması mukadder olan gelecekler üzerinde dolaşır. Her ne şekilde olursa olsun bu hâtıralar, zamanı boşa öldürmekten başka bir işe yaramaz.

Kişinin âleti kalbi, sermayesi ise ömrüdür. Kalbi bir nefes de olsa kendisini Allah ile ünsiyet ettirecek zikirden veyâhut da Allah'ı bilmek ve bu sûretle O'na muhabbete vesîle olacak fikirden hâlî kalırsa aldanmıştır. Yâni düşünce ve fikirleri mubâh olan şeylerde bile olsa hüküm böyledir. Hâlbuki ekseriyetle durum böyle değildir. Daha ziyâde şehvetinin arzularını tatmîn için çareler düşünür ve hîle yolları arar. Ömrü boyunca arzularına uymayanların aleyhinde düşünür. Hattâ bâzı belirtilerinden aleyhinde olma ihtimâli anlaşılan kimselerin de aleyhinde bulunarak onlarla münazaayı düşünür. Daha da ileri giderek hâlis dostlarının da aleyhine geçebileceklerini düşünür, sonra onları saf dışı etme çârelerini araştırır. Böylece ömrü boyunca dâimî meşgale içinde olur ki, böyle yapmakla zararı daha da büyük olur. Şeytanın iki ordusu vardır. Bu orduların biri uçar, diğeri yürür. Vesveseler uçan ordusu, şehvet ise yürüyen ordusudur. Çünkü şeytan, ateşten, insan ise kuru balçıktan yaratılmıştır. Burada ateş ile toprak birleşmiştir. Toprağın tabiatı, yerinde durmaktır. Ateşin tabiati ise harekettir. Alevlenen bir ateşin durması düşünülemez, tabiatıyla hareket halindedir. Allahu Teâlâ'nın topraktan yarattığı kuluna, ateşten yarattığı mel'ûn kulunu, hareketten durup ona secde ile mükellef kıldı, o kabul etmedi, kibirlenerek bu teklîfi reddetti ve gerekçe olarak da:

خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ

"Beni ateşten, onu da topraktan yarattın." (Sâd suresi, 38/76) şeklinde bir ifadede bulundu. Atamız Âdem aleyhisselâma secde etmeyen mel'ûnun, Âdem aleyhisselâmın evlâtlarına secde etmesi, aslâ beklenemez. Vesvese, düşmanlık, uçuş ve cevelânı, kalpten men edildiği zaman, boyun eğip râm olmasından

anlaşılır ki; bu onun secdesidir. Secdenin rûhu da budur. Alnı yere koymak bir şekil ve rûhun secdesinin bir belirtisidir. Hattâ alnı yere koymak, bir eğlence alâmeti olarak kabul edilse, o zaman eğlence olurdu. Nitekim büyük bir adamın huzurunda eğilmek saygı; fakat yere yatmak hakaret telakkî edildiği gibi.

Cevherin kabının sadeften; ruhun kalıbının ruhtan; özün kabuğunun özden olması seni şaşırtmasın. Şâyet burada hayrete düşersen, görülen âlem görülmeyen âlemden seni tamamen bağlamış olur. Şurayı da iyi bil ki; şeytan, kendisine vakt-i malûma kadar mühlet verilen kimsedir. Kıyamete kadar sana vesvese vermekten geri kalmaz. Ancak akşam sabah senin kalbinde Allah aşkından ve Allah sevgisinden başka bir meşgale olmazsa, o zaman şeytan sana yol bulamaz. Sen de şeytanın sultasından istisnâ edilmiş hâlis kullardan olursun.

Boş olan bir kalbin ondan kurtulabileceğini hiç sanma. Zîra o, damarlardaki kan gibi seyyâl ve bu seyelânı bardaktaki hava gibidir. Sen bardağı su ile doldurmadan onu havasız bırakmak istersen, aldanırsın. Bardaktaki su boşluğu nisbetinde oraya hava girdiği gibi, şeytan da kalbin boşluğuna girer. Bardak tamamen dolu olduğu vakit artık hava oraya giremediği gibi, tamamen dînî meşgale ile dolmuş olan kalbe de şeytan giremez. Ancak bir an olsun Allah'tan gaflet eden kalbe, şeytan hemen arkadaş olur. Nitekim Allahu Teâlâ:

وَمَنْ يَعْشُ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمٰنِ نُقَيِّضْ لَهُ شَيْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ

"Kim O çok esirgeyicinin zikrinden göz yumarsa, biz ona şeytanı musallat ederiz. Artık bu, onun bir arkadaşıdır." (Zuhruf sûresi, 43/36) buyurmuştur. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) de:

إِنَّ اللّٰهَ تَعَالٰى يَبْغَضُ الشَّابَّ الْفَارِغَ

"Allahu Teâlâ bo duran gence buğzeder." buyurmuştur. Çünkü dînine yardımcı olacak her hangi bir amelden bâtını boş olduğu zaman, zâhiri de boş olur. Hâlbuki bu sırada kalbi boş kalmaz, hemen şeytan orada yuva kurar; yumurtlayıp kuluçkaya yatar, civciv çıkarır ve onlar da çiftleşerek aynı şekilde çoğalırlar. Böylece şeytan, diğer yaratıklardan daha süratli bir şekilde çoğalır. Zîra tabiatı, nârîdir. Kuru yuva bulduğu vakit nesli çoğalır. Ardı arası kesilmeden ateşten ateş doğar. Belki etrafa da sirâyet eder. Ateş için kuru ot ne ise gencin şehveti de şeytan için aynıdır. Yakacak odun ve çerçöp bulamadığı zaman ortada ateş kalamayacağı gibi, şehvet de bulunmadığı takdirde şeytanın mecâli kalmaz.

Demek ki inceden düşündüğün vakit, en büyük düşmanının şehvet olduğunu kolaylıkla anlarsın. Şehvet ise nefsin vasfıdır. Bunun için **Hallac-ı Mansur**, îdam edilirken kendisine tasavvuftan sorulduğu vakit: "Nefsindir, sen onu meşgul etmezsen, o seni meşgul eder." demiştir. Şu hâlde sabrın hakîkat ve kemâli mezmûm olan her harekete sabırdır. Bâtınî duyu ve hareketlere sabır daha önemlidir. Çünkü ölünceye kadar bunun ardı arkası gelmez. Allah'tan lûtf u keremiyle yardım dileriz.

Ashâb-ı Sünen Büreyde'den rivâyet etmişlerdirTirmizî, hasen ve garib olduğunu söylemiştir.

Buhârî ile Müslim, İbn Mes'ûd'dan rivayet etmişlerdir.

Yukarıda geçmiştir.

Tirmizî ve Neseî, İbn Ömer'den rivâyet etmişlerdir. Hâkim de sahih olduğunu söylemiştir.

İbn Adiy, Enes'den rivâyet etmiştir.

Kudaî ve diğerleri İbn Ömer ve İbn Abbâs'tan rivâyet etmişlerdir. Tirmizî'nin İbn Mes'ûd'dan aynı meâlde başka ifâde ile rivâyeti vardır.

Müslim, Ümmü Seleme'den rivâyet etmiştir.

Taberânî **"Evsat"**ında rivâyet etmiştir. Bu meâlde Buhârî'nin de rivayeti vardır.

Mâlik **"Muvatta"**ında Atâ'dan rivâyet etmiştir.

Buhârî ile Müslim'de ayrı ayrı ifadelerle rivâyet edilmiştir. Taberânî aynı şekilde rivâyet etmiştir.

SABRIN İLACI VE YARDIMCISI

Bilmiş ol ki; derdi veren Allah, dermânını da vermiş ve şifâyı da va'd etmiştir. Sabır, her ne kadar zahmetli ve zor bir şey ise de ilim ve amel karışımı ile onu elde etmek mümkündür. İlim ile amelin karışımı, bütün kalp hastalıklarının ilacıdır. Fakat her hasta ayrı bir ilim ve ayrı bir amele muhtaçtır.

Sabrın kısımları ayrı ayrı olduğu gibi, sabra engel olan illetler de ayrı ayrıdır. Hastalıklar değişince ilaçlar da değişir. Zîra ilaç demek, hastalığın zıddı demektir. Bunları enine boyuna anlatmak lafı çok uzatmak demek, fakat biz bâzı misâller ile durumu açıklayarak şöyle deriz ki; gayr-ı meşrû münâsebetten sabra muhtaç olduğu vakit, meselâ edeb yerini koruyamayacak derecede şehveti galebe çaldığı veya edep yerini korursa da gözünü koruyamadığı veya gözünü korursa da çeşitli şehvet yollarını hatırlatmak bakımından zikir, fikir ve iyi amellere engel olacak şekilde kalbini koruyamadığı ve bunları korumaya muhtaç olduğu vakit deriz ki; yukarıda anlattığımız gibi sabır, dînî duyguların şehevî duygularla çarpışmasından ibârettir. Bunlar birbirini yenmek ister. Burada bizim için çıkar yol, gâlip gelmesini istediğimiz tarafa yardım edip, diğerini zayıf düşürmektir. Buna göre şehvet duygularına karşı, dînî duyguları iltizâm ile onları takviye eder ve şehevî duyguları zayıf düşürmeye çalışırız. Şehevî duygular üç şey ile zayıf düşürülür:

Birincisi; şehveti kuvvetlendiren maddeleri ele almaktır. Bunlar da şehveti tahrîk eden kuvvetli, çeşitli ve bol gıdalardır. İftar zamanı şehveti tahrîk eden et ve kuvvetli gıdalardan sakınmak ve az yemek sûretiyle oruca devâm ederek şehveti zayıflatmak lâzımdır.

İkincisi; hemen şu anda şehveti harekete geçiren sebebi ortadan kaldırmaktır. Çünkü şehvet, şüpheli yerlere bakmakla harekete geçer. Göz görünce kalbi, kalp de şehveti tahrîk eder. Bu da şehveti çeken şeylere bakmamak için uzlete çekilmekle mümkündür. Nitekim Resûl-i Ekrem (s. a.v.):

اَلنَّظَرُ سَهْمٌ مِنْ سِهَامِ إِبْلِيسَ

"Bakı , İblîs'in zehirli oklarından bir oktur." [85] buyurmuştur. Zîra bakış, mel'ûnun takviye ettiği bir oktur. İnsanı bu oktan koruyacak yegâne kuvvet, göz kapaklarını kapamak ve ona hedef olmaktan kaçmaktır. Çünkü İblîs bu oku, hisarın mazgal deliğinden atar. Onun isâbet alanından uzaklaştığın takdirde atılan oktan zarar görmezsin.

Üçüncüsü; arzu ettiği hususlarda, nefsini mübah olan şeylerle teskîn etmektir. Çünkü nefsin arzu ettiği her şeyin bir mübah ve meşrû tarafı vardır. Meselâ şehvetin taşkınlığını yukarıdaki sebeplerle önleyemediği takdirde, meşrû şekilde evlenir. Ekseriyetin hakkında en faydalı ilaç budur. Zîra gıdayı fazla azaltmak, bedeni zayıf düşürür ve diğer ibâdetlere de engel olur. Aynı zamanda gıdâyı ne kadar azaltsa da şehveti kesmek bakımından bâzıları hakkında tesîrli olamaz. Bunun için Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

عَلَيْكُمْ بِالْبَاءَةِ فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَعَلَيْهِ بِالصَّوْمِ فَإِنَّ الصَّوْمَ لَهُ وِجَاءٌ

“Evleniniz. Buna güç yetiremeyen oruca devam etsin; zîra oruçta şehveti kırmak vardır.” [86] buyurmuştur. İşte şehvet duygularını zayıflatmak için bu üç çâre vardır.

Yemeği azaltmaktır ki bu, yavuz atın yemini ve saldırgan köpeğin yalını kesmeye benzer.

Onları görüp hevesleri artmasın diye gözlerini yummaktır. Bu da attan arpayı ve itten eti uzaklaştırıp onlara göstermemeye benzer.

Onu hâkimiyeti altına alabilmek için meylettiği şeyden az miktarda ona vermek suretiyle onu tesellî etmektir.

Nefsi zayıf düşürmek böyle olur. Dînî duyguları takviyeye gelince; bunun da iki yolu vardır:

Birincisi; dîn ve dünyada mücâhedenin fayda ve meyvelerini ona tattırmaktır. Bu da sabrın fazîleti hakkında anlattıklarımızı, üzerinde fazla düşünmek, sabrın dünya ve âhiretteki sonuçlarını hâtırlamak, uğradığı felâkete yaptığı sabır netîcesinde alacağı mükâfatın, kaybettiğinden çok daha fazla olduğunu bilmek, alacağı o büyük mükâfatlar sebebiyle uğradığı sıkıntılarda gıpta edildiğini anlamak gibi hususlardır. Çektiği sıkıntı, ızdırap ve uğradığı felâketin geçici ve alacağı mükâfatın ebedî olduğunu, nefîs bir şey karşılığında âdî bir şeyi fedâ eden kimsenin buna üzülmemesi gerektiğini bilmektir. İşte bu anlattığımız, mârifet bölümlerindendir. Mârifet ise îmandandır; bâzen kuvvetleşir ve bâzen de zayıflar. Îman kuvvetleştikçe dînî duygular da kuvvetleşir ve dînî duyguları kuvvetle heyecâna getirir. Îman zayıflaşınca, dînî duygular da zayıflar. Îmanın kuvvetine “yakîn” denir. İşte sabır azîmetini tahrîk eden, bu kuvvettir. Ne yazık ki insanlara en az verilen yakîn ve sabır azîmetidir.

İkincisi; dînî duygunun hevâî duygulara karşı yavaş yavaş ve azar azar saldırıya geçmesidir. O duygulara galebe çaldıkça bundan zevk almaya başlar ve saldırılarını yoğunlaştırır. Zor işlere âhestelikle alışmak onları kolaylaştırır.

Mümârese sayesinde ünsiyet peydâ eder ve ona heveslenir. Hamallar, çiftçiler ve muhâripler hep böyledir. Ağır işlerde çalışan herkes terzilik ve attarlık işleri ile çalışanlardan, fakîh ve âbidlerden daima daha kuvvetlidir. Çünkü bunların mümârese ile bedenî kuvvetleri çoğalmaz.

Dînî duyguları harekete geçirmenin birinci tedâvi yolu, bu mükâfatlardır. Bu bir kimseye: "Bu saldırında zafere ulaşırsan, sana hil'at giydirecek ve seni mevkî sâhibi edeceğiz." demeye benzer. Nitekim Firavun, kendi sâhirlerine: "Mûsâ'yı yenerseniz:

وَإِنَّكُمْ إِذًا لَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ

"O takdirde siz elbet ve elbet en yakınlardansınız." (Şuarâ sûresi, 26/42) demiştir.

İkincisi çocuğu, savaş ve saldırganlığa alıştırmak için onu sık sık bu işlerde çatıştırmaya teşvîk edip tahrîk etmeye benzer. Mücâhedeyi terk edenin dînî duyguları zayıflar. Şehveti zayıf olsa da ona güç yetiremez hâle gelir. Fakat nefsinin arzularına muhalefeti âdet hâline getiren, dilediği zaman nefsine hâkim olabilir.

İşte sabrın her bölümünde tedâvi çâresi ve çıkar yol budur, tam mânasıyla sabretmek mümkün değildir. Sabrın en zoru da içteki hâtıraları atmaktır. Bunun da en şiddetli zamanı, zâhirî şehvetleri atıp uzlete çekildiği zaman başlar. Ne zaman ki zâhirî şehvetlerden korunur, uzlete çekilerek murâkabe, zikir ve fikir ile meşgul olmaya başlarsa, işte o zaman vesveseler durmadan onu bir taraftan bir tarafa çeker dururlar. Bunun ilacı, zâhirini çektiği gibi, bâtınını da dünyalıktan tamamen kesmekle âilesinden, çocuklarından, mevkîinden, servetinden, dost ve ahbaplarından tamamen uzaklaşıp günlük zarûrî geçimi ile yetinmekle mümkün olur. Aslında bu da yeterli değil, tamamen vesveseden korunabilmek için, kalbinde Allah'tan başka bir düşünce kalmaması lâzımdır. Hattâ bu da kâfi değil, tâ ki gönlünden yer ve göklerdeki sun'i bedîa, bunlardaki esrara bakarak, bunlardan da diğer mârifet yollarında seyretmeye mecali olmadıkça.

Bu hâl kalbinde yerleştiği ve bunlarla meşgul olduğu vakit, artık şeytan vesveseye imkân bulamaz. Şâyet bâtında böyle bir seyr u sülûkü yoksa kendini şeytanın vesvesesinden kurtaracak tek çâre, her an birbirini tâkip eden Kur'ân okumak, zikretmek ve salâvat getirmek gibi evrâd ile meşgul olmaktır. Bunları yaparken de kalp huzurunu sağlamayı zorlayacaktır. Çünkü kalbi kaplayan, zâhirî evraddan ziyâde batınî fikirdir. Bütün bunları yerine getirmekle de bütün

vakitlerini korumuş olamaz. Zîra daima kendini zikir ve fikirden alıkoyacak hastalık, korku, eziyet ve azgınlığa uğramak gibi olaylarla karşı karşıyadır. Şüphesiz en azından günlük geçimi için olsa da yine bâzı kimselerle karşılaşmak zorundadır. Bu da meşgalenin bir çeşididir.

İkinci nevi, birincisinden daha zarurî olanıdır. Bu da yemek, giymek ve diğer geçim sebepleri gibi şeylerle meşgul olmaktır. Eğer bizzat kendisi bunları üzerine almışsa, bunları hazırlamak da bir meşgaledir. Şâyet başkası vasıtasıyla bunları temîn ediyorsa, o vasıta ile meşgul olmamak da imkânsızdır. Fakat ilgilerini tamamen keserse, her hangi yeni bir olayla karşılaşmadıkça, vakitlerinin çoğunda selâmettedir. İşte selâmette bulunduğu bu vakitlerde kalbini cilâlandırır, tefekkürü kolaylaşır ve bu anda, uzun müddet zarfında yüzde birini dahî elde edemediği yer ve göklerde gizli kalan ilâhî sırlar kendisine tecellî etmeye başlar. Bu makam, kesb ve gayretle elde edilecek makamların en yükseğidir.

Hâl ve amellerinde Allahu Teâlâ'nın lûtfundan ulaşacağı keşif derecelerinin miktarına gelince; bu, bir avcının avlanmasına benzer. Kısmetinde ne varsa onu avlayabilir. Bâzen az yorulmakla çok av temîn eder. Bâzen çok yorulduğu hâlde az bir şey elde eder. Bütün bu cehd ü gayretin sonunda dayanak ve îtimad, ilâhî cezbelere bağlıdır. Bu ilâhî cezbe, ins ve cinnin amelinin üstündedir. Bununla beraber bu da kulun ihtiyârında değildir. Kulun ihtiyârı ancak, dünya câzibelerini terk ederek ilâhî câzibeye girmektir. Zîra yer câzibesine giren, göklere yükselemez. Dünya ile meşgul olan herkes, arzın câzibesinde kalır. Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in: *"Ömrünüz içinde Rabbinizin size bâzı nefhaları olur. Kendinizi ona hazırlayın."* buyurmasından murâdı, diğer câzibelerden kurtarıp ilâhî câzibeye girmektir. Çünkü bu ilâhî nefha ve câzibelerin semâvî sebepleri vardır.

Zîra Allahu Teâlâ:

وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ

"Rızkınız ve size va'd olunagelen şeyler göklerdedir." (Zâriyât sûresi, 51/22) buyurmuştur. Bu ilâhî cezbe ise rızıkların en iyisidir. Semâvî işler bizim için kapalıdır. Buradan rızıklanmanın sebeplerini Allahu Teâlâ'nın ne zaman müyesser kılacağını bilemeyiz. Bizim vazîfemiz, rahmete zemîn hazırlayıp ilâhî rahmeti beklemektir. Bu, toprağı nadas edip her türlü yabancı maddeden temizleyerek ekdikten sonra yağmuru bekleyenin durumuna benzer. Şüphesiz yağmur yağmadan mahsul alınmaz. Yağmurun ne zaman yağacağı bilinmez.

Ancak Allahu Teâlâ'nın fazl u keremine dayanarak bekler. Şüphesiz yağmursuz hiç bir sene geçmez. Bunun gibi ilâhî nefhalar yılda, ayda ve günde bir defa gelebilir.

Bunun için insanoğluna yaraşan, kalbini şehvet otlarından temizlemekle irâde ve ihlâs tohumunu oraya ekmek ve onu rahmet rüzgârlarına hazırlayarak ilkbaharda ve kapalı havada rahmet beklendiği gibi, Arefe, Cuma ve Ramazan gibi şerefli vakitlerde ilâhî rahmeti beklemektir. Zîra himmet ve nefesler, rahmetin inmesi için Allahu Teâlâ'nın takdîrindeki hükmün sebepleridirler. Bu sayede rahmet-i ilâhiye dökülür ve maddî yağmurlardan ziyade bu ilâhî rahmetin tesîriyle melekût âleminin gizlilikleri ve hazîneleri keşfedilmeye başlanır. Daha doğrusu, bütün hâl ve keşifler seninle ve senin kalbindedir. Sen, şehvetinle ilgilenmen sebebiyle ondan meşgul oluyorsun da şehvetin, seninle keşif arasında perde oluyor. Senin asıl ihtiyacın, şehvetleri kırmaktır. Onları kırdığın anda perde kalkar da kalbinin derinliklerinden mârifet nurları parlamaya başlar. Kuyu kazıp su çıkarmak uzak ve engin yerden su getirmekten daha kolaydır. Bu keşif, kalpte mevcut ve fakat meşgalelerle unutulmuş olduğu için Allahu Teâlâ îmanın bütün mârifet yollarına tezekkür adını vererek:

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ

"Onu (Kur'an'ı) **biz indirdik ve onu elbette biz koruyacağız."** (Hicr sûresi, 15/9), diğer âyette:

وَلِيَتَذَكَّرَ أُولُو الْأَلْبَابِ

"Akıl sâhipleri iyice düşünüp öğüt alsınlar için." (İbrâhîm sûresi, 14/52) buyurmuştur. Başka bir âyet-i celîlede de:

وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ

"Andolsun ki biz Kur'ân'ı düşünmek için kolaylaştırmışızdır. O hâlde bir düşünen var mı?" (Kamer sûresi, 54/17) buyrulmuştur.

İşte vesvese ve diğer meşgaleden sabrın ilacı budur ve bu da sabrın son derecesidir. Maddî alâkalara sabır, hâtıralara sabırdan önce gelir. Nitekim **Cüneyd**: "Mü'min için dünyadan âhirete yolculuk kolay, fakat hakkı sevmekte halkı terk etmek zor, nefisden ayrılıp Allah'a yönelmek daha zordur. Allah ile beraber olup nefsinin arzularına hiç dönmemekteki sabır ise hepsinden daha

zordur.” demiştir. Önce kalbi diğer meşgalelerden ayırmaktaki sabrın şiddetini, sonra da halktan ayırmaktaki sabrın önemini anlattı. Nefse en ağır gelen ilgi, halk ve mevkî ilgisini kesmektir. Zîra riyâset, galibiyet ve üstünlük sevgisi, maiyet çokluğu arzusu, ukalânın en çok sevdiği bir şeydir. Nasıl sevimli olmasın ki, bütün bunlarla Allahu Teâlâ’nın sıfatı istenmektedir ki, o da rubûbiyettir. Rubûbiyet, kalbin tabiatı bakımından sevilen ve arzu edilen bir vasıftır. Çünkü burada rubûbiyet emri ile münâsebet vardır. Yâni ruhî bir irtibat ve bir zevk vardır. Bunu ifade etmek üzere Allahu Teâlâ:

قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي

“De ki ruh Rabbimin emrindendir.” (İsrâ sûresi, 17/85) buyurmuştur.

Kalp, bu mevkîi sevdiği için yerilmez. Kalbin yerilmesi, emir âleminden uzaklaştırılmış olan şeytanın aldatmasından meydana gelen karışıklık sebebiyledir. Zîra şeytan, insanın emir âleminden olmasına haset ederek onu aldatıp sapıtmak ister. Rubûbiyet istediği nasıl mezmum olsun ki? Bu adam bu isteği ile âhiret saâdetine ulaşma peşindedir. İstediği, yokluğu olmayan ölümsüzlük, zilleti olmayan izzet ve ululuk, korkusu bulunmayan emniyet, yoksulluk tehlikesi olmayan zenginlik ve noksanlığı düşünülmeyen kemâldir. Bunların hepsi rubûbiyet vasıflarıdır. Kalp bunları istemekte bir vakit yerilmez. Hattâ sonu gelmeyen büyük bir mülk istemek herkesin hakkıdır. Böyle bir mülk isteyen, mutlak surette âlîcenaplık, izzet ve kemâl de ister. Fakat iki çeşit mülk vardır. Biri, çeşitli sıkıntılarla dolu, süratle zevâle mahkûm ve fakat peşin olarak elde edilen bir mülktür. Bu, dünyalıktır. İkincisi, her türlü elem ve keder şâibesinden uzak, tertemiz ve devamlı olup ardı arkası kesilmeyen bir mülktür. Fakat bu, peşin değildir. Ne yazık ki insan aceleci olarak yaratılmıştır; peşin olanı veresiye üzerine tercîh eder durumdadır. Şeytan, insanın fıtratında olan bu acelecilikten faydalanarak, insana hulûl eder ve peşin ile onu iğvâya çalışır. Mevcudu ona süslü gösterir. Ahmaklığından faydalanarak onu aldatır da: “Âhiretine Allah kerîmdir.” der. Dünya mülkü yanında âhiret mülkünü de ona temennî ettirir. Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *“Ahmak o kimsedir ki nefsini hevâsına uydurur da sonra Allah’tan umar.”* buyurmuştur. Böylece şeytanın teşvîkiyle aldanır da imkânı nisbetinde dünyalık peşinde koşar ve dünyalığın şerefini arar. Bu arada Allah’ın yardımı yetişen kimseler, onun aldatmasına aldırış etmez, ona kıymet vermezler. Aldananların durumunu beyân etmek üzere Allahu Teâlâ:

كَلَّا بَلْ تُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ. وَتَذَرُونَ الْآخِرَةَ

"Yok, yok. Siz çarçabuk geçeni seversiniz. Âhireti bırakırsınız." (Kıyâme sûresi, 75/20)

إِنَّ هَؤُلَاءِ يُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ وَيَذَرُونَ وَرَاءَهُمْ يَوْمًا ثَقِيلًا

"Hakîkat, bunlar, o çabucak geçen (dünyayı) **severler. Önlerindeki o çetin günü bırakırlar."** (Dehr sûresi, 76/27)

فَأَعْرِضْ عَنْ مَنْ تَوَلَّى عَنْ ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا

ذَلِكَ مَبْلَغُهُمْ مِنَ الْعِلْمِ

"Onun için sen, bizim zikrimize arka çeviren, dünya hayatından başkasını arzu etmeyen kimselerden yüz çevir." (Necm sûresi, 53/29) buyurmuştur.

Şeytanın hîlesi bütün insanlara sirâyet ettiği vakit hemen Allahu Teâlâ meleklerini peygamberlere gönderdi ve şeytanın insanları azıttığını onlara vahyederek, onları doğru yola davete memûr etti. Onlar da mecâzî olan bu mülkten, hakikî olan âhiret mülküne insanları dâvet ettiler ve insanlara şu şekilde hitâb ettiler:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَا لَكُمْ إِذَا قِيلَ لَكُمُ انْفِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ

اثَّاقَلْتُمْ إِلَى الْأَرْضِ أَرَضِيتُمْ بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا مِنَ الْآخِرَةِ فَمَا

مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا قَلِيلٌ

"Ey iman edenler! Size ne oldu ki, "Allah yolunda savaşa çıkın!" denildiği zaman yere çakılıp kalıyorsunuz? Dünya hayatını ahirete tercih mi ediyorsunuz? Fakat dünya hayatının faydası ahiretin yanında pek azdır." (Tevbe sûresi, 9/38)

Tevrât, İncil, Zebûr, Kur'ân ve diğer peygamberlere inen sahîfeler, insanları ebedî ve dâimî olan mülke dâvet için nâzil olmuşlardır. Bu dâvette insanlardan istenen hem dünya, hem âhirette kölelik ve esâretten kurtularak hâkim ve hükümrân olmalarıdır. Dünyada kölelikten kurtularak hükümrân olmaları, dünyalıktan yüz çeviren zâhidlerden olup az ile yetinmeleridir. Âhiretteki

hükümrânlıkları Allah’a öyle bir yakınlık ile yaklaşmaktır ki, burada yokluğu olmayan ebediyet, zilleti olmayan izzet ve bu dünyada gizli kalan göz kamaştırıcı şeylere sâhip olmalarıdır. Şeytan ise âhiret sultanlığının dünyalık ile yok olacağını bildiği için durmadan insanları dünyalığa dâvet eder. Zîra dünya ve âhiret, birer kuma gibidir. Yine dünyalıkta da selâmete ulaşamayacağını bilir. Yoksa selâmete ulaşacağını bilse, ona da dayanamaz. Ne yazık ki dünyalık, bir vakit sıkıntı, keder ve münâzaalardan hâlî olamaz. Dünya servetinde hüküm bu olduğu gibi, mevkîinde de durum aynıdır. Hattâ her şey yoluna girse de ömrün tükenmesi sıkıntı olarak yeter. Nitekim Allahu Teâlâ:

حَتَّىٰ إِذَا أَخَذَتِ الْأَرْضُ زُخْرُفَهَا وَازَّيَّنَتْ وَظَنَّ أَهْلُهَا أَنَّهُمْ

قَادِرُونَ عَلَيْهَا أَتَاهَا أَمْرُنَا لَيْلًا أَوْ نَهَارًا فَجَعَلْنَاهَا حَصِيدًا

كَأَنْ لَمْ تَغْنَ بِالْأَمْسِ

“Tam yer zînet ve ihtişâmını takınıp süslendiği, sâhipleri de ona her hâlde kadir olduklarını sandıkları bir sırada geceleyin veya gündüzün ona emrimiz gelivermiştir ki sanki dün de yerinde yokmuş gibi tâ kökünden koparılıp biçilmiş bir hâle getirmişizdir.” (Yûnus sûresi, 10/24) buyurmuştur. Yine Allahu Teâlâ darb-ı mesel olarak şöyle buyuruyor:

وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ أَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ

فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ فَأَصْبَحَ هَشِيمًا تَذْرُوهُ الرِّيَاحُ

“Onlara dünya hayatının misâlini de îrâd et. Gökten indirdiğimiz bir su gibidir ki, bununla yer nebâtı birbirine karışmış, en nihâyet kuru bir çöp kırıntısı hâline gelip rüzgârlar onu savuruvermiştir.” (Kehf sûresi, 18/45)

Peşin bir mülk olan dünyadan yüz çeviren zâhide, şeytan haset eder ve onu yolundan alıkoymak ister. Zâten “Zühd” kelimesinin mânası, kişinin şehvet ve gadabına mâlik olarak onları duygularının ve îman işâretinin irâdesine almaktır. Bu hal, kendisinin hak kazandığı bir hükümrânlıktır. Çünkü sâhibi bu sayede hürriyetine kavuşmuş olur. Şehveti kendisini tesîri altına alırsa, o zaman mîdesinin, edep yerinin ve diğer garazlarının esîri olur. Sâhibinin hayvanı yularından istediği tarafa çekmesi gibi, şehveti de onu istediği yöne sürükler. İnsanın aldanması ne kötü bir şeydir. Köle olmakla hükümdar olduğunu, kul

olmakla rubûbiyete yükseldiğini sanır. Bu gibiler dünyada ters düştükleri gibi, âhirette de yüzükoyun cehenneme düşerler.

Bunun için hükümdarlardan birisi zâhidlerden birisine:

- "Bir ihtiyacın var mı?" diye sordu. Zâhid:

- "Benim mülküm, senin mülkünden çok daha büyük, ben senden nasıl bir şey isteyebilirim?" dedi. Hükümdar:

- "Bu nasıl olur?" deyince zâhid:

- "Sen kimin kölesi isen, o, benim kölemdir." dedi. Hükümdar:

- "Bu da nasıl söz?" deyince zâhid:

- "Çünkü sen şehvetinin ve gadabının kulu ve esîrisin. Hâlbuki bunların hepsi benim kölelerimdir." dedi. İşte dünya hükümdarlığı budur ve bu hâl, insanı âhirette de hükümdar eder. Fakat şeytanın vesvesesine aldananlar dünya ve âhirette hüsrandadırlar. Doğru yolda kalmaya muvaffak olanlar, dünya ve âhirette umduklarına ulaşanlardır.

Mülk, rubûbiyet, teshîr ve kulluğu, bunlarda galatın karıştığı yeri ve şeytanın nasıl körleştirip karıştırdığını anladığına göre, artık dünya mülkünden, câh ve mevkîinden sıyrılıp kurtulmak ve dünyalığın yok olması için sabretmek, senin için kolaylaşır. Çünkü biliyorsun ki, dünyalık peşinde olmamakla, bu anda bir hükümdar ve âhirette ise büyük bir mülk sâhibi olursun. Dünyalığın mevkî ve ünsiyeti ile ülfet edip âdet yönünden kendisinde bu haller yerleşen bir insanın, yalnız bunları bilmesi, kendini kurtaramaz. Bu ilmine bir de ameli katması lâzımdır. Ameli de üç şeydedir:

Birincisi; mevkî ve mansıbın sebeplerini görmemesi için bu gibi yerlerden uzaklaşmasıdır. Çünkü buralarda bulunmakla, bunlara sabretmek zordur. Şehveti gâlip olan kimse, şehveti harekete geçirecek sûretlerden de uzak kalmalıdır. O yerleri terk edip kendine uygun bir zemîn bulmalıdır. Bunu yapmayanlar, Allahu Teâlâ'nın yarattığı geniş yerlere karşı küfrân-ı nîmet etmiş olurlar. Nitekim Allahu Teâlâ:

أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللّٰهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا فِيهَا

"Allah'ın arzı geniş değil mi idi? Siz de oraya hicret edeydiniz ya." (Nisâ sûresi, 4/97) buyurmuştur.

İkincisi; teâmül hâline getirdiği kötü alışkanlıkları karşısında iyi amellerde bulunmak üzere kendini zorlamaktır. Kendisini kötülüklere alabildiğine salıvermesinin yerine iyiliklere zorlamak, ihtişam kılığı karşısında tevâzu kılığına girmek gibi... Kıyâfet, durum, mesken, giyecek, yiyecek ve oturup

kalkmak gibi, âdet edindiği her hâlinde değişiklik yapmaktır. Bunların hepsini iyileri ile değiştirmelidir. Buna öyle önem vermelidir ki, kötü işler kendisinde nasıl âdet hâline gelmiş idiyse bu iyi halleri de aynı şekilde îtiyad hâline getirmelidir. Çünkü tedâvi, ancak her şeyin zıddıyla mümkündür.

Üçüncüsü; bütün bunlarda âhestelik ve mülâyemete riâyet etmektir. Birdenbire bir uçtan öteki uca geçmeye bakmamalıdır. Çünkü insan tabiatı bunu kabul etmez. Her şey tedrîcî ve âhestelikle olur. Alışkanlıklarından bâzılarını atarken, diğer bâzıları ile kendisini teskîne çalışmalı, nefsi buna râzı olunca, bu sefer bunların da bir kısmını atmaya çalışmalıdır. Böylece âhestelikle bütün yaramaz hâllerinden tamamen uzaklaşmalıdır. Bu âhesteliğe işâret etmek üzere Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِنَّ هٰذَا الدِّينَ مَتِينٌ فَأَوْغِلْ فِيهِ بِرِفْقٍ، وَلَا تُبَغِّضْ إِلَى

نَفْسِكَ عِبَادَةَ اللهِ فَإِنَّ الْمُنْبَتَّ لَا أَرْضًا قَطَعَ وَلَا ظَهْرًا أَبْقَى

"Muhakkak ki bu dîn, metîn ve kuvvetlidir. Ona yumu aklıkla yakla , yâni güç yetiremeyeceğin eylere girme. Allah'a kar ı ibâdeti nefsine yok ettirme, yâni ağırlanmayacak ekilde ibâdet et." [87] buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

لَا تُشَادُّوا هٰذَا الدِّينَ فَإِنَّ مِنْ يُشَادُّهُ يَغْلِبُهُ

"Bu dîni zorla tırmayın. Zîra bu dîni zorla tırmaya çalı ana dîn galebe çalar." [88]

Şimdi mevkî, şehvet ve vesveselerden sabrın ilacı hakkında şu anlattıklarımızı, **"Rub'u'l-Mühlikât**"ın **"Riyâzet-i Nefis Kitabı"**nda mücâhede yollarının kanunlarından anlattıklarımıza ekle ve bunu bir düstûr kabul et ki, bütün tafsîlâtı ile anlattığımız hususlarda sabrın ilacını bilmiş olasın. Zîra ayrı ayrı teferruâtıyla bunları açıklamak mümkün değildir. Tedrîc ve âhesteliğe riâyet eden kimse, bu sayede zor durumlara da sabır ve tahammül eder. Bu âhestelik sayesinde sevdiği âdetleri sevimsiz hâle gelebilir. Bu da tecrübe ve zevk ile bilinir. Ancak bu durum çocuklarda açıkça görülmektedir. Çocuk, ilk önce zoraki okumaya başlar, alışkın olduğu oyuna sabretmek ağırına gider. Sabır, ilim ile başlar. Gözü açılıp ilimden zevk almaya başladığı vakit, artık oynamaktan canı sıkılır, ona tahammül edemez ve ilimden ayrılmaya bir an sabredemez hâle gelir. Âriflerin birinden rivâyet edilen bir hikâye ile buna işâret edilmek istenmiştir. Âriflerden biri **Şiblî**'ye sormuş:

– “En zor sabır hangisidir?” Şiblî:

– “Allah’ta sabırdır. Yâni kötü huyları atıp güzel ahlâk ile ahlâklanmak ve ibâdet etmek sabrıdır.” dedi. Ârif:

– “Hayır, o değildir.” dedi. Şiblî:

– “Allah için sabırdır. Yâni Allah’tan kalbe gelen her şeye sabredip rızâ göstermektir.” dedi. Ârif:

– “Hayır, o da değildir.” dedi. Şiblî:

– “Allah ile sabırdır. Yâni her şeyden ayrılarak yalnız Allah ile kalmaya sabretmektir.” dedi. Ârif:

– “Hayır, o da değildir.” deyince Şiblî:

– “O hâlde en zor sabır sizce hangisidir?” diye sordu. Ârif:

– “Allah’tan sabırdır. Yâni en zor sabır. Allah’a yaklaştıktan sonra, uzaklaştırılmış olmasına sabretmektir.” dedi. Bunun üzerine Şiblî öyle bir âh çekti ki nerede ise ölecekti. Allahu Teâlâ’nın:

وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا

“Sabredin, sabır yarışı yapın ve nevbet bekleşin.” (Âl-i İmrân sûresi, 3/200) âyet-i celîlesinin tefsîrinde; “Allah’a da sabredin, Allah ile sabır yarışı yapın. Allah ile irtibat kurun.” denmiştir.

Denildi ki; Allah için sabır, meşakkat ve külfettir. Allah’da sabır, O’ndan yardım dilemektir. Allah ile sabır, O’nun imtihanına vefâ göstermektir. Allah’dan sabır, O’ndan uzak kalmak sabrıdır ki, bu cefâdır. Nitekim bu mânada şâir de şöyle diyor:

“Senden sabrın sonu mezmum, fakat senden ba ka her eyden sabır makbuldür.”

Diğer şâir de şöyle demiştir:

“Sabır her yerde güzel, ancak senin aleyhinde çirkindir.”

Sabır hakkındaki son sözümüz budur.

Yukarıda geçmiştir.

Nikâh bahsinde geçmiştir.

Ahmed, Enes’den: Beyhakî, Câbir’den rivâyet etmişlerdir.

Buhârî, Ebû Hüreyre’den rivâyet etmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM:
ŞÜKÜR KİTABI

Şükrün de üç rüknü vardır: Birincisi şükrün fazîleti, hakîkati, aksâmı ve ahkâmı beyânındadır. İkincisi nîmetin hakikati, özel ve genel bölümleri beyânındadır. Üçüncü rüknü de şükür ile sabırdan hangisinin efdal olduğu beyânındadır.

ŞÜKRÜN FAZÎLETİ

Bilmiş ol ki; Allahu Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de:

وَلَذِكْرُ اللّٰهِ أَكْبَرُ

"Allah'ı anmak, elbette en büyük (ibadet)**tir."** (Ankebût sûresi, 29/45) buyurmakla beraber, yine Kur'ân-ı Kerîm'de şükrü zikirle beraber anmış ve:

فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونِ

"Siz beni anın, ben de sizi anayım. Bir de bana şükredin, nankörlük etmeyin." (Bakara sûresi, 2/152) buyurmuştur. Diğer âyette de:

مَا يَفْعَلُ اللّٰهُ بِعَذَابِكُمْ إِنْ شَكَرْتُمْ وَاٰمَنْتُمْ

"Eğer şükreder, îman ederseniz, Allah sizi neye azaba uğratsın?" (Nisâ sûresi, 4/147) Bir başka âyette de:

وَسَنَجْزِي الشَّاكِرِينَ

"Biz şükredenleri mükâfatlandıracağız." (Âl-i İmrân sûresi, 3/145) buyrulmuştur. Yine Allahu Teâlâ İblîs lâînden haber vermek üzere:

لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ

"And olsun ki, onlar için senin doğru yolunda oturacağım." (A'râf sûresi, 7/16) buyurmuştur. Buradaki doğru yoldan murad, şükür yoludur, denilmiştir. Şükrün üstün mertebesi olduğu için şeytan halka ta'n ederek:

وَلَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ

"Onların çoğunu şükrediciler bulamayacaksın." (A'râf sûresi, 7/17) demiştir.

Allahu Teâlâ da:

وَقَلِيلٌ مِنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ

“Kullarımdan şükreden azdır.” (Sebe sûresi, 34/13) buyurmuştur. Yine Allahu Teâlâ şükre, istisnâsız ve kesin olarak ziyadeyi va’d ederek:

لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ

“And olsun şükrederseniz elbette sizi(n nîmetinizi) **artırırım. And olsun, nankörlük ederseniz hiç şüphesiz benim azâbım cidden çetindir.”** (İbrâhim sûresi, 14/7) buyurmuş ve beş şeyde istisnâ etmiştir. Bunlar zenginleştirmek, duâyı kabul, rızık, mağfiret ve tövbedir. Zenginleştirmede:

فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهِ إِنْ شَاءَ

“Allah dilerse sizi yakında kendi fazlından zenginleştirir.” (Tevbe sûresi, 9/28) Duâda:

فَيَكْشِفُ مَا تَدْعُونَ إِلَيْهِ إِنْ شَاءَ

“O, kendisine çağırdığınız her hangi bir şeyi dilerse açar.” (En’âm sûresi, 6/41), Rızıkta:

يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ

“Dilediğini hesapsız rızıklandırır.” (Bakara sûresi, 2/212) Mağfiretteki istisnâsı da:

وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ

“Ondan başkasını dileyeceği kimseler için yarlığar.” (Nisâ sûresi, 4/48), Tövbede: **“Allah kimi dilerse ona tövbe nasip eder.”** (Tevbe sûresi, 9/15) buyurmuştur. Şükür, rubûbiyet ahlâkından bir ahlâktır. Nitekim Allahu Teâlâ:

وَيَتُوبُ اللّٰهُ عَلٰى مَنْ يَشَاءُ

“Allah kimi dilerse ona tövbe nasip eder.” (Tevbe sûresi, 9/15) buyurmuştur. Şükür, rubûbiyet ahlâkından bir ahlâktır. Nitekim Allahu Teâlâ:

وَاللّٰهُ شَكُورٌ حَلِيمٌ

“Allah şekûr ve halîmdir.” (Teğâbün sûresi, 64/17) buyurmuş ve cennet ehlinin ilk sözü şükür olduğunu beyân etmek üzere de:

وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي صَدَقَنَا وَعْدَهُ

“Dediler: Bize va’dinde sâdık olan Allah’a hamd olsun.” (Zümer sûresi, 39/74), Diğer âyette de:

وَآخِرُ دَعْوَاهُمْ أَنِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

“Duâlarının sonu da hamd olsun kâinatın Rabbi olan Allah’adır.” (Yûnus sûresi, 10/10) buyurmuştur.

Bu husustaki haberler:

Resûl-i Ekrem (s.a.v.) bir mübârek sözünde:

اَلطَّاعِمُ الشَّاكِرُ بِمَنْزِلَةِ الصَّائِمِ الصَّابِرِ

“Yemek yediren ve ükreden, oruç tutup sabreden gibidir.” [89] buyurmuştur.

Atâ’dan rivâyete göre diyor ki; bir gün Hz. Âişe’ye gittim ve:

- “Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’de gördüğün en önemli hâllerden birini anlat.” dedim. Hz. Âişe ağlayarak:

- “Onun her hâli önemli ve akıllara durgunluk verecek mâhiyette idi. Ancak birini sana anlatayım: Bir gece yatağıma geldi, yattı ve hemen bana:

- *“Ey Ebû Bekir’in kızı, bırak beni de Rabbime ibâdet ve kulluk edeyim.”* dedi. Ben de:

- “Senin Allah’a yaklaşmanı isterim.” dedim. O, hemen kalktı, acele acele abdest aldı ve ağlayarak namaz kılmaya başladı. Kıyamda, rükûda, secdede ve namazın sonunda gözyaşları devâm etti, yaşları göğsüne kadar indi. Bilâl sabah ezânını okuyuncaya kadar böyle geçti. Bunun üzerine kendisine:

- “Senin geçmiş ve gelecek günâhların bağışlanmıştır, neden bu kadar üzülüyorsun?” dediğimde:

- *“ ükredenlerden olmayayım mı? Hâlbuki Allahu Teâlâ:*

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ

“Muhakkak yer ile göğün yaratılmasında, gece ve gündüzün ihtilâfında akıl sâhipleri için büyük alâmetler vardır.” (Bakara sûresi, 2/174) *buyurdu.”* dedi.

Hz. Aişe'nin bu rivâyeti, ardı arası kesilmeden ağlamanın devâmının lüzumuna delâlet etmektedir.[90] Bir Peygamberden rivâyet edilen şu olay bu sırra işâret eder. Bir Peygamber, uğradığı küçük bir kayadan büyük bir suyun çıktığını görünce, buna şaşırır. Bunun üzerine kaya, Allahu Teâlâ'nın:

وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ

"O ateşin yakıtı insan ve taştır" (Bakara sûresi, 2/24) âyet-i celîlesini duyduktan sonra, böyle ağlarım, dedi. Bu peygamber bu taşın cehenneme girmemesini Allahu Teâlâ'dan istedi. Allahu Teâlâ bu peygamberin duâsını kabul etti. Bir müddet sonra bu peygamber aynı yere uğradı ve yine aynı vaziyette taştan su aktığını görünce: "Artık şimdi niye ağlıyorsun?" diye taşa sordu. Taş da: "O zaman ağladığım korku gözyaşı idi. Şimdi de şükür için gözyaşı döküyorum." dedi. İnsanoğlunun kalbi taş gibi veya taştan da serttir. Kalbin yumuşaması, ancak korku ve şükür halindeki gözyaşları ile mümkündür. Rivâyete göre Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

يُنَادَى يَوْمَ الْقِيَامَةِ لِيَقُمِ الْحَمَّادُونَ فَتَقُومُ زُمْرَةٌ فَيُنْصَبُ لَهُمْ

لِوَاءٌ فَيَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ

"Kıyâmet günü "Hamd edenler kalksın." diye bir münâdi seslenir. Bunun üzerine bir zümre kalkar. Onlar için bir bayrak dikilir ve bayrak altında cennete girerler." buyurdu. "Hammâd kimlerdir?" sorusuna, Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

اَلَّذِينَ يَشْكُرُونَ اللهَ تَعَالَى عَلَى كُلِّ حَالٍ

"Her hâl ü kârda Allaha ükredenlerdir." diğer rivâyette de: *"Darlık ve geni likte ükredenlerdir."* [91] buyurdu. Diğer bir rivâyette Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

اَلْحَمْدُ رِدَاءُ الرَّحْمٰنِ

"Hamd, Rahmân'ın cübbesidir." buyurmuştur.

Allahu Teâlâ **Eyyûb aleyhisselâm**a: *"Ben, velîlerime verdiklerime kar ılık bir te ekkürlerine râzıyım."* buyurmuştur. Yine Allahu Teâlâ *Dâvud aleyhisselâma* sabredenlerin vasfı hakkında şöyle buyuruyor: *"Onların yeri, dârüsselâm olan cennettir. Oraya girdikleri vakit, onlara ükretmeleri ilham edilir. ükür, sözlerin en*

güzelidir. Onlar ükrettikçe ben de nîmetimi onlara artırır ve daha ziyadeyi onlara gösteririm.”

Altın ve gümüşü toplayıp yığmak hakkında nâzil olan âyet-i celîle nâzil olduktan sonra **Hz. Ömer**:

- “Hangi maldan servet edinelim?” diye sorunca, Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

لِيَتَّخِذْ أَحَدُكُمْ لِسَانًا شَاكِرًا وَقَلْبًا ذَاكِرًا

- “*Siz, zikreden dil, ükreden kalbe sâhip olunuz.*” [92] buyurdu. Yâni servete boş verin de şükre devâm edin, buyurdu. İbn Mes’ûd da: “Şükür, îmanın yarısıdır.” demiştir.

Buharî muallak ve Tirmizî hasen olarak İbn Mâce ve İbn Hibbân da Ebû Hüreyre’den rivâyet etmişlerdir. Başka rivâyet yolları da vardır.

İbn Hibbân ve diğerleri rivâyet etti. Müslim, Aişe’den muhtasar olarak rivâyet etmiştir.

Taberânî ve diğerleri İbn Abbas’dan başka ifade ile rivâyet etmişlerdir.

Nikah bahsinde geçmiştir.

ŞÜKRÜN TÂRİFİ VE HAKÎKATİ

Bilmiş ol ki; sâliklerin makamlarından bir makamdır. Bu da ilim, hâl ve amelden meydana gelir.

İlim asıldır, hâli doğurur. **Hâl** de ameli meydana getirir. **İlim** nîmeti vereni ve nîmetin O'ndan geldiğini bilmektir. **Hâl**, verdiği nîmete bu anda sevinmektir. **Amel**, nîmeti verenin maksadına ve arzusuna uygun olarak hareket etmektir. Bu hareket kalp, dil ve diğer âzâlarla olur. Buna göre bunların hepsini anlatmak lâzım ki, şükrün hakîkati tamamen meydana çıkmış olsun. Çünkü yalnız şükür hakkında şimdiye kadar söylenenler, şükrün tamamen mânasını ifade edememiştir.

Birinci asıl, ilimdir. Burada üç şeyi bilmek lâzımdır. Bunlar, nîmetin maddesi gerek verene, gerek in'âm edene ve gerek kendisine göre nîmet olmasının yolu ve in'âmın kendisiyle tamam olup da in'âm ediciden kendisine in'âmın yapılması ile ilgili olan vasıfları bilmektir. Çünkü ortada üç şey zarurîdir. Birincisi nîmet, ikincisi nîmeti veren, üçüncüsü de kendisine nîmet verilmiş olandır. Aynı zamanda bu nîmet, verenin kendi iradesiyle verilmiş olmaktır. İşte bütün bunları bilmek lâzımdır. Bu anlattığımız, Allahu Teâlâ'dan başkası hakkındadır. Yoksa Allah hakkında, bütün nîmetlerin -nereden gelirse gelsin- Allah'tan olduğunu bilmek lâzımdır. Aslında in'âm edici olup nîmetleri veren O'dur. Diğer bütün vâsıtalar O'nun emrinde müsahhardır. Bu mârifet, tevhîd ve takdîsden, yâni Allahu Teâlâ'yı birleyip noksan sıfatlardan tenzîh ettikten sonra gelir.

Zîra tevhîd ve takdîs de bunun içindedir. Hattâ îman maârifinde birinci kademe takdîs, yâni Allah'ı noksan sıfatlardan tenzîhtir. Önce böyle mukaddes bir zât tanıdıktan sonradır ki, böyle mukaddes olanın, ancak tek olduğuna inanır ve artık O'ndan başka kimsenin mukaddes olamayacağını bilir. İşte tevhîd budur. Önce takdîs, sonra tevhîd, sonra da âlemdeki bütün varlıkların, O tekten meydana geldiğini ve her şeyin O'ndan bir nîmet olduğunu bilir ki, bu da üçüncü derecede gelir. Çünkü bu mârifette takdîs, tevhîd ve kemâl kudret ile tek başına fâil-i hakîkilik vardır. Bunun için Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

مَنْ قَالَ سُبْحَانَ اللّٰهِ فَلَهُ عَشْرُ حَسَنَاتٍ وَمَنْ قَالَ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ

فَلَهُ عِشْرُونَ حَسَنَةً، وَمَنْ قَالَ الْحَمْدُ لِلّٰهِ فَلَهُ ثَلَاثُونَ حَسَنَةً

"Sübhânellah" diyene on hasene, "Lâ ilâhe illallah" diyene yirmi hasene, "Elhamdü

lillâh" diyene de otuz hasene vardır." [93] buyurmuştur. Önce takdîs, sonra tevhîd ve sonra da şükür. Şükürde, takdîs ve tevhîd de vardır. Diğer hadîste:

أَفْضَلُ الذِّكْرِ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ وَأَفْضَلُ الدُّعَاءِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ

"Zikrin efdali tevhîd, duânın en makbulü hamd etmektir." [94] buyurdu. Ve yine:

لَيْسَ شَيْءٌ مِنَ الْأَذْكَارِ يُضَاعِفُ مَا يُضَاعِفُ الْحَمْدُ لِلّٰهِ

"Elhamdülillâh demenin kat kat mükâfatı gibi, hiç bir zikrin mükâfatı olamaz." buyurmuştur.

Mânaları kalpte yerleşmedikten sonra, bu kelimelerin yalnız dilde söylenmelerine bu mükâfatların verileceğini sanma. "Sübhânellah" takdîse "Lâ ilâhe illâllah" tevhîde, "Elhamdü lillâh" da bütün nîmetlerin gerçek bir olan Allah'tan geldiğine delâlet eden kelimelerdir. Mükâfat, îman ve yakîn babından olan bu mârifetleredir. Bunları düşünüp anlamak lâzımdır.

Yine şunu bilmiş ol ki; bu mârifetin kemâli, ef'âlinde de ortaklığı Allah'tan nefyetmekledir. Meselâ, hükümdarlardan birisinin in'âmına uğrayan kimse, bu in'amda vezîri de ortak tanırsa, nîmette hükümdara şirk etmiş ve nîmetin tamamını hükümdardan bilememiş, bir yönden hükümdardan ve bir yönden de başkasından bilmiş olur. Böylece her ikisine karşı bir sevgi duyar ve hükümdar hakkında muvahhid olamaz. Evet, hükümdârın bu hususu yazdığı kâğıdına ve kalemine teşekkür etmez. Çünkü bunların bizâtihî değer taşımadıklarını bilir. Hâlbuki bu parayı vermekte vezîr ve hâzinin vasıtalığı da kalem ve kâğıdın vasıtalığından farklı olmadığını da bilmesi gerekir. Hattâ bunlar hükümdarın kesin emri olmasa ve hükümdardan korkmasalar, metelik bile vermezlerdi. Bunu böyle bildikten sonra kâğıt ve kalemle bunlar arasında bir fark olmadığını kolaylıkla anlar da nîmeti hükümdara nispet etmesinde kimseyi ona ortak etmez.

Bunun gibi Allah'ı ve O'nun ef'âlini bilen kimse güneş, ay ve yıldızların, kâtibin elinde kalem gibi, O'nun emrinde musahhar olduğunu, irâde sâhibi olan hâzin ve vezîr gibi canlıların da O'nun emrinde olduğunu, kendi başlarına kalsalar bir kuruş dahî vermeyeceklerini bilirdi. Böyle bir nîmeti sana ulaştıranın postacı gibi bir vasıta olduğunu, zîra irâde ve imkânları bahşeden Allah olduğunu, sana vermesinin, dünya ve âhirette kendi hakkında hayırlı olduğunu, Allahu Teâlâ'nın kendisine bildirdiğini bu itikada sâhip olduktan sonra vermemek imkânı olmadığını, verdiğini kendi menfaati için verdiğini; eğer kârı olmasa

vermeyeceğini bilir.

O halde veren seni değil, kendi kârını düşünüyor. Gerçekte o, sana ikrâm etmiyor, umduğu bir nîmete seni vasıta kılıyor. Gerçekte sana in’âm eden, onu sana müsahhar edip, kalbine bu inanç ve iradeyi veren ve onu mecbur tutandır. Bunu böyle bildiğin vakit, Allah’ı ve O’nun fiilini bilir de muvahhid olur ve O’na şükretmeye muktedir olursun.

Bunun için **Mûsâ aleyhisselâm** münâcâtında: *“İlâhî, Âdem’i kendi kudretinle yarattın, öyle böyle nîmetler verdin. O, bunun ükrünü nasıl ödedi?”* diye sordu. Allahu Teâlâ:

“Bütün bunların benden olduğunu bilmesi ükürdür.” buyurdu. Demek ki şükür, bütün nîmetlerin Allah’tan olduğunu bilmektir. Şâyet bu hususta tereddüde düşersen, ne nîmeti, ne de nîmeti vereni bilmiş olursun. O vakit yalnız nîmeti verene değil, başkasına da memnun olursun. Mârifetteki noksanlığın sebebiyle sevmen azalır; sevgin azaldığı nispette de amelin azalır. İşte bu aslın, yâni ilmin açıklanması budur.

İkinci asıl, hâldir. Bu da mârifetten sonra devâm eden ferahlık durumudur. Nîmeti verene karşı saygılı ve sevgili olmaktır. Bu da mârifet gibi, bizâtihî bir şükürdür. Fakat şükür olabilmesi şartlarını ihtivâ etmesi ile mümkündür. Şartları da in’am ve nîmeti değil, nîmeti vereni sevmektir. Belki bunu kolaylıkla anlayamayacaksın. Onun için bunu bir misâl ile açıklamak üzere deriz ki; yolculuğa çıkmak isteyen bir kimseye, hükümdar bir at hediye ettiği vakit, bu adamın üç yönden sevinmesi düşünülür:

Birincisi, bir ata sâhip olduğudur. Atın bir varlık olup iyi bir nîmet olması bakımından sevinmesidir. Bu sevginin hükümdar ile bir ilgisi yoktur. Hattâ dağın başında veya çölde bu atı bulsa, yine aynı şekilde sevinirdi.

İkincisi, ata değil, hükümdarın kendisine olan ikramına ve kendisine verdiği öneme sevinir. Hattâ atı başka yerden alsa veya bulsa, ona ihtiyacı olmadığı için, ona hiç aldırış etmezdi. Bunun sevgisi, hükümdarın kalbinde mevkî sâhibi olması bakımındandır.

Üçüncüsü, bu at ile hükümdarın hizmetinde bulunmak ve ona yaklaşmak için sevinmesidir. Aynı zamanda hükümdarın gönlüne girmekle vezirlik pâyesi verilmesini, bütün bunları düşünürken, bu mevkîlere sâhip olmak değil, bu sayede hükümdarın ikramının kendi vasıtasıyla yapılmasını ve her an hükümdarın sohbetinde bulunup, yüzünü görebilme zevkine ulaşması bakımındandır. Hattâ kendisine uzakta bir vezirlik veya pâdişâhın huzurunda bulunmak teklif edilse, vezirliği terk ederek pâdişâhın huzurunda bulunmayı tercîh ederdi.

İşte nîmete karşı sevinmek bu üç şekildedir. Bunlardan birincisinin şükür ile münâsebeti yoktur. Çünkü bu adamın gözü attadır, atı verende değildir. Verilen nîmetin zevkine uygun ve arzusuna muvafık olması bakımından sevinen herkesin hâli budur ve bu, bir şükür değildir. İkincisi, nîmeti verenden memnun olması bakımından bir şükür ise de, in'âm edicinin zâtı bakımından değil, yapılan in'âmından dolayıdır. Sâlihlerin durumu böyledir. Onlar azâbından korkup sevâbını umdukları için O'na ibâdet ve şükür ederler.

Tam mânasıyla şükür, üçüncü şekildeki sevinmektedir. Yâni Allah'ın verdiği nîmete sevinmek, o nîmet ile Allah'a yaklaşabilmek, civarına inmek ve O'nun cemâlini seyretmek sevgisi olmaktır. En üstün mertebe de budur. Bunun nişanı, dünyalıktan, âhiretine yardımı dokunan ve ancak âhiret için azık edindiği kısmı ile sevinmek, bunun aksine, kendini Allah'tan alıkoyacak her nîmete üzülmektir. Zîra o atı alan kimsenin sevinmesi atın iyi bir hayvan olduğundan olmadığı gibi, bu adamın da sevgisi, eline geçen nîmetin zevkinden değil, onu Allah'a yaklaştırmaya vesîle olması bakımındandır.

Bunun için **Şiblî**: "Şükür, nîmeti değil, nîmeti vereni görmektir." demiştir.

Havvas da: Avâmın şükrü, yemek içmek ve giymekledir. Fakat havassın şükrü, kalbe gelen ilâhî nefhalaradır." dedi.

Bu öyle bir derecedir ki zevki, mîdesi ile fercine ve diğer duyularına inhisar ettirip, kalp zevkinden mahrum olanlar, bunu anlayamazlar. Çünkü sâlim kalp ancak Allah'ı zikir, O'nu mârifet ve O'na ulaşmaktan zevk alır. Başka şeylerden, ancak kötü alışkanlıkla hastalandığı vakit zevk alabilir. Bâzılarının toprak yemekten zevk almaları ve bâzı hastaların tatlıyı acı, acıyı tatlı bulmaları gibi. Nitekim şâir:

"Ağzının tadı bozulmu olan hastalar, tatlı suyu acı bulurlar." demiştir.

İşte Allahu Teâlâ'nın nîmeti ile ferahlanmanın şartı budur. "Deve olmazsa da varsın keçi olsun." darb-ı meseline göre, bu üçüncü mevkîe yükselemiyorsan, hiç olmazsa ikinci dereceye olsun yüksel. Fakat birincinin hiç bir değeri yoktur. Hükümdarlardan atı koparırım diye hükümdarı arayan ile at ile hükümdarın hizmetine koşarım diye hükümdarı arayan arasındaki fark, elbette büyüktür. Bunun gibi, kendisine in'âm etsin diye Allah'ı arayanlarla, Allah'a ulaşmak için nîmete nâil olmak isteyenlerde de fark aynıdır.

Üçüncü Asıl: Şükrün üçüncü aslı, in'âm edeni bilmekten meydana gelen sevincin gereğiyle amel etmektir. Bu amel kalp, dil ve âzâ ile olur. Kalp ile iyiliği niyet etmek ve bu niyeti herkesten gizlemektir. Bu amel, şükrü ifade eden kelimelerle hamd etmek ve şükrü açıklamaktır. Âzâ ile şükre gelince, Allah'ın verdiği nîmetleri yerinde ve O'na itâatte kullanıp isyandan kaçınmaktır. Meselâ

gözün şükrü Müslüman kardeşinde gördüğü kusurları örtmek; kulakların şükrü duyduğu ayıpları duymazlıktan gelmektir. Bu âzalar ile Allah'ın verdiği nîmete şükür böyle olur. Dil ile şükre gelince; Allah'tan râzı olduğunu ifade etmesidir. Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.v.) adamın birine:

- *"Nasıl sabahladın?"* diye sordu. Adam:

- "Hayır üzereyim." dedi. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) aynı soruyu üç kere tekrarladı ve üçüncüde adam:

- "Allah'a hamd u senâlar olsun, iyiyim." deyince, Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

- *"İ te senden bu cevabı bekliyordum. Bunun için bu soruyu tekrarladım."* [95] buyurdu.

Eskiler birbirlerine bu soruyu sorarlardı. Onların maksadı birbirlerini, Allah'a şükrettirmek ve bu sûretle şükrettirenin de, edenin de sevap kazanması idi. Yoksa bir riyâ ve gösteriş değildi. Durumundan sorulan herkes ya şükreder, ya şikâyette bulunur veya susar. Şükür itâat, şikâyet ise mâsiyettir. Şikâyet, dîn erbabından olursa çirkin bir mâsiyettir. Her şey elinde olan Allah'tan, âciz bir kula şikâyet nasıl çirkin olmasın? İnsana yakışan, şâyet uğradığı musîbete dayanamıyorsa, Allah'tan olan şikâyeti, yine Allah'a olmasıdır. Çünkü derdi veren O olduğu gibi, dermanı da yine O verir. Aynı zamanda kulun mevlâsına zillet göstermesi izzettir, başkasına şikâyeti ise zillettir. Kendisi gibi zelîl bir kula zilletini göstermek, elbette zillettir. Nitekim Allahu Teâlâ:

إِنَّ الَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ لَا يَمْلِكُونَ لَكُمْ رِزْقًا فَابْتَغُوا

عِنْدَ اللّٰهِ الرِّزْقَ وَاعْبُدُوهُ وَاشْكُرُوا لَهُ

"Hakikat, sizin Allah'ı bırakıp taptıklarınız size bir rızık vermeye muktedir olamazlar. O halde rızkı Allah katında arayın. O'na ibâdet edin. O'na şükredin." (Ankebût sûresi, 29/17) buyurmuştur. Diğer âyette de şöyle buyurmuştur:

إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ عِبَادٌ أَمْثَالُكُمْ

"Allah'ı bırakıp taptığınız da sizin gibi kullardır." (A'râf sûresi, 7/194)

Dil ile şükür de şükür cümlesindendir. Nitekim rivâyete göre halife Ömer b. Abdülâzîz'i ziyâret etmek üzere bir cemaat gelmiş ve bunlardan bir genç söze başlamıştı. Ömer b. Abdülâzîz:

- "Sen dur, yaşlı olanınız konuşsun." dedi. Bu genç:

- “Eğer mutlak sûrette her iş yaşlıya verilmesi gerekiyorsa senden daha nice yaşlılar var, hilâfette sana sıra gelmezdi.” dedi. Bunun üzerine Ömer:

- “O halde konuş bakalım.” dedi. Genç:

- “Biz her hangi bir şeyi isteyen veya her hangi bir şeyden korktuğumuz için sizi ziyârete gelmiş değiliz. Çünkü senin üstün fazîletin isteklerimize cevap vermiş, adâletin bizi korkudan emîn kılmıştır. Bizim ziyâretimiz bütün bunlara karşı bir teşekkürdür. Size dilimizle teşekkür etmeye geldik, hemen geri dönüyoruz.” dedi.

İşte şükrün bütün hakîkatini ihâta eden mânalarının asılları budur. Fakat şükür, in’âm edicinin nîmetini saygı ile itirâftır, diyen, kalbin bâzı halleri ile dilin işini nazar-ı îtibara almıştır. Şükür, ihsânını anmak suretiyle ihsân edeni övmektir, diyen de yalnız dilin işini nazar-ı îtibâra almıştır. “Şükür, hürmeti korumayı devam ettirmekle şuhûd minderi üzerinde oturmaktır.” diyen de şükrün birçok mânalarını bir araya toplayandır ki, yalnız dil ile ameli ortada bırakmıştır.

Hamdûn-ı Kassar, nîmete şükrü, nefsini şükürde tufeylî görmektir, demekle, mârifetin yalnız şükrün mânalarından olduğuna işâret etmiştir.

Cüneyd’in: “Şükür, nefsini o nîmete lâyık görmemendir.” demesi, özellikle kalbin hallerinden birine işârettir. Bütün bu zatların şükür hakkındaki sözleri, kendi hallerine işâret olduğu için cevapları da ayrı ayrıdır. Aynı zamanda bunlardan birisinin aynı soruya ayrı cevap verdiği de olur. Bu da başka bir hale intikal etmiş olmasındandır. Zîra onlar, ancak kendilerine galebe çalan hallerinden konuşurlar. Çünkü onlar ehem olanı mühim olan üzerine tercîh ederler. Bâzen de cevapları, soranın haline göre değişir. Onun ihtiyacı nispetinde cevap ile yetinirler de muhtaç olmadığı kısımdan bahsetmezler. Bunun için bizim anlattıklarımızın onlara bir dokunmak olduğunu ve bizim anlattıklarımız onlara arz edilse onları inkâr edeceklerini sanma. Aklı başında kimse bunu böyle sanmaz. Ancak lafız bakımından bir münâzaa ârız olabilir.

Meselâ, dil kaidelerine göre şükür, bu mânaların hepsine şâmil midir yoksa bâzısına mı şâmildir? Diğer mânalar tâbi ve levâzımat kabîlinden midir, gibi şeyler hâtıra gelebilir. Ne var ki biz bu kitapta kelimenin lügat mânası üzerinde duracak değiliz. Çünkü âhiret yolculuğunda o, bir değer taşımaz.

Tevfîk Allah’tandır.

Duâ bahsinde seçmiştir.

Tirmizî ve diğerleri, Câbir’den rivâyet etmişlerdir. Tirmizî, hasen olduğunu söylemiştir.

Taberânî Fuzayl b. Amr’dan merfû olarak rivâyet etmiştir.

ALLAH HAKKINDA ŞÜKRÜN YÜZÜNDEN PERDEYİ KALDIRMAK

Bilmiş ol ki; aklından şöyle bir şey geçebilir: Şükür, nîmetin sâhibine yapılır. Meselâ, biz hükümdarlara şükrederiz. Bu şükür, ya insanlar tarafından daha iyi tanınıp daha çok sevilmeleri ve herkes yanında kadr ü kıymetlerinin takdîri için övmek sûretiyle yapılır yahut bilfiil onlara hizmet etmek veyahut karşılarında saygı ile eğilmek sûretiyle olur ki, bu onların mevkîlerini yükseltir. Bu ise iki yönden Allah hakkında muhaldir.

Birincisi; Allahu Teâlâ böyle maksat ve haz duymalardan münezzeh, hizmet ve yardıma ihtiyaçtan mukaddes, övülmekle ün almaktan çok uzak, hizmetçi ve avene çokluğundan müstağnîdir. Bu düşüncelerle O'na şükretmek, bize in'amda bulunan bir hükümdara, kendisinin bulunmadığı ve kendisine bir fayda sağlamayacak şekilde evimizde uyumamak, rükû ve secde etmekle şükürde bulunmamıza benzer ki, hükümdara bunun bir faydası yoktur. Bu bakımdan şükür, Allah hakkında muhaldir.

İkincisi; bizim ihtiyarımızla yapmak imkânını bulduğumuz şükür de ayrı bir nîmettir. Zîra âza, kudret, irâde ve diğer bütün hareket sebepleri, Allahu Teâlâ'nın yaratması ve nîmetidir. O'nun nîmeti ile O'nun nîmetine şükür nasıl olur?

Meselâ, "Hükümdar bize bir binit verdikten sonra ikinci bir binit daha verse; bu ikinci binit, bizim tarafımızdan birincinin şükrü olamaz. Belki ikincisi de ayrı bir teşekküre muhtaç olur. Aynı zamanda şükre şükür, başka bir nîmetle mümkündür. Bunun netîcesi, Allahu Teâlâ'ya şükrün muhâl olduğunu gösterir. Çünkü her şey O'ndan geliyor. Bunda şüphemiz yoktur. Şerîatte böyle vârid olduğuna göre bunları nasıl telîf ederiz?" dersen bilmiş ol ki; bu düşündüklerin, Dâvud aleyhisselâmın hatırından geçmiştir. **Mûsâ aleyhisselâm** da aynı şeyi düşünmüş ve: *"Yâ Rab, Sana nasıl şükredeyim? Sana ben ancak başka bir nîmet ile şükredebilirim."* Diğer rivâyette: *"Sana şükrüm. Senden bana verilen ayrı bir nîmettir ki o da ayrı bir şükür ister."* dedi.

Allahu Teâlâ Mûsâ aleyhisselâma şöyle vahyetti: *"İşte bunu bildiğin anda bana şükretmiş olursun."* Diğer bir haberde de: *"Her nîmetin benden olduğunu bildiğin vakit, ben de bu bilgini şükür olarak kabul ederim."* buyurdu.

Şâyet, "Soruyu anladım, fakat o peygamberlere vahyedilenin mânasını anlayamadım. Ben, Allah için şükrün muhâl olduğunu biliyorum, fakat şükrün

muhal olduğunu bilmenin nasıl şükür olacağını anlamıyorum. Zîra bunu bilmek de O'ndan bir nîmettir. Bu nasıl olur da şükür olur? Bu, âdeta şükretmeyen şükretmiş ve hükümdardan ikinci hil'ati kabul etmek birinci hil'ate şükür olur gibi bir netîce doğurur. Akıl, buradaki inceliği anlamaktan âcizdir. Mümkün ise bunu bir misâl ile açıkla." dersen bilmiş ol ki;

Bu, mârifet kapılarından bir kapıyı çalmaktır ki, muamele ilminden çok üstün ve ileridedir. Fakat biz, bir lemha olarak buna işaret eder ve deriz ki, burada iki görüş vardır. Birisi, sırf tevhîd nazarı ile bakıştır ki, bu bakış, mevcudatta O'ndan başkasının bulunmadığını görenlerin bakışıdır. Bunlara göre O'ndan başka her şey yoktur. Ezelî ve ebedî olarak gerçek budur. Zîra gayriyet, yâni başka olabilmek, bizâtihî kaim olmaya bağlıdır. Böyle bir varlık yoktur ve zâten muhâldir. Çünkü mevcûd-i hakikî bizâtihî kaim olandır. Bizâtihî kaim olamayan, bizâtihi varlığı yok demektir. Çünkü o, başkasıyla kaim olduğu için, bizâtihî değil, bigayrihî vardır. Başkası olmadan zâtı düşünülemediğine göre elbette mevcut değildir. Hakikî mevcut, bizâtihî kaim olandır. Bizâtihî kaim olmak demek, başkasının yokluğu düşünülse de, o yine vardır. Şâyet bizâtihî kaim olması yanında kendi varlığı ile başkası da vâr olursa o Kayyûm'dur. Kayyûm ise tektir. O'ndan başka birinin Kayyûmluğu düşünülmez.

Demek ki mevcûdatta Hayy-ı Kayyûm'dan başkası yoktur. O ise hem vâhid, hem de sameddir. Her yönden tektir. Kimseye muhtaç değildir, herkes O'na muhtaçtır. Bu makamdan baktığın vakit, hepsinin O Vâhid'den sudûr ettiğini, hepsinin O'na yöneleceğini bilirsin. İşte şâkir de O, meşkûr de O'dur. Seven de O, sevilen de O'dur. İşte Basralı Ebû Habîb'in oğlu Habîb:

إِنَّا وَجَدْنَاهُ صَابِرًا نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ

"Biz onu hakikaten sabırlı bulduk. O, ne güzel kuldu. Hakîkat o, daima Allah'a dönen idi." (Sâd sûresi, 38/44) âyetini okuduğu vakit: "Şâyân-ı hayrettir ki, sabrı da veren kendisi, öven de yine kendisidir. Övülen de yine O'dur." dedi. Şeyh Ebû Saîd el-Miyhenî de bu yönden bakarak yanında:

يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ

"Allah onları sever, onlar da Allah'ı sever." (Mâide sûresi, 5/54) âyet-i celîlesi okunduğu vakit: "Ömrüme yemîn ederim ki, onları sever; bırak onları sevsin. Gerçekten onları sever, çünkü sevdiği kendi zâtıdır, yâni seven de o, sevdiği de kendisidir." dedi.

Bu, yüksek bir rütbedir. Bunu ancak kendi seviyendeki bir misâl ile anlayabilirsin. Meselâ, bir eser meydana getiren bir insan, eserini sevdiği vakit, gerçekte kendisini sevmiştir. Baba çocuğunu, çocuğu olduğu için sevdiği vakit, gerçekte kendisini sevmiştir. Bunun gibi, Allahu Teâlâ'nın zât ve sıfatından başka ne varsa hepsi O'nun sun'u [sanatı] ve O'nun îcâdıdır. Masnû'unu sevdiği vakit, gerçekte kendisini sevmiştir. Sevmediği vakit yine kendisini sevmemiştir. Bunun için sevdiğini hakkıyla sevmiştir. Bütün bunlar, tevhîd gözü ile bir bakıştır. Sûfiye ise bunu "Fenâ-yı nefs [nefsin yok olması]" ile tâbir ederler.

Yâni Allah'tan başkasından ve kendisinden yok olmuş ve öyle bir hâle gelmiş ki, Allah'tan başka bir şey görmez olmuştur. Bunu anlamayanlar bunu reddeder ve "Bir doksan boyunda, günde kilolarla ekmek yiyen adam nasıl yok olur?" der de sözlerini anlamadıkları için onlara gülerler. Zâten âriflerin sözlerinin, câhiller için gülünç olması zarurîdir. Buna işâret olmak üzere Allahu Teâlâ:

إِنَّ الَّذِينَ أَجْرَمُوا كَانُوا مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا يَضْحَكُونَ. وَإِذَا

مَرُّوا بِهِمْ يَتَغَامَزُونَ. وَإِذَا انْقَلَبُوا إِلَى أَهْلِهِمُ انْقَلَبُوا فَكِهِينَ.

وَإِذَا رَأَوْهُمْ قَالُوا إِنَّ هَؤُلَاءِ لَضَالُّونَ. وَمَا أُرْسِلُوا عَلَيْهِمْ

حَافِظِينَ.

"Hakikat, günâh işleyenler îman edenlerden kimine gülerlerdi. (Mü'minler) **yanlarından geçerlerken birbirlerine kaş göz işâretleri yaparlardı. Âilelerine döndükleri vakit zevk duyarak dönerlerdi. Onları gördükleri vakit "Bunlar muhakkak sapıklardır." derlerdi. Hâlbuki onlar üzerlerine gözcüler olarak gönderilmemişlerdi."** (Mutaffifîn sûresi, 83/29-33) buyrulmuştur. Sonra da âriflerin, yârın onlara güleceklerinin daha büyük olduğunu beyân etmek üzere:

فَالْيَوْمَ الَّذِينَ آمَنُوا مِنَ الْكُفَّارِ يَضْحَكُونَ. عَلَى الْأَرَائِكِ يَنْظُرُونَ

"İşte bugün de îman edenler o kâfirlere gülüyorlar. (Süslü) **tahtlar üzerinde onlara bakarak."** (Mutaffifîn sûresi, 83/34-35) buyurmuştur.

Nûh aleyhisselâm da gemiyi yaparken ümmeti gülüyor ve kendisiyle alay ediyorlardı. Nûh aleyhisselâm da:

إِنْ تَسْخَرُوا مِنَّا فَإِنَّا نَسْخَرُ مِنْكُمْ كَمَا تَسْخَرُونَ

“Eğer bizimle eğlenirseniz biz de sizinle, bu eğlendiğiniz gibi eğleneceğiz.” (Hûd sûresi, 11/38) buyurmuştur.

Bu anlattığımız, iki görüşten birisidir. İkinci görüş “fenâ” makamına ulaşamayanların görüşüdür. Bunlar da iki kısımdır.

Bir kısmı; yalnız kendilerini bilir, ibâdet edecek bir Rab tanımazlar. Bunlar karanlıklar içerisinde kalmış iki gözü kör insanlardır. Zîra bunlar, muhakkak olan bir mevcûdu nefyetmişlerdir. O mevcut ki hem bizâtihî kaim, hem de mâsivâyı ayakta tutandır. Her kaim, O’nunla kaimdir. Bunlar, yalnız O’nu nefyetmekle yetinmedi, kendi varlıklarını da isbata kalkıştılar. Hâlbuki eğer bileydiler, kendileri, kendileri olmak haysiyetiyle var değiller. Onlar, bulundukları için değil, îcad edildikleri için vardırlar. Mevcut ile mûcid, yâni îcad eden ile îcad olunan arasında fark vardır. Varlıklar içerisinde yalnız bir mevcut ve bir de mûcid [îcâd eden] vardır. Mûcid hak, îcâd olunan şeyler ise kendileri olmak haysiyetiyle bâtıldırlar. Mûcid hem kaim, hem de Kayyûm’dur. Yâni başkasını ayakta tutan da O’dur, îcâd olunan her şey fâni ve helâktedir. Nitekim Allahu Teâlâ:

كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ

“Yeryüzünde bulunan her canlı fânîdir.” (Rahman sûresi, 55/26) buyurmuştur. Hepsi yok olunca kalacak olan ancak Celâl ve Kerem sâhibi olan Allahu Teâlâ’dır.

İkinci kısım; bir gözü kör olanlardır. Çünkü onlar tek gözleri ile hak olan mevcudun varlığını kabul eder ve O’nu inkâr etmezler. Diğer gözleri tamamen kör ise hak olan mevcuttan başkasının fâni olduğunu fark edemez de Allah ile beraber başka bir mevcut daha kabul ederler. Evvelkiler münkir olduğu gibi, bunlar da aslında müşriktirler. Şâyet bu gözü biraz görüyorsa, iki mevcut arasında ayrılık gözetebilir. Yâni mevcutlardan birini kul, diğerini de Rab olarak tanır. Bu kadar bir ayırım yapabilmekle muvahhidlerden olur. Gözünün görmesi nispetinde Allah’tan başka ispat ettiği varlıklardaki noksanlığını anlar. Şâyet gözünü dört açar ve ileriyi görmeye doğru giderse o da mevcûdatta Allah’tan başkasını görmez ve bu sûretle tevhîdin kemâline erer. Allah’tan başkalarının varlıklarında ne nispette noksanlık anlarsa, o nispette tevhîde girmiş olur.

Tevhîdin en düşük derecesiyle kemâl derecesi arasında büyük ayrılıklar vardır. Peygamberlere indirilen semâvî kitaplar, gözleri cilâlandıracak sürmelerdir.

Peygamberler ise bu sürmeyi gözlere çekenlerdir. Onlar gerçek tevhîde dâvet için gönderilmişlerdir. Tevhîdin özü ise “Lâ ilâhe illâllah” dır. Mânası ise ancak gerçek bir olanı görmektir. Tevhîdin kemâline ulaşabilenler, azınlıktadır. Bunun gibi, sırf inkâr ve şirk edenler de azınlıktadır. Bunlar en geri uçta bulunanlardır. Zîra putlara tapanlar bile:

مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللّٰهِ زُلْفٰى

“Biz, bunlara ancak bizi Allah’a daha fazla yaklaştırsınlar diye tapıyoruz.” (Zümer sûresi, 39/3) derler. Bunlar, zayıf olsa da tevhîdin ilk kapılarına girmiştirler. (Şüphesiz bu, kendi hayâllerindedir.) Ortalarda kalanlar, çoğunluğu teşkîl edenlerdir. Bunların içerisinde bâzen basîret gözleri açılıp tevhîdin gerçek tarafları kendilerine parlayanları da olur. Fakat bu hal devâm etmez, şimşek gibi gelip geçer. Bâzılarında ise bir müddet kalır fakat devamlı olmaz, yine geçer. Bu halde devâm enderdir. Nitekim şâir:

“Herkes için yükselmeye doğru bir hareket vardır. Fakat o yükselmede sebat, nâdirdir.” demiştir.

Allahu Teâlâ Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’ine:

وَاسْجُدْ وَاقْتَرِبْ

“Secde et, yaklaş.” (Alâk sûresi, 96/19) âyet-i celîlesi ile yakınlık istemeyi emrettiği vakit, Resûl-i Ekrem (s.a.v.) secdesinde:

أَعُوذُ بِعَفْوِكَ مِنْ عِقَابِكَ وَأَعُوذُ بِرِضَاكَ مِنْ سَخَطِكَ وَأَعُوذُ

بِكَ مِنْكَ لَا أُحْصِي ثَنَاءً عَلَيْكَ أَنْتَ كَمَا أَثْنَيْتَ عَلٰى نَفْسِكَ

“Allahım, ikabından affina, gadabından rızâna ve senden yine sana sığınırım. Sana lâyık bir senâ ile ben seni senâ etmekten âcizim. Sen kendini nasıl senâ ettinse, öylesin yâ Rab!” [96] buyurdu.

Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in: *“İkabından affina sığınırım.”* buyurması yalnız ef’âl-i ilâhiyeyi müşâhede etmesinden meydana gelen bir sözdür. O, sanki Allahu Teâlâ’yı ve O’nun ef’âlini gördü de, fiilinden fiiline sığındı. Sonra daha yaklaştı ve ef’âli değil, fiillerini çıkış yeri olan ilâhî sıfatları gördü ve *“Gadabından rızâna sığınırım.”* dedi. Sonra daha terakkî etti. Tevhîdde bunun da noksan olduğunu anladı; sıfatı müşâhede makamından zâtı müşahede makamına yükselerek:

“Senden yine sana sığınırım.” dedi. Artık fiil ve vasıfları geride bırakarak doğrudan doğruya kendisinden yine kendisine ilticâ etmiştir. Fakat bu arada kendisini de görmüş ve kendisi için Allah’a sığınmıştır. Bunun da bir noksanlık olduğunu daha fazla yaklaşmakla anladı da: *“Ben seni hakkıyla senâdan âcizim. Sen, kendini senâ ettiğin gibisin.”* demekle kendisini yok kabul etmiştir.

Çünkü Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in **LÂ UHSÎ** sözü, kendi yokluğundan ve artık kendini görmez olduğundan haber vermektir. *“Sen seni senâ ettiğin gibisin.”* buyurması da, senâ eden ve senâ olunanın Allahu Teâlâ olduğunu, her şeyin O’ndan gelip O’na gideceğini, O’nun zâtından başka her şeyin helâkte olduğunu beyândır. Demek ki Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in ilk makamı, muvahhidlerin son makamıdır. O, ilk önce ancak Allahu Teâlâ’nın ef’âlini görmüş ve ef’âlinden yine ef’âline sığınmıştır. Nihâyet her şeyden sıyrılmış ve en yüksek makam olan Hakk’ın zâtını müşâhedeye erişmiştir.

Resûl-i Ekrem (s.a.v.) bir rütbeden diğer bir rütbeye yükseldiği vakit, ikinciye nispetle birinci rütbeyi bir uzaklık kabul eder ve ondan istiğfâr eder ve, sîrette bunu bir noksanlık sayardı. Buna işâret olmak üzere Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِنَّهُ لَيُغَانُ عَلَى قَلْبِي حَتَّى أَسْتَغْفِرَ اللهَ فِي الْيَوْمِ وَاللَّيْلَةِ

سَبْعِينَ مَرَّةً

“Kalbime öyle eyler gelir ki, günde yetmi defa Allah’a istiğfâr ederim.” [97] buyurmuştur. Bu, günde yetmiş derece daha bir üste yükseldiğine işârettir. Bunların ilk derecesi, her ne kadar diğer yaratıkların son makamı ise de, kendisinin ihrâz ettiği son derece karşısında bir eksiklik olduğundan, geride bıraktığı her derece için istiğfâr ederdi. Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in kendini helâk edercesine ibadet ettiğini gören Hz. Âişe:

- “Geçmiş ve gelecek günâhların bağışlanmış değil mi? Nedir bu cehd ü gayretin? Nedir bu secdedeki ağlaman?” deyince Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

- “ *ükreden kullardan olmayayım mı?”* diye cevap vermiştir. Yâni yüksek makamlar istemeyeyim mi, demek istemiştir. Çünkü şükür, ziyâdeyi gerektirir. Nitekim Allahu Teâlâ:

لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ

“And olsun şükrederseniz, elbette sizin nîmetinizi artırırım.” (İbrâhim sûresi, 14/7) buyurmuştur.

Bir nebze de olsa, burada -görülen lüzûm üzerine- mükâşefe deryâları içinde dalgalanmış olduk; bu kadarı kâfidir. Şimdi kendimize gelerek mevzûmuz olan muâmele ilmine döner ve deriz ki; peygamberler, yukarıda anlattığımız şekilde, insanları îmanın kemâline dâvet için gönderilmişlerdir. Fakat halk ile tevhîd arasında büyük ve zor geçitler bulunmaktadır. Şerîatlerin hepsi bu mesafeleri ve bu zorlukları aşmayı göstermiştir. Bunları aşabildikten sonradır ki, makam, başka bir makam ve görüş başka, başka bir görüş olur. Bu makamda; şükür, şâkir ve meşkûr, yâni şükreden, şükrolunan ve şükür meydana çıkar. Bu da ancak yine bir misâl ile açıklanabilir. Meselâ, hükümdarın biri uzak mesafede bulunan bir adama binit, giyecek ve yol harçlığı gönderip onu kendisine dâvet eder. Bu dâvet de iki maksatla yapılır; ya hükümdarın o adamdan her hangi bir yönden istifadesi var, onun için dâvet etmiştir veyahut hükümdarın hiç bir faydalanma düşüncesi yok, çünkü gelecek olan zat bir şey sağlayamayacağı gibi, hükümdârın da hiç bir ihtiyacı yoktur. Adamı, yalnız taltif için huzuruna çağırmış ve imkânlarını temîn etmiştir. Allahu Teâlâ da uzak mesafede bulunan kullarını, imkânlar bahşetmek sûretiyle kendisine dâvet etmiştir. Allahu Teâlâ müstağnî olduğu için bu dâvetin yalnız kullarını taltif bakımından yapıldığında şüphe yoktur.

Şüphesiz hükümdar birinci maksatla adamı dâvet etmişse, adamın yalnız gelmesiyle dâvâ bitmez. Mutlak sûrette hükümdara, hükümdarın istediği şekilde hizmette bulunması lâzım ki, teşekkür borcunu îfâ etmiş olsun. İkinci şekilde dâvet edilmişse, hükümdar ondan bir yardım beklememektedir. Fakat buna göre de dâvet edilen adam ya bu dâvetin şükrünü ödemiş veya nankörlük etmiş olur. Teşekkürü; hükümdarın kendisine bahşettiği imkânları, hükümdarın istediği şekilde kullanıp hükümdara gelmektir. Nankörlüğü ise o imkânları kendi arzularına göre kullanmak, hattâ hükümdardan daha uzak yerlere gitmektir. Bu imkânları hiç kullanmaz ve olduğu yerde kalırsa yine nankörlük etmiştir. İşte Allahu Teâlâ'nın insanları yaratması da böyledir. Onlar neşv u nemâ bulmak için ilk yaratılışlarında şehvete ihtiyaçları vardır. Ne yazık ki şehvet sebebiyle Allah'tan uzaklaşırlar. Hâlbuki mutlulukları, Allah'a yaklaşmaktadır. Yaklaşmak için gerekli nîmetleri de Allahu Teâlâ onlar için hazırladı. Yakınlık ve uzaklığı anlatmak üzere Kur'ân-ı Kerîm'de:

لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ.

ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ

“Biz hakîkat insanı en güzel bir biçimde yarattık. Sonra onu aşağıların aşağısına çevirdik. Ancak îman edenler müstesnâ...” (Tîn sûresi, 95/4-6) buyurmuştur.

Sonra Allahu Teâlâ, kulunu, aşağıların aşağısından yükseklerin yükseğine yükseltmek için bir takım imkân, vâsıta ve sebepler yaratmıştır. Adamın, bu imkânlardan faydalanıp Allah’a yaklaşmasında Allahu Teâlâ’nın bir istifadesi yoktur. Kul, ister yakın olsun, ister uzak, Allah katında hepsi birdir. Kul, bu imkân ve âletleri yerinde kullanırsa verilen bu nîmete şükretmiş ve Allahu Teâlâ’nın sevgisine hak kazanmıştır. İsyanda kullanırsa, nankörlük eder ve Allah’ın gadabına uğrar. Allahu Teâlâ kulunun küfür ve isyânına râzı değildir. Şâyet bu nîmetleri hiç kullanmazsa yine nankörlük etmiş olur. Dünyadaki bütün mahlûkat, insanı âhiret saâdetine ulaştırmak ve Allah’a yaklaştırmak içindir. Her itâat eden, itaati nispetinde Allah’ın nîmetine şükretmiş, her tembel isyân etmiş ve meşrû olmayan yollarda serveti kullananlar nankörlük etmiş olur.

Tâat ile mâsiyet, ezelî dilemesi ile ise de, muhabbet ve kerâhet her ikisine birden ve aynı şekilde şâmil değildir. İrâde edilen bâzı şeyler mahbûb ve bâzıları da mekruhtur. İşte bu ince noktanın arkasında açıklanmasına müsâade edilmeyen sırr-ı kader vardır. Bu açıklama ile birinci şüphe çözülmüş oldu. O da teşekkür edilenin bir hazzı olmazsa şükür nasıl olur da şükür olur şüphesi idi. Aynı zamanda ikinci şüphe de çözülmüş oldu. Çünkü şükürden maksat Allahu Teâlâ’nın nîmetlerini, Allah’ın sevdiği yolda kullanmaktır. Allah’ın fiili ile verilen nîmetler aynı yolda kullanılırsa maksat hâsıl olur. Çünkü senin işin, Allahu Teâlâ’nın bir lutfudur. Sen o işin tatbîk mahalli olduğun için Allahu Teâlâ seni senâ etmiştir. Allah’ın seni senâ etmesi o da ondan ikinci bir nîmettir. Çünkü veren de O, öven de O’dur. O’nun birinci işi, ikinci işinin kendi sevgisi cihetine sarfına sebep olmuştur. Her hâlde şükür, O’na mahsustur. Sana şâkir denmesi, senin şükrün mahalli olman bakımındandır. Yoksa şükrü senin îcâd ettiğin mânasında değildir. Nitekim sana âlim ve ârif dendiği vakit, ilim ve mârifeti sen îcâd ettin, mânasında değil, belki bu vasıf ile mevsuf olduğun mânasındadır. Yâni sen bunların mahalli olmuş oluyorsun. Bunlar ezelî bir kudret ile sende bulundu. Seni şâkirlikle tavsîf, sana “şey’iyyet”i nispet etmesi, şey denmesini ispattır. Yâni sen bir şeysin, eşyayı yaratan, seni de bir şey ve nesne olarak yarattı. Sen, seni kendi zâtından vâr olmuş bir şey sandığın anda, işte o zaman bir şey değilsin. Fakat eşyayı, eşya edene nispetle bir şeysin. Çünkü O, seni bir şey olarak yarattı. O’nun seni bir şey yapmasını nazara almazsak, o zaman gerçekte bir şey değilsin. İşte buna işâret olmak üzere Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

اِعْمَلُوا فَكُلٌّ مُيَسَّرٌ لِمَا خُلِقَ لَهُ

"Çalı ın, herkes niçin yaratılmı sa ancak onu yapabilir." [98] buyurmuştur. Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e: "Mâdem ki her şey takdîr edildi, biz niçin amel edelim?" diyenlere cevâben böyle buyurmuş ve "Herkes kendi irâdesiyle ezelde mukadder olandan fazla bir şey yapamaz." demeyi murad etmiştir.

Demek ki mahlûkat, Allah'ın kudretinin mecrâsı ve ef'âlinin mahallidir. Gerçi onlar da yine O'nun ef'âlidir. Fakat işlerinin bâzıları, bâzı işlerinin mahalli ve yeri olmuş oluyor. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in: *"Çalı ınız."* buyurması, her ne kadar onun dilinde söylendi ise de, aslında Allahu Teâlâ'nın işidir. Bu söz, amelin faydalı olduğunu halkın bilmesine sebeptir. Halkın bunu bilmesi de Allahu Teâlâ'nın bir işidir. İlim de kesin olarak tâate teşvîk eder ki, bu da Allahu Teâlâ'nın işidir. Bu teşvik, âzaların harekete geçmesine sebep olur. Bu da Allahu Teâlâ'nın işidir. Ancak Allah'ın işlerinin bâzıları bâzılarına sebep olur. Yâni birinci, ikincinin şartı gibi olur. Nitekim cisim ve cevherin yaratılması, ârâzların yaratılmasına sebep olmuştur. Zîra cisimden önce ârâz yoktu. Hayatın yaratılması, ilmin yaratılmasına, ilmin yaratılması iradenin yaratılmasına sebep olmuştur ki, hepsi birbirine sebep olan Allah'ın işleridir. Birinci, ikincinin şartıdır demenin mânası, hayat fiilini, ancak cevher kabul eder, ilmi kabule istîdad ancak hayat sâhibinde olur, iradeyi ancak ilim sâhibi kabul eder demektir ki; bu bakımdan birbirinin sebepleri olurlar. Yoksa bu, ef'âlinin bâzısı diğer bâzısını îcâd eder demek değildir. Belki o başkası için zemîn teşkil eder demektir. İşte bu tahakkuk ettiği vakit insan, anlattığımız tevhîd mertebesine yükselmiş olur.

Şâyet, "Niçin Allahu Teâlâ **"Amel edin, amel etmezseniz hem azap olunur, hem de isyânınız sebebiyle yerilirsiniz."** buyurdu? Hâlbuki bu anlattığına göre bizim elimizde bir şey yok, niçin yerilelim? Hepsi Allah'a râcidir." dersen bilmiş ol ki; Allahu Teâlâ'nın bu sözü bizde îtikadın husûlüne sebeptir. Îtikad da korkunun heyecanına, korku heyecanı da şehvetleri terk ile dünyadan uzaklaşmaya, bu da Allah'a yaklaşmaya sebep olur. Müsebbibü'l-esbâb olan ve bu sebepleri tertip eden, Allahu Teâlâ'dır. Ezelde saâdeti sebkat eden için bu sebepler kolaylaşır, böylece birinden diğerine geçmek sûretiyle bu halkalar onu cennete götürür.

Bu gibiler hakkında *"Herkes yaratıldığında muvaffak olur."* denmiştir. Ezelde iyiliği sebkat etmeyen, Allah'ın, peygamberin ve ulemânın sözlerini dinlemekten uzaklaşır. Duymayınca da bilmez olur. Bilmediği vakit korkmaz, korkmadığı

vakitte de dünyalığı terk etmez. Dünyaya meyli terk etmedikçe şeytanın tarafına geçer ve varacağı yer cehennem olur. Bu açıklamayı bildikten sonra zincirleme olarak cennete gideceklere şaşarsın. Herkes sebeplerin silsileleri ile ilim ve korkuyu insana musallat eder. Ne kadar rüsvây ve kepâzeler varsa onlar da zincirlerle cehenneme sevk edilirler. O zincirler, gaflet ve aldanma zincirleridir. Müttakîler lûtf ile cennete, mücrimler ise kahr ile cehenneme sevk edilir. Kahreden ise Vâhid-i Kahhâr olan Allahu Teâlâ'dır. Kadir olan da Melik-i Cebbâr'dır. Gâfillerin gözlerinden perde kalktığı vakit, durumu böylece müşâhede ederler ve münâdilerin

لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ

"Bugün mülk kimindir? Bir olan, kahhâr olan Allah'ındır." (Mü'min sûresi, 40/16) diye nidâ ettiklerini duyarlar. Aslında her dâim mülk, tek ve Kahhâr olan Allah'ındır. Fakat gâfiller bu nidâyı ancak o gün duyacaklardır. Bu, gâfillerin yeni keşfettikleri hâlden haber vermektir ki, artık o zaman keşfin bir değeri kalmaz. Helâk sebeplerinin aslı olan cehâlet ve körlükten Allah'a sığınırız.

Müslim, Âişe'den rivâyet etmiştir.

Tövbe bahsinde geçmiştir.

Buhârî ile Müslim, Ali ve İmran'dan rivâyet etmişlerdir.

ALLAH'IN SEVDİĞİ İLE SEVMEDİĞİNİN AYRILMASI

Bilmiş ol ki; küfrü terk edip şükrü yerine getirmek, ancak Allahu Teâlâ'nın hoşlanıp hoşlanmadığı şeyleri bilmekle tamamlanır. Zîra şükrün mânası, Allahu Teâlâ'nın verdiği nîmetleri sevdiği yerlerde kullanmaktır. Küfrün mânası ise bunun zıddıdır. Ya o nîmetleri hiç kullanmaz veya kötülükte ve Allah'ın hoşlanmadığı yerlerde kullanır. Allahu Teâlâ'nın sevdiğini sevmediğinden ayırt edebilmek için iki kuvvet vardır. Bunlardan birisi işitme organıdır. Dayanağı âyet ve hadîslerdir. Diğeri de kalp basîretidir. Bu da ibret gözü ile bakmaktır. İbret gözü ile bakmak zordur. Zor olduğu için de az bulunur, az bulunduğu için de kıymetlidir. İşte bunun için Allahu Teâlâ peygamberler göndermiştir. Onlar vasıtasıyla halka yolu kolaylaştırmıştır. Bu yol sayesinde kulların işlerindeki bütün hükümler anlatıldı ve açıklandı. Bütün işleri ile ilgili şer'î hükümlere muttalî olamayanlar, asla şükrün hakkını veremez, hakkıyla şükredemezler.

İbret gözü ile bakmak demek, Allahu Teâlâ'nın yarattığı bütün varlıklardaki hikmetini anlamak demektir. Bu hikmet, biri gizli ve diğeri de âşikâre olmak üzere iki kısımdır. Aşikâre ve açık olanı, güneşin yaratılmasındaki hikmet gibi. Güneş, gece ile gündüzü birbirinden ayırması, gündüzün maîşet temîni, gecenin istirahat mahalli olması, göz görünce hareket imkânlarının bulunması, gece olunca saklanıp sükûnete eritmesi gibi hikmetlerdir. Bu anlattığımız, güneşin hikmetlerinden bâzılarıdır. Yoksa bütün hikmetleri bunlar değil, onun daha pek çok ince hikmetleri vardır. Bulutlar ve yağmurdaki hikmetler de böyledir. Bu sayede insan ve hayvan, bütün canlılar için yerden bitkiler biter ve bunlar gıdalanırlar. Kur'ân-ı Kerîm, herkesin anlayabileceği açık hikmetlerden bâzılarına işâret etmiştir. Nitekim âyet-i celilede:

أَنَّا صَبَبْنَا الْمَاءَ صَبًّا ثُمَّ شَقَقْنَا الْأَرْضَ شَقًّا فَأَنْبَتْنَا فِيهَا حَبًّا

وَعِنَبًا وَقَضْبًا

"Hakîkat biz, o suyu bol bol döktük. Sonra toprağı iyiden iyiye yardık. Bu sûretle onda dâne bitirdik. Üzümler, yoncalar..." (Abese sûresi, 80/25-28) buyrulmuştur.

Diğer hareket eden ve duran yıldızlara gelince; bunların yaratılışındaki hikmet, herkesin anlayamayacağı şekilde gizlidir. Ancak herkesin anlayabileceği

yönlerine işâret etmek üzere yine Allahu Teâlâ:

إِنَّا زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِزِينَةٍ الْكَوَاكِبِ

“Hakîkat biz, en yakın göğü bir zînetle, yıldızlarla süsledik.” (Sâffât sûresi, 37/6) buyurmakla göklerin zîneti olduklarını beyan buyurmuştur. Âlemin bütün cüzleri, gökler, yıldızlar, rüzgârlar, denizler, dağlar, madenler, bitkiler, hayvanlar ve âzâları hiç bir zerresi hikmetten hâli değildir. Bir hikmetten yirmiye, yüze, bine ve on binlere varıncaya kadar hikmetleri vardır. Hayvanlardaki âzâlar da böyledir; hikmeti bilineni var, bilinmeyeni var. Meselâ, göz görmek içindir; alıp vermek, vurup kırmak için değildir. El, çalışmak içindir, yürümek için değildir. Ayak, yürümek içindir, koku almak için değildir. Bunları herkes bilebilir. Fakat iç âzâlara gelince; meselâ, bağırsaklar, dalak, kilye, damarlar, kaslar, bunlardaki boşluklar, birleşme ve ayrılmalar, yumuşak ve sertlikler ve bütün bu iç organlardaki inceliğin sırlarını herkes bilemez. Hattâ bilenler de Allahu Teâlâ’nın ilmine nispetle yine az bir şey bilirler. Nitekim âyet-i celîlede:

وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا

“Size az bir ilimden başkası verilmemiştir.” (İsrâ sûresi, 17/85) buyrulmuştur. Demek ki, insanın, bütün bu âzâların yaratılışlarının açık olan hikmetini bilip onları yerinde kullanması lâzımdır. Aksi hâlde nankörlük etmiş olur. Meselâ, el, kendini tehlikeden korumak, yarayışlı şeyi almak ve başkasına faydalı olmak için yaratılmıştır. Bunu, yaratılış hikmetinin dışına çıkarak başkasını dövmekte kullanırsa, nankörlük etmiş olur. Bunun gibi; güneş, ortalığı aydınlatır, göz de görür. Fakat gözün vazîfesi, din ve dünyasında kendisine faydalı olan şeylere bakmakla zararlı şeylerden korunmaktır. Bunlarla yabancıya bakarsa, bunlara karşı nankörlük etmiş olur.

Çünkü mahlûkatı, dünyayı ve diğer sebepleri yaratmaktan maksat, bunlardan faydalanmak sûretiyle kulların Allah’a ulaşmasıdır. Allah’a vuslat ise O’nu sevmek ve dünyada O’nunla ünsiyet edip dünyanın aldatıcı muzahrafâtından uzaklaşmakladır. Allah ile ünsiyet, O’nu zikre devamla; muhabbet ise fikirden meydana gelen mârifetle mümkündür. Zikir ve fikre devam da, bedenin sıhhati ile kaimdir. Beden de gıdâ ile devam eder. Gıdâ ise toprak, su ve havadan meydana gelir. Bunlar da yer ve göklerle, iç ve dışımızdaki organları yaratmakla mümkündür. Demek ki bütün bu yaratıklar bedene hizmet eder. Beden ise rûhun

binitidir. Allah'a yükselecek olan da o rûh ve o nefs-i mutmainnedir. Bu da devamlı mârifet ve ibâdetle mümkündür. Nitekim Allahu Teâlâ:

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ

"Ben cinleri de insanları da ancak bana kulluk etsinler diye yarattım." (Zâriyât sûresi, 51/56) buyurmuştur. Kim ki bir şeyi, Allahu Teâlâ'ya itâatten başka bir şeyde kullanırsa, bu mâsıyette kullandığı bütün sebeplerde Allah'a karşı nankörlük etmiş olur. Şükür veya nankörlükte bulunup bulunmadığını anlamak için, fazla gizli olmayan ve fakat yine de gizli sayılan hikmetlerden birisini bir misâl ile açıklayalım:

Buna göre derzi ki; Allahu Teâlâ'nın nîmetlerinden birisi de altın ve gümüştür. Ticarî hayatın bunlarla kaim olması bakımından bunlar, dünyayı ayakta tutan maddelerdir. Hâlbuki aslında bunlar, madde olarak hiç bir fayda sağlamayan birer taş hükmündedirler. Fakat kişinin bizatihî muhtaç olduğu yemek, içmek, giymek, mesken ve diğer ihtiyaçları bunlarla temîn edilir. Meselâ bâzen insan, muhtaç olduğu şeye sâhip olamaz da muhtaç olmadığı şeye sâhip olur. Adamın binite ihtiyacı varken biniti olmaz da hiç ihtiyacı olmadığı zağferanı (gül yağı) bulunur. Bunların arasında bir münâsebet yoktur. Devesi olan adamın zağferana ihtiyacı yok ki, zağferan versin de deve alsın. O halde bunların miktarını, kıymetini takdîr edecek bir vâsıta lâzım.

Çünkü deveci devesini zağferan karşısında kaybedemez. Aralarında bir münâsebet olmadığı için tartı ile de müvâzene sağlanamaz. Elbise verip ev alacak olan veya ayakkabı verip köle almak isteyen veya un verip merkep alacak olanlarda da durum aynıdır. Bu eşyalar arasında bir münâsebet yoktur. Bir devenin ne kadar zağferan karşılığı olduğu bilinemez. Bunun için birbirine uymayan bu maddeler arasında aracı rolü oynayacak başka bir maddeye ihtiyaç vardır ki, böylece her birinin değeri bilinsin de alım ve satım ona göre yapılsın. Böyle vasıta bulunduğu vakit herkes ne alıp verdiğini, neyi neye sattığını bilebilir. İşte bu arada hakem rolü oynamak için Allahu Teâlâ altın ve gümüşü yarattı. Bunlarla eşyanın kıymeti takdîr edilir.

Meselâ, bu deve yüz altın eder. Şu kadar zağferan da yüz altındır, denir ve bu sûretle herkes verip aldığını bilir. Altın ve gümüş ile fiyat takdîrinin mümkün olması, bunların kendi maddelerine ihtiyaç olmadığı içindir. Çünkü ne yenilir, ne de giyilirler. Şâyet maddelerine ihtiyaç olaydı, o zaman ihtiyaç nispetinde bunların da fiyatları değişir ve bunlarda istikrar olmazdı.

Demek ki Allahu Teâlâ altın ve gümüşü, değer tâyini için insanların elinde

bulundurmak üzere yaratmıştır. Diğer bir hikmet de bunlarla başka şeyler almaktır. Aslında bunlar, az bulunan değerli maddelerdir. Fakat diğer maddelere nispetleri aynıdır, yâni her mala nispet edilebilirler. Meselâ, altın ve gümüşe mâlik olan, her şeye mâlik sayılır.

Çünkü bunlarla istediğini alabilir, fakat bir elbiseye sâhip olan, yalnız o elbiseye sâhip demektir. Şâyet yiyecek maddesine ihtiyacı olsa, yiyecek sâhibi o elbiseye heves etmeyebilir. O, belki yiyeceği vermekle başka bir şey satın almak ister. Dilediğini alabilmek için öyle bir şeye muhtaç olmuştur ki o şey, sûreti bakımından hiç bir şey olmamakla değer bakımından her şeydir. Bir şeyin muhtelif şeylere nispetinden müsâvi olması, husûsiyetini ifade eden özel bir sûreti olmadığı vakittedir. Meselâ, ayna gibi. Aynanın rengi olmadığı için her rengi kabul eder. Altın, gümüş ve diğer paralar da böyledir. Bizâtihî bir garaz taşımazlar. Fakat her gaye ve maksada vesîledirler. Harfler de böyledirler. Bizâtihî bir değer taşımazlar. Fakat başkaları için bir sürü mâna ifade ederler. İşte altın ve gümüşün ikinci hikmeti de budur. Daha pek çok hizmetleri vardır, bunları anlatırsak lâf uzar. Bunları, yaratıldıkları hikmetlerinin hilâfında kullanan, bunlara karşı nankörlük etmiş olur.

Demek ki bunları tedâvülde bırakmayıp istif eden bunlara haksızlık etmiş ve yaratılışlarındaki hikmeti iptal etmiş olur. Bu, tıpkı hüküm verecek olan bir hâkimi hapsedip hüküm vermekten alıkoymaya benzer. Zîra parayı istif edip piyasaya çıkarmadığı vakit hakemliğini iptal etmiş olur. Çünkü altın ve gümüş, muayyen şahıslar için yaratılmış değil. Zîra bunlar birer taş olmaları bakımından şahıslara bir fayda sağlamazlar. Bunlar, hakem olarak ellerde dolaşmak ve miktar tâyininde alâmet olarak yaratılmışlardır. Kudret kaleminin harfsiz ve sessiz olarak kâinata çizdiği satırları anlamaktan âciz, basîret gözünden yoksul olanlara Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in dilinden harf ve ses olarak Allahu Teâlâ bu durumu haber verdi:

وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ

فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ

"Altını ve gümüşü yığıp ve biriktirip de onları Allah yolunda harcamayanlar, işte bunlara pek acıklı bir azap müjdele." (Tevbe sûresi, 9/34) buyurdu. Bu duruma göre altın ve gümüşten süs eşyaları, kaplar ve bardaklar yapanlar nankörlük etmiş olurlar ve hattâ altın ve gümüşü istif edenden daha kötü duruma düşerler. Çünkü mîyâr olarak yaratılan ve tedavülde

bulunması gereken altın ve gümüşü kap olarak kullanmak, memleketin hâkimini ayak işlerinde çalıştırmak gibidir. Bu bakımdan onu hapsetmek bundan ehvendir. Bakır, çinko, porselen ve benzeri madenlerin görebilecekleri bir görevde altını kullanmak elbette nankörlüktür. Bu maddeler kap kaçak olarak kullanılmak içindir. Fakat piyasaya hâkim olamazlar. İşte bunu anlamayanlara bu âyetin îzâhı olarak daha geniş bir açıklamada bulunmak üzere Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

مَنْ شَرِبَ فِي آنِيَةٍ مِنْ ذَهَبٍ أَوْ فِضَّةٍ فَكَأَنَّمَا يُجَرْجِرُ فِي

بَطْنِهِ نَارَ جَهَنَّمَ

"Altın ve gümü den mâmul kaplardan içen kimsenin mîdesinde cehennemin ate i, deve böğürmesi gibi böğürür." [99] buyurmuştur.

Altın ve gümüşde ribâ muamelesi yapan herkes, bunlara karşı zulüm ve nankörlük etmiş olur. Zîra bunlar, kendi zatları için değil, başkaları için yaratılmışlardır. Çünkü zatlarında bir garaz yok, kendi maddelerinde ticaret yapılırsa, hikmetin aksine gaye ve maksat olarak ele alınmış olurlar. Çünkü konulduğu şeyin dışında para beklemek zulümdür. Çok kere elbisesi olup da parası olmayan kimse, bu elbise ile yiyecek ve binecek alamaz. Çünkü çoğunlukla yiyecek ve binit, elbise karşılığında satılmaz. Kâr sağlamak için onu başka bir nakitle satmakta mâzurdur.

Zîra ancak o sayede maksadına ulaşabilir. İşte altın ile gümüş, bu başka şeyler içindirler. Kendi zatları için değillerdir. Diğer mallar arasındaki yerleri, harflerin kelimeler arasındaki yerleri gibidir. Nitekim nahiv âlimleri "Harfler, başkasındaki mânayı anlatmak için gelmişlerdir." derler. Aynı zamanda renkler de aynanın yeri gibidir. Ayna, kendisi için olmayıp, karşısına geçen renk ve şekiller için olduğu gibi, altın da kendisi için değil, başkaları içindir. Parayı para ile alıp satmak câiz olsa, nakit üzerine, nakdin gayesi olan teâmül icrâ edilmiş olur ve o zaman nakit kayıtlanmış olur. Bağlanmış ve âdetâ istif edilmiş gibi olur.

Bunun için para, para ile satın alınmaz. Bu, tıpkı hâkimi ve posta vâsıtasını tevkîf etmek gibi olur. Hâlbuki onlar hüküm vermekte ve pul almakta serbest kalacaklar. Para da muamelede serbest kalacak. Para, para karşılığında alınıp verilirse, muamele sarsılır ve zulüm olur.

Şâyet, "O halde altını gümüş ve gümüşü altın ile bir dirhemi diğer bir dirhemle alıp satmak nasıl câiz olur?" dersen bilmiş ol ki; birincide gayeye ulaşmak

bakımından nakitler birbirine uymaz. Meselâ, gümüş daha çok olduğu için onu bölebilir ve azar azar ihtiyaçlarına harcayabilir. Altını gümüş ve gümüşü altın ile alıp satmaktan men edilse, o vakit bunların gayesi olan kolaylıkla maksada ulaşmak kaybolur. Onun için cinsler değişince, alış-verişleri câizdir. Bir dirhemi benzeri bir dirhemle satmanın câiz olması, aklı başında olan adamın buna rağbet etmemesi bakımındandır.

Çünkü hiç bir tüccar böyle boş işle vaktini öldürmez. Bu, tıpkı bir kuruşu yere atıp almaya benzer. Bir kârı yoktur, ancak vaktini öldürmek vardır. Aklı başında olanların böyle yapacaklarını sanmayız. Onun için heves edilmeyen şeyden men etmeyiz. Zâten böyle bir işlem de düşünülmez. Ancak birisi diğerinden iyi olursa, olabilir ki o zaman iyinin sâhibi de bunu kabul etmez. Şâyet âdisinden üstelik isterse, o zaman biz karşısına çıkar ve buna mâni olarak deriz ki; paranın iyi ve kötüsü arasında fark yoktur. Çünkü iyilik ve kötülük, bizâtihî maksut olan maddelerde aranır. Bizâtihî maksut olmayan maddelerin böyle inceliklerini aramaya lüzum yoktur. Böyle bir şey varsa kusur, darphanede aranır.

Bir dirhemi, veresiye olarak kendi misli gibi bir dirheme vermeye gelince; bunun câiz olmaması, bunu ancak iyiliği kasteden müsamakârlar yapar. Böyle bir ikrâzda bulunmak ikramdır ve makbuldür. Sâhibi ise me'cûrdur. Fakat bir de muâvaza yolu vardır. Yâni ivaz karşılığında vermek vardır. Bu, müsâmahayı kaldırdığı ve haksızlık olduğu için yasaktır. Yemeklerde de hüküm böyledir. Yemekler gıda veya devâ olarak yaratılmıştır. Gayeleri dışına çıkarılmaları doğru olmaz. Onlarda alış-veriş kapısını açmak, yâni yemeyi yemek ile satmak, onları kayıt altına almak demektir. Ve yenmeleri tehîr edilir.

Allahu Teâlâ yiyeceği yemek için yaratmıştır. Bu bakımdan ona kuvvetle ihtiyaç vardır. Bu sebeple bir an önce muhtaç olmayanın elinden çıkıp muhtaç olana ulaştırılması lâzımdır. Yiyeceği, yiyecek karşılığı satan, ona muhtaç olmayandır. Zîra muhtaç ise neden yemiyor da ticaret malı yapıyor? Ticaret malı yaptığına göre, isteyenlere yine yiyecek karşılığında değil, bedeli karşılığında vermesi lâzımdır. Aynen, o yemek karşılığında onu satan gibi, alanın da bu yemeye ihtiyacı yok demektir. Bunun için şerîatte muhtekir telîn edilmiş ve hakkında vaîdler vârid olmuştur. Nitekim bunları **"Kesb Âdâbı Kitabı"**nda anlattık.

Evet, buğdayı hurma karşılığında satabilir. Çünkü bunlar birbirinin yerini tutamaz, ama bir ölçek buğdayı, bir ölçek buğdaya satan, mâzur sayılmaz. Buna abes ile uğraşmak denir. Bu bakımdan bunu men etmeye de lüzum yoktur. Zîra böyle bir alış-veriş kimse yapmaz. Ancak daha iyi buğdayı bulan bunu yapar ki, iyi buğdayın sâhibi de buna râzı olmaz. Fakat bir iyi, iki âdî karşılığında

verilmek, bâzen arzu edilir. Ancak yemek, zarûrî ihtiyaçlardan bulunduğu ve zarûrî ihtiyaçların asıl maksadı temînde müsavi olup, ancak zevk bakımından ayrıldığı için şerîat bu zevke önem vermemektedir. Bunun için ribâyı yasaklamıştır ve ribânın haram olmasındaki hikmet de budur. Bu açıklamayı Bağdat'ta Dârü's-Selâm'dan çıktıktan ve fıkıh ilminden ayrıldıktan sonra buldum. Bunu da fıkıh bölümüne katalım. Çünkü hılâfiyât bölümünde anlattıklarımızın hepsinden kuvvetli bir buluştur.

Bu açıklama ile ribâyı, yiyeceklere tahsîs edip diğerlerini buna katmamakta Şâfiî mezhebinin üstünlüğü ortaya çıkmış olur. Zîra kireç de bu hükme gireydi elbise ve binitler öncelikle bu hükme girerlerdi. Eğer işin içine tuz karışmasaydı İmam Mâlik'in mezhebi, bu hususta en kuvvetli mezhep olurdu. Zîra Mâlik tuzu da nafaka arasına katmıştır.[100] Fakat şerîatın üzerinde durduğu her maddenin bir hudut içinde zaptı gerekir. Bu ribâyı da, kût (nafaka] ile tahdîd etmek mümkündür.

Nitekim Mâlik buna kail olmuştur. Yenecek maddelerle de tahdîd mümkündür. Nitekim Şâfiî buna kail olmuştur. Şerîat, yaşayabilmek için zarurî olan her şeyi, yenecek cinsinden olan şeylerle tahdîdi uygun bulmuştur. Şerîatın koyduğu kayıt ve sınırlar bâzen hükme sebep olan asıl gayenin takviye edilmediği etrafındaki bâzı şeyleri de içine alır ve zarurî olarak hudut öyle çizilmiş olur. Eğer hudut böyle etraflı alınmasa, hâller ve şahısların ihtilâfı sebebiyle mânanın asıl özünü bulup ona uymakta insanlar şaşkınlığa düşebilirdi. Bunun için, şahısların ve hâllerin ihtilâfı nazar-ı îtibara alınarak ifâde edilen mânanın tamamını ve kemâlini nazara aldığı için her şeyde bir hudut koymuştur. Bu hudûdu aşmamak lâzımdır. Nitekim Allahu Teâlâ:

وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللّٰهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ

"Kim Allah'ın hudûdunu aşarsa kendisine yazık etmiş olur." (Talâk sûresi, 65/1) buyurmuştur. Bu mânaların aslında şerîatlerin ihtilâfı yoktur. İhtilâf, hudut yollarını tâyindedir. Meselâ, **İsâ aleyhisselâm**ın dîninde şarap haram, fakat haramlığı sarhoşluk vermesine bağlıdır. Yâni Îseviyette şarabın haram olmasının haddi sekir vermesine bağlıdır. Şarap, bizim şerîatimizde de haramdır. Fakat bizde haram olması, müskir olması sebebiyledir. Sarhoşluk versin vermesin, mâdem ki bu madde müskirdir, öyle ise haramdır. Çünkü azı çoğuna dâvet eder. Bu az, mâdem ki çokta dâhildir. Sekir vermese de cinsi îtibariyla haramlığın hudutları içindedir ve haramdır.

İşte buraya kadar anlattıklarımız, altın ve gümüşün gizli hikmetlerinden bir

misâldir. Nîmete şükür veya nankörlüğün bu misâl ile ayarlanması uygun olur. Her hangi bir hikmet ve gaye için yaratılan bir şeyi oradan ve o gayeden ayırmak doğru değildir. Bunu da ancak hikmetten nasîbi olanlar anlar. Nitekim Allahu Teâlâ:

وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا

"Her kime hikmet verilirse, muhakkak ona çok hayır verilmiştir." (Bakara sûresi, 2/269) buyurmuştur. Ne yazık ki şeytan oyuncağı ve şehvet mezbelesi olan gönüllerde hikmet cevherlerine rastlanamaz. Ancak basîret sâhipleri düşünebilir. Bunun içindir ki Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

لَوْلَا أَنَّ الشَّيَاطِينَ يَحُومُونَ عَلَى قُلُوبِ بَنِي آدَمَ لَنَظَرُوا إِلَى

مَلَكُوتِ السَّمَاءِ

"Eğer eytanlar, insanların kalplerinde cevelân etmeselerdi, insanlar göklerin gizliliklerine bakarlardı." [101] buyurmuştur.

Bu misâli anladınsa, artık durup yürümeni, konuşup susmanı ve bütün tutum ve davranışlarını buna göre ayarla. Netîcede ya şükrettiğini veya küfrettiğini görürsün. Bu iki halden ayrılmana imkân yoktur. Zâhir ilimlerden olan fıkıh ile meşgul olan avam, bunların bir kısmına kerahet ve bir kısmına mahzûrâttandır, derler. Basîret erbabına göre hepsi sakıncalı olan şeylerdir. Meselâ, ben sağ el ile taharet almaya mahzurlu derim. Çünkü burda küfrân-ı nîmet vardır. Allahu Teâlâ insanda iki el yarattı ve bunlardan birisini diğerinden kuvvetli kıldı.

Elbette kuvvetlinin bir üstünlük hakkı vardır. Zayıfı kuvvetliye tercîh ise adâletsizliktir. İki eli yaratan Allah, bu ellerle göreceğin bâzı hizmetlere de seni muhtaç kıldı. Bunlarla göreceğin hizmetlerin bâzısı şerefli, bâzısı da âdî işlerdir. Şerefli olanı, Mushaf-ı Şerîf'i tutma ve benzeri işlerdir. Âdî işler de necâset temizliği gibi. Sen âdî işlerde kuvvetli elini ve şerefli işlerde de kuvvetsiz elini kullandığın vakit, şerefliyi düşürmüş ve şerefsizi yüceltmiş olursun. Bu ise zulüm ve adâletten ayrılmaktır.

Bunun gibi, kıbleye karşı tükürmek ve o yöne dönerek kazâ-i hâcet etmek, Allahu Teâlâ'nın cihet ve yönleri yaratmasındaki nîmete karşı küfürdür. Allahu Teâlâ âlemi geniş olarak yarattı ve cihetler tâyin etti. Bu yönlerin bâzısına şeref verdi ve bâzısını da şereflendirmedi. Meselâ, gönlünü bir noktaya ve oradan da Allah'a bağlamak için Mekke'de Kâbe denen ve kendisine nisbet ettiği bir beyt

yarattı. Gaye, Rabbine ibâdet edeceğin zaman o tarafa huzûr içinde dönmendir. İşlerini de şerefli ve şerefsiz olarak ikiye ayırdı. Meselâ, şerefli işin namaz kılmak, şerefsiz işin kazâ-i hâcet ve sümkürmektir. Sen kazâ-i hâcetinde ve sümkürmende kıbleye yönelirsen, ibâdetinin kemâli için tahsîs edilen yöne karşı nankörlük etmiş olursun.

Ayakkabı giymekte de durum budur. Kuvvetli olması ile şerefli olan, sağ ayağın dururken solu giydirmek nankörlüktür. Çünkü sağ ayak daha kuvvetli ve daha şerefli olduğu için onu öne almak lâzımdır. Bu gibi mahzurlu şeyler, her ne kadar fakîhlere göre mekruh ise de, ârifler nazarında büyük günâhlardandır.

Hattâ âriflerden birisi bir defa bir kaç ölçü buğday alıp fakirlere dağıtmaya başladı. Bunun hikmetini soranlara: "Bir defa yanlışlıkla nâlinlerimi sol ayağımdan başlayarak giydim. Onun keffâreti olarak bu buğdayı dağıtıyorum." dedi. Evet, fakîhler bu gibi şeyleri fazla büyütmeye muktedir değiller. Çünkü onlar, hayvanlardan bir derece farklı olan avâmın ıslâhı ile mübtelâ olmuş zavallılardır. Avam ise öyle karanlık bataklıklar içindedirler ki, o zulmetlere nispetle bunlar solda sıfır kalmış ve bunları onlara açıklamak imkânsızlaşmıştır.

Meselâ, ağıza getirilecek şey, sağ el ile getirilir. Sol el ile yemek içmek, nankörlük olur. Fakat sol el ile şarap içen adama: "Sen iki yönden haddi aştın; birisi içki içmek, diğeri de sol el ile içmek." demek elbette çirkin bir şey olur. Bunun gibi Cuma vakti hür bir insanı veya şarabı satan bir adama: "Sen iki cinâyet işledin; hem şarap veya hür adamı sattın ve hem de bu satışı Cuma namazı vaktinde yaptın." demek, abes ve çirkin olur. Bunun gibi, mescidde su dökünen bir adama: "Sen hem mescidde, hem de kıbleye karşı su dökündün." demek lüzumsuz, abes ve çirkin bir şey olur.

Onun için, onlar bu gibi mahzurlarla fazla meşgul olamazlar. Zîra günâhlar, karanlıklardır. Fakat bunların bâzısı bâzısından büyük olduğu için küçükleri arada görülmez hale gelir. Meselâ, efendi, bâzen hizmetçisine: "O bıçağı neden kullandın?" diye çıkışabilir. Fakat o bıçakla efendinin sevgili oğlunu keserse, artık iş, "O bıçakla niçin kestin?" demekten çoktan geçmiş olur. Enbiyâ ve evliyânın riâyet ettiği edeplerden avam hakkında fıkıh kitaplarındaki müsâmahamızın çoğu böyledir ve sebebi bu zarûrettir. Yoksa bunların hepsi adâletten ayırmak, küfrân-ı nîmet ve kulu Allah'tan uzaklaştırmaktır. Hattâ bâzıları, insanı yüksek dereceden düşürmeye müessir olurken, diğer bâzıları da insanı, yakınlık hudutlarından çıkararak şeytanın sâhası olan uzaklıklara atmaya sebep olur. Yine bunun gibi, zarurî ve önemli bir sebebe dayanmadan ağaç kesen, ağaçlara ve el nîmetine karşı nankörlük etmiştir. Eldeki nankörlüğü, elin boş şeyler için yaratılmayıp, Allah'a itâate yardımcı olacak ameller için

yaratılmış olmasındadır. Ağaca gelince; Allahu Teâlâ onu yarattı. Gövde, dal ve budak verdi. Su verdi, onda gıda ve nemâ kuvvetini yarattı ki, büyüyüp kemâlini alsın, insanlara faydalı olsun diye. Kemâline ermeden onu heder etmek, hikmete muhalif ve adâletten udûl [dönme] olduğu içindir. Şâyet kesilmesi uygun bir maksada müstenid ise bunda beis yoktur. Çünkü gerek bitki ve gerek hayvanlar, insanların menfaati için yaratılmışlardır. Her ikisi de yokluğa mahkûmdur. Bununla beraber âdiyi yok edip şerefliyi biraz daha yaşatmak, her ikisini yok etmekten daha âdilânedir. Buna işâret olarak Allahu Teâlâ:

وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا

"O, göklerde ne var, yerde ne varsa hepsini sizin emrinize âmâde kıldı." (Câsiye sûresi, 45/13) buyurdu. Bununla beraber ihtiyacı olsa bile, başkasının mülkünden izinsiz ağaç kesmek zulümdür. Çünkü bir ağaç, herkesin ihtiyacına kâfi gelmez, ancak birisinin ihtiyacını görür. Binâenaleyh hiç bir tercîh sebebi bulunmadan bir ağacı kendine mâl etmek zulümdür. Onun sâhibi, onu dikip, sulayan ve koruyarak yetiştiren kimsedir. Bu bakımdan o, bu ağaca hak kazanmıştır. Şâyet ağaç, kendi kendine ormanda yetişiyorsa, o zaman bunu ilk elde eden buna hak kazanır. Adâlet bunu gerektirir. Fakîhler buna mâlikiyet ve mülkiyet derler ki, bu söz sırf mecazdır. Zîra mülkiyet, yer ve göklerin mâliki olan Allah'a mahsustur. Kendine mâlik olmayan bir kimse başkasına nasıl mâlik olabilir? Bizzat kendisi bile başkasının mülküdür. Evet, insanlar, Allahu Teâlâ'nın kulları, yer küresi de Allah'ın onlar için hazırladığı bir sofradır ve ihtiyaçları nispetinde ondan yemekle müsaade edilmişlerdir. Bu, tıpkı bir hükümdarın hizmetçilerine kurduğu ve yemelerine izin verdiği bir sofra gibidir. Sofradan herkes yiyebilir. Fakat birisinin aldığı lokmayı başkası elinden alamaz.

Zîra lokma onun mülkü olmuştur. Her ne kadar bunlar hükümdarın kulları iseler de bir lokma hepsinin ihtiyacına cevap vermediği için adâlet, bunu ilk sâhip olana vermektir. İşte kullar hakkındaki Allahu Teâlâ'nın hükmünü böyle bilmek gerekir. Bunun için deriz ki; ihtiyacından fazla servet toplayıp da, onu muhtaç olanlara infak etmeyen, zâlimdir. Bunlar, altın ve gümüşü istif edip Allah yolunda infak etmeyenler zümresindendirler. Allah yolu Allah'a itâat yoludur. Allah'a itâatte kulların azığı, dünya malıdır. Zîra o sayede zaruretlerini önler ve ihtiyaçlarını temîn ederler. Evet, bu anlattığımız, fakîhlerin fetvalarının hükmüne girmez. Çünkü ihtiyaç miktarının belli bir miyarı olmadığı için tâyini güçtür. İnsanların ilerideki ihtiyaç anlayışları ayrı olduğu gibi ömrün sonu da belli değildir. Avama, ihtiyacından fazlasını infak et, diye teklifte bulunmak,

çocukları vakarlı ve saygılı olmaya, lüzumsuz soruları sormamaya zorlamaya benzer. Onların anlayışlarındaki eksiklik sebebiyle onları mazur görüp, oyun ve eğlencelerinde onları serbest bıraktığımız ve bunu hoş karşıladığımız gibi, bu gibilere de müsamaha ederiz. Aslında çocuklara gösterilen bu müsamahadan, boş oyun ve eğlencelerin doğru bir şey olduğuna delîl çekilemediği gibi, fakîhlerin bu müsamahasıyla da fazla serveti elde tutmanın doğru olacağına hüküm verilemez. Kur’ân-ı Kerîm’de buna işâret edilerek:

إِنْ يَسْأَلْكُمُوهَا فَيُحْفِكُمْ تَبْخَلُوا

“Eğer onları (tamamını) **isteseydi ve sizi zorlasaydı, cimrilik ederdiniz ve bu da sizin kinlerinizi ortaya çıkarırdı.”** (Muhammed sûresi, 47/37) buyrulmuştur. Lekesi olmayan hak ve zulmü bulunmayan adâlet, herkesin dünyalıktan binitinin yolculuk azığını temîn edecek miktardan fazlasını almamaktır. Allah’a yolcu olan herkesin biniti, bedenidir. Buna yetecekten fazlasını aldığı halde onu, biniti olan başka bir yolcuya vermezse, adâletten ayrılmış bir zâlim, hikmetin gayesinden ayrılmış; Kur’ân, peygamber, akıl ve diğer azıktan fazlasını yanında saklamanın vebâl olduğunu bildiren sebeplere karşı küfretmiş olur. Mevcûdâtın çeşitlerinde Allahu Teâlâ’nın hikmetini anlayan kimse, şükür görevini îfâya muktedirdir. Bunları bütün teferruâtıyla anlatmak için ciltler dolusu eserler yazmak gerekir. Bu kadarını açıklamamız Allahu Teâlâ’nın:

وَقَلِيلٌ مِنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ

“Kullarımdan şükredenler azdır.” (Sebe sûresi, 34/13) buyurmasındaki doğruluğun sebebiyle İblîs’in:

وَلَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ

“Onların çoğunu şükrediciler bulamayacaksın.” (A’râf sûresi, 7/17) deyip sevinmesindeki hikmeti anlatmak içindir. Bu açıklamalarımızı bilmeyenler, bu âyetlerin gereği gibi mânalarını anlayamazlar. Bu anlattıklarımızın ardında öyle şeyler var ki, bunların yalnız başlangıçlarını anlamak için bile ömürler kâfi gelmez. Fakat âyetin tefsîri ve lafızlarının mânasını lügat ve Arap edebiyatına vâkıf olanlar anlayabilir. İşte buradan mâna ve tefsîr farkı anlaşılmış olur. (Tefsîr, lafzın zâhirini, mâna ise bâtınını anlamak ve anlatmaktır.)

Şâyet "Senin bu açıklamandan, Allahu Teâlâ'nın her şeyde bir hikmeti olduğu, kulların bâzı işlerini bu hikmetin ikmaline sebep kıldığı ve bunlardan murâd olan gayeye ulaştırdığı, diğer bâzı işlerini de hikmetini tamamlamaya mâni kıldığı anlaşılıyor. Hikmete uygun ve hikmetini gayesine ulaştıran her şey şükür, hikmete uymayan ve hikmeti gayesine ulaştırmayan her şey, küfrândır. Bunların hepsi anlaşılan şeylerdir. Ancak buna rağmen yine ortada anlaşılmayan bir durum vardır. O da hikmeti tamamlayan ve hikmeti kaldıran kulun işleri de yine O'nun fiilidir. O halde nasıl olur da kul, birinde şâkir, diğerinde kâfir olur?" dersen bilmiş ol ki;

Bu hususta tam mânasıyla gerçeği ortaya koymak, mükâşefe ilimlerinin büyük deryâlarının derin dalgalarından istimdâd ile mümkündür ki, yukarıda bir nebze bunların başlangıçlarına işâret edilmiştir. Şimdi de vecîz bir ifade ile sonuna ve gayesine işâret edelim. Kuşdilini bilen bunları anlar. Melekût âleminin boşluğunda kanat çırpıp yalpa vuran ve cevelân edenler inanır, yeryüzünde daha yürümesini beceremeyenler de bunu inkâr ederler. Buna göre deriz ki:

Allahu Teâlâ'nın celâl ve kibriyâlığından meydana gelen yaratmak ve ihtirâ vasfı, lügat vâzı'ının [âliminin] görebilmesinden çok âli olduğu için, O'nun celâlinin künhüne delâlet edecek ibâreden onu ifade edecek bir ibâre olmadığı gibi, lügat vâzı'ının o tarafa yönelecek durumdan çok düşük olması, O'nun zirvesine gözünün ulaşmasına mânidir. Yarasa kuşunun güneşi görmemesi, güneşteki bir kusurdan olmayıp kendi gözündeki kusurdan olduğu gibi, bunlar da kendi kusurları sebebiyle o hakîkati göremezler. Bu sebepten celâlini düşünmek için gözleri açılanlar, şu konuşanların bu alçaklık âleminde O'nun hakîkatini başlangıçlarına zayıf bâzı şeyleri anlatacak ifadeler bulmak zorunda kaldılar. Bunun için o sıfata istiare olarak kudret adını verdiler. Biz de bundan cesâret alarak Allahu Teâlâ'nın kudret sıfatı vardır, bu kudretten halk [yaratma] ve îcad meydana gelir, dedik.

Sonra mahlûkat, varlıklarında bir takım bölüm ve özel vasıflara ayrılırlar. Bu bölümlerin bölünme yeri ve özel sıfatlara ayrılması da ayrı bir sıfattır ki, yukarıda anlattığımız zaruret sebebiyle buna da "Meşîet" adı istiare olarak verilmiştir. Harf ve seslerle konuşup bunları bilenler, bu meşîetten mücmel bir mâna çıkarırlar. Meşîet lafzının, bu sıfatın hakîkatine delâletindeki kusuru, kudret lafzının hakîkî sıfata olan delâletindeki kusuru gibidir. Sonra kudretten meydana gelen işlerden bir kısmı hikmetin gayesine ulaşır, bir kısmı da gayesine ulaşmaz. Her birinin meşîet sıfatına nispeti vardır. Çünkü bunların, kısmet ve ihtilâflarının kendisiyle tamâm olduğu özelliklere dönüşleri vardır. Gayesine ulaşana nispet edilene "muhabbet", gayesine ulaşamayana nispet

edilemeyene de “kerâhet” adı verilir. Bâzılarına göre kerâhet ve muhabbet meşîete dâhildir. Ancak nispette her birinin bir özelliği vardır. Lafız ve lügatlerden anlamak isteyenler, mücmel olarak bu kerâhet ve muhabbet sözlerinden bir şeyler anlarlar. Sonra kendi halk [yaratma] ve îcâdı ile meydana gelen kulları da ikiye ayrılır. Bir kısmı hakkında hikmetini, gayesine ulaştırmakta ezelî meşîet sebkat etmiş olandır. Bir kısmı hakkında bâzı hususlarda hikmetini gayesine ulaştırmak hususunda meşîet-i ilâhiyye sebkat etmiş olanlarıdır. Bunların her birinin meşîet-i ilâhiyyeye özel nispetleri vardır. Hikmetini tamamlamaya nispet edilenlere rızâ, tamamlamayıp geride kalanlara nispetle de gadab adları istiâre olarak verilmiştir. Hikmet gayesine ulaştırmadığı için ezelde gadab adı verilenlerin işine, küfrân adı istiâre olarak verildi ve hemen bu gibilere, azâbın ziyadeleşmesi için lânet ve mezemmet sözü mürâdif kılındı. Ezelde kendilerinden râzı olduğu kimselerden de hikmeti gayesine ulaştıran kimse için şükür lafzı istiâre olarak verildi ve buna da senâ mürâdif kılındı.

Hulâsa, Allahu Teâlâ güzelliği verdi ve onu övdü. Azâbı gerektiren kötülüğü verdi ve onu yerdi. Bu, bir hükümdarın, kölelerinden birini yıkayıp temizleyip, giydirip süsledikten sonra, onu, güzelliği ve temizliği ile övmesi gibidir. Güzelliği veren de kendisi, öven de kendisidir. Buna göre, gerçekte kendi kendini övmektedir. Kul, görünüşte bu övgünün bir hedefidir. İşte ezelde işler böyledir. Ve Müsebbibü’l-Esbâb’ın takdîri ile işler böylece teselsül edip gider. Bunlar bir tesadüf veya araştırma mahsûlü değil, belki irâde, hikmet ve hak hükmü ve kesin emri ile meydana gelen işlerdir ki, âriyet olarak biz bunlara kazâ-i ilâhiye deriz. Bunlar göz yumup açmaktan daha kısa zamanda olan işlerdir. Ezeldeki kazâya uygun olarak mukadderât, zamanında zuhûr eder. Mukadderâtın sıra ile meydana gelmesine de kader denir. Yâni kader, ezelde mukadder hükmün zamanında zuhûrudur. Kaza ve kader dışında hiç bir şey cereyân etmez.

Bu konuyu şöyle özetleyebiliriz: Allahu Teâlâ mutlak hikmet sâhibidir. Sebepleri düzene koyup müsebbebata yöneltmek, hikmet-i ilâhiyyedir. Mücmel ve mufassal bütün sebeplerin sebebi O’dur. Her şey O’ndan meydana gelir. Kazâ ve kader O’nun hüküm ve hikmetinden doğar. Müsebbebata yönelmek için sebeplerin asıl vasfını tedbîr, O’nun hükmü, bozulmayan ve değişmeyen asıl ve küllî sebepleri ezelde icâdı ise O’nun kazasıdır. Yâni kaza, O’nun bilmesi, dilemesi ve yapması ile meydana gelen ezeldeki bir hükmüdür. Ezeldeki bu rabbânî hükmün lâ-yezelde vaktinde ve zamanında azar azar meydana gelmesi de kaderdir. Bunun için kaza ve kader dışında bir şey kalmaz. Kaza emr-i vâhid-i küllînin karşılığı, kader de sonuna kadar meydana gelecek işlerin karşılığıdır.

Bâzılarının hatırına “Kısmet, bu tafsîlâtı niçin gerektirdi? Bu ayrılık ve üstünlükle adâlet nasıl teessüs etti?” diye bir soru geldi. Fakat bâzıları bunun künhünü anlamaktan âciz oldukları için, bu hususta konuşmaktan men olundu ve: **“O, yaptığından sorulmaz, sorumlu olan sizsiniz.”** denildi.

Bâzıları da yer ve göklerdeki ilâhî nûrdan lâmbalarını doldurdu. Zaten ateş değmese bile onların yakıtları parlak olduğu için ışık veriyordu. Sonra yakıta kibriti değdirdikleri anda nûr üzerine nûr olarak parladı da Rabbinin nûru ile beraber yer ve gök aydınlandı. Hattâ melekût âleminin sırları ortaya çıktı ve her şeyi olduğu gibi gördüler. Sonra onlara, “Allahu Teâlâ’nın edebi ile edeplenerek sükût edin.” denildi. Bunun için: Kaderden bahsedildiği vakit sükût edin. Zîra yerin kulağı var, çevrenizde görüş ve anlayışı zayıf olan insanlar var. En zayıfınızın durumuna göre konuşun. Yarasanın gözünden güneşin perdesini kaldırmayın. Çünkü o, buna dayanamaz, sonra hepiniz helâk olursunuz. Allah’ın ahlâkı ile ahlâklanın. Kendi yüksek ufuklarınızdan, zayıflarınızın seviyesine ininiz ki, güneşin geride bıraktığı izinden istifade eden yarasa kuşu gibi, sizin de parlayan nûrunuzun döküntülerinden geride kalanlar istifade etmiş olsunlar da, bu sayede şahıs ve durumları bakımından tahammül edebilecekleri bir hayat ile yaşamış olsunlar ve şâirin:

“İyiler meclisinde iyi arap içtik. Zîra iyilerin arabı iyi olur.
İçtik ve bardak artığını yere döktük.
Zîra büyüklerin bardağından yerin de nasîbi vardır.”

dediği gibilerden olun.

İşte bu işin ilki ve sonu böyledir. Bunu ancak ehli olduktan sonra anlayabilirsin. Ehli olduğun vakit gözün açılır ve gerçeği görürsün, o vakit daha öncüye ihtiyacın olmaz. Gerçi körü götürmek mümkündür. Fakat o da bir hadde kadardır. Yol daralıp kıldan ince kılıçtan keskin olduğu vakit, üzerinden ancak kanadı olan kuşlar geçebilir. Artık körü arkasında taşıyamaz. Kendisinin dermanı olup suyun durgun aktığı ve karşıya geçmek mutlak yüzmekle mümkün olduğu vakit, yüzmesini bilen karşıya geçebilir. Fakat çoğunlukla başkasını peşinden sürükleyemez. Bunlar, su üzerinde yürüyen ile yer üzerinde yürüyenlerin birbirine nispetleri gibi şeylerdir. Suda yüzmek öğrenilebilir. Fakat su üstünde yürümek, öğrenmekle temîn edilmez. Ancak îmandaki yakîn kuvvetiyle elde edilir. Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’e **İsâ aleyhisselâm**ın su üzerinde yürüdüğü haber verildiği vakit:

لَوِ ازْدَادَ يَقِينًا لَمَشَى عَلَى الْهَوَاءِ

"Eğer daha kuvvetli yakîne sâhip olaydı hava üzerinde de yürürdü." [102] buyurdu.

İşte bu anlattıklarımız kerâhet, muhabbet, rızâ, gadab, şükür ve küfre birer remz ve işâretlerdir. Muâmele ilminde daha ileri gitmek uygun olmaz. Daha kolay anlaşılsınlar diye Allahu Teâlâ bu hususlarda darb-ı meseller de vermiştir. Peygamberi vasıtasıyla, ins ve cinni ibâdet için yarattığını haber verdi. Bunlar hakkında hikmetin gayesi ibâdet olduğunu bildirdi. Sonra iki kulu olduğunu ve bunlardan birini sevdiğini haber verdi. Sevdiğinin isimleri Cebrâil, Rûhu'l-Kudüs ve El-Emîn'dir. Bu, Allah katında sevimlidir, emîndir, itâatkârdır. Diğerine de buğzeder; onun adı da İblîs'dir. O, mel'ûndur, bilinen vakte kadar yaşayacaktır. Sonra irşadı Cebrâil'e havâle ederek:

قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ

"De ki: Onu, Mukaddes Rûh (Cebrail), **iman edenlere sebat vermek, Müslümanları doğru yola iletmek ve onlara müjde vermek için, Rabbin katından hak olarak indirdi."** (Nahl sûresi, 16/102),

يُلْقِي الرُّوحَ مِنْ أَمْرِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ

"O, kavuşma günü ile korkutmak için, kendi emrinden olan vahyi, kullarından kimi dilerse ona ilka eder." (Mü'min sûresi, 40/15) buyurmuştur. İğvâ ve aldatmayı da İblîs'e havale ederek:

لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِهِ

"O'nun yolundan sapıtması için." (Zümer sûresi, 39/8) buyurmuştur.

İğvâ, kulları, hikmetin gayesine ulaşmaktan uzaklaştırmaktır. İşte bunu gadab ettiği İblîs'e nispet etti. Hayatta bunun benzeri vardır. İrşâd ise hikmetin gayesine ulaştırmaktır. Onu da sevdiği kuluna nispet etti. Hayatta bunun da benzeri vardır. Hükümdar bir sâkî ve bir temizlikçiye ihtiyacı olduğu ve buna karşılık iki de kölesi bulunduğu vakit, elbette kölelerinden çirkin ve âdîsini çöpçülüğe, güzel ve kibarını da sâkîliğe ayırır. Sevip hoşlandığına hizmetin güzelini, sevmeyip hoşlanmadığına da hizmetin âdîsini verir. "Bu benim işimdir, onun işi benim işimden daha aşağı değildir." diyemezsin. Çünkü bunu kendine nispet ettiğin vakit hatâya düşmüş olursun. Belki çirkin işi çirkin şahsa, güzel

işi de güzel şahsa tahsis, adâleti tamamlamak içindir. Çünkü O'nun adâleti, bâzen senin hiç bir dahlin olmadan ve bâzen de seninle tamamlanır. Sen ve kudretin de O'nun fiilindensiniz. İlmin de, amelin de, diğer hareket sebeplerin de hepsi O'nun fiilindendir. O, onları adâletle tertip etti. O'ndan âdil fiiller sâdır olur. Ne yazık ki sen ancak kendini görebiliyorsun. Âlem-i şehâdette sende görülen işlerin, âlem-i gayb ve melekûttan sebepleri olmadığını sanır ve böylece kendi işlerini kendine nispet edersin.

Sen gece vakti, hokkabazın kukla oyunlarını seyreden bir çocuk gibisin. Hokkabaz, bir de arkasından çeşitli sûretler çıkarır. Bu suretleri oynar, bağırır, oturur ve kalkar. Aslında bu sûret bizâtihî hareket edemeyen bir kukladır. Onu hareket ettiren, gece karanlığında görülmeyen ince ipliklerdir. İplerin ucu hokkabazın elindedir. Kendisi çocukların göremediği saklı bir yerde durur. Çocuklar kuklanın hareketine hem sevinir, hem de şaşırırlar. Çünkü onlar, bütün bu hareketleri kuklanın kendisinin yaptığını sanırlar. Fakat aklı başında insanlar, bunun kendiliğinden bir hareket olmayıp, başkası tarafından tahrîk edildiğini bilirler. Ancak herkes kukla oynatma sanatının tafsîlâtını bilmeyebilir. Az boz bilenleri varsa da hokkabaz gibi yine bilemezler.

İşte dünya sıbyanları da böyledir. Âlimlere nispetle câhiller sıbyan gibidir. Şahıslara bakar ve onları bizâtihî hareket eden birer kuvvet sanırlar ki, çoğunluk böyledir. Âlimler, onların tahrîk edildiklerini bilir, fakat nasıl tahrik edildiklerini bilemez. Ekseriyetle âlimler de böyledir. Ancak ârif olup, ilimde rüsûh sahibi olan âlimler, keskin görüşleri ile örümcek ipliği gibi ve belki bundan da ince olup göklere asılı bulunan bu ipleri ve yerdekilerin bu iplere nasıl asılı olduklarını görürler. Ancak bu ipler o kadar incedirler ki, bu baş gözü ile görülmezler. Onlar mârifet gözlüğü ile görürler. Sonra iplerin uçlarını ve uçlarının da meleklerin elinde hareket ettirildiklerini sonra da bu meleklerin Hamele-i Arş'a dönük onlarak Allah'tan gelen emri nasıl beklediklerini, Allah'ın emrine isyan etmemek için nasıl dikkatli davrandıklarını görürler. Kur'ân-ı Kerîm'de bu müşâhededen tâbir edilmek üzere:

وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ

"Rızkınız ve size va'd olunagelen şeyler göklerdedir." (Zâriyât sûresi, 51/22) buyrulmuştur. Gökteki kendilerine inecek ilâhî emirleri ve mukadderatı beklemekte olanlarını da bildirmek üzere:

خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ يَتَنَزَّلُ الْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ

لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ وَأَنَّ اللّٰهَ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ

شَيْءٍ عِلْمًا

“Allah yedi göğü ve yerden de onların mislini yaratmış olandır. Emri, bütün bunların arasında durmadan iner. Allah’ın hakîkaten her şeye kadir olduğunu, ilmiyle hakîkaten her şeyi kaplamış bulunduğunu bilmeniz içindir.” (Talâk sûresi, 65/12) buyurmuştur ki, bunların tevîllerini ancak Allah Teâlâ ve ilimde rüsûh bulanlar bilir.

İbn Abbâs (r.a.) ilimde rüsuh bulanlar hakkında: “Onların ilimlerini avâmın havsalası almaz.” dedi ve Allahu Teâlâ’nın: **“O’nun emri bu ikisinin arasında durmadan iner.”** âyet-i celîlesini okudu. İbn Abbâs (r.a.) devamla: “Eğer bu âyetten anladığımı size anlataydım, beni recmeder veya küfür ile ithâm ederdiniz.” dedi. Burada da bu kadarla yetinelim. Çünkü bâzen hududu aşıyor ve muamele ilmine başka şeyler karıştırıyoruz. Yine maksada dönerek deriz ki:

Şükrün hakîkati, Allahu Teâlâ’nın hikmetini tamamlamakta kulun kullanılması demek olduğuna göre, kullar arasında en çok şükreden, Allah katında en sevimli ve Allah’a en yakın olanları vardır. Allah’a en yakın olanları meleklerdir. Bunların da tertibi ve sıraları vardır. Her birinin Allah katında belirli bir yeri vardır. Yakınlık mertebesinde en üstünü, İsrâfil aleyhisselâm’dır. Derecelerinin üstünlüğü, onların yaratılışta mükerrem olmalarındandır. Allahu Teâlâ peygamberleri onlar vasıtasıyla ıslâh etmiştir. Peygamberler ise yeryüzünde en üstün mevkîe sâhip olanlardır. Bunlar meleklerden sonra gelir. Bunlar da yaratılışta hayırlıdırlar. Allahu Teâlâ diğer insanları da bunlar vasıtasıyla hidâyete ulaştırmıştır.[103] Ve hikmetini onlarla tamamlamıştır. Peygamberlerin en üstünü de Peygamberimiz Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.)’dır. Çünkü Allahu Teâlâ, onunla dîni kemâle erdirdi. Ve peygamberliği onunla sona erdirmiştir. Peygamberleri de onlara vâris olan ulemâ tâkip eder. Bunlar, kendi zatlarında sâlih kimseler oldukları gibi, Allahu Teâlâ diğer insanları da onlar vasıtasıyla ıslâh etmiştir. Bunların da her birinin derecesi, kendisini ve başkasını ıslâhı nispetindedir. Bunlardan sonra âdil hükümdarlar gelir. Zîra ulemâ, insanların dînî ve mânevî yönlerini düzelttikleri gibi, bunlar da maddî ve dünyevî yönlerini düzeltirler. Zâten Peygamber Efendimiz (s.a.v.)in üstünlüğünün bir hikmeti de din ve dünya işlerinin kendi elinde toplanmış olması idi. Allahu Teâlâ onunla insanların hem dîn, hem dünyalarındaki salâhlarını kemâle erdirmiştir. Ondan başka hiç bir peygambere her iki vazîfe birden verilmemiştir. Bunlardan sonra

da yalnız kendini ıslâh eden âlimler gelir. Çünkü Allah’ın hikmeti bunlarla tamamlanmış değil, yalnız kendilerinde kendi şahıslarında tamamlanmıştır. Bunlardan arta kalanlar ise değersiz kimselerdir.

Şunu da bilmiş ol ki; dînin ayakta durması, hükümdarlar sayesindedir. Zâlim ve fâsık olsalar da bunları tahkîr etmek, doğru olmaz. Nitekim **Amr b. el-As**: “Zâlim imam, devam eden fitneden hayırlıdır.” demiştir. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) de:

سَيَكُونُ عَلَيْكُمْ أُمَرَاءُ تَعْرِفُونَ مِنْهُمْ وَتُنْكِرُونَ وَيُفْسِدُونَ وَمَا

يُصْلِحُ اللهُ بِهِمْ أَكْثَرُ فَإِنْ أَحْسَنُوا فَلَهُمُ الْأَجْرُ وَعَلَيْكُمُ الشُّكْرُ

وَإِنْ أَسَاؤُا فَعَلَيْهِمُ الْوِزْرُ

“İleride ba ınıza öyle âmirler gelecek ki, bunların kabul ve reddedeceğiniz tutum ve davranı ları olacaktır. Bunlar ifsâdatta bulunacaklardır. Fakat Allahu Teâlâ’nın onlar vasıtasıyla ıslâh edip düzelttiği, onların ifsâd edip bozduklarından daha çok olacaktır. İyilik yaparlarsa ecri onlara ükrü de sizedir. Kötülük yaparlarsa cezâsı onlaradır. Size de dü en sabretmektir.” buyurmuştur.

Sehl de şöyle diyor: “Sultanın imamlığını kabul etmeyen zındık, sultanın dâvetine icâbet etmeyen mübtedî, dâvetsiz olarak hükümdarın yanına giden ise ahmaktır.” demiştir.

Yine **Sehl**’e: “İnsanların hayırlısı kimdir?” diye sorduklarında, sultanlardır, demiştir. Bunun üzerine: “Biz sultanları en kötü insanlar diye tanırız.” demeleri üzerine, Sehl: “Durun, ileri gitmeyin. Allahu Teâlâ’nın günde iki bakışı vardır. Birincisi, Müslüman’ın mallarının, diğeri de bedenlerinin selâmetinedir. Hükümdarlar bunları koruduğu için bu sâyede onları mağfiret eder.” demiştir. Yine bu zât: “Sultanların kapılarında asılan siyah tahtalar, yetmiş kıssacı vâizden hayırlıdır.” demiştir.

Buhârî ile Müslim, Ümmü Seleme’den rivâyet etmişlerdir.

Ribâ, nass-ı Kur’ân ile haramdır. Fakat bu husustaki âyet mücmeldir. Bu mücmeli açıklayan Resûl-i Ekrem ribânın altı maddede haram olduğunu tasrîh etmiştir. Bu altı madde dışında kalan maddelerde ribânın haram olup olmamasında mezhep imamları ihtilâf etmişlerdir.

İmâm-ı A’zam, altın ve gümüşte ribânın haram olması için iki sebep göstermiştir. Birisi, cinslerinin bir olması, diğeri de tartı ile kullanılmalarıdır. Buna göre; cinsi bir olup tartı ile alınıp verilen her maddede riba haramdır,

demiştir. (Demir, bakır, kalay ve benzerleri gibi.)

İmam Mâlik ve Şâfiî: "Altın ve gümüşteki illet, para olmaları bakımındandır. Bunun için demir ve bakır gibi şeylerde ribâ olmaz." dediler. Yine Ebû Hanife, ezher rivâyette: "Altın ve gümüşten başka diğer dört şeyde illet, ölçü ve cinsiyettir. Buna göre arpa ve buğdayda olduğu gibi, ölçü ile alınıp verilen ve cinsleri bir olan alçı, kireç ve çoğan gibi maddelerde de hüküm aynıdır." demiştir. Ahmed'den ikinci bir rivâyette: "Dört maddede ribâ, yenilip ölçülen veya yenilip tartılan maddelerden olmaları içindir. Bu bakımdan yenildiği halde ölçü veya tartı ile alınıp verilmeyen maddelerde ribâ yoktur.

Dâne İşi satılan nar, ayva, hıyar, kavun ve karpuz gibi, yenilmeyenler ister ölçü, ister tartı ile olsun, onlarda ribâ yoktur. Bundan üçüncü rivâyette; yenir cinsinden oldukları için bunlarda riba var. Binâenaleyh, yenen her maddede riba vardır, dedi. İmâm Mâlik: "Bu dört maddenin ribalığı, nafaka olmaları bakımındandır. Bu îtibarla ne kadar yiyecek varsa hepsinde riba hükmü câridir." dedi.

İmam Şâfiî, kavl-i cedîdinde: "Arpa, buğday, tuz ve hurma gibi maddelerde ribânın haram olması, yiyecek maddeleri olmaları bakımındandır. Buna göre yumurtaya varıncaya kadar nar, ayva dahil bütün yiyecek maddelerinde ribâ vardır." İmâm-ı Ahmed'den buna benzer üçüncü bir rivâyet de vardır.

İmâm-ı Ahmed, kavl-i kadîminde: "Yenecek maddeler ölçülsün, tartılsın hepsinde ribâ vardır, diğerlerinde yoktur, demiştir. (Mütercim)

Oruç bahsinde geçmiştir.

Bu rivâyet münkerdir. Yalnız İbn Ebi'd-Dünya Bekr b. Abdullah'tan rivayetinde: Havârîler İsa'yı su üstünde yürürken gördüklerinde, bizzat İsâ: "İnsanlar kuvvetli yakine sâhip olsalar hava üzerinde de yürürlerdi." demiştir.

Bizim mezhebimizde beşerin peygamberleri, meleklerin peygamberlerinden, Müslümanların avâmı, meleklerin avamından üstündür. Çünkü melekte nefis ve şehvet olmadığından onun ibâdeti tabiî ve âdeta insanın nefes alıp vermesi gibidir. Bu bakımdan melekler yükselemez. Zîra ibâdetinde mücâdele yoktur. Fakat beşer, nefis ve şehvet kuvvetiyle mücehhez olup, onlarla dâima mücadele hâlinde olduğu için, mücadelede galebe çalınca, meleklerden ileri geçer. (Mütercim)

ŞÜKREDİLECEK NÎMETLER

Şükür, nîmete yapılır. Bunun için nîmetin hakîkatini, bölümlerini, derecelerini, çeşitlerini, özel ve genel olarak toplandıkları yerleri anlatalım. Zîra Allahu Teâlâ'nın kullarına verdiği bütün nîmetleri saymak, beşer kudretinin dışındadır. Nitekim Allahu Teâlâ:

وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللّٰهِ لَا تُحْصُوهَا

"Allah'ın nîmetini birer birer saysanız, icmâl sûretiyle bile sayamazsınız." (Nahl sûresi, 16/18) buyurmuştur. Önce nîmetleri bilmekte umumî kanun hükmünde olan bir mukaddime ile söze başlayalım. Sonra da Allah'ın yardımı ile bunları teker teker ele alalım.

NİMETİN HAKÎKATİ VE BÖLÜMLERİ

Bilmiş ol ki, her iyilik ve zevk ve hattâ aranan faydalı her şeye nîmet denirse de gerçek nîmet, âhiret saâdetidir. Diğerlerine nîmet demek, ya galat veya mecâzendir. Meselâ, âhirette hiç bir kârı olmayan şeylere nîmet demek galattır. Bunun gibi görünüşte bâzı şeylere nîmet denirse de bir veya birkaç vasıta ile âhiret saâdetine ulaştıran şeye nîmet demek, en doğrusudur. Çünkü gerçek nîmet odur.

Şimdi biz, nîmet adı verilen ve gerçek saâdete ulaştıran sebepleri ve zevkleri bâzı bölümlere ayırmak sûretiyle açıklayalım:

Birinci bölüm; bize nispetle eşyanın taksîmâtı beyânındadır. Bütün varlıklar bize nispetle dörde bölünür.

Birincisi; dünya ve âhirette faydalı olan şeylerdir; ilim ve güzel ahlâk gibi.

İkincisi; dünya ve âhirette zararlı olan şeylerdir; cehâlet ve kötü huy gibi.

Üçüncüsü; dünyada kârlı ve fakat âhirette zararlı olan şeylerdir; şehvetlerine uyup onlardan zevk almak gibi.

Dördüncüsü; dünyada zararlı ve âhirette kârlı olan şeylerdir; şehvetlerini kırmak ve nefis hâkimiyetini sağlamak gibi.

Evet. Gerçek nîmet, hem dünya, hem âhirette faydalı olanıdır; ilim ve güzel huy gibi. Şüphesiz hem dünya, hem de âhirette zararlı olan, nîmet değil, belki belâdır. Bu da cehâlet ve kötü huydur. Burada faydalı, âhirette zararlı olanı, -her ne kadar cahillere göre nîmet sayılırsa da-, sağduyu sâhiplerine göre bu da sırf belâdır. Bu, tıpkı aç bir insanın eline zehirli bal geçtiği vakit bunu bir nîmet sayması, fakat zehirli olduğunu ve zehirin zararını bildiği vakit, bunun bir nîmet değil, bir belâ olduğunu bilmesi gibidir. Buna karşı bu anda zararlı ama ileride kârlı olduğu bilinen de sağduyu sâhiplerine göre nîmettir, ahmaklar için ise belâdır. Bu da çirkin ve acı ilaçlar gibidir. Şu anda acı iseler de hastalığı tedâvi edeceklerdir. İlerideki faydasını bilmeyen çocuklar bu ilacı içmemekte isrâr eder ve bunu bir belâ sayar.

Fakat aklı başında insanlar bunu bir nîmet bilir ve seve seve acılığına dayanır. Hattâ onu verenlere teşekkür ederler. Bunun için anne, çocuğuna acıyarak kan almasına râzı olmaz, fakat baba buna zorlar bile. Çünkü babanın aklı başındadır, çocuğun âfiyetini düşünür. Çocuk da anlamadığı için annesinden memnun kalır ve babasına kızar. Eğer aklı erse, annesinin bilmeyerek kendisine kötülük yapmakta olduğunu anlardı. Bunun için “Akıllı düşman, ahmak dosttan iyidir.”

derler. Gerçi her insan, kendisinin dostudur, fakat çoğu ahmak dosttur. Bu bakımdan başkasının yapamadığı kötülüğü kendi kendine yapar.

İkinci bölüm; Mal, evlâd, akraba, mevkî ve diğer sebepler gibi, dünyalık sebeplerinin, hayır ve şerlerinin birbirine karışmış olması beyânındadır. Fakat biz bunları da bölümlere ayırabiliriz. Bir kısmının, kârı zararından çok olanıdır; yetecek miktarda olan mal, mevkî vesâire gibi.

Bir kısmının birçokları hakkında zararı kârından çoktur. Zarurî ihtiyaçtan fazla olan mal, mevkî vesâire gibi.

Bir kısmı da zararı ve kârı müsâvi olanıdır. Şüphesiz bu da şahsiyet îtibarıyla değişir. Nice iyiler var ki, serveti ne kadar çok olsa da onu Allah uğrunda ve diğer hayrât ü hasenatta harcadığı için, bu gibilerin serveti kendi haklarında bir nîmettir. Niceleri de var ki, bir yandan yokluk içinde iken öte yandan yoksulluktan şikâyet etmek ve gayri meşrû çarelere başvurmakla, fakirlik, bunlar hakkında zararlı olur, şikâyet eder, servetinin çoğalmasını ister. Bu perişanlıkla serveti kendi hakkında belâ olur.

Üçüncü bölüm; hayırların taksîmi beyânındadır. Bilmiş ol ki, yapılan hayırlı işler birkaç bölüme ayrılır.

Bunlardan birincisi; başkası için değil, zâtı için müessir olur. Yâni vâsıta değil, gayedirler. Bir kısmı başkası için ve bir kısmı da hem kendisi, hem de başkası için müessir olur. Zâtı için müessir olan, kişiyi, âhiret saâdetine, Allah'ın cemâline ulaştıracak hayırlardır. Bunlar, başka bir gayeye ulaşmak için vasıta olarak aranmaz, belki doğrudan doğruya gaye ve zatları bakımından aranırlar.

İkincisi; kendi zâtında bir garaz yok, ancak başka gaye için aranırlar, altın ve gümüş gibi. Zîra kişinin ihtiyaçları bunlarla temîn edilmeseydi, bunların taştan farkı olmazdı. Fakat insanın arzu ettiği şeylere ve zevklerine kendisini kolaylıkla ulaştırdıkları için câhiller nazarında zâtları îtibarıyla sevimli oldular. Hattâ onları toplayıp yığar ve onlarla ribâcılık yaparlar da bunların bizâtihî maksûd olan şeyler olduklarını sanırlar. Bu da bir adamı seven kimsenin, o adamı sevdiği için aralarında vasıta olan şahsı sevmesine benzer. Aslında bu şahsı, sevdiği adama vasıta olduğu için severken, sonra asıl sevdiğini unutup, bu vasıtaya bağlanarak tamamen onunla meşgul olmasıdır ki bu, cehâlet ve ahmaklıktır.

Üçüncüsü; hem zâtı, hem de başkası için aranandır, sıhhat ve selâmet gibi. Sıhhat ve selâmet, insanı Allah'a ulaştıracak zikir ve fikre vesîle oldukları için veya onlarla dünyalığı elde edebildiği için aranırlar. Ayrıca zatları bakımından da aranırlar. Çünkü insan, her ne kadar selâmete ulaştıracağı bakımından bir şeyden müstağnî olursa da, selâmet olması bakımından o şeyi ister. Demek ki gerçekte hayır ve nîmet yalnız zâtı bakımından müessir olandır. Hem zâtı, hem

de gayri bakımından müessir olan da nîmettir, fakat birincisinden düşüktür. Yalnız gayrisi için faydalı olan, altın ve gümüş gibi şeyler bizâtihî nîmet olarak vasıflanmazlar. Ancak onlarsız elde edilemeyecek bir işi kasteden için nîmet olurlar. Maksadı, ilim ve ibâdet olup yalnız zarurî geçime râzı olan için, altın ve gümüş ile çakıl taşlarının farkı olmayacağından, bunların varlığı ile yokluğu kendi hakkında müsâvîdir. Belki kendisini zikir ve fikirden alıkoyacakları için nîmet değil, bir belâ olurlar.

Dördüncü bölüm; Hayırların başka bir îtibarla taksîmi beyânındadır. Bilmiş ol ki, hayırlar, başka bir îtibarla, faydalı, hoş ve güzel olan şeylere de ayrılırlar. Hoş ve tatlı olan, bu anda huzuru ve zevki duyulan şeylerdir. Faydalı olan, gelecekte kârı dokunandır. Güzel olanı da diğer hâllerde beğenilen ve güzel görülenlerdir.

Kötülükler de zararlı, çirkin ve acıklı olmak üzere üçe ayrılır. İyilik ve kötülükler de mutlak ve mukayyet olmak üzere ikiye ayrılırlar. Mutlak olanı, üç vasıf kendisinde bulunanıdır. Üç vasıf kendisinde bulunan hayır; ilim ve hikmet gibi şeylerdir. İlim ve hikmet sahiplerine göre, bunlar hem faydalı, hem güzel, hem de zevkli şeylerdir. Üç vasıf kendisinde bulunan kötülük de cehâlettir; hem zararlıdır, hem çirkin, hem de acıdır. Câhil, cehâleti anladığı anda derinden acı ve sancılarını duymaya başlar. Kendisinde ilim hevesi uyanır fakat haset, kibir ve diğer bedenî şehvetleri öğrenmesine engel olurlar. İki zıt kuvvet onu o yana, bu yana çekiştirip durdukça elemi daha da artar. İlmi terk ederse cehâlet acısı, ilme sarılırsa şehvet sancısı karşısına çıkar. İşte bu gibiler daima azap içinde kalırlar.

İkinci bölümü, mukayyet olanıdır. Yâni bu vasıfların bir kısmı kendisinde bulunduğu halde diğer bir kısmı bulunmayanıdır. Birçok faydalı olanları var ki, acıdırlar. El ve ayaktaki fazla parmağı ve bedende ârız olan bir uru kesmek gibi. Nice faydalı şeyler var ki çirkindir, ahmaklık gibi. Bâzı hallerde ahmaklık daha kârlıdır. Nitekim: “Aklı olmayan rahattır.” demişlerdir. Zîra o, geleceği düşünmediği için bu anda rahattır ve tehlike gelip çatıncaya kadar huzûr içindedir. Nice şeyler var ki, bir yönden faydalı olurken diğer yönden zararlı olurlar. Batma tehlikesi ile karşılaştığı vakit kayıktaki eşyasını ve yükünü denize atmak gibi. Aslında malı denize atmak zararlı, fakat hayatını kurtarmak da kârlıdır.

Faydası dokunan da ikiye ayrılır. Biri zarurîdir, insanı âhiret saâdetine ulaştıracak îman ve güzel ahlâk gibi. Aslında îman ile güzel ahlâk, ilim ile amelin mahsûlüdür. Diğeri zarurî olmayanıdır. Sekencebîn’in safrayı yatıştırması gibi. Safrayı yatıştırmak için bu zarurî değildir. Çünkü o, başka ilaç ile de

yatıştırılabilir.

Beşinci bölüm; Nîmetin zevk vermesi bakımından taksîmi beyânındadır. Bilmiş ol ki, nîmet demek, zevk veren her şey demektir. Zevkler de insana hâs olması ve başkası ile ortak olması îtibarıyla insana nispetle üçe bölünür. Aklî olur; bir kısım veya bütün hayvanlarla müşterek olmak üzere bedenî olur. Aklî zevkler, ilim ve hikmetten alınan zevklerdir. Zîra ilim ve hikmetten; beş duyu bir şey anlamadığı gibi, mîde ve ferc de ilimden zevk almaz. İlim ve hikmetten ancak kalp zevk alır. Çünkü akıl sıfatı ile mevsuf olan yalnız kalptir. Bu lezzet, varlık bakımından en az ve fakat zevk bakımından en üstün ve şerefli olanıdır. Bunların az oluşu meydandadır. Çünkü ilimden ancak âlimler, hikmetten de ancak hakîmler zevk alır ki sayı îtibarıyla bunlar çok azdır. Şerefine gelince, hem dünya, hem âhirette aranan değerler olmaları bakımındandır. İnsan bir vakit bundan usanç getirmez. Ne kadar acıkmış ve iştahlı olsa, ne kadar zevkli yemek yese, doyunca ondan tembelleşir, tarafına bakmaz olur. Cinsî münâsebette de durum aynıdır.

Fakat ilim ve hikmetten insanın ağırlanıp usanacağı bir vakit düşünülemez. Şerefi devamlı olan bir şeye gücü yettiği halde onu bırakıp da geçici ve âdî olan bir şeye râzı olan, akıl hastası olan kimsedir. İlim ve aklın önemini bildiren en kısa örnek, ilim ve akıl bir defa bile korunmaya muhtaç değilken, servet daima korunmaya muhtaçtır. İlim seni korur, fakat sen ise malı korumak mecburiyetindesin. İlim, infâk ile arttığı halde, mal vermekle eksilir. Mal çalınır, mevkî alınır, fakat ilme hırsızların eli uzanamaz. Hattâ pâdişâhların da eli uzanamaz. Seni mevkîinden azlederler ama, ilminden azledemezler. İlim sâhibi dâima emniyet ve huzûr içindedir, mal ve mevkî sâhibi daima tehlikededir. Aynı zamanda ilim, her hâl ü kârda faydalı, mal ise bâzen insanı tehlikeden kurtarırsa, bâzen de tehlikeye sokar. Bunun için Allahu Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'in bâzı yerinde servete "hayır" derken, birçok yerlerinde de malı yermiştir. Çoklarının ilmin zevkine varamamaları, ya zevk almalarındaki kusurdandır. Zîra tatmayanlar bilmez ve aramaz. Aramak zevke tâbidir. Veyâ mizaç bozukluğundan ve şehvetlere uymaları sebebiyle kalplerindeki hastalıktandır. Tatlıyı acı bulan safra hastası gibi. Yâhut akıl noksanlıklarındandır Henüz ilimden zevk alma hâssası kendilerinde yaratılmamıştır. Semiz kuş eti ile balın tadını alamayan, sütten başka bir şey bilmeyen meme çocukları gibi. Çocuğun etten, baldan zevk almaması onların tatsızlığına veya sütten zevk alması, en lezzetli şeyin süt olduğuna delâlet etmez. İlim ve hikmetin zevkine varamayanlar üç sınıftır. Bunların bir kısmı henüz içgüdüleri gelişmeyen çocuklar, bir kısmı da içgüdüleri geliştikten sonra şehvetlerine uymaları

sebebiyle iç duyuları ölenler yahut da şehvetlerine uymaları sebebiyle gönülleri hasta olanlardır.

Allahu Teâlâ'nın:

فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ

"Kalplerinde hastalık vardır." (Bakara sûresi, 2/10) buyurması, akılları hasta olanlara:

لِيُنْذِرَ مَنْ كَانَ حَيًّا

"Diri olanı korkutması için." (Yâsîn sûresi, 36/70) buyurması, bâtınî hayatı olmayanlara işârettir. Gerçi bunların hepsi bedenleri ile hayatta ve fakat kalpleri ile ölü oldukları için -her ne kadar cahiller nezdinde yaşıyorlarsa da- Allah katında ölüdürler. Bunun için şehîdler Allah katında diri, merzûk ve rahattadırlar. Buna karşı bedenleri ile ölüdürler.

İkincisi, bedenî zevklerdir ki, insanlar bu zevklerde bâzı hayvanlarla ortaktırlar. Kahr u galebe, üstünlük ve riyâset gibi. Bu hal arslan, kaplan ve diğer bâzı yırtıcı hayvanlarda mevcuttur. Onlar da bu zevklerde ortaktırlar.

Üçüncüsü, bütün hayvanların müşterek oldukları zevklerdir. Mîde ve ferc şehvetleri gibi. Bunlar, zevklerin en çoğu olmakla beraber, en âdîleridirler de. Bunun için bütün canlı varlıklar bunda müşterektirler. Bu mertebeyi geçenler, üçüncü mertebeye yükselir ki, en büyük zevkleri ilim, hikmet ve özellikle Allahu Teâlâ'nın zât, sıfât ve ef'âline âlim olur. Bu rütbe, sıddîklar rütbesidir. Tam mânasıyla bu mertebeye ulaşmak, riyâset sevgisini kalpten çıkarmakla mümkündür. Zâten en üstün sıddîkların kalplerinden en son çıkan, riyâset sevgisidir. Fakat mîde ve fercin taşkınlığını sâlihler de önleyebilir.

Riyâset şehveti böyle değil, bunu ancak üstün sıddîklar önleyebilir. Fakat bu arzuyu, hiç yokmuş gibi gönülden tamamen söküp atmak, hemen hemen beşer kudretinin dışındadır. Evet, bâzı hallerde mârifet-i ilâhiyye zevki galebe çalar ve her şeyi yok eder. Fakat bu hal devamlı değildir. Bu hal geçince beşerî vasıflar geri döner de bu istek, yine ortaya çıkar. Ancak bu gibi adamları itidalden ayıramaz.

Buna göre kalp, dörde bölünmüş oluyor: Bir kalp yalnız Allah'ı sever ve ancak O'nu düşünüp bilmekle ferahlanır. Bir kalp, mârifet ve Allah ile ünsiyetin zevkini bilmez. O, ancak mevkî, riyâset, servet ve diğer bedenî şehvetlerden zevk alır. Bir kalp de çoğunlukla Allah ile ünsiyet halindedir. O'nu zikir ve fikirden zevk

alır. Fakat bâzen beşerî vasıflara dönebilir. Bir kalp de çoğunlukla beşerî vasıflardan zevk alır fakat bâzen de ilim ve mârifet ile zevklenebilir. Birincisi mümkün olsa da çok uzak bir ihtimaldir. İkincisine gelince, dünya bu gibilerle doludur. Üçüncü ile dördüncü de bulunur. Fakat bunlar da azınlıktır. Bunlar azınlıkta olmakla beraber yine kendi aralarında azlık ve çoklukla ayrılırlar.

Çoğunlukla asr-ı saâdete yakın zamanlarda bulunurlar. Zaman uzadıkça bu gibiler de azalır ve kıyâmete kadar böyle gider. Bu gibilerin nâdir bulunmalarına gelince; bu âhiret mülkünün başlangıcıdır. Mülk ise kıymetlidir. Onun için mülûk ve hükümdarlar az olurlar. Mülk ve güzellikte üstün olanlar az olup çoğunlukla insanlar bu vasıfta olamadıkları gibi, âhiret mülkünde de hüküm böyledir. Zîra dünya, âhiretin aynasıdır. Dünya şehâdet yâni görülen, âhiret ise gayb yâni görülmeyen âlemdir. Şehâdet âlemi, gayb âlemine tâbidir. Nitekim aynadaki suret, aynaya bakana tâbi olduğu gibi, gerçekte varlık bakımından aynadaki sûret ikincidir. Çünkü birincisi ve aslı aynaya bakanın kendisidir.

Fakat buna rağmen görülen aynadaki sûrettir. Sen kendini değil, önce aynadaki sûreti görür, ondan sonra hikâye yolu ile kendini bilirsin. Ayna sana kendini bildirir. Bu sûretle varlıkta sana tâbi, mârifetde metbû olur. Yâni aynadaki vücûd vâr olmasında sana tâbi iken mârifet bakımından sen ona tâbi oluyorsun. Böylece sonra olan, öne geçiyor. Bu, aksetmenin bir nevidir. Fakat aksetmek ve ters dönmek, bu âlemin zarurî îcaplarındandır. Bunun gibi görülen bu mülk âlemi, görülmeyen gayb âleminin bir hikâyesidir. İnsanların bir kısmı bundan ibret alabilir ve bu mülk âleminde gördüğü her şeyden melekût âlemi için ders alır. Onun bu hâline "ibret, îtibar alma" denir. Cenâb-ı Hak bununla emrederek:

فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِي الْأَبْصَارِ

"Ey basîret sâhipleri, ibret alın." (Haşr sûresi, 59/2) buyurmuştur. Kimisinin de basîreti kapalı olur, ibret alamaz da bu mülk âleminde hapsolur kalır. Onun bu hapishanesine cehennem kapısı açılır. Onun bu hapishanesi, gönülleri sarmak şânından olan ateş ile doldurur. Ancak şu anda bu ateşin acısını duymaya mâni bir perde vardır. Ölüm ile bu perde aradan kalkar kalkmaz, ateşin acılarını duymaya başlar. Bundan tâbir etmek üzere Allahu Teâlâ "Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat"den olan cemiyetin dilinde hakkı söyletti de cennet ile cehennemin el'ân mahlûk ve mevcut olduklarını ve cehennemin bâzen ilme'l-yakîn yâni kesin delîl ve bâzen de ayne'l-yakîn, yâni müşâhede ve keşf ile bilineceğini ve ayne'l-yakîn'in âhirette olacağını ve ilme'l-yakîn'in dünyada olacağını, fakat bunun da

nûrü'l-yakîn'den hazzını alanlara nasip olacağını söylediler. Bunun için Allahu Teâlâ:

كَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ

"Sakının. Eğer şüphesiz bir bilgi ile bilseydiniz." (Tekâsür sûresi, 102/5) buyurmuştur. Yâni dünyada idrâk ederler.

ثُمَّ لَتَرَوُنَّهَا عَيْنَ الْيَقِينِ

"Yine andolsun, onu ayn-ı yakîn ile mutlak göreceksiniz." (Tekâsür sûresi, 102/7) buyurmuştur. Bu açıklamalardan anlaşılmış oldu ki, âhiret mülküne salâhiyetli olan kalp, dünya mülküne salahiyetli olan kalp gibi, azîz ve nâdir bulunur.

Altıncı taksim; Nîmetlerin toplandığı yeri ihtivâ eder. Bilmiş ol ki, nîmetler, lizâtihî aranan gayelerle, bu gayelere ulaştırmak için aranan nîmetler olmak üzere ikiye ayrılır. Lizâtihî aranan gaye, âhiret saâdetidir. Bunun hulâsası da dört şeye râcidir. Sonu gelmeyen beka, sıkıntısız neşe, cehâleti olmayan ilim ve fakirliği gelmeyecek olan zenginliktir. Gerçek nîmet bunlardır. Bunun için Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

لَا عَيْشَ إِلَّا عَيْشُ الْآخِرَةِ

"Hayat, âhiret hayatıdır." [104] buyurmuştur. Resûl-i Ekrem (s.a.v.), bu sözünü bir defa en sıkıntılı zamanı olan Hendek Vakası'nda hendek kazarken kendini tesellî için, bir defasında da Haccetü'l-Vedâ'da insanlar etrafını alıp gözler hep kendisine çevrildiği vakitte -dünyalıkla sevinmemek için- söylemiştir. Adamın biri:

- "Allahım, nîmetinin tamamını senden isterim." dedi. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):
- "Nîmetin tamamının ne olduğunu bilir misin?" buyurdu: Adam:
- "Bilmem" deyince, Resûl-i Ekrem (s.a.v.):
- "Nîmetin tamamı, cennete girmektir." buyurdu.[105]

İnsanı gayeye ulaştıracak vesîleler bir kaç kısma ayrılır. **Birincisi,** çok güzel ve en çok yakın olanıdır, nefsin fazîletleri gibi. İkincisi, yakınlıkta bunu tâkip edendir, bedenin fazîletleri gibi. Üçüncüsü, bunu tâkip eden ve bedenin dışına da sarkandır; mal, evlâd ve akrabadan bedeni ihâta eden varlıklar gibi. Dördüncüsü, nefis dışında kalan bu sebeplerle nefis için meydana gelen tevfik ve

hidâyet gibi sebeplerin bir araya toplanmasıdır. Demek ki bunlar dört nevi oluyor:

Birinci nevi: En özel olanıdır ki, bu da nefsin fazîletleridir. Bunun hulâsası, diğer kolları ile beraber, îman ve güzel ahlâka rücû eder. Îman da Allah'ın zât ve sıfâtıyla, melek ve peygamberlerini bildiren mükâşefe ilmi ile muâmele ilmine ayrılır. Güzel ahlâk da şehvet ve gadabın îcaplarını terk ile -ki buna iffet denir- şehvet ve gadaba tamamen uymadığı gibi. Tamamen onları atmamak üzere adalet ve îtidâle riâyet etmeye ayrılır. Bu arada Allahu Teâlâ'nın emrettiği şekilde adâlet mîzanına riâyet eder. Nitekim âyet-i celîlede:

أَلَّا تَطْغَوْا فِي الْمِيزَانِ. وَأَقِيمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ وَلَا تُخْسِرُوا

الْمِيزَانَ

"Tartıda haksızlık etmeyin ve terâziyi adâletle doğrultun, tartılanı eksik yapmayın diye." (Rahmân sûresi, 55/8-9) buyrulmuştur. Şehveti izâle için kendini buran veya hiç bir mahzûru yokken evlenmeyen veyâhut ibâdet, zikir ve fikirden kendisini alıkoyacak şekilde yemeğini azaltan, adâlet ölçüsünü bozmuş ve onu zarara uğratmıştır. Mîde ve ferc şehvetinin alabildiğine peşinde olan da mîzanda tuğyan etmiştir. Adâlet, muvazeneyi tuğyân ile hüsran arasında tutmak ve bu sûretle terâzinin iki gözünü denk getirmektir.

Şu halde, insanı Allah'a yaklaştıracak ve nefse özgü olan fazîletler dörde ayrılmış oluyor. Bunlar mükâşefe ve muamele ilimleri ile iffet ve adâlettir. Bu da çoğunlukla ikinci nevi ile tamamlanır. İkinci nevi de bedenî fazîletlerdir ki, bunlar da sıhhat, kuvvet, güzellik ve uzun ömür olmak üzere dörttür. Bunlar da bedeni kuşatan, servet, aile efradı, mevkî ve akrabanın keremliliğidir. Bunlardan da ancak dördüncü nevi ile istifade edilir. Dördüncü nevi, dahilî olan nefsanî fazîletlerle, bütün bunları bir araya toplayan şeylerdir ki, bunlar da Allahu Teâlâ'nın hidâyeti, rüşdü, doğru yola îsâli, teyîd ve yardımı olmak üzere dörttür. Bütün bu nîmetlerin toplamı on altı eder. Zîra önce hepsini dörde böldük, sonra da her birini ayrıca dörde taksim ettik ki hepsi on altı eder. Bütün bunlar, ya zarurî veya faydalı olmak bakımından birbirine muhtaçtırlar. Zarurî ihtiyaçları, âhiret saâdetinin îman ve güzel ahlâka olan ihtiyacı gibi şeylerdir. Çünkü âhiret saâdetine ancak bunlarla ulaşılır, insan için sa'yinden başka bir şey olmadığı gibi, âhirette de dünyada edindiği azığından başka bir kazancı yoktur. Bunun gibi, nefsin fazîlet ihtiyacı bu ilimleri kazanmaya sebep olur. Ayrıca ahlâkı güzelleştirmenin vücud sağlığına ihtiyacı da zarurîdir.

Bunlar, zarûrî ihtiyaçlardır. Faydalı ihtiyaçlara gelince; nefsî ve bedenî olan bu nîmetlerin, hâricî olanı mal, mevkî ve adama duyulan ihtiyaçlarıdır. Bunlar olmayınca, bâzen dahilî nîmetler ârızaya uğrayabilir.

Şâyet, "Âhiret yolculuğunun mal, aile, mevkî ve akraba gibi haricî nîmetlere ne gibi ihtiyâcı olur?" dersen bilmiş ol ki; bu haricî nîmetler, kişiyi, menziline ulaştıracak kanatlar ve maksadını kolaylaştıracak âletler gibidir. Serveti ele alalım; ilim ve kemâl peşinde olup nafakası olmayan kimse, silâhsız savaşa hazırlanan ve kanatsız ava gönderilen şâhin gibidir. Bunun için Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

نِعْمَ الْمَالُ الصَّالِحُ لِلرَّجُلِ الصَّالِحِ

"İyi mal, iyi adam için ne güzeldir." [106] Ve Diğer hadîsde de:

نِعْمَ الْعَوْنُ عَلٰى تَقْوَى اللّٰهِ الْمَالُ

"Allah'a kar ı takvâya yardımcı olan mal ne güzeldir." [107] buyurmuştur. Nasıl böyle olmasın ki, geçimi olmayan kimse, bütün zamanını yemek, giymek, mesken ve diğer ihtiyaçları uğrunda harcar. Sonra kendisini zikir ve fikirden alıkoyacak birçok meşgalelerle karşılaşır. Bütün bunlardan ancak servet silâhı ile korunabilir. Ayrıca hac, sadaka, zekât ve diğer hayırlardan da mahrum kalır. Nitekim hakîmin birisine:

- "Nîmet nedir." diye sorduklarında, hakîm:
- "Zenginliktir. Zîra ben yoksulu huzursuz görürüm." deyince:
- "Biraz daha artır, size göre nîmet başka ne olabilir?" dediklerinde, hakîm:
- "Emniyettir." dedi. Zîra korkuda olanın huzuru yoktur.
- "Başka nelerdir?" demeleri üzerine, hakîm:
- "Afiyettir. Çünkü hastanın huzuru olmaz." dedi.
- "Daha artır." demeleri üzerine, Hakîm:
- "Gençliktir. Zîra ihtiyarlıkta rahatlık yoktur." dedi.

Hakîmin bütün bu anlattıkları, görünüşte dünya nîmetleri iseler de âhirete yardımcı olmaları bakımından, gerçek nîmettirler. Bunun için Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Sıhhati yerinde olarak sabahlayan can, mal ve namusundan emîn olan ve günlük nafakası bulunan kimse, bütün varlığı ile dünyaya mâlik olmu gibidir."* [108] buyurmuştur. İşte servette durum budur.

Âile ve iyi çocuklara gelince; bunlara olan ihtiyacın gizli tarafı yoktur. Zîra Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

نِعْمَ الْعَوْنُ عَلَى الدِّينِ الْمَرْأَةُ الصَّالِحَةُ

"Sâliha bir kadın, dîne ne güzel bir yardımcıdır." [109] buyurmuştur. Diğer bir hadîste: *"İnsanoğlu öldüğü vakit amel defteri dürülür, yalnız üç eyden defterine sevap yazılır. Bunlardan birisi de kendisi için hayır duâda bulunan sâlih çocuğudur."* [110] buyurmuştur. Nikâh bahsinde aile ve çocukların faydalarını anlatmıştık.

Akraba çokluğuna gelince; bunlar kişinin gözleri ve elleri gibidir. Bunlar ne kadar çok olurlarsa o nispette dîni için önemli olan dünyalığı kolaylıkla elde edebilir. Halbuki bunlar olmasa, meşgalesi daha da artar, zorlaşırdı. Çünkü her şeye kendisinin koşması gerekirdi. Dünya meşgalesinden gönlünü kurtaran her şey, dinde sana yardımcıdır. Dînine yardımcı olan her şey de nîmettir.

Ululuk ve mevkîe gelince; insan, bu sayede zulüm ve zilletten korunabilir. Düşmansız bir insan bulunmadığına ve zulümle karşılaşmamak imkânsız gibi olduğuna göre, bundan kimse kurtulamaz. Çünkü mutlak sûrette kendisine eziyet edecek bir düşmanı, ilmine, ameline, huzuruna engel olacak ve kalbini meşgul edecek bir zâlim bulunur. Bundan ancak mevkî ve ululuk sayesinde korunabilir. Bunun için: "Dîn ile sultan ateştir." denilmiştir. Allahu Teâlâ da:

وَلَوْلَا دَفْعُ اللّٰهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ

"Eğer Allah insanların bir kısmını diğer bir kısmı ile önleyip savmasaydı yeryüzü muhakkak fesâda uğrardı." (Bakara sûresi, 2/251) buyurmuştur. Zâten zenginlik, paraya sâhip olmak demek olduğu gibi, mevkî ve câh da gönüllere sâhip olmak demektir. Servet sâhibine gönüller bağlanıp ona kötülük etmedikleri gibi, mevkî sâhibi de aynı durumdadır. İnsan yağmurdan korunacak bir örtüye, soğuktan korunacak bir cübbeye, koyununu kurttan koruyacak bir köpeğe ihtiyacı olduğu gibi, kendisine yönelecek kötülüklerden korunmak için de bir kuvvete ihtiyacı vardır.

Bunun için mülk ve saltanatları olmayan peygamberler sultanlara iltica eder ve onlardan mevkî isterlerdi. Dîn âlimleri de böyledir. Onlar da sultanlara iltica eder, fakat ilticadan maksatları hazîneyi yiyip servet edinmek değil, dîni neşirde onlardan kuvvet almak içindir. Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e Allahu Teâlâ'nın yardım edip onu nusrete ve zafere ulaştırdığı, dînini ikmâl edip, bütün düşmanlarına galip getirdiği, sevgisini gönüllerde yerleştirip mevkîini genişlettiği vakit, ona ihsân ettiği nîmetin, dövülüp eziyet edildiği ve memleketinden kaçmak zorunda kaldığı zamanki ihsânından daha az olduğunu sanma.

Şâyet, akraba ve âile efradının şerefli olmasının da bir nîmet olup olmadığını sorarsan, derim ki; Evet, bunlar da birer nîmettir. Bunun için Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

الأئمة من قريش

"İmamlar Kurey kabilesinden olur." [111] buyurdu ve yine Âdemoğullarından en şerefli âileye mensup olduğunu söyledi. Bir hadîste:

تخيروا لنطفكم الأكفاء

"Evlenirken kendinize emsâl seçiniz." [112] buyurmuştur. Başka bir hadîste:

إياكم وخضراء الدمن، فقيل: وما خضراء الدمن؟ قال:

المرأة الحسناء في المنبت السوء

"Çöplük üzerinde biten gülden sakının." buyurdu.

- "Bu nedir?" diye soranlara:
- *"Kötü âilede yeti en güzel kadındır."* [113] buyurmuştur.

Bu da nîmettendir. Biz, kadın alırken seçin diyoruz. Zâlimlerin ve dünya erbâbının kızlarını alın demiyoruz. Belki Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in şeceresine, ilim ve amel ile tanınmış iyiler, sâlihler ve âlimlere intisab edin demek istiyoruz.

Şâyet, "Beden fazîletinin mânası nedir?" dersen, derim ki;

Sıhhat, kuvvet ve uzun ömre şiddetli ihtiyacın bulunduğunda bir gizlilik ve bunun anlaşılmaz bir tarafı yoktur. Zîra ilim ve amel ancak bu sâyede tamamlanır. Bunun için Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

أفضل السعادة طول العمر في طاعة الله تعالى

"Saâdetin en makbulü, Allah'a itaatte geçen uzun ömürdür." [114] buyurmuştur. Bu arada küçümsenecek olan yalnız güzelliktir. Hastalık olmasın, iyiliklere mâni bir hal bulunmasın yeter. Böyle olunca, güzelliğin faydası nedir, denebilir. Fakat güzellik de hayırdandır. Dünyalıkta hayır olması meydandadır. Âhirette de iki yönden nîmettir. Birincisi, çirkin sevilmez ve tabiatler ondan nefret eder. Fakat güzelin her türlü ihtiyacı daha kolaylıkla temîn edilir, gönüllerde daha geniş yer alır. Bu bakımdan güzellik insanda mal ve mevkî gibi bir kanat olmuş olur ki bu,

bir nevi kudrettir. Çünkü güzel sîmâlı bir insanın görebildiği birçok işleri çirkin suratlılar göremezler. Dünya ihtiyaçlarının temîninde yardımcı olan her şey, âhiret ihtiyacını temîne de vasıtadır.

Nîmet oluşunun ikinci sebebi, yüz güzelliği, ahlâk güzelliğine delâlet eder. Çünkü rûh güzelliğinin nûru, ekseriyetle bedene de sirâyet eder. İnsanın iki hükmü vardır. Biri vücud yönündendir ki bu, manzarası ve görüntüsüdür. Diğeri de kalbi ve ruhu tarafındandır ki, o da hayrı getirir. Çok kere bunlar birbirinden ayrılmazlar. Bunun için ince sezişli olanlar, kişinin güzel ahlâkını anlamak için vücud uygunluğuna îtimad etti ve "Yüz, göz, kalbin aynasıdır." dediler.

Kişinin neşesi, kederi ve hiddeti yüzünden okunur. Bunun için güler yüzlülük, bâtının görüntüsüdür, dediler. Denildi ki her şeyin yüzü, ne kadar çirkin olsa da, yine içinden daha güzeldir. Hikâye edildiğine göre; halife Memun'a orduyu takdîm ettiler. Karşısına gayet çirkin suratlı bir asker çıktı. Onu konuşturunca kekeme olduğunu da gördü ve hemen onu ordudan uzaklaştırdı. Dedi ki: "Rûh, içte parladığı vakit güzel konuşur. Zâhirde parladığı vakit yüz güzelleşir. Bu adamın ne zâhiri var, ne de bâtını." Bunun için Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

أُطْلُبُوا الْخَيْرَ عِنْدَ صِبَاحِ الْوُجُوهِ

"Hayrı, güzel ve parlak yüzlerde arayınız." [115] buyurmuştur. Hz. Ömer: "Bir elçi göndereceğiniz zaman, adı güzel, yüzü güzel ve yakışıklı olsun." demiştir. Nitekim fakîhler de bu usûle riâyet ederek, namaz kılacakların ilim, kırâet, yaş ve takvâ gibi hususlarda müsavi oldukları vakit, yüzü güzel olan imamlığa takdîm edilir, demişlerdir. Bu gibilere minnet olarak Allahu Teâlâ:

وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ

"Ona bilgice, vücutca da bir üstünlük vermiştir." (Bakara sûresi, 2/247) buyurmuştur. Biz, yüz güzelliği derken, şehveti tahrîk eden güzelliği kasdetmiyoruz. Zîra o, kadınlık güzelliğidir. Biz, vücuduyla mütenâsib, tenâsüb-i endâm dediğimiz güzelliği kastediyoruz.

Şâyet, bu açıklamanla, mal, mevkî, asâlet, aile ve evlâdı nîmetler meyânına aldın. Hâlbuki Allahu Teâlâ, Resûlü ve ulemâ bunları zemmetmişlerdir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de:

إِنَّ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ

“Eşlerinizin, evlatlarınızın içinde hakîkaten size düşman olanlar da vardır. O halde onlardan sakının.” (Teğabün sûresi, 64/14) buyrulmuştur. Diğer âyette:

إِنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ

“Mallarınız da, evlatlarınız da sizin için ancak bir imtihandır.” (Teğabün sûresi, 64/15) buyrulmuştur. Hz. Ali de asâleti yermek üzere: “İnsanlar, ihsanlarının çocuklarıdır. Herkesin kıymeti, yaptığı ihsandadır.” dedi. Yine denildi ki; kişi atası ile değil, şahsiyetiyle insandır. “Bunlar böyle yerildikleri halde daha nîmettirler demenin mânası nedir?” dersen bilmiş ol ki; olduğu gibi anlamakta Allahu Teâlâ’nın hidâyet nûru ile aydınlanıp bu hidâyet nûruna göre tevîl veyâ tahsîs cihetine gitmeyip bunun dışında tevîl edilmiş lafızlardan veya tahsîs edilmiş umumî hükümlerden bilgi edinenler çoğunlukla aldanırlar. İşte bunların âhiret saâdeti için birer nîmet olduklarında şüphe yoktur. Ancak bunlar fitne ve tehlikelerden hâlî değildirler. Mal, kendisinde tiryak, panzehir bulunan zehirli bir yılan gibidir. Bu işlerden anlayan kimsenin eline düşerse, zehirinden korunur ve panzehirinden faydalanır da o zaman nîmet olur. Anlamayan bir adamın eline geçerse, kendini zehirler ve öldürür. İşte servet de böyledir. Yine servet, içinde çeşitli cevherler bulunan deniz gibidir. Yüzmesini, denize dalmasını ve diğer tehlikelerden korunmasını bilen, o cevherlerden istifade eder. Bunları bilmeden suya dalarsa boğulur gider. Bunun için Allahu Teâlâ malı överek ona “hayır” adını vermiştir. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) de:

“Allah’ın takvâsı üzerinde mal ne güzel yardımcıdır.” [116] buyurmuştur. Yine bunun gibi Allahu Teâlâ câh ve izzeti de övmüş ve Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in bütün dînlere galebe çaldığını ve bütün insanlarca sevildiğini minnetle ona bildirmiştir ki, câh ve mevkî bu demektir. Fakat izzet ve mevkîin medhi az, mal ve mevkîin zemmi hakkındaki nakiller çoktur. Nerede riyâ zemmedilmiş ise orada mevkî de zemmedilmiştir. Zîra riyâdan maksat, gönülleri kendisine bağlamaktır. Câh da bu demektir.

Bunların çok zemmedilip az methedilmeleri, insanların çoğunun malın tiryakini almakta ve mevkî deryâsına dalıp cevherini çıkarmakta cahil olmaları bakımındandır. Bunun için onları çekindirmek gerekti. Onlar malın tiryâkini ve panzehirini almadan zehiri ile helâk olur ve cevherlerine ulaşamadan, câh ve mevkî timsahları onları parçalar. Şâyet bunlar umuma nisbetle bizâtihî kötü şeyler olaydılar, nübüvvete mülkün nispeti câiz olmazdı. Nitekim Peygamberimiz (s.a.v.)›de olduğu gibi, hem risâlet, hem hükümdarlık onda

toplanmıştı. Zenginliğin de peygamberlere nispet edilmemesi îcab ederdi. Hâlbuki Süleymân aleyhisselâm en büyük bir zengin idi.

İnsanların hepsi çocuk, servetlerin hepsi yılandır. Peygamberler ve ârifler tiryâk elçileridir. Erbâbının zarar görmediğinden çocuk zarar görebilir. Tiryakçi bir insan, tiryâka ihtiyâcı olup bu maksatla yılan avına çıktığı ve oğlunu da beraberinde götürdüğü vakit, bir yandan tiryâk ihtiyâcı, bir yandan yılanın çocuğu zehirleme tehlike ve ihtimali ile karşılaştığı vakit, tiryâka ihtiyâcı ile çocuğa zarar ihtimâli tehlikelerini karşılaştırır. Şüphesiz çocuğa zarar ihtimâli daha kuvvetli ise yılan avını terk eder ve hattâ yılanın zararını çocuğa anlatmak için yılanı gördüğü vakit ondan kaçar, çocuğa yılanın panzehirinden hiç bahsetmez, onun zararlı ve korkunç bir mahlûk olduğunu anlatır.

Dalgıç da aynıdır; denize dalacağı sırada çocuğunun da ardından dalıp boğulacağını anlayınca, denize girmez ve çocuğa denizin tehlikesini anlatır. Çocuk dinlemeyecek durumda ise onu deniz kenarına hiç yaklaştırmaz. Ümmetler de peygamberlerinin etrafında, aklı kesmeyen çocuklar gibidirler. Bunun için Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِنَّمَا أَنَا لَكُمْ مِثْلُ الْوَالِدِ لِوَلَدِهِ

"Ben size kar ı babanın evlâdına olduğu gibiyim." [117] buyurmuştur. Diğer bir hadîste:

إِنَّمَا تَتَهَافَتُونَ عَلَى النَّارِ تَهَافُتَ الْفَرَاشِ
وَأَنَا اٰخِذٌ بِحُجَزِكُمْ

"Siz yatağa dü er gibi birbiri ardınca ate e dü ersiniz. Ben ise kemerinizden sizi yakalarım." [118] buyrulmuştur.

Peygamberlerin en büyük zevki, ümmetlerini tehlikelerden korumaktır. Onlar bunun için gönderilmişlerdir. Maldan nasipleri, ihtiyaçları nispetindedir. Onun için yetecek kadarını tutar, fazlasını infâk ederler. Zîra servetin tiryaki, onu infaktır. Onu elde bulundurmak zehirdir. Eğer insanlara kazanç yolunu açıp onları servete teşvîk etseler malı elde tutma zehrine meylederlerdi de infak tiryâkinden vazgeçerlerdi. Bu bakımdan servet çirkin gösterildi. Aslında çirkin olan tarafı, servete harîs olup onu çoğaltmak ve ona meyletmektir. Fakat yetecek miktar servete sâhip olup fazlasını hayr u hasenâta sarfetmek, bir vakit yerilmiş değildir. Aslında insanlar yolcudurlar. Yolcuya yaraşan, yolculuğunda yetecek

kadar azık almaktır. Ancak arkadaşlarını da düşünürse o zaman fazla azık alması makbuldür. Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

لِيَكُنْ بَلاَغُ أَحَدِكُمْ مِنَ الدُّنْيَا كَزَادِ الرَّاكِبِ

"Dünyalıktan nasîbiniz, yolcunun azığı gibi olmalıdır." [119] buyurmuştur. Yâni yalnız kendinizi düşünüyorsanız bu kadar olmalı, fakat diğer yoksulları düşünürseniz daha da alabilirsiniz. Nitekim bu hadîsi rivâyet edenler, bir anda yüz binlerce dirheme mâlik olmuş ve aynı anda onları dağıtmışlardır. Resûl-i Ekrem (s.a.v.), zenginlerin zorluk ve güçlükle cennete gireceklerini anlattığı vakit, Abdurrahman b. Avf (r.a.): "O halde ben bütün servetimden ayrılayım." diye Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'den izin istemiş, Resûl-i Ekrem (s.a.v.), kendisine müsaade edince, Cebrâil aleyhisselâm gelerek: "Yoksulları yedirmek ve misâfirleri ağırlamak üzere kendisine emir ver." demiştir.

Demek ki dünya nîmetleri karışıktır. Zehiri ile panzehiri, zararı ile kârı birbirine karışmıştır. Bunları, basîret ve bilgisi ile birbirinden ayırabilen ve zehrinden korunup panzehirinden istifadeyi beceren, bunlara yaklaşsın. Fakat buna gücü yetmeyen, elinden geldiği kadar uzaklaşsın. Halkın çoğunluğu böyledir. Ancak Allahu Teâlâ'nın korudukları müstesnâdır.

Şâyet, "Ya daha hidâyet, rüşd, teyîd ve tesdîde râci olan ve insanı muvaffak kılan nîmetin mânası nerede kaldı?" dersen bilmiş ol ki; tevfîkten kimse müstağnî kalamaz. Çünkü tevfîk, kulun irâdesiyle Allahu Teâlâ'nın kazâ ve kaderini birleştirmektir. Bu, hayra olduğu kadar şerre de şâmildir. Fakat âdet-i ilâhiyye, kaza ve kader cümlesinden olup saâdete uygun olanlara, tevfîk adı tahsîs edilmiştir. Nitekim aslında temâyülden ibâret olan ilhad kelimesi, sonradan ayrılıp bâtıla meyledenlere tahsîs edilmiştir. İrtidat da böyledir. Bunun için tevfîka dâima ihtiyaç vardır. Nitekim şâir:

"Allahu Teâlâ'nın kuluna yardımı olmadığı vakit, onun Allah'a kar ı cinâyetlerinin çoğu kendi içtihadı hatâsındandır." demiştir.

Hidâyete gelince; saâdete ancak hidâyet sâyesinde erişilir. Zîra insan, çoğunlukla âhirette salâha ulaşmasını ister, buna meyleder, fakat âhireti hakkında hayırlısı hangisi olduğunu bilemezse, çok kere âhiretini harâb eden şeyin âhiretini ıslâh edeceğini sanır ve aldanır. Hattâ burada, yalnız kudret ve sebep dahî kâfi gelmez. Bütün bunlar, hidâyetten sonra fayda verir. Bunun için Allahu Teâlâ:

رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى

“Bizim Rabbimiz, her şeye hilkatini veren, sonra da doğru yolunu gösterendir.” (Tâhâ sûresi, 20/50) buyurmuştur. Diğer âyette şöyle buyrulmuştur:

وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ مَا زَكٰى مِنْكُمْ مِنْ اَحَدٍ

اَبَدًا وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يُزَكّ۪ي مَنْ يَشَاءُ

“Eğer üzerinizde Allah’ın fazl u rahmeti olmasaydı, içinizden hiç biri ebediyyen temize çıkamazdı. Ancak Allah’tır ki kimi dilerse temize çıkarır.” (Nûr sûresi, 24/21) Resûl-i Ekrem (s.a.v.) de:

مَا مِنْ أَحَدٍ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ إِلَّا بِرَحْمَةِ اللّٰهِ تَعَالٰى

“Cennete giren herkes, ancak Allah’ın rahmetiyle girer.” [120] buyurmuştur. Yâni Allah’ın hidâyetiyle girer, demektir. Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’e:

- “Sen de mi?” diye sorulunca:
- “Evet, ben de” diye cevap vermiştir. Hidâyetin üç menzili var:

Birincisi, Allahu Teâlâ’nın:

وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ

“Biz ona iki de yol gösterdik.” (Beled sûresi, 90/10) âyetiyle açıkladığı hayır ve şer yollarını bilmektir. Allahu Teâlâ bunu herkese, ya akıl veya peygamber vasıtasıyla bildirmiştir. Bunun için yine Allahu Teâlâ:

وَأَمَّا ثَمُودُ فَهَدَيْنَاهُمْ فَاسْتَحَبُّوا الْعَمٰى عَلَى الْهُدٰى

“Semûd’e gelince, biz onlara da doğru yolu gösterdik. Ama onlar körlüğü hidâyete tercîh ettiler.” (Fussilet sûresi, 41/17) buyurdu. Hidâyet sebepleri kitaplar, peygamberler ve akıl sâhiplerinin basîretleridir. Bu ise makbuldür. İnsanı bunlardan men eden haset, kibir, dünya sevgisi ve gözler her ne kadar açıksa da basîret körlüğü veren diğer sebeplerdir. Nitekim Allahu Teâlâ:

فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلٰكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي

الصُّدُورِ

“Fakat hakîkat şudur ki, gözler kör olmaz, ama sînelerin içindeki kalpler kör olur.” (Hac sûresi, 22/46) buyurmuştur. Basîret körlüğü getirenlerden bâzıları: alışkın olduğu âdetler ve onlara sâhip çıkma sevdâsıdır. Nitekim bunlardan haber vermek üzere Allahu Teâlâ:

إِنَّا وَجَدْنَا اٰبَاءَنَا عَلٰى اُمَّةٍ

“Gerçek biz atalarımızı bir ümmet üzerinde bulduk.” (Zuhruf sûresi, 43/22) buyurdu. Kibir ve çekememezlikten doğan engellere de:

وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ هٰذَا الْقُرْاٰنُ عَلٰى رَجُلٍ مِنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ

“Bir de şunu söylediler: “Şu Kur’ân iki memleketin birindeki büyük bir adama indirilmeli değil miydi?” (Zuhruf sûresi, 43/31)

أَبَشَرًا مِنَّا وَاحِدًا نَتَّبِعُهُ

“Bizden bir tek insana, ona mı tâbi olacağız?” (Kamer sûresi, 54/24) buyurmakla işâret etmiştir. İşte bu körlükler, hidâyet ve ihtidâya mâni olur.

İkincisi; Hidâyetin ikinci menzili de bu birinci hidâyetin ötesinde, Allahu Teâlâ’nın, kullarını halden hale çekmesidir ki, bu mücâhedenin netîcesidir. Nitekim Allahu Teâlâ:

وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا

“Bizim uğrumuzda mücâhede edenlere gelince; Biz onlara elbette yollarımızı gösteririz.” (Ankebût sûresi, 29/69) buyurmuştur ki, Allahu Teâlâ’nın:

وَالَّذِينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى

“Hidâyeti kabul edenlere gelince; Allah onların muvaffakiyetini artırmış, onlara kaçınacaklarını ilhâm etmiştir.” (Muhammed sûresi, 47/17) âyetinden murâdı budur.

Hidâyetin üçüncü menzili, bu ikinciden sonra gelir. O da mücâhedenin kemâle ermesinden sonra, nübüvvet ve velâyet âleminde parlayan bir nûrdur. Kendisiyle teklîf yapılan akıl ile ulaşamadığı hidâyete, bu sayede ulaşmış olur.

Mutlak ve gerçek hidâyet budur. Bundan başka diğer hidâyetin mukaddime ve perdeleri vardır. Hidâyetin hepsi Allah'tan olmakla beraber, Allahu Teâlâ'nın kendisine nispet ve tahsîs ile şereflendirdiği hidâyet işte budur. Nitekim âyet-i celîlede:

قُلْ إِنَّ هُدَى اللّٰهِ هُوَ الْهُدٰى

"De ki: "Allah'ın hidâyeti, ancak o hidâyettir." (Bakara sûresi, 2/120) buyurmuştur. Ve yine Allahu Teâlâ'nın:

أَوَمَنْ كَانَ مَيْتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ

"Bir ölü iken kendisini diriltttiğimiz, ona insanların arasında yürüyeceği bir nûr verdiğimiz kimse, içinden çıkamaz bir halde karanlıklarda kalan kişi gibi olur mu hiç?" (En'âm sûresi, 6/122) âyetindeki hayattan ve:

أَفَمَنْ شَرَحَ اللّٰهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلٰى نُورٍ مِنْ رَبِّهِ

"Öyle ya, Allah'ın, göğsünde Müslümanlık için inşirah verdiği bir kimse - ki o, Rabbinden bir nur üzerindedir-" (Zümer sûresi, 39/22) âyetinden de murâdı budur.

Rüşde gelince; bundan Allahu Teâlâ'nın inâyet ve yardımını kastederiz. İnsan, maksadına yöneldiği vakit bundan yardım alır ve hayırlı işlerinde kuvvetlenir. Bu sayede kötülüklerden uzaklaşır. Bu da bâtınî bir kuvvettir. Nitekim Allahu Teâlâ İbrâhîm aleyhisselâm hakkında:

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا إِبْرَاهِيمَ رُشْدَهُ مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا بِهِ عَالِمِينَ

"And olsun ki biz daha evvel İbrâhîm'e de rüşdünü verdik ve biz onu bilenlerdendik." (Enbiyâ sûresi, 21/51) buyurmuştur. Demek ki rüşd, saâdet yoluna teşvîk eden ve o tarafa yönelten hidâyetten ibarettir. Bir çocuk malı koruma, ticaret ve artırma çağına geldiği halde onu israf yoluna giderse, ona reşîd denmez. Bu adam ya hidâyete ulaşmamış veya kendini bu yola sevk edecek kuvvetlerinde kusuru vardır. Nice kimseler var ki, zararlı olduğunu bildiği halde yine yanlış yola sapar. Çünkü kendisine rüşd verilmemiştir. Bu bakımdan rüşd, yalnız amel yoluna hidâyetten daha mükemmel büyük bir nîmettir.

Tesdîde [doğruya sevk etmeye] gelince; bu da hareketlerini istenen gayeye

yöneltmek ve en kısa yoldan en doğru hareketi ona kolaylaştırmaktır. Çünkü yalnız hidâyet ve doğru yolu göstermek yeterli değil, belki bu yola tahrîk edecek büyük bir kuvvet lâzım. O da rüşddür. Rüşd de kâfi değil, âzâ ve âletleri hareket ettirme kolaylığı lâzımdır ki maksat hâsıl olsun. İşte tesdîd, bunu temîn eder.

Hulâsa, hidâyet sırf bir târiftir. Rüşd, uyanıp harekete geçmek için bir tenbîhtir. Tesdîd ise doğruya hareket ettirip yardım etmektir.

Teyîde gelince; bunların hepsini toplayandır. Çünkü teyîd dahilden işini anlayışla; hariçten de gerekli maddî imkânlarla takviyeden ibârettir.

Allahu Teâlâ'nın:

إِذْ أَيَّدْتُكَ بِرُوحِ الْقُدُسِ

"Hani ben seni Ruhu'l-Kudüs ile desteklemiştim." (Mâide sûresi, 5/110) buyurmasından murâdı da budur. **İsmet** de buna yakındır. Çünkü ismet, dâhildeki ilâhî kuvvetten ibârettir Bu sayede insan, hayrı arar ve şerden uzaklaşır. Kötülüklere karşı âdeta gizli bir engel gibidir. Buna işâret olarak Allahu Teâlâ:

وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهِ وَهَمَّ بِهَا لَوْلَا أَنْ رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ

"And olsun ki, kadın ona meyletti. Eğer Rabbinin işaret ve îkazını görmeseydi o da kadına meyletmişti." (Yûsuf sûresi, 12/24) buyurmuştur.

İşte bunlar nîmetlerin toplandığı ve bir araya geldiği şeylerdir. Bunlar, ancak Allahu Teâlâ'nın in'âm ettiği sâfi anlayış, dinleyip muhafaza eden kulak, mütevâzı ve basîret sâhibi kalp, öğüt verici öğretmen, ihtiyacından fazla olup da dîn ve diyânetinden kendisini meşgul etmeyen servet ve zâlimlerin zulmü ile alçakların kepâzeliğinden kendini kurtaran izzet sayesinde temîn edilir. Üstelik saymış olduğumuz şu on altı sebep de ayrı sebepler ister. Onlar da yine başka sebepler ister. Tâ ki hayrette kalanların delîllerine ve darda olanların dayanaklarına varıncaya kadar. O da sebeplerin müsebbibi ve terbiye edicilerin de Rabbi olan Allah'tır. Bu sebepler çok olup tamamını anlatmaya kitabın tahammülü olmadığından Allahu Teâlâ'nın:

وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللّٰهِ لَا تُحْصُوهَا

"Eğer Allah'ın nimetini sayacak olsanız sayamazsınız." (İbrâhîm sûresi, 14/34) âyet-i celîlesinin mânasının anlaşılması için bir örnek verelim:

Buhârî ile Müslim, Enes'den rivâyet etmişlerdir.

Tirmizî Muaz'dan sahih sened ile rivâyet etmiştir.

Ahmed ve diğerleri Amr b. As'dan ceyyid sened ile rivayet etmişlerdir.

Ebû Mansûr Deylemî Muhammed b. Münkedir'den rivâyet etmiştir. Diğer rivâyet yolları da vardır.

Tirmizî ve İbn Mâce Abdullah'dan rivâyet etmişlerdir. Tirmizî hasen olduğunu söyledi. Metin yukarıda geçmiştir.

Bu meâlde Müslim'in bir rivâyeti vardır.

Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir. Hadîs, yukarıda geçmiştir.

Neseî ve Hâkim, sahih sened ile Enes'den rivâyet etmişlerdir.

İbn Mâce Âişe'den rivâyet etmiştir. Nikâh bahsinde geçmiştir.

Yukarıda geçmiştir.

Tirmizî'nin Ebû Bekre'den hasen ve sahih olarak bu mealde rivâyeti vardır.

Ebü Ya'lâ rivâyet etmiştir.

Yukarıda geçmiştir.

Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir.

Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmişlerdir.

İbn Mâce ve Hâkim, Selman'dan rivâyet etmişlerdir. Hâkim, sahih olduğunu söylemiştir.

Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmişlerdir.

ALLAH’IN NÎMETLERİNİN ÇOKLUĞU

Bilmiş ol ki; biz bütün nîmetleri on altı bölümde topladık ve vücut sağlığını bunların sonlarından olan nîmetlerden saydık. Yalnız bu beden sıhhatini sağlayan bütün nîmetleri sayacak olsak, buna bile güç yetiremeyiz. Ancak beden sağlığının sebeplerinden birisi olan yemek nîmetinin tamamlayıcı bâzı sebeplerini anlatmaya çalışalım. Şüphe yok ki yemek, bir iştir ve hareket kudretine muhtaçtır. Her hareket bir irâdeye, her irâde de murâd olunan şeyi anlayacak ilme muhtaçtır. Ayrıca yemek için yenecek bir madde, o maddenin de kendisinden meydana geleceği ve o aslın da kendini ıslâh edecek bir yapımcıya ihtiyacı vardır. O halde biz burada önce idrâk, sonra irâde, daha sonra da kudret sebeplerini anlatalım ve bundan sonra da işâret yolu ile yenenlerin sebeplerini açıklayalım.

İDRAK SEBEPLERİNİN YARATILMASINDAKİ NÎMET

Bilmiş ol ki; Allahu Teâlâ'nın yarattığı bitkiler; taş, toprak, demir ve bakır gibi gıda alamayıp büyümeyen diğer nîmetlerin en mütekâmili ve en üstünüdür. Çünkü bitkiler, toprağa saldıkları kökleri ve damarları vasıtasıyla topraktan gıdayı alır, en uzak dal ve yapraklarına kadar götürür, bu sayede büyür ve çoğalırlar. Ancak diğer varlıklara nispetle mütekâmil olan bitkiler de yine noksandır. Çünkü gıdayı aldığı toprak kuruyup gıda verecek durumdan çıktığı vakit, başka yerden gıda aramak imkânı olmadığı için kuruyup gider. Zîra aramak, aranan şeyi bilmek ve ona gidebilmekle mümkündür. Bitkiler her ikisinden de mahrumdur. Hâlbuki Allahu Teâlâ'nın sana bahşettiği nîmettendir ki, sende duyu ve gıdayı aramak için hareket âletlerini yarattı. Allahu Teâlâ'nın anlayış âletleri olan beş duyuyu sende yaratmasındaki hikmetin tertîbine bak. Önce dokunma ve temas duyusu gelir. Bu sâyede ateş ve bıçak gibi şeylerden kaçınırsın. İşte bu, canlılarda yaratılan ilk duyudur. Bütün canlılarda bu duyu mevcuttur. Zîra hiç duyusu olmayan, hayvan değildir. Bunun en aşağı derecesi, maddenin vücuda temasından sonra onu duymaktır. Daha uzakta iken onun yapacağı tesîri duymak, daha tekâmül etmiş bir derecedir.

İşte bu lems [Dokunmak, el ile tutmak, yapışmak.] duyusu bütün canlılarda hattâ toprak içindeki bir böcekte de mevcuttur. Ona da iğnenin ucunu değdirirsen, hemen büzülür ve korunma çarelerini arar. Fakat bitkiler böyle değildir.

Bununla beraber yalnız bu duyu ile kalsan, yine mütekâmil sayılmazsın. Çünkü muhtaç olduğun maddeyi uzaktan arama imkânlarına sâhip değilsin. Ancak sana temas edenden istifade edebilirsin. Bu bakımdan ikinci bir duyuya ihtiyaç hâsıl olmuştur. O da Şemm [koku alma] duyusudur. Bu duyu vasıtasıyla koku alırsın, fakat bu da tamam değildir. Çünkü kokusunu aldığın şeyin nerede olduğunu bilemezsin. Bu noksanı da gidermek için Allahu Teâlâ basarı [görme duyusunu] yarattı. Kokusunu aldığın şeyin nerede ve hangi mesafede olduğunu görürsün. Ancak, yalnız bu kuvvetle kalsan yine eksik kalırdın.

Çünkü göz, perde arkasını göremez. Perde arkasındaki gıda veya düşmanını görüp bilemez. Zaman gelir ki düşmanını pek yakın mesafeden görürsün ki, artık ondan kaçıp kurtulma imkânın olmaz. Bunun için Allahu Teâlâ sem' [işitme] duyusunu yarattı. Bu sayede perde arkasındaki sesleri duyar ve ona göre tedbîr alırsın. Perde arkasında olup bitenleri ve konuşulanları duyarsın. Bununla

beraber zevk [tad alma] duyusu olmasa, bunların hiç biri fayda vermez. Bu sebepten Allahu Teâlâ zevk alma duyusunu yarattı. Bu sayede daha ağzında iken yarayışlısını yarayışsızından ayırır ve zararından korunmuş olursun. Bitki gibi değilsin. Bitki, zevk almadığı için köküne dökülen her sulu maddeyi kendine çeker ve çoğunlukla kurumasına sebep olur.

Eğer, bütün bu beş duyunun toplandığı ve beynin ön tarafında bulunan hiss-i müşterek denen duyu olmasaydı, bu beş duyunun da bir kârı olmazdı Allahu Teâlâ bunu yarattı. Bu hiss-i müşterek olmasa, işin uzar gider ve kesin bir karara varamazdın. Çünkü müşterek duyu olmasa, ilk önce tadına bakıp acı bulduğun bir şeyi attığın vakit, ikinci defa onun acı olduğunu bilemez, tekrar tadına bakmak sûretiyle acı olup olmadığını anlayacaktın. Fakat müşterek duyu, bir defada bu netîceyi sana verir de bir daha onu gördüğün vakit, acı olduğunu bilir ve ağzına almazsın. Çünkü göz, onun yalnız renk ve şeklini tâyin eder, zevk tadını anlar. Bunların her ikisini bir araya toplayacak bir hâkim lâzım. İşte o da müşterek duyudur.[121]

Bu saydığımız duyularda bütün canlılar ortaktır, yâni hepsinde aynı duyular vardır. Sen de yalnız bunlarla kalsan olgun değil, noksan ve eksik kalırdın. Zîra hayvan, hîle ile yakalanır ve düştüğü tuzaktan nasıl kurtulacağını bilemez. Nasıl kurtulsun ki, bağlı olduğu halde kendini kuyuya atar ve orada helâk olacağını bilemez. Nitekim hayvan, bir şeyi tatlı buldu mu, onun zehirli olup ileride kendini öldüreceğini düşünmeden onu yer. Çünkü o ancak bulduğu ânı bilir, ilerisini anlayamaz. Allahu Teâlâ, bütün bu duyuların ilerisinde ve üstünde olan akıl duyusunu sana vermekle, seni diğer canlılardan ayırdı. Akıl sayesinde yemeğin zararlısını faydalısını birbirinden ayırır. Daha faydalı hâle getirmek için, sıhhatinin sebebi olan türlü yemekleri pişirir ve hazırlarsın.

Bu anlattığımız, aklın en güzel faydalarından biri olmakla beraber, akıl cevherinin insana verilmesinin en küçük ve en az hikmeti de budur. Aklın asıl hikmeti, Allahu Teâlâ'yı, O'nun ef'âlini ve âlemdeki hikmetini bilmektir. İşte şu beş duyu ancak bu takdîrde senin lehine döner de âdetâ senin için birer casus ve beden memleketinin birer habercisi olur ve her biri bir işte görevlendirilir. Meselâ, birisi renklerden, diğeri seslerden, diğeri kokulardan, öbürü tatlardan ve bir diğeri de sıcaklık, soğukluk, sululuk yumuşaklık ve sertlikten haber verir.

Bütün bu duyular, beden memleketinden aldıkları haberleri müşterek duyuya iletirler. Müşterek duyu, hükümdarın kapısında durup etraftan gelen haberleri yazarak zabteden kâtip gibi, beynin ön tarafında durur, bunları zabteder. Fakat hakîkatlerini anlayamaz. Olayları kavrayıp hükümdara arz eden kâtip gibi, o da

bunları kapalı olarak akla teslîm eder.

Hükümdarın bu yazıları inceleyip memleketinin durumundan haberdâr olarak gerekli tedbirleri alıp emirler verdiği gibi, akıl ve beyin de bunları alır, inceler ve hemen gerekli emirleri verir. Onun bu hareketlerini burada tafsîlâtıyla anlatmak mümkün değildir. Akıl, vereceği emirlerle ordusunu harekete geçirir. Aklın ordusu, âzâlardır. Verdiği emirler, duruma göre değişir; bâzen geri çekilmeyi ve bâzen aramayı emreder ve bâzen de lüzumlu tedbirlerin alınmasını ister. İşte bunlar, anlayışta Allahu Teâlâ'nın sana verdiği nîmetlerdir. Bununla beraber biz, bu nîmetlerin tamamını sana anlattığımızı sanma. Zîra dış duyular, idrâk âletlerinin bâzılarıdır. Görmek, bu duyulardan biridir. Göz, onun bir âletidir. Hâlbuki bir göz, ayrı ayrı on tabakadan meydana gelmiştir. Bâzısı râtıp ve bâzısı kapalıdır. Bunların bir kısmı örümcek ağları ve bir kısmı ince zar gibidir. Râtıp olanların bâzısı, yumurtanın ağı ve bâzısı da donmuş gibidir. Bu on tabakanın her birinin ayrı ayrı vasıfları, sûret, şekil, heyet, en, boy ve terkipleri vardır. Bunlardan bir tanesi, diğeri ile karışsa yâhut birinin bir vasfı bozulsa, görmek bozulur ve tabipler zor duruma düşerler.

Kısaca bu anlattığımız, bir görmek duyusunun îzâhıdır. Sen diğer duyuları buna kıyâs et. Küçük bir ceviz büyüklüğünde olan göz cismindeki nîmetin çeşitlerini ve buradaki Allahu Teâlâ'nın sayısız hikmetlerini saymaya başlasak, ciltler dolusu kitaplar yazılır ve yine onlar tükenmezdi. Diğer âzâda ve bütün bedendeki hikmet ve nîmetleri buna kıyâs et. İşte bunlar, idrâki yaratmakta Allahu Teâlâ'nın nîmetlerine birer rumuz ve işârettir.

Bu görüş, Meşşâîlerin görüşüdür. Fakat Eflâtun ve onun görüşünde olan bâzı mütekaddimîn, müşterek duyuyu kabul etmezler. "Dimağda kalan ancak asla uygun bir hayâlden ibarettir." derler.

İRÂDEYİ YARATMAKTAKİ NÎMETLER

Bilmiş ol ki; yalnız gözün olsa ve besin maddelerini uzaktan görsen, fakat içinde o maddeleri almaya bir temâyül ve seni harekete sevk eden bir şehvet olmasa, gözünün bu görmesi atâlete uğrar ve boşa giderdi. Nice hastalar var ki, kendisi için en faydalı olan yiyecekleri görür fakat istek ve şehveti olmadığı için onları yemez. Bu yönden hem görmesi hem de idrâki boşa gitmiş olur. Bunun için arzuna uygun gelen şeye temâyül gösterme zarureti vardır. Buna da şehvet denir. Bir de hoşlanmadığından nefret etmen lâzım, buna da kerâhet denir. Bu sayede arzu ettiğin şeyi arar, hoşlanmadığın şeyden uzaklaşırsın. Bunun için Allahu Teâlâ yemek şehvetini sende yarattı ve onu sana musallat kıldı. Seni yemeye zorladı ve bu sayede yaşadın. Burada diğer hayvanlar da senin gibidir. Onlar da şehvetleri sayesinde yer içerler, fakat bitkiler ayrıdır.

İhtiyaç miktarı yedikten sonra, bu şehvetin durmasa, haddinden fazla yer ve çatlardın. Fakat doymanın akabinde Allahu Teâlâ kerâheti yarattı ve artık fazla yemekten hoşlanmaz oldun. Toprağa ekilen bir mahsul gibi değilsin. O, doymasını bilmeden dibine dökülen suyu kabul eder ve nihâyet bozulur. Bunun için onun adama ihtiyacı vardır. Onun alacağı su miktarını adam tâyin eder ve ihtiyacından fazlasını vermez. Yaşayabilme niçin yemek şehveti sende yaratıldığı gibi, neslinin devamı için bir de münasebet şehveti yaratılmıştır.

Eğer biz sana, Allahu Teâlâ'nın, akıllara durgunluk verecek şekilde rahimi nasıl yarattığını, hayız kanını, çocuğun hayız kanı ile menîden nasıl meydana geldiğini, husyeleri ve nutfenin merkezi olan bel kemiğinden torbadaki husyelere gelen damarları, damarlar vasıtasıyle kaburga kemiklerinden dökülen kadın suyunun nasıl döküldüğünü, rahim boşIuklarının nasıl kalıplara ayrıldıklarını, nutfenin ayrı ayrı boşluklara girmekle nasıl erkek ve dişinin meydana geldiğini, nutfe, kan, et parçası, kemik, et ve kan olarak nasıl muhtelif tavırlar geçirdiğini, sonra baş, el, ayak ve diğer âzâlara nasıl ayrıldığını, teferruatıyla anlatsaydık, şu gördüklerinden başka, başlangıcından beri geçirdiğin safhaları öğrenmiş olurdun. Fakat biz burada ancak Allahu Teâlâ'nın nîmetlerinden olan yemek nîmetini hedef aldık, maksadımız sözü uzatmamaktır.

Demek ki yemek şehveti, irâde bölümlerinin birisidir. Hâlbuki yemek şehveti de yalnız olarak kâfi değil, eğer arzuna uymayan ve hoşuna gitmeyen şeylere karşı koymak için sende gadab kuvveti olmasaydı, her taraftan tehlikeler seni kuşatır, her çeşit felâketlere hedef olurdun. Böylece elde ettiğin her çeşit gıdayı

senden kolaylıkla başkaları alabilirdi. Çünkü herkes senin gibi, senin elinde bulunan şeye heves eder. Bunları koruyacak gadab kuvvetin olmazsa başkaları tarafından alınırlar.

Şu halde, şehvetin yanına gadab ve hiddet de lâzımdır. Fakat yalnız bunlar da yeterli değil, çünkü bunlar, ancak şu anda senin için kârlı ve zararlı olan şeyler için elverişlidirler, gelecekle ilgilenmezler. Bunun için ayrı bir irade ile insanı, geleceği düşünecek olan aklın işâretine musahhar kılmıştır. Bu, tıpkı gadab ve şehveti, hâl-i hâzırı idrâk eden hissin emrine vermek gibidir. Ancak bu sayede tam mânasıyla akıldan istifade edilir. Çünkü yalnız bu şehvetin zararlı olduğunu bilmek, seni ondan uzaklaştırmak için yeterli değildir. Belki bu bilginin gereğiyle amel etmeye meylin olmalıdır. İşte onu da bu irade sağlar. Akıbetleri düşünmekle hayvanlardan ayrıldığın gibi, bu irade ile de diğer canlılardan ayrılmış olursun. Bu ise Allahu Teâlâ'nın Âdemoğluna bir ikrâmıdır. Bu irâdeye "Bâis-i Dînî" denir. Sabır kitabında buna dair gerekli açıklama yapılmıştır.

İNSANDAKİ HAREKET VÂSITALARI VE KUDRET NÎMETİ

Bilmiş ol ki; his [duyu] anlayışı, irâde ise aramaya veya korunmaya olan temâyülü sağlar. Bunları temîne elverişli âletler bulunmazsa, bu duyular, tek başlarına bir işe yaramazlar. Çünkü nice kimseler, hastalıkları veya sakatlıkları sebebiyle arzularına ulaşamamaktadırlar. Bunun için hareket edecek âlet ve bu âleti hareket ettirecek kuvvete ihtiyaç vardır.

Bu sayede arzu ettiği şeyi arayabilecek ve hoşlanmadığı şeyden korunacaktır. İşte bu maksatla Allahu Teâlâ dış yapılarını gördüğümüz ve içlerini bilemediğimiz âlet ve vasıtaları bizde yarattı. Bu âletlerin bir kısmı aramak ve kaçmak içindir, kuşlarda kanat, insan ve hayvanlarda ayak gibi. Ayrıca savunma vasıtaları da yarattı; insanda silâh, hayvanda boynuz gibi. Bu hususta hayvanların yaşayışları da birbirine uymaz. Bir kısmının düşmanı çok olduğu gibi, nafakası da uzaklardadır. Süratli harekete ihtiyacı var. Bunun için Allahu Teâlâ onlara kanat vermiştir. Hayvanlardan dört ayaklısı olduğu gibi, iki ayaklı olanı ve hattâ yerde sürüneni de vardır. Bunları anlatmak sözü uzatır. Biz, yalnız yemek ile ilgili olan âzâları anlatmaya çalışacağız, diğerlerini bunlara kıyâs et.

Buna göre deriz ki; yemeği yiyebilmek için yalnız onu görüp o tarafa gitmek yeterli değildir. Görüp de yanına gittiği yemeği alabilme yeteneği lâzım. Bunun için de Allahu Teâlâ insanda iki el yaratmıştır. Bu eller eşyayı alabilecek şekilde uzun ve fakat kazık gibi olmayıp, uzanıp toplanmak ve istedikleri şekilde hareket edebilmeleri için eklemleri vardır. Ayrıca bu ellerin uçları yassı ve enli olup bunların da uçlarına beş parmak eklenmiştir. Bu parmakların kendilerine has, hareket ve ek yerleri olduğu gibi, bir arada veya karmakarışık şekilde yapılmış değillerdir.

Çünkü o zaman maksada elverişli olamazlardı. Dördü bir arada, başparmak ise ayrıdır. Aynı zamanda bütün diğer parmakların etrafında devredecek durumdadır. Bu eller öyle bir düzende yaratılmış ki, açtığın vakit kürek, az yumduğun vakit kaşık, tamamıyla kapadığın vakit düşmana vuracak şekilde bir yumruk ve bir silâhtır. Parmakları korumak ve daha ince şeyleri yerden alabilmek için, bir de uçlarında tırnaklar yaratmıştır. Yine de bu kadarı kâfi değildir. Aldığı yemeği, içerde ve kapalı bulunan mîdeye indirmek lâzım. Bunun için de ağız boşluğu yaratmıştır. Şüphesiz ağzın da pek çok hikmet ve faydaları vardır. Sonra ağıza konan lokmanın boğazdan aşağı geçmesi zordur. Bu lokmanın un hâline gelmesi için bir değirmene ihtiyaç vardır. İşte bu maksatla

Allahu Teâlâ alt üst ve birbirine müvâzî iki çene kemiği yaratmıştır. Lokmaların bâzen kesilmeye, bâzen de kırılmaya ve bâzen de öğütülmeye ihtiyaçları olduğu için, kesici, kırıcı ve ufalayıcı olmak üzere üç şekil dişi çene kemiklerine yerleştirmiştir. Öğütme işinin muntazam olması için üst çeneyi sabit ve alt çeneyi ileri geri, sağa ve sola hareket edecek şekilde yaratmıştır.

Şimdi bütün bunların da yeterli olmadığını görüyoruz. Çünkü lokmayı dişlerin arasına çekecek ve sağa sola sevk edecek bir vasıtaya ihtiyaç vardır. Bunun için de diğer birçok hikmet ve faydaları yanında Allahu Teâlâ dili yaratmıştır. Bütün bu vâsıtalarla lokmanın öğütülmüş ve yutmaya hazır hâle geldiğini kabul edelim. Fakat kuru kuruya yutulamayacağı meydanda. Bunun için de Allahu Teâlâ bezlerden su çıkarttı. İhtiyaç miktarı su gelerek lokmayı hamur hâline getirdi. Şimdi lokmayı mîdeye indirmek kaldı. Elin bu işi göremediği gibi, mîdenin de lokmayı ağızdan alacak bir eli yoktur. Allahu Teâlâ boğazda meri [yemek ve su yolu] ile hançereyi yarattı. Bunun ucunu da açılıp kapanacak şekilde yaptı; açılarak lokmayı alır, kapanarak mîdeye indirir. Bu sûretle yutkunma şekliyle yemek mîdeye iner, fakat bu her hangi bir yemektir. Ne kemik, ne et ve ne de kandır. İşte mîdeyi Allahu Teâlâ bu şekilde yaratmıştır. Yemek mîdeye girdikten sonra mîde kapanır ve faaliyete geçerek yemeği hazmetmeye çalışır. İç âzâlardan mîdeye gelen hararet sayesinde mîde yemeği hazmeder ve pişirir. Çünkü mîdenin sağında ciğer, solunda dalak ve önünde kaburga kemikleri, arkasında da bel kemiği vardır. Bu âzâların ısıtmasından hâsıl olan sıcaklık mîdeye geçer. Mîdede yemek pişer, birbirine karışır, erir ve damarlara girecek şekilde su hâline gelir. Âdetâ arpa suyunun şeklini alır. Bu şekilde de gıda hâlini almamıştır. Mîde ile ciğer arasında bir sürü damarlar vardır. Bu vâsıtalarla bu su ciğerlere gider.

Ciğer, donmuş kan parçasına benzeyen bir ettir. Burada kılcal damarlar vardır. İncelmiş olan yemek, bu damarlara dökülür ve dağılır. Ciğerin kuvveti onu iradesi altına alır ve bu suyu kan rengine boyar. Burada bir müddet kalır ki bu, ikinci bir sindirimdir. Burada âzâlara gıda olacak şekilde tam kan hâline gelir. Ancak mîdede fazlalık olup ayrıldığı gibi, burada da ciğerlerin hararetinden iki fazlalık meydana gelir. Birisi sevdâ, öteki de safradır. Eğer ciğer bunları tahlîl edip ayırmasa mîzâç bozulur ve vücut hastalanırdı. Bunun için Allahu Teâlâ safra kesesi ve dalağı yarattı. Her birinin ciğerlere uzanan hortumları vardır. Mirâre safrayı, dalak da sevdâyı emirlerine alırlar. Kan ciğerde sâfi olarak kalır. Ancak mâyi olması sebebiyle fazla rutubetli ve çok incedir.

Zaten böyle olmasa kılcal damarlardan geçemez ve onlardan da diğer âzâlara intikal edemezdi. Bunun için Allahu Teâlâ kilye (böbrek)leri yarattı. Bunların her

birinden ciğere doğru uzayan bir boyun çıkardı. Hâlbuki bu boyunlar ciğerin boşluğuna giremiyorlar. Ciğerden yükselen yumruların ucundaki damarla birleşiyorlar. Ciğerlerdeki kılcal damarlardan çıktıktan sonra buraya gelen kanı emiyorlar. Çünkü daha önce kanı emmiş olsalar kan katılaşır ve damarlara geçemezdi. Bu sûretle su da kandan ayrılıp kan sâfi olarak kalır. Sonra Allahu Teâlâ'nın ciğerlerden çıkardığı ve şubelere ayırdığı damarlar sâyesinde kan bedenin her tarafına yayılır.

Eğer **mirâre** yâni safra kesesi ârızalansa, safra kana karışır ve kan bozulur da bundan safra hastalığı meydana gelir. Sarılık, sivilce ve kızıllık hastalığı bundan olur. Dalak ârızalansa sevda kana karışır ve bundan cüzzam, malihulyâ ve benzeri hastalıklar meydana gelir. Kanın su kısmı tamamen alınmazsa, bundan kusmak ve benzeri hastalıklar doğar. Allahu Teâlâ'nın faydalı şeyleri şu âdî üç şey üzerine nasıl tertip ettiğine bir bak. Safra kesesi boğazı ve boynu ile aldığı safrayı, diğer boynu ile on iki damardan bağırsaklara döker. Böylece mîdeden geçen yemek artığında kaypak bir yaşlık olur. Ayrıca bağırsaklarda yağ ve bir hareket meydana gelir ve sıkışır. Bu sûretle dışkı aşağıdan dışarı çıkar. Sarı renk alması da bundandır.

Dalağa gelince; sevdayı tahlîl eder de ondan ekşilik ve burukluk meydana gelir. Sonra bundan her gün bir miktar mîdenin ağzına damlatır. Ekşiliği sebebiyle iştahı harekete geçirir. Diğeri de pislik yolu ile dışarı çıkar.

Kilye (böbrek) ye gelince; o da kanın su kısmından gıdasını aldıktan sonra fazlasını mesaneye gönderir.

Allahu Teâlâ'nın yemek için hazırladığı sebeplerdeki nîmetlerinden bu kadarı ile yetinelim. Eğer, ciğerin kalbe ve dimâğa ve bütün âzaların reislerine olan ihtiyaçlarını kalpten bedenin diğer bölümlerine uzanan damarları, bunlarla duyuya nasıl ulaşıldığını, ciğerlerden bedenin diğer bölümlerine giden damarları ve bu vâsıtalarla gıdaya ulaşıldığını, sonra âzânın kuruluş keyfiyetini, kemiklerinin sayısını, kas, damar, atardamar, sinir, yumuşak kemik ve bunların rutubetlerini anlatmaya kalkışsak söz uzardı. Hâlbuki, diğer ihtiyaç işlerinde olduğu gibi, yemek işlerinde de bütün bunlara ihtiyaç vardır. Âdemoğlunda binlerce kaslar, damarlar ve sinirler vardır. Bunların kimi büyük, kimi küçük, kimi ince ve kimi kalındır. Her birinde bir, iki, üç, on ve daha fazla hikmet ve vazîfeler vardır. Bunların hepsi Allahu Teâlâ'nın sana olan nîmetlerindendir. Eğer hareket eden damarlardan biri dursa veya duran damarlardan biri harekete geçse helâk olurdun. Önce Allahu Teâlâ'nın verdiği bu nîmetlere bak ki, sonra O'na olan şükrün kuvvetlensin. Sen, Allahu Teâlâ'nın sana verdiği nîmetlerden yalnız yemek nîmetini bilirsin. Bu ise nîmetlerin en âdîlerindendir. Yemeği de

ancak acıktığında yersin. Hâlbuki bunu merkep de bilir. Yorulduğun vakit uyumayı, arzu ettiğin vakit münâsebette bulunmayı, kalkıp oturmayı bilirsin ki, hepsini merkep de bilir. Merkepten fazla bir şey bilmediğin vakit şükrünü nasıl edâ edersin. Bizim kısaca değindiğimiz bu hususlar, Allahu Teâlâ'nın nîmet deryâlarından alınmış bir damladır. Uzatmaktan kaçınarak anlatmak istemediğimiz hususları anlattığımız ile kıyasla. Hâlbuki aslında bütün insanların bildikleri yine bir deryâdan bir katredir. Ancak bunlardan bir şeyi anlayabilen, Allahu Teâlâ'nın:

وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللّٰهِ لَا تُحْصُوهَا

"Eğer Allah'ın nîmetlerini sayacak olursanız, sayamazsınız." (Nahl sûresi, 16/18) âyet-i celîlesinin mânasından bir koku almaya başlar. Sonra Allahu Teâlâ bu âzâların kıvâmını, menfaatlerinin kıvâmını, idrâk ve kuvvetlerini dört bileşimden meydana gelen ve can dediğimiz lâtîf bir buhar ile nasıl birbirine bağlayıp ayakta tuttuğuna bak.

O buhar-ı lâtîfin yeri kalp olmakla damarlar vasıtasıyla bedenin her parçasına sirâyet eder. Sirâyet ettiği her yerde duyu, idrâk, hareket ve diğer kuvvetleri ihdâs eder. Odanın her köşesine ışık veren lamba gibi, nereye ulaşırsa orayı aydınlatır. Bu aydınlatma Allahu Teâlâ'nın yaratması ile olmakla beraber, yine O'nun hikmeti netîcesi olarak, sebebi lambadır. Bu latîf buhara tabipler rûh derler.

Bunun yeri, merkezi kalptir. Yâni kendisi lambada yanan ışık, kalp ise lamba gibidir. Kalp içindeki siyah kan fitil, gıda ise yanan yağ gibidir. Bu sebeple diğer âzâlarda görülen canlılık da lambanın etrafa verdiği ışık gibidir. Yağı tükendiği vakit lamba söndüğü gibi, gıdası tükenen ruh da ölür. Fitil yanıp kül olduğu vakit, yağı olsa da yanmayacağı gibi, bu buharın bağlandığı kan da kalbin fazla harareti sebebiyle yandığı için -gıdası olduğu halde- yine ölür ve yanmaz olur.

Lamba bâzen içindeki fitil ve yağ ârızaları ve bâzen de hariçten gelen rüzgâr gibi diğer sebeplerle söndüğü gibi, bu rûh dediğimiz latîf buhar da bâzen yukarıda anlattığımız dâhilden ve bâzen de hariçten gelen sebeplerle sönebilir, öldürülmek gibi. Bununla beraber bütün bunlar, ilm-i ezelîde mukadder sebeplerle ölürler. Lambanın sönmesi, varlığının sonu olduğu gibi, adamın ölmesi de ezelde takdîr edilen ömrünün sonudur. Lamba söndüğü vakit ev karardığı gibi, rûh da söndüğü vakit bütün beden karanlıkta kalır, rûhdan istifade ettiği nurdan ayrılır. İstifade ettiği duyu, irâde ve diğer duyulardır.

Bu da Allahu Teâlâ'nın nîmetlerinden ve akıllara durgunluk verecek sanat ve

hikmetinden olan başka bir âleme kısa bir işârettir. Bununla beraber: “Rabbinin kelimelerine deryalar mürekkep olsa, o kelimeler tükenmeden, deryalar tükenirdi.” mânası anlaşılmış olur. Allah’a küfredene veyl, O’na nankörlük edene de yazıklar olsun.

Şâyet, “Resûl-i Ekrem (s.a.v.): **“De ki rûh Rabbimin emrindendir.”** (İsrâ sûresi, 17/85) meâlindeki âyet ile cevap verip rûhu anlatmadığı halde, sen ruhu anlatmış oldun.” dersen bilmiş ol ki;

Senin bu anlayışın, ruh lâfzının müşterek mânada kullanılmasındaki gafletten meydana gelmektedir. Ruh, birçok mânalara gelen müşterek bir lafızdır. Fakat biz bunları anlatmakla sözü uzatacak değiliz. Bizim açıkladığımız, tabiplerin cism-i lâtîf diye vasıflandırdıkları rûhtur. Onlar bu rûhun sıfatını, varlığını, âzâlara hulûl keyfiyetini, âzâlara his ve kuvvet verme durumunu biliyorlar. Hattâ âzâların birinde uyuşukluk olduğu vakit bu, rûhun mecrâsındaki bir tutukluktan ileri geldiğini bilirler. Artık uyuşan yeri değil de sinirlerin köklerini ve tıkanıklık yapan yerleri tedâvi ederler. Çünkü bu rûh, ince olduğu için, karışık olan sinirler arasına girebilir. Bu vâsıta ile kalpten diğer âzalara geçer. İşte anlattığımız, doktorların bildikleri bu rûhtur ki, onların anlayabildiği bu rûhu anlatmak kolaydır.

Fakat onun bozulmasıyla bedenin de bozulduğu asıl rûha gelince; bu bizim anlatamayacağımız, Allah’ın sırlarından bir sırdır. Bunu anlatmaya müsâade yoktur. Ancak:

قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي

“De ki ruh, Rabbimin emrindendir.” (İsrâ sûresi, 17/85) buyrulduğu gibi, bir emr-i Rabbânîdir demekle yetiniriz. Emr-i Rabbânî olan şeyleri anlatmaya aklın tahammülü yoktur. Ekseriyetin akılları burada şaşırır kalır. Hele evham ve hayâl sâhipleri gözün sesleri anlayamamayacağı gibi, bunu anlamaktan tamamen âcizdirler. Cevher ve ârâzla mukayyed olup bunların arasında sıkışan akıllar emr-i rabbâninin vasıflarının daha başlangıcında sarsılır ve tezelzüle uğrarlar. Akıl ile onun vasıflarından bir şey bilinemez. Emr-i rabbânî akıldan başka ve ondan daha üstün bir nûr ile bilinir ki o nûr, nübüvvet ve velâyet âleminde parlar. Onun akla nisbeti, aklın vehim ve hayâle olan nisbeti gibidir. Yâni vehim ve hayâlin yanında akıl ne ise aklın yanında o nûr da aynıdır.

Allahu Teâlâ insanları sekiz tavır üzere yaratmıştır. Çocuklar, duyularla bilinenleri anlayıp o mertebeye yükselmedikleri için akıl ile bilinenleri anlayamadıkları gibi, erginlik çağında olanlar da mâkulâtı anlar. Fakat onun

ilerisine akıl erdiremez. Çünkü o mertebeye yükselmemiştir. Zîra orası, yüksek ve zevkli bir makamdır, üstün bir rütbedir. O makamda ancak îman ve yakîn nuru ile Allahu Teâlâ mülâhaza edilir. Bu meşrep, her vârid olan için bir şerîat olmaktan daha üstündür. Buna herkes değil pek az insanlar ulaşabilir. Allahu Teâlâ'ya vâsıl olmak için bir merkez, bu merkezin önünde geniş bir meydan, bu meydanın önünde bir eşik ve bir merdiven vardır. Burası emr-i rabbânînin merkezidir. Buradaki kapıcı ile münâsebet kurmayanlar, bu sâhaya bile giremez, nerede kaldı onun sonundaki müşâhedeler? Bunun için, "Nefsini bilmeyen Rabbini bilemez." denilmiştir.

Tabiplerin sermayelerinde bu gibi mâlûmat nereden bulunsun? Hattâ tabip bunu nasıl düşünebilir? Bu emr-i rabbâniye nispetle tabiplerin rûh dedikleri şey, sâhibinin elindeki çomağın döndürdüğü küreye benzer. O küre sâhibine nispetle ne ise doktorların rûh dedikleri şey de emr-i rabbâniye nispetle aynıdır. Tabiplerin târif ettiği rûhu bilenlerin, emr-i rabbâniyi bildiklerini sanmaları, dönmekte olan küreyi görüp de onu döndüreni gördüklerini sanmaları gibi fâhiş bir hatâdır.

Dünya maslahatı kendisi ile temîn edilen ve onun varlığı ile sâhibi mükellef tutulan akıl, bu emr-i rabbânînin bütün mâhiyetini düşünmekten âciz olduğu için, bu hususta açıklamada bulunmasını Allahu Teâlâ Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'ine müsâade etmemiş ve insanlara ancak anlayabilecekleri nispette açıklamalarda bulunmasını bildirmiştir. Yine bunun içindir ki, Allahu Teâlâ kitabında bu emrin hakîkatinden bahsetmemiştir. Ancak nispet ve işleminden söz etmiş ve zâtını kapalı geçmiştir. Nispetini: **"Rabbimin emrindendir."** ile ifâde buyurmuştur. Fiil ve işlemini ise:

يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً

فَادْخُلِي فِي عِبَادِي وَادْخُلِي جَنَّتِي

"Ey itmînâna ermiş rûh! Dön Rabbine. Sen O'ndan râzı, O senden râzı olarak. Haydi gir kullarımın içine. Gir cennetime." (Fecr sûresi, 89/27-30) âyetleriyle beyan buyurmuştur.

Biz bunu da burada bırakarak maksadımıza dönelim. Maksadımız, Allahu Teâlâ'nın yemeğimiz hususunda bize verdiği nîmetleri anlatmak idi. Yemek âletlerini sayarken bu husustaki bâzı nîmetleri anlatmıştık.

YEMEKLERİN MEYDANA GELMESİ VE ISLÂHI

Bilmiş ol ki; yiyeceklerin çeşitleri çoktur. Bunları yaratmakta, Allahu Teâlâ'nın sayısız ve şâyân-ı hayret hikmetleri ve birbirini tâkip eden sonsuz sebepleri vardır. Her yiyecek hakkında bunları anlatmak sözü çok uzatır. Zîra yediklerimiz ya ilaç ya meyve veya gıdadır. Biz, bunların en önemlisi olan gıdayı, besin maddelerini ele alalım. Gıdanın da çeşitleri pek çoktur. Biz bunlardan yalnız buğday dânesi üzerinde duralım. Buna göre deriz ki:

Bir veya birkaç buğday dânesi eline geçtiği vakit, bunları hemen yer tüketirsen, netîcede [açlıktan] ölüme mahkûm olursun. Bunun için bunları çoğaltmak mecburiyetindesin. Allahu Teâlâ sana gıda alma imkânlarını bahşettiği gibi, bitkilerde de bu kuvveti yarattı. Zîra bitkilerin insanlardan ayrıldığı nokta, his ve harekettir. Yoksa gıda almakta arada fark yoktur. O da kendisinde var olan damarlar vasıtasıyla yerden ve sudan gıdasını alır. Biz burada bitkilerin gıda alma vâsıtalarını anlatıp lâfı uzatacak değiliz.

Yalnız gıdasına işâret ederek deriz ki insan, odun ve topraktan gıda alamayıp özel maddelerden gıda aldığı gibi, dâneler de her şeyden gıda alamaz. Onların da özel gıdaları vardır. Meselâ, buğdayı ambarda bıraksak orada gıda alıp çoğalamaz. Çünkü burada sadece hava alır. Hâlbuki hava gıda işini temîn edemez. Bunun gibi bu dâneyi yalnız suya atsan veya kuru toprağa katsan, yine gıdasını alıp çoğalamaz. Belki sulanmış bir toprağa dikilmesi lâzımdır. Buna işâret olarak Allahu Teâlâ:

فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ إِلَى طَعَامِهِ أَنَّا صَبَبْنَا الْمَاءَ صَبًّا ثُمَّ شَقَقْنَا

الْأَرْضَ شَقًّا فَأَنْبَتْنَا فِيهَا حَبًّا وَعِنَبًا وَقَضْبًا وَزَيْتُونًا وَنَخْلًا

"O insan yediğine baksın. Hakîkat biz, o suyu bol bol dökdük. Sonra toprağı iyiden iyi yardık. Bu sûretle onda dâneler bitirdik. Üzümler, yoncalar, zeytinlikler." (Abese sûresi, 80/24-29)

Aynı zamanda yalnız toprak ve su da gıdayı almak için yeterli değildir. Her ne kadar sulu olsa da sert bir toprakta yine gıda alamaz. Havaya ihtiyacı vardır. O halde nadas edilmiş gevşek ve hava alacak şekilde sulu bir toprağa ekilmesi lâzımdır. Sonra hava da bizâtihî toprağa işleyemez. Onu kuvvetle toprağa vurup işletecek rüzgâra ihtiyaç vardır. Buna işâret olmak üzere Allahu Teâlâ:

وَأَرْسَلْنَا الرِّيَاحَ لَوَاقِحَ

“Biz aşılayıcı rüzgârlar gönderdik.” (Hıcr sûresi, 15/22) buyurmuştur. Buradaki ilkah [aşılama] hava, su ve toprağı birleştirmektir. Sonra bütün bunların da yeterli olmadıklarını görürsün. Şiddetli soğuk olursa yine gıda alamaz. Bahar ve yaz sıcaklıklarına ihtiyacı vardır. Demek ki bitkilerin gıda almakta toprak, su, hava ve sıcağa ihtiyaçları vardır. Bitkilerin muhtaç olduğu bu maddelerin her birini ayrı ayrı ele alırsak, her birinin de ayrı ayrı birçok şeylere muhtaç olduklarını görürüz. Meselâ, suların, deniz, ırmak, göze ve bunları sevk edecek şeylere ihtiyacı vardır. Bunun için Allahu Teâlâ denizleri ve gözeleri yarattı. Bunlardan ırmaklar akıttı. Hâlbuki bâzı yerler dağlık ve yüksek oldukları için akan sulardan istifade edemezler. Bunun için de Allahu Teâlâ bulutları yarattı, rüzgârları onlara musallat etti ve onları her tarafa şevketti. Bulutlar ise alabildiğine su ile yüklü bulunmaktadır. Sonra ilk ve son baharlarda ihtiyaç nispetinde onları her tarafa yağdırdı. Suları muhâfaza için dağları yarattı ve devamlı olarak dağlar gözelerini akıttı. Dağlardaki sular birden aksa, memleketleri batırır, ekenek ve malları mahvederdi. Allahu Teâlâ’nın dağlarda, bulutlarda, derya ve yağmurlardaki nîmetleri sayılamayacak kadar çoktur.

Isıya gelince; bu da su ile toprak arasında meydana gelmez. Çünkü bunların ikisi de soğuktur. Bunun için Allahu Teâlâ yerden o kadar uzak mesafede güneşi yarattı. Bâzı zamanlarda güneş, yeryüzünü ısıttı. Devamlı ısıtmadı; soğuğa ihtiyacı olduğu zaman soğuk, sıcağa ihtiyacı olduğu zaman sıcaklık vermek için. Bu da, güneşin yaratılışındaki sayısız hikmetlerin birisidir.

Sonra bitkiler yerden yükseldikleri vakit, meyvelerin sertleşip kuvvetlenmeye ihtiyacı olur. Bunun için de rutûbet isterler. Bunun için de Allahu Teâlâ ayı yarattı. Güneş ısıtıp kuruttuğu gibi, ay da yaşlık ve rutûbet verir, meyveleri olgunlaştırır ve çeşitli renklerle süsler. Bütün bunlar Allahu Teâlâ’nın takdîri ile olan şeylerdir. Bunun için bitkiler, güneş, ay ve diğer yıldızlardan faydalanmayacak gölgeli ve kapalı bir yerde olsalar zayıf ve cılız düşerler. Hattâ büyük ağacın gölgesinde küçük ağaç da bozulur. Ayın rutûbet verdiğini kolaylıkla anlarsın. Geceleyin başı açık yattığın vakit, başın nem alır ve zükkâm denen hastalığa yakalanırsın. Bunun gibi meyveler de geceleyin aydan rutûbet alır ve kuvvetlenirler. Sonunu almaya ümîdimiz olmayan bu gibi hususlar ile de sözü uzatmayalım. Ancak şunu demek isteriz ki; güneşin ısıtıp kurutmak, ayın rutûbet ve nemi tutmak faydaları gibi, her yıldızın da bu hususta bir faydası ve sayılamayacak başka pek çok faydaları vardır. Eğer faydaları olmasa, o zaman bunların yaratılmaları boş ve abes olurdu da Allahu Teâlâ’nın:

رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هٰذَا بَاطِلًا

“Ey Rabbimiz, sen bunları boşuna yaratmadın.” (Âl-i İmrân sûresi, 3/191) ve:

وَمَا خَلَقْنَا السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ

“Biz gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunan şeyleri oyuncular olarak yaratmadık.” (Duhan sûresi, 44/38) buyurduğu doğru olmazdı. Senin vücudundaki her parçanın bir fayda ve hikmeti olduğu gibi, âlemdeki her parçanın da birçok fayda ve hikmetleri vardır. Bütün âlem bir şahıs ve parçaları onun âzaları gibidir. Vücuttaki âzâların yekdiğerinin yardımcısı olmaları gibi, âlemdeki parçalar da birbirlerinin yardımcılarıdır. Bunları açıklamak çok uzun kaçar.

Müneccimleri ve nücûm ilmini tasdîkten nehiy vârid olduğu için, yıldızlar, ay ve güneşin, Allah’ın hikmeti gereğince O’nun emriyle bir takım şeylere sebep olduklarına inanmanın şerîate aykırı düştüğünü sanma. Çünkü nücûm ve ilm-i nücûm hakkında yasak olan iki şeydir.

Birincisi, yıldızların ilâhî emir ve irade altında olmadan bizâtihî tasarrufa muktedir olmalarına inanmaktır ki, zâten bu inanç küfürdür.

İkincisi de çoğunluğun anlayamadığı hususlarda müneccimlerin verdikleri mufassal haberlere inanmaktır. Zîra onlar, bilmeden konuşan câhil kimselerdir. Çünkü yıldızların ahkâmını bilmek bâzı peygamberlere (İdrîs veya Danyal aleyhimesselâma) verilen bir mûcize idi. Onların ölümü ile bu mûcize ve ilim de kalkmıştır.

Ortada karmakarışık bir şeyler kaldı. Fakat gök cisimlerinin toprak, bitki ve hayvânat üzerinde Allahu Teâlâ’nın yaratması ile müessir sebep olmalarını kabul etmenin dînde bir zararı yoktur. Belki bu bir gerçektir. Fakat bütün teferruatıyla bunlara vukufiyet iddia etmek dînde yasaktır.

Bunun için yıkadığın bir elbiseyi sıkarak kurutmak istediğin vakit, işte güneş doğdu onu tez kurutur, diyeni inkâra kalkışmaya lüzum yoktur. Bunun gibi, yüzünün kararmış olduğunu gördüğün adama, ne oldu diye sorduğun vakit güneş yaktı demesini yalanlamaya da lüzum yoktur. Diğerlerini de buna kıyâs et.

Şu kadar var ki, bunların tesîrlerinin bâzıları bilinen ve bazıları da bilinmeyen şeylerdir. Bilinmeyeni biliyor gibi davranmak câiz değildir. Bilinenleri de ikiye ayrılır. Bir kısmını herkes bilir. Güneş doğduğu vakit ortalığın aydınlanması ve

ısınması gibi. Bir kısmını da bâzıları bilir, gece baş açık yattığın vakit ayın verdiği rutubetten zükkâm hastalığına yakalanmak gibi. Demek ki Allahu Teâlâ hiç bir şeyi boş yere yaratmamıştır. Hepsinde sayılamayacak kadar hikmetler vardır. Bunun için Resûl-i Ekrem (s.a.v.) gökyüzüne bakıp:

رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هٰذَا بَاطِلًا سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ

“Ey Rabbimiz, sen bunları boşuna yaratmadın. Sen pâk ve münezzehsin. Bizi ateşin azâbından koru.” (Âl-i İmrân sûresi, 3/191) âyet-i celîlesini okuduğu vakit:

وَيْلٌ لِمَنْ قَرَأَ هٰذِهِ الْاٰيَةَ ثُمَّ مَسَحَ بِهَا سَبَلَتَهُ

“Yazıklar olsun o kimseye ki, bu âyet-i celîleyi okudu da sonra sakalını meshetmekle yetindi.” [122] buyurmuştur.

Bu âyeti okuduğu hâlde göklerin esrârı üzerinde düşünmeyen ve yalnız gök kubbenin rengini ve yıldızlarını görmekle yetinenlere yazıklar olsun, demek istemiştir. Çünkü bu kadarını hayvanlar bile görürler. Bu kadarı ile yetinen, sakalını sıvazlayan gibidir. Hâlbuki Allahu Teâlâ’nın, göklerin, âfâkın, enfüsün ve hayvanatın gizliliklerinde saklı hayret verici incelikleri vardır. Allah’ı sevenler, onları bilmek isterler. Zîra bir âlimi seven, onun eserlerini inceler ve onun bilgisinin inceliklerine vâkıf olmaya çalışır. Allahu Teâlâ’nın sun-ı acîbinde de durum aynıdır. Çünkü bütün âlem O’nun eseridir. Hattâ bütün musanniflerin eserleri de, kullarının kalpleri vâsıtasıyla O’nun tasnîfidir.

Bir musannifin tasnîfine şaşarsan, onun musannîfine değil de, o musannife bu imkânları bahşeden Allah’ın azametine hayrân olman lâzımdır. Meselâ bir kuklanın, birbirine müvazi kıvrak ve çeşitli hareketlerini gördüğün vakit ona değil, onu hareket ettirene hayran olman lâzımdır. Zîra kukla, bizâtihî hareket etmiyor, onu o şekilde imâl edip görünmeyen iplerle kendi irâdesi altına alan bir muharrik vardır.

Hulâsa, bitkilerin gıdası ancak su, hava, güneş, ay ve yıldızlarla tamamlanır. Bunlar da bulundukları göklere, gökler de hareketleri ile hareketleri de göklere müvekkel meleklerle tamamlanır. Böyle böyle daha birbirini tâkip eden nice sebepler vardır. Fakat biz bu kadarı ile yetinelim.

Sa'lebî İbn Gıyas’dan rivâyet etmiştir.

YEMEKLERİN İNSANA ULAŞMASI

Bilmiş ol ki; gördüğün bu nîmetlerin hepsi bir yerde bulunamaz. Bunların meydana gelmeleri için özel şartları vardır. Bunun için bâzıları bâzı yerlerde bulunur ve bâzı yerlerde bulunmaz. İnsanlar da yeryüzünde dağılmış vaziyettedir. Bâzı gıdâlar kendilerinden uzaklardadır. Hattâ aralarında aşılamayacak denizler ve geçilemeyecek çöller vardır. Bu işe de Allahu Teâlâ tüccarları musahhar etmiştir. Çoğunlukla çeşitli sebeplerle zarar ettikleri hâlde kâr sevgisi onları bu işe teşvîk etmiştir. En kârlı tarafları, edindikleri servetlerinin evlatlarına kalmasıdır.

Hâlbuki en büyük düşmanları evlâtlarıdır. Soygun, yangın ve denizde boğulmak gibi bütün tehlikelerden nasıl gaflet ederek bu işe heveslendiklerini düşün. Bunu yaptıran, Allahu Teâlâ'dır. Bir miktar kâr için her türlü zorluk ve tehlikeleri göze alırlar, deniz ve çöl aşırı mesafelerden gıda maddelerini taşırlar. Allahu Teâlâ onlara denizde seyri, çölü aşmayı öğretti, yük taşımak ve binmek için hayvanları yarattı. Develer susuzluğa dayanır, atlar süratle gider, merkep çileye dayanır. Bütün bunları yaratan ve onlara kara ve deniz seyahat imkânlarını bahşeden Allahu Teâlâ'dır. Hikmet, insanların ihtiyaçlarını ayaklarına getirtmektir.

YİYECEKLERİN ISLÂHI

Bilmiş ol ki; yerde biten bitkileri ve yaratılan hayvanları, böyle oldukları gibi yemek, mümkün değildir. Her birini ıslâh edip yenecek hâle getirmek lâzımdır. Yenecek her maddede bu ıslâh şeklini anlatmak mümkün değildir. Çünkü sözü çok uzatırız. Biz yalnız bir çöreği, ekmeği ele alarak onu inceleyelim ve toprağa atıldıktan böyle yenecek hâle gelinceye kadar ne gibi safhalardan geçtiğine bir göz atalım.

Ekmeğin ilk muhtaç olduğu, çiftçidir. Onu ekecek adam ister; sonra öküz, sonra boyunduruk ve saban ister. Bu sûretle toprak nadas edilip tohum ekildikten sonra tarlayı sulamak ve yabancı maddelerden temizlemek gelir. Mahsûl yetiştikten sonra onu biçip harman yerine getirmek, orada harman edip sürdükten sonra ekini sapından ayırmak, yıkayıp temizlemek ve sonra öğütmek, sonra yoğurup hamur etmek ve sonra da pişirmek gelir. Kısaca şu saydığımız vasıtalarla bir de saymadıklarımızı düşün. Bununla meşgul olan insanları ve bunun için kullanılan ip, ağaç ve demir âletlerini ve hattâ taşları göz önünde bulundur. Sonra bu âletleri yapacak ustaları hatırla. Yoğurup pişirenleri de hesaba kat. Demircinin demire, bakır ve kalaya olan ihtiyaçlarını da düşün. Sonra da bunları temîn için Allahu Teâlâ'nın dağları, taşları ve madenleri yarattığını hatırla. Yeryüzünü nasıl muhtelif parça ve kıtalara ayırdığına bir göz at da netîceye var. Bütün bunları incelediğin takdirde bir ekmeğin yenecek hâle gelmesi için en az bin sanatkârın elinden geçtiğini kolaylıkla anlarsın. Önce yağmur için bulutları sevk eden melekten başla, diğer melekleri say. Ondan sonra insanların işine geç. Ekmek hâline geldiği vakitte yedi bin sanatkâr onu arar. Sonra o âletleri yapmakta çalışanları düşün. Elbise dikmeye yarayan en küçük ve basit bir iğne, yirmi beş defa bir ustanın elinden geçmeden iğne hâline gelemez. Her defasında bir çeşit ameliyesi vardır.

Eğer Allahu Teâlâ memleketleri bir araya toplamasa ve insanları birbirine bağlamasa da ekin biçecek en basit bir orağa ihtiyacın olsa, tek başına ömrün boyunca bunu temîn edemezdin. Allahu Teâlâ'nın büyüklüğüne bak ki, nutfeden yarattığı insana, bütün bu akıllara hayranlık verecek şeyleri bulup îcad etme imkânını vermiştir. En basitinden makası ele alalım. Makas, iki kesici parçadan meydana gelir Bunlar açılıp örtüldükçe birbirine temas eder ve süratle keserler. Eğer bunu, Allahu Teâlâ bizden evvelkilere keşfettirmese, yalnız bu âleti bulmakta veya bunsuz çalışmakta nice zorluklarla karşılaşacaktık. Basîret sâhiplerini körler arasına katan Allahu Teâlâ'yı noksan sıfatlardan tenzîh

ederim.

Şöyle bir düşün, memleketinde alelâde sanatlardan olan demircilik ve dokumacılık sanatkârlarından kimse bulunmasa, durumun ne olurdu? İnsanları birbirine bağlayıp da hikmetini tamamlayan Allahu Teâlâ'yı noksan sıfatlardan tenzîh ederim. Burada da sözü kısadan keselim. Çünkü maksadımız nîmetleri enine boyuna anlatmak değil, belki onlara tenbîh ve işârettir.

YİYECEK MADDELERİNİ ISLÂH EDENLERİN ISLÂHI

Bilmiş ol ki; yiyecek maddelerini ve diğer şeyleri düzelten sanatkârlar, birbirine nefret edip araları açılsa ve birbirinden uzaklaşsalar, birbirlerine fayda ve yardımları dokunmasa, vahşî hayvanlar gibi olurlardı. Bir yerde kalmaz ve bir gaye uğrunda toplanamazlardı. Fakat Allahu Teâlâ, onların aralarını buldu. Onlarda karşılıklı sevgiyi yarattı ve onları birleştirdi. Nitekim âyet-i celîlede:

لَوْ أَنْفَقْتَ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مَا أَلَّفْتَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ

وَلٰكِنَّ اللّٰهَ أَلَّفَ بَيْنَهُمْ

"Sen yeryüzünde olan her şeyi toptan harcamış olsan, yine onların gönüllerini birleştiremezdin. Fakat Allah onların aralarını bulup kaynaştırdı." (Enfâl sûresi, 8/63) buyurmuştur. Bu ülfet ve tanışma sâyesinde toplanıp ittifak ettiler, beldeler kurdular, komşu evler ve meskenler yaptılar. Sokaklar, hanlar, çarşılar ve benzeri durulacak yerler vücuda getirdiler. Sonra bu sevgi, menfaatlerin çatıştığı yerde kayboldu. Çünkü kin, haset ve çekememezlik insanın fıtratında vardır. Bütün bunların netîcesi nefret ve savaştır. Bunun için Allahu Teâlâ insanlara hükümdarları musallat etti, onları kuvvetlendirdi. Onların heybetini gönüllere yerleştirdi ve onlara boyun eğmek zorunda kaldılar. Sonra bu hükümdarları Allahu Teâlâ memleketlerin ıslâhına yöneltti. Bir kişinin bir parçası imiş gibi, memleketin her tarafını îmar ettirdi. Herkesin faydalanacağı karşılıklı yardımlaşmayı sağladı. Aralarında reisler, kadılar, zâbıta kuvvetleri ve cezaevleri îcad ettiler. Halkı âdil kanunlara zorladılar ve birbirine yardıma mecbûr tuttular. Her sanatkâr, diğer sanatkârdan faydalandı. Bütün bunlar, hükümdarların zabt u rabtı ile yoluna girdi.

Sonra Allahu Teâlâ peygamberler gönderdi. Onlar da halkın ıslâhatçısı olan hükümdarları ıslâh etti. Halk arasında adâleti korumak için şer'î kanunları, halkı zabt u rabt altına almak için siyasî kanunları öğretti. İmâmet ve saltanat ahkâmı ile dünya düzenini sağlamak için lüzumlu fıkhî hükümleri öğrendiler. Dinlerinin ıslâhı hususunda gerekli irşadda bulundular.

Sonra Allahu Teâlâ'nın, peygamberleri melekleri vasıtasıyla, melekleri de birbirleriyle, tâ Allah'a en yakın meleğine varıncaya kadar nasıl ıslâh ettiğine bak. Ekmekçi hamuru pişirir, değirmenci buğdayı öğütür, rençber ekini

yetiştirir, demirci ziraat âletlerini yapar, dülger demircinin muhtaç olduğu âletleri hazırlar. Her sanatkâr yiyecek maddelerinin muhtaç olduğu malzemeyi tedârik eder. Pâdişâh sanatkârları ıslâh eder. Enbiyâ ulemâyı, ulemâ sultanları, melekler peygamberleri ıslâh eder, böylece Hz. Allah'a kadar uzar. Bütün düzenin, hüsn-i cemâlin, her tertip ve telîfin kaynağı orasıdır. Oradan gelirler. Bütün bunlar Allahu Teâlâ'nın fazlı, lütfü ve keremidir. Kur'ân-ı Kerîm'de:

وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا

"Bizim için mücâhede edenleri elbette yolumuza hidâyet ederiz." (Ankebût sûresi, 29/69) buyrulduğu gibi, eğer O'nun lütf u keremi olmasaydı, Allahu Teâlâ'nın nîmetlerinden bu kadarcığını dahî bilemeyecektik. Eğer bizi her şeyi bilmekten, kahr u galebe ile azletmeseydi, her şeyi künhü ile bilmeye kalkışacaktık. Fakat O, bizi bundan men ederek:

وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللّٰهِ لَا تُحْصُوهَا

"Eğer Allah'ın nîmetlerini sayacak olursanız, sayamazsınız." (Nahl sûresi, 16/18) buyurmuştur. Eğer biz konuştuksa O'nun izniyle açıldık ve konuştuk. Sustuğumuz yerlerde de O'nun kahrı ile sustuk. Zîra veren de, men eden de O'dur. O'na kimse karışamaz. Çünkü biz, ölmeden evvel her an kalp kulağımızla o Melîk-i Cebbâr'ın:

لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ

"Bugün mülk kimindir? Bir olan, kahhâr olan Allah'ındır." (Mü'min sûresi, 40/16) buyurduğunu duymaktayız.

O Allah'a hamd ederiz ki, ömrümüz sona ermeden, bu sözünü bize duyurmakla bizleri kâfirlerden ayırmıştır.

MELEKLERİN YARATILMASINDAKİ NÎMETLER

Artık yukarıda yaptığımız açıklama ile peygamberleri ıslâh ve hidâyet ile onlara vahyi tebliğ için melekleri yaratması, Allahu Teâlâ'nın nîmetlerinden olduğunu anlamış bulunuyorsun. Fakat meleklerin işlerinin yalnız bu kadardan ibaret olduğunu sanma. Sayılarının çokluğuna rağmen onlar üç tabakaya münhasırdırlar. Yer melekleri, gök melekleri ve Hamele-i Arş melekleri. Yemek içmek hususunda meleklerin sana nasıl müvekkel olduklarını yukarıda anlatmıştık. Ayrıca hidâyet ve irşâd gibi daha pek çok görevleri vardır. Bilmiş ol ki; vücudunun her parçasına, hattâ her bitkiye, gıdâ olmak için en az yedi melek müvekkeldir. Bu sayı, ona, yüze ve daha yukarıya da çıkar.

Bunun açıklanması şöyledir: Gıda demek, kaybolan gıdanın cüzlerinin birine, berikisinin geçmesi demektir. O gıda en son kana karışır, daha sonra et ve kemik olur. Et ve kemik olunca gıda tamamlanmış olur. Kan, et, kemik, kudret, mârifet ve ihtiyârı olmayan cisimden ibârettir. Bizâtihî hareket edemez ve kendi kendine değişikliğe uğrayamaz. Yalnız tabiat, bunu tavırdan tavıra değiştiremez. Nitekim buğday da böyledir. Kendi kendine un, hamur ve ekmek olamaz. Bunları yapacak sanatkârlar ister. Bunun gibi, kan da kendi başına ne et, ne kemik, ne sinir, ne de damar olabilir. Bu da sanatkâra muhtaçtır. Zâhirdeki sanatkârlar, belde halkı olduğu gibi, bâtınî sanatkârlar da meleklerdir. Allahu Teâlâ zâhirî ve bâtınî nîmetlerini sende tamamlamıştır. Artık bâtınî nîmetlerini bilmemezlikten gelmek, senin için doğru değildir.

Buna göre derim ki; gıdayı et ve kemiğin etrafına çekmek için bir melek lâzımdır. Çünkü gıdâ kendi başına hareket edemez. Gıdâyı orada tutmak için de başka bir melek lâzım. Gıdâyı kan şeklinden çıkarmak için ayrı bir melek; et, damar ve kemik sûreti vermek için de başka bir melek lâzımdır. İhtiyaç fazlası olan gıdayı atmak için başka bir melek, meydana gelen eti eski ete, kemiği kemiğe, damarı damara bağlamak için de ayrı bir melek lâzım. Sonra şekillerini bozmayacak vaziyette kararı kadar yerli yerine ve derecesine göre konmalarını tâyin için de ayrı bir melek lâzımdır. Her âzâya ihtiyâcı kadar verilecektir. Meselâ, bütün gıda çocuğun burnunda toplanırsa, çocuğun burnu büyür ve şekli bozulurdu. Diğer âzâlarda da durum böyledir. Aksi halde âzâların biri büyür, diğeri küçük kalır ve şekli bozulmuş olurdu. İşte bu riyazî taksîmâta riâyet de yedinci meleğin görevidir. Kanın kendi kendine bu taksîmâtı böyle yaptığını sanmak, cehâlettir.

İşte bunlar yer melekleridir. Sen gaflet içerisine daldığın ve uykuda istirahat

ettiğin hâlde bu melekler seninle meşguldür. Bâtınî gıdânı ıslâh ettikleri hâlde senin bunlardan haberin bile yoktur. Bu anlattığımız, normal ve birbirine müvâzî olan parçalarındadır. Hele kalp gibi âzâlarında, bu sayı yüzü de geçer. Sözü uzatmamak için bunların tafsîlâtına girmiyoruz. Yer meleklerinin gök meleklerinden yardım almaları da muayyen bir tertip üzeredir. Bunun künhünü ancak Allahu Teâlâ bilir. Gök melekleri de yardımı Arş'ı yüklenen meleklerden alırlar. Hepsine kuvvet ve kudret veren, yer ve gökleri yaratan ve her şeye kadir olan Allahu Teâlâ'dır. Yer ve göklere, bitki ve hayvanlara, hattâ her yağmur damlasına ve bulutlara müvekkel melekler hakkındaki hadîsler pek çoktur. Bunun için hadîsten delîl göstermedik.

Şâyet, "Bu işleri niçin bir meleğe bırakmadın da her birine ayrı ayrı melek görevlendirdin? Hâlbuki bir buğday da önce öğütülecek, sonra eleklenecek, sonra suyu dökülecek, sonra yoğrulup hamur olacak, sonra ekmek büyüklüğünde bölünecek, sonra ekmek olarak açılacak ve daha sonra da tandıra vurulacak. Bütün bunları bir kişi de yapabileceği gibi, bu bâtınî işleri de varsın bir melek görsün, bunları niçin yediye çıkardın?" dersen bilmiş o! ki;

Meleklerin yaratılışı, insanların yaratılışına benzemez. Onların bir tanesinin bir vasfı vardır. Ancak tek iş görebilir, başka bir şey yapamaz. Buna işâret olarak Kur'ân-ı Kerîm'de:

وَمَا مِنَّا إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَعْلُومٌ

"Bizden kimse müstesnâ olmamak üzere her biri için malûm birer makam vardır." (Sâffât sûresi, 37/164) buyrulmuştur. Bunun için aralarında çekememezlik, kavga ve dövüş gibi bir şey olmaz. Onların yerlerini tâyindeki benzerleri, bizim beş duyumuzdan göz, kulak ve burun duyuları gibidir. Göz, işitmek, kulak görmek ve her ikisi koku almak için birbirleriyle uğraşmazlar. Çünkü bunların üçünün de vazîfeleri belli ve ayrıdır. Fakat el ayak böyle değil, nispeten bunlar birbirinin vazîfesini az ve zor da olsa görebilir. El ile tutulduğu gibi, ayak parmakları ile de tutulabilir. Bâzen başın ile de başkasını dövebilirsin. Bir insan gibi de değiller, bir insan birçok işler görebilir. Bu, eğilip bükülmeden ileri gelir. Sebebi, insan sıfatlarının çokluğudur. İnsan tek vasıflı olmadığı için gördüğü iş de tek değildir. Bunun için, bakarsın bâzen ibâdet eden bir insan, bâzen de isyân eder. Çünkü sebep ve sıfatlar ayrıdır. Meleklerin tabiatinde bu mümkün değildir. Onlar tâate mecburdur. Onların hakkında isyan düşünülemez. Bunun için emrolunduklarını yaparlar. Gece gündüz tesbîh eder ve yorulmazlar. Onlardan rükû edenler devamlı rükûda, secde edenler devamlı secdede, kıyâmda

olanlar ise devâmlı kıyamdadırlar. Her birinin muayyen bir makamı var, onu santim ileri geçemez.

Onların, isyâna imkân olmayacak şekilde Allah'a olan itâatlerini, kendi âzâlarının sana olan itâatine benzetebilirsin. Bütün âzâların her an senin emir ve yasaklarına muntazırdır; neyi emredersen hemen onu yapar, neden men edersen hemen ondan çekinirler. İsyâna imkânları yoktur. Bir defa bir göze açıl emrini verdi mi, eğer göz sakat değilse hemen açılır. Bu bakımdan meleklerin Allah'a itâati, âzaların kalbe olan itâatine benzer. Fakat arada fark vardır. Melekler şuurlu olarak itâat ederler, âzâların itaati ise şuursuzdur.

İşte bu, yalnız yiyip içmende kendilerine muhtaç olduğun yer ve gök meleklerinde Allahu Teâlâ'nın sana olan nîmetidir. Diğer hareket ve ihtiyaçlarındaki nîmeti şöyle dursun. Biz burada onları da açıklamakla lâfı uzatacak değiliz. Çünkü o da nîmet tabakalarından ayrı bir tabakadır. Zâten topluca nîmet tabakalarını saymak bile mümkün değildir. Nerede kaldı her tabakada bulunan nîmetleri saymak...

Görüldüğü gibi, Allahu Teâlâ açık ve gizli nîmetlerini insanda tamamladı ve sonra da:

وَذَرُوا ظَاهِرَ الْإِثْمِ وَبَاطِنَهُ

"Günâhın açığını da kapalısını da terk edin." (En'âm sûresi, 6/120) buyurdu. Günâhların bâtınını terk etmeyi çoklarının bilmediği, haset, sû-i zan, bid'at, içinden kötülük plânları hazırlamak gibi kalp günâhlarıdır.

Bunları terk etmek, bâtınî nîmetlere, dış âzalarla yapılan günâhları terk etmek de zâhirî nîmetlere şükürdür. Hattâ ben derim ki; göz açıp yumuncaya kadar olsun Allah'a isyân etmek ve meselâ, bu kadar müddet bakılması yasak olan yabancı kadına bakmak, yer ve göklerdeki Allahu Teâlâ'nın sana verdiği bütün nîmetlerine karşı nankörlüktür. Zîra Allahu Teâlâ'nın yarattığı her şey, melekler, yer ve gökler, hayvan ve bitkilerin hepsi kullarının her biri için ayrı ayrı birer nîmettir. Herkesin ondan intifaı [faydalanması] tamamlanmıştır. Göz kapaklarını her açıp kapamada Allahu Teâlâ'nın, göz kapaklarında iki nîmeti vardır. Çünkü her kapağın altında sinir ve kaslar bulunur. Bunlar dimağa bağlıdır. Üst kapağın aşağı ve alt kapağın yukarı çıkması bu sâyede mümkündür. Her kapakta siyah tüyler, kirpikler vardır. Bunların siyah olması, gözün ziyasını toplamak için Allahu Teâlâ'nın bir nîmetidir. Zîra beyazlık ziyayı dağıtır, siyahlık ise toplar. Ayrıca hâriçten göze bir şeyin girmesinden gözü korumaları için bir hizâda dizilmiş olmaları da Allahu Teâlâ'nın ayrı bir nîmetidir. Demek ki gözdeki

her kılda iki nîmet vardır. Ayrıca kirpiklerin birbirine girmesinde daha büyük bir nîmet vardır. Bâzen havadaki toz, gözün açılmasına engel olabilir. Gözü tamamen kapasa, göremez. İşte kirpiklerin çokluğu sâyesinde toz göze giremez ve onların arasından yolunu görerek gider.

Sonra gözbebeğine toz kaçmasına karşı, Allah göz kapaklarının etrafını göz bebeğine hizmetçi kıldı. Adetâ aynanın tozunu siler gibi bir iki defa onu ovuşturmakla göz bebeğinden tozu uzaklaştırır ve yanlara doğru çeker. Sineğin göz kapakları olmadığı için, Allahu Teâlâ ona da gözlerini temizleyecek iki el yarattı. Durmadan bu elleri ile gözlerini temizler. Kitabın hacmi müsait olmadığı için bu hususta derinliğine tafsîlâta girişemedik. Bununla beraber Allah yardım eder ve ömür vefâ ederse bu hususları genişçe açıklayan **"Acâibu Sun'ullâh"** adında bir eser yazmayı düşünüyorum. Şimdi maksada dönelim.

Yabancı kadına bakan kimse, gözünü açmakla, Allahu Teâlâ'nın kendisine verdiği göz kapaklarına karşı nankörlük etmiş olur. Hâbluki kapaklar gözsüz, göz başsız, baş gövdesiz, vücud da gıdasız, gıda susuz; yer, hava, yağmur, bulut, güneş, ay ve bunların hepsi göksüz, gök de meleksiz olamayacağına göre, bunların hepsi, bedenin âzâlarının birbirine bağlılığı gibi bir kül hâlinde ve yekvücud gibi olduklarına göre, Arş-ı A'zam›ın altından yedi kat yerin dibine kadar hepsine karşı nankörlük etmiş olur.

Artık ne gökler, ne bir melek, ne bir hayvan, ne bir bitki ve ne de cansız bir varlık yoktur ki, ona lânet etmiş olmasın, hepsi onu tel'în eder. Bunun için haberde şöyle vârid olmuştur: *"İnsanlar toplandıkları yerlerden ayrıldıkları vakit, o yer onları ya tel'în eder veya onlar için istiğfâr eder."* Yine: *"Âlim için, denizdeki balıklara varıncaya kadar, her ey istiğfâr eder. Melekler de âsîleri sayılamayacak sözlerle tel'în ederler."* [123] buyrulmuştur. Bütün bunlar, âsînin bir göz açıp yumması ile melek ve melekût âleminde olan her şeye karşı cinâyet işlemesiyle kendisini helâke sürüklemesindendir. Ancak kötülüğüne karşılık hemen bir iyilik yaparsa, o kötülüğü mahveder ve tel'îni istiğfâra çevirir de Allahu Teâlâ'nın günâhlarından vazgeçerek onu affetmesi umulur.

Allahu Teâlâ **Eyyûb aleyhisselâm**a:

"– Yâ Eyyûb! Âdemoğullarından hiç bir kulum yoktur ki, onunla iki melek bulunmasın. Kulum, verdiğim nîmetlere kar ı bana ükrettiği vakit, o melekler: "Allahım, bunun nîmetini arttır, sen hamd ve ükür ehlisin." derler. O hâlde sen de ükredenlerden ol. ükredenlere kar ı benim de te ekkürüm, onlar için nezdimde derece bakımından kâfidir. Meleklerim onlar için duâ ederler, bulundukları yer onları sever ve eserleri onlar için ağlar." diye vahyetmiştir.

Her göz açıp yummakta birçok nîmetlerin bulunduğunu bildiğin gibi, her nefes alıp vermekte de iki nîmetin bulunduğunu bil. Zîra her nefes almakta oksijenli havayı içine alıyor, her nefes vermekte karbondioksiti havayı dışarı atıyorsun. Eğer nefes vermeyip kalbinde yanan kirli havayı dışarı atmasan, ölürdün. Eğer nefes almasan, havanın rûhu ve soğukluğu kalbine girmediği için yine ölürdün. Bir gün yirmi dört saat ve takrîben her saatte bin defa nefes alıp vermektesin. Her nefes de on lahzaya, [âna] yakındır. Demek ki her lahzada bedeninin her parçasında belki âlemin her cüz'ünde senin için milyonlarca nîmetler vardır. Düşün bakalım, bu nîmetleri saymak mümkün müdür?

Allahu Teâlâ'nın **Mûsâ aleyhisselâma**:

وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا

"Allah'ın nîmetlerini sayacak olursanız, onları sayamazsınız." (Nahl sûresi, 16/18) buyurduğunun hakîkati keşfolunduğu vakit, Mûsâ: *"İlâhî, ben sana nasıl ükredeyim? Hâlbuki cesedimde bulunan sayısız kılların her biri için senin bende iki nîmetin vardır. O da bunları yumu ak ve uçlarını zararsız hâle getirmendir."*

«Yemek ve içmekten başka hususlarda Allahu Teâlâ'nın nîmetlerini bilemeyenlerin bildikleri az ve azapları hazırdır» denildi. Hâlbuki bizim anlattığımız bütün bu nîmetler, yemekle ilgili olan nîmetlerdir. Var diğerlerini sen düşün. Zîra aklı başında olan kimse, gözünün iliştiği her şeyde kendisi için Allahu Teâlâ'nın bir nîmeti olduğunu bilir. Bunun için biz de bu konuyu burada keselim.

İlim bahsinde geçmiştir.

ŞÜKÜRDEN ALIKOYAN SEBEPLER

Bilmiş ol ki; insanları, Allah'ın nîmetlerine şükretmekten alıkoyan, cehâlet ve gaflettir. Nîmetleri bilmemeleri bu iki sebepledir. Nîmete şükür ise onu bildikten sonra mümkündür. Nîmeti bilenler oldu ise de şükürden maksadın, nîmetle murâd olunan Allah'a ibâdet hikmetini tamamlamaktan ibâret olduğunu bilemedi ve yalnız: "Allah'a hamdolsun, Allah'a şükürler olsun." demekle yetindiler de bunu bir şükür sandılar. Bunları bildikten sonra insanı şükürden alıkoyan diğer bir sebep de şehvetin galebesi ve şeytanın insanı kuşatmasıdır.

Nîmetten gaflete gelince, bunun iki sebebi vardır: Birincisi, insanlar cehâletleri sebebiyle umuma âit olan ve kendilerini de selâmete erdiren her şeyi nîmetten saymamalarıdır. Umumî olup yalnız kendine mahsus olmayan sebepleri nîmetten saymazlar. Meselâ, hava nîmetine karşı aldırış etmezler ve bunun şükrünü ödemeyi düşünmezler. Bilmezler ki, bir an havasız kalsalar ölürler. Şâyet birisi hamamın sıcak havasında veya kuyunun rutûbetli havası içinde bir müddet kalıp sonra hayatını kurtaracak temiz bir havaya kavuşsa, o zaman havanın ne büyük nîmet olduğunu anlar ve hemen buna şükreder. Bu şekilde şükür, cehâlettir. Zîra bunları şükrettirebilmek için önce ellerindeki nîmeti alıp sonra bâzı hâllerde nîmeti iâde etmek lâzımdır. Hâlbuki devamlı olarak elde bulunan nîmete şükür, öncelikle lâzımdır. Meselâ, gözleri gören bir adam bu nîmetin şükrünü ödemez. Ancak gözleri kör olduğu zaman, onun kıymetini takdîr ve şâyet gözü açılsa o zaman şükreder ve onu bir nîmet bilir ki, bu doğru değildir. Doğrusu, devamlı olarak gören göz nîmetine şükretmektir.

Allahu Teâlâ'nın rahmeti geniş olduğu için, herkese her hâl ü kârda nîmetini bol olarak vermiş olduğu hâlde, câhiller bunları nîmetten sayamamışlardır. Zaman zaman nîmeti elinden alındığı vakit, nîmetin kıymetini anlayabilen câhil, kötü bir köle gibidir. Kötü kölenin hakkı daima kötektir. Devamlı dayak yediği için arada bir dayağa fâsıl verildiği vakit, bunu ancak o zaman bir nîmet bilir. Fakat tamamen dayağı terk edersen işi azıtır ve şükrü terk eder. Ne yazık ki insanlar, umumî nîmetleri görmez oldular. Ancak, özel olarak kendilerine verilen servetin azlık veya çokluğu nispetinde şükrederler. Yâni çok olursa şükreder, az olursa şikâyet ederler de Allah'ın herkese ve bu meyanda kendilerine verdiği umumî nîmetlerin farkında olmazlar.

Nitekim adamın birisi, basîret sâhiplerinden bir zâta, yoksulluğundan şikâyet etti ve üzüntüsünü belirtti. Bu zât ona: "On bin dirhemin olsa da gözün kör olsa veya bu kadar paran olsa da dilsiz olsan veya daha çok servetin olsa da elin

ayağın kesik olsa veya daha da çok servetin olsa da aklın olmasa bunlara râzı olur musun?” deyince adam: “Hayır, hiç birine râzı olmam.” dedi. O zât: “O hâlde bu kadar nîmetleri sana veren Allah’dan utanmadan daha nasıl şikâyet ediyorsun?” dedi.

Hikâye edildiğine göre; hâfızlardan birisi maddî yönden iyice daralmıştı. Bir gece rüyâsında, bütün Kur’ân’ın sûrelerini kendisine sayarak: “Meselâ, Bakara sûresini unutsan da bunun yerine bin altının olsa bunu ister misin?” dediler. Hâfız: “Hayır, buna râzı olmam.” dedi. Böylece bütün sûreleri birçok para karşılığında kendisine saydılar ve hiçbirini para karşılığı unutmaya razı olmadı. Bunun üzerine: “Baksana, sende yüz bin altın değerinde servet var, daha nasıl oluyor da fakirlikten şikâyet ediyorsun?” dediler. Adam uykudan uyanınca artık yoksulluk sıkıntısını unuttu.

İbn Semmâk, Abbâsî halifelerinden birisinin huzuruna girdi. Halife bir bardak ile su içiyordu. Bu sırada halife İbn Semmâk’a:

– “Bana öğüt ver.” dedi. İbn Semmâk:

– “Şiddetli susuzluğa yakalandığın vakit, bu suyu ancak bütün servetin karşılığında sana verecek olsalar, ne yapardın?” diye sordu. Halife:

– “Bütün servetimi verir, bu suyu alırdım.” dedi. Bunun üzerine ibn Semmâk:

– “O halde bir bardak su değerinde olan servetinle daha ne böbürlenip duruyorsun?” dedi.

Burada, lüzumu anında bir bardak suyun bütün nîmetlerden daha kıymetli olduğu anlaşılmıştır. Nîmete buna göre şükretmek lâzımdır. Ne yazık ki insanlar, böyle umumî nîmetleri değil de özel olarak kendilerine verilen nîmetleri nazara alırlar. Onun için buraya kadar kısaca umumî nîmetlere temas ettikten sonra, şimdi de kısaca özel nîmetlere işâret edelim:

Buna göre deriz ki; kim olursa olsun, biraz düşünürse, başkasında olmayan veya pek az kimselerde bulunan birçok nîmetleri Allahu Teâlâ’nın özel olarak kendisine verdiğini görür. Üç hususta herkes bunları îtiraf eder. Bunlar da akıl, ahlâk ve ilimdir.

Akıl nîmetine gelince; herkes kendi aklına râzı ve herkesten akıllı olduğuna inanmaktadır. Allahu Teâlâ’dan akıl isteğinde bulunanlar az kimselerdir. Aklı olanların da olmayanların da akıl ile övünmeleri, aklın bir şerefidir. Herkes “Ben akıllıyım.” diye kendini beğenir. Mâdem ki herkes kendini en akıllı kabul ediyor, o halde aklına şükretmesi vâciptir. Çünkü gerçekte akıllı ise elbette bu nîmete şükür vâcip, şâyet akıllı değil de kendini böyle kabul ediyorsa, bu da bir nîmettir, buna da şükür vâciptir. Meselâ, biç yerde bir adam para gizlese, burada param var diye sevinir ve parası olduğu için buna şükretmesi lâzımdır. Bu para

çalınsa ve fakat kendisi bunu bilmese, yine sevinci bâki olduğu için, yine şükreder.

Ahlâk nîmetine gelince; kim olursa olsun, herkes, başkasında beğenmediği birçok kusur, eksiklikler ve kötü huylar görür, onları beğenmez ve yerer. Şüphesiz bunları beğenmemesi, bu kusurların kendisinde olmaması içindir. O halde iyi ahlâka sâhip olduğu için Allah'a şükretmesi gerekir. Çünkü Allah ona güzel ahlâkı, diğerlerine de kötü huyu vermiştir.

İlim nîmetine gelince; herkes kendisinin ne mal olduğunu bilir. İnsan kendisinde öyle gizli kusurlar bilir ki, eğer perde aradan kalkıp bu kusurlar ortaya çıksa, barınacak yeri kalmaz, rezîl ve perişan olurdu. Demek ki herkesin kendi hakkında başkalarının bilmediği özel bir bilgisi vardır. İyiliklerini açığa çıkarıp kusurlarını gizleyen ve bu kusurları hakkındaki bilgiyi yalnız kendisine tahsîs eden ve başkasında bulunmayan bu bilgiye karşı nasıl şükretmesin? Elbette şükretmesi lâzımdır.

İşte şu üç nîmet özel olarak herkeste bulunan ve herkesin de bunları kabul ve itiraf ettiği nîmetlerdir. Bunlara şükür lâzımdır. Şimdi biz, biraz daha umumî olan nîmetlere geçelim.

Kim olursa olsun, Allahu Teâlâ ona, sûretinde, şahsiyetinde, ahlâkında, sıfatında, âilesinde, evlâdında, meskeninde, memleketinde, akrabasında, ululuğunda, mevkîinde veya diğer her hangi bir hususta öyle bir nîmet vermiştir ki, o nîmetin kendisinden alınıp başkasına verilmesine aslâ râzı olmaz. Meselâ, mü'mindir kâfir değildir, canlıdır ölü değildir, insandır hayvan değildir, erkektir kadın değildir, sağlamdır hasta değildir, kusursuzdur kusurlu değildir gibi. Bunların hepsi özel vasıflardır. Hiç kimse bunları zıtları ile değiştirmeye râzı olmaz. Hattâ kendisine has öyle halleri var ki, başkaları ile onları da değiştirmek istemez. Kendi hâlini başkasının hâli ile değiştirmek istemediğine göre, demek ki kendi durumu diğerlerinden iyi ve Allahu Teâlâ'nın ona verdiği bu nîmetleri kendisinden başkasına vermemiştir.

Şâyet kendi durumunu bâzılarının durumu ile değişip bâzıları ile değişmezse, o zaman da düşük olanlara baksın. Çünkü düşükler sayı îtibarıyla üstünlerden çoktur. Allahu Teâlâ'nın kendisine verdiği nîmetleri küçümseyerek kendinden daha ileride olanlara bakması doğru olmaz. Ona ne oluyor ki dîn ile dünyasını bir tutamıyor? Bir günâh işleyip nefsi kendisini yerdiği vakit nasıl falanca kişi benden daha çok günâh işliyor, diyerek kendinden aşağısına bakıyor da kendinden üstüne ibâdet edenlere bakmıyorsa, dünyalıkta da kendisinden üstün olanlara değil, düşük olanlara baksın. Dînde insanların çoğu, dünyalıkta ise azı hayırlı olduğu hâlde hâlâ elindeki nîmete niçin şükretmesin? Hâlbuki daima

kendisine yakışan, dînde kendinden üstününe, dünyalıkta kendinden düşüğüne bakmaktır. Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

مَنْ نَظَرَ فِي الدُّنْيَا إِلَى مَنْ هُوَ دُونَهُ وَنَظَرَ فِي الدِّينِ إِلَى مَنْ

هُوَ فَوْقَهُ كَتَبَهُ اللهُ صَابِرًا وَشَاكِرًا وَمَنْ نَظَرَ فِي الدُّنْيَا إِلَى مَنْ

هُوَ فَوْقَهُ وَفِي الدِّينِ إِلَى مَنْ هُوَ دُونَهُ لَمْ يَكْتُبْهُ اللهُ صَابِرًا

وَلاَ شَاكِرًا

"Dünyalıkta kendisinden a ağısına, dînde de kendinden üstününe bakan (ve buna göre davranan) *kimseyi, Allahu Teâlâ hem sabreden, hem de ükredenlerden yazar. Fakat dünyalıkta kendisinden üstününe, dînde de kendinden dü üğüne bakanları, Allahu Teâlâ ne sabreden, ne de ükredenlerden yazar."* [124] buyurmuştur.

Demek ki, kim kendini araştırır ve durumunu düşünürse, Allahu Teâlâ'nın kendisine tahsîs ettiği birçok nîmetleri bulur. Hususiyle sünnet, îman, ilim, Kur'ân, huzur, sıhhat, emniyet ve benzerleri kendisine nasip olan pek çok özel nîmetlere mazhar olmuştur. Bunlara şükretmesi lâzımdır. Nitekim şâir:

"Kim ki din ve dünyasında rahat ve huzûr içinde olmak isterse verâ bakımından kendisinden üstün ve servet bakımından kendisinden dü ük olanlara baksın." demiştir.

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

مَنْ لَمْ يَسْتَغْنِ بِآيَاتِ اللهِ فَلاَ أَغْنَاهُ اللهُ

"Allah'ın âyetleri ile müstağnî olmayanı, Allah zenginle tirmez." buyurmuştur ki, bu ilim nîmetine işarettir. Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِنَّ الْقُرْآنَ هُوَ الْغِنَى الَّذِي لاَ غِنَى بَعْدَهُ وَلاَ فَقْرَ مَعَهُ

"Muhakkak Kur'ân bir zenginliktir ki, artık onun üstünde zenginlik olmadığı gibi, onunla beraber de fakirlik yoktur." [125] buyurmuştur. Diğer hadîste:

مَنْ آتَاهُ اللهُ الْقُرْآنَ فَظَنَّ أَنَّ أَحَدًا أَغْنَى مِنْهُ فَقَدْ اِسْتَهْزَأَ

بِآيَاتِ اللهِ

“Kur’ân kendisine nasip olan kimse, ba kasının kendisinden daha zengin olduğunu sanırsa, Allahu Teâlâ’nın âyetleri ile alay etmi olur.” [126] buyrulmuştur. Diğer bir hadîste:

لَيْسَ مِنَّا مَنْ لَمْ يَتَغَنَّ بِالْقُرْآنِ

“Kur’ân’ı güzel sesle okumayan bizden değildir.” [127] buyrulmuştur. Bir başka hadîs-i şerifte:

كَفَى بِالْيَقِينِ غِنًى

“Zenginlik için yakîn kâfidir.” [128] buyurmuştur. Geçmiş İslâm büyüklerinden birisi diyor ki; Allahu Teâlâ indirdiği bir kitabında şöyle buyurur: “Kulumu üç şeyden müstağnî kılarsam, ona nîmetimi tamamlamış olurum. Bunlar; hükümdarın adamlarının kapısını çalmasından, tedâvi için doktordan ve geçim için başkasının malına göz dikmekten kendisini kurtarmamdır.” Şâir de bunu şöyle ifade etmiştir:

“Yetecek kadar nafakan, sıhhat ve huzûrun olduğu hâlde hâlâ sıkıntı çekiyorsan, artık sıkıntıdan kurtulma.”

Bu hususta en açık ve en güzel ifade (dad) harfini en güzel konuşan, Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in şu mübarek sözüdür: *“Kim ki âile ve servetinden emîn, vücudunda âfiyet ve günlük nafakası olarak sabaha çıkarsa, dünya bütün varlığı ile kendisine verilmi gibidir.”* [129]

Resûl-i Ekrem (s.a.v.) böyle buyurduğu halde, insanları ele aldığımız vakit çoğu bu üç şeyin dışında kalanları düşünür ve onlardan üzüntü duyarlar da, bu üç şeye şükretmezler. Aslında aklı başında olan insana yakışan, îman, yakîn ve mârifet ile ferahlanmaktır. Biz, nice âlimler biliriz ki kendisine “İlmini ver de dünyanın bütün varlıkları senin olsun.” deseler, bunu kabul etmez. Çünkü kıyâmette ilmin kendisini Allah’a yaklaştıracağına inanmıştır. Hattâ kendisine: “Âhirette alacakların yine senin olsun, yalnız dünyalıkta ilimden aldığın zevki ver de diğer dünya zevklerini al.” deseler, yine buna râzı olmaz. Çünkü bilir ki dünya zevklerinin hepsi eksik, karışık ve devamsızdır. Lezzeti elem ile sevinci keder ile karışıktır. Fakat ilimden alınan zevk daimîdir, ardı arkası gelmez, çalınmaz, gasp edilmez, her türlü karışıklıklardan sâlimdir. Dünya zevkleri daima eksiktir. Böyle geldi ve böyle gidecektir.

Çünkü dünya zevkleri, yarım akıllıları kandırıp aldatmak içindir. Onları aldatınca artık onlardan uzaklaşır ve onlara isyân ederler. Dış yapısı güzel, kötü

bir kadın gibi, genci aldatmak için ona karşı süslenir. Onu kendisine bağladıktan sonra nazlanmaya ve onu çeşitli sıkıntılara sokmaya başlar. Bütün bu sıkıntılar ona bir kere bakması ile düşer. Eğer aklını başına alıp gözünü yumsa ve bu âdî zevki hakîr görse idi, ömrü boyunca rahat edecekti. İşte dünya adamları da dünyalığa böyle kapılırlar. Dünyadan yüz çevirenler buna sabretmekle eziyet çekerler denmesi doğru değildir. Çünkü dünyalık peşinde olanlar da onu korumak için aynı sabır sıkıntısı ile karşı karşıyadırlar. Hâlbuki dünyadan yüz çevirenlerin sabır acıları onları âhiret zevkine ulaştırırken, dünyalık peşinde olanları, çektikleri sıkıntılar âhiret azâbına ulaştırır. Dünyadan yüz çevirenler kendilerine Allahu Teâlâ’nın:

وَلَا تَهِنُوا فِي ابْتِغَاءِ الْقَوْمِ إِنْ تَكُونُوا تَأْلَمُونَ فَإِنَّهُمْ يَأْلَمُونَ

كَمَا تَأْلَمُونَ وَتَرْجُونَ مِنَ اللّٰهِ مَا لَا يَرْجُونَ

“(Düşmanlarınız olan) **kavmi aramakta gevşek davranmayın. Siz acı duyuyorsanız, şüphesiz ki onlar da sizin duyduğunuz gibi acı duyuyorlar. Hâlbuki siz Allah’tan onların ümîd edemeyecekleri şeyleri umuyorsunuz.”** (Nisâ sûresi, 4/104) âyetini okusunlar. Demek ki insanlara şükür yolunun kapanması, zâhirî ve bâtınî özel ve genel nîmetlerin çeşitlerini bilemediklerindendir.

Şâyet, “Allahu Teâlâ’nın nîmetlerini bilip şükretmeleri ümîdiyle bu gâfil kalplerin tedâvisi ne ile mümkündür?” dersen derim ki;

Basîret sâhibi kalplerin ilacı, kendilerine işâret ettiğimiz, Allahu Teâlâ’nın bu umumî ve çeşitli nîmetlerini düşünmeleriyledir. Ama yalnız kendisine tahsîs edilen nîmeti nîmet sayıp, diğerlerine nîmet gözü ile bakmayan veya bir belâ ile karşılaştığı vakit, ancak bunların kadrini bilebilen şaşkın gönüllere gelince; bu gibilere düşen vazîfe, daima kendilerinden düşük olanlara bakarak bâzı sûfîlerin yaptığı gibi, her gün hastahaneleri, mezarlıkları, cezaevlerini ziyâret etmektir.

Hastahaneleri ziyâret etmekle orada çeşitli hastalıkları görüp kendi sıhhatinin kıymetini bilir ve şükreder. Cezaevlerinde cânîlerin karşılaştıkları cezaları görür, o zaman kendi nîmetini bilir ve şükreder. Mezarlıkları ziyâret edince, düşünür; bunların en çok ve en candan arzu ettikleri, bir gün olsun dünyaya dönmek, isyân edenler tövbe etmek ve itâat edenler de itâatlerini artırmak arzusudur. Zîra kıyâmet günü aldanma günüdür. İtâat eden, mükâfâtını gördüğü vakit: “Ben bunun daha çoğunu yapabilirdim. Bâzı vakitlerimi boşa geçirmekle de aldanmışım.” der. Âsîlerin aldandıkları ise meydandadır. Mezarlığı görüp

bunları düşündüğü vakit, ömür nîmetini takdîr eder de geri kalan ömrünü ibâdetle geçirmiş olur. Böylece ömür nîmetini takdir ederek şükrünü öder. Şükrü ise âhiret için dünyadan azık almaktır.

İşte gâfil kalbin ilacı budur. Bu sayede Allahu Teâlâ'nın kendisine verdiği nîmeti takdîr ederek şükretmesi umulur. Tam mânâsıyla basîret sâhibi olduğu halde, **Rebî b. Heysem**, bu yollardan mârifetini artırmaya çalışırdı. Hattâ evinde bir mezar kazardı. Mezarda yatar uyurdu ve:

رَبِّ ارْجِعُونِ لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا

"Rabbim beni gönder, tâ ki iyi amelde bulunayım." (Mü'minûn sûresi, 23/99-100) âyetini okur, sonra kalkar ve kendi kendine: "Ey Rebî, istediğin reddedilip geri dönemeyeceğin gün gelmeden, fırsatı ganîmet bilerek Rabbine ibâdet eyle." derdi. Şükürden uzak kalan kalpleri tedâvinin bir yolu da, şükrü ödenmeyen nîmetlerin alınıp geri verilmeyeceğini ona bildirmektir. Bunun için Fudayl b. Iyaz: "Şükre devâm edin. Bir defa elden giden nîmetin geri dönmesine pek ender rastlanır." demiştir. Geçmiş İslâm büyüklerinden bir zât da: "Nîmet vahşîdir, onu şükür ile kendinize alıştırınız." demiştir. Haberde vârid olduğuna göre; kulun elinde Allahu Teâlâ'nın nîmeti ne kadar büyük olursa, insanların ona ihtiyacı o nispette çoğalır. Bu hususta insanlara ihânet edenin nîmeti zevâle mahkumdur. Nitekim Allahu Teâlâ:

إِنَّ اللّٰهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتّٰى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ

"Bir kavim özlerindeki güzel hal ve ahlâkı değiştirip bozuncaya kadar, Allah şüphesiz ki onların hâlini değiştirip bozmaz." (Ra'd sûresi, 13/11) buyurmuştur. İşte bu rüknün tamamı budur.

Tirmizî, Abdullah b. Ömer'den rivâyet etmiştir.

Ebû Ya'lâ ve Taberânî Enes'den rivâyet etmişlerdir.

Buhârî, Recâ-i Ganevî'den rivâyet etmiştir.

"Tilâvet Âdâbı" bahsinde geçmiştir.

Taberânî Ukbe b. Amir'den rivâyet etmiştir.

Yukarıda geçmiştir.

SABIR İLE ŞÜKRÜN BİRLEŞMELERİ

"Senin nîmet hakkında anlattıklarına göre, bütün varlıklarda Allahu Teâlâ'nın bir nîmeti vardır. Buna göre ortada belâ diye bir mefhum kalmaz. Daha sabrın anlamı nedir? Şâyet belâ mevcut ise belâya şükrün mânası nedir? Bâzı kimseler, nîmet şöyle dursun, belâya da şükrettikleri iddiasında bulunurlar, acaba bu nasıl düşünülür? Sabrettiği şeye nasıl şükreder? Hâlbuki belâya sabır acınmayı, nîmete şükür ise ferahlığı getirir, bunlar birbirinin zıddıdır. Allahu Teâlâ'nın, kulları için yarattığı her şey nîmettir, sözünün mânası nedir?" diye bu gibi sorular belki hatırından geçebilir.

Bilmiş ol ki; nîmetin mevcûdiyeti gibi, belâ da mevcuttur. Zâten nîmeti isbat, belâyı isbattır. Bunlar birbirinin zıddıdır. Belânın bulunmaması nîmet, nîmetin bulunmaması ise belâdır. Fakat yukarıda geçtiği gibi nîmet bölümlere ayrılır. Bunun biri, mutlak sûrette her yönden nîmet olanıdır. Âhirette nîmet olması, Allah'ın civârına inmesiyle kulun saâdete ulaşması bakımındandır. Dünya bakımından nîmet olması îman, güzel ahlâk ve bunlara yardımcı olan şeyler olması bakımındandır. Bir de nîmet mukayyet olur. Yâni bir yönden nîmet, diğer yönden nîmet değildir. Bir yönden dîni ifsad ve bir yönden dîni ıslâh eden servet gibi. Belâ da aynı şekilde mutlak ve mukayyet olmak üzere ikiye ayrılır.

Mutlak olan belâ âhirette ya mârifetten veya ebedî olarak Allah'tan uzaklaşmaktır. Dünyada ise küfür, isyan ve kötü ahlâktır ki, insanı mutlak belâya sürükleyen de budur.

Mukayyet olan belâya gelince; fakirlik, hastalık, korku ve benzeri dîn ile ilgisi olmayıp dünya ile ilgili olan belâlardır.

Mutlak şükür, mutlak nîmete olur. Dünyadaki mutlak belâya gelince, bâzen buna sabır ile emredilmez. Zîra küfür, mutlak bir belâdır fakat buna sabrın bir mânası yoktur. İsyân da böyledir. Belki kâfirin vazîfesi küfrü, âsînin vazîfesi de isyânı terk etmektir. Bâzen kâfir, kâfir olduğunu bilmez, bu, hastalığını henüz bilmeyen insan gibidir. Artık onun hakkında sabır diye bir şey düşünülmez. Âsî ise isyân ettiğini bilir, bunun için onu terk etmesi lâzımdır. Hattâ insan, sabırla yok etmeye muktedir olmadığı belâya sabırla memur değildir. Susamış olan insanın, suyu varken susuzluğa sabretmesi ile emrolunmaz, belki susuzluğu gidermesi ile emrolunur. Sabır, kişinin izâlesine muktedir olmadığı hususlarda aranır. Demek ki sabır, dünyada mutlak belâ olmayan şeye rücû etmiş ve hattâ bir yönden nîmet olması da caizdir. Bunun için hem sabır, hem de şükür vazîfelerinin kendisinde toplanması düşünülebilir. Meselâ zenginlik, bâzen

insanın helâkine sebep olabilir. Malına göz dikenler kendini ve hattâ çocuklarını bile öldürebilirler. Sıhhat de böyledir, bâzen belâ olabilir. Dünya nîmetlerinden olan bu gibi nîmetlerin hepsi şahıslara nispetle belâ da olabilirler. Bunun gibi her belânın da nîmete dönme ihtimâli vardır. Bu da kişinin hâline nispetledir. Nice insanlar var ki fakirlik ve hastalık onların haklarında daha hayırlıdır. Eğer sıhhatli ve zengin olsalar azabilirler. Nitekim Allahu Teâlâ:

وَلَوْ بَسَطَ اللهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ

"Eğer Allah bütün kullarına bol rızık verseydi, yerde muhakkak ki taşkınlık eder, azarlardı." (Şûrâ sûresi, 42/27) buyurmuştur. Diğer âyette de şöyle buyrulmuştur:

كَلَّا إِنَّ الْإِنْسَانَ لَيَطْغَى أَنْ رَآهُ اسْتَغْنَى

"Gerçek şu ki, insan azar. Kendini kendine yeterli gördüğü için." (Alak sûresi, 96/6-7)

إِنَّ اللهَ لَيَحْمِي عَبْدَهُ الْمُؤْمِنَ مِنَ الدُّنْيَا وَهُوَ يُحِبُّهُ كَمَا

يَحْمِي أَحَدُكُمْ مَرِيضَهُ

"Sizden biriniz hastasını koruduğu gibi, Allahu Teâlâ da mü'min kulunu dünyalıktan korur." [130]

Nîmetin on altı bölümünde saydığımız îman ve güzel ahlâktan başka her ne varsa, bâzıları hakkında belâ olmaları da düşünülebilir. O zaman bu nîmetlerin zıtları onlar hakkında nîmet sayılır. Yukarıda anlattığımız gibi mârifet, nîmetin kemâlinden ve Allahu Teâlâ'nın vasıflarındandır. Lâkin bâzı hallerde bâzı kimseler için belâ olur da yokluğu nîmet yerine geçer. -Meselâ insanın ölüm ânını bilmemesi gibi.- Bunu bilse canı sıkılacak, her gün üzülüp duracak ve dünya kendisine daralacaktı. Yine bunun gibi, dostlarının kendi aleyhinde düşündüklerini bilmemesi, bilmesinden çok daha hayırlıdır.

Onu bileydi, canı daha fazla sıkılacak, daha çok üzülecek ve hattâ intikam peşinde olacaktı. Bunun gibi, başkasının kötülüklerini bilmemesi de kendisi için bir nîmettir. Zîra onları bilse, adama fenâlık ederek vebâl altına girmesine sebep olurdu. Hattâ başkasının iyi hallerini bilmemesi de bir nîmet olabilir. Çünkü belki bu adam Allah'ın iyi kullarından biridir. Onu çekemeyerek aleyhinde

bulunmakla günâha girmiş olur. Zîra bilerek peygamberlere ve velîlere eziyet eden, bilmeyerek eziyet edenler gibi değildir.

Kıyâmetin, kadir gecesinin, Cuma'da icâbet sâatinin bilinmemesi de bunlardandır. Hattâ bâzı büyük günâhları bilmemesi de böyledir. Bunların hepsi onun hakkında nîmettir. Çünkü bu gibi cehâlet, insanı cehd ü gayrete sevk eder.

İşte bunlar, cehilde Allahu Teâlâ'nın nîmetleridir, ilimdeki nîmetlerini buna kıyâs et. "Her mevcut bir nîmettir." sözümüz, herkes hakkında bir gerçektir. Bundan istisna edebileceğimiz, ancak Allahu Teâlâ'nın yarattığı bâzı elem ve kederler ve benzeri şeylerdir. Yine bunlar her ne kadar kendi haklarında nîmet değilseler de acı duyan hakkında nîmet olabilirler. -isyandan hâsıl olan elem gibi-. Meselâ, kendi elini kesen veya dağlanan kimse hem acı duyar, hem de böyle yapmakla isyân etmiş olur. Kâfirlerin cehennemde acı duymaları da bir nîmettir fakat bu nîmet, kendi haklarında değil, başkalarına göredir. Zîra bir milletin felâketi, diğer millet için faydalı olur. Allahu Teâlâ azâbı yaratmayıp bâzı kimselere azap etmese, nîmetine gark olanlar, bunun kıymetini bilemezlerdi. Cennet halkının sevincinin artması, cehennem ehlinin azâbını düşünmeleri iledir. Meselâ, dünyada yaşayanlar şiddetle muhtaç oldukları güneş ile fazla sevinmez. Çünkü güneş herkese aynı şekilde doğar. En güzel şekilde parlayan göklere bakmakla kimse sevinç duymaz. Çünkü herkes ona bakabilmektedir. Demek ki nîmet olsun, nikmet olsun, Allahu Teâlâ'nın yarattığı her şeyde bir hikmet ve bir nîmet vardır. Bu nîmet, ya bütün kullarını şâmildir veya bâzılarına mahsustur. Bundan, Allahu Teâlâ'nın yaratmış olduğu belânın da bir nîmet olduğu anlaşılmış olur. Bu belâ, ya onunla mübtelâ olan için veya başkaları için bir nîmettir. Demek ki mutlak nîmet veya mutlak belâ vasıflarını almayan her şeyde iki vazîfe, yâni şükür ve sabır vazîfeleri toplanır.

Şâyet, "Sabır ile şükür birbirine zıt olan şeylerdir, bunlar bir arada nasıl toplanır? Çünkü sabır mihnete, şükür ise sevince olur." dersen bilmiş ol ki; insan bir şey ile bâzen sevinir, bâzen üzülür. Sabrı, üzüntüsü yönünden, şükrü de sevinci yönünden olur. Fakirlik, hastalık, korku ve dünya belâlarının her birinde beş hâl vardır ki, aklı başında olan insan bunlarla sevinip bunlara şükretmesi lâzımdır.

Birincisi; Bu beş hâlin birincisi, müptelâ olduğu her felâket ve hastalığın daha da ağırının olduğunu bilmektir. Zîra mukadderât-ı ilâhiyye sonsuzdur. Eğer Allahu Teâlâ bunların daha ağırını verirse, buna kim mâni olabilir? İşte daha ağırını vermedi diye şükretmelidir.

İkincisi; dünyalığında karşılaştığı felâket gibi dîninde de bir felâket ile karşılaşması mümkün idi. Felâketi dünyalık ile ilgili olup dîni ile ilgili olmadığı

için şükreder. Nitekim adamın biri **Sehl**'e gelerek:

- "Evime hırsız girdi ve yiyeceğimi götürdü?" deyince Sehl:

- "Allah'a şükret. Ya şeytan kalbine girip îmanını çalsa ne yapardın?" diye mukabelede bulunmuştur. Bunun için **İsâ aleyhisselâm** duâsında Allah'a sığınarak:

- "*Allahım, felâketimi dînimde yapma.*" demiştir.

Ömer (r.a.) de:

- "Karşılaştığım her felâkette Allahu Teâlâ'nın bana dört nîmeti vardır. Birincisi, belânın dînimle ilgili olmamasıdır. İkincisi, daha da büyüğünün bulunmasıdır. Üçüncüsü, rızâsından beni mahrum etmemesidir. Dördüncüsü, de bunun mükâfatını O'ndan beklememdir." dedi.

Basîret sâhibi zatlardan birisinin bir dostunu hükümdar tevkîf etmiş. O da durumu bu zâta bildirerek hâlinden şikâyet etmişti. Bu zât: "Allah'a şükret." diye haber gönderdi. Hükümdar adamı dövdü. Yine durumu bu zâta bildirdi. Yine bu zât: "Allah'a şükret." dedi. Bu sırada karın ağrısına yakalanmış bir Mecûsî'yi ceza evinde adamın yanına getirmiş ve Mecûsî ile bunu birbirine bağlamışlar. İpin bir ucundaki halkayı Mecûsî'nin ayağına, diğer ucundaki halkayı da bunun ayağına geçirmişler. İş daha da vehâmet kazandığı için yine durumu yazmış ve yine "Şükret." cevabını almıştır. Bağırsakları bozuk olan Mecûsî sık sık dışarı çıkacağından o da onunla gidip başında beklemek zorunda kaldığına daha da canı sıkılmış ve yine vaziyeti bu zâta bildirmiş, yine de aynı cevabı almıştır. Bunun üzerine: "Bundan daha büyük belâ olur mu? Şükür de şükür diyorsun, bu ne kadar devâm edecek?" diye o zâta yazınca, bu zât: "Ya o Mecûsî'nin belindeki küfür alâmeti olan zünnarı senin beline taksalar hâlin nice olurdu?" diye cevap vermiştir.

Demek ki her hangi bir belâ ile müptelâ olan bir insan Rabbine karşı olan tutum ve davranışını insâf ile düşünürse, ondan daha büyük belâyı hak ettiğini kabul eder. Sana yüz değnek vurmayı hak eden bir kimsenin on değnek ile yetinmesine elbette teşekkür lâzımdır. İki elini kesmeyi hak eden bir kimsenin bir elini kesmekle yetinmesine elbette teşekkür edilir. Bunun için şeyhin biri sokakta giderken yukarıdan başına bir leğen kül döktüler. Şeyh hemen secdeye kapandı. "Bu secde neden icabetti?" diye soranlara: "Ben, tepeme ateşin yağacağından korkuyordum. Allahu Teâlâ ateş yerine kül yağdırdı. Buna şükrâne olarak secde ediyorum." dedi.

Yine zâtın birisine: "Bizimle yağmur duasına niye gelmiyorsun? dediklerinde, bu zat: "Siz yağmurun geç yağdığından şikâyet ediyorsunuz, ben de şimdiye kadar nasıl taş yağmadığına şaşıyorum." dedi.

Şâyet, “Güzel söylüyorsun ama, ben bakıyorum ki benden daha çok günâhkârlar bile benim gibi belâlarla karşılaşmıyorlar, ben buna nasıl sevinebilirim?” dersen bilmiş ol ki; kâfir için daha büyük belâ hazırlanmıştır. Ona verilen mühlet, günâhının artması ile azâbının çoğalması içindir. Nitekim Allahu Teâlâ:

إِنَّمَا نُمْلِي لَهُمْ لِيَزْدَادُوا إِثْمًا

“Onlara fırsat verişimiz, ancak günâhı artırmaları içindir.” (Âl-i İmrân sûresi, 3/178) buyurmuştur.

Üçüncüsü; Âsîye gelince, insanlar arasında senden daha büyük günâhkârın olduğunu nereden biliyorsun? Allahu Teâlâ’nın zât ve sıfâtı hakkında nice edep dışı düşünceler var ki, âzâlarla yapılan zinâ, içki ve benzeri günâhlardan çok daha ağırdır. Bunun için Allahu Teâlâ:

وَتَحْسَبُونَهُ هَيِّنًا وَهُوَ عِنْدَ اللّٰهِ عَظِيمٌ

“Ve bunu kolay sanıyordunuz. Hâlbuki onun günâhı Allah indinde büyüktür.” (Nûr sûresi, 24/15) buyurmuştur. Başkasının senden daha çok günâhkâr olduğunu nereden bildin? Sonra daha günâhkârın var olduğunu kabul edelim, belki onun cezâsı âhirete tâlik edilmiştir. Dünya felâketlerinin sonu gelecek diye bir takım tesellî yolları vardır, fakat âhiret felâketi devamlıdır. Devam etmese bile tesellî çâresi yoktur, tesellî ile hafiflemez. Çünkü âhirette tesellî yolları kapalıdır. Dünyada peşin cezâya çarptırılana, ikinci defa azap olunmaz. Bunu açıklamak üzere Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِنَّ الْعَبْدَ إِذَا أَذْنَبَ ذَنْبًا فَأَصَابَتْهُ شِدَّةٌ أَوْ بَلَاءٌ فِي الدُّنْيَا فَاللّٰهُ

أَكْرَمُ مِنْ أَنْ يُعَذِّبَهُ ثَانِيًا

“Kul bir günâh i leyip de bunun kar ılığında dünyada bir sıkıntı ve felâket ile kar ıla tığı vakit, artık ikinci defa onu azap etmekten Allahu Teâlâ daha keremlidir, yâni onu bir daha azap etmez.” [131] buyurmuştur.

Dördüncüsü; başına gelen musîbet ve felâket, ezelde takdîr edilmiş ilâhî bir hüküm idi. Binâenaleyh, geldi. Ya hepsinden veya hiç olmazsa bir kısmından kurtulmuş oldu. Bunun için bu bir nîmettir, buna şükreder.

Beşincisi; başına gelen bu felâket ve musîbetten alacağı sevabın çokluğudur.

Çünkü dünya musîbetleri iki yönden âhirete giden yollardır.

Birinci yönü; hastalığı tedavî eden acı ve çirkin ilaçlar, hasta için bir nîmet, çocuğu da sevdiği oyundan ayırmak onun için bir nîmettir. Çünkü çocuğu oyuncakları ile baş başa bırakmak, ilim ve terbiyeden mahrum olarak yetişmesi demektir ki, ömrü boyunca perişanlıktır. Mal, âile, evlat, akraba, âzâ ve bunların en kıymetlilerinden olan göz, bâzen insanın helâkine sebep olabilirler. Hattâ en kıymetli varlık olan akıl bile bâzen insanı helâke sürükleyebilir. Allah'ı inkâr edenler, kıyâmet günü durumu gördükleri zaman "Keşke deli olsaydık." diye temennî edeceklerdir.

Çünkü akıllarını Allah'ı bilmekte kullanmadılar. Bütün bunlara rağmen şu sebeplerden her hangi biri kimde bulunursa, onun hakkında bunların dînî yönden hayırlı olması da düşünülür. Bunun için ona düşen vazîfe, Allah'a karşı hüsn-i zanda bulunmak, bunlarda hayrı düşünmek ve Allah'a şükretmektir. Allahu Teâlâ'nın hikmeti geniştir. O, kulların ihtiyaçlarını, kendilerinden daha iyi bilir. Dünyada verdiği belâlara âhirette vereceği mükâfatları görenler, ona şükredeceklerdir. Bu tıpkı, aklı başına geldikten sonra, daha önce oyuncaklarından ayrılarak dövülüp okutulup yetiştirilen çocuğun anne ve babası ile hocasına olan teşekkürü gibidir. Belâ, Allah'tan bir terbiyedir. Allahu Teâlâ'nın kullarına yardımı, anne babanın evlâdına olan yardımından daha büyüktür. Rivâyete göre adamın biri Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e:

- "Bana öğüt ver." dedi. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

لَا تَتَّهِمِ اللّٰهَ فِي شَيْءٍ قَضَاهُ عَلَيْكَ

"Allahu Teâlâ'nın, senin aleyhinde hükmettiği hiç bir eyde O'nu töhmete kalkı ma." [132] buyurdu. Bir gün Resûl-i Ekrem (s.a.v.) başını kaldırdı, gök kubbeye baktı ve gülümsedi. Sebebini soranlara:

عَجِبْتُ لِقَضَاءِ اللّٰهِ تَعَالٰى لِلْمُؤْمِنِ إِنْ قَضٰى لَهُ بِالسَّرَّاءِ رَضِيَ

وَكَانَ خَيْرًا لَهُ وَإِنْ قَضٰى لَهُ بِالضَّرَّاءِ رَضِيَ وَكَانَ خَيْرًا لَهُ

"Allahu Teâlâ'nın mü'minler hakkındaki hükmüne hayret ettim. Ona geni lik takdîr eder ve kulu buna râzı olursa, kulun hakkında hayırlı olur. âyet darlık ile hükmeder de yine kulu buna râzı olursa bu da hakkında hayırlıdır." [133] diye cevap verdi.

İkinci yönü; tehlikeli hatâların başı, dünya sevgisidir. Kurtuluş sebeplerinin başı, kalp ile dünyadan uzaklaşmaktır. Belâ ve musîbetlerle imtizâç etmeden

nîmetlerin arzuya uygun olması, kalbin dünyaya bağlanmasını doğurur, dünya ile ünsiyet ettirir. Hattâ kendi hakkında dünya cennet gibi olur. Ölüm anında dünyadan ayrılması, kendisi için büyük bir felâket hâlini alır. Artık dünya, başına bir zindan kesilir. Dünyadan kurtulmak, hapishaneden çıkmak gibi olur. Bunun için Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Dünya, mü'minin zindanı, kâfirin ise cennetidir." [134] buyurmuştur. Kâfir, Allah'tan yüz çeviren, dünya yaşayışından başka bir şey düşünmeyeni dünyaya râzı olup ona bağlanan kimsedir. Mü'min ise kalbi ile dünyadan ilgisini kesen, bir an evvel ondan ayrılmayı arzu eden kimsedir. Küfrün bâzısı açık, bâzısı kapalıdır. Kalpteki dünya sevgisi nispetinde kalbe gizli şirk sirâyet eder. Mutlak ve gerçek muvahhid, Vâhid-i Hakikî'den, gerçek ve her yönü ile tek olan Allah'tan başkasını sevmez. İşte belâda bu yönden nîmet vardır. Çünkü dünyaya nefret ettirir ve âhirete, Allah'a bağlar. Onun için belâya sevinip şükretmek gerekir.

Felâketten acı duymaya gelince; bu da zarurîdir. Böyle, bir yandan sevinmek, bir yandan acınmak, tıpkı parasız ameliyat olmaya benzer. Ameliyattan acı duyar, fakat parasız tedâvi ettiği için sevinir ve kendisine teşekkür edersin. Dünyadaki bütün ibtilâlar bunun gibidir. Bu anda acı gelir ama ilerideki mükâfatları büyük olur. Belki güzel şeyleri görmek için hükümdarın sarayına giren ve mutlak sûrette çıkacağını bilen bir insanın, orada kendisi ile beraber çıkmayacağını bildiği güzel bir sîmâ ile karşılaştığı vakit, bu onun için bir belâ ve vebâldir. Çünkü öyle bir yerde ünsiyet peydâ ettiği için, orada kalmasına imkân yoktur. Eğer orada aleyhinde pâdişâhın duyup kendisini cezalandıracağı bir tehlike olsa ve hoşlanmadığı bir şey ile karşılaşıp oradan çıkarılsa, bu, onun hakkında evvelkinden daha iyi bir nîmet olurdu. İşte dünya bir konaktır. Herkes ana rahminden buraya gelir ve lâhidden çıkar. Bu konakta ünsiyetini gerçekleştiren her şey kendisi için bir vebaldir. Gönlünü rahatsız edip meylini buradan kesen her şey de kendisi için bir nîmettir. Bunu bilenlerin belâya şükretmeleri düşünülür fakat belâ içindeki bu nîmeti bilemeyenlerin şükrü düşünülmez. Zîra şükür, nîmeti bilmeye tâbidir. Musîbetin mükâfatının musîbetten daha çok olduğuna inanmayan kimseler için, musîbete şükür düşünülemez.

Hikâye edildiğine göre; **Hz. Abbâs**'ın ölümünde oğlu Abdullah'ı herkes tâziye ediyordu. Bu sırada bedevînin biri gelerek:

"Sabret ki, biz de sabredelim. Zîra maiyetin sabrı, reisin sabrından sonradır.

Sabredersen alacağın ecir, Abbâs'tan hayırlıdır. Abbâs değil, Allah senin hakkında

daha hayırlıdır.” mealindeki şiirini okudu. Bunun üzerine Abdullah: “Bundan daha güzel bir şekilde, kimse beni tâziye etmemiştir.” dedi.

Musîbetlere sabır hakkında vârid olan haberler pek çoktur. Bir hadîste;

مَنْ يُرِدِ اللّٰهُ بِهِ خَيْرًا يُصِبْ مِنْهُ

“Allah kime hayır dilerse ona musîbet verir.” [135] buyrulmuştur. Diğer kudsî hadîste ise şöyle buyrulmuştur:

قَالَ اللّٰهُ تَعَالَى إِذَا وَجَّهْتُ إِلَى عَبْدٍ مِنْ عَبِيدِي مُصِيبَةً فِي

مَالِهِ اَوْبَدَنِهِ أَوْ وَلَدِهِ ثُمَّ اسْتَقْبَلَ ذٰلِكَ بِصَبْرٍ جَمِيلٍ اِسْتَحْيَيْتُ

مِنْهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَنْ أَنْصِبَ لَهُ مِيزَانًا أَوْ أَنْشُرَ لَهُ دِيوَانًا

“Allahu Teâlâ buyuruyor ki: “Kullarımdan herhangi birine bedeninde, malında veya evlâdında bir musîbet tevcîh ettiğim vakit, bu musîbeti sabr-ı cemîl ile kar ılarsa, kıyâmet günü onun için mîzan kurmak veya defter açmaktan hayâ ederim.” [136]

Diğer hadîste:

مَا مِنْ عَبْدٍ أُصِيبَ بِمُصِيبَةٍ فَقَالَ كَمَا أَمَرَ اللّٰهُ تَعَالَى: (إِنَّا لِلّٰهِ

وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ) اَللّٰهُمَّ أْجُرْنِي فِي مُصِيبَتِي وَاعْقِبْنِي خَيْرًا

مِنْهَا إِلَّا فَعَلَ اللّٰهُ ذٰلِكَ بِهِ

“Kim bir musîbetle kar ıla ır ve Allah’ın emrettiği gibi (İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn) dedikden sonra, Allahım, bu musîbette beni mükâfâtlandır ve bunun ardında bulunan hayırlısını bana ver, derse Allahu Teâlâ onun istediği gibi yapar.” [137] buyrulmuştur. Bir başka kudsî hadîste şöyle buyrulmuştur: *“Allahu Teâlâ, kimin iki kızını veya iki gözünü alırsam, onun mükâfatı ebedi cennetimde kalmak ve benim cemâlime bakmaktır, buyurdu.”* [138]

Rivâyete göre adamın biri Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’e:

“Hem servetim gitti, hem de vücudum hastalandı.” dedi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

لَا خَيْرَ فِي عَبْدٍ لَا يَذْهَبُ مَالُهُ وَلَا يَسْقَمُ جِسْمُهُ إِنَّ اللهَ إِذَا

أَحَبَّ عَبْدًا ابْتَلَاهُ

"Serveti kaybolmayan ve vücudu hastalanmayan kulda hayır yoktur. Allahu Teâlâ bir kulu sevdiği vakit onu ibtilâ eder. İbtilâ ettiği zaman da ona sabretmesini öğretir." [139] buyurdu. Diğer hadîste şöyle buyurmuştur.

إِنَّ الرَّجُلَ لَتَكُونُ لَهُ الدَّرَجَةُ عِنْدَ اللهِ تَعَالَى لَا يَبْلُغُهَا بِعَمَلٍ

حَتَّى يُبْتَلَى بِبَلَاءٍ فِي جِسْمِهِ فَيَبْلُغُهَا بِذَلِكَ

"Ki inin Allah katında bir derecesi olur, o dereceye cisminde bir belâ ile mübtelâ olmadıkça ula amaz. Bu ibtilâ sâyesinde o dereceye ula ır." [140]

Habbab b. Eret diyor ki; Resûl-i Ekrem (s.a.v.) Kâbe'nin gölgesinde ridâsına bürünmüş olarak duruyordu. Yanına gittik, hâlimizden şikâyet ettik. "Allah'a duâ etsen de bize yardım etse." dedik. Bunun üzerine yüzü kızaran Resûl-i Ekrem (s.a.v.) oturdu ve: *"Sizden öncekiler, adamı götürür, onun için küçük bir çukur kazar, onu çukura indirirler ve testere ile ba ını ikiye bölerlerdi de yine dîninden dönmezdi."* [141] buyurdu. Yâni "Size ne olmuş ki şikâyete başladınız da yardım istiyorsunuz?" demek istemiştir.

Hz. Ali: "Haksız yere padişahın hapsedip öldürdüğü veya döverek ölümüne sebep olduğu kimse şehiddir." dedi.

Resûl-i Ekrem (s.a.v.); *"Acı ve sancıdan ikâyet etmemen ve musîbetini anmaman, Allahu Teâlâ'ya olan saygından ve O'nun hakkını bilmektendir."* [142] buyurmuştur.

Ebû'd-Derdâ (r.a.) diyor: "Ölüm için doğar, harap olmak için îmar eder, fâniye harîs olur ve bâkî olanı terk edersiniz. Dikkat edin, sevilmeyen üç şey vardır ki bunlar ne güzeldir. Onlar da yoksulluk, hastalık ve ölümdür."

Enes'in (r.a.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِذَا أَرَادَ اللهُ بِعَبْدٍ خَيْرًا، وَأَرَادَ أَنْ يُصَافِيَهُ صَبَّ عَلَيْهِ الْبَلَاءَ

صَبًّا، وَثَجَّهُ عَلَيْهِ فَإِذَا دَعَاهُ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ: صَوْتٌ مَعْرُوفٌ،

وَإِنْ دَعَاهُ ثَانِيًا قَالَ: يَا رَبِّ. قَالَ اللهُ تَعَالَى: لَبَّيْكَ عَبْدِي

وَسَعْدَيْكَ، لَا تَسْأَلُنِي شَيْئًا إِلَّا أَعْطَيْتُكَ، أَوْ دَفَعْتُ عَنْكَ مَا

هُوَ خَيْرٌ، وَادَّخَرْتُ عِنْدِي مَا هُوَ أَفْضَلُ مِنْهُ فَإِذَا كَانَ يَوْمُ

الْقِيَامَةِ جِيءَ بِأَهْلِ الْأَعْمَالِ فَوُفُّوا أَعْمَالَهُمْ بِالْمِيزَانِ، أَهْلِ

الصَّلَاةِ وَالصِّيَامِ وَالصَّدَقَةِ وَالْحَجِّ ثُمَّ يُؤْتَى بِأَهْلِ الْبَلَاءِ فَلَا

يُنْصَبُ لَهُمْ مِيزَانٌ وَلَا يُنْشَرُ لَهُمْ الدِيوَانٌ، يُصَبُّ عَلَيْهِمُ

الْأَجْرُ صَبًّا، كَمَا يُصَبُّ عَلَيْهِمُ الْبَلَاءُ صَبًّا، فَيَوَدُّ أَهْلُ الْعَافِيَةِ

فِي الدُّنْيَا لَوْ أَنَّهُمْ كَانَتْ تُقْرَضُ أَجْسَادُهُمْ بِالْمَقَارِيضِ لِمَا

يَرَوْنَ مَا يَذْهَبُ بِهِ أَهْلُ الْبَلَاءِ مِنَ الثَّوَابِ فَذَلِكَ قَوْلُهُ تَعَالَى:

﴿إِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ﴾

“Allahu Teâlâ bir kuluna iyiliği murâd edip onu sâfile tirmeyi dilediği vakit, onun üzerine alabildiğine belâyı yağdırır. O kimse Allah’a duâ ettiği vakit, melekler: “Bu, bilinen bir sestir.” derler. İkinci defa duâ edip “Yâ Rab!” dediği vakit, Allahu Teâlâ: “Söyle ey kulum, istediğini yapmaya hazırım. Ya istediğini veririm yahut senden imdi iyiliği kaldırır, kıyamette deha iyisini veririm. Kıyâmet günü olduğu vakit, namaz kılan, oruç tutan, sadaka verip hacceden amel sâhipleri gelir, sevapları tartılır ve bol bol mükâfatları verilir. Sonra dünyada felâket ve musîbetlerle mübtelâ olanlar gelir, onlar için mîzan kurulmaz, defter açılmaz. Dünyada üzerlerine musîbetler yağdırıldığı gibi bu defa üzerlerine bol mükâfatlar yağdırılır. Hattâ dünyada bir belâ ile mübtelâ olmayanlar, ke ke bizim de vücutlarımız makaslarla biçileydi de bugün bunların aldıkları sevabı alaydık, derler. İ te bu, Allahu Teâlâ’nın: **“Ancak sabredenlere ecirleri hesapsız ödenecektir.”** *buyurduğunun anlamıdır.”* [143] buyurmuştur.

İbn Abbâs (r.a.) anlatıyor: “Peygamberlerden birisi Allahu Teâlâ’ya şikâyette bulundu ve dedi ki: *“Yâ Rab, mü’min kulun sana itâat eder, günâhtan kaçar. Böyle iken dünyayı ba ına zindan eder ve onu çe itli felâketlerle iptilâ edersin. Kâfir ise sana itâat etmeyip isyan ettiği halde ondan belâyı kaldırır, dünyayı önüne serersin, bu nasıl olur?”*

Allahu Teâlâ ona şöyle vahyetti: *“Kullar da benim, belâ da bendendir; hepsi beni tesbîh eder. Günâh mü’minin aleyhinedir. Ona dünyayı zindan eder, belâyı veririm ki*

günâhlarına keffaret olur da günâhsız olarak bana gelir ve sevabı üzerine kendisini mükâfatlandırırım. Kâfirin de bâzı iyilikleri olur. Onun da rızkını geni letir, belâyı kendisinden uzakla tırırım. İyiliklerinin kar ılığını dünyada bulur ve iyiliksiz olarak bana gelir. Ben de kötülüklerinin cezasını veririm.”

Rivâyete göre:

مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ

“Kim bir kötülük yaparsa onunla cezalanır.” (Nisâ sûresi, 4/123) âyet-i celîlesi nâzil olduğu vakit, Hz. Ebû Bekir: “Artık bundan sonra ferahlık geçmiştir.” dedi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

غَفَرَ اللهُ لَكَ يَا أَبَا بَكْرٍ أَلَسْتَ تَمْرَضُ أَلَسْتَ يُصِيبُكَ الْأَذٰى

أَلَسْتَ تَحْزَنُ فَهٰذَا مِمَّا تُجْزَوْنَ

“Allah seni mağfiret etsin ey Ebû Bekir, hiç hasta olmaz mısın? Hiç bir zahmet çekmez misin? Hiç mahzun olmaz mısın? İ te bütün bunlar senin cezalandığın eylerdir.” buyurmuştur. Çünkü geçirdiğin bütün sıkıntı ve ıztıraplar günâhına keffârettir.

Ukbe b. Amir’in rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِذَا رَأَيْتُمُ الرَّجُلَ يُعْطِيهِ اللهُ مَا يُحِبُّ وَهُوَ مُقِيمٌ عَلٰى مَعْصِيَتِهِ

فَاعْلَمُوا أَنَّ ذٰلِكَ إِسْتِدْرَاجٌ ثُمَّ قَرَأَ قَوْلَهُ تَعَالٰى: فَلَمَّا نَسُوا مَا

ذُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ حَتّٰى إِذَا فَرِحُوا بِمَا

أُوتُوا أَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً

“İsyâna devam eden bir insana istediğini Allahu Teâlâ’nın verdiğini gördüğünüz vakit, bunun bir istidraç yâni cezasının kıyâmete bırakılmı olduğunu bilin.” buyurdu ve **“Onun için bunlar kendilerine ne hatırlatıldı, öğüt verildi ise onları unutunca üzerlerine her şeyin kapılarını açtık.”** (En’âm sûresi, 6/44) meâlindeki âyet-i celîleyi okudu.[144] Yâni onlar, emrolundukları şeyi terk ettikleri vakit, onlara iyilik kapılarını açarız. Onlar bununla neşelenirken bir anda kendilerini alır ve lâyık oldukları cezaya çarptırırız.

Hasan-ı Basrî anlatıyor: “Sahâbeden bir zat cahiliye devrinde tanıştığı bir

kadınla karşılaştı. Onunla bir müddet konuştuktan sonra ayrıldılar. Fakat adamcağız kadına baka baka gidiyordu. Tam bu sırada elini bir yere çarptı ve yaralandı. Bunun üzerine doğruca Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’e giderek durumu anlattı. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِذَا أَرَادَ اللهُ بِعَبْدٍ خَيْرًا عَجَّلَ لَهُ عُقُوبَةَ ذَنْبِهِ فِي الدُّنْيَا

“Allahu Teâlâ bir kuluna hayır murâd ettiği vakit onun günâhının cezâsını acele ile dünyada kendisine çektirir.” [145] buyurdu”.

Hz. Ali: “Kur’ân’da en çok ümit bahşeden âyet-i celîleyi size okuyayım mı?” diye sordu. Onlar da “Oku.” dediler. Bunun üzerine Hz. Ali:

“Size çarpan her musîbet, kendi ellerinizin işleyip kazandığı günâhlar yüzündendir. Bununla beraber Allah birçoğunu da affeder.” (Şûrâ sûresi, 42/30) âyetini okudu. Dünyadaki bütün musîbetler, yapılan kötülüklerin cezasıdır. Peşin cezayı verdikten sonra ikinci bir defa kıyâmette ceza vermek, şân-ı ulûhiyete sığmaz.

Enes (r.a.)’ın rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *“Kulun iki yutkunması kadar Allah katında sevimli hiç bir yutkunma yoktur. Bunlardan biri, hiddetini yenmek için yutkunmak sûretiyle yumu aklıkla reddetmek, diğeri de musîbette yutkunarak onu sabır ile kar ılamaktır. Allah uğrunda akıtılan kan ile Allah’tan ba ka kimsenin görmediği gece karanlığında secdede akıtılan göz damlasından Allah katında daha sevimli damla yoktur. Yine, camie gitmek için attığı adım ile sıla-i rahm için attığı adımdan, Allah katında daha kıymetli adım yoktur.”*[146] buyurmuştur.

Ebû’d-Derdâ’dan (r.a.) rivâyete göre; Süleyman aleyhisselâmın bir oğlu öldü. Süleyman aleyhisselâm buna çok üzüldü. İki melek insan sûretinde dâvacı olarak yanına geldiler. Meleklerden biri:

– “Bu adam davarı ile benim ekinimi bastı, ben bundan dâvacıyım.” dedi. Diğeri:

– “Ben koyun sürüsü ile yolda gidiyordum, yolum tarlaya uğradı, yani bu adam yolu tarlasına kattı, mecburdum geçmeye.” dedi. Süleyman aleyhisselâm:

– “Yolun, gelip geçene ait olduğunu, herkesin bu yoldan geçmek zorunda bulunduğunu bilmiyor mu idin? Neden yolu ektin?” dedi. Dâvacı melek:

– “O halde sen, dünyanın bir âhiret yolu olduğunu bilmiyor musun? Elbette gelen bu yoldan geçecek. Oğlunun ölümüne neden bu kadar üzülüyorsun?” dedi. Süleyman aleyhisselâm hatâsını anlayarak tövbekâr oldu.

Ömer b. Abdülazîz, hasta olan bir oğlunu ziyarete gitti ve: “Oğlum, senin, benim mîzanımda olman, benim senin mîzanında olmamdan, benim için daha

sevimlidir. Yâni sen benden önce ölüp senin acını ben çekerek mükâfat almam, benim için daha sevimlidir." dedi. Oğlu da: "Baba, senin sevdiğinin olması, benim sevdiğimin olmasından benim için daha sevimlidir." dedi.

İbn Abbâs'ın (r.a.) bir kız çocuğu öldü. İbn Abbâs **"İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn"** dedikden sonra: "Bu bir avret idi; Allahu Teâlâ bunu örttü, yardıma muhtaç idi himayesine aldı, bizim için de bir mükâfat idi onu önde gönderdi." dedi. Ve iki rekât namaz kıldıktan sonra, "Allahu Teâlâ'nın:

وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ

"Sabır ve namazla Allah'tan yardım isteyin." (Bakara sûresi, 2/45) emrini yerine getirdik." dedi.

İbn Mübârek'in bir oğlu öldü. Mecûsînin biri onu şöyle tâziye etti: "Aklı başında olana yakışan, bu gibi olaylarda, cahilin beş gün sonra yapacağını hemen yapmaktır." Yâni cahil bağırır çağırır, beş gün sonra susar. Aklı başında olan ise mukadderata boyun eğerek hemen bu günden susar ve sabreder, demek istedi. İbn Mübârek: "Bu adamın bu sözünü yazın." dedi.

Âlimlerden birisi: "Allahu Teâlâ kuluna belâ üzerine belâ verir de bu sayede yeryüzünde günâhsız olarak dolaşır." dedi.

Fudayl: "Bir âile reisi efradının iyiliğini taahhüd ettiği gibi, Allahu Teâlâ da mü'min kulunun ibtilâ edilmesini taahhüt eder." dedi.

Hatem-i Esam: "Allahu Teâlâ kıyâmet günü dört kişi ile dört sınıf insanlara hüccet çeker, onları delîl ve örnek gösterir. Zenginlere Süleyman aleyhisselâm, fakirlere İsâ aleyhisselâm, kölelere Yûsuf aleyhisselâm, hastalara Eyyûb aleyhisselâm ile delîl çekecek ve onları örnek gösterecektir." dedi.

Rivâyete göre **Zekeriya aleyhisselâm**, Benî İsrâil kâfirlerinden kaçıp ağaca saklandığı vakit, onlar bunu bildi ve testere ile yukarıdan aşağı ağacı biçmeye başladılar. Testere Zekeriya aleyhisselâmın başına değince, Zekeriya aleyhisselâm inledi. Allahu Teâlâ: "Eğer bir daha inlersen senin adını peygamberlikten silerim." buyurdu. Bunun üzerine Zekeriya aleyhisselâm yukarıdan aşağı ikiye bölündüğü halde ses çıkarmadı.

Ebû Mes'ûd Belhî: "Bir musîbetle karşılaşan kimse, yaka ve paçasını yırtmaya kalkışır ve göğsünü dövmeye başlarsa, âdeta silâhını çekerek Rabbi ile savaşır gibidir." dedi.

Lokman aleyhisselâm oğluna: "Oğlum, altın ateş ile denendiği gibi, iyi insanlar da belâ ile imtihan edilirler. Allahu Teâlâ sevdiklerini ibtilâ eder. Belâya razı olandan Allah razı olur, kızana da Allah kızar." dedi.

Ahnef b. Kays anlatıyor: "Bir gece dişim ağrıdı, sabaha kadar uyuyamadım. Durumu amcama anlattım ve üç kere tekrarladım. Amcam, "Bir gecelik diş ağrısına dayanamadın, kıyameti koparıyorsun. Hâlbuki otuz senedir benim bir gözüm ağrıya ağrıya kör oldu da bundan kimsenin haberi yoktur." dedi."

Allahu Teâlâ **Üzeyr aleyhisselâm**a şöyle vahyetti: "Ya Uzeyr! Senin kusurların bana yükseltildiği vakit, ben meleklerime senden şikâyet etmediğim gibi, ben de sana bir musîbet verdiğim vakit, sen de başkalarına değil, bana şikâyet eyle."

Dünya ve âhirette kusurlarımızı örtmesini Allah'tan dileriz.

Tirmizî ve Hâkim rivâyet etmişlerdir. Tirmizî hasen, Hâkim ise sahih olduğunu söylemiştir.

Tirmizî ve İbn Mâce Ali'den rivâyet etmişlerdir.

Ahmed ve Taberânî Ubâde'den rivâyet etmişlerdir.

Müslim, Suheyb'den rivâyet etmiştir.

Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir. Yukarıda geçti.

Buhârî, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir.

Hâkim ve Deylemî Enes'den rivâyet etmişlerdir.

Tayâlisî ve Ahmed, Ümmü Seleme'den rivâyet etmişlerdir.

Taberânî Cerîr'den rivâyet etmiştir.

İbn Ebi'd-Dünyâ leyyin sened ile Ebû Said el-Hudrî'den rivâyet etmiştir.

Ebû Dâvud, Muhammed b. Hâlid'den rivâyet etmiştir.

Hadis yukarıda geçmiştir.

Hadis yukarıda geçmiştir.

İbn Ebî'd-Dünya Bekir b. Hanis'den rivâyet etmiştir.

Ahmed, Taberânî ve Beyhakî hasen sened ile rivâyet etmişlerdir.

Ahmed ve Taberânî sahîh sened ile rivâyet etmişlerdir.

Ebubekir bin Lâl Ali'den rivâyet etti.

NÎMETİN BELÂYA ÜSTÜNLÜĞÜ

Bilmiş ol ki; bu anlattıklarımıza bakarak, o halde dünyada felâket ve musîbet, nîmet ve ferahlıktan daha iyidir. “Öyleyse Allah’tan belâ mı isteyelim?” gibi bir şey hatırından geçebilir. Buna göre derim ki:

Hayır öyle değildir. Allah’tan ibtilâ istenmez. Zîra bizzat Peygamber Efendimiz (s.a.v.) duâsında, dünya ve âhiretin ibtilâsından Allah’a sığınırdı. Başta Peygamberimiz (s.a.v.) olmak üzere bütün peygamberler duâlarında:

رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً

“Ey Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver.” (Bakara sûresi, 2/201) diye yalvarırlardı. Düşman şerrinden ve diğer her türlü kötülüklerden Allah’a sığınırlardı.

Hz. Ali duâsında: “Allahım, senden sabır ve metanet isterim.” dediği vakit, Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *“Sen zımnen belâ istiyorsun, Allah’tan âfiyet dile.”* [147] buyurmuştur.

Hz. Sıddîk’ın rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

سَلُوا اللهَ الْعَافِيَةَ فَمَا أُعْطِيَ أَحَدٌ أَفْضَلَ مِنَ الْعَافِيَةِ إِلَّا الْيَقِينَ

“Allah’tan âfiyet isteyin. Zîra yakîn hâriç, hiç kimseye âfiyetten üstün bir ey verilmemi tir.” [148] buyurmuştur. Yakîn gelmesiyle cehâlet, şek ve şüphe hastalıklarından selâmet bulan kalbi kasdetmiştir. Çünkü kalbin âfiyeti bedenin âfiyetinden daha önemlidir.

Hasan-ı Basrî: “Kendisinde kötülük bulunmayan hayır, şükre mukarin olan âfiyettir.” dedi. Nice in’âm edilenler var ki, şükrünü bilmezler.

Mıtraf b. Abdullah: “Şükrünü ödediğim âfiyet, benim için sabrettiğim belâdan daha sevimlidir.” dedi.

Resûl-i Ekrem (s.a.v.) de duâsında:

وَعَافِيَتُكَ أَحَبُّ إِلَيَّ

“Allahım, senin bana verdiğin âfiyet, benim için daha sevimlidir.” [149] demiştir.

Bunun böyle olduğuna bir delîl ve şâhid aramaya lüzum yoktur. Zîra belânın dünyada nîmet olması daha büyüğüne nispetledir. Âhirette de oradaki

mükâfatına nispetledir. Fakat şükrü edâ edilen âfiyet, her yönü ile nîmettir. Her hâlukârda nîmete şükür, belâya sabırdan daha kolaydır. Bunun için dünyada belânın def›ini ve nîmetin tamamını, âhirette de nîmete şükrün mükâfatını istemelidir. Çünkü Allahu Teâlâ sabra vermediğini şükre vermeye kadirdir.

Şâyet, "Bâzıları, keşke ben cehennem üzerinde köprü olsam, herkes geçip kurtulsa da ben yansam ve yine **Semnûn** da: "Senden başka hiç bir şeyden zevk almam ve hiç bir hazzım yoktur. İstediğin gibi beni dene." demişlerdir ki, bunlar açıkça belâ ile ibtilâ olmak istemektedirler. Buna ne dersin?" diye sorarsan bilmiş ol ki;

Semnûn bu şiirini söyledikten sonra göğüs darlığına yakalandı. Okul kapılarına giderek çocuklara: "Bu yalancı amcanız için duâ edin." derdi. Herkesin yerine cehenneme girmesini sevmesine gelince, bu ukalâda mümkün olmayan bir şeydir. Bunu kimse istemez, fakat kalbinde muhabbet galebe çaldığı için, bunu da bir muhabbet sanarak böyle bir söz söylemiş olabilir. Çünkü muhabbet bardağını içen, sarhoş olur. Sarhoş olan da ileri geri konuşur. Sarhoşluk kaybolduğu vakit, konuştuğu sözlerin boş olduğunu anlar. Senin bu hususta duydukların, sevgisi ifrata varan âşıkların sözleridir. Âşıkların sözleri zevkle dinlenir, fakat onlara îtimad edilmez. Nitekim hikâye edildiğine göre Üveyik kuşu dişisini dâvet etti fakat dişisi kabul etmedi. Üveyik: "Niçin istemiyorsun? Hâlbuki ben senin için dünyayı -Süleyman aleyhisselâmın tahtı da dahil olmak üzere- alt üst ederim." dedi. Süleyman aleyhisselâm bunu duydu, Üveyik kuşunu çağırdı: "Sen kimsin de böyle yapacaksın? Ne cesaretle böyle konuştun?" dedi. Üveyik: "Ey Allah'ın peygamberi, âşıkların sözü nazara alınmaz." dedi ve bu, dediği gibidir.

Yine şairin biri:

"Ben vuslatı, o ise hicranı arzu ediyor. Ben de arzumu, onun arzusu uğruna terk ediyorum." demiştir ki, bu da muhâldir. Çünkü bu, "Murad etmediğimi murad ediyorum." demektir. Böyle şey olmaz. Zîra visâli arzu eden, hicranı arzu edemez. Murad etmediği ayrılığı nasıl murâd edebilir? Belki bu söz, ancak iki tevîl ile kabul edilebilir.

Birincisi; ileride visâl ümîdiyle şimdilik onun hicret arzusuna uymaktır ki, ayrılık onun rızasına, rıza da vuslata sebep olur. Sevgiliye ulaştıran her yol sevimlidir. Bu, tıpkı ileride alacağı iki dirhem karşılığında şimdi sevdiği bir dirhemi vermek gibidir.

İkincisi; maksadının, yalnız onun rızasını kazanmak olmasıdır. Sevgilisinin gönlünü aldığını anlamak onun için bir zevk olur da, ayrılıktan hoşlanmamakla beraber, onun gönlünü hoş etmiş olmasından ayrı bir zevk almış olur. Demek ki

burada yine murâd etmediğini murad etmiş sayılmaz, belki sevgilisinin rızasını murad etmiş olur. Bunun için hak âşıkları öyle bir duruma gelmişlerdir ki, Allahu Teâlâ'nın razı olacağını bildikleri belâdan alacakları zevk, Allahu Teâlâ'nın razı olup olmayacağını bilmedikleri âfiyetten alacakları zevkten çok daha üstündür. Bunlar, Allahu Teâlâ'nın rızasını belâda bildikleri vakit, belâ onlar için âfiyetten sevimlidir. Bu hal, daha ziyâde sevgisinin galeyâna geldiği sıralarda görülür, fakat çok devam etmez. Şayet devam ederse sahih midir, yoksa kalbe vârid olan başka bir halin tesîri midir? Bu ihtilâflıdır. Bunun iç yüzünü açıklamak, içinde bulunduğumuz bu makama lâyık değildir. Demek ki âfiyet, daima belâdan hayırlıdır.

Fazl u keremiyle Allahu Teâlâ'dan dünya ve âhirette bize ve bütün müslümanlara af ve âfiyet dileriz.

Tirmizî, Muaz'dan rivâyet etmiştir. Daha birçok rivâyet yolları vardır

İbn Mâce ve Neseî rivâyet etmişlerdir. İsnâdı ceyyiddir.

İbn İshak ve İbn Ebi'd-Dünyâ rivâyet etmişlerdir.

SABIR MI ŞÜKÜR MÜ EFDALDİR?

Bilmiş ol ki; insanlar burada ihtilâf etmiştir. Bir kısmı, sabrın şükürden, diğer bir kısmı da şükrün sabırdan üstün olduğunu söylerken, üçüncü bir kısım da her ikisinin müsavî olduğunu söylemiştir. Dördüncü bir görüşe göre ise hallerin ihtilâfı ile bunlar da ihtilâf eder, şeklindedir. Yâni bâzı hallerde şükür ve bâzı hallerde de sabır efdâl olur, demişlerdir. Her fırka dâvalarına anlaşılması güç, çetin delîller çekmişlerdir. Bunları anlatmak sûretiyle sözü uzatmanın bir mânası yoktur. En doğrusu bir an önce gerçeği ortaya koymaktır. Buna göre deriz ki, bunu anlatmakta iki makam vardır:

Birinci makam; Müsâhele (müsâmaha] yoludur. Bu da dış görünüşe bakıp içi araştırmaktır. Yâni mesele ağır ve derin olduğu için herkesin anlayabileceği şekilde durumu açıklamaktır. Zîra bu gibi kapalı şeyleri avam kolaylıkla hazmedemez. Bu şekil îzah tarzı, daha ziyade vâizlerin dayanağı olmalıdır. Çünkü onların avâma hitap etmelerinden maksatları, onları ıslâhdır. Bu da onların anlayabilecekleri seviyeye inmekle mümkündür. Süt annesine yakışan, çocuğu et ve helva gibi şeylerle değil, süt ve mama gibi şeylerle beslemektir. Çünkü ağır gıdaya çocuğun tahammülü yoktur. Bu gibi gıdaları, bünyesi geliştikten sonra çocuğa vermek gerekir. Buna göre deriz ki; bu makam açıklanmaya müsait değil, ancak zâhir şerîatın hükmüne göre, sabır, şükürden efdaldir. Her ne kadar şükrün fazîletini ifade eden birçok açıklamalar varsa da bunları karşılaştırdığımız vakit, sabrın şükürden efdal olduğunu görürüz. Hattâ sabrın üstünlüğünü ifade eden sarîh delîller vardır. Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *“Size verilenlerin efdali, yakîn ve sabır azîmetidir.”* buyurdu. Yine haberde:

يُؤْتَى بِأَشْكَرِ أَهْلِ الْأَرْضِ فَيَجْزِيهِ اللهُ جَزَاءَ الشَّاكِرِينَ،

وَيُؤْتَى بِأَصْبَرِ أَهْلِ الْأَرْضِ فَيُقَالُ لَهُ: أَمَا تَرْضَى أَنْ نَجْزِيَكَ

كَمَا جَزَيْنَا هٰذَا الشَّاكِرِينَ، فَيَقُولُ: نَعَمْ يَا رَبِّ، فَيَقُولُ

اللهُ تَعَالَى: كَلَّا، أَنْعَمْتُ عَلَيْهِ فَشَكَرَ وَابْتَلَيْتُكَ فَصَبَرْتَ،

لَأُضَعِّفَنَّ لَكَ الْأَجْرَ عَلَيْهِ، فَيُعْطَى أَضْعَافَ جَزَاءِ الشَّاكِرِينَ

“Kıyamet günü yeryüzünün en çok ükredeni Allah’ın huzuruna getirilir. Allahu Teâlâ ona ükrünün mükâfatını verir. Sonra en çok sabredeni getirilir ve ona: “ u ükredenin mükâfatı gibi mükâfata râzı mısın?” denir. Adam: “Râzıyım” der. Allahu Teâlâ: “Hayır, ona nîmet verdim ükretti. Sana belâ verdim sabrettin. Sana kat kat fazla mükâfat veririm.” buyurur.” diye vârid olmuştur. Yine Peygamberimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *“Size verilenlerin en efdali, yakîn ve sabır azîmetidir.”* [150]

Allahu Teâlâ da Kur’ân-ı Kerîm’de:

إِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ

“Ancak sabredenlere ecirleri hesapsız ödenecektir.” (Zümer sûresi, 39/10) buyurmuştur. Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in: *“Yedirip ükreden, oruç tutup sabreden gibidir.”* buyurması da sabrın üstünlüğüne delâlet eder. Çünkü üstün derecesi olan şükrü ona benzetti. Demek ki sabır daha üstündür. Eğer dînde sabır daha üstün olmasaydı, şükürde mübalağa için sabra ilhak etmezdi. Bu Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in: *“Cuma yoksulların haccı, kadının cihadı ise kocası ile iyi geçinmesidir.”* [151] buyurduğuna ve yine:

شَارِبُ الْخَمْرِ كَعَابِدِ الْوَثَنِ

“İçki içen, putlara tapan gibidir.” [152] sözüne benzer.

Daima müşebbehün bin müşebbehden üstündür. Mesela, bir adama, yüzün ay gibidir dediğimiz vakit ay müşebbehün bihdir [kendisine benzetilen] yüz ise müsebbehtir [benzetilen]. Ayın yüzden parlak olması gerektiği gibi burada da sabır müşebbehün bih olduğu için, şükürden üstündür. Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in: *“Sabır îmanın yarısıdır.”* buyurması da sabrın üstünlüğünü ifade eder. Çünkü şükrün de sabır gibi olduğuna bir delîl yoktur. Bu, Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in: *“Oruç, sabrın yarısıdır.”* buyurması gibidir. Çünkü ikiye bölünen her şeyin -aralarında fark olmasa da- bir parçasına nısıf [yarı] denir. Bu îman, ilim ve ameldir, amel ise îmanın yarısıdır, dendiği vakit, amelin ilme eşit olması lâzım gelmediği gibidir.

آخِرُ الْأَنْبِيَاءِ دُخُولًا فِي الْجَنَّةِ سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ عَلَيْهِمَا

السَّلَامُ لِمَكَانِ مُلْكِهِ وَآخِرُ أَصْحَابِي دُخُولًا الْجَنَّةَ عَبْدُ

الرَّحْمٰنِ بْنِ عَوْفٍ لِمَكَانِ غِنَاهُ

Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'den gelen bir haberde:

"Peygamberlerden en son cennete girecek olan, mülkü sebebiyle Süleyman aleyhisselâmdır. Ashâbımdan da en son cennete girecek olan, zenginliği sebebiyle Abdurrahman b. Avf'dır." [153] diye vârid olmuştur. Diğer bir haberde:

يَدْخُلُ سُلَيْمَانُ بَعْدَ الْأَنْبِيَاءِ بِأَرْبَعِينَ خَرِيفًا

"Süleyman aleyhisselâm, diğer peygamberlerden kırk kı , yâni kırk yıl sonra cennete girecektir." [154] Diğer bir haberde:

أَبْوَابُ الْجَنَّةِ كُلُّهَا مِصْرَاعَانِ إِلَّا بَابَ الصَّبْرِ فَإِنَّهُ مِصْرَاعٌ

وَاحِدٌ وَأَوَّلُ مَنْ يَدْخُلُهُ أَهْلُ الْبَلَاءِ أَمَامُهُمْ أَيُّوبُ عَلَيْهِ السَّلَامُ

"Cennetin bütün kapıları iki kanattır. Yalnız sabır kapısı tek kanatlıdır. Buradan ilk girecekler, belâ ile imtihan edilenlerdir. En önde ise Eyyûb aleyhisselâm bulunacaktır." diye vârid olmuştur.

Fakirliğin fazîleti hakkında vârid olan rivâyetlerin hepsi, sabrın fazîletine delâlet eder. Zîra sabır fakirlik, şükür ise zenginlik halidir. İşte avamın yetineceği, bu makamdır. Onlara bu kadarı kâfidir.

İkinci makam; Bu bir açıklamadır ki bundan, keşif ve îzah yolu ile eşyanın hakîkatine vâkıf olan ilim erbâbının târifi kastedilmiştir. Bu hususta deriz ki; müphem olan her iki şey arasındaki müvazene, ancak her birinin hakîkatini açıklamakla mümkündür.

Bölümlere ayrılan her açıklanmış şeyde de cümle cümle müvâzene temîni yine mümkün değildir. Belki teker teker fertleri ele alınıp açıklanacak ki, müvâzene sağlanabilsin. Sabır ile şükrün birçok kısım ve dalları vardır. İcmâl yolu ile bunların üstünlükleri belli olmaz. Buna göre deriz ki; bu makamların, ilim, hâl ve amel gibi üç makamdan meydana geldiğini yukarıda anlatmıştık. Şükür, sabır ve diğer makamlar da böyledir. İlim, hal ve ameli dengeleştirerek karşılaştırdığımız vakit, ilimlerin haller, hallerin de amel için olduğu ve buna göre de amelin bunlardan üstünlüğü anlaşılır. Fakat basîret sâhiplerine gelince, bunlara göre durum tamamen aksinedir. Zîra onlara göre ameller haller için, haller de ilim için aranır. Efdal olan, sırasıyla hal ve sonra da amelin gelmesidir.

Çünkü başkası için aranan şey, o başkasından üstün değil, o başkası ondan

üstündür. Fakat bu üç tanesinin her birini ayrı ayrı ele alırsak birbirlerine nispet edildikleri vakit, ameller bâzen birbirine müsavî, bâzen de birbirinden farklı olabilirler. Ahvâlin fertleri de böyledir. Bunlar da birbirlerine nispet edildikleri vakit farklı olabilirler. İlimlerin de efdali, **mükâşefe** ilmidir. Bu ilim, **muâmele** ilminden üstündür. Hattâ muamele ilmi, muamelenin kendisinden de düşüktür. Zîra muamele ilmi, muamele için aranır, faydası ameli ıslâhtır.

Muameleye âlim olanın âbide üstünlüğü, ilminin faydası umumî olduğu zamandır. O zaman şahsî amele nispetle üstün olabilir. Yoksa amele hasredilen ilim, amelden üstün değildir. Buna göre deriz ki; ameli düzeltmenin faydası, kalbin durumunu düzeltmektir. Kalbi ıslâhın faydası da Allahu Teâlâ'nın zât, sıfât ve ef'âlinin kalpte teceilîsidir. Mükâşefe ilminin en üstün derecesi, Allahu Teâlâyı mârifettir. Bizâtihî aranan da budur. Çünkü saadete bu sayede ulaşılır, hattâ mârifet-i ilâhiye saadetin kendisidir. Fakat bâzen gönül, bunun saadet olduğunu dünyada anlayamaz da âhirette anlar. Bu ise kayıtsız hür bir mârifettir, başka bir şey ile kayıtlanmaz.

Bundan başka bütün mârifetler buna nispet edildiği vakit bunun hizmetçileri sayılırlar. Hepsi, bu mârifete ulaşmak için aranırlar. Bütün mârifetler, Allah'ı bilmek için arandığına göre, aralarındaki fark, bu gayeye ulaştırmak bakımındandır. Çünkü mârifetler birbirini izler. En yakın yoldan Allah'a ulaştıran ilim, en makbul ilimdir. Vasıtalar ne kadar çoğalırsa, ilimlerin derecesi düşer. Mârifet-i ilâhiyeye en kısa yoldan ulaştıran, en efdal ilimdir. Kalbi dünya şâibesinden, halk meşgalesinden temizleyip cilâlayıp da orada hak ve hakikatin tecellî edeceği durumu meydana getiren hallere gelince; bunların da en üstünü, mükâşefe ilminin husûlü için kalpte en çok müessir olanıdır.

Aynayı cilâlandırmak için cilâya hazırlanmak üzere daha önce yapılması gereken bâzı işleri olduğu ve bu işlerin bâzısı cilâya daha yakın ve bâzısı daha uzak olduğu gibi, kalbin halleri de böyledir. Bâzı haller kalbin cilâlanıp parlamasına daha yakın, diğer bâzıları da daha uzaktır. Şüphesiz cilâya yakın olan hal, uzak olanından daha makbuldür. Amelde de durum böyledir. Hangisi daha çok kalbe tesîr eder, halleri kalbe çekerse o daha makbuldür.

Yapılan işler, ya kalbi karartır, mükâşefeye engel olur, dünyaya meylettirir veya dünya ilgilerinden kalbi uzaklaştırarak onu cilâlar ve mükâşefeye hazırlar. Bunların birincisine **isyan**, ikincisine **itâat** denir. Günâhlar kalbe tesîr edip kalbi karartmaları bakımından birbirinden farklı oldukları gibi, ibâdetler de kalbi nurlandırıp cilâlandırmakta birbirinden farklıdırlar. Şüphesiz kalbe daha çok haller getiren ibâdet daha makbuldür. Biz bu hususta mutlak olarak nâfile namazların diğer nâfile ibâdetlerden; nâfile haccın diğer sadakalardan; gece

kıyamının da diğer ibâdetlerden daha üstün olduklarını söyleyebiliriz. Fakat ibâdetler de şahıslar îtibarıyla fazîlet bakımından değişir. Bu hususta gerçek şudur ki, cimri bir zenginin sadaka vermesi, gece ibadetiyle gündüz orucundan daha makbuldür. Çünkü oruç, fazla yemek düşkünü olanların mîde şehvetini kırmak ve mükâşefe ilmine engel olacak mîde tokluğundan kurtulmak içindir. Fakat bu adam obur değilse, zâten fazla oruca ihtiyacı yoktur. Onda cimrilik hastalığı vardır, bundan korunması lâzımdır. O, infaktan kaçınır da oruca devam ederse, kendi halini bırakıp başkasının hali ile meşgul olmuş olur.

Şüphesiz mîdesinden şikâyeti olan bir hastanın baş ağrısı ilacını kullanması doğru olmaz. Bunun şifa bulamayacağı meydandadır. Yüz sene oruç tutsa, yüz sene gece uyumasa, cimrilikten kurtulamaz. Hâlbuki cimrilik, insanı helâke sürükleyen tehlikelerdendir. Onun için bu adama düşen vazîfe sadakaya devamdır. Bu hususta **"Rub'u'l-Mühlikât"** bölümünde gerekli izahatı verdik, oraya bakınız.

Demek ki ibâdetlerin fazîleti, şahısların durumuna göre değişir. O halde mutlak olarak "Bu ibâdet üstündür." demenin hatâ olduğu meydana çıkar. Meselâ, bir adam kalkıp da bize: " Su mu daha makbul, ekmek mi?" diye sorsa, buna mutlak surette cevap vermek doğru olmaz. Vereceğimiz cevap, şahsın durumuna göre değişecektir. Aç ise ekmek, susuz ise su, onun için daha makbuldür. Şâyet hem aç, hem de susuz ise o takdirde ikisi de makbul olur. Yine bunun gibi, "safra ilâcı mı daha makbuldür, öksürük ilacı mı?" diye sorulsa, yine mutlak cevap veremeyiz, ihtiyaca göre cevap verilecektir. Fakat "Safra ilacı mı daha makbul safranın olmaması mı?" diye sorulsa, elbette hastalığın bulunmaması daha makbuldür, deriz. Çünkü bu ilaç, bizâtihî matlûb değil, safrayı yok etmek için aranır.

Demek ki cimri olan zenginin infak etmesi bir ameldir, kalpte bir hal meydana getirir. O da cimriliğin kaybolması, bu vesîle ile dünya sevgisinin kalpten çıkması ile kalbin Allah'ı mârifet ve sevgiye hazırlanmasıdır. Zâten efdal olan, mârifettir. Onun altındakiler hâller, onların altındakiler de amellerdir. Yâni ameller halleri, haller de mârifeti doğurur. Aranan da Allah'ı mârifettir.

Şâyet, "Şerîat ameli teşvîk edip amelin fazîletini önemle ele alarak:

مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللهَ قَرْضًا حَسَنًا

"Allah'a karz-ı hasenle ödünç verecek olan kim?" (Hadîd sûresi, 57/11),

وَيَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ

“Sadakaları alır…” (Tevbe sûresi, 9/104) gibi âyetlerle sadaka vermeyi istedi. Daha nasıl olur da fiil ve infak makbul ve efdal olmaz?” dersen, bilmiş, ol ki;

Tabib bir ilacı övüp o ilaca teşvîk ettiği vakit, maksadı o ilaçla meydana gelen sıhhat ve şifadan da üstündür demek değildir. İlâcı övmekte gaye, hastalığı tedâvi etmesi bakımındandır. Ameller de kalp hastalığını tedâvi içindir. Kalp hastalıkları çoğunlukla bilinemezler. Kalp hastalığı tıpkı aynası olmadığı için, yüzündeki alalığın farkında olmayan ve söylesen de bunu kabul etmeyecek olan adamın durumuna benzer. Bu adama gülsuyu alalık hastalığına iyi gelir, bununla yüzünü yıka desen bunu yapmayacağından, yüzü gülsuyu ile yıkamak çok iyidir deyip onu bu işe teşvîk etmeye benzer.

Bunu daha yakın bir misâl ile açıklayalım: Oğluna bir ilim öğreten veya Kur’ân’ı ezberleten bir baba, şüphesiz bunun devamlı olarak ezberinde kalmasını ister. Bununla beraber biliyor ki oğluna: “Oğlum, bunu tekrar tekrar oku, sonra unutursun.” dese, oğlu öylece hatırında kalacağını sanarak: “Hayır baba, ben unutmam.” diyerek okumayacaktır. Bunun için kölelerini okutması hususunda oğlunu teşvîk eder ve ona vaadlerde bulunur. Fakat oğlu bunu bilmediği için, babasının maksadının köleleri okutmak olduğunu sanır ve âdeta kendisini kölelere bir hizmetçi tutmuş gibi görerek ağırına gider de bunun ne olduğunu sorar: “Ben daha üstün bir insan olduğum halde babam beni kölelere hizmetçi tutmuştur. Aslında babamın, değil kölelerin okutmasına, kölelerin kendilerine bile ihtiyacı yoktur. Aynı zamanda istese bunları başkası vasıtası ile de okutabilirdi. Nasıl olsa babam beni bağışlar.” diyerek aldığı vazîfeye bakmaz ve bu sûretle ezberlediğini unutmuş olur. Babasının gayesinin ona ezberlettiğini unutturmamak olduğunun farkında bile olamaz. İşte Allahu Teâlâ’nın sadaka vermeyi emretmekteki hikmeti de budur, aslı vereni korumaktır.

Ne yazık ki, bu hayâl ile aldanıp **İbâhiye** yolunu tutanlar pek çoktur: “Allahımızın bizim ibâdetimize ve karz vermemize bir ihtiyacı yoktur. Binaenaleyh: **“Allah’a karz-ı hasenle ödünç verecek olan kim?”** (Hadîd sûresi, 57/11) âyetine lüzum yok. Çünkü Allah dilese o miskinleri zengin yapardı ve bizim vermemize ihtiyaç kalmazdı. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de kâfirlerden hikâye yolu ile:

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا

لِلَّذِينَ اٰمَنُوا أَنُطْعِمُ مَنْ لَوْ يَشَاءُ اللّٰهُ أَطْعَمَهُ

“Onlara: “Allah’ın sizi rızıklandırdığı şeylerden (hayra) **verin.” denince o**

küfredenler, îman edenlere şöyle dediler: "Allah'ın, dileseydi yedireceği kimseye biz mi yedirecek mişiz?" (Yâsîn sûresi, 36/47) buyrulmuştur. Ve yine:

لَوْ شَاءَ اللّٰهُ مَا أَشْرَكْنَا وَلَا آبَاؤُنَا

"Eğer Allah dileseydi ne biz ne de atalarımız Allah'a eş koşardık." (En'âm sûresi, 6/147) dedikleri haber verilmiştir. Bunlar görünüşteki sözlerinde doğru oldukları halde bu doğrulukları ile helâke gitmişlerdir. O Allah'ı noksan sıfatlardan tezîh ederim ki, dilediğini doğru söylemesi ile helâk eder ve dilediğini de cehâletiyle saâdete ulaştırır. Dilediğini sapıtır ve dilediğini hidâyete ulaştırır. Bunlar, kendilerinin yoksullar veya Allah için istihdam edildiklerini sandılar ve sonra: "Bizim yoksullar ile bir işimiz olmadığı gibi, Allahu Teâlâ'nın da servetimize bir ihtiyacı yoktur. Versek de aynıdır, vermesek de." dediler ve aynı o çocuk gibi helâk oldular. Yukarıda verilen misaldeki çocuk, köleleri okutmak için onların emrine verildiğini sanmıştı. Babanın maksadının, kendisini saâdete ulaştıracak ilim sıfatının kendisinde devam etmesini ve bunu ona karşı olan şefkatinden yaptığını bilemedi. Bu açıklama ile sapıtanların nasıl sapıttıklarını anlamış oldun. Demek ki senin sadakanı alan fakir, cimrilik hastalığını ve dünya sevgisini kalbinden çıkarmaya vesîle olması bakımından sana karşılığını bolca ödemiştir. Çünkü cimrilik ve dünya sevgisi seni helâke sürükler. Bu, tıpkı kan alıcıya benzer; kanını alırken içinden hastalığı çıkarır. Şu halde hizmetçi sen değilsin, kan alıcısıdır. Binâenaleyh, içinden hastalığı çıkarmak için senden kan alan kimse, o kanı başka bir işte kullansa da yine sana hizmetçi olmaktan kurtulamaz. Sadakalar insanın içini kötü huylardan temizleyici oldukları içindir ki, Resûl-i Ekrem (s.a.v.) bunlara malın kiri adını verdi ve kendisi almadığı gibi Ehl-i Beytini de bundan korudu.

"Rub'u'l-Mühlikât" bölümünde anlatıldığı gibi, ameller kalbi etkiler. Kalp, amellerden etkilendiği nispette hidâyet ve mârifet nûrunu kabule hazırlanır. İşte amel, hal ve mârifetlerin fazîletlerini bilmekte başvurulacak genel hüküm ve esas kaideler bunlardır. Şimdi biz, asıl dâvamız olan sabır ve şükre dönelim. Deriz ki; sabır ile şükrün her birerlerinde mârifet, hal ve amel vardır. Birindeki mârifetin diğerindeki hal ve amel ile karşılaştırılması câiz değildir. Ancak birindeki hal diğerindeki hal ile; amel amel ile; mârifet de diğerindeki mârifet ile karşılaştırılır ve bu sûretle nispet meydana çıktıktan sonra hangisinin efdal olduğu anlaşılmış olur.

Şükür mârifeti ile sabır mârifeti karşılaştırıldıkları vakit, bâzen ikisi de birleşir. Çünkü şükürden meydana gelen mârifet, nîmetin Allah'tan olduğunu,

sabırdan hasıl olan mârifet de aynı şekilde elem ve kederin Allah'tan geldiğini bilmektir. Bunlar, birbirlerine lâzım ve birbirine eşittirler. Bu dediğimiz sabır, felâket ve musîbetler karşısındaki sabırdır. İbâdetin külfetine ve günâhtan sakınmaya olan sabrı ele aldığımız vakit, burada şükür ile sabır tamâmen birleşmiş olur. Zîra tâate sabır, tâate şükrün aynıdır. Çünkü şükür demek, nîmeti ondan maksûd olan hikmete uygun kullanmaktır. Buna sabır ise nefsin arzuları karşısında dînin arzularına sabretmektir. Buna göre sabır ile şükür ayrı ayrı îtibarla bir müsemmânın adı olurlar.

Hevâ ve hevesin arzularına karşı dînin emirlerine sebat göstermeye, hevâ-i nefsin arzularına nispetle sabır, dînin arzularına nispetle de şükür denir. Çünkü dînin îcapları bu hikmet içindir. Bunlar böyle bir anlamda olduklarına göre daha birinin diğerinden üstünlüğü nerede kalır? Çünkü o zaman şeyi kendi üzerine tercîh etmek gibi bir durum olur. Demek ki sabrın yolları üçtür. Bunlar tâat, isyan ve belâdır. Sabrın tâat ve mâsiyetteki hükümleri anlaşılmış oldu.

Belâya gelince; bu da nîmetin yokluğundan ibarettir. Nîmet ya zarûrî olur -göz gibi- yahut ihtiyaçtan ziyade olur -mal ve servet gibi.- Gözlere gelince, gözleri görmeyenin, buna sabretmesi, kimseye şikâyette bulunmayıp Allah'ın mukadderâtına rızâ göstermesi ve körlüğü sebebiyle isyân etmemesidir. Gözleri gören adamın da amel bakımından bunların şükrünü ödemesi iki şekildedir. Birincisi, bunlarla isyân etmemek, ikincisi de bunları tâatte kullanmaktır. Gören göz ile kör olan gözün her ikisinde de sabır aranır. Kör, güzel sürete bakamaz, çünkü göremez. Gören göz, yabancının güzelliğine sabrederek ona bakmazsa, göz nîmetinin şükrünü ödemiş olur. Şâyet gördüğü güzeli süzmeye başlarsa, o zaman gözün görmesine karşı nankörlük etmiş olur. Demek ki sabır da göz nîmetinin şükrüne girmiş oluyor. Bunun gibi gözlerini itâatine yardımcı ederse, burada da tâate sabretmesi lâzım. Sonra Allah'ı mârifete ulaşmak için, Allahu Teâlâ'nın şu sun-ı bedîine bakarak göz nîmetinin şükrünü de ödemiş olur ki, bu şükür, sabırdan da efdal olur.

Eğer bu olmasaydı, **Şuayb aleyhisselâm**ın, Hz. Mûsâ ve diğer peygamberlerden üstün olması gerekirdi. Zîra o, gözsüzlüğe sabretti ve fakat Mûsâ ve diğer peygamberler böyle bir sabır göstermediler. Çünkü onların gözleri kapanmadı. Aynı zamanda insanın kemâli, bütün âzâlarının selb olunup bir et parçası gibi kalmasında aranacaktı ki, bu asla böyle değildir. Çünkü bu âzâlardan her biri, dînin birer âletidir. Âzâlardan birinin yokluğu, dînin bir parçasının yokluğu demektir. O âzanın şükrü, dînin neresinde âlet ise onu orada kullanmakladır. Bu da sabırla mümkündür. Nîmetin ihtiyaçtan fazla olan bölümüne gelince; şâyet verilen servet kifâyet miktarı ise insan fazlasını ister. İşte buna sabretmek

mücâhededir ve buna fakir cihadı denir. İhtiyaçtan fazla ise nîmettir, şükrünün ödenmesi lâzımdır. Şükrü de onu hayır ve hasenatta kullanıp isyanda kullanmamaktır.

Şâyet bu nîmeti hayra sarf edip isyâna sarf etmemekteki sabrı şükür ile mukayese edilirse, şükrün daha üstün olduğunu görürüz. Zîra bu şükrün içinde sabır da vardır. Ayrıca Allah'ın nîmeti ile sevinmek, yoksulların sıkıntılarını gidermek ve fuzulî israftan kaçınmak vardır. Bunun netîcesi, iki şeyin bir şeyden üstün olmasına dayanır. Yâni sabır tarafı tektir, şükür tarafında hem şükür, hem de sabır vardır. Küllün mevkîi cüzlerden [Bütünün makamı parçalardan] daha üstündür. Bununla beraber bu karışık bir meseledir. Bir arada ve toplu halde bulunan şeylerle bunların parçaları arasında muvâzene kurmak doğru değildir.

Fakat servete şükrü, onu yalnız isyâna sarf etmemekte de olur. Ancak serveti mübahlarda istediği gibi harcarsa, burada sabır şükürden üstün olur. Demek ki sabreden yoksul, cimri olup da servetini mübahlarda harcayan zenginden makbul, fakat servetini hayır ve hasenâta sarf etmek sûretiyle şükreden zenginden makbul değildir. Sabreden yoksulun, servetini mubahlarda sarf eden zenginden üstün olması, fakirin nefsi ile mücâhede edip arzularını kırması ve belâya rızâ göstermesi bakımındandır.

Şüphesiz bu hal, bir kuvvet ister. Fakat zengin şehvetlerine uymuş, yalnız harama kaçmayıp mubahlarla yetinmiştir. Hâlbuki mubahlarda da haram tehlikesi vardır. Bununla beraber harama sabır kuvveti vardır. Ancak fakirin yoksulluğa sabrı, onun harama sabrından daha önemli ve daha kuvvetlidir. Şeref, amelin delâlet ettiği kuvvetindir. Zîra ameller, kalbin halleri için aranır. Bu kuvvet, yakîn ve îman kuvveti nispetinde ihtilâf eden kalbin halidir. Îmanda daha fazla kuvvete delâlet eden elbette daha üstündür.

Gerek Kur'ân'da, gerek hadîste sabrı şükür üzerine tercîh eden bütün haberler bu esasa dayanır. Zîra nîmet dediğiniz vakit akla gelen, mal ve zenginliktir. Şükür denince akla gelen de, insanın **"Elhamdü lillâh"** deyip o nîmet ile isyân etmeyerek onu tâatte kullanmaktır. Umûmun anladığı mânaya göre sabır, umûmun anladığı mâna ile şükürden efdaldir.

Cüneyd'e, sabır ve şükürden hangisinin efdal olduğu sorulduğu vakit, özellikle bu mânaya işâret ederek: "Zengin varlığı, fakir de yokluğu ile övülmez. Her ikisinde medih, üzerlerine terettüb eden şartlara riâyetledir. Zenginin şartı, o serveti meşrû yolda kazanıp meşrû yolda sarf etmek ve bu sûretle servetin zevkine varmaktır. Fakirliğin şartı da onun acısına dayanmaktır. Böyle olduğu vakit, yoksulluğa sabretmek daha üstündür." dedi. Bu, onun dediği gibidir. Ve

sabır ile şükür bölümlerinin en sonunda anlattıklarımıza uygundur. Zâten Cüneyd, bundan başkasını murâd etmemiştir.

Denildi ki; **Ebû'l-Abbâs b. Atâ** bu hususta Cüneyd'e muhalefet ederek: "Şükreden zengin, sabreden fakirden üstündür." dedi. Bunun üzerine Cüneyd ona beddua etti. Oğlunu öldürdüler, servetini aldılar, on yıl kadar aklını kaybetti. "Ben Cüneyd'in bedduasına uğradığım için bu felâketlere mâruz kaldım." dedi ve sonunda sabreden fakirleri şükreden zenginler üzerine tercîh etti.

Söylediklerimizi düşündüğün vakit, her iki sözün de bâzı hallerde tevcîhi olduğunu anlarsın. Nice sabreden yoksullar var ki, şükreden zenginlerden üstündür. Nice şükreden zenginler de var ki, sabreden fakirlerden daha hayırlıdır. O bir zengindir ki, kendisini fakirler gibi görür.Çünkü zarûrî ihtiyacından fazlasını kendinde bırakmaz. Fazlasını ya hayrâta sarf eder veya muhtaçlar için saklar. Verdiğini de bir şey karşılığında vermez, yalnız Allah için verir. Şüphesiz bu, sabreden fakirden kıymetlidir.

Şâyet, "Böyle zengin olup infak etmek, fakirlik gibi insana ağırlık vermez. Çünkü zenginlikte bir iktidar zevki vardır. Fakirlikte ise yokluğa sabır acısı vardır. Zengin, malından ayrılma acısını duyarsa da, infak zevki, o acıyı telâfî eder." dersen bilmiş ol ki; gönül hoşluğu ile servetini veren, cimrilik ile verenden daha makbuldür. **"Tövbe Kitabı"**nda bunu tafsilâtı ile anlatmıştık. Aslında nefse eziyet, bizâtihî aranan bir şey değil, belki nefsi terbiye için yapılır. Bu, av köpeğini dövmeye benzer. Şüphesiz terbiye edilmiş köpek, dayağa muhtaç olan köpekten daha olgundur. Dayağı yiyen köpek sabretse de onun seviyesine yükselemez. Onun için başlangıçta dayak yemeye ve acı duymaya muhtaçtır. Fakat avı öğrenip olgunlaştıktan sonra artık dayağa ihtiyacı kalmaz. Hattâ sonunda duyduğu acıların zevkini tatmaya başlar. Bu, tıpkı dayakla okuyan çocuğun okumaya başladıktan sonra, okumaktan aldığı zevk gibidir. Fakat insanların çoğu başlangıçta çocuk gibi olduklarından, **Cüneyd**, kendilerine ağır gelen ve acı veren şeyin daha makbul olduğunu söyledi. Avâm olan halka nispetle bu doğrudur.

Tafsîlât aramayıp mutlak surette çoğunluğu kastedersen, sabrın şükürden efdal olduğunu söyleyebilirsin. Fakat hakîkati murâd ettiğin vakit durumu tafsîlâtı ile anlatarak deriz ki: Sabrın dereceleri vardır. En küçük derecesi, hoşlanmamakla beraber şikâyeti terk etmektir. Bundan sonra rıza gelir. Bu, sabrın üstünde bir makamdır. Bundan sonra belâya şükür gelir ki, bu da rızânın üstündedir. Çünkü sabırda elem vardır. Rızâda ne elem, ne de ferahlık vardır. Fakat şükür ancak sevinip hoşlandığı şeyler için düşünülür. Şükrün de birçok dereceleri vardır. En üstün derecesini anlatmış olduk. Bunun aşağı dereceleri de

şükre girer. Allahu Teâlâ'nın kuluna birbirini tâkip eder şekilde verdiği nîmetlere karşı kulun utanç duyması da bir şükürdür. Şükürdeki kusurunu bilmesi de yine şükürdür. Şükrün azlığına özür dilemesi de ayrı bir şükürdür. Allahu Teâlâ'nın kendisine hilim ile muâmele edip kusurlarını örttüğünü bilmesi de bir şükürdür. Nîmetin, Allah'tan geldiğini îtiraf etmesi de ayrı bir şükürdür. Şükür ödevini yerine getirmenin Allah'ın bir lütfü olduğunu bilmek de ayrı bir şükürdür. Nîmetlere karşı alçak gönüllülük de bir şükürdür. Vâsıtalara şükür de şükürdür. Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"İnsanlara ükretmeyen Allah'a ükretmemi olur."* buyurmuştur.

Bunun içyüzünü **"Zekât Kitâbı"**nda anlattık. Nîmeti verene itirazda bulunmamak, karşısında terbiyeli olmak, nîmeti güzellikle almak, azını çok görmek de bir şükürdür. Artık sabır ve şükür isimlerinin içine girenler, sayılamayacak kadar çoktur. Bunlar, ayrı ayrı derecelerdir. O halde kısa yoldan, birini diğerinden üstündür demek nasıl mümkün olur? Bu, ancak umûmî olan lâfızdan hususî mânayı murad etmekle mümkün olur.

Adamın biri şöyle anlatıyor: "Bir yolculukta yaşlı bir ihtiyarla karşılaştım. Yanında bir de koca karı vardı. Durumunu sordum. Adam şöyle dedi: "Gençliğimde ben amcamın kızına, o da bana âşıktı. Nihâyet evlendik. Gerdeğe girdiğimiz gece ona, bizi birbirimize kavuşturan Allah'a şükretmek üzere gel bu geceyi ibâdetle ihyâ edelim, dedim. O gece ibadet ettik. Ertesi gece de aynı şeyi kararlaştırdık ve yetmiş seksen yıldır böylece devam ediyoruz." Hanımına döndü ve: "Öyle değil mi ey koca karı?" diye seslendi. Hanım da: "Evet, böyle oldu." dedi. Şimdi bunların bu şekilde şükürleri, ayrılık sabrına dayanmalarından daha üstündür.

Artık gerçekte efdal hangisi olduğunu anlamak için yukarıdaki tafsîlâtı bilmek lâzımdır.

Yukarıda geçmiştir.

Hâris ve Taberânî rivâyet etmişlerdir.

İbn Mâce Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir.

Taberânî, Muaz b. Cebel'den rivâyet etmiştir.

Yukarıda geçmiştir.

RUB'U'L-MÜNCİYAT
ÜÇÜNCÜ KİTAB

KORKU VE ÜMİD KİTÂBI
(KLTÂBU'L-HAVF VE'R-RECÂ)

MUKADDİME

Hamd, Allah'a mahsustur. Mekrinden ve ikabından korkulan, lûtfu ve mükâfatı umulan Allah'a hamd ederim. O Allah ki dostlarının gönüllerini ümîd zevki ile tâmir etti de kendi nîmetlerinin lutfu olarak, onları düşmanlarının yeri olan uzaklık hasretinden alıp civârına, yakınlık cennetine yerleştirdi. Korku kamçısı ve şiddetli yasağı ile, hazretinden îrâz eden yüzleri, sevap ve kerâmet yeri olan cennete yöneltti. Yermesine mâruz kalmaktan suht ve gazabına hedef olmaktan onları korudu. Bâzen kahır ve şiddet zinciri ile bâzen de lutuf ve mülâyemetle onları cennete çekti.

Salât u selâm, mahlûkatın hayırlısı ve peygamberlerin efendisi olan Hz. Muhammed (s.a.v.)'e ve onun âline, ashâbına olsun.

Bundan sonra bilmiş ol ki; havf ile recâ [korku ile ümîd], mukarrebleri makbul makamlara yükselten iki kanat ve âhiret yolundaki bütün engeller kendileri ile aşılan iki binit gibidirler. Çevresi hoşa gitmeyen şeylerle çevrili ve uzak mesafedeki cennet zevklerine ve kurb-i Rahmân'a, ağır yükün altında insanı ancak ümîd ulaştıracaktır. Çeşitli zevkler ve şehveti çekici süslü şeylerle etrafı çevrili olan cehennem ateşinden ve acı veren azâbından insanı ancak korku kamçısı ve şiddet hamleleri kurtaracaktır. O halde recâ ile havfın [korku ile ümîdin] hakîkatlerini, fazîletlerini ve bunlar birbirinin zıddı oldukları halde bunları bir arada toplamanın yolunu anlamak lâzımdır. Şimdi biz bunları iki şıkkı müştemil olan bir kitapta anlatacağız. Birinci şıkkı **recâ**, ikinci şıkkı da **havf** beyânındadır. Birinci şıkta recânın hakîkati, fazîleti, tedâvisi ve recâyı çeken hususlar anlatılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM: RECÂNIN HAKÎKATİ

Bilmiş ol ki; recâ [ümîd], sâliklerin makamı ve tâliplerin hallerindendir. Recâ bir vasıftır. Vasıf yerleşip istikrar bulduğu vakit ona makam, süratle geçtiği vakitte de ona hal denir. Demek ki recânın bu isimleri alması bu yönlerdendir. Nitekim sarılık vasfı da böyledir. O da sâbit olur ve devamlı bulunur. -Altının sarılığı gibi-, süratle geçer, yüzünün sararması gibi ikisinin arası olur -hastanın sararması gibi.- Kalbin vasıfları da aynı şekilde bu bölümlere ayrılır; sâbit olmayana, hal denir. Çünkü o, tez hulûl eder, geçip gider. Bu, kalbin bütün vasıflarında cârîdir. Bizim şu anda anlatmak istediğimiz recânın hakîkatidir. Recâ da diğerleri gibi hâl, ilim ve amelden meydana gelir. İlim, hali doğurur, hal de ameli meydana getirir.

Demek ki recâ, bu üç şeyden meydana gelen bir isimdir. Bunun açıklanması şöyledir: Hoşuna gitsin gitmesin, karşılaştığın her şey üçe ayrılır. Ya geçmişe, ya hale veya geleceğe ait olur. Geçmişte olan bir şeyi hatırladığın vakit, buna zikir ve tezekkür, düşünüp hatırlama denir. Hatırına geçen şu anda mevcut ise buna vecd ve zevk denir. Zîra o, kendinde bulduğun bir haldir. Gelecekte olan bir şey hatırından geçer ve kalbine yerleşirse, buna da intizar ve bekleme denir. Beklediğin hoşa gitmeyecek bir şey ise buna havf [korku] denir. Beklediğin hoşa gidecek ve gönlünün arzu ettiği bir şey ise buna da re ca [ümîd] denjr. Çünkü recâ, kalbin hoşlandığı bir şeyi beklemesidir. Fakat beklenen bu sevgilinin bir sebebi olması lâzımdır. Eğer gerekli sebeplerin çoğu hazırlanmış olduğu için onu bekliyorsa buna recâ adını vermek doğrudur. Fakat sebepler tamamlanmamış karmakarışık ve bozuk olduğu halde sevgiliyi beklemeye recâ adını vermekten ziyade ona aldanma ve ahmaklık adını vermek daha uygun düşer. Şâyet, beklenen sevimli şeyin sebeplerinin varlığı veya yokluğu bilinmiyor ve karanlığa gidiliyorsa, buna ve bunu beklemeye recâ ve ümîdden ziyade temennî ve dilek denir. Çünkü bu, sebepsiz bir bekleyiştir. Her hâlukârda recâ ve havf isimleri şüpheli ve tereddüt edilen şeylere verilir. Kesin olan şeylere ne recâ, ne de havf adı verilir. Meselâ, sabah vakti güneşin doğmasını recâ ederim, akşam vakti güneşin batmasından korkarım, denemez. Çünkü bunlar, katî olarak böyle olacaklardır; havf ve recâya lüzum yoktur. Fakat yağmurun yağmasını umar ve kesilmesinden korkarım, denebilir.

Basîret sâhipleri dünyanın, âhiretin bir ekeneği, kalbin de bir tarla gibi olduğunu, îmanın oraya ekilen tohum, tâat ve ibâdetin de toprağı nadas edip

temizlemek ve su arklarını açmak gibi olduklarını, dünyaya meyledip dalan kalbin çorak toprak gibi mahsûl vermediğini, kıyâmet gününün de harman mevsimi olup, herkesin ektiği mahsûlü orada biçeceğini, îman tohumunu kalbine ekmeyenin orada bir mahsûl alamayacağını, kalp körlüğü ve kötü ahlâk ile îmanın faydasının az olacağını bildiler.

O halde bir kulun Allah'tan mağfiret ümîdi, tarla sahibinin mahsûl ümîdi gibi olmalıdır. Verimli arâzî bulup nadasını yapan, oraya iyi tohum eken, sonra da su, gübre ve benzeri ihtiyaçlarını temîn edip mahsûlün bitmesine engel olacak yabancı maddelerden temizledikten sonra her türlü âfetten korunması için Allah'a duâ edip ümîd ettiği gibi olmalıdır. Gidip de dağ başında nadas etmeden mahsul vermeyen, suyu olmayan çorak bir arâzîye tohum atıp gerekli bakımını yapmadan ondan mahsûl beklemek, ahmaklıktan başka bir şey olmaz. Bununla beraber suyu olmayan iyi bir tarlaya tohumu ektikten sonra, ara sıra yağmur yağan bölgelerde mahsûl almak için yağmur beklemeye recâ değil, temennî derler.

Demek ki recâ, insanın iradesinde olan bütün şeyleri hazırladıktan sonra sevdiğini beklemesine isim olarak verilir, başkasına verilmez. Çünkü geride yalnız kendi iradesi dışında olanlar kalmış, yapabileceği her şeyi de yapmıştır. Artık gerisi Allah'ın fazlına kalmıştır. Diğer mânileri ortadan kaldıracak olan O'dur, O'ndan ümîd edilir. Kul, îman tohumunu kalbine ekip onu tâat suyu ile suladıktan ve kötü huylardan temizledikten sonra, ölünceye kadar o tohumun kalpte kalmasını ve mağfirete ulaştıracak hüsn-i hâtime ile göçmesini Allah'tan dilemesine gerçek recâ denir. Bu, bizâtihî güzel olup, kendisini îman sebepleri gereğince ölünceye kadar mağfiret imkânlarını hazırlamaya çalıştırır.

Şâyet, tâat ve ibâdetle îman tohumunu beslemez, kötü huylarla kalbi teşvîş eder de dünya zevkine dalarsa, bundan sonra mağfiret beklemesi, ahmaklık ve aldanmaktır. Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Nefsini hevâsına tâbi kılıp ehevî arzularının pe inde ömrünü tükettikten sonra Allah'tan cennet isteyen ahmaktır."* buyurmuştur. Bu gibiler hakkında Allahu Teâlâ da: **"Sonra, arkalarından öyle kötü bir nesil geldi ki, namazı bıraktılar ve şehvetlerine uydular."** (Meryem sûresi, 19/60) buyurmuştur. Diğer âyette de:

فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ وَرِثُوا الْكِتَابَ يَأْخُذُونَ عَرَضَ

هٰذَا الْأَدْنٰى وَيَقُولُونَ سَيُغْفَرُ لَنَا

"Onlardan sonra bu dünyanın geçici metâını kapıp: "Biz (nasıl olsa) **ileride**

yarlığanırız" demek, kendilerine ona benzer bir metâ gelirse onu da (kaçırmayıp) **almak** (da devam etmek) **üzere o kitâba vâris olan kötü kimseler gelip onların yerine geçmiştir."** (A'râf sûresi, 7/169) buyrulmuştur. Yine Allahu Teâlâ, bahçesine girip de bunun yok olacağına ve kıyâmetin kopacağına inanmayan, kıyâmet kopacak olsa da daha iyisini alabileceğini iddia eden bostan sâhibini de yermiştir.

Demek ki tâat ve ibâdette cehd ü gayret eden ve günâhlardan kaçınan kimse, Allahu Teâlâ'nın fazlından, kendisine nîmetinin tamamlanmasını ve cennete girmesini isteyip umması hakkıdır. Günâhkâra gelince; o da geçmişe tövbe eder ve eksiklerini tamamlamaya çalışırsa, onun da tövbesinin kabulünü umması yine hakkıdır. İstemeyerek nefsine uyan, kötülüğüne kızıp iyiliğine sevinen, kusurlarından dolayı kendisini yeren ve tövbeyi candan arzu eden kimsenin de tövbeye muvaffak olmayı Allah'tan ümidi hakkıdır. Çünkü isyânı sevmeyip tövbeye haris olması, tövbeye ulaştırıcı sebeplerdendir. İşte recâ, böylece sebepleri hazırladıktan sonradır. Bunun için Allahu Teâlâ:

إِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ

أُولٰئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللّٰهِ

"Hakîkat, iman edenler, bir de Allah yolunda (yurtlarından) **hicret edip de savaşanlar** (yok mu?) **İşte onlar Allah'ın rahmetini umarlar."** (Bakara sûresi, 2/218) buyurmuştur. Yâni Allah'ın rahmetini ummaya hak kazananlar, bunlardır. Bununla beraber recânın vücudunu bunlara tahsîs etmiş değildir. Çünkü başkaları da recâ eder. Recâyı hak etmeyi bunlara tahsîs etmiştir.

Allah'ın kerih gördüğü şeylere meyledip kendini yermeyen, tövbe ve rücûa yönelmeyen kimsenin mağfiret umması, çorak yere tohumu atıp hiç bir sûretle tarafına bakmadan ondan mahsûl beklemesi gibi ahmaklıktır. Yahya b. Muaz diyor: "Bana göre en büyük aldanmak, hiç nedâmet duymadan günâha ısrar ile Allah'tan mağfiret dilemek, tâatsız Allah'a yakınlık, cehennem tohumunu ekerken cennet mahsûlü beklemek, isyan ederken, itâat edenlerin mevkîini istemek, amelsiz mükâfat beklemek ve ifrat derecede Allah'tan temennîde bulunmaktır." dedi. Nitekim şâir:

تَرْجُو النَّجَاةَ وَلَمْ تَسْلُكْ مَسَالِكَهَا إِنَّ السَّفِينَةَ لَا تَجْرِي

عَلَى الْيَبَسِ

“Kurtulu u umar, fakat kurtulu yoluna girmezsin. Hâlbuki gemi karada yürümez.” demiştir.

Yaptığımız bu açıklamadan recânın hakîkatini anladığına göre, sebeplerin çoğunun cereyanı ile ilmin mahsûlü olan bir hâl olduğunu da bilmiş oldun. Bu hal, imkân nispetinde diğer sebeplerin de ikmâli için insanı gayrete getirir. Zîra iyi toprağı güzelce ziraat edip buraya iyi tohumu eken ve suyuna mükemmel bakan kimsenin ümîdi artar ve fazla mahsûl alacağım diye bu arâzînin içinden çıkmaz. Devamlı olarak onu yabancı maddelerden temizlemeye çalışır. Harman vaktine kadar bu tarlayı gözetler. Çünkü ümitsizlik, ümîdin zıddıdır. Tarlanın çorak, suyun kesat olduğunu ve tohumun bitmeyeceğini anlayan kimse, artık o tarla ile meşgul olmaz. Bunun için recâ makbuldür, insanı tahrîk eder. Ümitsizlik mezmumdur, insanı işinden alıkoyar.

Havf [korku] ise recâ ve ümîdin zıddı değil, belki açıklayacağımız gibi, onun arkadaşıdır. Recâ rağbet yolu ile tahrîk vasıtası olduğu gibi, korku da haşyet yolu ile ayrı bir tahrîk aracıdır. Demek ki recâ hali, hallerin döndüğü tarafa, tâate devamı ve amellerle uzun mücahedeyi gerektirir. Recânın eserlerinden birisi, devamlı olarak Allah’a yönelmekten zevk almak, O’na yalvarmaktan hoşlanmak, O’na saygı ve O’nun lütfunu bilmektir. Hükümdarlardan birini veya herhangi bir şahsı uman kimsenin, bu haller ile hallenmesi zarurîdir. Daha Allahu Teâlâ hakkında bu hallere nasıl sâhip olmasın?

Bu halleri gösteremeyen kimsenin, recâ makamından mahrum olup aldanma ve temennî alçaklığına düştüğüne delîl çekebilirsin. İşte bu, recânın halini ve meydana getirdiği ilmi ve ilmin semeresi olan ameli açıklamaktır. Recânın bu amelleri doğurduğuna Zeyd-i Hayl’in şu rivâyeti delâlet etmektedir. Zeyd Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’e giderek:

- “Sana, Allahu Teâlâ’nın murâd edip etmediği kimselerin alâmetlerini sormaya geldim.” dedi. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

- *“Ne halde sabahladın?”* diye sordu. Adam:

- “Hayrı ve hayır adamlarını sever olduğum halde sabahladım. Sevâbını düşünerek elimden geldiği kadar iyilik yapmak isterim. Yapamadığıma üzülür, hasretini çekerim.” deyince, Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

- *“İ te bu, Allahu Teâlâ’nın murâd ettiği davranı tır. Eğer hakkında ba ka ey murâd etse, seni ona hazırlar ve sonra hangi derede helâk olacağına aldırı etmezdi.”* [155] buyurdu.

Resûl-i Ekrem (s.a.v.), hayrı irâde edilenin alâmetini anlattı. Bu alâmetler dışında hayrın irâde edildiğini sanan aldanmıştır.

Taberânî **“Kebîr”**inde İbn Mes’ûd’dan rivâyet etmiştir.

RECÂ VE RECÂYA TERĞÎBİN FAZÎLETİ

Bilmiş ol ki; ümit ile amel etmek, korku ile amel etmekten daha makbuldür. Zîra Allah'a en yakın olan kullar, Allah için en sevimli olanlardır. Sevgi ise korkuyu değil, ümîdi çoğaltır. Bunu, korktuğun için birine, sevdiğin için de diğerine hizmet ettiğin iki hükümdar ile ölçebilirsin. Sevdiğin için hizmet ettiğin hükümdar yanındaki mevkîin, korkudan dolayı hizmet ettiğin hükümdar katındaki mevkîinden daha üstündür. Bunun için ümit ve hüsn-i zan hakkında terğîb ve teşvik vârid olmuştur, özellikle ölüm ânında -ister günâhkâr olsun, ister olmasın- ümitlenmelidir. Nitekim:

لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللّٰهِ

"Allah'ın rahmetinden ümîdinizi kesmeyiniz." (Zümer sûresi, 39/53) buyurmuş ve bu emri ile ümitsizliği yasaklamıştır.

Yâkub aleyhisselâmdan gelen haberlerde Allahu Teâlâ Yakub aleyhisselâma:

– "Oğlun Yusuf'u senden niçin ayırdığımı biliyor musun? Sen onun kardeşlerine: "Korkarım siz boş bulunursunuz da kurt onu yer." dedin. Kurttan korkup bana ümit bağlamadığın, kardeşlerinin gâfil olacağını düşünüp benim koruyacağımı düşünmediğin için, onu senden ayırdım." buyurdu.

Resûl-i Ekrem bir hadîsinde:

لَا يَمُوتَنَّ أَحَدُكُمْ إِلَّا وَهُوَ يُحْسِنُ الظَّنَّ بِاللّٰهِ

"Sizden her hangi biriniz ölürken mutlak surette Allah'a hüsn-i zan ederek ölsün" [156] buyurmuştur. Yine bir kudsî hadîsde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

يَقُولُ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ أَنَا عِنْدَ ظَنِّ عَبْدِي بِي فَلْيَظُنَّ بِي مَا شَاءَ

"Allahu Teâlâ buyurur ki: "Ben kulumun zannı üzereyim. (Beni nasıl sanırsa öyle bulur) *dilediği gibi beni sansın."* [157] buyurmuştur. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) ölüm döşeğinde yatan bir hastanın ziyâretine giderek, ona, kendisini nasıl hissettiğini sorar. Adam; "Günâhımdan korkuyor ve fakat Allah'ın rahmetinden ümîdimi kesmiyorum." deyince, Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

مَا اجْتَمَعَا فِي قَلْبِ عَبْدٍ فِي هٰذَا الْمَوْطِنِ إِلَّا أَعْطَاهُ اللّٰهُ مَا

رَجَا وَأَمَّنَهُ مِمَّا يَخَافُ

"Mü'minin kalbinde korku ile ümit toplandığı müddetçe Allahu Teâlâ o kuluna umduğunu verir ve onu korktuğundan emîn kılar." [158] buyurmuştur.

Günâhlarının çokluğu kendisini ümitsizliğe düşüren bir adama **Hz. Ali**: "Allah'ın rahmetinden ümîdini kesme. Ümitsizlik, günâhlarından çok daha büyüktür." dedi.

Süfyân-ı Sevrî de: "Bir kimse günâh işlediği vakit Allahu Teâlâ'nın onu affa kadir olduğunu bilip mağfiret edeceğini umarsa, Allahu Teâlâ onu mağfiret eder. Zîra Allahu Teâlâ bir kavmi kınayarak haklarında:

وَذٰلِكُمْ ظَنُّكُمُ الَّذِي ظَنَنْتُمْ بِرَبِّكُمْ أَرْدَاكُمْ

"Rabbınıza karşı beslediğiniz şu zannınız (yok mu?) **işte sizi o helâk etti."** (Fussılet sûresi, 41/23) buyurmuştur. Diğer âyette de şöyle buyrulmuştur:

وَظَنَنْتُمْ ظَنَّ السَّوْءِ وَكُنْتُمْ قَوْمًا بُورًا

"Kötü zanda bulundunuz. Bu yüzden helâke mahkûm bir kavim oldunuz." (Fetih sûresi, 48/12)

Resûl-i Ekrem (s.a.v.) de:

إِنَّ اللّٰهَ تَعَالٰى يَقُولُ لِلْعَبْدِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَا مَنَعَكَ إِذْ رَأَيْتَ

الْمُنْكَرَ أَنْ تُنْكِرَهُ فَإِنْ لَقَّنَهُ اللّٰهُ حُجَّتَهُ قَالَ يَا رَبِّ رَجَوْتُكَ

وَخِفْتُ النَّاسَ قَالَ فَيَقُولُ اللّٰهُ تَعَالٰى قَدْ غَفَرْتُ لَكَ

"Allahu Teâlâ kıyâmet gününde kuluna: "Kötülüğü gördüğün vakit onu önlemekten seni alıkoyan neydi?" diye sorar. Allahu Teâlâ ona hüccetini telkîn ederse adam: "Yâ Rab, sana ümit ettim ve onlardan korktum." diye cevap verir. Bunun üzerine Allahu Teâlâ: "Ben de seni mağfiret ettim." buyurur." [159] buyurmuştur.

Sahih bir haberde yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

أَنَّ رَجُلًا كَانَ يُدَايِنُ النَّاسَ فَيُسَامِحُ الْغَنِيَّ وَيَتَجَاوَزُ عَنِ

الْمُعْسِرِ فَلَقِيَ اللّٰهَ وَلَمْ يَعْمَلْ خَيْرًا قَطُّ فَقَالَ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ مَنْ

أَحَقُّ بِذٰلِكَ مِنَّا؟

"Adamın biri insanlara ödünç para verir; vakti müsait olanlarına müsamaha eder, eli ş *dar olanlara da alacağını bağı lardı. Adam öldü. Bundan ba ka da bir iyiliği yoktu. Allahu Teâlâ: "Buna bizden ziyade hak sâhibi kimdir?" buyurur."* [160] buyurmuştur.

Tâat yönünden iflâs ettiği halde hüsn-i zannı ve ümîdi sebebiyle Allahu Teâlâ onu affeder.

Yine Allahu Teâlâ:

إِنَّ الَّذِينَ يَتْلُونَ كِتَابَ اللّٰهِ وَأَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَأَنْفَقُوا مِمَّا

رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً يَرْجُونَ تِجَارَةً لَنْ تَبُورَ

"Hakîkat Allah'ın kitabını okumaya devam edenler, namazı dosdoğru kılanlar, kendilerini rızıklandırdığımız şeylerden gizli ve âşikâr infak edenler katiyyen kesad bulmayacak bir kazanç umabilirler." (Fâtır sûresi, 35/29) buyurmuştur. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

لَوْ تَعْلَمُونَ مَا أَعْلَمُ لَضَحِكْتُمْ قَلِيلًا وَلَبَكَيْتُمْ كَثِيرًا وَلَخَرَجْتُمْ

إِلَى الصُّعُدَاتِ تَلْدِمُونَ صُدُورَكُمْ وَتَجْأَرُونَ إِلَى رَبِّكُمْ

"Eğer benim bildiğimi bilseydiniz az güler, çok ağlardınız ve dağlara çıkar, göğüslerinizi döver ve Rabbınıza tazarrû ederdiniz." [161] buyurduğu vakit, Cebrâil aleyhisselâm gelerek: *"Allahu Teâlâ: "Niçin kulları ümitsizliğe dü ürdün? Çık onlara ve onları ümitlendir ve te vîk et." buyuruyor."* dedi.

Yine haberde vârid olduğuna göre, Allahu Teâlâ **Dâvud aleyhisselâm**a:

- "Ey Dâvud, beni sev. Beni seveni sev ve beni kullarıma sevdir; kullarım beni sevsinler." buyurdu. Dâvud aleyhisselâm:

- "Bunu nasıl yapayım?" deyince Allahu Teâlâ:

- "Sen beni güzel bir şekilde an, benim nîmet ve ihsanlarımı onlara hatırlat, onlar benden ancak iyilik bilsinler." buyurdu.

Ebân b. Ebû İyaş, halka daima recâ ve ümit kapısını açar ve bundan bahsederdi. Öldüğü vakit, birisi kendisini rüyasında gördü. Ebân ona:

- “Allahu Teâlâ beni huzuruna aldı ve dâimâ ümitten bahsetmemin sebebini benden sordu. Ben de:

- “Yâ Rab, kullarının seni sevmelerini sağlamak için böyle yaptım.” dedim. Allahu Teâlâ:

- “Ben de seni affettim.” buyurdu.

Yahya b. Eksem de öldükten sonra, onu birisi rüyasında gördü ve:

- “Allahu Teâlâ sana ne muâmele yaptı?” diye sordu. Yahya:

- “Allahu Teâlâ beni huzuruna aldı ve: “Ey fena ihtiyar, niçin şöyle böyle yaptın?” buyurdu. Bu sırada beni bir dehşet aldı ve ben:

- “Ya Rab, bana senin hakkında böyle anlatmadılar.” dedim. Allahu Teâlâ:

- “Nasıl anlattılar?” diye sordu. Ben:

Abdürrezzak’ın Enes yolu ile gelen rivayetinde, Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in Cebrâil’den verdiği haberde sen: *“Ben kulumun zannı üzereyim, beni nasıl zannederse öyle bulur, istediği gibi sansın.”* buyurdun. Ben ise senin beni azâb etmeyeceğine inanmıştım, dedim. Bunun üzerine Allahu Teâlâ:

- “Cebrâil, peygamber ve diğer râviler doğru söylediler. Sen de doğru söylüyorsun.” buyurdu.

Yine haberde; İsrâiloğullarından birisi, dâima insanları ümitsizliğe düşürür ve onlara zorluk gösterirdi. Kıyâmet günü Allahu Teâlâ bu adama: *“Sen nasıl kullarımı benim rahmetimden meyûs ediyor idiysen, ben de seni bugün rahmetimden mahrum ederim.”* buyuracaktır.

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِنَّ رَجُلًا يَدْخُلُ فِي النَّارِ فَيَمْكُثُ فِيهَا أَلْفَ سَنَةٍ يُنَادِي:

يَا حَنَّانُ يَا مَنَّانُ، فَيَقُولُ اللهُ تَعَالَى لِجِبْرِيلَ: اِذْهَبْ فَأْتِنِي

بِعَبْدِي. قَالَ فَيَجِيءُ بِهِ فَيُوقِفُهُ عَلَى رَبِّهِ فَيَقُولُ اللهُ تَعَالَى:

كَيْفَ وَجَدْتَ مَكَانَكَ؟ فَيَقُولُ: شَرُّ مَكَانٍ. قَالَ: فَيَقُولُ رُدُّوهُ

إِلَى مَكَانِهِ. فَقَالَ: فَيَمْشِي وَيَلْتَفِتُ إِلَى وَرَائِهِ، فَيَقُولُ اللهُ

عَزَّ وَجَلَّ: إِلَى أَيِّ شَيْءٍ تَلْتَفِتُ؟ فَيَقُولُ: لَقَدْ رَجَوْتُ أَنْ لَا

تُعِيدَنِي إِلَيْهَا بَعْدَ إِذْ أَخْرَجْتَنِي مِنْهَا، فَيَقُولُ اللهُ تَعَالَى: اِذْهَبُوا

بِهِ إِلَى الْجَنَّةِ

"Adamın biri cehennemde bin sene kalır ve: "Yâ Hannân, yâ Mennân!" tesbîhine devam eder. Allahu Teâlâ Cebrail'e:

- "Git onu bana getir." diye emreder. Cebrail adamı alıp Allahu Teâlâ'nın huzuruna getirir. Allahu Teâlâ ona:

- "Yerini nasıl buldun?" diye sorar. Adam:

- "Yerlerin en kötüsü." diye cevap verir. Allahu Teâlâ:

- "Onu yerine götürün." buyurur. Adam giderken geriye döner bakar ve baka baka gider. Allahu Teâlâ ona:

- "Nereye bakıyorsun?" diye sorar. Adam:

Beni cehennemden çıkardıktan sonra bir daha oraya iade etmeyeceğini umuyordum da onun için geri dönüp bakıyorum." der. Allahu Teâlâ:

- "O hâlde bunu cennete götürün." buyurur." [162]

Böylece adamın bu ümîdi, cennete girmesine sebep olur.

Müslim, Câbir'den rivâyet etmiştir.

İbn Hibban Vâsile'den rivayet etmiştir. "Ben kulumun zannı üzereyim." rivâyeti Buhârî ile Müslim'de vardır.

Tirmizî garib olarak rivayet etmiştir. İbn Mâce Enes'den ceyyid isnâd ile rivayet etmiştir.

İbn Mâce Ebû Saîd el-Hudri'den isnâd-ı ceyyid ile rivâyet etmiştir.

Müslim, Ebû Mes'ûd'dan rivayet etmiştir.

İbn Hibban rivayet etmiştir.

İbn Ebî'd-Dünya ve Beyhakî Enes'den rivâyet etmişlerdir.

RECÂ VE ÜMÎDİN TEDÂVİSİ

Bilmiş ol ki; iki sınıf insan, ümid ve recâ bakımından tedâviye muhtaçtır. Bunlardan birisi ümitsizliğe düşüp tamamen ibâdeti terk eden, diğeri de fazla korkuya kapılıp kendini ve ailesini rahatsız edecek şekilde ibâdete dalandır. Bunların ikisi de îtidalden ayrılmış olup, biri tefrît ve diğeri de ifrâta kaçmıştır. Onun için bunları îtidale sevk edecek tedâviye ihtiyaçları vardır. İsyâna dalıp ibâdete yüz çevirmek sûretiyle Allah'a ümit bağlayan kimselere gelince; bu gibiler hakkında ümit tedâvisi zehir olur. Bu gibi aldanmışlar, ancak korku ile tedâvi edilir ve korkuyu harekete getirecek sebepler onlara hatırlatılır. Bunun için vâizin görevi, bütün eksiklik ve illetli taraflarını göz önüne alarak illeti arttırıcı şekilde tedâvi ile değil, zıddı ile tedâviye çalışmaktır.

Zîra bütün vasıf ve ahlâkta aranan, iktisad ve îtidaldir. İşlerin hayırlısı da orta derecesidir. İster ileri, ister geri olsun, ortadan ayrılan hiç bir taraf makbul değildir. Ortadan ayrıldığı vakit onu ortaya getirmek çareleri aranır. Yoksa temayül ettiği tarafa teşvîk doğru olmaz. Aslında bu zamanda ümit kapılarını fazla açmamak lâzımdır. Korkutmakta da fazla mübalâğa etmemelidir. Çünkü her iki hal de insanı doğruya ve ortaya yaklaştırmayabilir. Fazla korkutmakla adam tamamen ümitsizlik ve ye'se düşeceği gibi, fazla ümitlendirmek de insanları tamamen helâke sürükleyebilir. Fakat ümit, gönüllere hafif ve nefse zevkli geldiği gibi, vâizin aradığı, gönülleri kendine çekmek ve ne bahasına olursa olsun halk arasında iyi bir ün kazanmak olduğundan, ümit tarafını tercîhe yönelir ve bozulan şeyin daha fazla bozulmasına sebep olur. İsyâna dalanlar, vâizin verdiği bu ümîde kapılarak isyan ve azgınlıklarına devam ederler. Bunun için **Hz. Ali**: "Gerçek âlim, cemâatini Allah'ın mekrinden emîn kılmayıp rahmetinden de ümitsizliğe düşürmeyen kimsedir." dedi.

Biz kitap ve sünnete uyarak, ümitsizliğe düşeni ve fazla korkanı bu vartadan kurtarmak için recâ ve ümit sebeplerini anlatalım. Kitap ile sünnet, havf ile recâyı içine almıştır. Çünkü onlar, her çeşit hastalar hakkında şifa sebeplerini toplamışlardır. Maksat, peygamber vârisi olan âlimlerin ihtiyaca göre halkı bunlarla tedâvi etmeleridir. Fakat reçeteyi verirken, her ilacın her hastalığa şifa olduğunu sanan câhiller gibi değil, mütehassıs doktorlar gibi olmalıdır.

Recâ hali iki şey ile galebe çalar. Birincisi ibret almak, ikincisi de âyet, hadîs ve haberleri okumaktır.

İbret almaya gelince; **"Şükür Kitâbı"**nda anlattığımız çeşitli nîmetleri düşünmektir. Allahu Teâlâ'nın kullarına verdiği sayısız nîmetleri, insan

fıtratında göz önünde bulundurduğu, şâyân-ı hayret hikmetleri, vücûdunun devamında zarurî olan gıdâ âletleri gibi şeyleri kendisine nasıl bahşettiğini, muhtaç olduğu parmak ve tırnakları nasıl verdiğini, ayrıca süs olarak yay gibi kaşlar, çeşitli göz renkleri, kızıl dudaklar ve benzeri asıl maksadı bozmayıp güzelliği kaybeden şeyleri onda yarattığını bildiği vakit, şöyle düşünebilir:

"Bütün bu ihtiyaç âletlerini ayrıca süs ve zînetleri insana veren Allahu Teâlâ bunların ebedî helâkine nasıl râzı olur? Hattâ insan tam mânasıyla düşündüğü vakit, insanların çoğunun dünya saâdeti için gerekli sebepler hazırlanmış olduğundan hiç dirilmeyeceği veya hiç azap olmayacağı kendisine haber verilse bile, ölümü yine istemez. Ölümü istememesi, yalnız yok olmaktan hoşlanmadığı için değil, dünyadaki nîmet sebeplerinin çokluğundandır. Ölümü temennî edenler, çok az kimselerdir. Bunlar da pek ender hallerde ve garip vakalarda ölümü isterler. Dünyada çoğunluğun huzur ve refahta olduğuna, Allahu Teâlâ'nın sünnet ve âdetinde de değişiklik olmayacağına göre, âhiretin de böyle olması kuvvetli bir ihtimaldir." der.

Zîra dünya ve âhireti sevk u idâre eden birdir. O da kullarını esirgeyen, bağışlayan, onlara karşı son derece merhametli olup yarlığayan bir Allahu Teâlâ'dır. Bütün bunları insan, gerçek bir şekilde düşündüğü vakit, ümit tarafı kuvvetlidir. İbret alma taraflarından birisi de dünya düzenini sağlamak ve "Kulları için bir rahmet vesîlesi olmak üzere teşrî hikmetini düşünmektir. Hattâ âriflerden biri, Bakara sûresindeki "müdâyene âyeti"ni ümit sebeplerinin en kuvvetlilerinden birisi olarak görmektedir. Ona: "Bu âyette ümîde sebep ne vardır?" diye sorduklarında, o: "Dünyanın hepsi azdır. Şüphesiz az olan dünyadan, insanın rızkı da azdır. Dîn ise rızkından azdır. Bak bu sûrede nasıl Allahu Teâlâ en uzun âyetini indirdi. Maksadı, kulunu, dînini korumakta ihtiyat yoluna hidâyet etmektir. Ya daha ne dünya ve ne de âhirette bir ivazı olmayan dînini nasıl korumasın?" demiştir.

İkinci fen, âyet ve haberleri araştırmaktır. Recâ hakkında vârid olan haberler sayılamayacak kadar çoktur.

Recâ hakkında vârid olan âyetler:

قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ

رَحْمَةِ اللّٰهِ إِنَّ اللّٰهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ

"De ki: "Ey kendilerinin aleyhinde (günâhta) **haddi aşanlar, Allah'ın rahmetinden ümîdinizi kesmeyin. Çünkü Allah bütün günâhları yarlığar.**

Şüphesiz ki O, çok yarlığayıcıdır, çok esirgeyicidir.” (Zümer sûresi, 39/53) Resûl-i Ekrem (s.a.v.) bu âyeti okuduğu vakit: *“Aldırı etmez, O, gafûr ve rahîmdir.”* buyurdu.

وَالْمَلَائِكَةُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ فِي الْأَرْضِ

“Melekler de Rablerini hamd ile tesbîh ediyorlar ve yerdekiler için mağfiret diliyorlar.” (Şûrâ sûresi, 42/5)

Cehennemi, düşmanları için hazırlayıp, onunla dostlarını korkuttuğunu beyân etmek üzere:

لَهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ ظُلَلٌ مِنَ النَّارِ وَمِنْ تَحْتِهِمْ ظُلَلٌ ذَٰلِكَ

يُخَوِّفُ اللَّهُ بِهِ عِبَادَهُ

“Onların üstlerinde tabakalar, altlarında ateşten tabakalar vardır. İşte Allah, kullarını bununla korkutuyor.” (Zümer sûresi, 39/16) buyurmuştur. Diğer âyette şöyle buyrulmuştur:

وَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ

“Kâfirler için hazırlanmış olan o ateşten sakının.” (Âl-i İmrân sûresi, 3/131) Başka bir âyette:

فَأَنْذَرْتُكُمْ نَارًا تَلَظَّىٰ لَا يَصْلَاهَا إِلَّا الْأَشْقَى الَّذِي كَذَّبَ وَتَوَلَّىٰ

“İşte ben size alevlendikçe alevlenen bir ateş(in tehlikesin)**i haber verdim ki, ona en bedbaht olandan başkası giremez.** (Öyle bedbaht ki) **o, hakkı yalanlamış,** (îmandan) **yüz çevirmiştir.”** (Leyl sûresi, 92/15-16) Bir başka âyette şöyle buyrulmuştur:

وَإِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ لِلنَّاسِ عَلَىٰ ظُلْمِهِمْ

“Hakîkat Rabbin, zulümlerine rağmen, insanlar için mağfiret sâhibidir.” (Ra’d sûresi, 13/6)

Denildi ki, Resûl-i Ekrem (s.a.v.) durmadan, ümmetinin affını Allah’tan dilerken kendisine: *“Bu âyet nâzil olduğu halde hâlâ râzı olmadın mı?”* denildi.

Allahu Teâlâ'nın:

وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضٰى

"Muhakkak ki Rabbin sana verecek de hoşnûd olacaksın." (Duhâ sûresi, 93/5) âyetinin tefsîrinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Ümmetinden bir ki i cehennemde iken Muhammed râzı olmaz."* buyurmuştur.

Ebû Câfer Muhammed b. Ali, Iraklılara hitâben: "Siz Iraklılar Kur'an'da en büyük ümit âyetinin:

قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلٰى أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ

رَحْمَةِ اللّٰهِ

"De ki: "Ey kendilerinin aleyhinde (günâhta) **haddi aşanlar, Allah'ın rahmetinden ümîdinizi kesmeyiniz. Çünkü Allah bütün günâhları yarlığar."** (Zümer sûresi, 39/53) âyet-i celîlesi olduğunu sanırsınız. Hâlbuki biz, Ehl-i Beyt olarak en büyük ümit âyetinin: **"Muhakkak ki Rabbin sana verecek de hoşnûd olacaksın."** (Duhâ sûresi, 93/5) âyeti olduğunu biliriz." dedi.

Haberlere gelince:

Ebû Mûsâ' nın rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

أُمَّتِي أُمَّةٌ مَرْحُومَةٌ لَا عَذَابَ عَلَيْهَا فِي الْآخِرَةِ عَجَّلَ اللّٰهُ

عِقَابَهَا فِي الدُّنْيَا الزَّلَازِلَ وَالْفِتَنَ، فَإِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ دُفِعَ

إِلٰى كُلِّ رَجُلٍ مِنْ أُمَّتِي رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ فَقِيلَ: هٰذَا

فِدَاؤُكَ مِنَ النَّارِ

"Ümmetim, rahmet olunmu , bir ümmettir. Âhirette onlar için azap yoktur. Allahu Teâlâ onların cezâlarını, deprem ve karga alıklar gibi eylerle acele olarak dünyada verir. Kıyâmet günü olduğu vakit, ümmetimden her birinin yerine Yahudilerden biri getirilir ve: "Bu, cehennemde senin fidyendir." denir." [163] buyurmuştur. Diğer ifade ile:

يَأْتِي كُلُّ رَجُلٍ مِنْ هٰذِهِ الْأُمَّةِ بِيَهُودِيٍّ أَوْ نَصْرَانِيٍّ إِلٰى

جَهَنَّمَ فَيَقُولُ هٰذَا فِدَائِي مِنَ النَّارِ

"Bu ümmetten her biri, bir Yahudi veya Hıristiyan ile cehenneme gider ve "İ te bu, cehennemden benim fidyemdir." der de, o cehenneme atılır." [164] buyrulmuştur. Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

اَلْحُمّٰى مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ وَهِيَ حَظُّ الْمُؤْمِنِ مِنَ النَّارِ

"Sıtma, cehennemin kaynama ve sıcaklığındandır. Mü'minin cehennemden nasîbi budur." [165] buyurmuştur.

يَوْمَ لَا يُخْزِي اللّٰهُ النَّبِيَّ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا مَعَهُ

"O gün Allah peygamberini ve îman edip onunla beraber olanları rüsvây etmeyecek." (Tahrîm sûresi, 66/8) âyet-i celîlesinin tefsîrinde rivâyet edildiğine göre Allahu Teâlâ Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e: *"Ümmetinin hesabını sana vereyim."* buyurdu. Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Yok yâ Rabbi, sen benden daha merhametlisin."* dedi. Bunun üzerine Allahu Teâlâ: *"Ben de ümmetin husûsunda seni rüsvây etmem."* buyurdu.

Enes'in rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.) ümmeti hakkında: *"Yâ Rabbi, ümmetimin kusurlarını ba kasının duymaması için, onların hesabını bana ver."* dedi. Allahu Teâlâ: *"Onlar senin ümmetin ise benim de kullarımdır. Ben onlara senden daha merhametliyim. Onların hesaplarını yalnız ben göreceğim. Ne ba kaları, ne de sen onların kusurlarını bilmemen için hesaplarını kimseye verecek değilim."* buyurdu. Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurdu:

حَيَاتِي خَيْرٌ لَكُمْ وَمَوْتِي خَيْرٌ لَكُمْ، أَمَّا حَيَاتِي فَأَسُنُّ لَكُمُ

السُّنَنَ وَأُشَرِّعُ لَكُمُ الشَّرَائِعَ. وَأَمَّا مَوْتِي فَإِنَّ أَعْمَالَكُمْ

تُعْرَضُ عَلَيَّ فَمَا رَأَيْتُ مِنْهَا حَسَنًا حَمِدْتُ اللّٰهَ عَلَيْهِ، وَمَا

رَأَيْتُ مِنْهَا سَيِّئًا اِسْتَغْفَرْتُ اللّٰهَ تَعَالٰى لَكُمْ

"Hayâtım da sizin için hayırlıdır, ölümüm de hakkınızda hayırlıdır. Hayâtımın hayırlı olması, size erîatler ve sünnetler getirmem bakımındandır. Ölümümün hayırlı olması,

sizin amelleriniz bana gösterilir; iyi amellerinizi gördüğüm vakit Allah'a hamd ederim, kusurlarınızı gördüğüm vakit sizin için Allah'tan mağfiret dilerim." [166]

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.): يَا كَرِيمَ الْعَفْوِ dedi.

Cebrail aleyhisselâm:

– *"Bunun ne demek olduğunu biliyor musun? Bu, günâhları rahmeti ile affeder, keremi ile de sevaba çevirir, demektir."* dedi.

Yine bir gün Resûl-i Ekrem (s.a.v.) bir adamın: "Allahım, senden nîmetinin tamamını isterim." dediğini duydu ve adama: *"Nîmetin tamamının ne olduğunu biliyor musun?"* diye sordu. Adam: "Bilemiyorum." deyince, Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Cennete girmektir."* [167] buyurdu. Âlimler ise: "Allahu Teâlâ bizim için İslâm dînine razı olmakla bize nîmetini tamamladı." dediler. Nitekim âyet-i celîlede:

وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا

"Sizin dîninizi kemâle erdirdim, üzerinizdeki nîmetimi tamamladım ve size dîn olarak Müslümanlığı (verip ondan) **hoşnûd oldum."** (Mâide sûresi, 5/3) buyrulmuştur. Yine haberde şöyle vârid olmuştur:

إِذَا أَذْنَبَ الْعَبْدُ ذَنْبًا فَاسْتَغْفَرَ اللهَ يَقُولُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ لِمَلَائِكَتِهِ

انْظُرُوا إِلَى عَبْدِي أَذْنَبَ ذَنْبًا فَعَلِمَ أَنَّ لَهُ رَبًّا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ

وَيَأْخُذُ بِالذَّنْبِ أُشْهِدُكُمْ أَنِّي قَدْ غَفَرْتُ لَهُ

"Kul bir günâh i leyip akabinde tövbe ettiği vakit, Allahu Teâlâ meleklerine: "Kuluma bakın, günâh i ledi, günâhının cezasını veren ve mağfiret eden bir Rabbi olduğunu bildi ve tövbe etti.   âhid olun, onu mağfiret ettim." buyurur." [168] Yine haberde:

لَوْ أَذْنَبَ الْعَبْدُ حَتَّى تَبْلُغَ ذُنُوبُهُ عَنَانَ السَّمَاءِ غَفَرْتُهَا لَهُ مَا

اسْتَغْفَرَنِي وَرَجَانِي

"Eğer kulum göklerdeki bulutlara kadar yükselecek günâh i lese, benden ümîdini kesmeyip mağfiret diledikçe, ben onu mağfiret ederim." [169] diye vârid olmuştur. Diğer haberde şöyle vârid olmuştur:

لَوْ لَقِيَنِي عَبْدِي بِقُرَابِ الْأَرْضِ ذُنُوبًا لَقِيتُهُ بِقُرَابِ الْأَرْضِ مَغْفِرَةً

"Kulum bana yer dolusu günâh ile gelse, ben ona yer dolusu mağfiret ile mülâki olurum." [170] Hadîste:

إِنَّ الْمَلَكَ لَيَرْفَعُ الْقَلَمَ عَنِ الْعَبْدِ إِذَا أَذْنَبَ سِتَّ سَاعَاتٍ

فَإِنْ تَابَ وَاسْتَغْفَرَ لَمْ يَكْتُبْهُ عَلَيْهِ وَإِلَّا كَتَبَهَا سَيِّئَةً

"İnsan bir günâh i lediği vakit, altı saatlik bir süre melek günâhı yazmadan bekler; adam tövbe ederse onu hiç yazmaz. Tövbe etmezse bir günâh olarak yazar." Diğer bir ifade ile:

فَإِذَا كَتَبَهَا عَلَيْهِ وَعَمِلَ حَسَنَةً قَالَ صَاحِبُ الْيَمِينِ لِصَاحِبِ

الشِّمَالِ وَهُوَ أَمِيرٌ عَلَيْهِ: أَلْقِ هٰذِهِ السَّيِّئَةَ حَتَّى أُلْقِيَ مِنْ حَسَنَاتِهِ

وَاحِدَةً تَضْعِيفَ الْعَشْرِ وَأَرْفَعَ لَهُ تِسْعَ حَسَنَاتٍ، فَتُلْقَى عَنْهُ السَّيِّئَةُ

"Soldaki melek günâhı yazdıktan sonra, adam bir iyilik yaparsa, reis olan sağdaki melek soldaki meleğe: "Sen o günâhı hesaptan dü ." der. Soldaki de bunun bir iyiliğinin kar ılığı olan on mükâfatın birini dü ürür dokuzunu yazar ve böylece günâhı dü mü olur." [171] buyrulmuştur.

Yine Enes'in rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Kul bir günâh i lediği zaman aleyhine olarak defterine yazılır."* buyurdu. Bedevînin biri:

- "Tövbe ederse ne olur?" deyince Resûl-i Ekrem (s.a.v.):
- *"Defterinden silinir."* buyurdu. Adam:
- "Tekrar günâh işlerse ne olur?" diye sordu. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):
- *"Tekrar yazılır."* buyurdu. Adam:
- "Tekrar tövbe ederse?" diye sorunca Resûl-i Ekrem (s.a.v.):
- *"Tekrar silinir."* buyurdu. Adam:
- "Defterden günâhın silinmesi ne zamana kadar devam eder?" dedi. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):
- *"Tamamen tövbe edip Allah'a yönelinceye kadar devam eder."* buyurduktan sonra devamla:

"Kul istiğfardan usanmadıkça, Allahu Teâlâ da mağfiretten usanmaz. Bir kul bir

haseneyi niyet ettiği vakit, daha onu yapmadan sağdaki melek, hemen defterine bir sevap yazar. Niyet ettiği bu iyiliği yaptığı vakit, bire on nispetinde artırarak yazar. Sonra yedi yüz dereceye (ve daha fazlaya) *yükseltir. Kötülük yapmayı niyet ettiği vakit, yapmadan bir ey yazılmaz. Niyet ettiği bu kötülüğü yaptığı vakit defterine bir günâh olarak geçirilir. Bununla beraber ileride Allahu Teâlâ'nın af ve mağfireti vardır."* [172] buyurmuştur.

Adamın biri Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e gelerek:

- "Yalnız Ramazan orucunu tutar ve yalnız farz olan beş vakit namazı kılarım, bunlara bir şey ilâve etmem. Zekât, sadaka verecek ve haccedecek de bir şeyim yoktur. Öldüğüm vakit neredeyim?" diye sorar. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) adamın bu sorusunu gülümseyerek karşılar ve:

"Evet, benimle berabersin. Eğer, kalbini iki eyden, gıll u gı ve hasetten; dilini iki eyden, gıybet ve yalandan; gözünü de iki eyden, yabancıya bakmaktan ve Müslüman'a hakaretle nazar etmekten korursan. İ te bunları yerine getirirsen, cennette benimle beraber yan yana olursun." [173] buyurdu.

Enes'in rivâyet ettiği uzun bir hadîste; Bedevînin biri Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e: "Bütün bu insanların hesabını kıyâmet gününde kim tâkip edecek?" dedi. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

- "*Allahu Teâlâ tâkip edecek*" buyurdu. Bedevî:

- "Bizzat kendisi mi?" diye tekrar etti. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) yine;

- "*Evet*" deyince, bedevî güldü. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) bedevîye:

- "*Niçin güldün?*" buyurdu. Bedevî:

- "Kerem sâhibi, gücü yettiği vakit affeder, hesap gördüğü vakitte de müsamaha eder." dedi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

- "*Bedevî doğru söyledi. Allah'tan daha keremli kimse olamaz. O, bütün keremlilerden keremlidir.*" dedikten sonra: "*Bedevî fakîh oldu*" buyurdu.

Bu uzun hadîste yine:

- "*Allahu Teâlâ Kâbe'yi ereflendirdi ve yüceltti. Eğer bir kul ta ta Kâbe'yi yıksa, sonra da yaksa, Allah'ın velîlerinden birisine hakaret edenin günâhı gibi günâh i lemi olmaz.*" buyurdu. Bedevî:

- "Allah'ın velîleri kimlerdir?" diye sorunca. Resûl-i Ekrem (s.a.v.): "*Mü'minlerin hepsi Allah'ın velîleridir. Allahu Teâlâ'nın:* **"Allah îman edenlerin yardımcısıdır. Onları karanlıklardan nûra çıkarır."** (Bakara sûresi, 2/257) *sözünü duymadın mı?*" buyurdu.

Bâzı haberlerde: اَلْمُؤْمِنُ أَفْضَلُ مِنَ الْكَعْبَةِ "*Mü'min Kâbe'den üstündür.*" [174]

اَلْمُؤْمِنُ طَيِّبٌ طَاهِرٌ

“Mü’min, temiz ve tâhirdir.”

اَلْمُؤْمِنُ أَفْضَلُ عَلَى اللّٰهِ مِنَ الْمَلَائِكَةِ

“Mü’min, Allah katında meleklerden efdaldir.” [175] diye vârid olmuştur. Yine haberde:

خَلَقَ اللّٰهُ تَعَالٰى جَهَنَّمَ مِنْ فَضْلِ رَحْمَتِهِ سَوْطًا يَسُوقُ بِهِ

عِبَادَهُ إِلَى الْجَنَّةِ

“Allahu Teâlâ cehennemi kendi fazl u rahmetinden bir kamçı olarak yarattı. O sayede Allahu Teâlâ kullarını cennete sevk eder.” [176] diye vârid olmuştur. Diğer bir haberde de şöyle vârid olmuştur: *“Allahu Teâlâ buyuruyor ki; mahlûkatı benden yararlanmaları için yarattım, yoksa ben onlardan yararlanmak için değil.”*

Ebû Saîd el-Hudrî’nin rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

مَا خَلَقَ اللّٰهُ تَعَالٰى شَيْئًا إِلَّا جَعَلَ لَهُ مَا يَغْلِبُهُ وَجَعَلَ رَحْمَتَهُ

يَغْلِبُ غَضَبَهُ

“Allahu Teâlâ’nın yarattığı hiç bir ey yoktur ki ona gâlip geleni yaratmı olmasın. Rahmetini de gadabına gâlip kılmı tır.” [177] buyurmuştur. Meşhur bir haberde:

إِنَّ اللّٰهَ تَعَالٰى كَتَبَ عَلٰى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَ الْخَلْقَ

إِنَّ رَحْمَتِي تَغْلِبُ غَضَبِي

“Allahu Teâlâ mahlûkatı yaratmadan önce rahmeti kendine yazdı ve: “Muhakkak rahmetim gadabıma gâliptir.” buyurdu.” [178] diye vârid olmuştur.

Muaz ve Enes’in rivâyetlerinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *“Lâ ilâhe illallah” diyen cennete girer.”* [179] buyurmuştur. Ve yine:

مَنْ كَانَ اٰخِرُ كَلَامِهِ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ لَمْ تَمَسَّهُ النَّارُ

"Son sözü "Lâ ilâhe illallah" olan kimseye cehennem ate i temas edemez." [180] buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.) bir hadîsinde şöyle buyurmuştur:

مَنْ لَقِيَ اللهَ لا يُشْرِكُ بِهِ شَيْئًا حُرِمَتْ عَلَيْهِ النَّارُ

"Allah'a ortak ko madan O'na mülâki olan kimseye cehennem ate i harâm olur." [181] Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Kalbinde zerre kadar îmanı olan cehenneme girmez."* [182] buyurmuştur. Diğer bir haberde:

لَوْ عَلِمَ الْكَافِرُ سِعَةَ رَحْمَةِ اللهِ مَا أَيِسَ مِنْ جَنَّتِهِ أَحَدٌ

"Eğer kâfir Allah'ın geni rahmetini bilse, cennetten hiç biri ümidini kesmezdi." [183] diye vârid olmuştur. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ

"Muhakkak o sâatın zelzelesi büyük bir şeydir." (Hac sûresi, 22/1) âyet-i celîlesini okuduğu zaman:

أَتَدْرُونَ أَيَّ يَوْمٍ هٰذَا؟ هٰذَا يَوْمٌ يُقَالُ لِآدَمَ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ

قُمْ فَابْعَثْ بَعْثَ النَّارِ مِنْ ذُرِّيَّتِكَ فَيَقُولُ كَمْ؟ فَيُقَالُ مِنْ كُلِّ

أَلْفٍ تِسْعَمِائَةٍ وَتِسْعَةٍ وَتِسْعُونَ إِلَى النَّارِ وَوَاحِدٌ إِلَى الْجَنَّةِ

"Bugünün hangi gün olduğunu biliyor musunuz? Bugün öyle bir gündür ki, o günde Âdem aleyhisselâma: "Kalk, soyundan cehenneme girecekleri ayır ve cehenneme sevk et." denecek. Adem aleyhisselâm: "Ne kadarını?" diye sorunca, her bin ki iden dokuz yüz doksan dokuzunu cehenneme ve birini de cennete, denilecektir." buyurdu. Bunu duyan ashab şaşırdı; o gün iş ve güçlerinden vaz geçip, ağlayıp sızlamaya başladılar. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem (s.a.v.) bunların yanına giderek:

مَا لَكُمْ لَا تَعْمَلُونَ

- *"Ne oldu size, neden çalı mıyorsunuz?"* diye sordu. Ashab:
- "Verdiğin bu haberden sonra daha kim çalışabilir?" dediler. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

كَمْ أَنْتُمْ فِي الْأُمَمِ؟ أَيْنَ تَأْوِيلُ وَتَارِيسُ وَمَنْسَكُ وَيَأْجُوجُ
وَمَأْجُوجُ أُمَمٌ لَا يُحْصِيهَا إِلَّا اللهُ تَعَالَى إِنَّمَا أَنْتُمْ فِي سَائِرِ
الْأُمَمِ كَالشَّعْرَةِ الْبَيْضَاءِ فِي جِلْدِ الثَّوْرِ الْأَسْوَدِ وَكَالرَّقْمَةِ فِي
ذِرَاعِ الدَّابَّةِ

"Tevîl veya Bâdil, Sâris, Mensik, Ye'cuc ve Me'cuc gibi sayılamayacak kadar çok olan milletler nerede? Bunlara nispetle siz siyah öküzün sırtında beyaz kıllar ve hayvanın kolundaki bir ni an gibisiniz." [184] buyurdu.

Düşün ve bir bak ki, önce korku kamçısı ile insanları nasıl sevk ediyor? Sonra da ümit ipi ile onları Allah'a nasıl çekiyor? Önce onları korku kamçısı ile sevk etti. Burada îtidalden ümitsizlik aşırılığına kapıldıklarını görünce, ümit ilacı ile onları tedâvi etti, iktisad ve îtidâle sevk etti; ikincisi, birinciyi bozmuş değildir. Fakat birincide onların şifâyâb olmalarına sebep gördüğü şeyi onlara anlattı ve bununla yetindi. Lâkin ümit ile tedâviye muhtaç olduklarını görünce hâdisenin tamamını anlattı. İşte vâizlere düşen vazîfe, vâizlerin efendisi olan Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in yolunu tutarak, bâtınî hastalıkları göz önünde bulundurmak sûretiyle ihtiyaç nispetinde korku ve ümit vâsıtalarını kullanmaktır. Buna riâyet etmeyen vâizin, daima ifsâdı, ıslâhından çoktur.

Yine haberde:

لَوْ لَمْ تُذْنِبُوا لَخَلَقَ اللهُ خَلْقًا يُذْنِبُونَ فَيَغْفِرُ لَهُمْ (وَفِي لَفْظٍ أُخَرَ)
لَذَهَبَ بِكُمْ وَجَاءَ بِخَلْقٍ يُذْنِبُونَ فَيَغْفِرُ لَهُمْ إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ

"Eğer siz günâh i lemeseniz, Allahu Teâlâ ba ka mahlûk yaratır, onlar isyân eder ve Allahu Teâlâ onları mağfiret ederdi." Diğer bir ifade ile: *"Sizi helâk eder, ba ka mahlûk yaratır, onlar isyân eder ve onları mağfiret ederdi. Çünkü o fazlası ile mağfiret edici ve büyük rahmet sâhibidir."* [185] diye vârid olmuştur. Yine haberde:

لَوْ لَمْ تُذْنِبُوا لَخَشِيتُ عَلَيْكُمْ مَا هُوَ شَرٌّ مِنَ الذُّنُوبِ الْعُجْبُ

"Eğer günâh i lemeseniz günâhtan daha fenâsı olan ucubdan sizin için korkardım." [186] Başka bir haberde: *"Nefsimi kudret elinde bulunduran Allah'a yemîn ederim ki,*

Allahu Teâlâ kuluna, efkatli bir annenin yavrusuna olan merhametinden çok daha efkatli ve merhametlidir." [187] diye vârid olmuştur.

Yine Peygamberimiz (s.a.v.):

لَيَغْفِرَنَّ اللهُ تَعَالٰى يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَغْفِرَةً مَا خَطَرَتْ عَلٰى قَلْبِ

أَحَدٍ حَتّٰى إِنَّ إِبْلِيسَ لَيَتَطَاوَلُ لَهَا رَجَاءَ أَنْ تُصِيبَهُ

"Allahu Teâlâ kıyâmet günü, kimsenin hatırına gelmeyecek ekilde büyük bir umumî af ilân edecek, hattâ eytan bile bu aftan kendisine bir ey isâbet eder mi diye ümitlenecektir." [188] buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

إِنَّ لِلّٰهِ تَعَالٰى مِائَةَ رَحْمَةٍ إِدَّخَرَ مِنْهَا عِنْدَهُ تِسْعًا وَتِسْعِينَ رَحْمَةً

وَأَظْهَرَ مِنْهَا فِي الدُّنْيَا رَحْمَةً وَاحِدَةً فِيهَا يَتَرَاحَمُ الْخَلْقُ،

فَتَحِنُّ الْوَالِدَةُ عَلٰى وَلَدِهَا وَتَعْطِفُ الْبَهِيمَةُ عَلٰى وَلَدِهَا، فَإِذَا

كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ ضَمَّ هٰذِهِ الرَّحْمَةَ إِلَى التِّسْعِ وَالتِّسْعِينَ ثُمَّ

بَسَطَهَا عَلٰى جَمِيعِ خَلْقِهِ وَكُلُّ رَحْمَةٍ مِنْهَا طِبَاقُ السَّمٰوَاتِ

وَالْأَرْضِ. قَالَ: فَلَا يَهْلِكُ عَلَى اللهِ يَوْمَئِذٍ إِلَّا هَالِكٌ

"Allahu Teâlâ'nın yüz rahmeti vardır. Doksan dokuzunu nezd-i ilâhîsinde alıkoydu ve dünyaya bir rahmeti indirdi. Halkın birbirine merhameti, annenin evlâdına efkati, hayvanların yavrularına acımaları hep bu bir rahmetin tesîridir. Kıyâmet günü olduğu vakit O, bir rahmeti de doksan dokuz rahmetine ekler ve yüz rahmet olarak halka açar. Her rahmeti, yer ve gökler geni liğindedir. Artık o günde ancak tam mânasıyla helâke hak kazananlar helâk olur." [189]

Yine haberde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

- *"Sizden hiç birinizi ameli, ne cehennemden kurtarabilir, ne de cennete koyabilir."* buyurdu. Ashâb:

- "Seni de koyamaz mı?" deyince, Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

- *"Evet, beni de koyamaz, ne ola ki Allahu Teâlâ rahmeti ile kusurlarımı bağı laya."*

[190] buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *“Amel edin ve amelinize sevinin, fakat iyi biliniz ki kimseyi ameli kurtaramaz.”* [191] buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

إني اختبأت شفاعتي لأهل الكبائر من أمتي أترونها

للمطيعين المتقين؟ بل هي للمتلوثين المخلطين

“ efâatimi, ümmetimin büyük günâh sâhipleri için sakladım. Siz onu itâat eden müttakîler için mi sanıyorsunuz? Hayır, o sevap ve günâhı karı tıran mülevvesler içindir.” [192] buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

بعثت بالحنيفية السمحة السهلة

“Ben, hak, kolay ve âsân bir dîn ile gönderildim.” [193] Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

أحب أن يعلم أهل الكتابين أن في ديننا سماحة

“Dînimizde müsâmaha ve cömertlik bulunduğunu, Yahudi ve Hıristiyanların bilmelerini isterdim.” buyurmuştur. Buna, mü’minlerin:

ولا تحمل علينا إصرا

“Ey Rabbimiz, üstümüze ağır bir yük yükleme!” (Bakara sûresi, 2/286) duâlarına Allahu Teâlâ’nın icâbeti ve yine:

ويضع عنهم إصرهم والأغلال التي كانت عليهم

“Onların ağır yüklerini, sırtlarında olan zincirleri indiriyor.” (A’râf sûresi, 7/157) âyeti delâlet eder. Muhammed b. Hanefiyye’nin Ali’den rivâyetinde:

فاصفح الصفح الجميل

“Şimdilik sen aldırış etme (onlara karşı) **güzel ve** (tatlı muamelede) **bulun.”** (Hıcr sûresi, 15/85) âyeti nâzil olduğu vakit Resûl-i Ekrem (s.a.v.) Cebrâil’e,

bunun mânasını sordu. Cebrâil de “Sana kötülük edeni affettiğin vakit, artık ona sitem etme, demektir.” dedi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *“Ey Cebrâil, Allahu Teâlâ affettiğini itâbdan daha keremlidir.”* dedi ve Cebrâil ile ağlamaya başladılar. Hemen Allahu Teâlâ Mikâil aleyhisselâmı göndererek: *“Elbette affettiğimi itâb etmem, benim keremime yakı maz.”* buyurdu. Recâ hakkında vârid olan haberler sayılamayacak kadar çoktur. Bu husustaki diğer rivâyetlere gelince:

Hz. Ali: “Dünyada kişinin günâhını gizleyen Allahu Teâlâ, âhirette de onu açığa çıkarmaz. Zira onu âhirette açıklamak, O’nun keremine yakışmaz. Dünyada günâhının cezasını çekene, âhirette ikinci defa ceza çektirmez.” demiştir.

Sevrî: “Hesâbımın, anne ve babamın dahî eline verilmesini istemem. Çünkü Allahu Teâlâ onlardan da daha merhametlidir.” demiştir.

Seleften bir zât: “Mü’min gizli bir günâh işlediği vakit, defterine yazılmasın diye Allahu Teâlâ onu meleklerin gözünden de saklar.” dedi.

Muhammed b. Sa’d, Esved b. Salim’e kendi eliyle yazdığı mektupta: “Günâhkâr bir kul, elini kaldırıp: “Aman yâ Rabbi!” dediği vakit üç defaya kadar melekler onun sesine perde olur ve onu Allahu Teâlâ’ya duyurmak istemezler. Dördüncüde Allahu Teâlâ meleklere: Ne vakte kadar kulumun sesini benden saklayacaksınız? Kulum, benden başka günâhlarını affedecek kimsenin bulunmadığını bildi ve bana ilticâ etti. Siz de şâhid olun, ben onu affettim, buyurur.” demiştir.

İbrâhim b. Edhem anlatıyor: “Karanlık ve yağmurlu bir gecede tavafta tek başıma kalmıştım. Kâbe’nin kapısı önüne ve Mültezem’in yanında durdum, Allah’a duâ ettim ve: “Yâ Rabbi, beni günâhlardan koru.” dedim. Bu arada bir ses işittim: “Herkes benden bunu ister, ben herkesi korursam, neyi affedip bağışlayacağım.” dedi”

Hasan-ı Basrî: “Mü’min günâh işlemeseydi, göklerin gizliliklerinde seyrederdi. Fakat Allahu Teâlâ günâhı sebebiyle onu bundan alıkoydu.” dedi.

Cüneyd-i Bağdâdî: “Allah’ın intended kereminden bir kere gözün perdesi açılaydı, kötüler iyilere katılırdı.” dedi.

Mâlik b. Dînâr Ebân ile karşılaştı ve: “Ne zamana kadar insanlara ruhsatlardan bahsedeceğiz.” dedi. Ebân: “Bana bak, kıyâmet günü Allahu Teâlâ’nın öyle büyük affını göreceksin ki, sevincinden sırtındaki hırkanı parça parça yırtacağını sanır ve umarım.” dedi.

Rebî ibn Hiraş’ın, tâbiînin büyüklerinden olup öldükten sonra konuştuğu söylenen kardeşinden rivâyetinde diyor ki: “Kardeşim öldüğü vakit, onu elbisesine sardık. Yüzü açıldı, kalktı oturdu ve: “Ben Rabbime ulaştım. Rabbim

gadablı olmayarak beni karşıladı. Cennetin nîmetleri ile beni müjdeledi ve işi, sizin sandığınızdan çok kolay gördüm. Allah'a iftira etmeyin. Ben yanlarına gidinceye kadar Resûl-i Ekrem (s.a.v.) ve ashâbı beni beklediler." dedi ve sonra da, bir taş parçasının testiye düşmesi gibi kendini yere attı. Götürüp mezarına defnettik." dedi.

Bir hadîste Resûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

إِنَّ رَجُلَيْنِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ تَوَاخَيَا فِي اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ فَكَانَ

أَحَدُهُمَا يُسْرِفُ عَلٰى نَفْسِهِ وَكَانَ الْاٰخَرُ عَابِدًا وَكَانَ يَعِظُهُ

وَيَزْجُرُهُ، فَكَانَ يَقُولُ: دَعْنِي وَرَبِّي، أَبُعِثْتَ عَلَيَّ رَقِيبًا، حَتّٰى

رَآهُ ذَاتَ يَوْمٍ عَلٰى كَبِيرَةٍ فَغَضِبَ فَقَالَ: لَا يَغْفِرُ اللّٰهُ لَكَ.

قَالَ: فَيَقُولُ اللّٰهُ تَعَالٰى يَوْمَ الْقِيَامَةِ: أَيَسْتَطِيعُ أَحَدٌ أَنْ يَحْظُرَ

رَحْمَتِي عَلٰى عِبَادِي، إِذْهَبْ أَنْتَ فَقَدْ غَفَرْتُ لَكَ، ثُمَّ يَقُولُ

لِلْعَابِدِ: وَأَنْتَ فَقَدْ أَوْجَبْتُ لَكَ النَّارَ، فَوَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَقَدْ

تَكَلَّمَ بِكَلِمَةٍ أَهْلَكَتْ دُنْيَاهُ وَآخِرَتَهُ

"İsrail oğullarından iki ki i Allah için karde lik olmu lardı. Bunlardan birisi nefsine zulm ile isyân eder. Diğeri ise ibâdet eder. İbâdet eden, durmadan isyân edeni ikaz eder, günâhtan men etmeye çalı ır. Âsi olanı da: "Sen bana murâkıb mı tâyin oldun? Beni Allah a kına rahat bırak" der. Bir gün âbid, bu adamı büyük bir günâh i lerken görünce, buna kızarak: "Allah seni affetmez, affetmesin." der. Kıyâmet günü olunca Allahu Teâlâ bunları hesâba çeker: Âsiye: "Benim rahmetimi kim men edebilir? Ben seni affettim." buyurur Âbide de: "Bu sözün kar ılığı olarak seni cehenneme atıyorum." buyurur. Nefsim yed-i kudretinde olan Allah'a yemîn ederim ki, âbid bir sözü ile hem dünyasını, hem âhiretini mahvetti." [194]

Rivâyete göre; İsrâil oğullarından birisi kırk sene eşkıyâlık yapmıştı. Bir gün yanında havârîlerinden birisi olduğu hâlde Hz. Îsâ ile karşılaştı. Adamcağız: "Bu Îsâ peygamber, bu da havârîlerinden bir zat, artık ben bunlara katılırım." der ve arkalarına takılır. Fakat havârînin yanında giderken: "Benim gibi âdî bir adam

böyle bir zâtın yanında gidebilir mi?" diye kendi kendini yerer. Diğer taraftan havârî, bu yol kesici de kim ki benim yanımda yürüyecek diye Hz. Îsâ'ya sokulur. Bunlardan biri kendini hakîr, diğeri ise büyük görür. Bunun üzerine Allahu Teâlâ Îsâ aleyhisselâma şöyle vahyeder: "İkisine de söyle, ikisinin de geçmişlerini mahvettim, yeniden amele başlasınlar. Kendini beğendiği için havârînin ibâdetini mahvettim. Kendini küçük gördüğü için de eşkıyânın günâhlarını affettim." buyurur. Îsâ aleyhisselâm durumu onlara bildirir ve eşkıyâyı havârîler arasına alır.

Mesruk'dan gelen bir rivâyette: Benî İsrâil peygamberlerinden birisi secdede iken âsîlerden birisi başına öyle bir bastı ki yerdeki çakıllar alnında iz bıraktı. O peygamber kızmış bir hâlde başını secdeden kaldırdı ve: "Defol, Allah seni affetmesin." dedi. Allahu Teâlâ o peygambere: "Benimle kulum arasına girmek mi istiyorsun? Ben onu mağfiret ettim."[195] buyurdu. Buna benzer bir rivâyet de İbn Abbâs'dan (r.a.) gelmektedir. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) müşriklere kızıp onları namazında tel'în ettiği vakit:

لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ

"Kullarımın işinden hiç bir şey sana âit değildir." (Âl-i İmrân sûresi, 3/128) âyet-i celîlesi nâzil oldu ve Resûl-i Ekrem (s.a.v.) bedduâsından vazgeçti. Bunun üzerine onlar da topluca Müslüman oldular.

Yine eserde vârid olduğuna göre; ibâdetlerini beraber ve eşit olarak yapan iki arkadaşı kıyâmet günü Allahu Teâlâ cennete koyacak, fakat birisinin derecesi çok üstün olacaktır. Derecesi düşük olan: "Yâ Rab, ibâdetlerimiz bir olduğu halde buna daha üstün dereceyi niye verdin?" diye sorunca, Allahu Teâlâ; "Sen ibâdetinde cehennemden kurtulup cennete girmeni, o ise cennette üstün dereceler almayı istiyordu. Binâenaleyh, herkese istediğini verdim." buyuracaktır. Bu rivâyet, ümit ile yapılan ibâdetin daha makbul olduğuna delâlet eder. Zîra îmanda, korkudan daha çok sevgi bulunur. Cezalandırmasından korkarak hükümdarlara itâat eden ile in'am ve ikrâmını umarak hizmet edenler arasındaki fark büyüktür. Bunun için Allahu Teâlâ hüsn-i zannı emretti. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) de:

سَلُوا اللّٰهَ الدَّرَجَاتِ الْعُلٰى فَإِنَّمَا تَسْأَلُونَ كَرِيمًا

"Allah'tan yüksek dereceler isteyin. Zîra istediğiniz zât, kerem sâhibidir." [196] buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِذَا سَأَلْتُمُ اللهَ فَأَعْظِمُوا الرَّغْبَةَ وَاسْأَلُوا الْفِرْدَوْسَ الْأَعْلَى

فَإِنَّ اللهَ تَعَالَى لَا يَتَعَاظَمُهُ شَيْءٌ

"Allah'tan istediğiniz vakit rağbeti yükseltin ve Firdevs-i Âlây'ı isteyin. Zîra Allahu Teâlâ'ya hiç bir   ey büyük ve güç gelmez." [197] buyurdu.

Ebû Bekir b. Süleym diyor: "Ölümü sırasında Mâlik b. Enes'in huzuruna girdik ve durumunu sorduk. O da: "Size nasıl anlatacağımı bilemiyorum. Ancak siz de yakında Allah'ın ne büyük affedici bir kerem sâhibi olduğunu göreceksiniz." dedi ve öldü.

Yahya b. Muaz da münâcâtında: "Yâ Rab, nerede ise günâh işlerken sana olan ümîdim, amelimdeki ümîdimden daha üstün olacaktır. Çünkü amelde ihlâsa güveniyorum. Hâlbuki bu kadar âfetlerle karışık olan amelde ihlâs çok zordur. Günâhta ise affına dayanıyorum. Sen cömertlikle mevsûf olduğun halde nasıl onu mağfiret etmezsin?" demiştir.

Denildi ki: **İbrâhim aleyhisselâm**a mecûsînin biri misafir olmak istedi. İbrâhim aleyhisselâm: "Müslüman olursan seni misafir ederim." deyince, adam bırakıp gitti. Allahu Teâlâ İbrâhim aleyhisselâma:

– "Neden onu misafir etmek için dînini değiştirmesini şart koştun? Bana bakmadın mı? Yetmiş senedir beni tanımadığı halde ben ona bakıyorum. Onu misafir etsen hakkında hayırlı olurdu." buyurdu. Bunun üzerine İbrâhim aleyhisselâm adamı buldu, evine getirdi ve misafir etti. Mecûsî: "Nasıl oldu?" diye sorunca, İbrâhim aleyhisselâm durumu anlattı. Mecusî: "Allahu Teâlâ benim hakkımda böyle mi muâmele etti. O halde bana İslâmiyet'i öğret, ben Müslüman olacağım." dedi.

Üstad Ebû Sehl El-Sa'lûkî, Ebû Sehl Ez-Zücâc'ı rüyâsında gördü. Ez-Zücâc dâima cemâatini korkuturdu. Kendisine: "Durum nasıl?" diye sorunca: "Korktuğumuzdan ehven bulduk." diye cevap vermiştir.

Başka birisi de Ebû Sehl Es-Sâlûki'yi rüyasında çok güzel bir şekilde görünce: "Bu dereceye nasıl eriştin?" diye sordu. O da: "Hüsn-i zannım sayesinde eriştim." dedi.

Hikâye edildiğine göre; Ebû'l-Abbâs b. Şureyh ölüm hastalığı sırasında kıyâmet koptuğunu ve Allahu Teâlâ'nın: "Âlimler nerede?" diye seslendiğini ve bu sırada âlimlerin toplandığını, Allahu Teâlâ'nın da: "İlminizle ne amel ettiniz?" diye kendilerine sorduğunu, âlimlerin: "Kusur ve isâet ettik." dediklerini, fakat Allahu Teâlâ bu cevabı yeterli bulmayıp başka bir cevap bekler gibi soruyu

tekrarladığını, ben de bu arada: "Yâ Rab, defterimde şirk diye bir şey yoktur. Sen de diğerlerini affedeceğini va'd ettiğini söyledin." dedim. Bunun üzerine Allahu Teâlâ: "Hepiniz geçin, sizi affettim." dediğini gördüm, dedi ve üç gün sonra da öldü.

Denildi ki içkici bir adam vardı. Günün birinde adamlarını topladı ve meyve almak için kölesine dört dirhem vererek pazara gönderdi. Köle yolda Mansûr b. Ammâr'ın bir yoksul için yardım toplamakta olduğunu gördü. Mansûr:

- "Bu fakire kim dört dirhem verirse, ona dört tane duâm var." dedi. Bunun üzerine köle parayı verdi. Mansûr:

- "İste, istediğin duâyı sana yapacağım." dedi. Köle:

- "Benim bir efendim var, ondan kurtulup hürriyete kavuşmak isterim." dedi. Mansûr gerekli duâyı yaptıktan sonra, ikinci isteğini söyle, dedi. Köle:

- "Bu dört dirhemin yerine dört dirhem isterim." dedi. Mansûr, yine duâsını yaptıktan sonra:

- "Üçüncü dileğini söyle." dedi. Köle:

- "Efendimin tövbekâr olmasını isterim." dedi. Mansûr buna da gerekli duâyı yaptıktan sonra:

- "Dördüncü isteğini söyle." dedi. Köle:

- "Allahu Teâlâ'nın; beni, efendimi, sizi ve bu kavmi affetmesini dilerim." dedi. Mansûr bu hususta da gerekli duâsını yaptı. Köle eve döndüğü vakit, efendisi geç kalmasının sebebini kendisinden sordu. Köle, Mansûr ile aralarında geçen konuşmayı ve olanları anlattı. Efendisi:

- "O, ne gibi duâlarda bulundu, sen neler istedin?" dedi. Köle:

- "Kendi âzadlığımı istedim, buna duâ etti." dedi. Efendisi:

- "Seni âzâd ediyorum. Başka ne istedin ve o ne gibi duâ etti?" dedi. Köle:

- "Dört dirhemin, halefini istedim, o da bana duâ etti." Efendisi:

- "Al sana dört bin dirhem, başka ne istedin?" dedi. Köle:

- "Senin de tövbekâr olmanı istedim." dedi. Efendisi:

- "İşte ben de tövbe ettim, dördüncü dileğini söyle." dedi. Köle:

- "Allahu Teâlâ'nın hepimizi affetmesini istedim." dedi. Efendisi:

- "İşte bu, benim elimde değildir." dedi. Ve o gece rüyâsında kendisine: "Sen, elinde olan üç tanesini yaptın da ben elimde olan bir taneyi yapmaz mıyım? Ben de seni, köleyi, Mansûr'u ve meclisinizde bulunanları affettim." denildi.

Abdülvahab Sakafî'den rivâyet edildiğine göre, diyor ki: "Bir gün üç erkek ve bir kadının bir cenâzeyi omuzlarında götürdüklerini gördüm. Hemen kadının yerini aldım, mezar başına gittik. Kadına:

- "Bu cenâze senin neyin olur?" diye sordum. Kadın:

- “Oğlumdur.” dedi. Ben:

- “O halde komşunuz yok mu idi?” dedim. Kadın:

- “Vardı, fakat cenâzeye gelmediler.” dedi. Ben:

- “Kusuru ne idi?” dedim. Kadın:

- “Gevşek bir insandı, ona kimse kıymet vermezdi.” dedi. Kadına acıdım, onu evime getirdim; bir kaç kuruş para, yiyecek ve giyecek verdim ve gitti. O gece rüyâmda yüzü ay gibi parlayan ve beyaz elbise giyen birisi karşıma çıkarak bana teşekkür etti. Kim olduğunu sorduğumda: “Bugün defnettiğiniz adam.” dedi. “İnsanların beni hakir görmesiyle Rabbım bana rahmet etti.”

İbrâhim Atrûş diyor: “Bağdad’da **Mâruf Kerhî** ile Dicle’nin kenarında oturuyorduk. İçki içen, çalgı çalan bir kafile yanımızdan geçti. Yanımızdakiler Mâruf Kerhî’ye: “Bunların açıkça isyan ettiklerini görmüyor musun? Bunlara bedduâ et.” dediler. Kerhî ellerini kaldırarak: “Allahım, bunları burada rahatlandırdığın ve zevklendirdiğin gibi âhirette de huzur ve zevke kavuştur.” diye duâ etti. Onlar: “Biz sana bedduâ et dedik, sen duâ ettin, bu nasıl oldu?” dediklerinde, Kerhî: “Âhirette onları ferahlandırmak, onları affetmesi, günâhlarına pişman etmesiyle mümkündür.” dedi.

Seleften birisi duâsında: “Yâ Rab, sana isyân edilmeyen hiç bir asır olmadığı halde, sen yine herkese bol bol nîmetlerini verir ve rızkını gönderirsin. Seni noksan sıfatlardan tenzîh ederim. Sen ne büyük hilim sâhibisin. Hiç gadab etmezcesine, sana isyân edenlere nîmetlerini akıtırsın.” derdi.

İşte bütün bunları okuyup, duyup öğrenmek de insanı ümîde kaptırır, ümitsizliğe düşenleri ümitvâr eder. Fakat aldanmış ahmakların bunları duymaları doğru değildir. Bu gibilerin havf [korku] hakkında anlatacaklarımızı duyup öğrenmeleri lâzımdır. Çünkü insanların çoğu ancak korku ile yola gelir. Kötü köle ve azgın çocuğun dayak ile yola gelmeleri gibi... Bunun zıddı ise dünya ve âhiretin salâh kapılarını onlara kapamak olur.

Ebû Dâvud, bâzı eksiklikleri ile rivayet etmiştir. Ayrıca İbn Mâce Enes’den rivayet etmiştir.

Müslim, Ebû Mûsâ’dan rivayet etmiştir.

Ahmed, Ebû Sâlih’den rivayet etmiştir.

Bezzar Abdullah b. Mes’ûd’dan rivayet etmiştir.

Yukarıda geçmiştir.

Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre’den rivayet etmişlerdir.

Tirmizî Enes’den rivayet etmiştir.

Müslim, Ebû Zer’den rivayet etmiştir.

Beyhakî, Ebû Umâme’den rivayet etmiştir.

Beyhakî **“Şuabü’l-Îman”**da rivayet etmiştir. Birçok rivâyet yolları vardır.

Hadîs yukarıda geçmiştir.

İbn Mâce İbn Ömer’den ayrı ifade ile rivayet etmiştir.

İbn Mâce Ebû Hüreyre’den rivâyet etmiştir.

Bu ifade ile bulunamamıştır. Buhârî’de benzeri vardır.

Ebû’ş-Şeyh ve İbn Hâtem rivayet etmişlerdir.

Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre’den rivâyet etmişlerdir.

Taberânî **“Dua”** bahsinde rivayet etmiştir. Hadîs yukarıda geçmiştir.

Ebû Dâvud ve Hâkim rivayet etmişlerdir. Hâkim, sahih olduğunu söylemiştir.

Buhârî ile Müslim, Enes’den rivayet etmişlerdir.

Ahmed, Sehl’den rivayet etmiştir. İsnâdı sahihdir.

Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre’den rivayet etmişlerdir.

Tirmizî İmran b. Husayn’den rivayet etmiş, hasen ve sahih olduğunu söylemiştir.

Müslim, Ebû Eyyûb’dan rivayet etmiştir.

Bezzar ve İbn Hibban **“Zuafa”**da Enes’den rivayet etmişlerdir.

Buhârî ile Müslim, Ömer’den rivayet etmişlerdir.

İbn Ebi’d-Dünya, İbn Mes’ûd’dan rivayet etmiştir.

Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre’den rivayet etmişlerdir.

Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre’den rivayet etmişlerdir.

Yukarıda geçmiştir.

Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre’den rivâyet etmişlerdir.

Ahmed Ebû Ümâme’den rivâyet etmiştir.

Ebû Dâvud, Ebû Hüreyre’den ceyyid isnâd ile rivâyet etmiştir.

Hammâd b. Vakıd rivâyet etti.

Taberânî ve Müslim’in buna benzer rivâyetleri vardır.

Müslim, Ebû Hüreyre’den rivâyet etmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM:
KORKU BEYANINDADIR

Burada korkunun hakîkati, dereceleri, korkulan şeylerin kısımları, korkunun fazîleti, korku ile recâdan hangisinin daha efdal olduğu, korkunun tedâvisi, sû-i hâtimenin mânası, peygamberler ve sâlihlerden olup da korkanların halleri anlatılacaktır. Allah'tan hüsn-i tevfîk dileriz.

KORKUNUN HAKÎKATİ

Bilmiş ol ki; korku, gelecekte hoşlanmadığı bir şeyle karşılaşma düşüncesiyle kalbin yanıp üzülmesi demektir. Bu mâna, ümîdin hakîkatini açıklarken anlaşılmıştı. Allah ile ünsiyet edip kalbini Allahu Teâlâ'ya bağlayan ve vaktini devamlı olarak Hakk'ın cemâlini müşâhede ile geçiren kimse, geleceği düşünecek vakit bulamayacağı için, korku ve ümit diye bir şey kendisinde kalmaz. O, bunlardan daha müreffeh bir hayata kavuşur. Çünkü korku ve ümit, nefsin sükûna ulaşmasına engel olan birer köstek gibidirler. **Vâsılî** buna işâret ederek: "Korku, kul ile Allah arasında bir perdedir. Hakk'ın tecellî ettiği gönüllerde korku ve ümit diye bir şey kalmaz." demiştir. Hulâsa, seven adamın sevgilisini müşâhedede ayrılık korkusu ile meşgul olması müşâhedede noksanlıktır. Müşâhedenin devamı ise makamların en üstünüdür. Biz, burada makamların başlangıçlarından söz etmek üzere deriz ki:

Korku hali de diğerleri gibi ilim, hal ve amelden meydana gelir. İlim, hoşlanmadığın şeye seni sürükleyecek sebebi bilmektir. Bu, tıpkı hükümdara karşı cinâyet işleyip sonra eline düşen bir adam gibidir. Bu adam affedilip kurtulmak ümîdinde olduğu gibi, suçu nispetinde ceza görüp îdam olacağından da korkar. Fakat kendisinin ölüm cezasına çarptırılacağı sebeplerin ne derece kuvvetli olduğunu bildiği nispette korkusu da fazlalaşır. Şüphesiz bu sebepler, ağır bir cinâyet işlemiş olması, hükümdarın kindar, hiddetli ve intikamcı olması gibi şeylerdir.

Aynı zamanda bir şefâatçisinin bulunmayıp herkesin hükümdarı kendi aleyhine tahrîk etmesi ve cinâyetinin tesîrini yok edecek hiç bir iyiliğinin bulunmaması gibi hallerdir. Bütün bunları bilmesi, korkusunun çoğalmasına ve içten acı duymasına sebeptir. Bu sebepler zayıfladıkça korku da azalmış olur. Bâzen bu korku, işlediği cinâyetten değil de korktuğu şeyin vasfı yüzünden olur. -Arslanın pençesine düşen insan gibi.- Arslanın, yırtıcı ve parçalayıcı bir mahlûk olduğunu bildiği için ondan korkar. Korku, bâzen korktuğu şeyin fıtrat ve cibilliyetinden olur. Sel ağzına ve yangın civarına düşen adam gibi. Akan sudan korkulur. Çünkü insanı sürükleyip boğmak, onun işidir. Ateşten de korkulur. Çünkü onun şânı, yakmaktır.

İşte ilerideki tehlike sebeplerini bilmek, kalbin yanıp üzülmesine sebep olur. Korku da bu iç yangınıdır. Allahu Teâlâ'dan korku da böyledir. Bâzen Allahu Teâlâ'nın zât ve sıfatını bildiği ve o bütün âlemi dilediği anda helâk edip kimse O'na mâni olamayacağı için O'ndan korkar. Bir de fazla isyâna dalması sebebiyle

O’nun vereceği cezayı düşünerek O’ndan korkar. Bâzen hem O’nun azametini, hem de ikabını düşünerek her ikisi sebebiyle O’ndan korkar. Kendi kusurlarını ve Allahu Teâlâ’nın azamet sâhibi olması hasebiyle kendi yaptığından sorumlu olmayacağını bildiği nispette O’na karşı korkusu da çoğalır ki, Allah’tan en çok korkan, O’nu en çok bilendir. Bunun için Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

أَنَا أَخْوَفُكُمْ بِاللّٰهِ

“Ben, Allah’tan en çok korkanınızım.” [198] buyurduğu gibi, Allahu Teâlâ da:

إِنَّمَا يَخْشَى اللّٰهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ

“Allah’tan kulları içinde ancak âlimler korkar.” (Fâtır sûresi, 35/28) buyurmuştur. Mârifet tekâmül ettikçe, kalbin yangın ve korkusu da çoğalır. Sonra kalbin ateşi, kalpten bedene, diğer âza ve sıfatlara intikal eder de orada tesîrini gösterir.

Bu yangının bedeni kaplaması; erimek, sararmak, hayranlık, feryâd u figan ve ağlamak şeklinde olur. Bâzen ödü çatlar da kan beynine vurur, kendisini delirtir veya ölümüne sebep olur. Yahut bu korku ateş ile kuvvetleşir ki, kendisini tamamen ümitsizliğe düşürür.

Bu ateşin âzalara intikali ise; onları isyandan çekmek, geçmişi telâfi için tâat ve ibâdete bağlamak ve geleceğe hazırlamakla olur. Bunun için korku, gözyaşlarını akıtıp silmekte değildir. Korku, ikabı gerektiren şeylerden kaçınmaktır, denildi.

Hakîm **Ebû’l-Kasım** da: “Herkes korktuğundan kaçar, yalnız Allah’tan korkan O’na yaklaşır.” demiştir.

Zünnûn-ı Mısrî’ye: “Kul ne zaman Allah’tan korkar?” diye sorduklarında, o: “Hastalığının uzamaması için kendisini her şeyden koruyan hastanın durumuna geldiği vakit.” diye cevap vermiştir.

Bu korku ateşinin sıfatlardaki tecellîsine gelince; şehvetleri kırmak, zevkleri atmak, balda zehir olduğunu bilen kimsenin balı kerih gördüğü gibi, sevdiği kötülükleri çirkin görmek durumuna yükselmekle olur. Şehvetleri, bu korku ateşi ile yakar, âzâlarını terbiye eder, gönlünde hüzün, huşû, zillet ve meskenet duygularının hâsıl olması, kibir ve çekememezlik gibi hastalıklardan ayrılmış olması, bütün gayretini korkuya ve âkıbetine yönelterek başka şey ile meşgul olmamasıdır. Bütün didinmesi; nefsini murâkabe, muhâsebe, mücâhede, vakit ve zamanını değerlendirme, her türlü iş, söz ve hareketleri ile nefsini muâheze

etmek olmalıdır. Tıpkı yırtıcı hayvanların eline düşüp de acaba bir boşluk bulup kaçabilecek miyim, yoksa hemen parçalanacak mıyım, diye bütün dikkatini oraya topladığı gibi, burada da daima korktuğu ile meşgul olmalıdır. İşte korku kendisine galebe çalıp kendini kaplayanın hali budur. Sahâbe ve tâbiîn bu durumda idiler. Murâkabe, muhâsebe ve mücâhedenin kuvveti, kalbin elem ve ateşi olan korkunun kuvveti nisbetindedir. Korkunun kuvveti ise Allahu Teâlâ'nın celâl, sıfat ve ef'âli ile kendisinin kusurlarını, karşılaşacağı tehlike ve güçlükleri bilmesi nispetindedir.

Korkunun en kısa derecesi, tesîrini amelde göstermesi ve kendisini şüpheli şeylerden çekmesidir. Bu gibi şüpheli şeylerden çekinmeye "Verâ" denir. Korkusu daha da arttığı vakit en şüpheli olan şeyden de çekinir. Buna da "Takvâ " denir. Zîra takvâ, şüpheli şeyi atıp şüphesizini almaktır. Takvâ, insanı bâzen beis olan şeylere düşmemek için beis olmayan şeylerden de uzaklaştırır. Bu hâl, takvâda sadâkattir. Buna bir de yalnız Allah'a hizmet eklenirse, artık bunun sâhibi, oturmayacağı evi yapmaz, yemeyeceği malı toplamaz, ayrılacağı dünyaya iltifat etmez ve nefeslerini Allah rızasından başka yerlerde harcamaz. Bunun sahibi sıddîk adını almaya lâyıktır.

Demek ki sıdk olduğu yerde takvâ, takvâ olduğu yerde verâ ve verâın bulunduğu yerde de iffet vardır. Çünkü iffet, şehvetin arzularından çekinmektir. Demek ki korku, kötülüklerden çekinmek ve iyilikleri yapmak sûretiyle âzâlar üzerinde tesîrini gösterir ve kötülüklerden sakınması sebebiyle, şehvetinin arzularından uzaklaşması bakımından iffet adını alır ki, bundan üstünü verâdır. Bu, iffetten daha umumîdir. Yâni her iffet bulunduğu yerde verâ bulunmayabilir. Fakat verâın bulunduğu yerde mutlaka iffet vardır. Çünkü verâ, iffetten sonra gelir, bir üst kademe ve aynı zamanda her türlü yasaklardan sakınmaktır. Verâdan da üstünü takvâdır. Bu da sakıncalı şeyler yanında şüpheli olanlardan da çekinmektir. Takvâdan sonra sıdk ve mukarreb gelir. Bunların en sonu bir öncekine nispetle eam [umûmî], birinciye kadar, en evveli bir sonrasına nispetle daha özeldir. Yâni mukarreb ve sıddîk nerede varsa, arkadaki vasıfların hepsi onda mevcuttur. Fakat her iffet sâhibinde verâ veya her verâ sâhibinde takvâ veya her takvâ sâhibinde sıdk ve mukarreblik olamaz. En özeli olan, sıdk ve mukarrebliği andığın vakit, hepsini içine almış olursun.

Meselâ, "İnsan ya Arap veya Acem'dir. Arap ise ya Kureşîdir veya değildir. Kureyşî ise ya Hâşimî veya Alevîdir. Alevî ise ya Hasenî veya Hüseynîdir, yâni Hasan'ın neslindendir." dediğin vakit; bütün bu saydıklarımızın hepsini içine almış olur. Yalnız "Alevîdir" dersen, Hasenî veya Hüseynî olduğu belli olmaz. Bunun gibi, sıddîktır dediğin vakit, iffetli, verâ sâhibi ve müttakî olduğunu da

ifade etmiş olursun. Bu, çok isimlerin ayrı ayrı mânalara geldiğini sanmak doğru olmaz. Böyle sanmakla işi karıştırmış olursun.

İşte bu anlattıklarımız, korkunun toplandığı yerlerdir.

Hadîsi Buhârî Enes'den ve yine Buhârî ile Müslim Âişe'den aynı meâlde ve fakat başka kelimelerle rivâyet etmişlerdir.

KORKUNUN DERECELERİ

Bilmiş ol ki; aslında korku, makbul olmakla beraber, bâzılarının sandığı gibi ne kadar çok korkarsa o nispette makbul olur görüşü de galattır. Esasen korku, Allah'a yaklaşmak için insanı ilim ve amele sevk eden ilâhî bir kamçıdan ibârettir. Hayvâniyet için en doğrusu, kırbaçsız kalmamaktır. Çocuk da böyledir. Fakat bu, fazla dövmenin daha makbul olduğuna delâlet etmez. Her şeyde olduğu gibi korkunun da ifrat, tefrît ve îtidal tarafları vardır. Makbul olan, îtidal derecesindeki korkudur. Az korku, kadının yumuşaklığına benzer. O müessir bir vaaz duydu ve korkunç bir manzara gördü mü hemen ağlar da yaşları dökülmeye başlar. Fakat bu hal kaybolunca hemen eski durumuna döner. Bu gibi korku, faydası az olan eksik bir korkudur. O, çürük bir odun parçası gibidir. Onunla ne kadar hayvana vursan hayvanı acıtıp onda bir tesîr meydana getiremezsin ve riyâzete vesîle olamazsın. Ne yazık ki çoğunluğun korkusu bu kabîldendir. Ancak âlimler ve ârifler bundan müstesnâdır. Âlimler derken, âlim ismini alan ve sûretâ âlim olan şahısları kastetmiyoruz. Zîra bunlar korkudan çok uzaktırlar. Biz, âlim derken, Allahu Teâlâ'ya, O'nun âyet ve ef'âline vâkıf olanı kastediyoruz.

Asrımızda bu gibi âlimlerin vücûdu enderdir. Bunun için "Allah'tan korkar mısın?" diye soranlara **Fudayl**: "Sükût et, zîra korkmam demek küfür olacağı gibi, korkarım demekle de yalancı olabilirsin." demiştir. Fudayl bu sözü ile korkunun, âzâları kötülüklerden uzaklaştırıp iyilikleri yaptırmak anlamında olduğunu ifade etmek istemiştir. Âzâlar üzerinde tesîri olmayan korkunun değeri yoktur. Buna korku adını vermek, doğru olmaz.

İfrat derecede korkuya gelince; bu, îtidali aşmak sebebiyle insanı ye'se ve ümitsizliğe düşürür ki, bu da yerilmiştir. Çünkü aşırı korku, insanı amelden de alıkoyar. Bâzen sâhibini zayıflatır ve hasta eder, şaşkına çevirir, hattâ delirmesine sebep olur. Hâlbuki kamçıdan maksat ne ise korkudan maksat da odur. O da amele teşvîktir. Maksat amel olmasa, korku bir kemâl olamazdı. Çünkü aslında korku, bir noksanlıktır. Zîra korkunun menşei cehâlet ve acziyettir. Cehâleti, sonunu bilmemesi bakımındandır. Eğer sonunu bileydi korkmazdı. Çünkü korku, tereddüt edilen şeyde olur. Acziyetine gelince; def etmeye muktedir olamadığı kaçınılacak bir şey ile karşılaşması bakımındandır. Âdemoğlunun kusuruna nispetle bu da makbuldür. Fakat bizâtihî makbul olan acziyet ve cehâlet değil, ilim, kudret ve Allahu Teâlâ'nın vasıflanması câiz olan nitelikler ile ilgili olan korkudur. Allahu Teâlâ'nın vasıflanması câiz olmayan her

şey noksanlıktır. Bu gibi şeylerin makbûliyeti, kendilerinden daha düşüklerine nispetledir. Her şekil hastalığın ölüm hastalığından ehven olması gibi... İnsanı ümitsizliğe düşüren her çeşit korku, mezmûmdur.

Yukarıda anlattığımız gibi korku, insanı akılsızlığa ve ölüme varıncaya kadar her çeşit tehlikelere sürükleyebilir. Çocuğu ölüme, hayvanı helâke götüren dayak gibi. Korkunun bu çeşidi de mezmûmdur. Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in, ümit sebepleri üzerinde durması, ümitsizliğe veyâ bu sebeplere düşüren korkudan kurtarmak içindir. Her hangi bir maksat için aranan bir şeyden umulan, onun o maksada ulaştırmasıdır. Maksattan ileri geçen veya maksada yetmeyeni makbul değildir. Korkunun faydası, çekinmek, verâ, takvâ, mücâhede, ibâdet, fikir, zikir ve diğer Allah'a yaklaştıran sebeplere ulaşmaktır. Bütün bunlar hayat, vücud sağlığı ve akıl isterler. Bunlara zararı dokunan her şey mezmûmdur.

Şâyet, "Allah korkusundan ölen şehîddir, nasıl olur da bu korku mezmûm olur?" dersen derim ki; onun şehîd olması, korkudan ölmüş olması sebebiyle onun bir mevkîi vardır ki, o anda başka sûretle ölse, o mevkîi alamazdı, demektir. İşte korku ile ölüm, korkusuz ölüme nispetle bir fazîlettir. Fakat fikir, mücâhede ve maârif bakımından terakkî etmek sûretiyle Allah yolunda olanlar, her an şehîdler mertebesini ihrâz etmektedirler. Eğer böyle olmasaydı öldürülen veya yırtıcı hayvanların parçaladığı çocuk veya delilerin peygamberler ve şehîdlerden efdal olması gerekirdi ki, bu muhaldir. Böyle sanmak doğru olmaz. Saâdetlerin efdali, Allah'a ibâdetle geçen uzun ömürdür. Ömrü, akıl ve sıhhati iptâle sebep olan her şey, her ne kadar bâzı hususlara nisbetle fazîlet ise de, diğer hususlara nispetle hüsran ve noksanlıktır; şehâdet gibi. Şehâdet, mâdûnuna nisbetle fazîlet ve fakat müttakî ve sıddıklara nisbetle fazîlet değildir.

Demek ki amelde tesîri olmayan korku, hayvanı yürütmeyen kamçı gibi bir değer taşımaz, varlığı ile yokluğu birdir. Tesîr ederse, tesîri nispetinde değeri vardır. Şâyet, şehvetin gerektirdiği şeylerden çekinmek anlamında olan yalnız iffeti temîn ediyorsa, bunun bir derecesi vardır. Verâı da sağladığı vakit bir derece daha üstünlük almış olur. En üstün derece de sıddıklar mertebesidir ki, zâhir ve bâtınını, Allah'ın gayrisinden kesip bütün mevcudiyetiyle Allah'a yönelmektir. İşte en makbul korku da budur. Bu da akıl ve sıhhat ile mümkündür. Şâyet akıl ve sıhhati izâleye varırsa bu, tedâvisi gerekli olan bir hastalıktır. Eğer güç yeterse tedâvi edilmesi lâzımdır. Eğer makbul olsa, recâ ve benzeri ilaçlarla tedâvisine gidilmesi vâcib olmazdı. Bunun için **Sehl**, uzun müddet açlık riyâzetine giren mürîdlere: "Dikkat edin, aklınızı koruyun. Zîra aklı kısa olanlardan Allah'ın velîsi yoktur." demiştir.

KORKUNUN KISIMLARI

Bilmiş ol ki; korku, hoşlanmadığı bir şey ile karşılaşacağını düşünmekten doğar. Hoşlanmadığı şey ya bizâtihî korkunçtur -ateş gibi- veyahut onun mekruh ve hoşlanmayan bir şey olması bizâtihî değil de her hangi bir kötülüğe ulaştırması bakımındandır. Âhirette insanı hoşlanmadığı şeyle karşılaştırmaya vesîle olan günâhları gibi. Bu, tıpkı ölüme sürükleyecek şeyleri yemekten hasta adamın çekinmesine benzer. Her korkan kimse bu iki kısımdan hangisi için korktuğunu düşünmesi gerekir ki; bu sayede o korku kuvvetleşip kalbini yakmaya başlasın. Bunun için korkanların dereceleri farklıdır. Çekindikleri şeylere nispetle korkuları da değişir.

Zâtî bakımdan değil de başka sebeple kendisinden korkulan, meselâ tövbe etmeden ölmekten, tövbeyi bozmaktan, Allah'a karşı vazîfelerini hakkıyla yerine getirmek imkânlarından mahrum olmaktan, kalbinin kararıp katılaşmasından, istikametten ayrılmasından, alıştığı şehvetlere uymasından, Allahu Teâlâ'nın onu kendi iyilikleri ile başbaşa bırakmasından ve bununla kendini beğenmesinden, kibre kapılmasından, başka şeylerle meşgul olmasından, istidraçtan, insanların her ne şekilde olursa olsun aleyhinde bulunmasından, ileride ne hâl alacağından, peşin cezaya uğrayacağından, dünya varlıklarına kapılıp onlara aldanacağından, gafletine Allah'ın muttalî olacağından, sû-i hâtimeden veya ezelde hakkında yazılan yazıdan korkması gibi. Bütün bunlar âriflerin taşıdıkları korkulardır ve her birinin özel faydaları vardır.

Âdetlere kapılıp onların kendisini istilâ edeceğinden korkan kimse, âdetlerden ayrılmaya gayret etsin. Kalbinden geçenlere, Allahu Teâlâ'nın muttalî olduğundan korkan kimse, kalbini vesveselerden temizlemeye gayret etsin. Her korktuğunu böylece düzeltmeye çalışsın.

Bu korkuların en büyüğü, son nefes korkusudur. Çünkü burası önemlidir. Fakat en üstünü, kemâl ve mârifete en çok delâlet edeni, geçmişin korkusudur. Çünkü gelecek, geçmişe tâbi ve aynı zamanda araya giren birçok sebeplerden sonra onun fer'idir. Son nefes, ezeldeki mukadderâtın tecellî ve tezâhürüdür. Son nefesten korkan kimse, ezeldeki mukadderâttan korkan kimseye nispetle, anlatacağım şu iki adamın birine olan nispeti gibidir. Hükümdar, bu iki adam hakkında birer yazı yazmıştır. Bunlar bunu duydular fakat ne yazıldığını bilmiyorlar. Belki îdamlarını ve belki de vezir olmalarını yazmıştır. Bunlardan biri acaba bu yazıyı açsak ve bir baksak ne yazılmıştır, diye düşünür. Diğeri de acaba hükümdar ne yazdı, yazdığı vakit hiddetli mi idi, değil miydi? Bunu

düşünür. İşte onlar bu iki adam gibidir. Ancak bu iki adamın düşüncelerinden ikincisinin, yâni acaba hükümdar ne yazdı ve yazdığı vakit ne halde idi, diye düşünenin düşüncesi daha üstündür. Çünkü burada sebebe yönelmek vardır. Bunun gibi ezeldeki hükme yönelmek, istikbâldekini beklemekten daha önemlidir. Buna işâret olmak üzere Resûl-i Ekrem (s.a.v.) minberde iken sağ elini yumarak:

هٰذَا كِتَابُ اللّٰهِ كَتَبَ فِيهِ أَهْلَ الْجَنَّةِ بِأَسْمَائِهِمْ وَأَسْمَاءِ آبَائِهِمْ لَا يُزَادُ فِيهِمْ وَلَا يُنْقَصُ «ثُمَّ قَبَضَ كَفَّهُ الْيُسْرَى وَقَالَ» هٰذَا كِتَابُ اللّٰهِ كَتَبَ فِيهِ أَهْلَ النَّارِ بِأَسْمَائِهِمْ وَأَسْمَاءِ آبَائِهِمْ لَا يُزَادُ فِيهِمْ وَلَا يُنْقَصُ، وَلَيَعْمَلَنَّ أَهْلُ السَّعَادَةِ بِعَمَلِ أَهْلِ الشَّقَاوَةِ حَتّٰى يُقَالُ كَأَنَّهُمْ مِنْهُمْ بَلْ هُمْ هُمْ، ثُمَّ يَسْتَنْقِذُهُمُ اللّٰهُ قَبْلَ الْمَوْتِ وَلَوْ بِفَوَاقِ نَاقَةٍ. وَلَيَعْمَلَنَّ أَهْلُ الشَّقَاوَةِ بِعَمَلِ أَهْلِ السَّعَادَةِ حَتّٰى يُقَالُ كَأَنَّهُمْ مِنْهُمْ بَلْ هُمْ هُمْ، ثُمَّ يَسْتَخْرِجُهُمُ اللّٰهُ قَبْلَ الْمَوْتِ وَلَوْ بِفَوَاقِ نَاقَةٍ، اَلسَّعِيدُ مَنْ سَعِدَ بِقَضَاءِ اللّٰهِ، وَالشَّقِيُّ مَنْ شَقِيَ بِقَضَاءِ اللّٰهِ وَالْأَعْمَالُ بِالْخَوَاتِيمِ

“İ te bu, Allahu Teâlâ’nın kitâbıdır. Burada kendi adları ve babalarının adları ile cennetlikleri yazdı. Bunlarda artık ve eksik olamaz. Sonra sol elini yumarak: Bu da Allahu Teâlâ’nın, cehennemlikleri yazdığı kitabıdır. Onları kendi adları ve babalarının adları ile yazmı tırş Bunlarda da artık ve eksik dü ünülemez. Sizden biriniz akilerin ameli gibi amel i ler, tâ ki bu da sanki onlardan olur; hattâ sankisi yok, o da tamamen onlardandır, denir. Sonra Allahu Teâlâ velev ki bir devenin birinci defa sağılmasından ikinci defa sağılmasına kadar gecen zaman olsun, yâni kısa bir müddet de olsa, ölümden önce onları bu kötü durumdan kurtarır. Bunun gibi, akiler de iyilerin ameli gibi amel ederler, tâ ki bunlar da onlardan sayılır, hattâ bunlar tam bunlardandır, denir. Sonra Allahu Teâlâ, velev ki bir devenin ikinci sağımı arasındaki zaman kadar olsun, onları ölümden önce şbunlarŞın arasından çıkarır. Saîd, Allah’ın kazâsı ile saâdete ula andır. aki de Allah’ın

kazâsı ile ekavete ula andır. Amelde îtibar, hâtimeyedir.” [199] buyurmuştur.

Bu, korkanları ikiye ayırmak gibidir. Bir kısmı işlediği günâhtan dolayı Allah’tan korkar, diğer kısmı da Allahu Teâlâ’nın celâl ve cemâlinden, heybet ve azametinden korkar. Şüphesiz bu ikincinin mevkîi daha üstündür. Bunun için bu adam sıddıklar mertebesine yükselse de yine korkusu devâm eder. Diğeri ise aldanmak tehlikesi ile karşı karşıyadır. İbâdete devâm ederken günâhtan korkmak, sâlihler korkusu; Allah’ın azametinden korkmak, muvahhid ve sıddıklar korkusudur ki, Allah’ı mârifetin semeresi de budur.

Allahu Teâlâ’nın zât ve sıfatını bilen herkes, günâh işlemese de Allah’tan korkması gerektiğini bilir. Hattâ günâhkâr bile Allah’ı gereği gibi bilse, günâhından değil, Allah’ın azametinden, heybet ve celâlinden korkardı. Eğer Allahu Teâlâ bizâtihî korkutmasa, ona günâh yaptırmaması ve günâh imkânlarını vermemesi lâzım gelirdi. Günan sebeplerini kolaylaştırmak, onu uzaklaştırmak demektir. Hâlbuki günâhtan önce günâh işlememişti ki bunu hak etmiş olsun. Âbide, ibâdet yolunu kolaylaştırmak da aynıdır. Çünkü ibâdetten önce ibâdet etmemişti ki buna hak kazanmış olsun. İsyân edenin, -kabul etse de etmese de- ezelde isyânı ile hükmedildi. İtâat edenin de aynı şekilde itaati ezelde takdîr edilmiş ve kendisi itâat edecektir. Muhammed aleyhisselâmı, yaratılmadan önce en üstün makama yükselten, Ebû Cehil’i de yaratmadan ve hiç günâh işlemeden yerin dibine batıran kimdir? Elbette ki Allah’tır. Bu işleri yapan Allah olduğuna göre her şeyden önce O’nun celâlinden korkmak gerekir. Allah’a itâat eden, Allahu Teâlâ’nın onda yarattığı irâde ve ona verdiği kuvvetle itâat eder. İsyân eden de Allahu Teâlâ’nın onda yarattığı kesin irâde kuvveti ve isyân kudreti sebebiyle isyân eder. İrâde ve kudretten sonra fiil, zarurî hale gelir. Ne olaydı, ona itâat irâdesini bahşetmekle ikramda bulunan, ona da isyan irâdesini vermekle onu uzaklaştıran sebebin ne olduğunu bileydim? Bunları kula havâle, daha önce hiç bir sebep olmadan ezelî kazâya râci olduğuna göre, dilediği gibi takdîr ve istediği gibi hükmedenden, elbette, aklı başında olanlar korkarlar ki bu, zâtı îtibarıyla olan korkudur. Bunun ardında, açıklanması câiz olmayan, kader sırrı yatar.

Allahu Teâlâ’nın sıfatından korkmayı anlamak, ancak bir misâl ile mümkün olabilir. Eğer bu hususta Şâri Teâlâ’nın izni olmasa buna da kimse cüret edemezdi. Haberde vârid olduğuna göre, Allahu Teâlâ **Dâvud aleyhisselâm**a şöyle vahyetmiştir:

“Ey Dâvud, yırtıcı hayvanlardan korktuğun gibi benden de kork.” Bu misâl, her ne kadar bu mânanın sebebini sana anlatmazsa da bu mânadan hâsıl olan şeyi

anlatır. Çünkü sebebini anlamak, kaderin sırrını anlamak demektir. Bu da ancak ehline açıklanır.

Bunun özeti şöyledir: Yırtıcı hayvanlardan korkmak, onun sana karşı olan geçmiş bir cinâyetinden dolayı değil; kendisinde kuvvet, kudret, kibir, heybet ve saldırganlık vasfı ile dilediğini yapabilme imkânlarına sâhip olup, yaptığına aldırış etmemesi bakımındandır. Seni parçalarsa, zerre kadar keyfine keder gelmez. Şâyet salıverirse, seni acıyıp sana merhamet ettiği için değil, seni beğenmediği ve senin ölüne veya dirine iltifat etmediği içindir. Onun nazarında senin gibi bin kişi ile bir karınca öldürmek arasında fark yoktur. Zîra yırtıcılıkta bunların önemi yoktur. Allahu Teâlâ'nın böyle üstün misâlleri vardır. Bunu böyle dış görünüşü ile bilen, dış görüşten daha kuvvetli olan bâtını müşâhede ile Allahu Teâlâ'nın; *"Bunlar cennete, buna aldırı etmem; bunlar da cehenneme, buna da aldırı etmem."* buyurduğunun doğruluğunu anlar. İşte onun her şeyden müstağnî ve hiç bir şeye aldırış etmediğini bilmen, kendisinden korkuyu gerektirdiğini anlamak için sana yeter. Bu korku, zâtı için Allah'tan korkmaktır.

Korkanların ikinci tabakası, hoşlanmadıkları bir şeyi düşünerek korkanlardır. Ölüm ânı ve ölüm acısı, Münker Nekir meleklerinin soru ve cevapları, kabir azâbı, kıyametin şiddeti, Allah huzurunda hesap vermenin dehşeti, gizli işlerinin açığa çıkarılmasındaki utancı, iğneden ipliğe sorumlu olması, sırat ve cehennem korkusu, cennetten mahrumiyet hasreti, derece düşüklüğü ve Allah'ın cemâlinden mahrum olmak gibi şeyleri düşünmekten meydana gelen korkudur.

Bunların hepsi hoşa gitmeyen şeylerdir. Bunun için korkunçturlar. Bütün bunlarda korkanların dereceleri birbirinden farklıdır. Korkunun en üstün derecesi, Allah'ın cemâlinden mahrumiyet korkusudur ki bu, âriflerin korkusudur. Bundan aşağı dereceler; âmiller, zâhidler, sâlihler ve avam halkın korkusudur. Kemâli mârifetle bilmeyip basîreti açılmayanlar, vuslatın zevkini ve ayrılığın elemini bilemezler. Hattâ bu gibilere, ârif cehennem ateşinden değil, müşâhedeye engel olan perdeden korkar, denildiği vakit, buna şaşırır ve bunu boş bir görüş telakkî ederler. Hattâ eğer şerîat onu yasaklamasa, müşâhedenin zevkini inkâra kadar yeltenirdi. Onun bunu dili ile kabul etmesi, taklit zarûretinden doğar, yoksa içinden bunu tasdîk de etmeyebilir. Çünkü onun bildiği, hayvanların da ortaklaştığı, mîde ve şehvet zevkleri gibi şeylerdir. Âriflerin zevkine gelince; onu yine ârifler anlar, başkaları anlayamaz. Bunu, ehli olmayana açıklamak yasak, ehli ise açıklamaya muhtaç değildir.

İşte korkanların korkusu bu bölümlere ayrılır.

Lütuf ve keremiyle Allah'dan hüsn-i tevfîk dileriz.

Tirmizî, Abdullah ibn Amr ibn el-Âs'dan rivayet etmiştir. Tirmizî, hasfen, sahîh ve garîb olduğunu söylemiştir.

KORKUNUN FAZÎLETİ VE KORKUYA TEŞVÎK

Bilmiş ol ki; korkunun fazîleti, bâzen düşünce ve ibret almakla, bâzen de âyet ve haberlerle bilinir.

Düşünce ve ibretin yolu şöyledir: Bir şeyin fazîleti, âhirette Allah'a kavuşmak saâdetine ulaştırmaktaki faydası nispetindedir. Zîra aranan tek şey, mutluluktur. Kulun en büyük mutluluğu, Allah'a yaklaşmak ve O'na ulaşmaktır. Buna yardımcı olan her şeyde fazîlet vardır. Fazîleti de netîceye ulaştırma nispetindedir. Hâlbuki âhirette Allah'a kavuşmak mutluluğuna ancak dünyada O'nun sevgisini ve O'nunla ünsiyeti kazanmakla ulaşılacağı meydandır. Sevgi ise mârifet ile mârifet de ancak devamlı tefekkür ile hâsıl olur. Ünsiyet de sevgi ve devamlı zikir ile zikir ve fikre devam da dünya sevgisini gönlünden çıkarmakla, dünya sevgisini atmak da zevk ve şehvetleri terk etmekle, bunları terk etmek de şehveti kırmakla, şehveti kırmak da en çok korku ateşi ile mümkündür.

Demek ki korku, şehvetleri yakan bir ateştir. Bunun fazîleti de şehvetleri yaktığı ve günâhtan uzaklaştırıp ibâdete yaklaştırdığı nispettedir. Bu da yukarıda anlattığımız gibi, korkunun dereceleri nispetinde değişir. Korku nasıl fazîletli olmasın ki, Allah'a yaklaştırıcı en makbul ameller olan iffet, verâ, takvâ ve mücâhede korku sâyesinde temîn edilir.

Âyet ve haberlerden iktibas yolu ile alınan korkunun fazîletine gelince; bunlar sayılamayacak kadar çoktur. Bu hususta sana yetecek ve hattâ fazla bile gelecek delîl, Allahu Teâlâ'nın korkanlar için, cennet ehlinin bütün makamlarını ihrâz eden; hidâyet, rahmet, ilim ve rıdvân gibi fazîletleri onlarda toplamasıdır. Nitekim âyet-i celîlede:

هُدًى وَرَحْمَةٌ لِلَّذِينَ هُمْ لِرَبِّهِمْ يَرْهَبُونَ

"Hidâyet ve rahmet o kimselere mahsustur ki, onlar Rablerinden korkarlar." (A'râf sûresi, 7/154),

إِنَّمَا يَخْشَى اللّٰهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ

"Allah'tan kulları içinde ancak âlimler korkar." (Fâtır sûresi, 35/28)

رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ذٰلِكَ لِمَنْ خَشِيَ رَبَّهُ

“Allah bunlardan râzı olmuştur, bunlar da O’ndan hoşnûd olmuşlardır. İşte bu, Rabbinden korkana mahsustur.” (Beyyine sûresi, 98/8) buyrulmuştur.

İlmin fazîletine delâlet eden her şey, korkunun fazîletine de delâlet eder. Zîra korku, ilmin mahsûlüdür. Bunun için **Mûsâ aleyhisselâm**’dan gelen rivâyette, korkanlar için başkalarının ortak olamayacağı üstün makamlar vardır. Refîk-ı Âlâ’da yâni en üstün makamda yalnız onlardır. Çünkü onlar âlimlerdir. Âlimler ise peygamberlerin vârisleri olmaları bakımından peygamberlerle beraberdir. Refîk-ı Âlâ’da arkadaşlık, peygamberler ve onlara katılanlara mahsustur. Bunun için ölüm hastalığında Resûl-i Ekrem (s.a.v.), ebedî dünyada kalmakla Allah’a kavuşmak hususlarında serbest bırakıldığı vakit:

أَسْأَلُكَ الرَّفِيقَ الْأَعْلَى

“Allahım, senden Refîk-ı Âlâ’yı isterim.” [200] demiştir. Demek ki korkuyu doğuran şeye baktığımız vakit onun ilim, korkunun netîcesine baktığımız vakitte de onun verâ ve takvâ olduğunu görürüz. Bunların fazîletleri ise hiç de gizli değildir. Hattâ o dereceye kadar açıktır ki, hamd Allah’a, salât Resûlüllah’a mahsus olduğu gibi, sonuç da takvâya bağlıdır. Nitekim: *“Hamd, âlemlerin Rabbine mahsustur, âkıbet müttakîlerindir, salât u selâm, Muhammed aleyhisselâm’a ve onun âline mahsustur.”* denir. Allahu Teâlâ takvâyı kendi zâtına izâfe ile tahsîs ederek:

لَنْ يَنَالَ اللّٰهَ لُحُومُهَا وَلَا دِمَاؤُهَا وَلٰكِنْ يَنَالُهُ التَّقْوٰى مِنْكُمْ

“Onların ne etleri, ne kanları hiç bir zaman Allah’a erişmez. Fakat sizden O’na takvâ ulaşır.” (Hac sûresi, 22/37) buyurmuştur. Takvâ ise yukarıda anlattığımız gibi, korku gereğince korunmak ve çekinmekten ibârettir. Bunun için yine:

إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ أَتْقَاكُمْ

“Allah katında en ekreminiz, O’ndan en çok korkanınızdır.” (Hucürât sûresi, 49/13) buyruldu ve yine bunun için Allahu Teâlâ geçmiş ve geleceklere takvâyı tavsiye ettiğini beyân etmek üzere:

وَلَقَدْ وَصَّيْنَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَإِيَّاكُمْ أَنِ اتَّقُوا اللّٰهَ

“And olsun ki biz, sizden evvel kendilerine kitap verilenlere de, size de “Allah’tan korkun.” diye tavsiye etmişizdir.” (Nisâ sûresi, 4/131) Yine:

وَخَافُونِ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

Öyle ise siz onlardan değil, benden korkun, eğer îman etmişlerseniz.” (Âl-i İmrân sûresi, 3/175) buyurdu ve korkuyu emrederek, onu îmanın şartından kıldı. Bunun için zayıf olsa da hiç bir mü’min korkusuz olamaz. Korkunun zâfiyeti, îman ve mârifetin zâfiyetinden ileri gelir.

Takvânın fazîleti hakkında hadîs-i şerifler:

Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِذَا جَمَعَ اللّٰهُ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ لِمِيقَاتِ يَوْمٍ مَعْلُومٍ فَإِذَا

هُمْ بِصَوْتٍ يَسْمَعُ أَقْصَاهُمْ كَمَا يَسْمَعُ أَدْنَاهُمْ فَيَقُولُ يَا أَيُّهَا

النَّاسُ إِنِّي قَدْ أَنْصَتُّ لَكُمْ مُنْذُ خَلَقْتُكُمْ إِلَى يَوْمِكُمْ هٰذَا

فَأَنْصِتُوا إِلَيَّ الْيَوْمَ إِنَّمَا هِيَ أَعْمَالُكُمْ تُرَدُّ عَلَيْكُمْ أَيُّهَا النَّاسُ

إِنِّي قَدْ جَعَلْتُ نَسَبًا وَجَعَلْتُمْ نَسَبًا فَوَضَعْتُمْ نَسَبِي وَرَفَعْتُمْ نَسَبَكُمْ

قُلْتُ إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ أَتْقَاكُمْ وَأَبَيْتُمْ إِلَّا أَنْ تَقُولُوا فُلَانُ

بْنُ فُلَانٍ وَفُلَانُ أَغْنَى مِنْ فُلَانٍ فَالْيَوْمَ أَضَعُ نَسَبَكُمْ وَأَرْفَعُ

نَسَبِي أَيْنَ الْمُتَّقُونَ

“Allahu Teâlâ muayyen olan kıyâmet günü için bütün canlıları mah er yerine topladığı vakit, yakındakiler olduğu gibi, uzaktakiler de aynı ekilde duyacakları bir sesle kar ıla ırlar. Bu seste: “Ey insanlar, sizi yarattığımdan bugüne kadar hep ben sustum da sizi dinledim. Bugün siz susun ve beni dinleyin. Bugün size amellerinizin kar ılığı verilecektir. Ey insanlar, ben sizin aranızda bir nesep, asâlet koydum, siz de kendi aranızda bir nesep tâyin ettiniz. Benim koyduğum nesebi dü ürdünüz ve kendi nesebinizi yücelttiniz. Ben, en keremliniz, en çok müttakî olanınızdır, dedim. Fakat siz buna yakla madınız da, falan zâde falan, dediniz. İ te bugün ben de sizin koyduğunuz

asâlet unvânını dü ürür ve benim koyduğum asâleti yüceltirim. Müttakîler nerede?" Hemen bunlar için bir sancak çekilir. Onlar bu bayrağın ardına takılır, yerlerini alır ve hesapsız olarak cennete girerler." [201] buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

رَأْسُ الْحِكْمَةِ مَخَافَةُ اللهِ

"Hikmetin ba ı Allah korkusudur." [202] buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.), İbn Mes'ûd (r.a.)'a hitâben:

إِنْ أَرَدْتَ أَنْ تَلْقَانِي فَأَكْثِرْ مِنَ الْخَوْفِ بَعْدِي

"Bana kavu mayı istersen, benden sonra korkunu çoğalt." buyurmuştur.

Fudayl diyor ki: "Allah'tan korkan kimseyi, korkusu her türlü hayra delâlet eder."

Şiblî: "Allahu Teâlâ'dan ne zaman korkdumsa daha önce görmediğim ibret ve hikmetten bir kapı gördüm." demiştir.

Yahya b. Muaz: "Günâh işleyen her mü'mini iki iyilik tâkip eder. Birisi Allahu Teâlâ'nın ikabından korkmak, diğeri de rahmetini ummaktır. Bu, tıpkı iki arslan arasında kalan bir tilki gibidir."

Mûsâ aleyhisselâm'dan gelen bir haberde Allahu Teâlâ: "Herkesin hesabı zor geçecek ve bütün varlıklarından sorumlu tutulacaktır. Ancak verâ sâhiplerini hesaba çekmekten hayâ ederim." buyurmuştur. Verâ ve takvâ; şartı, korku ifade eden bir takım mânalardan alınmış isimlerdir. Korku olmazsa bunlar bu isimleri alamazlardı. Bunun gibi, zikri de korkanlara mahsus kılmıştır. Nitekim âyet-i celîlede:

سَيَذَّكَّرُ مَنْ يَخْشٰى

"Allah'tan korkacak olan öğüdü kabul eder." (A'lâ sûresi, 87/10)

وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّتَانِ

"Rabbinin huzurunda durmaktan korkan kimseler için iki cennet vardır." (Rahmân sûresi, 55/46) buyrulmuştur. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) bir kudsî hadîste şöyle buyurmuştur:

قَالَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ وَعِزَّتِي لَا أَجْمَعُ عَلَى عَبْدِي خَوْفَيْنِ وَلَا

أَجْمَعُ لَهُ أَمْنَيْنِ فَإِنْ أَمِنَنِي فِي الدُّنْيَا أَخَفْتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَإِنْ

خَافَنِي فِي الدُّنْيَا أَمَّنْتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

"Allahu Teâlâ buyuruyor: "İzzet ve celâlim hakkı için, kulumun lehinde iki emniyet ve aleyhinde iki korkuyu bir arada toplamam. Dünyada benden emîn olursa âhirette onu korkuturum. Dünyada benden korkarsa kıyâmet günü onu emniyette kılarım." [203]

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

مَنْ خَافَ اللهَ تَعَالَى خَافَهُ كُلُّ شَيْءٍ وَمَنْ خَافَ غَيْرَ اللهِ

خَوَّفَهُ اللهُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ

"Allah'tan korkandan her ey korkar. Allah'tan ba kasından korkanı Allahu Teâlâ her eyden korkutur." [204]

Diğer hadîste şöyle buyrulmuştur:

أَتَمُّكُمْ عَقْلًا أَشَدُّكُمْ خَوْفًا لِلهِ تَعَالَى وَأَحْسَنُكُمْ فِيمَا أَمَرَ

اللهُ تَعَالَى بِهِ وَنَهَى عَنْهُ نَظَرًا

"En akıllınız, Allah'tan en çok korkanınız, emir ve yasaklarına en güzel ekilde riâyet edeninizdir."

Yahya b. Muaz diyor: "Âdemoğlu ne miskindir? Yoksulluktan korktuğu gibi cehennemden korksaydı (mutlak sûrette) cennete girerdi".

Zünnûn da: "Allah'tan korkan kimsenin kalbi erir, Allah'a olan sevgisi artar ve akl-ı selîm sâhibi olur." demiştir. Yine aynı zât şöyle söylemiştir: "Korkunun ümitten daha fazla olması gerekir. Çünkü ümit tarafı galebe çalınca, kalp bozulur."

Ebû'l-Huseyn ed-Darîr de: "Saâdetin alâmeti, şekavetten korkmaktır. Zîra korku kul ile Allah arasında, kul için bir köstektir. Bu köstek koparsa helâkte olanlarla beraber helâk olur." demiştir.

Yahya b. Muaz'a:

- "Kıyâmet günü insanların en emîn olanı kimdir?" diye soranlara:

- “Dünyada en çok korkanıdır.” diye cevap vermiştir.

Sehl de; “Helâl lokma yenmedikçe korku bulunmaz.” demiştir.

Hasan-ı Basrî’ye sormuşlar:

- “Nasıl yapalım? Öyle kimselerle sohbet ediyoruz ki, kalbimiz yerinden kopacak şekilde bizi korkutuyorlar.” dediklerinde Hasan:

- “Vallahi, emniyet gelinceye kadar sizi korkutanlarla oturmak, korku gelinceye kadar sizi emniyette bulunduranlarla oturmaktan daha iyidir.” dedi.

Ebû Süleyman Dârânî: “Korkunun bulunmadığı kalp, harâb olur.” demiştir.

Hz. Âişe Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’e:

وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا اٰتَوْا وَقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ

“Rablerinin huzuruna döneceklerinden korkarak vergilerini verenler.” (Mü’minûn sûresi, 23/60) âyetindeki “Kalpleri korkan”dan sordu ve:

- “Bunlar hırsız ve zânîler midir?” dedi. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

لَا بَلِ الرَّجُلُ يَصُومُ وَيُصَلِّي وَيَتَصَدَّقُ

وَيَخَافُ أَنْ لَا يُقْبَلَ مِنْهُ خَيْرٌ

“Hayır. Bu, namaz kılıp oruç tutan ve sadaka veren kimsedir. Amelinin kabul olup olmayacağından korkar.” [205] buyurmuştur. Allah’ın mekrinden ve azâbından emîn olmak hakkındaki vaîdler sayılamayacak kadar çoktur. Bütün bunlar korkuyu överler. Çünkü bir şeyi yermek, onun zıddını övmektir. Ümîdin zıddı ümitsizlik olduğu gibi, korkunun zıddı da emniyettir. Ümitsizliği yermek, ümîdin fazîletine delâlet ettiği gibi, emniyeti yermek de onun zıddı olan korkunun fazîletine delâlet eder. Hattâ recânın fazîleti hakkında vârid olan bütün rivâyetler, korkunun fazîletine de delîldir. Zîra bunlar lâzım-melzûm kabîlindendir, birbirinden ayrılmazlar. Çünkü sevdiğini ümit eden, onun kaybolmasından korkar. Şâyet kaybolmasından korkmazsa onu sevmiyor demektir.

Demek ki korku ile recâ birbirinden ayrılmazlar, ancak biri diğerinden fazla olabilir de kalp, biri ile meşgul iken diğerine iltifat etmeyebilir. Çünkü korku ile ümîdin şartı, şüpheli olan şeylerle ilgili olmalarıdır. Zîra, katî olan bir şeyden ne korkulur, ne de bir şey umulur. Çünkü olacağı muhakkaktır.

Şu halde sevdiğinin olması mümkün olduğu gibi, olmaması da mümkündür. Onun olacağını düşünmek, kalbi rahatsızlandırır ki, işte bu ümittir. Yokluğunu düşünmek ise kalbi sızlandırır ki, bu korkudur. Artık durum şüpheli olunca,

bunların birbirinden ayrılmadıkları meydandadır. Bununla beraber bâzı sebeplerle şüphelerin bir tarafı daha kuvvetli olabilir ki, buna zan denir. Bu zan, bir ihtimâlin diğerinden daha kuvvetli olmasına sebep olur. Sevdiğinin olması zann-ı gâlibi olursa, recâ tarafı kuvvetleşir ve ona nispetle korku tarafı zayıflar. Aksi de böyledir. Her hâl u kârda bunlar birbirinden ayrılmazlar. Bunun için Allahu Teâlâ:

وَيَدْعُونَنَا رَغَبًا وَرَهَبًا

“Umarak ve korkarak bize duâ ederlerdi.” (Enbiyâ sûresi, 21/90), diğer âyette:

يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَطَمَعًا

“Korku ve ümitle Rablerine duâ ederler.” (Secde sûresi, 32/16) buyurmuştur. Bunun için Araplar recâyı korku mânasında kullanmışlar ve Allahu Teâlâ da:

مَا لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلّٰهِ وَقَارًا

“Ne oluyor size ki, Allah’ın sizi bir vakar (ve şeref sâhibi yapmasını) **emel etmezsiniz!”** (Nûh sûresi, 71/13) buyurdu ki, burada recâ, korku mânasınadır. Size ne oluyor ki korkmuyorsunuz, demektir. Kur’ân-ı Kerîm’in çok yerinde recâ, korku mânasında kullanılmıştır. Çünkü bunlar birbirinin lâzımıdırlar. Bir şeyden lâzımı ile tâbir etmek, Arapların âdetindendir.

Hattâ ben derim ki; Allah korkusundan dolayı ağlamanın fazîleti hakkında vârid olan her haber, haşyetin fazîletini izhâr eder. Çünkü ağlamak, haşyetin semeresidir. Nitekim Allahu Teâlâ:

فَلْيَضْحَكُوا قَلِيلًا وَلْيَبْكُوا كَثِيرًا

“Az gülsünler, (fakat buna karşılık) **çok ağlasınlar.”** (Tevbe sûresi, 9/83) Yine:

يَبْكُونَ وَيَزِيدُهُمْ خُشُوعًا

“Ağlayarak çeneleri üstüne kapanıyorlar ve bu onların derin saygısını artırıyor.” (İsrâ sûresi, 17/109)

أَفَمِنْ هٰذَا الْحَدِيثِ تَعْجَبُونَ وَتَضْحَكُونَ وَلَا تَبْكُونَ وَأَنْتُمْ

سَامِدُونَ

“Şimdi siz bu söze mi şaşıyorsunuz? Ve gülüyorsunuz, ağlamıyorsunuz. Siz gafil ve oyuna meclûb (adam)**larsınız.”** (Necm sûresi, 53/59-61) buyurmuştur.

Resûl-i Ekrem (s.a.v.) de:

مَا مِنْ عَبْدٍ مُؤْمِنٍ تَخْرُجُ مِنْ عَيْنَيْهِ دَمْعَةٌ وَإِنْ كَانَتْ مِثْلَ

رَأْسِ الذُّبَابِ مِنْ خَشْيَةِ اللّٰهِ تَعَالٰى ثُمَّ تُصِيبُ شَيْئًا مِنْ حَرِّ

وَجْهِهِ إِلَّا حَرَّمَهُ اللّٰهُ عَلَى النَّارِ

“Her hangi bir mü’min ki, Allah korkusundan -sivrisineğin ba ı kadar da olsa- gözünden bir damla ya çıkar, sonra sıcaklığı yüzüne değerse, Allahu Teâlâ onu cehenneme haram kılar.” [206] Ve yine:

إِذَا اقْشَعَرَّ قَلْبُ الْمُؤْمِنِ مِنْ خَشْيَةِ اللّٰهِ تَحَاتَتْ عَنْهُ خَطَايَاهُ

كَمَا يَتَحَاتُّ مِنَ الشَّجَرِ وَرَقُهَا

“Allah korkusundan mü’minin kalbi ürperdiği vakit, ağacın yaprakları dü er gibi günâhları dökülür.” [207] Ve yine:

لَا يَلِجُ النَّارَ أَحَدٌ بَكَى مِنْ خَشْيَةِ اللّٰهِ تَعَالٰى حَتّٰى يَعُودَ

اللَّبَنُ فِي الضَّرْعِ

“Allah korkusundan dolayı ya akıtan hiç bir kimse; süt, çıktığı memeye girmedikçe cehenneme girmez.” [208] buyurmuştur.

Ukbeb. Âmir (r.a.) Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’e:

- “Kurtuluş çâresi nedir?” diye sorunca, Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

- *“Dilini koru, evinde otur ve hatâlarına ağla.”* [209] buyurmuştur.

Hz. Âişe de Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’e:

- “Ümmetinden hesap görmeden cennete girecek var mı?” diye sorunca Resûl-i Ekrem (s.a.v.):
- *“Evet, günâhlarını hatırlayıp ağlayanlar.”* buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

مَا مِنْ قَطْرَةٍ أَحَبُّ إِلَى اللهِ تَعَالَى مِنْ قَطْرَةِ دَمْعٍ مِنْ خَشْيَةِ

اللهِ تَعَالَى أَوْ قَطْرَةِ دَمٍ أُهْرِيقَتْ فِي سَبِيلِ اللهِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى

“Allah katında, Allah korkusundan akan gözya ı damlası veya Allah rızası uğrunda akıtılan kan damlasından daha kıymetli damla yoktur.” [210]

Yine:

اَللّٰهُمَّ ارْزُقْنِي عَيْنَيْنِ هَطَّالَتَيْنِ تُشْفِيَانِ الْقَلْبَ بِذُرُوفِ الدَّمْعِ

مَعْ خَشْيَتِكَ قَبْلَ أَنْ تَصِيرَ الدُّمُوعُ دَمًا وَالْأَضْرَاسُ جَمْرًا

“Allahım, gözya ları kan ve di ler köz parçası olmadan önce bana, ya ları ile kalbe ifa veren sel gibi akıcı iki göz nasîb et.” [211] buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.), yedi sınıf insanın Arş-ı Âzam’ın gölgesinde gölgeleneceğini bildirdi ve Allah korkusundan gözyaşı akıtanları da bunlar arasında saydı.

Hz. Ebû Bekir: “Gücü yeten ağlasın. Ağlamayan da ağlar gibi yapsın.” demiştir.

Muhammed b. Münkedir ağladığı vakit gözyaşını sakalına, yüzüne ve gözüne sürer ve gözyaşının değdiği yeri cehennem ateşinin yakmayacağını duyduğum için, bunu böyle yapıyorum, derdi.

Abdullah b. Amr b. el-Âs (r.a.): “Ağlayın, ağlayamazsanız ağlar gibi yapın. Eğer gerçeği bilseydiniz sesiniz kesilinceye kadar ağlar ve beliniz kırılıncaya kadar namaz kılardınız.” demiştir.

Ebû Süleyman Dârânî: “Akıttığı yaş ile gözünde gargara eden, yâni yaşı yalnız gözünün içini ıslatan gözün sâhibi kıyâmet günü zilletle karşılaşmaz. Şâyet yaşı akarsa, ilk damlası ile Allahu Teâlâ cehennem deryâsını söndürür. Eğer bir cemâat hakkında ağlasa, o cemâat azap olunmaz.” demiştir.

Ebû Süleyman diyor ki: “Ağlamak korkudandır. Ümid ve neşe şevkten gelir.”

Kâ’bu’l-Ahbâr diyor ki: “Nefsim yed-i kudretinde olan Allah’a yemîn ederim ki, Allah korkusundan ağlayıp yaşımın yanaklarıma dökülmesi, benim için bir

dağ kadar altın tasadduk etmekten daha sevimlidir."

Abdullah b. Ömer de: "Allah korkusundan dolayı bir damla yaş akıtmak, benim için bin altın sadaka vermekten daha sevimlidir." demiştir.

Rivâyete göre **Hanzala** diyor ki: "Bir defa Resûl-i Ekrem'in huzurunda bulunuyorduk. Bize öyle bir öğütte bulundu ki, kalplerimiz yumuşadı, gözlerimiz yaşardı ve kendimizden geçtik. Eve döndüm, ailem bana yaklaştı. Onunla dünya sohbetine daldık ve Resûlullah'ın huzurunda bulunduğumuz o durumu unuttum. Sonra hemen o durumu hatırladım, derhâl sokağa çıkarak: "Hanzala münâfık oldu." diye bağırmaya başladım. Tam bu anda Ebû Bekir ile karşılaştım. Ebû Bekir (r.a.): "Hayır, Hanzala hiç bir vakit münâfık olmaz." dedi. Ben bu sözü tekrar eder olduğum halde Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in huzuruna girdim ve durumu anlattım: "Senin huzurunda böyle ağlarken eve gidince hepsini unuttuk." dedim. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

يا حنظلة لو أنكم كنتم أبدا على تلك الحالة لصافحتكم

الملائكة في الطريق وعلى فراشكم ولكن يا حنظلة ساعة

وساعة

"Ey Hanzala, eğer siz devamlı olarak o durumu koruyabilseydiniz, sokakta ve yataklarınızda melekler sizinle musâfaha ederdi. Fakat hâliniz deği ir, ara sıra öyle olursunuz." [212] buyurdu.

Demek ki ümit, ağlama, takvâ, verâ ve ilmin fazîletiyle emniyet içinde olmanın yerilmesi haklarında vârid olan her şey, korkunun fazîletine delâlet eder. Zîra bunların hepsi korku ile ilgilidir.

Buhârî ile Müslim, Âişe'den rivâyet etmişlerdir.

Taberânî **"Evsat"**ta, Hâkim **"Müstedrek"**te rivâyet etmişlerdir.

Ebû Bekir b. Lâl ve Beyhakî rivâyet etmişlerdir.

İbn Hibban ve Beyhakî, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmişlerdir.

Ebû'ş-Şeyh ve İbn Hibban Ebû Umâme'den rivâyet etmişlerdir.

Tirmizî, İbn Mâce ve Hâkim rivâyet etmişlerdir. Hâkim, sahih olduğunu söylemiştir.

Taberânî ve Beyhakî, Enes'den rivâyet etmişlerdir.

Taberânî ve Beyhakî, Abbâs'dan rivâyet etmişlerdir.

Tirmizî, Neseî ve İbn Mâce Ebû Hüreyre'den rivâyet etmişlerdir.

Hadîs yukarıda geçmiştir.

Tirmizî, Ebû Umâme'den rivâyet etti ve garib olduğunu söyledi.
Taberânî ve Ebû Nuaym, İbn Ömer'den hasen sened ile rivâyet etmişlerdir.
Müslim, Hanzala'dan rivâyet etmiştir.

KORKU VE ÜMİT DENGESİ

Bilmiş ol ki; havf ile recânın fazîleti hakkında ayrı ayrı o kadar rivâyetler var ki, insan ilk bakışta hangisinin efdal olacağını kestiremez hale gelir. Aslında su mu üstün ekmek mi üstün, sorusu gibi, adamın ümit mi daha makbul yoksa korku mu daha makbul sorusu da boş bir sorudur. Su ile ekmek mukayesesinde, aç için ekmek, susamış için su daha makbuldür. Şâyet her ikisi de varsa, en çok ihtiyacı neye ise o daha makbul, her ikisine ihtiyacı müsâvi ise her ikisi de makbul dediğimiz gibi, bunlarda da hüküm aynıdır. Zîra herhangi bir maksat için istenen bir şeyin zâtına değil, istendiği gayeye bakılır. Korku ile ümit de kalbi tedâvi eden birer ilaç gibidirler. Birbirine üstünlükleri kalpteki hastalığa göredir. Şâyet kalpte Allah'ın mekrinden emîn olmak hastalığı gâlip ise korku ilacı daha makbul, şâyet Allah'ın rahmetinden ümitsizlik hastalığı gâlip ise o zaman ümit tedâvisi daha makbul olur. Bunun gibi, isyan tarafı gâlip olan için de, korku daha makbuldür.

Bununla beraber, ekmek sekencebînden efdaldir. Zîra sekencebîn safrayı, ekmek ise açlığı tedâvi eder. Safra ise az rastlanan bir hastalık, fakat açlık ise daima karşılaşılan bir hastalıktır. Ekmeğe ihtiyaç daha çok olduğundan ekmek daha makbuldür dediğimiz gibi, insanlarda isyan ve aldatma daha çok olduğu için bunu göz önünde bulundurarak, korkunun daha makbul olduğunu da söyleyebiliriz. Şâyet recâ ile korkunun doğuş yerlerini nazar-ı îtibara alırsak, o zaman recâ ve ümîdin daha makbul olduğunu da söyleyebiliriz. Zîra recâ rahmet deryasından, korku ise gadab deryasından sulanır. Kim Allahu Teâlâ'nın sıfatlarından lütuf ve rahmet gerektirenleri düşünürse, onun Allah'a olan sevgisi daha çoktur. Hâlbuki muhabbetin üstünde bir makam yoktur. Korkunun dayanağı, unf ve şiddeti gerektiren sıfatları hatırlamaktır. Ümitte olan sevgi burada düşünülemez.

Hulâsa; başkası için aranan bir şeyde efdaliyet kelimesi değil, eslahiyet kelimesi kullanılmalıdır. Yâni, hangisi daha üstündür, şeklinde değil, hangisi daha yarayışlıdır, şeklinde olmalıdır. Buna göre deriz ki, çoğunlukla insanların haline uygun olan, korku tarafının ümit tarafından daha faydalı olmasıdır. Çünkü ekseriyette isyan tarafı gâliptir. Günâhkâra yaraşan, ümit değil, korkudur. Günâhın gizli ve âşikâresini, zâhir ve bâtınını terk eden müttakîye gelince; ona da yaraşan, korku ve ümit taraflarının eşit olmasıdır. Bunun için, mü'minin korkusu ve ümîdi tartılsa, müsâvi gelirlerdi denmiştir.

Rivâyete göre **Hz. Ali** evlâtlarından birisine: "Oğlum Allah'tan öyle kork ki,

bütün insanların yaptıkları iyiliklerle huzuruna çıksan da onları kabul etmez zannet. Allah'a öyle bir ümitle bağlan ki, bütün insanların günâhları ile O'nun huzuruna çıkacak olsan da hepsini affedeceğini düşün." demiştir.

Bunun için **Hz. Ömer**: "Eğer dense ki, bir kişiden başka herkes cehenneme girecektir. O bir kişinin ben olmasını ümîd ederim. Eğer dense ki bir kişiden başka herkes cennete girecek, o bir kişinin ben olmasından korkarım." demiştir. İşte bu anlattığımız, havf ile recânın aşırı derecesidir. Hz. Ömer gibilere yaraşan, korku ve ümîdinin müsâvi olmasıdır. Fakat günâhkâr bir insanın, kıyâmet günü cehenneme girecekler arasında bulunmayacağını sanması, aldanmadır.

Şâyet, "Hayır, Ömer gibilerin korku ve ümîdinin eşit değil, bu konunun başında geçtiği gibi ümit taraflarının fazla olması, ümit kuvveti de sebeplerin kuvveti nispetinde olması gerekir. Nitekim tarlayı ziraat edip tohum ekmekle bunun temsîli yapılmıştı. Meselâ, verimli bir arazinin gerekli ziraat işlerini yapıp, ilaçlanmış iyi tohumu mevsiminde eken, arazinin gübre ve suyunu zamanında veren ve yabancı maddelerden temizlemek sûretiyle bütün maddî imkânları yerine getiren kimsenin elbette ki ümit tarafı, korku tarafına gâliptir. Müttakîlerin de böyle olması gerekir." dersen bilmiş ol ki;

İlmi, söz ve misallerden alan kimselerin sürçmeleri de çok olur. Biz bu durumu her ne kadar bir misâl ile îrâd etmişsek de o misâl, durumu bütün açıklığı ile ortaya koymuş değildir. Zîra ümîdin gâlip olmasının sebebi, tecrübeye dayanan bir ilimdir. Çünkü toprağın elverişli, tohumun sağlamlığı, havanın uygunluğu ve burada sel ve benzeri tehlikelerin azlığı hep tecrübe ile bilinen şeylerdir. Hâlbuki bizim üzerinde durduğumuz ibâdetlerle ilgili bir tecrübe henüz yapılmamıştır. Cinsi bilinmeyen ve muhîti tanınmayan bir toprağa atılan bir tohum gibidir. Böyle bir ziraat her ne kadar bütün maddî imkânları yerine getirilmiş olsa da henüz deneme safhasında olduğu için, buna tam mânasıyla bel bağlanamaz. Ümidi kadar da korkusu vardır. Bizim dâvamızdaki tohum, îmandır. Bunun sıhhatinin şartları incedir. Toprak da kalbimizdir. Onun riyâ, nifak ve şirk gibi gizli pislikleri vardır. Onun hâlleri çok kapalıdır. Âfetleri de şehvetler ve dünyanın yaldızlı şeyleridir. Gönül şu anda bunlardan uzak olsa bile ileride bu âfetlere iltifat edip etmeyeceği ve böyle bir felâkete uğrayıp uğramayacağı henüz belli değildir. Bunlar tecrübe ile bilinmeyen şeylerdir. Onun gök gürültüsü, selleri yıldırımları da ölüm sancıları ve o sıradaki îtikad sarsıntılarıdır. Bunlar tecrübe edilemeyen şeylerdir. Mahsûl alması da cennete girmektir ki, bu henüz tecrübe edilmemiştir.

Bu gerçekleri olduğu gibi bilen kimse, kalbi yumuşak ve korkak bir kimse ise

elbette korkusu ümîdine galebe çalar. Nitekim sahâbe ve tâbiînden, korkanların durumları yakında hikâye edilecektir. Şâyet metîn ve tam bilgiye sâhip ise ancak recâ ile korkusu müsâvi olabilir. Yoksa ümîdinin korkusundan üstün olması gibi bir şey yoktur.

Hz. Ömer gibi bir zat daima inceden inceye kalbini yoklar ve hattâ Huzeyfe'ye, kendisinde nifaktan bir şey olup olmadığını sorardı. Çünkü Resûl-i Ekrem (s.a.v.), yalnız Huzeyfe'ye münâfıkları tanıtmıştı. Hz. Ömer bu korku içinde olduğu halde, daha kalbinin nifak şâibesinden uzak olduğunu kim iddia edebilir? Uzak olduğunu kabul etsen bile Allah'ın mekrinden emîn olmayı kim temîn edebilir? Bunun gibi, son nefesten kim emîn olabilir?

ŞHâlbuki Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Bir kimse elli yıl cennet ehli amelini i ler, öyle ki kendisi ile cennet arasında bir karı veya bir devenin ikinci defa sağılmasına kadar bir mesafe kalır. Aslî ekaveti galebe çalar da îmansız gider."* [213] buyurmuştur.

Zâten bu arada bir şey yapamaz. Daha son nefesten emîn olabilir mi? Demek oluyor ki, mü'minin en ileri gidebileceği, korku ile ümîdinin eşit olmasıdır. Ümid tarafının fazlalığı aldanmaktan başka bir şey değildir. Bunun için Allahu Teâlâ korku ile ümîdi bir arada toplayıp övmek üzere: **"Umarak ve korkarak bize duâ ederlerdi."** (Enbiyâ sûresi, 21/90) buyurmuştur.

Örnek, **Hz. Ömer**'dir. Şâyet, "Ömer gibisi nerde bulunur?" dersen;

Zamanımızdaki (Gazâlî devridir) insanlar için en uygunu, ümitsizlikle ameli terk etmeye varmayan korku tarafının gâlip olmasıdır. Çünkü böyle mağfiretten ümîdi kesmek, insanı amelden tembelleştirir ve tamamen isyâna daldırır. Buna korku değil, ümitsizlik derler. Korku, insanı şehvetlerden, kalbi dünyaya meyletmekten alıkoyup amele teşvîk eden bir hâldir.

Yahya b. Muaz: "Sırf korku sebebiyle Allah'a ibadet eden, düşünce deryasına batmış; sırf ümit ile ibâdet eden de şaşkınlık çölüne düşmüş olur. Fakat korku ve ümit ile Allah'a ibâdet eden dâvasında istikamet etmiş olur." demiştir.

Mekhûl-i Dımışkî diyor ki: "Yalnız korku ile ibâdet eden Cerûrî, yalnız ümit ile ibâdet eden Murcie, yalnız sevgi ile ibâdet eden Zındık veya Cehmiye; korku, ümit ve muhabbet ile Allah'a ibâdet eden ise muvahhiddir."

Öyle ise ibâdette bu üç vasfı toplamak lâzımdır. Bununla beraber ölüm zamanına kadar korku tarafı gâlip olmalıdır. Fakat ölüm döşeğinde ümit ve hüsn-i zan tarafına gâlip olması daha uygundur. Zîra daha önceki korku, insanı amel etmeye kamçılar. Ölüm anında ise amelden iş geçmiştir. Korku, canını daha da sıkmaktan ve kendini üzmekten başka bir işe yaramaz. Fakat ümit kalbini takviye eder. Allah'a sevdirir ve Allah'a daha çok bağlar. Bunun için ölüm anında

ümit telkîn edilir ve Allah'ın sonsuz rahmeti hatırlatılır.

Herkese yaraşan, Allah sevgisiyle dünyadan, ayrılmaktır. Zîra Allahu Teâlâ'ya ulaşmayı seven kimsenin mülâkatını Allahu Teâlâ sever. Sevgi ise ümitle bulunur. Keremi umulan sevilir. İlim ve amelden maksat marifettir. Mârifet ise muhabbeti doğurur. Hâlbuki ölüm ile yolculuk ve rücû O'na oluyor. Sevgilisine giden kimsenin sevgisi nispetinde sevinci artar. Sevgilisinden ayrılanın ise ıztırap ve sıkıntısı çoğalır.

Ölüm anında daha ziyade âile, evlâd, mesken, dost ve ahbaplarını seven kimsenin bütün sevdikleri dünyada bulunuyor demektir ki dünya, onun cenneti sayılmış oluyor. Zîra cennet, sevilen bütün şeylerin toplandığı yerdir. Bu gibilerin ölümü, cennetten çıkmak ve kendisiyle arzularının arasında perde olmak demektir. Artık sevdiği şeylerden ayrılmanın ne demek olduğu gizli değildir.

Ne zaman ki sevdiği yalnız Allah, Onu zikir, fikir ve mârifet olur; dünya ve dünya ilişkileri sevgilisinden kendisini alıkoyarsa, o vakit dünya onun hapishanesi olur. Çünkü cezaevi, insanı dost ve ahbaplarından tecrîd demektir. Binâenaleyh bu gibi adamın ölümü, hapisten kurtulması demektir. Cezaevinden kurtulup âilesinin yanına giden adamın sevinci meydandadır.

İşte bu anlattığımız durum, yâni bütün sevgilerini dünyada bırakıp da âdeta cezaevine gider gibi, ölenin durumu ile bütün sevgisini Allah'a bağlayan kimseye dünyanın bir cezaevi olup ölümle beraber bu cezaevinden kurtulup sevgilisine ulaşması durumu, ölümü müteâkip ilk karşılaşacağı mükâfat veya mücâzat durumudur. İyiler için hazırladığı gözlerin görmediği kulakların duymadığı ve hattâ hâtır ve hayâle gelmeyen nîmetlerle, dünya hayâtını âhirete tercîh edip ona razı olan ve ona bel bağlayan kötüler için hazırladığı kelepçe, bukağı, zincir ve çeşitli kepazelikler de ayrı şeylerdir.

Bizi Müslüman olarak öldürüp sâlihlere ilhak etmesini Cenâb-ı Hak'tan niyâz ederiz.

Yapmış olduğumuz şu duâya ümit, ancak Allah sevgisini kazanmakla olur. Allah sevgisi de diğer sevgileri gönülden çıkarıp mâsivâdan ilgiyi kesmekle; mevkî, mal ve mesken sevgisini gönülden çıkarmakla mümkün olur. Buna göre en iyisi, Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in:

اَللّٰهُمَّ ارْزُقْنِي حُبَّكَ وَحُبَّ مَنْ أَحَبَّكَ وَحُبَّ مَا يُقَرِّبُنِي إِلٰى

حُبِّكَ وَاجْعَلْ حُبَّكَ أَحَبَّ إِلَيَّ مِنَ الْمَاءِ الْبَارِدِ

“Allahım, seni sevmeyi ve seni seveni sevmeyi ve senin sevgine beni yakla tıracak eyi sevmeyi bana nasîb et. Ve senin sevgini (sıcak ve hararetli günde) *soğuk suyu sevmekten bana daha sevimli kıl.”* [214] diye duâ ettiği gibi duâ etmektir.

Maksadımız ölüm anında ümîdin daha uygun olduğunu bildirmektir. Çünkü ümit, sevgiyi daha çok çeker, ama ölümden önce kişinin hakkında korku daha uygun düşer. Çünkü korku, şehveti daha çok yakar. Dünya sevgisini gönülden daha çok izâle eder ve ibâdete kamçılar.

Bunun için Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *“Ölürken mutlak Rabbınıza hüsn-i zan ederek ölün.”* [215] demiş ve Allahu Teâlâ da: *“Kulum beni nasıl zannederse öyle bulur. İstediği gibi beni zannetsin.”* buyurmuştur.

Süleyman Teymî ölüm döşeğine yattığı vakit, oğluna: “Oğlum, bana Allahu Teâlâ’nın ruhsatlarından ve O’na olan ümitlerden bahset ki, ben bu zan üzerine Allah’a ulaşayım.” demiştir.

Sevrî de sancılarının şiddetlendiği sırada âlimleri etrafına topladı. Hepsi Allahu Teâlâ’nın geniş rahmetinden bahsetmek sûretiyle onu ümitlendiriyorlardı.

Ahmed b. Hanbel de ölüm döşeğinde oğluna: “Bana hüsn-i zanna vesîle olacak ümit verici haberleri hatırlat.” demiştir.

Bütün bunlardan maksat, Allah’ı kendisine sevdirmektir. Bunun için Allahu Teâlâ **Dâvud aleyhisselâm**’a: *“Beni kullarıma sevdir.”* diye emretmiştir. Dâvud aleyhisselâm: *“Bunu nasıl yapayım?”* deyince, Allahu Teâlâ: *“Onlara verdiğim nîmet ve ihsanlarımı hatırlatmakla.”* buyurmuştur.

Anlaşılıyor ki, saâdetin gayesi Allah’ı severek ölmektedir. Allah’ı sevmek de onu bilmek ve dünya sevgisini gönülden çıkarmakla mümkündür. Adetâ dünya kendisine, sevgilisiyle buluşmasına engel olan bir cezaevi gibi olmalıdır.

Sâlihlerden bir zat, bir gece rüyâsında **Süleyman Dârânî**’yi uçar halde gördü ve:

– “Hayır ola, bu hâlin ne?” diye sordu. O:

– “İşte şimdi cezaevinden kurtuldum ve serbest kaldım.” dedi. Bu zât sabahleyin uyandı, merak etti ve: “Bu zât ile gidip görüşeyim.” dedi ve adamı sorunca. “Size sağlık, o, geçtiğimiz gece öldü.” dediler.

Müslim, Ebû Hüreyre’den rivâyet etmiştir. Aynı meâlde yine aynı misâlde başka rivâyet yolları da vardır.

Tirmizî, Muaz’dan rivâyet etmiştir.

Müslim, Câbir’den rivâyet etmiştir.

KORKU HÂLİNİ TEMÎN EDEN ÇARE

Bilmiş ol ki; **“Sabır ve Şükür Kitapları”**ndaki îzâhatımız ve sabrın tedâvisinde anlattıklarımız, bu soruyu cevaplandırmak için yeterlidir. Çünkü sabır, ancak korku ve ümitten sonra gelir. Zîra dînin ilk makamı, Allah’a ve altı esasa kuvvetli inançtan ibâret olan yakîndir. Bu yakînde cennet ve cehennem de vardır. Binâenaleyh, bu kuvvetli îman, cehennemden korkup cenneti ummayı harekete geçirir. Bu korku ve ümit, sabrı kuvvetleştirir. Zîra cennetin etrafı kolaylıkla aşılamayan engellerle çevrilidir. Bu engelleri aşmanın zorluğuna ancak kuvvetli ümit sayesinde tahammül edilir. Cehennemin etrafı da şehevî şeylerle süslenmiştir. Bu şehvetlere düşmemek için sabır ve metânet göstermek de kuvvetli korkuya bağlıdır.

Bunun için **Hz. Ali**: “Cenneti arzulayan, şehvetlerle münâsebeti keser. Cehennemden korkan da haramdan sakınır.” demiştir. Sonra korku ve ümitten meydana gelen sabır makamı mücâhede makamına intikal ederek devamlı olarak zikir ve fikre dalar. Çünkü devamı, ünsiyete vesîle olur. Fikrin devamı, mârifete vesîle olur da bu tam mânasıyla elde edilen ünsiyet ve mârifetten sevgi hâsıl olur. Sevgi ve muhabbeti de sırasıyla rıza, tevekkül ve diğer makamlar tâkib eder. İşte din yolundaki konaklamaların tertipleri böyledir. Demek ki yakînin aslından sonra havf ile recâdan başka makam yoktur. Bunlardan sonra da sabırdan başkası yoktur. Sabırdan sonra da mücâhede, zâhir ve bâtını ile Allah’a yönelme makamı gelir. Allahu Teâlâ kime yolu açmışsa mücâhededen sonra da hidâyet ve mârifetten başka makam yoktur. Mârifetten sonra da muhabbet ve üns makamı gelir. Sevgilinin işine rıza, muhabbet makamının zarûretlerindendir. Onun yardımına dayanmak da bu makamın zaruretidir. Bu da tevekküldür. Demek ki sabırda anlattıklarımız bu konuyu aydınlatmak için yeterlidir. Fakat yine de biz havfı müstakil olarak ele alır ve deriz ki;

Korku, biri diğerinden daha iyi olan, ayrı ayrı iki yollardan gelir. Bunu şöyle bir misâl ile açıklıyalım:

Yılan veya arslanın ne olduklarını bilmeyen bir çocuk evde dururken bunlardan birisi yanına girse, bunlardan korkmak şöyle dursun, bunlarla oynamak ister. Fakat yanında anne ve babası olsa -ki bunlar bu hayvanların ne derece korkunç ve zararlı olduklarını bilirler- bunun için onları bir korku ve dehşet kaplar da sağa, sola kaçmaya başlarlar. Anne ve babanın hâlini gören çocuk da onlardan müteessir olarak, onları taklit etmek sûretiyle korkmaya

başlar. İçeri giren bu yaratıkların tehlikeli olduklarını anlar, fakat ne yönden tehlikeli olduklarını bilemez.

İşte bunun gibi, Allahu Teâlâ'dan korkmanın da iki makamı vardır; biri azâbından, diğeri de kendi zâtından korkmaktır. Zâtından korkmak ise âlimlerin ve basîret sâhibi âriflerin korkusudur. Onun celâlinin iktizâ ettiği heybetinden korkarlar. Onlar, Allahu Teâlâ'nın:

وَيُحَذِّرُكُمُ اللّٰهُ نَفْسَهُ

"Allah size kendisinden sakınmanızı emrediyor" (Âl-i İmrân sûresi, 3/28)

اِتَّقُوا اللّٰهَ حَقَّ تُقَاتِهِ

"Allah'tan nasıl korkmak lâzımsa öylece korkun." (Âl-i İmrân sûresi, 3/102) buyurduğu âyetlerinin sırlarına vâkıftırlar.

Birincisi; yâni azâbından korku ise bütün mahlûkatın korkusudur. Bu da ilerideki cennet ve cehenneme ve bunların tâat ve mâsiyetinin karşılığı îmanın hâsılıdır. Bu korkunun azlığı, gaflet ve îmanın zâfiyeti sebebiyledir. Gaflet, tezkîr, hatırlatma, vaaz u nasîhatle, kıyâmetin dehşetini ve çeşitli azapların şiddetini düşünmekle ve yine korkanlara bakmak, onların sohbetinde bulunmak ve onların hallerini görmekle giderilebilir. Şâyet gözü ile göremezse haberlerini dinlemek de fayda verir.

İkincisi; yâni Allah'ın zâtından korku ise korkunun en üstün derecesidir. Kişinin en çok korkacağı, Allahu Teâlâ'nın zâtı olmalıdır. Ondan uzak kalmaktan ve araya perde girmekten korkmalı ve O'na yaklaşmayı ummalıdır.

Zünnûn-ı Mısrî: "Allah'tan ayrı kalmak korkusuna nispetle cehennemden korkmak, dalgalı denizin yanında bir damla sudan korkmak gibidir." demiştir. İşte bu korku, âlimler haşyetidir. Nitekim Allahu Teâlâ: **"Allah'tan, kulları içinde ancak âlimler korkar"** (Fâtır sûresi, 35/28) buyurmuştur. Âlimlerin olduğu gibi, bütün mü'minlerin de bu korkudan nasipleri vardır. Avâmın korkusu, yukarıda anlattığımız çocuk gibi, taklit yolu iledir, basîretle değildir. Bunun için zayıftır ve zevâle mahkûmdur, tez gelip geçer. Hattâ anne babasının yılandan korktuğunu görerek ondan korkan çocuk, bu defa yılan avcılarını görünce o korkuyu unutarak kendisi de yılanı tutmaya başlar. Böyle taklit yolu ile elde edilen inançlar, ekseriyetle zayıftır. Ancak devamlı olarak onu tekîd eden sebepleri görüp gereğince amel etmek ve uzun müddet günâhtan çekinmek sûretiyle bu taklîdini takviye edebilir.

Şu halde mârifetin zirvesine ulaşıp Allahu Teâlâ'yı, Allahu Teâlâ'nın kendisini tavsîf ettiği gibi bilen, artık zarurî olarak O'ndan korkar. O'na bu korku için başka çare aramaya lüzum yoktur. İstese de istemese de o korkar.

Bunun için Allahu Teâlâ **Dâvud aleyhisselâm**a: *"Arslanlardan korktuğun gibi, benden de kork."* buyurmuştur. Yırtıcı hayvanlardan korkmak için, bunların yırtıcılıklarını bilmekten başka çare aramaya lüzum yoktur. Allahu Teâlâ'yı ve hiç aldırış etmeden O'nun dilediğini yaptığını ve dilediği gibi hükmettiğini, hiç bir geçmişleri olmadan melekleri kendine yaklaştırdığını ve hiç bir geçmişi olmadan şeytanları uzaklaştırdığını bilen ve belki *"Bunlar cennete, benim için hiç değeri yok; bunlar da cehenneme, benim için hiç değeri yok."* durumunda olduğunu bilen kimse, elbette Allah'dan korkar.

Şâyet Allahu Teâlâ cezayı yalnız isyâna, sevabı da yalnız itâate verir, diye hatırına bir şey geçerse, o zaman düşünmen gerekir ki, Allahu Teâlâ itâat edene, itâat sebepleriyle onu salıvermedi ki, isterse itâat etsin, isterse etmesin. Günâhkârı da isyan sebepleriyle salıvermedi ki, o da isterse isyan etsin, isterse etmesin. Allahu Teâlâ'nın gafleti, şehveti ve şehveti yerine getirme imkânlarını insana vermekle bu işleri yapması kendiliğinden hâsıl oldu. Şâyet âsîyi uzaklaştırması, onun isyanından ötürü ise onu isyâna sevk eden kim? Bu isyânı geçmiş bir günâhtan dolayı mıdır ki, böyle geriye doğru teselsül edip gitsin? Yoksa kul tarafından hiç bir illeti bulunmayan bir noktada kalsın mı? Belki bu, ezelde mukadder bir hükm-i Rabbânîdir.

İşte bunu anlatmak üzere Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِحْتَجَّ آدَمُ وَمُوسَى عَلَيْهِمَا الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عِنْدَ رَبِّهِمَا،

فَحَجَّ آدَمُ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ، قَالَ مُوسَى: أَنْتَ آدَمُ الَّذِي

خَلَقَكَ اللّٰهُ بِيَدِهِ وَنَفَخَ فِيكَ مِنْ رُوحِهِ، وَأَسْجَدَ لَكَ مَلَائِكَتَهُ،

وَأَسْكَنَكَ جَنَّتَهُ ثُمَّ اهْبَطْتَ النَّاسَ بِخَطِيئَتِكَ إِلَى الْأَرْضِ،

فَقَالَ آدَمُ: أَنْتَ مُوسَى الَّذِي اصْطَفَاكَ اللّٰهُ بِرِسَالَتِهِ وَبِكَلَامِهِ

وَأَعْطَاكَ الْأَلْوَاحَ فِيهَا تِبْيَانُ كُلِّ شَيْءٍ وَقَرَّبَكَ نَجِيًّا، فَبِكَمْ

وَجَدْتَ اللّٰهَ كَتَبَ التَّوْرَاةَ قَبْلَ أُخْلَقَ؟ قَالَ مُوسَى: بِأَرْبَعِينَ

عَامًا، قَالَ اٰدَمُ: فَهَلْ وَجَدْتَ فِيهَا ﴿وَعَصٰى اٰدَمُ رَبَّهُ فَغَوٰى﴾

قَالَ: نَعَمْ، قَالَ: أَفَتَلُومُنِي عَلٰى أَنْ عَمِلْتُ عَمَلًا كَتَبَهُ اللّٰهُ

عَلَيَّ قَبْلَ أَنْ أَعْمَلَهُ وَقَبْلَ أَنْ يَخْلُقَنِي بِأَرْبَعِينَ سَنَةً؟ قَالَ عَلَيْهِ

السَّلَامُ: فَحَجَّ اٰدَمُ مُوسٰى

"Âdem aleyhisselâm ile Mûsâ aleyhisselâm Rablerinin huzurunda tartı tılar. Âdem aleyhisselâm Mûsâ aleyhisselâma üstün geldi.

Mûsâ aleyhisselâm, Âdem aleyhisselâma:

– "Sen, Allahu Teâlâ'nın kendi kudret eliyle yaratıp kendi (ilminde mâlûm olan) *rûhundan nefhettiği ve melekleri sana secde ettirdiği ve seni cennette yerle tirdiği halde sonra bir hatâ sebebiyle bütün insanları yeryüzüne indiren Âdem değil misin?" dedi. Âdem aleyhisselâm:*

– "Sen, Allahu Teâlâ'nın, risâlet ve kelâmı ile ihtiyâr ettiği, sonra her eyi açıklayan levhaları verdiği ve kendisine yakla tırıp sırda ettiği Mûsâ değil misin?" Mûsâ

– "Evet." dedi. Âdem aleyhisselâm:

– "Allahu Teâlâ beni yaratmadan kaç yıl önce Tevrat'ı yazdığını biliyor musun?" dedi. Mûsâ aleyhisselâm:

– "Tam kırk yıl önce yazdı." dedi. Âdem aleyhisselâm:

– "Orada: "Âdem Rabbine isyân etti ve azdı" yazısını buldun mu?" dedi. Mûsâ aleyhisselâm:

– "Evet, buldum." deyince Âdem aleyhisselâm:

– "Ben yapmadan hattâ yaratılmadan kırk yıl önce Allahu Teâlâ'nın aleyhimde "Yaptı." diye yazdıktan sonra, yaptığım bir i ten dolayı beni kınamaya mı kalkı ıyorsun?" dedi. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

Âdem böyle söylemekle Mûsâ'ya galebe çaldı." buyurdu.[216]

Hidâyet nûrundan meydana gelen bir mârifet ile bu husustaki sebepleri bilen, kaderin sırrına vâkıf olan âriflerdendir. Yalnız işitmek sûretiyle bunlara inananlar da mü'minlerin avâmındandır. Bununla beraber her iki fırka için de korku mevcuttur. Zayıf bir çocuğun yırtıcı hayvanların pençesine düşmesi gibi her kul, Allah'ın kabza-i kudretindedir.

Arslan bâzen boşta bulunup çocuğun bundan faydalanarak kaçıp kurtulacağı gibi, bâzen de pençesinde parça parça olabilir. Bu, gelişigüzel bir davranıştır. Bu gelişigüzel davranışın da muayyen miktarda mürettep sebepleri vardır. Fakat bu

sebepleri, bilmeyen adama nispet ettiğimiz vakit, buna gelişigüzel deriz. Ancak Allahu Teâlâ'ya izâfe edildiği zaman, buna gelişigüzel demek câiz olmaz. Aslında arslanın pençesine düşen kimsenin mârifeti kemâl bulsa arslandan değil, arslanı ve arslanda parçalayıcı vasfını yaratandan korkardı. Zîra arslan, fıtratına bağlıdır. Acıkmışsa avını parçalar. Gaflet musahhar olmuşsa avını terk eder. Bunu söylerken, Allah'tan korkmak, arslandan korkmak gibidir, demek istemiyorum. Belki aradan perde kalktığı vakit anlaşılacağı gibi, arslandan korkmak, aynen Allah'tan korkmaktır. Zîra arslan vasıtasıyla gerçekte insanı helâk eden Allahu Teâlâ'dır.

Şurasını da iyi bil ki âhiret arslanları, dünya arslanları gibidir. Allahu Teâlâ azab ve sevap sebeplerini yarattığı gibi, hepsinin adamlarını da yarattı. Ezelî kazâdan meydana gelen mukadderatı, herkesi yaratıldığı şeye doğru iter. Cenneti yarattı, adamlarını da yarattı. Dileseler de dilemeseler de oraya doğru giderler. Cehennemi yarattı, onun da adamlarını yarattı. Onlar da dilese de dilemese de o tarafa doğru giderler. Kendisini kader dalgaları arasında çırpınmakta gören herkes zarurî olarak korkar. İşte bu, âriflerin, sırr-ı kaderden olan korkularıdır. Kim bu hususta tam bir basîret görüşüne yükselemezse o, bu husus ile ilgili haber ve eserleri dinlemek ve korkan âriflerin hal ve sözlerini düşünmek sûretiyle kendisini iyice tedâvi etmeye çalışmalı ve ümîde kapılan aldanmışlarla onları mukayese edip onlara uymanın daha doğru olacağında asla tereddüt etmemelidir.

Zîra onlar peygamberler, velîler ve âlimlerdir. Kendilerini emniyette hissedenler ise Firavunlar, câhiller ve ahmak kimselerdir. Bütün yaratıkların efendisi olan Peygamberimiz (s.a.v.) ise en çok korkanlardandır. Hattâ bir çocuğun cenâze namazını kılarken bir rivâyette duâsında: *"Allahım, sen bunu kabir ve cehennem azâbından koru."* [217] diye duâ ediyordu. Diğer rivâyette adamın birisinin: "Ne mutlu sana, cennet serçelerinden bir serçe." dediğini duyunca, Resûl-i Ekrem (s.a.v.) hiddetlenerek:

وَمَا يُدْرِيكَ أَنَّهُ كَذٰلِكَ وَاللّٰهِ إِنِّي رَسُولُ اللّٰهِ وَمَا أَدْرِي مَا

يُصْنَعُ بِي إِنَّ اللّٰهَ خَلَقَ الْجَنَّةَ وَخَلَقَ لَهَا أَهْلًا لَا يُزَادُ فِيهِمْ

وَلَا يُنْقَصُ مِنْهُمْ

"Öyle olduğunu ne biliyorsun? Allah'a yemîn ederim ki, ben peygamber olduğum halde

Allahu Teâlâ'nın hakkımda ne muâmele yapacağını bilmem. Allahu Teâlâ cenneti yarattı, adamlarını da yarattı. Bunlar ne artar, ne de eksilirler." [218] buyurmuştur. Diğer rivâyete göre Resûl-i Ekrem (s.a.v.) ilk muhâcirlerden olan Osman b. Maz'ûn'un cenaze namazını kılıyordu. Osman'ın annesi: "Sana cennette müjde olsun." demesi üzerine, Resûl-i Ekrem (s.a.v.) yukarıda geçen sözü söyledi. Ümmü Seleme: "Artık ondan sonra kimseyi tezkiye etmedim." dedi.

Muhammed b. Hûle el-Hanefiyye: "Vallahi, Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'den başka babam da olsa kimseyi tezkiye etmem." dedi. Ve bunun üzerine Şiîler ona hücuma kalkıştı. O da bu durum karşısında Hz. Ali'yi övdü ve menkıbelerini anlattı.

Yine rivâyete göre; Resûl-i Ekrem (s.a.v.) ile ilk hicret edenlerden ve ashâb-ı suffadan olup bir savaşta şehîd düşen bir zât için annesi: "Ne mutlu sana, Resûl-i Ekrem (s.a.v.) ile hicret ettin ve şimdi de şehîd oldun. Uçarak cennete gittin." deyince, Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Ne biliyorsun? Belki lüzumsuz sözler konu ur ve zararsız eyleri önlemeye kalkı ırdı."* buyurdu.

Diğer bir rivâyette de Resûl-i Ekrem (s.a.v.) malûl olan ashâbından birinin yanına girdi. Bu sırada kadının biri: "Senin için cennet hazırdır." dedi. Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Böyle Allah'a kar ı pe in hüküm veren kimdir?"* diye sorunca, hasta "Annemdir." dedi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Ne biliyorsun? Belki bo sözler konu ur ve müstağnî kalamadığı eylere cimrilik ederdi."* buyurdu.

Bütün mü'minler nasıl korkmasınlar ki, Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

شَيَّبَتْنِي سُورَةُ هُودٍ وَأَخَوَاتُهَا سُورَةُ الْوَاقِعَةِ وَإِذَا الشَّمْسُ

كُوِّرَتْ وَعَمَّ يَتَسَاءَلُونَ

"Hûd ve onun karde leri olan Vâkıa, Tekvîr ve Nebe sûreleri beni kocaltmı tır." [219] buyurdu.

Âlimler: "Belki de bu sûredeki uzaklaştırma âyetleri Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in kocalmasına sebep olmuşlardır. Onlar:

أَلَا بُعْدًا لِعَادٍ قَوْمِ هُودٍ

"Gözünüzü açın ki, Hûd'un kavmi olan Âd'e (Allah'ın rahmetinden ebedî olarak) **uzaklık** (verildi)**."** (Hûd sûresi, 11/60)

أَلَا بُعْدًا لِثَمُودَ

“Gözünüzü açın ki Semûd’a (Allah’ın rahmetinden) **uzaklık** (verilmiştir).**”** (Hûd sûresi, 11/68)

أَلَا بُعْدًا لِمَدْيَنَ كَمَا بَعِدَتْ ثَمُودُ

“Haberiniz olsun ki Semûd (kavmi) **Allah’ın rahmetinden nasıl uzaklaştı ise Medyen** (kavmine) **de öylece bir uzaklık** (verildi.)**”** (Hûd sûresi, 11/95) âyetleridir. Bunuyla beraber Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *“Allahu Teâlâ dilese onlar irk ko mazlardı.”* buyurdu”.

Vâkıa sûresinde de:

لَيْسَ لِوَقْعَتِهَا كَاذِبَةٌ خَافِضَةٌ رَافِعَةٌ

“(Hiç bir nefis) **onun vukuunda** (Allah’a karşı artık) **yalancı değildir.** O, (kimini) **alçaltıcı,** (kimini) **yükselticidir.”** (Vâkıa sûresi, 56/2-3) buyurmuştur. Yâni her şey olacağı gibi takdîr edildi, kalem kurudu da vâki olan erdi. Ya dünyada yüksek olanları alçaltıcı veya dünyada alçak olanları yükseltici olarak indi.

Tekvîr sûresinde de kıyâmet gününün zorluğu ve netîcenin açığa çıkması ile ilgili olan da:

وَإِذَا الْجَحِيمُ سُعِّرَتْ وَإِذَا الْجَنَّةُ أُزْلِفَتْ عَلِمَتْ نَفْسٌ مَا

أَحْضَرَتْ

“O alevli ateş, daha ziyade kızıştırıldığı zaman, cennet (mü’minlere) **yaklaştırıldığı zaman. Her nefis ne hazırlamışsa** (artık hepsini görüp) **bilmiştir** (bilecektir.)**”** (Tekvîr sûresi, 81/12-14) âyetleridir. Amme sûresinde de:

يَوْمَ يَنْظُرُ الْمَرْءُ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ

“O gün herkes iki elinin önden yolladığı ne ise ona bakacak.” (Nebe sûresi, 78/40) ve

لَا يَتَكَلَّمُونَ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ وَقَالَ صَوَابًا

“Rahmeti umûma yaygın olanın kendilerine izin verdiğinden başkaları konuşamazlar.” (Nebe sûresi, 78/38) dediler.

Kur’ân-ı Kerîm’in âyetleri üzerinde inceden inceye düşünülürse, hepsinin korkutucu olduğu görülür. Esasen Kur’ân-ı Kerîm’deki yalnız:

وَإِنِّي لَغَفَّارٌ لِمَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا ثُمَّ اهْتَدَى

“Şüphesiz ki ben tövbe ve iman edenleri, iyi amelde bulunanları, sonra da doğru yolda sebat edenleri elbette çok yarlığayacağım.” (Tâhâ sûresi, 20/82) âyet-i celîlesi korkutmak için kâfidir. Çünkü burada mağfiret, dört şarta bağlanmıştır ki, yalnız birini bile tam mânasıyla yerine getirmekten insan âcizdir. Bundan daha şiddetlisi:

فَأَمَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَعَسَى أَنْ يَكُونَ مِنَ

الْمُفْلِحِينَ

“Amma tövbe ve îman edip de iyi amelde bulunan kimseler muradlarına erenlerden olacaklarını umabilirler.” (Kasas sûresi, 28/67) âyet-i celîlesi ile

لِيَسْأَلَ الصَّادِقِينَ عَنْ صِدْقِهِمْ

“Tâ ki (Allah) **o sâdıklara sadakatlarını sorsun.”** (Ahzâb sûresi, 33/8)

سَنَفْرُغُ لَكُمْ أَيُّهَ الثَّقَلَانِ

“Ey ins ve cin, ileride sizin (hesabınızı görmeye) **yöneleceğiz.”** (Rahmân sûresi, 55/31)

أَفَأَمِنُوا مَكْرَ اللَّهِ

“Onlar artık (Allah’ın) **ihmâlinden mi emîn oldular?”** (A’râf sûresi, 7/99),

وَكَذَلِكَ أَخْذُ رَبِّكَ إِذَا أَخَذَ الْقُرَى وَهِيَ ظَالِمَةٌ إِنَّ أَخْذَهُ

أَلِيمٌ شَدِيدٌ

“Rabbının yakalayışı -(ahâlisi) **zulmeder halde bulunan memleketleri yakaladığı zaman- işte böyle** (olur). **Şüphesiz ki O’nun çarpması** (cezâsı) **pek acıklıdır, pek çetindir.”** (Hûd sûresi, 11/102),

يَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِينَ إِلَى الرَّحْمٰنِ وَفْدًا

“Müttakîler O çok esirgeyici (Allah’ın) **huzuruna** (süvari elçiler gibi) **toplayacağımız...”** (Meryem sûresi, 19/86),

وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا

“Sizden hiç biriniz müstesnâ olmamak üzere ille oraya (cehenneme) **uğrayacaktır.”** (Meryem sûresi, 19/71)

اِعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ

“Siz dilediğinizi yapın.” (Fussılet sûresi, 41/40)

وَمَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْاٰخِرَةِ نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِ

“Kim âhiret ekimi dilerse onun ekinini artırırız.” (Şûrâ sûresi, 42/20)

فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ

“Kim zerre ağırlığınca bir hayır yapıyor idiyse onun sevabını görecek. Kim de zerre ağırlığınca şer yapıyor idiyse onun cezasını görecek.” (Zilzâl sûresi, 99/7-8),

وَقَدِمْنَا إِلَى مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ

“Biz onların her hangi bir amel yaptılarsa onun önüne geçtik.” (Furkan sûresi, 25/23) âyetleri ile

وَالْعَصْرِ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا

الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ

“And olsun asra ki, muhakkak insan katî bir ziyandadır. Ancak îman edenlerle güzel amellerde bulunanlar, bir de birbirine hakkı tavsiye, sabrı tavsiye edenler böyle değil.” (Asr sûresi, 103/1-3) sûre-i celîlesi yeter ve artardı. Çünkü burada, ziyandan kurtulması, dört şarta bağlanmıştır.

Kendilerine en büyük mevkî verilmişken peygamberlerin korkması, Allah’ın

mekrinden emîn olmamaları içindir. Çünkü O'nun mekrinden ancak hüsranda olanlar emîn olur. Hattâ rivâyete göre; Peygamber Efendimiz (s.a.v.) ve Cebrâil aleyhisselâm Allah korkusundan ötürü ağlarlarken Allahu Teâlâ onlara:

– "Niçin ağlıyorsunuz? Hâlbuki Ben sizi emniyette kıldım." buyurması üzerine onlar:

– "Yâ Rab, senin mekrinden kim emîn olabilir?" dediler. Ve Allahu Teâlâ'nın bütün gizlilikleri bildiğini bildikleri ve kendilerinin sonuçtan haberleri olmadığı için, Allahu Teâlâ'nın:

– "Ben sizi emîn kıldım." buyurduğunun bir imtihan ve bir ibtilâ olmasına emîn olmadıklarını ifade etmişler ve şâyet emîn olsalar, sözlerinde durmamış oldukları mânasını taşıdığını ifade etmek istemişlerdir.

Nitekim **İbrâhim aleyhisselâm** mancınık ile ateşe atılırken: "*Allah bana yeter*" dedi. Havada giderken kendisine Cebrâil aleyhisselâm gelip: "*Ne istiyorsun?*" demişti. O, ilk sözünde durarak: "*Senden bir ey istemem.*" demekle va'dinde vefa göstermiştir ve zaten: Allah bana yeter sözü, en büyük bir duâdır. Allahu Teâlâ bunu haber vermek üzere:

وَإِبْرَاهِيمَ الَّذِي وَفَّى

"İbrâhim, vazîfesini tastamam ifâ etti." (Necm sûresi, 53/37) yâni, "Allah bana yeter." sözünde durdu, buyurmuştur.

Bunun benzerini Mûsâ aleyhisselâmdan da haber vermek üzere:

إِنَّنَا نَخَافُ أَنْ يَفْرُطَ عَلَيْنَا أَوْ أَنْ يَطْغَى قَالَ لَا تَخَافَا إِنَّنِي

مَعَكُمَا أَسْمَعُ وَأَرَى

"Dediler ey Rabbimiz, doğrusu onun bize karşı aşırı gitmesinden yahut tuğyânını artırmasından endişe ediyoruz. Buyurdu: Korkmayın. Çünkü ben sizinle beraberim, ben her şeyi işitir ve görürüm." (Tâhâ sûresi, 20/20) buyurmuştur.

Sâhirlerin sihir âletleri karşısında Allah'ın mekrinden emîn olmayarak korkar gibi olunca; emniyetini yenilemek üzere Allahu Teâlâ: **"Korkma! Muhakkak sen âlâsın."** (Tâhâ sûresi, 20/68) buyurdu.

Bedir savaşında mü'minlerin heybet ve azameti zaafa düşünce, Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

اَللّٰهُمَّ إِنْ تَهْلَكْ هٰذِهِ الْعِصَابَةُ لَمْ يَبْقَ عَلٰى وَجْهِ الْأَرْضِ

أَحَدٌ يَعْبُدُكَ

"Allahım, u toplum da helak olursa, artık yeryüzünde sana ibâdet edecek tek kimse kalmaz." [220] buyurduğu vakit, **Ebû Bekir**: "Yalvarmaya lüzum yok. Onun sana olan va'di yeter." dedi. Sıddık'ın makamı, Allahu Teâlâ'nın va'dine îtimad makamı idi. Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in makamı ise Allah'ın mekrinden korkma makamı idi ki, bu daha uygun bir makamdır. Zîra bu makam, ancak Allahu Teâlâ'nın esrârını, ef'âlinin gizliliklerini ve mekir diye ifade edilen verdiği bâzı sıkıntılarının mânalarını kemâliyle bilmekten gelir.

Her şeyi olduğu gibi mârifetten âciz olduğunu bilen kimsenin, çaresiz olarak korkusu çoğalır. Bunun için **Îsâ** aleyhisselâma:

أَأَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمِّيَ إِلٰهَيْنِ مِنْ دُونِ اللّٰهِ قَالَ

سُبْحَانَكَ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقٍّ إِنْ كُنْتُ

قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ

"İnsanlara, Allah'ı bırakıp da beni ve anamı iki tanrı edininiz diyen sen misin, dediği zaman o şöyle söyledi: Seni tenzîh ederim (yâ Rab)**, hakkım olmadık bir sözü söylemek bana yakışmaz. Eğer onu söyledimse elbette bunu bilmişsindir. Benim içimde olan her şeyi sen bilirsin. Ben ise senin zâtında olanı bilmem."** (Mâide sûresi, 5/116)

إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ

الْحَكِيمُ

"Eğer kendilerine azâb edersen, şüphe yok ki onlar senin kullarındır, eğer onları yarlığarsan mutlak gâlip, yegâne hüküm ve hikmet sâhibi olan da hakikaten sensin." (Mâide sûresi, 5/118) demiş ve işi Allahu Teâlâ'nın dilemesine havâle ederek kendisi tamamen aradan çekilmiştir. Çünkü kendi elinde bir şey olmadığını ve her şeyin Allahu Teâlâ'nın meşîetinde olup akıl ile anlaşılamayacağını, kıyas ile ona hükmedilemeyeceğini biliyordu. Nerede kaldı

gerçek yakîn yolu ile hüküm?

İşte, âriflerin gönüllerini yıkan da burasıdır, Zîra Damme-i Kübrâ [büyük kıyâmet günü) senin gibi nicelerini dünyada çeşitli hastalık ve ızdırapla perişan ve içlerini küfür ve nifakla doldurduktan sonra ebedî olarak azap eden ve seni de helâk ederse buna hiç kıymet vermeyen Allahu Teâlâ'nın elindedir. Bundan haber vermek üzere:

وَلَوْ شِئْنَا لَآتَيْنَا كُلَّ نَفْسٍ هُدَاهَا وَلَكِنْ حَقَّ الْقَوْلُ مِنِّي

لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ

"Eğer biz dileseydik herkesi elbette hidâyete erdirirdik. Fakat bundan (sâdır olan şu:) **"Cehennemi bütün cinlerden, insanlardan muhakkak dolduracağım." sözü hak olmuştur."** (Secde sûresi, 32/13),

وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ

"Rabbının şu sözü de tastamam yerine gelmiştir: "And olsun ki, ben cehennemi bütün insan ve cinden dolduracağım." (Hûd sûresi, 11/119) buyurmuştur.

Daha nasıl olur da ezelde tahakkuk eden hükümden korkulmaz ve onun tedârikine bakılmaz. Eğer hüküm yeni ve açık olsa bir çaresi umulurdu. Fakat bu vaziyette teslîm olmaktan ve ezelde hükmedilen gizliliği bugün âzâ ve gönülde tecellî eden açık sebeplerde aramaktan başka çâre yoktur. Kime kötülük sebepleri kolaylaştırılır, iyilik kapıları kapatılır ve dünya alâkaları kuvvetleştirilirse, hakkında mukadder olan gizli hükmün şekavet olduğunu kesinlik ve kolaylıkla anlayabilir. Çünkü herkes ne maksatla yaratılmışsa, o maksada yönelir. Kime hayır kapıları açılmış, kalbinden dünya ilgileri kesilmiş, zâhir ve bâtını ile Allah'a yönelmişse, devamını kesin olarak bilebilse bu hâli, korkusunun azalmasına vesîle olabilirdi. Fakat hâtime tehlikesi ve bu halde sebat zorluğu, korku ateşinin parlamasını daha da artırır ve onu söndürmek imkânı olamaz. Nasıl, hâlinin değişmeyeceğinden emîn olabilir? Hâlbuki gönüller, Allahu Teâlâ'nın kabza-i kudretindedir ve ateşte kaynayan tencerenin hareketinden daha sür'atli hareket halindedir. Nitekim gönülleri dilediği tarafa çeviren Allahu Teâlâ:

إِنَّ عَذَابَ رَبِّهِمْ غَيْرُ مَأْمُونٍ

“Onlar, Rablerinin azâbından garantili değildirler.” (Meâric sûresi, 70/28) buyurmuştur. O (Allahu Teâlâ) emîn olmaktan korkutmakla nidâ edip durduğu hâlde, O’ndan emîn olmaya yeltenmek, en büyük cehâlettir. Eğer Allahu Teâlâ lûtf edip de âriflerin gönüllerini, ümit huzuru ile rahatlandırmasaydı, onların gönülleri korku ateşinden yanardı. Demek ki, ümit sebepleri, has kullarına Allahu Teâlâ’nın rahmeti olduğu gibi, gaflet sebepleri de bir yönden halkın avâmına rahmettir. Zîra perde ortadan kalkıp, gerçek olduğu gibi herkesin gözü önüne serilseydi, gönülleri istediği tarafa çeviren Allahu Teâlâ’nın korkusundan kalpler parça parça olur ve insanlar yok olup giderdi. Nitekim âriflerden biri: “Kırk yıl muvahhid olarak tanıdığım bir adam ile aramıza bir an için perde girse, o an için onu görmeden ölse, kesin olarak onun muvahhid olduğuna hükmedemem. Çünkü o anda ne gibi değişikliklere uğradığını bilemem.” demiştir. Yine birisi: “Odamın kapısı önünde iken orada Müslüman olarak öleceğimi ve fakat evin kapısına çıkarsam şehîd olacağımı bilsem, odamın önünde Müslüman olarak ölmeyi tercîh ederdim. Çünkü evin kapısına çıkıncaya kadar ne durum alacağımı, kalbimden neler geçeceğini bilemem.” demiştir.

Ebû’d-Derdâ (r.a.) yeminle şöyle diyor: “Kim son nefeste îman ile öleceğinden emîn olursa, îmansız gider.”

Sehl anlatıyor: “Sıddıkların korkuları her adım ve her hareketlerinde son nefeste îmansız gitme tehlikeleridir. Allahu Teâlâ’nın:

وَقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ

“Yürekleri korkar.” (Mü’minûn sûresi, 23/60) diye vasıflandırdığı da bunlardır.”

Süfyân-ı Sevrî ölüm döşeğine yattığı vakit hüngür hüngür ağlıyordu. Etrafındakiler:

– “Ümidini kesme, Allah’ın affı senin günâhlarından büyüktür. O, günâhlarını affeder, ümitli ol.” dediklerinde Süfyân-ı Sevrî:

– “Meğer ben günâhlarıma mı ağlıyorum, ben îmanıma ağlıyorum. Îman ile öleceğimi bilsem, günâhlarım dağlar kadar büyük olsa da onlara aldırış etmem.” demiştir.

Allah’tan korkanların birisinden şöyle hikâye edilmiştir: “Dostlarından birine vasiyet etmiş ve vasiyetinde: “Ben ölürken başım ucunda dur. Îman ile öldüğümü görürsen hemen bütün servetimi al. Onunla badem içi ve şeker al da bu kasabanın çocuklarına dağıt ve: “Bu, falancanın berâet ziyâfetidir.” de. Şâyet İslâm’ın gayrı üzere ölürsem, bunu herkese duyur ve cenâzeme hücum

etmesinler. Bu da ölümümde ayrı bir riyakârlık olmasın." Adamcağız:

– "Bunu ben nasıl bilirim?" diye sorunca, o kendisine bir takım alâmetler öğretti ve adam da dediği gibi yaptı ve son nefesinde aynı alâmetleri görünce, badem içi ve şeker satın alarak çocuklara dağıttı.

Sehl de şöyle anlatıyor: "Mürîd, isyân ile ârif de küfür ile ibtilâ edileceğinden korkar."

Ebû Yezîd Bistâmî diyor ki: Mescide yöneldiğim vakit, sanki beni kiliseye götürecek bir zünnârın bulunduğunu sanırım. Mescide girdiğim vakit, o zünnâr belimden kırılır. Bu hâl, günde beş vakit bende böyle devam eder.

Yine rivâyete göre **Îsâ aleyhisselâm**, havârîlerine: "Siz isyandan, biz ise küfürden korkarız." demiştir. Ahbâr-i Enbiyâ'da rivâyet edildiğine göre; peygamberlerden birisi uzun yıllar açlık, bit ve çıplaklıktan Allah'a şikâyet etti durdu. Giydiği elbise yün idi. Allahu Teâlâ: "Ey kulum, kalbini küfürden koruduğuma razı olmadın da, benden dünyalık istemeye mi başladın?" buyurunca, bu peygamber toprakları başına serperek: "Allahım, râzıyım îmanımı sen koru." demiştir.

Kuvvetli îmanları ve sâbit kademleri ile ârifler son nefesten korktukları halde, ya zayıf irâdelîler nasıl korkmaz?

Son nefeste imansız gitmenin ölümden öncesi ile ilgili olarak bir takım sebepleri vardır. Bunlar bid'at, nifak ve kibir gibi kötü vasıf ve huyladır. Bunun için sahâbe-i kirâm, nifaktan son derece korkarlardı. Bundan ötürü **Hasan-ı Basrî**: "Nifaktan uzak olduğumu bileydim, bu benim için güneşin üzerine doğduğu her şeyden daha sevimli olurdu." demiştir. Şüphesiz bu nifaktan, îmanın zıddı olan nifak değil, îman ile birleşen nifak kastediliyordu ki, hem Müslüman hem de münafık olmaktır. Bunun da pek çok alâmetleri vardır. Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Dört vasıf kimde bulunursa -Namaz kılıp oruç tutsa ve kendini Müslüman bilse de- hâlis münafıktır. Kendinde bu vasıflardan bir tanesi bulunursa, onu terk edinceye kadar kendisinde nifaktan bir parça var demektir. Bunlar, konu tuğu vakit yalan söyleyen, va'd ettiği vakit sözünde durmayan, emniyet edildiği vakit emânete ihânet eden, hasımla tığı vakit haksızlığa kaçmaktır."* [221]

Sahâbe ve tâbiîn nifakı öyle geniş tefsir ettiler ki, ondan ancak sıddıklar korunabilir. Zîra **Hasan-ı Basrî** içi dışına, sözü kalbine, girişi çıkışına uymamak gibi halleri hep nifaktan saymıştır. Bunlardan kim korunabilir? Kurtuluş şöyle dursun, bunlar insanların ünsiyet ettikleri ve münker olduklarını unutup âdet haline getirdikleri şeylerdir. Asr-ı saâdete yakın bir zamanda durum bu merkezde iken ya şimdi nasıl olur? Nitekim **Huzeyfe** (r.a.). "Resûl-i Ekrem

(s.a.v.)’in zamanında bir sözünden ötürü adamı münafık saydığımız halde, şimdi bu sözü her birinizden günde on defa duyarsak durum nasıl olur?” demiştir. Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in ashâbı sizin gözünüzde kıl kadar önem vermediğiniz öyle işleriniz var ki, asr-i saâdette biz bunları büyük günâhlardan sayardık, derlerdi.

Yine bunlardan bazıları, senin yaptığını, başkalarına reva görmemek, nifak alâmetidir. Ayrıca zulümden bir miktarını sevip ve haktan az miktarını da olsa kerih görmek de nifak alâmetidir. Yine kendisinde bulunmayan bir vasıfla medhedilip hoşuna gittiği vakit, bu da nifak alâmeti sayılmıştır.

Adamın biri **İbn Ömer**’e: “Biz âmirlerin huzuruna girdiğimiz vakit konuştukları bâzı sözleri onların huzurunda tasdîk ederken, ayrıldığımız vakit aleyhlerinde konuşuruz, bu nasıl olur?” diye sorunca İbn Ömer: “Biz Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in zamanında bunu nifak alâmeti sayardık.” dedi.

Yine rivâyete göre **İbn Ömer** bir adamın Haccac’ın aleyhinde konuştuğunu duydu ve kendisine:

– “Haccac burada olsa böyle konuşabilir miydin?” diye sordu. Adam:

– “Hayır konuşamazdım.” deyince İbn Ömer:

– “İşte biz Resûl-i Ekrem (s.a.v.) zamanında bunu münafıklık sayardık.” dedi.

Bundan daha ağırı şu rivâyettir: Bir kaç kişi **Huzeyfe**’nin kapısında oturmuş, Huzeyfe’yi bekliyor ve hakkında bir şeyler konuşuyorlardı. Tam bu sırada Huzeyfe çıkagelince, onlar sustular. Huzeyfe: “Konuşun, sözünüze devam edin.” dedi ise de onlar sustular. Bunun üzerine Huzeyfe: “İşte biz bunu Resûl-i Ekrem (s.a.v.) zamanında nifak alâmeti sayardık.” dediğidir.

Bunun daha ağır olduğunu söylememizdeki hikmet, işin içine Huzeyfe’nin karışmış olmasıdır. Çünkü nifak sebeplerini ve münafıkları Resûl-i Ekrem (s.a.v.) yalnız Huzeyfe’ye anlatmıştı. O, bu hususta yetkili bulunuyordu. Yine Huzeyfe diyor ki: “Bir zaman gelir, insanın kalbi îman nûru ile öyle dolar ki nifak için orada iğne ucu kadar boşluk kalmaz. Bir zaman da gelir nifak ile öyle dolar ki, îman için iğne ucu kadar boşluk kalmaz.”

Yaptığımız bu açıklamadan, âriflerin son nefeste îmansız gitmekten korktuklarını ve bunun sebebinin daha önce hazırlanmış bir takım şeyler olduklarını, bunlardan bâzılarının bid’at, isyan ve nifak gibi kötülükler olduğunu öğrenmiş oldun. Bütün bunlardan selâmet bulduğun vakit “Nifaktan kurtuldum.” dersen, bu da nifak olur. Çünkü “Nifaktan emîn olan münafıktır.” denilmiştir. Yine adamın biri, âriflerden birisine: “Ben münafıklıktan çok korkuyorum.” deyince ârif “Eğer münafık olsan, nifaktan korkmazdın.” demiştir. Ârif, ezeldeki mukadderât ve geçmiş kusurları ile son nefes arasında

durmadan devreder, her ikisinden korkar. Bunun için Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Mü'min, iki korku arasındadır. Birisi, geçmi inedir; Allahu Teâlâ'nın geçmi ine dâir ne muâmele yaptığını bilmez. Diğeri de geleceğinedir; Allahu Teâlâ'nın hakkında neyi takdîr ettiğini bilmez. Rûhum kabza-i kudretinde olan Allah'a yemîn ederim ki, öldükten sonra itab veya rıza aranacak ve dünyadan sonra durulacak, cennet ile cehennemden ba ka bir yer yoktur." [222]

Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir. Başka ifade ile de Buhârî ile Müslim, müştereken rivâyet etmişlerdir.

Yukarıda geçmiştir.

Buhârî Ümmü Âlâ'dan rivâyet etmiştir.

Tirmizî, İbn Abbâs'dan rivâyet etti ve "hasendir" dedi. Hâkim de sahih olduğunu söyledi.

Buhârî, İbn Abbâs'dan başka ifade ile rivâyet etmiştir.

Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir.

Beyhakî **"Şuabü'l-îman"**da Hasan'dan rivâyet etmiştir. Hadîs yukarıda geçti.

SÛ-İ HÂTİMENİN MÂNASI

Şâyet, “Bunların çoğunlukla korkuları, sû-i hâtimeye yöneliyor, sû-i hâtime nedir?” dersen bilmiş ol ki; sû-i hâtime, biri diğerinden büyük olmak üzere iki mertebededir.

En büyük ve korkunç olanı, can çekişme ıztırabı anında gönülde şüphe veya inkârın galebe çalması ve bu vaziyette ölmekle, bu halin ebedî olarak Allah ile kendi arasında perde olmasıdır. Çünkü bu, ebedî ve dâimî azâbı gerektiren, küfür ve inkârdır.

İkincisi bundan ehvendir. Ölüm anında dünyalıktan ve dünya zevklerinden bir şeyin gönlüne galebe çalması ve gözünün önünde canlanarak onu düşünmesidir. Bu, gönlünü öyle kaplar ki, artık başka bir şey almaz olur. Böylece ölürse, kalbi tamamen dünyaya dönük ve himmeti dünyaya meyyâl olarak ölmüş olur ki gönül, Allah’tan ayrıldığı anda araya perde girer. Perde girince de azap başlar. Allah’ın yaktığı ateş, Allah’tan mahcûb olan gönülleri kaplar. Kalbi, dünya sevgisinden sâlim, himmeti Allah’a dönük olan mü’mine ise cehennem: “Geç ey mü’min, senin nûrun benim nârımı söndürüyor.” der.

Dünya sevgisinin galebe çaldığı sırada ölen bir adamın durumu tehlikelidir. Zîra kişi, yaşadığı gibi ölür. Öldükten sonra başka durum almasına, kalbin imkânı yoktur. Zîra gönüllerde tasarruf, âzâların ameli ile mümkündür. Hâlbuki ölüm ile âzâlar atâlete uğradığından, artık amel imkânı ve hattâ geriye dönüp yeniden amel etme fırsatı kalmamıştır. İşte bu anda hasret çoğalır.

Ancak şu kadar var ki, îmanın aslı ve Allah sevgisi uzun müddet gönülde kalıp yerleşir ve sâlih amel ile kuvvetleşir ise ölüm ânında doğacak olan bu hali siler atar. Şâyet kalbindeki îmanı bir miskal kuvvetinde ise onu tezden cehennemden çıkarır. Îmânı daha az ise azlığı nispetinde cehennemde daha uzun kalır. Bir habbe ağırlığı kadar îmanı varsa da eninde sonunda -ve binlerce yıl sonra da olsa- yine cehennemden çıkar.

Şâyet, “Senin bu anlattığına göre, ölür ölmez hemen cehenneme girmesi lâzımdır. Hâlbuki kıyâmete kadar bekliyor. Bu nasıl olur?” dersen bilmiş ol ki; kabir azâbını inkâr eden herkes bid’at sâhibidir. Allah’ın, Kur’ân’ın ve îmanın nûrundan mahrumdur. Basîret sâhiplerine göre doğrusu, sahih haberlerde vârid olandır. Bu da “Mezarın ya cehennem çukurundan bir çukur veya cennet bahçelerinden bir bahçe olması.” ve “Azap gören adamın mezarına cehennemden yetmiş kapının açılması” husûsunda vârid olan haberlerdir. Şâyet, sû-i hâtime sebebiyle şekavet erbâbı ise ölür ölmez hemen belâ başına konar.

Azap çeşitlerinin ihtilâfı, vakitlerin ihtilâfı sebebiyledir. İlk mezara konduğu vakit, Münker ve Nekir meleklerinin sorgusu başlar. Bunu azap tâkip eder. Sonra kıyâmet günü hesapta münakaşa başlar ve mahlûkat içerisinde rezil olur. Sonra sırat tehlikesi gelir, daha sonra da Zebânîler'in şiddeti gelir ve böyle gider. Demek ki şakî, her an çeşitli azap ile karşı karşıyadır. Allahu Teâlâ'nın rahmetine daldırdığı müstesnâ, o her an azaptadır.

İmanın mahalli olan rûhu toprağın yediğini sanma. Toprak, insanın ancak diğer âzâlarını yer ve parçalar. Muayyen vakti gelince de parçaları bir araya toplanır, ruh kendisine iâde edilir. Ölüm anından dirilinceye kadar saîd ise Arş'ın altında asılı yeşil kuşların kanadında, şakî ise bunun tersi olan bir hal üzerinde bulunur. Allah korusun.

Şâvet, "Sû-i hâtimeye sebep olan nedir?" diye sorarsan bilmiş ol ki; bunun, tafsilâtıyla anlatılamayacak kadar çok sebepleri vardır. Lâkin özet olarak bunlara işâret etmek de mümkündür. Buna göre deriz ki, şüphe ve inkâr üzerine ölmenin iki sebebi vardır:

Birincisi; tam mânasıyla zühd, verâ ve amelde salâh ile de düşünülebilir. Meselâ, zâhiddir amma bid'at sâhibidir. Ameli iyi olsa bile, bunun sonu çok ciddî olarak korkunçtur. Bid'at sâhibi derken her hangi bid'at olan bir mezhebi kasdetmiyorum. Çünkü bu yönü ele alırsak söz uzar. Bid'at derken, Allahu Teâlâ'nın zât, sıfat ve ef'ali hakkında gerçeğe uymayan bir inanca sâhib olmayı ve bununla hasmı ilzâma kalkışmayı kastediyorum. Bu inancı, kendi görüş ve kanâatine bağlı olup, ona aldanmasıyla veya kendisi gibi bir bid'at sâhibini taklit etmekle olur. Ölümün yaklaştığı, ölüm meleğinin görüldüğü ve içinde olanı ile kalbi çırpınmaya başladığı vakit, çoğunlukla cehâleti sebebiyle inançlarının bâtıl olduğunu anlar. Çünkü ölüm, perdenin aradan kalkma halidir, ölüm sancıları da ölümün başlangıcı olduğu için, bazı şeyler kendisine keşfedilebilir. Kendi kafasına göre kesin olarak inandığı şeylerin boş ve bâtıl olduğunu anlayınca, inandığı her şeyin aslı olmadığını sanır. Çünkü ona göre Allah ve Resûlüne inancı ve diğer sahîh îtikadları ile fâsid inançlarının farkı yoktur. Cehâleti sebebiyle yanlış olarak edindiği bâzı inançlarının bâtıl olduğunu görünce bu hal, doğru inançlarının da bâtıl veya şüpheli olmasına sebep olur.

İmanın aslına dönmeden bu hâtıralar içinde ölürse, işte sû-i hâtime ile ölmüş ve Allah korusun, rûhu şirk üzere bedeninden ayrılmış olur. Allahu Teâlâ'nın:

وَبَدَا لَهُمْ مِنَ اللّٰهِ مَا لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ

"Hâlbuki o gün onlar için Allah'tan hiç de zannetmeyecekleri (nice) **şeyler**

zuhûra gelmiştir.” (Zümer sûresi, 39/47)

قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا اَلَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِي

الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا

“De ki: “Yaptıkları işler bakımından en çok ziyâna uğrayanları, kendileri muhakkak iyi yapıyorlar sanarak dünya hayatında sa’yleri boşa gitmiş olanları size haber vereyim mi?” (Kehf sûresi, 18/103) buyurduklarından muradı, bunlardır. Dünya meşgalesinin azlığı sebebiyle bâzen rüyâda, gelecekteki işlerin bâzıları açıklandığı gibi, ölüm sancıları anında da bâzılarına bâzı şeyler gösterilebilir. Çünkü dünya meşgalesi ve bedenî şehvetler, melekût âlemine bakmaya ve oradakileri olduğu gibi görmeye engeldir. Fakat ölüm öncesi keşfin sebebi, keşifte geri kalan inançlarda şüphenin sebebi olabilir.

Gerek kendi kanâati ve gerek taklîd yolu ile olsun, Allahu Teâlâ’nın zât, sıfat ve ef’âli hakkında yanlış bir îtikada sâhip olan, bu tehlike ile karşı karşıyadır. Yalnız zühd ve salâh, bu tehlikeyi önlemek için yeterli değildir. Bu tehlikeden insanı, ancak gerçeğe dayalı sağlam îtikad kurtarabilir. Saf, ebleh insanlar yâni kısa ve kesin olarak Allah’a, âhirete ve inanılması gereken şeylere inananlar, bu tehlikeden korunmuşlardır. Bedevîler, köylüler ve diğer halkın avâmı gibi. Bunlar bu hususlarda münakaşalara girmez; söz sâhibi olduklarını iddia etmezler, kelâmcıların çeşitli sözlerini taklîde yeltenmezler. Bunun için bu gibiler hakkında Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *“Cennet halkının çoğu bülhler, yâni saf ve gönlü temiz kimselerdir.”* buyurmuştur.

Yine bu sebepten selef, kelâm ilmine dalmaktan ve bunları araştırmaktan men ederler ve topyekûn Allahu Teâlâ’nın indirdiklerine îmanı emrederlerdi. Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’in Allah tarafından getirdiği her şeye inanın, Allah’ı bir şeye benzetmeyin, tevîl ile uğraşmayın, derlerdi. Zîra Allah’ın sıfatlarından bahsetmekte tehlike büyük, yolları sarp ve Allahu Teâlâ’nın celâlini idrâk etmekten akıllar kasır ve noksandır.

Yaradılışı îtibarıyla dünya sevgisine bağlı olan gönüller, Allah’ın hidâyeti olan yakîn nûrundan mahcûb ve memnûdurlar. Mübâhasecilerin kendi kısa ve dar görüşleri, anlattıkları muztariptir. Yâni kesin değil, kuşku içindedir, birbirine uymazlar. Gönüller ise ilk olarak duydukları ile ünsiyet ederler, ona bağlanırlar, ilk olarak öğretmenlerinden duyduklarına taassupla bağlanırlar. Sonra gönüller dünya sevgisi ile meşgul ve ona dönüktürler. Dünya şehvetleri, onları boğazlarından yakalamış ve fikir olgunluğundan alıkoymuştur. İnsanların görüş

ve tabiatlerindeki ihtilâf ve her birinin, hakkın künhünü anlamakta iddiacı olarak ortaya atılmaları ile beraber, Allahu Teâlâ'nın zât ve sıfâtı hakkında re'y ve akıl ile söze başladığı zaman, her birinin dili çözülür ve alabildiğine konuşur. Dinleyenlerin gönülleri onlara bağlanır. Onların arasında uzun zaman bulunmakla onlarla ülfet eder ve kurtuluş yolu tamamen onlara kapanır. O halde bu gibiler için selâmet yolu, güçlerinin yetmediği bu işlere girmemek ve yalnız sâlih amellerle meşgul olmaktır.

Ne yazık ki şimdi dizginler gevşedi, boyunlar uzadı, boş laflar aldı yürüdü. Her câhil, kendi görüşüne uygun olanın doğru ve gerçek îman olduğuna kani oldu. Kendi tecrübe ve tahmînlerinin gerçek olduğunu sandı. Fakat ileride gerçeği anlayacaklardır. Perde aradan kalktığı vakit onlara:

"Güzel olduğu için gündüzlere hüsn-i zan ettiniz de mukadder akıbetinize uğrayacağınızdan korkmadınız. "Geceler sizi selâmete ula tırdı ve onlarla aldandınız, hâlbuki karanlıklar aydınlandığı vakit, kederler ba layacaktır." meâlindeki şiiri okumak lâzımdır.

Yine kesin olarak şunu bil ki; Allah'a ve Resulüne olan, sâde ve sâf îmandan kim ayrılır da bu hususta mübâhaselere dalarsa, bu tehlike ile karşılaşır. Bu gibi Allahu Teâlâ'nın zât ve sıfâtı ile ilgili münâzaralara giren adam, deniz ortasında gemisi parçalanıp dalgaların kucağına düşen adam gibidir. Bu dalgaların, birbirine devretmek sûretiyle adamı selâmet sâhiline atmaları imkânı varsa da bu pek az bir ihtimaldir. Fakat dalgalar arasında boğulup gitmeleri daha kuvvetlidir.

Kısa akılları ile ya kendi taassuplarına bürünerek topladıkları delîllerle veya delîlsiz olarak öne sürdükleri fikirleri onlardan alan kimse, eğer bunlarda şüpheli ise inancı fâsittir. Bunlara tam mânasıyla inanmış ve bağlanmışsa, kendi kısa görüşü ile aldanmış ve kendini Allah'ın mekrinden emîn sanmıştır. İşte yalnız akıl yolu ile mübâhase edenlerin durumu budur. Ancak nübüvvet ve velâyet âleminde parlayan mükâşefe nûruna geçebilirse, o zaman gerçeği bulur. Böylesinin vücûdu nâdirdir. Bu tehlikeden avâmın bülh ve beleh olanları Allah'ın azâbından korkup ibâdetle meşgul olan ve bu gibi şeylere dalmayanlar kurtulabilir. İşte sû-i hâtimenin tehlikeli sebeplerinden biri budur.

İkinci sebep; Aslında îmanın zayıflığı ve dünya sevgisinin kalbi kaplamasıdır. Îman zayıfladıkça Allah sevgisi de zayıflar ve dünya sevgisi öyle kuvvetleşir ki, bir hâtıradan başka Allah sevgisi nâmına kalpte bir şey kalmaz olur. Nefsin arzularına uymamak ve şeytanet yollarından ayrılmak gibi bir şeyi düşünmez olur. İşte bu, şehvetlere uymak meylini ortaya koyar. Böylece kalp, kararır ve katılaşır. Nefsin zulmetleri kalpte terâküm eder ve zayıf da olsa kalpteki îman

nûrunu tamamen söndürür. Artık bu kendisinde bir tabiat hâlini alır. Ölüm sancıları başladığı vakit Allah sevgisi daha da azalır. Çünkü en büyük sevgilisi olan dünyalığından ayrılma hasretine dalar ve bunun acısını duyar. Sevdiği dünyasından ayrılmayı, Allah'tan bildiği için, ölümün mukadder olmasına canı sıkılır ve Allah'tan geldiği için O'ndan hoşlanmaz olur. Sevgi yerine içinde Allah'a karşı bir kin doğmasından korkulur. Bu, çocuğunu az ve fakat malını daha çok seven bir adamın durumuna benzer. Çocuk, malını mahvettiği vakit, çocuğuna olan az sevgisi husûmete döner. Şâyet bu hâl içerisinde ölürse, sû-i hâtime ile ölür ve ebedî helakte kalır. İnsanı bu helâke sürükleyen sebep, Allah sevgisinin zayıflamasına sebep olan îman zayıflığı ile beraber, dünyaya temayül, dünyalık ile sevinmek ve dünya sevgisinin üstün gelmesidir. Dünyayı sevmekle beraber, Allah sevgisinin kalbinde daha çok olduğuna kani olanlar bu tehlikeden uzaktırlar.

Dünya sevgisi bütün hatâların başıdır. O, müzmin bir hastalıktır. Ne yazık ki Allah'ı mârifet azlığından bütün halka sirâyet etmiştir. Zîra Allah'ı bilen sever. Bunun için Allahu Teâlâ:

قُلْ إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ

وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا

وَمَسَاكِنُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِنَ اللهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي

سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللهُ بِأَمْرِهِ

"De ki; "Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, kabîleniz, elinize geçirdiğiniz mallar, kesâda uğramasından korkageldiğiniz bir ticâret ve hoşunuza gitmekte olan meskenler, size Allah'tan, O'nun peygamberinden ve O'nun yolundaki bir cihaddan daha sevgili ise artık Allah'ın emri gelinceye kadar bekleye durun." (Tevbe sûresi, 9/24) buyurmuştur.

Demek ki ölümü anında aklından bu gibi inkâr şeylerini geçiren ve içinden Allahu Teâlâ'nın kendisini çoluk çocuğundan ve diğer dünya varlıklarından ayırdığı için kızan kimsenin ölümü, sevmediğine gitmek ve sevdiğinden uzaklaşmak olur da, efendisinden kaçtığı halde, zorla yakalanıp efendisinin huzuruna getirilen bir kölenin durumuna düşer. Artık uğrayacağı rezâlet ve

kepazelik ortadadır.

Fakat sevgi üzere ölenler ise efendisini candan arzulayan iyi bir kölenin efendisi ile buluşması gibi bir hal alır. Yalnız efendisine bir daha kavuşmuş olduğuna sevinci ona yeter ve artar. Efendisinden alacağı mükâfatlar da fazlası olur.

Bu ikinci sonuç, birincisinden ehvendir. Çünkü bu hal, ebedî olarak cehennemde kalmasını gerektirmez. Bunun da iki sebebi vardır. Birincisi, îmanı kuvvetli olsa da günâh çokluğu; ikinci sebebi, günâh azlığı olsa da îman zayıflığıdır. Çünkü isyâna dalmak, ülfet ve âdet sebebiyle şehvetin üstün gelmesi ve kalpte yerleşmiş olmasıdır. İnsan, ömrü boyunca ne ile ünsiyet ederse, ölümü anında da aklına o gelir. Meyli, daha çok tâat ve ibâdete ise hatırına o gelir. Daha çok isyana temayül ederse, son nefeste daha çok aklına gelecek olan da odur. Çoğu kere canı çıkarken dünyevî şehvetlerden ve günâhlardan biriyle meşgul olur da Allah'tan mahrum kalır. Pek seyrek isyân eden, bu tehlikeden uzaktır. Hiç günâh işlemeyen ise tamamen kurtulmuştur. Günâhı ibâdetinden çok olup, günâhtan zevk alan kimsenin tehlikesi, çok ciddî ve çok daha büyüktür.

Bunu bir misâl ile açıklayalım: Herkesin bildiği bir gerçektir ki, insan çoğunlukla rüyâsında gündüzleri meşgul olduğu şeyi görür. Hatta rüyâsında ancak uyanık iken gördüğü şeyleri görebilir, görmediğini görmez. Erginlik çağına yeni ermiş bir delikanlı ihtilâm olup rüyâlandığı vakit, ona uyanık iken temas şeklini görüp düşünmesi sebep olur. İlim ile uğraşan, çoğunlukla rüyâsında ilmi, ticaretle uğraşan da ticâret işlerini görür. Çünkü rüyâsında gündüzleri uğraşmak sûretiyle kalbinde hasıl olan şeyleri görebilir.

Ölüm de uykunun bir benzeridir. Bununla beraber ondan daha ağırdır. Ancak ölüm öncesi, uykuya daha yakındır. O da ünsiyet ettiği şeyleri hatırlamasını gerektirir. Herhangi bir şeyin kalpte yerleşmesinin sebeplerinden birisi de uzun ülfettir. Uzun müddet tâat veyâ isyâna alışmak, kalpte yerleşmenin tercîh sebebidir. Bunun gibi, sâlihlerin rüyâları ile fâsıkların rüyâları da birbirine uymaz. Alışkanlık kalpte yerleşir ve gönül ona meyleder, işte kötülüğe alışıp onunla ünsiyet eden, son nefesinde o kötülük gözünün önünde canlanır. Her ne kadar bundan kurtulması ümit edilecek şekilde îmanın aslı bâkî ise de, bu hâli bir nevi sû-i hâtimeye sebep olur.

Uyanık olan insanın hatırına gelen şeyler, Allahu Teâlâ'nın bildiği özel bir sebeple hatırından geçtiği gibi, rüyâda görülenlerin de Allah katında çeşitli sebepleri vardır. Bir kısmını bilebilirsek de bir kısmını bilemeyiz. Meselâ, biz hâtıralarımızın, bir şeyden, ona uygun olan başka bir şeye geçtiğini biliyoruz. O uygunluk, ya benzerlik ya zıddiyet veya mukarenetle olur da hemen birinden

diğerine intikal edebilir.

Benzerlikle intikal, bir güzeli gördüğün vakit, başka bir güzeli hatırlamak gibi.

Zıddiyetle intikal, bir güzeli görünce, çirkini hatırlayıp aralarındaki kuvvetli ayrılığı düşünmek gibi.

Mukarenet, yakınlıkla olan zihnin intikaline gelince; önceden bir atın üzerinde bir insan gördükten bir müddet sonra yalnız o atı görür görmez, hemen eski binicisini hatırlamak gibidir.

Bâzen de hâtıralar, aralarındaki münâsebetin ne olduğu bilinemeyen bir şeyden diğerine intikal edebilir. Bu, ya bir veya iki vasıta ile olur. Meselâ, bir şeyden diğerine, oradan da üçüncüsüne geçerek ikinci vâsıtayı unutmak gibi. Üçüncü ile birinci arasında bir münâsebet bulunmayabilir, fakat üçüncü ile ikinci ve ikinci ile birinci arasında münâsebet vardır. İşte bunun gibi, rüyâda ve ölüm anında hâtıraların birinden diğerine geçmesinde bu kabîlden bâzı münâsebetler vardır.

Gerçeği Allahu Teâlâ bilir. Buna göre deriz ki; sanatı terzilik olan kimse çoğunlukla rüyâsında elbise ölçmek, biçmek, dikmek, iğneyi almak, iplik geçirmek, makası eline almak gibi hareketler görür.

Ölüm anında hâtıralarını günâh ve şehevî arzularından uzak tutmak isteyen için tek yol, şehveti gönlünden çıkarmak ve nefsini bunlardan uzak tutmakla uzun müddet mücâhede etmektir. Zâten kendi irâde ve ihtiyarında olan da budur. Böylece günâhlardan uzaklaşıp iyiliklere devam etmek ve aklından kötülükleri çıkarmakla, ölüm anı için bir hazırlık yapmış olur. Çünkü insanlar yaşadıkları gibi ölür ve öldükleri gibi de haşrolunurlar.

Bunun için hikâye edildiğine göre; bakkalın biri ölürken yanındakiler ona şehâdet kelimesini telkîn ettikleri halde o, üç-beş demek sûretiyle ötedenberi alışkın olduğu alış-verişteki hesap ile meşgul oldu da şehâdet kelimesini getiremedi.

Âriflerden birisi şöyle diyor: “Arş, nûr gibi parlayan bir cevherdir. İnsan ne hal üzerinde ise o hali Arş’ta sûretlenir. Ölüm anında Arş’taki sûreti kendine keşfedilir ve çok kimseler kendilerini o isyan sûretinde görür. Kıyâmette de bu hal kendisine görününce rüsvây ve perişân olur.” Ârifin bu sözü doğrudur.

Sâdık rüyâ da buna yakındır. Uyuyan adam, Levh-i Mahfûz’u görerek gelecekte olacakları anlayabilir. Bunun için rüyâ, nübüvvetin bölümlerindendir.

Demek ki son nefes tehlikesi, kalbin hallerine ve hâtıraların karışmasına bağlıdır. Hâlbuki her ne kadar uzun ülfet ve alışkanlığın, hâtıralar üzerinde etkisi varsa da, kötü hâtıraları kökünden söküp atmak, tamamen kulun irâde ve ihtiyârında olmayıp, gönülleri tam mânasıyla istediği tarafa çeviren Allahu Teâlâ

olduğuna göredir ki, âriflerin son nefesten korkuları büyük olmuştur.

Çünkü insan, rüyâsında, sâlihlerin tâat ve ibâdetleri ile onların iyi hallerini görmek istese de bu, ona zor gelir. Her ne kadar iyi hal ve buna devam bu gibi rüyâları görmekte etkili olur ve çoğunlukla gündüz meşgul olduğunu rüyâda görürse de, hayâllerin çalkantıları tamamen inzibat altına alınamaz. Çoğunlukla gündüz meşgul olduğunu rüyâda gördüğünü anlatmak üzere deriz ki;

Şeyh Ebû Ali el-Farmedî: “Mürîdin, şeyhine karşı dili ile saygılı olması gerektiği gibi, söylediğini içinden de reddetmemelidir.” dedi ve devamla: “Hattâ ben, şeyhim **Ebû’l-Kasım el-Kirmânî**’ye bir rüyâmı anlattım ve ona: “Senin bana rüyâmda şöyle böyle dediğini gördüm ve niçin böyle yaptığını sorduğumu söyledim.” Şeyhim bunun üzerine bir ay benimle konuşmadı ve: “Eğer içinde benim söylediklerimi reddetmek duygusu ve cevap almak arzusu olmasa, rüyânda bana bunu bu şekilde sormazdın.” dedi. Hakikaten bu, böyledir. Çünkü çoğunlukla insan, gündüz kalbinden geçirdiğini gece rüyâsında görür. Bunun aksini çok az görür. Muâmele bölümünde hâtimenin esrârından bu kadarını anlatmak kâfidir. Bundan fazlası mükâşefe ilmine aittir.

Bütün bu anlattıklarımızdan, sû-i hâtimeden emîn olmak için, eşyayı olduğu gibi görmen ve ömrünü isyân etmeden itâatle geçirmen lâzım olduğunu anlamış oldun. Şâyet bu, sana zor geliyor ve böyle davranmakta zorlukla karşılaşıyorsan, ârifler gibi sen de korkmalı, hattâ bu sebepten uzun uzun ağlamalı ve üzüntün devam etmelidir. Bu husus ile ilgili olarak peygamberler ve geçmiş büyüklerin hikâyelerini sana anlatalım da bunlar senin kalbinde korku ateşini hazırlayan sebeplerden olsun.

Yukarıdaki açıklamamızdan, son nefes selâmeti olmayınca, ömür boyu yapılan amellerin hiç bir faydası olmadığını, dünya hâtıralarının çalkantıları içinde de son nefeste îman selâmetinin cidden zor olduğunu anlamış oldun.

Bunun için **Mitraf**; “Ben helâk olana şaşmam. Son nefeste selâmete ulaşanın hayranıyım.” dedi.

Hamid b. El-Leffaf da: “İslâm dînini koruyarak hayır ve selâmet üzere ölen mü’minin ruhunu melekler göklere yükselttikleri vakit, gök melekleri bunun hayrânı olur ve bizim ileri gelenlerimiz bile bozuldukları o dünyada nasıl korundular diye şaşarlar.” dedi.[223]

Bir gün **Sevrî**’yi ağlar görenler, sebebini kendisinden sorduklarında;

– “Şimdiye kadar günâhlarımıza ağlıyorduk. Şimdi de İslâmiyet üzerine ağlıyoruz. Acaba dînimizi son nefeste kurtarabilecek miyiz?” demiştir.

Hulâsa, deniz ortasında esen şiddetli rüzgârlarla kabaran deniz dalgaları

arasında kurtuluş imkânları, helâk olmaktan daha uzaktır. Hâlbuki mü'minin kalbi, gemiden daha çok sarsıldığı gibi, hâtıra dalgaları da deniz dalgalarından çok daha kuvvetlidir. Ölüm anında en çok korkulan, son nefes tehlikesidir. Bunun hakkında Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Ki i, elli yıl cennet ehli amelini i ler. Hattâ kendisi ile cennet arasında bir devenin iki sağımı arasındaki mesafe gibi mesafe kalır ve ekavet-i asliyesi galebe çalarak son nefeste îmansız gider."* [224] buyurmuştur. Devenin iki sağımı arasındaki mesafe ve zaman, şekaveti gerektiren işi yapmak için yeterli değil, asıl bu hususa müessir olan şimşek gibi kalbe gelip geçen hâtıralardır.

Sehl: "Rüyâmda cennete girdim. Orada üç yüz nebî gördüm. Onlara: "Dünyada en çok neden korkardınız?" diye sordum. Onlar da: "Son nefesten" diye cevap verdiler. Bu büyük tehlikeden dolayı, son nefeste şehîd olarak dünyadan göçmeye imrenilir, ânî ölüm ise çirkin görülür."

Ânî ölüme (Mevt-i mufâcaa) gelince; bunun hoş karşılanmaması, çoğunlukla kalp, kötü hâtıralarla dolu olduğu içindir. İnsan onları zorluk veya mârifet nûru ile def edebilir. Kalp bu kötü hâtıralarla meşgul iken, ânî olarak ölümün gelmesi, tabiî tehlikelidir.

Şehîd olarak ölüm ise artık gönlünden mal, evlât ve bütün şehevî arzuların silinip çıktığı ve gönülde Allah sevgisinden ve O'na olan ümitten başka bir şey kalmadığı bir ândır. Bunun için şehîdlik daha makbuldür. Çünkü savaş alanında taarruza kalkan kimse, yalnız Allah sevgisi ve Allah rızası için dünyasını satıp âhiretini almak üzere savaşır. Nitekim Allahu Teâlâ:

إِنَّ اللّٰهَ اشْتَرٰى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ

"Şüphesiz ki Allah, mü'minlerin canlarını ve mallarını -kendilerine cennet vermek karşılığında- satın almıştır." (Tevbe sûresi, 9/111) buyurmuştur. Yâni bunlar dünyayı, âhiret için satmışlardır. Elbette satıcı, sattığından hevesini kesmiş ve onun sevgisini kalbinden çıkarmıştır. Ancak bütün sevgisi, verdiğinin yerine aldığında veya alacağındadır. Gerçi bu hâl, çok kere savaş dışında da insanın kalbinde olabilir. Fakat ölüm anına kadar orada kalmayabilir. Yalnız savaş alanı böyle değildir. Savaş, bu duygu içinde ölüme sebeptir. Onun için de makbuldür. Fakat bu makbuliyet rütbe, kahramanlık ve ganîmet için savaşanlara değildir. Bu gibi maddî maksatlarla savaşanların -savaş alanında ölseler de- bu rütbeden uzak olduklarını, bu husus ile ilgili haberler bize bildirmiştir. Demek ki sû-i hâtime, son nefeste ya îmansız veya dünya sevgisi ile meşbû olduğu ve dünya hasretini çektiği halde ölmektir.

Sû-i hâtimeyi ve bunun korkunç sonuçlarını anladıktan sonra, artık buna göre hazırlan, kalbinden dünya sevgisini çıkar, kötü düşünceleri at, âzâlarını isyandan koru, hattâ günâhkârlardan ve isyan yerlerinden uzaklaş. Çünkü onlar, yine seni o tarafa çeker ve düşündürür. Kalbini zikir ve fikirle, bedenini de sâlih amellerle meşgul et.

Sakın, biraz daha keyfime bakayım da ileride tövbe ederim, deme. Çünkü alıp verdiğin her nefes, senin için bir hâtimedir. Zîra o anda ölmen mümkündür. Uyanıklığında böyle hazır olacağın gibi, uykuya yatarken de abdestini ihmâl etme, iç ve dış temizliğini yap. Allah'ın zikri kalbine galebe çaldıktan sonra uyu. Dikkat et ki, dilin zikirde iken uyu, demiyorum. Gerçi dilde zikrin de faydası var, fakat bu fayda azdır. Aslolan, kalbini zikrullah ile uyutmaktır. Şunu da iyi bil ki, uykudan önce çoğunlukla aklında ne varsa, uyku anında da aklına o gelir. Uyku âleminde de durum aynı, uyandığın zamanda da yine aynıdır. Uykudan önce, uyku anında ve uyuduktan sonra kalbin ne ile meşgul idiyse, o meşgale ile uyanırsın. Bunun gibi, insan, yaşadığı gibi ölür ve öldüğü gibi dirilir. Şunu da kesin olarak bil ki, ölmek ve dirilmek, uyumak ve uyanmak gibi, senin iki halin vardır. Basîret nûru ve yakîn gözü ile bunları göremiyorsan, dediklerime kesin olarak inan.

Her an nefesini yokla. Bir an Allah'ı unutma. Bütün bunlara dikkat ettiğin halde yine büyük tehlikede olduğunu bil. Ya bu dediklerime riâyet etmezsen, işte onu sen düşün? Ne yazık ki insanlar hep helâktedir. Yalnız âlimler kurtulmuştur. Âlimler de helâktedir, yalnız ilmiyle amel edenler kurtulmuştur. Bunlar da helâktedir, yalnız ihlâs ile amel edenler kurtulmuştur. Bunlar da yine büyük tehlikededir.

Şunu da bil ki, dünyalıktan zarûret miktarı ile yetinmedikçe, bu hususta başarıya ulaşamazsın. Zarûret miktarı ise yemek, giymek ve meskenindir, diğerleri fuzulîdir. Yemekten zarurî olanı, belini doğrultacak ve hayatını devam ettirecek miktardır. Yemeği, zoraki ve mecburî bir zaruretmiş gibi yemelisin. Zâten yemeği içeri almakla dışarı çıkarmak arasında bir fark yoktur. Bunlar yaratılışın icaplarıdır. Kazâ-i hâcet, himmet ve maksadın olmadığı gibi, yemek de gaye ve maksadın olmasın. Şurayı da iyi bil ki, gayen, mîdene indirmek olursa, kıymetin de bağırsaklarından çıkan olur.

Kazâ-i hâcetten maksadın temiz olarak Allah huzuruna çıkmak olduğu gibi, yemekten de maksadın, Allah'a ibâdette kuvvet ve kudret olmalıdır. Bunun da üç alâmeti vardır. Bunlar, yemeğin vaktini, miktarını ve cinsini tâyindir.

Yemek vakitlerine gelince; en azı, yirmi dört saatte bir kere yemek ve böylece bir iftar ile oruca devam etmektir.

Miktarına gelince; mîdenin üçte birini doldurmakla yetinmektir.

Cinsine gelince; nefîs yemekler peşinde olmayıp mevcut ile yetinmektir. Şâyet bu üç şeye riâyet edebilirsen, o zaman şüpheli şeylerden korunmuş ve helâl lokma yemiş olursun. Yoksa bütün şehevî arzularını yerine getirirken helâl lokma temîni zordur.

Elbisene gelince; elbiseden maksadın da setr-i avret ile sıcak ve soğuktan korunmak olmalıdır. Bu ihtiyacını karşılayacak elbiseden fazlasını aramak fuzulî ve boştur, vakitlerini öldürür ve seni meşgul eder. Onları temîn için zahmete, şüpheli şeylere ve harama kadar sürükler. Artık seni sıcak ve soğuktan koruyacak elbise ile yetinmez, daha kıymetlisini daha fazlasını aramak sevdasına kapılırsan, o zaman yeter deyip duracağın bir nokta kalmaz. Dâima ilerisini isteyeceksin ve senin karnını ancak toprak dolduracaktır.

Meskende de durum böyledir. Eğer asıl maksatla yetinmek istersen, örtü olmak için gök, üzerinde durmak için de yer sana yeter. Soğuk ve sıcaktan bunaldığın vakit, mescitlere sığınırsın. Zîra mescitler yoksulların yeridir. Şâyet, özel bir meskenim olsun dersen, o zaman iş uzar. Zaten mahdut ve ana sermayen olan ömrünün çoğu bu yolda harcanır gider. Şâyet yağmurdan korunacak ve gözükmekten muhafaza olacak dört duvar bir örtü arasına gireyim der ve bunu başarırsan, bu sefer de duvarları ve örtüyü süslemeye başlarsın ve böylece çıkılması güç sarp bir yokuşa sapmış olursun.

İşte bütün ihtiyaçlarında zarurî miktar böyle takdîr edilir. Eğer zarûret miktarı ile yetinirsen, Allah ile baş başa kalır ve âhiretin için çalışır da sû-i hâtime için hazırlıklı olursun. Şâyet zarûret miktarını aşarsan, sıkıntıların çoğalır ve o zaman hangi vâdide seni helâk edeceğine Allahu Teâlâ aldırış etmez. O halde, senden daha çok nasîhate muhtaç olandan, bu nasîhati kabul et.

Şunu da bilmiş ol ki; bütün tedbîr, azık ve ihtiyatın sıkışacağı zaman, şu kısa ömürdür. Onu da yârın olur, öbür gün olur diye diye gafletle geçirirsen, beklemediğin bir anda yakalanırsın da, o zaman hasret ve nedâmetten kurtulamazsın. Şâyet bu anlattıklarımız, sû-i hâtime için seni korkutmakta kâfi gelmez de korkunun azlığı sebebiyle hâlâ sana anlattığım bu şekilde davranamıyorsan, senin kalbinin kasvetini kaldırabilmek ümîdiyle son nefesten korkanların bâzı hallerini sana açıklayayım.

Elbette peygamberler, velîler ve âlimlerin akıl, ilim ve amelleri ile Allah katındaki mevkîleri, senden daha az olmadığını kabul edersin. Gözünün ışığının kısalığı ve basîret gözünün körlüğü ile onların hallerini, neden fazla korkup uzun müddet mahzun olup ağladıklarını düşün. Hattâ bâzıları şaşırdı, bâzıları bayıldı ve bâzıları da ölü olarak yerlere serildi. Artık bunlar da kalbine tesîr

etmezse, o zaman bunda şaşılacak bir şey yok. Çünkü câhillerin kalbi taş gibi ve belki taştan da daha katıdır. Zîra taşların öylesi var ki içinden nehirler kaynıyor, öylesi var ki çatlıyor da bağrından sular fışkırıyor ve öylesi var ki, Allah korkusundan yerlerde yuvarlanıyor. Sizin yaptığınızdan Allah gâfil değildir.

Burada Hârut ve Mârut'a işâret edilmek istenmişse de, bunlara izâfe edilen hikâyenin aslı yoktur. (Mütercim.)

Hadîs, yukarıda geçmiştir.

KORKU HUSUSUNDA PEYGAMBER VE MELEKLERİN HALLERİ

Hz. Âişe'nin rivayetinde; hava değişip rüzgârlar esmeye başladığı vakit, Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in benzi değişir, evin içinde sağa sola gezinir ve içeri dışarı girip çıkardı. Bütün bu tutum ve davranışları Allah'ın azâbından korktuğu için idi. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) bir defa Vâkıa sûresinden bir âyet okudu ve bayıldı. Allahu Teâlâ da:

وَخَرَّ مُوسٰى صَعِقًا

"Musâ baygın yere düştü." (A'râf sûresi, 7/143) buyurmakla, Mûsâ aleyhisselâmın bayıldığını haber vermiştir. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) de Cebrâil'i Ebtah'da görünce bayılmıştır. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) namaza başladığı vakit göğsünden kazan kaynaması gibi ses duyulurdu.

Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

مَا جَاءَنِي جِبْرِيلُ قَطُّ إِلَّا وَهُوَ يَرْعَدُ فَرَقًا مِنَ الْجَبَّارِ

"Cebrâil bana her ne zaman geldi ise Allah korkusundan vücudu titrerdi." [225] buyurmuştur.

Denildi ki; İblîs'in başına gelen felâketi gören Cebrâil ve Mîkâil ağlamaya başladılar. Allahu Teâlâ:

– "Niçin ağlıyorsunuz?" buyurunca onlar:

– "Yâ Rab, senin mekrinden emîn değiliz de ondan ağlıyoruz." dediler. Bunun üzerine Allahu Teâlâ:

– "İşte böyle olun, hiç bir vakit benim mekrimden emîn olmayın." buyurdu.

Muhammed b. Münkedir diyor ki: "Allahu Teâlâ cehennemi yarattığı vakit meleklerin ödü koptu. İnsanları yaratınca melekler rahatladılar."

Enes'in rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.) Cebrâil'e:

مَا لِي لَا أَرٰى مِيكَائِيلَ يَضْحَكُ

– *"Ey Cebrâil, ne oluyor, Mîkâil'i hiç güler görmüyorum."* diye sordu. Cebrâil aleyhisselâm:

– “*Evet, cehennem yaratılalıberi Mîkâil gülmemi tir.*” dedi.

Denildi ki: Allahu Teâlâ’nın öyle melekleri vardır ki, cehennem yaratılalı, Allah bizi orada azap eder korkusundan, gülmemişlerdir.

Abdullah b. Ömer anlatıyor: “Resûl-i Ekrem (s.a.v.) ile ensarın hurma bahçelerine girmiştik. Resûl-i Ekrem (s.a.v.), yere dökülen hurmalardan alıp yiyordu. Bana:

يَا ابْنَ عُمَرَ مَا لَكَ لَا تَأْكُلُ

– “*Ne oluyor sana ey İbn Ömer, niye yemiyorsun?*” diye sordu. Ben de:

– “İsteğim yok, ya Resûlâllah.” dedim, Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

لَكِنِّي أَشْتَهِيهِ وَهَذَا صُبْحُ رَابِعَةٍ لَمْ أَذُقْ طَعَامًا وَلَمْ أَجِدْهُ

وَلَوْ سَأَلْتُ رَبِّي لَأَعْطَانِي مُلْكَ قَيْصَرَ وَكِسْرَى فَكَيْفَ بِكَ

يَا ابْنَ عُمَرَ إِذَا بَقِيتَ فِي قَوْمٍ يُخَبِّئُونَ رِزْقَ سَنَتِهِمْ وَيَضْعُفُ

الْيَقِينُ فِي قُلُوبِهِمْ

– “*Fakat ben arzu ediyorum. Çünkü bugün dördüncü sabahtır ki, yiyecek bir ey tatmı ve bulmu değilim. Eğer Rabbimden istesem, Kayser ve Kisrâ’nın mülk ve saltanatı gibi bana da verirdi. Ey Ömer’in oğlu, gönüllerde îman kuvvetinin zayıfladığı* (ve bu sebeple) *bir yıllık nafaka yığdıkları zamanki insanların arasında kaldığın vakit ne yapacaksın?*” buyurdu.

İbn Ömer devamla diyor ki, yerimizde iken kısa bir müddet geçmeden:

وَكَأَيِّنْ مِنْ دَابَّةٍ لَا تَحْمِلُ رِزْقَهَا اللَّهُ يَرْزُقُهَا وَإِيَّاكُمْ وَهُوَ

السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

“Nice canlı mahlûk vardır ki, rızkını kendisi taşımıyor. Onu da, sizi de Allah rızıklandırıyor. O, hakkıyla işiten, kemâliyle bilendir.” (Ankebût sûresi, 29/60) âyeti nâzil oldu. Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِنَّ اللَّهَ لَمْ يَأْمُرْكُمْ بِكَنْزِ الْمَالِ وَلَا بِاتِّبَاعِ الشَّهَوَاتِ مَنْ كَنَزَ

دَنَانِيرَ يُرِيدُ بِهَا حَيَاةً فَانِيَةً فَإِنَّ الْحَيَاةَ بِيَدِ اللّٰهِ أَلَا وَإِنِّي لَا أَكْنِزُ

دِينَارًا وَلَا دِرْهَمًا وَلَا أَخْبَأُ رِزْقًا لِغَدٍ

ş *"Allahu Teâlâ size, ehvetinize uymak ve mal yığmakla emretmemi tir. Fâni olan u hayat için altın yığanlar* (bilsinler ki) *hayat, Allahu Teâlâ'nın elindedir. İyi biliniz ki ben ne altın, ne de gümü yığarım, hattâ yarın için nafaka bile saklamam."* [226] buyurmuştur.

Ebû'-Derdâ (r.a.) diyor: "İbrâhim aleyhisselâm namaza durduğu vakit, kalbinin cızırtısı bir mil mesafeden duyulurdu."

Mücâhid diyor ki: "Dâvud aleyhisselâm başını secdeden kaldırmamak üzere kırk gün ağladı. Başı su içinde kaldı ve gözyaşlarından yeşillikler bitti. Bunun üzerine:

"Ey Dâvud, acıktın da yemek mi istiyorsun, yoksa susadın da su mu istiyorsun? Yoksa çıplak kaldın da elbise mi istiyorsun?" diye bir ses geldi. Bunun üzerine Dâvud aleyhisselâm âh çekti, onun korku ateşinden yakındaki ağaç kurudu. Sonra Allahu Teâlâ tövbesini kabul edip kendisini mağfiret etti. Dâvud aleyhisselâm:

"Yâ Rab, hatâlarımı elime, avucuma yaz." dedi ve hatâları eline yazıldı. Elini, yemek içmek veya her hangi bir iş için kaldırsa, orada hatâlarını görür ve ağlardı. Su içmek için üçte ikisi dolu su bardağı kendisine takdîm edilirdi. Bardağı dudaklarına kaldırdığı vakit, oradan hatâlarını görür görmez hüngür hüngür ağlamaya başlar ve gözlerinden boşalan yaşlar hemen bardağı doldururdu.

Hattâ rivâyete göre, hatâsından utanarak ölünceye kadar başını gökyüzüne kaldırmamış ve münâcâtında: "İlâhî, hatâlarımı hatırladıkça, bu geniş dünya bana dar gelir. Senin rahmetini andığımda rûhum sana yönelir. Allahım, seni noksan sıfatlardan tenzîh ederim. Senin rahmetinden ümîdini kesenlere yazıklar olsun." demiştir.

Fudayl anlatıyor: "Dâvud aleyhisselâm yine bir gün günâhlarını hatırlayarak şaşkına dönmüştü. Elini başına koyarak dağlara çıktı. Bütün yırtıcı hayvanlar etrafını aldılar. Dâvud aleyhisselâm: "Siz başımdan defolun, ben sizi ne yapayım? Bana, günâhları için ağlayan arkadaş lâzım ki, o da beni ağlamakla karşılasın. Günâhkâr olmayanları, günâhkâr Dâvud ne yapsın?" demiştir, Hattâ haddinden fazla ağladığı için kınanmıştır. Fakat kendisi: "Bırakın da ağlama günü geçmeden, et kemikten ayrılmadan, azap melekleri beni yakalamadan önce ağlayayım." demiştir.

Abdülâziz'in oğlu Ömer'in oğlu Abdülâziz diyor ki: "Dâvud aleyhisselâm'ın hatâsından sonra sesi kısıldı. Dâvud;

- *"İlâhî, sıddîkların gür sesleri yanında benim sesim kısıldı."* dedi. Yine rivâyete göre Dâvud aleyhisselâm, uzun ağlamasının kendisine bir fayda sağlamadığını görünce, göğsü daraldı ve üzüntüsü daha da artarak:

- *"İlâhî, benim bu ağlayı ıma merhamet etmeyecek misin?"* dedi. Bunun üzerine Allahu Teâlâ:

- *"Ey Dâvud, günâhını unuttun da ağladığını mı hatırlıyorsun?"* buyurdu. Dâvud aleyhisselâm:

- *"İlâhî, günâhımı nasıl unuturum? Hâlbuki ben Zebûr'u okuduğum vakit akan sular durur, rüzgâr kesilir, ku lar beni gölgeler, vah î hayvanlar benimle ünsiyet ederken seninle aramızdaki bu ayrılık neden?"* dedi. Allahu Teâlâ:

- *"Yâ Dâvud! O, tâat ünsiyeti, bu ise isyan vah etidir. Ey Dâvud, Âdem. benim bir yaratığımdır. Onu, kendi kudretimle yarattım. Kendimce mâlûm olan rûhtan ona üfledim. Melekleri kendisine secde ettirdim. Kerâmet hil'atini kendisine giydirdim. Vakar tâcını ba ına örttüm. Yalnızlıktan bana ikâyet etti. Onu Havvâ ile evlendirdim. Cennetime koydum. Bana isyân etti. Çıplak ve zelîl olarak onu civarımdan uzakla tırdım. Ey Dâvud, beni iyi dinle. Ben, ancak gerçeği söylerim. Bize itâat ettin. Bizden istedin, biz de sana verdik. Bize isyân ettin biz de sana mühlet verdik. Olup bitenlerden vazgeçip bize yönelirsen, yine seni kabul ederiz."* buyurdu.

Yahyâ b. Kesîr anlatıyor: "Dâvud aleyhisselâm ağlayacağı vakit, bir hafta yemez içmez ve zevcelerine yaklaşmazdı. Sonra kırda bir kürsü kurdurur ve oğlu Süleyman aleyhisselâma dellâl olarak, bütün ormanlar, tepeler, dağlar, kırlar ve kiliselere doğru bağırmasını emrederdi. Dâvud'un kendisi için ağlayacağını söyletirdi. Süleyman aleyhisselâmın dâveti üzerine kırlarda, dağlarda ve ormanlardaki bütün vahşî hayvanlar, yuvalarındaki kuşlar ve bütün insanlar toplanırdı. Bunun üzerine Dâvud aleyhisselâm da kürsüsüne çıkar, İsrailoğulları etrafını aldıkları gibi, her cins mahlûk da kendi aralarında ve Dâvud'un etrafında toplanırlardı. Süleyman aleyhisselâm da başı ucunda durur. Dâvud aleyhisselâm Allah'a hamd ile ve O'nu övmekle söze başlar. Herkes feryâd u figan ederek ağlamaya başlardı. Sonra cennet ve cehennemi anlatmaya koyulurdu. Bunu anlatırken haşere, vahşî hayvan ve insanlardan ölenler olurdu. Sonra kıyâmetin dehşetini anlatır ve kendisi için ağlamaya başlardı. Bu sırada her nevîden ölenler olurdu. Ölüler çoğalınca, Süleyman aleyhisselâm babasına:

Dinleyenlerin yüreklerini parça parça ettin. İsrâiloğullarından, haşere ve vahşî hayvanlardan bile ölenler oldu, der. Bu sırada Dâvud aleyhisselâm kendisi için duâya başlardı. Benî İsrâil âbidlerinden bâzıları:

Ey Dâvud, Rabbinden ceza istemekle acele ettin, derlerdi. Bunu duyan Dâvud aleyhisselâm bayılarak yere düşerdi. Süleyman aleyhisselâm durumu görünce bir sedye getirir, onu sedyeye koyar. Sonra dellâl çağırtır: “Kimin burada yakını ve akrabası varsa bir sedye ile onu alsın. Zîra Dâvud’un cehennemi anması, çoklarının ölümüne sebep oldu.” derdi. Herkes sedyeyi getirir ve adamını alırdı. Adamını almak üzere bir kadın geldi ve “Ey cehennem ateşinden ve Allah korkusundan ölen eşim.” diyerek adamını aldı. Sonra Dâvud aleyhisselâm ayılıp ayağa kalkınca, elini başına koyar, ibâdethanesine girerek kapanırdı. Burada: “Ey Dâvud’un ilâhı! Dâvud’a dargın mısın?” der ve affı için yalvarırdı. Süleyman aleyhisselâm, elinde bir parça arpa ekmeği olduğu halde kapıya gelir, izin alıp içeri girer ve: “Baba, şu ekmek ile kendini takviye et.” derdi. Dâvud aleyhisselâm ekmeği yer ve sonra İsrâiloğulları arasına çıkardı.”

Yezîd-i Rakkaşî’nin anlattığına göre; bir defa Dâvud aleyhisselâm kırk bin kişi ile sahraya çıkıp onlara vaaz ve nasîhatte bulundu. Yaptığı bu vaazın tesîrinden otuz bini öldü ve yalnız on bin kişi ile geri döndü. Yezîd devamla diyor ki: “Dâvud aleyhisselâmın yanında bulundurduğu iki câriyesi vardı. Allah korkusundan bayılıp düştüğü vakit, kendisine bir zarar gelmemesi için biri başı, diğeri de ayakları ucunda durur ve onu korurlardı.

Abdullah İbn Ömer’in anlattığına göre; Hz. Zekeriya’nın oğlu Yahya aleyhisselâm sekiz yaşında iken Beyt-i Makdis’e girdi. Orada bulunan hizmetçilere baktı. Bunlar dar kollu kıl ve yün elbiseler giyiyorlardı. Sonra onların mücâhidlerine baktı. Bunlar, boyun kemiklerini delerek oradan zincirleri geçirmek sûretiyle kendilerini Beyt-i Makdis’e bağlamışlardı. Daha önce böyle bir şey görmediği için hayretler içinde kaldı. Oradan anne babasının yanına döndü.

Yolda oynayan çocukları gördü. Çocuklar, gel oynayalım, dedilerse de. Yahya, ben oynamak için yaratılmadım, dedi. Anne ve babasının yanına giderek kendisine kıldan bir elbise yapmalarını istedi. Onlar da yaptılar. Elbiseyi giydi ve hemen Beyt-i Makdis’e döndü. Gündüzleri temizliği, geceleri de kandillerini yakmakla meşgul oluyordu. On beş yaşına kadar böyle yaptı. Sonra oradan çıkarak dağlarda ve vâdilerde dolaşmaya başladı. Anne ve babası bunu aramaya çıktılar ve nihâyet Beyt-i Makdis’e bir kaç mil mesafede bir yerde kendisini buldular.

O, ayaklarını suya sarkıtmış ve “Allah katındaki mevkîimi bilmeden su içmem.” diye yemîn etmiş ve nerede ise susuzluktan helâk olacak duruma gelmişti. Babası, getirdiği ekmeği yemesini ve suyu içmesini kendisine söyleyince o, onlara itâat ederek yedi içti, yeminini bozdu ve keffâretini ödedi.

Anne ve babasına itâat ettiği için de iyilikle övüldü. Anne ve babası kendisini tekrar Beyt-i Makdis'e getirdiler.

Namaz kılmaya başlayınca öyle ağlardı ki, ağaçlar da onunla ağlar, babası da ağlamasına dayanamayarak ağlar ve hattâ bayıldığı bile olurdu. Yahya aleyhisselâm o kadar ağlamıştır ki, gözyaşları yanaklarını yaktı ve dişleri meydana çıktı. Annesi: "Oğlum, müsaade et de dişlerini örteyim, görünmesinler." dedi. O da müsaade etti ve kadın, kuşun iki göğsünü alarak yanaklarına yapıştırdı. O, namaza başladığı vakit, yine yaşlar akar ve onları gevşetirdi. Kadın ise yine onları yapıştırırdı. Annesi onları yapıştırmakla meşgul iken, kendi gözyaşlarının annesinin eline damladığını gören Yahya: "Yâ Rab, bunlar gözyaşlarım, bu da annem ve ben de senin kulunum. Sen ise Erhamü'r-Râhimînsin" derdi.

Bir gün Zekeriya aleyhisselâm ona: "Oğlum, ben seni Rabbimden diledim. Seni bana bağışlamasını ve seninle huzura ermemi istedim. Yâni artık ağlamaktan vaz geç." demek istedi. Yahya babasına: "Baba, Cebrâil bana haber verdi ki, cennet ile cehennem arasında bir boşluk vardır. Burasını ancak gözyaşı akıtanlar geçebilir, ben de onun için ağlıyorum." deyince, Zekeriya aleyhisselâm da: "Oğlum, ağla." demiştir.

Îsâ aleyhisselâm havârîlerine: "Ey havârîlerim, Allah korkusu ve Firdevs sevgisi, zorluklara sabretmeyi gerektirir ve dünyadan uzaklaştırır. Size gerçeği söylüyorum. Firdevs cennetini elde edebilmek için yalnız arpa ekmeği ile yetinip çöplüklerde köpeklerle bir arada bulunmak yine azdır." demiştir.

Denildi ki; **İbrâhim aleyhisselâm** hatâlarını hatırladığı vakit bayılır ve kalbinin hışırtısı bir mil mesafeden duyulurdu. Bir gün Cebrâil aleyhisselâm kendisine gelerek: "Allahu Teâlâ'nın sana selâmı var ve buyurur ki; hiç dost, dostundan korkar mı?" İbrâhim aleyhisselâm: "Ben hatâlarımı hatırladığım vakit dostluğu unuturum." diye cevap vermiştir.

İşte peygamberlerin hâli. Kendine gel de bu hususta düşün. Onlar senden ziyade Allahu Teâlâ'yı ve sıfatını bilirler. Salât u selâm onlara ve bütün mukarreb kullara olsun. Allah bize yeter. O, ne güzel muhâfızdır.

Kıyamette Cebrail'in böyle olacağına dair bir rivâyet vardır.

İbn Merdeveyh **"Tefsir"**inde ve Beyhakî **"Zühd"**ünde rivâyet ettiler.

KORKUNUN ŞİDDETİNDE SELEFİN HALLERİ

Rivâyete göre; bir defa **Hz. Ebû Bekir** bir kuşa bakarak: “Keşke insan olmasaydım da senin gibi kuş olsaydım.” demiştir.

Ebû Zer ve Talha (r. anhüma.): “Keşke ağaç olsaydık da insan olmasaydık.” demişlerdir.

Osman, öldükten sonra tamamen yok olup gitmeyi, Hz. Âişe ise tamamen unutulmuş olmayı candan arzu ederdik, demişlerdir.

Hz. Ömer’ in, Kur’ân’dan bir âyet duyduğu vakit bayılıp düştüğü ve günlerce ziyâret edildiği söylenir. Hattâ bir gün yerden bir çöp alarak: “Keşke bunun gibi olaydım, anılır hiç bir şey olmasaydım, tamamen unutulup yok olup gideydim, annem beni doğurmasaydı.” derdi.

Gözyaşlarından **Hz. Ömer**’in yüzünde iki siyah çizgi hâsıl olmuştu. O: “Allah’tan korkan, intikam peşinde olmaz. Allah’tan korkan, arzu ettiği her şeyi yapmaz. Eğer kıyâmet olmasaydı her şey, gördüğünüzün aksine olurdu.” der idi.

Hz. Ömer: إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ sûresinden okumaya başlayıp:

وَإِذَا الصُّحُفُ نُشِرَتْ

“Amel defterleri açılıp yayıldığı zaman.” (Tekvîr sûresi, 81/10) âyet-i celîlesine geldiği vakit bayılarak düşmüştür. Bir gün bir adamın evinin önünden geçerken adamın içeride namaz kılıp Tûr sûresini okumakta olduğunu duydu. Durdu ve dinledi.

Adam:

إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوَاقِعٌ مَا لَهُ مِنْ دَافِعٍ

“Rabbinin azâbı hiç şüphesiz vâkidir, onu def edecek hiç bir şey de yoktur.” (Tûr sûresi, 52/7) âyet-i celîlesine gelince, binitinden indi, bir müddet duvara yaslanarak dinledi. Sonra bu âyetin tesîriyle evinde bir ay hasta yattı. Herkes ziyaretine gitti, geldi fakat hastalığının sebebini anlayamadılar.

Hz. Ali (r.a.) bir sabah namazını kıldıktan sonra, üzüntüsünden yüzünün rengi değişmiş olduğu halde elinin içini dışına çevirerek: “Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in ashâbında gördüklerime benzeyen bir tavır bugün görmüyorum. Onlar sabâha saç ve sakalları karışmış, secdelerinden alın ve yüzleri tozlu olduğu hâlde

çıkarlardı. Onlar geceyi Kur'ân okumak ve namaz kılmakla geçirir, yüzleri ayaklarının arasında olduğu halde sabahlarlardı. Sabahleyin Allah'ı zikrettikleri vakit rüzgârın ağacı sallaması gibi titreşirler, gözlerinin yaşından elbiseleri bile ıslanırdı. Şimdi nedir bu, sanki gâfiller arasında bulunuyorum." dedi ve ondan sonra İbn Mülcem onu öldürünceye kadar daha gülmedi.

İmrân b. Husayn da: "Keşke şiddetli bir fırtınada rüzgârın savurduğu toz olsaydım." demiştir.

Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh da: "Sâhiplerimin beni kesip yiyecekleri ve çorbamı içecekleri bir koç olsaydım." demiştir.

Hüseyin'in oğlu Ali abdest aldığı vakit rengi sararırdı. Ehl-i beyti, "Nedir bu hal?" diye kendisinden sorduklarında: "Kimin huzuruna çıkacağımı bilir misiniz?" derdi.

Mûsâ b. Mes'ûd: "Biz, Sevrî'nin sohbetinde bulunduğumuz vakit onun cehennemden çekinen durumunu görür ve sanki cehennemin etrafımızı kuşattığını sanırdık." dedi. Nazr el-Karî bir gün:

هٰذَا كِتَابُنَا يَنْطِقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ

"Karşınızda hakkı söyleyip duran bu kitap, bizim kitâbımızdır." (Câsiye sûresi, 45/29) âyetini okuyordu. Bunu dinleyen Zeyd'in oğlu Abdülvâhid hemen düşüp bayıldı. Ayıldığı vakit: "Söz veriyorum yâ Rab, bundan sonra asla sana isyân etmeyeceğim. Sen de ibâdetimde bana yardımcı ol." dedi.

Müsevvir b. Mahreme, fazla korktuğundan Kur'ân-ı Kerîm'in âyetlerini dinlemeye tahammül edemezdi. Yanında Kur'an'dan bir âyet okunsa hemen bir nâra atar ve bir müddet şuursuz dolaşırdı. Hatta bir gün **Has'am kabîlesi**nden birisi bunun yanında:

يَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِينَ إِلَى الرَّحْمٰنِ وَفْدًا وَنَسُوقُ الْمُجْرِمِينَ

إِلٰى جَهَنَّمَ وِرْدًا

"Müttakîleri o çok esirgeyici Allah'ın huzuruna süvâri elçiler gibi toplayacağımız, günâhkârları ise susuz olarak cehenneme süreceğimiz gün." (Meryem sûresi, 19/85-86) âyet-i celîlesini okuduğu vakit: "Ben, mücrimlerdenim; müttakîlerden değilim. Sen onu bir daha oku." dedi. Adam da tekrar okuyunca, derin bir nefes alarak yıkıldı ve öldü.

Yahya el-Bekkâî'nin yanında:

وَلَوْ تَرٰى إِذْ وُقِفُوا عَلٰى رَبِّهِمْ

“Rablerinin huzurunda durduruldukları zaman, sen onları bir görsen.” (En’âm sûresi, 6/30) âyet-i celîlesi okunduğu vakit, bir sayha çekerek yıkıldı, dört ay hasta yattı. Basra’nın civarındakiler bile ziyâretine geldiler.

Mâlik b. Dînâr anlatıyor: “Bir defa Kâbe’yi tavâf ediyordum. Baktım ki küçük bir kızcağız, Kâbe’nin astarına yapışmış: “Yâ Rab, nice şehvetler var ki, zevkleri gitti, eserleri kaldı. Yâ Rab, senin cehennem azâbından başka bir terbiye sistemin yok mudur?” diyerek ağladığını ve sabâha kadar bu hâl üzere feryâd ettiğini gördüm. Elimi başıma koydum, anan ölesi Mâlik, helâk oldun, dedim.”

Rivâyete göre; Arefe günü Arafat’da hacılar duâ ederken **Fuzayl**, çocuğunu kaybetmiş, annenin ağlaması gibi acıklı acıklı ağlamaya devâm etti. Akşama yakın sakalından tuttu. Başını göklere kaldırdı ve: “Affedilsen bile vay sana!” dedi ve sonra da hacılar arasına karışarak gitti.

Abdullah ibn Abbâs’a, korkanların durumundan sorulduğunda: “Onların kalpleri korku hançeri ile yaralı, gözleri ise yaşlıdır. Onlar, ölüm bizi beklerken, mezar önümüzde iken, kıyâmet toplanacağımız yer iken, cehennem yolumuz üzerinde iken ve Rabbimiz olan Allahu Teâlâ’nın huzûrunda cevap verecek durumda iken nasıl ferahlanalım?” demişlerdir.

Bir mecliste bir delikanlı bol bol kahkahalar savurup dururken, **Hasan-ı Basrî** oraya uğradı ve delikanlıyı çağırdı:

– “Oğlum, sırâtı geçtin mi?”

– “Hayır.”

– “Gideceğin yerin cennet veya cehennem olduğunu biliyor musun?”

– “Hayır.”

– “O hâlde bu kahkaha nedir? dedi. Delikanlı bundan sonra artık gülmedi.

Hammâd b. Abdu Rabbih oturduğu vakit, âdeta hemen kalkacakmış gibi muvakkat bir vaziyette otururdu. Kendisine: “Rahat otursana.” diyenlere, “Öyle rahat oturmak, emîn adamlara mahsustur. Ben ise âsî bir kulum, öyle oturamam.” dedi.

Ömer b. Abdülâzîz: “Allahu Teâlâ bu gafleti, korkudan ölmemeleri için kullarına vermiştir.” dedi.

Mâlik b. Dînâr da: “Karar verdim ki, vasiyet edeyim de öldüğüm vakit adamlarım beni bağlasınlar, bukağılasınlar da efendisinden kaçan köle gibi Rabbime teslim etsinler.” dedi.

Hâtem-i Esam: “Bulunduğun mevkîin şerefine güvenme. Cennetten daha şerefli bir makam olmasın. Âdem’in başına gelenler ortada, ibâdet çokluğuna

aldanma. İblîs'in başına gelenler belli, ilminin çokluğuna bel bağlama. Bel'am, ism-i âzam'ı bilirdi, âkıbetini düşün. Sâlihlerle görüşüp onlarla düşüp kalkmaya aldanma. Peygamberimiz (s.a.v.)'den üstün zât ve sîma olabilir mi? Ama bazı akrabaları dahî ondan yararlanamadı."

Seriyyü's-Sakatî: "Yüzümün kararmasından korkarak günde bir kaç defa gözümün ucu ile burnuma bakarım." demiştir.

Ebû Hafs diyor ki: "Kırk yıldır yaptığım işlerime bakıyorum da Allahu Teâlâ'nın bana dargın olduğuna kanâat getiriyorum."

İbn Mübârek bir gün arkadaşlarının aralarına girmiş ve onlara: "Geçtiğimiz gece bir cesarete gelerek Rabbim'den cennet istedim." demiştir.

Kâ'b el-Kuradî'nin oğlu Muhammed'in annesi, oğlu Muhammed'e: "Oğulcağızım, ben seni küçüklüğünde ve büyüklüğünde iyi ve temiz tanırım. Nedir, gece gündüz ibâdete sarılıp sanki bir günâh işlemiş gibi uğraşıp duruyorsun?" dedi. Muhammed annesine: "Anneciğim, ben bir kusur işleyip de Allahu Teâlâ'nın bana darılıp beni azap etmeyeceğinden nasıl emîn olabilirim?" dedi.

Fudayl: "Ben hiç bir sâlih kula, hattâ meleklere ve hattâ peygamberlere bile imrenmem. Çünkü değil mi ki bunlar kıyâmet günü Allahu Teâlâ'nın huzuruna çıkacaklardır, bu yeter. Benim asıl imrendiğim, hiç yaratılmayanlardır." demiştir.

Rivâyete göre ensardan bir genci cehennem korkusu yakaladı. Hattâ bu korkudan sokağa da çıkmaz oldu. Bunu duyan Resûl-i Ekrem (s.a.v.) bu gencin ziyâretine gitti ve genci kucakladı. Tam bu sırada genç de öldü. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

جَهِّزُوا صَاحِبَكُمْ فَإِنَّ الْفَرَقَ مِنَ النَّارِ فَتَّتَ كَبِدَهُ

"Bunun techîz ve tekfînine bakın. Zîra cehennem korkusu onun ödünü çatlatmı tır." [227] buyurdu.

Rivâyete göre **ibn Meysere** akşam yatağına girince:

– "Keşke annem beni doğurmasaydı." derdi. Bir gün annesi:

– "Oğlum, Allah sana ikrâm etti, seni İslâmiyet'e hidâyet etti, daha ne istiyorsun?" deyince o:

– "Evet bu doğru. Fakat yine Allahu Teâlâ hepimizin cehenneme uğrayacağımızı bize haber verdi, ama oradan geçip kurtulacağımızı bildirmedi." dedi.

Firkadü's-Sabahî'ye:

– “İsrâiliyyâttan duyduğun en hoşa giden bir şeyi bize anlat.” dediler. O da:

– “Duyduğuma göre kalın yün elbise giyen beş yüz bâkire kız bir arada toplanarak Beyt-i Makdis’e girdiler. Burada Allahu Teâlâ’nın sevap ve ikabını aralarında müzâkere ede ede hepsi de öldüler.” dedi.

Korkanlardan birisi de **Atâî Süllemî**’dir. Bir vakit Allah’tan cenneti istemememiş, yalnız O’ndan af talebinde bulunmuştur. Hastalığında, canın bir şey arzu etmiyor mu, diyenlere:

- “Cehennem korkusu bende iştah mı bıraktı?” diye cevap vermiştir.

Denildi ki; bu zat kırk yıl ne güldü, ne de başını göklere kaldırdı. Bir defa başını kaldırır kaldırmaz hemen bir feryâd ile yere düştü, fıtık oldu. Bâzı geceler uyanınca eli ile kendisini yoklar ve mesh-i sûret olmasından korkardı. Memleketine rüzgâr, şimşek, kıtlık gibi bir musîbet gelse. “Bu benim günâhımdır, eğer ben ölsem komşularım huzura kavuşur.” derdi.

Atâ anlatıyor: “Utbetü’l-Gulâm ile seyahata çıktık. Aramızda yaşlı, genç birçok kimse vardı. Bunların hepsi de sabah namazını yatsı abdesti ile kılardı. Gece namazından ayakları şişmiş, başlarındaki gözleri içeri batıp kaybolmuş, derileri kemiklerine yapışmış, kemikleri birer kazık gibi belli olurdu. Sabaha çıktıkları vakit derileri karpuz kabuğu gibi olurdu. Sanki mezardan çıkmış gibi; itâat edenlere Allahu Teâlâ’nın ikrâmından, isyân edenlere de vereceği cezalardan haber verip dururlardı. Bu hal üzere giderken arkadaşlarından birisi bir yerde bayılıp düştü. Herkes soğuktan titrerken onun alnından terler dökülüyordu. Etrafında bir müddet ağlaştıktan sonra su getirtti yüzüne döktü ve adamı ayılttılar. Adama, ne oldu, diye sorduklarında, adam:

- “Bir defa burada bir günâh işlemiştim. O aklıma geldi de onun için bayıldım.” dedi.”

Sâlihü’l-Merî diyor ki: “Âbidlerden birisine:

يَوْمَ تُقَلَّبُ وُجُوهُهُمْ فِي النَّارِ يَقُولُونَ يَا لَيْتَنَا أَطَعْنَا اللَّهَ

وَأَطَعْنَا الرَّسُولَا

“O gün yüzleri ateşte evrilip çevrilirken: Eyvâh bize, keşke Allah’a itâat etseydik, peygambere itâat etseydik” diyeceklerdir.” (Ahzâb sûresi, 33/66) âyet-i celîlesi okundu. Abid bayıldı. Ayılınca:

- “Ben bu âyetten etkilendim, biraz daha okuyun.” dedi. Ben de:

كُلَّمَا أَرَادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا أُعِيدُوا فِيهَا

“Ne zaman oradan çıkmak isterlerse yine içerisine iade olunurlar.” (Hac sûresi, 22/22) âyetini okudum, adam düşüp öldü.” dedi.

Rivâyete göre **Zürâre b. Evfâ** sabah namazını kılıyordu.

فَإِذَا نُقِرَ فِي النَّاقُورِ

“Sûra üfürüldüğü vakit.” (Müddessir sûresi, 74/8) âyet-i celîlesini okuduğu vakit düşüp öldü.

Yezîd-i Rakkaşî, Ömer b. Abdülâzîz’in huzuruna girdi. Ömer, Yezîd’e:

– “Bana öğüt ver.” dedi. Yezîd:

– “Ey mü’minlerin emîri, ilk ölen halîfe sen değilsin, yâni diğerleri gibi sen de öleceksin.” dedi. Ömer ağladı ve:

– “Devâm et.” dedi. Yezîd;

– “Adem’den sana gelinceye kadar hiç bir baban hayatta değil, hepsi de ölmüşlerdir.” dedi. Ömer yine ağlayarak:

– “Devâm et.” dedi. Yezîd:

– “Cennet ile cehennemden başka varılacak yer yoktur.” deyince Ömer düşüp bayıldı.

Meymûn b. Mihrân anlatıyor:

وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمَوْعِدُهُمْ أَجْمَعِينَ

“Şeksiz şüphesiz onların topuna va’d olunan yer cehennemdir.” (Hıcr sûresi, 15/43) âyeti nâzil olunca, **Selmân-ı Fârisî** bir sayha ederek elini başına koydu, üç gün dağlara çıktı, kendisini zapt edemediler.

Dâvud-ı Tâî, bir kadını oğlunun mezarı başında ağlar gördü. Kadının “Ey ciğerpârem, böceklerin ve kurtların hangi yanağından yemeye başladığını bileydim.” diye acındığını duyunca, olduğu yere düşüp yığıldı.

Denildi ki; **Süfyân-ı Sevrî** hastalandı. Gayr-ı, muslim bi doktor getirdiler. Doktor:

- “Bu, ciğerlerini korkunun parçaladığı bir hastadır.” dedi. Sonra da nabzını yokladı ve;

- “Böyle bir adam görmedim.” dedi.

Ahmed b. Hanbel diyor: “Allah’tan, bana bir korku kapısını açmasını istedim. Allahu Teâlâ bana öyle bir korku kapısı açtı ki, aklımın kaybolacağından korktum. Bunun üzerine: “Yâ Rab, dayanabileceğim kadar bana korku ver.” dedim ve kalbim sükûn buldu.”

Abdullah b. Amrb. el-As: “Ağlayın, ağlayamazsanız, ağlar gibi olun. Nefsim kudret elinde olan Allah’a yemin ederim ki, gerçeği bileydiniz, sesiniz kesilinceye kadar ağlar ve beliniz kırılıncaya kadar namaz kılardınız.” dedi. Böyle demekle, Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in: *“Eğer benim bildiğimi bileydiniz, az güler ve çok ağlardınız.”* [228] buyurduğuna işâret etmiştir.

Anberî anlatıyor: “Bir gün sohbet adamları **Fuzayl b. İyâd**’ın kapısına toplandılar. Fuzayl pencereden gözüktü; yaşı akıyor ve sakalları titreşip duruyordu. Onlara hitaben: “Kur’ân okumaya ve namaz kılmaya devâm edin. Yazıklar olsun size, bu zaman sohbet zamanı değildir. Bu zaman ağlamak, yalvarmak ve yakarmak zamanıdır. Denize düşüp boğulmak üzere olan adamın duâsı gibi duâ etmek zamanıdır. Bu zamanda dilini koru, yükünü hafiflet, kalbini tedâvi et, işine geleni al ve işine gelmeyeni at.” dedi.

Yine **Fudayl** bir gün sokakta gözüktü. Nereye gittiğini soranlara, bilmiyorum, diye cevap verdi ve hakîkaten korkusundan şaşkın şaşkın dolaştığı belli oluyordu.

Zerr b. Ömer, babası Ömer’e: “Kelâmcılar konuştukları vakit hiç biri ağlamadığı halde sana ne oluyor ki, konuşmaya başlar başlamaz her taraftan ağladığın duyuluyor?” diye sorunca, babası: “Oğlum, böylece icâre verilen adamın ağlaması, çocuğunu kaybeden annenin ağlamasına benzemez.” dedi.

Yine hikâye edildiğine göre; bir cemaat, ağlayan bir âbidin etrafına toplandı ve:

– “Allah sana rahmet etsin, niçin ağlıyorsun?” diye kendisinden sordular. Âbid de:

– “Beni ağlatan, gönlümde açılan bir yaradır. Bu yaranın acısını korkanlar duyar.” dedi. Onlar:

– “Bu yara nedir?” diye sorduklarında, âbid:

– “Gelin Allah huzurunda hesap verin.” diye bağırtan sesin verdiği yaradır.” dedi.

Ebû İshak el-Havâs duâsında ağlayarak: “Allahım, ihtiyarladım, vücudum sana kulluktan zayıfladı, beni âzâd eyle.” dedi.

Sâlih el-Mûrî diyor ki: “Bir defa İbn Semmâk Bağdat’tan Basra’ya yanımıza geldi ve:

– “Sizin âbidlerin bâzı acayip hallerinden bana bir şey göster.” dedi. Onu beraberime alarak kamıştan yapılmış bir eve getirdim. İzin alarak içeri girdik. Baktık ki, bir adam hurma liflerinden ip yapıyor. Bunu görünce ben:

إِذِ الْأَغْلَالُ فِي أَعْنَاقِهِمْ وَالسَّلَاسِلُ يُسْحَبُونَ فِي الْحَمِيمِ

ثُمَّ فِي النَّارِ يُسْجَرُونَ

“Boyunlarında lâleler, zincirler bulunduğu zaman ki, onlar sıcak suyun içinde sürüklenecekler, sonra ateşte yakılacaklar.” (Mü’min sûresi, 40/71) âyetini okudum. Hemen bir sayha ederek bağırıp düştü ve biz de yanından çıkıp başka birisine daha gittik. Ona da aynı âyeti okudum. O da aynı şekilde bayıldı, onu da bıraktık, üçüncü birisine gittik. O da: “Eğer Rabbimden beni meşgul etmezseniz buyurun.” dedi. Ben de:

ذٰلِكَ لِمَنْ خَافَ مَقَامِي وَخَافَ وَعِيدِ

“İşte bu, benim makamımdan korkanlara, benim tehdîdimden korkanlara mahsustur.” (İbrâhim sûresi, 14/14) âyetini okudum. Adam öyle bir sayha çıkardı ki, burnunun iki deliklerinden kan fışkırdı. Adam kanlar içinde kaldı. Onu da öyle bırakarak yanından ayrıldık. Böylece onu altı kişiye getirdim ve hepsini de aynı vaziyette bıraktık. Sonra yedinci bir kapıya gidip izin istedik, içeri girdik. Kamıştan yapılmış binada karşımıza bir kadın çıktı; buyurun, dedi. İçeride seccadesinde oturmuş bir ihtiyar gördük, selâm verdikse de farkında olamadı. Yüksek sesle kendisine: “Yarın insanların bir makamı var.” dedim. O: “Kimin huzurunda?” diye sordu ve gözlerini bir noktaya diktiği halde ağzı açık kaldı. Sonra zayıf sesiyle âh çekmeye başladı ve sesi tükeninceye kadar devam etti. Karısı: “Artık bundan bir istifadeniz olmaz, buyurun gidin.” dedi. Oradan da ayrıldık. Bir müddet sonra adamların durumunu soruşturdum; üçünün ayıldığını ve üçünün de öldüğünü öğrendim. İhtiyar da üç gün “Mest-i lâ ya’kıl” olarak kaldı ve sonra ayıldı.”

Ebdallerden sayılan **Yezîd b. el-Esved**, hiç gülmemeye, yatarak uyumamaya ve et yememeye yemin etmişti. Sonra da ölünceye kadar yemîninde sâdık kalmıştı.

Haccac, Saîd b. Cübeyr’e:

- “Senin hiç gülmediğini duydum, doğru mudur?” diye sordu. Saîd:

- “Önümüzde cehennem hazırlanmış, bukağılar yayılmış, zebânîler emre âmâde beklerken nasıl gülerim?” dedi.

Adamın biri **Hasan-ı Basrî**’ye:

– “Sabaha nasıl çıktın?” diye sorunca;

– “Hayır üzere sabahladım.” dedi.

– “Halin nasıldır?” diye sorana ise gülümseyerek:

– “Sen bana halimden soruyorsun, ne sanıyorsun? Denizin ortasında gemileri parçalanıp her biri bir tahtaya sarılanın durumları nasıl olur?” dedi. Adam:

– “Zor durumda olurlar.” dedi. Hasan-ı Basrî:

– “İşte benim halim de onların halinden daha zordur.” dedi.

Ömer b. Abdülâzîz’in âzadlı câriyesi yanına girdi, selâm verdi. Sonra evindeki namaz odasına girerek iki rekât namaz kıldı. Uykusu geldiği için uyuya kaldı. Sonra uyandı ve halifeye: Vallahi, acayip bir rüyâ gördüm, dedi. Ömer b. Abdülâzîz:

– “Anlat bakalım ne gördün?” deyince kadın:

– “Rüyâmda cehennemi gördüm, Cehennemlikler üzerine kükreyip duruyordu. Sonra sırat köprüsünü götürüp cehennemin üzerine uzattılar.” dedi. Ömer:

– “Devâm et.” dedi. Kadın:

– Abdülmelik b. Mervan geldi, köprüye bindi, bir kaç adım gidince, köprü yıkıldı ve cehenneme düştü.” dedi. Ömer:

– “Devâm et.” dedi. Kadın:

– “Sonra Velid b. Abdülmelik geldi. O da aynı vaziyette köprünün üzerinde biraz yürüdükten sonra cehenneme düştü.” dedi. Ömer yine:

– “Devâm et.” deyince kadın:

– “Sonra Süleyman b. Abdülmelik getirildi o da aynı şekilde cehenneme yuvarlandı.” dedi. Ömer yine:

– “Devâm et.” dedi. Kadın:

– “Sonra da vallahi seni getirdiler.” der demez Ömer bir sayha atarak bayılıp düştü. Kadın Ömer’in kulağına bağıra bağıra: “Vallahi, senin selâmetle karşıya geçtiğini gördüm.” diye söyleyip dururken, Ömer hâlâ çırpınıp duruyordu.

Hikâye edildiğine göre; **Üveys el-Karnî**, bir kıssacıyı dinliyor ve sözlerine gülüyordu. Adam cehennem adını anınca Üveys bir nâra atarak oradan çıktı. İnsanlar peşine takıldı ve “Delidir.” dediler.

Muaz b. Cebel (r.a.) diyor: “Sırat köprüsünü geçinceye kadar mü’minin huzuru olmaz.”

Tâvus döşeği serildiği vakit yaslanır ve tencerede baklanın deprenmesi gibi hareket ederdi. Sonra yatağı toplayarak sabâha kadar kıbleye döner ve “Cehennemi hatırlamak, korkanların uykusunu unutturmuştur.” derdi.

Hasan-ı Basrî: “Bin yıl yattıktan sonra cehennemden bir adam çıkarılır. Keşke o adam ben olsaydım.” demiştir. Bunu, sû-i hâtime sebebiyle cehennemde ebedî kalmaktan korktuğu için söylemiştir. Bu zâtın kırk yıl gülmediği söylenir. O, oturduğu vakit sanki boynu vurulacakmış gibi, konuştuğu vakit, âhireti görmüş ve ondan haber verir gibi konuşurdu. Sükût ettiği vakit sanki cehennem gözünün önünden geçiyormuş gibi olurdu. Böyle son derece üzgün ve korkulu olmasından dolayı kendini kınayanlara, “Allahu Teâlâ’nın benim bütün gizli

kusurlarımı bildiği halde bir defa bana kızıp “Seni affetmiyorum.” demesinden beni ne emîn kılabilir ki, ben de mahzun olmayayım ve korkmayayım?” demiştir.

İbnü’s-Semmâk anlatıyor: “Bir gün bir mecliste vaaz ediyordum. Cemâatten bir genç kalkarak: “Bugün bize öyle bir vaaz ettin ki, artık başkalarını dinlemeye ihtiyacımız kalmadı.” dedi.” İbn Semmâk diyor ki, bu gence:

– “Allah sana rahmet etsin, ne dedim?” diye sordum. Genç:

– “İki ebedîlik; biri cennette diğeri cehennemde ebedî kalmak korkusu. Korkanların yüreğini parçaladı, sözüdür.” dedi ve ortadan kayboldu.

Onu, diğer sohbetlerimde de aradım bulamadım. Soruşturdum; hasta olduğunu ve ziyâretine gidildiğini söylediler. Ben de ziyâretine gittim ve kendisine:

– “Bu hâlin nedir?” diye sordum. Genç:

– “İşte senin o sözün beni bu hale düşürdü.” dedi ve sonra da öldü. Allah rahmet etsin. Kendisini rüyâmda gördüm ve:

– “Allah sana ne muâmele etti?” diye sordum. O:

– “Allahu Teâlâ beni o söz sebebiyle affetti ve cennete koydu.” dedi.

İşte enbiyâ, ulemâ, evliyâ ve sâlihlerin korkusu. Onlar böyle korkarsa bizim daha çok korkmamız lâzımdır. Lâkin korku, fazla isyân ile değil, safâ-i kalp ve kemâl-i mârifetle olmalıdır. Yoksa bizim emniyetimiz, günâhımızın azlığında ve ibâdetimizin çokluğunda değildir. Belki emniyetimiz, şehvetimizin bizi peşinden sürüklemesi, şekavetimizin bize galebe çalması ve hallerimizi gaflet ve kasvetimizi düşünmekten bizi alıkoyması iledir. Ne yazık ki, ne yolculuğumuzun yaklaşması bizi uyardı, ne de günâh çokluğu bizi harekete geçirdi. Hattâ ne korkanların halini müşâhede bizi korkuttu, ne de son nefes tehlikesi bizi rahatsız etti.

Allahu Teâlâ’dan fazl u keremiyle halimizi düzeltmesini dileriz. Eğer fiilen hazırlığa geçmeden dilde söylemek fayda verirse, bunu Allah’tan istiyoruz.

Şaşılacak bir cihet, biz dünyalık peşinde olduğumuz vakit, eker biçer, ağaç diker, ticaret eder, karaları ve denizleri aşar, çeşitli tehlikelere atılırız, ilim peşinde olduğumuz vakit uykusuz kalır, zahmet çeker, tekrar tekrar okuruz. Rızkımıza Allahu Teâlâ’nın kefîl olduğuna güvenmez, onun için çeşitli sıkıntılara katlanır, evlerimizde durmaz, diyar diyar dolaşır ve sonra “Allahım, bizi rızıklandır.” deriz. Sonra Allah huzurunda gözlerimiz kapandığı vakit, yalnız dilimizde: “Allahım, bizi affet, bize merhamet et.” demekle yetinir ve O’na güveniriz. Hâlbuki O:

وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعٰى

“İnsan için ancak çalışması vardır.” (Necm sûresi, 53/39) buyurmuştur. Diğer âyette:

وَلَا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللّٰهِ الْغَرُورُ

“Dünya hayatı sizi mağrûr etmesin.” (Fâtır sûresi, 35/5) buyurmuştur. Başka bir âyette de şöyle buyrulmuştur:

مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ

“Keremi bol Rabbine karşı seni aldatan ne?” (İnfitar sûresi, 82/6)

Bütün bunları bildiğimiz halde yine de aldanma ve boş ümitten kurtulamayız. Bu hal, bizim için tehlikeli bir perdedir. Eğer Allahu Teâlâ fazl u keremiyle lütfetmez ve bize nasûh tövbesini nasip edip ayıpları telâfiye yardım etmezse işimiz tehlikedir. Allah’tan, bizi affetmesini ve hattâ gönülden tövbe etmeyi bize nasip etmesini dileriz. Yoksa yalnız dilde tövbe ile bizi bırakmamasını umarız. Böyle söyleyip de yapmayanlardan, işitip kabul etmeyenlerden, vaazı dinlerken ağlayıp, amel vakti geldiği vakit isyân edenlerden olmamayı dileriz. Çünkü rüsvâylığın bundan daha açık bir alâmeti olmaz. Lütuf ve keremiyle yardımını Allah’tan dileriz.

*

Artık korkanların hikâyelerini anlatmak hususunda bu kadarla yetinelim. Çünkü bunların azı dahî, kabiliyetli kalp ile karşılaşırsa yetişir. Fakat kalp gâfil olursa -ne kadar çok olsa da- gâfil kalbe tesîr etmez.

Îsâ b. Mâlik’in râhibden rivâyet ettiği hâdisede, râhib doğruyu söylemiştir. Kendisi âbidlerin ileri gelenlerinden idi.- Beyt-i Makdis’in kapısında râhibi şaşkınlık içinde ve üzgün bir halde gördü. Çok ağlıyor ve gözyaşları akıyordu, Îsâ diyor ki; râhibin görünüşü beni etkiledi ve ona:

– “Bana bir tavsiyede bulun, bunları da senden öğreneyim.” dedim. Râhib:

– “Sana ne diyeyim; vahşî hayvanlar arasına girip onların pençesine düşmekten korkan bir adam gibi olabilirsen böyle yap. Bu adam daima korku içindedir. Kendini böyle kabul eden bir insan, –her ne kadar aldanmışlar emîn olsalar da – gecesi korku, gündüzü ise üzüntü ile geçer.” dedi ve benden ayrılmak istedi. Ben:

– "Biraz daha anlat." dedim. Adam:

– "Susamış kimseye bir yudum su da yeter." dedi ve doğru söyledi. Zîra selîm ve sâf olan kalbi, azıcık bir korku da harekete geçirebilir. Donuk kalbe ise hiç bir şey tesîr etmez. O yırtıcı hayvanlar arasında bulunan insan gibi ol, derken bunu farazî olarak değil, gerçek olarak söylemiştir. Zîra eğer sen basîret nûru ile içini yoklarsan, onun çeşitli yırtıcı hayvan ve haşereler ile dolu olduğunu görürsün. Bunlar gadab, şehvet, kin, haset, kibir, ucub, riyâ ve benzeri hastalıklardır. Bunlar durmadan sana saldırırlar. Bir an gâfil olursan seni parçalarlar. Ne yazık ki, senin gözlerin bunları görmez. Perde aradan kalkıp mezara konduğun vakit, onları mânalarına uygun olarak sûret ve şekilleri ile görürsün. İşte bütün bunlar, senin şu andaki vasıflarındır. O zaman sûretleri sana açıklanır. Ölmeden evvel onları öldürmek istersen ve buna gücün yeterse, hemen onu yap. Bunu yapmazsan, bedenini ve kalbini ısırmalarına kendini hazırla, vesselâm.

İbn Ebi'd-Dünyâ Huzeyfe'den, Beyhakî Sehl b. Sa'd'dan rivâyet etmişlerdir.

Yukarıda geçmiştir.

RUB'U'L-MÜNCİYAT
DÖRDÜNCÜ KİTAB

FAKR VE ZÜHD KİTABI
(KÎTÂBU'L-FAKR VE'Z-ZÜHD)

MUKADDİME

Hamd, Allah'a mahsustur (O'na hamdederim). O Allah ki, kumlara varıncaya kadar, her şey O'nu tesbîh eder ve gölgelere varıncaya kadar her şey O'na secde eder. Heybetinden dağlar paramparça olup yerlere serilir.

O Allah ki, insanı kuru balçıktan yarattı. Sonra da onu en güzel sûretle süsledi ve tam îtidâle erdirdi. Hidâyet nûru ile sapıklık bataklığına düşmekten kalbini korudu. Akşam-sabah hizmet kapısını çalma, kulluk ve ibâdet imkânlarını kendisine bahşetti. Sonra da hâlis kulunun basîretini öğüt alma nûru ile sürmeledi de bu sâyede ibâdetinde şirkten korundu ve bu nûrun aydınlığı sayesinde Hz. Allah'ın celâlinden başka bir şey düşünmez ve görmez oldu. Yine bu nûrun yardımı ile kendisinde öyle bir hüsn, cemâl ve kemâl tecellî etti ki, bundan önce gördüğü her şey kendisine çirkin geldi. Bu kemâl-i muşâhededen ve buna devamdan engel olacak her şey ağırına gitti.

Dünya, dış görünüşü ile cilveli bir kadın gibi bürgüsü içinde kırıta kırıta karşısına çıktığı halde, onun iç yüzünün çirkin ve buruşuk suratlı, dişleri dökülmüş, hamuru zillet çamuru ile yoğrulmuş, azâb tabiatinde âdî bir yaratık olup, bütün çirkinliği, hîle bürgüsüne bürünmekle gizlediği kendisine keşfedilmiştir. Yine bu sâyededir ki, onun erkeklerin yoluna av tuzaklarını kurup çeşitli hîlelerle onları avlamak istediğini, sonra da vuslat va'dindeki hulfu, verdiği sözde durmaması ile yetinmeyip, öte yandan onları tamamen zincir ve kelepçelere vurup çeşitli sıkıntı ve belâlarla ibtilâ ettiğini bilmiştir. Onun bu gizli hâllerini ve gerçek yaptıklarını gören ârifler, tel'în eder şekilde ondan uzaklaştı, mal ve evlat çokluğu ile övünmekten vazgeçti de hiç ayrılığı olmayıp vuslatı sona ermeyen ve müşâhedesinin devamından emîn oldukları halde bütün güç ve varlıkları ile Hz. Allah'a yönelmişlerdir.

Salât u selâm, peygamberlerin efendisi Hz. Muhammed'e, onun âline ve ashâbına olsun.

*

Bundan sonra bilmiş ol ki; dünya, Allah'ın düşmanıdır. Doğru yoldan sapıtanlar, ona aldanmak sûretiyle sapıttı. Ayakları kayanlar, onun aldatması ile kaydılar. Onu sevmek, hatâların başı olduğu gibi, ona buğz etmek de tâatlerin anası ve yakınlığın esasıdır. **"Dünyayı Zem Kitâbı**"nda dünyanın vasfı ve dünyayı sevmenin zemmi hakkında tafsîlâtlı malûmat verdik. Şimdi de dünyaya

buğzun ve ondan yüz çevirmenin fazîletinden bahsedelim. Çünkü münciyât ve kurtuluşun esası budur. Kurtuluş ümîdi, dünyadan ayrılıp uzaklaşmaya bağlıdır. Fakat bu uzaklaşma, ya dünyayı kuldan uzaklaştırmakla olur ki, buna **"Fakr"** denir. Veya insanı dünyadan uzaklaştırmakla olur ki buna da **"Zühd"** denir. Saâdete ulaşmakta her birinin dereceleri vardır.

Şimdi biz, fakr ile zühdün hakîkatlerini, derece ve kısımlarını, şart ve hükümlerini anlatacak ve kitâbın bir bölümünde fakrı, diğer bölümünde de zühdü açıklayacağız. Şimdi fakrı ele alarak deriz ki:

BİRİNCİ BÖLÜM

Burada fakrın hakîkatini, mutlak surette fakrın fazîletini, fakirlerin özel fazîletini, fakrın zenginlik üzerine fazîletini, fakrın fakirlikte edebini, atıyyeyi kabuldeki edebini, zarûretsiz dilenmenin harâm olduğunu, dilenciliğe mâni olan zenginliğin miktarını ve dilencilerin hallerini anlatacağız. Lütuf ve keremiyle doğruya muvaffak kılan ancak Allah'tır.

FAKRIN HAKÎKATİ VE İSİMLERİ

Bilmiş ol ki; fakirlik, muhtaç olunan şeyin yokluğu demektir. Biz buna yoksulluk deriz. İnsanın, muhtaç olmadığı bir şeyi bulamamasına fakirlik denmez. İhtiyacı olduğu şey mevcut olup onu almaya gücü yeterse, buna da fakirlik denmez. Bunu böyle anladıktan sonra, artık Allah'tan başka herkesin fakir ve yoksul olduğunda şüphe etmezsin. Çünkü her mevcut, varlığının ve vücûdunun devamına muhtaçtır. Bu da Allahu Teâlâ'nın fazlından ve cömertliğinden istifade iledir. Ortada varlık ve devâmında, başkasına muhtaç olmayan bir mevcut varsa bu, Ganiyy-i Mutlak'tır. Yâni başkasına muhtaç olmayan gerçek bir varlıktır. Böyle bir varlık ise tek olur. Demek ki başkalarından müstağnî olan ancak bir tektir. O'ndan başka hepsi O'na muhtaçtır. Onlar, varlıklarını devâm ettirebilmek için O'na muhtaçtırlar. Başkasına muhtaç olmayan varlığın tek olduğuna işâret etmek üzere Allahu Teâlâ:

وَاللّٰهُ الْغَنِيُّ وَأَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ

"Allah ganîdir, siz ise fakirlersiniz" (Muhammed suresi, 47/38) buyurmuştur.

Bu anlattığımız fakirlik, mutlak olan fakrın anlamıdır. Fakat bizim burada maksadımız, mutlak fakrı anlatmak değil, mal ihtiyacını anlatmaktır. Yoksa çeşitli ihtiyaçlarını ele alırsak, insanın ihtiyaçları sayılmakla tükenmez. Zîra onun ihtiyaçlarının sonu gelmez. İnsanın ihtiyaçlarından bir kısmı, kendisiyle servet edineceği şeylerdir. Şimdi biz yalnız bunları anlatmak üzere deriz ki:

Malını kaybeden bir kimse, kaybettiği mala muhtaç ise o mala nisbetle bu adama fakir denir. Bu adamın bu fakirlik içinde beş hâli düşünülebilir. Şimdi biz bu beş hâli ayrı ayrı isimlerle birbirinden ayıralım ki, hükümlerini de ayrı ayrı ortaya koyabilmiş olalım.

Fakirin birinci hâli; muhtaç olduğu bu mal kendisine verilse de ondan hoşlanmaz, onu çirkin karşılar. Ve kendisini meşgul edeceğini düşünerek şerrinden korunmak için ondan kaçınır. En üstün hal budur ve buna "zühd", sâhibine de "zâhid" denir.

İkinci hali; bu mala heves etmediği gibi, eline geçmekle ne sevinir, ne de üzüntü duyar. Buna da "rızâ" ve sâhibine de "râzı" denir.

Üçüncü hali; malın varlığı, kendisi için yokluğundan daha sevimli olmaktır. Bu

mala rağbeti olduğu için, peşinden koşmaz, fakat kendiliğinden gelirse buna da sevinir ve memnun kalır. Bunun sâhibine “kani” derler. Zîra mevcudu ile yetinmiş ve zayıf bir hevesi olmakla beraber ihtiyacının peşinden koşmamıştır.

Dördüncü hali; muhtaç olduğu serveti aramaması acziyetinden ötürü olanıdır. Yoksa servete hevesi olup, imkânı olsa zahmetine katlanarak onun peşinden gidecek ve araması ile meşgul olacaktır. Bunun sâhibine “harîs” denir.

Beşinci hâli; elinde olmayan servete muhtaç olma hâlidir. Onu temîni, zarurîdir. Ekmeği olmayan aç ve elbisesi bulunmayan çıplak gibi. Bunun sâhibine de “muztar” denir. Bunun temînine hevesi kuvvetli olsa da, zayıf olsa da fark etmez. Fakat buna heves etmemek pek enderdir.

İşte bunlar fakirin beş hâlidir ve en üstünü “zühd” yani dünyayı terk etmektir. Zâhidlik, muztar kaldığı ekmek ve giyecek gibi maddelerde de kendini gösterirse, ileride açıklayacağımız gibi bu hal, zühdün en üstün derecesi olur.

Bu beş halin ötesinde bir hal daha var ki, o da malın varlık ve yokluğunun müsâvî olması halidir. Malın yokluğuna üzülmediği gibi, varlığına da sevinmemektir.

Hz. Âişe’ye bir defasında yüz bin dirhem atıyye gelmişti. Hemen oturup hepsini dağıttıktan sonra hizmetçisine:

- “Git, biraz ekmek al da iftar edelim.” dedi. Hizmetçi:

- “İsteseydin o paralardan hiç olmazsa bir miktar et parası ayırırdın da şimdi bir et yemeği yerdik.” deyince Hz. Âişe:

- “Bana hatırlatsaydın olurdu.” dedi. Bu durumda olan kimseleri dünya varlığı meşgul edemez. Bütün dünya onlara yönelse bile, onlar katında bir değer taşımaz. Çünkü onlar bu serveti, kendi malı değil, Allah malı olarak görürler. Bu gibilerin nazarında servetin kendi ellerinde bulunması ile başkalarının elinde bulunması arasında bir fark yoktur. Bu hâl sâhibine, “müstağnî” demek en doğrusudur. Çünkü varlıkla yokluk onlar için birdir.

Burada müstağnî derken, “mutlak ganî” diye Allahu Teâlâ’ya verilen isimle, bol servete sâhip olup başkalarına muhtaç olmayan zenginden ayrı bir anlam taşıdığı bilinmelidir. Çünkü bol servete sâhip olup onunla ferahlanan kimse, servetinin elinde kalmasına muhtaç ve bunun fakiridir. Onun zenginliği, malın eline geçmesindedir, devamında değildir. Bu bakımdan yine fakirdir. Fakat müstağnî dediğimiz bu zât yanında, servetin eline geçmesi, elinde kalması ve elinden çıkması hallerinin hepsi aynıdır, kimseye ihtiyacı yoktur, zengindir. Çünkü bu servetten üzülmüyor ki, onu elinden çıkarmaya muhtaç olsun; servete sevinmiyor ki, onu elinde tutmaya muhtaç olsun; onu kaybetmiş değil ki, eline geçmesine muhtaç olsun. Bu sıfatlar, Allah’a yakın olanların vasıflarıdır. Zîra

kulun Allah'a yakınlığı, mekân ve mesafe îtibarıyla değil, sıfat yakınlığı iledir. Bu adam da her şeyde gınâ gösteriyor.

Fakat biz bu halin sâhibine ganî değil, müstağnî deriz. Ganî, ancak Ganiyy-i Mutlak'ın adı olarak kalır. Çünkü bu adam, her ne kadar malın varlık ve yokluğunda ganî sayılırsa da, bunlardan başka birçok şeyler var ki onlardan müstağnî olamaz. En başta Allahu Teâlâ'nın, bu adamın kalbini süslediği istiğnâsının devamında Allahu Teâlâ'nın yardım ve tevfîkından müstağnî olamaz. Zîra mal sevgisi ile mukayyed olan gönül, köledir. Bundan kurtulan, hürdür. Onu bu kölelikten kurtaran, Allahu Teâlâ'dır. O, bu hürriyetin devamına muhtaçtır. Gönüller ise hürriyet ile kölelik arasında tereddüt eder durur. Çünkü gönüller Allah'ın kudret elleri arasında devreder. Bunun için bu adam bu kemâle sâhip olduğu halde, bu adama mutlak sûrette ganî denmez de mecâz olarak ganî denir.

Bilmiş ol ki; zühd, ebrârın kemâl derecesidir. Fakat anlattığımız bu hal sâhiplerine "mukarreb" denir. Bunun için bu gibi mukarrebler hakkında zâhidlik, bir noksanlıktır. Çünkü ebrârın hasenesi, mukarreblerin seyyiesi olduğu söylenmiştir. Zîra dünyayı kerih gören, dünyadan hoşlanan gibi, dünya ile meşgul sayılır. Allah'tan başkası ile meşgul olmak, Allah ile arasında bir perdedir. Zîra arada perde olmasa, Allah ile uzaklık düşünülemez.

Çünkü Allah, insana şah damarından daha yakındır. Allahu Teâlâ bir mekânda değil ki, yerler gökler O'na perde olsun. Aradaki hicab, ancak meşgaledir. Kendi nefsin ve şehvetinle meşgul olmak da başkasıyla meşgul olmaktır. Hâlbuki sen devamlı olarak nefis ve şehvetinle meşgulsün. Bunun için de devamlı olarak Allah'tan meşgul kalırsın. Nefsinin sevdiği ile meşgul olan, Allah'tan meşgul olduğu gibi, nefsine buğz ile meşgul olan da, Allah'tan meşguldür. Allah'tan başka her şey, âşık ile mâşuk arasına giren ve hazır bekleyen bir gözcü gibidir. Âşığın kalbi, ister sevgi bakımından, ister ona kızıp ona ağırlanmak bakımından olsun, bu gözcü ile meşgul olursa, mâşûkunu ve asıl sevdiğini görüp ondan zevk almaktan meşgul demektir.

Eğer gönlünü tamamen sevgilisine bağlasaydı, araya girmek isteyenlerin hiçbirinin farkında olmazdı. Sevgilisinden başka birisini sevdiği için ona bakmak, sevgide bir şirk ve ortaklık olduğu gibi, kızdığı için başkasına bakmak da aynı şekilde sevgiliye karşı bir eksikliktir. Şu kadar ki, ikincisi birincisinden daha ehvendir. Fakat gerçek kemâl ne sevdiği, ne de kızdığı için sevgilisinden başkasına iltifat etmemektir. Bir gönülde bir anda iki sevgi toplanamadığı gibi, yine hem sevgi, hem de husûmet bir gönülde bir anda toplanamaz.

Dünyaya buğz ile meşgul olan, dünya sevgisi ile meşgul olan gibi, Allah'tan

gâfildir. Ancak dünya sevgisi ile meşgul olanın bu gafleti, kişiyi Allah'tan uzaklaştırır. Çünkü o, o yola girmiştir. Dünyaya buğz ile meşgul olan gâfil ise bu gafleti ile Allah'a yakınlık yoluna girmiştir. Bu gafletin de ortadan kalkıp müşahede ile meşgul olması umulur ve kemâli beklenir. Çünkü dünyaya buğz, insanı Allah'a ulaştıracak bir binittir.

Dünyayı seven ile dünyaya buğzeden, hac yolunda bir konak yerinde karşılaşan ve binitlerinin bakımı ile meşgul olan, fakat birisi Kâbe'ye yönelen, diğeri de aksi istikamete gidecek olan iki adam gibidirler. Bunlar, bu andaki hallerine nispetle ikisi de müsâvîdir. Çünkü ikisi de Kâbe'den başka bir işle meşguldürler. Binitlerinin bakımını yapıyorlar. Fakat bunlardan birinin geleceği, diğerine nispetle makbuldür. Çünkü öbürünün yolu başka tarafadır, kendisinin ise Kâbe'ye ulaşması muhtemeldir. Bununla beraber Kâbe'de bulunana nispetle makbul değildir. Çünkü o, Kâbe'den ayrılmış değildir ki, oraya gidebilmek için vâsıtaya ve vâsıtanın bakımına muhtaç olsun.

Dünyaya buğz etmenin bizatihî maksut olduğu sanılmamalıdır. Gaye, Allah'a vuslattır. Dünya da buna engeldir. Onun için dünyaya buğz edilir.

Bundan ötürü **Süleyman Dârânî**: "Dünyadan yüz çevirip bu kadarla yetinen kimse, rahata ulaşmakta acele etmiştir." demiştir. Dünyadan yüz çeviren kimseye düşen vazîfe, hemen âhirete yönelip âhiret için çalışmaktır. Demek ki âhiret yoluna girmek, zâhidlikten sonra gelir. Nitekim hac yoluna girmek de bu yola engel olacak şeyleri kaldırdıktan sonradır.

Buraya kadar yaptığımız açıklamadan elde edilen netîceyi şöyle özetleyebiliriz:

Zâhidlikten, yâni dünyalığı terk etmekten maksat, **Hazret-i Âişe**'de olduğu gibi varlığı ve yokluğu müsâvî olup, varlığına aldırış etmemek, yokluğuna üzülmemek ve hiç birine kıymet vermeyip hiçbiri ile ilgilenmemek mânası kastedilirse, bu, mukarrebler makamı ve en büyük bir kemâldir. Şâyet dünyalığın varlığına üzülür ve yokluğu tarafı tercîh edilir mânası murâd edilirse bu hâl rıza, kanâat ve hırs derecelerine nispetle kemâl, fakat yukarıda anlattığımız müstağnîye nispetle noksanlıktır. Gerçek kemâl, servet ile suyun müsâvî olmasıdır. Meselâ denizin kenârında bulunan bir adama denizin büyüklüğü bir eziyet vermediği ve ihtiyacı kadarı bulunduğu vakit, azı da zarar vermediği gibi, servette de durumun aynı şekilde olmalıdır. Çünkü servete ve suya olan ihtiyaç aynıdır. İnsan, suyun fazlasından kaçmayıp ona buğz da etmediği ve "İhtiyacım kadarını içer, fazlasını muhtaçlara veririm." dediği gibi, servette de aynı durumu korumalıdır. Çünkü ihtiyaçta su ile ekmek aynıdır. Ayrılık, bunlardan birinin bol, diğerinin kesat olmasındadır.

Allahu Teâlâ'yı ve Allahu Teâlâ'nın kulları üzerindeki tedbîr ve tasarrufunu

bildiğin vakit, hayatta olduğun müddetçe muhtaç olduğun nafakanın mutlak sûrette sana verileceğine inanmış olursun. **“Tevekkül Kitâbı”**nda bunu açıklayacağız, inşâallah.

Ahmed b. Ebû’l-Havârî diyor ki: “Mâlik b. Dînâr’ın, Muğîre’ye:

-“Eve git de bana hediye ettiğin ibriği al. Zîra o benim huzurumu bozuyor. Onun sebebiyle Şeytan bana, ibriği çaldılar ve çalıyorlar, diye vesvese veriyor.” dediğini, Ebû Süleyman Dârânî’ye söyledim. Ebû Süleyman:

- “İşte bu, sûfiyenin kalb zayıflığından gelir. Onlar aldıkları dünyalıktan aleyhlerinde olanlarından yüz çevirirler. Yâni ibriğin evde bulunmasından hoşlanmaması, zâfiyet ve noksanlığından dolayı ona iltifat etmesi bakımındandır. Yoksa tam kemâle erse, ibrik evde olsa da olmasa da, çalınsa da, çalınmasa da kendisi için fark etmezdi.

Şâyet, “O halde peygamber ve velîlere ne oldu ki alabildiğine mal ve servetten kaçıyorlar?” dersen derim ki; onların maldan kaçmaları, sudan kaçmaları gibidir. Yâni onlar sudan, ihtiyaçları kadarını içip fazlasını kaplarında taşımadıkları gibi, servetten de ihtiyaçları kadarını aldı ve fazlasını attılar. Yoksa senin sandığın gibi mal, gönüllerini meşgul eder endişesiyle maldan uzaklaşırlar demek değildir.

Bahreyn dönüşünde Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’e, sonra Ebû Bekir ve daha sonra Ömer’e (r.a) dünyanın hazîneleri arz edildi. Onlar bunları kabul etti ve yerlerine koydular, onlardan kaçmadılar. Çünkü onlara göre mal, servet, altın ve gümüş ile su müsâvîdir. Verilen serveti kabulden imtinâ edenlere gelince; bunlar ya nispeten zayıf kimselerdir. Mal kendilerini meşgul eder korkusu ile ona yaklaşmamışlardır. Binâenaleyh bu gibiler hakkında maldan kaçmak bir kemâldir. Bütün mahlûkatın hükmü böyledir. Çünkü peygamberler ve velîler hâriç, hepsi zayıf kimselerdir. Veyâ kemâl mertebesine ulaşmış kimselerdirler. Ancak örnek olmak için daha zayıflar derecesine inmişlerdir. Çünkü bu kemâl mertebesine yükselemeyenler, onları örnek kabul ederler. Onların servetten kaçmamasını görüp onlar da kaçmamaya kalkışsa tehlikeye düşerlerdi. Bunun için onların seviyesine iner ve onların haline uygun bir şekilde örnek olurlar da bu sebepten maldan kaçınırlar. Bu, tıpkı yılan avcısının, çocuklarının yanında yılandan kaçmasına benzer. Bu kaçış, kendi zâfiyet ve korkaklığından değil, ancak onun yılanı yakaladığını gören çocuklarının “Biz de yakalarız.” diye onu taklîde kapılıp yılandan zehirlenmemelerini temîn için onların seviyesine inmiştir. Böyle, kendilerinden zayıfların seviyesine inmek, peygamberlik, velîlik ve ilim zarûretindendir. Bunlar, zaman zaman avam seviyesine inerler.

Demek ki, bu hususta altı mertebe vardır. En üstünü, müstağnîlerin

mertebesidir, Sonra zâhidlik, sonra rızâ, sonra kanâat ve sonra da hırs gelir. Zarûrette olan kimse hakkında da zühd, rızâ ve kanâat gibi haller düşünülebilir. Bunun da derecesi, bu hallerin ihtilâfı nispetinde değişir. Şu beş kimseye fakir denir:

Müstağnîye gelince; bu mânada ona fakir denmez. Ancak Allahu Teâlâ'nın rahmetine muhtaç olması bakımından ona fakir denir. O vakit bu adama fakir demek, kendini kullukla tanıyıp bunu ikrâr eden kimseye kul denmesi gibidir. Çünkü o, kulluk adını gâfillerden daha çok kazanmış kimsedir. Kendisinin Allah'a muhtaç olduğunu bilen kimse, fakir ismini almayı daha ziyâde hak etmiş kimsedir. Demek ki fakir kelimesi bu iki mâna arasında ortaktır. Fakir kelimesinin bu iki mâna arasında ortak olduğunu bildiğine göre Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in: *"Fakirlikten sana sığınırım."* sözü ile *"Az kalsın fakirlik küfür olacaktı."* sözünün mânasının, *"Beni miskin ya at ve miskin öldür."* buyurduğuna aykırı düşmediğini anlarsın. Zîra onun Allah'a sığınması, darda kalanın fakirliğidir. Duâsında istediği ise Allah'a karşı meskenet, zillet ve O'na ihtiyaç olduğunu itiraftır.

MUTLAK SÛRETTE FAKRIN FAZÎLETİ

Bu husustaki âyetler:

لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ

“Yurtlarından ve mallarından çıkarılmış olan hicret eden fakirlere aittir.” (Haşr suresi, 59/8),

لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا

فِي الْأَرْضِ

“(Sadakalar) **Allah yolunda kendilerini vakfetmiş fakirler içindir ki onlar yeryüzünde dolaşmaya muktedir olmazlar.”** (Bakara suresi, 2/273) âyet-i celîlelerin sevki, medih sadedindedir. Burada da hasır ve hicretten önce fakirliği ele aldı ki, bu fakrın önemini açıkça ifade eder.

Fakrı öven haberler sayılamayacak kadar çoktur. Bunlardan bâzıları:

Abdullah ibn Ömer’in rivayetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.) ashâbına:

– *“İnsanların hayırlısı hangisidir?”* diye sordu. Ashâb:

– “Nefsinde ve malında Allah hakkını ödeyen zengindir.” dediler. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

– *“Bu, çok güzel bir adam, fakat dediğim o değildir.”* buyurdu. Ashâb:

– “Ya insanların hayırlısı kimdir, ey Allah’ın Resulü?” dediklerinde, Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

– *“Zorlukla kazandığından infak eden fakirdir.”* buyurdu[229]

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.) Hz. Bilâl’e hitaben:

اَلْقَ اللّٰهَ فَقِيرًا وَلَا تَلْقَهُ غَنِيًّا

“Allah’a fakir olarak mülâki ol, zengin olarak mülâki olma.” [230] buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْفَقِيرَ الْمُتَعَفِّفَ أَبَا الْعِيَالِ

"Allahu Teâlâ ailesi kalabalık iffet sâhibi fakiri sever." [231] buyurmuştur. Diğer meşhûr bir haberde de şöyle vârid olmuştur:

يَدْخُلُ فُقَرَاءُ أُمَّتِي الْجَنَّةَ قَبْلَ أَغْنِيَائِهَا بِخَمْسِمِائَةِ عَامٍ

"Ümmetimin yoksulları, zenginlerden be yüz yıl önce cennete gireceklerdir." [232] Diğer rivâyette de:

بِأَرْبَعِينَ خَرِيفًا

"Kırk kı , yâni kırk yıl önce gireceklerdir." [233] şeklindedir. İkinci hadîsten murad, harîs olan fakir ile harîs olan zengindir. Yâni harîs bir fakir, harîs bir zenginden kırk yıl önce cennete girecektir. Birinci hadîsten murad da zâhid olan fakir ile servete rağbet eden zengindir. Zâhid olan fakir, servete rağbet eden zenginden beş yüz yıl önce cennete girecektir. Fakirlik arasında yaptığımız ayırımdan, fakirler arasındaki derece farkı anlaşılmış olur. Şimdi kırk seneyi beş yüz sene ile mukayese ettiğimiz vakit, harîs olan fakir ile zâhid olan fakir arasında yirmi beş derecede iki nispette fark olduğu görülür.

Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in bir yerde "Beş yüz", bir yerde "Kırk" sene fark göstermesini gelişi güzel bir konuşma sanma. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) her ne söylerse gerçeği söyler. Zîra o, hevâsından konuşmaz. Onun her konuştuğu vahye müsteniddir. Bu, Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in: *"Sâlih rüyâ, nübüvvetin kırk altı cüz'ünde bir cüzdür."* [234] buyurması gibidir. Bu, şüphesiz bir gerçeğin ifadesidir. Fakat bu nispeti başkaları tahmînlerle yorumlayabilir, yoksa hakîkatini bulamazlar. Çünkü nübüvvet, nebînin kendisiyle özelleştiği bir keyfiyettir. Burada başkaları kendisinden ayrılır. O, birçok özelliklerle ayrılır.

Birincisi; Allahu Teâlâ'nın zât ve sıfâtı ile ilgili olan gerçekleri, melekler ve âhiret günü ile ilgili hakîkatleri başkalarının bilemediği, daha geniş bilgi, daha ziyade yakîn ve keşif yolu ile bilmesidir.

İkincisi; her ne kadar gerçekte kudret ve makdûr Allah'ın fiili ise de, bizim irâde ihtiyârımıza mukarin olan hareketlerimizi kendisiyle tamamladığımız kudret sıfatımız bulunduğu gibi, peygamberlerin de âdete muhalif olan hârika ve mûcizelerini tamamlamak için özel vasıflarıdır.

Üçüncüsü; bizim, eşyayı görebilmek için körden ayrılan görme vasfımız olduğu gibi, onların da melekleri görmek için kendilerine mahsus özel vasıfları vardır.

Dördüncüsü; ya uyanık veya uykuda iken Levh-i Mahfûz'a bakarak ileride olacakları görme özellikleri vardır. Bu kemâl vasıflarının peygamberlerde bulunduğu ve bunların birçok bölümlere ayrıldığı bilinmektedir. Bunların her birini kırk, elli, altmışa ve daha ince bir taksimle kırk altıya bölebiliriz ve böylece sahih bir rüyâ, nübüvvetin kırk altı cüz'ünden bir cüzü olabilir. Fakat mümkün olan taksîmât yollarından birini kesin tâyin, bizim için mümkün değildir. Biz ancak tahmînî olarak konuşuruz. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) böyle buyururken hangisini murâd edip hangisini etmediğini bilemeyiz. Bizim bildiğimiz, nübüvvetin kendisiyle tamamlandığı vasıfların peygamberlerde bulunduğu ve bunların ana taksîmâtlarıdır. Bu ise illeti tâyinde bir rehber olamaz.

Bunun gibi yine biliriz ki, fakirlerin dereceleri vardır. Nitekim yukarıda anlatmıştık. Fakat şu harîs olan fakirin, zâhid fakire nispetle neden altıda birin yarısı nispetinde derece aldığını ve zâhid, harîs zenginden beş yüz yıl önce cennete girdiği halde onun ancak kırk yıl önce girebileceği hikmetini biz bilemeyiz, ancak tahmînî konuşuruz. Bütün bunları yalnız peygamberler bilirler.

Maksadımız, bu gibi hususlarda takdîr yollarına bir tembîhtir. Çünkü îmanı zayıf olanlar, bu gibi sözlerin, Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in ağzından gelişi güzel çıktığını sanır ve aldanırlar. Peygamberlik rütbesi, böyle gelişi güzel lakırdıdan uzaktır. Biz yine bu husus ile ilgili haberleri anlatmaya devam edelim.

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

خَيْرُ هٰذِهِ الْأُمَّةِ فُقَرَاؤُهَا وَأَسْرَعُهَا تَضَجُّعًا فِي الْجَنَّةِ ضُعَفَاؤُهَا

"Bu ümmetin hayırlısı, fakirleri ve en süratli cennete girip yerle ecekleri de zayıflarıdır." Diğer hadîste:

إِنَّ لِي حِرْفَتَيْنِ اثْنَتَيْنِ فَمَنْ أَحَبَّهُمَا فَقَدْ أَحَبَّنِي وَمَنْ

أَبْغَضَهُمَا فَقَدْ أَبْغَضَنِي: اَلْفَقْرُ وَالْجِهَادُ

"Benim iki sanatım var. Bunları seven beni sevmi , bunları sevmeyen beni sevmemi tir. Onlar da fakirlik ve cihaddır." buyurdu.

Rivâyete göre Cebrail aleyhisselâm Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e gelerek:

– "Ey Allah'ın Resulü, Allahu Teâlâ'nın sana selâmı var. İstersen bu dağları senin için altın yapsın da nereye gidersen onlar da beraberinde gelsinler." dedi. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) kısa bir müddet başını eğip düşündükten sonra Cebrâil'e:

يَا جِبْرِيلُ إِنَّ الدُّنْيَا دَارُ مَنْ لَا دَارَ لَهُ وَمَالُ مَنْ لَا مَالَ لَهُ

وَلَهَا يَجْمَعُ مَنْ لَا عَقْلَ لَهُ

– *"Ey Cebrâil, bu dünya evi olmayanların evi, malı olmayanların malıdır. Dünyalığı, ancak aklı olmayanlar toplar."* [235] buyurdu. Cebrâil:

– *"Ya Muhammed, Allahu Teâlâ sana gerçeği söyletti ve doğruda sâbit kıldı."* dedi.

Rivâyete göre **Mûsâ aleyhisselâm** bir seyahatinde yolun kenârında bir adamın paltosuna sarılıp uyumakta olduğunu görünce, ona dokunarak uyandırdı ve:

– *"Ey uykuda olan adam, uyan da Allah'ı zikret."* dedi. Adamcağız uyanınca:

– "Benden ne istiyorsun, ben dünyayı ehline terk ettim ve dünyalıktan geçtim." dedi. Bunun üzerine Mûsâ aleyhisselâm:

– *"Azîz dostum, o halde uykuna devam et."* dedi. Yine rivâyete göre Mûsâ aleyhisselâm bir seyahatinde yolun kenârında bir kerpici yastık edip paltosuna sarılan ve sakalı toprakta sürünen bir adamın yatıp uyuduğunu görünce:

– *"Yâ Rab, bu kulun dünyada kayboldu gitti, dünyalıktan tamamen mahrumiyet içinde kaldı."* dedi. Allahu Teâlâ:

– *"Ey Mûsâ! Ben, tamamen teveccüh ettiğim kulumun dünyalığını tamamen ondan aldığımı bilmez misin?"* buyurdu.

Ebû Râfi'nin rivâyetinde bir defa Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e bir misâfir geldi. Onu ağırlayacak bir şeyi yoktu. Beni, Hayber Yahudîlerinden birisine gönderdi ve dedi ki:

- *"Ona söyle; Muhammed diyor ki, Receb ayına kadar, ya selem veya satı yolu ile bana bir miktar un versin."* Ebû Râfi' diyor ki:

- "Yahudîye gittim, durumu anlattım. Yahudî, rehin almadan vermem." dedi. Bunun üzerine geldim, durumu Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e haber verdim. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

- *"Dikkat et. Allah'a yemîn ederim ki, ben gök ehli arasında da emînim, yer halkı arasında da emînim. Eğer istediğim ekilde onu bana verseydi, elbette ben onu öderdim.* (Fakat) *al u zırhımı rehin olarak ona götür."* [236] buyurdu. Ben zırhı alıp yanından çıkınca:

وَلَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَى مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ زَهْرَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا

"Onlardan bir sınıfa verdiğimiz dünya hayatına ait zînetlere ve debdebelere sakın iki gözünü dikme!" (Tâhâ suresi, 20/131) âyeti nâzil oldu ki,

bu âyet-i celîle Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e bir tâziye mahiyetini taşır. Yine Resûl-i Ekrem (s. a.v.):

اَلْفَقْرُ أَزْيَنُ لِلْمُؤْمِنِ مِنَ الْعِذَارِ الْحَسَنِ عَلَى خَدِّ الْفَرَسِ

"Fakirlik mü'min için, atın yanağındaki dizgin ve alnındaki beyazdan daha süslüdür." [237] buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Sizden her kim sıhhat ve âfiyetle sabahlar, nâmus ve hayâtından emîn olur ve o günkü yiyeceği bulunursa, dünya bütün mevcûdiyetiyle ona bah edilmi gibidir."* [238]

Kâ'b el-Ahbâr anlatıyor: "Allahu Teâlâ Mûsâ aleyhisselâma:

"Ya Mûsâ, fakirliğin sana yöneldiğini gördüğün vakit, "Ho geldin ey sâlihlerin iârı!" diyerek onu kar ıla." buyurmuştur."

Atâ-i Horasânî şöyle anlatıyor: "Peygamberlerden birisinin yolu deniz kenârına uğrar. Adamın birisi orada balık avlıyor, "Bismillâh" diyerek oltayı denize atar, fakat ağına balık düşmez, boşa çıkar. Biraz ötede başka birisini görür. O, "Bismi'ş-şeytan [şeytanın adıyla]" der ve ağını atar. O kadar balık çıkar ki adam onları toplamaktan usanır. Buna şaşan peygamber:

– *"Ya Rab, bunların hepsi senin kudretinde, bu nasıl oluyor?"* diye sorar. Allahu Teâlâ meleklere:

– *"Bu peygambere, her ikisinin mevkîini gösterin."* buyurur. Mûsâ aleyhisselâm ağına balık düşmeyen avcının Allah katındaki mevkîini görünce:

– *"Yeter ya Rab, buna râzıyım."* der.

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Cennete muttalî oldum; halkının çoğunluğunu fakirlerden gördüm. Cehenneme de muttalî oldum; ehlinin çoğunu zenginlerden ve kadınlardan gördüm."* Diğer bir rivâyette: *"Zenginler nerede, diye sordum. Bana cevap olarak: Onları, ululuk ve kendilerini beğenme alıkoydu, denildi."* [239] buyurmuştur. Diğer ifade ile: *"Cehennem ehlinin çoğunluğunu kadınlar olarak gördüğümde, bunların durumları ne idi, diye sordum. Altın ve güzel kokularla süslenmek onları me gul etti, dediler."* [240] Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

تُحْفَةُ الْمُؤْمِنِ فِي الدُّنْيَا اَلْفَقْرُ

"Mü'minin dünyadaki hediyesi yoksulluktur." [241] Yine haberde: *"Peygamberlerden en son cennete girecek olan, zenginliği sebebiyle Süleyman aleyhisselâm'dır. Ashâbımdan da yine zenginliği sebebiyle en sona kalacak olan Abdurrahman b. Avf'dır."* diye vârid olmuştur. Diğer rivâyette: *"Onu, emekleyerek cennete girer gördüm."* [242]

buyurmuştur.

Hz. Îsâ da: *"Zengin, zorlukla cennete girer."* demiştir. Ehl-i Beyt'inden gelen bir rivâyette Resûl-i Ekrem:

إِذَا أَحَبَّ اللهُ عَبْدًا ابْتَلَاهُ فَإِذَا أَحَبَّ الْحُبَّ الْبَالِغَ اقْتَنَاهُ، لَمْ

يَتْرُكْ لَهُ أَهْلًا وَلَا مَالًا

"Allahu Teâlâ bir kulunu sevdiği vakit, onu belâ ile ibtilâ ve imtihân eder. Sevgisi son haddine vardığı vakit âile, mal ve evlat diye kendisinde hiç bir ey bırakmaz." [243] buyurmuştur. Yine haberde: *"Fakirliğin sana yöneldiğini gördüğün vakit, "Ho geldin ey sâlihlerin iârı!" diye onu kar ıla. Zenginliğin teveccüh ettiğini gördüğün vakit, ikabı acele edilmi bir günâhtır, de."* [244] diye vârid olmuştur.

Mûsâ aleyhisselâm:

- *"Yâ Rab, kulların arasında sevdiklerin kimlerdir? Onları bana bildir ki, ben de onları senin için seveyim."* dedi. Allahu Teâlâ iki defa:

- *"Her fakir, her fakir."* buyurdu. İkinci fakîr kelimesi, birinciyi tekîd edeceği gibi, daha da fakir olanıdır, anlamında da olabilir.

Hz. Îsâ: *"Ben meskeneti severim, bolluktan ho lanmam."* derdi. Onun en çok sevdiği isim *"Ey miskin!"* ismi idi.

Arabın zengin ve ileri gelenleri Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e, Bilâl, Selman, Suheyb, Ebû Zer, Habbâb, Ammâr, Ebû Hüreyre ve diğer ashâb-ı suffa gibi fakirleri kastederek: "Biz bunlarla bir arada bulunamayız. Çünkü bunlar kokuyorlar, kalın elbiseler içinde terleri kerîh koku yapıyor. Bunlar için bir gün, bizim için de bir gün ayır. Biz geldiğimiz vakit onlar gelmesin, onlar geldiği vakit biz gelmeyelim." dediklerinde –ki bunların arasında Ekrâ b. Habis et-Temîmî, Uyeyne b. Hasn el-Fezârî, Abbâs b. Merdas es-Sülemî gibi adamlar bulunuyordu. (Bunları kendi tarafına almak için) Resûl-i Ekrem (s.a.v.) bunlara böylece söz vermişti. Bunun üzerine:

وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ

يُرِيدُونَ وَجْهَهُ وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا

وَلَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا

“Sabah akşam Rablerine (sırf) **O’nun cemâlini dileyerek, duâ edenlerle beraber candan sabret. Dünya hayâtının zînetini arzu edip de gözlerini onlardan ayırma. Kalbine bizi anmaktan gaflet verdiğimiz, hevâ ve hevesine uymuş, işinde haddi aşmış kimselere boyun eğme.”** (Kehf suresi, 18/28) ve,

وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيَكْفُرْ

“De ki; O Kur’ân Rabbinizden gelen bir haktır. Artık dileyen îman etsin, dileyen kâfir olsun.” (Kehf suresi, 18/29) âyetleri nâzil oldu.

Yine bir defa Resûl-i Ekrem (s.a.v.) Kureyş’in güzîde sîmâları ile otururken, İbn Ümm-i Mektûm Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in huzûruna girmek istedi. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) buna ağırlanır gibi olunca:

عَبَسَ وَتَوَلَّى أَنْ جَاءَهُ الْأَعْمَى وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّهُ يَزَّكَّى أَوْ

يَذَّكَّرُ فَتَنْفَعَهُ الذِّكْرَى

“Yüzünü ekşitip çevirdi. Kendisine o âmâ geldi diye, (Onun hâlini) **sana hangi şey bildirdi? Belki o** (senden öğrenecekleri ile) **temizlenecekti. Yâhut öğüt alacaktı da senin bu öğüdün kendisine fayda verecekti.”** (Abese suresi, 80/1-4) âyetleri nâzil oldu. Yine bir rivâyette Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

يُؤْتَى بِالْعَبْدِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَيَعْتَذِرُ اللهُ تَعَالَى إِلَيْهِ كَمَا يَعْتَذِرُ

الرَّجُلُ الرَّجُلِ فِي الدُّنْيَا، فَيَقُولُ وَعِزَّتِي وَجَلَالِي مَا زَوَيْتُ

الدُّنْيَا عَنْكَ لِهَوَانِكَ عَلَيَّ وَلَكِنْ لِمَا أَعْدَدْتُ لَكَ مِنَ الْكَرَامَةِ

وَالْفَضِيلَةِ اخْرُجْ يَا عَبْدِي إِلَى هٰذِهِ الصُّفُوفِ، فَمَنْ أَطْعَمَكَ

فِيَّ أَوْ كَسَاكَ فِيَّ يُرِيدُ بِذٰلِكَ وَجْهِي فَخُذْ بِيَدِهِ فَهُوَ لَكَ

وَالنَّاسُ يَوْمَئِذٍ قَدْ أَلْجَمَهُمُ الْعَرَقُ فَيَتَخَلَّلُ الصُّفُوفَ وَيَنْظُرُ

مَنْ فَعَلَ ذٰلِكَ بِهِ فَيَأْخُذُهُ بِيَدِهِ وَيُدْخِلُهُ الْجَنَّةَ

"Kıyâmet günü bir kul, Allahu Teâlâ'nın huzuruna götürülür. Dünyada bir adamın bir diğerine özür dilediği gibi, Allahu Teâlâ da bu adamdan özür diler ve buyurur ki: "İzzet ve celâlim hakkı için benim, dünyalığı senden men etmem, senin bana hor davranmandan değil, belki senin için burada hazırladığım fazîlet ve mevkîlerden dolayıdır. Çık u saflar arasına da bak; Benim rızâm için sana yediren veya seni giydiren kimseleri bulursan onları sana verdim." İnsanlar o gün mah er yerinde terlerine boğulmu vaziyettedirler. Adam safları yarar. Kendisine bakan kimseleri bulur ve cennete götürür." [245] buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

أَكْثِرُوا مَعْرِفَةَ الْفُقَرَاءِ وَاتَّخِذُوا عِنْدَهُمُ الْأَيَادِيَ فَإِنَّ لَهُمْ دَوْلَةً،

إِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ قِيلَ لَهُمُ انْظُرُوا مَنْ أَطْعَمَكُمْ كِسْرَةً أَوْ

سَقَاكُمْ شَرْبَةً أَوْ كَسَاكُمْ ثَوْبًا فَخُذُوا بِيَدِهِ ثُمَّ امْضُوا بِهِ إِلَى الْجَنَّةِ

"Fakirlerle â inâlığı çoğaltın. Onlara yedirin. Zîra onların devleti vardır. Kıyâmet günü olduğu vakit onlara, "Bakınız, size bir ekmek kırığı, bir yudum su verenin veya bir elbise giydirenin elinden tutup onu cennete götürünüz denecektir." [246] buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

دَخَلْتُ الْجَنَّةَ فَسَمِعْتُ حَرَكَةً أَمَامِي، فَنَظَرْتُ فَإِذَا بِلَالٌ،

وَنَظَرْتُ فِي أَعْلَاهَا فَإِذَا فُقَرَاءُ أُمَّتِي وَأَوْلَادُهُمْ، وَنَظَرْتُ فِي

أَسْفَلِهَا فَإِذَا فِيهِ مِنَ الْأَغْنِيَاءِ وَالنِّسَاءِ قَلِيلٌ، فَقُلْتُ يَا رَبِّ

مَا شَأْنُهُمْ؟ قَالَ: أَمَّا النِّسَاءُ فَأَضَرَّ بِهِنَّ الْأَحْمَرَانِ الذَّهَبُ

وَالْحَرِيرُ، وَأَمَّا الْأَغْنِيَاءُ فَاشْتَغَلُوا بِطُولِ الْحِسَابِ، وَتَفَقَّدْتُ

أَصْحَابِي فَلَمْ أَرَ عَبْدَ الرَّحْمٰنِ بْنِ عَوْفٍ، ثُمَّ جَاءَنِي بَعْدَ

ذٰلِكَ وَهُوَ يَبْكِي، فَقُلْتُ: مَا خَلَّفَكَ عَنِّي؟ قَالَ: يَا رَسُولَ اللّٰهِ

وَاللّٰهِ مَا وَصَلْتُ إِلَيْكَ حَتَّى لَقِيتُ الْمُشِيبَاتِ وَظَنَنْتُ أَنِّي لَا

أَرَاكَ، فَقُلْتُ: وَلِمَ؟ قَالَ: كُنْتُ أُحَاسَبُ بِمَالِي

"Cennete girdim. Önümde bir hareket duydum. Bir de baktım ki, Bilâl. Onun üst tarafına baktım, ne göreyim? Ümmetimin fakirleri ve onların çocukları. A ağı baktım, orada da bâzı zenginlerle bâzı kadınlar gördüm.

- "Ya Rab, bunlara ne oldu?" dedim. Allahu Teâlâ:

- "Kadınlara gelince; onlara zarar veren, altın ile ipek onları me gul etti. Zenginlere gelince; onları da uzun hesap me gul etti. Ashâbıma bir göz attım. Abdurrahman b. Avf'ı aralarında göremedim. Bir müddet sonra ağlayarak yanıma geldi. Kendisine:

- "Niçin benden geride kaldın?" diye sordum. Abdurrahman:

- "Vallahi ya Resûlâllah, insanı kocaltacak eylerle kar ıla tım da ancak ondan sonra sana yeti ebildim. Hattâ seni göremeyeceğimden korktum." dedi. Ben de: - "Niçin böyle oldu?" diye sorunca;

- "Servetimin hesabını veriyordum." dedi." [247]

Bu nokta üzerinde biraz dur. Abdurrahman, Peygamberimiz (s.a.v.) ile ilk hicret eden ve cennetle müjdelenmiş on kişiden birisidir. Bu, zengindir ama öyle zengindir. Bu gibiler hakkında Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Ancak malını öyle böyle hayır ve hasenâta dağıtanlar müstesnâdır."* buyurmuştur.[248] O bile servetinden bu derece müteessir olmuştur.

Resûl-i Ekrem (s.a.v.) fakir bir adamın yanına gitti, hiç bir şeyi olmadığını gördü ve:

لَوْ قُسِمَ نُورُ هٰذَا عَلَى أَهْلِ الْأَرْضِ لَوَسِعَهُمْ

"Eğer bunun nûru, yer halkına bölüneydi onlara yeterdi." [249] buyurdu. Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِمُلُوكِ أَهْلِ الْجَنَّةِ؟ كُلُّ ضَعِيفٍ مُسْتَضْعَفٍ

أَغْبَرَ أَشْعَثَ ذِي طِمْرَيْنِ لَا يُؤْبَهُ لَهُ لَوْ أَقْسَمَ عَلَى اللّٰهِ لَأَبَرَّهُ

"Dikkat edin, cennetin hükümdarlarını size haber vereyim mi? Her hakîr görülen zayıf, tozlu, topraklı, saçı sakalı karı ık, eski iki elbiseye bürünmü , kendisine kıymet verilmeyen ve nazara alınmayan, Allah adına yemin etse sözünde duran kimselerdir." [250] buyurmuştur.

İmran b. Husayn anlatıyor: "Resûl-i Ekrem (s.a.v.) nezdinde benim bir kıymet

ve değerim vardı. Bir gün bana:

- “*Sen bizim sevdiğimiz ve katımızda mevkî sâhibi olan adamımızsın. İstersen gel, kızım Fâtıma’nın ziyâretine gidelim.*” buyurdu. Ben de:

Anam babam sana fedâ olsun, dedim ve beraberce Fâtıma’nın kapısına gittik. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) kapıyı çaldı, selâm verdi ve içeri girmek için Hz. Fâtıma’dan izin istedi. Hz. Fâtıma:

– “Buyur.” dedi. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

– “*Arkada ım da var.*” dedi. Hz. Fâtıma:

– “Kimdir?” diye sordu. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

– “*İmran’dır.*” buyurdu. Bunun üzerine Hz. Fâtıma:

– “Seni hak peygamber olarak gönderen Allah’a yemîn ederim ki, sırtımda bir abâdan başka bir elbisem yoktur.” dedi. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) ona eli ile işâret ederek:

– “*Onu öyle öyle vücuduna dola.*” buyurdu. Hz. Fâtıma:

– “Hadi vücûdumu kapadım, başım ne olacak?” dedi. Resûl-i Ekrem (s.a.v.), yanında bulunan eski bir bürgü parçasını ona verdi ve:

– “*Bununla da ba ını ört.*” buyurdu. Sonra müsaade etti ve içeri girdik. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) kızına yeniden selâm vererek:

– “*Kızım nasılsın, sabâha ne halde girdin?*” diye sordu. Hz. Fâtıma:

– “Vallahi aç olarak sabahladım, sancılandım ve yiyemez hale geldim.” dedi. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) ağlayarak:

– “*Kızım aldırma, ben de üç gündür bir ey tatmadım. Hâlbuki benim mevkîm Allah katında daha üstündür. Eğer Rabbimden dilesem, O beni yedirirdi. Fakat ben âhireti dünya üzerine tercîh ettim.*” buyurdu ve sonra elini kızının omuzlarına koyarak:

– “*Sana müjdeler olsun, sen cennet kadınlarının efendisisin.*” buyurdu. Hz. Fâtıma:

– “Firavun’un karısı Âsiye, İmrân’ın kızı Meryem varken bana sıra gelir mi?” deyince Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

– “*Âsiye, kendi âleminin efendisi, Meryem de kendi âleminin efendisi, sen de senin âleminin efendisisin. Siz kamı tan bir ev içindesiniz ki, orada bir eziyet, bir karı ıklık, bir dert ve zahmet yoktur. Amcazâdenle iyi geçin. Seni dünya ve âhiretin efendisi ile evlendirdim.*” buyurdu.”[251]

Hz. Ali’nin rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.): “*İnsanlar fakirlerine husûmet edip dünyanın tâmirine daldıkları, köpeğin ete saldırdığı gibi paraya hücûm ettikleri vakit, Allahu Teâlâ onları dört belâ ile ibtilâ eder: Zamanda kahtlık, sultanda zulüm, vâli ve hâkimlerde hıyânet, dü manda heybet ve azamet.*” buyurmuştur.

Bu husustaki eserler:

Ebû'd-Derdâ (r.a.): "İki dirhemi olanın azâb ve hesâbı bir dirhemi olandan daha şiddetlidir." demiştir.

Hz. Ömer, Saîd b. Âmir'e bin altın gönderdi. Parayı alan Saîd perişan bir vaziyette evine gelince, ailesi:

– "Hayır ola bir şey mi oldu?" diye sordu. Saîd:

– "Evet, bir şey oldu ve hem çok fena bir şey oldu." dedi ve sonra:

– "Eski çarını bana ver." dedi. Çarı küçük parçalara bölerek keseler hâline getirdi. Sabâha kadar ağladı ve namaz kıldı. Sonra Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in: *"Ümmetimin fakirleri zenginlerinden be yüz yıl önce cennete gireceklerini ve hattâ zenginlerinden birisi onların arasına girer, fakat elinden tutularak aralarından çıkarılır."* dediğini duydum" dedi ve bu parayı tamamen dağıttı."

Ebû Hüreyre de, üç kişinin hesapsız olarak cennete gireceklerini, bunlardan birisi, giydiği elbiseyi yıkamak istediği vakit, başka elbisesi olmayan, diğeri de ateşe iki tencere koyacak mâlî güce sâhip olmayan ve içecek istediği vakit "Hangi kabı istiyorsun? diye sorulmayan, yâni tek kaptan başka kabı bulunmayan kimsedir, dedi.

Denildi ki; **Sevrî**'nin meclisine bir fakîr geldi. Sevrî adama:

– "Yaklaş; eğer zengin olsan seni yaklaştırmazdım, dedi. Fakirleri fazla yaklaştırıp zenginleri uzakta oturttuğu için, sohbetinde bulunan zenginler fakir olmayı temennî ederlerdi.

Mü'mil: "Sevrî'nin meclisinde olduğu kadar fakirlerin izzetini ve zenginlerin zilletini başka hiç bir toplulukta görmedim." demiştir.

Hakîmlerden birisi de şöyle diyor: "Âdemoğlu ne miskindir; fakirlikten korktuğu kadar cehennemden korksa, her ikisinden kurtulurdu. Zenginliğe heves ettiği gibi cennete heves etse, her ikisine birden ulaşırdı. Âşikâre Allah'ın kullarından korktuğu gibi, gizli olarak Allah'tan korkaydı, dünya ve âhiret saâdetine ulaşırdı."

İbn Abbâs (r.a.): "Zengine ikrâm edip fakire ihânet eden mel'ûndur." demiştir.

Lokman, oğluna: "Sakın, kesesi eskidir diye kimseye hakaret etme. Çünkü onun da, senin de Rabbınız birdir." demiştir.

Yahya b. Muaz: "Fakirleri sevmek peygamberler ahlâkı, onların sohbetini tercîh sâlihler alâmeti, onların sohbetinden uzaklaşmak ise nifak alâmetidir." dedi. Geçmiş kitaplardan gelen haberlerde; Allahu Teâlâ peygamberlerden birisine:

"Sana öfkelenmemden sakın. O zaman gözümden düşersin de dünyayı alabildiğine sana akıtırım." buyurdu.

Hz. Âişe, Hz. Muaviye, ibn Amir ve diğerleri tarafından gönderilen paraları

hemen dağıtırdı. Carı yamalı olduğu halde kendisine gönderilen yüz bin dirhemi tamamen dağıtmıştı. Câriyesi:

– “Biraz para ayırsan sana et alırdım da onunla iftar ederdin.” deyince, Hz. Aişe:

– “Hatırlasaydım olurdu.” dedi. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) Hz. Aişe’ye:

إِنْ أَرَدْتِ اللُّحُوقَ بِي فَعَلَيْكِ بِعَيْشِ الْفُقَرَاءِ وَإِيَّاكِ

وَمُجَالَسَةِ الْأَغْنِيَاءِ وَلَا تَنْزَعِي دِرْعَكِ حَتَّى تُرَقِّعِيهِ

“Bana ula mayı istersen, fakir hayatı ya a, zenginlerle dü üp kalkmaktan sakın, yamalayıp dikmeden çarını sırtından atma.” [252] diye tavsiyede bulundu.

Adamın biri **İbrâhim b. Edhem**’e on bin dirhem getirdi. İbrâhim kabul etmedi. Adam ısrar edince: “On bin dirhemle fakirler defterinden ismimi sildiremem.” dedi.

Ebû Mansur Deylemî kısmen rivâyet etmiştir.

Hâkim, Bilâl’den, Taberânî Ebû Saîd’den rivâyet etmişlerdir.

İbn Mâce İmrân b. Husayn’dan rivâyet etmiştir.

Tirmizî, Ebû Hüreyre’den rivâyet etmiştir.

Müslim, Abdullah b. Amr’dan, Tirmizî, Câbir ve Enes’den rivâyet etmişlerdir.

Buhârî, Ebû Saîd’den rivâyet etmiştir. Başka rivâyet yolları da vardır.

Bu rivâyet, iki hadisten meydâna gelmiştir. Tirmizî’nin Ebû Ümâme’den ve Ahmed’in de Âişe’den rivayetleridir.

Taberânî rivâyet etmiştir.

Taberânî, Şeddat’tan rivâyet etmiştir.

Hadîs yukarıda geçmiştir.

Hadis, Nikâh bahsinde geçmiştir.

Muhammed b. Hafif eş-Şirâzî ve Ebû Mansûr ed-Deylemî Muaz b. Cebel’den rivâyet etmişlerdir. Ayrıca Ebû Mansûr da İbn Ömer’den rivâyet etmiştir.

Taberânî **“Evsat”**ında rivâyet etmiştir.

Yukarıda geçti.

Taberânî, Ebû Utbetü’l-Havlânî’den rivâyet etmiştir.

Ebû Mansûr **“Müsned-i Firdevs”**de Ebû Derdâ’dan rivâyet etmiştir.

Tirmizî, Âişe’den rivâyet etmiştir.

Eş-Şeyh **“Kitâbu’s-Sevab”**da Enes’den rivâyet etmiştirBaşka rivâyet yolları da vardır.

Ebû Nuaym, Hüseyin'den rivâyet etmiştir.

Taberânî Ebû Ümâme'den rivâyet etmiştirBaşka rivâyet yolları da vardır.

Buhârî ile Müslim, Ebû Zer'den rivâyet etmişlerdir.

Buhârî ile Müslim, Hârise'den rivâyet etmişlerdir. Başka rivâyet yolları da vardır.

Hadîs yukarıda geçmiştir.

Tirmizî rivâyet etti ve garib olduğunu söyledi. Hâkim ise sahih ol duğunu söyledi.

SÂDIK FAKİRLERİN FAZÎLETİ

Resûl-i Ekrem (s.a.v.) bir hadîste: *“İslâm’a hidâyet olunup yetesiye nafakası olan ve buna kanâat eden kimseye müjdeler olsun.”* [253] buyurmuştur. Diğer hadîste şöyle buyrulmuştur:

يَا مَعْشَرَ الْفُقَرَاءِ أَعْطُوا اللهَ الرِّضَا مِنْ قُلُوبِكُمْ تَظْفَرُوا

بِثَوَابِ فَقْرِكُمْ وَإِلَّا فَلَا

“Ey fakirler topluluğu, Allah’ın taksîmâtına kalbinizden rızâ gösteriniz ki, fakirliğin mükâfatını göresiniz. Böyle yapmazsanız mükâfat alamazsınız.” [254]

Birinci hadîste kanâat edenin, ikinci hadîste de fakirliğine râzı olanın durumu anlatılmıştır. Bu hadîsin mefhum-u muhâlifi, harîs olan fakirin mükâfat alamayacağı anlamında ise de, diğer umumî rivâyetler göz önüne alındığı takdirde, harîs olsa da, yine fakîrin mükâfatı olacağı anlaşılır. Nitekim bu husustaki gerçeği yakında anlatacağız. Buradaki râzı olmamaktan murâdın, Allahu Teâlâ’nın onu fakîr yaratmasını, kerîh görmüş olması olabilir. Nice harîs fakîrler var ki zengin olmak ister, fakat Allahu Teâlâ’nın taksîmâtına kızmaz. İşte sevabı yok eden, bu taksîmâta küsmektir.

Ömer b. Hattâb’ın (r.a.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِنَّ لِكُلِّ شَيْءٍ مِفْتَاحًا وَمِفْتَاحُ الْجَنَّةِ حُبُّ الْمَسَاكِينِ

وَالْفُقَرَاءِ لِصَبْرِهِمْ هُمْ جُلَسَاءُ اللهِ تَعَالَى يَوْمَ الْقِيَامَةِ

“Her   eyin bir anahtarı var, cennetin anahtarı da fakir ve miskinleri sevmektir. Onlar sabırları sebebiyle kıyâmet günü Allahu Teâlâ’nın (mânevî) *civarında bulunacaklardır.”* [255] buyurmuştur.

Hz. Ali’nin (r.a.) rivâyetinde ise Resûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

أَحَبُّ الْعِبَادِ إِلَى اللهِ تَعَالَى الْفَقِيرُ الْقَانِعُ بِرِزْقِهِ الرَّاضِي عَنِ

اللهِ تَعَالَى

“Allahu Teâlâ’nın en çok sevdiği kulu, rızkına kanâat edip, Allahu Teâlâ’nın

taksîmâtına râzı olan fakirdir.” [256] Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *“Allahım, Muhammed’in âlinin nafakasını yetecek kadar kıl.”* [257] buyurmuştur. Diğer hadîste:

مَا مِنْ أَحَدٍ غَنِيٍّ وَلاَ فَقِيرٍ إِلاَّ وَدَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَنَّهُ كَانَ أُوتِيَ

قُوتًا فِي الدُّنْيَا

“Zengin olsun, fakir olsun, herkes kıyamet gününde, “Keşke dünyada ölmeyecek kadar nafakam olaydı.” (fazlası bulunmasaydı) *diye temennî edecektir.”* [258] buyrulmuştur.

Allahu Teâlâ **Dâvud aleyhisselâm**a: *“Beni, kalbi mahzun olanların yanında ara.”* buyurdu. Dâvud aleyhisselâm, onların kimler olduğunu sorunca, Allahu Teâlâ: *“Sâdık fakirlerdir.”* buyurdu. Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

لاَ أَحَدَ أَفْضَلُ مِنَ الْفَقِيرِ إِذَا كَانَ رَاضِيًا

“Hâline râzı olduğu vakit, fakirden efdal kimse yoktur.” buyurmuştur. Diğer hadîste:

يَقُولُ اللهُ تَعَالَى يَوْمَ الْقِيَامَةِ: أَيْنَ صَفْوَتِي مِنْ خَلْقِي؟ فَتَقُولُ

الْمَلاَئِكَةُ: وَمَنْهُمْ يَا رَبَّنَا؟ فَيَقُولُ: فُقَرَاءُ الْمُسْلِمِينَ الْقَانِعُونَ

بِعَطَائِي الرَّاضُونَ بِقَدَرِي، أَدْخِلُوهُمُ الْجَنَّةَ. فَيَدْخُلُونَهَا

وَيَأْكُلُونَ وَيَشْرَبُونَ وَالنَّاسُ فِي الْحِسَابِ

“Kıyâmet günü Allahu Teâlâ:

- “Benim hâlis ve güzîde kullarım nerede?” diye sorar. Melekler:

- “Kimdir onlar, yâ Rab?” derler. Allahu Teâlâ:

- “Verdiğime kanâat edip, taksîmâtıma râzı olan fakir kullarımdır. Onları cennete koyun. Onlar da cennete girer; yer, içer ve zevk u safâlarına bakarlar. Hâlbuki insanlar öte yanda hesap vermekle uğraşıp dururlar.” [259] buyrulmuştur.

Bu mükâfat, fakirliğe kanâat edip, kadere rıza gösterenlerindir. Zâhidlerin fazîletini kitabın ikinci bölümünde -inşâallah- anlatacağız.

Rızâ ve kanâat hakkında diğer haberlere gelince; bunlar anlatılamayacak kadar

çoktur. Şüphesiz kanâatin zıddı tamahtır.

Bu hususta **Hz. Ömer** (r.a.): "Tamahkârlık fakirliktir, istiğna ise zenginliktir, insanların elinde olanlarda gözü olmayıp kanâat eden, insanlardan müstağnî olur." demiştir.

İbn Mes'ûd (r.a.): "Her gün bir melek Arş'ın altından: **"**Ey Âdemoğlu, sana yetecek az miktar, seni azdıracak çoktan hayırlıdır." diye seslenir." demiştir.

Ebû'd-Derdâ (r.a.): "Aklında eksiklik olmayan hiç kimse yoktur. Çünkü herkes dünyalıktan eline bir şey geçtiği vakit sevinir, fakat ömrünün eksildiğine üzülmez." demiştir.

Yazıklar olsun sana ey Âdemoğlu, ömrün azalıp dururken, malın artmasından sana bir kâr yoktur. Hakîmin birisine; zenginlik nedir, diye sorduklarında, az temennîde bulunmak ve yetecek miktara razı olmaktır, demiştir.

Denildi ki; **İbrâhim b. Edhem**'in Horasan'da çok sarayları vardı. Bir gün bir köşkünden etrafa bakınırken, köşkün bir köşesinde bir fakirin bir parça ekmek yiyip uykuya yattığını gördü. Yanındakilere: "Şu adam, uyanınca onu bana getirin." dedi. Adam uyandı ve onu getirdiler, İbrâhim adama:

– "Ekmeği yemeden evvel aç mı idin? Ekmek seni doyurdu mu?" diye sordu. Adam:

– "Evet, aç idim, ekmeği yedim ve doydum." dedi. İbrâhim:

– "Ekmeği yiyip doyduktan sonra tatlı tatlı uyuyabildin mi?" diye sordu. Adam:

– "Evet, tatlı tatlı uyudum." dedi. İbrâhim kendi kendine: "Mâdem ki bu kadarı bu işi hallediyor, daha ben şu fazla serveti ne yapayım?" dedi.

Adamın biri **Âmir b. Kays**'a uğradı. Baktı ki, Âmir bir miktar baklayı tuzlayarak yiyor. Bunu görünce: "Bu kadarına razı oldun mu?" diye sordu. Âmir: "Bundan daha azına razı olanı sana bildireyim mi?" deyince, adam: "Evet, bildir." dedi. Bunun üzerine Amir: "Âhiretini terk edip dünyalığa razı olanlardır." dedi.

Muhammed b. Vasî, kuru ekmeği suda ıslatır ve tuz ile beraber yerdi ve: "Dünyalıktan bu kadarına razı olan, kimseye muhtaç olmaz." derdi.

Hasan-ı Basrî: "Allah'ın taksîmâtına razı olmayan kimselere Allah lânet etsin." dedi ve:

وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ فَوَرَبِّ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ

إِنَّهُ لَحَقٌّ

"Rızkınız ve size va'd oluna gelen şeyler göklerdedir. İşte o göğün ve

yerin Rabbine and olsun ki, va'd olunduğunuz o şeyler tıpkı sizin konuştuğunuz gibi şüphesiz ve katî bir gerçektir." (Zâriyât suresi, 51/22-23) âyetlerini okudu.

Ebû Zer (r.a.) bir gün bir mecliste oturuyordu. Âilesi geldi ve: "Evde yiyecek içecek bir şey yok, sen hâlâ burada oturuyorsun." dedi. Ebû Zer (r.a.): "Önümüzde öyle bir geçit var ki, oradan ancak yükü hafif olanlar geçer." deyince, âilesi geri döndü.

Zünnûn-ı Mısrî: "Küfre en çok yakın olan tahammülsüz fakirdir." dedi. Hakîmin birisine: "Servetten neyin var?" dediklerinde, zâhirde güzellik, bâtında iktisad ve insanların elinde olanlara göz dikmemek vardır." dedi. Rivâyete göre eski kitapların birisinde Allahu Teâlâ: "Ey Âdemoğlu, dünyanın tamamı senin olsa, senin için ancak nafakan vardır. Dünyalıktan sana nafaka temîn edip hesabını başkasından sorduğumda (yâni başkası seni yedirdiği vakit) sana ihsân etmiş olurum." buyurdu.

Kanâat hakkında bir şâir şöyle diyor:

"Allah'a kar ı zillet göster, insanlara zillet gösterme, insanlardan bir ey isteme, izzet, insanlardan müstağnî olmaktadır."

""Yakın ve mahremlerinden de müstağnî ol. Zîra zenginlik, insanlardan müstağnî olmaktadır."

Müslim rivâyet etmiştir. Hadîs yukarıda geçti.

Ebû Mansûr ed-Deylemî **"Müsned-i Firdevs"**inde Ebû Hüreyre'den rivayet etmiştir.

Dâre Kutnî **"Garâib"**de rivâyet etmiştir.

Bu meâlde bir rivâyet vardır.

Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmişlerdir.

İbn Mâce Enes'den rivâyet etmiştir. Yukarıda geçmiştir.

Ebû Mansûr Deylemî **"Müsned-i Firdevs"**inde rivâyet etmiştir.

FAKİRLİĞİN ZENGİNLİK ÜZERİNE FAZÎLETİ

Bilmiş ol ki; insanlar bu hususta ihtilâf etmişlerdir. **Cüneyd** ve diğer pek çokları, fakirliğin zenginlikten efdal olduğunu; **İbn Atâ**, meşrû yoldan kazanıp meşrû yoldan harcayan ve şükrünü ödeyen zenginlerin, sabreden fakirlerden daha makbul olduklarını söyledi. Bu hususta görüş ayrılığı olduğu için, Cüneyd'in İbn-i Atâ'ya bedduâ ettiği ve o da bunun cezasını çektiği söylenir. Nitekim sabır bölümünde bunu anlatmıştık. Mutlak olarak fakirlik ile zenginliği ele aldığımız takdirde, bu husus ile ilgili haber ve eserleri okuyan kimsenin fakirliğin daha üstün olduğunda şüphe etmeyeceği meydandadır. Bunun için bu hususta tafsîlât vermek lâzımdır. Buna göre deriz ki, şüphe, iki makamda düşünülür:

Birinci makam; Harîs olmayıp servetini hayır ve hasenâta sarfeden zengine nispetle, harîs olmayıp kanâat eden ve hâline râzı olup sabreden fakir arasındadır.

İkinci makam; Harîs olan fakir ile harîs olan zengin arasındadır. Yoksa malını hayır ve hasenâtta infak eden zenginin, harîs olan fakirden; kanâatkâr olan fakîrin, cimri olan zenginden efdal olduklarında şüphe yoktur.

Birinciler, yâni harîs olmayan ve servetini hayır ve hasenâta harcayan zengin ile yine harîs olmayıp kanâat eden ve hâline râzı olan fakîrin hangisinin daha efdal olduğuna gelince; bâzıları, ikisinde de hırs olmadığı ve üstelik fakirin âciz olduğu, hayır ve hasenât yapması bakımından, bu zenginin efdal olduğuna kanilerdir ki, İbn-i Atâ bunlardandır. Mübahlarda olsa bile malından istifadeye bakan ve ona sarılan zenginin, kanâat eden fakîre üstünlüğü düşünülemez. İnfak eden zenginlerin, malına razı olup sabreden fakirlerden üstün olduklarına şu haber şehâdet etmektedir. Bir gün fakîrler Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e gelerek:

– "Ya Resûlâllah, zenginler sadaka, hac, zekât ve benzeri bizim yapamayacağımız iyiliklerle bizi geçmektedirler." diye şikâyette bulundular. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) onlara namazdan sonra "Sübhânallah, elhamdülillâh, Allahü Ekber" demeleri gibi bâzı tesbîhleri öğretti ve bunları söylemekle onlardan üstün mevkî alacaklarını bildirdi. Onlar da bu tesbîhlere devam ettiler. Fakat zenginler de bu tesbîhleri öğrenerek onlar da bunlara devam ettiler. Bunu gören fakirler, tekrar Resûl-i Ekrem'e mürâcaat ederek:

– "Bu tesbihleri zenginler de söylüyor." dediklerinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

ذَٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ

"O Allah'ın fazlıdır, onu dilediğine verir." [260] buyurdu.

Yine **İbn Atâ**'ya bu husustaki efdaliyeti sorduklarında: "Karşılıksız vermek, Hakk'ın vasfı olduğu için şükreden zenginler, sabreden fakirlerden efdaldir." dedi.

Atâ'nın birinci delîlinde nazar vardır. Zîra bu haber, onun iddiasının aksini ispat edecek şekilde daha tafsîlâtlı olarak vârid olmuş ve orada tesbîhlerde fakîrin alacağı sevâbın, zenginin alacağı sevaptan daha çok olduğu ve onların daha çok sevap alması, Allahu Teâlâ'nın bir fazlı olduğu bildirilmektedir. Nitekim Zeyd b. Eslem'in Enes b. Mâlik'ten rivâyetinde; fakirler bir adamı Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e gönderdiler ve adam:

– "Ben, fakirlerin sana gönderdikleri bir elçiyim." deyince Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

مَرْحَبًا بِكَ وَبِمَنْ جِئْتَ مِنْ عِنْدِهِمْ قَوْمٌ أُحِبُّهُمْ

– *"Sana ve seni gönderenlere merhaba, hoş geldin, onlar benim sevdiğim kimselerdir."* buyurdu. Adam söze başlayarak:

– "Fakirler; zenginler hac ve benzeri hayırları yapar, ölmeden-hayır ve hasenâtta bulunurlar. Biz ise bunları yapamayız, bu bakımdan bizim mükâfatımız az oluyor, diyorlar." dedi. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

بَلِّغْ عَنِّي الْفُقَرَاءَ أَنَّ لِمَنْ صَبَرَ وَاحْتَسَبَ مِنْكُمْ ثَلَاثُ خِصَالٍ

لَيْسَتْ لِلْأَغْنِيَاءِ: أَمَّا خَصْلَةٌ وَاحِدَةٌ، فَإِنَّ فِي الْجَنَّةِ غُرَفًا يَنْظُرُ

إِلَيْهَا أَهْلُ الْجَنَّةِ كَمَا يَنْظُرُ أَهْلُ الْأَرْضِ إِلَى نُجُومِ السَّمَاءِ،

لَا يَدْخُلُهَا إِلَّا نَبِيٌّ فَقِيرٌ، أَوْ شَهِيدٌ فَقِيرٌ، أَوْ مُؤْمِنٌ فَقِيرٌ،

وَالثَّانِيَةُ: يَدْخُلُ الْفُقَرَاءُ الْجَنَّةَ قَبْلَ الْأَغْنِيَاءِ بِنِصْفِ يَوْمٍ وَهُوَ

خَمْسُمِائَةِ عَامٍ، وَالثَّالِثَةُ: إِذَا قَالَ الْغَنِيُّ: سُبْحَانَ اللّٰهِ وَالْحَمْدُ

لِلّٰهِ وَلَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ وَاللّٰهُ أَكْبَرُ، وَقَالَ الْفَقِيرُ مِثْلَ ذٰلِكَ لَمْ يَلْحَقْ

الْغَنِيِّ بِالْفَقِيرِ وَلَوْ أَنْفَقَ فِيهَا عَشَرَةَ آلَافِ دِرْهَمٍ

– *"Fakirlere benden tebliğ et. Sizden, alacakları mükâfatları hesap ederek yoksulluklarına sabredenlerin, zenginlerde olmayan üç hasleti vardır. Birincisi, cennette öyle kö kler vardır ki, dünyada insanlar yıldızlara baktıkları gibi, cennet halkı da onlara öyle bakar. Bu kö klere ancak fakir olan peygamberler, fakir olan ehidler ve fakir olan mü'minler girer. İkincisi, fakirler, zenginlerden yarım gün önce cennete girerler. Bu yarım gün, be yüz yıldır. Üçüncüsü, zengin, "Sübhânellahi velhamdülllllâhi velâ ilâhe illâllahü vallahü ekber." dediği vakit, buna bir de on bin dirhem sadaka ilâve etse, yine fakirin aynı tesbîhleri yaptığı vakit, alacağı mükâfatı alamaz. Diğer bütün iyilik i lerinde de durum aynıdır."* [261] buyurdu.

Bu rivâyet, *"O, Allah'ın fazlıdır, onu dilediğine verir."* buyurduğu yoksullara, bu tesbîhlerinde fazla mükâfat verileceğinin ifadesi olur.

"Gınâ ve zenginlik, Hakk'ın vasfıdır." sözüne gelince; zâtın biri buna "Meğer Allahu Teâlâ garaz ve sebeplerle mi zengindir?" demekle onun bu sözünü çürüttü ve onu ilzâm etti. (Çünkü zenginin gınâsı, garaz ve sebeplerledir. Allahu Teâlâ'nın ganî olması hiç bir sebep ve garaza dayanmaz. Allah'ın zenginliğine uygun düşen, yalnız îman sayesinde müstağnî olan fakirin vasfıdır.) Başka birisi de Hak Teâlâ'nın her vasfı ile vasıflanmak, daha üstünlüğü iktiza etmez. Meselâ, kibir, Allahu Teâlâ'nın bir vasfıdır. Buna göre mütekebbirler mütevazilerden üstündür, denemez, belki hüküm tamamen aksinedir. Bunun için Allahu Teâlâ:

"Kibriyâ ridâm, azamet ise izârımdır. Bunların birinde benimle münâzaaya kalkı anın belini kırarım." [262] buyurmuştur.

Sehl de: "İzzet ve beka sevgisi, rubûbiyette şirk ve onda ortaklık iddiasıdır. Çünkü bunlar Allah'ın vasıflarıdır." dedi.

İşte fakir ile zenginin birbirinden üstünlükleri hakkında böyle konuştular ki, her biri çeşitli tevîller kabul eden ve birbirini nakzeden bir takım sözlerdir. Bu dâvanın yüzünden perdeyi kaldıran, bizim **"Sabır Kitâbı"**nda anlattıklarımızdır.

Şöyle ki; bizâtihî matlub olmayıp başkası için murâd olunan şeyde maksada bakılır. Onun fazîleti, maksadı ile ölçülür. Dünya bizâtihî tehlikeli ve kaçınılması gerekli bir şey değildir. Ancak Allah'a ulaşmaya engel olması bakımındandır. Fakirlik de bizâtihî aranan bir şey değildir. Ancak Allah'a ulaşmaya engel olan perdeleri ve meşgaleleri kaldırması bakımından aranır.

Nice zenginler var ki, zenginliği onları Allah'tan alıkoymamıştır -Süleyman aleyhisselâm gibi, Osman ve Abdurrahman b. Avf gibi.- Nice fakirler var ki, yoksullukları maksattan onları alıkoymuştur. Dünyada en son maksat, Allah

sevgisi ve Allah ile ünsiyettir. Bu da ancak Allah'ı mârifetle mümkündür. Hâlbuki diğer meşgalelerle mârifet yoluna girmek de mümkün değildir. Zenginlik, meşgale sebeplerinden olduğu gibi, fakirlik de meşgale sebeplerinden olabilir. Aslında gerçek meşgale dünya sevgisidir. Dünya sevgisi ile Allah sevgisi bir kalpte toplanmaz. Bir şeyi seven, onunla meşguldür, Bu meşgale isterse onun ayrılığında ve isterse buluşmasında olsun, fark etmez. Hattâ bâzen ayrılıkta meşgale, buluşmaktan daha çok olur. Bâzen de bunun aksine, buluşmakta meşgale daha çok olur. Dünya, gâfillerin mâşukudur. Dünyalığı olmayan yoksullar, onu elde etmeye uğraşırken dünyalığını temîn edenler de onu korumakla meşguldürler.

Şimdi, mal sevgisi ile ilgileri olmayan ve servet ile su kendileri için müsâvî olan biri zengin, diğeri fakir iki adamı ele alalım; her ikisi de zaruret miktarı ile yetiniyorlar. Zaten zaruret miktarı bulunması efdaldir. Çünkü ihtiyacı kadarını bulamayan, mârifet yoluna değil, ölüm yoluna sürüklenmiş olur. Bu iki adamdan fakir olanı zengin olanından makbüldür. Çünkü bolluğun fitnesi, darlığın fitnesinden daha zordur. Yokluk hâlinde sabır, varlık hâlindeki sabırdan daha kolaydır.

Nitekim Hz. Ali (r.a.) "İmkânsızlık da bir nevi ismettendir." demiştir. Yine sahâbe-i kirâm: "Yoksulluk ile mübtelâ olduk, fakat sabretmesini bildik. Şimdi zenginlikle ibtilâ oluyoruz da sabredemiyoruz." demişlerdir. İnsan fıtratı böyledir; bulduğu vakit azar. Azmayanlar pek az ve pek ender bulunan kimselerdir. Şerîat, yalnız o ender bulunanlara değil, umuma hitâp ettiği ve varlığın -o azınlık müstesnâ- çoğunluğa daha faydalı olduğu için, zenginlikten men etti ve onu yerdi; fakirliği üstün tuttu ve onu övdü.

Hattâ **Îsâ aleyhisselâm**: "Zenginin servetine bakmayın. Zîra onların çekici ve parlak serveti, sizin îmanınızın nurunu giderir." demiştir. Âlimlerden birisi de: "Mala meyletmek, îmanın tadını emer." demiştir. Yine haberde: *"Her ümmetin taptığı bir buzağı putu var. Benim ümmetimin putu ve taptığı da altın ve gümü tür."* [263] diye vârid olmuştur.

Zâten **Mûsâ aleyhisselâm**ın, kavminin yaptığı ve put olarak taptığı buzağının maddesi altın ve gümüş idi. Servet ile suyun, taş ile altının müsâvî olması, peygamber ve velîler hakkında düşünülebilir. O da birçok mücahededen sonra Allah'ın fazlı ile tamamlanır. Zîra Resûl-i Ekrem (s.a.v.), süslenen dünyaya: *"Ba ımdan def ol, benden uzakla ."* [264] derdi.

Hz. Ali (r.a.): "Ey sarı altın, benden geç, başkasını aldat. Ey beyaz gümüş, benden geç, başkasını aldatmaya bak." demiştir. Bunu, aldanma tehlikesinden

korkarak söylemiştir. Mutlak zenginlik de budur. Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Zenginlik, servet çokluğundan değil, gönül tokluğundandır."* [265] buyurmuştur.

Fakirlik, meşgaleden daha uzak olduğuna göre umum insanlar hakkında -hayra sarfedilse bile- zenginlikten daha makbüldür. Zîra umum halk servete sâhip olunca dünya ile ünsiyetten, ondan istifadeden ve rahatlığın onun sarfında olduğunu anlamaktan kolaylıkla ayrılamazlar. Bütün bunlar bu âlemle ünsiyeti gerektirir. Kişi dünya ile ünsiyet ettiği nispette de âhiretten uzaklaşır. Dünya ile ünsiyet sebepleri kesildikçe gönül de dünyadan uzaklaşır. Gönül, Allah'a îman ettiği halde mâsivâdan uzaklaşınca mecburî olarak Allah'a yaklaşır. Zîra boş gönül olmaz. Vücudda hem Allah, hem de başkası olamaz. Başkasına yönelen Allah'tan uzaklaşmış, Allah'a yönelen ise başkasından uzaklaşmış olur. Birine yaklaşması, diğerinden uzaklaşması nispetindedir. Yakınlığı da aynı şekildedir. Bunlar, doğu ile batı gibidir. Yâni ayrı ayrı ve birbirinin karşıtı olan cihetlerdir. Ortada bulunan ne tarafa meylederse, o nispette o tarafa yaklaşmış olur. Birine yaklaşmak, diğerine uzaklaşmanın aynıdır. Yâni dünyayı sevmek, aynen Allah'a buğz etmektir. Buna göre ârife yaraşan, dünyadan uzaklaşıp Allah'a yaklaşmayı gâye edinmektir.

Demek oluyor ki, zengin ile fakirin fazîletleri, yalnız gönüllerinin mala meyilleri nispetindedir. Eğer fakirin de zenginin de mala temayülleri aynı nispette ise dereceleri de aynı nispettedir. Yalnız burası, ayakların sürçtüğü ve insanların aldandığı bir noktadır. Çünkü çok kere zengin mala meyli olmadığını sanırken, mal sevgisi, kalbinin derinliklerine gömülmüş olur ve kendisinin bundan haberi bile olmaz. Ancak servet elinden gittiği vakit bunun farkında olur. Buna göre malın bir kısmını ayırmakla kendisini denesin. Malı her ne sûretle olursa olsun kaybolduğu vakit, gönlü o tarafa yönelirse aldandığını bilsin. Nice kimseler vardır ki, gönlü ondan geçti diye cariyelerini satar. Alış-veriş işi bitip cariyeleri teslim ettikten sonra, içindeki gizli aşkı ve ateşi tutuşmaya başlar da aldanmış olduğunu ve külün altında saklı olan köz gibi, aşkın gönlünde saklı bulunduğunu anlar. İşte, peygamberler ve velîler hâriç, bütün zenginlerin durumu budur.

Mal sevgisini gönlünden çıkarmak zor olduğu için, herkes hakkında fakirliğin daha faydalı ve daha efdal olduğu anlaşılır. Zîra yoksulun dünya ile ilgisi ve dünyaya sevgisi azdır. Az olduğu nispette de ibâdet ve tesbîhlerinin sevabı çoğalır. Çünkü aslında yalnız dilin hareketi matlup değil, dilin hareketi ile yâni tesbîh ile aranan, Allah ile ünsiyettir. Hâlbuki dilinde ettiği zikri kalbinde düşünmezse, o ünsiyet hâsıl olmaz. Bunun için seleften birisi, dünyalık peşinde

olanın Allah'a ibâdeti, ot ile ateşi söndürmeye ve et ile kirlenen eli balık ile temizlemeye benzer, diye bildirmiştir.

Ebû Süleyman diyor ki: "Fakirin canı çekip alamadığı şeyin ardından soluması, zenginin bir senelik ibâdetinden makbüldür."

Dahhak da şöyle diyor: "Bir kimse pazarda canının arzu ettiği şeyi görüp de alamadığı ve bunun mükâfatını Allah'tan beklediği vakit onun bu durumu, Allah yolunda bin altın infak etmesinden daha makbüldür."

Adamın biri **Bişrb. el-Hâris**'e:

– "Çoluk çocuğum beni rahatsız ediyor. Allah'a benim için duâ et." dedi. Bişr:

– "Çocukların sana "Un yok, ekmek yok." dedikleri vakit sen, benim için duâ et, o anda senin duân, benim duâmdan daha makbuldür." dedi.

Yine **Bişr**: "Zenginin âbidi, çöplükte biten gül; fakirin âbidi ise güzel kadının göğsünde asılı incisi gibidir." demiştir.

Eskiler, mârifet ilmini zenginlerin ağzından duymaktan hoşlanmazlardı. **Ebû Bekir es-Sıddîk**: "Allahım, nefsimden intikam almak istediğim vakit senden zillet ve kifâyet miktarını aşan servetten de zühdü isterim." derdi. Kemâlin zirvesine ulaşmış Hazret-i Sıddîk gibi bir insan, dünyadan ve dünya varlığından böyle korkarsa, ya daha servetin yokluğunun varlığından daha iyi olduğunda nasıl şüphe edilir? Zenginin en iyi hâli, helâldan kazanıp iyi yerlere harcamaktır. Bu durumda olan bir zenginin en azından hesabı ağır ve beklemesi uzun olur. Hesabı münâkaşalı geçene, azâb olunmuştur. Bunun için Abdurrahman b. Avf cennete girmekte geri kalmıştır. Çünkü hesâp ile meşgul idi.

Bu sebeple **Ebû'd-Derdâ**: "Câmiin kapısında bir dükkânım olsa, beş vakit namazımı câmide kılsam ve her gün elli altın kazansam da bunu Allah uğrunda infak etsem, diye bir istekte bulunmam ve hattâ bundan hoşlanmam." demiştir. Sebebini soranlara, "Sonunda hesap zorluğu var." diye cevap vermiştir.

Bunun için **Süfyan** diyor ki; "Fakirler üç şeyi, zenginler de üç şeyi tercîh etmişlerdir. Fakirler rahatlığı, kalp huzurunu ve hesap azlığını, zenginler ise yorgunluğu, gönül meşgalesini ve hesap zorluğunu tercîh etmişlerdir."

İbn Atâ'nın "Ganîlik, Hakk'ın vasfı olması bakımından daha üstündür." sözü doğrudur. Ancak, bu istiğna, servetin varlığı ve yokluğu arasında fark gözetmemek şartıyladır. Servetin varlığında gani ve fakat devamına muhtaç ise bunun istiğnâsı, Allahu Teâlâ'nın müstağnî olmasına benzemez. Zîra Allahu Teâlâ bizâtihî ganîdir. Yok olması mümkün olan bir şeyin varlığı ile ganî değildir. Servet ise çeşitli âfetlerle yok olmaya ve çalınmaya mahkûmdur. **Atâ**'ya verilen cevapta; "Allahu Teâlâ garaz ve sebeple ganî değildir ki, O'nun sıfatına benzesin." sözü de malının devamını isteyen ganîyi zem hususunda doğrudur.

Fakat Allahu Teâlâ'nın sıfatları kullara lâyık olmaz sözü ise doğru değildir. Çünkü ilim, Allahu Teâlâ'nın sıfatı ve kulun da en makbul varlığıdır. Hattâ kulun en üstün derecesi, Allahu Teâlâ'nın ahlâkı ile ahlâklanmaktır.

Şeyhin birisinin şöyle dediğini işittim: "Allah'a giden yola giren kimse, mesafeyi aşıncaya kadar Allahu Teâlâ'nın doksan dokuz güzel isimleri onun için birer vasıf olur. Yâni her isimden nasibini alır."

Kibrin kula lâyık olmasına gelince; hak etmeyene karşı kibirlenmek, ilâhî haslet olması bakımındandır. Fakat müstehak olana karşı kibirlenmek; mü'minin kâfire, âlimin câhile, itâat edenin isyân edene karşı kibirlenmesi gibi mü'mine lâyıktır. Evet, bâzen kibirden, bâtıl ve yalan yere kibirlenmek, haddini aşmak ve eziyet etmek gibi mânalar murâd edilir ki, bu mânalarda kibir, Allahu Teâlâ'nın vasfı değildir. Allahu Teâlâ'nın kibri her şeyden büyük olup her şeyin O'nun kulu olmasıdır. Kul ise gücü yettiği nispette en üstün dereceye ulaşmakla memurdur. Fakat bâtıl ve aldatıcı hareketlerle değil, tam mânasıyla buna hak kazanmak sûretiyledir.

Kula borç olan, mü'minin kâfirden, itâat edenin isyân edenden, âlimin câhilden, insanın hayvan ve diğer bitkilerden üstün ve büyük olduğunu ve hepsinden daha çok Allah'a yakın bulunduğunu bilmesidir. Kendisinde kesin olarak bu sıfatları görürse, kibir sıfatı kendisinde de hâsıl olmuş ve hattâ ona lâyık olmuştur. Aynı zamanda bu, hakkında bir fazîlettir. Fakat o, bunu bilemez. Çünkü bu, son nefese bağlıdır. Son nefesinde ne olacağını bilemez. Bunun için kendisinde kâfirden daha üstünlük olduğu inancında olmamalıdır. Çünkü kâfirin îman ile kendisinin de küfür ile ölme ihtimâli vardır. Âkıbetini bilemediği için kibirlenmesi uygun olmaz.

Bir şeyi olduğu gibi bildiğini düşündüğümüz vakit o ilim, hakkında bir kemâldir. Çünkü bu Allah'ın sıfatındandır. Fakat bâzı şeyleri bilmesi kendi zararına olduğu için o ilim, onun hakkında bir noksanlıktır. Zîra zararlı bir ilme sâhip bulunması, Allahu Teâlâ'nın vasfından değildir. Allahu Teâlâ'nın sıfatından olup kulda bulunması düşünülen, kulun kendine zararı olmayan şeyleri bilmesidir. Bu bakımdan bu ilim, fazîletin son derecesidir. Peygamberler, velîler ve âlimlerin fazîleti de buradadır.

Demek ki malın varlığı ile yokluğu kendince müsâvî olması, Allahu Teâlâ'nın vasfı olan zenginliğe benzemesi bakımından insanda bir fazîlettir. Yoksa yalnız servetin bulunması ile müstağnî olmakta bir fazîlet yoktur.

İkinci makam, bu da harîs olan fakîri, harîs olan zengin ile karşılaştırma makamıdır.

Biz bunu bir adamda düşünelim; bir malın peşine düştüğü halde onu

kaybettikten bir müddet sonra da bulan adamı düşünelim. Şimdi acaba bunun malı kaybettiği hali mi daha efdal, yoksa bulduğu hali mi? Buna göre deriz ki; aradığı ve kaybettiği ve sonra da bulduğu bu mal, şâyet günlük nafakasını temîn ve bu nafaka ile de Allah yoluna girmek maksadını güdüyor idiyse, o zaman onu bulmak hali efdaldir. Çünkü ihtiyaç, onu aramakla sâhibini meşgul eder, nafaka peşinde olan da fazla zikir ve fikir ile uğraşamaz. Ama nafakası temîn edilen, zikir ve fikre daha çok muktedirdir. Bunun için Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Allahım, Muhammed'in âlinin nafakasını yetecek kadar ver."* buyurmuştur. Diğer hadîste: *"Fakirlik küfre yakın oldu."* buyurmuştur.

Şâyet arayıp bulamadığı ve fakat sonradan elde ettiği bu servet ihtiyacından fazla ise veya bu servetle ibâdetini kuvvetlendirmek maksadını gütmüyorsa, bu serveti kaybetme hali kendi hakkında elde etmesinden daha makbuldür. Zîra bu iki hâl, hırs ve mal sevgisi bakımından müsâvî oldukları gibi dîn yoluna girmek hususunda yardımcı olmaları bakımından da müsâvîdirler. Aynı zamanda, fakirlik ve zenginlik sebebiyle isyan maksadı güdülmediği için bu yönden de birleşmektedirler. Ancak servet sâhibinin serveti ile ünsiyeti ve bu sebeple ona sevgisi ve ona bağlanması kuvvetleşir. Fakat aradığını elde edemeyenin kalbi dünyaya karşı soğur ve âdeta dünya kendisine, kurtulmak istediği bir hapishane gibi gelir. Demek ki her yönden müsâvî olduğunu kabul ettiğimiz bu durumdaki iki adam dünyadan göç ettikleri vakit, birisinin dünyaya meyli daha fazla olduğu için, onun durumu daha zordur. Çünkü dünya ile ünsiyeti nispetinde, gönlünden dünyaya meyleder ve âhiretten hoşlanmaz olur. Hâlbuki Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Cebrâil kalbime öyle üfledi: Kimi seversen sev, mutlak sûrette ondan ayrılacaksın."* [266] buyurmakla, sevgiliden ayrılmanın zorluğuna işâret etmiştir. O halde insan, bunlardan hiç ayrılmayacağını ve onsuz yapamayacağını sevmelidir ki o da Allahu Teâlâ'dır.

Mutlak sûrette ayrılacağını sevmemelidir. O da dünyadır. Sevgilisinden ayrılan adamın acısı, sevgi ve ünsiyeti nispetindedir. Şüphesiz, dünyalığı temîn eden kimsenin dünyayı sevmesi, -harîs olsa da- dünyalıktan mahrum olan kimseden daha çoktur. Demek ki iki husus istisna edilirse, fakirliğin zenginlikten efdal ve şerefli olduğu anlaşılmış olur. Müstesnâ olan bu iki yerin biri, Hz. Âişe'nin zenginliği gibidir. Onun nazarında servetin varlığı ile yokluğu birdir, belki varlığı daha faydalıdır. Çünkü servet sâyesinde miskîn ve yoksulların duâsını alır ve himmetlerini kendisinde toplar, ikincisi de zarûret miktarını aşan ihtiyaçtır. Bu ihtiyaç, insanı küfre götüren tehlikeli bir şeydir. Hiç bir yönü ile bunda hayır yoktur. Ancak, yaşayabilir ve küfre galebe çalarsa, bunun pek zararı yoktur.

Şâyet aç olarak ölürse, günâhı daha az olur. Bunun için başka bir isyân yoluna sapmadan ölmesi, hakkında hayırlıdır.

İşte zenginlik ve fakirlik hakkındaki açıklama bundan ibârettir. Şimdi bir cihet kaldı. O da hırs ile dünyalık peşinde koşan ve dünyalıktan başka bir şey düşünmeyen fakîr ile malı korumakta bunun kadar harîs olmayan ve kaybolmasında fakirin yoksulluktan acınması kadar acınmayan zengindir. Bunların hangisinin daha efdal olduğu şüphelidir. En doğrusu, Allah'a uzaklıkta, bunlardan malın yokluğunda en çok acıyanı, yakınlığında da en az sızlananı gelir. Daha doğrusunu Allah bilir.

Buhârî ile Müslim Ebû Hüreyre ve diğerlerinden rivâyet etmişlerdir.

İbn Mâce'nin, İbn Ömer'den: *"Fakirlerin zenginlerden yarım gün, be yüz yıl önce cennete girecekleri"*ne dair bir rivayeti vardır.

Birçok yerde geçmiştir.

Ebû Mansûr Deylemî Huzeyfe'den rivâyet etmiştir.

Hâkim rivâyet etmiştir. Hadis yukarıda geçmiştir.

Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmişlerdir. Metin yukarıda geçmiştir.

Hadis yukarıda geçmiştir.

FAKİRLİKTE RİAYET EDİLECEK HUSUSLAR

Bilmiş ol ki; fakîrin bâtında, zâhirde, insanlarla ihtilâtında ve işlerinde riâyet etmesi gerekli olan bir takım edepleri vardır.

Bâtınî edebi; Allahu Teâlâ'nın kendisine ayırdığı yoksulluğu kerîh görmemek, yâni "Allah beni yoksullukla niçin ibtilâ etti?" deyip Allah'ın bu işini çirkin görmemektir. Yoksa fakirlikten hoşlanmayabilir. Ameliyat olan bir adam gibi, acı çektiği için ameliyattan hoşlanmayabilir, fakat kendisini ameliyat edene darılmaz, belki ona teşekkür eder. İşte bâtını edebinin en kısa derecesi budur. Buna riâyet vâcip, bunun aksi ise haram olduğu gibi, fakirlikten beklenen mükâfatı da yok eder. İşte Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in: *"Ey fakirler topluluğu! Gönüllerinizden, Allah'tan râzı olunuz ki, bu sayede fakirlik sevabını almı olasınız, aksi halde alamazsınız."* sözünün mânası budur.

Bunun daha üstünü, yoksulluktan hoşlanıp ona râzı olmaktır. Bundan daha üstün derecesi, zenginliğin gâilelerini bildiği için yokluğu tercîh edip ona sevinmek ve bâtınında Allah'a tevekkül etmektir. Rızkına kefil olduğuna bağlanmak ve zaruretten fazla olan servetten hoşlanmamaktır. **Hz. Ali** (r.a.): "Allahu Teâlâ'nın, fakirlikle ukubet ve mükâfatlandırması vardır. Fakirlikten sevap kazandığının belirtisi, ahlâkını güzelleştirmek, Rabbine itâat etmek, hâlinden şikâyet etmeyip, fakrından dolayı Allah'a şükretmektir. İkabının belirtisi, ahlâkının kötüleşmesi, Rabbine isyânı, şikâyetinin çoğalması ve Allah'ın kazasına küsmesidir.

Demek ki, her yoksul makbul değildir. Makbul olan fakir kızmayan, kadere rızâ gösteren ve hattâ netîcede alacağı mükâfatı bildiği için fakirliğine sevinendir. Zîra denildi ki: "Dünyalık kendisine verilen kimseye, bunu üç şey ile al denir. Bunlar meşgale, sıkıntı ve uzun hesaptır"

Zâhirî edebine gelince; tok gözlü olmak, yokluğu belli etmemek ve fakirlikten şikâyette bulunmamaktır. Hadîste: *"Allahu Teâlâ kalabalık âileye sâhip, tok gözlü fakiri sever."* buyrulmuş ve Allahu Teâlâ da bunları medhetmek üzere:

يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ

"Câhil olan, iffetlerinden dolayı onları zengin zanneder." (Bakara: suresi, 2/273) buyurmuştur. **Süfyan**: "Amellerin efdali, sıkıntısını duyurmamaktır." demiştir. Diğer birisi de: "Yoksulluğu gizlemek, iyilik hazînelerindendir."

demiştir.

Amelindeki edebine gelince; zengine, zenginliğinden ötürü tevâzu göstermeyip ona karşı vakarını korumaktır. **Hz. Ali** (r.a.): “Allah’tan sevap ummak için zenginin fakire tevâzu göstermesi ne güzeldir. Bundan daha güzeli ise Allah’a dayanarak yoksulun zillet göstermemesidir. Bu, üstün bir rütbedir. Bunun bir aşağısı, zenginlerle düşüp kalkmamak ve onların arasında bulunmayı arzu etmemektir. Zîra onların arasına sokulmak, tamahın başlangıcıdır” demiştir.

Sevrî diyor ki: “Fakirin zenginler arasına sokulması, riyakârlıktır. Şâyet fakir, hükümdarlar arasına sokulursa, onun bir hırsız olduğunu bil.” Âriflerden birisi de: “Fakir, zenginler arasına karıştığı vakit, onun halkası kopmuş olur. Yâni fakirliğine bağlılığı çözülmüş olur. Onlara tamah ettiği vakit, mâsumiyeti kaybolur. Onlar arasında oturup onlarla sükûn bulduğu vakit sapıtmış olur.” demiştir.

Zenginlere yağ çekerek, onların atıyyelerine ümîd ile hakkı söylemekten susmamalıdır.

İşlerinde riâyet edeceği edebine gelince; fakirliği sebebiyle ibâdetine tenbelleşmemeli, az da olsa, artırabildiğini vermekten çekinmemelidir. Zîra o, onun el emeğidir. Böyle ihtiyaç karşısında ve zorlukla temîn ettiği şeyden az da olsa vermek, zenginin kolaylıkla temîn ettiği çoğu vermekten daha makbuldür. Zeyd b. Eslem’in rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *“Bir kuru sadaka, yüz bin kuru sadakadan efdaldir.”* buyurdu. Ashâb

– “Bu nasıl olur?” deyince Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

“Zenginin bol miktardaki servetinden yüz bin dirhemini ayırıp vermesinin, maddî hayatına bir tesîri olmaz. Fakirin güçlükle sağladığı iki dirhemin, başka bir şeyi olmadığı halde bir dirhemini gönül hoşluğu ile çıkarıp vermesi, Allah katında mevkîinin, diğerinden daha üstün olmasını sağlar.” [267] buyurdu.

Yine kendisine lâyık olan, hiç servet yığmayıp ihtiyacından fazlasını hemen harcamaktır. Çünkü malı yığmakta üç derece vardır:

Birincisi; yalnız yirmi dört saatlik nafaka yığmaktır. Bu ise sıddîklar mertebesidir.

İkincisi; kırk günlük nafaka yığmaktır. Zîra bundan fazlası, istifçilik ve tûl-i emele [uzun kuruntulara] girer. Âlimler bunu, Allahu Teâlâ’nın **Mûsâ aleyhisselâm**a verdiği kırk günlük ruhsattan anlamışlardır. Yâni kırk günlük amele müsaade edilmiş gibidir. Bu da müttakîler derecesidir.

Üçüncüsü; bir yıllık nafaka temînidir. Bu da sâlihler mertebesidir. Bundan

daha fazla servet edinen kimse, umum insanlar meyânına girmişlerden olur. Zayıf olan sâlihlerin kalbi, ancak bir yıllık nafakayı temînde sükûn bulur. Havassın, kırk günlük, ehassülhavassın ise yirmi dört saatlik nafaka ile kalpleri sükûn bulur. Resûl-i Ekrem (s.a.v.), zevce-i muhteremeleri arasında bu tertibe riâyet etmiştir. Bâzılarına yıllık nafaka temîn ederken, diğer bâzılarına kırk günlük, Hz. Âişe'ye ise bir günlük nafaka temîn etmiştir.

Neseî, Ebû Hüreyre'den muttasıl olarak rivâyet etmiştir. Metîn, Zekât bahsinde geçti.

ATIYYEYİ KABULDE FAKİRİN VAZÎFESİ

Kendisine yapılan ikramda fakirin, üç şeyi düşünmesi gerekir. Bunlar; verilen malın, ne maksatla verildiğini ve kendisinin ne maksatla aldığını düşünmektir.

Verilen malda düşüneceği şeyler: Bu malın her türlü şüphelerden uzak ve helâl olmasını araştırmaktır. Şâyet malda şüphe varsa onu almamalıdır. Şüphenin derecelerini **“Helâl ve Haram Kitâbı**”nda anlattık.

Verenin maksadına gelince; ya gönül almak ve sevgi temîni maksadıyla verir ki buna “Hediye” denir. Ya sevap ümidiyle verir ki, bu da “Sadaka ve Zekât” olur. Veya şöhret ve desinler diye verir veyahut da karışık maksatlarla verir.

Birincisi hediyedir. Bunu kabulde beis yoktur. Zîra hediyeyi kabul, Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in sünnetidir. Fakat bu hediyede minnet altına alma şaibesi olmamalıdır. Şâyet böyle bir durum varsa, hediyeyi almamak daha doğrudur. Şâyet gelen hediyelerin bir kısmında minnet kokusu olup diğerinde olmadığını anlarsa, böyle minnet kokusu olanı iade eder. Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’e yağ, keş ve bir koç hediye edilmişti. Yağı ve keşi kabul etti, koçu iade etti. Bâzen de Resûl-i Ekrem (s.a.v.) bâzılarından kabul ettiği hediyeyi başkalarına verirdi. Ve:

لَقَدْ هَمَمْتُ أَنْ لَا أَتَّهِبَ إِلَّا مِنْ قُرَشِيٍّ أَوْ ثَقَفِيٍّ أَوْ

أَنْصَارِيٍّ أَوْ دُوسِيٍّ

ş *“Artık Kurey î, Sakafî, Ensarî ve Dısî kabilelerinden ba ka kimseden hibe kabul etmemeye azmettim.”* [268] buyurdu. Tâbiînden birçokları da böyle yapar ve herkesin hediyesini kabul etmezlerdi.

Fethü’l-Mûsılî’ye içinde elli dirhem bulunan bir keseyi takdim ettiler. O da bunun üzerine, **Atâ**’nın rivâyetinde gelen Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in hadîsini anlattı. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

مَنْ أَتَاهُ رِزْقٌ مِنْ غَيْرِ مَسْأَلَةٍ فَرَدَّهُ فَإِنَّمَا يَرُدُّهُ عَلَى اللهِ

“İstemeden kendisine bir rızık geldiği halde onu reddeden, bunu Allah’a kar ı yapmı gibi olur.” [269] Bunu anlattıktan sonra keseyi açtı, içinden bir dirhem aldı ve diğerini iade etti.

Hasan-ı Basrî de aynı hadîsi rivâyet ederdi. Fakat bir defa kendisine bir yük

çuval dolusu ince dokunmuş Horasan kumaşları takdîm edildiği vakit bunları iade ederek: “Benim sohbetimde bulunup da bu kabîl hediyeleri kabul eden, kıyâmet günü hiç bir nasîbi olmadan Allah’a ulaşır.” dedi. Bu rivâyet, âlim ve vâizlerin atıyye kabulünde durumlarının daha zor olduğuna delâlet eder. Hâlbuki **Hasan-ı Basrî**, kendi arkadaşlarının hediyelerini kabul ederdi.

İbrâhim Teymî de kendi ahbaplarından bir veya iki dirhem isteyip alırken başkalarının kendisine vermek istediği bol miktardaki parayı kabul etmezdi. Yine bu zâtlar birisine dostlarından biri bir hediye verdiği vakit, ona: “Bu hediye senin yanında dursun. Kalbine bak, şâyet bunu kabul ettikten sonra, senin nazarında, kabulden önceki hâlimden daha üstün isem, bana haber ver, hediyeni alayım. Şâyet değilsem, hediyeni almam.” derdi. Bunun da belirtisi, verdiği hediyeyi reddetmekte canının sıkılması ve kabulünden memnun olmasıdır.

Şâyet verdiği hediyede aynı zamanda minnet altına alma şâibesi olduğunu anlıyorsa, bu hediyeyi kabul etmesi câiz olmakla beraber, sâdık fakirler için mekruhtur.

Bişr diyor ki: “Seriyyü’s-Sakatî’den başkasından bir şey istemiş değilim. Onun zâhidliğini ve dünyalıktan olan bir malın elinden çıkmasına memnun kalacağını ve elinde kalmasına üzüleceğini bildiğim için ondan istemek sûretiyle bu hususta kendisine yardımcı olurdum.”

Horasanlının biri **Cüneyd-i Bağdâdî**’ye gelerek, yemesi için kendisine bir miktar servet getirdi:

– “Bu malı yemeni istiyorum.” dedi. Cüneyd:

– “Bunu yoksullara dağıtsam olmaz mı?” deyince Horasanlı:

– “Hayır, onu arzu etmiyorum; bu serveti senin yemeni istiyorum.” dedi. Cüneyd:

– “Getirdiğin bu malı yiyinceye kadar yaşayabilir miyim?” dedi. Horasanlı:

– “Bununla, sirke ve bakla gibi ucuz şeyleri alıp yemeni istemiyorum.” dedi. Cüneyd:

– “Ya ne istiyorsun, nasıl yapmamı arzu ediyorsun?” diye sordu. Horasanlı:

– “Bununla etli ve tatlı şeyler alıp yemeni istiyorum.” dedi. Bunun üzerine Cüneyd de hediyeyi kabul etti. Horasanlı:

– “Hediyemi bu şekilde kabul etmekle beni büyük minnet altına aldın. Bağdat’da senin kadar minnet duyacağım kimse yoktur.” dedi. Cüneyd:

– “İşte senin gibi adamın hediyesi kabul edilebilir.” dedi.

Yapılan hediyelerin ikincisi, yalnız sevap kastıyla yapılandır. Bu da ya sadaka veya zekât olur. Alacak adam, bunda kendisini düşünmeli; bu zekâta müstehak mıdır, değil midir? Şâyet şüphe ediyorsa, şüpheli şeylerin durumunu, **“Zekât’ın**

Esrârı Kitâbı"nda anlattık. Oraya baksın. Şâyet verilen sadaka olup, sadakayı diyânetinden ötürü adam kendisine veriyorsa, kendini yoklasın. Eğer bu sadakayı veren adam durumunu bileydi kendisinden nefret eder ve katiyen sadaka vermezdi, şeklinde gizli bir kusuru varsa, bu gibi sadakayı alması haramdır. Meselâ, kendisine âlim veya Hz. Ali'ye mensup sâdâttan bir zât sanarak sadaka verilse ve kendisinde de bu vasıflar bulunmazsa, bu sadakayı kabul etmesi, kesinlikle haramdır.

Üçüncüsü, atıyyeyi verenin maksadına bakmaktır. Şâyet gösteriş, şöhret ve riyâ ise en doğrusu bunun atıyyesini kabul etmemektir. Çünkü verdiğini kabul etmekle kötü maksadında kendisine yardımcı olmuş olur.

Süfyân-ı Sevrî kendisine verilen bâzı atıyyeleri reddeder ve: "Eğer onların bunu iftiharla anmayacaklarını bileydim; reddetmez, kabul ederdim." derdi. Verileni reddettiği için kınanan zâtın biri: "Onların yaptıkları yardımı reddetmemin hikmeti, onlara karşı duyduğum şefkatin netîcesi olan bir öğüttür. Çünkü onlar, bu yardımlarının söylenip duyulmasını seviyorlar. Bu sûretle malları da ecirleri de kaybolup gider. İşte bunu hatırlatmak için yardımlarını kabul etmiyorum." dedi.

Almaktaki garazına gelince; burada düşüneceği, evvelâ bu verilene zarurî ihtiyacının olup olmadığını araştırmasıdır. Şâyet mübrem ihtiyâcı varsa ve yukarıda anlattığımız şüphe ve âfetlerden sâlim ise hediyeyi kabul etmelidir. Zîra Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Varlığı halinde veren kimse, yokluğu halinde bunu kabul edenden daha çok me'cûr değildir." [270] buyurmuştur. Diğer bir hadîste şöyle buyurmuştur:

"Her kime, istemeden ve ummadan bir ey verilirse o, Allahu Teâlâ'nın kendisine gönderdiği bir rızkıdır." Diğer ifade ile: *"Onu reddetmesin."* [271]

Âlimlerden birisi: "Verileni kabul etmeyen, istediği halde kendisine verilmeyen gibidir." demiştir. Hattâ **Seriyyü's-Sakatî,** Ahmedb Hanbel'e yardımda bulunurdu. Bir defasında Ahmed onun yardımını reddedince, Seriyyû's-Sakatî: "Ey Ahmed, reddetmenin afetinden kaçın. Zîra onun âfeti, kabulün âfetinden daha ağırdır." dedi.

Ahmed b. Hanbel: "O söylediğini bir daha tekrarlar mısın?" dedi. Serıyyu's-Sakatî aynı sözü tekrarlayınca, Ahmed b. Hanbel: "Benim onu iade etmemin sebebi elimde bir aylık nafakamın bulunmasıdır. Onu bir ay yanında tut ve sonra bana gönder." dedi. Âlimlerden birisi: "İhtiyacı olduğu halde verileni iade edenin, tamah ile ibtilâ edilmesinden veya şüpheli şeylere düşmesinden korkulur." dedi.

Kendisine gönderilen şey ihtiyacından fazla ise bu adamın iki hâli olur:

Birinci hal; Yalnız kendisi için meşgul olur veya tabiatinde ve damarlarında var olan acıma ve cömertlik sebebiyle yoksulları da düşünür ve onlarla meşgul olur. Şâyet yalnız kendini düşünürse, artık âhiret yolcusu olan bir insanın bunu alıp tutmasında mânâ yoktur. Çünkü muhtaç olmadığı şeyi alıp saklaması, hevâsına uymaktır. Allah yolunda olmayan her şey şeytan yolunda veya o yola dâvet eder mâhiyettedir. Yasakların etrafında dolaşanların, yasaklara düşmesinden korkulur. Bu gibi adamın iki hali vardır; ya âşikâre kabul eder ve gizlice iade eder, yahut âşıkare kabul eder ve gizlice onu yoksullara verir. Bu ise sıddîklar makamıdır. Nefse ağır gelir. Buna ancak, nefsini riyâzetle terbiye edip nefs-i mutmainne sâhibi olanlar katlanabilir.

İkinci hâl; sâhibi onu kendisinden daha çok muhtaç olana verilmesi için terk eder, kabul etmez. Yahut gizlice alır ve gizlice muhtaçlara dağıtır. Gizli veya âşikâre almakta hangisinin efdal olduğunu **"Zekâtın Esrârı Kitâbı"**nda anlattık, oraya müracaat edilsin.

Ahmed b. Hanbel'in, Seriyyü's-Sakatî'nin atıyyesini kabul etmemesi, bir aylık nafakasının elinde bulunması sebebiyle ona ihtiyacı olmadığından ve onu alıp başkasına dağıtmakla meşgul olmak istemediğindendir. Çünkü burada da bâzı âfet ve tehlikeler vardır. Esâsen verâ, tehlikesi bulunduğu sanılan şeylerden kaçınmaktır. Zîra kimse şeytanın hîlesine düşmekten emîn olamaz.

Mekke-i Mükerreme'de mücâvir kalanlardan birisi: "Elimde bulunan bir kaç dirhemi yoksullara vermek için ayırmıştım. Tavâfını bitiren fakîrin biri alçak sesle (ve Farsca): "Yâ Rab! Gördüğün gibi, ben hem çıplak ve hem de açım. Ey gördüğü halde görülmeyen, görülen şu halime ne dersin?" dediğini duydum. Adama baktım, hakîkaten perişan, nerede ise yırtık elbisesinden bedeni görülecek durumdadır. Kendi kendime, bundan muhtacı olmaz, dedim ve bu paraları kendisine verdim. Adam paralara baktı, beş dirhemini aldı ve gerisini iade etti. Ben: "Hepsini al." dedim. Adam: "Dört dirheme elbise alırım, bir dirhemle de üç öğünlük nafakamı temîn ederim, daha fazlası bana lâzım değil." dedi. Ertesi gün aynı sâatte aynı adamı aynı yerde gördüm. Gerçekten adamın sırtında iki yeni gömlek vardı. Ona karşı içimde bir sû-i zan doğdu. Adam elimden tuttu ve yedi şavt yaparak bir tavafı tamamladık. Tavâf ederken ayaklarımız topuklara kadar altın, inci ve elmas gibi kıymetli taşlara bata bata döndük. Kimse bunların farkında değildi. Tavaf bitince adam: "Rabbim bana bunları verdi, fakat bunların bir fitne ve imtihan olduklarını bildiğim için, bunları kabul etmedim de insanların elinden nafakamı alıyorum. Çünkü burada insanlar için rahmet ve nîmet vardır." dedi.

Bunu anlatmaktaki maksadımız, ihtiyacından fazla sana gelen her şey, seni denemek ve imtihan içindir. İhtiyacın ise sana acıdığından sana verilir. Acımakla imtihan arasındaki farkı düşün. Nitekim Allahu Teâlâ:

إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً لَهَا لِنَبْلُوَهُمْ أَيُّهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا

"Biz yer üzerinde olan şeylere, onlara mahsus zînet verdik, hangisinin ameli daha güzel, onları imtihan edelim diye." (Kehf suresi, 18/7) buyurdu. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) de:

لَا حَقَّ لِابْنِ آدَمَ إِلَّا فِي ثَلَاثٍ طَعَامٍ يُقِيمُ صُلْبَهُ وَثَوْبٍ

يُوَارِي عَوْرَتَهُ وَبَيْتٍ يُكِنُّهُ فَمَا زَادَ فَهُوَ حِسَابٌ

"Âdemoğlunun ancak üç eyde hakkı vardır: Belini doğrultacak kadar yemekte, avret yerini örtecek kadar elbisede ve kendini saklayacak evde. Fazlasının ise hesabı vardır." [272] buyurmuştur.

Demek ki şu üç taneden ihtiyacı kadarını almakla sevap işlemiş olursun. Fazlasına gelince; onunla isyan etmezsen, hesabını vereceksin; isyan edersen cezanı çekeceksin. Denemelerden birisi de nefsin azgınlığını kırmak ve Allah'a yaklaşmak için dünya zevklerinden uzaklaşmaya azmetmektir. Aklının ölçüsünü denemek için dünya, bol ve parlak olarak sana teveccüh eder. Burada evlâ olan, ondan uzaklaşmaktır. Çünkü bir defa nefsinin dizginlerini gevşetirsen o, alışır ve sonra zaptı güç olur. Bunun için bu kabîl dünyalığı reddetmek önemlidir. Zâten zühd de budur. Şâyet alır muhtaçlara dağıtırsan bu daha makbul ve zühdün de gayesidir. Buna ancak sıddîkların gücü yeter.

Şâyet, cömertliği, muhtaçlara saçıp dökmeyi, yoksulların hali ile ilgilenmeyi, bâzı sâlihlerin iaşesi ile meşgul olmayı şiar edinmişsen, o zaman ihtiyacından fazlasını da al. Çünkü aldığın senin ihtiyacından fazla ise de, fakirlerin ihtiyacından fazla değildir. Onu elinde tutma, hemen onlara dağıt. Zîra onu -bir gece olsa bile- evinde saklamakta, çeşitli sakıncalar vardır. Bunu saklayayım diye gönlünden geçebilir ve o zaman senin için bir fitne olur.

Bâzı kimseler, kendilerinin bol yiyip içmeleri için, yoksulların bakımını üzerlerine almıştır ki bu, helâk olmak demektir. Maksadı yoksullara acıyıp onlara yardım olan kimse, zâlimlere değil de Allah'a dayanarak onlar için istikraz da edebilir. Şâyet Allahu Teâlâ helâlinden rızkı verirse, borcunu öder. Ödeyemeden ölürse, Allahu Teâlâ ona yardımcı olur. Fakat bu gibi borcu

yaparken adama durumunu bildirmek lâzımdır. Onu aldatmamak ve ona göre para vermesi için durumu olduğu gibi bildirmek lâzımdır. O zaman bu gibi adamın borcu, hazîneden ödenir. Nitekim Allahu Teâlâ:

وَمَنْ قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ فَلْيُنْفِقْ مِمَّا آتَاهُ اللّٰهُ

"Rızkı kendisine daraltılmış bulunan (fakir) de **nafakayı Allah'ın ona verdiğinden versin."** (Talâk suresi, 65/7) buyurmuştur. Bu mânada. "Elbisesinin birini satsın." veya "Mevkîi ile istikraz etsin. Zîra onu ona Allahu Teâlâ verdi." denildi. Birisi de: "Allahu Teâlâ'nın öyle kulları var ki onlar mevcutları nisbetinde infak ederler.

Öyle kulları da var ki, Allah'a olan hüsn-i zanları nispetinde infak ederler. Bunlardan birisi ölürken malını, kuvvetliler, cömertler ve ganîler olmak üzere üç sınıfa vasıyet etti. Onların kim oldukları kendisinden sorulduğunda, "Kuvvetliler, Allah'a tevekkül edenlerdir. Sahîler, Allah'a hüsn-i zanda bulunanlar, ganîler de Allahu Teâlâ'ya tamamen yönelen ve mâsivâ ile ilgilerini kesen kimselerdir." dedi. Demek ki kendisinde, verende ve verilen malda aranan bu şartları bulan kimse, verileni almalı ve bunu verenden değil, Allah'tan bilmelidir. Zîra veren, vermeye memur bir vasıtadır. O, Allahu Teâlâ'nın kendisine verdiği îtikad, irâde ve diğer sebeplerle onu vermeye mecburdur.

Hikâye edildiğine göre; adamın birisi **Şakîk**'i adamlarından elli kişi ile birlikte yemeğe dâvet etti. Sofra kuruldu ve sofraya nefis yemekler kondu. Tam bu sırada Şakîk, adamlarına dönerek; "Dâvet sâhibi, bu yemeği benim hazırlayıp size yedirdiğimi kabul etmeyen varsa ona bu yemek haramdır, diyor." dedi. Bunun üzerine kırk dokuzu sofradan kalktı ve yalnız bir genç kaldı. Bunu gören ev sâhibi:

– "Niçin böyle yaptın?" diye sorunca Şakîk:

– "Biz vasıtayı da kabul etmekle birlikte, her şeyi Allah'tan biliriz. Adamlarımı denemek için bunu yaptım. Yalnız bu genç onların seviyesine ulaşamadığı için bu ince noktayı sezmemiş ve yemeği senin yapıp getirdiğine inanarak sofradan kalkmamıştır." dedi.

Mûsâ aleyhisselâm: "Yâ Rab, rızkımı İsrâiloğullarının eline verdin. Onlar da bâzen akşamları, bâzen de sabahları benim nafakamı verirler." dedi.

Allahu Teâlâ: "Yâ Mûsâ, ben dostlarıma böyle yaparım. Onların rızkını âsîlerin eline veririm ki, bu sâyede ecir kazansınlar." buyurdu. Demek ki kendisine vereni, bu vermeye musahhar ve mecur bir insan olarak tanımalıdır.

Tirmizî, Ebû Hüreyre'den rivâyet etti. Râvîleri Sika'dan ve îtimada şâyân

kimselerdendir.

Bu mealde ve bunu teyîd eder mahiyette başka ve sağlam rivâyetler vardır.

Taberânî, İbn Ömer'den rivâyet etmiştir. Metin, zekât bahsinde geçmiştir.

Aynı mealde bundan bir önceki hadîste geçti.

Tirmizî, Osman b. Affan'dan bâzı yerinde kelime değişikliği ile rivâyet etti ve sahih olduğunu söyledi.

DİLENCİLİĞİN HARAMLIĞI, FAKİRİN İSTEME ÂDÂBI

Önce şunu bil ki; dilencilik hakkında şiddetli vaîdler, yasaklar ve tehditler vârid olmuş iken, dilencilik ruhsatına delâlet eden rivâyetler de vardır. Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

وَلِلسَّائِلِ حَقٌّ وَلَوْ جَاءَ عَلٰى فَرَسٍ

"At üzerinde de gelse, dilenci için hak vardır." [273] buyurmuştur.

Diğer hadîste:

رُدُّوا السَّائِلَ وَلَوْ بِظِلْفٍ مُحْرَقٍ

ş ş *"Ha lanmı bir paça kemiği de olsa, dilenciye verin."* [274] buyrulmuştur. Eğer dilencilik mutlak sûrette haram olsa isyan yapana, yardım caiz olmazdı. Hâlbuki dilenciye vermek, ona bir yardımdır. Bunun yüzünden perdeyi kaldırmaya gelince; aslında dilencilik haramdır. Ancak gerçek zaruret veya zarurete yakın hallerde mübah olabilir. Yoksa zaruretsiz, mutlak sûrette haramdır." Dilencilikte aslolan haram olmasıdır, sözümüze gelince; dilenciliğin, haram olan üç şeyden kurtaramaması içindir.

Birincisi; Allah'a olan şikâyetini açıklamaktır. Zîra dilencilik; yoksulluğu açıklamak, Allahu Teâlâ'nın da kendisine in'âmında kusur ettiğini ifade etmektir. Bu, tam mânasıyla şikâyetin kendisidir. Kölenin dilencilik yapması, efendisine hakaret olduğu gibi, insanların da dilenmesi, Allah'a karşı çirkin bir hareket ve ayaklanmadır. İşte bunun içindir ki, dilencilik haramdır; helâl olamaz. Ancak zarurette ölü hayvanın eti yenilebildiği gibi, dilencilik de öyle mübrem ve zarurî halde câiz olabilir.

İkincisi; dilencinin, kendisini Allah'tan başkasına karşı küçük düşürmesidir. Hâlbuki İslâmiyet'te, Müslüman'ın kendisini Allah'tan başkasına karşı küçük düşürmesi yoktur. Ancak Mevlâ'sına karşı kendisini küçük görebilir. Çünkü Mevlâ'sına karşı kendisini zelîl görmek, aslında kendisi için bir izzettir. Diğerleri ise kendisi gibi âciz birer kuldurlar. Onlara karşı zillet, ancak zaruret halinde olur. Dilencilikte, dilendiği adama karşı zillete düşmek vardır.

Üçüncüsü; dilencilikte çoğunlukla dilendiği adama eziyet vermesi vardır. Çünkü bâzı hallerde adam, gönül hoşluğu ile vermek istemez; verse de utanarak

veya gösteriş olarak verir ki, bu da alan için haram olur. Şâyet reddederse, cimrilerden olacağı korkusu ile bu da işine gelmez. Verse, elindeki azalacak; vermese şerefine nakîse gelecek. Her iki sûrette de adam eziyet görecektir. Buna da sebep olan dilencidir. Zaruretsiz bir Müslüman'a eziyet ise haramdır.

Şu üç sakıncayı anladıktan sonra Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in:

مَسْأَلَةُ النَّاسِ مِنَ الْفَوَاحِشِ مَا أُحِلَّ مِنَ الْفَوَاحِشِ غَيْرُهَا

"İnsanlardan dilenmek, fahiş günâhlarındandır. Fâhiş günâhlarda, bundan başkası helâl olmuş değildir." buyurduğunun mânasını da anlamış olursun. Görüldüğü gibi, Resûl-i Ekrem (s.a.v.) buna fâhiş [açık yaramaz ve çirkin şey] adını vermiştir. Lokması boğazına tıkanıp boğulacak halde olan ve şaraptan başka su bulamayan kimsenin, boğulmaktan kurtulmak için lokmayı geçirecek kadar şarap içmesi caiz olduğu gibi, dilencilik de böyle zaruret halinde câizdir. Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

مَنْ سَأَلَ عَنْ غِنًى فَإِنَّمَا يَسْتَكْثِرُ مِنْ جَمْرِ جَهَنَّمَ

"Müstağnî olduğu halde dilencilik eden, cehennem korlarını çoğaltmış olur." [275] Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

وَمَنْ سَأَلَ وَلَهُ مَالٌ يُغْنِيهِ جَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَوَجْهُهُ عَظْمٌ

يَتَقَعْقَعُ وَلَيْسَ عَلَيْهِ لَحْمٌ

"Geçinecek kadar malı olduğu halde dilenen kimse, kıyâmet günü yüzünde hiç eti olmadığı ve yüzünün kemikleri birbirine değerek ses çıkardıkları halde mahşer yerine gelir." buyurmuştur. Diğer rivâyette:

كَانَتْ مَسْأَلَتُهُ خُدُوشًا وَكُدُوحًا فِي وَجْهِهِ

"Dilenciliği yüzünde cerahat ve yara olur." [276] buyurmuştur ki, bu ifade dilenciliğin haram olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Resûl-i Ekrem (s.a.v.) bâzı kimseler ile İslâmiyet üzerine bîat alırken mutlak sûrette itâat etmelerini şart koştuktan sonra: *"İnsanlardan bir şey İstemeyin."* [277] tavsiyesinde bulunmuştur. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) çoklarını dilencilikten men etmek üzere:

مَنْ سَأَلَنَا أَعْطَيْنَاهُ وَمَنِ اسْتَغْنَى أَغْنَاهُ اللهُ وَمَنْ لَمْ يَسْأَلْنَا

فَهُوَ أَحَبُّ إِلَيْنَا

“Bizden isteyene veririz, müstağnî olanı Allah zenginle tirir. Bizden istemeyen ise bizim için daha daha sevimlidir.” [278] buyurmuştur. Diğer hadîste:

اِسْتَغْنُوا عَنِ النَّاسِ وَمَا قَلَّ مِنَ السُّؤَالِ فَهُوَ خَيْرٌ

“İnsanlardan müstağnî olun. Dilenciliğin azı çoğundan daha hayırlıdır.” Senden de mi sorusuna;

-*“Evet benden de.”* buyurmuştur.[279]

Akşamdan sonra bir dilencinin dilenmekte olduğunu duyan **Hz. Ömer** (r.a.) birisine:

- “Bunun yemeğini ver.” dedi. Biraz sonra adamın hâlâ dilenmekte olduğunu gören Hz. Ömer, öbür adama:

- “Sen onu yedirmedin mi?” diye sordu. Adam:

- “Yedirdim.” dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer dilencinin yanına giderek torbasının ekmek dolu olduğunu görünce:

- “Sen dilenci değil, bir tüccarsın.” diyerek torbayı elinden aldı, içindeki ekmekleri zekât develerine yedirdi ve elindeki kamçı ile adamı döverek “Haddini aşma.” diye de tembihte bulundu.

Onun dilenciliği haram olmasa, Hz. Ömer onu ne döver, ne de elindeki ekmeğini alırdı. Belki havsalası dar, zayıf görüşlü bir fakîh Hz. Ömer’in bu tutumunu eleştirirken, adamı kamçılamasını bir terbiye olarak kabul eder ve şerîatte tazîrin varlığını bildiği için buna bir şey demez. Ancak malını elinden almak hakkında şerîatte bir şey vârid olmadığına göre, bunu müsadere sayar ve “Bunu nasıl yaptı?” der. Bu ise onun zayıf bilgisinden ileri gelir. Elbette herkes Ömer gibi olamaz. Onun, dînin esrârına ve kulların haklarında hayırlı olana vukufu gibi, onlar vâkıf olamazlar. Yoksa müsâderenin câiz olmadığını onun bilemediğini mi, yoksa bilerek adamın malını gasbettiğini mi sanırsın? Peygamberin gösterdiği yoldan başka bir yol takip ettiğini mi düşünürsün? Hâşâ, hiç biri değil. Burada Hz. Ömer’in gördüğü gerçek şudur ki; bu adam muhtaç olmadığı halde dileniyordu. Hâlbuki ona veren, ihtiyacı var diye veriyordu. Kendisi ise yalan şöylemişti. Böyle hîle ile aldığı mal, onun olmadı. Sâhiplerini bulmak da zor olduğu için ortada sâhipsiz mal kaldı. Böyle bir mal,

ancak kamu yararına harcanır. Elindeki zekât develeri âmme maslahatı için olduklarından, bu ekmekleri onlara yedirdi ve şerîate uygun harekette bulundu.

Bâzen dilenci, ihtiyacı olduğunu anlatırken yalan da söyler. -Ben Ali'nin neslindenim diyerek istemesi gibi.- Bu yalanı ile aldığı eşya kendi hakkı olmaz. Ayrıca kendisi isyankâr olduğu halde sahte sofu görünüp aldatmak sûretiyle toplar. Onun bu şekillerde topladığının kendi malı olamayacağını birçok bölümlerde anlattık. Böyle hîlelere başvurarak aldıkları her şey, onlara haram olduğu için, bunları sahiplerine iade etmek kendilerine borçtur. Bütün bunlara, bu tutumunu yanlış gören bâzı cahillerin anlattıkları ile değil, gerçeği gören Ömer'in (r.a.) hareketiyle delîl çekmelisin.

Dilenciliğin ancak zarurî hallerde mübah olduğunu bildikten sonra, yine bilmiş ol ki; insan ya zarurî olarak bir şeye muhtaç olur veya önemli bir ihtiyacı olur. Yahut da ihtiyacı hafif olur veya tamamen müstağnî bulunur. Bunların hepsi dört hal ediyor.

Zarurî ihtiyaca gelince; hastalanmak ve ölmekten korkan bir açın ekmek istemesi ve çıplak kalan bir adamın elbise dilenmesi gibi hallerdir. Bu halde adam, kazanmaktan âciz, istediği mal, aslında ve sâhibinin elinde helâl kazanç ise istediği adama eziyet vermiyorsa, dilenciliği mubahtır. Çünkü çalışabilen bir adamın dilenciliği haramdır. Ancak okumakla meşgul olup, kazanacak vakit bulamıyorsa, bu da dilenebilir. Eli kalem tutan da dilenemez, kaleminden istifade eder.

İhtiyacı olmayana gelince; yâni istediği şeyin benzeri elinde bulunan kimsenin dilenciliği haramdır. Bunlar, kişinin acık olan iki taraflarıdır.

Önemli ihtiyaç karşısında kalana gelince; ölüm tehlikesi açık olmayan bir hastalıktan tedâvi veya elbisesi varsa da kışın soğuklarına karşı kifâyetsiz olması ve yaya yürüyebilirse de fazla zorlanacağı için binitinin kirasını dilenmesi gibi hususlarda da yine dilenmesine müsâade edilir. Fakat sabredip dilenmemesi evlâdır. Bu adam dilenirse, evlâyı terk etmiş olur. Fakat dilenciliğinde yalan konuşmazsa dilenmesi, mekruh olmaz. Meselâ, içerden gömleğim yoktur, belki dayanırım ama kışın üşürüm ve soğuktan bunalırım, bunun için istiyorum, diye doğruyu söylerse bu sözü, dilenciliğinin keffâreti olması umulur.

Hafif olan ihtiyacına gelince; sırtında yırtık bir gömleği var, fakat cemiyet arasına çıktığında, bu yırtıkların görülmemesi için yeni bir gömlek giymesi maksadıyla dilenmesi ve ekmeği olduğu halde katık istemesi, merkebe yetecek kadar kira parası olduğu halde at için kira parası dilenmesi gibi. Eğer bu maksatlar için başka ihtiyaçlar ileri sürerek işi karıştırmak sûretiyle dinlenir ve zillete düşmek, başkalarına eziyet etmek ve alacağı şey şüpheli olmak gibi bir

durum varsa, dilenciliği haramdır. Bunların hiç biri olmayıp, bu maksatların birisi için dilendiğini söylerse, bu da kerâhetle câizdir.

Şâyet, "Dilenciliği bu sakıncalardan kurtarmak nasıl mümkün olur?" dersen bilmiş ol ki; Allah'tan şikâyeti, Allah'a şükrü ve insanlardan müstağnî olduğunu açıklamak ve bir muhtacın dilenmesi gibi istemeyip, "Ben varlığımdan memnunum, bende olan bana yeter. Fakat canımı korumak için elbise üzerine elbise giymemi ister, bu ise benim ihtiyacımdan fazla ve nefsin fuzûlî arzusundan ibârettir." derse bu sayede Allah'tan şikâyet etmiş olmaktan kurtulur.

Zillete gelince; kendini hakîr düşürmeyecek olan yakınlarından, dostlarından ve cömert insanlardan istemekle bundan da kurtulabilir.

Eziyete gelince; bundan da kurtuluş çâresi, muayyen bir adamdan istemeyip genel olarak ihtiyacını anlatmaktır. Bu sûretle artık veren, gönül hoşluğu ile verir; vermeyen de vermez. Fakat muayyen bir şahıstan isteyecekse, onu da kinâye yollu ifade etmeli ve adama açık kapı bırakmalıdır. İcabında adam, duymazlıktan gelebilmelidir. Böyle bir imkânı varken kaçamak yolu aramadan verirse, artık bunda eziyet yoktur. Yine mümkün mertebe reddetmekte kendisinden utanmayan kimseden istemelidir. Çünkü dilenen adamdan utanmak, bir eziyettir.

Şâyet "Veren adamın, etrafındakilerden veya kendinden utanarak verdiğini bilerek, aldığı helâl mıdır, yoksa şüpheli midir?" dersen bilmiş ol ki; bunun haram olduğunda kimsenin şüphesi yoktur. Bu, başkasının malını zorla almak hükmündedir. Çünkü bir adamın sırtını döverek malını almakla, kalbini döverek malını almak arasında bir fark yoktur. Belki, kalbine vurarak malını almak daha önemlidir. Efendim bu adam görünüşte rızası ile vermiştir, zorla alınan gibi değildir. Zîra Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Ben zâhire hükmederim, kalptekileri Allah bilir."* buyurmuştur, denemez. Çünkü bu, hâkimlerin verecekleri hükümlerle ilgilidir. Zîra onlar içyüzünü bilemezler. Her ne kadar çok defa dil, yalana tercüman olursa da, söylenene bakarak hüküm verirler. Bizim üzerinde durduğumuz, Allah ile ilgili hükümdür. Allah ise hâkimlerin hâkimidir. O'nun katında dil ile kalbin farkı yoktur. Diğer hâkimler nazarında dil ne ise O'nun katında gönül de aynıdır. Bu gibi hususlarda müftüler sana fetvâ verseler de, sen kalbine bak. Çünkü müftü, kadı ve hükümdar şehâdet âlemine, görülen âleme göre hüküm vermeyi öğretir. Asıl âhiret âlimleri, kalp âlimleridir. Fakîhlerin fetvasıyla dünya hükümdarlarının sultasından korunduğu gibi, âhiret sultanının sultasından da ancak O'nun fetvasıyla kurtulmuş olur.

Demek ki böyle zoraki aldığı şeylere Allah katında mâlik olamıyor. Bunları iâde

etmesi lâzımdır. Şâyet bunu aynen iade etmekten utanıyorsa, zimmetten kurtarmak için aldığının değerinde bir hediye ile ona mukabelede bulunsun. Şâyet adam hediyesini kabul etmezse bunu vereselerine ödemelidir. Aldığı elinde kalır ve kaybolur da bedelini ödemezse, Allah katında o adama borçlu, ona verdiği eziyetten sorumlu ve bu aldığını kullanmakta günâhkârdır.

Şâyet, "Bu kapalı bir şeydir, bunu anlamak zordur. Çok kere dilenci istediği adamın gönül rızası ile verdiğini sanır. Bundan kurtuluş nasıl olur?" dersen derim ki; işte bu sebeptendir ki, müttakîler kimseden bir şey istememiş ve almamışlardır. Meselâ **Bişr**, yalnız Seriyyü's-Sakatî'den alır ve: "Onun gönül hoşluğu ile verdiğini bilirim. Ben ondan alırken ona yardımcı olurum."derdi. İşte dilenciliğin bu kadar önem kazanması ve bu kadar şiddetle yasaklanması, bu gibi sebeplerdendir. Çünkü başkasına eziyet ancak zaruret karşılığında olur. Zaruret ise ölüm tehlikesi ile karşı karşıya gelmekte düşünülür. Bu duruma düşüp başka kurtuluş çaresi olmayan ve gönül hoşluğu ile verecek adam bulamadığı vakit buna mecbur kalır. Bu, başka hiç bir yiyecek bulamayıp ölüme mahkûm olan bir adamın ölmeyecek kadar domuz eti yemesine mecbur kalması gibidir. Bunun için bu gibilerden almamak, verâ sâhiplerinin yoludur. Başîret sâhibi insanlardan bâzıları, bâzı karînelerle, karşılarındaki adamların durumlarını anlar ve buna göre bâzılarından alırsa da diğer bâzılarından almazlar. Onlardan bâzıları yalnız kendi dostlarından alırlardı. Bâzıları da verilenin bir kısmını alır ve bir kısmını iâde ederlerdi. Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e verilen hediyelerin bir kısmını, yâni yağ ile keşi almış ve fakat koçu iade etmiştir. Bu hüküm istemeyerek gelen hediyelerde idi ki, çoğunlukta bu hediyeler, gönül hoşluğu ile verilir. Bâzen de mevkî talebi ve gösteriş maksadı ile verildikleri için onlar bundan son derece sakınırlardı.

İstemeye gelince; iki hâl müstesnâ, diğerinden tamamen kaçınırlardı.

Birincisi zarurettir. Böyle sıkışık duruma düşen Süleyman, Mûsâ ve Hızır aleyhimüsselâm gibi zatlar bile istemişlerdir. Şüphe yok ki, bunlar da vermeye rağbet gösterdiğini tahmin ettikleri kimselerden istemişlerdir.

İkincisi, dost ve ahbaplardan istemektir. Hattâ hiç sormadan da dostlarının evlerinden alırlardı. Çünkü onlar dilin muvafakatine önem vermez, gönül hoşluğunu ararlardı. Bu dostlarının memnun olacaklarını bildikleri için, hiç sormadan da alabilirlerdi. Şüphelendikleri vakit sorarlardı. Şüpheleri olmadı mı sormaya lüzum göstermezlerdi.

İstemenin mübah olmasının haddi şöyledir: Kendisinden istediğin adam, eğer senin durumunu bileydi hiç istemeden sana vereceğini bilmendir. O vakit senin istemen, durumunu ona bildirmek kabîlinden olur. Fakat onu utandıracak

şekilde hîleli yollara başvurmak istemek olamaz. Aynı zamanda isteyen kimse, bu adamın kendi rızası ve gönül hoşluğu ile verdiğinde şüphesi olmayacaktır. Bu da durumdan anlaşılır. Anlattığımız birinci halde almak mutlak sûrette helâl, ikinci halde yâni utandıracak şekilde hîleli yollara başvurarak istemek ise haramdır. Bunların arasındaki durum şüphelidir. Bu takdirde kalbine baksın. Kalbi, almasına hükmediyorsa alsın, yok eğer muztarip ve mütereddit ise ondan vazgeçsin. Zekâsı kuvvetli ve hırsı az olanlar için bunu anlamak kolaydır.

Şâyet hırsı kuvvetli, zekâsı zayıf olursa, istediğini yapar da kerâhetine delâlet eden karînelere aldırış etmez. İşte bu incelikler sayesinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in: *"Ki inin yediğinin en helâl ve temizi, kendi kazancından olanıdır."* [280] buyurduğunun mânası anlaşılmış olur. Hâlbuki Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e cevâmiü'l-kelîm adı verilmiştir. Az kelime ile çok mâna ifade eden veciz konuşmaya sâhipti. Çünkü kendi kazancı olmayan ve mûrislerinden kendisine bir şey intikal etmeyen kimse, mutlaka insanların elinden yiyecektir. Şâyet istemeden kendisine verilirse diyânetinden ötürü verilir. Şâyet sanıldığı gibi diyânet sâhibi değilse, veren adam da iç yüzünü bilse kendisine vermeyecek durumda idiyse, aldığı haramdır. Şimdi dilencilikle nafakasını temîn edenlere öyle gönül hoşluğu ile veren kim? Bunun gibi isteyenlerden, yalnız ihtiyaçları kadarı ile yetinen de kim?

Böyle, geçimini insanların boynuna bağlayıp istemekle geçim sağlayanların durumunu incelediğin vakit, yediklerinin çoğunun haram olduğunda şüphe etmezsin. Helâl ve temiz olan, kendi emeğinle elde ettiğin veya mûrislerinden sana intikal eden maldır. Artık şüphe götürmez bir gerçektir ki, insanların elinden yerken bir de verâ sâhibi olmayı iddia etmek, bir arada bağdaşamaz.

Tamahımızı başkasından kesmesini ve nafakamızı kendi fazlı ile helâlinden verip bizi başkasına muhtaç etmemesini Allah'tan dileriz.

Hadîsi Ebû Dâvud Hüseyin b. Ali'den ve Ali'den rivayet etmiştir. Hüseyin b. Ali'den gelen rivâyetteki râviler arasında Yâlâ b. Ebû Yahya vardır ki, Ebû Hâtem bunun meçhûl; İbn Hibban ise mevsûk olduğunu söyler. Ali'den gelen rivâyette, adından bahsedilmeyen bir şeyh vardır. Ebû Dâvud her iki rivâyet hakkında da sükût etmiştir. İbn Salâh'ın **"Ulûmü'l-Hadîs"** de Ahmed b. Hanbel'den rivâyetinde. Ahmed diyor ki: "Milletin ağzında dolaşan dört hadîs vardır ki, aslında bunlar hadîs değildir. Birisi de bu hadîstir. Fakat Ahmed b. Hanbel "Müsned"inde bu hadîsi Hüseyin b. Ali'den rivâyet ettiğine göre, İbn Salâh'ın bu rivâyeti çürüğe çıkar.

Ebû Dâvud ve Tirmizî rivâyet etmişlerdirTirmizî, hasen ve sahih olduğunu

söylemiştir. Neseî de Ümmü Becit'ten rivâyet etmiştir.

Ebû Dâvud ve İbn Hibban Sehl b. Hanzele'den rivâyet etmişlerdir.

Sünen sâhipleri İbn Mes'ud'dan rivâyet etmişlerdir.

Müslim, Avf b. Mâlik El-Eşcaî'den rivâyet etmiştir.

İbn Ebi'd-Dünyâ "Kanâat" bölümünde, İbn Ebî Üsâme **"Müsned"**inde Ebû Saîd el-Hudrî'den rivâyet etmişlerdir.

Bezzar ve Taberânî İbn Abbas'tan sahih sened ile rivâyet etmişlerdir.

Hadîs, yukarıda geçmiştir.

DİLENCİLİĞİ HARAM KILAN ZENGİNLİK

Bilmiş ol ki; Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in: *"Mâlî durumu müsait olup dilencilik eden, cehennemin kızarmış közlerini istemiş olur. İsteyen azaltsın, isteyen çoğaltsın."* buyurması, zengin için dilenciliğin haram olmasının açık delîlidir. Fakat zenginliğin miktarını tâyin güç ve zordur. Bu hususta belirli bir had tâyini bizim elimizde değildir. Bu tayin, şerîate mevkuftur. Hadîste ise: *"Allah'ın sizi ganî kılması ile başkalarından müstağnî olun."* buyurmakta ve miktarı sorulunca: *"Yirmi dört saatlik nafaka"* [281] diye tasrîh edilmektedir.

Diğer bir hadîste: *"Elli dirhem veya bunun karşılığı altını olduğu halde dilencilik eden, dilencilikte ilhah ve ısrar edenlerdendir."* [282] buyrulmuş ve başka bir rivâyette" elli dirhem" yerine, "kırk dirhem" şeklinde vârid olmuştur. Takdîr ihtilâf edip, haberin sıhhati tahakkuk ettiği vakit, muhtelif haller üzerine vârid olduğuna hükmetmek gerekir. Çünkü hak haddi zatında bir, takdir ise mümtenîdir. Mümkün olan tevîl, bunları takrîbî kabul etmektir. Bu da ancak muhtaçların hallerini kaplayacak bir taksim ile mümkün olur. Buna göre deriz ki:

Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Âdemoğlunun ancak üç şeyde hakkı var. Bunlar belini doğrultacak kadar yemek, mahrem yerini örtecek kadar elbise ve barınacağı kadar bir meskenden ibârettir. Fazlasının hesabı vardır."* buyurmuştur. Biz de cinslerini açıklamak, cinsi, miktar ve vakitlerini tâyin için bu üçünü aslî ihtiyaç kabul ederiz.

Hâcet-i asliyyenin cinsi; bu üç tanesi ve bunların anlamında olanlardır. Gezmeye gücü yetmeyen yolcunun kira masrafı ve yolculuk ihtiyaçları ile geçimi kendine borç olan aile ve çocuklarının nafakası da bu hükme girer. Hattâ hayvanının masrafı da böyledir.

Bunların miktarına gelince; elbisede miktar, dindar adamlara yakışan kıyafettir. Bu da bir gömlek, bir elbise bir şalvar, bir mendil ve bir çift ayakkabıdır. Her cinsten iki kata gelince; buna ihtiyaç yoktur. Ev eşyalarını da buna göre kıyasla. Kaba kumaş dururken ince kumaş aramamalı, toprak kaplarının yettiği yerde bakır ve sâire kaplar istememelidir. Çünkü onlara ihtiyacı yoktur. Sayı bakımından bir takım, nevi bakımından da en âdîsi ile yetinmelidir. Ancak âdeten kullanılmayan âdî şeylere iltifat etmemelidir. Yemeye gelince; bu da günde, bir müdd miktarıdır. "Müdd", bâzılarına göre bin kırk dirhemin dörtte biridir. Şerîatın tâyini budur. Nevî ise muhitte yenen ne ise

odur. Arpa ise arpa, buğday ise buğdaydır. Devamlı olarak katık fazla geldiği gibi, tamamen katığı kesmek de zararlıdır. Bâzı hallerde katık istemesine de müsâade vardır. Bu yiyecek, giyecek ve mesken husûsunda bu ândaki ihtiyaçları için dilenmesinin helâl olmasında ihtilâf yoktur. Gelecek ihtiyaçları için dilenmesinde de üç hali vardır:

Birincisi, yarınki ihtiyacıdır.

İkincisi, kırk veya elli günlük ihtiyacıdır.

Üçüncüsü, yıllık ihtiyacıdır.

Şimdi kendisinin ve varsa âile efradının bir yıllık ihtiyacı temîn edilen kimsenin dilenciliği kesinlikle haramdır. Çünkü bu miktar, zenginliğin son haddidir. İşte hadîsteki elli dirhemlik takdir, bu esas üzerinedir. Çünkü iktisatlı bir adamın yıllık nafakası için beş dînar altın yeterlidir. Fakat ailesi kalabalık olana yetmez. Şâyet sene içerisinde ona muhtaç ise ve ihtiyaç ânında dilenme imkânları varsa, bu anda ihtiyacı olmadığı için, şimdilik dilenciliğe ihtiyacı yoktur. Çünkü yarın ölmek ihtimali mevcut olduğuna göre, muhtaç olmayacağı şeyi istemiş olur. Onun için yirmi dört saatlik nafaka kendisine yeter. Haber de bunun üzerine vârid olmuştur.

Şâyet ileride dilenemeyecek ve kendisine verecek kimse bulunmazsa, o vakit dilenmesi yine mübahtır. Zîra bir yıl yaşama ümidi, uzak bir ihtimal değildir. Şimdi dilenmeyi tehîr ederse, yarın müşkül duruma düşeceğinden korkulur.

Şâyet, ileride istemekten âciz kalması zayıf bir ihtimal ise bu zayıf ihtimâle dayanarak dilenmesi kerâhetten hâlî değildir. Kerâhetin derecesi, zaruretin zayıflığı nispetinde çoğalır ve azalır.

Bütün bunlar bir kaide içerisine giremez. Kişinin şahsî görüşüne ve kendisi ile Allah arasındaki durumuna bağlıdır. Gerçek âhiret yolcusu ise kalbine danışır ve ona göre hareket eder. Kimin îmanı daha kuvvetli ve rızkının geleceğine daha emîn ve günlük nafaka ile kanâate râzı ise Allah katındaki mevkîi daha üstün olur. Günlük nafakaya Allahu Teâlâ kefîl olduktan sonra gelecek korkusu, îman zayıflığından ve şeytana temâyülden gelir. Hâlbuki Allahu Teâlâ:

فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُونِ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

“Onlardan korkmayın, benden korkun, eğer imân etmişlerseniz.” (Âl-i İmrân suresi, 3/175) buyurmuştur. Yine Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur:

اَلشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ وَاللّٰهُ يَعِدُكُمْ

مَغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلًا

"Şeytan sizi fakir olacaksınız diye korkutur. Size cimriliği emreder. Allah ise kendisinden bir yarlığama ve bir fazl va'd ediyor." (Bakara suresi, 2/268)

Dilencilik ise zaruret halinde mubah olan fuhşiyâttandır. Yıl içerisinde muhtaç olmasa da, günlük nafakası mevcut iken gelecek günleri için dilenmek sûretiyle nafaka yığan kimsenin durumu, mîrasa konup onu gelecek seneleri için alıkoyanın durumundan daha kötüdür ki, aslında her ikisi de mübahtır. Fakat gerçekte bunlar, dünya sevgisinden, uzun kuruntu ve Allah'ın fazlına güvensizlikten doğar. Bu haslet, tehlikelerin esasını teşkîl eder.

Lütuf ve keremiyle Allahu Teâlâ'dan hüsnü tevfîk dileriz.

Hadis **Zekât** bahsinde geçmiştir; Sehl b. Hanzele hasen isnâd ile rivâyet etmiştir.

Zekât bahsinde geçmiştir.

DİLENCİNİN DURUMU

Bişr diyor: “Fakirler üç kısımdır. Bir kısmı istemez, istemeden verseler de almaz. İşte bunlar A’lâ-i İlliyyîn’de Ruhâniyyûn ile beraberdirler. Bir kısmı da istemez, fakat istemeden geleni reddetmez. Bunlar da Firdevs cennetinde Mukarrebler iledir. Bir kısmı da ihtiyaç ânında ister, başka vakit istemez. Bunlar da Ashâb-ı Yemîn’den olan sıddîklarla beraberdir.” Görülüyor ki herkes dilenciliği yermiş ve bu yermede ittifak etmişlerdir. İhtiyaç hâlinde de olsa dilencilik, mevkî ve mertebenin düşüklüğüne sebep olur.

İbrâhim b. Edhem, varlığını terk ederek Horasan’dan ayrılıp Belh’e ve orada **Şakîk**’in yanına gittiği vakit, Şakîk ona:

– “Dostlarının yoksullarını ne halde bıraktın?” diye sordu. İbrâhim:

– “Kendilerine verildiği vakit şükreder, verilmediği zamanda sabrederler; dilencilik etmezler.” dedi ve Şakîk tarafından takdirle karşılanacaklarını sandı. Şakîk:

– “Bizim Belh’in köpekleri de aynen böyle yaparlar.” dedi. İbrâhim:

– “Ya sizdeki fakirler nasıl yapar?” deyince Şakîk:

– “Bizim fakirlerimiz verilmediği vakit şükreder, verildiği vakit daha muhtaçları kendi üzerlerine tercîh ederler.” dedi. Bunun üzerine İbrâhim, Şakîk’in başını öptü ve:

– “Doğru söylüyorsun.” dedi.

Demek ki hâl ehlinin rızâ, sabır, şükür ve istemekteki dereceleri muhteliftir. Âhiret yolcusunun bunları ve derecelerinin ihtilâfını bilmesi lâzımdır. Çünkü bunları bilmeyen, aşağı derecelerden yukarı hallere ve aşağıların aşağısından yukarıların yukarısına yükselemez. İnsanoğlu en güzel sûrette yaratıldı, sonra esfel-i sâfilîne indirildi. Sonra da a’lâ-i illiyyîne yükselmesi kendisine emredildi. Alt kademe ile üst kademeyi aramayanlar kesin olarak yükselemezler. Şüphe, bunları ayırabilenlerdedir. Onlar bile bâzen yükselemezler.

Hâl erbâbından öyleleri var ki, onların derecelerinin yükselmesine dilencilikleri vesîle olur. Bütün bu gibi işlerde aranan, niyet ve gayedir. Nitekim rivâyete göre adamın biri **Ebû İshak en-Nûrî**’yi bâzı yerlerde avuç açmış dilenirken görünce, bu ağırına gitti ve onun bu tutumundan hoşlanmadı. Adam diyor ki: “Durumu Cüneyd’e anlattım. Cüneyd: “Bu ağırına gitmesin. Zîra Nuri, onlara vermek için onlardan dilenir.” dedi.” Onlardan dilenmesi, onların âhirette mükâfat kazanmaları içindir. Bununla beraber Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in:

يَدُ الْمُعْطِي هِيَ الْعُلْيَا

“Yukarıda olan, verenin elidir.” [283] hadîsine işâret etmişti.”

Diğer bâzıları da: “Verenin eli, malı alanın elidir. Çünkü o, sevap veriyor, sevabın verilmesine sebep oluyor, kıymet ondadır.” demişlerdir. Sonra **Cüneyd** teraziyi getirin dedi. Yüz dirhem para tarttı ve buna bir avuç daha kattıktan sonra adama: “Al bunu Nûrî’ye götür.” dedi. Ben kendi kendime: “Bir şey tartmak, miktarını bilmek içindir. Bu adam hakîmin birisidir. Yüz dirhemi tarttıktan sonra bir avuç daha içine kattı ve miktarı belirsiz oldu.” dedimse de utancımdan kendisine bir şey soramadım. Keseyi aldım, Basra’ya Nûrî’ye gittim. Nûrî teraziyi aldı, yüz dirhemi tarttı iade etti: “Bunu ona götür ver.” dedi ve fazlasını aldı. Buna şaştım ve:

– “Niçin böyle oldu?” dedim. Nûrî:

Cüneyd, hikmet sâhibi bir insandır, ipin ucunu kendi tarafına çekmek istedi. Yüz dirhemi, kendi sevabı için tarttı, diğerini de Allah rızası için verdi. Allah için verdiğini aldım, kendi nefsi için verdiğini iade ettim, dedi. Adam geri dönüp durumu Cüneyd’e bildirince, Cüneyd ağladı ve:

– “Onun için olanı aldı da, bizim için olanı iâde etti.” dedi.

Bunların kalplerinin sâfîliğine ve amellerinin yalnız Allah için olduğuna bak. Hattâ bunlar, hiç konuşmadan birbirinin kalbinden geçenleri bile bilirler. İşte bu, helâl yemenin netîcesidir. Kalbin, dünya sevgisinden arınıp bütün varlığı ile Allah’a yönelmesi sâyesindedir.

Bunun yollarını denemeden inkârı tarafına giden, câhildir. Tecrübe etmeden inkâr, ilacı içmeden müshil olduğunu inkâr gibidir. Tecrübe edip muvaffak olmadıktan sonra inkâr ise amel ilacını içtiği halde başka bir ârıza sebebiyle kendisine tesîr etmeyen, bu ilacın müshil olmasını inkâr gibidir. Bu ikincisi, birinciye nispetle her ne kadar hafif ise de yine cehâletten hâlî değildir. Basîret sâhibi ancak şu ikiden birdir. Meselâ birisi âhiret yoluna girmiş ve onlara keşfedilen haller kendisine de keşfedilmiş olandır. Bu adam, zevk ve mârifet sâhibidir. Aynı zamanda ayne’l-yakîne de varmıştır. Diğeri de hiç bu yola girmemiş veya girmiş, fakat vâsıl olamamış, ancak vüsûlün gerçek olduğuna inanmıştır. Bu da her ne kadar ayne’l-yakîne varamamış ise de ilme’l-yakîn sâhibidir. İlme’l-yakînin de kendine göre dereceleri vardır. Ayne’l-yakîn ve ilme’l-yakînden hâlî olanlar, mü’minler zümresinden hâriçtir. Kıyâmet gününde kibreden münkirler arasında haşrolacaktır. İlimde rüsuh bulanlardan olmamızı Allah’tan dileriz.

Müslim, Ebû Hüreyre’den rivâyet etti.

İKİNCİ BÖLÜM

Burada zühdün hakikati, fazîleti, zâhîdlerin dereceleri, bölümleri, yemek, giymek, mesken ve ev eşyasında zühdün tafsîlâtı ile geçim çeşitleri ve zühdün alâmetleri anlatılacaktır.

ZÜHDÜN HAKÎKATİ

Bilmiş ol ki; zühd, dünyada âhiret yolcularının şerefli makamlarından bir makamdır. Bu makam da diğerleri gibi ilim, hal ve amelden meydana gelir. Çünkü selefin dediği gibi, îmanın bütün kapıları inanç, söz ve amele râcidir. İmanda söz, hal makamına kaimdir. Çünkü söz ve itiraf ile bâtının hali zâhire çıkar. Yoksa bizâtihî söz, maksut değildir. Eğer söz ve ikrar hâlden meydana gelmeseydi, ona îman değil, İslâm adı verilirdi. Halde sebep olan ilim, meyve veren ağaç gibidir. Amel de bu ağacın meyvesidir. Şimdi biz ilim ve amel tarafları ile hâli anlatmaya çalışalım.

Zühd adını alan hâl, bir şeye olan rağbeti, ondan daha iyisine çevirmekten ibârettir. Bir ivaz karşılığı satış ve diğer her hangi bir sebeple bir şeyden vazgeçmek, ona rağbet etmemekten; onun yerine başkasını almak ise o aldığı şeye rağbettendir. Vazgeçtiği şeye nispetle kendisine zâhid, yöneldiği şeye nispetle de rağbet ve sevgi adı verilir.

Buna göre zühd demek, herhangi bir şeyden vazgeçip onun yerine daha iyi ve daha güzeline dönmek demektir. Bununla beraber yüz çevirdiği şeyin de heves edilecek bir yönünün bulunması şarttır. Çünkü heves edilir bir tarafı bulunmayan taş, toprak ve kum gibi şeyleri terk edene zâhid denmez. Zâhid, altın ve gümüş gibi, rağbet ve heves edilen şeyleri terk edene denir.

Zâhidlikte diğer bir şart da rağbet edilen şeyin, yüz çevrilen şeyden kendine göre daha hayırlı olmasıdır ki, bu sâyede ona daha çok rağbet etmiş olsun. Bir şeyi satan, kendine göre aldığı şey, sattığı şeyden hayırlı olmazsa onu satmaz. Adamın, sattığı şeye nispetle durumu zühd, aldığına nispetle durumuna rağbet ve muhabbet denir. Bunun için Allahu Teâlâ:

وَشَرَوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ دَرَاهِمَ مَعْدُودَةٍ وَكَانُوا فِيهِ مِنَ الزَّاهِدِينَ

"Onu değersiz pahaya, bir kaç dirheme sattılar. Onlar bunun hakkında rağbetsizdiler." (Yûsuf suresi, 12/20) buyurmuştur. Allahu Teâlâ Yûsuf'un kardeşlerini burada zühd ile tavsîf etti. Onların istedikleri, Yûsuf'u, babalarının görmemesi idi. Onlar için bu, Yûsuf'tan daha sevimli idi. Bu karşılığa heves ederek Yûsuf'u sattılar. Demek ki dünyayı satıp ahiretı alan herkes, dünyaya nispetle zâhid, âhireti satıp dünyayı alan herkes de âhirete nispetle zâhiddir. Fakat âdeten zâhidlik adı, dünyayı terk edenlere verilmiştir. Nitekim ilhadda da durum böyledir. Aslında ilhad, her hangi bir tarafa meyil anlamında iken,

özellikle bâtıla temâyül anlamında kullanılmaktadır.

Zühd, tamâmen sevgiliden yüz çevirmek olduğuna göre bu, ancak o sevgiliden daha sevimli bir şeye yönelmekle mümkündür. Yoksa daha kuvvetli bir sevgili bulmadan bir sevgiliyi terk etmek mümkün değildir. Allah'tan başka cennet ve her türlü zevkler dâhil, her şeyi arkaya atıp yalnız Allah'ı seven kimse, mutlak sûrette zâhiddir. Yalnız dünya zevklerini terk edip, âhiret zevklerini atamayan da zâhiddir, fakat birinciye nispetle mevkîi daha düşüktür. Dünyanın bâzı zevklerini terk edip bâzılarını terk edemeyen meselâ serveti terk edip mevkîi terk edemeyen, çeşitli yemekleri terk edip süslenmeyi terk edemeyen kimse, mutlak zâhidlik mevkîini ihraz edemez. Bunun zâhidler arasındaki mevkîi, günâhkârlar arasında bütün günâhlarından tövbe eden ile bâzılarından tövbe eden gibidir. Günâhlarının bâzısından tövbe edenin tövbesi sahih olduğu gibi, dünyalığın bâzı şeylerini terk edenin de yine zühdü sahihtir. Çünkü tövbe, sakıncalı olan şeylerden ibâret olduğu gibi, zühd de nefsin arzuları olan mübahları terkten ibârettir. Sakıncalı şeylerden bâzılarını yaparken bâzılarını terke muktedir olduğu gibi, insan, mübah olan şeylerden de bâzılarını terk edebilir. Yalnız sakıncalı şeyleri terk etmekle bunlara karşı zühd etmiş olduğu halde buna zâhid denmez. Âdet yönünden zâhid, yasaklarla beraber mübahları da terk edene tahsis edilmiş bir isimdir.

Demek ki zühd, dünyadan rağbetini kesip, âhirete yönelmek veya her ikisinden rağbetini kesip Hz. Allah'a yönelmektir ki, en üstün derece budur. Rağbet ettiği şeyi, kendi nazarında heves edilen ve kendisi için hayırlı olacağı gibi, vazgeçtiği şeye de gücünün yetmiş olması şarttır. Bir yandan gücü yetmediği şeyi terk etmek muhal olduğu gibi. Öte yandan rağbetin kalkması da terke bağlıdır. Terki mümkün olmayan şeyden rağbetin yok olması da mümkün olmaz. Bunlar tamâmen kişinin irâdesi dışında kalır. Bunun için **İbn Mübârek**'e "Zâhid" diye hitap ettiklerinde: "Zâhid, Ömer b. Abdülâzîz'dir. Dünya ona teveccüh ettiği halde o onu terk etmiştir. Ben nereden zâhid olayım? Dünya bana teveccüh etmiş değildir ki, onu terk ile zâhid olayım?" dedi.

Zâhidlik hâlini tevlîd eden ilme gelince; bu da tüccarın, aldığının verdiğinden daha iyi olduğunu bilip de ona heves etmesi gibi, aldığının terk ettiğinden iyi olduğunu bilmesidir. Bu bilgiye sâhip olmayanın terk ettiğinden hevesinin geçtiği düşünülmez. Mutlak aldığının verdiğinden daha iyi olmasını bilmesi şarttır. Cevherin "kar"dan daha kıymetli olduğunu bilen gibi, bu adam için "kar"ı verip cevheri almak kolaydır. Dünya, güneşin karşısında eriyen kar gibi, âhiret ise yok olmayan bir cevher gibidir. İşte Allah katında olan her şeyin bâkî, dünyanın fânî, âhiret nîmetlerinin devamlı olduğunu bilen de böyledir. Bu

bilgiye sâhip olunca, âhireti ve Allah rızâsını tercîh için dünyalığı fedâ eder.

Îmanının, dünya ve âhiret arasındaki farkı bilmesinin kuvveti nispetinde dünyayı satıp âhireti alma hevesi takviye edilmiş olur. Hattâ yakîni kuvvetli olanlar, âhireti kazanmak için değil mallarını, canlarını dahî fedâ ederler. Nitekim Allahu Teâlâ:

إِنَّ اللّٰهَ اشْتَرٰى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ

“Şüphesiz Allah, mü’minlerin canlarını ve mallarını cennet karşılığında satın aldı.” buyurduktan sonra, onların alış verişlerinin kârlı olduğunu beyân etmek üzere:

فَاسْتَبْشِرُوا بِبَيْعِكُمُ الَّذِي بَايَعْتُمْ بِهِ

“Yaptığınız bu alış-verişten dolayı sevinin” (Tevbe suresi, 9/111) buyurmuştur.

Zühd için bu kadar bilgi yeter. O da âhiretin, hayırlı ve bâkî olmasıdır. Bâzen bunu, dünyayı terke muvaffak olamayanlar da bilir. Bile bile dünyayı terk edemezler. Bu da ya ilim ve yakîninin zayıflığından veya şu anda şehvetlerinin kendisini istilâ etmiş olup şeytanın elinde esir olmasından ve şeytanın ileride tövbe edersin şeklinde aldatmalarına kapılarak beklemediği ölümün gelip çatmasından ileri gelir. O zaman hasret ve nedâmetten başka bir çaresi kalmaz.

Dünyanın âdiliğine işâret etmek üzere Allahu Teâlâ:

قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ

“De ki dünyanın faydası pek azdır.” (Nisâ suresi, 4/77) buyurmuştur. Âhiretin nefâsetini târife işâret etmek üzere:

وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَيْلَكُمْ ثَوَابُ اللّٰهِ خَيْرٌ

“Kendilerine ilim verilenler de dedi: “Yazıklar olsun size, Allah’ın sevâbı daha hayırlıdır.” (Kasas suresi, 28/80) buyurmuş ve cevherin nefasetini bilmenin, ücreti karşılığında onu almaya insanı teşvik ettiğini tembih etmiştir.

Zühd, ancak sevdiğini, daha çok sevdiği bir şeyle değiştirmekten başka sûretle düşünülemediği için adamın biri duâsında: “Allahım, dünyayı sen nasıl görüyorsan bana öyle göster.” dediği vakit, Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

لاَ تَقُلْ هٰكَذَا وَلٰكِنْ قُلْ أَرِنِي الدُّنْيَا كَمَا أَرَيْتَهَا الصَّالِحِينَ

مِنْ عِبَادِكَ

"Böyle deme. Belki, "Allahım, dünyayı sâlih kullarına gösterdiğin gibi bana da öyle göster" de." [284] buyurmuştur. Çünkü Allahu Teâlâ, olduğu gibi, dünyayı hakir görür. Hattâ bütün yaratıklar, Allahu Teâlâ'ya nispetle hakirdirler. Kul onu kendi hakkında hayırlı olana nispetle hakir görür. Meselâ, bir insan atından hevesi geçtiği için onu satsa bile, atını diğer haşerat gibi görmez. Çünkü o, aslında haşerelerden müstağnîdir, onlara ihtiyacı yoktur. Fakat hiç bir vakit attan müstağnî kalamaz. Allahu Teâlâ ise bizâtihî bütün mâsivâdan müstağnîdir. Kendi zâtına nisbetle hepsini aynı seviyede görür. Ancak fark, başkalarına nispetledir. Zâhid ise farkı, başkalarına nispetle değil, kendine nispetle görür.

Zâhidin hâlinden meydana gelen amele gelince; kendi hakkında hayırlı olanı alıp hayırlı olmayanı terk etmektir. Alış-verişte satılan malı elden çıkarıp karşılığını aldığı gibi, zühd de îrâz ettiği şeyden tamamen uzaklaşmaktır. Îraz ettiği şey ise bütün mukaddime, sebep ve mevcudiyetiyle dünya ve dünya alâkasıdır. Kalbinden dünya sevgisini çıkarır, tâat sevgisini yerleştirir. Kalbinden çıkarıp attıklarını gözlerinden ve ellerinden de atar. Göz, el ve diğer âzâlarını da tâat işleriyle meşgul eder. Yoksa dünyayı ve dünyalığı attıktan sonra âhirete ve Allah rızâsına yarayacak işlerle meşgul olmazsa, malını satıp bedelini almayan esnafa benzer. İki tarafın şartlarına riâyet ettiği, yâni dünyalığı tamamen satıp âhireti aldığı ve âhirete sarıldığı vakit, alış-verişindeki ticaretiyle müjdelenir. Veresiye karşılığında peşin malını veren ve veresiyesinin peşine düşen kimse, alışveriş ettiği adam sağlam kimse ise elbette sözünde durur ve vâdesinde borcunu öder.

Dünyaya sıkı sıkıya sarıldığı müddetçe zühdü sahih değildir. Her ne kadar diğer kardeşleri, "Yûsuf aleyhisselâm ve kardeşi Bünyamin babamız katında bizden daha sevimlidir." dedi ve onu da Yûsuf gibi uzaklaştırmak istedilerse de, kardeşlerden birisinin şefâatiyle onu geri bıraktıkları için, Allahu Teâlâ Yûsuf aleyhisselâm hakkında olduğu gibi, Bünyamin hakkında da Yûsuf'un kardeşlerini zühd ile vasıflamadı. Çünkü onu ayırmadılar. Hattâ Yûsuf aleyhisselâmı ayırmaya karar verdikleri zaman, onları zühd ile vasıflamadı. Ne zaman on dirheme sattılar, o zaman onları zühd ile vasıfladı, yâni ondan tamamen yüz çevirdiler.

Demek ki rağbet ve hevesin belirtisi, bir şeyi elde tutmak; zühdün alâmeti ise onu elden çıkarmaktır. Dünyalığın bir kısmını elinden çıkarır da bâzısını

çıkarmazsan, yalnız çıkardığının zâhidi olursun. Yoksa mutlak sûrette zâhid olamazsın. Şâyet dünya sana yönelmemiş ve elinde bir şey yoksa, sana zâhid denmez. Çünkü elde edemediğin şeyi terke de muktedir değilsin. Ancak ona sâhip olduktan sonra terk edersen zâhid olursun.

Bâzen şeytan seni böyle de aldatabilir ve "Dünya sana yönelmedi ise de sen zâhidsin, sen onu terk etmiş sayılırsın." diyebilir. Fakat sen buna iltifat etme. Gücün yettiği vakit tecrübe edilmedikçe, gücün yetmediğini terk edeceğin belli olmaz. Nice eline fırsat düşmeyen insanlar var ki, fırsat düşse isyan etmeyeceklerini sanırlar. Hâlbuki ellerine fırsat ve imkân düştüğü vakit her kötülüğü yaparlar. Böyle yasak olan şeylerde nefis aldanırsa mübahlardaki şeytanın aldatmasına da sakın kapılma. Fırsat ve imkânlarda tekrar tekrar kendini dene, sonra hükmünü ver. Bununla beraber her an, her çeşit değişikliğe uğrayacağını unutma. Çünkü nefis, ahdini sür'atle bozup tabiatinin icâbını yerine getiren bir yaratıktır.

Hulâsa; nefisten kurtuluş, ancak terk ettiğin anda, terk ettiğin günâha nisbetledir. Bu da gücün yettiği anda olan terke bağlıdır.

İbn Ebî Leylâ, ibn Şibrime'ye, İmâm-ı Azam'ı kastederek:

– "Şu çulhanın oğluna baksana! Hangi meselede fetva veriyorsan onu reddediyor." dedi. **İbn Şibrime**:

– "Onun, çulhanın oğlu olup olmadığını bilmem, bildiğim tek şey varsa, dünyalık onun önünde sabahladı ve o, ondan uzaklaştı. Bize gelince; dünyalık bizden kaçtığı halde biz onun peşinden koşuyoruz, dedi. Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in zamanındaki bütün Müslümanlar, biz Rabbimizi severiz, O'nun sevgisini nereden kazanacağımızı bilsek, hemen onu yapardık, derdiler. Bunun üzerine:

وَلَوْ أَنَّا كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ أَنِ اقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ أَوِ اخْرُجُوا مِنْ

دِيَارِكُمْ مَا فَعَلُوهُ إِلَّا قَلِيلٌ مِنْهُمْ

"Hakîkat biz onlara: "Kendinizi öldürün, yâhut yurtlarınızdan çıkın." diye yazsaydık, içlerinden birazı müstesnâ olmak üzere, bunu yapmazlardı." (Nisâ suresi, 4/66) âyeti nâzil oldu.

İbn Mes'ûd (r.a.) diyor ki, "Resûl-i Ekrem (s.a.v.) bana:

– *"Sen onlardansın."* [285] yâni o azlıktansın." buyurdu. Hâlbuki ben aramızda dünyayı sevenlerin bulunduğunu bilmiyordum. Tâ ki:

مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الدُّنْيَا وَمِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الْاٰخِرَةَ

“İçinizden kimi dünyayı istiyor, içinizden kimi de âhireti diliyordu.” (Âl-i İmrân suresi, 3/152) âyeti nâzil oldu.

Şunu da iyi bil ki; serveti cömertçe gönülleri çekecek şekilde harcamak zâhidlikten değildir. Çünkü bunların hepsi ancak âdet bakımından güzel olan şeylerdir. Yoksa ibâdetle bir alâkaları yoktur. Zühd, âhiretin nefâsetine nispetle dünyanın hakir olduğunu bilerek dünyayı terk etmektir. Yoksa dünyayı terk eden herkes zâhid değildir. Çünkü bu, âhirete îmanı olmayanlarda da düşünülebilir. Mürüvvet îcâbı, cömertlik ve güzel ahlâkın îcâbı olarak dünyayı terk eder, fakat zâhid olmaz.

Zîra hayır ile ibka-i nâm etmek, gönülleri kendine bağlamak gibi gayeler, yine dünyalıktır. Hattâ bu, maldan da daha zevklidir. Selem yolu ile malı terk etmek zühdden olmadığı gibi, anılmayı, övülmeyi ve cömertlikle ün almayı ve aynı zamanda malı korumada zorluk çekmeyi hedef alan gaye ile serveti dağıtmak, zühdden değildir. Belki bu, nefsin diğer arzusunu peşînen yerine getirmektir. Asıl zâhid, kendisine dünyalık teveccüh ettiği ve bunu kullanmakta hiç bir zorluk çekmediği ve peşin bir gaye düşünmediği halde yalnız o mâl ile ünsiyet edip onu sevmekten, Allah'tan ve Allah sevgisinden uzaklaşmaktan ve bu sûretle Allah sevgisinde ortaklıktan korkarak veya âhiret mükâfatını umarak onu terk edendir. Böylece âhiret şerbetlerine heves ederek dünya şerbetlerini, hûrîlere heves ederek dünya câriyelerini terkeden; cennet bağlarında teferrüce heves ederek dünyanın bağ ve bahçelerini, cennetin zînetlerine tamah ederek dünyanın süslerini, cennet meyvelerine tamah ederek dünyanın zevkli yemeklerini terk edenler zâhiddir. Bunlar âhirette:

أَذْهَبْتُمْ طَيِّبَاتِكُمْ فِي حَيَاتِكُمُ الدُّنْيَا

“Siz bütün zevkleri dünya hayâtınız içinde bitirdiniz.” (Ahkaf suresi, 46/20) diye hitâp edilmesinden korktu. Bütün bunlarda kendisine peşin olarak dünyada verilenler üzerine âhirettekileri tercîh etmiştir. Çünkü oradakilerin hayırlı ve bâki, diğerlerinin ise faydasız ve fâni olduklarını bilmiştir.

Firdevs sâhibi bunun ikinci bendini Ebû'l-Kusayr'den rivâyet etti.

Beyhakî **“Delâilü'n-Nübüvve”**de hasen isnad ile rivâyet etmiştir.

ZÜHDÜN FAZÎLETİ

Allahu Teâlâ:

فَخَرَجَ عَلٰى قَوْمِهِ فِي زِينَتِهِ

“Derken zîneti içinde kavminin karşısına çıktı.” âyet-i celîlesinden:

وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَيْلَكُمْ ثَوَابُ اللّٰهِ خَيْرٌ لِمَنْ اٰمَنَ

“İlim kendisine verilenler dedi: “Yazıklar olsun size, îman edenler için Allah’ın sevâbı daha hayırlıdır.” (Kasas suresi, 28/79-80) buyurduğu beyânâtında, zâhidliği ulemâya nisbet etti ve zâhidleri ilim ile tavsîf buyurdu ki, bu övmenin son haddidir. Diğer âyette:

أُولٰئِكَ يُؤْتَوْنَ أَجْرَهُمْ مَرَّتَيْنِ بِمَا صَبَرُوا

“İşte bunlara sabrettiklerinden dolayı, mükâfatları iki defa verilecektir.” (Kasas suresi, 28/54) buyurmakla dünyadan zâhidliği anlattı. Yine Allahu Teâlâ:

إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً لَهَا لِنَبْلُوَهُمْ أَيُّهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا

“Biz yer üzerinde olan şeylere, onlara mahsus bir zînet verdik. Hangisinin ameli daha güzel, onları imtihan edelim diye.” (Kehf suresi, 18/7) buyurdu. Âyetin tefsîrinde; hangisi daha zâhiddir? denildi ve zühdü, en güzel amellerden diye vasıflandırdı. Diğer âyette:

مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْاٰخِرَةِ نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِ وَمَنْ كَانَ يُرِيدُ

حَرْثَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا وَمَا لَهُ فِي الْاٰخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ

“Kim âhiret ekimi dilerse onun ekinini artırırız. Kim de dünya ekimini isterse ona da bundan veririz. Âhirette ise onun hiç bir nasîbi yoktur” (Şûrâ suresi, 42/20) buyrulmuştur. Diğer âyette de:

وَلَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلٰى مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ زَهْرَةَ الْحَيَاةِ

الدُّنْيَا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ وَرِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَأَبْقَى

“Onlardan bir sınıfa, kendilerini fitneye düşürmemiz için, faydalandırdığımız dünya hayatına âit zînetlere ve debdebelere sakın iki gözünü dikme. Rabbının rızkı hem daha hayırlı, hem de daha süreklidir.” (Tâhâ suresi, 29/131) buyrulmuştur. Başka bir âyette de şöyle buyrulmuştur:

الَّذِينَ يَسْتَحِبُّونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا عَلَى الْآخِرَةِ

“Ki onlar dünya hayâtını âhiretten üstün severler.” (İbrâhim suresi, 14/3) Kâfirleri de bunun ile vasıflandırmıştır. Bundan anlaşılan, kâfirler bu vasıfta olduklarına göre, mü’minler ise bunun zıddı ile mevsûftur. Yâni mü’minler de âhireti dünyaya tercîh edenlerdir.

Bu husustaki haberler:

Dünyanın zemmi hakkında vârid olan haberler pek çoktur. Bunların bir kısmını, dünyanın zemmi kitâbında anlattık. Çünkü dünya sevgisi insanı tehlikeye düşüren sebeplerdendir. Burada da dünyaya buğzun fazîletinden bahsedelim: Çünkü dünyaya buğz, münciyâttandır. Zâten zâhidlikten maksat da budur. Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

مَنْ أَصْبَحَ وَهَمُّهُ الدُّنْيَا شَتَّتَ اللهُ عَلَيْهِ أَمْرَهُ وَفَرَّقَ عَلَيْهِ

ضَيْعَتَهُ وَجَعَلَ فَقْرَهُ بَيْنَ عَيْنَيْهِ وَلَمْ يَأْتِهِ مِنَ الدُّنْيَا إِلَّا مَا كُتِبَ

لَهُ، وَمَنْ أَصْبَحَ وَهَمُّهُ الْآخِرَةُ جَمَعَ اللهُ لَهُ هَمَّهُ وَحَفِظَ عَلَيْهِ

ضَيْعَتَهُ، وَجَعَلَ غِنَاهُ فِي قَلْبِهِ، وَأَتَتْهُ الدُّنْيَا وَهِيَ رَاغِمَةٌ

“Kim dünyalık peşinde olarak sabahlarsa, Allahu Teâlâ onun i ini zorla tırır, malzemesini dağıtır, kendisini aç gözlü kılar, yoksulluğu gözünün önünde canlanır, dünyadan da nasîbinden fazla bir ey kendisine verilmez. Ama âhiret dü üncesiyle sabahlayan kimsenin i ini Allahu Teâlâ kolayla tırır, varlığını korur, kalbini zenginle tirir, kendisi yüz çevirdiği hâlde dünyalık da kendisine teveccüh eder.” [286] buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

ş

إِذَا رَأَيْتُمُ الْعَبْدَ وَقَدْ أُوتِيَ صَمْتًا وَزُهْدًا فِي الدُّنْيَا فَاقْتَرِبُوا

بِتْهُ فَإِنَّهُ يُلَقِّي الْحِكْمَةَ

"Kendisine susmak ve zühd verilen kimseyi gördüğünüz vakit ona yakla ın. Zîra o, hikmet telkîn eder." [287]

Allahu Teâlâ da:

وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا

"Her kime hikmet verilmişse ona çok hayır verilmiştir." (Bakara suresi, 2/269) buyurmuştur. Bunun için denildi ki: "Kırk gün dünyadan yüz çeviren zâhidin kalbine, Allahu Teâlâ hikmet kaynaklarını akıtır ve dilinde hikmetli sözler söyletir." Ashâbdan biri şöyle anlatıyor: "Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e:

– "İnsanların hayırlısı kimdir?" diye sorduk. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

– *"Kalbi mahmûm, dili doğru olan kimsedir."* buyurdu. Biz:

– "Kalbi mahmûm ne demektir?" diye sorduk. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

– *"Takvâ sâhibi, gıll u gı ı, azgınlık ve çekememezliği bulunmayan temiz kalptir."* buyurdu. Bunun üzerine biz:

– "Bundan sonra hayırlı olan kimdir?" diye sorduk. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

– *"Dünyayı kötüleyip âhireti sevendir."* buyurdu."[288] Bunun mefhûm-ı muhâlifi ise insanların kötüsü de dünyayı sevendir, demektir. Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Allahu Teâlâ'nın seni sevmesini istersen, dünyadan yüz çevir."* [289] buyurmuş ve zühdü, sevilmenin sebebi kılmıştır. Zühd Allah'ın sevdiği en üstün derecededir. Bunun için zâhidliğin en yüksek makamlardan olması gerekir.

Ehl-i Beyt'ten gelen bir haberde:

اَلزُّهْدُ وَالْوَرَعُ يَجُولَانِ فِي الْقُلُوبِ كُلَّ لَيْلَةٍ فَإِنْ صَادَفَا قَلْبًا

فِيهِ الْإِيمَانُ وَالْحَيَاءُ أَقَامَا فِيهِ وَإِلَّا ارْتَحَلَا

"Zühd ile verâ, her gece gönülleri dola ırlar. Îman ve hayâ bulunan kalbe rastlarlarsa, orada ikamet ederler. Böyle bir kalp bulamazlarsa geçer giderler." buyrulmuştur.

Hârise (r.a.), Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e: "Hakka mü'minim" dediği vakit, Resûl-i Ekrem (s.a.v.) kendisine:

– *"Îmanın hakikati nedir?"* diye sordu. Hârise:

– "Dünyadan sarf-ı nazar ettim. Benim için taş ve altın müsâvî oldu. Ha cennetteyim, ha cehennemdeyim. Güyâ ki ben açıkça Rabbımın Arş'ındayım."

dedi. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

عَرَفْتَ فَالْزَمْ عَبْدٌ نَوَّرَ اللّٰهُ قَلْبَهُ بِالْإِيمَانِ

– *"Bildin, buna devâm et. İ te, Allahu Teâlâ'nın kalbini îmanla nurlandırdığı bir kul."* [290] buyurdu. Bak, nasıl îmanın hakikatini, önce kendisini dünyadan çekmekle ifade etti ve sonra da yakîni kesîn kanâati ona ekledi ve Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Allahu Teâlâ'nın, kalbini îman ile nurlandırdığı bir kul."* diye onu tezkiye etti.

Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

فَمَنْ يُرِدِ اللّٰهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ

"Allah kime doğru yolu gösterir, îmana muvaffak ederse, onun göğsünü İslâm için açar." (En'âm suresi, 6/125) âyetindeki "Şerh" kelimesinden soruldukda;

إِنَّ النُّورَ إِذَا دَخَلَ فِي الْقَلْبِ انْشَرَحَ لَهُ الصَّدْرُ وَانْفَسَحَ

"Nûr kalbe girdiği vakit, göğüs açılır ve onun için geni ler." buyurdu.

"Bunun bir alâmeti var mı?" dediklerinde, Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

اَلتَّجَافِي عَنْ دَارِ الْغُرُورِ وَالْإِنَابَةُ إِلَى دَارِ الْخُلُودِ

وَالْاِسْتِعْدَادُ لِلْمَوْتِ قَبْلَ نُزُولِهِ

"Evet vardır. Aldanma yeri olan dünyaya arka çevirip, ebedî hayat olan âhirete dönmek, gelmeden önce ölüme hazırlanmaktır." [291] buyurdu. Zâhidliği İslâm için nasıl şart koştuğuna bir bak. Zâhidlik ise aldanma yeri olan dünyadan yüz çevirmektir. Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

اِسْتَحْيُوا مِنَ اللّٰهِ حَقَّ الْحَيَاءِ لَيْسَ كَذٰلِكَ تَبْنُونَ مَا لَا

تَسْكُنُونَ وَتَجْمَعُونَ مَا لَا تَأْكُلُونَ

"Allah'tan hakkıyla hayâ edin." buyurdu. Ashâb: "Hayâ ediyoruz." deyince, Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Öyle değil, oturmayacağınız evleri yapar, yemeyeceğiniz serveti toplarsınız."*[292] buyurdu ve bunların hayâya münâfi olduğunu açıkladı.

Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'i ziyârete gelen bir kabîle:

– "Biz mü'miniz." dediklerinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

– "*İmânınızın alâmeti nedir?*" diye sordu. Onlar:

– "Kazâya rıza gösterir, darlıkta sabreder, zenginlikte şükrederiz. Düşmanlarımıza bir felâket geldiği vakit onlara husûmeti terk ederiz." dediler. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

– "*Öyle iseniz yemeyeceğinizi toplamayın, oturmayacağınız meskenleri yapmayın, bırakıp gideceğiniz eye göz dikmeyin.*" [293] buyurdu.

Câbir (r.a.) diyor ki: "Resûl-i Ekrem (s.a.v.) îrâd buyurduğu bir hutbesinde:

مَنْ جَاءَ بِلَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ لَا يَخْلِطُ بِهَا غَيْرَهَا وَجَبَتْ لَهُ الْجَنَّةُ

"*Kelime-i tevhîd ile gelip, buna ba ka bir ey karı tırmayan kimseye cennet vâcip olur.*" buyurdu. Bunun üzerine Hz. Ali (r.a.) ayağa kalkarak:

– "O karıştırmayacağımız şeyin ne olduğunu bize açıklar mısın?" deyince Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

حُبُّ الدُّنْيَا طَلَبًا لَهَا وَاتِّبَاعًا لَهَا وَقَوْمٌ يَقُولُونَ قَوْلَ الْأَنْبِيَاءِ

وَيَعْمَلُونَ عَمَلَ الْجَبَابِرَةِ فَمَنْ جَاءَ بِلَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ لَيْسَ فِيهَا

شَيْءٌ مِنْ هٰذَا وَجَبَتْ لَهُ الْجَنَّةُ

– "*Dünyaya uymak ve dünyayı aramak sûretiyle dünya sevgisidir. Öyle insanlar var ki, peygamberler gibi konu ur, zâlimler gibi i görür. İ te bütün bunlardan sâlim olarak kelime-i tevhîd ile gelen kimseye cennet vâcip olur.*" buyurdu.[294]

Yine haberde:

اَلسَّخَاءُ مِنَ الْيَقِينِ وَلَا يَدْخُلُ النَّارَ مُوقِنٌ وَالْبُخْلُ مِنَ

الشَّكِّ وَلَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَنْ شَكَّ

"*Cömertlik, îman sağlamlığından gelir. Îmanı sağlam olan cehenneme girmez. Cimrilik de ek ve üpheden gelir. üphe içinde olan cennete giremez.*" [295] Diğer hadîste: "*Cömert, Allah'a yakın, insanlara yakın ve cennete yakındır. Cimri ise Allah'tan uzak, insanlardan uzak ve cehenneme yakındır.*" [296] buyrulmuştur. Cimrilik, dünyaya olan hevesin mahsûlü, cömertlik ise zühdün netîcesidir. Şüphesiz meyveyi

övmek, meyve vereni övmektir. İbnü'l-Müseyyeb'in Ebû Zer (r.a.) yolu ile Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'den rivâyetinde: *"Dünyadan yüz çeviren kimsenin kalbinde Allahu Teâlâ hikmeti yerle tirir, dilinde konu turur, dünyanın dert ve dermânını ona bildirir ve onu sâlim olarak dünyadan çıkarıp dârü's-selâma ula tırır."* [297] buyurmuştur.

Resûl-i Ekrem (s.a.v.) bir gün ashâbı ile otururken on aylık gebe develer geldi. Arapların en kıymetli malları bunlardır. Çünkü sırtından, sütünden, etinden, tüyünden ve yavrusundan istifade edilen bir hayvandır. Araplar nazarında büyük değere sâhip oldukları için âyette:

وَإِذَا الْعِشَارُ عُطِّلَتْ

"Gebe develer salıverildiği zaman." (Tekvîr suresi, 81/4) buyrulmuştur. Bu kadar kıymetli olan bu deveye Resûl-i Ekrem (s.a.v.) dönüp bakmadı. Araplar:

– "Bu bizim en kıymetli malımızdır, niçin bakmıyorsun?" dediklerinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

– *"Rabbim beni bunlara bakmaktan nehyetti."* buyurdu ve:

وَلَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَى مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا...

"Onlardan bir sınıfa, kendilerini fitneye düşürmemiz için ve faydalandırdığımız dünya hayatına ait zînetlere ve debdebelere sakın iki gözünü dikme." (Tâhâ suresi, 20/131) âyet-i celîlesini okudu."

Mesruk'un rivâyetinde Hz. Âişe (r.a.) diyor ki: "Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'i aç gördüğüm vakit ağladım ve kendisine:

– "Allah'tan istesen de rızkını verse." dediğimde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

يَا عَائِشَةُ، وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَوْ سَأَلْتُ رَبِّي أَنْ يُجْرِيَ مَعِيَ

جِبَالَ الدُّنْيَا ذَهَبًا لَأَجْرَاهَا حَيْثُ شِئْتُ مِنَ الْأَرْضِ، وَلَكِنِّي

اخْتَرْتُ جُوعَ الدُّنْيَا عَلَى شِبَعِهَا وَفَقْرَ الدُّنْيَا عَلَى غِنَاهَا وَحُزْنَ

الدُّنْيَا عَلَى فَرَحِهَا، يَا عَائِشَةُ إِنَّ الدُّنْيَا لَا تَنْبَغِي لِمُحَمَّدٍ وَلَا

لِآلِ مُحَمَّدٍ، يَا عَائِشَةُ إِنَّ اللهَ لَمْ يَرْضَ لِأُولِي الْعَزْمِ مِنَ

الرُّسُلِ إِلَّا الصَّبْرَ عَلَى مَكْرُوهِ الدُّنْيَا وَالصَّبْرَ عَنْ مَحْبُوبِهَا، ثُمَّ
لَمْ يَرْضَ لِي إِلَّا أَنْ يُكَلِّفَنِي مَا كَلَّفَهُمْ، فَقَالَ: ﴿وَاصْبِرْ كَمَا
صَبَرَ أُولُو الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ﴾ وَاللهِ مَا لِي بُدٌّ مِنْ طَاعَتِهِ وَإِنِّي
وَاللهِ لَأَصْبِرَنَّ كَمَا صَبَرُوا بِجُهْدِي وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللهِ

Ya Âi e, hayâtım yed-i kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki; eğer Rabbimden bu dağların altın olup, gittiğim her tarafa benimle akıp gitmelerini istesem, Rabbim bunu yapardı. Fakat ben, dünyanın açlığını tokluğu üzerine, yoksulluğunu bolluğu üzerine, sıkıntısını huzuru üzerine tercîh ettim. Ey Âi e, dünya Muhammed'e ve onun ehl-i beytine yara maz. Ey Âi e, Allahu Teâlâ büyük peygamberlerinden dünyanın mihnetine kar ı sabrı istediği gibi, dünyanın sevimli eylerinden de sabredip uzak kalmayı istemi tir. Benim hakkımda da buna razı olmu ve onlara neyi teklif etti ise bana da onu teklif ederek "Azim sâhibi peygamberlerin sabrı gibi sen de sabret."buyurmu tur. Vallahi ben O'na itâate devam eder ve diğer peygamberler gibi sabretmeye gayret ederim. Kuvvet ve kudret Allah'tandır." [298]

Rivâyete göre; İslâm fütuhâtı genişleyip, İslâmiyet etrafa yayıldığı ve hazine ganîmet malları ile dolup taştığı vakit, Halife Hz. Ömer'in kızı Hafsa babasına:

– "Böyle etraftan ziyâretçilerin geldiği vakit, güzel ve ince kumaşlar giy, emret de nefis yemekler yaptır; sen de ye, misafirlerine de yedir." dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a.):

– "Kızım, insanlar arasında kişinin hâlini en iyi bilenin, yine kendisi olduğunu bilmez misin? Sana Allah aşkına yemîn verdiriyorum. Söyle bakalım; Resûl-i Ekrem (s.a.v.) bu kadar yıl kavmi arasında bulundu. Hiç bir vakit hem akşam, hem sabah karnı doydu mu? Akşam buldu ise sabah bulamadı, sabah buldu ise akşam bulamadı, öyle değil mi? Yine Allah aşkına soruyorum; Hayber fethedilinceye kadar Resûl-i Ekrem (s.a.v.) ve onun Ehl-i Beyti hurma yiyip doydular mı? Yine Allah adına and vererek sana sorarım, hâtırlar mısın? Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e yüksek bir sofra getirdiğiniz vakit, ağırına gitmiş rengi değişmişti. Sonra sofranın kaldırılmasını ve yemeğin daha alçak bir şey üzerine konulmasını, yâhut da yer üzerine konulmasını emretmemiş mi idi? Yine sana yemîn verdiririm.

Resûl-i Ekrem (s.a.v.) geceleri bir abâ üzerinde yatarken, bir gece bu abâ dört kat yapıldığı vakit sabaha kadar uyanamayınca: "Beni gece ibâdetimden

alıkoydunuz, bunları ikiye indirin.” demedi mi? Yine sana yeminle sorarım, Resûl-i Ekrem (s.a.v.) sırtındaki elbiseyi yıkatmak için çıkardığı sırada Bilâl gelip de “Namaz!” diye seslendiği vakit, giyecek başka elbisesi olmadığı için, kuruyuncaya kadar o elbiseyi beklediğini bilmez misin? Yine yemîn verdirerek sana sorarım. Zafer kabîlesinden bir kadın Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’e bir gömlek ve bir îzâr hazırlamıştı. Bunların biri henüz dikilmediği için yalnız birini önce gönderince, Resûl-i Ekrem (s.a.v.) sadecce ona bürünerek namaz kıldırdığını ve başka giyeceği olmadığı için onu omuzlarına bağladığını bilmiyor musun? Bilmiyor musun?” diye böyle böyle kızını ağlatıncaya kadar sayıp döktü ve kendisi de ağlayarak yere düştü, nerede ise canı çıkacaktı.[299]

Diğer rivâyetlerde Hz. Ömer kızı Hafsa’ya:

– “Benim iki arkadaşım vardı, onların da tâkip ettikleri bir yol vardı. Şimdi ben onlardan başka yol mu tutayım? Vallahi ben onların geçim darlığına dayanırım ve bu sayede onların yaşantılarına ulaşmamı ümîd ederim.” dedi.

Ebû Saîd el-Hudrî’nin rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

لَقَدْ كَانَتِ الْأَنْبِيَاءُ قَبْلِي يُبْتَلَى أَحَدُهُمْ بِالْفَقْرِ فَلَا يَلْبَسُ إِلَّا

الْعَبَاءَةَ وَإِنْ كَانَ أَحَدُهُمْ لَيُبْتَلَى بِالْقَمْلِ حَتَّى يَقْتُلَهُ الْقَمْلُ

وَكَانَ ذَلِكَ أَحَبَّ إِلَيْهِمْ مِنَ الْعَطَاءِ إِلَيْكُمْ

“Benden önceki peygamberler yoksullukla mübtelâ olmu , giyecek bir abâdan ba ka bir ey bulamamı lar. Ha erelerin kendilerine verdikleri eziyete, size yapılan atıyeye sevindiğinizden daha çok memnun kalırlardı.” buyurdu.

İbn Abbâs’ın (r.a.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

لَمَّا وَرَدَ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ مَاءَ مَدْيَنَ كَانَتْ خُضْرَةُ الْبَقْلِ

تُرَى فِي بَطْنِهِ مِنَ الْهُزَالِ

“Mûsâ aleyhisselâm, Medyen ırmağına uğradığı vakit, zayıflıktan mîdesindeki fasulyelerin ye illiği belli olurdu.” [300] buyurdu. İşte bu hayat, peygamberlerin tercîh ettiği hayattır. Hâlbuki onlar herkesten ziyâde Allah’ı ve âhirette kurtuluş yolunu bilenlerdir.

Hz. Ömer’den gelen bir rivâyette:

وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ

“Altını ve gümüşü yığıp biriktirip de Allah yolunda harcamayanlar.” (Tevbe suresi, 9/34) âyeti nâzil olduğu vakit, Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

تَبًّا لِلدُّنْيَا تَبًّا لِلدِّينَارِ وَالدِّرْهَمِ

“Dünya kahrolsun, dünya kahrolsun, altın ve gümü kahrolsun, bunların sâhibi kahroldu.” buyurdu. Ashâb-ı kirâm:

– “Allahu Teâlâ altın ve gümüş yığmaktan bizi men etti, ne yığalım?” diye sordular. Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *“Sizden her biriniz zikreden dil, ükreden kalbe sâhib olsun. Bir de âhireti husûsunda kendisine yardımcı olacak bir kadın elde etsin.”* [301] buyurdu.

Huzeyfe’nin (r.a.) rivâyetinde, Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

مَنْ اٰثَرَ الدُّنْيَا عَلَى الْاٰخِرَةِ اِبْتَلَاهُ اللّٰهُ بِثَلَاثٍ: هَمًّا لَا يُفَارِقُ

قَلْبَهُ أَبَدًا وَفَقْرًا لَا يَسْتَغْنِي أَبَدًا وَحِرْصًا لَا يَشْبَعُ أَبَدًا

“Dünyayı âhiret üzerine tercîh eden kimseyi Allahu Teâlâ üç ey ile ibtilâ eder: Kalbinden hiç çıkmayan sıkıntı, hiç kurtulamadığı fakirlik ve doymak bilmeyen hırs.” [302] buyurdu. Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

لَا يَسْتَكْمِلُ الْعَبْدُ الْإِيمَانَ حَتَّى يَكُونَ أَنْ لَا يُعْرَفَ أَحَبَّ إِلَيْهِ

مِنْ أَنْ يُعْرَفَ وَحَتَّى يَكُونَ قِلَّةُ الشَّيْءِ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ كَثْرَتِهِ

“Ki i îmanını kemâle erdiremez. Tâ ki, bildiğinden daha sevimli bir eyin varlığını bilmedikçe ve o eyin azı, kendisi için çoğundan daha sevimli olmadıkça.” [303]

Îsâ aleyhisselâm: “Dünya bir köprüdür. Onu onarmaya değil, ondan geçmeye bakın.” demiştir. Bir defa Hz. Îsâ’ya: “Müsâade et de bir mâbed yapalım.” diyenlere, “Gidin, denizin üstünde böyle bir mâbed yapın.” dedi. Onlar: “Su üstünde binayı nasıl tuttururuz?” dediklerinde, “Dünya sevgisi ile ibâdet nasıl kabul olunur?” diye cevap vermiştir.

Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِنَّ رَبِّي عَزَّ وَجَلَّ عَرَضَ عَلَيَّ أَنْ يَجْعَلَ لِي بَطْحَاءَ مَكَّةَ ذَهَبًا

فَقُلْتُ لَا، يَا رَبِّ وَلَكِنْ أَجُوعُ يَوْمًا وَأَشْبَعُ يَوْمًا فَأَمَّا الْيَوْمَ

الَّذِي أَجُوعُ فِيهِ فَأَتَضَرَّعُ إِلَيْكَ وَأَدْعُوكَ وَأَمَّا الْيَوْمُ الَّذِي

أَشْبَعُ فِيهِ فَأَحْمَدُكَ وَأُثْنِي عَلَيْكَ

"Aziz ve celil olan Rabbim, Mekke vâdisini altın yapıp emrime vermesini bana arzetti. Ben dedim ki: "Ey Rabbim, bunu istemem. Bir gün aç, bir gün tok olarak ya ayayım, bu bana yeter. Acıktığım gün sana tazarrû ve niyazda bulunurum. Doyduğum gün de sana hamdeder ve sana senâda bulunurum." [304] buyurdu.

İbn Abbâs'ın (r.a.) rivâyetinde; Cebrâil ile Safâ'ya doğru giderken Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Ey Cebrâil, seni hak olarak gönderen Allah'a yemîn ederim ki, Muhammed'in Ehl-i Beyti'nde bir avuç kavut veya un ak amlamamı tır." der demez, gökten korkunç bir ses duyuldu. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

– *"Yoksa Allahu Teâlâ kıyâmetin kopmasını mı emretti?"* diye sordu. Cebrâil aleyhisselâm:

– "Hayır, öyle bir şey yok. Senin sözünü duyan İsrâfil işte burada sana geldi." dedi. İsrâfil aleyhisselâm söze başlayarak:

– "Allahu Teâlâ sizin söylediğinizi duydu ve yerin hazînelerinin anahtarları ile beni sana gönderdi. Bunları sana arzetmemi ve istersen Tihame dağını gümüş, yâkut ve zümrüt yaparak peşinde gezdirmemi emretti. İstersen hükümdâr bir peygamber, istersen kul olarak bir peygamber kal." dedi.

Cebrâil aleyhisselâm, kul bir peygamber olarak kalmasını kendisine işâret etti ve Resûl-i Ekrem (s.a.v.) üç defa: *"Kul bir peygamber."* dedi.[305]

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Allahu Teâlâ bir kuluna hayır murâd ettiği vakit, onu dünyadan îrâz ettirip âhirete te vîk eder ve kusurlarını kendisine gösterir." [306] buyurdu. Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Dünyadan yüz çevir ki, Allah seni sevsin. İnsanların eline bakma ki, onlar seni sevsin."* [307] buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

"Öğrenmeden ilim sâhibi olmak, rehbersiz hidâyete ula mak isteyen, dünyadan îrâz etsin." Başka bir hadîste de şöyle buyrulmuştur: *"Cenneti arzu eden hayırlara ko ar. Ate ten korkan, ehevî arzularından vazgeçer. Ölümü bekleyen, dünya*

lezzetlerini terk eder. Dünyaya meyledene ise musîbetler yağar.” [308] Îsâ aleyhisselâm ve Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’den rivâyet edildiğine göre: *“Dört ey zorlukla elde edilir: Susmak, ibâdetin ba langıcıdır. Tevâzû, çok zikir ve az varlık* (ile yetinmek.)*”* [309] buyurmuşlardır.

Dünyaya buğzu metheden ve dünya sevgisini yeren bütün haberleri burada sıralamak mümkün değildir. Zaten peygamberlerin gönderilmesindeki gaye, insanları dünyadan âhirete yöneltmektir. Bunun için insanlarla konuştuklarının çoğu buna râcidir. Her hâlde anlattıklarımız ile durum yeteri kadar açıklanmıştır. Kendisinden yardım istenen, yalnız Allah’tır.

Bu husus ile ilgili eserler:

Eserde vârid olduğuna göre: “İnsanlar dünyalıklarından eksik kalanı istemedikleri müddetçe **“Lâ ilâhe illâllah”** kelime-i tevhîdi, insanlardan Allahu Teâlâ’nın gadabını uzaklaştırır.” Diğer bir ifâde ile “dünyayı dînleri üzerine tercîh etmedikçe” şeklindedir. Dünyalığı tercîh ederken kelime-i tevhîdi söyledikleri vakit Allahu Teâlâ: “Bu iddiânız doğru değil, yalancısınız” buyurur. Ashâbdan birisi şöyle anlatıyor: “Bütün amelleri araştırdık. Âhiret hususunda, dünyadan yüz çevirmekten iyisini bulamadık.” Yine ashâbdan bir zât tâbiînin önde gidenlerinden birisine: “Siz, Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in ashâbından çok amel ettiğiniz halde onlar sizden hayırlı idi.” dedi. Adamcağız sebebini sorunca; “Çünkü onlar dünyada sizden daha zâhid idiler.” diye açıkladı.

Hz. Ömer (r.a.): “Dünyada zühd, kalp ve cismin selâmetidir.” buyurdu. Bilâl b. Sa’d da: “Allahu Teâlâ bizi dünyadan yüz çevirmeye dâvet ettiği halde, bizim dünyaya rağbet etmemiz, günâh olarak bize yeter.” demiştir.

Adamın biri **Süfyân-ı Sevrî**’ye:

– “Zâhid bir âlim görmek istiyorum.” deyince Süfyân:

– “Yazıklar olsun ki o, bulunmayan bir bitkidir.” dedi.

Vehb b. Münebbih şöyle anlatıyor: “Cennetin sekiz kapısı vardır. Cennetlikler bu kapılara vardıkları zaman, kapıcılar: “Rabbimizin ululuğuna yemîn ederiz ki zâhidlerden, dünyadan îrâz edip cennete âşık olanlardan önce bu kapılardan içeri kimse girmez.” derler.

Yûsuf b. Esbât da: “Ben, Allah’tan, üç haslete sâhip olmamı isterim. Birincisi hiç param olmadığı halde ölmek, ikincisi hiç borcum olmadığı halde ruhumu teslim etmek. Üçüncüsü de kemikte et kalmamak şartıyla âhirete intikal etmektir.” dedi ve hakîkaten dediği gibi de öldü.

Rivâyete göre Abbâsî halifelerinden birisi fakîhlere câizeler gönderdi. Onlar da bu hediyeleri kabul ettiler. Fudayl’a on binlerce para gönderdi, fakat Fudayl

bunları kabul etmedi. Evlâtları: "Fakîhler kabul ettikleri halde sen niye kabul etmiyorsun? Hâlbuki ihtiyacın var." dediklerinde Fudayl ağladı ve: "Benimle siz neye benzersiniz biliyor musunuz? Adam uzun müddet öküzünü çalıştırır, sonra ihtiyarlayıp zayıflayınca derisinden istifade etmek için onu boğazlar. Siz de bu ihtiyarlığımda beni boğazlamak istiyorsunuz. Ey âile efrâdım! İyi biliniz ki, beni boğazlamadan aç olarak ölmeniz sizin için daha hayırlıdır." dedi.

Ubeyd b. Umeyr'ın anlattığına göre; Meryem oğlu Îsâ aleyhisselâm, kıl kumaş giyer ve bitkilerle geçinirdi. Ölecek çocuğu, yıkılacak evi olmadığı gibi, yârın için bir yiyeceği de yoktu. Nerede gecelerse orada kalırdı. Ebû Hâzım'ın hanımı, kocasına:

– "Kış geliyor, kışlık yiyecek ve yakacak ihtiyacımız var." deyince Ebû Hâzım:

– "Bunların hiçbiri önemli değil, önemli ve mutlak olan ölüm, dirilmek, Allah'ın huzurunda hesap vermek, sonra da ya cennet veya cehenneme gitmektir." dedi.

Hasan-ı Basrî;

– "Elbiseni niçin yıkamazsın?" diyenlere,

– "Ondan daha önemli ve acele işim var." dedi.

İbrâhim b. Edhem: "Kalplerimiz üç perde ile kapanmıştır. Bu perdeler kalkmadıkça kişi, yakîn kuvvetine ulaşamaz. Bunlar, mevcut ile sevinmek, rağbet olana üzülmek, övülmeye sevinmektir. Mevcut ile sevindiğin vakit harîs, rağbet edilen şeye üzüldüğün vakit muazzeb, övülmeye sevindiğin vakit de kendini beğenmiş olursun ki, buna ucub derler. Bu da ameli mahveder." demiştir.

İbn Mes'ûd (r.a.) diyor ki: "Zâhidin iki rekât namazı, zâhid olmayanların ömür boyunca zahmet ve meşakkatle yaptıkları ibâdetlerden makbüldür."

Seleften bir zât: "Allahu Teâlâ'nın bizden aldığında bize olan in'âmı, bize verdiğindeki in'âmından daha makbüldür." sözü ile Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in yukarıda geçen: *"Zarar verdiği için hastayı yemek içmekten koruduğunuz gibi, Allahu Teâlâ da mü'min kulunu dünya varlıklarından korur."* buyurduğuna işârettir. Bu anlaşıldığı vakit, sağlığa zararlı olan şeyi vermemek, hastalığa götüren şeyi vermekten daha önemli olduğu bilinmiş olur.

Sevrî de: "Dünya doğruluk yeri değil, eğrilik yeridir. Ferahlık yeri değil, sıkıntı yeridir. Onu bilen bolluğu ile sevinmez, varlığı ile de üzülmez." dedi.

Sehl diyor ki: "Dört şeye bürünmedikçe âbidin ameli hâlis olamaz. Bunlar, açlık, çıplaklık, fakirlik ve zillettir."

Hasan-ı Basrî anlatıyor: "Öyle zatlar ile karşılaşırım ki, onlar dünyalıktan kendilerine yönelen hiç bir şeye sevinmez ve gidene de üzülmezler. Altın ve

gümüş, onların nazarında topraktan âdî idi. Elli altmış yıl yaşar, onun için bir elbise dürülmez, onun için ocağa tencere konulmaz. Altına bir hasır dahî serilmez. Evinde olan kimselere yemek pişirmekle emretmezdi. Gece olunca ayakları üstüne kalkar, alın ve yüzünü yerlere sürer, yanaklarından aşağı yaşlar akardı. Cehennemden âzâd olmaları için Allah'a yalvarırlardı. Bir iyilik yaptıkları vakit hemen onun şükrünü ödemeye çalışır ve kabulünü Allah'tan dilerlerdi. Bir kötülük ve bir kusur yapsalar ona üzülür ve bağışlanmasını Allah'tan dilerlerdi. Bunlar bu halde iken yine isyandan korunamaz ve yine kurtuluşu, Allah'ın mağfiretinde ararlardı. Allah rahmet etsin."

İbn Mâce Zeyd İbn Sâbit'ten sened-i ceyyid ile, Tirmizî Enes'den rivâyet etmiştir.

İbn Mâce Ebu Halat'tan rivâyet etmiştir.

İbn Mâce sahih sened ile Abdullah b. Amr'dan biraz eksik olarak rivâyet etti. Metin yukarıda geçmiştir.

İbn Mâce Sehl'den rivâyet etmiştir. Metin yukarıda geçmiştir.

Bezzâr, Enes'ten rivâyet etmiştir.

Hâkim, rivâyet ettiHadîs, yukarıda geçmiştir.

Taberânî Ümmü Veled'den rivâyet etmiştir.

Hatib ve İbn Asâkir, Câbir'den rivâyet etmişlerdir.

Tirmizî ve Hâkim **"Nevâdir"**de Câbir'den değil, Zeyd b. Erkam'dan rivâyet etmişlerdir.

Firdevs sâhibi, Ebû'd-Derda'dan rivâyet etmiştir.

Tirmizî, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir. Metin yukarıda geçti.

İbn Ebi'd-Dünyâ Saffan'dan mürsel olarak rivâyet etmiştirBaşka rivâyet yolları da vardır.

Ebû Mansûr Deylemî, **"Müsned-i Firdevs"**inde Abdurrahman Sülemî yolundan başka ifade ile rivâyet etti.

Toplu olarak bulunamamıştır. Bezzar, Tirmizî Buhârî ve Müslim'in parça parça rivayetlerinde bir kısmı vardır.

İbn Mâce rivâyet etmiştir.

Taberânî **"Evsat"**ında rivâyet etmiştir. Hadis, Zekât bahsinde geçti.

Taberânî'nin İbn Mes'ûd'dan buna benzer bir rivâyeti vardır.

Firdevs sâhibi mürsel olarak Ali b. Talha'dan benzeri bir hadisi rivâyet etmiştir.

Ahmed, Tirmizî, Taberânî, Beyhakî, Ebû Ümâme'den rivâyet etmişlerdir.

Muhtasar olarak yukarıda geçmiştir.

Ebû Mansûr **"Müsned-i Firdevs"**inde rivâyet etmiştir.

Yukarıda geçmiştir.
İbni Hibban **“Zuafâ”**da Ali’den rivâyet etmiştir.
Taberânî ve Hakim, Enes’den rivâyet etmişlerdir. Yukarıda da seçmiştir.

ZÜHDÜN DERECELERİ, KAÇINILACAK HUSUSLAR

Bilmiş ol ki; bizâtihî zühd, kuvveti îtibarıyla üç derecedir:

Birinci derece; en düşük derecedir. Nefsi dünyaya iltifat edip kalbi ona meyleder ve kendisi de dünyalığı arzu ederken, mücâhede ile dünyadan îrâz etmektir. Buna mütezehhid denir ki, sa'y u gayret ile zühde ulaşana nispetle, zühdün başlangıcı sayılır. Mütezehhid önce nefsini arıtır, sonra heves ettiği şeyleri gönlünden çıkarır, fakat zâhid, evvelâ heves ettiği şeyleri gönlünden çıkarır ve sonra da onu ibâdetle arıtır. İşte zâhid ile mütezehhid arasındaki fark budur. Zâhid, artık ayrıldığı şeylere sabır üzerinde durmaz. Bunun için mütezehhid, nefsi galebe çalıp şehvetleri kendisini çekebilir de az çok dünyaya meylederek dünyadaki istirahatine dönebilir.

İkinci derece; umduğu cennete nispetle dünyayı hakir görerek, gönül hoşluğu ile dünyalığı terk etmektir. İki kuruş için bir kuruşu seve seve fedâ eden gibi, her ne kadar biraz beklemesi gerekirse de bu, insanın ağırına gitmez. Fakat bu ikinci derecedeki zâhid de mutlak alış-veriş eden tüccar gibi, zühdünü görüp ona meyledebilir, kendini ve zühdünü beğenme temâyülüne düşebilir. Kendi kendine kendisi için tahsîs edilen şeyi daha büyüğü için terk ettiğini düşünmez. Cevhere nispetle çakıl taşı ne ise dünya da Allahu Teâlâ'ya ve O'nun âhirette vereceklerine nispetle aynı şey olduğuna inanır. İşte çakıl taşını verip cevheri alan kimsenin bu ticaretinden dönme ihtimâli olmadığı gibi, bu zâhidin de zühdünden dönme ve dünyaya meyletme ihtimali yoktur. Zâhidlikte kemâl budur ve bunun sebebi de mükemmel bilgidir.

Ebû Yezîd Bistâmî, Ebû Mûsâ b. Abdurrahîm'e:

– "Ne üzerine konuşacaksın?" diye sordu. O da:

– "Zühd hakkında konuşacağım." dedi. Ebû Yezîd:

– "Nereden zühd?" deyince o da:

– "Dünyadan zühd." diye cevap verince, Ebû Yezîd:

– "Ben de sandım bir şeyden bahsedeceksin. Dünya nedir ki, ondan yüz çevirmekten bahsedeceksin?" dedi.

Mükâşefe ve müşâhede yolu ile kalpleri mâmur olan mârifet erbâbına göre, âhireti için dünyasını terk edenler, tıpkı hükümdarın kapısında kendisinin içeri girmesine mâni olan bir köpeğe bir parça ekmek atıp onu ekmek ile oyaladıktan sonra, içeri girip işini görenler gibidir. Şimdi bu adam hükümdârın huzuruna girip gördüğü bu kadar iş karşılığında, ben köpeğine bir lokma verdim, diye

hükümdârı minnet altına alabilir mi?

Şeytan da Allah'ın kapısında bir köpektir. Kapı açık, perdeler kalkmış olduğu halde insanların içeri girmesine engel olur. Dünya ise bir ekenek lokması gibidir. Onu yersen, çiğnerken biraz tadını alabilirsin, fakat sonra ağzından kaybolup gider. Onun hamuru mîdeye iner ve sonra da dışarı çıkacak yola girer de onu çıkarmak zorunda kalırsın. Hükümdârın îzâz ve ikrâmına uğramak için onu terk eden, daha ona iltifat eder mi?

Yüz yıl da yaşasan, dünyanın bütün varlığı âhirete nispetle bir lokmadan azdır. Çünkü sonu gelen şeyin, sonu olmayan şeye nispeti yapılamaz.

Hâlbuki dünya sona erecektir. Aradan milyonlarca sene de geçse, mâdem ki yok olacaktır, hiç yok olmayana nispetle yine bir değer taşımaz. Demek ki zâhid, zühdüne ancak, terk ettiği şeye iltifat ettiği zaman bakar. Terk ettiğini de bir şey sandığı vakit ona bakar. Terk ettiği dünyalığa dönüp bakması ise mârifetteki noksanlığındandır. O halde zâhidin zühdündeki noksanlığı, mârifetteki noksanlığındandır.

İşte bunlar, zâhidlerin derece farklarıdır. Her üç derecenin de kendi aralarında ayrı ayrı farkları vardır.

Zîra mütezehhidin sabır zorluğuna dayanması, sabırdaki güçlüğü nispetinde ayrı ayrıdır. Bunun gibi zühdünde ucbe düşenler de zühdlerine iltifatları nispetinde derecelere ayrılır. Kendisine rağbet edilmesi bakımından da zühd, üç derecedir:

En aşağı derece, zühdünde heves ettiği şeyin cehennem azâbından ve diğer üzücü şeylerden; kabir azâbı, hesap zorluğu, sırat tehlikesi ve benzeri zorluklardan korunmak için heves edilen zâhidliktir ki, bu güçlükler hakkında rivâyetler vardır. Meselâ. "Bir adam hesâba çekilir. Öyle terler ki, yüz deve gelse terinin suyundan içer ve kanarlar." denilmiştir. Bu zühd, korkanların zühdüdür. Acıdan kurtuluş, ancak yoklukla mümkün olacağı için, bunlar yok olmaya da razı gibidirler.

Bunun bir üst derecesi, Allah'ın vereceği mükâfata, cennetteki hûrî ve diğer nîmetlere heves ederek zühd etmesidir. Bu da umanların zühdüdür. Bunlar yalnız yokluğa kanaat ederek dünyayı terk etmiş değiller, belki sonu gelmeyen ebedî nîmetlere tamah ederek zâhidlik etmişlerdir.

Üçüncüsü; en üstün derecedir. Ne elem ve kederlerden kurtulmak, ne de zevklere ulaşmak için değil, ancak Allah için ve Allah'a ulaşmak için yapılan zâhidliktir. Bunun bütün emeli, Allah ve O'nun rızâsıdır. Bu, Allah'dan başkasına meyletmeyen gerçek muvahhiddir. Çünkü Allah'tan başkasını isteyen, O'na kulluk eder. Her aranan mâbuddur. Her arayan, aradığının kuludur. Allah'tan

başkasını aramak, gizli bir şirktir. Bu zâtlarda bunların hiç biri yoktur, işte bu da muhiblerin zühdüdür. Gerçek ârifler de bunlardır. Zîra yalnız Allah'ı seven, O'nu bilendir. Altın ile gümüşü seven ve her ikisini toplayamayacağını bilen kimsenin gümüşü bırakıp altını tercîh edeceği gibi, Allah'ı ve O'nun cemâline bakmanın zevkini bilen ve bunun hûriler, köşkler ve ağaçlara bakıp onlardan zevk almakla bir araya toplanmasının mümkün olmadığını anlayan, bunların hepsinden vazgeçerek Allah'ın cemâline bakmayı tercîh eder.

Sakın, cennet halkının Allahu Teâlâ'nın cemâline nazar ettikleri vakit, cennet zevklerinden hatırlarında bir şey kaldığını sanma. Allah'ın cemâli karşısında cennetin zevkleri, dünya hâkimiyeti karşısında bir kuş oynatmak gibi kalır. Basîret sâhiplerine göre Allah'ın cemâlini bırakıp da cennetin zevklerine tâlip olanlar, saltanat koltuğunu bırakıp da kuş oynatmayı tercîh eden çocuklar gibidirler. O çocuk, hükümdarlık mevkîini bilemediği için kuştan aldığı zevki, ona tercîh ediyor. Nefret ettiği şeye nispetle zühdün taksîmine gelince, bu hususta fazla dedi kodu vardır. Hattâ yüzü aşkın görüş mevcuttur. Biz onları nakletmekle uğraşacak değiliz. Ancak bütün tafsîlâtı içine alan bir söze işâret edelim ki, bu sâyede söylenenlerin mevzûu ihâtada kusurlu oldukları anlaşılmış olsun. Buna göre deriz ki:

Zühd ile kendisinden yüz çevrilen şeylerin icmâl ve tafsîli vardır, tafsili için de mertebeler mevcuttur. Bunların bâzısı teker teker bütün kısımlarını daha geniş ve bâzısı da daha mücmel şekilde açıklar.

Birinci derecede mücmel olanı; Allah'tan başka her şeyi hattâ kendi nefsini terk etmektir.

İkinci derecedeki icmâl; nefse fayda veren bütün sıfatlardan ayrılmaktır. Gadab, kibir, riyaset, mevkî ve mal sevgisi gibi bütün şehevî arzuları içine alır.

Üçüncü derecedeki icmal; mal, mevkî ve bunların sebeplerinden zühd etmektir. Zîra nefsin bütün arzuları bunlara râcîdir.

Dördüncü derecedeki icmâl; ilim, kudret, altın, gümüş ve mevkî gibi şeylerden zühd etmektir. Zîra malın her ne kadar çok çeşitleri varsa da, onları altın, gümüş ve mevkî bir araya toplayabilir. Bunları temîn için birçok sebepler varsa da, ilim ve kudret bu sebepleri içine alabilir. Buradaki ilimden, gönüllere hâkim olmak maksadıyla elde edilen ilmi kastediyoruz. Çünkü mansıb ve mevkî demek, gönüllere hâkim olmak ve onları emrine almak demektir. Nitekim mal demek de maddelere sâhip olmak ve onları irâdesine almak demektir.

Şâyet daha fazla tafsîlâta girecek olursak, terk edilmesi gereken şeylerin yine de çoğunun hâriçte kalacağından korkulur. Allahu Teâlâ bir âyette bunların yedi tanesini anlatmak üzere:

زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ

الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ

وَالْحَرْثِ ذٰلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا

"Kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, salma güzel atlara, hayvanlara, ekinlere olan ihtiraskârâne sevgi, insanlar için bezenip süslenmiştir. Bunlar dünya metâıdır." (Âl-i İmrân suresi, 3/14) buyurmuştur. Sonra bir başka âyette bunları dörde indirerek:

اِعْلَمُوا أَنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَزِينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ

وَتَكَاثُرٌ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ

"Bilin ki dünya hayâtı ancak bir oyundur, bir eğlencedir, bir süstür, aranızda bir övünmedir. Mallarda ve evlâtlarda bir çoğalıştır." (Hadîd suresi, 57/20) buyurdu. Başka bir âyette bunları ikiye indirerek:

إِنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ

"Dünya hayatı ancak bir oyundur, bir eğlencedir." buyurdu. Sonra başka bir âyette, bunları bire indirerek:

وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوٰى فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوٰى

"Kim Rabbinin makamından korktu, nefsini hevâ ve hevesinden alıkoyduysa, cennet onun varacağı yerin tâ kendisidir." (Nâziât suresi, 79/40-41) buyurmuştur. Hevâ, nefsin dünyada bütün arzularını toplayan bir sözdür. Hepsinden yüz çevirmek lâzımdır.

Bunun icmâl ve tafsîl yollarını bildikten sonra, bâzılarının birbirine muhalif olmadıklarını anlarsın. Ayrılık bâzen tafsîlât, bâzen icmâlden hâsıl olur. Hulâsa zühd, nefsin bütün arzularından uzaklaşmaktır. Nefsin arzularından uzaklaşırsa dünyaya hevesi kalmaz, uzun emellere dalmaz. Zîra onun dünyada kalmayı arzu etmesi, dünyadan faydalanması için, devamlı istifadeyi de dünyada devamlı kalmak için ister. Çünkü bir şeyi arzu eden, onun devamını da ister. Yaşamayı istemek demek, bu hayatta var olan veya var olması mümkün olan şeylerin

devamını istemekten başka bir şey değildir. Onlardan uzaklaştığı vakit, dünyayı da istemez olur. Bunun için bu gibilere savaş borç olduğu vakit onlar:

رَبَّنَا لِمَ كَتَبْتَ عَلَيْنَا الْقِتَالَ لَوْلَا أَخَّرْتَنَا إِلَى أَجَلٍ قَرِيبٍ

"Rabbimiz! Savaşı bize niçin yazdın! Bizi yakın bir süreye kadar ertelesen (daha bir müddet savaşı farz kılmasan) **olmaz mıydı?"** (Nisâ suresi, 4/77) dediler. Allahu Teâlâ da:

قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ

"De ki: "Dünyanın faydası pek azdır." (Nisâ suresi, 4/77) buyurdu. Yâni siz, dünya hayâtını, dünyadan faydalanmak için istiyorsunuz. Hâlbuki o azdır. İşte o anda zâhidlerin hali ile münâfıkların durumu açıklanmış oldu.

Allah'ı seven zâhidler, bir binayı birbirine bağlayıp ayakta tutan tuğlalar gibi, zayıf halinde savaştılar ve iki iyiliğin birini beklediler. Onlar savaşa çağırıldıkları vakit, cennet kokusu alırlar ve susamış adamın suya hücumu gibi savaşa hücum ederler. Maksatları, İslâmiyet'i zafere ulaştırmak veya şehîd olmaktır. Hattâ bunlardan başı yastıkta ölenler, şehâdet mertebesini kaybettiklerine üzülürlerdi. Bunlardan biri de Halid b. Velid'dir. Ölüm döşeğine yattığı vakit: "Şehîd olurum ümîdiyle nice düşman saflarına saldırdım, nice savaşlara girdim, çıktım ve nihâyet başım yastıkta ölüyorum." diye hasret çekmiştir. Öldüğü vakit cesedinde sekiz yüz yara izi bulunmuştur. İşte sâdık mü'minlerin hali budur. Allah onlardan ve bizden râzı olsun.

Münâfıklara gelince; onlar ölüm korkusu ile savaş alanlarından kaçarlardı. Bunlar hakkında Allahu Teâlâ:

قُلْ إِنَّ الْمَوْتَ الَّذِي تَفِرُّونَ مِنْهُ فَإِنَّهُ مُلَاقِيكُمْ

"De ki: Sizin kendisinden kaçtığınız ölüm, muhakkak sizi bulacaktır." (Cuma suresi, 62/8) buyurmuştur. Onların, yaşamayı şehâdet üzerine tercîhleri, âdîyi iyi ile değiştirmektir. Hidâyeti verip sapıklığı alanlar ve ticâretinde kâr etmeyip hidâyete ulaşamayanlar da onlardır.

Hâlis kullara gelince; Allahu Teâlâ cennet karşılığında onların mal ve canlarını satın almıştır. Farazî olarak onlar yirmi-otuz senelik ömürlerini ebedî hayatları için fedâ ettiklerinden, bu alış-verişlerinde müjdelenmişlerdir. İşte kendisinden zühd edinilenin beyânı budur. Bu söylediklerimi anladıktan sonra kelâm

âlimlerinin zühd hakkındaki târifleriyle ancak zühdün bazı kısmına işâret etmiş olduklarını anlarsın. Herkes kendinde veya hitâp ettiği kimsede gâlip olanı anlatmış oldu.

Nitekim **Bişr**: "Dünyada zühd, insanlardan zühd demektir." demekle yalnız mevkîdeki zühde işâret etmiştir.

Kasım el-Cû'î: "Dünyada zühd, mîdede zühddür. Mîdene mâlik olduğun nispette zâhidsin." demiştir. Bu da şehvetin bu bölümündeki zühdüne işârettir. Yemîn ederim ki, en üstün şehvet ve birçok şehvetleri harekete geçiren mîdedir.

Fudayl: "Zühd, kanâattir." demekle, maldaki zühde işâret etmiştir.

Sevrî: "Zühd, emeli kısaltmaktır." dedi ki bu, bütün şehvetleri içine alır. Şehvetlere meyleden, dünyada kalmayı ister ve uzun kuruntular peşinde olur. Emeli azalan kimse, şehvetlerden yüz çevirmiş demektir.

Üveys: "Zâhid, bir şeyi aramak için çıktığı vakit zühdü kaybolur." demekle zühdü târif etmiş değil, zâhidlikte tevekkülü şart koşmuştur. Yine Üveys: "Zühd, tekeffül edilen şeyin peşinden gitmemek demektir." demekle rızık için uğraşmamayı kasdetmiştir.

Hadîs âlimleri de: "Dünya, re'y ve akıl ile amel etmektir. Zühd ise ilim ve sünnete uymaktır." derken bununla beraber dünyalıkta mevkî temîn için fâsid re'y ve akıl ile amel edeni kasdetmişlerse, bu doğrudur. Bu da mevkîin sebeplerinden bazısına işârettir. Çünkü öyle ilimler var ki, bunların âhirette bir faydası yoktur. Buna rağmen insanın ömrünü meşgul edecek şekilde onları uzatıp durdular. Zâhidliğin birinci şartı fuzulî şeyleri terk etmektir.

Hasan: "Zühd, herkesi kendinden üstün görmektir." demekle zühdün tevâzû olduğunu kabul etmiş ve bununla beraber mevkî ve ucbun nefyine işaret etmiştir ki, bu da zühdün bir bölümüdür.

Diğer bâzıları da: "Zühd, helâl aramaktır." dediler. "Zühd, hiç aramamaktır." diyenlere nispetle bu zühd, çok geride kalır. Şüphesiz bunu söyleyen Üveys, helâli talep etmemeyi kasdetmiştir.

Yûsuf b. Esbât da: "Eziyetlere katlanıp şehvetleri terk eden ve helâl lokma yiyen, zühdün esâsını bulmuştur." dedi.

Zühd hakkında söylediklerimizden başka daha pek çok sözler vardır. Bunların naklinde bir fayda görmüyoruz. Eşyânın hakîkatini insanların sözlerinden anlamak isteyen, birbirine uymayan sözlerle karşılaşır ve şaşırıp kalır. Kendi zâtında, hak kendisine tecellî eden ve kalbinin muşâhedesi ile hakîkati gören, hakka ve gerçeğe sarılmış ve basîret noksanlığından ötürü, kusur işleyenlerin hatâlarına ve kemal, marifete sahip olduğu halde hâcet miktarı ile yetinenlerin kusurlarına muttalî olur. Bizim görüşlerini açıkladığımız bu zatlar hepsi kusur

etti. Fakat kusurlar, kemâllerindeki eksiklikten değil, o andaki ihtiyaç miktarı ile yetinmiş olmalarındandır. Kelimelerdeki ihtilâfları ihtiyaçlarındaki ayrılıktandır.

İktisarın sebebi, bâzen kulun kendi makamından haber vermesi bakımından da olur. Haller ihtilâf ettiği için, haberler de ihtilâf eder. Yoksa bizâtihî hak birdir, o ihtilâf etmez. Bütün bu sözleri bir araya toplayan ve her ne kadar mufassal değilse de nefsinde kâmil olan Süleyman Dârâni'nin sözüdür. **Süleyman Dârânî**: "Zühd hakkında pek çok sözler duyduk. Bize göre zühd, seni Allah'tan meşgul edecek her şeyi terk etmektir." dedi. Bir defa biraz daha açıklayarak şöyle dedi: "Kim evlenir geçimi için yola çıkar veya hadîs yazarsa, işte bu adam dünyaya meyletmiştir." demekle, bütün bunlar, zühdün zıddı olarak kabul eden Ebu Süleyman, Allahu Teâlâ'nın:

إِلَّا مَنْ أَتَى اللّٰهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ

"Kalb-i selîm ile Allah'a varanlar başka." (Şuarâ suresi, 26/89) âyetini okudu ve: "Bu, içinde Allah'tan başkası bulunmayan kalptir." dedi. Ve bu, da dünyadan zühd etmeleri, kalplerinin ahiret için dünya meşgalesinden fariğ olmaları sebebiyledir." dedi. İşte bu, yüz çevirmesi gereken şeylere nispetle zühdün taksîmidir.

Ahkâmına nispetle zühdün taksimi; bu bakımdan farz, nafile ve selamet bölümlerine ayrılır. Nitekim **İbrahim b. Edhem**: "Harama karşı farz olan zühd haramdan kaçınmak, nafile olan zühd helalden kaçınmak, selamet olan zühd ise şüpheli şeylerden sakınmaktır. Zîra **Malik b. Enes**'e zahidlikten soruldukta takvadır, demiştir. Terk ettiklerindeki gizliliklere nispetle zühdün nihayeti yoktur. Çünkü hatıralarla nefsin faydalandığı şeylerin sonu yoktur. Özellikle riyânın gizliliğini, ancak gerçek âlimler bilir. Hattâ bu gizli duygular şöyle dursun, âşikâre olanlarda da zühdün sonu yoktur.

Zühdün en son haddi, **İsâ aleyhisselam**ın zühdüdür. Zîra o, taşı yastık yapıp yattığı vakit şeytan kendisine, "Dünyalığa meylettin." deyince, hemen taş yastığı kaldırıp atmıştır.

Rvayete göre; **Yahya b. Zekeriya aleyhimesselam** kıldan elbise giyerdi. Hatta bu elbise vücudun delik deşik etmişti. Maksadı, dünya nîmetlerine dalmamak ve o zevki terk etmekti. Annesi kendisine yün elbise giymesini söyledi. O da annesine uyarak yün elbise giydi. Allahu Teâlâ: "Dünyayı benim üzerime tercîh mi ediyorsun?" deyince, hemen eski elbisesine döndü.

Ahmed b. Hanbel: "Zühd, Üveys'in zühdü idi. Çünkü o hurma sepetinde

oturdu." dedi. Bir gün **Îsâ aleyhisselâm** bir adamın duvarının gölgesine oturdu. Adam gelip onu oradan kaldırdı. Îsâ aleyhisam, "Beni kaldıran sen değilsin. Beni kaldıran senin duvarının gölgesinde gölgelenmeme râzı olmayan Allahu Teâlâ'dır." dedi.

Görülüyor ki; zâhirî olsun, bâtınî olsun, zühdün sayılamayacak kadar dereceleri vardır. En küçük derecesi, sakıncalı ve hattâ şüpheli olan şeylerden kaçınmaktır.

Hattâ bâzıları, "Zühd, şüpheli şeylerde değil helâlda olur." demişlerdir. "Yoksa şüpheli şeylerde zühd, aslında zühdden sayılmaz. Şimdi dünya mallarında helâl kalmadığı için artık zâhidlik diye de bir şey ortada kalmamıştır." dediler.

Şâyet "Zühd, Allah'tan başka her şeyi terk etmek anlamında olduğuna göre yemek, içmek, giymek, insanlar arasına karışmak ve onlarla konuşmak sûretiyle zâhidlik nasıl düşünülebilir? Çünkü bunların hepsi, Allahu Teâlâ'dan başkası ile meşgul olmaktır." dersen bilmiş ol ki; zikri, fikri ve bütün mevcûdiyetiyle dünyadan ayrılıp Allah'a yönelmek, ancak yaşamakla mümkündür. Yaşamak da zarûrî ihtiyaçları temîni sayesindedir. Allah'a ibâdet maksadıyla yaşayışına zararlı olan şeyleri def edip, yaşayışı için zarûrî olan ihtiyaçlarını temîn etmek, Allah'tan başkası ile meşgul olmak anlamına gelmez. Bir şeye ulaşmak için lâzım olan madde de o şeydendir. Meselâ, hac yoluna giren bir adamın, devesinin ihtiyacı ile meşgul olması, hac yolundan ayrılması anlamına gelmez. Bunun gibi, yâni hac yolundaki binitin ne ise Allah yolundaki bedenin de aynı olmalıdır. Hac yolunda seni Kâbe'ye ulaştırabilmesi için devene baktığın gibi, Allah yolunda da Allah'a ulaşabilmek için bedenine bakmalısın. Yalnız bu bakışta zevki değil, Allah'a ulaşmak için zarûrî ihtiyaçları temîn ile yetinmelisin. Bunun zühde münâfi olması şöyle dursun, aslında bu, zühdün şartıdır.

Şâyet, "Acıktığım vakit yediğim ekmekten mutlak sûrette zevk alırım. Zevkten kurtulmanın çaresi yoktur." dersen derim ki, maksadın zevk olmadığı vakitte bunun sana zararı yoktur. Meselâ, soğuk su içen, içtiği sudan zevk alır, fakat maksadı, susuzluğu gidermektir. İhtiyacını temîn eden herkes bundan zevk alır, fakat maksat zevk değil, ihtiyacı gidermektir. Bunun için gönül o zevke dönmez. Meselâ, gece havasını teneffüs ve kuş seslerini duymaktan gönül hoşlanır. Gece ibâdetinde bu zevk de vardır. Fakat maksadı gece ibâdeti olduğu için, bu zevk ona zarar vermez. Hattâ öyle korkanlar var ki gece ibâdetlerine böyle bir zevk karışmasın diye havasız yerleri seçerler.

Bunun için **Dâvûd-ı Tâî**'nin açık bir yalağı, su kuyusu gibi bir yeri vardı. Buraya koyduğu suyun ağzını kapatmaz, güneşin karşısında tutardı. Susadığı zaman ondan içer ve "Soğuk suyu içip zevkine varan kimsenin dünyadan

ayrılması zor olur.” derdi. İşte, ihtiyatlı olanlar böyle davranırdı. Hepsinde aranan, ihtiyatı elden bırakmamaktır. Her ne kadar ihtiyata riâyet güç ise de, nihâyet ebedî nîmetlere karşı bu sabır ve metanet kısa bir müddet demek olduğundan o ebedî nîmetlere karşı mârifet erbâbı için hiç de güç sayılmaz. Allah onlardan râzı olsun.

ZARÛRÎ MADDELERDE ZÜHDÜN TAFSÎLÂTI

Bilmiş ol ki; insanların üzerine eğildikleri şeyler, fuzûlî ve önemli olmak üzere ikiye ayrılır.

Fuzulî olanlar, yürümeye gücü yeterken, keyif için süslü atlar beslemek gibidir. Önemli olanı da yemek ve içmek gibi şeylerdir. Biz bunların tafsîlâtını bildirmeye muktedir değiliz. Çünkü onlar, sayılmakla tükenmezler. Ancak zarurî ve önemli olanlar sayılabilir. Hattâ önemli olanların da vakit, cins ve miktar bakımından fuzulî olanları vardır. İşte bunlarda zühdün yolunu anlatmak gerekir.

Mühim olanlar; yemek, giymek, mesken ve ev eşyası, evlenmek, mal ve bâzı maksatlarla istenen câh ve mevkî olmak üzere altıdır. Mevkî ve insan sevgisini sağlamanın sebeplerini ve bunlardan nasıl korunulacağını **"Riyâ Bölümü"**nde anlattık. Şimdi mühim olan bu altısını açıklamaya çalışalım.

Birincisi; yiyecek temînidir. İnsanın belini doğrultacak kadar helâl lokmanın temîni zarurîdir. Fakat bunun eni boyu var. Enini-boyunu kısaltmak lâzım ki, zühd onunla tamamlanabilsin. Uzunluğu, ömür boyuna nispetledir. Çünkü yalnız bir günlük nafaka temîn eden, bununla yetinmez. Genişliği ise miktar, cins ve yemek vakitleridir.

Uzunluğundan kurtulmak, uzun düşüncelerden vazgeçmekle mümkündür. Burada zühdün en son derecesi, ölüm tehlikesi ile karşılaşılacak şekilde acıktığı vakit, ölmeyecek derecede yemektir. Bu durumda olanlar, sabah yemeğini bulursa akşamı, akşam yemeğini bulursa sabahı düşünmez. Zühdün en üstün derecesi budur.

İkinci derece; bir aylık veya kırk günlük nafaka temînidir.

Üçüncü derece; bir yıllık nafaka temînidir. Bu da zayıf olan zâhidlerin derecesidir. Bundan fazla nafaka temîn edene zâhid demek, çok zordur. Zîra bir yıldan fazla yaşamak emelinde olan, cidden uzun kuruntu sâhibidir. Bunun zâhid olabilmesi için başka bir kazancının bulunmaması ve insanların eline bakmayı istememesi gereklidir. **Dâvûd-ı Tâî** gibi. O, yirmi altın mîrasa kondu. Bu parayı yanında alıkoydu ve yirmi yılda, harcadı. Bu, zühdün aslına münâfi değildir. Ancak tevekkülü, zühdün şartı olarak kabul edenler için zühde münâfi olabilir.

Miktarına nispetle uzunluğuna gelince; yirmi dört saatte en az derecesi yarım rıtıl, orta derece bir rıtıl, 130 dirhem, en üstün derecesi bir müdd'dür. Mûd

yemîn ve oruç keffâretlerinde, Allahu Teâlâ'nın bir fakîrin iki öğün doyması için tâyin ettiği miktardır. Bundan fazlası ise mîde genişliği ve mîde ile meşgul olmaktır. Bir müdd ile geçinemeyenin mîdesi bakımından zâhidlikten nasîbi yok demektir.

Cinsine nispetle uzunluğuna gelince; en azı, ayakta durabilecek kadar yemektir. İsterse kepek ekmeği olsun. Orta derecesi, arpa ve darı; üstün derecesi elenmiş buğday ekmeğidir. Kepeği alınıp elendikten sonra lüks olur ve zühdün en üstün derecesi şöyle dursun, en aşağı derecesinden de düşer.

Katığa gelince; en ehveni tuz, bakla ve sirkedir. Orta derecesi, zeytinyağı ve nebatî yağlardır. En üstünü -her hangi cins olursa olsun- ettir. Bu da haftada bir veya iki defa yenmelidir. Şâyet haftada ikiyi geçerse, zâhidlikten çıkmış olur. Bunun sâhibi, mîdesi bakımından zâhid sayılmaz.

Vaktine nispetle uzunluğuna gelince; en azı, yirmi dört saatte bir kere yemektir. Böylece bir akşam iftarı ile oruç tutmak olur. Orta derecesi, akşam vakti yalnız su ile yetinip yememektir. Veya yemek yiyip su içmemektir. En üstün derecesi, üç günde veya haftada bir iftardır. Daha da uzayabilir. Yemek ve iştahı azaltma usûlünü **"Rub'u'l-Mühlikât"** bölümünde anlattık.

Yemek ve katıkta Resûl-i Ekrem (s.a.v.) ve ashâbının durumuna bir göz atmak lâzımdır. Hz. Âişe diyor ki: "Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in evinde kırk gün gelip geçerdi de ışık yanmadığı ve aş pişmediği olurdu." O halde nasıl geçinirdiniz?" diye soranlara "İki kara şey ile -hurma ve su ile- geçinirdik." dedi. Katık ve çorbayı terk etmek böyle olur.[310]

Hasan-ı Basrî anlatıyor: Resûl-i Ekrem (s.a.v.) merkebe biner, kaba yün kumaş giyer, ayakkabılarını diker, parmaklarını sıyırır, yer sofrası üzerinde yemek yer ve: *"Ben bir kulum, kölelerin yediği gibi yer, oturdukları gibi otururum."* [311] buyururdu.

Îsâ aleyhisselâm kavmine: *"Size gerçeği söylüyorum: Firdevs cenneti isteyenlere arpa ekmeği ve mezbelelik bile çoktur."* derdi.

Fudayl: "Resûl-i Ekrem (s.a.v.) Medine'ye gittikten sonra üç gün buğday ekmeğinden yiyip doymamıştır."[312] demiştir.

Îsâ aleyhisselâm: *"Ey İsrâiloğulları, sâfî su içiniz, kara bakla ve arpa ekmeği yiyiniz. Buğday ekmeğine yakla mayın. Zîra siz onun ükrünü ödeyemezsiniz."* derdi.

Resûl-i Ekrem (s.a.v.) Mekke'den Medine'ye gelirken Kuba'ya geldiği vakit, Kübalılar, kendisine bal ile karışmış bir bardak süt takdîm ettiklerinde, Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Gerçi ben bu haramdır demiyorum. Fakat Allah için tevâzû göstererek içmiyorum."* [313] dedi.

Hz. Ömer'e sıcak bir yaz gününde bir bardak bal şerbeti takdîm ettiklerinde, Hz. Ömer: "Bunun hesabını benden uzaklaştırın." dedi.

Yahyâ b. Muaz er-Râzî de: "Gerçek zâhid, nafakası bulduğu; elbisesi, vücudunu örten şey; meskeni ise bulunduğu yer olandır. Dünya onun hapishanesi; mezar varacağı ve yatacağı yer; yalnızlık meclisi; ibret almak, düşüncesi; Kur'ân, konuşması; Allah, dostu; zikir, arkadaşı; zâhidlik, yoldaşı; hüzün, şânı; hayâ, şiâri; açlık, katığı; hikmet, kendi sözü; toprak, döşeği; takvâ, azığı; sükût, kazancı; sabır, dayanağı; tevekkül, güvenci; akıl, delîli; ibâdet, sanatı olmalıdır ki, Allah'ın izniyle varacağı yer cennet olsun." dedi.

Önemli olan ikinci şeyi giyecektir. Bunun en azı avret yerini örtüp sıcak ve soğuktan kişiyi koruyan miktardır ki, bu da baştan aşağı giyeceği bir elbisedir. Bunun orta derecesi, gömlek, başörtüsü ve nâlinlerdir. Üstün derecesi, bir de şalvar ve mendilin bulunmasıdır. Miktar bakımından bunlardan fazlası, zâhidliğin hududunu aşar. Zâhidliğin şartı, bir elbiseyi yıkadığı vakit, ikinci bir elbisesi bulunmadığı için kuruyuncaya kadar evde beklemesidir. İki gömlek, iki şalvar ve iki mendile sâhip olan, miktar bakımından tevâzuun bütün hududunu aşmıştır.

Cinsine gelince; en azı sert kıldan olmaktır. Ortası kaba yün, en üstünü de kalın keten olmaktır.

Müddetine gelince; en kısası, bir gün yetecek durumda olmak, en uzunu ise bir seneyi aşmamaktır. Hattâ bâzıları ağaç yapraklarına bile bürünerek elbise giymeyi kaldırmışlardır. Orta derecesi bir ay civarında dayanacak durumda olmaktır. Bir yıldan fazla dayanacak elbiseyi aramak ise zühde aykırı düşer ve uzun kuruntu olur. Ancak kalın ve sert kumaş bulmak maksadıyla alır ve bu kumaş da fazla dayanıklı olursa onun zararı olmaz. Bundan fazlasını bulan kimseye yaraşan, onu hemen tasadduk etmektir. Yoksa zâhidlikten çıkar da dünyayı sevenler arasına girer.

Burada da peygamber ve ashâbını örnek alsın. Onların giysileri nasıl terk ettiklerini görsün. **Ebû Burde** diyor ki; "Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in mübarek ruhu Hazret-i Âişe'nin getirdiği kalın ve kaba iki elbise arasında çıkmıştır." Resûl-i Ekrem (s.a.v.) de:

إنَّ اللهَ تَعَالَى يُحِبُّ الْمُبْتَذِلَ الَّذِي لَا يُبَالِ مَا لَبِسَ

"Allahu Teâlâ, giydiğine aldırı etmeyen mübtezel insanları sever." [314] buyurmuştur.

Amr b. Esved el-Ansî: "Aslâ iyi kalite kumaş giymem, döşek üzerine yatmam,

rahvan ata binmem ve asla mîdemi yemekle doldurmam.” demiştir. **Hz. Ömer**: “Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in güveylik kıyâfetini görmek arzu eden, Amr b. el-Esved’e baksın.” demiştir.[315]

Yine haberde:

مَا مِنْ عَبْدٍ لَبِسَ ثَوْبَ شُهْرَةٍ إِلَّا أَعْرَضَ اللّٰهُ عَنْهُ حَتَّى

يَنْزَعَهُ وَإِنْ كَانَ عِنْدَهُ حَبِيبًا

“Kim süslü elbise giyerse -Allah’ın sevdiği kimse olsa da- o elbiseyi çıkarıncaya kadar, Allahu Teâlâ ondan îrâz eder.” [316] diye vârid olmuştur.

Resûl-i Ekrem (s.a.v.) dört dirheme bir elbise almıştı. İki elbisesi de on dirhem değerinde idi. Îzârı, yâni iç gömleği üzerine giydiği entari dört buçuk zirâ boyunda idi. Üç dirheme bir şalvar almıştı. Yünden iki beyaz şemlesi vardı. Bir cinsten iki elbise oldukları için bunlara “Hülle” denirdi. Yemen mâmûlü iki bürdesi vardı. Yine haberde Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in gömleği, zencinin gömleği gibi idi. Bir defasında sündüsten işlemeli yüz dirhem kıymetinde bir elbise giydi. Ashâb-ı kirâm elbiseyi eller ve onun güzelliğine hayrân olarak: “Bu cennetten mi geldi sana?” diye söylerlerdi. Bu, Mukavkis’in hediyesi idi. Sonra Resûl-i Ekrem (s.a.v.) onu sırtından çıkararak bir müşrike verdi ve ipek ve dibac giymeyi erkeklere yasakladı. Bunun gibi, bir defa bir altın yüzük taktı ve sonra onu çıkararak erkeklere haramdır, dedi. Hz. Âişe de kendisine hizmet eden Büreyde’yi satın alıp âzâd edeceği zaman bir kabîlenin cariyesi bulunuyordu. O kabîle “Velâ” nın bize ait olması şartıyla bunu veririz” dediler. Hz. Âişe Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’e sordu. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) de: *“Olsun, bu artla onu al.”* dedi ve sonra da velâyı yasakladı. Yine bunun gibi, üç gün mûta nikâhını serbest bıraktı ve sonra yasakladı.

Yine bir defa Resûl-i Ekrem (s.a.v.) işlemeli bir elbisede namaz kıldı, selâm verdiği vakit: *“Bu i lemeler beni me gul etti. Bunu Ebû Cehm’e götürün de onun kaba elbisesini bana göndersin.”* dedi. Nâlinlerinin kayışı eskidi ve yenilerini aldı. Namaz kıldıktan sonra: *“Benim eski kayı ları getirin. Bunlar namazda beni me gul ettiler.”* buyurdu. Yine bir gün altın yüzük taktı. Minberde gözü ona ilişti. Bu yüzük beni meşgul etti diye yüzüğü parmağından çıkarıp attı. Bir defa yeni nâlinler giydi, hoşuna gittiler, hemen secdeye kapandı ve: *“Bunlar ho uma gitti. Rabbim bana kızar korkusu ile secdeye kapandım.”* dedi ve sonra onları ayağından çıkararak ilk karşılaştığı yoksula verdi.[317]

Sa’d’ın oğlu Sinan anlatıyor: “Enmar yününden Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’e bir cübbe dokudum. Astarını da siyah bezden yaptım. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) onu giyince: *“Bakın ne güzel ve ne yumu ak yaptı.”* buyurdu. O sırada Bedevînin biri kalkarak:

– “Ya Resûlâllah, onu bana hediye et.” dedi. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) ise kendisinden bir şey istendiği vakit katiyen ona cimrilik etmezdi. Hemen sırtından çıkarıp cübbeyi adama verdi ve bir yenisini yapmasını emretti. O yenisi dokunurken Resûl-i Ekrem (s.a.v.) ebedî âleme intikal etti.” [318]

Câbir’in rivâyetinde bir gün Resûl-i Ekrem (s.a.v.) kızı Fâtıma’yı ziyârete gitti. Fâtıma (r.a.) sırtında deve yününden mâmul bir car olduğu halde el değirmeninde un öğütüyordu. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) onu görünce ağladı ve: *“Ebedî nîmetler için dünyanın acılığını tat.”* [319] buyurdu. Bunun üzerine: **“Muhakkak Rabbin sana verecek de hoşnûd olacaksın.”** (Duhâ suresi, 93/5) âyeti nâzil oldu. Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِنَّ مِنْ خِيَارِ أُمَّتِي فِيمَا أَنْبَأَنِي الْمَلأُ الأَعْلَى قَوْمًا يَضْحَكُونَ
جَهْرًا مِنْ سِعَةِ رَحْمَةِ اللهِ تَعَالَى، وَيَبْكُونَ سِرًّا مِنْ خَوْفِ
عَذَابِهِ، مُؤْنَتُهُمْ عَلَى النَّاسِ خَفِيفَةٌ وَعَلَى أَنْفُسِهِمْ ثَقِيلَةٌ،
يَلْبَسُونَ الْخُلْقَانَ وَيَتَّبِعُونَ الرُّهْبَانَ، أَجْسَامُهُمْ فِي الأَرْضِ
وَأَفْئِدَتُهُمْ عِنْدَ الْعَرْشِ

“Mele-i A’lâ’dan bana haber verildiğine göre, ümmetimin hayırlılarından öyle kimseler var ki, Allah’ın rahmetinin geni liğine dayanarak toplum arasında gülerler, azâbından korkarak da gizli gizli ağlarlar. Onların insanlara külfetleri hafif, kendilerine ağırdır. Eski giyerler, ruhban kılığına bürünürler. Vücutları yerde, gönülleri ise Ar ’tadır.” [320] buyurdu.

İşte Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in giyimi bu idi. Bütün ümmetine de buna uymasını tavsiye etti. Nitekim hadîste:

عَلَيْكُمْ بِسُنَّتِي وَسُنَّةِ الْخُلَفَاءِ الرَّاشِدِينَ مِنْ بَعْدِي عُضُّوا
عَلَيْهَا بِالنَّوَاجِذِ

“Benim ve benden sonra gelen hulefâ-i râ idînin sünnetine uyun ve onlara bütün gücünüzle sarılın.” [321] buyurmuştur. Diğer bir hadîste:

مَنْ أَحَبَّنِي فَلْيَسْتَنَّ بِسُنَّتِي

“Beni seven benim sünnetime uysun.” [322] buyurmuştur. Allahu Teâlâ da:

قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللهُ

“De ki: “Eğer Allah’ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin.” (Âl-i İmrân suresi, 3/31) buyurmuştur. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) özel olarak Hz. Aişe’ye: *“Bana ula mayı arzu edersen, zenginlerle dü üp kalkmaktan sakın. Elbisen iyice eskimedikçe onu sırtından çıkarma.”* [323] buyurdu. Hz. Ali, Hz. Ömer’in gömleğinde, bâzısı sahtiyan olmak üzere on iki yama saymıştır.

Hz. Ali halife olduğu esnada üç dirheme bir elbise aldı ve kollarının dirseklerinden aşağı gelen kısmını kesti de: “Allah’a şükürler olsun ki, bu nefis elbiseyi bize giydirdi.” dedi. Hâlbuki aldığı, üç dirhem değerinde bir entâri idi.

Sevrî ve diğerleri de: “Âlimler yanında seni meşhûr etmeyecek, yâni göze çarpmayacak, câhiller yanında da hakarete uğratmayacak şekilde elbise giy.” demiştir.

Yine Sevrî: “Ben namaz kılarken önümden bir fakir geçmek istese namazı bozar ve ona yol veririm. Fakat zengin ve parlak kumaş giyen bir kimse gelse, ona kızar ve geçmesine müsâade etmem.” dedi.

Yine birisi **Süfyân-ı Sevrî**’nin elbise ve ayakkabılarını bir tam dirhem ve dirhemin üçte ikisi nispetinde kıymetlendirdim. **İbn Şibrime** de: “Elbisenin hayırlısı, bana hizmet edeni, kötüsü de benim kendisine hizmet ettiğimdir.” dedi.

Seleften birisi de: “Herkesin sana bakacağı (ya çok iyi veya çok kötü) elbiseyi değil, sokak arasına karışıp gideceğin elbiseyi giy.” derdi.

Ebû Süleyman Dârânî: “Üç çeşit elbise var; birisi Allah için, bu da setr-i avret edecek elbisedir. Diğeri kendisi için, kendini sıcak ve soğuktan koruyacak yumuşak elbisedir. Bir üçüncüsü de insanlar için, göz alıcı ve parlak kumaşlardır.” demiştir. Diğer birisi de: “Elbisesi incelenin dîni de incelir.” demiştir. Tâbiîn devri âlimlerinin çoğunun elbiselerinin değeri yirmi-otuz dirhem arasında idi. Havassın elbisesi, gömlek ve izar olmak üzere ikiyi geçmezdi.

Seleften birisi: “İbâdetin başlangıcı kisvedir.” dedi. Yine haberde: “Âdî elbise

giymek, îmandandır." buyurdu. Yine haberde: "Gücü yettiği halde yalnız Allah için tevâzû ederek güzel kumaşlar giymeyen kimseye, incilerle işlemeli, cennetin en üstün kumaşlarından giydireceğini Allahu Teâlâ iltizam etmiştir." diye vârid olmuştur.

Allahu Teâlâ peygamberlerinden birisine şöyle vahyetmiştir: "Dostlarıma söyle, düşmanlarımın giydiği gibi giymesin, düşmanlarımın girip çıktığı yerlere girip çıkmasınlar. Sonra onlar düşmanım olduğu gibi, bunlar da düşmanım olurlar."

Mervan'ın oğlu Bişr, Kûfe Câmii'nin minberinde vaaz ederken, Rafî b. Hadîc ona baktı ve sırtında ince kumaş görünce: "Ey cemâat! Emîrinize bakın, sırtında fâsıkların elbisesi olduğu hâlde size vaaz etmeye kalkışıyor." dedi.

Bir gün Âmir'in oğlu Abdullah, sırtında kumaş elbise olduğu halde Ebû Zer'in (r.a.) huzurunda zâhidlikten dem vurmaya başladı. Ebû Zer, avucunu ağzına koyarak dudaklarından nefes çatlatıp sesler çıkarmaya başladı. Buna kızan Âmir, onu Hz. Ömer'e şikâyet etti. **Hz. Ömer**: "Buna sen sebep oldun, Ebû Zer'in karşısında bu kıyâfetle zâhidlikten bahsedilir mi?" dedi.

Hz. Ali (r.a.): "Allahu Teâlâ hidâyet imamlarından (peygamberlerinden), insanların en aşağıdakilerin seviyesine inmeleri için söz aldı. Bu sayede hem zenginler onlara uyar, hem de fakirler aşağılık duygusundan kurtulmuş olurlar." dedi.

Hz. Ali'yi kaba elbisesinden dolayı kınadıkları vakit: "Bu kıyafet hem tevâzua yakın, hem de Müslümanların bana uymasına uygundur." dedi.

Resûl-i Ekrem (s.a.v.) zevklenmekten men etmiş ve buyurmuştur ki: *"Allah'ın öyle kulları var ki, onlar katiyen süs, zevk ve safâya dalmazlar."* [324]

Mısır valisi Ubeyd'in oğlu Fuzaye'yi toz içerisinde başıkabak, yalın ayak görüp "Sen Mısır valisi olasın da bu hâlde bulunasın?" diyenlere, "Resûl-i Ekrem (s.a.v.) süslenmekten bizi men etmiş ve bâzen yalın ayak gezmemizi emretmiştir." dedi.

Hz. Ali, Hz. Ömer'e:

– "Arkadaşlarına (Resûl-i Ekrem ve Ebû Bekir'e) ulaşmak istersen, yamalı gömlek giy, elbisenin yakası düşük olsun, nâlinlerin eski olsun ve yemek yediğin vakit doyuncaya kadar yeme." demiştir.

Hz. Ömer: "Kaba kumaşlar giyin, sakın Acem, Kayser ve Kisra kılıklarına girmeyin." demiştir.

Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Türlü nîmetleri yiyip zevklenenler, çe itli kuma lar giyenler ve ağızlarını eğip bükerek konu anlar, ümmetimin erlilerindendir."* [325] buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِزْرَةُ الْمُؤْمِنِ إِلَى أَنْصَافِ سَاقَيْهِ وَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ فِيمَا بَيْنَهُ

وَبَيْنَ الْكَعْبَيْنِ وَمَا أَسْفَلَ مِنْ ذَلِكَ فَفِي النَّارِ وَلَا يَنْظُرُ اللهُ

يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِلَى مَنْ جَرَّ إِزَارَهُ بَطَرًا

"Mü'minin elbisesi, diz kapağı ile emik kemiklerinin yarısına kadardır. Topuklara kadar uzanmasında da beis yoktur. Yerleri sürüyecek ekilde daha a ağı sarkıtırsa, i te o cehennemdedir. Elbisesini kibirlenerek yerlere kadar sürüyen kimseye kıyâmet günü Allahu Teâlâ (rahmet nazarıyla) *bakmaz."* [326] buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Ümmetimden kıl elbiseyi, ancak ahmak veya riyâkâr olanlar giyer."* buyurmuştur.

Evzâî diyor: "Yolculukta sûf giymek sünnet, bunun dışında bid'attir."

Muhammed b. Vasî sırtında sûf bir cübbesi olduğu halde Müslim oğlu Kuteybe'nin yanına girdi. Kuteybe:

– "Bu sof kaftanı giymeye seni mecbur eden nedir?" diye sordu. Muhammed sustu ve cevap vermedi. Kuteybe:

– "Sana bir şey soruyorum, niye cevap vermiyorsun?" deyince Muhammed:

– "Kendimi tezkiye olduğu için, zühdümden dolayı giyiyorum desem işime gelmiyor. Rabbim'den şikâyet olacağı için, yoksulluktan ötürü bunu giydim demek de işime gelmiyor. Bu bakımdan sükûtu tercîh ettim." dedi.

Ebû Süleyman Dârânî diyor: "Allahu Teâlâ İbrâhim aleyhisselâmı halîl edindiği vakit ona: "Mahrem yerini yerden de ört." buyurdu. İbrâhim aleyhisselâmın da bir takım elbisesi vardı. Yalnız bir hal geldiği vakit avret yeri görünmesin diye iki şalvar bulundururdu. Birini yıkadığı zaman diğerini giyerdi.

Selmân-ı Fârisî'ye:

– "Niçin iyi elbise giymezsin?" dediklerinde:

– "Kölenin güzel ve iyi elbise ile ne münâsebeti vardır? Âzâd olduğu vakit vallahi eskimeyecek elbise giyer." dedi.

Rivâyete göre; **Ömer b. Abdülâzîz**'in kıl elbiseleri vardı. Gece namazına kalktığı vakit onları giyerdi.

Hasan-ı Basrî, Firkadü's-Sabhî'ye: "Bu elbisenle insanlar arasında bir üstünlük mü taslarsın? Cehennem halkının çoğunluğu bu kıyafetteki insanlar olduğuna dair bana haber verilmiştir." dedi.

Yahyâ b. Maîn, Ebû Muaviye el-Esved'in çöplüklerden eski parçaları toplayarak onları yıkayıp birbirine eklediğini gördüm ve kendisine: "Sana

bunlardan daha iyi giyim lâyıktır." dedim. O da: "Onların dünyada çektikleri onlara zarar vermez. Her musîbetleri karşılığında Allahu Teâlâ onlara cennet verecektir." dedi. Yahyâ b. Maîn bunu söyler ve ağlardı.

Mühim olanların üçüncüsü meskendir. Burada da zühdün üç derecesi vardır.

En üstün derecesi, hiç mesken edinmeden ashâb-ı suffa gibi câmi kapılarında, şurada burada barınmaktır.

Orta derecesi penceresiz, kamıştan bir meskendir.

En aşağı derecesi de, inşâ edilmiş binaya sâhip olmak veya kiralamaktır. Şâyet meskeni kendisine yetecek kadar olup içinde süs ve zînet bulunmazsa, zühdün en düşük derecesinden çıkmış sayılmaz. Şayet binayı sıvar, badana eder, evi geniş tutar, altı zirâdan daha yüksek inşa ederse, mesken bakımından zühdün sınırını aşmış olur.

Binanın cinsinin kireçten, çamurdan, kerpiçten, kamıştan olması bakımından, geniş ve dar olması yönünden ihtilâf etmesinde, zâhidliğin dahli vardır.

Hulâsa, zarurî ihtiyaç için yapılan her şeyde zaruret haddini geçmemek lâzımdır. Dünyadan zaruret miktarı, dîne âlet ve vesîle olacak miktardır. Bundan fazlası, din ve diyânete aykırıdır. Meskenden maksat, soğuktan, sıcaktan, yağmurdan, görünmekten ve tehlikeden korunmaktır. Bunun en kısa derecesi malûmdur. Daha çoğu fuzulîdir. Fuzulî olan her şey de dünyalıktır. Bu gibi fuzulî şeyler peşinde koşanlar, zâhidlikten de ciddî olarak uzaklaşırlar.

Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'den sonra tûl-i emel olarak ilk zuhûr eden, elbise dikmek ve sağlam binalar yapmaktır. Nitekim haberde: *"Bir zaman gelecek ki, elbiselerini Bürd-i Yemânî gibi i leyecekler."* diye vârid olmuştur. İbn Abbâs'ın yaptırdığı yüksek bir çardağı Resûl-i Ekrem (s.a.v.) yıktırmıştır.

Resûl-i Ekrem (s.a.v.) bir defa bir yere uğradı ve orada yüksek kubbeli bir bina gördü. Kimin olduğunu sorup öğrendi. Ashâbdan olan bu zât Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in huzuruna geldiği vakit, Peygamberimiz (s.a.v.) ona eskisi gibi iltifat buyurmadılar. Adamcağız merak edip sebebini öğrenince, binayı yıktı. Bir müddet sonra Peygamber Efendimiz (s.a.v.)in yolu o tarafa düştü. Binayı göremeyince, *"Bu bina ne oldu?"* diye sordu. Yıkıldığını haber verdiler. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) de sâhibine duâ etti.

Hasan-ı Basrî diyor: "Resûl-i Ekrem (s.a.v.) öldü gitti de kendisi için taş üstüne taş koymadı." Bir hadîsinde de:

إِذَا أَرَادَ اللهُ بِعَبْدٍ شَرًّا أَهْلَكَ مَالَهُ فِي الْمَاءِ وَالطِّينِ

"Allahu Teâlâ bir adama erri murâd ettiği vakit onun servetini çamur ve suda

mahveder.” [327] buyurmuştur.

Abdullah b. Ömer anlatıyor: “Bir gün biz bir kamış binanın tâmiri ile uğraşıyorduk. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) çıka geldi ve: *“Yaptığınız nedir?”* diye sordu. Biz de: “Bozulan bu kamış binayı tâmir ediyoruz.” dedik. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *“Bundan daha önemli i inizin olduğunu sanırım.”* [328] buyurdu.”

Nûh aleyhisselâm, kamıştan bir ev yaptırıyordu. Kendisine: “Sağlam bir inşaat yapsan?” diyenlere, *“Ölecek olan için bu çok biledir.”* dedi.

Hasan-ı Basrî anlatıyor: “Yıkılır durumda olan bir evde oturan Saffan b. Muheyriz yanımıza geldi. Orada bulunanlar: “Evin yıkılıyor, onu yaptırsan iyi olur.” dediklerinde: “Ev böyle yıkılır durumda iken nice sağlam adamlar öldü gitti. O ise hâlâ öyle duruyor.” dedi.

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

مَنْ بَنَى فَوْقَ مَا يَكْفِيهِ كُلِّفَ أَنْ يَحْمِلَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

“İhtiyacından fazla in aat yapana kıyâmet gününde, “Bunu sırtına al.” diye teklif edilir.” [329] buyurmuştur. Yine haberde şöyle vârid olmuştur:

كُلُّ نَفَقَةٍ لِلْعَبْدِ يُؤْجَرُ عَلَيْهَا إِلَّا مَا أَنْفَقَهُ فِي الْمَاءِ وَالطِّينِ

“Âdemoğlu’nun her nafakasında ecri vardır. Yalnız toprak su harcına sarfettiği paranın mükâfatı yoktur.” [330] Allahu Teâlâ’nın:

تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي

الْأَرْضِ وَلَا فَسَادًا

“İşte âhiret yurdu. Biz onu yeryüzünde ne tagallüb, ne fesad arzusuna düşmeyeceklere veririz.” (Kasas suresi, 28/83) âyetindeki “fesad” , riyaset ve yüksek inşaatlardır, denilmiştir.

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

كُلُّ بِنَاءٍ وَبَالٌ عَلَى صَاحِبِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِلَّا مَا أَكَنَّ مِنْ بَرْدٍ أَوْ حَرٍّ

“Bütün in aatlar kıyâmette sâhiplerine vebâldir, ancak sıcak ve soğuktan koruyan in aat müstesnâdır.” [331] buyurmuştur. Evinin darlığından şikâyet eden Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

اِبْتَغِ فِي السَّمَاءِ

"Cennette geni lik ara." [332] buyurdu.

Hz. Ömer (r.a.) Şam yolunda kireç ve tuğladan yapılmış bir saray gördü ve: "Sübhânallah, bu ümmette Hâmân'ın Firavun'a yaptığı bina gibi binanın yapılacağını hiç sanmıyordum." dedi. Bununla:

فَأَوْقِدْ لِي يَا هَامَانُ عَلَى الطِّينِ

"Ey Hâmân! Haydi benim için çamurun üzerinde ateş yak." (Kasas suresi, 28/38) âyetini kasdetti. Denildi ki, tuğla ve kireç ile ilk inşaat Firavun'da başladı ve sonra diğer hükümdarlara sirâyet etti.

Seleften bir zât, bir şehirde bir câmi gördü ve dedi ki: "Ben bu câmiin hurma dalından ve yaprağından yapıldığına yetiştim. Sonraki gelişimde âdî duvardan yapıldığını gördüm. Bu defa da tuğla ile yapıldığını görüyorum. O âdî duvar sâhipleri bu tuğlacılardan, hurma dalı sâhipleri de âdî duvarcılardan daha hayırlıdırlar." dedi.

Seleften bâzıları, evlerini gayet basit yaptıkları için ömürleri boyunca evlerini bir kaç defa yıkıp yaparlardı. Hattâ içlerinde öyleleri var idi ki, hacca gittikleri zaman evini ya yıkar veya bir komşusuna hîbe ederdi. Dönüşte yapar veya geri alırdı. Onların evleri çerçöpten ve derilerden yapılmıştı. Arapların âdeti bu idi. Hattâ hâlen Yemen taraflarında bu çeşit evler vardır. Binalarının yüksekliği ve eni bir adam boyunda idi.

Hasan-ı Basrî diyor: "Ben Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in evini ziyârete gittiğim vakit, elim tavanına değerdi."

Amr b. Dînâr diyor: "İnsanoğlu, altı zirâdan daha yüksek ev yaptığı vakit bir melek, "Ey fâsıkların fâsığı, daha nereye gidiyorsun?" diye kendisine seslenir.

Süfyân-ı Sevrî, sıvalı binaya bakmaktan men etmiştir. "Eğer buna bakmasanız, sâhibi bunu böyle süslemezdi. Ona bakmak, bu işe yardımda bulunmaktır." dedi.

Fudayl: "Ben inşaat edip onu bırakana değil, ona bakıp da ondan ibret almayana şaşarım." demiştir.

İbn Mes'ûd: "Bir millet gelecek, çamuru yükseltecek ve fakat dinlerini düşüreceklerdir. Geniş sâhaları kullanacaklardır. Sizin kıblenize dönüp namaz kılacaklar, fakat başka dînde öleceklerdir." demiştir.

Dördüncü önemli olan, ev eşyasıdır. Burada da zühdün dereceleri vardır. En üstün derecesi Îsâ aleyhisselâm gibi olmaktır. Onun bir tarak ve bir bardağından

başka bir şeyi yoktu. Bir adamın, sakalını eli ile taradığını görünce, tarağı da attı. Bir başkasını da avucu ile su içtiğini görünce bardağını da attı. Hiç bir şeyi kalmadı. Çünkü eşya, bir maksat için aranır. Maksat, başka sûretle hâsıl olduktan sonra o eşya, dünyada bir telâşe ve âhirette vebâl olmaktan başka bir şeye yarayamaz. Mutlak muhtaç olduğu şeylerde en azı ile yetinmelidir. Meselâ, toprak kapların idâre ettiği yerde onlarla yetinmek, hattâ maksada kâfi geldiği vakit kırığına aldırış etmemektir. Orta derece, yeteri kadar sağlam kap kaçak bulundurmaktır. Fakat bir kabı muhtelif işlerde kullanmalıdır. Meselâ, bir çanakta îcâbında yemek yemeli, icabında su içmeli ve îcâbında yiyeceğini muhafaza etmelidir. Selef, böyle yapmayı severdi. En aşağı derecesi, kıymetsiz kaplardan ihtiyacı için her çeşidini bulundurmalıdır. Şâyet sayı bakımından ihtiyacından fazlasını veya kıymet bakımından değerlisini bulundurursa, zühdün bütün kapılarından çıkmış ve fuzulî şeylere dalmış olur.

Bu hususta da Resûl-i Ekrem (s.a.v.) ve ashâb-ı kirâmın tutum ve davranışlarını göz önünde bulundurmak gerekir. Hz. Âişe (r.a.) Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in yaslandığı yatağının sahtiyandan mâmul bir deri olup içinin lif ile dolu olduğunu söylemiştir.

Hz. Ömer, Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in yanına girdi. Hurma liflerinden örülmüş bir hasır üzerinde uyuyordu. Hasır, mübarek vücudunda iz bırakmıştı. Bunu görünce gözleri yaşardı. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

– *"Ey Hattâb'ın oğlu, seni ağlatan nedir?"* diye sordu. Hz. Ömer:

– "Kisrâ'yı, Kayser'i ve onlarda olan mülk ve saltanatı düşündüm. Bir de senin Allahu Teâlâ'nın sevgilisi ve Resûlü olduğun halde bu hasır üzerinde yatıp uyuduğunu gördüm de ağladım." dedi. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

– *"Dünyanın onlara, âhiretin de bize olmasına razı değil misin?"* dedi. Hz. Ömer:

– "Evet, razıyım, ya Resûlâllah." deyince Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

– *"İ te o odur, yâni bu böyledir."* [333] buyurdu.

Adamın biri Ebû Zer'in (r.a.) evine girdi. Sağa sola baktı ve ev eşyasına ait hiç bir şey göremedi. Adamcağız:

– "Bakıyorum da evinde hiç bir şey göremiyorum." deyince Ebû Zer:

– "Ben bütün eşyaları öteki evime (âhirete) gönderdim." dedi. Adamcağız:

– "Canım ne de olsa bâzı şeylere ihtiyacın olur." deyince Ebû Zer:

– "Evin sâhibi müsaade etmiyor." dedi.

– "Humus emîri Umeyr b. Saîd, dönüşünde Hz. Ömer'e uğradı. Hz. Ömer:

– "Dünyalıktan neyin var?" diye sordu. Umeyr de:

– "Bir değneğim var; yürürken ona dayanırım, bir yılanla karşılaşırsam onu

öldürürüm. Ayrıca azığımı taşıyacak bir dağarcığım; yiyeceğim ve içinde elbisemi ve başımı yıkayacağım bir kabım, içip temizlik etmem için bir mataram vardır. Bundan fazlası lüzumsuzdur.” dedi. Hz. Ömer;

– “Doğru söylüyorsun, Allah senden râzı olsun.” dedi.

Resûl-i Ekrem (s.a.v.) bir sefer dönüşünde Hz. Fâtıma’nın (r.a.) evine uğradı. (Zaten yolculuk dönüşünde ilk önce ona uğrardı.) Kapısında asılı bir perde ve elinde gümüş iki bilezik görünce hemen geri döndü. Bu arada Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in âzadlılarından Ebû Râfî, Hz. Fâtıma’nın yanına geldi. Fâtıma’yı ağlar gördü. Sebebini sorunca, Hz. Fâtıma: Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in kapıya kadar gelerek içeri girmeden geri döndüğüne ağladığını söyledi. Ebû Rafî durumu Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’e sordu. Resûl-i Ekrem (s.a.v.), perde ve bilezikler yüzünden içeri girmediğini söyleyince, durumu Hz. Fâtıma’ya bildirdi. Fâtıma hemen perde ve bilezikleri Hz. Bilâl ile Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’e gönderdi ve: “Ben bunları sadaka ediyorum, nasıl istersen öyle harca.” dedi. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) Hz. Bilâl’e: *“Bunları sat ve paralarını ashâb-ı suffaya ver.”* buyurdu. O da onları iki buçuk dirheme satıp paralarını onlara verdi ve bundan sonra Resûl-i Ekrem (s.a.v.) Hz. Fâtıma’nın evine girerek: *“Kızım, çok güzel yaptın.”* buyurdu.[334]

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.) Hz. Aişe’nin kapısında bir perde asılı görünce onu kopardı ve:

كُلَّمَا رَأَيْتُهُ ذَكَرْتُ الدُّنْيَا أَرْسِلِي بِهِ إِلَى آلِ فُلَانٍ

“Bunu gördükçe dünyalığı hatırlıyorum. Onu al ve falancalara gönder.” [335] buyurdu.

Yine bir gece Hz. Âişe Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in altına yeni bir döşek serdi. Hâlbuki Resûl-i Ekrem (s.a.v.) iki katlı bir abâ üzerinde yatardı. Bu defa sabaha kadar uyanamadı. Sabahleyin:

أَعِيدِي الْعَبَاءَةَ الْخَلَقَةَ وَنَحِّي هَذَا الْفِرَاشَ عَنِّي قَدْ أَسْهَرَنِي اللَّيْلَةَ

“Benim eski yatağımı getir ve bunu kaldır. Zîra beni sabaha kadar uyandırmadı.” [336] buyurdu.

Yine bunun gibi, bir gece Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in eline beş veya altı altın geçti. Onları dağıtmadan sabaha kadar uyuyamadı. Hz. Âişe diyor: “Paranın bittiğini duyunca rahat bir uykuya yattı ve hattâ uyku esnasındaki nefes alıp vermesini duyuyordum. Maksadı, bir emr-i Hak vukuunda yanında dünya malının bulunmaması idi.” dedi.

Hasan-ı Basrî diyor: “Sahâbeden yetmiş kişiye yetiştim ki, bunların

sırtlarındaki elbiselerinden başka bir şeyleri yoktu. Otururken altlarına bir şey sermezlerdi. Yatacakları vakit yere uzanır ve elbiselerini sırtlarına alırlardı."

Önemlilerin beşincisi, evlenmektir. Bâzıları evlenmenin ve hattâ bir kaç evlenmenin zühd üzerinde bir etkisi olmadığını söylemişlerdir. Sehl b. Abdullah bunlardandır. O: "Zâhide olan kadınları severim, bunlardan nasıl çekinirim." demiştir. İbn Uyeyne de buna uydu ve dedi ki: "Sahâbenin en zâhidi, Hz. Ali olduğu halde dört ailesi ve yirmi civarında da câriyesi vardı."

En doğrusu, **Ebû Süleyman Dârânî**'nin dediğidir. O diyor ki: "İster mal, ister evlâd ve isterse âile olsun, seni Allah'tan meşgul eden her şey, senin için meş'umdur. Bâzen kadın da insanı Allah'tan alıkoyabilir."

Burada gerçek şudur ki; nikâh bahsinde geçtiği gibi, bâzı hallerde bekârlık daha üstün olur da bu hallerde evlenmemek zâhidlikten sayılır. Şâyet, evlenmek ve evlenmemek tarafları müsâvî olur ve bir mahzur ortaya çıkmaz da yalnız gönüllerin kadınlara meyledip onlarla meşgul olarak Allah'ı zikirden uzaklaşma korkusu ile evlenmeyi terk ediyorsa, bu da zâhidliktendir. Şâyet, kadının, kendisini Allah'tan meşgul etmeyeceğini bildiği halde, yalnız kadın zevkinden mahrum kalmak için evlenmeyi terk ediyorsa bu, zühd sayılmaz. Çünkü neslinin devamı için çocuğa ihtiyaç ve evlenip çocuk yapmakta peygamberin ümmetini çoğaltmak vardır. Bu gaye ile meydana gelen münâsebet zevki, zâhidliğe zarar vermez. Çünkü maksadı yalnız zevk değildir. Bu, tıpkı yemek içmekten zevk alırım diye yemeyi içmeyi terk etmeye benzer ki, bunun zühd ile bir münâsebeti yoktur. Belki yememek, içmemekten beden zarar gördüğü gibi, evlenmemekten de nesil zarar görür.

Başka bir korku olmadan yalnız zevkten kaçınmak için evlenmemek câiz değildir. İşte **Sehl**'in maksadı da budur. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) de bunun için evlenmiştir.

Bunu böylece bildikten sonra durumu Resûl-i Ekrem (s.a.v.) gibi olanlar, yâni nafaka ve ıslâhları için telâşe çekmediği ve kendisini Allah'tan meşgul etmedikleri vakitte bir ve birden ziyade evlenebilir. Fakat bu hâl, Nebî ve velîlerden başkası için düşünülemez. İnsanların çoğunu, kadınların çokluğu meşgul etmiştir. Şâyet kendisini meşgul edecekse evlenmeyi tamamen terk etmesi daha uygun olur. Şâyet kendisini bir tanesi meşgul etmeyecek ve fazlası meşgul edecekse veya güzelliği kendisini oyalayacaksa, o vakit, pek de güzel olmayan tek bir kadınla evlenmeli ve kalbini korumalıdır.

Ebû Süleyman diyor ki: "Kadınlar hususunda zühd, ayak takımı ve öksüz bir kadını asaletli ve güzel kadın üzerine tercîhtir."

Cüneyd diyor ki: "Âhiret yoluna giren mürîdin üç şey ile meşgul olmamasını

severim. Bunlar ticaret, hadîs öğrenmek ve evlenmektir. Hattâ sûfinin okuyup yazmasından da hoşlanmam." dedi. Evlenmenin zevki, yemeğin zevki gibi olduğunu bildikten sonra her ikisinin de Allah'tan meşgul edeni mahzurludur.

Önemlilerin altıncısı, şu beş tanenin temînine vesîle olan mal ve mevkîdir.

Aslında câh ve mansıb, işlerinde yardım görmek için gönüllerde yer almayı arzu etmek ve başkaları tarafından sayılmayı istemektir. Bütün ihtiyaçlarını kendi başına temîn edemeyen herkes, kendisine hizmet edecek olanın gönlünde mevkî sâhibi olmayı arzu eder ve sayılıp hürmet edilmeyi ister. Çünkü saygı görmezse hizmetine bakılmaz. İşte gönüllerde mevkî sâhibi olmak "câh" dır. Bunun bir başlangıç noktası vardır, fakat sonu insanı Hâviye cehennemine kadar sürükleyebilir. Korunun etrafında dolaşanın koruya düşmesi ihtimali kuvvetlidir. Gönüllere hulûl etmeye ya menfaat temîni veya zararın defi veya bir zulümden korunmak için ihtiyaç vardır.

Faydaya gelince; servet, bundan insanı korur. Çünkü adamın yanında bir mevkîin olmasa da para ile herkese hizmet ettirirsin. Ancak ücretsiz hizmetlerde "câh" a ihtiyaç vardır.

Zararın define gelince; buna adâletin tam mânasıyla tecellî etmediği veyahut kendisine zulmeden komşularının bulunduğu ve bizâtihî bunları önlemeye muktedir olmayıp ancak onların gönüllerinde veya hükümdar katında mevkî sâhibi olmakla önleyebileceği yerlerde aranır. Bunun belirli miktarını tâyin güçtür. Özellikle korku ve sû-i zan da buna karışırsa artık bunun yeter miktarını bulamaz. Bunun için mevkî peşinde koşanlar, helâk yoluna girmiş olurlar. Zâhide yakışan, gönüllerden mevkî almak için uğraşmamaktır. Zîra onun diyanet ve ibadetiyle uğraşması, kâfirler arasında olsa bile, kendisine yapılacak eziyetten kendini koruyacak şekilde onların gönlünde tesîrini gösterir. Nerede kaldı Müslümanlar arasında kazanmadan, yorulmadan mevkî peşinde dolaşmanın mümkün olacağını düşünmek? Bu, yalan bir vehimdir. Çünkü mevkî peşinde olan, bâzı hallerde eziyetten hali kalamaz. O halde mevkî temîni için karşılaşacağı eziyete katlanacak yerde, hiç mevkî talebinde olmadan çekeceği eziyete katlanması, daha iyidir. Demek ki gönüllerde mevkî aramak için müsaade yoktur. Çünkü azı, insanı çoğuna çeker. Bunun sarhoşluğu ise içkinin sarhoşluğundan daha çoktur. Bunun için mevkîin çoğundan da azından da kaçınmalıdır.

Mal ve servete gelince; bu, geçim için şarttır. Yâni yetecek miktar, ticaretle iştigal ediyorsa, günlük ihtiyacını temîn ettiği vakit, onunla yetinmelidir. Hattâ bâzıları iki habbe kazandıkları vakit, sepetlerini toplar kalkıp giderlerdi. İşte bu, zühdün şartıdır. Şâyet bir senelik ihtiyacından fazlasını kazanırsa, zâhidliğin

zayıf derecelerinden de çıkmış olur.

Şâyet varlığı olur da kuvvetli yakîn ve tevekküle sâhip olmadığı için, bundan bir yıllık ihtiyacını alıkoyarsa -bir yıldan fazla olanı tasadduk etmek şartıyla- zâhidlikten çıkmaz. Ancak kuvvetli zâhidlerden değil, zayıf zâhidlerden olur. Çünkü **Üveys-i Karnî**'nin zâhidlikte şart koştuğu tevekküle göre, bu adam zâhid sayılmaz. Bizim, "Bu adam zâhidlikten çıktı." dediğimiz, bir seneden fazla nafaka yığanlara nispetle değildir. Onlara nispetle yine buna zâhid denebilir. Ancak zâhidlere va'dedilen Makam-ı Mahmûd'a ulaşamaz.

Ebû Süleyman diyor ki: "Kişinin âile efradını zâhidliğe zorlaması, uygun olmaz. Onları güzellikle zâhidliğe dâvet eder; kabul ederlerse ne âlâ, etmezlerse onları zorlamaz da kendi zâhidliğine devam eder. Yâni zâhidliğe başkasını değil, kendini zorlar. Âile efradına karşı bunu tatbîke mecbur değildir. Bununla beraber îtidâli aşan isteklerine de uymaz." Hz. Fâtıma'nın (r.a.) kapısında perdeyi ve kollarında bilezikleri gören Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in evine girmediğini düşünsün. Çünkü bunlar ihtiyaç değil, süs eşyası idiler.

Demek oluyor ki, insanın ihtiyâcı olan mal ve mevkî, mahzurlu değildir. İhtiyaçtan fazlası ise öldürücü bir zehirdir. İhtiyaç miktarı ise faydalı bir ilaçtır. Bunların arasında şüpheli dereceler vardır. Zarûret miktarının üstünde ve ona yakın olan, bir devâ olamazsa da zararı azdır. Zehiri içmek yasak, ilacı içmek farzdır. Arada kalanlar şüpheli olan şeylerdir. İhtiyata riâyet eden kendisi için, aldırış etmeyen de yine kendisi için aldırış etmemiş olur. Kim diyaneti nâmına kendisini çeker ve kendisine kuşku vereni atıp vermeyeni alır da geçim darlığını tercîh ederse, o akıllıca hareket etmiş ve mutlak sûrette kurtulanlardan olur.

Artık zarûret miktarı ile yetinip fazlaya gitmeyene, dünyalık peşindedir, denemez. Dünyalığın bu kadarı, diyânetin kendisidir. Çünkü dinlere bu kadar dünyalık şarttır. Şart ise meşrut cümlesindendir. Buna, İbrâhim aleyhisselâmdan rivâyet edilen şu olay delâlet eder.

İbrâhim aleyhisselâm bir gün önemli bir ihtiyaç ile karşılaştığı için çok sıkıştı. Dostlarından ve güvendiği adamlardan birisine gitti, fakat adam ona borç vermedi. İbrâhim aleyhisselâm üzüntülü olarak geri dönünce, Allahu Teâlâ: "Halil'inden istesen sana verirdi." buyurdu. İbrâhim aleyhisselâm: "Yâ Rab, isteyeceğim dünyalık idi. Buna kızacağını bildiğim için korkudan istemedim." dedi. Allahu Teâlâ: "O, dünya ihtiyacı değildir." buyurdu.

Demek ki ihtiyaç miktarı olan dünyalık, dîndendir. Bunun fazlası ise âhirette vebaldir. Hattâ dünyada da böyledir. Zenginlerin hallerini araştıran, servet edinmekte ve onu muhafazada karşılaştıkları zorluk ve zilletleri görenler bunu anlamakta gecikmezler. Servet sâhibinin en büyük saâdeti, servetini verene

ulaştırmaktır. Hâlbuki çoğunlukla onlar ona düşman olur, bu serveti isyanda harcar ve o da onlara yardımcı olmuş olur. Bunun için dünyalığı toplayanlar, ipek böceğine benzetilmişlerdir. O, durmadan kendisi için ipeği hazırlar, sonra çıkmak ister ama boğulmadan çıkamaz. Dokuduğu ipek içinde kendisi ölür, faydasını başkası görür.

Dünya şehvetleri peşinde koşanlar da böyledir. Onların gönülleri istek zincirleri ile bağlanır. Sonra mal, mevkî, evlâd ve düşmanın husûmeti ile dostların yalanları ve dünya hazları onları bağlar. Bu arada hatâda olduklarını anlasalar da dünyalıktan çıkamazlar. Kalplerinin sıkı sıkıya bağlı olduklarını ve bu bağları koparmaya muktedir bulunmadıklarını görürler. Sevdiği bir şeyden ayrılmak, kendisini helâke kadar sürükler. Ancak ölüm meleği geldi mi onları hepsinden ayırır. Yalnız gönülleri, kaybettikleri dünyalığa sıkı sıkıya bağlı kalır. O bağ, onları dünyaya çeker. Ölümün pençesi ise onları âhirete çeker. Ölüm anındaki en hafif ve ehven halleri, yukarıdan aşağı ortadan testere ile ikiye bölünmenin hali gibidir. Bir tarafı onu dünyaya, diğer tarafı ise âhirete çeker. Bunun acı ve sancısı önce bedenine, oradan da kalbine sirayet eder. Sen bir de doğrudan doğruya kalpten başlayacak olan sancıyı düşün.

Bu, A'lâ-i İlliyyîn'e ulaşamadığı hasretinden önce, ilk olarak karşılaşacağı azâptır. Artık yükseklerin en yükseğine ulaşamayacağı, Allah ile arasına perde gireceği ve bu sırada cehennem ateşinin kendisini kaplayacağı azabın acısını sen düşün. Çünkü cehennem ancak Allah'ın cemâlinden mahrûm olanları kaplar. Nitekim âyet-i celîlede:

كَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ ثُمَّ إِنَّهُمْ لَصَالُو الْجَحِيمِ

"Hayır, şüphesiz ki onlar o gün Rablerinden katiyen mahrumdurlar. Sonra onlar muhakkak ve muhakkak o alevli cehenneme gireceklerdir." (Mutaffifîn suresi, 83/15-16) buyurdu ve cehennem ateşini hicâb-ı elîmden sonraya bıraktı. Hâlbuki hiç cehennem ateşi olmasa da hicâb-ı elîm kâfi gelirdi. Bir de buna cehennem azâbı eklenince vay hâline. Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in kalbine ilka olunan: *"Kimi seversen sev, ondan ayrılacaksın."* sözlerini dinleyip anlamayı Allah'tan dileriz.

İpek böceğine benzetmekte şâir:

كَدُودٍ كَدُودِ الْقَزِّ يَنْسِجُ دَائِمًا وَيَهْلِكُ غَمًّا وَسْطَ مَا هُوَ نَاسِجُهُ

"Mihnet, me akkattir. İpek böceği gibi daima dokuyup durur. Sonra da gam ve gussa

ile dokuduğu ipek arasında ölüp gider.” demiştir.

Allah’ın dostlarına, insanların nefislerinin arzularına yaptıkları işlerle, ipek böceği gibi helâk olacakları keşfedildiği anda, onlar tamamen dünyayı arkaya attılar.

Nitekim **Hasan-ı Basrî**: “Bedir savaşına katılanlardan yetmiş kişi gördüm. Siz haramdan kaçtığınız gibi, onlar helâldan kaçarlardı.” demiştir. Diğer bir deyişle de: “Siz bolluğa sevindiğiniz gibi, onlar ibtilâ ve darlığa sevinirlerdi. Onları görseniz, bunlar delidir derdiniz. Onlar sizin hayırlı olanlarınızı bile görseler, bunların nasipleri yok derlerdi. Kötü olanlarınızı görseler, bunlar hesap gününe inanmamışlardır, derlerdi. Onlara helâldan mal verildiği vakit, kalbimi bozmasından korkarım, der ve o malı almazlardı.”

Öyle ya, kalbi olan bir kimse, onun bozulmasından mutlak sûrette korkmalıdır. Kalplerini dünya sevgisi öldürenlerin durumundan haber vermek üzere Allahu Teâlâ:

وَرَضُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاطْمَأَنُّوا بِهَا وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ آيَاتِنَا غَافِلُونَ

“Dünya hayâtına râzı olan ve onunla sükûna dalan kimselerle bunca âyetlerimizden gâfil olanlar (yok mu?)**”** (Yûnus suresi, 10/7) buyurmuştur. Diğer âyette de:

وَلَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ وَكَانَ أَمْرُهُ فُرُطًا

“Kalbine bizi anmaktan gaflet verdiğimiz, hevâ ve hevesine uymuş, işinde haddi aşmış kimselere boyun eğme.” (Kehf suresi, 18/28) buyurmuştur. Bir başka âyette:

فَأَعْرِضْ عَنْ مَنْ تَوَلَّى عَنْ ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا

ذَلِكَ مَبْلَغُهُمْ مِنَ الْعِلْمِ

“Bizim zikrimize arka çeviren, dünya hayâtından başkasını arzu etmeyen kimselerden yüz çevir. Onların ilimden erebildikleri işte budur.” (Necm suresi, 53/29-30) buyurmuştur. Bütün bunları, gaflet ve cehâlete havâle etti. Bunun için adamın biri, Îsâ aleyhisselâma: “Seyahatlerinde beni de beraberine al.” dedi. Îsâ aleyhisselâm: *“Dünyalığından ayrıl, servetini at, seni beraberimde götüreyim.”* dedi. Adam: “Ben bunu yapamam.” deyince, Îsâ aleyhisselâm: *“Zengin,*

zorlukla cennete girer." buyurmuştur. Güneşi insanlar üzerine doğan her günün sabâhında ikisi batıda, ikisi doğuda olmak üzere dört melek âfâka dört sesle seslenirler. Doğuda olanların biri: "Ey hayra karşı tuğyân eden, hayra gel; ey kötülükle işini azıtan, kötülüklerini azalt." der. Diğeri de: "Yâ Rab, verenin malını artır, vermeyenin malını mahvet." der. Batıda olanların birisi. "Ölüm için doğun ve yıkılmak için inşâ edin." der. Diğeri de: "Hesabınızın uzaması için yiyip içiniz." der.

İbn Mâce HzÂişe'den rivâyet etmiştir.

Yukarıda geçmiştir.

Yukarıda geçmiştir.

"Maişet Âdâbı" bölümünde geçmiştir.

Ahmed, İsnad-ı ceyyid ile rivayet etmiştir.

"Maişet Âdâbı" bölümünde geçmiştir.

İbn Mâce, Ebû Zer'den isnâd-ı ceyyid ile rivâyet etmiştir.

Resûl-i Ekrem'in elbise, mûta, yüzük, velâ olayı ile ilgili olarak yukarıda anlatılanların hepsi sağlam kaynaklarla metin halinde daha evvelki bölümlerde geçmiştir.

Ebû Dâvud ve Taberânî Sehl b. Sa'd'dan rivâyet etmişlerdir. Fakat "Yenisini ısmarladı." ilâvesi bu rivayette yoktur.

Ebû Bekir b. Lâl **"Mekârim-i Ahlâk"** da rivâyet etmiştir.

Hâkim ve Beyhakî rivâyet ettiler.

Ebû Dâvud, Tirmizî ve İbn Mâce rivâyet etmişlerdir. Tirmizî, sahih olduğunu söylemiştir.

Nikâh bahsinde geçmiştir.

Tirmizî garib, Hâkim sahih olduğunu söylemiştir.

Ahmed, Muaz'dan rivâyet etti. Metin yukarıda geçmiştir.

Taberânî Ebû Ümâme'den rivâyet etmiştir.

Mâlik, Ebû Dâvud, Neseî ve diğerleri Ebû Saîd'den rivâyet etmişlerdir.

Ebû Dâvud, Âişe'den ceyyid sened ile rivâyet etmiştir.

İbn Mâce, Ebû Dâvud ve Tirmizî rivâyet etmiştir, Tirmizî sahîh olduğunu söylemiştir.

Taberânî, İbn Mes'ûd'dan rivâyet etmiştir.

İbn Mâce Habbab'dan isnâd-ı ceyyid ile rivâyet etmiştir.

Ebû Dâvud, Enes'den ceyyid sened ile rivâyet etmiştir.

Ebû Dâvud, **"Merâsib"** de isnâd-ı leyyin ile rivâyet etmiştir.

Buhârî ile Müslim rivâyet etmişlerdir. Yukarıda geçmiştir.

Ebû Dâvud ve ibn Mâce'nin Sefîne'den buna benzer isnâd-ı ceyyid ile bir

rivâyeti vardır. Benzeri başka rivayetler de vardır.

Tirmizî ve Neseî rivâyet etmişlerdir. Neseî, hasen olduğunu söylemiştir.

İbn Hibban Âişe'den rivâyet etmiştir.

ZÜHDÜN ALÂMETLERİ

Bilmiş ol ki; bâzen dünyalığı terk edenlerin zâhid olduğu sanılır. Hâlbuki öyle değildir. Zîra zâhidlikle övülmeyi sevenlerin, serveti terk edip geçim darlığını tercîh etmeleri kolaydır. Nice Râhipler vardır ki, ölmeyesiye yemek yer, penceresiz, kapısız hücrelerde kalırlar. Onları sevindiren, insanların onları bilip övmeleridir. Bu, kesin olarak onların zühdüne delâlet etmez. Zühd, mal ve mevkîden, insanların gönlünde yer almaktan çekinmekle mümkündür. Bu sayede ancak dünyalıktan uzaklaşmış olabilir.

Kıymetli yün kumaşlar ve değerli elbiseler giymekle de zühd iddiasında bulunanlar vardır. Nitekim havas bu gibiler hakkında: “Bir kısım insanlar kıymetli kumaşlar giydikleri halde, zâhidlikten söz ederler. Hâlbuki kıyâfetleri ile insanlara gösteriş yapar ve kendilerine o nispette hediyeler verilmesini isterler. Yoksullara baktıkları gibi, onlara bakmalarına râzı olmadıkları için bu kılığa girerler. Yoksullara verildiği gibi, onlara da bol bol hediyeler gelir. İlme uyup ve sünnet yolunda olduklarına delîl çekerler. Bu eşyaların kendiliğinden geldiğini, kendilerinin bunlardan müstağnî olduklarını, gönül kırmamak için bu hediyeleri kabul ettiklerini söylerler. Bu sözleri de sıkıştırdıkları ve gerçekler kendilerinden sorulduğu vakit mecburiyet karşısında söylerler.

Bütün bunlar, dîn ile dünyayı yiyen kimselerdir. Onların maksatları içlerini temizlemek ve huylarını düzeltmek değil, kendi sıfatları kendilerine galebe çalınca onu bir “hâl” telakkî ederek ele aldılar. Bunlar, dünyaya meyleden, hevâlarına uyan kimselerdir, dediler.

Demek ki zâhidliği anlamak zor olduğu gibi zâhid için de kendi zühd halini anlaması zordur. Bunu anlayabilmek için bâtınındaki üç alâmete dayanmalıdır.

Birinci alâmet; varlığa sevinmemek ve yokluğa üzülmemektir. Nitekim Allahu Teâlâ:

لِكَيْلَا تَأْسَوْا عَلٰى مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا اٰتَاكُمْ

“Elinizden çıkana tasalanmayasınız, onun size verdiği ile sevinip şımarmayasınız diye.” (Hadîd suresi, 57/23) buyurmuştur. Belki tamamen bunun eksine olmalı, varlığa üzülüp yokluğa sevinmelidir.

İkinci alâmet, zem ile medhi müsavî görmektir. Birincisi, malda zühdün, ikincisi de câh ve mevkîdeki zühdün alâmetidir.

Üçüncü alâmet, çoğunlukla tâatın zevkine varmak ve Allah ile ünsiyet

etmektir. Zîra gönül, sevgi zevkinden hâlî olamaz. Ya dünyayı veya Allah'ı sevecektir. Bunlar gönülde, bardakdaki su ile hava gibidir. Su varsa hava yok, su yoksa hava vardır; ikisi bir arada olamaz. Allah ile ünsiyet eden, başkası ile değil, yalnız O'nunla meşgul olur.

Bunun için birisine: "Zühd, zâhidleri nereye kadar götürür." diye sorduklarında o: "Allah ile ünsiyete" diye cevap vermiştir. Hem dünya, hem Allah ile ünsiyet bir arada toplanmaz. Bunun için mârifet erbabı: îman kalbin dışına takıldığı vakit insan, dünya ve âhiretin ikisini birden sever ve her ikisi için çalışır. Fakat îman, kalbin derinliğinde yerleşirse, o zaman dünyaya buğz eder. Onun tarafına bakıp da onun için amel etmez. Bunun içindir ki, Âdem aleyhisselâm duâsında: "Allahım, senden kalbime karışan îmanı isterim." demiştir.

Ebû Süleyman: "Nefsi ile meşgul olan, insanlarla meşgul olmaktan, Rabbisiyle meşgul olan da nefsiyle meşgul olmaktan kurtulur." diyor ki bu, ârifler makamıdır. Zâhid de bu iki makamdan biri ile meşgul olması gerekir. Birinci makam nefsini, nefsi ile meşgul etmek makamıdır ki, artık medih, zem, varlık, yokluk onun için müsâvîdir. Bu gibilerin bir miktar mal alıkoymaları zâhidliklerinin kaybolmasına asla delâlet etmez.

İbn Ebî'l-Havârî diyor ki: "Süleyman Dârânî'ye Dâvud-ı Tâî'nin zâhid olup olmadığını sordu. Ebû Süleyman: "Evet, zâhidlerden idi." dedi. Bunun üzerine ben:

– "Ona babasından yirmi altın isâbet etti. Onları yanında alıkoydu ve yirmi yılda infak etti. O, nasıl zâhid olur?" dedim ki, maksadım zühdün hakikatini, gayesini anlamak idi. Çünkü nefsin sıfatları çok olduğu için zühdün de gayesi, sonu yoktur. Zühd, bütün bu sıfatları atmakla mümkündür. Elde etmesi mümkün olduğu halde kalbine ve dînine korkarak dünyalıktan her hangi bir şeyi terk eden herkesin, terk ettiği nispette zâhidlikten nasîbi vardır. En son haddi ise Hz. Mûsâ'nın yaptığı gibi, taş yastığı da başının altından atıp mâsivâyı tamamen terk edip, Hz. Allah'a yönelmektir.

Başlangıcından da olsa, bize de zâhidlikten bir miktar nasîb etmesini Allah'dan dileriz. Çünkü bizim gibilerin, zühdün gayesine ulaşması mümkün değildir. Bununla beraber, Allah'ın fazlından bir vakit ümit kesilmez. Allahu Teâlâ'nın bize verdiği sayısız nîmetleri düşündüğümüz vakitte, Allahu Teâlâ'nın hiç bir şeyi çoğunsamadığını anlar ve her kemâlin üstünde olan Hak Teâlâ'dan büyük şeyleri istemekten de çekinmeyiz.

Demek ki zühdün alâmeti; zâhid Allah ile ünsiyet ettiği için ona göre varlığın, yokluğun, izzet ve zilletin, övülme ve yerilmenin, müsâvî olmasıdır. Bunlardan

başka, dünyalığı terk edip bunu kimin aldığına aldırış etmemesi gibi alâmetleri de vardır. Zühdü başka şekilde târif edenler de olmuştur. Meselâ:

Yahyâ b. Muâz: "Zühd, elde olanı vermektir." dedi. Şeyh-i Kebîr ve Bekriye tarikatının kurucusu **Muhammed b. Hafif**: "Zühd, varlığından ayrılmakta rahatlık duymaktır." Diğer bir ifade ile de: "Nefsin kolaylıkla dünyalıktan ayrılmasıdır." dediler.

Ebû Süleyman: "Sûf, zühd alâmetidir. Ancak beş dirhem değerindeki sûfa heves edip dururken üç dirhem değerindekini giymemelidir." dedi.

Ahmed b. Hanbel ve Süfyân-ı Sevrî (Her ikisine de Allah rahmet etsin): "Zühdün alâmeti, kısa emel sâhibi olmaktır." dediler.

Seriyyü's-Sakatî: "Nefsiyle meşgul olmaktan ayrıldığı vakit zâhidin, nefsiyle meşgul olduğu vakitte de ârifin yaşayışı iyi olmaz." demiştir.

Nasr Abâzî: "Zâhid dünyada, ârif de âhirette gariptir." dedi. Yâni dünyada zâhidler, âhirette ise ârifler azınlıktadır.

Yahyâ b. Muaz da: "Zühdün üç alâmeti var: Hiç karşılık beklemeden Allah için amel, karşılıksız söz ve riyâsetsiz izzettir. Yâni insanlara karşı zillete düşmemektir." dedi.

Yine **Yahyâ**: "Allah için zâhid olan kişi, sana sirke ve hardal koklatır. Çünkü dünyayı hakir görür. Ârif ise seni de âlî makamlara ulaştırmak için sana misk ve anber koklatır." demiştir.

Adamın biri Yahyâ'ya:

– "Ne vakit tevekkül dükkânına girebilirim? Zühd elbisesine bürünür ve zâhidlerle düşüp kalkabilirim?" diye sordu. Yahyâ:

– "Ne zaman riyâzetle, üç gün aç kalır ve buna aldırış etmezsen o zaman bunların yanına gidebilirsin. Bu duruma gelmeden zâhidlerle oturup kalkman cehâlet olur. Bundan sonra da bu durumu koruyacağından emîn olamam." dedi.

Yine Yahyâ: "Dünya bir gelindir. Onu arayan, onun tarakçısıdır. Onu güzelleştirmeye çalışır. Fakat dünyadan îrâz edip yüz çeviren zâhid, onun yüzünü karartır, saçını yolar ve elbisesini yırtar. Ârif ise onun tarafına hiç bakmadan Allah ile meşgul olur."

Seriyyü's-Sakatî: "Zühdün her çeşidi ile ünsiyet ettim ve istediğime nâil oldum. Ancak insanlardan zühde muvaffak olamadım." dedi.

Fudayl: "Allahu Teâlâ bütün kötülükleri bir evde topladı ve bu evin anahtarını dünya sevgisi kıldı. Bütün iyilikleri de bir evde topladı ve bu evin anahtarını da zâhidlikle dünyadan uzaklaşmakta kıldı."

*

İşte, zühdün hakikat ve ahkâmından anlatmak istediğimiz bunlardır. Zühdün tamamlanması tevekküle bağlı olduğundan biz de Allah’ın izniyle tevekkülün ahkâmını anlatmaya başlayalım.

RUB'U'L-MÜNCİYAT
BEŞİNCİ KİTAB

TEVHÎD VE TEVEKKÜL KİTABI
(KİTÂBU'T-TEVHÎD VE'T-TEVEKKÜL)

MUKADDİME

Hamd, Allah'a mahsustur (O'na hamdederim.) O Allah ki, mülk ve melekût -görünen ve görünmeyen- âlemleri sevk u idâre eden, izzet ve ceberût [kahr u galebe] ile tekleşen. Direksiz olarak gökleri yükselten, kulların rızkını oradan veren de O'dur. O Allah ki, basîret sâhiplerinin gönüllerini vasıtalardan çevirip kendine bağlayan, kendisinden başkasına iltifat ve îtimaddan himmetlerini ayırıp da yalnız kendisine ibâdet ettiren O'dur. Çünkü onlar, O'nun her şeyden müstağnî, tek bir mâbud olduğunu, diğer bütün varlıkların kendileri gibi âciz birer yaratık olup onlardan rızkın beklenemediğini, her zerreyi Allahu Teâlâ'nın yarattığını, bütün canlı varlıkların rızıklarının Allah üzerine olduğunu bildiler. Kulun rızkına Allahu Teâlâ'nın kefil olduğuna iyice kanâat getirdikten sonra, Allahu Teâlâ'ya tevekkül ederek:

حَسْبُنَا اللّٰهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ

"Allah bize yeter, O ne güzel koruyucudur." dediler.

Salât u selâm, bâtılı kökünden kazıyan, yolun doğrusuna hidâyet eden Hz. Muhammed'e ve O'nun âline ve ashâbına olsun.

BİRİNCİ BÖLÜM

Bundan sonra bilmiş ol ki; tevekkül, dînin menzillerinden bir menzil, yakın sâhiplerinin makamlarından bir makam ve belki mukarreblerin en üstün derecelerindendir. Tevekkül, ilim bakımından kendi nefsinde zor ve kapalı, amel bakımından ise meşakkatlidir. Anlayış bakımından kapalı olması, sebepleri düşünüp, onlara dayanmanın tevhîdde şirk olması ve bunlardan ağırlanıp tamamen uzaklaşmak ise sünnete dokunmak ve şerîata taarruz olması bakımındandır. Hâlbuki, sebep kabul etmeden sebebe îtimad etmek, akıl yönünden bir değişiklik ve cehâlet bataklığına dalmak olur.

Şerîat, nakil ve tevhîd anlamına uygun olarak tevekkülün gerçek anlamını ortaya çıkarmak cidden zordur. Bu kadar gizliliği karşısında tevekkülün yüzünden perdeyi kaldırmaya ancak, gözleri hakîkat nurları ile sürmelenip basîret sâhibi olan ve gördüklerini açık şekilde ifadeye muktedir olan hâzık ve münekkid âlimler muvaffak olabilir. Şimdi biz bir takdîm olarak tevekkülün fazîletinden biraz bahsedelim. Sonra kitâbın birinci bölümünde ve bunun ardında tevhîdden, kitâbın ikinci bölümünde de tevekkül hâlinden ve amelinden söz edelim.

TEVEKKÜLÜN FAZÎLETİ

Âyetler:

وَعَلَى اللّٰهِ فَتَوَكَّلُوا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

“Ancak Allah’a güvenip dayanın, eğer imân etmiş iseniz.” (Mâide suresi, 5/23)

وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ

“Tevekkül edenler dahi yalnız Allah’a güvenip dayanmakta sebât etmelidir.” (İbrâhim suresi, 14/12)

وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ فَهُوَ حَسْبُهُ

“Kim Allah’a güvenip dayanırsa, O kendine yetişir.” (Talâk suresi, 65/3)

إِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ

“Allah tevekkül edenleri sever.” (Âl-i İmrân suresi, 3/159)

Sâhibinin, Allahu Teâlâ’nın sevgisi ve Allahu Teâlâ’nın ona kifâyetiyle anılan bir makam, ne büyük bir makamdır. Kime ki, Allahu Teâlâ yeter ve ona kâfidir, onu sever ve onun hakkına riâyeti üzerine alırsa, elbette bu kimse büyük kurtuluş ve zafere ulaşmıştır. Zîra sevilen, azâb edilmez, uzaklaştırılmaz, rahmet ve cemâlden mahrûm edilmez.

أَلَيْسَ اللّٰهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ

“Allah kuluna yetmez mi?” (Zümer suresi, 39/36) Binâenaleyh, kifâyeti Allah’tan başkasında arayan, tevekkülü terk etmiş ve bu âyeti yalanlamıştır. Zîra âyet hakkı söyletmek bâbında bir sorudur. Nitekim diğer âyette Allahu Teâlâ:

هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَذْكُورًا

“İnsanın üzerine uzun devirden öyle bir zaman geldi ki, o anılmaya değer bir şey bile değildir.” (İnsân suresi, 76/1) buyurmuştur.

Yine Allahu Teâlâ:

وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ فَإِنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

“Kim Allah’a dayanıp güvenirse, hiç şüphesiz Allah mutlak gâliptir. Tam hüküm ve hikmet sâhibidir.” (Enfâl suresi, 8/49) buyurmuştur. Azîzdir; eman dileyenleri zelîl etmez. Himâyesine girip O’na ilticâ edenleri mahrum etmez. Hikmet sâhibidir; tedbîrinde kendisine dayanana kusur etmez. Yine Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur:

إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ عِبَادٌ أَمْثَالُكُمْ

“Allah’ı bırakıp taptığınız da sizin gibi kullardır.” (A’râf suresi, 7/194) Zâtından başkasının kendi emrinde musahhar olduklarını, onların da herkes gibi muhtaç bulunduklarını, daha onlara nasıl bağlanılacağını bildirmiştir.

Yine Allahu Teâlâ:

إِنَّ الَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ لَا يَمْلِكُونَ لَكُمْ رِزْقًا فَابْتَغُوا

عِنْدَ اللّٰهِ الرِّزْقَ وَاعْبُدُوهُ

“Hakikat, sizin Allah’ı bırakıp taptıklarınız, size bir rızık vermeye muktedir olamazlar. O halde rızkı Allah katında arayın. O’na ibâdet edin.” (Ankebût suresi, 29/17) buyurmuştur. Diğer âyette:

وَلِلّٰهِ خَزَائِنُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلٰكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَفْقَهُونَ

“Hâlbuki göklerin ve yerin hazîneleri Allah’ındır. Fakat o münâfıklar ince anlamazlar.” (Münâfikun suresi, 63/7) buyrulmuştur. Bir başka âyette de şöyle buyrulmuştur:

يُدَبِّرُ الْأَمْرَ مَا مِنْ شَفِيعٍ إِلَّا مِنْ بَعْدِ إِذْنِهِ

“O, her işi tedbîr edegelendir. (O’nun indinde) **hiç bir kimse şefaatçi olamaz. Meğer ki kendisinin izninden sonra olmuş ola.”** (Yûnus suresi, 10/3)

Kur’ân-ı Kerîm’de tevhîdi ifâde eden her âyet, başkalarından mülâhazayı kesmeye ve Vâhid-i Kahhâr olan Allah’a tevekküle tembihtir.

Bu husustaki haberler:

İbn Mes'ûd'un (r.a.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

أُرِيتُ الْأُمَمَ فِي الْمَوْسِمِ فَرَأَيْتُ أُمَّتِي قَدْ مَلَأُوا السَّهْلَ وَالْجَبَلَ

فَأَعْجَبَتْنِي كَثْرَتُهُمْ وَهَيْئَاتُهُمْ، فَقِيلَ لِي: أَرَضِيتَ؟ قُلْتُ: نَعَمْ،

قِيلَ: وَمَعَ هَؤُلَاءِ سَبْعُونَ أَلْفًا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ بِغَيْرِ حِسَابٍ،

الَّذِينَ لَا يَكْتَوُونَ وَلَا يَتَطَيَّرُونَ وَلَا يَسْتَرْقُونَ

"Mi'rac'ta ümmetler bana gösterildi; ümmetimin, ovaları ve dağları doldurduklarını gördüm. Çoklukları ve durumları ho uma gitti. "Râzı oldun mu?" diye benden soruldu. Ben de "Evet, râzıyım." dedim. Bana "Bunlardan yetmi bin ki i hesapsız olarak cennete girecek." denildi." Bu arada, "Onlar kimlerdir?" diye soranlara cevaben, *"Bunlar dağlanmayanlar, ûm tutmayanlar, efsûn ettirmeyip Rablerine tevekkül edenlerdir."* buyurdu. Tam bu sırada Ukâşe ayağa kalkarak:

– "Ya Resûlâllah, duâ buyur da ben onlardan olayım." deyince Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

– *"Allahım, bunu onlardan eyle!"* diye duâ etti. İkinci bir adam daha kalkıp aynı dilekte bulununca Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

– *"Ukâ e seni geçti."* buyurdu." [337]

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

لَوْ أَنَّكُمْ تَتَوَكَّلُونَ عَلَى اللهِ حَقَّ تَوَكُّلِهِ لَرَزَقَكُمْ كَمَا يَرْزُقُ

الطَّيْرَ تَغْدُو خِمَاصًا وَتَرُوحُ بِطَانًا

"Eğer siz hakkıyla Allah'a tevekkül edeydiniz, ku ların rızkını verdiği gibi, sizin de rızkınızı verirdi. Onlar sabaha aç çıkarlarken, ak ama tok olarak dönerler." [338] buyurmuştur.

Diğer hadîste:

مَنِ انْقَطَعَ إِلَى اللهِ كَفَاهُ اللهُ تَعَالَى كُلَّ مَؤُنَةٍ وَرَزَقَهُ مِنْ

حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ: وَمَنِ انْقَطَعَ إِلَى الدُّنْيَا وَكَّلَهُ اللهُ إِلَيْهَا

“Allahu Teâlâ’ya yönelen kimseye Allahu Teâlâ her hususta yeter ve ummadığı yerden onu merzûk eder. Fakat dünyaya yönelen kimseyi de dünyaya havale eder.” [339]

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

مَنْ سَرَّهُ أَنْ يَكُونَ أَغْنَى النَّاسِ فَلْيَكُنْ بِمَا عِنْدَ اللهِ
أَوْثَقَ مِنْهُ بِمَا فِي يَدِهِ

“Kimi insanların en zengini olmak sevindirirse, kendi elinde olandan ziyade, Allah’ın indinde olana bağlansın.” [340] buyurmuştur.

Rivâyete göre Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in Ehl-i Beyt’ine yoksulluk çöktüğü vakit:

«قُومُوا إِلَى الصَّلَاةِ بِهٰذَا أَمَرَنِي رَبِّي
﴿وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا﴾

“Namaza kalkın, Rabbim bana böyle emretti ve: **“Ehline namazı emret. Kendin de ona sebât ile devâm eyle.”** *buyurdu.”* [341] dedi. Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

لَمْ يَتَوَكَّلْ مَنِ اسْتَرْقَى وَاكْتَوَى

“Rukye, efsûn ettirip dağlanan, tevekkül etmemi tir.” [342] buyurmuştur.

Rivâyete göre **İbrâhim aleyhisselâm**, Nemrud’un ateşine atılırken Cebrâil aleyhisselâm gelerek:

– “Bir ihtiyacın var mı?” diye sordu. İbrâhim aleyhisselâm daha önce “Allah bana yeter, o ne güzel koruyucudur.” demişti. Bu sözünde vefa göstererek:

– “Senden bir şey istemem.” dedi. Bunun üzerine Allahu Teâlâ:

وَإِبْرَاهِيمَ الَّذِي وَفَّى

“İbrâhim vazîfesini tastamam îfâ etti.” (Necm suresi, 53/37) buyurdu.

Allahu Teâlâ **Dâvud aleyhisselâm**a: “Kim diğer yaratıklara bakmaz ve bana dayanırsa, -yer gök ona hîleye kalksa da- ben ona çıkacak yol bulurum.” diye vahyetti.

Bu husustaki eserler:

Saîd İbn Cübeyr (r.a.) anlatıyor: “Bir defa beni akrep ısırdı. Annem ilaç yapacağım diye tutturdu. Ben de sağlam elimi gösterdim ve tiryâkini oraya sürdü.”

Havass Allahu Teâlâ'nın:

وَتَوَكَّلْ عَلَى الْحَيِّ الَّذِي لَا يَمُوتُ

"Ölmek şânından olmayan O bâkîye dayan." (Furkan suresi, 25/58) âyet-i celîlesini sonuna kadar okudu ve "Artık bu âyetten sonra kimsenin, Allah'tan başkasına sığınması doğru olmaz." dedi.

Âlimin birisine rüyâsında: "Kim Allah'a îtimad ederse, artık kuvvetini ihrâz etmiştir." dendi.

Yine âlimin birisi, "Kefâlet altına alınan rızkın, sana farz olan amelinden seni meşgul etmesin. Çünkü böyle yaparsan dünyalıkta ancak, hakkında takdîr edileni alırken, âhiretini kaybetmiş olursun." demiştir.

Yahyâ b. Muaz diyor: "Kulun, aramadan rızkını bulmasında, rızkını sâhibini aramasına delâlet vardır."

İbrâhim b. Edhem diyor: "Râhiblerden birisine:

– "Nereden yiyorsun?" diye sordum. Râhib:

– "Ben bilemem, sen onu Rabbimden sor." dedi.

Herm b. Hayyan, Üveys-i Karenî'ye:

– "Nerede ikametimi emredersin?" diye sorunca Üveys Şam'ı tavsiye etti. Herm:

– "Orada hayat şartları ve geçim nasıldır?" diye sordu. Uveys:

– "Şüphe karışıp öğüt tesîr etmeyen şu gönüllere yazıklar olsun." dedi.

Yine zâtın birisi: "Ne zaman Allah'ın vekâletine râzı olursan, bütün iyiliklere yol bulursun." dedi. Allah'tan hüsn-i edeb dileriz.

İbn Munî isnâd-ı hasen ile rivayet etmiştir. Ayrıca Buhârî ile Müslim, İbn-i Abbâs'dan rivâyet etmişlerdir.

Tirmizî ile Hâkim, Ömer'den rivâyet etmiş ve sahih olduğunu söylemişlerdir.

Taberânî ile İbn Ebi'd-Dünya ve Beyhakî Hasan'dan rivâyet etmişlerdir.

Hâkim ve Beyhakî, İbn Abbâs'dan rivâyet etmişlerdir.

Taberânî **"Evsat"** ında Muhammed b. Hamza'dan rivâyet etmiştir.

Tirmizî, Neseî ve Taberânî rivâyet etmişlerdir. Tirmizî, hasen olduğunu söylemiştir.

TEVEKKÜLÜN ASLI OLAN TEVHÎDİN HAKÎKATİ

Bilmiş ol ki; tevekkül de îmanın kapılarından bir kapıdır. İmânın bütün kapıları ancak, ilim, hal ve amel ile intizâma girer. Tevekkül de böyledir. O da ilimden meydana gelir ki, ilim asıldır. Amel de bunun meyvesidir. Hal ise tevekkül isminden murâd olunan şeydir.

Önce âsî olan ilmi ele alalım. Aslında buradaki ilimden maksat îmanı dır. Zîra îman, tasdîktir. Kalp ile tasdîk edilen her şey ilimdir. Bu, kuvvetleştiği vakit, buna yakîn denir. Fakat yakînin pek çok kapıları vardır. Biz bunlardan ancak tevekkül üzerine kuracağımız yakîne muhtacız. O da senin: **"Lâ ilahe illâllahu vahdehû lâ şerîke leh"** sözünün tercümân olduğu tevhîddir. Allah'ın kudretine olan îmanına tercümân olan da **"Lehül mülk"** sözüdür. Cûd ve hikmetine îman edilene delâlet eden sözün de **"Lehül hamd"** dir. Kim:

لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ

وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

"Allah'tan başka ibâdete lâyık kimse yoktur. O, tektir, ortağı yoktur. Mülk O'nundur, hamd O'na mahsustur. O'nun gücü her şeye yeter." derse, tevekkülün aslı olan îmanı tamamlanmış olur. Yâni tam mânasıyla bu söze inanıp bağlandığı zaman böyle olur.

Tevhîd asıldır. Bunun üzerinde durmak sözü uzatacağı gibi aslında, mükâşefe ilmine âittir. Fakat haller vâsıtasıyla bâzı mükâşefe ilimleri amellerle de ilgili olur ve muâmele ilmi ancak onunla tamamlanabilir. Buna göre biz de burada ancak muâmele ilmi ile ilgili olan kısmına değineceğiz. Yoksa tevhîd, sâhili bulunmayan uçsuz bucaksız bir deryâdır. Buna göre deriz ki:

Tevhîdin dört mertebesi, aşaması vardır: öz, özün özü, kabuk, kabuğun kabuğu. Biz bunu görüşü zayıf olanlara bir ceviz ile temsil edebiliriz. Cevizin iki kabuğu ve bir özü vardır. Özünün de yağı var ki, özün özü budur.

Tevhîdin birinci mertebesi; gâfil veya inkâr eden kalp ile dilde **"Lâ ilâhe illâllah"** demektir. Münâfıklar böyledir.

Tevhîdin ikinci mertebesi; dilindeki tevhîdinin mânasını kalbinde tasdîk etmektir. Umum Müslümanların ve avâmın îtikadı böyledir.

Tevhîdin üçüncü mertebesi; keşif yolu ve Hak nûru ile gerçeği mûşâhede

etmektir. Bu da mukarrebler makamıdır. Birçok varlıkları görür ve bunların hepsinin Vâhid-i Kahhâr'dan meydana geldiklerini bilir.

Tevhîdin dördüncü mertebesi; mevcûd olarak yalnız biri görür ki, bu sıddîklar görüşüdür. Sûfiye, buna **"Fenâ fi't-Tevhîd"** [tevhîdde yok olma] makamı derler. Yalnız "bir" i gördüğü için, kendini de görmez olur. Tevhîde müstağrak olması hasebiyle kendisini göremediği için tevhîdinde kendisi yok olur. Yâni, kendisini ve diğer yaratıkları görmekten yok olur.

Birinci tevhîd sâhibi, yalnız dili ile muvahhiddir. Kalbe inmeyen dildeki bu tevhîd, sâhibini ancak kılıçtan korur ve dünyada İslâm ahkâmının üzerine tatbik edilmesini sağlar.

İkincisi, yâni dilinde söylediğini kalbi ile tasdîk eden, muvahhiddir. Yâni dilindeki tevhîdine inanıyor, onun kalbinde yalanlamıyor demektir. Bu, kalpte bir bağdır. Bunun açılıp genişleme imkânı yoktur. Şâyet isyân ile îmanı zayıflamaz ve bu îman üzerinde ölürse, sâhibini âhiret azâbından korur. Bu îman düğümünü zayıflatıp çözmek için bir takım hîle yolları vardır. Bunlara bid'at denir. Tevhîdi zayıflatıp çözecek olan bid'atlerden kalbi koruyup oradaki tevhîdi kuvvetlendirmek için de çareler var ki, buna "İlm-i Kelâm" , sâhibine de "Mütekellim" denir. Bunun maksadı, bid'at sâhibinin, avâmın kalbinde gevşetip çözmek istediği îman bağını kuvvetlendirmek ve bid'at sâhibini reddetmektir. Avâmın kalbindeki tevhîd akîdesini, bid'atçıların şerrinden koruması bakımından "Mütekellim" e "Muvahhid" denir.

Üçüncüsüne de muvahhid denir. Fakat bu anlamda değil de, Hak olduğu gibi kendisine tecellî ettiği için Fâil-i Hakikî'yi yalnız bir olarak müşâhede etmiş olması bakımındandır. Yoksa avamın yaptığı gibi, yalnız hakîkat sözünün mânasına inanmaya kalbini zorlaması bakımından değildir. Bu kabîl îman, avam ve kelâmcıların îman ve tevhîdidir. Zîra kelâm âlimi, tevhîdinde avamdan ayrılamamıştır. Onun yapabildiği, bid'atçıların hîlelerini kaldırmaktan ibârettir.

Dördüncüsü, müşâhedesinde "bir" den başkasını hazırlamamış; "küll" ü çok olarak ele almış değil, onu bir olarak mütâlea etmiştir. İşte tevhîdde son nokta burasıdır.

Birincisi, cevizin dış kabuğu gibidir ki, bunda bir hayır yoktur. Yenecek olursa ağzı buruşturur, içine bakılırsa çirkin görünüşlüdür. Yakılmak istense ateşi söndürür ve dumanı çoğaltır. Evin bir kenarında alıkonulursa evi meşgul eder. Ancak cevizi korumak için bir müddet cevizin üstünde kalır, sonra atılır. Tasdîksiz yalnız dildeki tevhîd de böyledir; kârı yok zararı çoktur, iç ve dışı çirkindir. Yalnız ölüm anına kadar ikinci kabuk olan kalp ve bedeni korur. Çünkü dilinde şehâdet getireni, gâzîler öldürmekten memnûdur. Onun kalbini

yarmakla memur değillerdir. Zâten kılıç, dış kısmı keser. Ve böylesi, ölünceye kadar bu durumdan faydalanır. Öldükten sonra bu tevhîdin kendisine bir faydası kalmaz. İkinci kabuğun, birinci kabuğa nisbetle faydası meydanda olduğu gibi, -ki özü muhafaza eder. Ayrıca özden ayrıldığı vakit odun olarak yanar. Bu gibi faydaları olmakla beraber- öze nispetle yine faydası azdır. Bunun gibi, keşifsiz kalp ile tasdîkin, tasdîksiz yalnız ikrâra nispetle faydası çok olmakla beraber, göğsün genişleyip açılması ve Hak nûrunun orada parlaması ile meydana gelen keşif ve müşâhedeye dayanan îmana nispetle yine faydası azdır. Allahu Teâlâ'nın:

فَمَنْ يُرِدِ اللّٰهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ

"Allah kime doğru yolu gösterir, îmana muvaffak ederse, onun göğsünü İslâm için açar." (En'âm suresi, 6/125) âyetiyle:

أَفَمَنْ شَرَحَ اللّٰهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلٰى نُورٍ مِنْ رَبِّهِ

"Allah'ın göğsünde Müslümanlık için inşirah verdiği bir kimse -ki Rabbinden bir nûr üzerinedir- (kalbini mühürlediği kişi gibi) **midir?"** (Zümer suresi, 39/22) âyetlerinden murâdı budur.

Öz, kabuklarına nisbetle nefis olduğu ve tamamı maksûd olup yalnız onun da yağına nisbetle tortusu bulunduğu gibi, fiilî tevhîd de sâlikler için âlî bir maksattır. O da başkalarını düşünmek, Vâhid-i Hakîkî'den başkası bir şeyi görmeyenlere nispetle yine çokluğa iltifattan hâlî değildir.

Şâyet "Yalnız "bir" i görmesi nasıl düşünülebilir? Hâlbuki gökleri, yeri ve bunlardaki ayrı ayrı pek çok varlıkları görüyor. Bunlar nasıl bir tek olurlar?" dersen bilmiş ol ki;

Mükâşefe ilminin sonu ve sırrı buradadır. Bunu satırlara aktarmak câiz değildir. Nitekim ârifler: "Rubûbiyetin sırrını ifşâ etmek küfürdür." demişlerdir. Aynı zamanda bu mevzû, muâmele ilmiyle ilgili değildir. Buna rağmen, senin bunu uzak ve muhal gibi görmeni yok edecek kadarını da açıklamak mümkündür. Bunun îzâhı şöyledir: Bir şey, bir nevi görüş ve îtibarıyla çok ve başka bir nevi görüş îtibarıyla tek olabilir. Meselâ, bir insanın bütün parçalarını ayrı ayrı ele alırsan pek çok olur. Fakat insan olarak düşünür ve ele alırsan tek olur. Bu, insanlık bakımından tektir, diyebilirsin. Nice kimseler vardır ki, insanı gördüğü vakit onu bir tek olarak görür ve onun sayısız parçalarına kıymet vermez. Onun bakışı toptandır. Parçalarını düşünenin bakışı da o parçaları

nazara almak sûretiyledir.

Bunun gibi, mevcut olan her şeyin -ister Hâlık olsun, ister mahlûk olsun- birçok îtibar ve görüntüleri vardır. Bir îtibarla tek, başka bir îtibarla çok olurlar. Bâzısı da bâzısından daha çok olabilir. Bunun misâli, yine insandır. Her ne kadar garaza uygun gelmiyorsa da, çoğu bir olarak görme hususunda maksada tembih eder.

Bu sözle anlayamadığın ve erişemediğin makamı inkâra kalkışmanın doğru olmayıp îman-ı tasdikî ile ona inanman gerektiği anlaşılmış oldu. Her ne kadar inandığın senin sıfat ve makamın değilse de, bu tasdîk ile yine bu tevhîdden nasîbini alırsın. Sen, peygamber olmadığın halde peygamberliğe inandığın vakit, îmanın nisbetinde ondan nasîbin olduğu gibi, bundan da nasibin olur.

Bu, bütün eşyada yalnız Vâhid-i Hakîkî'yi müşâhede hali bâzen devam eder, bâzen de şimşek gibi gelip geçer. Çoğunluk böyledir. Devam hali nâdirdir. Buna işâret olmak üzere **Hallac-ı Mansur**, Havass'ı seyahat eder gördüğü vakit:

– "Niçin dolaşıyorsun?" diye sordu. Havass da:

– "Tevekkül halini düzeltmek için dolaşıyorum." dedi. Çünkü o da mütevekkilînden idi. Hallaç:

– "Bâtınını tâmir için ömrünü tükettin. Tevhîdde "Fenâ" nerede kaldı?" dedi. Hâlbuki Havass'ın yaptığı, tevhîdin üçüncü makamını düzeltmek idi. O ise onu dördüncü makama dâvet etti. İşte bu, icmâl yolu ile muvahhidin tevhîddeki makamlarıdır.

Şâyet, "Tevekkülü, üzerine oturtacak kadar anlaşılacak şekilde bu makamı açıklaman gerekir." dersen derim ki:

Tevhîdin dördüncü derecesinin beyânına girişmek câiz değildir. Aynı zamanda tevekkül de bunun üzerine kurulmuş değildir. Tevekkül hali, tevhîdin üçüncü şeklinde hâsıl olur. Birinci şekli ise münâfıklıktır. Bu da meydandadır, açıklamak istemez.

Tevhîdin ikinci şekline gelince, bu îtikaddır. Bütün Müslümanlarda mevcuttur. Bunu takviye yolları, kelâm ilmindedir. Bid'at sâhiplerini reddetmek de bu kelâmda mevcuttur. **"El-İktisad Fi'l-Îtikad"** bölümünde önemli kısımları anlattık.

Kendisi üzerine tevekkülün bina kılınanı, üçüncü kısmıdır. Zîra yalnız îtikad ile tevhîd, tevekkül halini gerektirmez. Biz, tafsilâttan sarf-ı nazarla yalnız tevekkülün bu tevhîd ile olan irtibatı kadarını anlatalım. Zaten fazlasına kitabın hacmi müsâit değildir.

Bunun hulâsası, her şeyde Fâil-i Hakîkî'nin Allah olduğunu bilmendir. Yaratıklar rızık, atâ, men, hayat, ölüm, zenginlik, yoksulluk ve benzeri kendisine

isim verilen her mevcûdun îcad ve ihtiraı ile tekleşen, Allahu Teâlâ'dır. O'nun bu işlerde ortağı yoktur. Bu hâl sana keşfolunup açıklandığı vakit, artık başkasına bakma. Korkun O'ndan, ümîdin O'na olsun. O'ndan kuvvet al ve O'na dayan. Çünkü tek başına gerçek yapıcı O'dur, başkaları değildir. O'ndan başka her şey O'nun emrine musahhardır. O'nun irâdesi olmadan kimsenin bir zerre kımıldama imkânı yoktur. Mukaşefe kapısı sana açıldığı vakit, gözünle gördüğünden daha açık ve net bir şekilde bu gerçeği anlarsın.

Şeytanın, seni bu makama yükselmeden alıkoyması, iki yönden kalbine şirk şâibesi koymayı umduğu içindir.

Birinci sebep, canlıların ihtiyar ve irâdelerine, ikinci sebep de bitkilerin ve cansıza iltifat ve meylettirmek içindir.

Cansızlara itimadın, bitki ve ekeneklerinin büyüyüp yetişmeleri için, yağmura olan itimadın, yağmurun yağması için buluta olan güvenin, bulutun toplanması için soğuğa olan ümîdin, geminin normal seyri için rüzgâra olan itimadın gibi. İşte bütün bunlar, eşyanın hakîkatine cehâlet ve tevhîdde şirktir. Bunun için Allahu Teâlâ:

فَإِذَا رَكِبُوا فِي الْفُلْكِ دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ فَلَمَّا

نَجَّاهُمْ إِلَى الْبَرِّ إِذَا هُمْ يُشْرِكُونَ

"Gemiye bindikleri zaman -dîni yalnız kendisine (yâni Allah'a) tahsîs etmek sûretiyle muhlisler olarak- **Allah'ı çağırırlar. Fakat biz onları selâmetle karaya çıkarınca da hemen Allah'a eş katanlar onlardır."** (Ankebût suresi, 29/65) buyurmuştur.

Denildi ki: "Bunun bir mânası, eğer rüzgâr durulmayaydı biz kurtulamazdık demeleri idi." Yâni şirkleri, kurtuluşu rüzgârın durmasına bağlamalarıdır.

Âlem olduğu gibi kime keşfedilirse, rüzgârın havadan ibâret olduğunu, havayı harekete geçiren bir muharrik olmayınca kendi başına hareket edemeyeceğini anlar, ilk muharrike varıncaya kadar muharriki de aynı durumdadır. Artık onun başka bir muharriki yoktur. Muharriki olmadığı gibi, bizâtihî müteharrik de değildir. (Çünkü hareket cisimde düşünülür, o ise cisimden münezzehtir.) Kişinin kurtuluşta rüzgâra iltifatı, tıpkı bir îdam mahkûmunun affını irâde eden hükümdârın emrini alıp da, "Âh işte bu kalem kâğıt olmayaydı ben îdamdan kurtulamazdım. Beni îdamdan kurtaran bu kalem ve bu kâğıttır." demesine benzer. Bu ise cehâlet ve ahmaklıktan başka bir şey değildir. Kim, kalemin bizâtihî bir değeri olmayıp yazarının emrinde olduğunu bilirse, kaleme değil,

yazana teşekkür eder. Hattâ kâtip ve hükümdâra nasıl teşekkür edeceğine şaşırarak, kalem ve kâğıt aklına bile gelmez. Güneş, ay, yıldız, yağmur, bulut, yer, canlı ve cansız bütün varlıklar kâtibin elindeki kalem gibi, onun emrine müsahhardır. Belki bu da senin hakkında bir temsildir. Çünkü sen, bu af fermânını yazanın pâdişâh olduğunu sanıyorsun, hâlbuki gerçekte onu da yazan Allah'tır. Nitekim Allahu Teâlâ:

وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ رَمٰى

"Attığın zaman sen, atmadın, ancak Allah attı." (Enfâl suresi, 8/17) buyurmuştur.

Ne zaman ki senin, her şeyin Allah'ın emrinde musahhar olduğunu bildiğini şeytan görür, artık tevhîdini bu şirk ile karıştırmaktan ümîdini keserek senden ayrılır. İşte aldatmak için üçüncü mertebeye çıkarmak istemeyişinin birinci sebebi budur.

İkinci sebebi, ihtiyarî işlerinde canlılara iltifat etmen içindir. Şeytan der ki; sen hepsini Allah'tan nasıl biliyorsun? Bak işte şu adam kendi arzusu ile senin nafakanı temîn ediyor, isterse verir, istemezse vermez. Buna kim karışabilir? Bu adam da boynunu vurmaya yetkilidir, isterse vurur isterse affeder. Bundan nasıl korkmaz ve nasıl ummazsın? Görüyorsun ki mukadderatın, onun elindedir. Bunda şüphen de yoktur ve yine evet, kalem kâtipsiz bir şey yapamaz diyebilirsin, fakat kalemin, elinde bulunan kâtibi nasıl görmeyebilirsin, der.

İşte çoklarının ayağı burada kayar. Ancak şeytanın sultası bulunmayan hâlis kullar bundan kurtulur. Zayıf görüşlülerin, kalemin, kâtibin elinde musahhar olduğunu görebildikleri gibi, onlar kâtibin de bir emir altında musahhar olduğunu bilirler. Ve yine onlar bilirler ki, bu zayıfların şaşması, karıncanın şaşması gibidir. Kâğıt üzerinde yürüyen karınca, kâğıdı karalayan kalemin ucunu görür. Ne parmakları, ne de elin sâhibini görür. Beyaz kağıdı karartanın kalem olduğunu sanır. Göz çukurlarındaki kusurundan ötürü daha ilerisini göremez.

Göğsü Allahu Teâlâ'nın nûru ile İslâmiyet için genişlemeyenin hâli de böyledir. Yer ve göklerin cebbârını mülâhaza ve her şeyi O'nun kahrettiğini müşâhededen âciz kalır. Yolda yalnız kâtibe kadar yükselir ve orada kalır ki, bu, sırf cehâlettir. Bilgi ve basîret sâhiplerine gellince; Allahu Teâlâ onlar hakkında yer ve göklerde olan her zerreyi kendi kudreti ile konuşturdu. Onlar bu zerrelerin Allah'ı tesbîhlerini ve fasîh bir dil ile kendi acziyetlerine şehâdet ettiklerini duydular. Bu zerreler, harf ve sessiz konuştukları için, bu kulaktan mahrum olanlar, onları

duyamaz oldular. Şüphesiz, kulak derken, merkepte de bulunan baştaki kulağı kasdetmiyoruz. Biz, harfsiz, sessiz söylenenleri duyan kulağı kasdediyoruz.

Şâyet, “Bu senin dediğin, aklın kabul etmeyeceği ucûbeden başka bir şey değildir. Onun konuşma şeklini, nasıl konuştuğunu, ne ile konuştuğunu, nasıl tesbîh ve takdîs ettiğini ve kendi acziyetine nasıl şehâdette bulunduğunu bize açıkla.” dersen bilmiş ol ki;

Yer ve göklerdeki her zerrenin basîret sâhipleri ile gizli münâcâtı vardır. Bunun sonu yoktur. Bunlar, Allahu Teâlâ’nın kelâm deryâsından alınan kelimelerdir ki, bunların nihâyeti yoktur. Nitekim Allahu Teâlâ:

قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبِّي

“De ki: “Rabbimin sözleri için deniz mürekkep olsa ve bir o kadar daha yardımcı olarak ilâve etsek, Rabbimin sözleri tükenmeden o deniz tükenir.” (Kehf suresi, 18/109) buyurmuştur. Sonra bunlar, mülk ve melekûtun sırları ile konuşurlar. Sırrı açıklamak ise mezmumdur. Belki erkeklerin göğüsleri sırların mezarıdır. Sen hükümdârın, sırdaşının çıkıp da hükümdârın kendisine gizli olarak söylediklerini bağırarak halka duyurduğunu hiç gördün mü? Eğer bizim için her sırrı açıklamak câiz olsaydı, Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

“Benim bildiğimi bileydiniz az güler, çok ağlardınız.” buyurmazdı. Belki bildiklerini onlara da açıklar ve onlar da az güler çok ağlarlardı. Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.), kader sırrını açıklamaktan bizi men etmek üzere: *“İlm-i nücûmdan bahsedildiği vakit susun. Kaderden bahsedildiği vakit susun. Ashâbımdan bahsedildiği vakit susun.”* [343] buyurmazdı. Bâzı sır**larını** özellikle Huzeyfe’ye bildirmekle yetinmeyip herkese söylerdi.

Demek ki mülk ve melekût âlemindeki zerrelerin münâcâtını müşâhede eden basîret sâhiplerinin bunları açıklamasına iki mâni vardır.

Birincisi, sırrı açıklamanın yasaklığıdır.

İkincisi, kelimelerinin sayılamayacak kadar çok olmasıdır. Fakat bizim anlatmakta bulunduğumuz kalemin hareketi misâlinde onların münâcâtından bir miktar anlatalım ki, tevekkülün üzerine nasıl kurulduğu icmâlen anlaşılsın ve onların kelimeleri her ne kadar harf ve ses değilseler de onları harf ve sese çevirelim ki, durumu açıklığa kavuşmuş olsun.

Buna göre deriz ki:

Allahu Teâlâ’nın bahşettiği nûr ışığı ile kâğıda bakan bâzı kimseler kağıdın yüzünün mürekkep ile karardığını görünce, “Sana ne oldu, yüzün o kadar parlak iken niye karardın?” diye sordular. Kağıt:

– “İnsâf et, ben kendi kendime yüzümü karartmadım. Onu boyadan sor. O, kendi kutusunda toplu halde duruyordu. Vatanından ayrıldı, benim yüzümün sahasına yayıldı ve yüzümü karattı.” dedi. Adam:

– “Doğru diyorsun.” diyerek durumu mürekkepten sordu. Mürekkep;

– “İnsaf et, beni suçlama. Zîra ben hokka içinde iken, oradan çıkmamaya kararlı idim. Kalem bana bastı ve beni yuvamdan ayırdı, memleketimden uzaklaştırdı. Beni Parça parça ederek gördüğün gibi beyaz kâğıdın üzerine yaydı. Benim ne suçum var? Soracaksan ondan sor.” dedi. Adam:

– “Doğru söylüyorsun.” diyerek kaleme döndü ve:

– “Niçin haksızlık ettin, boyayı şişesinden çıkarıp beyaz kâğıt üzerine yayarak kâğıdı kararttın?” dedi. Kalem:

– “Onu benden sorma, beni tutan el ve parmaklardan sor. Zîra ben, su kenarında yetişen bir kamış parçasıyım. Yeşil ağaçlar arasında vakit geçirirken bıçaklı bir el bana uzandı, beni kökümden kesti, yapraklarımdan ayırdı, yoldu ve ucumu keserek ortadan yardı. Sonra da beni siyah mürekkebe daldırdı ve beni kağıt üzerinde dikine olarak dolaştırdı durdu. Sen benden bunu sormakla yarama neşter vurdun. Benden vazgeç de beni bu hale getirenden durumu sor.” dedi. Adam:

– “Haklısın.” dedi ve “el” e dönerek kaleme yaptığı haksızlıktan ve onu kendi keyfine kullandığının sebebinden sordu. El:

– “Gördüğün gibi ben, et, kemik ve kandan meydana gelmiş bir varlığım. Hiç etin zulmettiğini veya kendiliğinden hareket eden bir cismin bulunduğunu gördün mü? Ben, binicisinin elindeki bir merkep gibiyim. Kudret denen bir binici bana bindi. Beni sağa sola çevirip yerin her tarafında dolaştırdı. Baksana, ot, ağaç ve taş gibi şeylerden hiçbiri bir tarafa gidiyor mu? Çünkü onlara böyle bir kudret binmemiştir. Ölülerin elini görmez misin? El olmak bakımından onların da benden bir farkı yoktur. Kalem ile de hiç bir ilişkileri yoktur. Ben de ben olmam haysiyetiyle kalem ile bir işim yoktur. Sen bunu benden değil, bana binip rahatsız eden binicimden sor.” dedi. Adam:

– “Doğru söylüyorsun.” dedi ve durumu kudretten sordu:

– “Niçin eli böyle fazla kullandın?” diye sordu. Kudret:

– “Beni rahat bırak, nice yerenler var ki asıl yerilen onlardır ve nice yerilenler var ki onların kusuru yoktur. Niçin benim halimi anlamıyorsun? Ben ele bindim diye ona haksızlık ettiğimi nerden çıkarıyorsun? Hâlbuki ben hareket ettirmeden ele binmiştim. Onu ben, ne hareket ettirdim, ne de kendime musahhar kıldım. Ben, sâkin ve uykuda idim. Hattâ görenler, beni yok veya ölü sanırlardı. Çünkü ben ne hareket ediyor, ne de hareket ettiriyordum. Ancak bir

güç olarak kalıyordum. Bana müvekkel olan birisi geldi. Beni rahatsız etti ve gördüğün işleri yaptırdı. Benim kuvvetim, ancak ona itâate yeterdi. Muhalefet edecek güçte değildim. Benim başıma musallat olan varlığa da "İrâde" derler. Ben de bunu ancak isminden ve hücûmundan tanırım. Beni rahatsız etti, uykumdan uyandırdı. Gördüğün işleri bana yaptırdı. Durumu, benden değil, ondan sor." dedi. Adam:

– "Doğru söylüyorsun." diyerek irâdeye döndü ve:

– "Böyle yerinde uslu uslu duran kuvveti neden harekete geçirdin de bu işleri yaptırdın?" diye sordu. İrâde:

– "Acele etme, dur bakalım. Belki benim de bir mâzeretim var, hemen beni yermeğe kalkışma. Zîra ben kendiliğimden harekete geçmedim. Beni de harekete geçiren kesin bir emîr ve kahir bir kuvvet var." dedi. O kuvvet gelmeden ben sâkin sâkin duruyordum. Fakat kalbin huzurundan ilmin elçisi, aklın dili ile bana gelerek kudretimi harekete geçirmemi emretti. Ben de zarurî olarak emrine uydum. Çünkü ben, ilim ve aklın kahr u galebesi altında ezilen, bunlara bağlı olan bir zavallıyım. Hangi cürmümden dolayı bu işe düştüğümü, niçin bunlara musahhar olduğumu ve niçin itâate mecbur bulunduğumu bilemem. Ancak benim bildiğim tek bir şey varsa o da, bu kahredici kuvvet, bana uğramadıkça ben sükûnet içerisinde bulunurum. Bu hâkim, ister âdil, ister zâlim olsun, ben bunun emrine verildim. Her hangi bir hükmünde ona muhalefetim yoktur. Emîn ol ki, o kendisiyle meşgul olduğu müddetçe ben sükûnet içinde durur ve fakat onun emrini beklerim. Hükmü kesinleşince tabiî olarak onun kahrına girer ve ona itâat ederim. Bunun için beni bırak da durumu akıldan sor. Lüzumsuz yere beni muâhaze etme. Ben, Şâirin:

"Ne vakit bir toplumdan uzakla mak istedimse, onlar ayrılmamamı takdîr etti. Hâlbuki ayrılan onlar oldu." **dediği gibiyim, dedi.**

Adam:

– "Doğru söylüyorsun." diyerek ondan da ayrıldı ve ilim ile akla yöneldi.

– "Niçin irâdeyi kudrete musahhar kıldınız?" diye onlara çıkıştı. Akıl:

– "Ben bir ışığım, kendi başıma parlayamam, beni yakarlar da parlarım." dedi. Kalp:

– "Ben bir levhayım, kendi başıma açılamam, beni açarlar da açılırım." dedi. İlim :

– "Ben, aklın ışığı parlayınca kalbin beyaz yerine nakşedilen nakışım. Kendi başıma o kalbin beyaz yerine nakşedilemem. Çünkü kalbe işlenebilmem için kaleme ihtiyaç vardır. Beni oraya kalem nakşetti." dedi.

Bu anda, soran titremeye başladı ve verilen cevap ile yetinmeyip dedi ki:

– “Bu yolda o kadar yorulduğum ve çok mesafe aldığım halde kimden işin esasını öğrenmek istedimse, o beni başkasına havâle etti. Fakat bu havaleler benim de hoşuma gidiyordu. Çünkü her birinden mâkul sözler dinliyor ve kendilerinden sorulmaması hususunda meşrû mâzeretler alıyordum. Ey ilim, senin, “Ben bir hat ve nakıştan ibâretim, beni kalem yazdı.” sözünden bir şey anlamıyorum. Çünkü ben kalemi kamıştan ve levhayı da demir veya tahtadan bilirim. Yazının, boya ile ışığın da ateş ile yandığını bilirim. Burada ise levha, ışık, yazı ve kalem gibi şeylerin adını söylüyor ve fakat kendilerini göremiyorum. Değirmen gürültüsünü duyuyor ve fakat onu göremiyorum.” dedi. İlim:

– “Söylediğinde doğru isen, sermayen kısa ve azığın az, merkebin ise zayıftır. Hâlbuki yöneldiğin bu yolda büyük tehlikeler vardır. Senin için en doğrusu, bu sevdadan vazgeçmektir. Bu, senin işin değil, sen bundan vazgeç; herkes niçin yaratılmış ise ona muvaffak olur.” dedi.

Şâyet bu yolda netîce almak istersen, kulağını bana ver, cân ü gönülden dinle ve bilmiş ol ki; senin düştüğün bu yolda üç âlem vardır:

Birincisi; mülk ve şehâdet, yâni görülen madde âlemidir. Senin bildiğin kâğıt, mürekkep, kalem, el, bu âlemdendir. Bunları kolaylıkla aştın.

İkincisi; melekût, görülmeyen rûh ve mâna âlemidir. O da benden sonra gelir. Ne zaman beni geçersen, işte o zaman oraya varırsın. İşte, geniş çöl ve sahralar, yüksek ve sarp dağlar, dağlar gibi yüksek dalgalı denizler oradadır. Onlardan nasıl kurtulup onları geçeceğini bilemem, dedi.

Üçüncüsü; ceberût âlemidir. Bu, mülk ile melekût âlemi arasındadır. Bunun ilk üç konaklık mesafesini geçmiş bulunuyorsun. Onlar da kudret, irâde ve ilim menzilleridir. Bunlar, görülen madde âlemi ile görülmeyen rûh âlemi arasında vâsıtadır. Mülk âleminin yolu kolay, melekût âleminin yolu ise sarptır. Ceberût âlemi, mülk ve melekût âlemi arasında, bir tarafı karada ve bir tarafı denizde olup hareket hâlinde bulunan gemiye benzer. Suların akıntısına kapılıp tam mânasıyla hareket hâlinde olmadığı gibi, tamamen karada oturup sükûne ermiş de değildir. Yeryüzünde dolaşan herkes madde âleminde dolaşır. Buradan ilerleyip de hareket anında olan gemiye binen gibi bir kuvvete sâhip olursa, ceberût âlemine geçmiş olur. Şâyet gemisiz ve sarsılmadan sular üzerinde seyre başlarsa, işte o zaman melekût âlemine intikal etmiş olur.

Demek ki bu işin içyüzünü anlamak için su üzerinde gemisiz yürümek şart. Şâyet bunu beceremeyeceksen geri dön, bu dâvadan vaz geç. Karayı geçtin, gemiyi arkada bıraktın. Önünde sâfi sudan başka bir şey kalmadı. İşte melekût âleminin evveli, kalbin levhasına, kendisiyle ilim yazılan kalemi görmek ve

kendisiyle su üzerinde yürümek yakîninin hâsıl olmasıdır. Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in **Îsâ aleyhisselâm** hakkında: *"Eğer yakîni daha da kuvvetli olsaydı hava üzerinde de yürürdü."* [344] buyurduğunu duymadın mı?

Bu yola giren sâil:

– "Senin anlattığın bu tehlikelerden şaşırdım ve korktum. Bu çölleri aşıp aşamayacağımı kestiremiyorum. Bu engelleri aşabilmenin bir alâmeti var mı?" diye sordu. İlim:

– "Evet, nişanı var. Gözünü aç ve dikkatle bana bak. Şâyet kalp locasına yazdığım kalemi görebilirsen, bu yolun ehli olmaya benzersin. Zîra ceberût âlemini geçip melekût âleminden bir kapıyı çalan kimseye kalem keşfolunur ve kalemi görür. Baksana, daha ilk emrinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e kalem keşfedilerek:

اِقْرَأْ وَرَبُّكَ الْاَكْرَمُ الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ

"Oku, Rabbın nihâyetsiz kerem sâhibidir. Ki O, kalemle öğretendir, insana bilmediğini O, öğretir." (Alak suresi, 96/3-5) âyetleri kendisine nâzil oldu. Sâlik:

– "Gözümü dört açtım fakat ne kamış, ne de ağaç görebildim. Hâlbuki ben kalemi ancak bunlardan bilirim." dedi. İlim:

– "Sen aradığını uzaklaştırdın. Sen bilmiyor musun? Evin eşyası evin sâhibine benzer. Bilmiyor musun? Allahu Teâlâ'nın zâtı diğer zatlara benzemez. Bunun için eli de diğer ellere, kalemi de diğer kalemlere benzemez. Söz ve yazısı da, başka söz ve yazılara benzemez. Bunlar, melekût âleminden ilâhî emirlerdir. Allahu Teâlâ zâtında cisim değil, bir mekânda mütemekkin de değildir. Başkaları ise bunun aksinedir. O'nun eli de et, kan ve kemikten değildir. Diğer eller bunun aksinedir. O'nun kalemi de kamıştan değil, levhası tahtadan değil, kelâmı ses ve harf değil, yazısı şekil ve rakam değil, mürekkebi de bildiğin boyalardan değildir. Şâyet bunları böyle göremezsen, seni erkek ile kadın arasında bir hünsâ gibi ne oradan ve ne de buradan diye bir varlık görürüm. Ya daha nasıl Allahu Teâlâ'nın zât ve sıfatlarını diğer zât ve sıfatlardan ayırdın, kelâmını harf ve sesten ayırdın? Şimdi de tutturdun, elinde, kaleminde, kâğıdında ve yazısında tereddüt mü ediyorsun?" Eğer Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in:

إِنَّ اللّٰهَ خَلَقَ اٰدَمَ عَلٰى صُورَتِهِ

"Allahu Teâlâ Âdem'i sûreti üzerine yarattı." buyurduğundan, göz ile görülen zâhir

sûret mânasını anlarsan, mutlak sûrette Müşebbihe'den olursun. Nitekim Yahûdî'ye: "Doğru ve sırf Yahûdî olacaksan ol, yoksa Tevrât ile oynama." denmiştir. Şâyet basar ile değil de basîret ile anlaşılan bâtınî sureti anladınsa, o vakit Allahu Teâlâ'yı tenzîh ve takdîs ederek yoluna devâm et. Çünkü sen mukaddes vâdîdesin. Vahyolunanı kalbinin derinliğinden dinle. Belki ateşe, gördüğün ışığa hidâyet olunursun. Ve belki Arş'ın surâdikalarından, pencere perdelerinin ardından Mûsâ aleyhisselâm'a denildiği gibi:

إِنِّي أَنَا رَبُّكَ

"Muhakkak ben senin Rabbinim." diye hitap edilirsin.

Yolcu, ilimden bunları duyduğu vakit, kendi kusurunu anladı ve hakîkaten tesbîh ile tenzîh arasında kaldığını bildi. Kendini kusurlu görmesinden kendisine kızarak kalbi ateş gibi yandı, şûle verdi. Kalbinin lâmbasındaki yağı ateşsiz olarak parlayacak hâle geldi. Bu hiddetle elim kalbine üfleyince, hemen oradaki yağ ateş aldı ve nûr üzerine nûr olarak parlamaya başladı. İlim:

– "İşte şu fırsatı ganîmet bil ve gözünü dört aç. Belki gördüğün ateşe ulaşırsın. Gözünü açtı ve bu ateşin ışığı ile kalem-i ilâhîyi gördü ki, tamamen tenzih ve takdîsde ilmin târif ettiği gibi idi. O, ne ağaçtan idi, ne de kamıştan. Onun ne başı vardı, ne sonu. O, devamlı olarak bütün insanların kalbine çeşitli ilimleri yazmakta, kalemin ucu olmadığı halde her kalpte bir ucu vardı." dedi. Buna şaşan adam :

– "Şu ilim ne güzel arkadaştır. Allah onun hayrını versin. Kalemi târif ettiği vasıfların doğruluğunu ancak şimdi anlayabildim. Çünkü o, kalemlere benzemeyen bir kalemdir." dedi.

İşte bu sırada ilme teşekkür ile vedâ etti:

– "Sizin yanınızda fazla kaldım, sizi meşgul ettim. Ben şimdi kaleme gidip onun hâlinden sormak isterim." dedi. Ve kaleme doğru yol aldı:

– "Ey kalem, sana ne oldu ki, durmadan mukadderâtın zuhuru için irâdeleri harekete geçirecek yazıları yazıp duruyorsun? Niçin böyle yapıyorsun?" deyince, melekût âlemindeki bu kalem:

– "Mülk âlemindeki kalemin söylediklerini ne çabuk unuttun? Benim sana vereceğim cevap, onun verdiği cevabın aynıdır." dedi. Yolcu:

– "Nasıl aynı olur? Sen o kaleme benzemezsin ki!" dedi. Kalem:

– "Allahu Teâlâ'nın, Âdem'i sûreti üzerine yarattığını duymadın mı?" dedi. Yolcu:

– "Evet, duydum." dedi. Kalem:

– “O halde sen beni sağ elinde oynadığım hükümdardan sor. Ben onun emrindeyim, ilâhî kalem ile insânî kalemin farkı yoktur. Fark, zâhirî sûrettedir.” deyince yolcu:

– “Bu mülkün sağ eli kimdir?” diye sordu. Kalem:

– “Allahu Teâlâ’nın:

وَالسَّمٰوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ

“Gökler de onun sağ eli ile dürülmüştür.” (Zümer suresi, 39/67) buyurduğunu duymadın mı?” dedi. Yolcu:

– “Evet, duydum.” deyince kalem:

– “İşte her şey gibi kalem de O’nun kabza-i yemînindedir. O, kalemi istediği tarafa oynatır.” dedi.

Bunun üzerine yolcu, kalemden yemîne doğru göç etti. Hattâ yemini müşâhede etti. Kalemden daha şâyân-ı hayret bir şekilde olduğunu gördü, öyle ki hiç bir vasfını açıklamak câiz değildir. Hattâ birçok ciltler onun vasfının binde birine yetmez. Hulâsa olarak O, ellere benzemeyen bir yemîn ve bir eldir. Parmakları da parmaklara benzemez. Hakîkaten kalemi kabzasında dolandırdığını gördü ve kalemin özür dilemesinde haklı olduğunu anladı. Bu defa yolcu yemîne, kalemi niçin tahrik ettiğinden sordu. Melekût âlemindeki bu sağ el: Mülk âlemindeki maddî elin cevabı gibi cevap verdi. Yâni kudrete havâle etti ve bizâtihî bir şey yapamayacağını kendisini harekete geçirenin kudret olduğunu söyledi.

Yolcu, kudret âlemine yol aldı. Orada da şimdiye kadar gördüklerini küçümseyecek acayip hallerle karşılaştı ve:

– “Niçin yemîni tahrik ettin?” diye kudretten sordu. Kudret:

– “Ben bir sıfatım, beni mevsûfumdan yâni Kadir’den sor.” dedi. Çünkü îtimad, vasfa değil, mevsûfadır. Nerede ise şaşırıp durumu Kadir’den sorma cüretini gösterecek idi ki, perde arkasından:

لَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْأَلُونَ

“O, yapacağından mesûl olmaz, fakat onlar mesûl olurlar.” (Enbiyâ suresi, 21/23) hitâb-ı ilâhîsi geldi ve ilâhî heybet kendisini bürüyerek bayılıp düştü. Ayıldığı vakit:

’Allahım, seni noksan sıfatlardan tenzîh ederim. Senin şânın yücedir. Sana tövbe eder, sana tevekkül eder ve senin Melîk-i Cebbar ve Vâhid-i Kahhâr olduğuna inanır. Senden başkasından korkmam, senden başkasından ümîd

etmem. Senin azâbından ancak affına, gadabından rızâna sığınırım. Benim için senden istemek ve sana sığınmaktan başka çâre yoktur. Sana bakarak derim ki; Allahım, seni bilmek için kalbimi genişlet, seni senâ için dilimden ukdeyi kaldır." dedi.

Bir de arkasından şöyle nidâ edildi: "Sakın senâda tamaha kapılıp seyyidü'l-enbiyânın senâsı üzerine ziyâde edeyim deme. O'na dön, sana verdiğini al, yasakladığından uzaklaş. Sana neyi söyledi ise sen de onu söyle. Zîra o, yalnız:

سُبْحَانَكَ لَا أُحْصِي ثَنَاءً عَلَيْكَ أَنْتَ كَمَا أَثْنَيْتَ عَلَى نَفْسِكَ

"Allahım, ben seni noksan sıfatlardan tenzîh ederim. Ben, seni sana lâyık bir senâ ile senâ etmekten âcizim. Sen, seni senâ ettiğin gibi ulusun." demişti. Sen de böyle de." Adam:

– "İlâhî, eğer seni övmeye dilin cür'eti olmazsa, ya seni bilmeye kalbin ümîdi nasıl olur?" dedi ve şöyle nidâ olundu:

Sakın sıddîkların boyunlarına basıp geçeyim deme. En büyük sıddîk olana git de ona uy. Zîra onlar peygamberin ashâbıdır. Peygamberin ashâbı yıldızlar gibidir. Hangisine uyarsanız hidâyete ulaşırsınız. Sen, Sıddîk-ı Ekber'in:

"En büyük idrâk; idrâkin idrâksizliğini idrâktir." dediğini duymadın mı? Bizim hazretimizden nasîb olarak sana, hazretimizden mahrûm olduğunu, cemâl ve celâlimizi mülâhazadan âciz olduğunu bilmek yeter, buyruldu.

İşte bu sırada yolcu geri döndü, soru ve kınamalarına özür diledi. Yemîne, kaleme, irâdeye, kudrete ve ondan sonrakilere:

– "Özür dilerim, beni mâzur görün. Çünkü ben bu memlekete yeni geldim. Her acemi olan şaşırabilir. Benim sizi inkâra kalkışmam, cehâletimdeki kusurdandır. Şimdi, sizin mâzeretlerinizin doğruluğunu anladım, mülk ve melekût, izzet ve ceberût âleminde tekleşen zâtın Vâhid-i Kahhâr olduğunu bildim. Siz hepiniz O'nun kahr u kudretinde musahhar, kabza-i kudretinde istediği tarafa dönen yaratıklarsınız. Evvel, âhir, zâhir ve bâtın olan ancak O'dur."

Maddî âlemde durumu anlatınca, bunu uzak gördüler ve "Bir varlık, hem evvel, hem âhir, nasıl olabilir? Bunlar birbirini nakzeden şeylerdir. Nasıl olur da hem zâhir, hem bâtın olur? Evvel, âhir olamadığı gibi; zâhir de bâtın değildir." dediler. Adam:

Mevcûdata nisbetle evveldir. Her şey tertîb ve sıra üzerine teker teker O'ndan sâdır olmuştur. Her şeyin O'na rücû etmesi bakımından da âhirdir. Çünkü onlar, merhalelerden yüksele yüksele nihâyet O'na varacaklar ve yolculukları O'nda son bulacaktır. Vücudda evvel, müşâhedede ise âhirdir.

Maddî âlemine dalıp da beş duyunun birisiyle onu bilmek isteyenlere, bâtındır.

Zâhirdir, bâtınî basîretle kalbinde yanan ışık sâyesinde melekût âlemine nüfûz ederek onu arayanlar için, Fâil-i Hakikî'nin tek olduğunu keşfeden sâliklerin tevhîdi böyledir.

Şâyet, "Bu tevhîd, melekût âlemine inanmak esasları üzerine kurulmuş oldu. Bu âlemi anlayan veya inkâr edenin durumu ne olacak?" dersen derim ki;

Münkirler için çare yoktur. Ancak onlara: "Sizin melekût âlemini inkârınız, Sumenîlerin ceberût âlemini inkârlarına benzer. Onlar ilmi beş duyuya bağlamışlar ve beş duyu ile idrâk edilemeyen kudret, irâde ve ilmi inkâr etmişlerdir. Onlar böylece beş duyu ile madde âleminin alçaklarına dalıp gittiler.

Şâyet bu adam: "Ben de bunlardanım. Zîra ben beş duyu ile ancak madde âlemini görüyorum ve başka bir şey bilemiyorum." derse, ona da deriz ki; beş duyu dışındaki müşahedelerimizi inkâra kalkışma, sûfîlerin beş duyuyu inkârına benzer. Onlar: "Biz, şu gördüklerimize inanmıyoruz, belki rüyâ görmüş gibiyiz." derler.

Şâyet bu adam, "Evet, ben de onlardan birisiyim, ben de mahsûsatta şüpheliyim." derse, bunun mizacı bozuk ve tedâvisi kabil olmayan bir hasta olduğu hükmünü verir ve onu bir müddet kendi hâline terk ederiz. Çünkü her hastalığı tedâviye tabipler muktedir değildir. Bu, inkâr edenin hâlidir.

Münkir olmadığı halde anlayamayana gelince; bununla âhiret yolcularının yapacakları şey, melekût âlemini müşahede edebileceği basîret gözünü kontrol etmektir. Şâyet aslında sağlam olup sonradan arızalanmış ve tedâvisi kabil ise yalnız gözlerini tedâvi eden göz doktorları gibi, basîret gözünün tedâvisine çalışırlar. Gözü tedâvi edildiği vakit, gireceği yolu kendisine gösterirler.

Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.v.) havas ashâbı için böyle yapmıştır. Şâyet basîreti tedâviye kabil değilse, o zaman tevhîdde anlattığımız yola girmek, mülk ve melekût âlemindeki zerrelerin tevhîd şehâdetini duymak kendisi için mümkün olmaz. O vakit onlarla harf ve seslerden meydana gelen kelimelerle konuşun ve tevhîdin zirvesinden vazgeçerek onun anlayabileceği en aşağı derecesine ininiz.

Zîra şehâdet âleminde de tevhîd vardır. Çünkü herkes, iki sâhibi olan bir evin, iki hükümdârı olan bir memleketin harâb olacağını bilir. Onun anlayacağı şekilde ona, âlemin ilâhı ve âlemi sevk u idâre edenin bir Allah olduğu anlatılır. Zîra iki ilâh olsaydı, yer ve gökler fesâda giderdi, denir. Bu, tam onun görüş ve zevkine uygun gelir de onun aklına uygun bir şekilde tevhîd akîdesi kalbinde yerleşir. Zîra Allahu Teâlâ, herkese anlayışı nispetinde hitap etmeyi teklif etmiştir. Bunun için Kur'ân-ı Kerîm, Arapların muhaverelerindeki üslûp üzerine ve Arap dilinde nâzil olmuştur.

Şâyet, "Bu gibi îtikadî tevhîdin, tevekkülün aslı ve dayanağı olmaya salâhiyeti var mıdır?" dersen deriz ki;

Evet, vardır. Zîra îtikad, kalpte kuvvetleşip yerleştikten sonra, halleri yerinden hareket ettirmekte keşif ameli işler. Ancak çoğunlukla bu îtikad zayıflar, sarsılır ve tezelzüle uğrayabilir. Bunun için bu itikadın sâhibi, kendisini koruyacak bir kelâmcıya ihtiyacı vardır. Yahut bizzat kendisinin kelâm ilmini bilmesi lâzımdır. Bunu, hocasından, anne babasından veya memleketinde birisinden öğrenmesi gerekir. Fakat hidâyet nuru ile yolu keşfeden kimsenin bunlara ihtiyacı yoktur. Bu gibi kimsenin gözünden perde kalksa da yakınında değişiklik olmaz. Ancak biraz daha açık olarak her şeyi görmüş olur.

Bu, sabaha yakın gördüğü insanı, sabahtan sonra görmesi gibidir. Onun insan olduğunda şüphesi yoktu. Ancak sabahtan sonra daha açık şekilde onu görmüştür. Keşif sâhipleri ile îtikad sâhipleri arasındaki fark, Firavun'un sâhirleri ile Sâmirî'nin adamları arasındaki fark gibidir. Firavun'un sâhirleri, uzun tecrübe ve müşahedeleri sebebiyle sihrin son haddine vâkıf oldukları için, Mûsâ aleyhisselâmın gösterdiği mûcizenin sihrin hududunu aştığını bildiler ve işin gerçek tarafı kendilerine keşfedildi de Firavun'un:

فَلَأُقَطِّعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ

"Ben de elbette sizin ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim." (Tâhâ suresi, 20/71) dediğine aldırış etmediler. Belki:

قَالُوا لَنْ نُؤْثِرَكَ عَلَى مَا جَاءَنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالَّذِي فَطَرَنَا

فَاقْضِ مَا أَنْتَ قَاضٍ إِنَّمَا تَقْضِي هَذِهِ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا

"(Sihirbazlar) **dediler: "Seni bize gelen** (şu) **apaçık mûcizelere, bizi Yaratan'a katiyen tercîh edemeyiz. Artık neye hâkim isen hükmünü ver. Sen hükmünü ancak bu dünya hayatında geçirebilirsin."** (Tâhâ suresi, 20/72) dediler.

Sâmirî'nin adamlarına gelince; onların îmanı, Hz. Mûsâ'nın asâsının yılana dönmesinin görünüşüne bağlı olduğu için, Sâmirî'nin yaptığı buzağıyı ve onun çıkardığı sesi görünce, kolaylıkla ona dönerek.

هَذَا إِلَهُكُمْ وَإِلَهُ مُوسَى فَنَسِيَ

“İşte sizin de, Mûsâ’nın da tanrısı budur.” (Tâhâ suresi, 20/88) sözünü duydu ve ona yöneldiler de, bunun kendilerine bir kâr veya zarar getiremeyeceğini düşünemediler. Yılana bakarak îman eden herkes, buzağıya baktığı zaman da küfredebilir. Çünkü ikisi de görülen madde âlemindendir. Madde âleminde ayrılık ve zıddiyetler pek çoktur. Melekût âlemi ise Allah’tan olduğu için orada ne ihtilâfa, ne de zıddiyete asla tesâdüf edilmez.

Şâyet, “Senin anlattığın, vâsıta ve sebeplerin tamamen Allah’ın emrinde musahhar oldukları vakit doğrudur ki, bu meydandadır ve insandan başka her şeyde durum aynıdır. İnsana gelince; o irade sâhibidir. İsterse hareket eder, isterse durur. İnsanı da nasıl musahhar kabul ediyorsun?” dersen bilmiş ol ki; bu dediğin böyle olmakla beraber, eğer kul, dilemek istediği vakit dilese, veyahut dilemeyi istemediği vakit dilemese, yâni meşîeti tamamen kendi elindedir dersek, işte burası ayakların kaydığı bir galat yeri olur. Fakat ortada bilinen bir gerçek var ki, o isteyerek de istemeyerek de dilediğini yapar. Yâni meşîet ve dileme tamamen kendi elinde değildir. Birçok şeyleri istemeyerek ister ve yapar. Zîra meşîet ve dileme kendi elinde olsa, o meşîet başka bir meşîete ve derken teselsüle vardı ki, bu bâtıldır. Meşîet ve irâde kendisinden olmadığına göre, kudreti makdûruna, yâni gücünü gücü yettiği şeye sarf ederek harcayarak meşîet bulunduğu vakit, kudret zarurî olarak oraya sarfedilir ve adamın buna muhalefete imkânı olmaz. Demek ki, kudrete zarurî olarak hareket lâzım. Meşîet kesinleştiği vakit, kudret zarurî olarak harekete geçer, meşîet de zarurî olarak kalpte hâsıl olur. İşte bunlar, birbirini tâkip eden zarurî şeylerdir. Bundan sonra kul, meşîetin varlığını yok edemez, kudreti, makdûrundan başka yere sarf edemez. Bunların hepsinde kul, muztar ve mecburdur.

Şâyet, “Senin bu anlattığın “Cebr-i mahz” dır. Cebr ise ihtiyâra münâfidir. Hâlbuki sen ihtiyarı kabul ediyordun. Bir insan nasıl hem mecbur, hem de ihtiyar sâhibi olur?” dersen derim ki;

Eğer perde ortadan kalksa, onun ihtiyar anında mecbur olduğunu sen de anlardın. Bu adam gerçekte ihtiyar halinde mecburdur. Fakat ihtiyârı bilen bunu anlayamaz. Bunun için önce vecîz bir şekilde kelâmcıların dilinden ihtiyarı anlatalım. Çünkü bu kitaptan maksat muâmele ilmini bildirmektir. Buna göre derim ki;

Fiil lâfzı [iş sözü] üç şekilde konuşulur. Zîra insan, parmakları ile yazar, nefes boruları ile nefes alır, suya girdiği vakit suyu böler, denir. Suyu yarmak, nefes almak ve yazı yazmak insana nispet edilir. Hâlbuki insan bunların üçünde de mecbur ve muztardır. Bu bakımdan hepsi birdir. Bunun dışında bâzı hususlarda birbirinden ayrılır ki, bunları üç ifade ile sana anlatayım. Suyun içine girdiği

vakit, suyun yarılmasına tabiî iş, nefes alıp vermesine fiil-i irâdî, yazı yazmasına da fiil-i ihtiyârî deriz.

Tabiî olan işinde cebir meydandadır. Yâni suyun içine düşmekle suyun yarılması mecburîdir.

Teneffüs de aynıdır. Zîra hançerenin hareketinin, teneffüs-i irâdîye nispeti, suyun yarılmasının, suya giren cismin ağırlığına nispeti gibidir. Cisimde ağırlık mevcut olunca, mutlak surette su yarılır. Hâlbuki ağırlık kendisinden değildir. İrâde de bunun gibi kendi elinde değildir. Bunun için insanın gözüne iğne batırmak istese, zarurî olarak göz kapakları kapanır. Açık tutmak istese de buna gücü yetmez. Hâlbuki zarurî olarak gözleri yummak da ihtiyârî bir iştir. Fakat iğneyi gördüğü vakit, zarurî olarak kendi irâdesiyle gözleri kapanır, açık bırakayım dese de ona muktedir olamaz. Hâlbuki bu, kudret ve irâde işidir, öyle iken zarurî olan fiil-i tabiîye iltihak etmiştir.

Üçüncüsüne gelince; bu ihtiyârîdir ve benzerlik buradadır. Yazmak ve konuşmak gibi. İşte burada, isterse yazar ve konuşur, isterse yazmaz ve konuşmaz, denir. Bâzen ister ve bâzen de istemez de, denir. İşte bunun tamamen kendi elinde olduğunu sanır ki, bu da ihtiyârın mânasını anlamamaktan gelir. O halde bunu açıklayalım:

İrâde, bir şeyin, senin için uygun olmasını hükmeden akla tâbidir. Eşya ikiye bölünür. Bir kısmı hiç tereddüt göstermeden zâhirî ve bâtınî müşahedelerin sana uygun olduğuna hükmeder. Diğer kısmında ise akıl bâzen tereddüt eder. Aklın tereddütsüz ve kesin olarak hüküm verdiği, göze iğne batırmak ve vücuda bıçak saplanmak istendiği vakit, bunları önlemenin hayırlı ve muvafık olmasıdır. Böylece irâde ilimden, kudret de irâdeden meydana gelir ve göz kapakları da korunmak için harekete geçerler. Eller de kılıca karşı savunma tedbîri alırlar. Fakat bu savunma, düşünmeden hemen irâde ile hâsıl olur.

Bâzı şeyler var ki, onları ayırmakta akıl durur. Muvafık olup olmadıklarını birden kestiremez. Bunun için düşünmeye muhtaçtır. Hayır, yapmasında mı, hangisinde olduğunu düşünür. Düşündükten sonra hangi tarafın daha iyi olduğunu anlarsa artık tereddütsüz o tarafa katılır ve irâde oraya yönelir. İşte akıl, iyi gördüğü şeyi yaptığı vakit bu irâdeye “ihtiyar” adı verilir. İhtiyar, hayırdan alınmadır. Yâni aklın hayırlı gördüğü tarafa meylidir ki, bu irâdenin kendisidir. Aralarındaki fark, birisi düşünmeden, diğeri de düşündükten sonra bilinendir.

Demek ki ihtiyar, özel bir irâdeden ibârettir. O da aklın işâretiyle anlaşılmasında tevakkuf edilen hususlardaki ihtiyardır. İşte bunun için akıl, iki hayrın daha hayırlısını ve iki şerrin daha kötüsünü bilmek için buna aklın

ihtiyacı var, denilmiştir. İrâdenin harekete geçmesi, his ve hayâlin veya aklın kesin hükmü ile ancak meydana gelir. Bunun için insan, kendi boynunu kesmeyi murâd etse, bu, kendisi için imkânsızdır. İmkânsızlık, elindeki kudretsizlikten veya bıçağın bulunmadığından değil, müşahhas olarak kudreti dâvet eden irâdenin bulunmamasıdır. Çünkü irâde, yapılan işin uygun olmasına akıl ve hissin hükmetmesindendir. Hâlbuki kendini öldürmek işi muvafık değil, kendini öldürmek gücü vâr iken bu işi yapmak mümkün olmuyor. Ancak tahammül edilemeyecek bir azâb karşısında ise akıl, bu hususta hüküm vermekte tereddüt eder. Çünkü bu iki şerden hangisinin daha şer olduğunu araştırır. Şâyet düşündükten sonra hayatta kalması daha ehven gelirse, kendini öldüremez. Şâyet ölümü daha ehven-i şer bulur ve buna da kesin hüküm verirse, irâde ve kudret doğar da kendini öldürür. Artık kendini tehlikeye atmak imkânı olmaz. Şâyet uçurumun kenârına gittiği vakit vurmanın, kendini aşağı atmadan daha ehven olduğuna hükmederse, kendini aşağı atamaz. Çünkü irâdenin sevk u idâresi, aklın ve hissin hükmü altındadır. Kudret, bu dâiyenin teshîrindedir. Hareket de kudrete musahhardır. Hepsi de bilinmeyen bir zaruretten dolayı mukadderdir. Bunları sevk u idâre eden ve bu işlerin mecra ve mahalli burasıdır. Bu ise bunların dışındadır.

İşte insanın ihtiyarî işlerinde mecbur olması, bütün bunların kendisinden değil, başkasından hâsıl olması demektir. Muhtar olması, işin hayırlı ve uygun olmasına akıl hüküm verdikten sonra mecburî olarak meydana gelen irâdenin mahalli olması bakımındandır. İrâde mecburî olduğu gibi, hükmün hâdis olması da mecburîdir. Böylece ihtiyârına mecbûr olduğu meydana çıkmış olur.

Meselâ, ateşin yakıcılık işi, “cebr-i mahz” , Allah’ın işi ise sırf ihtiyârîdir. İnsanın işi, cebr-i mahz ile ihtiyâr-ı mahz arasındadır. O da ihtiyar üzere cebirdir. Ehl-i Hak, bunun için üçüncü bir ifade aramışlardır. Çünkü bu, üçüncü bir fendir. Zîra burada da Allah’ın kitâbına uyarak ona “kesb ” demişlerdir. Bu isim, cebre de, ihtiyâra da münafi değildir. Belki anlayana göre her ikisini bir arada toplamıştır.

Ef’âl-i ilâhiyeye “İhtiyar” adını vermek, tereddütsüz olan ihtiyar anlamınadır. Yoksa tereddüt ve tahayyürden sonra tercîh anlamında ihtiyarı, Allah’a izâfe etmek câiz değildir. Bu, Allah hakkında muhaldir. Lügatlarda kullanılan her sözü Allah hakkında ancak bir nevi istiâre mecaz yollu kullanmak câizdir. Onları açıklamak, bu makama münâsip değildir.

Şâyet, “İlim irâdeyi, irâde kudreti, kudret de hareketi doğurur. Her sonraki, bir evvel gelenden meydana gelir der misin? Bunu dersen? Allah’ın kudreti olmadan bir şeyin hâdis olması ile hükmetmiş olursun. Eğer bunu kabul etmezsen, daha

birbirinden meydana gelirler sözünün mânası nedir?" dersen derim ki;

Bunların birbirinden meydana gelmesini kabul etmek, sırf cehâlettir. İster tevlid yollu olsun, ister başka sûretle olsun, bunların hepsini ezelî kudrete havâle etmek gerekir. Bu bir asıldır ki, bunu ancak ilimde rüsûh bulanlar anlar. Onlar bunun mânasının künhüne vâkıf olmuşken avam, ancak bir nevi bizim kudretimize benzetmekle yalnız lâfzı üzerinde durmuşlardır. Avâmın bu anlayışı, gerçekten çok uzaktır. Bunun îzâhı çok uzar. Fakat takdîr edilmiş bâzı şeylerin meydana gelmekte, meşrûtun şarta terettübü gibi, birbirine müretteb ve bağlıdırlar. Ezelî kudretten irâdenin sudûru ilimden, ilim ise hayattan, hayat ise hayatın mahallinden sonradır. Hayat, hayatın şartı olan cisimden meydana geldi demek câiz olmadığı gibi, diğer tertip derecelerinde de hüküm aynıdır. Fakat şartların bâzısı avâm için âşikâre olduğu halde, bâzıları âşikâre değildir. Ancak keşif sâhibi olan havas onları hak nûru ile bilir. Yoksa tekaddüm ve teahhur, öne geçme ve sonraya kalma ancak hak ve lüzum iledir. Ef'âl-i ilâhiyye hep böyledir. Eğer böyle olmasaydı, takdîm ve tehîr, delilerin işi gibi abes olurdu ki, Allahu Teâlâ bundan münezzehtir. İşte buna işâret olmak üzere:

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ

"Ben insanları ve cinleri ancak bana ibâdet etsinler diye yarattım." (Zâriyât suresi, 51/56) buyrulmuştur. Yine Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur:

وَمَا خَلَقْنَا السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ مَا

خَلَقْنَاهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ

"Biz gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunan şeyleri oyuncular olarak yaratmadık. Biz bunları hakkın ikamesine sebep olmaktan başka bir hikmetle yaratmadık" (Duhân suresi, 44/39-40)

Yer ve gökler arasında ne varsa hepsi hak ve lüzumlu bir tertîp üzerine sonradan yaratılmıştır. Ancak yaratıldığı gibi olacaktı, başka şekilde olmaları düşünülemezdi. Sonraya kalan, ancak şartını beklemek üzere sonraya kalmıştır. Çünkü şarttan önce meşrûtun bulunması muhaldir. Muhâlin makdûriyeti düşünülemez. İlmin nutfeden sonraya kalması, ancak hayat şartının yokluğu ile düşünülebilir, ilimden sonra gelen irâde makdûrdan sonraya kalmaz. Ancak ilmin şartı bulunmadığı vakit kalır. Bütün bunlar Vâcib'in çıkar yolları ve hakkın tertîbidir. Hiç birisi ne oyun, ne de gelişi güzel bir tesadüfün mahsûlüdür. Hepsi

bir hikmet ve tertibin sonucudur.

Bunu anlatmak zordur. Fakat kudret varken makdûrün, şartın vücuduna bağlı olduğunu bir misâl ile anlatalım ki, görüşü zayıf olanlara bunu biraz açıklamış olalım.

Abdestsizliğin zâil olması için bütün abdest âzalarının yıkanması şart olduğuna göre, boğazına kadar suya dalmış ve fakat henüz yüzü ıslanmamış abdestsiz bir insanı ele alalım. Suyun kendisini kuşattığı bu adamın abdestsizliğinin gitmesi, sona kalan abdest âzalarından yüzünün ıslanmasına bağlı olduğu gibi, ezelî kudretin takdîri, makdûrâtı yâni takdir edilmiş şeyleri kuşatmış ve bunların meydana gelmesi için şartların tamamlanmasını bekliyor. Son âza olan yüzün de yıkanması ile abdestsizlik zâil olduğu gibi, son şartın husûlü ile makdûrat da meydana gelir.

Suyun ve diğer abdest âzalarının vasıflarının değişmediklerini nazara alarak bâzı kimselerin diğer âzalardan da abdestsizliği, yüzün ıslanması kaldırır diye sandıkları, tıpkı hareketin kudret, kudretin irâde ve irâdenin de ilim ile meydana geldiğini sanmaları gibi yanlış ve bâtıl bir görüştür. Doğrusu yüzden abdestsizlik kalktığı anda diğer âzalardan da kalkmış olmasıdır. Yâni ellerden abdestsizliğin gitmesi, yüzün yıkanması ile değildir, elleri yıkayan su iledir. Çünkü yüzü yıkamakla su değişmediği gibi, eller de değişmemiştir. Ancak şartın bulunmasıyla illetin de tesîri bulunmuş olur.

İşte, mukadderâtın ezelî kudretten sudûrunu böyle bilmek lâzımdır. Kudret kadîm, makdûrât ise hâdistir. Bu da mükâşefe ilimlerinden olan başka bir ilmin kapısını çalmaktır. Biz, bütün bunları bir yana bırakalım da maksadımıza dönelim. Çünkü maksadımız; tevekkülün, üzerine kurulduğu fiildeki tevhîd yoluna tembihtir. Gerçekte fâil birdir. Umulan ve korkulan O'dur. Kendisine tevekkül ve îtimad edilen de O'dur. Biz, tevhîd deryâsından bahsetmeye muktedir değiliz. Ancak tevhîdin makamlarının üçüncüsünden bir katre anlatacağız. Bunu hakkıyla anlatmaya çalışmak, Hz. Nûh kadar yaşayanlar için de muhaldir. Bu, damla damla su almakla denizi kurutmaya benzer ki, olamaz. Bütün bunlar **"Lâ ilâhe illallah"** kelime-i tevhîdinin altında toplanmıştır. Bu söz, hem dilde kolay, hem de mefhumuna inanmak için kalpte kolaydır. İlimde rüsuh bulmuş âlimler için de hakikati ve özü azîz ve kıymetlidir.

Şâyet, "Tevhîd ile şerîati birleştirmek nasıl mümkün olur? Tevhîdin mânası, fâil ancak Allah'tır, şerîat ise kullara bir takım fiiller isbat etmektedir. Kul fâil ise Allah nasıl fâil olur? İki fâil arasında bir mef'ûl nasıl olur, yâni bu işi hem Allah yaptı ve hem de kul yaptı demek nasıl olur?" dersen derim ki;

Bu, anlaşılmaz, fakat bunun anlaşılmaması/fâil sözünün bir anlamı olduğu

vakittedir. Fâilin iki anlamı olur da mücmel olan bu isim her iki mâna arasında tereddüt ederse tenakuz olmaz. Bu tıpkı, celladın, boynunu vurduğu bir adam için: "Hükümdar falancayı öldürdü." demesi gibidir. "Hükümdar öldürdü." dendiği gibi, cellâd öldürdü de denir. Her ikisi de doğrudur. Çünkü adamı, irâde ve emir bakımından hükümdar öldürmüştür. Fiilen öldürmek bakımından da bu işi cellâd yapmıştır. Bunun gibi kul bir mânada fâildir, Allahu Teâlâ başka mânada fâildir.

Allah'ın fâil olması, onu yaratması, îcad ve ihtirâ etmesi bakımındandır. Kulun fâil olması, o işe mahal olması bakımındandır, ilmi, irâdeyi halk ettikten sonra kudretin yaratıldığı mahal olmasındandır. Şartın meşrûta bağlanması gibi, kudret irâdeye, hareket de kudrete bağlandı. Kudret de mâlulun illete bağlanması gibi, Allah'a bağlandı. Kudret ile irtibat bağlantısı olan her şeyde, irtibat ne şekilde olursa olsun, kudretin mahalline fâil denir. Cellâda da hükümdâra da katil dendiği gibi. Zîra katlin, her ikisinin kudretiyle de irtibatı vardır. Fakat bu irtibat, ayrı ayrı yönlerdendir. Bunun için de her ikisinin fiili oluyor ki, makdürâtın iki kudrete irtibatı da böyledir.

İşte bu uygunluktan ötürü, Allahu Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de işleri bâzen meleklere ve bâzen de kendi zâtına nisbet etmiş ve şöyle buyurmuştur:

قُلْ يَتَوَفَّاكُمْ مَلَكُ الْمَوْتِ الَّذِي وُكِّلَ بِكُمْ

"De ki: "Size müvekkel olan ölüm meleği canınızı alacak." (Secde suresi, 32/11) Ve:

اَللّٰهُ يَتَوَفَّى الْاَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا

"Allah (ölenin) **ölümü zamanında ruhlarını alır."** (Zümer suresi, 39/42) Bize nispet etmek üzere de:

أَفَرَأَيْتُمْ مَا تَحْرُثُونَ

"Şimdi bana ekmekte olduğunuz (tohumu) **haber verin."** (Vâkıa suresi, 56/63) buyurmuştur. Sonra:

أَنَّا صَبَبْنَا الْمَاءَ صَبًّا ثُمَّ شَقَقْنَا الْأَرْضَ شَقًّا فَأَنْبَتْنَا فِيهَا حَبًّا

وَعِنَبًا وَقَضْبًا

“Hakikat biz o suyu bol bol döktük. Sonra toprağı iyiden iyiye yardık. Bu sûretle onda daneler bitirdik. Üzümler yoncalar.” (Abese suresi, 80/25-28) buyrulmuştur.

فَأَرْسَلْنَا إِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا

“Biz ona rûhumuzu göndermiştik de, o kendisine hilkati tam bir beşer şeklinde görünmüştü.” (Meryem suresi, 19/18) Sonra:

فَنَفَخْنَا فِيهَا مِنْ رُوحِنَا

“Biz ona rûhumuzdan üfürdük.” (Tahrîm suresi, 66/12) buyrulmuştur. Hâlbuki üfüren Cebrâil idi. Yine Allahu Teâlâ:

فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ

“Biz onu okuduğumuz vakit sen onun kırâetine uy.” (Kıyâme suresi, 75/18) buyurmuştur. Bunun tefsîrinde “Bunu sana Cebrâil okudu.” dediler. Yine Allahu Teâlâ:

قَاتِلُوهُمْ يُعَذِّبْهُمُ اللهُ بِأَيْدِيكُمْ

“Onlarla muhârebe edin ki Allah sizin ellerinizle onları azaplandırsın.” (Tevbe suresi, 9/14) buyurmuştur. Burada öldürmeyi onlara, azâp etmeyi de kendi zâtına izâfe etti ki, azâb etme ve öldürme ikisi de birdir. Belki bunu tasrih ederek:

وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلٰكِنَّ اللهَ رَمٰى

“Attığın zaman sen atmadın, fakat Allah attı.” (Enfâl suresi, 8/17) ve:

فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلٰكِنَّ اللهَ قَتَلَهُمْ

“Onları siz öldürmediniz, fakat Allah öldürdü.” (Enfâl suresi, 8/17) buyrulmuştur. Bunun ise nefy u isbâtı birleştirmek olduğu meydandadır. Fakat bunun mânası “Sen Allah’ın attığı mânada atmış değilsin, ancak kulun atabileceği şekilde attın.” demektir ki bunlar ayrı ayrı iki mânadır. Yine Allahu Teâlâ:

الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ

“O, kalemle öğretendir. İnsana bilmediğini O, öğretir.” (Alak suresi, 96/4-5)

الرَّحْمَٰنُ عَلَّمَ الْقُرْآنَ خَلَقَ الْإِنْسَانَ عَلَّمَهُ الْبَيَانَ

“Kur’ân’ı, O çok esirgeyici Allah öğretti. İnsanı O yarattı. Ona beyânı O, tâlim etti.” (Rahmân suresi, 55/1-2) buyurmuştur. Yine Allahu Teâlâ:

ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ

“Sonra onu açıklamak da bize âittir.” (Kıyâme suresi, 75/19)

أَفَرَأَيْتُمْ مَا تُمْنُونَ أَأَنْتُمْ تَخْلُقُونَهُ أَمْ نَحْنُ الْخَالِقُونَ

“Söyleyin öyleyse, (rahimlere) **döktüğünüz meni nedir? Onu siz mi yaratıyorsunuz yoksa yaratan biz miyiz?”** (Vâkıa suresi, 56/58-59) buyurmuştur.

Sonra Resûl-i Ekrem (s.a.v.) rahme müvekkel meleği şöyle anlatır:

يَدْخُلُ الرَّحِمَ فَيَأْخُذُ النُّطْفَةَ فِي يَدِهِ ثُمَّ يُصَوِّرُهَا جَسَدًا،

فَيَقُولُ: يَا رَبِّ أَذَكَرٌ أَمْ أُنْثَى، أَسَوِيٌّ أَمْ مُعْوَجٌّ؟ فَيَقُولُ اللهُ

تَعَالَى مَا شَاءَ وَيَخْلُقُ الْمَلَكُ (وَفِي لَفْظٍ آخَرَ وَيُصَوِّرُ

الْمَلَكُ ثُمَّ يَنْفُخُ فِيهِ الرُّوحَ بِالسَّعَادَةِ أَوْ بِالشَّقَاوَةِ

“Melek rahme girer nutfeyi eline alır cesed olarak sûretlendirir. Sonra “Ey Rabbim, erkek mi, di i mi, sağlam mı, kusurlu mu?” diye sorar. Allahu Teâlâ nasıl emrederse öyle sûretlendirir. Sonra ona rûh üfler, saîd veya akî olduğunu yazar.” [345]

Seleften bir zât: “Ruh adındaki melek, cenine rûhu üfler. O, kendi haline göre üfürür ve her nefes bir rûh olur. Bu bakımdan bu melek ruh adını almıştır.” dedi. Bu zâtın anlattığı doğrudur. Çünkü basîret sâhipleri bunu müşâhede etmişlerdir. Ancak, ruhun, onun nefeslerinden ibâret olması, nakil ile bilinir. Bu hususta bir menkul bulunmadığına göre bu, mücerred sözden ibâret kalır.

Yine bunun gibi Allahu Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de yer ve göklerdeki âyet ve delîllerinden bahsederek:

أَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ

"Rabbinin her şeye hakkıyla şâhid olması sana kâfi değil mi?" (Fussılet suresi, 41/53)

شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ

"Allah şu hakîkati açıkladı: Kendinden başka hiç bir ilah yoktur." (Âl-i İmrân suresi, 3/18) buyurmuş, kendi zâtına kendisinin delîl olduğunu beyân buyurmuştur. Burada tenâkuz yoktur. Çünkü delîl çekme yolları ayrı ayrıdır. Nice tâlipler var ki, Allahu Teâlâ'yı mevcûdât ile bildikleri gibi, niceleri de var ki mevcûdatı Allah ile bilmişlerdir. Nitekim birisi: "Rabbimi, Rabbimle bildim. Rabbim olmasa, Rabbimi bilemezdim." dedi. İşte bu yukarıda okuduğumuz: **"Rabbinin her şeye hakkıyla şâhid olması sana kâfi değil mi?"** (Fussılet suresi, 41/53) ayet-ı celîlesinin mânâsıdır.

Allahu Teâlâ kendi zâtını, öldüren ve dirilten, diye vasıflandırdıktan sonra, ölüm ile dirimi ayrı ayrı iki meleğe havâle etti. Nitekim haberde şöyle vârid olmuştur. *"Ölüm ile hayat meleği münazara ettiler. Ölüm meleği hayattakileri ben öldürürüm." dedi. Hayat meleği de: "Ölüyü ben diriltirim." dedi. Bunun üzerine Allahu Teâlâ: "Siz size verilen i inize bakın. Öldüren de benim, dirilten de benim. Benden ba ka kimse ne öldürebilir ne de diriltebilir, buyurdu."*

Görülüyor ki, bir iş muhtelif yönlerde kullanılır ve tenâkuz olmaz. Bunun için Resûl-i Ekrem (s.a.v.) hurmayı almakta olan kimseye:

خُذْهَا لَوْ لَمْ تَأْخُذْهَا لَأَتَتْكَ

"Onu al. Eğer sen onun pe ine gitmezsen, o sana gelecektir." [346] buyurdu ve gitmek işini adama nispet ettiği gibi, hurmaya da nispet etti. Hâlbuki hurmanın insan gibi yürüyemeyeceği meydandadır. Yine tövbe edenin birisi: "Muhammed'e değil. Allah'a tövbe ederim." deyince Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Ehlini bildi ve hakkı ehline verdi."* buyurdu.

Her şeyi Allah'a izâfe eden herkes, hak ve hakikati bilip, hakkı sâhibine vermiştir. Başkasına izâfe eden ise sözünde mecaz ve istiare yolunu tutmuştur. Hakikatin yolu olduğu gibi, mecazın da yolu vardır. Vâzı, ism-i fâili îcad edene

isim vermiştir. Fakat insanın kendi kudreti ile muhteri olduğunu sanarak onun hareketine baktı ve ona fâil dedi. Tıpkı, cellâdı fâil-i hakikî ve hükümdârı fâil-i mecâzî kabul ettiği gibi. Kulu fâil-i hakikî, Allah'ı da fâil-i mecâzî yaptı. Hak, ehline keşfedildiği vakit işin aksine olduğunu bildi ve dedi ki: "Ey lügat koyucu, sen fâil-i muhterîe, îcad edene isim verdin. Gerçekte Allah'tan başka fâil yoktur. Allah'a fâil demek hakikat, başkasına ise mecazdır. Mânanın hakikati, bilerek veya bilmeyerek bâzı Arapların dilinde söylendiği vakit, Resûl-i Ekrem (s.a.v.) onu tasdîk etti ve:

أَصْدَقُ بَيْتٍ قَالَهُ الشَّاعِرُ قَوْلُ لَبِيدٍ:

أَلَا كُلُّ شَيْءٍ مَا خَلَا اللهَ بَاطِلُ

" âirlerin söyledikleri sözün en doğrusu, Lebid'in: "Allah'tan ba ka her ey bâtıldır." sözüdür." [347] buyurdu.

Yâni bizâtihî kaim olmayıp başkası ile kaim olan her şey, nefsi îtibarıyla bâtıldır. Onun hakîkati bizâtihî değil, başkası iledir.

O halde gerçek hak, benzeri olmayan Hayy u Kayyûm'dur. O, bizâtihî kaimdir. O'ndan başkası ise O'nun kudreti ile kaimdir. Hak olan, O'dur. Bunun için **Sehl** "Ey miskin! O, vardı sen yoktun. O, vâr olacak, sen yok olacaksın. Bugün varsın diye ben, benim deyip piyasaya çıkma. Sen bu anda da yok gibi ol. Zîra O, nasıl idiyse yine öyledir." demiştir.

Şâyet, "Her şeyde gerçek fâil Allah olduğuna göre, insanın her şeye mecbur olduğu anlaşılır. Daha, sevap, ikab, gadab ve rızânın mânaları nedir? Bunlar mânâsız şeylerden ibâret kalır. Allahu Teâlâ kendi işine nasıl kızar?" dersen bilmiş ol ki;

Biz bu hususta "**Şükür Kitâbı**" nda gerekli açıklamayı yaptık. Onu yeniden ele alıp sözü uzatmak istemeyiz. Burada tevekkül hâlini meydana getirecek olan tevhîdin bir kısmına işâret etmekle yetinelim. Bu tevekkülü doğuran tevhîddir. Rahmet ve hikmet îman ile tamamlanır. Çünkü tevhîd Müsebbibü'l-Esbâb'a bakmayı gerektirir. Rahmet ve rahmetin genişliğine îman ise O'na îtimadı gerektirir.

Tevekkül hâli ileride anlatacağımız gibi vekile îtimad ve tamamen O'na bağlanmakla kemâlini bulur. Bu inanç ise îmanın kapılarından büyük bir kapıdır. Bu husustaki keşif erbâbının hikâye yolları çok uzun gider. Biz, bunların hulâsasını anlatalım ki, tevekkül makamını arayanlar, kesin olarak buna inanmış olsunlar. Bu da önce şüphesiz ve kesin şekilde aşağıda anlatacağım îmana sâhip

olmakla mümkündür.

Şöyle ki: Eğer Allahu Teâlâ bütün insanları en akıllı ve en bilgilinin durumunda yaratsa ve onlara alabildiğine ilim verse, anlatılamayacak şekilde hikmet akıtsa, sonra da hepsi kadar yeniden onlara akıl, ilim ve hikmet verse, sonra geleceklerini onlara açıklasa, melekûtun sırlarını onlara bildirse, lutfunun ve ukûbetinin inceliklerini onlara açıklasa, hattâ bu sâyede hayır ve şerre muttalî olsalar, sonra kendilerine verilen ilim ve hikmetle, mülk ve melekût âleminin tedbîrini onlara verse, onların tedbîri Allah'ın tedbîrini sivrisineğin kanadı kadar ne artırabilir, ne de eksiltebilir. Bir zerreyi kaldırıp birini değiştiremezler. Kimsenin ayıp, kusur, hastalık ve fakirlik gibi durumlarını kaldıramazlar; sıhhat, kemâl, zenginlik ve faydalı olan ve Allahu Teâlâ'nın verdiği nîmetlerin değiştirilmesine imkân bulamazlardı. Hattâ Allahu Teâlâ'nın yer ve göklerde yarattığı şeylere bütün imkânları ile baksalar da bir kusur bulamazlardı.

Allahu Teâlâ'nın kullarına taksîm ettiği rızık, ecel, huzur, sıkıntı kudret, acziyyet, îman küfür, tâat ve mâsiyet gibi her şeyin tamamen âdilâne olup asla zulüm olmadığını ve gereği gibi lâyık olduğu şekilde yapıldığını anlarlar. Bundan daha güzel ve tamam bir taksîmâtın mümkün olamayacağını bilirlerdi. Şâyet daha güzel ve iyisi olsa da Allahu Teâlâ bunu yapmasa, o vakit ulûhiyete münâfi olan acziyet olurdu. Belki dünyalıktaki her eksiklik, âhirette bir kemâldir. Bir şahsa nispetle âhiretteki noksanlık, diğerine nispetle nîmettir. Zîra gece olmasa gündüzün; hastalık olmasa sıhhatin; cehennem olmasa cennetin kadri bilinmezdi.

Hayvanları insanlara fedâ edip, onları kesmeye insanları musallat etmek, bir zulüm olmayıp kâmili nâkıs üzerine takdîm bakımından bir adâlet olduğu gibi. Cehennem halkına büyük azap yapılırken cennet halkının nîmetlerini büyütmek, küfür ehlini îman ehline fedâ ederek cehenneme koymak da aynı adâlettir. Noksan olmadan kemâlin kadri bilinmez. Hayvanlar yaratılmasa, insanın şerefi belli olmazdı. Zîra kemâl ve noksanlık, birbirine nispetle belli olurlar. Noksan ve kemâli yaratmak, cûd ve hikmet iktizâsıdır.

Kâmil için nâkıs fedâ olduğundan, hayâtı kurtarmak için kangren olan eli kesmek adâlet olduğu gibi, dünya ve âhiret taksîmâtındaki ayrılık da adâlettir. Bu da ayrı etrafı geniş, dalgaları sert, genişlikte tevhîd deryasına yakın bir deryadır. Çokları bu denizde boğulmuştur. Onlar bunun derinliğini bilemediler. Çünkü bunun derinliğini ancak âlimler bilir. İşte bu denizin sonunda, çoklarının hayret ettiği ve kâşiflerinin açıklamada bulunmadan men edildiği kader sırrı vardır.

Hulâsa, hayır ve şer hükmedilmiştir. Meşîet-i ilâhiye sebkat eden ve ezelde

takdîr edilen hayır ve şer ne ise olacaktır. O'nun hükmünü reddedecek, kazâ ve kaderini değiştirecek bir kuvvet yoktur. Küçük-büyük her ne takdîr edilmiş ise olacaktır. Sana isâbet eden etmeyecek ve etmeyen de edecek değildir.

*

Tevekkül makamının asılları olan mükâşefe ilminin bu kadarına işâret etmekle yetinelim de yine Allah'ın izniyle muâmele ilmine dönelim. O, bize yeter ve ne güzel bir koruyucudur.

Metin yukarıda geçmiştir. Hadîsi, Taberânî ve ibn Hibban **"Zuafa"** da zikretmişlerdir.

Hadîs, metin olarak yukarıda geçti ve tenkidi de yapıldı.

Bezzar ve İbn Asâkir, Âişe'den rivâyet etmişlerdir. Bâzı değişikliklerle bu hususta geniş rivâyet, Buhârı ile Müslim'dedir.

İbn Hibban ve Taberânî Huzeyl'den rivâyet etmiştir. Ricâli sahihtir.

Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmişlerdir.

İKİNCİ BÖLÜM

Burada tevekkülün hali, tevekkülün târifinde şeyhlerin dedikleri, tek başına yaşayan veya âile olan tevekkül erbâbının ticâreti, nafaka yığmakla tevekkül, zararlı şeylerin definde tevekkül ve nihâyet tedâvide tevekkül anlatılacaktır.

TEVEKKÜLÜN HALİ

Tevekkül makamının ilim, hal ve amelden meydana geldiğini ve bunlardan olan ilmi yukarıda anlatmıştık.

Hale gelince; gerçekte tevekkül, halden ibârettir. İlim aslı, amel de onun meyvesidir. Tevekkülün haddini anlatmak isteyenler, sözü çok uzattılar, çeşitli sözler söylediler. Herkes kendi makamından bahsetti de buna göre târif etti. Zâten tasavvuf erbâbının hali budur. Bunları anlatıp lafı uzatmakta bir fayda yoktur. Biz bunun yüzünden perdeyi kaldırmak üzere deriz ki; tevekkül, vekâletten alınmadır. Falan zat işine falanı tevkîl etti, işini ona havale etti ve ona güvendi, denir. Kime vekâlet verdi ise ona vekil, vekâlet verene de müvekkil denir. Ona inanır, onu bir kusur ile ithâm etmez ve onda kusur ve acziyet bulunmadığına kanâat getirdiği müddetçe bu hal devâm eder.

Demek ki tevekkül, yalnız vekîle îtimaddan ibârettir. Biz, dâvalardaki dâva vekilleri ile bunu açıklamaya çalışalım. Aleyhinde haksız dâva açılan bir adam, bu haksızlığı kaldırmak için bir vekîl arar. Vekile güvenebilmesi için de onda dört şart ister. Bunlar, son derece doğruluk ve gerçeği kavramak, son derece bilgi, son derece fesahat ve son derece şefkattir.

Son derece hidâyet [doğruluk], karıştırdıkları yeri iyice bilip hîle yollarından hiç bir şeyin kendisine kapalı kalmamasıdır.

Kudret ve kuvvete gelince; yağcılık yapmayıp cesaretle gerçeği ortaya koymak, korkmamak ve utanmamaktır. Çünkü çok defa hasmın hatâlı tarafını bulur fakat korkusundan veya utancından veya her hangi başka bir sebepten bunu açıklamayabilir.

Fesâhata gelince; bu da bir iktidardır, fakat dili de kudrettir. Söylemek istediği bir şeyi en güzel şekilde ifade edip ortaya koymaktır. Her âlim, bulduğu her hatâyı açıklayabilecek kudrette değildir.

Şefkatinin son haddine gelince; işi baştan savma tutmayıp müvekkilinin bütün haklarını savunmak için elden gelen gayreti sarf etmektir. Şayet aldırış etmez olursa yalnız iktidar kâfi gelmez. Hak sâhibinin hakkını korumayı ana görev olarak kabullenmesi şarttır.

Şâyet şu dört vasıfta veya birinde şüpheli olur ve hasım tarafını daha kuvvetli görürse, vekîline itimadı azalır, kalbi sıkıntı içinde kalır. Vekîlinin kusurunu önlemek için çeşitli hîle ve tedbirlerle meşgul olur. Vekîline îtimadı nispetinde durumu değişir. İşte böylece müvekkillerin halleri değişir, tâ ki tam mânasıyla vekîle îtimad edinceye kadar. Mesela, vekîlin müvekkilin oğlu olması gibi. Ona

helâl ve haramdan da topladığı için onun şefkatinden, elden gelen bütün imkânları kullanmasından emin olur ve bu sûretle dört vasfın biri temînat altına alınmış olur. Diğer vasıflarda da kesinlik muhtemeldir. Tecrübe edilmiş olması, fesahatle şöhret bulup hüsn-i beyâna mâlik bulunması, hakka yardımcı ve hak ile batılı birbirinden ayırt edecek durumda olması gibi.

Bu misâldeki tevekkülü anladıktan sonra, Allah'a olan tevekkülü de buna benzetebilirsin. Eğer gönlünde keşif veya kesin bir îtikad ile yukarıda anlattığımız gibi, gerçek fâilin Allah olduğuna inanır ve kullarına karşı ilim ve kudretinin tam bulunduğuna îtikad eder. Sonra toplum ve fert olarak herkese karşı merhamet, âtıfet ve yardımını kabul eder ve O'nun kudretinin üstünde kudret, O'nun ilminin üstünde ilim, O'nun inayet ve rahmetinin üstünde rahmet olmadığına kesin kanâat getirirse, kalbinden yalnız O'na dayanır ve başkasına iltifat etmez. Hatta kendi kuvvet ve kudretine de kıymet vermez. Çünkü havl ve kuvvet ancak Allah'a mahsustur.

Şayet kendinde bu hâli bulamazsan; bunun iki sebebi vardır. Birincisi şu anlattığımız dört haslette kesinlik zayıflığı, ikincisi de kalp zayıflığı, korkaklığın evhâm ve hayâlâtın kalbi istilâ edip onu hastalandırması sebebiyledir. Çünkü kalp, yakînde kusuru olmadığı halde bâzen vehmine uyup ona inkıyâd etmek süretiyle rahatsız olabilir. Zîra balı, pisliğe benzeten bir insan, bal olduğunu bildiği halde ondan nefret edip yemesi kendisine zor gelebilir. Hattâ aklı başında bir insan ölü ile beraber yatmaya zorlansa, kesin olarak onun ölü olup hiç bir şeye muktedir olmadığını ve sünnet-i ilâhiyede böyle bir ölünün dirilmesi gibi bir şeyin olmadığını bildiği halde onunla bir odada bile yalnız kalmak istemez. Ve bu teklifi kabul etmez. Diğer cansızlardan çekinmez de ondan çekinir. Bu, kalpteki korku ve bir nevi zâfiyettir ki, az da olsa insan tamamıyla bundan sıyrılamaz. Bu vehim bâzen öyle çoğalır ki, kapıları kilitli olduğu halde tek başına bir evde bile yatamaz olur.

Demek ki tevekkül hem kalbin, hem de yakînin kuvvetiyle tamamlanır. Çünkü kalbin huzûr ve sükûnu, ancak bu ikisi ile tamamlanır. Kalpte sükûn ayrı, yakîn de ayrı bir şeydir. Nice yakîn var ki, sükûn ve tumanînet orada yoktur. Kalp, sükûna ermemiştir. Nitekim İbrâhim aleyhisselâm ile ilgili olarak Allahu Teâlâ:

أَوَلَمْ تُؤْمِنْ قَالَ بَلٰى وَلٰكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي

"(Allahu Teâlâ) **inanmadın mı yoksa demiş, o da: "İnandım, fakat kalbimin yatışması için." demiş."** (Bakara suresi, 2/260) buyurmuştur. Ölünün dirileceğine yakîn ve kesin olarak inanmıştı. Ancak hayâlinde yerleşmesi için

onu gözü ile görmek istedi. Çünkü nefis, hayâle uyar ve onunla yatışmış olur. Nefs-i mutmainne [yatışmış nefis] mertebesine varmadıktan sonra ilk halinde yakîn ile mutmain olamaz. O, başlangıçta olamaz. Nice mutmain olanlar var ki, onların da yakîni yoktur. Diğer millet ve mezheplerde olduğu gibi. Hristiyanlar Hristiyanlıklarında, Yahûdiler Yahûdiliklerinde mutmaindir fakat katiyen yakînleri yoktur. Onlar, zanlarına ve nefislerinin hevâlarına uyarlar. Gerçi yakînin sebebi olan hidâyet Rablerinden onlara geldi, fakat onlar ondan yüz çevirdiler. Demek ki korkaklık ve yakîn, fıtrîdir. Bunlarla beraber yakînin faydası yoktur. Dört hasletteki yakînin zafiyeti, tevekküle münafi sebeplerden biri olduğu gibi, tevekküle münâfi olan sebeplerin birisi de budur. Bu sebepler toplandığı vakit ise Allah'a îtimad kuvvetleşir. Denildi ki, Tevrat'ta: *"Kendi gibi insandan izzet bekleyen mel'undur."* diye yazılmıştır. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) de:

مَنِ اسْتَعَزَّ بِالْعَبِيدِ أَذَلَّهُ اللهُ

"Kullarla izzetlenip onlara kar ı ululuk taslayanı Allah zelîl kılar." [348] buyurmuştur.

Tevekkülün mânasını ve tevekkül adı verilen hâli bildikten sonra bilmiş ol ki; tevekkül halinin kuvvet ve zafiyeti bakımından üç derecesi vardır:

Birincisi; Allah ile olan tevekkül halidir. Bu, dört hasleti toplayan vekîline karşı olan hali gibi olmaktır.

İkincisi; bu daha kuvvetlisidir. Allah'a karşı itimadı, küçük yavrunun annesine olan itimadı gibi olmaktır. Zîra o çocuk başkasını bilmez. Annesinden başkasına güvenmez. Annesini bulduğu vakit bütün kuvveti ile onun eteklerine sarılır ve ondan ayrılmak istemez. Annesi bulunmadığı vakit canı sıkılırsa, "öf anam" der. Kalbi dâima annesine bağlıdır. Ona kaçar, ona güvenir. Onun kefaletine, kifâyet ve şefkatine öyle bağlanır ki, bu bağlanış onun bir nevi ayırma idrâki ile ilgilidir. Bunları gereği gibi kafasında toplayıp ifade edemez. Kimin aklı Allah'a, bakışı Allah'a, itimadı O'na olursa çocuğun annesine güvenip bağlanması gibi, ona da öylece Allah'a güvenip bağlanması teklif olunur. Ancak o zaman hakkıyla tevekkül edenlerden olur. Çünkü çocuk, tam mânasıyla annesine tevekkül edenlerdendir. Aralarındaki fark da şöyledir: Annesine bağlanan çocuk, kalbindeki tevekkülden haberi yoktur, yalnız annesini bilir. Artık onu başka şeye değiştirmeye imkânı yoktur. O tevekkül içinde yok olmuştur. Fakat Allah'a tevekkül eden böyle değildir. Zîra onun tevekküle yönelmesi var ve tevekkülü şuurludur. Bu şuur, yalnız tevekkül ettiğini düşünmekle kalmaz kendi tevekkül halini de düşündürür. Tevekkülün en aşağı derecesi nedir, diye Sehl'e sordukları

vakitte, buna işâret etmek üzere **Sehl**: "Düşünce ve boş ümitleri terk etmektir." dedi. Orta derecesinden sorduklarında, ihtiyarı terk etmektir, dedi. En üstün derecesinden soranlara da, onu ancak orta dereceye yükselenler anlayabilir, diye cevap verdi.

Üçüncüsü; tevekkülün üçüncü ve en üstün derecesi, hareket ve sükûnunda Allahu Teâlâ'nın önünde, yıkayıcısının önünde bulunan ölü gibi olmalıdır. Cenâzeyi yıkayanın eli hareket ettirdiği gibi, kendisini de hareket ettiren, ezelî kudret olduğuna inanmasıdır. Bu hareketinin, kudretinin, iradesinin ve diğer vasıflarının mecrası Allah'tan olduğuna yakîni kuvvetleşen kimse artık cereyan edeni bekler ve burada, küçükten ayrılır. Çünkü küçük, annesine kaçar, peşinden koşar ve eteklerine sarılır. Fakat bu tevekkül sâhibi her şeyi bekler ve durur. Daha ziyade biraz daha aklı başında olan çocuk gibi olur. Çünkü o çocuk bilir ki, annesinin peşinden koşmasa da annesi onu arayacak, eteğine yapışmasa da onu taşıyacak, meme istemese de annesi göğsünü açıp onu emzirecek. Onun için o aldırış etmez. İşte bu adam da bu makamda öyle olur. Tevekkülün bu makamı, Allahu Teâlâ'nın kerem ve inâyetine itimadı sebebiyle duâ ve talebi terk makamıdır. Bu hal, bunu doğurur. O bilir ki, Allah ona istediğinden daha çok verir. Çünkü istemeden ve hakkı olmadan kendisine verdiği nîmetleri görüyor. İkinci makam ile üçüncü makam arasındaki fark şöyledir: ikinci makamda olan duâ ve talepten ayrılmaz. Şu kadar ki başkasından değil, yalnız Allah'tan ister. Üçüncü makamda olan, hiç talepte bulunmaz.

Şâyet, "Bu anlattığın hallerin varlığı düşünülebilir mi? Yâni böyle insan olur mu?" dersen bilmiş ol ki;

Anlattığım muhal değil, ancak ender bulunan bir izzettir. İkinci ve üçüncü makam, en azîz makamdır. Birincisi ise imkâna daha yakındır. Sonra ikinci ve üçüncü makam bulunsa da bu makamda devam, çok uzak bir ihtimaldir. Hele üçüncü makamda devam, korkan adamın benzinin solması gibidir, çabuk geçer. Çünkü kuvvet ve kudreti düşünmeye kalbin açılması tabiîdir. Bunun aksi ârızîdir. Korkaklık, kanın dış deriden içe kaçmasıdır. Böylece yüzden kırmızılık kaybolur ve tenden gözükmez olur. Zîra cilt, yumuşak bir perdedir. Onun ardından kanın kızıllığı görülür. Kan çekilince yüz solar fakat bu hal devâm etmez. Bunun gibi kalbin de kuvvet, kudret ve benzeri zâhirî sebeplerden tamamen çekilmesi çok devam etmez. İkinci makamı sıtmalının yüzünün kızarmasına benzer. Bâzen bir ve hattâ iki gün de devam edebilir. Birinci makam ise hastanın yüzünün sararmasına benzer ki, bunun devâm etmesi de, tez kaybolması da mümkündür.

Şâyet, "Bu hallerde olan insanda sebeplere başvurma ve tedbir alma gibi bir

durum bulunur mu?” dersen bilmiş ol ki;

Üçüncü makam devâm ettiği müddetçe her türlü tedbiri baştan keser. Sâhibi şaşkına döner. İkinci makam da her tedbiri önler. Ancak çocuğun annesine olan ilticası gibi, Allah’a ilticadan geri kalmaz. Birinci makam ise tedbîrin ve ihtiyârın aslını nefyetmez. Ancak müvekkilin dâvayı vekiline havâlesinden sonra başka bir tedbir almayışı gibi, bâzı tedbirleri nefyeder. Çünkü müvekkil, vekilden başkasından gelen tedbirleri nefyeder. Fakat vekilin işâret ettiği, yâhut âdeti olup da tasrîh ve işâret etmediği bâzı tedbirleri de alır. İşâret yolu ile vekîlinden bildiği, vekilinin, müvekkili olmadan konuşmayacağını öğretmesi gibi, bunu öğrenince hazır bulunmak için tedbir alır. Bu ise tevekküle münâfi değildir. Çünkü bu ne başkasına, ne de kendi kuvvetine yönelmek değildir. Belki vekiline tam itimadından ötürü, onun isteğine uymaktır. Zîra ona güven ve îtimadı olmasa, onun sözü ile hazır bulunmazdı. Âdet ve sünnet yolu ile bildiklerine gelince; vekilinin, dosya mevcut olmadan hasmıyla mücadeleye girişmeyeceğini bilmiş olmasıdır. Eğer ona tam mânasıyla tevekkül etmişse, bu bağlantının îcâbı olarak vekîlin istediği dosyayı mahkeme esnasında kendiliğinden vekîle getirmiş olmasıdır.

Demek ki müvekkil, vekîlinin huzurunda bulunmaktan veya dosyayı hazırlamaktan müstağnî kalamaz. Bunlardan birini terk etse, tevekkülünde kusur etmiş sayılacağından, bunları yapmak tevekkülde kusur sayılmaz. Evet, işâret veya bilmek sûretiyle vekilin isteklerini yerine getirdikten sonra artık huzurunda ikinci ve üçüncü makama yükselmiş gibi dili tutulmuş vaziyette bekler ve kendisinden, başka bir kuvvet aramaz. Çünkü istenenleri yerine getirmiştir. Ancak vekîle güvenerek huzûr içinde işin seyrini tâkip eder. Bu söylediklerimi düşündüğün vakit, tevekkül hakkındaki bütün müşkillerin hallolur ve her tedbîri terk etmenin tevekkülün şartlarından olmadığı gibi, her tedbîre başvurmanın da tevekkülden olmadığını anlarsın. Ameller bölümünde bunu açıklayacağız.

Demek ki mütevekkilin, dosyayı temînde ve kendisinin mahkemede hazır bulunmasında gerekli tedbîri alması, tevekkülüne münâfi değildir. O biliyor ki eğer vekil olmasa, orada hazır bulunmak ve dosyayı temîn etmek bir fayda sağlamazdı. Kendi kuvvet ve kudreti bakımından bu işlerin bir kârı yoktur. Belki vekil, onun hazır bulunmasını ve dosyayı temîn etmesini dâvaya bakmakta bir mesnet kabul etmiş, işâret ve âdetiyle bunu müvekkiline duyurmuştur. Bütün kuvvet ve kudret ancak vekilindir. Ancak bu sözün mânası, her vekil hakkında uygun değildir. Çünkü o dâva vekili, kuvvet ve kudreti yaratan kimse değildir. Belki bu vekil, kuvvet ve kudreti faydalı hale getirmiştir. Bu iddia vekîli

hakkında sâdıktır ki, o da Allahu Teâlâ'dır.

Zîra kuvvet ve kudreti yaratan O'dur. Nitekim tevhîd bölümünde açıklanmıştır. Onları faydalı olarak yaratan O'dur. Zîra o sebep ve vâsıtaları, onlardan sonra yaratacağı maksat ve gayelere faydalı olarak yaratmıştır.

Demek ki gerçek kuvvet ve kudret Allah'a mahsustur. Bütün bunlarda olduğu gibi şehâdet edene büyük mükâfatlar vardır. Nitekim hadîslerde: *"Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh, diyene büyük mükâfat var."* buyrulmuştur. Bâzıları bunu uzak görerek, "Bu kadar kolay kelimelere o kadar mükâfat nasıl verilebilir?" derler. Bilmezler ki, o mükâfat, tevhîdde anlattığımız bu müşâhedenin karşılığıdır. Bu kelimenin **"Lâ ilâhe illâllah"** kelimesine nispetle sevabı, mânalarının birbirine nispetle olan farkları gibidir. Zîra bu kelimede yalnız kuvvet ve kudreti Allah'a izâfe etmek vardır. Kelime-i tevhîdde ise her şeyi Allah'a nispet etmek vardır. Her şey ile iki şey arasındaki farkı düşün de kelime-i tevhîdin farkını anla.

Yukarıda anlattığımız gibi, tevhîdin iki kabuğu ve iki özü bulunduğu gibi, bu **"Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh"** kelimesinin ve benzeri kelimelerin de aynı şekilde iki kabuk ve iki özü vardır. İnsanların çoğunluğu kabuklarda takılıp kaldı. Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in: *"Kim ki kalbinden sadâkat ve ihlâs ile "Lâ ilâhe illâllah" derse, ona cennet vâcip olur."* [349] buyurmasıyla işâret ettiği özlere geçemediler. Bu hadîs, "Sadâkat ve ihlâs" kaydı olmadan, mutlak olarak anıldığı vakit o mutlak ile bu mukayyet murattır. Yâni onda da bu kayıtlar var demektir. Nitekim bâzı âyetlerde mağfireti, îman ve sâlih amele muzaf kıldığı halde, bâzılarında yalnız îmana bağlamışsa da, yine sâlih amel ile kayıtlı olan îman murattır. Laf ile mülke sâhip olunmaz. Dilin hareketi, laf ve sözdür. Kalbin inancı da bir sözdür, fakat buna "hadîs-i nefs" denir. Sadâkat ile ihlâs, bunlardan sonra gelir. Mülk saltanatı, ancak mukarreblere açılır, döşenir ve bezenir ki bunlar muhlisler, hâlis insanlardır. Evet, rütbece bunlara yaklaşan ashâb-ı yemîn için de Allah katında dereceler vardır. Fakat bunlar mülke ulaşacak derecede değildir. Sen baksana Allahu Teâlâ Vâkıa sûresinde, mukarrebîn ve sâbikûnu zikrettikten sonra melek döşeğine dokunarak:

عَلٰى سُرُرٍ مَوْضُونَةٍ مُتَّكِئِينَ عَلَيْهَا مُتَقَابِلِينَ

"Onlar cevherlerle örülmüş tahtlar üzerindedirler. Üstlerinde karşı karşıya yaslananlar olacak." (Vâkıa suresi, 56/15-16) buyurmuştur. Fakat ashâb-ı yemîni anlattığı vakit su, gölge, meyve, ağaç, hûr-i iyn ve görülen, yenilip içilen ve evlenme zevklerinden başka bir şeyden bahsetmedi. Hâlbuki bunlar devamlı olarak hayvanlarda da düşünülen zevklerdir. Fakat hayvanlar

mülk âleminden, A'lâ-i İlliyyîn'e inip Allah'ın cemâli ile müşerref olmaktan bir şey anlamazlar. Eğer şu zevklerin bir değeri olaydı hayvanlara verilmezlerdi ve meleklerin dereceleri onlardan üstün olmazdı.

Hayvânâtın hallerine bakmaz mısın? Onlar binit olarak kullanılır, bahçelerde dolaşır; su içer, ağaç gölgelerinde durur, çeşitli gıdaları yerler, en mükemmel şekilde ihtiyaçlarını temîn ederler. Bunların bu hali, meleklerin halinden de daha zevkli midir dersin? Çünkü meleklerde bunların hiç biri yoktur. Ancak melekler A'lâ-i İlliyyîn'de Allah'ın yakınındadırlar. İnsan, nasıl olur da Cebrâil'i bırakıp, kendisini merkep seviyesine düşürmeye kalkar?

Şurası gizli değil ki, her şeyin kendi benzeri, kendisine câzip görünür. Kâtipleri bırakıp da yaşmakçılara yaklaşan kimsenin tıynet ve cevherinde ona temayül vardır. Bunun gibi, meleklerin zevkleri üzerine behîmî zevkleri tercîh eden kimsede de hayvaniyet tarafı galiptir. Onlar meleklerden daha çok hayvanlara benzerler. İşte bu gibiler hakkında Allahu Teâlâ: **"İşte bunlar hayvanlar gibidir, belki de onlar daha da sapıktırlar."** (A'râf suresi, 7/179) buyurmuştur. Hayvanlardan da düşük ve sapık olmaları, hayvanların yaratılışında kemal derecesini arama imkânları bulunmadığı içindir. Yâni onun kemâli aramaması, acziyetinden dolayıdır. İnsanda tekâmül imkânları mevcuttur. Tekâmül imkânları mevcut olduğu halde bunları çalıştırmayan kimse, yerilmeye daha lâyıktır.

Araya şu cümle-i mûterizeyi koyduktan sonra yine maksada dönelim. **"Lâ ilâhe illâllah"** ve **"Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh"** kelimelerinin mânalarını ve müşâhede edilen hâlleri söylemeyenlerin tevekkül hali ile ilgili olmasının düşünülemeyeceğini anlattık.

Şâyet, **"Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh"** sözünde, Allahu Teâlâ'ya ancak iki şey nispeti var ve bunun da böyle mükâfatı var, dediğine göre, acaba başka iki şeyi Allah'a nispette ve meselâ, "Yeri de gökleri de Allah yarattı." demekte yine aynı sevap var mıdır?" dersen derim ki;

Hayır, o bu mükâfatı alamaz. Çünkü sevap nispet edilen şeylere göre değişir. Hâlbuki o derecelerle bu dereceler müsavî değillerdir. Göklerin ve yerin büyüklüklerine ve şâyet mecazî olarak tâbir câiz ise havl ile kuvvetin küçüklüklerine bakma. Eşyanın değeri cesâmetinde değildir. Herkes, yer ve göklerin insanlar tarafından değil, Allah tarafından yaratıldığını bilir. Ama kuvvet ve kudretin durumu ayrıdır. Bu hususta Felâsife ve Mutezile'nin ve hattâ kılı kırk yardığı iddia edilen bâzı kimselerin görüşleri başkadır. Burası tehlikeli ve ayakların sürçüp kayacağı yerdir.

Kendilerine de hisse ayıran gâfiller burada helâk olmuşlardır. Çünkü bu görüş,

tevhîdde şirktir. Allah'tan başka yaratıcı ispat etmektir. Allah'ın tevfîki ile bu sarp yeri aşabilen kimsenin rütbesi, âlî ve derecesî büyük olmuştur. İşte, **"Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh"** sözünü tasdîk eden budur. Tevhîdde iki sarp yol olduğunu bildirmiştik. Bunların biri yer ve göklere, güneşe, aya, yıldıza, buluta, yağmura ve diğer bitkilere; diğeri de hayvanların, canlıların irâde ve ihtiyarlarına bakmaktır. Bu ikincisi en muhâtaralı ve en tehlikeli olanıdır. İşte bu iki sarp yolu aşmakla tevhîdde kemâle erişilebilir. Bu kelimelerin sevaplarının büyük olması da bu bakımdandır.

Demek ki tevekkül hali, kuvvet ve kudretten uzaklaşıp, Vâhid-i Hakk'a bağlanmaktır. Tevekkül amelleri hakkında tafsîlât verirken bunu açıklayacağız.

Ukaylî **"Zuafâ"** da, Ebû Nuaym **"Hilye"** de Ömer'den rivayet etmişlerdir.

Ebû Ya'lâ, Ebû Hüreyre'den rivayet etmiştir. Hadis, yukarıda geçmiştir.

TEVEKKÜLE DAİR ŞEYHLERİN SÖZLERİ

Bunları anlatmaktaki maksadımız, onların söyledikleri, bizim söylediklerimizden başka bir şey olmadığını açıklamak içindir. Şu kadar ki onların her biri ayrı bâzı hallere işaret etmişlerdir.

Ebû Mûsâ ed-Deylemî şöyle diyor: "Ebû Yezîd'e tevekkülden sordum. Ebû Yezîd:

– "Sen ne dersin?" dedi. Ben de:

– "Bizimkiler tevekkülü târif ederken, etrafını yırtıcı hayvanlar sarsalar da hiç aldırış etmemektir." derler, dedim. Ebû Yezîd:

– "Güzel, bu da tevekküle yakındır. Fakat asıl tevekkül, eğer cennetlik cennette zevk u safâda, cehennemlik cehennemde azapta olsa da sen bunların arasında bir fark gözetsen (bir tarafı tercîh etsen) tevekkülden çıkmış olursun." dedi. Eb û Mûsâ'nın bu anlattığı, tevekkülün üçüncü ve en üstün derecesidir.

Ebû Yezîd'in anlattığı, tevekkülün aslını ifade eden ilimlerin en azîz ve en üstünüdür. Bu, hikmeti bilmektir ve Allahu Teâlâ'nın yaptığı kendi îcabıyla olduğunu, asıl adâlet ve hikmete nazarla, cennetlik ile cehennemlik arasında fark olmadığını bilmektir. İlimlerin nevilerinin en zor ve en derin olanı budur. Bunun ardından açıklanması yasak olan kader sırrı gelir. Ebû Yezîd ise daima üst perdeden, üstün makamlar ve son derecelerden konuşur.

Gerçi birinci makamda yılanlardan korunmayı terk etmek, tevekküle münafi değildir. Hz. Ebû Bekir (r.a.) mağarada yılanlardan çekinmiştir. Yılanların deliklerini kapamıştır. Fakat bunu ayağı ile yapmıştır. Sırrında bir değişiklik olmadı. Yahut da bunu Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e acıdığı için yaptı. Tevekkülün kaybolması, kendi nâm-ı hesâbına sırrının harekete geçmesine bağlıdır, dediler. Bunun üzerinde durulabilir. Fakat ileride anlatacağımız gibi bu kadarı ve hattâ daha fazlası da tevekküle münâfi değildir. Çünkü sırrın, yılanlardan harekete geçmesi, bir korkudur. Tevekkül eden insanın, yılanların kendisine musallat olmasından korkması hakkıdır. Zîra yılanların da kuvvet ve kudreti Allah'tandır. Kaçınması, kendi tedbir, kuvvet ve kudretine dayanması demek değildir. Belki Allahu Teâlâ'nın, kuvvet, kudret ve tedbirine dayanması bakımındandır ki, sakıncalı değildir.

Zûnnûn-ı Mısrî'ye tevekkülden soruldu. O da: "Hal'-ı erbâb ve kat'-ı esbabdır. Yâni Allah'tan başka Rab tanımamak ki bu, tevhîde işârettir. Sebepleri kesmektir ki, bu da amele işârettir." dedi.

Her ne kadar bu sözden aynı şey anlaşılıyorsa da açıkça "Hal" e bir taarruz yoktur. Yâni tevekkül ile aranan ilim ve ameli bildirdi ve fakat hali bildirmedi. "Biraz daha açıkla." demeleri üzerine: "Nefsi, kulluk yerine koyup rubûbiyet iddiasından çıkarmaktır." dedi. Bu da yalnız kuvvet ve kudretten uzaklaşmayı ifade eder.

Hamdûn el-Kassar'a tevekkülden soruldu. O da: "On bin dirhem sermayen ve bir dirhemden az borcun olsa, bu borç nedir, ben bunu öderim, diye emîn olmamaktır. Bunun aksine olarak hiç bir karşılığı olmadan, on bin dirhem borcun olsa da, bunu ödeyemem, diye ümîdini kesmemektir." dedi. Bu ifade de, mücerred ilâhî kudretin genişliğine ve mukadderâtta görünüşteki sebeplerden başka, gizli sebeplerin bulunduğuna işârettir.

Ebû Abdullah el-Kureşî'ye tevekkülden sorulduķta, "Her halde Allah'a bağlanmaktır." dedi. "Bunu biraz daha açıkla." diyenlere, "Hakk'ı mütevellî kabul etmek için, sebebe ulaştıran her kazancı terk etmektir." dedi. Bu, tıpkı İbrâhim aleyhisselâmın Nemrud'un ateşine atıldığı sırada Cebrâil aleyhisselâmın gelip de "Bir şey ister misin?" demesine, senden bir şey istemem, demesi gibidir. Çünkü onun sorması, bir sebebe ulaştırıyordu. O da Cebrâil'in kendisini koruması idi. Ona iltifat etmedi. Çünkü Allah'a îtimadı vardı. Allah dilese Cebrâil'i ona musahhar eder. Îtimadı Allah'a olduğu için ona bakmadı. İşte bu, kendinden geçen mütehayyir insanın halidir. O, artık Allah'tan başkasını görmez. Bu çok önemli bir haldir. Ender bulunur, bulunsa da devâm etmez.

Ebû Saîd el-Harraz: "Tevekkül, hareketsiz sükûn ve sükûnsuz harekettir." dedi. Her halde bu sözü ile tevekkülün ikinci makamına işâret etmiştir. Izdırapsız sükûn, kalbin Allah'a bağlanması ile huzur bulması, sükûnsuz ızdırap, Allah'a ilticâsından yalvarmasından ibârettîr. Adetâ çocuğun annesi karşısında depreşmesi ve onun tam şefkatinde sükûn bulması gibidir.

Ebû Ali ed-Dekak: "Tevekkülün üç derecesi vardır. Birincisi, tevekkül, ikincisi teslim olma, üçüncüsü tefvîz, yâni her işi O'na havale etmektir. Mütevekkil Allah'ın va'dine bağlanır. Kendini Allah'a teslim eden müsellim, onun ilmine râzı olur. Tefvîz sahibi de hükmüne râzı olur. Bu da tevekkülün, bakılana nispetle, bakış derecelerinin farklı olduğuna işârettir. İlim, asıldır. Va'd onu hüküm de va'di tâkip eder. Tevekkül eden kimsenin, çoğunlukla bunlardan bir şeyi düşünmesi uzak bir ihtimal değildir. Şeyhlerin tevekkül hakkında daha pek çok sözleri vardır. Artık onları anlatmakla lafı uzatmayalım. Zîra keşif yolu ile bunları öğrenmek, nakil ve rivâyetten daha faydalıdır. İşte tevekkül hali ile ilgili olan bunlardır. Allah'tan tevfîk dileriz.

TEVEKKÜL EDENLERİN AMELLERİ

Bilmiş ol ki; ilim hali, hal de ameli gerektirir. Tevekkülün, beden ile kesbi, kalp ile tedbîri terk edip bir paçavra gibi yere atılmak ve bir et parçası gibi tablaya konmak anlamında olduğu sanılır ki bu, cehâlet görüşüdür ve dînimizde haramdır. Hâlbuki dînimiz, tevekkül edenleri övmüştür. Dînî sakıncalarla dînin üstün makamlarına yükselmek olamaz. Onun için bunun yüzünden perdeyi kaldırarak deriz ki;

Tevekkülün eseri, kulun sa'y u hareketinde maksatlarını bilmekle tecellî eder. Kişinin kendi ihtiyârı ile sa'y u hareketi, ya elinde bulunmayan faydalı bir şeyi temîn etmek, yahut o faydalı şeyi korumak veya henüz karşılaşmadığı hırsız ve yırtıcı hayvanlardan korunmak için tedbir almak yâhut mübtelâ olduğu hastalık gibi her hangi bir sıkıntıdan kurtulmak içindir. Demek ki kulun hareketi, şu dört şeyden hâlî değildir:

Menfaatli şeyi celb etmek, onu korumak, zararlı şeyi gelmeden önlemek veya geldikten sonra yok etmesine çalışmaktır. Şimdi bunların her birerlerinden şer'î delîllere dayanarak tevekkülün şart ve derecelerini anlatalım.

FAYDALI ŞEYİ CELBETMEK

Bu hususta deriz ki: Faydalı şeylerin kendileri ile temîn edileceği sebepler üç derecedir. Birincisi, kesin, ikincisi zann-ı galib, kuvvetli zan ve üçüncüsü de nefsin tam mânasıyla bağlanamayıp mutmain olamayacağı mevhum bir şeydir.

Birinci derece, kesin olandır. Allahu Teâlâ'nın takdîr ve dilemesinin, hiç değişmeyecek şekilde bâzı şeylerin sebeplerine bağlanması gibi. Aç bir adamın önüne yemek konduğu vakit, bunu alıp ağıza getirmek, çiğnemek ve yutmak, bir sa'y u gayret ve bir hareket mahsulüdür. Hâlbuki tevekkül, sa'yi terk etmektir, deyip bu yemeği yememek, ahmaklıktan başka bir şey değildir. Uzaktan, yakından bunun tevekkül ile bir ilişiği yoktur. Şâyet, sen yemeden doymayı yahut yemeğin sana doğru hareket etmesini veya bir melek tarafından çiğnenip ağzına aktarılmasını beklersen, Allah'ın âdetini bilmiyorsun demektir. Bunun gibi ekmeden biçmek ve münasebette bulunmadan çocuk doğurmak ümidine kapılırsan bütün bunlar, cinnet alâmetinden başka bir şey değildir. Bunun benzerleri sayılamayacak kadar çoktur. Bu gibi hususlarda tevekkül amelde değil, ilim ve halde aranır.

İlimdeki tevekküle gelince; yemeği, yemek vâsıtalarını ve bunların hareket imkânlarını bahşeden Allahu Teâlâ'nın olduğunu, gerçekte seni yedirip içirenin

O olduğunu bilmendir.

Hâle gelince; kalbinin huzur ve bağlantısı yemeye ve ele değil, Allahu Teâlâ'nın fiiline olmaktır. Elinin sağlamlığına nasıl güvenebilirsin ki bir anda felç olabilir. Kudretine nasıl güvenebilirsin ki, onu başkası önünden kapabilir. Bir zehirli veya yırtıcı hayvan seni o yemekten uzaklaştırabilir. Bütün bunlar ve benzerleri ihtimâl dâhilinde olup, Allah'ın fazlından başka seni başarıya ulaştıracak bir imkân olmadığına inanmandır. Öyle ise Allah'ın fazlına güven, O'nunla sevin ve O'na dayan. Bu durumda olan bir adamın yemeye elini uzatması tevekkülüne mâni değildir. Bunlar kesin olan şeyler ve onlar hakkındaki hükümlerdir.

İkinci derece, sebepleri kesin olmamakla beraber çoğunlukla sebepsiz meydana gelmeyen ve gelse de çok uzak bir ihtimâl ile meydana gelen şeylerdir. Arkadaşsız ve azıksız olarak nâdiren insanların uğradıkları çöllerde seyahate çıkmak gibi. Tabiî bu kabîl tevekkül de olamaz. Böyle ıssız yola çıkan bir adamın azığını yanında taşıması zarurîdir. Bu, geçmişlerin bir sünnetidir. Azığını beraberine alır fakat güveni azığına değil, Allah'a olur. Fakat azığı almadan böyle bir sefere çıkmak da câiz ve hattâ bu, tevekkülün üstün makamlarındandır. **Havvas** böyle yapardı.

Şâyet "Böyle insanların ender uğrayacağı bir yola azıksız çıkmak, doğrudan doğruya kendini tehlikeye ve ölüme atmak olur." dersen bilmiş ol ki; böyle azıksız olarak ıssız bir çöle yola çıkmanın helâl olması iki şarta bağlıdır.

Birincisi; riyâzet ve mücahede ile nefsini terbiye edip bir hafta ve buna yakın bir müddet darlanmadan açlığa dayanabilmiş olmasıdır. Öyle ki ne kalbine bir darlık ve ne de aklına karışıklık gelecek ve ne de Allah'a kullukta zorlanacaktır.

İkincisi; bitki ve benzeri şeyleri yiyebilecek durumda olmaktır. Bu iki şart bulunduktan sonra ne kadar ıssız bir çöl olursa olsun, haftada bir defa bir insan ile karşılaşması veya bir mahalle ve köye uğraması ihtimâli kuvvetlidir. Demek ki tevekkülün dayanağı mücâhededir. **Havvas** da buna güvenir ve bu sâyede ona, tevekkül eden adam diye bakarlardı.

Bunun delîli şuduru: Havvas daima yanında iğne, makas, ip ve iplik bulundurur ve: "Bunlar tevekküle münâfi değildir." derdi. Çünkü çöllerde akar suyun bulunmadığını, kovasız ve ipsiz kuyulardan su alınamayacağını, çöllerde ip ve kovanın bulunamayacağını, her gün bir kaç defa suya ihtiyacı olduğunu, her gün veya iki günde bir defa su içmek zorunda olduğunu, çölde susuz yürünemeyeceğini bilirdi. Sırtında bir elbisesi vardı. Bunun da yırtılabileceğini, çölde iğne, iplik ve makas bulamayacağını bilirdi. Bu dört tanesi gibi olan her şey ikinci derecede gelir. Çünkü bunlar yüzde yüz kesin olmayıp şüpheli olan

şeylerdir. Elbisesinin eskimemesi veya başka birisinin kendisine elbise vermesi, kuyu başında su çeken bir adamın bulunması muhtemeldir. Fakat hazır lokmanın mîdesine ineceği düşünülemez. O kesin, bu ise şüphelidir. Aralarında oldukça fark olmakla, bu ikinci kısım da birinci kısmın anlamındadır.

Bunun için deriz ki; bir mütevekkil kalkıp da otu, suyu bulunmayan ve kimsenin uğramayacağı bir dağın tepesine çıkıp güya tevekkül içinde orada otursa, kendini tehlikeye attığı için günâhkârdır.

Hikâye edildiğine göre zâhidin biri dağa çekilmiş, herkesten uzak bir yerde bir hafta aç susuz kalmıştı. Tehlike kapıyı çalınca: "Yâ Rab, yaşamamı murâd ediyorsan rızkımı ver, yoksa canımı al." diyerek kasabaya döndü. Adamcağız kasabaya inince kimisi bir kap yemek, kimisi bir bardak su getirdi. Adam da yedi, içti ve rahat etti. Fakat hatırına bir şeyler gelmeye başlayınca Allahu Teâlâ: "Sen zühdünle benim hikmetimi gidermek istedin. Benim, kulumu kullarımın eliyle yedirmek, kendi kudret elimle onu yedirmekten benim için daha sevimli olduğunu bilmiyor musun?" buyurdu. Demek ki bütün sebeplerden uzaklaşmak, hikmete aykırı ve Allah'ın sünnetine cehâlettir. Sebeplere değil, Allah'a tevekkül ile beraber Allah'ın sünnetine uyarak hareket etmek, tevekküle münâfi değildir. Nitekim bunun misâlini vekâlet meselesinde anlatmıştık. Fakat sebepler açık ve gizli olmak üzere ikiye ayrılır. Tevekkülün mânası sebebe değil, sebebin müsebbibine bağlanmakla, zâhirî sebeplerden ayrılıp gizli sebeplerle yetinmektir.

Şâyet, "Şehirde oturup hiç işle meşgul olmamak haram mıdır, mubah mıdır, mendub mudur?" dersen derim ki; haram değildir. Çölde dolaşan nefsini tehlikeye atmadığı vakit, bu dolaşması haram olmadığına göre evde oturmak niçin harâm olsun? Ummadığı yerden rızkı gelebilir. Bâzen de zamanında gelmeyebilir. Gelinceye kadar beklemesi de mümkündür. Fakat kimseyi içeriye almayacak şekilde kapıyı kilitlerse, işte o zaman haram olur. Şâyet kapıyı açar ve fakat bu arada ibâdetle meşgul olmaz boşu boşuna durursa, çıkıp kazanması kendisi için daha makbuldür. Fakat ne olursa olsun, ölüm tehlikesi ile karşılaşıncaya kadar böyle boş durması haram olmaz. Bu duruma düştüğü vakit, çıkıp çalışması veya dilenmesi gerekir. Şâyet kalbi Allah ile meşgul olup insanlara bakmaz, girip çıkanları bilmez, yemeğini getirenlere aldırış etmez de bunu Allah'ın fazlında bilirse, o vakit bu hali daha makbuldür. Bu da tevekkülün makamlarındandır. Yâni tamamen kendisini Allah'a bağlayıp rızık temîni ile meşgul olmamaktır.

Elbette onun rızkı gelecektir. İşte bu zamandadır ki bâzı âlimlerin, "Kul rızkından kaçsa da rızkı onu bulur." dedikleri sözü doğru olur. Nitekim ölümden

kaçan adama ölümün yetiştiği gibi. Hattâ bu adam, “Ya Rab, bana rızık gönderme.” diye duâ etse, bu duâsı kabul olunmayacağı gibi, bununla beraber günâhkâr olur ve Allahu Teâlâ: “Ey câhil, ben seni yarattığım halde nasıl rızkını vermem?” buyurur.

Bunun için **İbn Abbâs** (r.a.) diyor ki: “İnsanlar her şeyde ihtilâf ettiler yalnız rızık ile ömürde ittifak ettiler. Rızkı verenin de, insanları öldürenin de Allah olduğunu bildiler. Resül-i Ekrem *“Eğer hakkıyla tevekkül edeydiniz, Allah Teâlâ ku ların rızkını verdiği gibi, sizin de rızkınızı verirdi. Onlar, sabaha aç çıkar ama ak am tok olarak yuvalarına dönerler. Aynı zamanda duânızla dağlar yerinden oynardı.”* [350] buyurmuştur.

Îsâ aleyhisselâm: “Kuşlara bakın, ne eker, ne de biçerler. Allahu Teâlâ onların rızıklarını verir. Şâyet, onların kursakları küçüktür, derseniz, diğer hayvanlara bakın.” dedi.

Ebû Yâkub es-Sûsî: “Mütevekkillerin nafakaları, hiç yorulmadan kullar tarafından temîn edilir. Diğerleri ise nafakalarının temîninde yorulurlar.” dedi. Diğer birisi:

“Bütün insanların rızkını Allah taahhüd etmiştir. Bâzısı rızkını zillet yollarından temîn eder -dilencilik gibi- bâzısı da şerefiyle temîn eder -sûfiler gibi- Allah’ı bilir, vâsıtayı nazara almaz. Bâzıları da zorlukla temîn eder -sanatkâr gibi.- Diğer bâzısı da yoğunluk ve bekleyişle temîn eder, -ticaret erbabı gibi.- Mihnet ve zorlukla temîn eder -sanatkârlar gibi.-

Üçüncü derece; görünürde kesin olmayan ve fakat müsebbebâta ulaştırması tevehhüm edilen sebeplere sarılmaktır. Geniş kazanç yolları için ince tedbirlere başvurmak gibi. Bu davranış, insanı tamamen tevekkülden çıkarır. İnsanların çoğunluğu bu durumdadır. Çeşitli hîle yolları ile mübah mal elde etmeye çalışırlar. Şüpheli şeylere başvurmak veya şüpheli yollardan kazanç sağlamak ise dünyaya son derece harîs olmak ve tamamen sebeplere bağlanmaktır. Bunun, tevekkülü iptâl edeceği meydandadır. Bunlar öyle sebeplerdir ki, menfaat temînine onları nispet etmek efsunu -fâl-i hayrı ve dağlanmayı- zararlı şeyleri def etmeye nispet etmek gibidir. İşte bunlardan meded beklemek tamamen tevekküle münâfidir. Zîra bunlar vehmî şeylerdir. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) tevekkül edenleri anlatırken, bu gibi şeyleri yapmayanlar, demiştir. Yoksa kazancı terk edenler veya şehirde oturmayanlar veya insanlardan bir şey almayanlar, diye vasıflandırmamıştır. Belki, mütevekkilleri bu sebeplere başvururlar diye vasıflandırmıştır. Bu gibi vehmî olarak güvenilen sebepler pek çoktur. Bunlar saymakla tükenmez.

Sehl'e tevekkülden sorduklarında "Tedbîri terk etmektir." dedi ve devamla: "Allahu Teâlâ mahlûkatı yarattı ve fakat onları kendisinden mahcûb [perdeli] etmedi. Ancak onlar kendi yanlış tedbirleri ile perde arkasında kaldılar." dedi. Belki de bu sözü ile uzak olan sebepleri düşünerek meydana çıkarmayı kasdetmiştir. Zâten tedbîre muhtaç olan da bu sebeplerdir. Yoksa açık sebeplerin tedbîre ihtiyâcı yoktur. Demek ki sebepler ikiye ayrılmış oluyor. Bir kısmı ile ilgilenmek insanı tevekkülden çıkarır ve fakat diğer kısmı ile ilgilenmek insanı tevekkülden çıkarmaz. İnsanı tevekkülden çıkaran sebeplerin biri kesin ve diğeri şüpheli olarak tevekkülden çıkarmak üzere ikiye bölünür. Tevekkülün hâli ve ilmi bulunduğu vakit, insanı tevekkülden çıkarmayan sebep, sebepleri yaratan Allahu Teâlâ'ya bağlanmaktır. Burada tevekkül, amel ile değil, hal ve ilim ile olur. Şüpheli olanlar ise hal, ilim ve amel ile yapılan tevekküldür. Bu sebeplere bağlanmakta mütevekkiller üç makamdadırlar.

Birincisi, Havvas ve benzerlerinin makamıdır. Allah'ın fazlı ile bir hafta ve daha ziyade açlığa sabredebileceği yahut bitkilerden nafaka temîn edeceği veyahut bunlardan hiç birini bulamazsa ölüme râzı olacağından, azıksız olarak dolaşmaları gibi. Azık taşıyan azığını ve hattâ binitini de kaybedebilir ve azığı olmayanın ölüm ihtimâli olduğu gibi, bunun da ölümü mümkün olabilir.

İkinci makam, şehir veya köydeki evinde veya mescidde ikamet edip oturmaktır. Bu, birincisinden zayıf olmakla beraber, kazancı terk edip Allahu Teâlâ'nın yaratacağı gizli sebeplere bağlanmış olması bakımından yine tevekkül edenlerdendir. Gerçi bu adam şehirde ve meskûn yerde oturmakla bir nevi rızkın sebebine bağlanmışsa da, belde halkına değil, halkı kendisine bağlayan Allah'a baktığı vakit, şehirde durmak tevekkülüne mâni değildir.

Üçüncü makam, kazanç âdâbının üçüncü ve dördüncü bablarında anlattığımız şekilde kazanç ile meşgul olmaktır. Kendi mevkîine kuvvet ve kudretine dayanmaz ve bunların hepsini bir anda Allah'ın alacağına inanır, belki bütün bu imkânları kendisine veren, sebepleri bahşeden Allah'a bağlanır. Sebeplerin, kâtibin elinde bir kalem gibi olup kaleme değil, kalemin yazarına bağlandığı gibi, sebepleri bahşeden Hz. Allah'a güvenirse, bu çalışmak onu tevekkülden çıkarmaz.

Aynı zamanda kazancı, âile efradı ve başka yoksullar için olursa, bedeniyle kazanırken kalbiyle maldan uzak kalması bakımından evinde oturup hazırı bekleyenlerden daha makbuldür.

Yukarıda anlattığımız gibi, hal ve mârifet ile beraber şartlarına riâyet edildiği vakit, yapılan kazancın tevekküle münâfi olmadığına delîl, Hz. Ebû Bekir'in durumudur. Hz. Ebû Bekir halîfe seçildiği akşamın sabâhında pürtüyü omuzuna,

entareyi eline alarak sokağa çıktı. Müslümanlar bu hali hoş karşılamadı ve "Nasıl olur? Sen âmme idaresini deruhde ettin?" dediklerinde, Hz. Ebû Bekir (r.a): "Beni çoluk çocuğumdan meşgul etmeyin. Ben âile efradıma bakamazsam, milletimin hakkını hiç koruyamam." dedi. Onlar, çoluk çocuğu için nafaka takdir ettiler. O da huzûr içinde âmmenin işi ile meşgul oldu.

Burada, Hz. Sıddîk tevekkül edenlerden değildi, demek doğru olmaz. Bu makama ondan daha lâyık olan kimdir? Onun tevekkülü kazanç îtibarıyla değil, varlığına iltifat etmemekle, ticaret imkânlarını kendisine bahşedenin Allah olduğunu bilmesiyle, ticarette ihtiyacı kadarı ile yetinmesiyle, öğünmemesi, kendi parası ve kazancının başkasının parası ve kazancından kendisine daha sevimli gelmemesi, yâni kendi kârı gibi başkasının kârını da sevmesiyle tevekkülünü göstermiştir. Kim çarşıda kendi parasını başkasının parasından daha çok severse, o adam dünyaya harîsdir. Tevekkül, zühd ile mümkündür. Tevekkül, zâhidlikten sonra geldiği için, tevekkülsüz zâhidlik olur. Fakat zâhidlik olmadan tevekkül olamaz.

Tevekkül erbabından olan Cüneyd'in şeyhi **Ebû Câfer el-Heddad**: "Yirmi sene tevekkülümü gizledim. Sokaktan, çarşı ve pazardan ayrılmadım. Her gün bir altın kazanırdım, akşam olunca kendimde bir kuruş bırakmamak üzere hepsini dağıtırdım." demiştir.

Cüneyd, onun huzurunda tevekkülden hiç bahsetmezdi. Onun bulunduğu yerde onun makamı olan tevekkülden bahsetmeye Allah'tan utanırım, derdi. Bilmiş ol ki; belirli bir parası veya tahsîs edilmiş bir vakfı bulunan tekke ve mescidlerde oturmak, tevekkülden uzaktır. Şâyet böyle bir tahsîsatı olmaz ve fakat nafaka temîni için hizmetçiyi bir şey toplamaya gönderirse bunun tevekkülü zayıftır. Bununla beraber kazanan adamın tevekkülü gibi olur. Hal ve ilmini kuvvetleştirir. Şâyet geliri olmayan bir tekke veya mescidde bekler, bir şey toplatmaz, ancak kendiliğinden gelen ile yetinirlerse bu, tevekkül bakımından daha kuvvetlidir. Fakat şöhret bulduktan ve o halkın bu tekkeye mutlak surette baktıklarını bildikten sonra orada kalmak, çarşı ve pazara girip kâr ve kesbe karışmak gibidir. Bu gibilerin tevekkül edenlerden olabilmeleri için yukarıda anlattığımız gibi birçok şartları vardır.

Şâyet, "Evde durup beklemesi mi yoksa çarşıya çıkıp kazanması mı daha makbuldür?" dersen bilmiş ol ki;

Eğer ticareti, zikir, fikir, ihlâs ve bütün vaktini ibâdetle geçirmek için terk ediyor ve kazancı buna engel oluyorsa, aynı zamanda evinde dururken kim ne getirecek diye gözü kapıda olmazsa, sabır ve Allah'a îtimadda kalbi kuvvet bulmuş ise evde durması daha makbuldür. Şâyet evde dururken canı sıkılır ve

acaba ne getirdi, bir şey getiriyorlar mı, diye gözü ve aklı gelip geçende olursa, o zaman çıkıp kazanç sağlaması daha makbuldür. Zîra içinden insanları beklemek, kalpten dilenmek demektir. Onu terk etmek, kazancı terk etmekten daha önemlidir. Hattâ asıl mütevekkiller, gönüllerinin bekleyip arzu ettikleri şeyleri almazlardı.

Ahmed b. Hanbel, arkadaşı Ebû Bekir el-Mervezî'ye fakirin birisine ücretinden fazla bir sadaka vermesini emretti. Adam bunu verdi, fakat fakir kabul etmedi. Çıkınca Ahmed, Mervezî'ye:

– "Arkasından git ver, şimdi onu alır." dedi. Hakîkaten ikinci sefer fakir parayı aldı. Ebû Bekir, durumu Ahmed b. Hanbel'den sordu. Ahmed:

– "Birincide hatırından böyle bir şey geçmiş, canı böyle bir atıyyeye meyletmişti, onun için almadı. İkinci sefer ümîdini kesmişti. İçinden de böyle bir ümit beslemediği için verileni aldı." dedi.

Havvâs bir adamdan umduğu veya âdet haline gelmesinden korktuğu vakit verileni kabul etmezdi. Yolculuklarında en çok hoşuna giden bir olaydan sorulduktа, Havvâs: "Bir defa Hızır ile karşılaştım, benimle sohbete râzı oldu. Fakat ben ona bağlanırım ve tevekküle noksanlık gelir korkusu ile onunla konuşmadım." dedi. Demek ki kazanç ve kesb kitâbında anlatıldığı gibi, kazancın âdâb ve şartlarına riâyet ederek, servetini artırmayı kasdetmeden ve servete îtimad etmeden Allah'a bağlanmak sûretiyle kazanç temîninde bir sakınca yoktur.

Şâyet, "Servete bağlanmamanın nişanı nedir?" diye sorarsan derim ki; elindeki serveti çalınsa veya her hangi bir sûretle yok olsa, bunu hoş karşılayıp kalbindeki Allah'a bağlılığı sarsılmaz ve durumunda bir değişiklik olmazsa bu servete bağlanmadığının delîlidir. Çünkü bir şeye bağlanmayan, onun yokluğu ile muztarip olmaz. Bir şeyin yokluğuna üzülen ona bağlanmış demektir.

Bişr, iğcilik yapardı, sonra bunu terk etti. Çünkü Beâdî kendisine yazdığı bir mekupta: "Duyduğuma göre sen, rızkın için iğciliğe güveniyorsun. Allah gözünü alır, kulağın duymaz, gözün görmez bir duruma düşersen rızkını kim verecek?" dedi. Bu mektup kendisine tesîr etti ve sanatı bıraktı. Bu sanatı terk etmesinin başka bir sebebi olarak da, "Bişr'in iğleri" diye şöhret yapmasıdır. Diğer bir revâyette de, âilesi öldükten sonra bu sanatı bırakmıştır. Nitekim Süfyan da böyle idi. Onun elli altını vardı. Bu para ile ticâret yapardı. Âilesi ölünce ticâretten vazgeçti ve parayı yoksullara dağıttı.

Şâyet, "Sermayesiz ticâretin yapılamayacağını bildiği halde, elinde sermâyesi bulunan adamın buna güvenmesi nasıl olur?" dersen derim ki; sermayesiz de Allahu Teâlâ'nın nice insanları barındırdığını sermayenin bir anda yok

olabileceğini ve şâyet felâkete uğrar da serveti mahvolursa, belki bu servet sebebiyle ahlâkını bozacağından, servetin yok olması kendi hakkında daha hayırlı olduğunu ve bunun en sonu açlıkla ölüm olduğunu, kendi kusuru olmadan Allah'ın takdîri ile acından ölmesinin daha hayırlı olabileceğini bilip inanmakla mümkün olur. İşte bunlara böyle inandığı vakit, servetin varlığı ile yokluğu onun hakkında müsâvî olur. Nitekim haberde:

إِنَّ الْعَبْدَ لَيَهُمُّ مِنَ اللَّيْلِ بِأَمْرٍ مِنْ أُمُورِ التِّجَارَةِ مِمَّا لَوْ فَعَلَهُ

لَكَانَ فِيهِ هَلَاكُهُ فَيَنْظُرُ اللهُ إِلَيْهِ مِنْ فَوْقِ الْعَرْشِ فَيَصْرِفُهُ عَنْهُ

فَيُصْبِحُ كَئِيبًا حَزِينًا يَتَطَيَّرُ بِجَارِهِ وَابْنِ عَمِّهِ: مَنْ سَبَقَنِي؟ مَنْ

دَهَانِي؟ وَمَا هِيَ إِلَّا رَحْمَةٌ رَحِمَهُ اللهُ بِهَا

"Kul, geceleyin dünya ve ticâret i lerinden öyle eyler dü ünür ve öyle planlar pe inde dola ır ki, eğer onları yapacak olsa helâk olurdu. Fakat Allahu Teâlâ Ar 'ının üzerinde ona rahmetle nazar eder ve onu bu dü üncelerinden vazgeçirir de gam ve gussa içinde sabahlar. Kom usunu, amcasının oğlunu ara tırır ve "Kim beni geçti, kim benden akıllı çıktı?" diye bakar. Bu ise Allahu Teâlâ'nın ona olan rahmetinden ba ka bir ey değildir." [351] diye vârid olmuştur.

Bunun için **Hz. Ömer** (r.a.): "Ben zengin veya yoksul olarak sabaha çıkmama üzülmem. Çünkü hangisinin hakkımda hayırlı olacağını bilemem." demiştir.

Bunlardaki kesin kanâat ve kemâli ile yakîne ermeyen kimsede tevekkül diye bir şey düşünülemez. Bunun için **Süleyman Dârânî**, Ahmed Havârî'ye: "Benim her makamdan bir nasibim var, fakat şu mübarek tevekkülden yoktur. Ben bundan bir koku bile alamadım." demiştir. Tevekkülün elde edilebilmesi mümkün olan makamlardan olduğunu kabul ettiği halde kendisinin buna ulaşamadığını îtiraf etmiş ve belki de bu îtirafı ile en üstün derecesine yükselemediğini kasdetmiştir.

Fâil-i hakîkînin Allah olup, O'ndan başka rızık verenin bulunmadığını, kulun hakkında takdîr ettiği fakirlik, zenginlik, ölüm ve kalımın, kendisinin bilmeyeceği şekilde, hakkında umduklarından daha hayırlı olduğuna inanmak sûretiyle îmanı kemal bulmadıkça tevekkül hali de kemâle eremez. Tevekkül, bu anlattıklarımıza olan kuvvetli îman üzerine kurulur. Dînin, söz ve amel gibi diğer bütün makamları da böyledir. Onlar îmanın aslı üzerine kurulurlar.

Hulâsa; tevekkül, kalp ve yakîn kuvveti isteyen belli bir makamdır. Bunun için **Sehl**: “Kazanca dil uzatan, sünnete dil uzatır. Kazancı terk edene dil uzatan da tevhîde dil uzatır.” demiştir. Şâyet, “Kalbi zâhirî sebeplere meyilden alıkoyup gizli sebepleri kolaylaştıracağı hususunda Allah’a hüsn-i zanna bağlayacak bir tedâvi çaresi var mıdır?” dersen derim ki;

Evet vardır. O da sû-i zannın şeytanın, hüsn-i zannın ise Allah’ın telkîni ile olduğunu bilmektir. Nitekim Allahu Teâlâ:

اَلشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ وَاللّٰهُ يَعِدُكُمْ

مَغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلًا

“Şeytan sizi fakir olacaksınız diye korkutur. Size cimriliği emreder. Allah ise size kendisinden bir yarlığama ve bir bolluk va’dediyor.” (Bakara suresi, 2/268) buyurmuştur. Zîra insan, tabîati îtibarıyla şeytanın korkutmasını dinlemeye harîstir. Bunun için, sû-i zanna meyleden harîsdir, denilmiştir. Bir de bu sû-i zanna korkaklık ve kalp zayıflığı eklenir ve zâhirî sebeplere bağlananları görürse sû-i zannı galebe çalar ve tevekkül tamamen ortadan kalkar. Hattâ yalnız zâhirî sebeplerden değil, rızkı gizli sebeplerden de bilmek, yine tevekkülü iptâl eder. Hikâye edildiğine göre, âbidin biri hiç bir geliri bulunmayan bir mescidde îtikâfa girer. Mescidin imâmı kendisine:

– “Bir şey kazansan daha iyi yapardın.” der. Âbid bu söze cevap vermez. İmam bunu üç defa tekrar edince âbid:

– “Bu civarda bir Yahudî bana günde iki ekmek getireceğini taahhüt etti.” der. Bunun üzerine imam:

– “Eğer Yahudî sözünde durursa câmide îtikâf etmen, daha hayırlıdır.” der. Bunun üzerine âbid imâma:

– “Ey adam, bu zayıf tevhîdinle milletin önüne geçip namaz kıldırmadan ise kazanç ile meşgul olman daha hayırlıdır. Çünkü sen, Yahudînin vâdini, Allahu Teâlâ’nın rızka kefîl olduğu vâdi üzerine tercîh ediyorsun.” diye cevap verir.

Yine imamın biri, namaz kılanlardan birisine:

– “Sen nereden yiyip içiyorsun?” diye sorunca adam:

– “Ey şeyh, dur. Şu senin ardında kıldığın namazı iade edeyim de sonra konuşuruz.” diye cevap verir. Gizli sebeplerle Allahu Teâlâ’nın insanın rızkını vereceğine hüsn-i zan etmek için, rızkın insana ulaşmasında Allahu Teâlâ’nın şaşılacak sanatları ile dolu hikâyeleri ve Allahu Teâlâ’nın zenginlerin servetlerini mahvedip onları nasıl açlıktan öldürdüğünü dinlemekte fayda

vardır.

Bu cümleden olarak **İbrâhim b. Edhem**'e hizmet eden Huzeyfetü'l-Meraşî diyor ki: Kendisine "Gördüğün acayip şeylerden bize anlat." dediler. O, şöyle anlattı: "İbrâhim b. Edhem ile Mekke yolunda uzun bir müddet aç kaldık. Nihâyet Kûfe'ye gittik. Orada harap halde bulunan bir mescide girdik. İbrâhim bana baktı ve: "Seni acıkmış görüyorum." dedi. Ben de: "Evet, gördüğün gibi açım." dedim. Bunun üzerine İbrâhim: "Bana kâğıt kalem getir." dedi. Ben de getirdim ve İbrâhim şu şiirleri yazdı:

"Ben hamdederim, ben ükrederim, ben zikrederim, ben açım, ben gâbîyim ve ben çıplağım.

Bunların hepsi altıdır, üçüne ben kefilim, üçüne de sen kefil ol ey Bârî.

Senden ba kasını övmem, içine girdiğim bir ate tir, kulunu ate e girmekten sen koru."

Bunları yazdıktan sonra: "Bu kâğıdı al, kalbini Allah'tan başka kimseye bağlama. Sokağa çık ve ilk karşılaştığın adama bu kâğıdı ver." dedi. Ben de çıktım, katır üzerinde giden bir adam ile karşılaştım. Adama mektubu verdim, okudu ağladı ve: "Bu mektubun sâhibi nerededir?" diye sordu. Ben harâbe olan mescidde olduğunu söyledim. Adam, içinde altı yüz altın bulunan bir keseyi bana verdi ve gitti. Orada karşılaştığım başka birisine bu zâtın kim olduğunu sorduğumda bir Hıristiyan olduğunu öğrendim. Geldim durumu İbrâhim'e anlattım. İbrâhim: "Keseye hiç dokunma, o nerede ise gelecektir." dedi. Hakîkaten bir saat sonra adam gelerek İbrâhim'in dizlerine kapandı ve Müslüman oldu, diye hikayesini anlattı.

Ebû Yakub-i Basrî anlatıyor: "Bir defa Harem'de on gün aç kaldım. Artık takatten düştüm. Şöyle bir dolaşayım, belki yiyecek bir şey bulurum, dedim. Yolda dolaşırken atılmış bir ok buldum. Oku aldım fakat bundan hoşlanmadım. İçimden bir ses bana: "On gün aç kaldın, nihayet nasîbin paslı bir ok." dedi. Oku attım ve hemen döndüm mescide girdim, tam bu sırada yabancı bir adam elinde bir bohça olduğu halde içeri girdi, selâm verdi:

– "Bu bohça senindir." dedi. Ben de:

– "Niçin benim olsun?" diye sordum. Adam:

– "Biz deniz yolculuğunda idik. On gün fırtınaya yakalandık, nerede ise batacaktık. Nezrettim: "Şâyet kurtulursam bu bohçayı ilk gördüğüm mücavire vereceğim." dedim ve ilk karşıma çıkan mücavir de sen olduğun için bunu sana veriyorum." dedi. Ben de:

– "Aç bakalım içinde ne var?" dedim. Adam açtı, bohçanın içinde hâlis buğday

unundan mısır simidi, badem içi, şeker ve yağ vardı. Her birinden birer miktar aldıktan sonra:

– "Nezrini kabul ettim. Ben alacağımı aldım. Artık sen geride kalanları götür adamlarına dağıt." dedim. Sonra da kendi kendime: "Senin rızkın on günlük yoldan gelip dururken sen çıktın da çölde rızkını arıyorsun." dedim.

Memşâdü'd-Dînûrî'de: "Bir defa borçlandım. Borcumdan dolayı sıkılmaya başladım. Rüyâmda: "Ey cimri, ödenmesi bizim üzerimize olmak üzere şu kadar borç aldın. Şimdi al, senden almak, bizden vermek." dedi. Ondan sonra ben de daha ne bakkalı düşündüm ve ne de kasabı."

Bennan-ı Hammal diyor ki: "Mısır'dan kalktım, Mekke'ye geliyordum. Azığım da vardı. Bu sırada bir kadın karşıma çıkarak: "Ey Bennan, Allahu Teâlâ'nın, senin rızkını vermeyeceğini sanarak rızkını hamal gibi taşıyorsun." dedi. Bunun üzerine ben de hemen azığımı sırtımdan attım. Sonra üç gün aç kaldım. Yolda bir bilezik buldum. Kendi kendime: "Bunu alıp sâhibine vereyim, o da bana belki yiyecek bir şey verir." dedim. Tam bu sırada yine aynı kadınla karşılaştım. Kadın bana: "Ne o, ticâret mi yapıyorsun?" dedi. Ve bana bir kaç kuruş atarak: "Al, bunlarla geçin." dedi. Ben de Mekke'nin yakınına kadar onlarla idâre ettim."

Yine hikâye edildiğine göre Bennan'ın bir hizmetçi cariyeye ihtiyacı oldu. Durumu dostlarına anlattı. Onlar da aralarında cariyenin parasını topladılar, götürüp kendisine verdiler ve: "İşte para, sende dursun, cariye satıcıları geldiği vakit alırız." dediler. Cariye satıcıları geldi. Bunlar da bir cariyeyi beğendiler ve satın almak istediler. Sâhibi, onların beğendiği cariyenin satılık olmadığını söyledi. Onlar ısrar edince: "Yâhu zorlayıp durmayın, onu Semerkant'tan bir kadın Bennan-ı Hammal'a gönderdi, bunu ona getirdim." dedi. Bunun üzerine cariyeyi ona götürdü ve hikâyeyi anlattılar.

Hikâye edildiğine göre eski zamanlarda adamın biri yola çıktı. Bir tek çöreği vardı. "Bunu yersem sonra acımdan ölürüm." dedi. Allahu Teâlâ ona bir melek müvekkel kıldı ve: "Çöreği yerse nafakasını bol ver, yemezse bir şey verme." buyurdu. Adam çöreği yemedi ve acından öldü. Çörek de ortada kaldı.

Ebû Saîd el-Harraz anlatıyor: "Bir defa azıksız çöle çıktım. Çok acıktım. Uzaktan bir kervanın gelmekte olduğunu gördüm ve sevindim. Sonra kendi kendime: "Baksana, sen Allah'tan başkasına güveniyor ve onlarla seviniyorsun. Bu olamaz. Ben bu kervana katılmam. Nola ki beni kervana almış olalar." dedim ve onların gözünden saklanmak için yarı bele kadar kuma gömüldüm. Gece yarısı idi ki yüksek bir ses: "Ey kervan, Allah'ın bir dostu kendisini şu kumlarda hapsetmiştir." dedi. Hemen adamlar gelip beni kumdan çıkarıp götürdüler."

Rivâyete göre adamın biri bir müddet **Hz. Ömer**'in (r.a.) kapısına devam etti.

Bir defasında bir ses duydu: “Ey adam, Ömer’e mi başvuruyorsun, yoksa Allah’a mı? Git Kur’ân’ı öğrenmeye çalış. O, seni Ömer’in kapısından kurtarır.” dedi. Bu sesi duyan bu zat Hz. Ömer’in (r.a.) kapısından ayrıldı. Hz. Ömer kendisini aradı. Sonra baktı ki bir kenarda ibâdetle meşguldür. Yanına giderek:

– “Yahu merak ettim, nerede kaldın? Gözüm seni aradı.” deyince adam:

– “Ben Kur’ân’ı okudum. O, beni Ömer’den ve neslinden kurtardı.” dedi. Hz. Ömer:

– “Allah razı olsun, Kur’ân’da ne buldun?” diye sordu. Adam:

وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ

“Rızkınız ve size va’d olunagelen şeyler göklerdedir.” (Zâriyât suresi, 51/22) âyetini buldum ve kendi kendime: “Benim rızkım gökte iken ben onu yerde arıyorum.” dedim, dedi. Bunu dinleyen Hz. Ömer ağlayarak ayrıldı. Zaman zaman adamı ziyârete giderdi.

Ebû Hamza el-Horasanî: “Bir sene hacca gitmiştim. Yolda giderken bir kuyuya düştüm. Çıkmak için yardım isteyeyim dedim. Sonra, kendi kendime “Vallahi kimseden yardım istemem.” dedim. Tam bu kararı vermiştim ki, başımın ucunda iki adam belirdi. Biri arkadaşına: “Yahu gel, şu kuyunun ağzını kapatalım. Bir insan görmeden bu kuyuya düşebilir.” dedi. Getirdikleri taş parçaları ile kuyunun ağzını kapadılar. Bağırıp beni kurtarmalarını söyleyeyim diye dûşündümse de sonunda: “Hayır, kime bağıracaksın? Sana yardım edecek olan, sana onlardan da, senden de daha yakındır.” dedim. Onlar gitti.

Ben bir müddet daha kuyuda kaldım. Bir ara birisi geldi, kuyunun ağzını açtı ve kovayı aşağı sarkıttı. Âdeta bu, kovaya sarıl demek istercesine kovayı başımın ucunda sallayıp durdu. Ben de kovanın koluna sarıldım. Çekerek beni dışarı çıkardı. Çıktım baktım ki, beni dışarı çekip çıkaran gidiyor. Dikkat ettim, ne göreyim, bir kaplan. Bu sırada boşluktan bir ses: “Seni tehlikeden tehlike ile kurtarmamız, daha güzel olmadı mı?” diye nidâ etti. Ben de yürüyerek oradan ayrıldım.

Bu gibi olaylar pek çoktur. Allah’a îman kuvvetlenip bir hafta açlığa dayanmak tarafı sağlamlaştığı ve şâyet bu halde ölürse ölümün kendi hakkında daha hayırlı olduğuna inancı kuvvetleştiği vakit, bir de bu halleri müşâhede etmekle tevekkülü tamamlanır, aksi halde tamamlanmaz.

Son cümle hâriç, hadîs yukarıda geçmiştir. Beyhakî **“Zühd”** ünde son bölümü rivâyet etmiştir.

Ebû Nuaym “Hilye” de İbn Abbâs’dan rivâyet etmiştir.

ÂİLE SAHİBİ OLANLARIN TEVEKKÜLÜ

Bilmiş ol ki; tek başına olan ile âile sâhibi olanın tevekküldeki durumları bir değildir. Münferit bir adamın tevekkülü ancak iki şey ile sahih olur:

Birincisi; daralmadan, bunalmadan ve sağdan soldan yardım beklemeden, bir hafta açlığa dayanabilmek.

İkincisi de yukarıda anlattığımız kesin îmana sâhip olmaktır. Meselâ, hiç bir taraftan kendisine yiyecek gelmeyip ölüme mahkûm olsa bunu hoşlukla karşılamaktır. Çünkü artık onun rızkının kalmadığını, son rızkının açlıktan ölmek olduğuna, bu ölüm, dünyalıkta bir noksanlık ise de âhirette kemâl olduğuna inanmaktır. Ona iki rızıktan, yâni dünya ve âhiret rızkından hayırlı olanı, yâni âhiret rızkı nasîp olmuştur. İşte tek başına olan insanın tevekkülü böyle kemâl bulur.

Hâlbuki âile sâhibi olan böyle değildir. O, âilesini açlığa zorlayamaz. Bu anlattığımız tevhîd îmanını onlarda yerleştiremez. Nâdiren gelen açlıktan hâsıl olan ölümün aranan bir ölüm olduğunu onlara anlatamaz. Îmanın diğer hususlarında da onları ikna edemez. Bunun için evli olanlar, ancak kazanan, ticâret eden mütevekkillerden olabilirler ki bu, Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) tevekkülü gibi, tevekkülün üçüncü makamıdır.

Âilesi hakkında tevekkül edip çöllere gitmek veya onların geçimi için çalışmamak haramdır. Çünkü böyle yapması onların ölümüne kadar gidebilir de sorumlusu kendisi olur. Doğrusu, kendi nefsi de ıyâli gibidir. Şâyet öyle üç beş gün ve bir hafta açlığa tahammülü yoksa kalbi muztarip olup ibâdeti karışırsa, tevekkül etmesi câiz değildir. Bununla beraber aile efradı da aynı şekilde açlığa tahammül edebilir ve aynı tevhîde sâhip kimseler olup ölümü bir ganîmet kabul ederlerse onlar hakkında da tevekkül etmesi câizdir.

Rivâyete göre **Ebû Turâb en-Nahşâbî**, üç gün aç kalan bir sûfinin karpuz kabuğunu yemek için elini uzattığını görünce: "Sana sûfîlik yaraşmaz. Sen sokağa çık iş ara. Zîra sûfîlik ancak tevekkül ile olur. Tevekkül de üç günden fazla açlığa dayanamayana yaraşmaz." dedi.

Ebû Alî er-Revzbârî:" Bir fakir beş gün yemek yemedi diye, "Açım" demeye başlarsa onu sokağa dâvet edin; gitsin kendisine iş arasın." demiştir.

Demek ki bedeni de iyâlidir. Kendi bedeninde zarar veren şeyde tevekkülü, ailesine zarar veren şeyde tevekkülü gibidir. Yalnız bir noktada ayrılır. Kendisini açlık riyâzetine zorlayabilir fakat âilesini zorlayamaz.

Yukarıdan aşağı yaptığımız bu açıklamadan, tevekkülün sebeplerden ayrılmak olmadığını anladın. Belki uzun müddet açlığa dayanmaya alışmak ve netîcede îcâbında ölüme râzı olmak, köy ve şehirlerde durmak, bitkisi bulunan çöllerde dolaşmak, bir nevi eziyetli şeyler olmakla beraber, yine yaşayabilmenin birer sebepleridir. Çünkü tevekküle devam, ancak açlığa sabırla mümkündür. Meskûn yerlerde tevekkül, çöllerdeki tevekkülden, sebeplere daha yakındır. Hepsinde de birer sebep vardır. Yâni tevekkül, hiç bir sûretle sebepten ayrılmış değildir. Ancak insanların îmanlarının zayıf ve kuvvetli ihtirasa sâhip olmaları sebebiyle bunları sebep saymamış da daha açık sebeplere yönelmişlerdir. Onlar âhiret için dünya eziyetlerine fazla dayanamıyor, sû-i zan ve tûl-i emel sebebiyle gönüllerini korku kaplamış bulunuyor.

Yer ve göklerin esrârına bakan kimse bunları Allahu Teâlâ'nın sevk u idare ettiğini ve bu tedbirde -çalışmasa bile- herkese rızkını verdiğini, kimsenin rızkının kesilmediğini, âciz olanların da rızkının verildiğini anlar. Her türlü hareket ve imkânlardan âciz olanların da rızkının verildiğini anlar.

Anne rahmindeki yavruya, Allahu Teâlâ'nın göbek vasıtasıyla nasıl rızkını temîn ettiğine bakmaz mısın? Bu, rahimdeki çocuğun bir buluşu değildir. Sonra dünyaya geldiği vakit hiç bir şeye mâlik değil iken anne ve babaya verdiği şefkat ve merhamet sâyesinde onu anne ve babaya nasıl baktırdığını görmez misin? Zaten bünyesi zayıf olduğu için sert yemekleri de hazme muktedir değildi. Bu bakımdan dünyaya gelir gelmez annesinin göğsüne sütü akıtmıştır. Bütün bunlar çocuğun mu yoksa annesinin mi hünerleridir. Çocuk kuvvetleşip sert yemekleri hazmedecek duruma gelince, ona kesici ve öğütücü dişler vermiş, büyüyüp istiklâliyet kazanınca, öğrenme ve âhiret yolunu bulma imkânlarını kendisine bahşetmiştir. Bütün bunlar doğrudan doğruya Allah'tan olduğuna göre, artık büyüyüp tekâmül ettikten sonra rızkı hususunda korkaklık göstermesi, cehâletinden başka bir şey değildir.

Zîra büyümekle rızkı azalmış değil, belki çoğalmıştır. Eskiden gücü yetmezken şimdi gücü kuvveti yerindedir. Evet küçük iken Allahu Teâlâ'nın anne ve babasına verdiği şefkat sayesinde bir iki kere kendisini yedirirlerdi, diye bir şüphe ortaya çıkarırlarsa; o zaman kendisine şefkat eden bir veya iki kişi karşısında, Allahu Teâlâ bu defa dostluk, sevgi, merhamet ve kardeşliği, Müslümanların ve bütün memleket halkının kalbine vermiştir. Hattâ bunlardan her biri, bir ihtiyaç sâhibini duyar duymaz hemen onun ihtiyacına koşarlar. Allahu Teâlâ birin yerine bin tane yardımcı buldurur. Çocuğu anne ve babasının himâyesinde gördükleri için ona aldırış etmezler. Fakat öksüz olduğunu görünce, Allahu Teâlâ bir veya bir kaç kişiye merhamet ve şefkat kanatlarını

açtırarak onu himâyelerine aldırır.

Bugüne kadar âciz olduğu halde, acından ölen hiç bir yetim görülmemiştir. Onun özel bir bakıcısı ve hâmisi yoksa da Allahu Teâlâ onu himâyesine almıştır. Kulları vasıtasıyla onu korur. Küçüklüğünde meşgul olmadığı rızkı için büyüdükten sonra neden sıkıntı çeksin? Küçüklükte kendisine acıyan bir kişi idiyse, şimdi bin kişidir. Bunların ayrı ayrı şefkatleri anne ve babanın şefkatine ulaşamazsa da hepsinin şefkati anne ve babanın şefkatini geçebilir. Nice öksüzler var ki, durumları anne ve babalı çocuklardan daha iyidir. Hepsinin merhametinin bir araya toplanmasıyla eksiklik giderilmiş olur. Nitekim Şâir:

"*Kazâ ve kader kalemi olacakları yazmı tır. Hareket ve sükûn, bunları deği tirmemekte müsâvidir.*

Rızık için çabalamak, ahmaklıktır. Rahm-i mâderde çocuğun rızkını veren Allah, seni de merzûk edecektir." demiştir.

Şâyet, "Evet, yetim hakkında dediğin doğrudur. Çünkü insanlar onu âciz görürler ve ona acırlar. Fakat yaşını başını almış bir adama gelince, bu da bizim gibidir. Bunun nesine acıyalım; çalışsın, derler." dersen derim ki;

Gücü kuvveti yerinde olan bu insan, şâyet boşu boşuna oturuyorsa, bu sözün doğrudur. Atâlet ile tevekkülün bir münâsebeti yoktur. Fakat câmide devamlı, ilim, zikir ve ibâdetle meşgul ise insanlar buna karşı senin dediğin gibi davranmazlar. Niçin kazanmıyor diye onu yermez ve ondan bunu da beklemezler. Belki ilim, zikir ve ibâdetle meşgul olması sebebiyle gönüllerin sevgisini kazanırlar ve ona ihtiyacından fazlasını verirler. Ona düşen tek vazîfe, kapıyı millete kapamamak ve dağlara kaçmamaktır.

Şimdiye kadar ilim ve ibâdetle meşgul olup da meskûn yerlerde bulunan bir insanın acından öldüğü görülmemiştir. Hattâ yalnız kendini değil, bir cemaati yedirmek istediği vakit bile onu civarındaki halk seve seve yaparlar. Zîra Allah, Allah için olan kimse iledir. Allah ile meşgul olan kimsenin sevgisini Allahu Teâlâ gönüllere yerleştirir. Anneyi evlâdına bağladığı gibi, insanların gönüllerini de ona bağlar. Allahu Teâlâ yer ve gökleri, yer ve gök halkına yetecek şekilde yaratmıştır. Bu tedbîri görebilen artık tedbir sâhibine güvenir de onunla meşgul olur. Sebebe değil, müsebbibe inanarak ona bağlanır. Evet, öyle her gün helva, kuş eti, kaliteli kumaşlar, nefîs binitler bulamaz. Bununla beraber ara sıra bunları da bulabilir. Fakat yalnız kendisine kulluk ile meşgul olanlara mutlak surette haftada bir arpa ekmeği veya bitkiler buldurur. Şüphesiz çoğunlukla daha fazlasını da verir.

Tevekkülü terk etmekte tek sebep, nefsin devamlı olarak zevk arzusudur. Nefsin iyi yemek ve iyi elbise arzusu, insanı tevekkülden alıkoyar ki, bu âhiret

yolculuğu için iyi bir davranış değildir. Şüphesiz bu şekil zevk u safâ, çalışmadan temîn edilmez, hattâ bâzen çabalamakla da elde edilmezken, az çalışmakla da elde edilir. Böyle nâdir hallerde çalışmadan da temîn edilir. Basîreti açık olanlara göre çabalamanın tesîri zayıftır. Bunun için harekete değil, kâinâtı tedbîr eden ve herkesin rızkını durduğu yerde de veren, Allahu Teâlâ'ya bağlanmak lâzımdır.

Rızkı vermediği pek nâdirdir ki, bu çalışıp gayret gösterenlerde gözükebilir.

Bunları iyice anladıktan, kalbinde ve nefsinde şecâat kazandıktan sonra **Hasan-ı Basrî**'nin sözleri meyvelerini vermeye başlar. Hasan-ı Basrî diyor ki: "Bütün Basra halkının nafakasının üzerime olmasını, buna karşılık da bir dânenin bir altına olmasını arzu ederim."

Vüheyb b. el-Verd de: "Gök bakır, yer de kalay olsa böyle bir durumda bile rızkım için telâşe çeksem, müşrik olduğumu sanırım." demiştir.

Bütün bunları anladıktan sonra, tevekkülün kendi başına bir makam olduğunu ve buna ancak nefsini kahredenlerin yol bulacağını ve yine tevekkülün aslını ve mümkün olmasını inkâr edenlerin, bunu cehâletlerinden yaptıklarını anlamış olursun. İki yönlü iflâstan seni men ederim. Birisi doğrudan doğruya tevekkül makamının zevkine varamamaktan, diğeri de ilmî olarak tevekküle inanma iflâsındandır.

O halde elindeki az ile yetin, ölmeyecek derecedeki nafakana râzı ol. Sen kaçsan da nasıl olsa bu sana gelecektir. Bu tutum ve davranışta olduğun vakit, ummadığın yerden rızkını göndermek, Allah üzerinedir. Takvâ ve tevekkül ile meşgul olursan, tecrübe ile Allahu Teâlâ'nın:

وَمَنْ يَتَّقِ اللّٰهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ
لَا يَحْتَسِبُ

"Kim Allah'tan korkarsa, Allah ona bir çıkış yeri ihsân eder. Onu, hâtır u hayâline gelmeyecek bir cihetten rızıklandırır." (Talak suresi, 65/2-3) buyurduğunun doğruluğunu anlarsın. Şüphesiz zevkli yemekleri tekeffül etmemiştir, idâre şeklinde nafakasını taahhüt etmiştir. Bu ise mebzuldür. Allahu Teâlâ'nın, nafaka için hazırladığı gizli sebepler, görülen açık sebeplerden çok daha fazladır. Bunların kaynakları bilinemez. Çünkü bunların zuhûru yerde ise de sebebi göklerdedir. Nitekim:

وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ

“Rızkınız ve size va’d olunagelen şeyler göklerdedir.” (Zâriyât suresi, 51/20) buyurmuştur ki, göklerin esrârına herkes muttali olamaz. Bunun için bir cemaat Cüneyd’in huzuruna girdi ve **Cüneyd**:

– “Ne istiyorsunuz?” diye sorduğunda, onlar:

– “Rızkımızı istiyoruz.” dediler. Cüneyd:

– “Nerede olduğunu bilirseniz, arayın.” dedi. Onlar:

– “Allah’tan istiyoruz.” dediklerinde Cüneyd:

– “Allah’ın sizi unuttuğunu sanıyorsanız, hatırlatın.” dedi. Onlar:

– “O halde evde oturup tevekkül edelim ve ne olacağını bekleyelim.” dediler. Cüneyd:

– “Tecrübe etmek üzere tevekkül, şüphedir.” dedi. Onlar:

– “O halde çare nedir?” dediler. Cüneyd:

– “Çare arama ve hîle yollarını terk etmektir.” dedi.

Ahmed b. Îsâ el-Harraz diyor: “Bir defa çölde iyice acıktım. Allahu Teâlâ’dan yemek istemeyi düşündüm. Sonra bunun tevekküle münâfi olduğunu gördüm ve sabrı tercîh ettim. Tam bu sırada boşluktan bir ses geldi ve:

“Bize yakın olduğunu sanır; halbuki biz, bize gelenleri kaybetmeyiz. Varlıkta bizden yemek ister; sanki ne o bizi ve ne de biz onu görüyoruz.” dedi.

Anladım ki nefsi kırılan, kalbi kuvvetlenen, korkaklık kendilerini zaafa düşürmeyen, Allah’ın tedbîrine îmanı kuvvetleşen, daima emniyet ve Allah’a güven içinde olur. Çünkü en korkunç netîce açlıktan ölmektir ki bu, Allah’a bağlananın başına geldiği gibi, emîn olmayanın da başına gelebilir.

Demek ki tevekkülün tamamı, bir yandan kanâat, bir yandan da ödenmiş olana vefa göstermektir. İstersen, kanâat eden kulların rızkına bu sebeplerle kefil olan Allahu Teâlâ’yı kanâat ile tecrübe et. Ummadığın ve beklemediğin acayip yerlerden senin rızkını nasıl temîn edeceğini göreceksin. Kâtibin kalemine değil, kâtibin kafasına bağlandığın gibi, tevekkülünde de sebeplere değil, sebepleri yaratana bağlan. Bütün bunları ilk harekete geçiren, tek olan Allahu Teâlâ’dır. Her işinde O’na bak. Azıksız çöle çıkan veya şehirde oturup insanlardan kaçan için tevekkülün şartı budur.

İlim, ibâdet ve zikir ile meşgul olan adama gelince; eski ve kaba elbiseye razı olur, yirmi dört saatte bir yemeğe kanâat ederse bu, umduğu ve ummadığı yerden devamlı olarak fazlasıyla kendisine gelir. Tevekkülü terk edip, rızkının üzerinde önemle durması, zâfiyet ve kusurun son haddidir. Zâhirî sebeple bile şöhret bulmak, rızkı temînde, gözden düşmüş bir adamın şehirde çalışmasından daha çok müessirdir. Bundan dolayı dindar adamların rızık için fazla telâşa kapılmaları çirkin ve âlimler için daha da çirkindir.

Zîra kanâat, onların şartıdır. Kanâat eden âlimin ve hattâ yanında bir cemaat da bulunsa, o cemaatın da rızkı kendilerine gelir. Ancak insanlardan almayıp kendi el emeğini yemeyi murâd eden âlim, müstesnâdır. Bunun ilm-i bâtına girmeyip zâhirî ilimlerle meşgul olan âlim için yolu vardır. Fakat ilm-i bâtına sülük edenler, kâr u kesb ile meşgul olamazlar. Bu gibilerin, ibâdetle meşgul olup, Allah rızâsı için verenlerden nafakalarını sağlamaları daha makbuldür. Böyle yapmakla hem devamlı olarak ibâdetle meşgul olmuş olur, hem de kendisine bakanın sevap kazanmasına sebep olur.

İlâhî sünnetin cereyan tarzına bakanlar, rızkın sebeplere göre olmadığını görürler. Bunun için Kisrâlardan birisi, hakîmin birisine: "Ahmak adamın bol rızıklar içinde, akıllı adamın darlık içinde olduğu hikmetinden" sorduğunda hakîm: "Allahu Teâlâ kendisini bildirmek için böyle yapmıştır. Zîra her akıllı merzuk ve her ahmak mahrum olsa, herkes akıllıyı, aklının rızıklandırdığı kanâatine varacaktı. Bunun aksini görünce, rızkı verenin başkası olduğunu bildi ve zâhirî sebeplere îtimadları kalmadı. Nitekim Şâir:

"Eğer rızıklar akıl üzerine akaydı, akılsızlıkları sebebiyle hayvanlar helâk olurdu." demiştir.

DARB-I MESELLERLE MÜTEVEKKİLLERİN HALLERİ

Bilmiş ol ki; insanların Allah ile durumu, yemeye muhtaç olan dilencilerin, hükümdârın kapısının açıldığı geniş bir meydanda, ondan yemek beklemeleri gibidir. Hükümdar birçok çöreklerle kölelerini onlara gönderir. Bâzısına bir ve bir kısmına da ikişer ekmek vermesini emreder. Ayrıca dikkatli davranıp hiçbirini ihmâl etmemelerini de tembih eder. Bu arada bir de dellâl çağırtır: "Yerinizde oturun, kölelere saldırmayın. Herkes yerinde beklesin. Köleler hepinizin ayağına gelecek ve ekmeğinizi verecektir. Kölelere kim saldırır ve bir yerine iki ekmek almaya kalkışırsa, alanın kapısı açılıp çıktığı vakit ona ayırdığım bir kölem onu tâkip eder. Târihini benim bildiğim ve gizli tuttuğum ceza gününe kadar ondan ayrılmaz, başında muhâfız olarak kalır. Kim bir ekmeğe kanâat eder ve eziyete kalkışmazsa, durduğu yere köle gelir ekmeği verir. Sonra öteki adama ceza vereceğim günde, ona bunun yerine bir hil'at giydiririm.

Yerinde sâkin olarak durduğu halde kendisine iki çörek verilene ise ne hil'at, ne de ceza vardır. Kimi kölelerim şaşırır, onu bulup ekmek veremezler de, kölelere kızmadığı halde aç olarak akşamlar ve "Nasıl oldu da bana ekmek vermediler?" diye sızlanmazsa, yarın ben onu vezir yaparım ve mülkümü ona veririm." dediği gibidir.

Burada isteyiciler dörde bölünmüştür. Bir kısmı mîdesine fazla düşkün olduğu için, "Biz bugün açız, yarına Allah kerîm." diyerek kölelere saldırdılar ve ikişer ekmek aldılar. O, belirli günde ceza kendilerine tatbik edildi. Pişmân oldular ama, iş işten geçti. Diğer bir kısmı cezadan korkarak kölelere saldırmadı ama, ikişer ekmek aldılar. Bunlar ceza görmedikleri gibi, hil'at da alamadılar. Diğer bir kısmı, köleler kendilerini şaşırmasın diye kölelerin gözleri önünde oturdular ve yârın bir hil'at sâhibi olmak için bir ekmekle idare ederiz dediler ve böyle yaptılar da mükâfat günü hil'atlerini giydiler. Dördüncü kısım, alanın köşe bucaklarına dağıldılar, kölelerin gözünden uzaklaşmaya çalıştılar ve "Şâyet bizi bulurlarsa bir ekmeği alıp onunla kanâat ederiz. Şâyet bizi şaşırırlarsa, bu gece yine açlıkla kavruluruz ama bu sâyede hükümdârın gadabından kurtuluruz, belki de hükümdâra yaklaşırız ve vezirlik rütbesine yükseliriz." dediler. Fakat bu fayda vermedi. Köleler bunları arayıp buldu ve her birine birer ekmek verdiler.

Bu hal her gün böyle devâm etti. Ancak üç kişi gözden saklanabildi. Köleler ne kadar aradı ise de bunları bulamadılar. Akşam, dehşetli bir açlık içinde

kıvranmaya başladılar. Bunlardan ikisi, “Keşke kölelere gözüküp ekmeğimizi alaydık, açlığa tahammülümüz kalmadı.” dediler. Diğeri ise sustu ve sabaha kadar ses çıkarmadı. Yalnız bu susmasını bilen, hükümdâra yaklaştı ve vezirlik mertebesini aldı.

İşte dünya hayatındaki insanlar, o hükümdârın kapısı önündeki meydanda bekleyen dilenciler gibidir. Meydanın kapısı ölümdür. Mükâfat ve mücâzat günü meçhuldür ki, bu da kıyâmet günüdür. Vezirlik vâdi ise şehidliktir. Allah’a tevekkül edenin mukadderatına râzı olarak acından ölmesidir. Belirli kıyâmet gününü beklemeden ona vezirlik rütbesi verilir. Zîra şehidler diridir ve Allah katında rızıklandırılır.

Kölelere saldırıp fazla ekmek almaya çalışan, sebeplere yapışanlardır. Bunlara musahhar olan köleler ise sebeplerdir.

Köşe bucakta saklananlar, tevekkül edip sahra ve çöllere çıkanlardır. Sebepler onları izler. Rızıkları da nâdir olarak onları tâkip eder. Bunlardan birisi kaderine râzı olarak ölürse şehâdet mertebesini alır ve Allah’a yaklaşır.

İşte insanlar şu dört kısma ayrılmışlardır. İnsanların yüzde doksanı, geçim sebepleri peşindedir. Geriye kalan yüzde onun yedisi de şehirlere iltica etmiştir. Bunlar da yalnız şehirde bulunmak ve şöhret bulmak gibi sebeplerle yetinmişlerdir. Diğer üçü de çöllerde dolaşmakta, fakat bunların ikisi hemen hemen pişmân olmuş durumdadır. Ancak biri sebat göstererek mevkî alabilmiştir. Gösterdiğim bu rakam, belki geçmiş asırlarda bulunabilirdi. Şimdi (Gazâlî devri) belki on binde bir bulunabilir.[352]

YIĞMA VE TOPLAMA SEBEPLERİ

Mîras, kazanmak, dilenmek veya her hangi bir sebeple elde edilen servetin saklanmasında üç hal vardır:

Birinci hal; Eline böyle bir servet geçen insan, o andaki ihtiyacı için yiyecek, giyecek ve içeceğini alır. Oturacak yeri yoksa ihtiyacı kadar bir mesken alır, artanını hemen dağıtır, yanında hiç bir şey alıkoymaz. Ancak bâzı hak sâhiplerine vermek için alıkoyabilir. İşte bu, tevekkülü yerine getiren insandır ve tevekkülün en üstün derecesidir.

İkinci hal; Tamamen bunun karşılığı olarak tevekkül hudutlarını aşmaktır. Bir yıl ve daha fazlası için yığmak gibi. Bu adam asla tevekkül edenlerden değildir. Denildi ki, böyle ilerisi için istif eden, ancak hayvanlardan (canlılardan) üç sınıftır. Bunlar fare, karınca ve insandır.

Üçüncü hal; Âzamî kırk günlük nafaka yığandır. Bunun, âhirette

mütevekkillere vâdedilen Makam-ı Mahmûd'dan mahrumiyeti gerektirip gerektirmeyeceği hakkında ihtilâf edilmiştir.

Sehl, bu adamın tevekkül derecesini aştığını; Havvâs ise kırk günden fazla nafaka yığmakla da tevekkülden çıkılmayacağını ve bir defa nafaka yığmayı kabul ettikten sonra bunun mânâsız bir ihtilâf olduğunu söylemiştir. Evet, aslında ne kadar olursa olsun, nafaka yığmanın tevekkülü bozduğu sanılabilir. Fakat nafaka yığmanın aslı tevekküle münâfi olmadığına göre, had ve miktarını tâyin zor olur. Bir rütbeye vâd edilen her mükâfat, o mertebenin, o derecenin kademelerine göre tevzî edilir. O derecenin bir başlangıç ve bir de son kademesi vardır. O derecenin son kademesine yükselenlere, "sâbikûn" , ilk kademelerinde olanlara da, "ashâb-ı yemîn" denir. Gerek ashâb-ı yemîn ve gerekse sâbikûnun da kendi aralarında birbirinden ayrı kıdem farkları vardır. Ashâb-ı yemînin en üstün kademesi, sâbikûnun en alt kademesine tekabül eder. Bu gibi yerlere takdîr ve tâyin mânâsız olur. Burada gerçek şudur ki, nafaka yığmakla tevekkülün tamam olması, uzun düşüncelerden sıyrılmakla mümkündür. Fakat ben fazla yaşamayacağım diye bir düşünceye sâhip olmak ve hayattan ümîdi kesmek diye bir şart yoktur.

Çünkü bu, mümkün olmayan bir şeydir. İnsanlar uzun ve kısa emellerde birbirinden farklıdırlar. Bunun en kısa derecesi, yirmi dört saat ve ondan aşağı olanıdır. En üstünü ise vasatî bir insanın ömrüdür. Bu arada muhtelif dereceler vardır. Bir aydan fazla yaşamasını ummayan bir yıl yaşamasını umandan, maksada daha yakındır.

Mûsâ aleyhisselâmın mîadı olan kırk güne bakarak bunu kırk gün ile kayıtlamak, uzak bir ihtimaldir. Çünkü o olay ile emelde ruhsat verilen miktar kastedilmemiştir. Ancak Mûsâ aleyhisselâma mahsus olarak maksadına ulaşması kırk güne bağlanmıştır. Bu da âhestelikteki sünnet-i ilâhiyeye bağlıdır. Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِنَّ اللهَ خَمَّرَ طِينَةَ آدَمَ بِيَدِهِ أَرْبَعِينَ صَبَاحًا

"Allahu Teâlâ Âdem'in hamurunu kendi eliyle kırk gün yoğurmu tur." [353] buyurmuştur.

Demek ki bir yıldan fazlası için nafaka yığmak, kalp zayıflığından ve zâhirî sebeplere bağlanmaktan ileri gelir ki, tevekkül makamından hâriç ve gizli sebeplere gerçek vekîlin tedbîrine îtimatsızlıktandır. Zîra yükselme ve kemâlde tesîri olan sebepler, yılların tekrarlanmasıyla tekrarlanırlar. Bir yıldan azı için nafaka yığan kimsenin, az emeli nispetinde tevekkülde derecesi vardır. İki aylık

emel peşinde olan, bir aylık emel sâhibi olanın derecesinde değildir. Emel azaldıkça mevkî yükselir. İnsanı nafaka yığmaktan, ancak emel ve istikbâl düşüncesinin azlığı men eder. En makbulü, kalbi zayıf olsa da hiç nafaka yığmamaktır. Çünkü ne kadar az nafaka yığarsa o kadar derecesi yükselir.

Rivâyete göre yoksul olarak ölen bir adamı yıkamak üzere Resûl-i Ekrem (s.a.v.) Hz. Ali (r.a.) ve Üsâme'ye (r.a.) emretmiş. Cenâzeyi yıkayıp kendi bürgüsüne sarıp defnettikten sonra, Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Bu adam kıyamet günü, yüzü ayın on dördü gibi parlak olarak mah er yerine gelecektir. Bunun bir hasleti vardı. Eğer o haslet de olmasa, ku luk güne i gibi yüzü parlak olduğu halde mah er yerine gelirdi."* buyurdu. Bu haslet nedir?" diye sorduklarında, Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Bu adam, devamlı olarak gece namaz kılar, gündüz oruç tutar ve Allah'ı bol bol zikrederdi. Ancak kı geldiği vakit yaz elbisesini, yaz geldiği vakit de kı elbisesini saklardı." buyurdu ve devamla: "En az size verilen, yakîn ve sabır azimetidir."* [354] buyurmuştur.

Bardak ve bıçak gibi devamlı olarak muhtaç olduğu şeyler bu hükümde değildir. Bunları saklamak, tevekküle münâfi olmaz. Fakat kış elbisesine yazın ihtiyacı yoktur. Bu, bir şeyi yanında bulundurmamakla kalbi rahatsız olmayan ve insanların eline bakmayan, yalnız Hak vekîle itimad edenler hakkındadır. Şâyet zikir, fikir ve ibâdetine engel olacak şekilde kalbinde bir huzursuzluk olursa, onu yanında alıkoyup saklaması daha evlâdır. Hattâ kalbini huzura ulaştıracak kadar yığması daha iyidir.

Çünkü maksat, kalp huzûru ile ibâdet etmektir. Niceleri var ki, onları zikir ve ibâdetten servetleri alıkoyar. Niceleri de var ki, yokluk onların huzurunu selbeder. Sakıncalı olan, kendisini Allah'tan alıkoyandır. Yoksa bizâtihî dünyanın ne varlığı, ne de yokluğu sakıncalı değildir. Bunun için Resûl-i Ekrem (s.a.v.) tüccar, sanatkâr ve çifti gibi çeşitli sınıf insanların hiç birini işlerinden men etmemiş; bunlarla meşgul olmayanları da yapmak için zorlamamıştır. Bunların hepsini birden Allah'a dâvet etti ve kurtuluş çarelerinin, tevekküllerini dünyalıktan çekip Allah'a bağlamakta olduğunu bildirdi. Allah ile meşgul olacak olan da kalptir. Zayıf görüşlü insanlar için en doğrusu, ihtiyaç kadarını yığmak, kuvvetliler için ise hepsini terk etmektir. İşte tek başına olan adamın hükmü budur.

Fakat âile sâhibi olan bir insan, âilesinin zâfiyetini telâfi ve gönüllerini huzura erdirmek için bir yıllık nafakasını yığmakla tevekkülden çıkmaz. Fakat bir yıldan fazlasını yığmakla tevekkülden çıkar. Zîra sebepler, yılların geçmesiyle tazelenir. Bir yıldan fazlası için nafaka yığmanın sebebi, kalp zayıflığıdır. Bu ise tevekkülün

kuvvetine münâfidir. Mütevekkil demek, kalbi kuvvetli, Allah’ın fazlına bağlanmış, O’nun tedbîrine güveni tamam, zâhirî sebeplere iltifat etmeyen insan demektir. Bizzat Resûl-i Ekrem (s.a.v.) bile âile efradından bâzıları için bir yıllık nafaka yığmıştır. Amma Ümmü Eymen’i kendisi için sabaha nafaka bırakmasından men etmiş; Hz. Bilâl’i de iftar için ekmek kırığı bırakmaktan men etmiştir:

أَنْفِقْ بِلَالًا وَلَا تَخْشَ مِنْ ذِي الْعَرْشِ إِقْلَالًا

“Ey Bilal, infak et. Ar sâhibinin senin rızkını azaltacağından korkma.” [355] buyurmuştur. Diğer bir hadîste şöyle buyurmuştur:

إِذَا سُئِلْتَ فَلَا تَمْنَعْ وَإِذَا أُعْطِيتَ فَلَا تَخْبَأْ

“Senden istendiği vakit men etme, sana bir   ey verildiği vakit ondan da kaçınma.” [356]

Tevekkül edenlerin efendisi olan Peygamberimiz (s.a.v.), su uzak olmadığı halde abdestini bozar bozmaz hemen teyemmüm eder ve:

مَا يُدْرِينِي لَعَلِّي لَا أَبْلُغُهُ

“Ne bileyim? Belki suya yeti emem.” [357] buyururdu. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) nafaka yığsa da bu, onun tevekkülüne zarar vermezdi. Çünkü o, nafakaya değil, Allah’a güvenirdi. Fakat buna yaklaşmaması, yakîni, ümmetine öğretmek için idi. Çünkü onlar ne kadar kuvvetli olsalar da ona nispetle yine zayıf idiler.

Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in, bâzı zevceleri için bir yıllık nafaka yığması, kendisinde ve ailesindeki zâfiyetten değil, ümmetinin zayıf olanlarına örnek olmak için idi. Hattâ, Allahu Teâlâ’nın, azîmet ile ameli sevdiği gibi, ruhsat ile de ameli sevdiğini haber vermiştir. Bundan maksadı zayıf gönülleri ümitsizliğe düşürmemek ve onları memnun etmekti. Zîra Resûl-i Ekrem (s.a.v.), âlemlere rahmet olarak gönderilmiştir. Sınıf ve derecelerinin ihtilâfı ile beraber yine hepsine rahmettir.

Bu söylediklerim anlaşıldıktan sonra, nafaka yığmak, bâzıları için zararlı ve bâzıları için zararlı olmadığı ortaya çıkmış olur.

Ebû Ümâme el-Bâhilî’nin şu rivâyeti buna delâlet etmektedir. Ashâb-ı suffadan birisi öldü. Arandı ise de kefen bulunamadı. Resûl-i Ekrem (s.a.v.): “*Sırtındaki elbiseyi yırtın ve kefen yapın.*” buyurdu. Elbiseyi yırttıklarında

yakasından iki altın çıktı. Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Dağlanmak için iki dağ."* [358] buyurdu. Hâlbuki nice servet sâhipleri ölmüş ve Resûl-i Ekrem (s.a.v.) hiç birisi için böyle söylememişti. Bu adam için böyle buyurmasının iki sebebi olabilir: Çünkü adamın iki hali vardır; yâ zâhidliği, fakirliği ve tevekkülü izhâr ettiği halde bunlardan müflis ve aldatmıştır. O zaman Allahu Teâlâ'nın:

فَتُكْوٰى بِهَا جِبَاهُهُمْ وَجُنُوبُهُمْ وَظُهُورُهُمْ

"O gün onların alınları, böğürleri ve sırtları bunlarla dağlanacak." (Tevbe suresi, 9/35) buyurduğu gibi, ateşten iki defa dağlanmak anlamındadır. İkinci hali de, halkı aldatmak değil, fakat iki altını da yedek olarak bulundurmuştur ki, kemâlden iki derece eksikliktir. İki çizgi, yüzün güzelliğini bozduğu gibi, bu iki altın da onun kemâlini bozmuştur, demek olur. Çünkü dünyalıktan ne kadar verilirse, o nispette âhiret eksilir.

Kalbin mala temâyülü olmadığı vakit, nafaka yığmanın tevekküle zarar vermediğinin îzâhına gelince; **Bişr**'in şu sözü buna delâlet etmektedir. Bişr'in ashâbından olan **Hüseyin el-Meğazî** diyor ki:

"Bir kuşluk vakti, Bişr'in yanında bulunuyordum. Esmer, kuru suratlı, orta yaşlı ve karışık sakallı bir adam yanına geldi. Hiç kimseye ayağa kalkmadığını bildiğim Bişr, ayağa kalktı, adama yer verdi ve bana da bir avuç para vererek: "Git, en nefîs yiyeceklerden bir şeyler al gel." dedi. Böyle davrandığını da hiç görmemiştim. Gittim, bir şeyler aldım geldim, beraberce yediler. Hâlbuki o ana kadar başka kimse ile yediğini de görmemiştim. Adam:

– "İhtiyacımız kadarını yedik." dedikten sonra artanı toplayıp aldı gitti. Buna şaştım ve daha doğrusu bu iş hiç de hoşuma gitmedi. Bişr bana dönerek:

– "Belki bu olanı beğenmedin." dedi. Ben de:

– "Evet, hiç sormadan artan yemeği alıp götürmesi hiç de doğru değildi." dedim. Bişr:

– "O, bizim kardeşimiz **Feth-i Mûsilî**'dir. Musul'dan buraya bizim ziyâretimize gelmiştir. Burada bize, doğru tevekküle sâhip olanlar için nafaka yığmakta beis olmadığını anlatmıştır." dedi.

KORKUNUN ZARARLARININ GİDERİLMESİ

Bilmiş ol ki; korku, bâzen mala ve bâzen de cana olur. İnsan bâzen malından ve bâzen de canından korkar. Bu gibi tehlikelere karşı tedbir almamanın tevekkül ile bir ilgisi yoktur. Bu gibi hallerde tedbire baş vurmak, tevekküle münâfi değildir. Bu gibi tehlikeler, yırtıcı hayvanların bulunduğu yerlerde veya sel

ağızlarında veyahut yıkılmak üzere olan duvarların gölgesinde yatmak gibi şeylerdir. Aslında bunlar yasaktır. Bunlara önem vermeyen, kendisini faydasız yerde tehlikeye atmış olur. Bununla beraber bu gibi tehlikeler kesîn, şüpheli ve mevhum olmak üzere üçe ayrılır. Zayıf ihtimal ve mevhum olan şeylere îtibar etmeyip onları terk etmek, tevekkülün şartındandır. Bu gibi mevhum şeylerden korunmaya çalışmak, efsûn ve dağlanmak ile tedâviye benzer.

Efsun ve dağlanmak, bâzen gelmesi muhtemel sakınca için önceden yapılır ve bâzen de sakınca geldikten sonra yapılır ki, faydaları vehmi öteye geçmez. Resül-i Ekrem ise tevekkülü efsûn, dağ, teşe'üm ve tetayyur gibi şeyleri terk ile tavsîf etmiştir. Fakat soğuk memlekete gittikleri vakit cübbe giymezler, buyurmamıştır. Hâlbuki cübbe ileride üşüyeceği için giyilir. Bu anlamda olan her sebep böyledir. Yâni bunlara sarılmak, tevekküle mâni değildir. Evet, kış mevsiminde yola çıkacak olan kimse, içerdeki hararet kuvvetini harekete geçirmek için soğandan yardım umarak, soğan yemek, sebeplerin derinliğine dalmak ve onlara güvenmek olması bakımından dağlanmaya benzer gibi bir şey olursa da cübbe giymek böyle değildir.

Kesin de olsa, önleyici sebepleri terk etmenin de bir yolu vardır. Yâni kesin olduğu halde bâzen bu sebepleri de terk edebilir. Meselâ, bir insandan kendisine bir zarar geldiği vakit, hem intikam almaya, hem de sabretmeye muktedir ise tevekkülün şartı sabretmektir. Nitekim Allahu Teâlâ:

فَاتَّخِذْهُ وَكِيلًا وَاصْبِرْ عَلَى مَا يَقُولُونَ

"Güvenek ve dayanak olarak O'nu tut. Onlar ne derlerse katlan." (Müzzemmil suresi, 73/9-10) ve

وَلَنَصْبِرَنَّ عَلَى مَا اٰذَيْتُمُونَا وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ

"Bize yaptığınız eziyetlere elbette katlanacağız. Tevekkül edenler dahi yalnız Allah'a güvenip dayanmakta sebat etmelidir." (İbrâhim suresi, 14/12),

وَدَعْ اَذٰيهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ

"Onların ezâlarına aldırış etme. Allah'a güvenip dayan." (Ahzâb suresi, 33/48),

فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ اُولُو الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ

“Peygamberlerden azim sâhiplerinin sabrettikleri gibi sen de sabret.” (Ahkaf suresi, 46/35) Ve yine:

نِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ

“Amel edenlerin mükâfatı ne güzeldir. Ki, onlar sabretmişlerdir ve yalnız Rablerine dayanıp güvenmektedirler.” (Ankebût suresi, 29/58-59) buyurmuştur. Bütün bunlar, insanların eziyetlerini sabırla karşılamak hakkındadır.

Yılan, akrep gibi zehirli ve yırtıcı hayvanların saldırı ve eziyetlerine sabrın tevekkül ile hiç bir münâsebeti yoktur. Çünkü bu, faydasız bir sabırdır. Hareket etmek veya durmak bizâtihi değil, bir gayeye yönelmeleri bakımından değer taşırlar. Burada aranan, diyâneti takviyedir. Bu husustaki sebeplerin tertibi, kâr u kesbdeki gibidir. Artık onu tekrar edip sözü uzatmak istemiyoruz.

Bunun gibi, serveti korumak için sebeplere başvurmak da tevekküle münâfi değildir. Meselâ, evden çıkarken kapıyı kilitlemek ve hayvanı bağlamak gibi. Zîra bunlar öyle sebeplerdir ki, ya kesîn veya şüpheli olan ilâhî âdetle bilinmişlerdir. Bunun için Arab’ın deveyi salıverip “Allah’a tevekkül ettim.” demesi üzerine, Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *“Deveni bağla sonra tevekkül et.”* [359] buyurmuştur. Allahu Teâlâ da:

خُذُوا حِذْرَكُمْ

“Bütün ihtiyat tedbirlerini alın.” (Nisa sûresi, 4/102) buyurmuştur. Korku namazında da:

وَلْيَأْخُذُوا أَسْلِحَتَهُمْ

“Silahlarını yanlarına alsınlar” (Nisa sûresi, 4/102) buyurmuştur. Diğer ayette:

وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ

“Siz de onlara karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet ve (cihâd için) **bağlanıp beslenen atlar, hazırlayın.”** (Enfâl suresi, 8/60) buyrulmuştur. Hz. Musa aleyhisselam’a da:

فَأَسْرِ بِعِبَادِي لَيْلًا

"Kullarımı geceleyin götür." (Duhan suresi, 44/23) buyurmuştur.

Gece gitmek, düşmanın gözünden saklanmak ve bir nevi sebebe başvurmaktır. Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in de mağarada saklanması, düşmanların zararından korunmak içindir. Namaz kılarken silâhlı bulunmak, zararlı hayvandan korunmak tedbîri gibi kesin olmamakla maznun ve şüphelidir. Şüphelinin de kesin hükmünde olduğunu yukarıda anlatmıştık. Mevhûm ise bir şey olmadığından, tevekkül onun terkini gerektirir.

Şâyet "Bâzı kimselerin koltuklarına arslan pençesini koyduğu halde hiç aldırış etmedikleri ve kendilerini savunmadıkları rivâyet ediliyor. Buna ne dersin?" dersen derim ki;

Çoklarının da arslanı emirlerine alıp bindikleri rivâyet edilir. Bu gibilerin makamına aldanmak doğru değildir. Bunlar, kendi haklarında doğru olmakla beraber, onlardan öğrenmek sûretiyle yola girmek doğru olmaz. Bunlar kerâmetin üstün dereceleridir. Tevekkülde bu gibi şeyler şart değildir. O makamın zevkine ve esrârına, ancak o makama ulaşabilenler erebilir.

Şâyet, "O makama ulaşmayı bildiren bir alâmet var mı?" dersen derim ki;

O makama ulaşanın alâmet aramaya ihtiyacı yoktur. Fakat bu makama ulaşmadan önce bâzı alâmetler vardır. Bunlardan biri, beraberinde olan ve gadab adını alan köpeğinin emrine musahhar olup seni ve başkasını ısırmamasıdır. Şâyet bu köpek senin emrine bağlanır ve ancak kendi işâretinle hareket ederse işte o zaman, arslanın da emrine musahhar olma ihtimâli vardır. Şüphesiz kendi teninin içinde bulunan köpeğin sana itâati, kapı önündeki köpeğin sana itâatinden önce gelir. Kapının köpeği de çöllerdeki hayvanlardan önce gelir. Kendindeki köpeğin sana itâat etmedikçe çöllerdeki vahşî hayvanların sana itâatini ümit etmen boş olur.

Şâyet "Mütevekkil, düşman korkusundan silâhına sarılır, hırsız korkusundan kapıyı kilitler ve kaybolur korkusu ile devesini bağlarsa daha tevekkül nerede kaldı?" dersen derim ki; İlim ve hal bakımından mütevekkildir.

İlim bakımından tevekkülü, hırsız evine girmemişse, onu kapının kilitli olmasından değil, Allah'ın korumasından gelmediğini bilmektir. Çünkü nice kilitli kapılar vardır ki, bir fayda sağlamazlar. Nice bağlı develer vardır ki, bağları onları kurtarmaz. Nice silâh kullananlar vardır ki ya vurulur veya mağlup olurlar. Mütevekkil sebeplere değil, dâvalarda tutulan vekillerde anlattığımız gibi, Müsebbibü'l-Esbâb'a bağlanır. Meselâ, mütevekkil, vekilin yanında bulunup veya sicili hazırlamakla kendisine değil, vekîlin kuvvet ve

kudretine güvendiği gibi, adam da bu sebeplere başvurmakla sebeplere değil, Müsebbibü'l-Esbâb'a güvenir. İşte ilim bakımından tevekkül budur.

Hâl ile tevekkülüne gelince; evinde ve canında Allahu Teâlâ'nın takdîrine râzı olup, "Allahım, evimde bulunan eşyayı almaya birini musallat ettinse, ben senin hükmüne razıyım. Zîra bana verdiğin bu varlık, geri almayacağın hîbe cinsinden veya geri alacağın emânet cinsinden olup olmadığını da bilemem. Her ne şekilde ise ben senin hükmüne razıyım. Kapıyı, senin kazâ ve gadabından korumak için kapamış değilim. Belki sebepler silsilesine riâyet etmekte senin sünnet ve âdetine uymaktayım. Yoksa güvenim anahtara değil, sanadır." der.

İşte hal ile tevekkül budur. Hali bu, ilmi de yukarıda anlattığımız olursa, artık kapı kilitlemek, deve bağlamak ve silâha sarılmakla tevekkül hudutlarını aşmış sayılmaz. Evine dönüp de eşyâsını tamam olarak bulduğu vakit onu Allahu Teâlâ'dan yeni bir nîmet telakkî etmelidir. Şâyet eşyası çalınmış ise hemen kalbine bakmalı, gönlünden buna razı olur ve âhirette de rızkını artırmak için servetini aldığına inanarak buna sevinirse, işte tevekküldeki makamına yerleşmiş ve doğruluğu anlaşılmış olur.

Şâyet gönlünde üzgünlüğü bulur ve fakat kendinde sabır imkânları olursa, tevekkül iddiasında sâdık olmadığını anlamış olsun. Zîra tevekkül, zâhidlikten sonra gelen bir makamdır. Zâhidlik ise dünya varlığına sevinmeyip yokluğuna üzülmemektir. Hâlbuki bu adam varlığa seviniyor, yokluğa da üzülüyor. Daha dün zâhid olamadı, nerede kaldı bugün tevekkül? Ancak buna, sabır makamı kalır. Eğer bu elemini gizler, şikâyet etmez, uzun boylu hırsızı arayıp taramazsa, bu adam sabredenlerden olur.

Şâyet buna da dayanamaz, gönlünden üzülür, dilinde feryâd ü figana başlar, bedeniyle de hırsızı aramaya koyulursa, bu hırsızlık olayı, bütün makamlarda kusurlu ve bütün iddialarında yalancılığını ortaya koymakla günâhını artırır. Artık bundan sonra nefsinin, bu gibi makamları ihraz ettiği iddiasına inanmayıp, elinden gelen gayreti sarf etmeli ve onun aldatma ipine sarılmamalıdır. Zîra nefis, hayrı iddia ederken kötülüğü emreden bir hîlekârdır.

Şâyet "Mütevekkilin malı nerede var ki alınsın?" dersen, derim ki;

Mütevekkilin evi, tamamen boş değildir. Yemek yiyeceği kabı, içeceği su kabı, abdest alacağı ibriği, azık dağarcığı, asâsı ve benzeri zarurî ve mübrem ihtiyacını sağlayacak eşyası vardır. Bâzen de eline bir yerden mal geçer ve bunu muhtaç olana vermek için yanında alıkoyduğu olur. Bu maksatla eşyayı yanında bulundurması, tevekkülünü iptâl etmez. Devamlı olarak kullanacağı kaplarını atması, tevekkül ile ilgili değildir.

Tevekkül, yiyecek ve lüzumsuz eşyalarda aranır. Zîra âdet-i ilâhiyye tevekkül

edip, zâviye ve mescidlerde oturanlara yardım edilmek ile câri olmuştur. Fakat her gün veya her hafta bardak ve çanak gibi şeylerin temîn edileceğine dâir bir sünnet-i ilâhiyye yoktur. Allah'ın sünnetinden çıkmak tevekkülde şart değildir. Bunun için **Havvâs**, yolculukta ip, bardak, makas ve iğnesini yanında götürür ve fakat azık almazdı. Çünkü Allah'ın sünneti bunlarda birbirinden farklıdır.

Şâyet "Muhtaç olduğu metaı alındığı vakit nasıl ona üzülmez? Eğer ihtiyacı yok idiyse, niçin evinde saklayıp kapısını kilitledi? İhtiyacından sebep sakladı ise çalındığına nasıl üzülmesin? Zîra arzu ettiği şeyi kaybetmiştir." dersen derim ki;

Onu saklaması, diyânetine yardımı olmak maksadı ile idi. Zîra o, sanıyordu ki, hakkında hayırlı olan o malı muhafaza etmektir. Eğer hayırlı olmasa Allahu Teâlâ onu ona nasip etmezdi. Allah'ın onu ona müyesser kılması ve Allah'a olan hüsn-i zannı ile o metaın diyâneti bakımından kendi hakkında hayırlı olacağını sanmıştı. Bununla beraber kesin bir hükme de varmış değildi. Belki de hakkında hayırlısı, o malın elinden kaybolması idi. Çalındığı gibi kanâatini değiştirdi. Çünkü onun, her halinde Allah'a îtimadı vardır. Şimdiye kadar yanında kalmasında hayır sandığı bu malın çalınması ile hakkında hayırlı olanın, bu malın elinden çıkmasında olduğunu anladı ve böylece üzülecek bir tarafı kalmadı.

Çünkü o sebebe değil, sebeplerin sâhibine bağlandı. Sâhibi hakkında bunu hayırlı gördüğü için onu memnûniyetle karşıladı. Bu adam, doktorun önündeki bir hasta gibidir. Doktor, kendisine yemeye müsaade ederse, kendisine faydalı olacağına inanarak bunu memnûniyetle karşılar. Şâyet yemeği keserse, bunu da memnûniyetle karşılar. Çünkü doktorun kendisine yarayışlı tarafı tercîh ettiğine emîndir.

Babası mütehassıs bir doktor olan hastanın, babasına olan güveni kadar, Allah'ın lûtfuna güvenmeyen kimsenin tevekkülü asla doğru olamaz. Allahu Teâlâ'yı ve O'nun ef'âlini bilen, kulunun halini düzeltmekteki sünnet ve âdetini bilir de sevinmesi sebeplerle olmaz. Çünkü hangi sebebin kendi hakkında daha hayırlı olacağını bilemez. Nitekim **Hz. Ömer**: "Ben fakir veya zengin olarak sabahlamaya aldırış etmem. Çünkü hangisinin hakkımda hayırlı olacağını bilemem." demiştir. Bunun gibi, tevekkül eden insan da elindeki varlığının çalınıp çalınmamasına aldırış etmemelidir. Çünkü gerek dünya ve gerek âhirette, hakkında hangisinin hayırlı olacağını bilemez. Nice dünya malı var ki, insanı helâke götürür. Nice zenginler var ki, zenginliği sebebiyle öyle ibtilâlarla karşılaşır; "Keşke yoksul olaydım." der.

Ben de derim ki; şimdi milyonda bir de bulunmaz. Aslında çok ince eleyip sık dokuyan büyük insan Gazâlî merhumun görüşlerine saygımız olmakla beraber,

biz ne böyle bir tevekkül yapabiliriz ne de asrımızın insanına böyle bir tevekkül tavsiye edebiliriz. Ne ashâb-ı kirâmdan, ne de mezhep imamlarımızdan böyle bir tavsiyede bulunan olmuştur. Bunun için biz, kimsenin bilerek çöllere çıkıp acından ölmesine müsâade edemeyiz.

Bizim müsâade ve tavsiye edebileceğimiz tevekkül, Allahu Teâlâ'nın **"Bir işe azmettin mi artık Allah'a tevekkül et."** fermanıyla, Resûl-i Ekrem'in: *"Deveni bağla, sonra tevekkül et."* buyurduğu tevekküldür. Gerçi Gazâlî'nin ifadesinde de bu mânalar bulunabilir. Fakat onun dediği gibi bir hafta veya daha fâzla açlığa dayanacak ve ot ile geçinecek adamı bulmak zordur. (Mütercim)

Ebû Mansûr Deylemî, İbn Mes'ûd (r.a.) ve Selmân (r.a.)'dan rivâyet etmiştir.

Son kısmı ise yukarıda geçmiştir.

Bezzâr, İbn Mes'ûd (r.a.) ve Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir.

Taberânî ve Hâkim, Ebû Saîd'den (r.a.) rivâyet etmiştir.

İbn Ebî'd-Dünya, İbn Abbâs'dan (r.a.) rivayet etmiştir.

Ahmed, Taberânî ve Beyhakî, Ümmü Ömer'den (r.a.) rivâyet etmişlerdir.

Tirmizî, Enes'den (r.a.) rivâyet etmiştir. İbn Huzeyme **"Tevekkül"** de ve Taberânî Amr b. Ümeyye'den (r.a.) isnâd-ı ceyyid ile rivâyet etmiştir.

MALI ÇALINDIĞINDA MÜTEVEKKİLİN ÂDÂBI

Tevekkül eden insanın evinden ayrılırken, o eşyasına karşı bâzı edeb ve vazîfeleri vardır.

Birincisi; kapıyı kilitlemektir. Bu hususta fazla ileri gidip, komşusuna göz-kulak olması için tembih etmemek ve fazla anahtar kullanmamaktır. **Mâlik b. Dînâr**, bir yere gideceği zaman kapısını kilitlemez, yalnız bir ip ile bağlar ve "Kedi köpek olmasa, bunu da yapmazdım." derdi.

İkincisi; hırsızın göz dikeceği eşyayı evinde bulundurmamaktır. Evinde bu gibi eşyayı bulundurması, hırsızların oraya göz dikmesine ve böylece onların günâha girmelerine sebep olur. Bunun için **Mâlik b. Dînâr**'a bir bardak hediye edildiği vakit sâhibine, "Bunu al götür. Burada kalmasını istemiyorum. Çünkü bunu hırsız çalar diye gönlümde vesvese uyandırıyor." dedi ve bu sebeple hırsızın günâha girmesinden ve şeytanın vesvesesi ile kalbinin meşgul olmasından kaçındı.

Yine bu sebeptendir ki, **Ebû Süleyman**: "İşte bu, sûfilerin kalp zayıflığından ileri gelir." demiştir. Çünkü zâhid olup dünyadan yüz çeviren adamı bunlar ilgilendirmez. Kim isterse onu çalsın der ve aldırış etmez.

Üçüncüsü; evinde bırakmak mecburiyetinde kaldığı eşyası hakkında Allah'ın hükmüne rıza göstermeyi niyet etmektir. Şâyet bunu hırsız çalarsa ona helâl olsun yâhut Allah rızası için olsun veya "Hırsız fakir ise benim sadakam olsun." demeli ve en doğrusu fakirliği şart koşmamalıdır. O zaman, malını zengin veya fakir çalarsa iki niyeti olmuş olur.

Birincisi, malı sebebiyle adam günâha girmiş olur. Belki bu çaldığı ona yeter de hırsızlıktan vazgeçer. Kendisi de zengin fakir ayırımı yapmadan helâl ettiğine göre, hırsız bu malı yemekle günâha girmemiş olur.

İkincisi de, başka bir Müslüman'a eziyet etmemiş olur. Kendi malı, onu başkasına zulmetmekten korur. Kendi malını fedâ etmekle başkasının malını korumayı veya hırsızdan günâhın kaldırılmasını yâhut hafiflemesini niyet ettiği zaman Müslümanlara nasîhat etmiş ve Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in: *"Zâlim olsun*
ş *mazlûm olsun, karde ine yardım et."* [360] öğüdüne uymuş olur. Zâlime yardım, onu zulümden men etmekledir. Onu affetmek ise onu zulmünden vazgeçirmek için en güzel bir harekettir. Şurasını da iyi bil ki, onun böyle niyet etmesi, kendisine hiç bir sûretle zarar vermez. Zîra bu niyeti, ezelî mukadderatı değiştirip de hırsızı evine yöneltmez. Fakat bu niyeti ile zâhidliği tahakkuk eder. Şâyet malı

çalınırsa, bire yedi yüz mükâfatını alacaktır. Zîra o, gerçekte bunu kast ve niyet etmiştir. Şâyet malı çalınmazsa yine mükâfat alır.

Nitekim rivâyete göre Resûl-i Ekrem (s.a.v.): “Azli, yâni çocuk yapmamak için önleyici tedbîri terk edip nutfeyi mahalline ilka eden kimseye; bunun neticesinde evlâdı ister olsun ister olmasın, çocuğu doğup büyümüş, Allah uğrunda savaşmış ve şehîd olarak ölmüş bir gibi mükâfat verir.

Çünkü onun vazîfesi, ancak nutfeyi yerine ilka etmek idi. Yoksa yaratmak, can vermek, rızık takdîr etmek ve yaşatmak Allah’ın takdirindedir, onun elinde değildir. Eğer yaratılsa idi adam işinin mükâfatını alacaktı. İşi ise yapılmıştır; yine mükâfatını alır, buyurmuştur. Hırsızlıkta da durum aynıdır. Bu niyetle malı çalınsa, niyetinden dolayı mükâfatını alacaktı. Çalışmak adamın işi olmadığı için, kendisine düşen vazîfeyi yaptığından mükâfatını alacaktır.

Dördüncüsü; şâyet malı çalınırsa ona üzülmemek ve mümkünse sevinerek, “Eğer hayırlısı bu olmasa, Allahu Teâlâ bu malı benden aldırmazdı.” demektir. Şâyet ayrılırken, “Çalınırsa Allah rızası için olsun.” dememişse, artık bunun üzerine fazla düşmemelidir. Bunun için şuna buna sû-i zanna kalkışmamalıdır. Şâyet “Allah rızası için olsun.” demişse, hiç aramamalıdır. Çünkü daha önce onu âhiret azığı olarak ayırmıştı. Hattâ çalınan mal kendisine iade edilse de, en doğrusu onu kabul etmemesidir. Eğer kabul ederse de zâhirî hükme göre, bu mal kendisinindir. Çünkü mal sade bir niyet ile mülkünden çıkmaz. Fakat artık bu mal tevekkül edenler için sevimli değildir.

Rivâyete göre **Abdullah İbn Ömer**’in (r.a.) bir devesi çalındı. Deveyi araya araya yoruldu. Nihâyet, “Allah rızası için olsun.” dedi ve aramaktan vazgeçerek mescide girdi, iki rekât namaz kıldı. Bu sırada bir adam gelerek:

– “Deven falan yerde.” diye haber verdi. İbn Ömer (r.a.) ayakkabılarını giyip çıkmak üzere iken:

– “Estağfirullah.” diyerek geri döndü. Adam:

– “Ne yapıyorsun, deveni almaya gitmiyor musun?” deyince İbn Ömer (r.a.):

– “Ben, “Allah rızası için olsun.” dedim. Artık onu almam.” dedi.

Şeyhin birisi kardeşliklerinden birisini ölümünden sonra rüyâsında görmüş ve durumunu sormuştur. Adam:

– “Allahım beni mağfiret etti ve cennete koyarak oradaki yerimi bana gösterdi.” dedi. Fakat buna rağmen yine adamın mahzun ve kederli olduğunu fark ederek sebebini sordu. Adam:

– “Evet, ben kıyâmete kadar mahzûnum, bu elem benden gitmez.” dedi. Sebebini sorunca adam:

– “Benim yerim bana gösterildi fakat orada daha kıymetli ve daha üstün

mevkîler gördüm. Oralara girmek istediğimde birisi, "Onu geri çevirin orası onun yeri değildir. O makam, bir şeyi, "Allah rızası için olsun." dedikten sonra sözünden geri dönmeyenler içindir. Hâlbuki o, verdiği bu sözde durmamıştır" dedi.

Âbidin birinden hikâye edildiğine göre; Mekke'de bir adamın yanında uyudu. Uyandığı vakit kemerini bulamadı ve yanındaki adama:

– "Kemeri sen aldın?" dedi. Adam:

– "Kemerinde ne kadar paran vardı?" diye sordu. Ve eve giderek o kadar parayı saydı kendisine verdi. Sonra âbidin adamları gelerek:

– "Biz sana oyun ettik, kemerini aldık." demeleri üzerine, öteki adama gitti ve özür dileyerek parayı iade etmek istediler. Adam:

– "Ben Allah rızası için verdiğimi geri almam." demesi üzerine, onlar ısrar ettiler. Adam da oğlunu çağırttı, iade ettikleri parayı kese kese yoksullara dağıttı. İşte eskilerin ahlâkı bu idi. Evinden, fakire vermek için bir ekmek aldıkları vakit, o fakiri bulamayınca, onu geri götürerek, başka bir yoksula verirlerdi. Altın, gümüş ve diğer sadakalarda da durumları aynı idi.

Beşincisi; en düşük derecedir, hırsıza beddua etmemektir. Şâyet bedduaya kalkışırsa, tevekkülü bâtıl olur ve kaybettiğine üzüntüsü olduğuna delâlet eder ki, zâhidliği de kaybolur. Fazla ısrar ederse mükâfatı da gider. Nitekim haberde: *"Zâlime bedduâ eden, ona yardım etmi olur."* [361] diye vârid olmuştur.

Rebî b. Haysem, namaz kılarken yirmi bin dirhem değerindeki atının çalındığını gördü ve fakat ne namazı bozdu ve ne de üzüldü. Adamları:

– "Nasıl oldu, yazık oldu?" şeklinde kendisini tesellî ediyorlardı. O:

– "Atımın yularını çözerken adamı gördüm." dedi. Onlar:

– "O halde niçin mâni olmadın?" demeleri üzerine:

– "Atımdan daha sevimli olan bir şey ile (namaz kılmakla) meşgul îdim, onu kaçıramazdım da ondan." dedi. Adamlar hırsıza bedduâ etmeye başlayınca Rebî:

– "Hayır, beddua etmeyin. Ben onu, ona sadaka ettim. dedi. Yine eşyası çalınan bir adama:

– "Hırsıza niçin bedduâ etmiyorsun?" diyenlere:

– "Ben şeytana yardımcı olmak istemem." dedi. Onlar:

– "Peki malı sana iade ederse ne yaparsın?" dediler. O:

– "Almam ve tarafına bakmam. Çünkü onu ben ona helâl ettim." dedi. Malı çalınan başka birisine:

– "Sana haksızlık edene bedduâ et." dediklerinde:

– "Bana kimse haksızlık etmedi. Hırsızlık eden kendine zulmetmiştir. Onun

belâsı kendine yetmiyormuş gibi bir de ben onu artırayım mı?” dedi. Birisi, seleften bir zâtın huzurunda, Haccâc-ı Zâlim’e atıp tuttu. Bu zat:

– “Öyle fazla atıp tutma. Zîra Allahu Teâlâ, mal ve cana taarruz edenlerden intikam aldığı gibi, Haccâc’a kötü söyleyenlerden de intikam alır.” dedi. Nitekim haberde: “İnsan, kendisine zulmedene sövüp saymakla, o kadar zulmeder ki, hakkı kaybolduğu gibi, asıl zâlimin üstelik kendisinde alacağı kalır da ondan alınıp kendisine verilir.” [362] diye vârid olmuştur.

Altıncısı; hırsızın isyânından ve azâbından, hırsızın nam ve hesâbına üzülmektir. Hırsızın zâlim, kendisinin mazlum olduğuna, dünyalığındaki bu noksanlığın âhirette üstünlük olacağına şükretmektir. Adamın biri, âlimin birisine, yolunun kesilip servetinin alındığından şikâyet etmiş. Âlim:

– “Müslümanlar arasında senin malını helâl kabul ederek çalan adamın tasası, senin tasandan büyüktür. Sen onlara nasîhat et.” demiştir. Fazl’ın oğlu Ali’nin tavaf esnasında bir miktar altını çalınmıştı. Babası onun ağladığını görünce:

– “Altınlara mı ağlıyorsun?” diye sordu. Oğlu:

– “Hayır, altınlara değil, çalana ağlıyorum. Kıyâmet günü bundan sorulduğunda cevap verecek durumu olmayınca hâli nice olur, diye ona acıyarak ağlıyorum.” demiştir. Yine malı çalınan bir adama:

– “Hırsıza bedduâ et.” dediklerinde:

– “Ben ona acımakla meşgulüm, ona bedduâ edecek vaktim yoktur.” dedi.

İşte eskilerin ahlâkı, Allah onlardan râzı olsun.

ZARARIN İZÂLESİNE ÇALIŞMAK

Bilmiş ol ki; hastalığı izâle eden sebepler de kesin, maznûn ve mevhûm olmak üzere üçe ayrılır. Kesin olanı, suyun susuzluğu; yemeğin açlığı gidermesi gibidir. Maznun olanları, müshil ve diğer tıbbî ilaçlar ile soğuğu sıcak, sıcağı soğuk ile tedâvi gibidir. Bunlar tıpta zâhirî sebeplerdir. Mevhûm olanı da efsûn ve dağlanmak gibi şeylerdir.

Kesin olanını terk etmek, tevekkülden değil, belki ölüm tehlikesi karşısında terki haramdır.

Mevhûm kısmına gelince; tevekkülün şartı, onu terk etmektir. Zîra Resûl-i Ekrem (s.a.v.), tevekkül erbabını böyle vasıflandırmıştır. Mevhûmun en kuvvetlisi dağlanmaktır. Efsûn, muska sonra gelir. En sonu ise teşe’üm ve tetayyur ve bunlara güvenmektir.

Maznûn, şüpheli olan dereceye gelince; bu da tabiplerin tedâvileridir. Tedâvi, mevhûm olan şeyler gibi, tevekküle münâfi değildir. Terk ederse de kesin olan

şeyi terk etmek gibi günâhkâr değildir. Bâzı hallerde bâzı kimseler hakkında terki, daha doğru olabilir. Bu, orta derecedir. Tedâvinin tevekküle münâfi olmadığına Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in sözü, işi ve emri delâlet etmektedir.

Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in sözüne gelince:

مَا مِنْ دَاءٍ إِلَّا لَهُ دَوَاءٌ عَرَفَهُ مَنْ عَرَفَهُ وَجَهِلَهُ مَنْ جَهِلَهُ إِلَّا السَّامَ

"Her derdin bir dermânı vardır. Bilen bildi, bilmeyen bilemedi. Yalnız ölümün çâresi yoktur." [363] Diğer hadîste şöyle buyrulmuştur:

تَدَاوَوْا عِبَادَ اللّٰهِ فَإِنَّ اللّٰهَ تَعَالٰى خَلَقَ الدَّاءَ وَالدَّوَاءَ

"Allah'ın kulları, tedâvi olun. Allahu Teâlâ derdi yarattığı gibi dermânı da yaratmı tır." [364] Tedâvi ve rukyenin Allah'ın kaderinden bir şeyi değiştirip değiştirmeyeceği kendisinden soruldukda Resûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

هِيَ مِنْ قَدَرِ اللّٰهِ تَعَالٰى

"Onlar da Allah'ın takdîri iledir." [365] Yâni bunlar da takdîr edilmişse yapılabilir takdîr edilmemişse yapılamaz. Takdîrde bunların şifa vereceği varsa verirler, yoksa vermezler. Mukadderâtta değişen bir şey yoktur.

Meşhûr bir haberde:

مَا مَرَرْتُ بِمَلَإٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ إِلَّا قَالُوا مُرْ أُمَّتَكَ بِالْحِجَامَةِ

"Mele-i A'lâ'da hiç bir melek görmedim ki, "Ümmetine kan almayı emret!" dememi olsunlar." [366] diye vârid olmuştur. Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.) kan almakla emrederek:

اِحْتَجِمُوا لِسَبْعَ عَشْرَةَ وَتِسْعَ عَشْرَةَ وَإِحْدٰى وَعِشْرِينَ لَا

يَتَبَيَّغْ بِكُمُ الدَّمُ فَيَقْتُلَكُمْ

"Arabî ayların 17, 19 ve 21'nci günlerinde kan alın. Kan, galip gelerek sizi öldürmesin." [367] buyurmuştur. Kan galebesinin, Allah'ın izniyle insanı öldürebileceğini ve kanı aldırmanın kurtuluş çâresi olduğunu haber vermiştir. Zîra öldürücü

olduktan sonra deri altındaki kanı çıkarıp atmakla, elbisedeki akrebi atmak arasında bir fark yoktur. Bunları terk etmek, tevekkülün şartı değildir. Bu tedbirler, yanmakta olan şeyi su ile söndürmek gibidir. Allah'ın âdet ve sünnetinden ayrılmak sûretiyle yaptığı tevekkül, tevekkülden olamaz. Haberde şöyle vârid olmuştur:

مَنِ احْتَجَمَ يَوْمَ الثُّلَاثَاءِ لِسَبْعَ عَشَرَةَ مِنَ الشَّهْرِ
كَانَ لَهُ دَوَاءٌ مِنْ دَاءِ سَنَةٍ

"Arabî ayın 17'nci salı günü kan aldıran kimsenin, bir senelik hastalığı ifâ bulur." [368]

Resûl-i Ekrem (s.a.v.) yalnız bir kişiye değil, birçoklarına tedâvi ve perhîz ile emretmiştir. Sa'd b. Muaz'ın (r.a.) damarından kan aldırmış ve Sa'd b. Zurare'yi (r.a.) dağlatmıştır. Gözü ağrıyan Hz. Ali'ye de, hurma yememeyi ve rafadan yemesini tavsiye etmiştir.[369] Suhayb'in de gözü ağrırken hurma yediğini görünce;

– "*Gözün ağrıdığı halde hurma mı yiyorsun?*" buyurmuş, Suhayb de işi şakaya dökerek:

– "Ağrımayan tarafı ile yiyorum." deyince Resûl-i Ekrem (s.a.v.) de buna gülümsemiştir.[370]

Ehl-i Beyt'ten gelen bir rivâyette Resûl-i Ekrem (s.a.v.) her gece gözüne sürme çeker, her ay kan aldırır, her yıl da sinameki içerdi. Akrep ve benzeri zehirli haşerelerin ısırmasından bir kaç defa tedâvi olmuştur. Rivâyete göre kendisine vahiy geldiği vakit başı ağrır ve kına ile başını sarardı. Diğer bir haberde, vücudunda bir yara çıktığı vakit, oraya kına veya toprak kordu.

Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in tedâvi hususundaki emir ve tavsiyeleri sayılamayacak kadar çoktur. Bu hususta **"Tıbb-ı Nebî"** adı ile bir kitap da yazılmıştır. Âlimin birinin İsrâiliyyât'tan verdiği bir haber şöyledir:

Mûsâ aleyhisselâm rahatsızlanmış, etrafındakiler ziyâretine gelmişler ve hastalığını teşhis etmişlerdi:

– "Bu hastalığın bizde ilacı var. Seni tedâvi edelim, Allahu Teâlâ'nın izniyle iyi olursun." dediler. Mûsâ aleyhisselâm:

– "Ben ilaçsız Allah'tan şifâ bekliyorum." dedi. Hastalık iyileşmedi. Adamlar tedâvi olması hususunda ısrar ettiler ise de Hz. Mûsâ dinlemedi. Bunun üzerine Allahu Teâlâ Mûsâ aleyhisselâma:

– "Onların tedâvilerini kabul etmedikçe sana şifa vermem." buyurdu. Hz. Mûsâ

da onları çağırıp kendisini tedâvi ettirdi ve şifa buldu. Fakat Hz. Mûsâ, bundan biraz korkar gibi oldu. Allahu Teâlâ da:

– "Bana tevekkülünle hikmetimi değiştirmek istedin. Hâlbuki benden başka şifa hâssasını o maddelere verip yaraları tedâvi ettiren kimdir?" buyurdu.

Başka bir rivâyette; peygamberlerden birisi hastalıktan şikâyet etti. Allahu Teâlâ yumurta yemesini tavsiye buyurdu. Diğer bir peygamber de zayıflıktan şikâyet etti. Allahu Teâlâ, et ve süt yemesini vahyetti. Rivâyete göre bir kabîle çocuklarının çirkinliğinden peygamberlerine şikâyetçi oldular. Allahu Teâlâ peygamberlerine, onların, hanımlarına tatlı ve ayva yedirmelerini tavsiye buyurdu. Zîra bu yemekler çocuğu güzelleştirir. Daha çok bunlara gebeliğin üçüncü ve dördüncü aylarında devam edilmelidir. Çünkü çocuk bu aylarda sûretlenir. Onlar da buna devam ettiler.

Demek ki Allahu Teâlâ sünnetlerini çeşitli hikmetlere binâen zâhirî sebeplere bağlamıştır. İlâçlar da diğer sebepler gibi, Allah'ın hükmüne musahhardır. Ekmek açlığın, su susuzluğun ilacı olduğu gibi, sekencebin safranın, sakomanya da ishalin ilacıdır. İki şeyin biriyle bunlar, müessir olmayabilir.

Birincisi; açlığın yemek, susuzluğun su ile tedâvisi açıktır. Bunu bilmeyen yoktur. Diğer safranın tedâvisini özel mütehassıslar bilir. Tecrübe ile bunu deneyen için aynen yemek içmek hükmündedir.

İkincisi; bedenin bâzı mizaçları göz önüne alınmak şartıyla, bâzı ilaçların ishal vermesi ve bâzılarının da safrayı durdurmasıdır. Bedenin mizâcındaki bütün şartları herkes bilemez. Bâzen şartın biri bulunmaz da müshil tesîrini göstermez. Fakat hararetin gitmesi, sudan başka uzun boylu şartlar aramaz. Bâzen öyle hastalık olur ki, devamlı olarak su içtiği halde yine susuzluğu gitmez. Fakat bu, ender rastlanan bir hastalıktır.

İşte sebeplerin bozulması bu iki şeydendir. Yoksa sebebin şartları tamam olunca müsebbeb, sebebi tâkip eder. Bütün bunlar, doktorun ve ilacın tesîri değil, sebepleri yaratan Allah'ın tedbîri iledir. O'nun hikmetinin hükmü ve kudretinin kemâli ile meydana gelirler. Tabibe ve devâya değil, bunlara bu imkânları bahşeden Allah'a güvenerek ilaçları kullanmak, tevekküle münâfi değildir. Rivâyete göre Mûsâ aleyhisselâm Allahu Teâlâ'ya:

– "Ya Rab, dert ve derman kimdendir?" diye sorar. Allahu Teâlâ:

– "Bendendir." buyurur. Mûsâ aleyhisselâm:

– "O halde doktorlar ne yaparlar?" deyince Allahu Teâlâ:

– "Paranızı alır gönüllerinizi hoş ederler. Tâ ki benim hükmüm gelinceye kadar. Benim hükmüm ya iyi olmanız yâhut da ölmenizdir." buyurdu. Demek ki tedâvi ile beraber tevekkülün mânası, celb-i menfaat ve def-i mazarrat

bölümünde anlatıldığı gibi, ilim ve hal ile tevekkülden ibârettir. Yoksa baştan tedâviyi terk etmek, tevekkülde şart değildir.

Şâyet, dağlanmak da menfaati açık olan sebeplerdendir dersen, ben de bunun böyle olmadığını söylerim. Zîra zâhir sebepler kan almak, müshil içmek, hararetli adama soğuk su vermek gibi şeylerdir. Dağlanmanın da bunlar gibi faydası açık olsa bütün memleketler dağlanırdı. Hâlbuki dağlanmayı âdet edinen pek az memleketler vardır. Bu dağlanmak, bâzı Türkler ve bedevîlere mahsustur. Dağlama, efsûn gibi vehmî bir tedâvidir. Ancak dağlanmak, iki yönde efsundan ayrılır. Birincisi, şu anda ihtiyaç ve mecburiyet yok iken ateş ile yanmaktır. Ateş ile yanmak, bünyeyi tahrîp eder. Bu bakımdan sakıncalıdır. Hâlbuki dağlanmakla yapılmak istenen tedâvinin daha başka tedâvi yolları vardır. İlâçla da tedâvi edilir. Aynı zamanda dağlanmanın, bedenin diğer taraflarına da zararı dokunabilir. Hâlbuki kan almak böyle değildir. O, başka tarafa sirayet etmez ve onun yerini başkası tutmaz.

Aynı zamanda Resûl-i Ekrem (s.a.v.) dağlanmaktan da men etmiş, fakat efsundan men etmemiştir. Bununla beraber her ikisi de tevekkülden uzaktır.

Rivâyete göre **İmran b. Husayn**, hastalanmış, dağlanmasını tavsiye etmişler, kabul etmemiş, ısrar etmişler ve nihâyet dağlanmış. Dağlandıktan sonra: “Ben daha önce sesler duyar, meleklerin selâmını işitir ve nûr görürdüm. Şimdi bunlar kayboldu.” demiştir. Dâima şöyle söylerdi: “Dağlandık fakat ne iflâh olduk ne de iyileştik. Sonra bu yaptığına tövbe etti. Allah’tan af diledi ve nihâyet eski hâline yükseldi. Yine melekleri görmeye başladı. Bunu haber veren Mıtraf b. Abdullah’dır. Demek ki, dağlama ve benzeri mevhum şeyler mütevekkile yaraşmaz.

Hadis metin olarak yukarıda geçmiştir. Enes’den (r.a.) Buharî ile Müslim rivayet etmişlerdir.

Hadis, metin olarak yukarıda geçmiştir:

Hadis metin olarak yukarıda geçmiş, tenkîdi yapılmıştır.

“Ancak ölüm” kaydı hâriç, Ahmed ve Taberânî İbn Mes’ûd’dan (r.a.) hasen isnad ile rivâyet etmişlerdir. Bu kayda yer verip, dîğer kısımları almayan başka rivayet yolları da vardır.

Tirmizî ve İbn Mâce Üsâme’den (r.a.) rivâyet etmişlerdir. Tirmizî, sahih olduğunu söylemiştir.

Tirmizî ve İbn Mâce Ebû Huzame’den (r.a.) rivâyet etmişlerdir. Sahihtir.

Tirmizî, İbn Mes’ûd’dan (r.a.) rivâyet etmiştir. Hasen ve garib olduğunu söyledi. İbn Mâce de Enes’den (r.a.) rivâyet etmiştir.

Bezzâr, ibn Abbâs (r.a.)’dan hasen sened ile mevkuf olarak rivâyet etmiştir.

Başka rivâyet yolları da vardır.

Bezzâr, İbn Abbâs'dan (r.a.), Taberânî, Mi'kal'den (r.a.), İbn Hibbân da **"Zuafâ"** da rivayet etmişlerdir.

Tirmizî ve İbn Mâce, Usâme b. Şerik'den (r.a.) rivâyet etmişlerdir.

Âfât-ı Lisan'da geçmiştir.

TEDÂVİNİN BÂZEN TERK EDİLEBİLECEĞİ

Bilmiş ol ki; eskilerden tedâvi görenler pek çok olmakla beraber, tedâvi olmayanlar da az değildir. Tedâviyi terk etmek bir noksanlık olduğu, zîra terkinde kemâl olsa Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in de tedâviyi terk etmesi gerekirdi. Çünkü tevekkülde ondan kâmil kimse olamaz, diye sanılabilir.

Hâlbuki **Ebû Bekir** (r.a.) rahatsızlandığı vakit, "Doktor çağıralım." dediklerinde, "Tabip bana baktı ve ben dilediğimi yaparım." dedi diye cevap verdi.

Ebû'd-Derdâ'ya (r.a.) hastalığında: "Şikâyetin nereden?" diye sorduklarında, "Günâhlarımdandır." şeklinde cevap verdi. "Ne arzu edersin?" sorusuna da, "Rabbimin beni mağfiret etmesini arzu ederim." dedi. "Doktor çağıralım?" diyenlere, "Beni hasta eden doktordur." dedi.

Gözleri çapaklanan **Ebû Zer**'e, (r.a.) "Gözlerini tedâvi ettirseydik." diyenlere "Meşgulüm." demiştir. Kendisine: "Allah'a yalvarsan." diyenlere de, "Daha önemlisini yalvarıyorum." demiştir.

Rebî b. Haysem felç oldu. Kendisine: "Tedâvi olsaydın?" diyenlere, "Evet, bunu düşündüm. Sonra Âd, Semûd, Ashâb-ı Ress ve bunların aralarında geçenleri hatırladım. Onların da doktorları vardı. Kendileri ile beraber doktorları da helâk olduğunu düşünerek bu işten vazgeçtim" dedi.

Ahmed b. Hanbel de: "Tevekküle inanıp o yola girenlerin tedâviyi terk etmeleri benim için daha sevimlidir." dedi. Bizzat kendisi rahatsız olduğu halde hastalığını doktordan sakladı.

Sehl'e, "Kişinin tevekkülü ne zaman sahih olur?" diye sorduklarında "Malında, bedeninde bir zarar ile karşılaştığı vakit, kendi haliyle meşgul olup onlara iltifat etmezse o zaman tevekkülü tamam olur." dedi.

Demek ki onlardan bir kısmı tedâviyi terk etmiştir. Bir kısmı da çirkin görmüştür. Bunların bu tutum ve davranışları ile Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in tedâvisini telîf, ancak tedâviden vazgeçirecek şeyleri saymakla mümkündür.

TEDÂVİYİ TERKİN SEBEPLERİ

Buna göre deriz ki; tedâviyi terk etmenin bâzı sebepleri vardır:

Birinci sebep; hastanın keşf-i kerâmet sâhibi olmasıdır. Bu yoldan, ömrünün sona erdiğini ve artık tedâvinin kendisine fayda vermeyeceğini bilmiştir. Bunu bâzen rüyâ, bâzen tecrübe ve zan ve bâzen de gerçek keşif ve müşâhede ile

bilebilir.

Sıddîk-ı Ekber'in tedâviyi terk etmesi, bu kabîlden olabilir. O, keşif ve kerâmet sâhibi idi. Ölürken Hz. Âişe'ye mîras için: "Onlar senin kız kardeşlerindir." dedi. Hâlbuki o zaman Hz. Âişe'nin bir tek kız kardeşi vardı, yalnız annesi hâmile idi. Annesi kız çocuk doğurunca, Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) bunu haber verdiği ve bunu keşif yolu ile bildiği anlaşıldı. Onun gibi, bu hastalıktan öleceğini de keşif yolu ile bilmiş olabilir. Yoksa Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in tedâvi edildiğini ve tedâvi ile emrettiğini bilip dururken, tedâviyi terk etmesinin başka bir mânası olamaz.

İkinci sebep; hastanın, kendi hali ile meşgul olup sonundan korkmasının, hastalık acısını kendisine unutturmasıdır. Hasta, âkıbetine o kadar dalmıştır ki, tedâviyi düşünecek zaman bulamamıştır. **Ebû Zer**'in: (r.a.) "Ben onlardan meşgulüm." , **Ebû'd-Derdâ**'nın (r.a.): "Günâhlarımdan şikâyetçiyim." sözleri de buna delâlet etmektedir. Günâh korkusundan meydana gelen kalp sızıları, hastalıktan meydana gelen bedenî sancılardan daha acı gelmiştir.

Bu, kıymetli adamlarından birisini kaybeden veya îdam edilmek üzere hükümdar huzuruna çıkarılan aç bir adamın durumuna benzer. Adama: "Niye yemiyorsun?" dendiği vakit, "Benim yiyecek halim yok, daha önemli şeyle meşgulüm." demesi gibidir. Bu adamın bu davranışı, yemeğin açlığa faydası olduğunu inkâr veya ona taarruz demek değil, belki kendi durumunun buna müsait olmamasıdır.

Sehl'in meşgalesi de buna yakındır. Sehl'e:

– "Azık nedir?" diye sorduklarında:

– "Hayy u Kayyûm olan Allah'ı anmaktır." dedi. Onlar:

– "Biz sana kıvamdan, insanı ayakta tutabilecek şeyden soruyoruz." dediklerinde:

– "O da ilimdir." dedi. Onlar:

– "Biz sana gıdadan, besin maddelerinden soruyoruz." dediklerinde:

– "Gıda, zikirdir." dedi. Onlar:

– "Biz sana cesedin yemek ve zevklerinden soruyoruz." dediklerinde:

– "Size ne var? Onu, evvel ve âhir ona sâhip olana bırakın. Kusurlandığı vakit onu sahibine iade edin. Yapılan bir işte kusur olduğu vakit, onu sâhibine, yapana verip düzelttiklerini görmüyor musunuz?" demiştir.

Üçüncü sebep; hastalığın müzmin, tavsiye edilen ilacın mevhum olmasıdır. Adetâ dağlanmak ve efsûn gibi bir şey, elbette tevekkül eden adam buna yaklaşmaz.

Rebî b. Haysem'in: "Aralarında tabipleri de bulunduğu halde Ad ve Semûd

kavmini hatırladım, hepsi de ölüp gittiler.” dediği de buna delâlet etmektedir. Ki o da, ilacın faydasız oluşudur. Bu, aslında bâzı hastalıklar için böyle olduğu gibi, bâzen de hastanın kendi görüşüne göre böyle olur. Çünkü hastanın bu gibi ilaçlarla pek mümâresesi yoktur, tecrübesi azdır. İlacın kendisine fayda vereceğine zann-ı galibi yoktur. Şüphesiz tecrübeli bir tabîbin bu husustaki inancı daha kuvvetlidir. Demek ki kesin olarak ilacın tedâvisine güvenmek veya şüpheli olmak, inanca göre değişebilir. İnanç da tecrübe ile kuvvetleşir.

Âbid ve zâhidlerden, tedâviyi terk edenlerin çoğunluğu bu kabîldendir. Onlara göre ilaç, mevhum bir şeydir. Aslında bu görüş, tıp ilmini bilenlere göre, bâzı tedâvi çârelerinde doğru ve bâzılarında yanlıştır. Fakat doktor olmayan, hepsine bir gözle bakar. Tedâviyi, dağlanmak ve efsun gibi, boş sebeplere saplanmak gibi kabul eder ve tevekkülünden ötürü onu terk eder.

Dördüncü sebep; Allahu Teâlâ’nın verdiği belâya güzelce sabrettiği için hastalığın mükâfatını almak maksadıyla hastalığa katlanmak ve tedâviyi terk etmekle mükâfat almaktır. Veyâhut da sabırdaki derecesini denemek maksadıyla tedâviyi terk etmektir. Çünkü hastalığa verilecek mükâfatlar hakkında pek çok rivâyetler vardır. Bir hadîsinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

نحن معاشر الأنبياء أشد الناس بلاء ثم الأمثل فالأمثل يبلى

العبد على قدر إيمانه فإن كان صلب الإيمان شدد عليه

البلاء. وإن كان في إيمانه ضعف خفف عنه البلاء

“Biz peygamberler topluluğu, insanların en çok ve en iddetti belâ ila mübtelâ
ş *olanlarıyız. Sonra derecesine göre gider. Îmanı kuvvetli olanların iptilâları iddetli, îmanı zayıf olanların ise belâları hafif olur.”* [371] buyurmuştur. Bir haberde de şöyle vârid olmuştur:

إن الله تعالى يجرب عبده بالبلاء كما يجرب أحدكم ذهبه

بالنار فمنهم من يخرج كالذهب الإبريز، لا يزيده، ومنهم

دون ذلك، ومنهم من يخرج أسود محترقا

“Siz, altınlarınızı ate le denediğiniz gibi, Allahu Teâlâ da kullarını belâlarla tecrübe

eder. Kimisi, tam ayar hâlis altının aynı parlaklıkta ate ten çıktığı gibi parlak çıkar, denemeyi kazanır; kimisi biraz karı ık ve bir kısmı da yanmı ve kararmı olarak tecrübeden çıkar." [372]

Ehl-i Beyt'ten rivâyet edilen bir hadîste:

إِنَّ اللهَ إِذَا أَحَبَّ عَبْدًا ابْتَلاَهُ فَإِنْ صَبَرَ اجْتَبَاهُ وَإِنْ رَضِيَ اِصْطَفَاهُ

"Allahu Teâlâ bir kulunu sevdiği vakit onu iptilâ eder; sabrederse onu korur, razı olursa onu tercîh eder." [373] buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Siz vah î hayvanlar gibi ne hasta olup ne de üzüntüye dü memeyi mi istiyorsunuz?"* [374] buyurmuştur.

İbn Mes'ûd (r.a.) diyor: "Mü'minin kalbi sağlam, vücudu hastadır. Münâfık ise bunun aksine, vücudu sağlam ve fakat kalbi hastadır." Hastalık ve iptilâlara fazla mükâfat vâdedildiği için, çokları hastalanmayı sevdi ve bunu bir ganîmet bildiler. Maksatları, sabırla onun mükâfatına erişmektir. Hattâ bâzıları hastalıklarını doktorlardan gizledi, Allah'ın hükmüne râzı oldu ve Hak ile meşgul olmayı hastalık ile uğraşmadan daha önemli buldular.

Zîra hastalık ancak âzalarını meşgul edebilir. Fakat Hak, hastalıktan daha çok kalbini meşgul edeceğini bildi. Onlar yine hastalığa sabretmekle beraber, otururken namaz kılmak, sağlam olarak ayakta kılmaktan efdal olduğunu bildiler. Nitekim haberde: *"Allahu Teâlâ* (hasta için) *meleklerine:* "(Sağlam iken yaptığı gibi) *sâlih amel olarak amelini yazın. Çünkü o, benim bağım altındadır. Onu bırakır ve geri çevirirsem, erittiğim etinden daha iyi et ve kanından daha iyi kan kendisine veririm. Onu öldürürsem, rahmetimle cennetime alırım."* [375] diye vârid olmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.) bir hadîsinde şöyle buyurmuştur:

"Amellerin en efdali, zorlanarak yapılanlardır." [376] Yâni hastalık ve musîbetlerde yapılan ameldir. Buna işâret etmek üzere;

وَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ

"Olur ki sizin kerih gördüğünüz şey, sizin için daha hayırlıdır." buyurmuştur.

Sehl de: "Amelden zayıflasa bile tedâviyi terk etmek, amel için tedâvi edilmekten daha makbuldür." demiştir. Sehl'in bir illeti vardı, ondan tedâvi olmazdı, fakat kendisi başkalarını aynı hastalıktan tedâvi ederdi.

Yine **Sehl**, “Otururken ibâdet edip ayakta durmayan hastaların, ayakta ibâdet edebilmeleri için tedâvi edildiklerini gördüğü vakit onlara şaşar ve: “Hâline rıza gösterip oturarak namaz kılmak, tedâvi ile ayakta kılmaktan daha makbüldür.” derdi.

İlaç kullanmaktan kendisine soranlara: “Tedâviye başvurmak, Allahu Teâlâ’nın zayıf kalplilere bir genişlik ve müsaadesidir. Fakat bu yola girmeyen, Allah katında daha makbüldür. Zîra tedâvi için bir soğuk su dahi içse, bundan da sorulacaktır. Ama içmese sorumlu değildir.” derdi. Onun ve Basralıların tâkip ettikleri yol, açlık ve şehvetleri kırmakla nefsi zayıflatmak idi. Onlara göre zerre kadar da olsa, kalp amellerinden olan sabır, rıza ve tevekkül gibi ibâdetlerin, dağlar gibi de olsa bedenî ibâdetlerden daha makbüldür. Hastalık son derece şiddetli olmadıkça, kalbe tesîr edemez.

Yine **Sehl**: “Bedenî hastalıklar rahmet, kalp hastalıkları ise ukûbettir.” demiştir.

Beşinci sebep; düşündüğü ve keffâretinden âciz olduğu geçmiş günâhlarından korkmasıdır. Hastalığının uzaması günâhına keffâret olacağını düşünerek tedâviyi terk etmektir. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

لَا تَزَالُ الْحُمّٰى وَالْمَلِيلَةُ بِالْعَبْدِ حَتّٰى يَمْشِي عَلَى الْأَرْضِ

كَالْبَرَدَةِ مَا عَلَيْهِ ذَنْبٌ وَلَا خَطِيئَةٌ

“Sıtma ve hararet, insanın günâhlarını eritir ve bir bürde gibi günâhsız olarak yeryüzünde dola ır.” [377] buyurmuştur. Yine haberde:

حُمّٰى يَوْمٍ كَفَّارَةُ سَنَةٍ

“Bir günlük sıtma, bir yıllık günâha keffârettir.” [378] diye vârid olmuştur. Çünkü bir senelik kuvveti zayıflatır denmiştir. İnsanın üç yüz altmış ek yeri vardır. Sıtma bunların hepsine girer ve bütün eklemlerinde sıtmanın acısını duyduğu için, üç yüz altmış günlük keffâretine sebep olur, denilmiştir. Resûl-i Ekrem (s.a.v.), sıtma hastalığının mükâfatını anlattığı vakit, Zeyd b. Sâbit, sıtmadan kurtulmamak için Allah’a duâ etti ve ömrü boyunca sıtma hastalığından kurtulmadı. Bunu ensârdan birçokları da istedi ve onlar da ölünceye kadar bu hastalıktan kurtulamadılar.

Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *“Kimin iki gözünü Allahu Teâlâ alırsa, ona, cennetten ba ka bir sevap verilmesine râzı olmaz.”* [379] buyurduğu vakit, ensârdan birçokları kör

olmayı temenni ettiler.

Îsâ aleyhisselâm, “Malına ve vücuduna hastalık ve felâket geldiği vakit buna sevinmeyen, âlim olamaz. Çünkü bunda günâhlarına büyük keffâret var.” demiştir.

Rivâyete göre **Mûsâ aleyhisselâm** büyük bir felâket ile karşılaşan bir adama baktı ve Allahu Teâlâ’ya dönerek: “Allahım, buna merhamet et.” diye duâ etti. Allahu Teâlâ da: “Bundan daha büyük rahmet ve merhamet olur mu? Verdiğim bu belâ ile günâhlarını mahvediyor ve derecesini yükseltiyorum.” buyurdu.

Altıncı sebep; sıhhatli iken tembellik ve azgınlıkta geçirdiği günlerini hatırlayarak, hem günâhına keffâret olmak, hem de iade-i sıhhat etmekle tekrar gaflete, tembelliğe ve azgınlığa dalma korkusu ile tedâviyi terk etmektir. Sıhhat, insanda mevcud sıfatların kuvvetlenmesi demektir. Hevâ ve şehvet, bu vasıflardan meydana gelir de insanı kötülüğe götürür. Bunların en ehven derecesi, mübâhlar ile meşgul olup kıymetli vakitlerini öldürmektir. Allahu Teâlâ kuluna hayrı murâd ettiği vakit onu hastalık, felâket ve musîbetlerden boş bırakmaz. Bunun için “Mü’min illet, kıllet ve zilletten hâli kalmaz.” denilmiştir.

Rivâyete göre Allahu Teâlâ: “Yoksulluk benim ceza evimdir. Rahatlık ise kelepçemdir. Kullarımdan sevdiğimi kelepçeye vurur ve hapishaneme atarım.” buyurmuştur. Hastalık, azgınlık ve isyandan men etmek olduğuna göre, bundan daha hayırlı ne olabilir? İyileştiği vakit isyana dalacağından korkan, daha bunun tedâvisi cihetine gider mi? Asıl âfiyet, günâhları terk etmektedir.

Âriflerden birisi adamın birine:

– “Görüşmeyeli beri ne haldesin?” diye sorar. Adam da:

– “Afiyetteyim.” der. Ârif:

– “Allah’a isyân etmedinse hakikaten âfiyettesin. Fakat günâh işledinse, bundan daha büyük hastalık olur mu? İsyan eden âfiyette değildir.” dedi.

Hz. Ali (r.a.) bir bayram günü Irak fellâhlarının süslenip püslenmelerini görünce, bunun sebebini sorar. Onlar da, bunların bayram günüdür, derler. Hz. Ali de: “Bizim bayramımız, Allah’a isyan etmediğimiz günümüzdür.” dedi. Allahu Teâlâ da:

مِنْ بَعْدِ مَا أَرَاكُمْ مَا تُحِبُّونَ

“Sevmekte olduğunuz zaferi size gösterdikten sonra...” (Âl-i İmrân suresi, 3/152) buyurdu ve bunun âfiyet ve zenginlik olduğunu söyledi. Yine:

إِنَّ الْإِنْسَانَ لَيَطْغَى أَنْ رَآهُ اسْتَغْنَى

“Çünkü insan muhakkak azar, kendisini ihtiyaçtan vâreste gördü diye.” (Alak suresi, 96/6-7) buyurdu. Afiyetle müstağnî olmak da böyledir.

Bâzıları da Firavun’un:

أَنَا رَبُّكُمُ الأَعْلَى

“Ben sizin “en yüce Rabbinizim.” (Nâziât suresi, 79/24) demesi, uzun müddet sıhhatli yaşamasındandır. Zîra dört yüz sene başı dahi ağrımadan yaşamıştır. Sıtmaya yakalanmamış ve hattâ terlememiştir. Bunun için rubûbiyet iddiasına kalkışmıştır. Eğer bir gün bir yarım baş ağrısı dahi kendisine ârız olsa, onu rubûbiyet iddiâsı şöyle dursun, fuzûlî işlerden bile alıkoyardı.

Resûl-i Ekrem (s.a.v.) de:

أَكْثِرُوا مِنْ ذِكْرِ هَادِمِ اللَّذَّاتِ

“Lezzetleri yok eden ölümü çok anın.” [380] buyurmuştur. Denildi ki; sıtma, ölümün öncüsüdür, onu hatırlatır ve iyilikleri sonra yaparım fikrini önler. Allahu Teâlâ da:

أَوَلاَ يَرَوْنَ أَنَّهُمْ يُفْتَنُونَ فِي كُلِّ عَامٍ مَرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ لاَ

يَتُوبُونَ وَلاَ هُمْ يَذَّكَّرُونَ

“Görmüyorlar mı ki, onlar her yıl ya bir, ya iki kere çeşitli belâlara çarpılıyorlar da yine tövbe etmiyorlar. Ve onlar ibret de almıyorlar.” (Tevbe suresi, 9/126) buyurmuştur. Tefsîrinde; çeşitli hastalıklarla müptelâ olur ve onlarla denenirler demektir, dediler.

Denildi ki; bir kul iki defa hastalanıp da tövbe etmediği vakit, ölüm meleği ona: “Ey gâfil, sana benden elçi üzerine elçi geldi, neden icâbet etmedin? Bunun için bir yıl içinde sıhhat veyâ servette herhangi bir musîbete uğramayan selef, bunu hoş karşılamaz ve bir mü’min kırk günde bir defa sıkıntısız olamaz, derlerdi.

Hattâ rivâyete göre **Ammâr b. Yâsir** evlendiği kadını, hiç hasta olmadığı için boşamıştır. Hattâ Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in evleneceği bir sırada bir kadının iyi meziyetlerini kendilerine anlattıklarında, onunla evlenmeye karar vereceği vakit, bir de kadının hiç hasta olmadığı meziyetini ortaya koymaları üzerine, Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *“Benim ona ihtiyacım yok.”* [381] buyurdu ve evlenmekten

vazgeçti.

Haberde:

اَلْحُمّٰى حَظُّ كُلِّ مُؤْمِنٍ مِنَ النَّارِ

"Sıtma hastalığı, her mü'minin ate ten nasîbidir." [382] diye vârid olmuştur. Enes (r.a.) ve Hz. Âişe (radıyallahü anhâ)'dan gelen bir rivâyette, Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e, "Kıyâmet günü şehîdlerle başka kimseler de bulunabilir mi?" diye sorduklarında Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

نَعَمْ مَنْ ذَكَرَ الْمَوْتَ فِي كُلِّ يَوْمٍ عِشْرِينَ مَرَّةً

(وَفِي لَفْظٍ اٰخَرَ) اَلَّذِي يَذْكُرُ ذُنُوبَهُ فَتُحْزِنُهُ

"Evet, günde yirmi kez ölümü hatırlayan." diğer rivâyette *"Günâhlarını hatırlayıp ona üzülen."* buyurdu. Şüphesiz ölümü hatırlamak, hasta için daha kuvvetlidir. İşte hastalığın bu gibi faydaları olduğu için, bâzıları hastalığı izâle etmek üzere tedâvi yoluna gitmemişler ve hastalığı kendileri hakkında daha yararlı bulmuşlardır. Yoksa bizzat Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in başvurduğu tedâvi yolunu bir noksanlık kabul ettikleri için böyle yapmış değillerdir.

Ahmed, Ebû Ya'lâ ve Hâkim, Sa'd b. Ebî Vakkas'dan (r.a.) rivâyet etmişler, Buhârî ile Müslim'in şartlarına göre sahihdir, demişlerdir.

Taberânî, Ebû Ümâme'den (r.a.) zayıf sened ile rivâyet etmiştir.

Firdevs sâhibi, Ali'den (r.a.) rivâyet etmiştir.

İbn Âsım **"Ahad ve Mesânif"** de, Ebû Nuaym ve İbn Abdurrahman **"Sahâbe"** de, Beyhakî **"Şuabü'l-Îman"** nda Ebû Fâtıma'dan (r.a.) rivâyet etmişlerdir.

Taberânî, Abdullah b. Ömer'den (r.a.) rivâyet etmiştir. Hadîs yukarıda geçmiştir.

Yukarıda geçti.

Ebû Ya'lâ ve İbn Adiy, Ebû Hüreyre'den (r.a.), Taberânî, Ebû'd-Derdâ ve Enes'den (r.a.) rivâyet etmişlerdir.

Kudâî **"Müsned"** inde İbn Mes'ûd'dan (r.a.) rivâyet etmiştir.

Merfû olan kısmı yukarıda geçmiştir. Yalnız, *"Ensardan bunu temenni edenler vardı."* ilâvesi yoktur.

Tirmizî ve İbn Mâce, Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivayet etmişlerdir. Tirmizî, hasen ve garîb olduğunu söylemiştir.

Ahmed, Enes'den (r.a.) ceyyid isnâd ile rivayet etmiştir.

Bezzâr, Ahmed ve benzerleri Enes'den (r.a.); Ebû Mansûr Deylemî **"Müsned-i Firdevs"** inde İbn Mes'ûd'dan (r.a.) hasen sened ile rivâyet etmişlerdir.

TEDÂVİNİN TERKİ EFDAL DEĞİLDİR

Eğer adamın biri kalkar da, "Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in tedâviye başvurması, başkalarına örnek olması içindir. Yoksa aslında tedâvi, zayıf görüşlülere mahsustur. Kuvvetli olanların derecesi, tedâviyi terk ile tevekkül etmektedir." derse buna deriz ki;

Buna göre kanın galeyanı sırasında da kan almamak gerekir. Şâyet, evet bu da tevekkülün şartıdır derse, o zaman ona o halde akrep ve yılan gibi zehirli hayvanların da sokup ısırdıkları zaman, onlara müdahale etmemek gerekir. Zîra kan, iç kısmı ısırır. Akrep ve yılan ise dış kısmı sokarlar. Bunların aralarında ne fark vardır, denir. Şâyet evet, bu da tevekkülün şartındandır derse, o zaman ona; o halde acıkan adamın yememesi ve susayanın da su içmemesi gerekir, denmelidir. Artık buna da evet diyecek kimse bulunamaz. Hâlbuki bunların hiç birinin arasında bir fark yoktur. Hepsinde ilâhî adâlet, sebeplere başvurmakla câri olmuştur.

Tevekkülde tedâviyi ve tedbîri terk etmek şart olmadığına, **Hz. Ömer**'in (r.a.) tâun hakkındaki şu olayı delâlet etmektedir: Hz. Ömer. ashâbı ile beraber Şam'a gitmek üzere yola çıkmıştı. Câbiye'ye geldikleri vakit, Şam'da şiddetli veba ve tâunun ölüm saçtığını haber aldılar. Ashâb, kendi aralarında iki görüş üzerinde ayrıldılar. Bir kısmı, "Kendi kendimizi tehlikeye atamayız. Bunun için de Şam'a gidemeyiz." dediler. Diğer bir kısmı da, "Allah'a tevekkül ederek gideriz. Allah'ın kaderinden kaçmayız. Ölümden korkup da Allahu Teâlâ'nın:

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ

"(Habîbim, sayıları) **binlerce olduğu halde ölüm korkusu ile yurtlarından çıkanları görmedin mi?"** (Bakara suresi, 2/243) buyurduklarından olamayız." dediler. Aralarındaki bu ihtilâfı halletmek üzere Hz. Ömer'e başvurdular. Hz. Ömer: "Vebâ salgının bulunduğu bu yere giremeyiz, geri döneriz." dedi. Karşı taraf:

– "Allah'ın kaderinden mi kaçacağız?" demeleri üzerine Hz. Ömer:

– "Evet, Allah'ın kaderinden kaçıp yine Allah'ın kaderine sığınacağız." dedi. Ve bunu şöyle bir misâl ile açıkladı: "Sizden birinizin bir koyun sürüsü olsa, bu sürüyü bir vâdiye indirse, iki kolu olan bu vâdinin bir kolu otluk ve yeşillik, diğeri de ıssız ve kuru olsa, her ikisinde de koyununu yayan, Allah'ın kaderi ile

yaymaz mı? Ama elbette otu bol olan tarafa sürüyü götürür. Bizim durumumuz da aynıdır. Biz bir tedbir alıyoruz. Allah'ın mukadderâtından kaçma diye bir şey yoktur." dedi ve bu arada görüşünü almak üzere Abdurrahman b. Avf'ı (r.a.) aradı. Abdurrahman, akşam bulunamadı. Sabahleyin gelince, Hz. Ömer fikrini sordu. Abdurrahman (r.a.): "Bende bu hususta Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in hadîsi var." der demez, Hz. Ömer: "Allahü Ekber" dedi. Abdurrahman (r.a.) devamla: "Ben Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in:

إِذَا سَمِعْتُمْ بِالْوَبَاءِ فِي أَرْضٍ فَلَا تَقْدُمُوا عَلَيْهِ وَإِذَا وَقَعَ فِي

أَرْضٍ وَأَنْتُمْ بِهَا فَلَا تَخْرُجُوا فِرَارًا مِنْهُ

"Bir yerde vebâ hastalığının çıktığını duyduğunuz vakit, oraya gitmeyin. Bulunduğunuz yerde vebâ görüldüğü vakit, kaçarcasına oradan çıkmayınız." [383] buyurduğunu duydum." dedi. Hz. Ömer, tedbîrinin sünnete uygun olduğuna sevindi ve hemen Câbiye'den geri döndüler. Eğer tedbir almamak, tevekkülün şartı olsaydı, ashab bunda nasıl ittifak ederlerdi?

Şâyet, "Vebânın bulunduğu yerden çıkmayı Resûl-i Ekrem (s.a.v.) niçin yasaklamışlardır? Hâlbuki tıbba göre, vebânın sebebi pis havadır. Tedâvinin en açık yolu, zararlı şeylerden uzaklaşmaktır. Burada da zararlı olan o bölgedeki havadır. O halde Resûl-i Ekrem (s.a.v.) niçin çıkmak müsaadesini vermemiştir?" dersen bilmiş ol ki;

Zarar olan şeyden kaçınmanın yasak olmadığında ihtilâf yoktur. Zîra kan almak, zararlı kandan kaçınmaktır. Bu gibi hususlarda tevekkülü terk etmek de mubahtır. Bununla beraber bu ifade maksada kâfi gelmiyor. İşin içyüzünü Allahu Teâlâ bilmekle beraber, sebebinde deriz ki; havanın yalnız bedene temas ile bir zararı olmaz. Asıl zararı, devamlı olarak nefes alıp vermektedir. Havada ufûnet [mikrop] bulunduğu vakit nefes alıp vermek sûretiyle iç organlara ve ciğerlere geçmesiyle oralarda tahrîşât yapar. Fakat bu, birden kendini göstermez. Bir müddet geçtikten sonra hastalık belirmeye başlar. Bunun için oradan çıkmanın, kendisini hastalıktan koruyacağı, mevhum ve zayıf bir ihtimaldir. Eğer sebep yalnız bu olsa, o vakit yalnız tevekküle münâfi olmakla kalır ve yasak olmazdı. [384]

Fakat buradan ayrılmamanın başka bir sebebi daha vardır. O da hastaların bakımıdır. Şâyet sağlam olanların çıkmasına müsaade edilirse, o vakit hastaların hizmetini yapacak kimse kalmaz ve hastalar tamamen kendi mukadderatları ile

başbaşa bırakılıp ölüme terkedilmiş olurlardı. Çünkü onlar, kendi hizmetlerini yapamadıkları gibi, bakacak da kimse kalmadığına ve muhtaç oldukları yiyecek, içecek vesâireyi verecek kimse bulunmadığına göre, sonları ölümdür.

Hâlbuki sağlamlar gibi, onların da hayatlarından ümîd kesilmiş değildir. Ama sağlamların hastaları bırakıp gitmesi, onları mutlak bir ölüme terk etmektir. Hâlbuki Müslümanlar birbirine bağlanan bir binanın tuğlaları gibidir. Aslında bütün mü'minler bir cesed gibidir. Bir vücudun her hangi bir organı ârızalandığı vakit bütün vücud ona hizmet ettiği gibi, mü'minler de birbirinin derdi ile ilgilenir ve yardım ederler.

Buraya kadar anlattığımız, hastalık yerinden çıkmanın yasak olması ile ilgili kanâat ve görüşlerimizdir. Hâriçte olanlara gelince; onlar bu kirli havayı teneffüs etmemiş ve bu belde halkı ile bir işleri kalmadığı ve belde halkının da onlara ihtiyacı olmadığı için, artık oraya girmelerine lüzum kalmaz. Ancak bakıcıları kalmayan hastalara bakmak için girmeye müsaade edilir. Burada zarar mevhûm, fayda ise kesindir. Bunun için tercîh edilir. İşte bundan dolayı tâundan kaçmak, savaş alanından kaçmaya benzetilmiştir. Çünkü kaçmakta, oradakileri ümitsizliğe düşürmek ve helâke mahkûm etmek vardır.

Bunlar öyle ince şeylerdir ki, bunları düşünmeden, zâhirî haber ve sebeplere bakan, bunları birbirini nakzeder gibi görür. Âbid ve zâhidlerin bu gibi hususlarda mugalataları çok olur. İşte ilmin şeref ve fazîleti bunun içindir.

Şâyet, "Senin bu ifadelerinde tedâviyi terk etmekte fazîlet olduğu anlaşılıyor. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) tedâviyi terk edip de fazîleti niçin ihrâz etmedi?" dersen deriz ki;

Tedâviyi terk etmekteki fazîlet, günâhı çok olup da onların mahvolmasını istemek veya sıhhati sebebiyle şehvetlerine uyup azmasından korkmak veya gafletinin çokluğu sebebiyle bir ölümü hatırlatıcıya muhtaç olmak veyâhut da râzîler ve mütevekkiller makamından düşük olduğu için hiç olmazsa bu sâyede sâbirler derecesine ulaşmak için olabilir.

Yâhut Allah'ın ilaçlara verdiği şifa yeteneğini bilmez, tedâvi onun için mevhum bir şey olur da bu bakımdan tedâviyi terk eder. Veya kendi hali ile meşguldür, tedâvi ile uğraşacak vakti yoktur. Aynı zamanda hem tedâvi, hem de halini koruma kuvvetinde değildir, zayıftır. İşte tedâviye engel olan sebepler bunlardır. Bunların her biri bâzı kimselere nisbetle kemâl ve fakat Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in derecesine nisbetle noksanlıktır. Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in makamı, bütün bu makamların üstündedir.

Onun hali, sebepler bulunsa da bulunmasa da, bulunduğu ve bulunmadığı vakitlerde de bir yol üzerindedir, aynıdır ve hiç değişmez. O, hallerde sebeplere

değil, Müsebbibü'l-Esbâb'a bakar. Bu makamda bulunana sebepler zarar vermez. Meselâ heves, bir noksanlıktır. Hoşlanmadığı için maldan yüz çevirmek bir kemâl ise de, servetin varlığı ile yokluğu kendi nazarında müsavi olanlara nisbetle bu da bir noksanlıktır.

Meselâ, altın dünya malıdır, diye altından kaçıp çakıl taşlarından kaçmayanlardan, altını da çakıl taşı gibi görüp ona kıymet vermeyenler daha üstündür. İşte Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in nazarında altın ve kum aynı seviyededir. Onun, altını zimmetinde bulundurmaması, ümmetine tâlim içindir. Sebeplere başvurmak ve vurmamak onu için eşittir. Onun tedâviyi terk etmemesi, sünnet-i ilâhiyeye uymak içindi ve sancıyan yerlerini söylerdi.

Ahmed b. Hanbel'in söylediği de şikâyetini anlatmak bakımındandır. Ancak mal yığmak, böyle değildir. Onun zararı büyüktür. Hattâ tedâvinin de zarar vermemesi, devâyı Allahu Teâlâ'nın yarattığına inanmakladır. Yoksa şifâyı ilaçtan veya doktordan bilmek tehlikelidir. Aslında bunlar ancak birer vasıtadır. Bu gibi tedâviden ve isyan için istenen sıhhate ulaşmak bakımından yapılan tedâviden men edilmiştir ve yasaktır. Mü'min, çoğunlukla bunları düşünmez ve şifayı Allah'tan bilir. Nitekim harareti kesmeyi sudan, doymayı ekmekten bilmediği gibi, bunları birer vasıta ve sebep kabul eder. Kandıran ve doyuranın Allah olduğuna inanır. Gayesi bakımından tedâvinin hükmü, kazancın hükmü gibidir. Kazanç sağlarken onu ibâdete veya isyâna yardımcı olarak kazanır. Hükmü, niyetindeki hükmüdür. Zevk ve mübah için kazanıyorsa, kazancı da mübahtır.

Buraya kadar yaptığımız açıklamadan, bâzı hallerde tedâvinin ve bâzı hallerde de terkinin daha iyi olduğu anlaşılmıştır. Bu üstünlük hâl, şahıs ve niyetlerle değişir. Aslında her hangi bir işi yapmak veya terk etmek diye bir şey tevekkülde aranmaz. Aranan, dağlanmak ve efsûn gibi mevhum şeylere yaklaşmamaktır.

Hadisi, Buhârî rivâyet etmiştir.

Bunun yanında daha önce aldığı ve farkında olmadığı bu hastalığı gittiği yere götürmek ihtimali de vardır. Bu hastalıkla oranın da havasını kirletip orada bulunanları da hastalandırabilir. (Mütercim.)

HASTALIĞIN AÇIKLANMASI VE GİZLENMESİ

Şunu bil ki; hastalık, yoksulluk, çeşitli sıkıntı ve felâketleri gizlemek, iyilik hazînelerinden ve makamların en üstünlerindendir. Zîra kazaya rızâ ve belâya sabır, kul ile Allah arasında bir muâmeledir. Bunları gizlemek. âfetlerden daha sâlimdir. Bununla beraber, açıklanmalarında bir beis ve sakınca yoktur. Yeter ki niyet ve maksadı sahih olsun. Zâten bu gibi halleri açıklamanın üç sebebi vardır:

Birincisi; şikâyet sadedinde değil, tedâvi olabilmek için hastalığını tabibe anlatması gibi. Buna göre doktor tedâvi yoluna girecek ve Allahu Teâlâ da şifayı verecektir.

Bişr, Abdurrahman'a derdini anlatır ve sancıyan yerlerini söylerdi. Ahmed b. Hanbel de şikâyetini anlatır ve anlatırken de Allahu Teâlâ'nın bedenimdeki kudret ve tasarrufunu anlatıyorum, derdi.

İkincisi; derdini bir öğüt almak için doktor olmayan bir zâta anlatmaktır. Maksadı, sabır ve şükür hakkında ondan bir şey öğrenip hastalığa tahammül etmektir. Allah'ın verdiği nîmetleri anlattığı gibi, dertlerini de anlatır.

Nitekim **Hasan-ı Basrî**: "Bir adamın, Allah'a hamdedip şükrettikten sonra derdini anlatması bir şikâyet değildir." demiştir.

Üçüncüsü; Allah'a olan ihtiyacını ve şu andaki acziyetini ifade etmek maksadıyla hastalığını anlatmaktır. Kendisinden kuvvet ve şecaat beklendiği yerde hastalığı sebebiyle bunu gösteremeyeceği için, hastalığını öne sürüp anlatabilir.

Nitekim **Hz. Ali**' yi hastalığı halinde ziyârete gelenler, "Nasılsın?" diye sorduklarında, "İyi değilim" demiş ve bu cevap ziyâretçilerin hoşuna gitmemişti. Hz. Ali: "Hâlimi Allah'a arzediyorum. O'ndan kuvvet ve celâdet istiyorum." dedi. Hz. Ali'yi kuvvet ve cesâretle tanıdıkları için, durumunu onlara da duyurmak istedi. Aynı zamanda bu sözü ile Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in öğüdüne uymuş oldu. Nitekim yine bir defa Hz. Ali hastalanmıştı. Onun: "Allahım, bana belâya sabır ver." dediğini duyan, Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Sen bu duân ile Allah'tan belâ istiyorsun, Allah'tan âfiyet iste."* buyurdu.

İşte bu niyyetlerle hastalığı açıklamaya ruhsat vardır. Bu niyyetlerin şart koşulmasındaki hikmet, bunların dışında hastalıktan bahsetmek, şikâyettir. Şikâyet de hastalığı verene, hastalığı verenin de Allah olduğuna göre, Allah'tan şikâyet haramdır. Nitekim bunu, zarûretsiz olarak fakirlerin dilenmesi bölümünde anlatmıştık.

Böylece hastalığı açıklamak, Allah'ın işine razı olmamak ve O'na kızmayı açıklamak gibi olur ki, haram olan budur. Şâyet böyle bir karîne bulunmaz ve yukarıdaki niyyetler de olmazsa, yine hastalığını anlatmak haram olmaz. Fakat anlatmaması daha iyi olur. Zîra bu, şikâyeti andırdığı gibi, bâzen de yapmacık söz ve hareketlerle az olan hastlığı çok göstermiş de olur. Tevekkül için tedâviyi terk edenin, hastalığını anlatmasının yolu yoktur. Zîra tedâvi ile istirahat, hastalığı ifşâ ile yapılan istirahattan efdaldir. Nitekim bâzıları: "Hastalığını yayan, sabretmiş sayılmaz." demişlerdir.

فَصَبْرٌ جَمِيلٌ

"Sabr-ı cemîl" (Yûsuf suresi, 12/83) âyet-i celîlesinin mânasında, hiç şikâyeti bulunmayan sabır, demektir demişlerdir. Yakub aleyhisselâma, "Gözlerinin görmemesine sebep nedir?" diye sorduklarında, "Uzun üzüntü ve uzun zamandır." dedi. Allahu Teâlâ ona, "Beni kullarıma şikâyete başladın." diye vahyedince, "Allahım, sana tövbe ederim." dedi.

Tâvus ile Mücâhid "Hastanın, hastalığı halindeki inlemesi defterine yazılır." dediler ve onlar hastanın inlemesini hoş görmediler. Çünkü bunda bir nevi şikâyeti açıklamak vardır. Hattâ denildi ki; Eyyûb aleyhisselâmın hastalığından şeytanın nasîbi, yalnız inlemesi olmuştur. Haberde şöyle vârid olmuştur: *"Kul hastalandığı vakit Allahu Teâlâ iki melek gönderir; "Gidin bakın, ziyaretçilere ne diyor. Eğer Allah'a hamdediyor ve "İyiyim" diyorsa, siz de ona iyilikle duâ edin. âyet ikâyet ediyor ve fenalığından bahsediyorsa, "Öyle olasın" deyin" buyurur."*

Bunun için, yâni hastanın "Fenayım, iyi değilim." diye şikâyet etmesinden korkarak, hasta ziyâretine gitmeyenler vardır. Bâzıları da hasta oldukları vakit kapıları kapatır ve iyileşinceye kadar ziyaretçi kabul etmezlerdi.

Fudayl, Vüheyb ve Bişr bunlardandır. Fudayl: "Ziyaretçisi bulunmayan bir hasta olmayı arzu ederim. Hastalığı, ziyâretçilerimin gelmesi yüzünden sevmem." demiştir.

Allah'ın lütuf ve keremiyle **"Tevhîd ve Tevekkül Kitabı"** burada tamam oldu. Allah'ın izniyle bunu "Muhabbet, Şevk ve Üns Kitâbı" tâkip edecektir. Tevfîk ve hidâyet Allah'tandır.

– A –

– B –

– C –

– D –

– E –

– F –

– G –

– H –

– I – İ –

– K –

– L –

– M –

– N –

– O – Ö –

– R –

– S –

– Ş –

– T –

– U – Ü –

– V –

– Y –

– Z –